

กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ

นางสาวบุษยากร ตีระพุดติกุลชัย

ศูนย์วิทยพัธพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทสาขาศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาสาขาศาสตร

คณะสาขาศาสตร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2553

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

COMMUNICATION PROCESS TO TRANSFORM MEANINGS IN FUNERAL RITUALS

Miss Busayagorn Teeraputtigunchai

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Communication Arts

Faculty of Communication Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2010

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรม
งานศพ

โดย

นางสาวบุษยากร ตีระพุดติกุลชัย

สาขาวิชา

นิเทศศาสตร์

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

รองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ

คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยรับเป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต

..... คณบดีคณะนิเทศศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.ยุบล เบ็ญจรงค์กิจ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ยุบล เบ็ญจรงค์กิจ)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ อวยพร พานิช)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดวงพร คำบุญวัฒน์)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ดร.สมสุข หินวิมาน)

บุษยากร ตีระพุดติกุลชัย : กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ
(COMMUNICATION PROCESS TO TRANSFORM MEANINGS IN FUNERAL RITUALS)
อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ, 640 หน้า

การวิจัยชิ้นนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านคงใน 3 ช่วงเวลา ได้แก่ ระยะเวลา 1 ก่อนหน้าทำโครงการงานศพจดเหล่า ระยะเวลา 2 โครงการเริ่มต้น และระยะเวลา 3 โครงการเข้มแข็ง 2) ศึกษาและเปรียบเทียบกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะเวลาที่ 2 และระยะเวลาที่ 3 3) ศึกษาพื้นที่สาธารณะของชุมชน 4) ศึกษาทุนของแกนนำชุมชน และ 5) ศึกษากระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลจากชุมชนบ้านคงไปสู่ระดับจังหวัด โดยใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูล ประกอบด้วย การสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการวิเคราะห์เอกสาร กลุ่มเป้าหมายในการศึกษา ได้แก่ แกนนำชุมชนและคนในชุมชนบ้านคง แกนนำและคนในชุมชนอื่นๆ ที่ดำเนินโครงการงานศพจดเหล่า เจ้าหน้าที่จากภายนอกที่สนับสนุนการเคลื่อนโครงการ รวมทั้งสิ้น 178 คน

ผลการศึกษาพบว่า บริบทของชุมชนบ้านคงมีทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมสูง มีโครงข่ายการสื่อสารของชุมชนที่เข้มแข็ง สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพระยะที่ 1 พิธีกรรมงานศพเป็นพื้นที่ของปัจเจกและชุดสัญญาเพื่อแสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพ ระยะที่ 2 พิธีกรรมงานศพเป็นพื้นที่ของชุมชนและเป็นชุดสัญญาแสดงถึงความเอื้ออาทรเจ้าภาพและการร่วมมือของชุมชน ระยะที่ 3 พิธีกรรมงานศพยังคงเป็นชุดสัญญาแสดงความเอื้ออาทรและความร่วมมือ แต่มีบทบาทหน้าที่เพิ่มขึ้น ในฐานะสัญญาแสดงอัตลักษณ์ใหม่ในฐานะ “ชุมชนปลอดภัยในงานศพ” กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายมีทั้งการประนีประนอมกับความหมายโดยนัยของเหล่าและการรื้อถอนมายาคติของเหล่าและงานศพ

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะเวลาที่ 2 มีเป้าหมายหลักคือแลกเปลี่ยนข้อมูล สร้างฉันทามติเพื่อนำไปสู่การกระทำ การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะเวลาที่ 3 มีเป้าหมายหลักเพื่อต่อยอดวิถีปฏิบัติ สร้างเครือข่ายใหม่ๆ และส่งสมทุนวัฒนธรรมและทุนทางสัญลักษณ์ของชุมชน รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ปรากฏในทั้งสองระยะได้แก่ การพูดคุยกลุ่มเล็ก การประชุมหมวดบ้าน การประชุมหมู่บ้าน และการทำกิจกรรมร่วมกันในพิธีกรรมงานศพ

พื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านคงเป็นพื้นที่สาธารณะที่นำไปสู่การกระทำ มีลักษณะเป็นเครือข่าย มีความหลากหลายทั้งในแง่รูปแบบและขนาด ชุมชนได้ประกอบสร้างทั้งพื้นที่สาธารณะที่ใช้มิติเชิงเหตุผลเป็นหลัก พื้นที่สาธารณะที่ใช้มิติเชิงอารมณ์เป็นหลัก และพื้นที่สาธารณะที่ผสมผสานระหว่างมิติเชิงเหตุผลและอารมณ์ โดยเลือกใช้พื้นที่สาธารณะให้สอดคล้องกับเป้าหมายการสื่อสารและกลุ่มเป้าหมายในการสื่อสารแต่ละครั้ง

แกนนำของชุมชนมีทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมสูง และได้ใช้ทุนทั้งสองประเภทนี้ในทุกขั้นตอนของการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ ส่งผลให้หลังดำเนินโครงการงานศพจดเหล่า ทุนของแกนนำทั้ง 4 ประเภท ได้แก่ ทุนเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนสัญลักษณ์ เพิ่มขึ้น ทุนของแกนนำที่เพิ่มสูงขึ้นส่งผลให้ทุนของชุมชนเพิ่มสูงขึ้นด้วย

กระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลจากชุมชนบ้านคงไปสู่ระดับจังหวัด กลไกอำนาจจากภาครัฐก่อให้เกิดความตื่นตัว แต่กลไกการมีส่วนร่วมภายในชุมชนทำให้ประสบความสำเร็จ ข้อค้นพบสำคัญคือ 1) การถอดบทเรียนจากชุมชนต้นแบบต้องศึกษาและถ่ายทอดให้ครบถ้วนทั้งบริบท กระบวนการ และผลลัพธ์ 2) ต้องใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรมเป็นหลัก 3) ต้องมีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจซึ่งมีองค์ประกอบที่หลากหลาย 4) ต้องมีกระบวนการสื่อสารอย่างเข้มข้นเพื่อสร้างความเข้าใจก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ 5) ต้องทำให้พิธีกรรมงานศพเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนโดยสร้างกิจกรรมให้คนมีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิต และ 6) ต้องสนับสนุนให้ชุมชนสื่อสาร โดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์

สาขาวิชา นิเทศศาสตร์ ..... ลายมือชื่อนิติติ *2/20/20*
ปีการศึกษา 2553 ..... ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก ..... *Qu*

5085104028 : MAJOR COMMUNICATION ARTS

KEYWORDS : COMMUNICATION PROCESS / TRANSFORM / MEANINGS / FUNERAL RITUALS

BUSAYAGORN TEERAPUTTIGUNCHAI: COMMUNICATION PROCESS TO TRANSFORM MEANINGS IN FUNERAL RITUALS. THESIS ADVISOR: ASSOC. PROF. KANJANA KAEWTHEP, Ph.D. 640 pp.

This study applied the qualitative research principles and aimed to 1) study a status of funeral rituals in Ban Dong village as a ritualistic media in 3 periods of time; the 1st phase: before starting the “No Alcohol in Funeral Rituals” project, the 2nd phase: the project commencing, and the 3rd phase: the project flourishing, 2) study and compare participatory communication process between the 2nd and 3rd phases, 3) study the village’s public sphere, 4) study the village mainstay’s capitals and, 5) study communication process to extend the project from the village to a provincial level. The research tools consisted of observation, interviewing, focus group conducting and document analysis. The total numbers of the key informant studied were 178 persons including the village mainstays and villagers from Ban Dong village and other communities launching the projects, and the officers or staffs from outside organizations supporting the project.

The study revealed that Ban Dong village had a socio cultural context with high cultural and social capitals and a strong communication network. The status of the funeral rituals, as a ritualistic media, had dynamically changed. The 1st phase: the rituals were perceived mostly as a private sphere and a set of signs representing an individual’s socio economical status. The 2nd phase: the rituals were perceived as a public sphere and a set of signs representing the community’s generosity and cooperation. The 3rd phase: the rituals still represented the meaning in the 2nd phase and had a new role as a set of signs representing a new collective identity as “a community with no alcohol in funeral rituals”. Communication process to transform meanings composed of negotiating with connotative meanings of alcohol, as well as deconstructing a myth of alcohol and funeral rituals as a set of signs representing socio economical status.

The participatory communication in the 2nd phase focused on information and understanding sharing and creating consensus heading for actions. The participatory communication in the 3rd phase focused on emphasizing the practice, creating new networks, and accumulating the collective cultural and symbolic capitals. The forms of participatory communication found in both phases were; small group talking, group meetings, village meetings and activities doing during the rituals.

The characteristic of Ban Dong’s public sphere is a network aiming for actions, with variety in forms and sizes. The community had constructed public spheres based on rationale, emotion and the mixing of both, then chose the most appropriate one with the communication aims and audiences for every single communication.

The village mainstay had high cultural and social capitals and applied both capitals in each step of the communication process. As a result, after the project was done, the economic, cultural, social and symbolic capitals of the mainstay increased. The increase of the mainstay’s capitals led to the increase of the community’s capitals.

The communication process to extend the project to the provincial level needed both authoritative power mechanism to gain attentiveness and participatory mechanism from the communities to gain sustainable achievement. The main findings were 1) lessons learning from an ideal type community must cover contexts, process, and results, 2) a ritualistic model of communication was preferable, 3) a new entity with variety of participants to drive the project was necessary, 4) concentrate communication process to create shared understanding before making decision was essential, 5) a funeral ritual must be made to be a public sphere by offering the participants a new role as a producer, and 6) communicating with concrete evidence should be promoted.

Field of study.....Communication Arts.....Student’s signature.....*Busayagorn*
 Academic Year.....2010.....Advisor’s signature.....*Kanjana*

กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบคารวะต่อดวงจิตวิญญาณของท่านเจ้าของงานศพทุกท่านผู้เปรียบเสมือน “อาจารย์ใหญ่” ของผู้วิจัยในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คุณค่าของการวิจัยในครั้งนี้เกิดขึ้นต่อสังคมโปรดเป็นอันสงฆ์ทุกท่านไปสู่สุคติในสัมปรายภพด้วยเทอญ

ขอกราบขอบพระคุณ รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่เปรียบเสมือน “ดวงตาที่สาม” ของผู้วิจัย ท่านได้กรุณาชี้แนะให้เห็นถึงความหมายและคุณค่าที่แท้จริงของการเป็นนักวิจัยรวมถึงการพัฒนาตนเองจากกระบวนการวิจัย ทั้งจากการปฏิบัติให้เห็นเป็นแบบอย่าง การชี้แนะแนวทาง และการส่งเสริมให้ผู้วิจัยได้เรียนรู้และฝึกฝนตนเองในเวทีวิชาการต่างๆ ความเมตตาและพระคุณของท่านมีมากกว่าที่จะร้อยเรียงเป็นถ้อยคำได้หมดจด แต่เป็นสิ่งที่ผู้วิจัยตระหนักและซาบซึ้งอยู่ภายในใจเสมอมา

ขอกราบขอบพระคุณ รศ.ดร.ยุบล เบ็ญจรงค์กิจ ประธานสอบวิทยานิพนธ์ ความเมตตาและความปรารถนาดีของท่านเป็นความอบอุ่นทางใจที่ได้รับนับแต่วันแรกที่เข้าศึกษาจบจนปัจจุบัน

ขอกราบขอบพระคุณ รศ.อวยพร พานิช รศ.ดวงพร คำคุณวัฒน์ และรศ.ดร.สมสุข หินวิมาน กรรมการวิทยานิพนธ์ ท่านทั้งสามได้กรุณาให้คำแนะนำและแง่คิดอันทรงคุณค่าต่อผู้วิจัย และงานวิจัย ทั้งนี้ ข้อชี้แนะจากทุกท่านได้ช่วยขัดเกลาและเติมเต็มแง่มุมต่างๆ ให้งานชิ้นนี้มีความสมบูรณ์และแหลมคมยิ่งขึ้น

ขอกราบขอบพระคุณพระสงฆ์ทุกรูป คุณลุงอินแก้ว เรือนปานันท์ คุณลุงอุดม กุลดี และขอขอบคุณชาวมุขมชนบ้านดง แคนนำมุขมชน ทุกๆ ท่าน และชาวบ้านจากพื้นที่วิจัยทั่วทั้งจังหวัดลำปาง คุณลุงชาญ อุท ธิยะ คุณหมอมณู นื่องมอหน้อย นื่องวรรณ และผู้ให้ข้อมูลในการวิจัยท่านอื่นๆ ซึ่งไม่สามารถเอ่ยนามได้หมด ทุกท่านคือผู้ที่อนุญาตให้ผู้วิจัยได้เข้าถึงความคิด เหตุผล และประสบการณ์ ถ้าค่าของตน จนเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งซึ่งว่ามุขมชนที่ยังคงยืนหยัดอยู่ได้อย่างสง่างามท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้อง มี ทั้งทุน “คุณงามความดี” และ “จิตสาธารณะ” ของผู้คนในมุขมชนเป็นที่ตั้ง

บุคคลที่สำคัญที่สุดในชีวิตก็คือคุณพ่อกิตยาและคุณแม่บุษบง ตีระพุดิกุลชัย การให้คุณค่ากับการศึกษารวมถึงการดำเนินชีวิตในวิถีของ ‘ครู’ เป็นแบบอย่างที่คุณวิจัยได้เห็นมาตลอดชีวิต เพราะฉะนั้น วิทยานิพนธ์เล่มนี้จึงเป็นเสมือนคำขอบคุณและการกราบคารวะของคุณคนหนึ่งเพื่อบูชาคุณบิดามารดา ซึ่งเป็นครูคนแรกในชีวิต รวมถึงเป็นคำขอบคุณต่อพี่ๆ ทั้งสี่ที่ให้ความรักและความห่วงใยกับน้องเล็กเสมอมา

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณสำนักงานการอุดมศึกษา (สกอ.) ที่ได้สนับสนุนทุนการศึกษาให้แก่ผู้วิจัย ในโครงการเครือข่ายเชิงกลยุทธ์เพื่อการผลิตและพัฒนาอาจารย์ในสถาบันอุดมศึกษา และกองทุนรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในฐานะผู้มอบทุนสนับสนุนการวิจัย “ทุน 90 ปี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” สำหรับการศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้ด้วย

ประโยชน์และคุณค่าของงานชิ้นนี้เป็นผลจากความรัก ความเอื้ออาทร และการเกื้อหนุนของครอบครัวครูบาอาจารย์นับจากอดีตจวบจนปัจจุบัน รวมทั้งกัลยาณมิตรทุกๆ ท่าน ขอบคุณน้องและเพื่อนๆ เพชรบูรณ์ เพื่อนแมสคอม กัน แแบม ฝน ไบรอัน นื่องเจ พี่ๆ และเพื่อนๆ ทั้ง ม.ราชภัฏลำปาง และ ม.ราชภัฏภูเก็ต กับการช่วยเหลือในทุกๆ ด้าน พี่ป้อม Mcquarie U. กับการสนับสนุนทั้งด้านเอกสารและคำแนะนำที่ดี เพื่อนๆ ป.เอก ทุกท่านที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขมาด้วยกัน โดยเฉพาะพี่หลุยส์และน้องเนน ทุกๆ ท่านต่าง มีส่วนให้ความช่วยเหลือและเป็นกำลังใจ ซึ่งหากมีข้อบกพร่องอันน้อยประการใดปรากฏในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยขอน้อมรับไว้แต่เพียงผู้เดียว

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฅ
สารบัญภาพ.....	ด
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ที่มาและความสำคัญ.....	1
ปัญหานำวิจัย.....	12
วัตถุประสงค์การวิจัย.....	13
ขอบเขตการวิจัย.....	13
นิยามศัพท์ปฏิบัติการ.....	14
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	16
กรอบแนวคิดการวิจัย.....	17
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	19
พิธีกรรมงานศพ.....	20
1. พิธีกรรมงานศพและมิติทางวัฒนธรรม.....	20
2. การจัดการศพและพิธีกรรมงานศพในสมัยพุทธกาล.....	23
3. วิวัฒนาการพิธีกรรมงานศพในสังคมไทย.....	26
4. พิธีกรรมงานศพแบบล้านนา.....	30
5. พิธีกรรมงานศพแบบล้านนาในมิติของการสื่อสาร.....	39
สถานภาพของสื่อพื้นบ้าน.....	44
1. สื่อพื้นบ้านที่สูญสลายไปแล้ว.....	44
2. สื่อพื้นบ้านที่อยู่ในสภาพคลุมเครือ: สื่อพื้นบ้านเพื่องฟูหรือตกต่ำ.....	45
กระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและประเพณีในการเลือกสรร.....	47
สัญวิทยาและการรื้อถอนความหมาย.....	50
1. สัญวิทยา.....	51
2. การรื้อถอนความหมาย.....	54

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
พื้นที่สาธารณะ.....	56
แนวคิดเรื่องทุนของปีแอร์ บูร์ดิเยอ.....	62
1. ทุนเศรษฐกิจ.....	64
2. ทุนวัฒนธรรม.....	64
3. ทุนทางสังคม.....	66
4. ทุนสัญลักษณ์.....	67
การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม.....	68
1. เป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม.....	71
2. การมีส่วนร่วมในองค์ประกอบของการสื่อสาร.....	71
3. ระดับการมีส่วนร่วม.....	72
4. เทคนิคการมีส่วนร่วม.....	73
สังคมแห่งภาพตื่นตาตื่นใจ.....	74
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	76
1. งานวิจัยเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพ.....	76
2. งานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารและสื่อประเพณีพิธีกรรม.....	89
3. งานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารและความหมาย.....	95
4. งานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารและพื้นที่สาธารณะ.....	102
5. งานวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องทุนและทุนทางสังคม.....	119
6. งานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารและการมีส่วนร่วมของชุมชน.....	124
บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย.....	131
ระเบียบวิธีวิจัย.....	131
แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา.....	132
ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	132
ขั้นตอนในการศึกษาวิจัย.....	134
เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	135
วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	137
การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล.....	148
การวิเคราะห์ข้อมูล.....	149

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
การนำเสนอข้อมูล.....	153
บทที่ 4 บริบทชุมชน.....	155
ประวัติศาสตร์ของชุมชน.....	155
สภาพการประกอบอาชีพ วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชน.....	158
1. สภาพการประกอบอาชีพ.....	158
2. วิถีชีวิต.....	160
3. วัฒนธรรมชุมชน.....	163
ศักยภาพของชุมชน.....	166
1. ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน.....	166
2. ระบบบริหารจัดการและความสัมพันธ์ภายในชุมชน.....	168
3. โครงข่ายการสื่อสารของชุมชน.....	173
4. เครือข่ายของชุมชน.....	175
สภาพปัญหาและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนในช่วง 0 ปี (พ.ศ.2540-2550).....	178
1. ปัญหาอิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงเชิงลบจากภายนอก.....	178
2. ปัญหาหนี้สินของชุมชน.....	179
บทที่ 5 สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง.....	181
รูปแบบพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง นับจากปี พ.ศ.2540 ถึงปัจจุบัน.....	181
สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงระยะที่ 1 ก่อนเกิดโครงการ งานศพดเหล่า (พ.ศ.2540-2544).....	192
สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพระยะที่ 2 โครงการเริ่มต้นลงหลักปักฐาน (พ.ศ.2545-2546).....	199
1. การสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับการดืมเหล่าในพิธีกรรมงานศพ.....	200
2. การทำประชาคมของชุมชนเรื่องงานศพดเหล่า.....	200
3. กิจกรรมรณรงค์ระหว่างพิธีกรรมงานศพ.....	201
สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพระยะที่ 3 โครงการเข้มแข็งและได้รับการยอมรับ จากภายนอก (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน).....	205
การวิเคราะห์เปรียบเทียบสถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพทั้ง 3 ช่วงเวลา.....	212

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

บทที่ 6	กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดง.....	241
	กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 2	
	(โครงการงานศพงดเหล้าเริ่มต้นลงหลักปักฐาน: พ.ศ.2545-2546).....	241
	1. ภาพรวมของกระบวนการสื่อสาร.....	241
	2. รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม.....	259
	3. คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม.....	277
	กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 3 (โครงการงานศพ	
	งดเหล้าเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก: พ.ศ.2547-ปัจจุบัน).....	280
	1. ภาพรวมของกระบวนการสื่อสาร.....	280
	2. รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม.....	287
	3. คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม.....	298
	การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 และระยะที่ 3.....	301
	1. ความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม.....	303
	2. รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับการกำหนดเป้าหมายการสื่อสาร.....	304
บทที่ 7	พื้นที่สาธารณะในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม.....	317
	รูปแบบและคุณลักษณะของพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดง.....	317
	1. พื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวัน.....	318
	2. พื้นที่สาธารณะในโอกาสพิเศษ.....	323
	กลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะของชุมชน.....	347
	การศึกษาเปรียบเทียบพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในการศึกษา	
	ของฮาเบอร์มาส.....	351
บทที่ 8	ทุนของแกนนำและทุนของชุมชนบ้านดง.....	358
	ภูมิหลังและที่มาของแกนนำชุมชน.....	358
	ประเภทและคุณลักษณะของทุนของแกนนำชุมชน.....	361
	1. คุณลักษณะของทุนเศรษฐกิจ.....	361
	2. คุณลักษณะของทุนวัฒนธรรม.....	362
	3. คุณลักษณะของทุนทางสังคม.....	366
	4. คุณลักษณะของทุนสัญลักษณ์.....	368

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

การนำทุน ไปใช้ในพื้นที่สาธารณะเพื่อให้กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยน ความหมายในพิธีกรรมงานศพประสบความสำเร็จ.....	369
ทุนของชุมชนบ้านดง.....	376
1. ทุนวัฒนธรรมของชุมชนบ้านดง.....	376
2. ทุนทางสังคมของชุมชนบ้านดง.....	377
การเพิ่มทุนและการแปลงรูปของทุน.....	379
1. การเพิ่มทุน.....	379
2. การแปลงรูปของทุน.....	383
บทที่ 9 กระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จ.....	386
กระบวนการขยายผลความสำเร็จของโครงการงานศพดงเหล่า.....	386
1. กระบวนการขยายผลความสำเร็จของโครงการ ในภาพรวม.....	386
2. การเคลื่อนงานในแต่ละอำเภอ.....	391
องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จของโครงการ งานศพดงเหล่า.....	473
1. ผู้ส่งสาร.....	473
2. สาร.....	474
3. ช่องทางการสื่อสาร.....	482
4. ผู้รับสาร.....	492
การวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างชุมชนต้นแบบและ ชุมชนขยายผล และบทเรียนที่ได้รับจากการขยายผล.....	494
1. คุณลักษณะสำคัญของการขับเคลื่อนโครงการงานศพดงเหล่าของชุมชนบ้านดง.....	495
2. ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบชุมชนต้นแบบกับชุมชนขยายผล: ศึกษาเปรียบเทียบ คุณลักษณะสำคัญ.....	497
3. การจัดกลุ่มชุมชนขยายผลจากผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้น.....	509
4. บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผล.....	518
บทที่ 10 สรุปและอภิปรายผลการวิจัย.....	528
สรุปผลการวิจัย.....	528
1. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นบริบทชุมชน.....	528

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
2. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพ.....	532
3. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อ ปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ.....	541
4. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นพื้นที่สาธารณะในกระบวนการสื่อสารแบบ มีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง.....	554
5. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นประเภทและคุณลักษณะของทุนของปัจเจกระดับ แกนนำของชุมชนบ้านดง.....	564
6. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จ.....	569
การอภิปรายผลการวิจัย.....	584
1. ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและการเมืองเชิงอำนาจทางสังคมและวัฒนธรรม: ตัวแปร หลักของความเปลี่ยนแปลงสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในสังคมไทย.....	584
2. จิตสำนึกแบบรวมหมู่ (collective consciousness): แนวคิดเบื้องหลังของชุมชน ในกระบวนการปรับพื้นที่ส่วนตัวให้เป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น.....	586
3. กระบวนการต่อสู้ทางความหมายไม่เคยหยุดนิ่ง เพราะไม่มีความหมายใดจะยึดกุม พื้นที่ทางความคิดของคนได้เบ็ดเสร็จเด็ดขาด และความหลากหลายของความหมาย ก็เป็นตัวแปรที่ทำให้กระบวนการปรับความหมายมีความซับซ้อน.....	589
4. มนุษย์สามารถสร้างความหมายใหม่ให้วัตถุได้ไม่สิ้นสุด แต่ความหมายดังกล่าว อาจเป็นความหมายที่ “เก่าในวันวาน แต่ใหม่ในวันนี้” ก็ได้.....	592
5. ยังมีอำนาจก็ยังสามารถเปรียบเทียบในกระบวนการต่อสู้เพื่อปรับเปลี่ยนความหมาย ทางวัฒนธรรม.....	593
6. การดำรงอยู่ของชุมชนต้องอาศัยการดำรงอยู่ของอำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่ชุมชนเป็น ผู้ผลิตและสืบทอด.....	594
7. โครงข่ายการสื่อสารของชุมชนที่เข้มแข็ง: ต้นทุนหน้าตักของการสื่อสารแบบมี ส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ.....	595
8. การพูดคุยในชีวิตประจำวันและสื่อประเพณีพิธีกรรมเป็นกลไกสำคัญของ กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในชุมชนท้องถิ่น.....	596
9. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อขับเคลื่อนภารกิจสำคัญต้องตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ที่มีองค์ประกอบหลากหลาย.....	597

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

10. อิทธิพลของ“ข้อมูลเชิงประจักษ์” ไม่ได้มีเฉพาะความชัดเจนด้านข้อมูล แต่เกี่ยวข้องกับ “วาทกรรม” ที่แนบมากับข้อมูลเหล่านั้นด้วย.....	598
11. กระบวนการวิจัยเครื่องมือเพื่อการค้นพบศักยภาพที่จะแปรเปลี่ยนคลี่คลายไป ในอนาคต’ (becoming) ของชุมชน.....	598
12. ฐานความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนที่เหนียวแน่นเป็นได้ทั้งพลังและกลไก ในการสร้างความเปลี่ยนแปลงหรืออุปสรรคขวางกั้นการเปลี่ยนแปลงก็ได้.....	600
13. พื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านคงพื้นที่การต่อสู้ทางความคิดของคนร่วมชุมชน เดียวกัน และพื้นที่เพื่อต่อกรกับลัทธิบริโภคนิยมของชนชั้นกลาง.....	601
14. พื้นที่สาธารณะแบบชาวบ้านพื้นที่การต่อสู้ทางความคิดที่ใช้ทั้งเหตุผลและ อารมณ์เป็นเครื่องมือในการต่อสู้.....	602
15. ความสัมพันธ์แบบวิภาษวิธีระหว่างกลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์ กับความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะ.....	603
16. ความสัมพันธ์ระหว่างคน พิธีกรรม พื้นที่สาธารณะ และการสร้างความ เปลี่ยนแปลงทางสังคม.....	605
17. เหริยสองด้านของ “ทุน”: ปัจจัยเพื่อการครอบงำและปัจจัยเพื่อปลดปล่อยจาก การครอบงำ.....	606
18. ชาวบ้านระดับรากหญ้าสามารถสร้างและตั้งสมทุนสัญลักษณ์ได้โดยไม่อาศัย สื่อมวลชน.....	607
19. ทุนวัฒนธรรมที่เป็นความ โน้มเอียงทางอุปนิสัยต้องสร้าง ตั้งสม และตกผลึก.....	608
20. การขยายมุมมองเรื่อง “ทุน” เพื่อก้าวข้ามปัญหา “การสร้างข้อจำกัดที่เกินจริง”	608
21. การสื่อสารเพื่อสนับสนุนการพัฒนา: ความสมดุลระหว่างความช่วยเหลือ กับการพึ่งตนเอง.....	609
22. กลไกเชิงอำนาจจากภาครัฐทำให้เกิดแรงกระตุ้น แต่กลไกการมีส่วนร่วม ของชุมชนทำให้กระบวนการปรับเปลงความหมายเป็นไปได้จริง.....	611
23. การขยายผลโครงการงานศพดเหล่า ปรากฏการณ์ที่แสดงการปะทะกันระหว่าง ภพมาษาและความเป็นจริงของบริโภคนิยม และการต่อสู้ของคนภายใต้โครงสร้าง ที่กดทับ.....	613
ข้อเสนอแนะจากการวิจัย.....	616

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย.....	617
ข้อจำกัดของการวิจัย.....	619
1. ข้อจำกัดของการวิจัยในพื้นที่ต้นแบบ.....	619
2. ข้อจำกัดของการวิจัยในพื้นที่ขยายผล.....	619
ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต.....	620
รายการอ้างอิง.....	622
ภาคผนวก.....	638
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	640

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
2.1	พื้นที่ส่วนบุคคล พื้นที่สาธารณะ และพื้นที่ๆกำกับดูแล โดยภาครัฐ..... 58
3.1	รายละเอียดผู้ให้ข้อมูลจากการสนทนาแบบไม่เป็นทางการ..... 138
3.2	รายละเอียดผู้ให้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก..... 139
3.3	รายละเอียดผู้ให้ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม..... 144
3.4	รายละเอียดกิจกรรมที่สังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม..... 147
3.5	รายละเอียดกิจกรรมที่สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม..... 148
3.6	วัตถุประสงค์ แนวคิดทฤษฎี วิธีการเก็บข้อมูล ผู้ให้ข้อมูล และแนวทาง การวิเคราะห์ข้อมูล..... 150
5.1	สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 1 (พ.ศ.2540-2544)..... 212
5.2	สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 (พ.ศ.2545-2546)..... 216
5.3	สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)..... 220
5.4	องค์ประกอบ “ผู้มีส่วนร่วม” ในสื่อพิธีกรรมงานศพและความเปลี่ยนแปลงด้าน บทบาทหน้าที่ ใน 3 ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา..... 224
5.5	องค์ประกอบ “วัตถุ” ในสื่อพิธีกรรมงานศพและความเปลี่ยนแปลงด้านบทบาท หน้าที่ ใน 3 ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา..... 226
5.6	องค์ประกอบ “กิจกรรม” ในสื่อพิธีกรรมงานศพและความเปลี่ยนแปลงด้าน บทบาทหน้าที่ ใน 3 ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา..... 228
5.7	องค์ประกอบ “พื้นที่” ในสื่อพิธีกรรมงานศพและความเปลี่ยนแปลงด้านบทบาท หน้าที่ ใน 3 ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา..... 231
5.8	สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงใน 3 ช่วงเวลาของการศึกษา..... 234
6.1	บัญชีรายจ่ายงานศพแม่หลวงสม เขียวโสด วันที่ 12-15 มีนาคม พ.ศ.2545..... 272
6.2	บัญชีรายจ่ายงานศพนายพงษ์ศักดิ์ มูลพงศ์ วันที่ 29-30 เมษายน พ.ศ.2545..... 273
6.3	เปรียบเทียบรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 และ 3..... 302
6.4	ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับเป้าหมายการสื่อสาร..... 311
7.1	ประเภท ขนาด คุณลักษณะ และบทบาทหน้าที่ของพื้นที่สาธารณะ..... 344
9.1	แสดงที่มาของสาร และประเภทของสารจำแนกตามมิติด้านต่างๆ..... 474
9.2	แสดงผู้รับสารจำแนกตามรูปแบบการสื่อสาร..... 493

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่	หน้า
9.3	คุณลักษณะร่วมระหว่างชุมชนบ้านดงกับหมู่บ้านขยายผลอื่นๆ ที่เกิด ผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกัน..... 511
9.4	คุณลักษณะที่แตกต่างระหว่างชุมชนบ้านดงกับหมู่บ้านขยายผลอื่นๆ ที่เกิด ผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกัน..... 512
9.5	เปรียบเทียบกระบวนการขยายผลของ ต.นายาง และ ต.หลวงใต้..... 516
10.1	ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในองค์ประกอบต่างๆ ของสื่อพิธีกรรมงานศพ..... 537
10.2	สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงใน 3 ช่วงเวลาของการศึกษา..... 540
10.3	รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชนในระยะที่ 2..... 545
10.4	รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอกหรือชุมชนอื่นๆ ในระยะที่ 2..... 546
10.5	รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชนในระยะที่ 3..... 550
10.6	รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอกหรือชุมชนอื่นๆ ในระยะที่ 3..... 551
10.7	เปรียบเทียบรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 และ 3..... 552
10.8	ประเภท ขนาด คุณลักษณะ และบทบาทหน้าที่ของพื้นที่สาธารณะ..... 556
10.9	ความคล้ายคลึงระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะ ของสังคมยุโรปในศตวรรษที่ 17-18..... 562
10.10	ความแตกต่างระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะ ในศตวรรษที่ 17-18..... 562
10.11	ความแตกต่างระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะ ในศตวรรษที่ 19-ปัจจุบัน..... 562
10.12	ลักษณะการขยายผลในพื้นที่นำร่องแต่ละตำบล..... 572

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
2.1	คนแบกตุ้งสามหางนำหน้าขบวนศพ..... 34
2.2	ปราสาทศพบนหลังกหัสติลิงค์..... 35
2.3	การทำแกงสังเลเพื่อเลี้ยงแขกในพิธีกรรมงานศพ จ.ลำปาง..... 39
2.4	คุณลักษณะของพิธีกรรมงานศพแบบล้านนา..... 40
2.5	องค์ประกอบในกระบวนการสร้างความหมายของโชนูร์..... 52
2.6	ลำดับชั้นในการสร้างความหมายของโรลงค์ บาร์ตส์..... 54
3.1	บรรยากาศในเวทีคืนข้อมูลสู่ชุมชน ณ วิหารวัดชัยมงคล..... 149
4.1	ที่ตั้งชุมชนบ้านดงและหมู่บ้านใกล้เคียง..... 156
4.2	วิหารวัดชัยมงคล ศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านดง..... 157
4.3	ผลผลิตกระเทียมของชุมชนบ้านดงในเดือนเมษายน พ.ศ.2552..... 159
4.4	ชาวชุมชนบ้านดงกำลังร่วมกันทำต้นคั่วตาน (ของถวายพระ)..... 161
4.5	บริเวณที่ตั้งหอเจ้าพ่อ ซึ่งเป็นที่ประกอบพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ..... 164
4.6	หอดีปู่ย่าภายในบริเวณบ้านของชาวชุมชนบ้านดง..... 165
4.7	แผนผังโดยสังเขปที่ตั้งสถานที่สำคัญของชุมชนบ้านดงและตำแหน่งหมวดบ้าน ทั้ง 5 หมวดบ้าน..... 172
4.8	โครงข่ายการสื่อสารของชุมชนบ้านดง..... 175
5.1	การใช้ผ้ามาจนถึงกัน เพื่อแบ่งแยกพื้นที่พิธีกรรมออกจากพื้นที่ปกติ..... 183
5.2	ต้นดอก ต้นเทียน ตั่งบน โลงเย็นเพื่อสักการะและขอขมาพระรัตนตรัย..... 183
5.3	ตุ้งเหล็กตุ้งทองซึ่งตั้งอยู่ข้าง โต๊ะหมู่บูชา..... 184
5.4	กัณฑ์เทศน์ของชาวชุมชนบ้านดง..... 184
5.5	ขันแปดหรือขันสล่าแห่ องค์ประกอบหนึ่งของพิธีกรรมงานศพบ้านดง..... 185
5.6	คนในชุมชนร่วมกันเคลื่อนศพจากบ้านมาสู่ปราสาทศพ..... 186
5.7	กลุ่มแม่บ้านกำลังช่วยกันจัดเตรียมอาหารสำหรับเลี้ยงผู้มาร่วมงาน..... 187
5.8	ห่อข้าวควนบนเก้าอี้ ระหว่างรอนำขึ้นไปจัดไว้บนปราสาทศพ..... 188
5.9	ความหมายเชิงสัญลักษณ์ทั้งสามระดับของห่อข้าวควน..... 189
5.10	คนแบกตุ้งสามหางเดินนำหน้าขบวนแห่ศพไปยัง฼าปนสถาน..... 190
5.11	สัปเหร่อกำลังจุดเทียนจังกอนข้าง โลงศพ..... 190
5.12	ปราสาทและ โลงศพกำลังมอดไหม้อยู่บนเชิงตะกอน..... 191

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
5.13	แม่บ้านคนหนึ่งหิ้วถุงข้าวสารมามอบให้เจ้าภาพงานศพ..... 192
5.14	ความหมายโดยอรรถ ความหมายโดยนัย และมายาคติของเหล่าในระยษะที่ 1.....199
5.15	โรงศพที่คนในชุมชนบ้านดงร่วมกันทำ..... 209
5.16	ปราสาทศพที่คนในชุมชนบ้านดงร่วมกันทำ..... 209
5.17	ศาลาศพ ซึ่งหลังการเผาศพจะกลายเป็นศาลาที่นั้งพักในชุมชน..... 210
5.18	กระบวนการปรับเปลี่ยนความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพตั้งแต่ ระยษะที่ 2 จนถึงระยษะที่ 3 ของการศึกษา..... 211
5.19	ชาวชุมชนบ้านดงและผู้วิจัยในเวทีคืบข้อมูลจากการวิจัยผู้ชุมชน..... 236
5.20	ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของสื่อพิธีกรรมงานศพและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง..... 240
6.1	กลไกและโครงข่ายการสื่อสารเพื่อขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า (พ.ศ.2545-2546)..... 258
6.2	ศาลาประชาคมของชุมชนบ้านดง..... 267
6.3	คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยษะที่ 2 (พ.ศ.2545-2546)..... 279
6.4	กลุ่มสล่ากำลังขึ้น โกรง โรงศพ..... 283
6.5	กลุ่มสล่ากำลังเลื้อยไม้ทำยอดปราสาทศพในบรรยากาศที่ผ่อนคลาย..... 284
6.6	กลุ่มผู้สูงอายุผู้หญิงกำลังช่วยกันมวนบุหรี่สำหรับประกอบในพิธีกรรม..... 284
6.7	กลไกและโครงข่ายการสื่อสารเพื่อขยายผลและธำรงรักษาคำความสำเร็จ โครงการงานศพดเหล่า (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)..... 286
6.8	แม่บ้านคนหนึ่งกำลังลงชื่อเข้าร่วมประชุมหมู่บ้าน..... 289
6.9	นายอื่นแ้วขณะเป็นวิทยากรพูดคุยเรื่องโครงการงานศพดเหล่า..... 295
6.10	ป้ายแหล่งเรียนรู้งานวิจัยที่ สกว.นำมาติดตั้งภายในชุมชน..... 297
6.11	คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยษะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)..... 301
6.12:	ความสัมพันธ์ระหว่างโครงข่ายการสื่อสารของชุมชนกับการทำโครงการ งานศพดเหล่า..... 316
7.1	พื้นที่พูดคุยภายในชุมชนรูปแบบต่างๆ ของชุมชนบ้านดง..... 318
7.2	วงจรการกระจายตัวของข้อมูลข่าวสารในพื้นที่การพูดคุยภายในชุมชน..... 320

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
7.3	คุณลักษณะของพื้นที่พุดคุยภายในชุมชน.....	321
7.4	คุณลักษณะของการประชุมหมวดบ้าน.....	323
7.5	กลุ่มพ่อบ้านกำลังช่วยกันตัดยางในรถจักรยานยนต์เพื่อใช้มัดโครงปราสาท.....	324
7.6	กลุ่มแม่บ้านกำลังเตรียมวัตถุดิบสำหรับประกอบอาหาร.....	324
7.7	กลุ่มผู้สูงอายุชายหญิงจัดเตรียมสิ่งของบนบ้านเจ้าภาพ.....	325
7.8	กลุ่มวัยรุ่นชายกำลังช่วยกันเคี้ยวแกงฮังเลในคืนวันดา.....	326
7.9	คุณลักษณะของพิธีกรรมงานศพในฐานะพื้นที่สาธารณะ.....	328
7.10	ผู้อาวุโสกำลังจัดเตรียมสิ่งของเช่น ไหว้บนห่อเจ้าพ่อ.....	329
7.11	บรรยากาศการจับสลากหัวน้ำหมวดบ้านของหมวด 1.....	330
7.12	ผู้คนทุกเพศทุกวัยมาชุมนุมกันบริเวณห่อเจ้าพ่อ.....	330
7.13	ร่างทรงของเจ้าพ่อกำลังให้คำปรึกษาแก่หญิงคนหนึ่งท่ามกลางความสนใจ ของผู้คนที่มุงดู.....	331
7.14	ชาวบ้านในชุมชนตั้งวงรับประทานอาหารหลังพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อ.....	332
7.15	คุณลักษณะของพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ.....	334
7.16	คุณลักษณะของการประชุมหมู่บ้านในฐานะพื้นที่สาธารณะ.....	337
7.17	คุณลักษณะของการประชุมของกลุ่มแกนนำในฐานะพื้นที่สาธารณะ.....	339
7.18	คุณลักษณะของเวทีประชาคมในฐานะพื้นที่สาธารณะ.....	341
7.19	คุณลักษณะของเวทีถอดบทเรียนในฐานะพื้นที่สาธารณะ.....	343
7.20	กลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะของชุมชน.....	349
7.21	คุณลักษณะของพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงในฐานะ “เครือข่าย”.....	357
8.1	นายอินแก้วกับป้ายแหล่งเรียนรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ สกว. นำมาติดตั้ง.....	360
8.2	นายอินแก้ว ภรรยา และญาติมิตร ขณะเที่ยวข้าวในนา.....	361
8.3	นายทรงสิทธิ์และนางวิไลวรรณ เครือข่ายสำคัญภายในชุมชนของนายอินแก้ว.....	367
8.4	นายอินแก้ว ขณะเป็นวิทยากรถ่ายทอดประสบการณ์ ที่เวที อ.แม่เมาะ.....	380
8.5	ศาลาน้ำดื่มที่ชาวชุมชนบ้านดงร่วมกันจัดทำขึ้น.....	381
8.6	นายอินแก้วรับเกียรติบัตรเชิดชูเกียรติในงานมหกรรมจดเกล้าในงานศพ จ.ลำปาง.....	382
8.7	กรอบแนวคิดเรื่องทุนและการนำทุนไปใช้ในพื้นที่สาธารณะ.....	385
9.1	แผนที่จังหวัดลำปาง.....	389

สารบัญญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
9.2	กระบวนการและกลไกการขับเคลื่อน โครงการงานศพดเหล่าจากชุมชนบ้านดง ไปสู่ระดับจังหวัด..... 391
9.3	บรรยากาศบริเวณครัว ในพิธีกรรมงานศพ ต.นิคมพัฒนา อ.เมือง..... 402
9.4	ลักษณะของปราสาทศพที่ซื้อจากร้านค้า.....403
9.5	บรรยากาศเวทีปรีกษาหารีระดับแกนนำชุมชน ต.ร่องเคาะ..... 408
9.6	ลักษณะการตั้งศพแบบเรียบง่ายของชาวบ้านดอนแก้ว ต.ร่องเคาะ..... 410
9.7	การตั้งโต๊ะรับรองแขกร่วมงานศพของชาวบ้านดอนแก้ว ต.ร่องเคาะ..... 411
9.8	บรรยากาศการสนทนากลุ่มระหว่างผู้วิจัยกับชาวบ้านดอนแก้ว..... 411
9.9	สภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของ ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน.....413
9.10	กลุ่มแม่บ้านชุมชนบ้านไร่กำลังให้ข้อมูลเรื่องงานศพดเหล่ากับผู้วิจัย.....415
9.11	บรรยากาศการนำเสนอความก้าวหน้าของโครงการ เวที อบต.บ้านหวด..... 420
9.12	สติ๊กเกอร์โครงการงานศพดเหล่าที่ติดบริเวณเสาบ้าน..... 421
9.13	พ่อบ้านคนหนึ่งกำลังเตรียมผักเพื่อปรุงอาหารในงานศพที่บ้านใหม่เจริญสุข อ.งาว.....423
9.14	คนในชุมชนกำลังแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับโครงการงานศพดเหล่า..... 424
9.15	วิถีชีวิตของผู้คนในตลาดสดยามเช้า อ.แจ้ห่ม..... 425
9.16	การติดตั้งป้ายประชาสัมพันธ์เพื่อรณรงค์ดเหล่าในงานศพของบ้านฮ่องลี่..... 429
9.17	กลุ่มพ่อบ้านซึ่งเป็นคนในพื้นที่จะกระจายตัวนั่งอยู่รอบๆ บ้านงานศพ..... 430
9.18	ปราสาทศพและโลงศพแบบสำเร็จรูปที่ชาวบ้านฮ่องลี่ซื้อมาใช้ในงานศพ..... 431
9.19	ป้ายประชาสัมพันธ์โครงการงานศพดเหล่าของ ต.สบป่าด..... 435
9.20	พระอธิการสมบุญและพระมหาสาธิต ขณะเป็นพระวิทยากรในการอบรม ผู้นำเยาวชน..... 436
9.21	เยาวชนของบ้านส้มป่อยใช้เวลายามค่ำฝึกตีกลองปฐา..... 439
9.22	ผู้สูงอายุของชุมชนบ้านโป่งขวก ซึ่งโดยมากสืบเชื้อสายมาจากชนเผ่าลัวะ..... 441
9.23	สภาพชุมชนและวิถีชาวบ้านที่บ้านนาโป่งหาญ..... 449
9.24	สภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของบ้านสามขา..... 454
9.25	สภาพชุมชนของหมู่บ้าน ต.เสริมซ้าย อ.เสริมงาม..... 458
9.26	ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการปรับเปลี่ยนเมนูอาหารในงานศพ.....462
9.27	ผู้ใหญ่พิกุลและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านกำลังให้ข้อมูลเกี่ยวกับโครงการ..... 466

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
9.28	ผู้สูงอายุบ้านแม่ปู่กำลังห่อยาสูบเพื่อเป็นรายได้เสริมภายในครัวเรือน.....469
9.29	ป้ายไฉ่วหน้าศพของ ต.หลวงใต้ อ.งาว..... 486
9.30	สติ๊กเกอร์ติดเสาบ้าน เป็นสัญลักษณ์แสดงการเข้าร่วมโครงการ..... 486
9.31	ป้ายประกาศอีกแบบหนึ่งของพิธีกรรมงานศพดહેล่า.....487
9.32	บอร์ดนิทรรศการของอำเภอที่นำมาจัดแสดงในงานมหกรรมดહેล่าในงานศพ..... 487
9.33	พวงหรีดของโครงการงานศพดહેล่า..... 488
9.34	บรรยากาศการทำเวทีชี้แจงโครงการงานศพดહેล่าที่ อ.เถิน โดยใช้สื่อวีซีดีประกอบ...489
9.35	ผู้ขับเคลื่อนโครงการรับมอบป้ายประกาศ..... 490
9.36	บรรยากาศเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นงานมหกรรมดહેล่าในงานศพ..... 491
9.37	การแสดงจี๋ยซอของผู้สูงอายุ..... 491
9.38	คุณลักษณะสำคัญของชุมชนต้นแบบ..... 497
9.39	คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของการขับเคลื่อนโครงการงานศพดહેล่าในภาพรวม..... 526
10.1	กลไกและโครงข่ายการสื่อสารเพื่อขับเคลื่อนโครงการงานศพดહેล่า (พ.ศ.2545-2546).....544
10.2	กลไกและโครงข่ายการสื่อสารเพื่อขยายผลและธำรงรักษาความสำเร็จ โครงการงานศพดહેล่า (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน).....549
10.3	กลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะของชุมชน..... 561
10.4	คุณลักษณะของพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงในฐานะ “เครือข่าย”.....564

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญ

“ความตายเป็นสิ่งที่แน่นอนสำหรับทุกชีวิต แต่ในขณะที่เดียวกันก็เต็มไปด้วยความไม่แน่นอน เพราะเราไม่อาจกำหนดหรือคาดทำนายได้ว่าจะตายเมื่อใด ที่ไหน และด้วยสาเหตุอะไร ” (พระไพศาล วิสาโล, 2551: 147)

ด้วยคุณลักษณะเฉพาะตัวของความตาย ทั้งในแง่ความลึกกลับ ไม่อาจ คาดเดา และที่สำคัญ ไม่มีใครสามารถหลีกเลี่ยงได้ ทำให้การ ตายมีบทบาทสำคัญในชีวิตของมนุษย์ทุกคนไม่แพ้ เหตุการณ์สำคัญอื่นๆ ในชีวิตอย่าง การเกิด การสำเร็จการศึกษา หรือการแต่งงาน ประเพณีพิธีกรรม เกี่ยวกับความตายจึงถือเป็นหนึ่งในประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตและการเปลี่ยนผ่านที่สำคัญ (rite de passage) ซึ่งปรากฏอยู่ในทุกชาติทุกภาษา (เสฐียร โกเศศ, 2532: คำนำ)

การกำหนดรูปแบบและเนื้อหาของพิธีกรรมต่างๆ เป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่เรียกว่าคุณลักษณะทางวัฒนธรรม-cultural ethos” ที่สังคมต่างๆ สร้างขึ้น คลิฟฟอร์ด กีร์ตซ์ (Geertz, 1973: 127 cited in Kearn, 1989: 26) นักมานุษยวิทยาสายโครงสร้างนิยมอธิบายว่า คุณลักษณะทางวัฒนธรรมนั้น หมายรวมถึงทั้งบุคลิกภาพ คุณภาพ ลักษณะและท่าทีทางจริยธรรม และการให้คุณค่าความงดงาม ที่ส่งผลต่อทัศนคติคนในชุมชนมีต่อตนเองและสังคมที่พวกเขาอาศัยอยู่ โดย สะท้อนผ่านวิถีชีวิตของพวกเขาเอง ด้วยเหตุนี้ รูปแบบและเนื้อหาของประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับความตาย จึงเป็นสิ่งที่มนุษย์กำหนดและจัดวางขึ้น โดยมี การ ให้ความหมายเชิงสัญลักษณ์ เพื่อทำความเข้าใจและอธิบาย ปรากฏการณ์ความตาย ช่วยประคับประคองความรู้สึก ของผู้ที่มีชีวิตอยู่ พร้อมทั้งกำหนดตำแหน่ง แห่หน้าและบทบาทของทุกคนที่ได้รับผลกระทบจากความตายที่เกิดขึ้น

เราจึงพบว่าประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการตายที่ปรากฏในแต่ละยุคสมัย ท่ามกลางสภาพ ภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของสังคมต่างๆ สะท้อนให้เห็นความพยายามของมนุษย์ที่จะแก้ปัญหาความหวาดกลัว ความระส่ำระสายของความสัมพันธ์ที่ถูกกระทบจากความตายและการ พัลลพราก เป็นความพยายามเชื่อมโยงระหว่างโลกที่มนุษย์รู้จักกับโลกที่ลึกลับน่าสะพรึงกลัว ทั้งนี้ เพื่อให้วิญญาณของผู้ตายมีความสุขตามความเชื่อเกี่ยวกับชีวิตหลังความตาย (ปราณี วงษ์เทศ, 2534: 5) ในกรณีของสังคมไทยโบราณ ก่อนหน้าที่จะรับอิทธิพลของศาสนาพุทธและฮินดูเข้ามานั้น จะมี

การฝังศพผู้ตายพร้อมกับการฝังภาชนะ เครื่องประดับ หรือสิ่งของมีค่าอื่นๆ ลงไปในหลุมศพด้วย (นภนาท อนุพงศ์พัฒน์ , 2550: 34) การกระทำดังกล่าวทำให้ญาติของผู้ตายคลายความ โศกเศร้า หวาดกลัว เนื่องจากเชื่อว่าตนได้กระทำในสิ่งที่ดีงามให้กับผู้ตาย เพราะฉะนั้น วิญญาณผู้ตายก็จะมี ความพึงพอใจ สามารถอยู่ในโลกของวิญญาณ ได้อย่างมีความสุข และไม่ให้โทษกับผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่

นอกเหนือจากบทบาทเบื้องต้นในการลดความหวาดกลัวและสร้างความอบอุ่นใจให้กับ ญาติพี่น้องของผู้ตายแล้ว พิธีกรรมงานศพยังมีความสำคัญเชิงสังคมอย่างมากเนื่องจากเป็นเวทีแสดง กิจกรรมทางสังคมของกลุ่มคนในชุมชนหนึ่งๆ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายสำคัญ ได้แก่ ใช้พิธีกรรมงาน ศพเป็นเวทีป่าวประกาศยืนยันการดับสูญตัวตนของผู้ตาย ซึ่งจะส่งผลให้ มีการยืนยันสถานภาพของ คนเป็นว่าจะต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงสถานภาพ บทบาท และความสัมพันธ์ทางสังคมบางอย่าง ภายหลังมีคนตาย เช่น หากคนตายเป็นหัวหน้าครอบครัวก็หมายความว่าต้องมีผู้อื่นมารับภาระ ดังกล่าวแทนคนตายต่อไป นอกจากนี้พิธีกรรมงานศพยังเป็นการช่วยยืนยันและกระตุ้นเตือนให้เห็น ถึงคุณค่าของชีวิตที่ยังมีอยู่ในเชิงกฎหมาย งานศพนับเป็นเวทีพิธีกรรมที่ทำหน้าที่ยืนยันการ หมดยุติของชีวิตบุคคลของคนตาย ขณะเดียวกันก็ยืนยันสถานภาพทางกฎหมายของคนเป็นไปพร้อม กัน เช่น สภาพการเป็นหม้ายหรือกำพร้า และการเป็น ผู้สืบทอดมรดก เป็นต้น ที่สำคัญ พิธีกรรม งานศพทำหน้าที่เป็นวิถีปฏิบัติทางวัฒนธรรมเพื่อบรรลุเป้าหมายทางสังคมตามความเชื่อในแต่ละ วัฒนธรรมนั่นเอง (อภิธาน สมใจ, 2541: 16-18)

ความหมายของพิธีกรรมงานศพนั้นสามารถอธิบายได้จาก 2 มิติ คือมิติด้านความเชื่อ เรื่องผี และมิติด้านศาสนา หากมองจากความเชื่อ เรื่องผี พิธีกรรมงานศพมีความหมายถึงการอุทิศเช่นไหว้ ผู้เสียชีวิต ซึ่งหมายความว่าผู้ตายยังคงมีการดำรงอยู่ แต่ในพื้นที่อีกแห่ง นั่นคือโลกทางวิญญาณ การ อุทิศเช่นไหว้เป็นได้ทั้งสัญลักษณ์เพื่อแสดงความกตัญญูต่อผู้ตาย และเป็นการปัดรังควาน ป้องกัน ไม่ให้เกิดเสนียดจัญไรต่อคนที่ยังมีชีวิตอยู่ ส่วนความหมายของพิธีกรรมงานศพจากมิติด้านศาสนา นั้น มีความหมายเพื่อเป็นเครื่องแสดงความระลึกคุณผู้ตาย อาลัยรักในคุณงามความดี รวมทั้ง ต้องการให้ผู้ตายได้รับประโยชน์สุขในโลกหน้าหรือในภพภูมิใหม่ (เสฐียร โกเศศ, 2532: 32-33) และยังเป็นเครื่องหมายเพื่อเตือนใจผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ให้ใช้ชีวิตอย่างรู้คุณค่า ในขณะที่เดียวกันก็เกิดสติ มองเห็นวัฏจักรของชีวิตตามความเป็นจริง

พิธีกรรมงานศพในสังคมชนบททางภาคเหนือตอนบนหรือล้านนาของไทยมีหน้าที่ทั้งใน เชิงศาสนา สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมหลายประการ เช่น การสวดพระอภิธรรมซึ่งมักจะเทศน์ ตามคัมภีร์พื้นเมือง เพื่อให้คนเกิดมรณานุสติถึงความเสื่อมของสังขารว่าเป็นเรื่องธรรมชาติ (พระครู พิสุทธ์พัฒนพิธาน, 2548: 32) ส่วนการนอน “เอือนเย็น” คือการที่คนเฒ่าคนแก่หรือคนหนุ่มสาวจะ ไปนอนค้างแรมที่บ้านศพเพื่อให้กำลังใจเจ้าภาพ ไม่ให้เกิด ความหวาดกลัวหรือความว้าเหว รวมถึง เป็นการเชื่อมความสัมพันธ์และความสามัคคีของคนในชุมชน (ศรีเลา เกษพรหม, ม.ป.ป.: 143-144, ราตรี ปิ่นแก้ว และมธุรส ศิริสถิตย์กุล, 2550: 144)

สำหรับหน้าที่เชิงเศรษฐกิจของพิธีกรรมงานศพนั้นก็ร้อยรัดอยู่กับหน้าที่เชิงสังคม เพราะพิธีกรรมงานศพของชาวล้านนาแต่โบราณ นอกจากจะสะท้อนให้เห็นสายใยความสัมพันธ์ของชุมชนได้เป็นอย่างดีแล้ว ยังเป็นพื้นที่ๆ เชิญชวนให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมช่วยเหลือเจ้าภาพในทางเศรษฐกิจอีกด้วย เมื่อมีงานศพ คนทั้งชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ อย่างหลากหลาย ในชุมชนจะมีการ “หอมเงิน หอมคร่าว ” หรือการช่วยเหลือกันในรูปของเงินทอง ข้าวของ และแรงงาน กลุ่มผู้หญิงจะช่วยเหลือดูแลเรื่องการทำอาหาร การจัดดอกไม้ การเตรียมสิ่งของต่างๆ ที่ต้องใช้ในพิธีกรรมงานศพ ส่วนผู้ชายจะเน้นหนักการช่วยเหลือในกิจกรรมที่ต้องใช้แรงงานหรือฝีมือช่าง เช่น การสร้างปราสาท หรือการสร้าง “ไม้ศพ” ซึ่งหมายถึงเรือนครอบศพ ที่มีลักษณะแตกต่างกันออกไปตามฐานะของผู้ตาย เช่น “แมวควบ” ซึ่งทำจากโครงไม้ไผ่สานเป็นรูปประทุนคล้ายหลังคาเรือ (พระครูพิสุทธ์พัฒนพิธาน, 2548: 33-34)

แต่เมื่อเวลาเปลี่ยนผ่าน วิถีปฏิบัติที่เคยดำเนินมาก็เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง รูปแบบพิธีกรรมงานศพที่เคยเน้นความเรียบง่าย ประหยัด และการร่วมแรงร่วมใจกันของคนในชุมชน กลับได้รับอิทธิพลจากค่านิยมการจัดงานศพแบบคนเมือง เช่น เดิมทีคนในหมู่บ้านซึ่งมีฝีมือด้านงานไม้เคยลงแรงร่วมกันต่อโลงศพหรือสร้างปราสาท เปลี่ยนเป็นการซื้อหาโลงศพหรือปราสาทแบบหุรหุมาจากร้านค้าในเมือง กิจกรรมที่เคยได้ลงแรงช่วยกันกลายเป็นการจ้างงานหรือการเหมาทำจากในเมืองหรือต่างหมู่บ้าน ความหมายเชิงสังคมของพิธีกรรมงานศพที่เชื่อมโยงญาติมิตรและชุมชนได้ถูกลดทอนและเปลี่ยนแปลงไป กิจกรรมที่เคยปฏิบัติ โดยชุมชนเพื่อช่วยแบ่งเบาภาระทางเศรษฐกิจของเจ้าภาพงานศพ กลับกลายเป็นกิจกรรมเชิงธุรกิจที่ดำเนินการโดยสัปเหร่อ หรือพ่อค้านักธุรกิจแทน

เมื่อกิจกรรมที่ทำหน้าที่เชื่อมร้อยผู้คนเข้าด้วยกันอย่างการร่วมกัน “ผลิต” ข้าวของเครื่องใช้สำหรับพิธีกรรมหดหายไป กิจกรรมร่วมของคนในชุมชนในพิธีกรรมงานศพที่กลายเป็นกิจกรรมทดแทนก็คือกิจกรรมที่มีมิติด้านการ “บริโภค” นั่นคือการสังสรรค์ดื่มกิน เนื่องจากภายใต้บริบททางวัฒนธรรมของภาคเหนือ การต้อนรับขับสู้ญาติมิตรที่เดินทางมาจากต่างถิ่นถือเป็นเรื่องใหญ่ ต้องเลี้ยงดูปูเสื่ออย่างเต็มที่ไม่ให้ขาดตกบกพร่อง ต่อมาก็เริ่มมี การดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพโดยให้เหตุผลว่าเป็นส่วนหนึ่งของการต้อนรับและช่วยให้คนมีกิจกรรมร่วมกัน ไม่เกิดความเบื่อหน่ายเมื่อเข้าร่วมในพิธีกรรม ทำให้มีคนอยู่ร่วมงานจำนวนมาก สร้างความอบอุ่นใจให้เจ้าภาพ เมื่อกระทำไปนานวันเข้า รูปแบบปฏิบัติของพิธีกรรมก็เริ่มบิดเบือนไป สิ่งที่บิดเบือนกลายเป็นความปกติธรรมดาที่คนยอมรับ ทั้งการเลี้ยงอาหารอย่างฟุ่มเฟือย การดื่มเหล้าและการเล่นการพนันในงานศพ ส่งผลให้การจัดพิธีกรรมดังกล่าวต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายจำนวนมาก จนเกิดคำกล่าวที่ว่า “คนตายขายคนเป็น” หมายความว่า การจัดพิธีกรรมงานศพให้กับผู้ที่สิ้นชีวิตไปแล้วนั้น ผู้ที่มีชีวิตอยู่ต้องไปกู้หนี้ยืมสินเพื่อมาจัดงานศพให้ใหญ่โต มีการเลี้ยงดูแขกหรือที่มาในงานอย่างเต็มที่ ภายในงานเจ้าภาพอาจยิ้มเบิกบาน แต่เบื้องหลังรอยยิ้มกลับ ซุกซ่อนความกังวลต่อภาระหนี้สินที่ต้องชำระในภายหลัง

ในขณะที่วิธีคิดและวิถีปฏิบัติเพื่อจัดการงานศพของคนส่วนใหญ่ในชนบททางภาคเหนือ ยังคงให้ความสำคัญกับการรักษาหน้าตา การต้อนรับขับสู้ (ซึ่งมาพร้อมกับเหล้าและอาจมีการพนัน ฟังด้วย) ปรากฏว่าในช่วงหลังวิกฤตเศรษฐกิจราวปี พ.ศ.2541 เริ่มมีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งเริ่มตั้งคำถาม กับสิ่งที่เกิดขึ้นในงานศพ ทั้งคำถามที่ว่าในพิธีกรรมงานศพที่ควรจะเป็นบรรยากาศแห่งความเศร้า โศกอาลัยถึงผู้ตาย ทำไมจึงกลายเป็นบรรยากาศของการสังสรรค์สุราไปได้ และเพราะเหตุใด ทั้งๆ ที่ ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยากจน แต่กลับต้องกู้หนี้ยืมสินจำนวนมาก มาใช้จ่ายในการประกอบพิธีกรรม ทำไมสิ่งที่ชาวบ้านเคยร่วมลงแรงช่วยกันทำได้ แต่บัดนี้กลับต้องเสียเงินทองซื้อหา และที่สำคัญ หากต้องการจะเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่คิดว่า จะต้องทำเช่นไร คำถามเหล่านี้ถูกตั้งขึ้นโดยชาวบ้าน จากบ้านดง หมู่บ้านเล็กๆ ในจังหวัดลำปาง

บ้านดง ประกอบด้วยครัวเรือน 156 หลังคาเรือน ตั้งอยู่ในตำบลนายาง อำเภอสบปราบ ซึ่ง อยู่ห่างจากจังหวัดลำปางเป็นระยะทาง 60 กิโลเมตร ตำบลนายางอยู่ห่างจากตัวอำเภอสบปราบไป ทางทิศตะวันตกเป็นระยะทางประมาณ 5.5 กิโลเมตร สภาพพื้นที่เป็นที่ราบระหว่างภูเขาสูงและป่า สงวนด้านทิศตะวันตกของแม่น้ำวัง ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ การทำนา ปลูกถั่วลิสง ข้าวโพด มะเขือเทศ โดยอาศัยแหล่งน้ำสำคัญคืออ่างเก็บน้ำแม่กาดและอ่างเก็บน้ำ แม่ทาย แต่มักประสบปัญหาด้านการตลาด ทำให้ร้อยละ 70 ของประชากรวัยหนุ่มสาวออกไปขาย แรงงานในต่างจังหวัดและต่างประเทศ (วิไลลักษณ์ อยู่สำราญ, 2550: 3)

บ้านดงเริ่มมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในระดับจังหวัดเมื่อได้ดำเนิน โครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเล็กๆ เพื่อจัดระเบียบของชุมชนในปี พ .ศ.2545 จากการชักชวนและสนับสนุนของศูนย์ประสานงานการ วิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดลำปาง ซึ่ง เป็นหน่วยงานย่อยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค ให้ชาวบ้านใช้กระบวนการวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น ทำให้ นายอินแก้ว เรือนปานันท์ ผู้สูงอายุที่ชาวบ้านเคารพนับถือที่สังเกตเห็นปัญหาของหมู่บ้าน ซึ่งมีทั้ง ปัญหาหนี้สินในระดับครัวเรือนและปัญหาการดื่มเหล้า ซึ่ง ปรากฏในชีวิตประจำวันและการประกอบ พิธีกรรมต่างๆ ทั้งในพิธีกรรมงานศพ งาน แต่งงาน และอื่นๆ นายอินแก้วจึงเกิดความสนใจที่จะใช้ กระบวนการวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน และร่วมกับกลุ่มชาวบ้านระดับแกนนำระดมความคิด เพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว

จากจุดเริ่มต้น กลุ่มแกนนำชาวบ้าน อันประกอบด้วยนายอินแก้ว สมาชิกองค์การบริหาร ส่วนตำบล ผู้ใหญ่บ้าน มัคคนายก หัวหน้าหมวดบ้าน และผู้มีจิตอาสา ได้มานั่งพูดคุยปรึกษาหารือ กันและเริ่มต้นกระบวนการด้วยเปิดเวทีพูดคุยในการประชุมหมวดบ้านเพื่อหยังเสียงคนในชุมชน เกี่ยวกับการงดเหล้าในงานศพ การพูดคุยระดับหมวดบ้านทำให้กลุ่มแกนนำประเมินได้ว่าคนส่วน ใหญ่ภายในชุมชนมีแนวโน้มเห็นด้วยต่อ โครงการงานศพงดเหล้า แต่ในเวลาเดียวกันก็ยังมีผู้ที่ไม่ เห็นด้วยบางส่วน ซึ่ง ตั้งคำถามถึงการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยส่วนใหญ่ก็มักอ้างถึงสิ่งที่ เคยปฏิบัติ

สืบกันมาเรื่องการต้อนรับขับสู้ญาติมิตรที่มาร่วมงาน และยังคงไม่เห็นว่าการงดเหล้าในงานศพจะช่วยให้ชีวิตของพวกเขาและชุมชนดีขึ้นได้อย่างไร

เพื่อสร้างความมั่นใจให้กับคนในชุมชน แกนนำจึงจัดประชุม หมอดบ้านอีกหลายครั้งเพื่อพูดคุยและแลกเปลี่ยนในกลุ่มเล็กๆ เพื่อลงลึกในรายละเอียดและเป็นการหยั่งเชิงศึกษากลุ่มผู้รับสารที่มีท่าทีคัดค้านหรือไม่เห็นด้วย เพราะการพูดคุยในหมอดบ้านเป็นการพูดคุยร่วมกับเพื่อนบ้านที่คุ้นเคย ทำให้ชาวบ้านกล้าแสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมา ได้สร้างความเข้าใจร่วมกันและเอื้อให้เกิดการมีส่วนร่วมได้อย่างเต็มที่ เนื้อหาสาระสำคัญในการแลกเปลี่ยนคือประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับจากการงดเหล้าในงานศพ รวมถึงเหตุผลและความคิดเห็นของฝ่ายที่คัดค้าน ไม่เห็นด้วยหรือไม่มั่นใจว่าการงดเหล้าในงานศพจะช่วยแก้ปัญหาของตนได้จริง การจัดเวทีย่อยๆ บ่อยครั้งทำให้เกิดความเข้าใจร่วมกันและได้รับเสียงตอบรับจากคนส่วนใหญ่ เสียงของฝ่ายที่เคยไม่เห็นด้วยก็เริ่มเบาบางลง

เวลาผ่านไปประมาณ 2 เดือน เมื่อมั่นใจในกระแสดตอบรับจากชุมชน กลุ่มแกนนำจึงเปิดเวทีประชาคมระดับหมู่บ้านซึ่งเป็นการสื่อสารรูปแบบใหม่ คลี่คลายมาจากการประชุมแบบราชการ มีผู้เข้าร่วมประชุมประมาณ 100 คน เพื่อรับฟังและเปิดโอกาสให้ทุกคนสามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างอิสระต่อประเด็นการงดเหล้าในงานศพ ทำให้คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านเห็นพ้องกันว่าปัญหาเร่งด่วนของชุมชนคือค่านิยมในการจัดงานศพอย่างหรูหราฟุ่มเฟือยเพื่อแสดงฐานะทางสังคม โดยค่าใช้จ่ายจำนวนไม่น้อยหมดไปกับการซื้ออาหารและเหล้าเพื่อรับรองแขกหรือ นำไปสู่เป้าหมายสำคัญ คือการลดมติของคนทั้งหมู่บ้านว่าจะนับจากนี้ในงานศพทุกงานของชุมชน เจ้าภาพงานศพจะไม่เลี้ยงเหล้าแขกอีกต่อไป เวทีวันนี้จึงเป็นจุดเริ่มต้นในการตั้งเป้าหมายงดเหล้าในพิธีกรรมงานศพ โดยมีแนวคิดว่าจะทดลองปฏิบัติในงานศพของชุมชน และนำผลที่เกิดขึ้นมาเสนอให้คนในหมู่บ้านได้รับรู้เป็นระยะๆ

งานศพแรกที่ได้้นำแนวคิดงดเหล้าไปใช้ในงานศพญาติของนายอื่นแล้ว โดยแกนนำทั้งหมดมีการแบ่งหน้าที่กันอย่างเป็นระบบ นายอื่นแก้วทำหน้าที่ดูแลรับรายจ่ายร่วมกับเจ้าภาพ หัวหน้าหมอดบ้านควบคุมไม่ให้ชาวบ้านนำเหล้าเข้ามาภายในงานศพ ส่วนแกนนำคนอื่นๆ คอยชี้แจงทำความเข้าใจกับแขกที่มาในงานถึงเหตุผลที่งดเหล้าในงานศพ

อย่างไรก็ดี พบว่าในระยะแรกๆ ของการทดลองงดเหล้าในงานศพ ยังคงมีการลักลอบดื่มเหล้าอยู่บ้าง ต่อมาเมื่อพบว่าการขอความร่วมมือไม่ได้ผลเต็มร้อย จึงใช้มาตรการทางสังคมด้วยการแจ้งว่างานใดที่มีการดื่มเหล้า ชาวบ้านจะไม่มาช่วยงาน รวมถึงการกระตุ้นโดยองค์กรสงฆ์ พระสงฆ์จะเทศน์ในงานศพโดยเน้นย้ำให้งดเหล้า อีกทั้งถือเป็นข้อตกลงร่วมกันว่างานศพใดที่มีเหล้า พระสงฆ์จะไม่รับนิมนต์ ซึ่งก็เป็นอีกมาตรการหนึ่งที่ได้ผลเป็นอย่างดี เมื่อผนวกกับผลที่เป็นรูปธรรม นั่นก็คือตัวเลขในบัญชีค่าใช้จ่ายและเงินที่เหลือในงานศพ โดยเฉพาะจากการที่กลุ่มแกนนำได้แจ้งในที่ประชุมหมู่บ้านเพื่อแสดงบัญชีค่าใช้จ่ายเปรียบเทียบกับชาวบ้านเห็นระหว่างงานศพที่มีการเลี้ยงเหล้า

คืองานศพของแม่หลวงสม เขียว โสศ ซึ่งเกิดขึ้นก่อนเริ่ม การขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้าในชุมชน พบว่ามีค่าใช้จ่ายรวมทั้งสิ้น 53,500 บาท ในขณะที่งานศพของนายเกษม ปีก่ำ ซึ่งดำเนินการภายใต้โครงการงานศพดเหล้า นั้นมีค่าใช้จ่ายในงานศพเพียง 29,400 บาท (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค , ม.ป.ป.) ทำให้ชาวบ้านในชุมชนเกิดความมั่นใจยิ่งขึ้นว่าการรดเหล้าในงานศพจะช่วยให้อลดค่าใช้จ่ายได้จริง

เมื่อชาวบ้านในชุมชนเริ่มคล้อยตามและให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่จนการรดเหล้าในงานศพกลายเป็นวิถีปฏิบัติของชุมชน ต่อมา ในปี พ .ศ.2548 แกนนำนึงขยายผลจากการรดเหล้าในงานศพ ไปสู่การเปลี่ยนแปลงแนวปฏิบัติเรื่องปราสาทและโลงศพ ซึ่งก่อนหน้านี้เจ้าภาพมักซื้อหาแบบสำเร็จรูปมาใช้ แกนนำนึงชักชวนให้ชาวบ้านซึ่งมีฝีมือทางงานช่างมาช่วยทำโลง ศพและปราสาทศพ ซึ่งประหยัดค่าใช้จ่ายได้มากและสานสายใยสัมพันธ์ในชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

ความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงวิถีปฏิบัติบางอย่างในพิธีกรรมงานศพซึ่งเกิดขึ้นที่บ้านดง นั้น ได้ชี้ให้เห็นศักยภาพของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่สามารถนำมาใช้แก้ปัญหาของชุมชนได้จริง สันธู สโรบล (2548: บทนำ) อธิบายไว้ว่า การทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น นั้นมีจุดเน้นสำคัญคือการให้คนในชุมชนเข้ามาร่วมกระบวนการคิด ตั้งคำถาม วางแผน และทำวิจัยเพื่อหาคำตอบอย่างเป็นระบบ และเรียนรู้จากการทำงานวิจัยที่เป็นเชิงปฏิบัติจริงเพื่อแก้ปัญหาของตนเอง โดยม องการวิจัยเป็นกระบวนการในฐานะเครื่องมือเพิ่มพลังชุมชน เพื่อให้ ชุมชนได้ร่วมกันจัดการชีวิตของตนเอง ด้วยเหตุนี้ ผลงานวิจัยที่สำคัญคือศักยภาพของกลุ่มคนที่เกิดขึ้นจากการเข้าร่วมกระบวนการวิจัย ทำให้สามารถแก้ปัญหาของตนเองและชุมชนได้ในปัจจุบัน รวมถึงมีควา มพร้อมเพื่อรับมือและเฝ้าระวังปัญหาในอนาคต เหนืออื่นใด กระบวนการวิจัยที่ องค์กรที่ขับเคลื่อนไปจนสำเร็จนั้น มีมิติของกระบวนการสื่อสารทาบซ้อนอยู่ด้วยเสมอ ตั้งแต่เริ่มตั้งวงคุยกัน ขับเคลื่อนแนวคิด ลงมือปฏิบัติการ และร่วมกันวิเคราะห์สังเคราะห์ปัญหาและปัจจัยเงื่อนไขต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมถึงกรณีโครงการงานศพดเหล้าของบ้านดงด้วย เมื่อโครงการยุติลงในเดือนต้น แต่กระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลและคงไว้ซึ่งวิถีปฏิบัติที่เหมาะสมในงานศพยังคงดำเนินต่อไป

นับจากจุดเริ่มต้นในงานศพแรกเมื่อวันที่ 29 เมษายน พ.ศ.2545 แกนนำนึงได้เริ่มเผยแพร่แนวคิดงานศพดเหล้าของบ้านดงออกไป จน กระทั่งในปี พ .ศ.2547 นายโรจน์ อุดกันทาซึ่งเป็นกำนันตำบลนอยางในขณะนั้นได้มีโอกาสเดินทางไปร่วมงานศพที่บ้านดงด้วยตนเอง ทำให้เกิดความสนใจกิจกรรมรดเหล้าในงานศพของบ้านดง จึง มีการนำไปขยายผลสู่หมู่บ้านอื่น โดยกลุ่มแกนนำจากบ้านดงได้เข้าร่วมวงพูดคุยกับผู้นำในระบบของตำบล จนเกิดความร่วมมือและลงมือทำตาม ด้วยการใช้กระบวนการเวทีประชาคมในระดับหมู่บ้าน และ กระจายตัวออกไปเรื่อยๆ จนถึงระดับอำเภอในที่สุด โดยมีการตั้งคณะทำงานในระดับอำเภอ ภายใต้การนำของนายศรีโรจน์ นิมมานพัชรินทร์ นายอำเภอสบปราบในขณะนั้น มีการตั้งคณะทำงานขึ้นมาตรวจสอบกันระหว่างตำบลต่างๆอย่างเข้มข้น จนสามารถที่จะประกาศเป็นอำเภอปลอดเหล้าในงานศพได้

ปัจจุบัน จังหวัดลำปางได้กำหนดให้การงดเหล้าในงานศพกลายเป็นวาระของจังหวัด โดย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ได้ให้การสนับสนุนการทำกิจกรรมต่างๆ ผ่านสำนักงานเครือข่ายองค์กรงดเหล้า (สคล.) เป็นระยะเวลา 3 ปี (พ.ศ.2550-2552) โดยมีสถาบัน แส่นพะพญา ซึ่งเป็นศูนย์รวมของเครือข่ายนักวิจัยท้องถิ่นและองค์กรชาวบ้านใน 4 จังหวัดภาคเหนือ (จ.เชียงใหม่ . ลำพูน จ. ลำปาง และ จ. น่าน) เป็นผู้รับผิดชอบการประสานงานเพื่อขับเคลื่อน กิจกรรม มีชุมชนที่สนใจเข้าร่วมโครงการงานศพงดเหล้าจากอำเภอต่างๆ นอกเหนือจาก อ.สบปราบ จำนวน 12 ตำบล จาก 12 อำเภอ (จ.ลำปางมี 13 อำเภอ) ประกอบด้วย ต.นิคมพัฒนา อ.เมือง, ต.ใหม่พัฒนา อ.เกาะคา, ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร, ต.เสริมซ้าย อ.เสริมงาม, ต.แม่ปู้ อ.แม่พริก, ต.เดินบุรี อ.เถิน, ต.แจ้ห่ม อ.แจ้ห่ม, ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน, ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ, ต.สบป่าอ.แม่เกาะ, ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ, และต.หลวงใต้ อ.งาว ในปัจจุบันแต่ละชุมชนที่กล่าวมาล้วนอยู่ระหว่างการ ดำเนินการปรับประยุกต์โครงการงานศพงดเหล้าซึ่งมีต้นแบบจากชุมชนบ้านดงให้สอดคล้องกับ บริบทของชุมชนตนเอง

จากการเริ่มต้นโครงการงานศพงดเหล้าที่ชุมชนบ้านดง ส่งผล ให้ อ.สบปราบได้รับการ ยกย่องให้เป็นอำเภอต้นแบบงดเหล้าในงานศพ ซึ่งกลายเป็นความภาคภูมิใจร่วมกันของคนใน ชุมชนที่ได้ตระหนักว่าด้วยความร่วมมือร่วมใจของชุมชนทำให้พวกเขาสามารถแก้ไขปัญหาของ ตนเองได้ และยังช่วยจุดประกายความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับชุมชนอื่นๆ ได้อีกด้วย

ความสำเร็จของปรากฏการณ์งานศพงดเหล้าที่บ้านดงได้รับการเผยแพร่สู่วงกว้างผ่านกลไก การเผยแพร่ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและจังหวัดลำปาง แต่คนส่วนใหญ่มักให้ ความสำคัญกับผลผลิตของปรากฏการณ์ เช่น การทำ บัญชีค่าใช้จ่าย การปรับ เปลี่ยนเมนูอาหารหรือ การทำโลงศพและปราสาทศพ และงานศพที่ไม่มีเหล้า แต่ผู้วิจัยเห็นว่ายังขาดการศึกษาวิเคราะห์ใน ระดับกระบวนการที่นำไปสู่ภาคปฏิบัติการพิธีกรรมงานศพงดเหล้า โดยศึกษาวิเคราะห์ผ่านมิติ ทางการสื่อสาร ทั้งๆ ที่ปรากฏ ารณ์ที่บ้านดงเป็นบทเรียนสำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการ สื่อสารในการพัฒนาท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม ประเด็นเรื่องงดเหล้าในงานศพเป็นเพียงสิ่งที่อยู่บน พื้นผิวของปรากฏการณ์ที่สัมผัสได้ง่าย แต่สิ่งที่สำคัญ กว่าคือกระบวนการปรับแปลงความหมาย บางอย่างขององค์ประกอบในพิธีกรรมงานศพเพื่อให้เกิดความหมายที่พึงประสงค์และเป็นประโยชน์ ต่อชุมชนในบริบทปัจจุบัน ดังที่เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ (Raymond Williams) นักวิชาการด้าน วัฒนธรรมศึกษาได้เสนอไว้ว่าในกระบวนการสืบทอดถ่ายทอด (transmission) ทางวัฒนธรรมนั้น จะต้องมีการปรับแปลง (transform) เป็นส่วนหนึ่งด้วยเสมอ และด้วยลักษณะทวีลักษณะของวัฒนธรรม ในขณะที่มีความจำเป็น ต้องปรับเปลี่ยน แต่ก็ต้องอนุรักษ์คุณลักษณะที่เป็นคุณค่าแท้จริงไว้ด้วย (กาญจนา แก้วเทพ , 2551: 196-197) กระบวนการเหล่านี้จะกระทำได้อีกก็ต้องอาศัยกระบวนการ สื่อสารที่มีประสิทธิภาพ คำถามก็คือกระบวนการสื่อสารที่ว่านั้นมีลักษณะอย่างไร

ผู้วิจัยวิเคราะห์ในเบื้องต้น โดยใช้องค์ความรู้ทางนิเทศศาสตร์เป็นแว่นส่องปรากฏการณ์ และสันนิษฐานว่ากระบวนการของชุมชนอันนำไปสู่ข้อตกลงและข้อปฏิบัติร่วมกันในการงดเหล้าในงานศพนั้นน่าจะใช้นวัตกรรมของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication) เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนกิจกรรม

ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และคณะ (2549: 27) ระบุว่า การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนี้ให้ความสำคัญกับการสนทนาโต้ตอบกันในลักษณะของการปรึกษาหารือ เพื่อเปิดโอกาสให้สมาชิกในสังคมได้พูดคุยเจรจากัน เพื่อทำความเข้าใจกับข้อมูลข่าวสารเบื้องต้น หลักการ และแนวทางที่หลากหลายสำหรับการตัดสินใจร่วมกันเกี่ยวกับสังคมของตน ประเด็นสำคัญที่เกิดขึ้นก็คือในกรณีของชุมชนบ้านดงแห่งนี้ ถึงแม้จะสันนิษฐานในเบื้องต้นว่ามีการใช้แนวทางการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในการสื่อสารเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน จนนำไปสู่การยอมรับจากภายนอก แต่ก็ควรจะได้ศึกษาเจาะลึกลงไปถึงองค์ประกอบด้านต่างๆ ของการสื่อสาร ทั้งผู้สื่อสาร ตัวสาร ช่องทาง ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น รูปแบบของการสื่อสารที่มีความหลากหลาย รวมทั้งบริบทของชุมชนแห่งนี้ด้วย เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งว่าโครงการงานศพงดเหล้าที่บ้านดงประสบความสำเร็จได้โดยใช้กระบวนการสื่อสารแบบใด เป็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจริงหรือไม่ และภายใต้บริบทเช่นใดที่เอื้อให้ความสำเร็จดังกล่าวเกิดขึ้นได้

นอกจากนี้ กิจกรรมสำคัญอย่างการเปิดเวทีประชาคมระดับหมู่บ้านที่กล่าวถึงข้างต้น ก็น่าจะได้มีการศึกษาต่อขยายได้แนวคิดพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere) ที่เสนอโดยเจอร์เกน ฮาเบอร์มาส (Jurgen Habermas) ความหมายของพื้นที่สาธารณะในทัศนะของฮาเบอร์มาสแสดงถึงพื้นที่ทั้งในเชิงวัตถุหรือนามธรรม ซึ่งปัจเจกแต่ละคนผู้เคยอยู่ในพื้นที่ส่วนตัวได้รวมตัวกัน เพื่ออภิปรายถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นใดประเด็นหนึ่งอันเป็นเรื่องของส่วนรวม การพูดคุยปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันที่เกิดขึ้นผนวกกับการปะทะประสานระหว่างความเห็นที่แตกต่าง จะนำไปสู่ข้อตกลง จุดยืน หรือการตัดสินใจบางอย่างที่มีร่วมกัน และมักนำไปสู่ การกดดันหรือการกระทำที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลง (Crossley, 2005: 227-228) พื้นที่สาธารณะจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความรู้สึกเป็นส่วนรวม ซึ่งบุคคลในพื้นที่ยังกล่าวจะมีสถานะเป็นผู้กระทำการ มีส่วนร่วมในการตัดสินใจสิ่งต่างๆ อย่างเท่าเทียมและเสมอภาค (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551: 373-374) ผู้วิจัยคาดว่าในชุมชนบ้านดงแห่งนี้ พื้นที่สาธารณะที่เกิดขึ้นอาจไม่ได้มีเพียงการเปิดเวทีประชาคมระดับหมู่บ้านเพียงอย่างเดียว แต่น่าจะมีพื้นที่สาธารณะที่หลากหลายภายในชุมชนแห่งนี้ จึงเกิดความสนใจที่จะศึกษาถึงพื้นที่สาธารณะทั้งรูปแบบดั้งเดิมและรูปแบบใหม่ๆ ที่เผยตัวขึ้นในระหว่างการดำเนินกระบวนการเพื่อนำไปสู่พิธีกรรมงานศพปลอดเหล้าในชุมชนแห่งนี้ด้วย และอีกประเด็นที่สำคัญก็คือ การศึกษาครั้งนี้จะได้ขยับจากประเด็นการต่อรองทางการเมืองของชนชั้นกลาง ในบริบทการศึกษาของฮาเบอร์มาส มาสู่การศึกษาการต่อรองด้านความหมายเชิงวัฒนธรรมของชนชั้นรากหญ้าในบริบทของสังคมไทย

พิธีกรรมงานศพนั้นมีฐานะเป็นสื่ออีกประเภทหนึ่ง นั่นก็คือสื่อพิธีกรรม สื่อพิธีกรรมมีคุณลักษณะที่สำคัญโดยเป็นสื่อที่มีสายใยเชื่อมโยงไปยังวัฒนธรรมพื้นบ้านอื่นๆ อีกจำนวนมาก เช่น สื่อพิธีกรรม “เหย้า” (พิธีกรรมเพื่อหาสาเหตุของการเจ็บป่วยและขอขมาลาโทษผี ของกลุ่มอัตลักษณ์ชาติพันธุ์ผู้ไท ที่เชื่อมโยงเกี่ยวข้องกับการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน การประดิษฐ์งานฝีมือที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรม การถ่ายทอดองค์ความรู้ในการเลี้ยงตายของหมอเหย้า และการสืบสานดนตรีพื้นเมือง เป็นต้น (กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, 2549: 187-188)

พิธีกรรมงานศพในภาคเหนือก็เช่นเดียวกัน การจะประกอบพิธีกรรมงานศพได้นั้น ต้องมีเครือข่ายเชื่อมโยงไปถึงวัฒนธรรมท้องถิ่นอีกหลายแขนง ทั้งความรู้ทางศาสนา ความเชื่อทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับวันที่ไม่ควรเผาศพ ความรู้ในกา รจัดการศพ วิธีการทำโลงศพและ ปราสาทศพ การประดิษฐ์อุปกรณ์ต่างๆ ในการประกอบพิธีกรรม เช่น การประดิษฐ์ตุ้งหรือธง การประกอบอาหารเพื่อรับประทานในงานพิธี รวมไปถึงกิจกรรมอื่นๆ ที่กระทำเพื่อให้กำลังใจครอบครัวเจ้าภาพ นอกจากนี้สื่อพิธีกรรมยังมีหน้าที่อันหลากหลาย อาทิ สืบท อคความเชื่อ สร้างความเป็นเอกภาพและนันทามติ สร้างและสืบทอดอัตลักษณ์ ระคมทรัพย์ากร ของชุมชน จัดระเบียบสังคม อบรมบ่มเพาะสมาชิกในชุมชน เป็นต้น (กาญจนา แก้วเทพ, 2551: 167) จึงควรได้ศึกษาวิเคราะห์ถึงองค์ประกอบที่สำคัญของสื่อพิธีกรรมงานศพในชุมชนบ้านดง รวมไปถึงความหมายและคุณค่าที่แฝงไว้ในองค์ประกอบเหล่านั้นด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณา “เหล่า” ในงานศพ ซึ่งมีฐานะเป็นสัญลักษณ์บางอย่างในพิธีกรรมที่คนในชุมชนรับรู้ความหมายของสัญลักษณ์ดังกล่าวร่วมกัน ทั้งการมีอยู่และการหายไปของเหล่าในงานศพในแต่ละช่วงเวลาแสดงให้เห็นถึงความหมายที่เปลี่ยนแปลงไปในการรับรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ด้วยเหตุนี้ หากมอง “เหล่า” ในฐานะเป็น “สื่อ” ที่มีความหมายในตัวเอง ความหมายของ “เหล่า” ในคลังแห่งความรู้ของผู้คนก็มีลักษณะที่เลื่อนไหล ไม่คงที่

ผู้วิจัยคาดว่า ในห้วงเวลาที่ชุมชนยินยอมให้เหล่าเข้ามาในงานศพนั้น เหล่าจะต้องมีความหมายในเชิงบวก พร้อมทั้ง แสดงบทบาทหน้าที่บางประการ จึงเป็นเหตุให้การตี มเหล่าในงานศพเป็นสิ่งที่ชุมชนยอมรับได้ การถอด “เหล่า” ออกจากพื้นที่พิธีกรรมดังกล่าว อาจเป็นไปได้ว่าชุมชนต้องหา “บางสิ่งบางอย่าง” เข้ามาแทนที่ เพื่อทำหน้าที่เช่นเดียวกันกับ “เหล่า” หรือในอีกทางหนึ่งก็จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงความหมายของ “เหล่า” ในบริบทพิธีกรรมงานศพ จากสิ่งที่เคยยอมรับได้ให้เป็นสิ่งต้องห้าม

นอกจากนี้วัตถุหรือกิจกรรมสำคัญอื่นๆ ในพิธีกรรมงานศพแบบล้านนาก็มีกระบวนการปรับเปลี่ยนในเชิงความหมายหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นโลงศพหรือปราสาทศพ ซึ่งเคยมีความหมายในแง่ของวัตถุเพื่อการระดมความสามัคคีจากคนในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการประดิษฐ์ ที่กลายมาเป็นวัตถุเพื่อแสดงฐานะของเจ้าภาพแทน ความสนใจของคนที่เคยมีต่อวัตถุเหล่านี้จึงเปลี่ยนจาก “ใครบ้างที่มาช่วยทำ” กลายมาเป็น “ซื้อหาจากที่ไหน ในราคาเท่าใด” ดังนั้น การดำเนินโครงการงานศพงดเหล่าของชุมชนบ้านดงที่พยายามชักจูงใจให้คนไม่ดื่มเหล้าและหวนกลับมาร่วมกิจกรรม

ทำสิ่งของต่างๆ ในงานศพด้วยตนเอง ในแง่หนึ่งก็คือ ความพยายามที่จะปรับเปลี่ยนความหมายของ วัตถุและกิจกรรมต่างๆ ในงานศพ ไม่ว่าจะเป็ความหมายของเหล่า โลงศพ หรือปราสาทศพ ให้ เกิดความหมายที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนทั้งในด้านเศรษฐกิจ (ความประหยัด) ด้านสังคม (ความ สามัคคี) และด้านสุขภาวะ (ความไม่มีโรคอันเกิดจากเหล่า) ส่วนกระบวนการสื่อสารในการปรับเปลี่ยน ความหมายของสิ่งเหล่านี้จะมีลักษณะเช่นใด เป็นประเด็นที่ต้องค้นคว้าหาคำตอบผ่านงานวิจัยต่อไป

การสืบทอดพิธีกรรมงานศพ ซึ่งมีฐานะเป็นการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมอีกรูปแบบ หนึ่งนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องอาศัยทุนเพื่อเป็นปัจจัยสนับสนุนการสืบทอด เนื่องจากการประกอบ พิธีกรรม จะต้องมีการผลิตทั้งสิ่งของ กิจกรร และอารมณ์ความรู้สึก รวมถึงความหมาย เกิดขึ้น ซึ่งต้องอาศัยการระดมทุนหลากหลายลักษณะ เมื่อก้าวถึงคำว่า “ทุน” ในที่นี้ ผู้วิจัยได้ใช้ กรอบการพิจารณาเรื่องทุนตามแนวทางของปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) ในทัศนะของบูร์ดิเยอ ทุนหรือ “capital” หมายถึง ทรัพยากรต่างๆ ที่ผู้กระทำการทางสังคมสามารถระดมมาได้ ทั้งนี้เพื่อ ดำเนินการกิจกรรมของตนให้สำเร็จลุล่วง (Crossley, 2005: 27-28)

บูร์ดิเยอเสนอไว้ว่า ทุนซึ่งเป็นปัจจัยที่สำคัญในการยกระดับชนชั้นนั้นสามารถแบ่งประเภท ออกได้ 4 ประเภท ได้แก่

1) **ทุนเศรษฐกิจ** หมายถึง รายได้ ทรัพย์สิน เงินทอง ทุนเศรษฐกิจจะจับเคลื่อนได้ภายใน พื้นที่โลกทัศน์ทางเศรษฐกิจ (Economic Field) และยังสามารถแทรกซึมไปสู่พื้นที่โลกทัศน์อื่นๆ ได้ อีกด้วย ทุนเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่รับรู้และเข้าใจได้ง่าย เนื่องจากมันมีรูปเชิงวัตถุที่ชัดเจน โดยเฉพาะใน รูปแบบของเงินตรา ซึ่งสามารถแลกเปลี่ยนหรือสะสมได้

2) **ทุนวัฒนธรรม** ปรากฏในรูปวัตถุ เช่น การครอบครองศิลปวัตถุ หนังสือ หรือเอกสาร ทรงคำ สถาบัน เช่น การดำรงอยู่ หรือเคยผ่านกระบวนการอบรมบ่มเพาะจากสถาบันอันเป็นที่ ยอมรับ เช่น สถาบันการศึกษาหรือสถาบันทางสังคมชั้นสูง หรือ สมรรถนะด้าน วัฒนธรรมของ บุคคล เช่น ความรู้และความสามารถในการสื่อสารพูดคุยเกี่ยวกับศิลปะ ความเชี่ยวชาญด้าน ภาษาต่างประเทศ ในทัศนะของบูร์ดิเยอ ระบบการศึกษามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการสถาปนาทุน วัฒนธรรม เช่น การให้ประกาศนียบัตรหรือปริญญาบัตร ซึ่งสามารถนำไปสู่ทุนเศรษฐกิจได้ใน ภายหลัง

3) **ทุนสัญลักษณ์** หมายถึงสถานภาพ ชื่อเสียง หรือการได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่น ซึ่ง ทำให้บุคคลผู้เป็นเจ้าของทุนได้รับโอกาสที่ดี หรือมีความ ใต้เปรียบในแง่ต่างๆ ชื่อเสียงเกียรติยศ เหล่านี้มีเกณฑ์การได้รับแตกต่างกันออกไปในแต่ละสังคม หรือมีขอบเขตจำกัดในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง เช่น ผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในศาสตร์ด้านพันธุวิศวกรรม อาจมีชื่อเสียงหรือได้รับการยกย่องอย่างสูง ในวงการพันธุวิศวกรรม แต่อาจไม่เป็นที่รู้จักสำหรับบุคคลที่อยู่นอกวงการเลยก็ ใต้

4) *ทุนทางสังคม* หมายถึงเครือข่ายทางสังคมของชุมชนหรือปัจเจก ซึ่งบรูดีเยอให้ความสำคัญกับเครือข่ายของเพื่อนฝูงหรือคนรู้จัก เครือข่ายดังกล่าวเกิดขึ้นเนื่องจากการเรียนหรือทำงาน (กาญจนา และสมสุข, 2551: 551-553, Bourdieu, 1990 cited in Crossley, 2005: 29-33)

ในกรณีของชุมชนบ้านดง การที่ชุมชน สามารถสร้างกระบวนการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ จนนำไปสู่ข้อตกลงและการปฏิบัติร่วมกันเพื่อลดเหล้าในงานศพนั้น น่าจะต้องมีปัจจัยส ำคัญหลายประการ ผู้วิจัยคิดว่าสามารถศึกษาปัจจัยเหล่านี้ได้ภายใต้แนวคิดเรื่องทุนของบรูดีเยอที่กล่าวไว้ในข้างต้น ทั้งนี้เพื่อค้นหาว่าทุนของบุคลากรผู้เป็นแกนนำชุมชนบ้านดงมีลักษณะอย่างไร และได้ นำทุนของตนไปใช้ในพื้นที่สาธารณะต่างๆ เพื่อเกื้อหนุนกระบวนการสื่อสารในการแก้ไขปัญหา การดื่มเหล้าในงานศพอย่างไร จนส่งผลกระทบต่อมิติทางสังคมวัฒนธรรม นั่นคือ ชุมชนสามารถ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงทั้งรูปแบบและเนื้อหาของพิธีกรรมให้เป็นไปในทางที่พึงประสงค์ได้

ประการสุดท้าย จากการศึกษาโครงการงานศพดเหล้าของชุมชนบ้านดงได้ถูกนำไปขยายผล ในพื้นที่อื่นๆ ของจังหวัดลำปาง โดยสถาบันแสนสะพานำทำหน้าที่เป็นองค์กรผู้ประสานงานในการ ขับเคลื่อน และหน่วยงานภาครัฐคือจังหวัดลำปางได้เข้ามามีส่วนร่วมผ่านการกำหนดเชิงนโยบาย ประกาศให้การงดเหล้าในงานศพเป็นวาระของจังหวัด ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นกระบวนการ ขยายมิติการสื่อสารเพื่อการปรับเปลืองความหมายในพิธีกรรมงานศพทั้งในเชิงพื้นที่ทางกายภาพ (จากชุมชนหนึ่งไปสู่ชุมชนอื่นๆ ภายในจังหวัด) ไปพร้อมๆ กับการขยายมิ ตีการสื่อสารในเชิง นามธรรม คือจากการสื่อสารแนวระนาบ (horizontal dimension) ระหว่างผู้คนภายในชุมชนบ้านดง ไปสู่การสื่อสารในแนวตั้ง (vertical dimension) จากชุมชนบ้านดงสู่ระดับอำเภอ และระดับจังหวัด โดยมีองค์กรเอกชนที่มีโครงสร้างอย่างสถาบันแสนสะพานำ และหน่วยงานภาครัฐเข้ามามีส่วนร่วม ในการสื่อสาร และเมื่อมีการขยายการสื่อสารในแนวตั้งแล้ว ในที่สุดก็ต้องขยายผลการสื่อสาร กลับมาสู่การสื่อสารแนวระนาบภายในชุมชนอื่นๆ ที่รับแนวคิดงานศพดเหล้ามาประยุกต์ใช้ใน ชุมชนของตนอีกครั้งหนึ่ง การสื่อสารที่ถูกนำมาขยายผลในระดับต่างๆ ที่กล่าวมาทั้งหมด มี องค์ประกอบการสื่อสารอะไรบ้าง ประกอบด้วย วิธีการ รูปแบบ และเนื้อหาหลักชณะใด และเมื่อ นำมาขยายผลแล้ว ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนอื่นๆ เป็นอย่างไร

จากประเด็นความสนใจทั้งหมดที่กล่าวมา สามารถสรุปได้ว่าในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมี ความตั้งใจที่จะศึกษาเพื่อค้นหาว่าสื่อพิธีกรรมงานศพที่ชุมชนบ้านดงนั้น มีสถานภาพอย่างไรบ้าง ในห้วงเวลาต่างๆ ทั้ง 3 ช่วง ได้แก่ 1) ระหว่างปี พ.ศ.2540-2544 (ก่อนหน้าที่จะมีการเริ่ม โครงการ งานศพดเหล้า 5 ปี) 2) ระหว่างปี พ.ศ.2545-2546 (ระยะเริ่มต้นโครงการ และเริ่มสร้างความเข้าใจ ให้กับชุมชน) และ 3) ระหว่างปี พ.ศ.2547-ปัจจุบัน (ระยะที่โครงการเข้มแข็ง และได้รับการยอมรับ จากชุมชนภายนอก) โดยมุ่งเน้นที่จะทำความเข้าใจกระบวนการสร้างหรือดัดแปลง/สร้างใหม่ ความหมาย ขององค์ประกอบต่างๆ ที่สำคัญในพิธีกรรมงานศพในแต่ละห้วงเวลา

นอกจากนี้ ยังต้องการศึกษาว่ากระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นภายในชุมชนขณะดำเนินโครงการดังกล่าวมีองค์ประกอบและความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ อย่างไร ต้องการศึกษารูปแบบและลักษณะของพื้นที่สาธารณะที่เอื้อให้กระบวนการสื่อสารดังกล่าวประสบความสำเร็จ รวมถึงศึกษาวิเคราะห์กระบวนการที่ปัจเจกได้นำทุนของตนเข้าไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในพื้นที่สาธารณะเพื่อขับเคลื่อนกระบวนการสื่อสารเพื่อแก้ไขปัญหาการคืบหน้าในงานศพจนประสบความสำเร็จ ประการสุดท้าย ผู้วิจัยต้องการศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสื่อสารเพื่อการขยายผลการสื่อสารเพื่อปรับแปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพจากชุมชนบ้านดงไปสู่ระดับอำเภอและระดับจังหวัด ทั้งในแง่องค์ประกอบของการสื่อสารและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น

ทั้งนี้ ผู้วิจัยคาดหวังว่าความรู้และความเข้าใจที่ลึกซึ้งซึ่งจากการศึกษาดังกล่าวจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาเรียนรู้เพื่อแก้ไขปัญหาภายในชุมชนด้วยตัวชุมชนเอง โดยมีกระบวนการสื่อสารและองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมเป็นตัวขับเคลื่อน อาศัยทุนของชุมชนที่มีอยู่แต่เดิมเป็นต้นทุนในการต่อสู้กับปัญหา รวมทั้งการศึกษาแนวทางในการขยายผลกระบวนการสื่อสารดังกล่าวไปสู่ขอบเขตที่กว้างขวางและในระดับที่สูงขึ้นอีกด้วย

ปัญหาคำวิจัย

1. สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงมีลักษณะอย่างไร ทั้งในด้านองค์ประกอบ ความหมายและกระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย รวมถึงบทบาทหน้าที่ ใน 3 ช่วงเวลา ได้แก่ ระยะเวลาที่ 1 ก่อนหน้าที่จะเกิดโครงการงานศพดงเหล่า ย้อนหลังไป 5 ปี (พ.ศ.2540-2544) ระยะเวลาที่ 2 โครงการเริ่มต้นลงหลักปักฐาน (พ.ศ.2545-2546) และระยะเวลาที่ 3 โครงการเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)
2. กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับแปลงความหมายในสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงซึ่งเกิดขึ้นในระยะเวลาที่ 2 และระยะเวลาที่ 3 มีลักษณะอย่างไร มีความเหมือนหรือความแตกต่างกันอย่างไรบ้าง
3. พื้นที่สาธารณะในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับแปลงความหมายของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงมีกี่รูปแบบ แต่ละรูปแบบมีลักษณะอย่างไร
4. ปัจจัยระดับแกนนำชุมชนของชุมชนบ้านดงมีทุนอะไรบ้าง และได้นำ ทุนของตนไปใช้ในพื้นที่สาธารณะเพื่อสนับสนุนให้กระบวนการสื่อสารในข้อ 2 ประสบความสำเร็จได้อย่างไร
5. การขยายผลของกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับแปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพจากแนวระนาบ (ภายในชุมชนบ้านดง) ไปสู่แนวตั้ง (ระดับอำเภอ และระดับจังหวัด) มีองค์ประกอบ การสื่อสาร รวมถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการขยายผลอย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. ศึกษาและเปรียบเทียบสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง ทั้งในด้านองค์ประกอบ ความหมายและกระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย รวมถึงบทบาทหน้าที่ต่อชุมชน ใน 3 ช่วงเวลา ได้แก่ ระยะเวลาที่ 1 ก่อนหน้าที่จะเกิดโครงการงานศพคหฬ้า ย้อนหลังไป 5 ปี (พ.ศ.2540-2544) ระยะเวลาที่ 2 โครงการเริ่มต้นลงหลักปักฐาน (พ.ศ.2545-2546) และระยะเวลาที่ 3 โครงการเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)
2. ศึกษาและเปรียบเทียบกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงที่เกิดขึ้นในระยะเวลาที่ 2 และระยะเวลาที่ 3
3. ศึกษาและวิเคราะห์พื้นที่สาธารณะในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง ทั้ง รูปแบบและคุณลักษณะของพื้นที่สาธารณะแต่ละรูปแบบ
4. ศึกษาประเภทและคุณลักษณะของทุนของปัจเจกระดับแกนนำของชุมชนบ้านดง รวมถึงศึกษาวิธีการที่แกนนำได้นำทุนดังกล่าวเข้าไปใช้ในพื้นที่สาธารณะเพื่อเอื้อให้กระบวนการสื่อสารในข้อ 2 ประสบความสำเร็จ
5. ศึกษาองค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพเพื่อขยายผลจากแนวระนาบ (ภายในชุมชนบ้านดง) ไปสู่แนวตั้ง (ระดับอำเภอ และระดับจังหวัด) รวมทั้งผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการขยายผลดังกล่าว

ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตการวิจัยเชิงระยะเวลา

ศึกษาปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมงานศพของหมู่บ้านบ้านดงใน 3 ช่วงเวลา ได้แก่ ระยะเวลาที่ 1 (พ.ศ.2540-2544) ระยะเวลาที่ 2 (พ.ศ.2545-2546) ระยะเวลาที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) ดังนี้

1. ระยะเวลาที่ 1 (พ.ศ.2540-2544) หมายถึง ช่วงเวลาก่อนที่ชุมชนจะได้เริ่มโครงการงานศพคหฬ้า ในช่วงนั้นเป็นระยะที่การค้ำหฬ้าในงานศพยังเป็นสิ่งที่กระทำได้
2. ระยะเวลาที่ 2 (พ.ศ.2545-2546) หมายถึง ช่วงเวลาที่กระบวนการสื่อสารซึ่งมีเป้าหมายเพื่อให้ชุมชนยอมรับและเกิดแนวปฏิบัติร่วมกันในการงคค้ำหฬ้าภายในงานศพได้เริ่มต้นขึ้น แต่เนื่องจากการดำเนินการในระยะแรก จึงอาจมีทั้งความขัดแย้ง ความคิดเห็นที่แตกต่าง รวมไปถึงการถกค้ำหฬ้าในงานศพปรากฏอยู่
3. ระยะเวลาที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) หมายถึง ช่วงเวลาที่กระบวนการสื่อสารที่มีเป้าหมายเพื่อให้ชุมชนยอมรับและเกิดแนวปฏิบัติร่วมกันในการงคค้ำหฬ้าภายในงานศพได้ดำเนินการ

มาแล้วระยะเวลาหนึ่ง และเนื่องจากการดำเนินการในระยะที่สอง ชุมชนในภาพรวมให้การยอมรับและถือปฏิบัติร่วมกันในการงดดื่มเหล้าในงานศพ รวมทั้งได้รับการชื่นชมยกย่องจากชุมชนภายนอกและจังหวัดว่าแนวปฏิบัติดังกล่าวเป็นสิ่งที่มีความค่า รวมถึงมีการศึกษาเรียนรู้เพื่อนำไปปฏิบัติในชุมชนอื่นด้วย

ขอบเขตการวิจัยเชิงพื้นที่

พื้นที่ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้คือ แบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่

1) หมู่บ้านบ้านดง ซึ่งประกอบไปด้วยครัวเรือนทั้งสิ้น 156 ครัวเรือน ตั้งอยู่ใน ต.นางาย อ.สบปราบ จ.ลำปาง ห่างจากอำเภอเมืองลำปาง เป็นระยะทาง 60 กิโลเมตร การเดินทางไปได้โดยรถยนต์ แต่จากตัวอำเภอสบปราบไปหมู่บ้านบ้านดงซึ่งมีระยะทาง 5.5 กิโลเมตรนั้น ไม่มีรถโดยสารประจำทางหรือรถรับจ้าง

2) พื้นที่อื่นๆ ทั้งจังหวัดลำปาง ซึ่งเกี่ยวข้องกับการขยายผลกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายของพิธีกรรมงานศพ ได้แก่ อ.เมือง ซึ่งเป็นที่ตั้งของสำนักงานสถาบันเสนาะพญาและสำนักงานจังหวัดลำปาง และชุมชนที่สนใจเข้าร่วมโครงการงานศพงดเหล้า จำนวน 12 ตำบล จาก 12 อำเภอ ประกอบด้วย ต.นิคมพัฒนา อ.เมือง, ต.ใหม่พัฒนา อ.เกาะคา, ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร, ต.เสริมซ้าย อ.เสริมงาม, ต.แม่ปู้ อ.แม่พริก, ต.เดินบุรี อ.เถิน, ต.แจ้ห่ม อ.แจ้ห่ม, ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน, ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ, ต.สบป่าด อ.แม่เมาะ, ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ, และต.หลวงใต้ อ.งาว

นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

1. **สื่อพิธีกรรมงานศพ** หมายถึง กิจกรรมซึ่งถ่ายทอดความหมายในการรับรู้ของผู้คน และ/หรือเชื่อมโยงผู้คนให้สื่อสารกัน ที่คนในชุมชนร่วมกันจัดทำขึ้นเมื่อมีผู้เสียชีวิต ประกอบด้วย พิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ 1) การเตรียมศพ เช่น การอาบน้ำศพ การมัดตราสัง 2) การบำเพ็ญกุศลศพ และ 3) การเผาศพ

2. **สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพ** หมายถึง สถานะ ของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง (โดยใช้เกณฑ์ *สมบูรณ์* (องค์ประกอบต่างๆ มีความสมบูรณ์ครบถ้วน และทำบทบาทหน้าที่ได้ครบถ้วน) *ปานกลาง* (องค์ประกอบต่างๆ มีความบกพร่องในบางประเด็น แต่ยังคงทำบทบาทหน้าที่ส่วนมากได้ครบถ้วน) และ *อ่อนแอ* (องค์ประกอบต่างๆ มีความบกพร่องในหลายประเด็น ทำให้ทำบทบาทหน้าที่ได้ไม่เต็มที่หรือไม่ครบถ้วน) มาพิจารณาทั้งรูปแบบและเนื้อหาของสื่อพิธีกรรมงานศพ) ใน 3 ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา ได้แก่ ระยะเวลาที่ 1 ก่อนหน้าที่จะเกิดโครงการงานศพงดเหล้าย้อนหลังไป 5 ปี (พ.ศ.2540-2544) ระยะเวลาที่ 2 โครงการเริ่มต้นลงหลักปักฐาน (พ.ศ.2545-2546) และระยะเวลาที่ 3 โครงการเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)

โดยวัดจากปัจจัยสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1. องค์ประกอบด้านรูปแบบ (คน วัตถุ กิจกรรม และ พื้นที่) และเนื้อหา (เชิงศาสนาและเชิงสังคม) ของสื่อพิธีกรรมงานศพ 2. ความหมายขององค์ประกอบต่างๆ ที่สำคัญในสื่อพิธีกรรมงานศพ และกระบวนการสร้าง/เรีอถอน/สร้างใหม่ของความหมายเหล่านั้น และ 3. บทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมงานศพ ทั้งนี้เพื่อศึกษาปัจจัยที่ยังคงดำรงอยู่ ปัจจัยที่เปลี่ยนแปลงไป และเหตุที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว

3. **เหล้า** หมายถึง เครื่องดื่มมีแอลกอฮอล์ที่เกิดจากการหมักคอง (Fermentation) ส่วนผสมต่างๆ โดยเป็นสัญญาณซึ่งถูกให้ ความหมายที่หลากหลายภายใต้กรอบวาทกรรมต่างๆ ของแต่ละสังคมและกลุ่มวัฒนธรรมย่อย ตามช่วงเวลาที่ผ่านมา นับตั้งแต่การเป็นวัตถุประกอบพิธีกรรม เป็นเครื่องดื่มเพื่อความผ่อนคลาย เป็นสิ่งเชื่อมโยงความเป็นพวกพ้อง เป็นสิ่งแทนคำขอบคุณหรือของขวัญ ไปจนถึงการเป็นสัญญาณแสดงฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้ง ความหมายในแง่ลบในฐานะสิ่งฟุ่มเฟือยสร้างภาระ หรือเครื่องดื่มที่ทำให้ขาดสติ

4. **กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม** หมายถึง องค์กรวมของกระบวนการที่ประกอบไปด้วย 1) องค์ประกอบของการสื่อสาร ได้แก่ ผู้ส่งสาร สาร ช่องทาง ผู้รับสาร และผลลัพธ์การสื่อสารที่เกิดขึ้น และ 2) ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ องค์กรวมดังกล่าวทำให้คนในชุมชนเกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ และ ความคิดเห็นต่อประเด็นการดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพ จนนำไปสู่การสร้างข้อตกลง แนวทางปฏิบัติ และการลงมือปฏิบัติ การร่วมกันเพื่องดดื่มเหล้าและลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นในพิธีกรรมงานศพ

5. **การปรับเปลี่ยนความหมาย** หมายถึง การใช้กลไกการสื่อสารทุกรูปแบบของชุมชนเพื่อร่วมกันปรับ เปลี่ยน หรือแปลงความหมายขององค์ประกอบบางอย่างในสื่อพิธีกรรมงานศพให้สอดคล้องต่อความต้องการของชุมชน และไม่ขัดแย้งต่อคุณค่าเชิง วัฒนธรรมที่เคยยึดถือ นำไปสู่การรับรู้ร่วมกันในความหมายที่สร้างขึ้น และเกิดแนวปฏิบัติแบบใหม่ในพิธีกรรมงานศพ เช่น การงดดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพ เป็นต้น

6. **พื้นที่สาธารณะ** หมายถึง เวทีในมิติเชิงรูปธรรม (สิ่งปลูกสร้างและพื้นที่ว่าง) และในเชิงนามธรรม (การรับรู้ในจิตใจของผู้คนถึงสภาพการณ์ที่ตนสามารถมีส่วนร่วมหรือแสดงความคิดเห็นได้อย่างเท่าเทียมกับผู้อื่น) ซึ่งเปิดให้คนในชุมชนแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็น และตัดสินใจร่วมกัน จนนำไปสู่การสร้างข้อตกลง แนวทางปฏิบัติ และการลงมือ ปฏิบัติการร่วมกันเพื่องดดื่มเหล้าและลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นในพิธีกรรมงานศพ ในที่นี้ หมายถึงทั้ง พื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิม เช่น พื้นที่พิธีกรรม การพูดคุยตามร้านค้าหรือศาลาวัด และพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ เช่น เวทีประชาคมหมู่บ้าน การประชุมหมู่บ้าน

7. **ทุน** หมายถึง ปัจจัยหรือคุณสมบัติที่บุคคลมีอยู่ ซึ่งสนับสนุนให้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมประสบความสำเร็จ ในงานวิจัยนี้แบ่งทุนออกเป็น 4 ประเภทในเบื้องต้น ได้แก่

1) **ทุนเศรษฐกิจ** หมายถึง รายได้ ทรัพย์สิน และทรัพยากรในครอบครอง เช่น ที่ดิน 2) **ทุน**

วัฒนธรรม หมายถึง วัตถุ สถาบัน สมรรถนะด้านวัฒนธรรมของบุคคล ความรู้ของบุคคล ทั้งความรู้แบบดั้งเดิม อาทิ ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของชุมชน เรื่องเล่า ค่านิยมหรือจารีตประเพณีของชุมชน และความรู้แบบใหม่ อาทิ ความรู้เรื่องการทำบัญชี การจัดการประชุม 3) **ทุนสัญลักษณ์** หมายถึง สถานภาพ ชื่อเสียง หรือการได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่น และ 4) **ทุนทางสังคม** หมายถึง เครือข่ายทางสังคมของปัจเจก ทั้งเครือข่ายภายในชุมชนและเครือข่ายที่เชื่อมโยงกับชุมชนภายนอก

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ประโยชน์ในเชิงวิชาการ

1. ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสถานภาพและพลวัตของสื่อพิธีกรรมงานศพในสังคมชนบทภาคเหนือ
2. ทำให้เกิดความรู้เข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ใช้ในการแก้ปัญหาของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมถึงความเข้าใจเรื่องทุน ของบุคลากรในชุมชนที่ส่งเสริมให้กระบวนการสื่อสารดังกล่าวประสบความสำเร็จ
3. ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจเรื่องกระบวนการสื่อสารเพื่อการขยายผล จากระดับชุมชนไปสู่ระดับอำเภอ และจังหวัด
4. เป็นการศึกษาต่อยอดในเชิงทฤษฎี โดยขยายการศึกษาเรื่องพื้นที่สาธารณะของเจอร์เกน ฮาเบอร์มาส ที่ศึกษา พื้นที่สาธารณะเพื่อการต่อรองเชิงการเมืองของชนชั้นกลางในสังคมตะวันตก มาสู่การศึกษาพื้นที่สาธารณะเพื่อการต่อรองด้านความหมายเชิงวัฒนธรรมของชนชั้นรากหญ้าในสังคมไทย

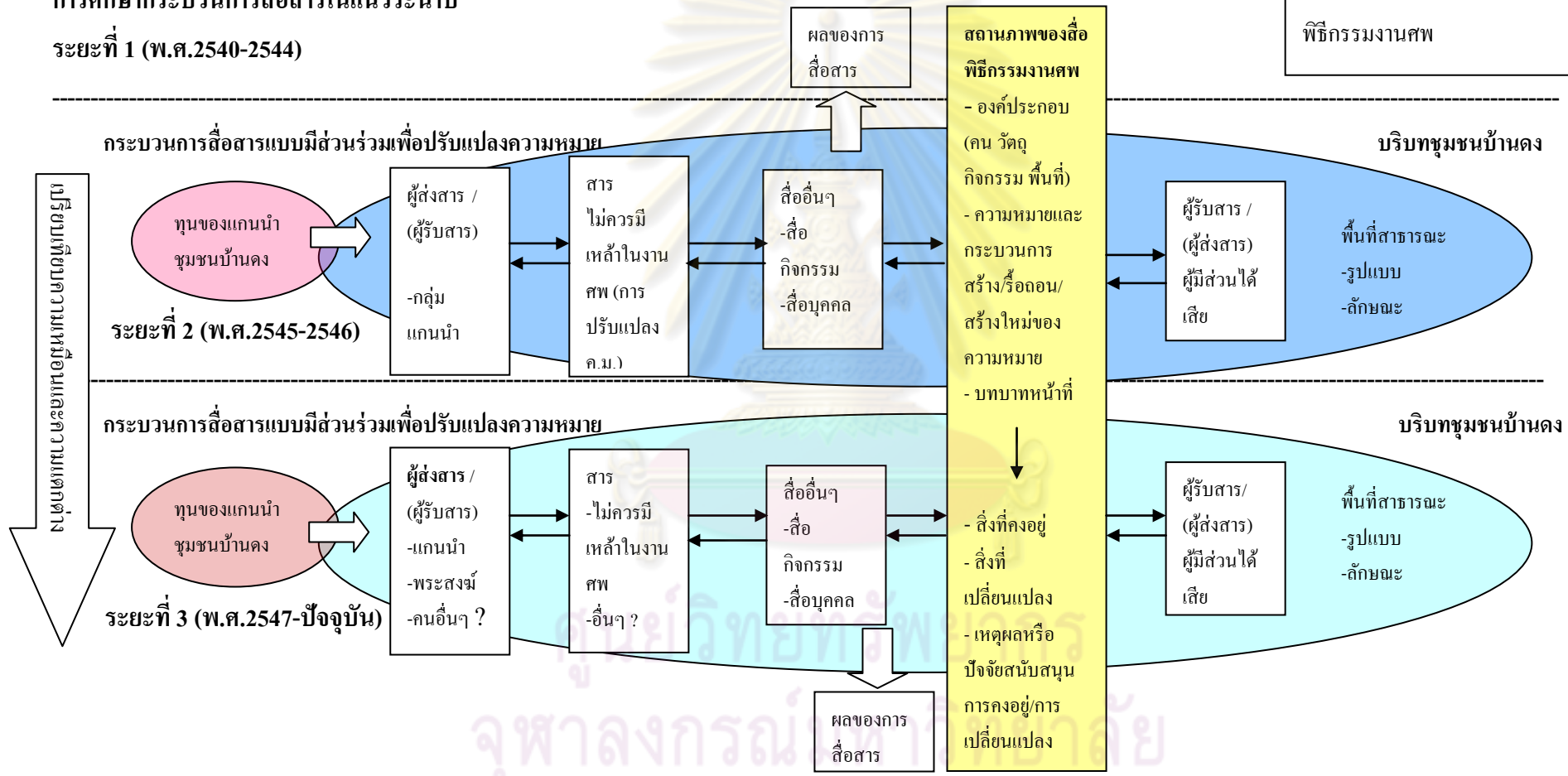
ประโยชน์ในเชิงปฏิบัติการ

1. เป็นการยกระดับความรู้เรื่องทุนของปัจเจกในชุมชน ที่จะช่วยให้ชุมชนตระหนักถึงศักยภาพของชุมชนและทรัพยากรที่ชุมชนมีอยู่ ซึ่งจะช่วยส่งเสริมให้เกิดมุมมอง ใหม่ด้านศักยภาพในการพัฒนาตนเองของชุมชน เพื่อลดการพึ่งพิงภาครัฐ
2. ทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะในสังคมชนบทที่เอื้อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในระดับชุมชน จนนำไปสู่การแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง

กรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual Framework)

การศึกษากระบวนการสื่อสารในแนวระนาบ
 ระยะเวลาที่ 1 (พ.ศ.2540-2544)

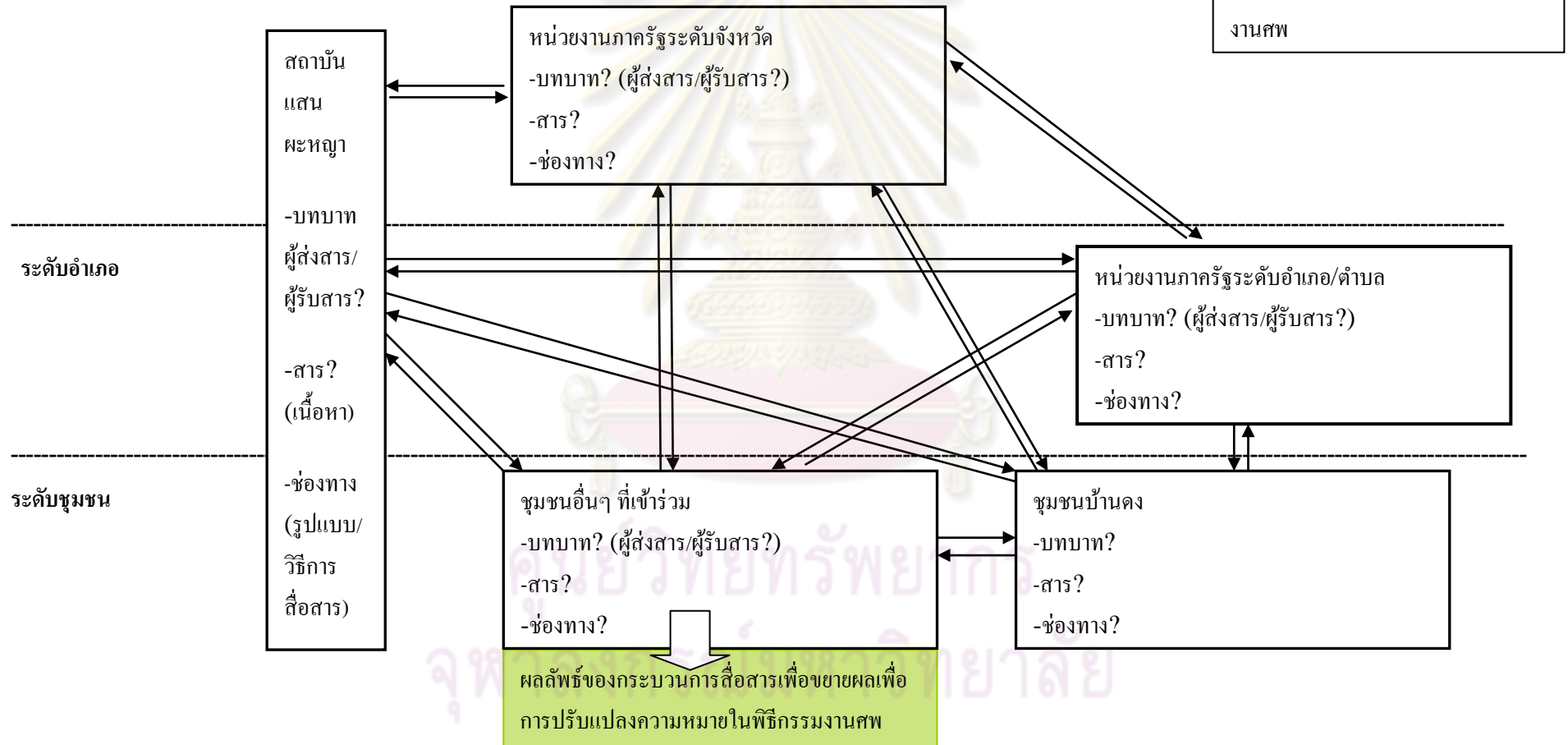
↔ ความสัมพันธ์ระหว่าง
 องค์ประกอบต่างๆ ใน
 กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม
 เพื่อปรับเปลี่ยนความหมายใน
 พิธีกรรมงานศพ

กรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual Framework)

การศึกษากระบวนการสื่อสารในแนวคิด (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)

ระดับจังหวัด

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับแปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพ” นี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ มีแนวคิดทฤษฎีต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย

1. พิธีกรรมงานศพ
2. สถานภาพของสื่อพื้นบ้าน
3. กระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและประเพณีในการเลือกสรร
4. สัตยวิทยาและการรื้อถอนความหมาย
5. พื้นที่สาธารณะ
6. ทูนของปีแอร์ บูร์ดิเยอ
7. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม
8. สังคมแห่งภาพต้นตาค้นใจ

ในการเรียบเรียงบทที่ 2 ผู้วิจัยจะกล่าวถึงพิธีกรรมงานศพเป็นอันดับแรก เพื่อให้เห็นภาพรวมของพิธีกรรมงานศพในสังคมไทย รวมถึงรายละเอียดของพิธีกรรมงานศพแบบล้านนา นับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อสร้างความชัดเจนให้กับปรากฏการณ์ที่ต้องการศึกษาในมิติต่างๆ แล้วจึงกล่าวถึงแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องไปเป็นลำดับ โดยการระบุถึงสถานภาพของสื่อพื้นบ้าน เนื่องจากพิธีกรรมงานศพนั้นเป็นสื่อพิธีกรรม ซึ่งถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของสื่อพื้นบ้าน หลังจากนั้นจะกล่าวถึงกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและประเพณีในการเลือกสรร เพื่อใช้ในการวิเคราะห์กระบวนการสืบทอดพิธีกรรมงานศพล้านนาในภายหลัง กระบวนการสืบทอดดังกล่าวต้องมีกระบวนการสร้าง รื้อถอน และสร้างใหม่ของความหมายเกิดขึ้น ในประเด็นนี้ ความรู้ด้าน สัตยวิทยาและการรื้อถอนความหมายจะเป็นส่วนสำคัญในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

กระบวนการสืบทอดพิธีกรรมงานศพนั้นเกิดขึ้นในพื้นที่สาธารณะและจะต้องอาศัยทุนของปัจเจกเป็นส่วนสนับสนุนให้กระบวนการขับเคลื่อนไปได้ ดังนั้นความรู้เรื่องพื้นที่สาธารณะและแนวคิดเรื่องทุนของบูร์ดิเยอจึงมีประโยชน์ต่อการศึกษาในครั้งนี้ และท้ายที่สุด กระบวนการสืบทอดพิธีกรรมงานศพจะเกิดขึ้นไม่ได้ หากขาดกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เป็นสายใยเชื่อมโยง

ผู้คนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนให้หันหน้าเข้ามาหากันจนนำไปสู่การกระทำที่พึงประสงค์ส่วนแนวคิดเรื่องสังคมแห่งภาพต้นตานั้นสามารถนำมาวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมได้เช่นเดียวกัน และในที่สุดท้ายของการนำเสนอ ผู้วิจัยจะได้ประมวลงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นศึกษาในครั้งนี้

พิธีกรรมงานศพ (Funeral Rituals)

ภายใต้หัวข้อพิธีกรรมงานศพนี้ มีเนื้อหาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอยู่เป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยจึงได้แบ่งเนื้อหาออกเป็นประเด็นย่อยๆ เกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพ รวมทั้งสิ้น 5 ประเด็นได้แก่

- 1) พิธีกรรมงานศพและมิติทางวัฒนธรรม
- 2) การจัดการศพและพิธีกรรมงานศพในสมัยพุทธกาล
- 3) วิวัฒนาการพิธีกรรมงานศพในสังคมไทย
- 4) พิธีกรรมงานศพแบบล้านนา และ
- 5) พิธีกรรมงานศพแบบล้านนาในมิติของการสื่อสาร โดยมีรายละเอียดในแต่ละประเด็นดังต่อไปนี้

1. พิธีกรรมงานศพและมิติทางวัฒนธรรม

คำว่า “พิธีกรรม” (Ritual) มีความหมายอันลึกซึ้งที่แสดงให้เห็นถึงวิถีทางวัฒนธรรมของคนเผ่าพันธุ์ต่างๆ เरिक รอดเทนบูเลอร์ (Rothenbuhler, 1998: 3-27) ได้นิยามว่า “พิธีกรรม” หมายถึง การแสดงอย่างมีเจตนาของแบบแผนพฤติกรรมบางอย่างซึ่งเป็นสิ่งสัญลักษณ์ อันมีผลกระทบหรือมีส่วนร่วมในชีวิตสังคม พร้อมทั้งแสดงทัศนะว่า พิธีกรรมนั้นเป็นองค์ประกอบสำคัญในชีวิตมนุษย์ ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งสิ้นชีวิต เป็นกิจกรรมหลักที่สำคัญของชีวิตทางสังคม ทั้งนี้ พิธีกรรมจะมีลักษณะสำคัญหลายประการ หากมองจากมิติต่างๆ เช่น พิธีกรรมคือการลงมือกระทำ มิใช่เป็นเพียงการคิดคำนึง และมักเป็นการกระทำที่มีแบบแผนอันชัดเจน เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนกลายเป็นความเคยชิน หากจะมีการเปลี่ยนแปลง ก็มักเป็นไปอย่างเชื่องช้า นอกจากนี้พิธีกรรมยังเป็นการแสดง ซึ่งสื่อให้เห็นถึงสถานะในการสื่อสาร เมื่อเป็นการแสดง พิธีกรรมย่อมเกี่ยวพันกับผู้นำเสนอและผู้ชม นั่นคือเป็นการแสดง “บางสิ่งบางอย่าง” สำหรับ “ใครบางคน” นั่นเอง พร้อมกันนี้ กาญจนา แก้วเทพ (2549ก: 28-29) เห็นว่า “พิธีกรรม” ในฐานะที่เป็นการแสดงแบบหนึ่ง ก็มีองค์ประกอบการแสดงครบถ้วน ทั้ง ตัวละคร ฉาก การกระทำ บทเจรจา คนตรีประกอบ รวมถึงแก่นเรื่อง บ่อยครั้งที่เราพบว่า การแสดงออกทางพิธีกรรมมักมีปัจจัยด้านคุณค่าและความงามเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

ในขณะที่มีพิธีกรรมเกิดขึ้น ผู้เข้าร่วมย่อมตระหนักว่าตนได้มีส่วนร่วมในพิธีกรรมนั้นๆ ไม่ว่าจะในฐานะผู้แสดงหรือผู้ชมซึ่งเป็นประจักษ์พยานก็ตามแต่ พิธีกรรมมิได้เกิดขึ้นเพียงเพื่อความรื่นเริงบันเทิงใจ แต่พิธีกรรมมีความจริงจังและควมหมายบางอย่างแอบแฝงอยู่เสมอ ยิ่งไปกว่านั้น พิธีกรรมต่างๆ ล้วนมีเป้าหมายและโครงสร้างเชิงสังคมหรือความเป็นกลุ่มก้อนกำกับอยู่ เอมีล เดอร์ไคม์ (Emile Durkheim) นักสังคมวิทยาที่สนใจศาสนาในมิติเชิงสังคม แสดงทัศนะว่า

พิธีกรรมเป็นการกระทำที่ส่งสารหรือความเชื่อร่วมไปยังสมาชิกเพื่อออกย้ำให้ปัจเจกในฐานะสมาชิกของสังคมรับรู้ถึงความเชื่อที่มีร่วมกัน (ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ, 2552: 36)

เดอริคเคมเห็นว่ามันสามารถเข้าใจพิธีกรรมได้ก็ต่อเมื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมกับความเชื่อ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อเรื่องการแบ่งแยกโลกออกเป็นพื้นที่สองส่วนที่แตกต่าง ได้แก่ พื้นที่โลกุตระ (sacred) และพื้นที่โลกิยะ (profane) วัตถุสิ่งของปกติธรรมดาที่เคยอยู่ในพื้นที่โลกิยะ ไม่ว่าจะเป็ ก้อนหิน ต้นไม้ น้ำพุ หรืออะไรก็ตามแต่ สามารถกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ในพื้นที่โลกุตระ (Durkheim, 1976: 36-37) เนื่องจากวัตถุที่ปรากฏในพิธีกรรมต่างๆ เป็นสิ่งที่ถูกให้ความหมายโดยสมาชิกในสังคม การทำให้วัตถุกลายเป็นสัญลักษณ์ เชิงพิธีกรรมช่วยเพิ่มความขลังหรือความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพิธีกรรมเหล่านั้น ด้วยเหตุนี้ วัตถุ จึงมีสถานะพิเศษที่ดำรงอยู่ทั้งในพื้นที่ของโลกุตระและโลกิยะในเวลาเดียวกัน เช่น เหล้าไวน์ในเวลาปกติเป็นเครื่องดื่มเพื่อความรื่นรมย์ในทางโลก แต่เหล้าไวน์ในพิธีมิชซาทำหน้า ที่เป็นสัญลักษณ์ของโลหิตแห่งพระคริสต์ กลุ่มชนต่างๆ ที่เข้าร่วมในพิธีกรรมหนึ่งๆ จะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ก็โดยการที่มีสัญลักษณ์และวัตถุเพื่อการสักการะบูชาาร่วมกัน (โคเซอร์, 2535: 17-21) สำหรับเหล้าในพิธีกรรมงานศพแบบล้านนานั้นมีสถานะอยู่ตรงพื้นที่ชายขอบของพิธีกรรมงานศพที่เชื่อมต่อระหว่างพื้นที่โลกุตระและพื้นที่โลกิยะ (สังเกตได้จากกรณีของการตั้งศพที่บ้าน การดื่มเหล้าจะต้องดื่มภายนอกพื้นที่ๆ ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เช่น ใต้ถุนบ้าน ข้างบ้าน และดื่มภายหลังที่พิธีกรรมทางศาสนาเสร็จสิ้น เช่น หลังจากพระสงฆ์ที่นิมนต์มาเดินทางกลับ เวลาดึกในขณะที่ย่ำเท้าเป็นต้น) โดยยังคงความหมายทางโลกในฐานะเครื่องดื่มเพื่อความสนุกสนาน ผ่อนคลายความกังวล และมีการผนวกความหมายเพิ่มเติมเข้าไปในพื้นที่พิเศษดังกล่าวว่าเป็นเครื่องดื่มที่เชื่อมร้อยสัมพันธ์ของผู้คนให้เหนียวแน่น ทำให้มีผู้มาร่วมงานจำนวนมาก เพื่อเป็นเหตุผล รองรับทำให้การดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพกลายเป็นสิ่งที่ยอมรับได้

แวน เจนเนป (Van Gennep) นักมานุษยวิทยาซึ่งสนใจวิเคราะห์พิธีกรรมเกี่ยวกับการเปลี่ยนสถานภาพของบุคคล (rite de passage) กล่าวว่าพิธีกรรมดังกล่าวประกอบไปด้วย 3 ขั้นตอนสำคัญ คือ การหลุดออกจากสถานภาพเดิม (separation) เช่น การเปลี่ยนเสื้อผ้าหรือถอดสัญลักษณ์ทุกอย่างที่เกี่ยวข้องกับความเป็นตัวตนของบุคคลผู้นั้นออกไป ขั้นตอนที่สองคือ การอยู่ ณ ชายขอบ (margin) หรือในช่วงประกอบพิธีกรรม และสุดท้ายคือการผนวกเข้าไปสู่สถานภาพใหม่ (aggregation) ซึ่งอาจสังเกตได้จากการสวมหรือใช้สัญลักษณ์ซึ่งแสดงออกถึงสถานภาพใหม่ เช่น กำไลหรือเสื้อผ้า เป็นต้น (ศรยุทธ, 2552: 35) แนวคิดดังกล่าวสามารถนำมาอธิบายพิธีกรรมงานศพในสังคมไทยได้เช่นเดียวกัน กล่าวคือ การอาบน้ำศพ เปลี่ยนชุดและตราสังศพก็เป็นการถอดสัญลักษณ์ ความเป็นตัวตนของผู้ตายออกไป ขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรม เช่น การสวดอภิธรรมศพ นับเป็นช่วงที่ผู้ตายได้ก้าวเข้าไปยังชายขอบของเส้นแบ่งระหว่างโลกมนุษย์และโลกของวิญญาณ รวมถึงการมีอยู่และการดับสูญ และเมื่อพิธีฌาปนกิจศพเสร็จสิ้นลง ก็ถือว่าผู้ตายได้ผนวกเข้าสู่สถานภาพใหม่อย่าง

สมบูรณ์ ตัดขาดจากการมีชีวิตอย่างสิ้นเชิง และปฏิสัมพันธ์ต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นกับผู้ตายนับจากนี้ไปก็
ต้องใช้พิธีกรรมเป็นสื่อเท่านั้น

เลวี-สโตรส (Levi-Strauss) นักมานุษยวิทยาสายโครงสร้างนิยม อธิบายว่าพิธีกรรมเป็น
ระบบคิดของศาสตร์เชิงรูปธรรมของคน โบราณ เป็นเรื่องของความทรงจำที่ส่งต่อกันมา เป็นการ
เชื่อมสิ่งที่ไม่เท่าเทียมกันตั้งแต่แรก เช่น มนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ให้เข้ากันได้ อยู่ด้วยกันได้ เป็นการ
สร้างความสมานฉันท์และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างคนกับธรรมชาติ พิธีกรรมงานศพ
จึงเป็นเสมือนการเชื่อมโยงมนุษย์กับสิ่งที่มองไม่เห็นคือความตายเข้าไว้ด้วยกัน (ไชยรัตน์ เจริญสิน-
โอฬาร, 2545: 68-69)

พิธีกรรมงานศพนั้น มีความสัมพันธ์โดยตรงกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของ แต่ละเผ่าพันธุ์
อาร์โนลด์ ทอยน์ บี (Toynbee, 1980: 11-34 cited in Kearn, 1989: 27-28) นักวิชาการด้าน
เศรษฐศาสตร์-ประวัติศาสตร์ชาวอังกฤษ ได้แสดงทัศนะของเขาเกี่ยวกับความตายและมิติทาง
ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของมนุษยชาติไว้หลายประการ ดังนี้

1.1 ในแต่ละวัฒนธรรมจะมีท่าทีต่อความตายที่แตกต่างกันออกไป มีทั้งการยอมรับ
ปฏิเสธ หรือแม้แต่การต่อต้านความตาย ในประวัติศาสตร์ของสังคมตะวันตกนั้น การต่อต้านความ
ตายมักเกี่ยวข้องกับทำกิจกรรมการเคลื่อนไหวลักษณะต่าง ๆ รวมไปถึงการทรมานตนเอง ในขณะที่
สำหรับสังคมตะวันออก มักให้ความสำคัญกับการเพ่งพิจารณาความตายหรือการใช้ไสยศาสตร์ หรือ
เวทมนตร์ในการต่อต้านความตาย

1.2 ความตายอาจถูกมองในฐานะการยุติหรือการสิ้นสุดลงของการมีอยู่ หรือจะเป็นการ
เปลี่ยนผ่านไปสู่สภาวะหรือสำนึกรูปแบบใหม่ก็ได้ วิสัยทัศน์ของพุทธศาสนาและศาสนาอื่นดูนั้นเห็นว่า
สิ่งที่เป็นทุกข์ไม่ใช่ความตาย แต่เป็นความทุกข์ที่เกิดจากการเวียนว่ายตายเกิด ดังนั้นทั้งสองศาสนา
จึงมีเป้าหมายที่การยุติการเวียนว่ายตายเกิด ในขณะที่คริสต์ ศาสนาให้ความสำคัญกับปลายทางของ
ความตาย

1.3 จากมุมมองที่แตกต่างกันในข้อ 2 จึงอาจกล่าวได้ว่า ความตายอาจมีฐานะเป็นสภาวะ
แห่งความศักดิ์สิทธิ์ (sacred) หรือสภาวะที่ทำลายความศักดิ์สิทธิ์ (profane) ของการมีชีวิตอยู่ก็ได้

1.4 แนวคิดเกี่ยวกับสภาวะหลังความตายของตะวันตกและตะวันออกก็มีความแตกต่าง
กัน ในขณะที่แนวคิดหลังความตายของตะวันตกนั้นเชื่อมโยงกับประเด็นความสมบูรณ์และต่อเนื่อง
ของตัวตนในฐานะปัจเจก ตะวันออกกลับให้ความสำคัญกับการสลายตัวตนและการกลายเป็นหนึ่ง
เดียวกับจักรวาลหรือธรรมชาติ

1.5 ในขณะที่วัฒนธรรมอเมริกันรวมถึงชาติตะวันตกอีกหลายชาติ เห็นว่าสภาวะ
ขณะที่ยังมีชีวิตเป็นสิ่งที่สัมผัสจับต้องได้มากที่สุด เป็นจริงที่สุด ในขณะที่สภาวะหลังจากนั้นเป็น
สิ่งจับต้องได้ยาก ดังนั้นพวกเขาจึงให้ความสำคัญกับการใช้ชีวิตปัจจุบันในฐานะปัจเจกให้มีคุณภาพ
ชีวิตสูงสุด ในขณะที่ชาวอินดูเห็นว่าชีวิต ณ ปัจจุบันนั้นเป็นเพียงมายาภาพอย่างหนึ่งซึ่งอยู่ชายขอบ

ของการเวียนว่ายตายเกิด ด้วยเหตุนี้ ในวัฒนธรรมตะวันออกจึงให้ความสำคัญกับการหลีกเลี่ยงการเกิดใหม่ด้วยการพยายามลบละอตัตา หรือสลายความมีตัวตนลง

1.6 ท้ายที่สุด ในแต่ละวัฒนธรรมก็ยังแตกต่างกันออกไปในประเด็นความเข้าใจที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างโลกกับชีวิตและความตาย ด้วยเหตุนี้ ความตายจึงมีบทบาทในการหล่อหลอมการใช้ชีวิตที่มีอยู่ในรูปแบบที่แตกต่างกัน มีทั้งการใช้ชีวิตโดยมองความตายอย่างสร้างสรรค์ หรือพยายามทำให้ห้อยอมรับ รวมไปถึงการปฏิเสธความตายในบางกลุ่มคนอีกด้วย ซึ่งประเด็นนี้จะเห็นได้ว่าในสังคมตะวันตกมีท่าทีที่ปฏิเสธความตายซึ่งสะท้อนผ่านภาษาที่ใช้หลายประการ ทั้งนี้โดยการหลีกเลี่ยงไม่กล่าวถึง “การตาย” โดยตรง แต่มักเลี่ยงไปใช้ถ้อยคำที่เกี่ยวข้องกับการสูญเสีย การสูญหาย (lost & get lost) การเดินทาง การจากไป (leave, depart life) หรือแม้แต่การพักผ่อน (earn the rest) (Kearl, 1989: 30-32) เมื่อมองกลับมาที่ภาษาไทย เราจะเห็นว่ามโนทัศน์เกี่ยวกับ ความตายนั้นเชื่อมโยงร้อยรัดกับแนวคิดทางศาสนาอย่างเหนียวแน่น เช่น การกล่าวถึงความตายในฐานะที่เป็นการสิ้นบุญสิ้นกรรม พันทุกข์ หมคบุญ หมคกรรม ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงท่าทีที่ยอมรับความตายในฐานะที่เป็นสภาวะที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ตามหลักพุทธศาสนา (เกิด แก่ เจ็บ ตาย)

2. การจัดการศพและพิธีกรรมงานศพในสมัยพุทธกาล

พระครูพิสุตย์พัฒนพิธาน (ประพันธ์ ภูทุท สิริ) (2548: 9-13) ได้กล่าวถึงทั้งการจัดการศพและพิธีกรรมงานศพในสมัยพุทธกาล โดยระบุว่า การจัดการศพสมัยพุทธกาลมี 2 แนวทาง ได้แก่ การเผาศพและการทิ้งศพ แต่ละแบบมีสาระสำคัญแตกต่างกันดังนี้

2.1 การจัดการศพ

1) การเผาศพเป็นประเพณีที่กระทำในประเทศอินเดียมาตั้งแต่สมัยโบราณ ฐานของพิธีกรรมอยู่บนฐานคิดที่เชื่อว่าวิธีการใดก็ตามที่ทำให้วิญญาณผู้ตายซึ่งไปอาศัยในร่างใหม่ได้รับประโยชน์ สิ่งนั้นพึงกระทำ ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเชื่อในเรื่องของโลกหน้า ชาวอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดูจะทำพิธีเผาศพริมฝั่งแม่น้ำ โดยเฉพาะแม่น้ำคงคาในเมืองพาราณสี เมื่อมีคนตาย สัปเหร่อจะนำผ้ามาห่อศพแล้วนำศพวางบนแคร่ไม้ไผ่แล้วหามศพไปริมฝั่งแม่น้ำ ก่อนเผาศพจะหย่อนศพลงไปจุ่มแม่น้ำคงคาครู่หนึ่งเพื่อเป็นการอาบน้ำศพ แล้วนำศพขึ้นไปวางบนกองฟืน ญาติ ฟืนน้องจะถือคบไฟที่ยังไม่ได้จุดเดินรอบกองฟืน 3-5 รอบแล้วเริ่มจุดไฟ ขณะที่ไฟกำลังลุกไหม้ บรรดาญาติ ฟืนน้องที่ล้อมอยู่รอบกองไฟจะร้องให้คร่ำครวญจนกระทั่งกองไฟมอดลงก็จะเขี่ยกระดูกและเถ้าถ่านทิ้งลงแม่น้ำคงคา

2) การทิ้งศพ มีต้นกำเนิดมาจากศาสนาปาร์ซีหรือศาสนาไซโรอัสเตอร์ ซึ่งมีแหล่งกำเนิดคือประเทศเปอร์เซียหรือประเทศอิหร่านในปัจจุบัน ซึ่งศาสนิกชนของศาสนาปาร์ซีส่วนมากได้ย้ายไปอยู่ที่ประเทศอินเดีย จึงทำให้พิธีกรรมการทิ้งศพได้แพร่หลายที่นั่น การทิ้งศพเกิดจากหลักการที่ว่าซากศพเป็นสิ่งสกปรกจึงไม่ควรนำไปเผาหรือทิ้งลงในแม่น้ำ เพราะผู้นับถือ

ศาสนาปาร์ซีเป็นพวกที่บูชาไฟและน้ำ ดังนั้น เมื่อมีคนตาย พวกเขาจะนำกระดูกคนตายไปฝังดิน ส่วนอวัยวะอื่น เช่น เนื้อหนังหรือเครื่องในจะอุทิศให้เป็นอาหารของแร้งและกา โดยสถานที่ๆ นำศพไปทิ้งเป็นหอคอยสูงที่สร้างไว้บนเนินเขา มีประตูเพียงด้านเดียว ภายในหอคอยทำเป็นลานสำหรับวางซากศพ ตรงกลางลานมีบ่อสำหรับโยนกระดูกหลังจากฝังร่างกาจิกกินซากศพหมดแล้ว พิธีกรรมในการทิ้งศพประกอบด้วยพระที่นุ่งขาวห่มขาวทำหน้าที่เป็นสัปเหร่อเปิดฝ้าคลุมศพที่กั้นขึ้นไปไว้บนหอคอย หลังจากนั้นฝังร่างก็จะแกะกินศพ จากนั้นสัปเหร่อจะเข้ามาเก็บกองกระดูกที่เหลือโยนลงไปบ่อตรงกลางลานหอคอย ถือเป็นการเสร็จพิธี

2.2 พิธีกรรมงานศพ

นอกเหนือจากการจัดการศพแล้ว พระครูพิสุทธิพัฒนพิธาน (2548: 14-28) ยังได้ประมวลพิธีกรรมงานศพในสมัยพุทธกาลโดยประมวลองค์ความรู้ต่างๆ มาจากพระไตรปิฎกภาษาไทย และเอกสารอื่นๆ หลายฉบับ สรุปสาระสำคัญได้ว่าพิธีกรรมงานศพของชาวอินเดียนั้นในสมัยพุทธกาลนั้น ตามคัมภีร์ไม่ได้ระบุรายละเอียดของพิธีกรรมไว้มากนัก ยกเว้นแต่พิธีกรรมถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้า อย่างไรก็ตาม พิธีกรรมงานศพสมัยนั้นมักจัดการศพโดยการเผาเป็นส่วนมาก และสรุปขั้นตอนสำคัญได้ 3 ประการ คือ การเตรียมศพ การบำเพ็ญกุศลศพ และการจัดการศพ (รายละเอียดของขั้นตอนต่างๆ ที่ปรากฏ ส่วนใหญ่เป็นการสรุปจากการจัดการศพของพระพุทธเจ้า พระมหากษัตริย์ และพระอริยสาวกที่สำคัญที่ระบุไว้ในพระคัมภีร์ในแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียดดังนี้

1) การเตรียมศพ พิธีกรรมนี้เริ่มต้นตั้งแต่การเสียชีวิตจนถึงการเตรียมศพเพื่อตั้งบำเพ็ญกุศล ตามหลักฐานที่ปรากฏพบว่าประกอบด้วยขั้นตอนย่อยๆ หลายประการ ได้แก่ การสักการะศพ การรดน้ำศพ การห่อศพ และการนำศพใส่โลง

ก. การสักการะศพ การสักการะศพจะสักการะด้วยอามิสบูชา เช่นของหอม ดอกไม้ การขับร้องประโคมดนตรี เช่นในพระสูตรตันตปิฎกได้กล่าวถึงวันแรกของการเสด็จดับขันธปรินิพพานของพระพุทธเจ้าว่า “พวกเจ้ามีลละผู้ครองกรุงกุสินารา ...ทรงถือเอาของหอม ระเบียบดอกไม้ เครื่องดนตรีทุกอย่าง และมี 500 คู่เสด็จเข้าไปยังสวนของพวกเจ้ามีลละ ซึ่งเป็นทางเข้าเมือง ทรงไปยังพระพุทธสิริระแล้ว ทรงสักก ระเคารพ นบนอบ บูชาพระสิริระของพระผู้มีพระภาคด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี ระเบียบดอกไม้และของหอม ทรงคาดเพดานฟ้า ตกแต่งมณฑลมาลาอาสน์ ให้วันนั้นหมดไปด้วยกิจกรรมอย่างนี้”

ข. การรดน้ำศพ ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าสุทโธทนะ พระพุทธบิดา พระพุทธเจ้า ได้ตรัสสั่งให้พระมหากัสสปะไปหาสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพ เมื่อเชิงตะกอนเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระพุทธเจ้าทรงทำพิธีกรรมสงฆ์ถวายพระบรมศพ โดยทรงยกพระเศียรศพพระบิดาด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง แล้วจึงทรงนำสุคนธาวารีสงฆ์ถวายพระบรมศพ

ค. การห่อศพ พิธีกรรมการห่อศพนั้น ในพระไตรปิฎกปรากฏหลักฐานการห่อพระสรีระของพระพุทธเจ้าโดยเจ้ามัลละได้ประกอบพิธีดังกล่าวตามคำแนะนำของพระอานนท์

ง. การนำศพใส่โลง พิธีกรรมการนำศพใส่โลงในสมัยพุทธกาลนั้นมีปรากฏในพระไตรปิฎกเฉพาะพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าเท่านั้น ส่วนในคัมภีร์อื่นมีกล่าวถึงพิธีกรรมนี้เพียง 2 แห่ง คือพิธีศพของพระสารีบุตรและพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะ โลงศพในสมัยพุทธกาลเรียกว่า “ราง” หรือ “หีบ” เช่น กรณีพระบรมศพของพระพุทธเจ้าในพระไตรปิฎกบรรยายไว้ดังนี้ “ทรงใช้ผ้าใหม่ห่อพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเสร็จแล้วจึงห่อด้วยผ้าลินบริสุทธิแล้วจึงห่อด้วยผ้าไหมอีกชั้นหนึ่งแล้วอัญเชิญพระสรีระลงในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้ว ทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วอัญเชิญพระสรีระของพระผู้มีพระภาคขึ้นสู่จิตกาธาน”

2) การบำเพ็ญกุศลศพ ในสมัยพุทธกาลมีพิธีกรรมบำเพ็ญกุศลเพื่ออุทิศให้ผู้ที่เสียชีวิต เช่นเดียวกับปัจจุบัน พิธีกรรมดังกล่าวประกอบด้วย การให้ทาน การถวายภัตตาหาร และการแสดงธรรม ดังตัวอย่างพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะ

3) การจัดการศพ พิธีกรรมการเผาศพตามแบบชาวพุทธในสมัยพุทธกาลได้มีการบันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับสถานที่เผา เรือนสำหรับปลงศพ ขบวนศพ การบังสุกุลศพ การทำประทักษิณศพ การจุดไฟเผาศพ และการเก็บอัฐิ

ก. สถานที่เผา สถานที่เผาศพในสมัยพุทธกาลเรียกว่าจิตกาธานหรือเชิงตะกอน เป็นสิ่งที่จัดเตรียมไว้ชั่วคราวเฉพาะศพนั้นเท่านั้น ไม่ได้ สร้างเป็นการถาวร และมักจะอยู่ตามป่านอกเมืองไม่ได้อยู่ในที่ชุมชนหรือในวัด

ข. เรือนสำหรับปลงศพ คือเรือนสำหรับปลงซากศพของคนตาย ในสมัยนั้นเรียกว่า “เรือนยอด” มีทั้งสร้างไว้ประจำสถานที่ปลงศพและเคลื่อนที่ได้

ค. ขบวนศพ คือการเคลื่อนศพเพื่อนำไปเผา ณ เชิงตะกอนที่เตรียมไว้ มีปรากฏในอรรถกถาซึ่งกล่าวถึงขบวนเคลื่อนศพไปป่าช้า ซึ่งพระพุทธเจ้าและภิกษุ 500 รูป ได้เสด็จไปป่าช้าพร้อมกับขบวนศพ ซึ่งประเด็นที่พระครูพิสุทธ์พัฒนพิธานแสดงความเห็นว่าอาจวิวัฒนาการมาเป็นประเพณีที่ให้พระจุงศพในสมัยปัจจุบัน

ง. การบังสุกุลศพ ในสมัยพุทธกาลไม่มีการกล่าวถึงการทอดผ้าบังสุกุลและอาราธนาพระสงฆ์ไปพิจารณาผ้าบังสุกุลโดยตรง แต่พิธีกรรมที่พระครูพิสุทธ์พัฒนพิธานคาดว่าได้วิวัฒนาการมาเป็นการบังสุกุลในปัจจุบันคือการที่พระสงฆ์ไปพิจารณาซากศพ เช่น ในอรรถกถากล่าวถึงกรณีที่พระพุทธเจ้าให้พระสงฆ์ตลอดจนชาวบ้านพิจารณาอสุภกัมมัฏฐานจากสรีระร่างของนางสิริมาที่ทิ้งไว้ ณ ป่าช้า เป็นต้น

จ. การทำประทักษิณศพ ในสมัยพุทธกาล ก่อนที่จะจุดไฟเผาศพบุคคลที่เป็นเชื้อพระวงศ์ ผู้จุดไฟจะต้องทำพิธีถวายสักการะบูชาศพ ด้วยการทำประทักษิณรอบเชิงตะกอนจำนวน 3 รอบแล้วจึงจุดไฟเผาศพ

ฉ. การจุดไฟเผาศพ ในการถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระเจ้าสุทโธทนะนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงนำถวายพระเพลิงเอง ส่วนในกรณีการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระนั้น หลังจากที่พระมหากัสสปะและภิกษุ 500 รูปกระทำประทักษิณจิตกาธานครบ 3 รอบแล้วถวายอภิวัต โดยไม่ได้จุดถวายพระเพลิงแต่อย่างใด พระเพลิงได้ไหม้พระสรีระของพระพุทธเจ้า พระอวยวะถูกเผาไหม้ไม่เหลือแม้แต่เกี้ยวหรือเขม่า คงเหลือแต่พระบรมสารีริกธาตุและผ้าห่อหุ้มพระบรมศพในจำนวนทั้งหมด 500 ผืน ถูกไฟไหม้เพียง 2 ผืนเท่านั้น คือผืนในสุดและผืนนอกสุด

ช. การเก็บอัฐิ การเก็บอัฐิเป็นขั้นตอนสุดท้ายในพิธีกรรมเผาศพของชาวพุทธในสมัยพุทธกาล เมื่อทำพิธีกรรมเผาศพแล้ว ผู้ที่เคารพนับถือผู้ตายจะนำอัฐิไปบรรจุไว้ในสถูปที่สร้างขึ้นไว้โดยเฉพาะ เพื่อเป็นอนุสาวรีย์ให้คนรุ่นหลังได้กราบไหว้บูชา ในกรณีของพระพุทธเจ้านั้น หลังจากที่ได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าแล้ว เจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินาราได้จัดกำลังพลอารักขาพระบรมสารีริกธาตุซึ่งประดิษฐานบนสัณฐานการอย่างแน่นหนา แล้วทำพิธีถวายสักการะบูชาด้วยมหรสพ มีการฟ้อนรำ ประโคมดนตรี ตลอด 7 วัน เพื่อรอกการบรรจุไว้ในสถูปที่สร้างไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง ต่อมาพระราชารจากแคว้นต่างๆ ได้ส่งทูตมาขอแบ่งพระบรมสารีริกธาตุในครั้งแรกๆ เจ้ามัลละปฏิเสธ ภายหลังโทณพราหมณ์ได้ชี้แจงให้ทุกฝ่ายใช้หลักขันติธรรมและพร้อมใจแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น 8 ส่วนเท่าๆ กัน สำหรับพระอังกคนั้น พวกเจ้ามัลละได้มอบให้พวกเจ้าโมริยะซึ่งไม่ได้รับส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุเพราะมาขอส่วนแบ่งภายหลัง จึงกล่าวโดยสรุปได้ว่า พิธีกรรมหลังจากการเผาศพของชาวอินเดียในสมัยพุทธกาลนั้น หากเป็นชาวพุทธจะเก็บกระดูกใส่หีบแล้วนำไปบรรจุไว้ในสถูป ส่วนผู้ที่เป็นพราหมณ์จะนำกระดูกเข้าถ้ำจากการเผาศพไปลอยอังคารตามแม่น้ำ สำหรับประเทศไทยในปัจจุบันได้รับอิทธิพลทั้งจากศาสนาพุทธและพราหมณ์จึงปรากฏทั้งการสร้างสถูปและการลอยอังคาร

3. วิวัฒนาการพิธีกรรมงานศพในสังคมไทย

พิธีกรรมงานศพในสังคมไทยมีวิวัฒนาการเรื่อยมานับแต่ยุคโบราณ ข้อมูลที่ปรากฏต่อไปนี้ ผู้วิจัยได้ประมวลจากข้อเขียนของปรานี วงษ์เทศ (2534: 6-15) ซึ่งระบุว่า มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์หลายอย่างเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องความตายในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน โดยย้อนหลังไปได้ประมาณ 10,000 ปี เช่น การขุดค้นที่จังหวัดกาญจนบุรีแสดงให้เห็นว่ามีการพรมดินเทศสีแดงบนศพคนตายที่อยู่ในท่านอนราบเหยียดยาว ส่วนหลุมศพในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในเขตบ้านเชียง จ. อุดรธานี มีเครื่องเช่นศพไม่เหมือนกัน บางศพมีเครื่องประดับและเครื่องใช้มากกว่าศพอื่น สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานของนภนาท อนุพงศ์พิ ฒน์ (2550: 32-34) ซึ่งระบุว่า การฝังข้าว

ของเครื่องใช้ต่างๆ ลงไปในหลุมฝังศพก็เพื่อให้ผู้ตายได้นำไปใช้ในชีวิตหลังความตายนั่นเอง สิ่งเหล่านี้สะท้อนว่าพิธีกรรมเช่นไหว้หรือการนำอาหาร ข้าวของเครื่องใช้มาบูชาผู้ตายน่าจะเป็นพิธีกรรมเริ่มแรกเกี่ยวกับคนตาย

ส่วนในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยมีการพบร่องรอยการฝังศพ 2 ครั้ง เมื่อมีคนตายจะนำศพไปฝังไว้ระยะหนึ่งก่อน ต่อมาจึงขุดศพซึ่งนำเปื่อยจนเหลือแต่กระดูกขึ้นมาใส่หม้อหรือไหขนาดใหญ่แล้วทำพิธีฝังใหม่ หลักฐานเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่ามนุษย์ในสมัยนั้นมีความเชื่อในภูติผี วิญญาณว่ายังคงอยู่ในโลกเดียวกับผู้ที่มีชีวิตอยู่ ยังไม่มีการแบ่งแยกโลกนี้กับโลกหน้าแต่อย่างใด

จนกระทั่งในพุทธศตวรรษที่ 12-13 สังคมเมืองในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีการติดต่อกับศูนย์กลางทางลุ่มน้ำเจ้าพระยาและลุ่มน้ำโขงในประเทศลาว มีการติดต่อกับต่างประเทศรับศาสนาฮินดูหรือพราหมณ์และพุทธศาสนาเข้ามาเป็นศาสนาของภูมิภาค เกิดการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิม เรื่องการนับถือผีเข้ากับความเชื่อในเทพเจ้าของศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาที่มีความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด โดยเชื่อว่ากรรมมีผลต่อจิตใจและบุคลิกภาพของคนในชาติปัจจุบันและมีผลต่อแบบแผนชีวิตในอนาคต รวมทั้งมีผลต่อวิญญาณของคนในภพหน้าด้วย

อิทธิพลของศาสนาฮินดูและพุทธศาสนามีพลังเหนือกลุ่มคนหลายพวกที่มีความแตกต่างกันทางเผ่าพันธุ์และวัฒนธรรม เป็นช่องทางนำไปสู่การบูรณาการทางวัฒนธรรมและการเมืองการปกครองในระยะต่อมา นอกจากนี้ยังกำหนดแนวทางการประพฤติปฏิบัติตัวของผู้คน อาทิ การทำบุญทำกุศลเพื่อมุ่งหวังนิพพานเป็นมรรคผล หรือแม้แต่การตรากฎหมายก็ได้มีการระบุโทษภัยของการกระทำผิดในแง่ของบาปเวรที่ติดตามข้ามชาติพ (นภนาท, 2550: 38-45)

สิ่งที่สืบเนื่องกันระหว่างอิทธิพลความเชื่อทางศาสนากับพิธีกรรมงานศพคือการที่ประเพณีงานศพของชนชั้นสูงโดยเฉพาะกษัตริย์จะมีพิธีรีตองที่สลับซับซ้อน ในขณะที่พิธีกรรมงานศพของชนธรรมดามีความเรียบง่ายและสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อดั้งเดิมที่ยังมีอยู่ เช่น ความเชื่อว่าวิญญาณของผู้ตายที่กลายเป็นผีอาจมีอำนาจกลับให้คุณให้โทษแก่คนเป็นได้ แต่ในขณะเดียวกัน การสร้างความแตกต่างระหว่างพิธีกรรมงานศพของชนชั้นสูงกับชาวบ้านที่ปรากฏในสังคมไทย หากวิเคราะห์โดยใช้แนวคิดเรื่องทุนวัฒนธรรม (cultural capital) และรสนิยม (taste) ของปีแอร์ บูร์ดิเยอ ก็จะเห็นว่าพิธีรีตองที่ปรากฏในพิธีกรรมงานศพของชนชั้นสูงเป็นการสร้างทุนทางวัฒนธรรมอีกแบบหนึ่งนั่นเอง ซึ่งทำให้เกิดผลลัพธ์ เป็นรสนิยมที่แสดงความแตกต่างระหว่างชนชั้น รายละเอียดอันวิจิตรบรรจงที่ชนชั้นสูงประดิษฐ์ขึ้นในพิธีกรรมงานศพเป็นการสร้างความแตกต่าง (distinction) ระหว่างชนชั้นของตนกับชนชั้นอื่นๆ และทำให้โครงสร้างชนชั้นทางสังคมยังคงได้รับการธำรงรักษาเอาไว้

พิธีกรรมงานศพที่นิยมปฏิบัติในเขตภาคกลางของประเทศในกลุ่มชาวบ้านทั่วไปในสังคมไทยแต่เดิม ประกอบไปด้วยขั้นตอนต่างๆ อันได้แก่ พิธีบอกหนทาง พิธีอาบน้ำศพ การตั้งศพและการเผาศพ การเคลื่อนศพ การเผาศพ และการเก็บอัฐิ

3.1 พิธีบอกหนทาง หากรู้ล่วงหน้าว่าผู้ป่วยใกล้ตาย จะมีพิธีบอกหนทางให้ กับผู้ป่วย ด้วยการนิมนต์พระสงฆ์ หรืออัญเชิญพระพุทธรูป มาไว้ต่อหน้าผู้ป่วยพร้อมจัดดอกไม้ ธูป เทียนใส่ กรวยใบตองสำหรับผู้ป่วยเพื่อให้ระลึกถึงพระรัตนตรัยหรือหากเตรียมไม่ทันก็บอกให้ผู้ป่วยภาวนาทำ ว่า “อรหัน” จนสิ้นใจเพื่อจะได้ไปสู่สุคติ

3.2 พิธีอาบน้ำศพ ในสังคมไทยดั้งเดิม ทันทที่ที่ญาติมิตรรู้ว่ามีคนตายที่ครอบครัวใด จะพากันมาช่วยงานในด้านต่างๆ โดยไม่ต้องออกปาก ผู้ที่รู้พิธีจะทำพิธีอาบน้ำศพด้วยน้ำต้มที่ผสม เครื่องหอมต่างๆ เช่น ขมิ้น ใบส้มป่อย ใบส้มมะกรูดหรือใบมะนาว การอาบน้ำจะเริ่มที่เท้าขึ้นไปทาง ศีรษะ โดยจับคนตายนั่งเหยียดขา หลังจากนั้นจะแต่งตัวให้ศพด้วยเสื้อผ้าของผู้ตายเอง หากผู้ตายกิน หมากจะมีพิธีตำหมากใส่ปากศพ และนำเหรียญบาทหรือเหรียญสลึงใส่ปากศพเพื่อให้ผู้ตายนำไปใช้ เป็นค่าเดินทางไปยังอีกโลกหนึ่ง จากนั้นจะทำพิธีปิดหน้าศพหรือแต่งหน้าด้วยแป้งหอม หรือทา หน้าด้วยขมิ้น บางครั้งก็ปิดหน้าศพด้วยผ้าเช็ดหน้าหรือขี้ผึ้งที่ทำเหมือนหน้ากากทองคำเปลว หรือที่ สะดวกที่สุดก็จะคลุมด้วยผ้าขาวตั้งแต่ศีรษะจรดเท้า การปิดศพหรือการตราสังจะใช้ผ้าขาวหรือ สายสิญจน์มัดที่หัวแม่มือและหัวแม่เท้า ก่อนจะยกศพลงโลงสัปเหร่อจะทำพิธีเบิกโลงก่อน

3.3 การตั้งศพและการเผาศพ เมื่อบรรจุศพลงในโลงแล้วจะตั้งศพไว้ที่บ้าน โดยให้หัน โลงไปทางทิศตะวันตก ตอนกลางคืนจะนิมนต์พระสงฆ์ 4 รูปมาสวดพระอภิธรรมจนกว่าจะเคลื่อน ศพออกจากบ้าน ขณะที่ศพยังอยู่ที่บ้านจะมีประเพณีการเผาศพหรือเป็นเพื่อนศพ หากเจ้าภาพมี ฐานะก็จะมีการบันเทิงหรือการละเล่นต่างๆ เช่น การสวดคฤหัสถ์ การเล่นนิทาน การขับร้อง แยกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น

3.4 การเคลื่อนศพ การเคลื่อนศพออกจากบ้านจะมีประเพณีการหลอกผีให้สับสน เช่น การนำหมากสะหน้าประตูหรือเหนือประตู หรือการทำบันไดผีที่มีจำนวนเป็นเลขคู่เพื่อใช้เป็นทางผ่าน ในการเคลื่อนศพ ระหว่างการแห่ศพที่พระสงฆ์จะเป็นผู้นำขบวนแห่ ถือสายสิญจน์ตราสังที่โยงจาก ศพ มีญาติมิตรเดินตาม หากผ่านทางสี่แพร่งมักจะโยนเมล็ดทิ้งไว้เพื่อกันผีอื่นมารบกวน

3.5 การเผาศพ พิธีเผาศพของชาวบ้านแบบดั้งเดิมคือการนำศพไปเผาบนเชิงตะกอนที่ ทำขึ้นอย่างง่ายๆ ก่อน จะวางศพจะเดินวนรอบเชิงตะกอน 3 รอบและนิมนต์พระสงฆ์มาชักบังสุกุล เมื่อเสร็จแล้วจะยกศพขึ้นบนเชิงตะกอนแล้วต่อข่มะพร้าวให้แตก นำน้ำมะพร้าว ไปล้างหน้าศพ เนื่องจากเชื่อว่าจะทำให้ดวงวิญญาณบริสุทธิ์ก่อนจุดไฟเผา หลังจากนั้นญาติมิตรจะนำดอกไม้จันทน์ รูป เศษกิ่งไม้โยนเข้าโลง เมื่ อไฟไหม้หมดแล้วจะเอาผ้าขาวที่คลุมโลงศพโยนข้ามไปมา 3 ครั้งเป็น การแสดงปริศนาธรรมให้คนอยู่รู้จักปลง

3.6 การเก็บอัฐิ วันรุ่งขึ้นหลังจากการเผาศพ ญาติผู้ตายจะกลับมาที่วัดและเก็บเอา กระดูกมากองเรียงเป็นรูปคน โดยให้หันศีรษะไปทางทิศตะวันตก นิมนต์พระมาชักบังสุกุล แ ละลบ รูปเดิม ทำเป็นรูปคนนอนหันศีรษะไปทางทิศตะวันออกเป็นสัญลักษณ์ว่าเกิดใหม่ แล้วพรมด้วย

น้ำหอม จากนั้นจึงชักบังสุกุลอีกครั้ง เสร็จแล้วจะนำกระดูกบรรจุในผอบเพื่อบูชาที่บ้าน นำไปลอยอังคาร หรือนำไปบรรจุในสถูปที่สร้างเพื่อบรรจุอัฐิในวัด

ที่กล่าวมานั้นเป็นพิธีกรรมงานศพแบบชาวบ้านแต่ดั้งเดิมของไทย แต่ปัจจุบันงานศพในสังคมเมืองก็มีรูปแบบแตกต่างออกไปจากที่กล่าวไว้ข้างต้นหลายประการ เหตุที่เป็นเช่นนี้ ปรานีอธิบายว่าพิธีกรรมงานศพที่ปฏิบัติในเขตกรุงเทพฯ (รวมถึงในเขตเมืองของจังหวัดต่างๆ ด้วย – ผู้วิจัย) เป็นการพัฒนารูปแบบมาจากการจำลองพิธีศพของขุนนางในอดีต โดยเมื่อมีคนตายลง ศพจะถูกนำไปที่วัดทันที พิธีรดน้ำศพในหมู่ญาติมิตรจะกระทำที่วัด หลังจากนั้นจะบรรจุศพลงในหีบที่ตกแต่งด้วยหรือดอกไม้ตามฐานะของผู้ตาย และภาพของผู้ตายจะวางอยู่ข้างศพเพื่อรอการสวดจากพระสงฆ์ในตอนเย็น ปกติจะมีการสวดศพ 3 หรือ 7 วัน ก่อนจะเคลื่อนศพไปยังที่เผา การเผาศพมักไม่ทำทันทีแต่มีกรอเวลาหลายเดือนหรือเป็นปี นอกจากเจ้าภาพจะมีความจำเป็นเร่งด่วน

เมื่อถึงกำหนดเผาศพ หีบศพจะถูกนำออกจากสุสานไปไว้ที่ศาลาใกล้เมรุ จากนั้นจะทำพิธีสวดอีกในช่วงเย็น ในวันที่ทำพิธีเผาศพจะมีการนิมนต์พระมาเทศน์และฉันอาหาร หากเจ้าภาพมีฐานะอาจจัดให้มีการแสดงโขนหน้าพระหว่างเผา เมื่อได้เวลา เจ้าภาพจะเชิญแขกผู้มีเกียรติให้เผาศพเป็นคนแรก การเผาจะเริ่มด้วยพิธีบังสุกุล เจ้าภาพจะเชิญแขกผู้มีเกียรติถวายผ้าบนเมรุแด่พระสงฆ์ พระสงฆ์จะชักผ้าบังสุกุลเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย หลังจากนั้นจะมีพิธีเผาหลอกด้วยดอกไม้จันทน์และเทียนบนเมรุ แขกผู้มีเกียรติจะจุดไฟ คนตรีจะบรรเลงเพลงพญาโศก แขกทุกคนจะยื่นไว้ว่าลัย เมื่อแขกผู้มีเกียรติลงจากเมรุแล้ว แขกคนอื่นๆ จึงทยอยขึ้นไปวางดอกไม้จันทน์และเทียนเพื่อขอขมาผู้ตาย การเผาศพจริงจะเริ่มทันทีที่แขกกลับ ซึ่งจะมีการล้างหน้าศพด้วยน้ำมะพร้าวเพื่อความบริสุทธิ์เป็นครั้งสุดท้ายก่อนถึงพิธีเผาจริง

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างพิธีกรรมงานศพแบบชาวบ้านแต่ดั้งเดิมและพิธีกรรมงานศพแบบเมืองในปัจจุบัน ปรานีแสดงทัศนะว่า พิธีกรรมงานศพแบบชาวบ้านนั้นเน้นความเรียบง่าย ไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะหรือความแตกต่างทางสังคม พิธีกรรมเกิดขึ้นจากการร่วมแรงร่วมใจกันของชาวบ้านด้วยความเต็มใจจนกระทั่งเสร็จสิ้นพิธี ในขณะที่พิธีกรรมการเผาศพด้วยเมรุ แบบกรุงเทพฯ ที่แพร่กระจายไปสู่เขตเมืองในจังหวัดต่างๆ การจัดงานจะเน้นการอำนวยความสะดวกให้กับเจ้าภาพ เนื่องจากเจ้าภาพเตรียมเฉพาะเงินค่าใช้จ่ายเท่านั้น แรงงานเกิดขึ้นจากการจ้างวาน โดยญาติมิตรแทบมิได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมใดๆ ที่เกิดขึ้น แต่ในขณะที่เดียวกันแสดงให้เห็นความเหลื่อมล้ำทางสังคมได้อย่างชัดเจน สภาพของงานจะขึ้นอยู่กับความแตกต่างทางฐานะ ส่งผลให้งานศพในปัจจุบันเป็นเครื่องแสดงหน้าตาและสถานะทางสังคม เน้นแสดง ความหรูหราฟุ้งเฟ้อในการจัดงาน แขกที่ได้รับเชิญมักมาตามมารยาททางสังคม ผิดกับงานศพในแบบดั้งเดิมที่ถือว่าการไปช่วยงานศพเป็นกุศลและเป็นการเตือนใจให้ใช้ชีวิตอยู่ในความไม่ประมาท

4. พิธีกรรมงานศพแบบล้านนา

พิธีกรรมงานศพแบบล้านนาคำเนินไปภายใต้โลกทัศน์เกี่ยวกับผีและวิญญาณ ซึ่งเกี่ยวพันกับความเชื่อพื้นบ้านเรื่องโลกของคนเป็นและโลกของคนตาย อันเป็นความเชื่อพื้นฐานของกลุ่มชนวัฒนธรรมไท-ลาวทุกกลุ่ม (แสง จันทร์งาม, 2534 อ้างถึงใน อภิธาน สมใจ, 2541: 22) แสดงทัศนะว่าเมื่อพุทธศาสนาเข้ามาสู่วัฒนธรรมล้านนาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 19 ก็พบว่ามีการผสมผสานระหว่างพุทธศาสนาทั้ง 2 นิกายคือเถรวาทและมหายาน กับศาสนาฮินดูหรือพราหมณ์ และความเชื่อถือทางไสยศาสตร์ โชคลางต่างๆ

ชาวล้านนามีความเชื่อว่ามีชีวิตอื่นอาศัยอยู่ในโลกแห่งผีและวิญญาณ ซึ่งเป็นเสมือนโลกเชิงซ้อน ผีกับคนย่อมติดต่อกันได้ โดยผีในวัฒนธรรมล้านนาจะแบ่งออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่ ผีดี เช่น ผีเจ้าที่ ผีเรือน ผีปู่ย่า ผีอารักษ์ (เสื้อบ้าน เสื้อวัด) ผีหนองน้ำ เรียกรวม ว่า “ผีเจ้าบ้าน” หรือ “ผีเจ้านาย” ผีกลุ่มที่สองและกลุ่มที่สามเป็นผีอิสระท่องเที่ยวไปตามวิถีแห่งตน ไม่มีที่อยู่หรือสังกัดแน่นอน กลุ่มที่สองคือผีร้าย จะคอยกระทำการให้โทษกับคน เช่น ผีม้าบ้อง ผีกะ ผีพราย ผีตายโหง เป็นต้น กลุ่มที่สามคือผีกลางๆ มักไม่ยุ่งเกี่ยวกับคน ยกเว้นในกรณีที่คนเข้าไปรบกวนวิถีปกติของพวกเขา ก็สามารถให้โทษกับผู้นุกรุกได้ เช่น ผีเสื้อ ผีโงง ผีเสื้อห้วย ผีปกกะโหล่ง ผีตามอย เป็นต้น จากความเชื่อดังกล่าว ในชุมชนล้านนาจะสร้าง “หอผี” ให้เสื้อบ้าน เสื้อเมือง เสื้อวัด หรือผีปู่ย่า ได้อยู่อาศัยในบริเวณ บ้านหรือชุมชน เพื่อจะได้ทำการเช่นไหว้บูชา เพราะเชื่อว่าผีวิญญาณเหล่านี้จะช่วยปกป้องรักษาช่วยเหลือผู้คนในครอบครัวและชุมชนให้มีความร่มเย็นเป็นสุข (อภิธาน, 2541: 22-27)

จากอิทธิพลของความเชื่อข้างต้น ทำให้ชาวล้านนาแบ่งการตายออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ การตายดี คือ การตายอย่างปกติ ตายตามอายุขัย และการตายร้าย อันเป็นการตายที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน ตายก่อนอายุขัย เช่น การตายด้วยอุบัติเหตุต่างๆ หรือภัยธรรมชาติ สัตว์ร้าย การถูกฆาตกรรม รวมไปถึงการฆ่าตัวตายด้วย ด้วยเหตุดังกล่าวการจัดการงานศพของชาวล้านนาจึงแบ่งเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การเผาศพ เป็นการจัดการงานศพของผู้ที่ตายดี และการฝังศพ เป็นการจัดการศพสำหรับผู้ตายร้าย สำหรับกรณีของผู้ตายร้ายที่จะทำพิธีเผาจะต้องประกอบพิธีกรรมเป็นการเฉพาะ เพราะมีความเชื่อว่าผู้ที่ตายร้ายเป็นการตายในลักษณะผิดธรรมชาติ ต้องทำพิธีเพื่อป้องกันความโชคร้ายและความอัปมงคลต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นกับครอบครัวและญาติพี่น้อง (พระครูพิสุทธิพัฒนพิธาน, 2548: 29)

การจัดการศพแบบล้านนาในอดีตเป็นไปอย่างเรียบง่าย เนื่องจากชุมชนแต่ดั้งเดิมบ้านเรือนตั้งอยู่ค่อนข้างห่างไกลกัน เมื่อมีคนตาย ผู้ที่เข้าไปมีส่วนร่วมใกล้ชิดคนอ กจากญาติพี่น้องแล้วก็มักเป็นเพื่อนบ้านใกล้เคียงเท่านั้น ศรีเลา เกษพรหม (ม.ป.ป.: 124-131) ได้อธิบายเกี่ยวกับวิธีจัดการศพของชาวล้านนาในอดีตว่า เมื่อมีคนตาย ญาติพี่น้องและคนใกล้ชิดจะติดไฟต้มน้ำร้อนให้เดือด รอนน้ำอุ่นแล้วนำมาอาบศพ สิ่งของที่จำเป็นมีเสื้อและฝ้ายต้อง ซึ่งเป็นฝ้ายที่เตรียมไว้สำหรับทอดผ้า มี

ลักษณะเป็นบัวง เมื่อตัดออกมีความยาวประมาณ 1 เมตร ใช้สำหรับทำฝ้ายจรสาด ที่จะได้อธิบายรายละเอียดในลำดับต่อไป ส่วนเนื้อจะใช้เป็นที่รองศพ

เมื่อเตรียมของทุกอย่างพร้อม จะหามศพลงไปที่ชานเรือน อาบน้ำและเปลี่ยนเสื้อผ้าให้แก่ศพ โดยกลับด้านในเป็นด้านนอก เอาด้านหน้าไว้ด้านหลัง แล้วหามศพจากบ้านขึ้นมานอนบนเตียงที่ปูไว้ตรงชื่อบ้าน เอาเงินหรือหมากใส่ปากศพ จัดมือศพให้ประนม ผูกด้วยฝ้าย ในมือถือกรวยดอกไม้ หัวแม่เท้าทั้งสองผูกด้วยฝ้ายให้ติดกัน เรียกการทำอย่างนี้ว่า “ห้างลอย” หลังจากนั้นใช้ฝ้ายต่อ 3 เส้น ใหญ่ขนาดนิ้วหัวแม่มือ ยาวประมาณ 1 เมตร สอดเข้าใต้เสื้อ ตรงคอเส้นหนึ่ง ตรงเอวเส้นหนึ่ง ตรงข้อเท้าเส้นหนึ่ง เรียกฝ้ายที่อยู่ใต้เสื้อนี้ว่า “ฝ้ายจรสาด”

เมื่อทำห้างลอยเสร็จ ถ้ายังไม่มีโลงใส่ จะใช้เชือกผูกกับเสาบ้านที่อยู่ด้านหัวศพ สูงจากพื้นประมาณหนึ่งศอก ปลายเชือกอีกด้านผูกกับไม้หรือเสาข้างปลายเท้าศพ สูงระดับเดียวกัน ใช้ผ้าห่มคลุมศพ ปิดใบหน้าศพด้วยผ้าขาวหรือผ้าเช็ดหน้า หลังจากนั้นจะจุด “ไฟยาม” ไว้ที่ปลายเท้าศพ ไฟยามทำจากภาชนะดินเหนียวบรรจุน้ำมัน ที่เรียกว่าผางประทีป ต่อมานิยมใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าดแทน

สำหรับโลงศพนั้น ในสมัยโบราณจะใช้ต้นจันทน์เป็นท่อน ขุดบึกเป็นโลง ขุดจากด้านบนลงไปจนทะลุด้านล่าง ส่วนก้นด้านในทำเป็นแอ่ง (ครอบรองรับตะแกรง) โดยรอบ ใช้ไม้ไผ่ผ่าเป็นซีก ตีเป็นระแนง วางบนแอ่งของโลงอีกทีหนึ่ง วางศพพร้อมกับเตียงไม้ระแนง นั้น ต่อมาเมื่อมีเตียงจึงเตียงต้นจันทน์ให้เป็นแผ่นแล้วประกอบเป็นโลงที่มีลักษณะเป็นหีบ

ในสมัยโบราณนั้น ผู้ที่พอมีฐานะจะเตรียมกระดานไม้จันทน์ไว้ที่บ้านเสมอ โดยจะตีติดกับเสาใต้ถุนบ้าน หรือทำเป็นเตียงนั่งเล่นใต้ถุน เมื่อมีคนตายจะจัดเอาไม้กระดานนั้นมาประกอบเป็นโลง ถ้าเป็นคนยากจน จะใช้ “สาดกะลา” คือเสื่อที่ใช้ปูรองข้าวเปลือกกลางทุ่งนาในฤดูที่เก็บเกี่ยว โดยใช้เสื่อนี้มาตัดพับเป็นรูปหีบหรือกล่อง มีเฉพาะด้านข้าง ใช้ครอบศพเพื่อป้องกันการจูกาดตาเท่านั้น

ตรงก้นโลงศพจะใส่ขี้เถ้าฟางซึ่งได้จากการเผาฟางข้าวหนาประมาณ 10 เซนติเมตร เพื่อช่วยดูดซับน้ำเหลืองและดูดกลิ่นศพ บนฝาโลง (ในกรณีที่มีโลง) จะมีตุ้งเหล็กตุ้งทอง (ตุ้งหมายถึงธง) มะพร้าวแก่ปอกเปลือก มีขันทองคอกดอกไม้ตั้งไว้ เมื่อศพยังอยู่ในเรือน ลูกหลานต้องจัดสำรับกับข้าวนำมาตั้งไว้ข้างศพวันละสามมื้อ เมื่อยกมาตั้งต้องเกาะโลงบอกให้ศพกินข้าวทุกครั้ง

นางจัน ยะระนะ (สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552) อายุ 76 ปี ชาวบ้านดง อ.สบปราบ จ.ลำปาง เปิดเผยกับผู้วิจัยว่าในสมัยที่นางจันยังเป็นเด็กนั้น งานศพของชาวบ้านส่วนใหญ่จะทำอย่างเรียบง่ายแทบจะเรียกได้ว่า “ตายเช้าเผาเย็น” เสียด้วยซ้ำ เนื่องจากชาวบ้านมีฐานะยากจน และบ้านเรือนตั้งอยู่ห่างไกลกัน บางศพที่ยากจนเจ็บใจมาก ๆ บางครั้งไม่มีโลงศพใส่ ใช้สาดกะลาห่อศพแล้ววางบนแคร่ไม้ไผ่ ก่อนคนจะหามศพไปเผาหรือฝังที่ป่าช้า ซึ่งคล้ายคลึงกับการจัดการศพของชาวบ้านในชุมชนบ้านดัว อ.หล่มสัก จ.เพชรบูรณ์ในสมัยโบราณ ที่มี ประเพณีการเผาสด ก้อนากองฟืนมาสูมกันแล้วนำศพไปวางไว้ข้างบน เมื่อจุดไฟเผาแล้ว ผู้มาร่วมพิธีต้องรอให้สัปหรือซักฟืนออกมา 3 คุ้นก่อนจึงจะกลับบ้านได้ ฟืนที่ติดไฟทั้ง 3 คุ้นนั้นเป็นสัญญาณแสดงปริศนาธรรมเพื่อสื่อถึงความไม่

เที่ยงของสังขาร และโลกะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นกองไฟที่ แผลเผาให้เราร้อนอยู่ในวัฏสงสาร ฟืนที่ ชักออกมาเปรียบเสมือนการหลุดพ้นไปแล้วจากการเวียนว่ายตายเกิดดังกล่าว (เขวภา โตสวงน , 2551: 29) ส่วนการเลี้ยงอาหารในพิธีกรรมงานศพก็ไม่ได้ทำเป็นกิจจะลักษณะ โดยญาติมิตรจะ หอบหิ้วสิ่งของที่ตนมีติดบ้าน เช่น ข้าวสาร กระจีต พริก ผัก มาที่บ้านศพ แล้วหุงหารับประทาน ร่วมกันเท่านั้น

หากใช้แนวคิดเรื่องกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์มา วิเคราะห์ประเพณีการเผาศพของชุมชนบ้านดู่ ก็จะพบว่าเป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมทั้ง 2 ระดับ กล่าวคือการชักฟืน 3 คู่ ออกมาเป็นการผลิตซ้ำระดับกิจกรรม ส่วนการผลิตซ้ำระดับความหมายก็คือการให้ความหมายฟืน 3 คู่ ว่าเป็นตัวแทนของโลกะ โทสะ โมหะ นั่นเอง

อย่างไรก็ตามเมื่อชุมชนขยายตัวมากขึ้น การเลี้ยงอาหารในงานศพก็มีข้อกำหนดบางประการ (ศรีเลา, ม.ป.ป.: 135) เช่น อาหารที่ต้องห้ามในงานศพคือแกงผักทุกชนิด เพราะผักจะดูคลั่งศพ ไม่นิยมทำลาบหรืออาหารที่ทำด้วยเนื้อดิบ แกงหยวกกล้วย แกงวุ้นเส้น เพราะเชื่อว่าจะเป็เหตุให้ คนเป็นกับคนตายมีสายสัมพันธ์ยึดยวติดต่อกัน เหมือนเยื่อของหยวกกล้วยหรือวุ้นเส้นที่ยึดนม อาหารที่มักทำเลี้ยงกันมีแกงผักกาด น้ำพริกต่างๆ แกงอ่อม แคนหมู ใส่อั่ว เป็นต้น ข้อมูลเหล่านี้ แสดงให้เห็นว่าชาวล้านนาได้ให้ความสำคัญกับอาหารในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์หนึ่งของพิธีกรรม งานศพด้วย

ระหว่างที่ตั้งศพบนเรือน จะมีการเทศน์การสวดในงานศพ โดยนิมนต์พระมาอ่านคัมภีร์ให้ ฟัง ที่นิยมใช้ได้แก่ มาลัยโศค มหามูลนิพพาน อนิสงส์สังสการ เป็นต้น เรียกคัมภีร์เหล่านี้ว่า “ธรรมทานหาผีตาย”

เมื่อถึงวัน “ปลงศพ” คือวันที่นำศพไปฝังหรือเผาที่ป่าช้า ซึ่งมีข้อห้ามว่าวันดังกล่าวต้องไม่ ตรงกับวันพระและวันเก้ากอง (ขึ้น 9 ค่ำ, แรม 9 ค่ำ) เพราะมีตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับวันดังกล่าวว่า เป็นวันอัปมงคล การนำศพไปเผาในวันดังกล่าวเชื่อว่าจะทำให้ลูกหลานญาติมิตรที่อยู่ข้างหลังไม่มีความสุขความเจริญ

ต่อมา เมื่อมีการกระทำซ้ำๆ พิธีกรรมงานศพแบบล้านนาก็ได้มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้นใน ด้านขั้นตอนพิธีกรรมต่างๆ และข้าวของเครื่องใช้ที่ประกอบในพิธี ตั้งแต่วันที่ มีคนตายจนถึงวันที่ ทำพิธีปลงศพ รายละเอียดเกี่ยวกับกระบวนการเหล่านี้สามารถสรุปแบ่งได้เป็น 3 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ การเตรียมศพ การบำเพ็ญกุศลศพ และการจัดการศพ ในแต่ละขั้นตอนหลัก มีรายละเอียด ปลีกย่อยต่างๆ พอสมควร ผู้วิจัย ได้สรุปข้อมูลเหล่านี้จากข้อเขียนของพ ระครูพิสุทธ์พัฒนพิธาน (2548: 30-48) ดังนี้

4.1 การเตรียมศพ ก่อนจะนำร่างผู้ตายใส่โลงศพ จะต้องเตรียมศพตามประเพณีดังนี้

1) **การอาบน้ำศพ** ญาติมิตรจะนำร่างผู้ตายไปอาบน้ำ เสร็จแล้วนำเสื้อผ้าที่ผู้ตายชอบใส่หรือเสื้อผ้าที่สวยงามที่สุดมาสวมใส่ พร้อมกับแต่งหน้าทาแป้งวิฉิมและนำศพไปวางบนเตียง

2) **การนำเงินใส่ปากศพ** เมื่ออาบน้ำศพเสร็จแล้ว ญาติจะนำเงินใส่ในปากของผู้ตาย หรือบางแห่งก็นำหมากที่ทำเป็นคำใส่ในปากของผู้ตายแทน เรียกว่า “สุบหมาก”

3) **การมัดตราสังศพ** ก่อนมัดตราสัง ผู้ทำพิธีจะจัดมือศพให้พนมไว้ที่อก โดยมีกรวยดอกไม้และรูปเทียนอยู่ในมือ แล้วผูกด้วยด้ายดิบ จากนั้นจึงมัดตราสังศพด้วย “ฝ้ายจรสาด” สอดเข้าใต้เสื้อที่ศพนอน แล้วผูกตรงมือหนึ่งเส้น ตรงเอวหนึ่งเส้น และตรงเท้าหนึ่งเส้น จากนั้นจะหามศพนอนบนแคร่ไม้ไผ่ซึ่งถักเตรียมไว้มีขนาดเท่าโลงศพ จากนั้นจะนำศพไปนอนไว้ตรงช่อ (ในกรณีที่ยังไม่ได้ใส่โลง) แล้วนำไม้ไผ่ 2 ลำมาตั้งค้ำลง โดยผูกกับช่อด้านหัวศพและเท้าศพ แล้วเอาเชือกขึงไม้ไผ่ขนานกับพื้นบ้าน ใช้ผ้าห่มคลุมศพโดยพาดบนเชือกที่ขึงไว้ซึ่งมีลักษณะคล้ายจั่วหลังคาบ้าน ส่วนใบหนักก็ปิดด้วยผ้าขาวหรือผ้าเช็ดหน้า แล้วจุด “ไฟยาม” ไว้ตรงศีรษะศพ

4) **การนำศพใส่โลง** โลงศพของชาวล้านนานั้น จะได้ช่างใหญ่ (สล่าเก่า) และชาวบ้านช่วยกันประกอบขึ้น พื้นโลงจะรองด้วยขี้เถ้าจากฟางข้าวให้หนาประมาณ 10 ซม. เพื่อดูดซับน้ำเหลืองและดูดกลิ่นศพ หรือบางแห่งจะใช้ ฟักเขียวผ่าครึ่งไว้ใต้โลงเพื่อช่วยดูดกลิ่นก็ได้ ก่อนนำศพใส่โลง สล่าเก่าจะทำพิธีเบิกโลง โดยนำใบไม้มาปิดในโลง 3 ครั้ง พร้อมกับพูดว่า “ขวัญคนหนีขวัญผิอยู่” เสร็จแล้วจึงนำศพใส่ในโลง

4.2 การบำเพ็ญกุศลศพ ขณะที่ตั้งศพบำเพ็ญกุศล จะต้องจัดหาเครื่องสักการะมาตั้งไว้ใกล้ศพ ซึ่งมีหลายอย่าง ได้แก่ ไฟยาม ตุงสามหาง บาตรพระ ถู งห่อข้าวซึ่งทำจากผ้าขาว ใส่อาหารเมี่ยง บุหรี่ และเข็มเย็บผ้า ฝ้ายจูงซึ่งเป็นด้ายดิบสำหรับพระสงฆ์จูงศพไปป่าช้า ตุงเหล็กตุงทอง และมะพร้าวสำหรับล้างหน้าศพก่อนเผา สิ่งเหล่านี้นับได้ว่าเป็นชุดของสัญญาณ (set of signs) ในพิธีกรรมงานศพ สำหรับตุงสามหางซึ่งเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมงานศพแบบล้านนาโดยเฉพาะนั้น ศรีเลา (ม.ป.ป.: 132) อธิบายว่าตุงสามหางเป็นตุงที่ทำจากผ้าหรือกระดาษสาสีขาว กว้างประมาณ 50 ซม. สูงประมาณ 1 เมตร ถึง 1 เมตรครึ่ง ส่วนบนตั้งแต่หัวถึงเอวมีลักษณะคล้ายกับคนส่วนล่างตัดเป็นแฉกสามแฉก หรือสามหาง โดยจะนำตุงสามหางผูกติดกับปลายไม้ปักไว้ข้างโลงศพ เมื่อนำศพไปสู่ป่าช้าจะมีคนแบกตุงสามหางนำหน้า ดังนั้นเมื่อใครเห็นตุงสามหางนี้ก็จะรู้ได้ทันทีว่าขบวนศพกำลังจะผ่านไปทางนั้น ดังภาพที่ 2.1 ในหน้า 34

ภาพที่ 2.1: คนแบกตุ้งสามหางนำหน้าขบวนศพ
ที่มา: เชียงใหม่ไทยแลนด์อินซ์, 2552 : ออนไลน์

ส่วนการสวดพระอภิธรรมนั้น พระสงฆ์จะเทศน์ตามกัมภีร์พื้นเมืองดังที่ระบุไว้ก่อนหน้านี้ บางแห่งนิยมสวดสัทธิยาแทน ซึ่งเป็นการสวดของพระสงฆ์ล้านนาโดยเฉพาะ เนื้อหาของบทสวดสัทธิยาล้วนคล้ายคลึงกับการสวดพระอภิธรรม แต่จะนั่งล้อมวงสวด

4.3 การจัดการศพ วันกำหนดเผาศพทางล้านนาจะหลีกเลี่ยงไม่ให้ตรงกับวันพระหรือวันเก้าก่อง (ขึ้น 9 ค่ำ แรม 9 ค่ำ) ในกระบวนการจัดการศพประกอบไปด้วยพิธีกรรมปลีกย่อยหลายอย่างได้แก่ การบำเพ็ญกุศลก่อนเผาศพ การเคลื่อนศพไปป่าช้า การบังสุกุลศพ

1) **การบำเพ็ญกุศลก่อนเผาศพ** ในช่วงเช้าลูกหลานของผู้ตายมักจะทำพิธีบวงสรวงไฟเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย ณ วัดในชุมชน หลังจากพระสงฆ์และสามเณรฉันเพลที่วัดเสร็จแล้วจะเดินทางมาบ้านงานศพเพื่อประกอบพิธีกรรม ได้แก่ การบำเพ็ญกุศลก่อนเผาศพและทำพิธีสวดถอนศพ หลังจากนั้นญาติจะจูงศพลงจากบ้าน โดยจูงค้ำปลายเท้าศพลงบันไดก้านกล้วยจำลองซึ่งวางทาบบันไดจริง เมื่อหามศพลงไปแล้วจึงจะยกบันไดก้านกล้วยออก หลังจากนั้นจะนำศพขึ้นวางบน “ไม้ศพ” หรือเรือนสำหรับปลงซากศพคนตาย

ไม้ศพของชาวล้านนาจะมีรูปพรรณสัณฐานแตกต่างกันออกไปตามฐานะทางสังคมของคนตาย ดังต่อไปนี้

ก. แมวควบ เป็นที่ครอบศพทำด้วยโครงไม้ไผ่สานเป็นรูปประทุนคล้ายหลังคาเรือ นิยมใช้กับศพชาวบ้านทั่วไปที่มีฐานะยากจน

ข. ปากกระบาน เป็นเรือนศพที่มีแต่หลังคา ไม่มีจั่วและยอดสำหรับใส่ศพ ชาวบ้านคนสามัญ ไม่นิยมทำหลังคาเป็นรูปปราสาทเหมือนในปัจจุบัน เพราะถือว่าเป็นอัมงคล หรือ “ซัด”

ค. หลังกลาย เป็นเรือนศพที่มีจั่ว 4 จั่ว แต่ละจั่วมีชั้นเดียวไม่มียอด สร้างสำหรับใส่ศพบุคคลที่เคารพนับถือมาก เช่น ผู้อาวุโสในหมู่บ้านที่มีฐานะดี กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น

ง. ปราสาทยอดเดียว เป็นเรือนศพที่เป็นรูปปราสาท หลังคาไม่มีหน้ามุข ทำหลังคาลดหลั่นเป็น 5 ชั้น หรือ 7 ชั้น ตามลำดับจากใหญ่ไปหาเล็ก แล้วส่งเป็นยอดปราสาทยอดเดียว สร้างขึ้นสำหรับศพเจ้านายชั้นธรรมดาหรือข้าราชการผู้ใหญ่

จ. ปราสาทจตุรมุขยอด 7 ชั้น หรือ 9 ชั้น ปราสาทชนิดนี้มีหน้ามุขครบทั้ง 4 ด้าน ตั้งอยู่บนหลังรูปนกหัสติลิงค์ ดังภาพที่ 2.2 ซึ่งเกรียงไกร เกิดศิริ (2551: 171) อธิบายว่านกหัสติลิงค์เป็นสัตว์หิมพานต์ ลำตัวเป็นนกแต่มีหัวเป็นช้าง หรือหลังพระยานาคจำลอง ทั้งสองแบบนี้ิยมสร้างถวายเจ้าผู้สูงศักดิ์หรือเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง นอกจากนี้ในกรณีการตายของพระสงฆ์ที่เป็นครูบาสังฆะ (พระสงฆ์ที่บวชอุทิศตนแต่พระพุทธศาสนาและเสียชีวิตเมื่ออายุพรรษามาก) ก็นิยมที่จะสร้างปราสาทลักษณะดังกล่าวด้วย (ศรีเลา เกษพรหม, ม.ป.ป. อ้างถึงใน อภิธาน, 2541: 41-43)

ภาพที่ 2.2: ปราสาทศพบนหลังนกหัสติลิงค์
ที่มา: สำนักมรดกล้านนง 2552 : ออนไลน์

ฉ. เมรุ เป็นที่สำหรับเผาศพ สร้างลักษณะเดียวกับปราสาท มีรั้วรอบและมีบันไดขึ้น 4 ด้าน สำหรับขึ้นไปคารวะศพ ต่างจากปราสาทตรงที่เมรุเป็นสิ่งก่อสร้างถาวร ไม่สามารถเคลื่อนย้ายหรือชักลากได้เหมือนปราสาท

2) การเคลื่อนศพไปป่าช้า หลังจากนำศพวางบน “ไม้ศพ” แล้ว ก่อนที่ขบวนศพจะเคลื่อนสู่ป่าช้า “สลาเก้า” จะใช้มือขวากวักขวานสับที่ไม้แม่ข้างเบาๆ 2-3 ที พร้อมกับเสกมนต์ป่า เรียกว่าพิธีบาคหัวคาน ส่วนมือซ้ายจะถือกระทงใส่ข้าว 1 ปั้น กล้วย 1 ลูก จากนั้นจึงจะหามศพไปได้

ขบวนหามศพไปป่าช้าจะมีการจัดลำดับ ประกอบด้วย คนแบกตุง 3 หางพร้อมทั้ง สะพายถุงห่อข้าว พระสงฆ์จูงศพ คนแบก ไม้คืบ “หมุด” (หมุดทำจากผ้าห่มเก่านำมาพันให้เป็นเกลียว เสียบด้วยไม้ไผ่ แล้วจุดไฟที่ปลายผ้าเพื่อกลบกลิ่นศพ นอกจากนี้ยังใช้ไม้คืบหมุดดังกล่าว เพื่อใช้ในการจุดเผาศพด้วย เพราะมีความเชื่อว่าจะต้องนำไฟจากบ้านที่ตั้งศพไปเผาศพ หากลืมนำไปจะกลับไปเอาไฟจากบ้านไม่ได้ จะใช้ไฟของคนอื่นก็ไม่ได้ จึงเป็นเรื่องยุ่งยากมาก ดังนั้นจึงกำหนดให้มีคนแบกไม้คืบหมุดไว้) ขบวนศพจะเคลื่อนไปตามถนนโดยไม่ผ่านบ้านหรือสวนของคนอื่น ระหว่างทางผู้ร่วมขบวนหามศพจะไม่เหลียวหลัง บางครั้งเมื่อถึงทางแยกคนที่หามศพจะนำศพวนเวียนไปมา บางครั้งก็นำศพวางถนนเพราะเชื่อว่าจะทำให้ผีกลับบ้านไม่ถูก เมื่อขบวนเริ่มเคลื่อนสู่ป่าช้า “สลาเก้า” จะท่องคาถาทัก “ผีเจียงเหมียง” (ผีที่ดูแลป่าช้า) ที่มาทักทายผีใหม่

3) การบังสุกุลศพ เมื่อขบวนศพหยุดตรงหน้าศาลาป่าช้าแล้ว ชาวบ้านจะช่วยกันตัดไม้ไผ่ที่ใช้ทำคานหามศพ เพื่อทำ กระบอกลี้น้ำสำหรับกรวดน้ำ (ภาษาล้านนาเรียกว่ากระบอกลี้น้ำหยาด) และผ้าไม้เป็นซีก สำหรับทำไม้เท้าให้พระสงฆ์ถือออกมาพิจารณาผ้าบังสุกุล ในอดีต ผ้าที่ใช้ทำผ้าบังสุกุลนั้น ไม่ได้ซื้อหาเหมือนในปัจจุบัน แต่จะใช้ผ้าขาวที่เวียนรอบฐานไม้ศพหรือรอบโลงศพมาฉีกให้เท่ากับจำนวนพระสงฆ์ เมื่อ พระสงฆ์พิจารณาผ้าบังสุกุลเสร็จแล้ว ก็จะนำน้ำมะพร้าวล้างหน้าศพ นำโลงศพที่ทำด้วยไม้จริงไปคว่ำลง แล้วใช้ขวานสับด้านล่างตรงกลางโลงให้เป็นช่อง ส่วนศพนั้น จะตัดเชือกที่มัดมือมัดเท้าออกแล้วยกศพใส่ในโลงเหมือนเดิม โดยศพที่เป็นผู้ชายให้นอนคว่ำ ศพผู้หญิงให้นอนหงาย หลังจากนั้นจะนำศพเวียนซ้ายรอบเชิงตะกอนแล้วจึงยกศพขึ้นกองฟืน

4) การเผาศพ ก่อนทำการเผาศพ ชาวบ้านจะเตรียมเชิงตะกอนเผาศพตั้งแต่เดิมเคยใช้ไม้คานล่างหามศพมาฝังทำเป็นเสา 2 แถว ตรงกลางนำฟืนมาเรียงไขว้ทับกันเป็นชั้น ไม้ที่ใช้ทำฟืนจะต้องเป็น ไม้ที่ไม่มีรสเปรี้ยวเพราะจะทำให้ศพหดตัวแล้วลุกนั่งหรือยกขาขึ้นได้ ระหว่างการเผาศพ สัปเหร่อ (ภาษาล้านนาเรียกว่าช่างไฟ) จะใช้อุปกรณ์คือไม้ไผ่หรือไม้รวกยาวประมาณ 5 เมตรที่เรียกว่า “ไม้โทวา” เกลี้ยซากศพ

5) การอยู่ “เฮือนเย็น” การอยู่ “เฮือนเย็น” หรือ เรือนเย็นในภาษาไทยกลาง หมายถึงการกลับไปยังบ้านเจ้าภาพงานศพอีกครั้งหนึ่ง เหตุที่เรียกว่า “เฮือนเย็น” ก็เพราะบ้านที่คนในครอบครัวได้ตายจากไปจะอยู่ในสภาพเงียบเหงาว่างเวง เย็นยะเยือก นำหवादกล้วนนั่นเอง หลังจาก

เผาศพเสร็จแล้ว ชาวบ้านจะกลับไปยังบ้านศพอีกครั้งเพื่อช่วยเก็บข้าวของเครื่องใช้ ทำความสะอาด บริเวณบ้าน เจ้าภาพจะนำภาชนะ บรรจุน้ำส้มป่อยตั้งไว้ที่ประตูบ้านเพื่อให้ผู้ที่กลับจากการเผาศพ ประพรมสิริระ กลางคืน ชาวบ้านจะยังอยู่ที่บ้านศพเพื่อเป็นเพื่อนเจ้าภาพ หนุ่มสาวได้มีโอกาส พบปะพูดคุยกัน คนเฒ่าคนแก่จะเล่า “เจ๊ย” ซึ่งเป็นนิทานตลกพื้นบ้านของล้านนาให้เด็กๆ และ ผู้สนใจฟัง บางครั้งก็นำคำวรรณกรรมพื้นบ้านมาเล่าสู่กันฟัง หรือบรรเลงเสลื้อ ซอ ซึ่งให้เจ้าภาพ คลายความเศร้าโศก เมื่อถึงเวลานอนจะจับกลุ่มกันนอนกลางห้องโถง โดยเจ้าของบ้านและชาวบ้าน ต้องนอนบนเสื่อเท่านั้น โดยการที่ชาวบ้านมานอนเป็นเพื่อนนี้จะใช้เวลา 3 คืน หรือ 7 คืน ในช่วงที่ อยู่ “เฮือนเฮียน” นี้ลูกหลานผู้ตายจะจัดสำรับอาหารไปถวายพระสงฆ์ที่วัดด้วย

6) การเก็บอัฐิ หลังจากเสร็จพิธีเก็บอัฐิแล้ว ในเช้าวันรุ่งขึ้นญาติของผู้ตายจะนิมนต์ พระสงฆ์ 4 รูปไปทำพิธีที่ป่าช้า เมื่อไปถึงพระสงฆ์ที่อาวุโสสูงสุด (ภาษาล้านนาเรียกว่าปู่จารย์) จะ นำกระทงที่ใส่ข้าวปลาอาหารไปวางไว้ใกล้เชิงตะกอนเพื่อบอกให้ผีเจ็ยเหมียงปล่อยดวงวิญญาณของผู้ตายไปปรับสังขมทานอุทิศที่บ้านในวันถัดไป หลังจากนั้น จะเก็บกระดูกใส่หม้อปิดด้วยผ้าขาว แล้ว นิมนต์พระสงฆ์บังสุกุล เสร็จแล้วจึงเปิดผ้าขาวให้ญาตินำน้ำส้มป่อยมาประพรมขอขมาลาโทษที่ได้ ล่วงเกิน พอเสร็จพิธีแล้วจะนำกระดูกไปฝังที่โคนต้นไม้ในป่าช้านั้นเอง ตอนเย็นพระสงฆ์จะไป สวดพระพุทธมนต์เพื่อขับไล่ผีที่บ้านอีกครั้ง และญาติจะทำบุญอุทิศให้กับผู้ตายอีกครั้งหนึ่ง แต่ใน ระยะเวลาหลัง การจัดพิธี ที่ป่าช้าเริ่มไม่สะดวกจึงย้ายมาทำบุญที่วัด โดยจะนำกระดูกมาฝากไว้ที่วัด ใน วันเตรียมงานก่อนถึงวันทำบุญ 1 วัน (ภาษาล้านนาเรียกว่าวันดา) ชาวล้านนาไม่นิยมนำกระดูกเข้า บ้านเหมือนชาวภาคกลาง สำหรับกระทงที่ใส่ข้าวปลาอาหารจะทำ 2 ชุด สำหรับผีเจ็ยเหมียงและ สำหรับแม่ธรณี ชาวบ้านจะช่วยกันจัดเตรียมสังขมทาน ภาชนะที่บรรจุสังขมทานเป็นตะกร้าที่มี รูปทรงคล้ายเต้าช้าง มีพื้นที่ยกขึ้นกึ่งกลางตะกร้า เรียกว่า “ก้วยตื้นจ้าง” กรูด้วยใบตองสด ภายใน บรรจุข้าว น้ำ อาหาร และผลไม้ต่างๆ พอวันรุ่งขึ้นก็นำไปทำบุญที่วัดพร้อมกับก่อเจดีย์ทรายจำนวน ๓๘ กอง ปักด้วยขื่อที่ทำด้วยกระดาศสีขาวและเทียนตามจำนวนกองทราย เวียนรอบด้วยด้ายสายสิญจน์ แล้วโยงขึ้นไปในวิหารอันเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรม เมื่อถึงกำหนดเวลาประกอบพิธีกรรมก็จะ สมาทานเบญจศีล แล้วนิมนต์พระสงฆ์จำนวน 4 รูปพิจารณาผ้าบังสุกุลที่วางบนปากหม้อกระดูก เสร็จแล้วญาติจะถวายสำรับอาหารและสังขมทาน และนำน้ำมันส้มป่อยประพรมเพื่อขอขมากระดูก ผู้ตาย แล้วนำกระดูกผู้ตายไปบรรจุไว้ในสถูป ซึ่งสร้างเตรียมไว้ในบริเวณวัด เป็นอันเสร็จพิธี

อย่างไรก็ดี รูปแบบพิธีกรรมงานศพของล้านนาที่ระบุไว้ข้างต้นนั้น ปัจจุบันก็ได้มีการ ตัดทอนเปลี่ยนแปลงหรือผิดเพี้ยนไปจากเดิมหลายประการ เนื่องจากสภาพความเปลี่ยนแปลงทาง สังคมที่ความเป็นชุมชนลดน้อยลง คนในชุมชนมีเวลาเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันน้อยลง ทำให้ชุมชน ชนบทรับวัฒนธรรมบางประการของชุมชนเมืองเข้ามาปรับใช้ในพิธีกรรมงานศพ โดยเฉพาะอย่าง ยิงวัฒนธรรมที่เปลี่ยนจากการลงมือทำสิ่งของต่างๆ เองเพื่อใช้ในพิธีกรรม มาสู่วัฒนธรรมการซื้อ

สิ่งของสำเร็จรูปหรือซื้อบริการการจัดการที่เกี่ยวข้องกับศพ ซึ่งความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ ศรีเลา (ม.ป.ป., 163-169) ได้ตั้งข้อสังเกตไว้หลายประการ อันดับแรกคือ ปัจจุบันนี้ ไม่ว่าจะ เป็นการตายดี หรือตายร้าย ก็จะมีการประกอบพิธีกรรมแบบเดียวกันทั้งหมด นั่นคือการเผาศพ และ พบว่าคน ล้าंनाให้ความสำคัญกับการประกอบพิธีกรรมศพในฐานะที่เป็นเครื่องแสดงฐานะหน้าตาของ ผู้ตายและลูกหลานซึ่งเป็นเจ้าภาพด้วย ซึ่งเป็นการเลียนแบบค่านิยมของชนชั้นสูงนั่นเอง

ทุกวันนี้ ผู้ตายมักจะไปตายที่โรงพยาบาลมากกว่าที่บ้าน เมื่อนำศพออกจากโรงพยาบาลไป ถึงบ้านหรือวัด เพื่อนบ้านไม่ต้องช่วยเหลืออะไรมากเหมือนในอดีต ส่วนใหญ่โรงพยาบาลจะจัดการ ให้ตั้งแต่การฉีดยาแก้น้ำ ลูกหลานและญาติมิตรมักปรึกษาหารือและจัดสถานที่ตั้งศพบำเพ็ญกุศล การตัดสินใจเลือกร้านค้าหรือโรงงานที่ทำปราสาทศพ ซึ่งราคามีตั้งแต่หลักพันถึงหลักหมื่น ขึ้นอยู่กับจำนวนเสาและจำนวนจั่วของหลังคา การหาคนตรีแห่ศพ นอกจากการทำปราสาทแล้ว ก็มักมี การสั่งทำ “บอกไฟ” สำหรับใช้จุดในวันเผาศพด้วย (ซึ่งในอดีต จะต้องนำไม้ค้ำหมุดไป) บอกไฟมี ลักษณะเป็นพลูที่มีสายขนวนซึ่งยาวเป็นพิเศษโดยโยงจากปราสาทศพมายังผู้ที่ทำการจุดไฟ มีหลาย ขนาดให้เลือก ทางโรงงานที่ทำปราสาทศพบางแห่งอาจจะให้ตุ้งสามหาง พร้อมทั้งถุงห่อข้าวที่ใช้ ในการตั้งศพเป็นของแถม ส่วนเครื่องไทยทานถวายพระสงฆ์ก็มักซื้อจากร้านสังฆภัณฑ์ในเมือง

ระหว่างที่ตั้งศพไว้ที่บ้านหรือที่วัด จะมีการตั้งโรงครัวชั่วคราวเพื่อทำอาหารเลี้ยงดูคนที่มา ร่วมงานทุกวัน จนกว่าจะนำศพไปเผา ซึ่งส่งผลให้ค่าใช้จ่ายในการประกอบพิธีกรรมงานศพสูงขึ้น นอกจากนี้ คืบสุดท้ายในการตั้งศพบำเพ็ญกุศล งานศพบางงานอาจมีการแสดงดนตรีที่หามาแห่ศพ แบบประยุกต์ มีทั้งเครื่องดนตรีไทย ดนตรีพื้นเมือง และดนตรีสากล ทำให้งานศพบางงานคล้าย เป็นงานรื่นเริงมากกว่างานโศกเศร้า บางงานที่บริเวณบ้านซึ่งตั้งศพอาจมีการเล่นการพนัน ที่นิยมคือ การเล่นไฮโล รวมถึงการสังสรรค์ดื่มเหล้า ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่เคยปรากฏในงานศพยุคโบราณ ประเด็นนี้ นายอินแก้ว เรือนปานนท์ (สัมภาษณ์, 2 เมษายน 2552) อายุ 58 ปี ชาวบ้านดง อ.สบปราบ จ.ลำปาง แสดงทัศนะว่าทั้งการพนันและการดื่มเหล้าในงานศพนั้น ในแง่หนึ่งก็เป็นผลพวงมาจากการพัฒนา เมื่อมีคนถนนหนทางเข้าหมู่บ้านสะดวกสบายยิ่งขึ้น ทำให้คนในหมู่บ้านออกไปรับจ้าง หรือประกอบ อาชีพในเมืองมากขึ้น ซึ่งส่งผล 2 ประการคือ ประการแรก ชาวบ้านบางส่วนมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ ดีขึ้น ส่งผลให้สามารถจัดงานศพที่ใหญ่โตมากกว่าในอดีตได้ และประการที่สอง ชาวบ้านบางส่วน ได้รับค่านิยมทั้งเรื่องการให้ความสำคัญกับหน้าตาและการเฉลิมฉลองด้วยการดื่มติดจากสังคมในเมือง แต่เนื่องจากสังคมชนบทมีพื้นที่หรือโอกาสสำหรับการเฉลิมฉลองน้อยกว่าในเมือง ดังนั้น ชาวบ้าน ที่นิยมการดื่มกินจึงต้องหาทางขยายพื้นที่กรเฉลิมฉลอง ลูกหลานมาถึง พิธีกรรมงานศพ โดยยกอ้าง เหตุผลเรื่องการเชื่อมความสัมพันธ์ ต้อนรับขับสู้ญาติมิตร และขอบคุณผู้มาร่วมงาน

หากนำแนวคิดวิภาษวิธี (dialectic) ของทฤษฎีวิพากษ์มาวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เรา ก็จะเห็นความสัมพันธ์แบบซึ่งกันและกันระหว่าง “จิตสำนึก” “วัตถุ/กิจกรรม” และ “สถาบันทาง สังคม” ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น กล่าวคือเมื่อมีวัตถุที่ถนนหนทางเข้ามาสู่ชุมชน ก็ ส่งผลให้คนในชุมชนได้

เคลื่อนย้ายตนเองไปเชื่อมโยงกับสถาบันทางสังคมใหม่ๆ ภายนอกชุมชน ได้ง่ายมากยิ่งขึ้น อาทิ โรงงาน ห้างร้าน โรงพยาบาล ทำให้คนในชุมชนบางส่วนได้เข้าไปเป็นพันธมิตรในวิถีการผลิตและการบริโภคแบบใหม่ ซึ่งมีผลต่อจิตสำนึกของผู้คนเกี่ยวกับการดำรงชีวิตเปลี่ยนแปลงไปโดยให้ความสำคัญกับความสะอาดสบายและความสุขอันเกิดจากการบริโภคมากยิ่งขึ้น ในทางกลับกันเมื่อผู้คนมีจิตสำนึกดังกล่าวแล้ว ก็ย่อมหาหนทางสร้างสรรค์ทั้งวัตถุและกิจกรรม (เช่น การขยายการค้าสินค้าเข้ามาในพื้นที่พิธีกรรมต่างๆ) เพื่อรองรับและผลิตซ้ำจิตสำนึกดังกล่าวต่อไปเรื่อยๆ ซึ่งหล่อเลี้ยงการดำรงอยู่ของสถาบันทางสังคมใหม่ๆ เหล่านี้ด้วยเช่นเดียวกัน

อาหารที่เลี้ยงในงานศพยุคปัจจุบันมักมีการนำอาหารประเภทเนื้อมาเป็นส่วนประกอบหนึ่งเพื่อเป็นอาหารและเป็นกับแกล้ม โดยบางแห่งจะฆ่าสัตว์เพื่อการนี้โดยเฉพาะ เช่น การฆ่าหมู ทั้งตัว เพราะเห็นว่าได้ใช้ประโยชน์คุ้มค่ากว่าการซื้อจากตลาด ทำให้มีการเลี้ยงด้วยอาหารที่ทำจากเนื้อสด เช่น ลาบหลู้ ใหม่ๆ ที่ในอดีต ถือว่าอาหารเหล่านี้ไม่ควรทำเลี้ยงในงานศพ

ภาพที่ 2.3: การทำแกงฮังเลเพื่อเลี้ยงแขกในพิธีกรรมงานศพ จ.ลำปาง

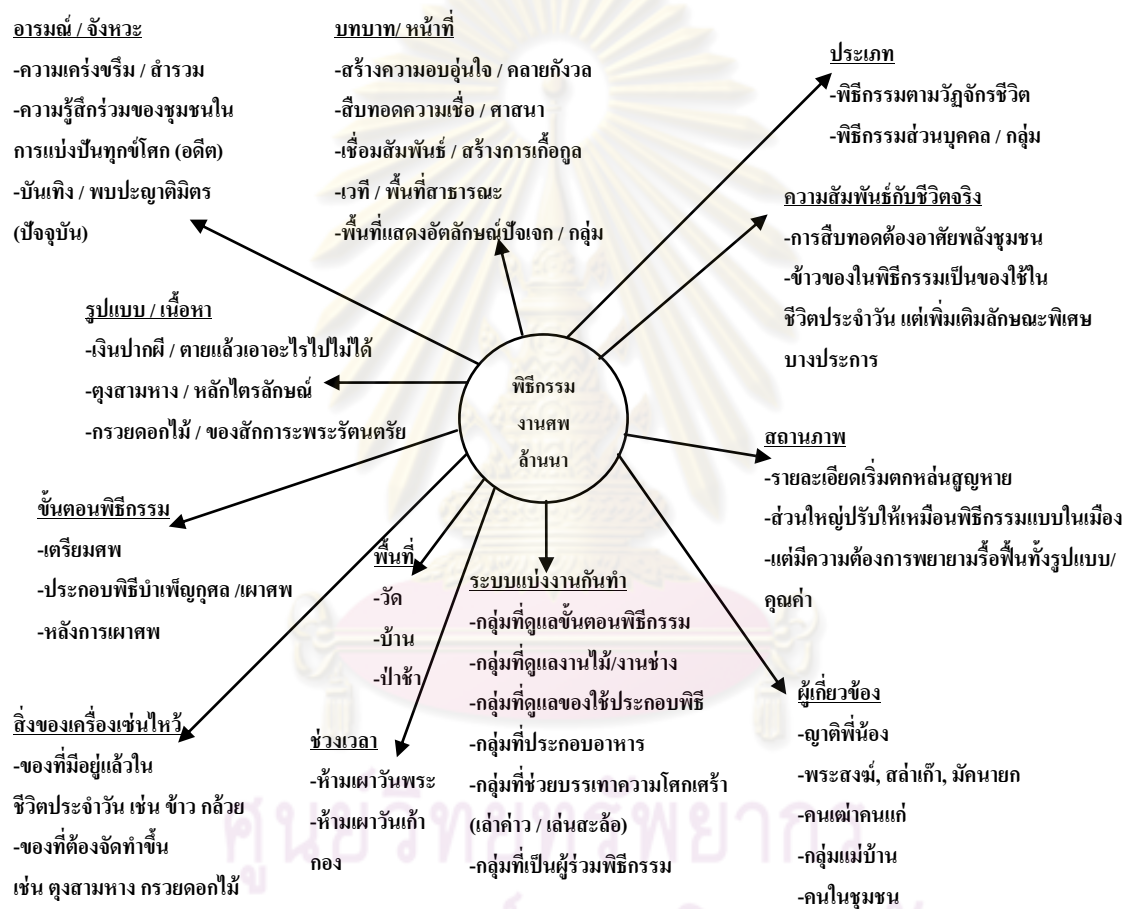
ข้อแตกต่างประการสุดท้ายของพิธีกรรมงานศพล้านนาในปัจจุบันเมื่อเทียบกับอดีตก็คือ ในอดีตนั้นการเลือกใช้ไม้ศพตามฐานะของผู้ตาย เช่น แมวควบสำหรับชาวบ้านที่ยากจน หลังกลายสำหรับชาวบ้านที่มีฐานะหรือมีตำแหน่งในชุมชน แต่ปัจจุบันจะนิยมทำไม้ศพเป็นปราสาท ศพเหมือนกันหมดทั้งสิ้น ไม่ว่าผู้ตายจะมีฐานะทางเศรษฐกิจเช่นไรก็ตาม

5. พิธีกรรมงานศพแบบล้านนาในมิติของการสื่อสาร

กาญจนา (2549ก: 11-32) ใช้มุมมองทางนิเทศศาสตร์ในการศึกษาพิธีกรรม และเห็นว่าพิธีกรรมมีฐานะเป็นรูปแบบการสื่อสารชนิดหนึ่ง โดยได้เสนอคุณลักษณะของสื่อพิธีกรรมเพื่อใช้

ในการวิเคราะห์ประกอบด้วยคุณลักษณะ 12 ประการ ได้แก่ 1) ประเภทของพิธีกรรม 2) ความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมกับชีวิตจริง 3) การตรวจสอบสภาพปัจจุบันของพิธีกรรม 4) ผู้ที่เกี่ยวข้อง 5) ระบบการแบ่งงานกันทำ 6) ช่วงเวลา 7) พื้นที่/สถานที่ 8) สิ่งของเครื่องเช่นไหว้ในพิธีกรรม 9) ขั้นตอนของการทำกิจกรรม 10) รูปแบบ/ เนื้อหา-ความหมาย-คุณค่า 11) อารมณ์/ จังหวะ และ 12) บทบาท/ หน้าที่ของสื่อพิธีกรรม

ผู้วิจัยได้ใช้คุณลักษณะ 12 ประการดังกล่าวมาวิเคราะห์พิธีกรรมงานศพแบบล้านนาในฐานะที่เป็นสื่อพิธีกรรม โดยจะนำเสนอทั้งในรูปแบบแผนภาพและรายละเอียด ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 2.4: คุณลักษณะของพิธีกรรมงานศพแบบล้านนา

5.1 ประเภทของสื่อพิธีกรรม พิธีกรรมงานศพจัดเป็นพิธีกรรมที่ทำตามวัฏจักรของชีวิต (เกิด แก่ เจ็บ ตาย) ที่เป็นพิธีกรรมส่วนบุคคล/กลุ่ม

5.2 ความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมกับชีวิตจริง ในกรณีของพิธีกรรมงานศพแบบล้านนาที่กล่าวไว้ก่อนหน้านี้ สามารถวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมกับชีวิตจริงได้หลายแง่มุม ได้แก่

1) พิธีกรรมงานศพแบบล้านนาที่มีขั้นตอนปลีกย่อยหลายประการนั้น ซึ่งให้เห็นว่าการจะสืบทอดพิธีกรรมดังกล่าวไว้ได้จะต้องอาศัยพลังความร่วมมือจากคนในชุมชนหลายฝ่าย ถ้าพึ่งเพียงครอบครัวผู้ตายไม่สามารถทำให้พิธีกรรมงานศพดำเนินไปได้โดยสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ประเพณีใดที่เป็นองค์ประกอบปลีกย่อยของพิธีกรรมงานศพที่สูญหายไป ก็สามารถสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนอ่อนแอลงในด้านใดบ้าง อาทิ ประเพณี “เฮือนเฮียน” ซึ่งผู้วิจัยได้สอบถามผู้คนบางส่วนที่เป็นชาวล้านนา และพบว่าประเพณีดังกล่าวแทบจะสูญหายไปหมดแล้วในสังคมเมืองหรือกิ่งเมือง กิ่งชนบทในภาคเหนือ จะพบได้ก็เพียงในบางพื้นที่ ซึ่งยังคงมีสภาพความเป็นชุมชนสูงเท่านั้น

2) ข้าวของเครื่องใช้ในพิธีกรรมงานศพแบบล้านนาเป็นข้าวของเครื่องใช้ที่ใช้ในชีวิตประจำวันของชาวล้านนาเอง อาทิ น้ำมันสั้มปอย เสื้อ กรวยดอกไม้ ข้าว กล้วย และ “ก๊วย” หรือตระกร้า แต่อาจมีลักษณะพิเศษบางประการเพิ่มเติมเข้ามา เช่น ลักษณะรูปร่างของ “ก๊วย” หรือ “ตุง” ที่ใช้ในพิธีกรรมงานศพ เช่น ก๊วย ก็ต้องเป็น ก๊วยตีนจ้าง หากเป็น “ตุง” ก็ต้องเป็น ตุงสามหาง และตุงเหล็กตุงทอง เป็นต้น

5.3 การตรวจสอบสถานภาพปัจจุบันของพิธีกรรม พิธีกรรมงานศพแบบล้านนานั้น ในปัจจุบันมีสถานะที่คลุมเครือ ทั้งนี้เนื่องจากรายละเอียดพิธีกรรมบางอย่างก็เริ่มตกหล่นหายไป ในชุมชนเมืองส่วนมากก็ได้ปรับรูปแบบพิธีกรรมงานศพให้เหมือนกับพิธีกรรมงานศพของชนภาคกลางตามกระแสนิยม แต่ในขณะเดียวกัน ก็เริ่มมีกลุ่มคนในชุมชนหลายแห่งที่ต้องการรื้อฟื้นคุณลักษณะที่ดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพแบบล้านนากลับคืนมา ดังที่ปรากฏในชุมชนบ้านดง ซึ่งเป็นที่มาของโจทย์วิจัยในครั้งนี้

5.4 ผู้ที่เกี่ยวข้อง จากการวิเคราะห์เอกสาร พบว่าผู้ที่เกี่ยวข้องในพิธีกรรมงานศพแบบล้านนาในอดีตนั้นประกอบไปด้วยคนทุกเพศทุกวัยที่เข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งแต่ละคนมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันออกไป เช่น ผู้ประกอบพิธีกรรม มีทั้งพระสงฆ์ มัคทายก สล่าแก้ว (ซึ่งมีทั้งคุณสมบัติทางช่างและความรู้ทางวิชาอาคมแบบสัปหระอมาผสมผสานกัน) และญาติใกล้ชิดของผู้ตาย และผู้เข้าร่วมในกิจกรรมอื่นๆ ของพิธีกรรม เช่น กลุ่มแม่บ้านที่ช่วยกันดูแลเรื่องอาหาร คนเฝ้าคนแก่ที่เล่าเจ๊ยให้คนหนุ่มคนสาวและเด็กๆ ฟังระหว่างการอยู่เฮือนเฮียน รวมไปถึงคนในชุมชนที่เข้าร่วมเป็นพยานในพิธีกรรมงานศพของผู้ตาย

5.5 ระบบการแบ่งงานกันทำ เมื่อวิเคราะห์ระบบการแบ่งงานกันทำในพิธีกรรมงานศพแบบล้านนา ก็พบว่า มีการกล่าวถึงข้าวของเครื่องใช้และกิจกรรมต่างๆ ในงานศพที่เกี่ยวข้องไปถึงระบบการแบ่งงานกันทำด้วย ได้แก่ กลุ่มคนที่ดูแลเรื่องขึ้น นตอนพิธีกรรม (พระสงฆ์ มัคทายก สัปเหร่อ) กลุ่มคนที่ดูแลเรื่องงานไม้และงานช่าง (การทำโลง ไม้ศพ) กลุ่มคนที่ดูแลเรื่องสิ่งของที่ใช้ประกอบในพิธีกรรม (กรวยดอกไม้ ธูป กระทงพร้อมอาหาร ถูงห่อข้าวพร้อมทั้งเครื่องใช้บางอย่าง) กลุ่มคนที่ประกอบอาหารเพื่อเลี้ยงดูแขกหรือ กลุ่มคนที่ทำหน้าที่บรรเทาความเศร้าโศก (การเล่าเจ๊ย การเล่าค่าว การบรรเลงสะล้อ ซอ ซึง) และกลุ่มคนผู้เป็นผู้ชม ผู้ฟัง รวมทั้งเข้าร่วมในพิธีกรรม ซึ่งมีทั้งผู้ใหญ่และเด็ก

5.6 ช่วงเวลา พิธีกรรมงานศพแบบล้านนานั้นจะเกิดขึ้นตามวัฏจักรชีวิต กล่าวคือเมื่อมีผู้เสียชีวิตลง อย่งไรก็ตาม ก็มีข้อห้ามบางประการเกี่ยวกับช่วงเวลาในการประกอบพิธีกรรมด้วย ได้แก่ การหลีกเลี่ยงไม่เผาศพในวันพระหรือวันเก้ากอนขึ้น 9 ค่ำ แรม 9 ค่ำ) ซึ่งเหตุผลเกี่ยวกับข้อห้ามดังกล่าวมีความเกี่ยวข้องกับตำนานเรื่องเล่าตำนานเกี่ยวกับหญิงม่ายที่ใช้เหล็กแหลมหลอกหลวงผู้ชาย ทำให้มีคนเดียว 9 ศพ (เชียงใหม่เจ็ดสิบเจ็ด, 2552 : ออนไลน์) จึงเชื่อว่าวันดังกล่าวเป็นวันอัปมงคล หากเผาศพในวันดังกล่าวจะทำให้ลูกหลานผู้อยู่ข้างหลังมีความเดือดร้อนชีวิตไม่มีความเจริญรุ่งเรือง

5.7 พื้นที่/สถานที่ พื้นที่และสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมงานศพแบบล้านนานั้น เกี่ยวพันกับบ้าน วัด และป่าช้า นอกจากนี้ยังมีการระบุถึงข้อปฏิบัติบางประการเกี่ยวกับพื้นที่ต่างๆ ดังที่ปรากฏในหัวข้อพิธีกรรมงานศพแบบล้านนา ได้แก่ การจุดศพลงจากบ้านต้องทำบันไดก้านกล้วยจำลองซึ่งวางทาบบันไดจริงและการไม่เคลื่อนศพผ่านบ้านหรือสวนของผู้อื่น

5.8 สิ่งของเครื่องเซ่นไหว้ในพิธีกรรม สิ่งของเครื่องเซ่นไหว้ในพิธีกรรมงานศพแบบล้านนานั้นสามารถแบ่งได้เป็นสิ่งของเครื่องเซ่นไหว้ที่มีอยู่แล้วในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็น ข้าว กล้วย เข้ม เตื่อ และสิ่งของเครื่องเซ่นไหว้ที่ต้องทำ ขึ้นโดยเฉพาะ เช่น ไม้ศพ กรวยดอกไม้ ธูปสามหาง ก้วยตีนจ้าง เป็นต้น โดยสิ่งของเครื่องเซ่นไหว้ที่สำคัญมีความหมายดังนี้ ธูปสามหางมีความหมายในเชิงปริศนาธรรม สื่อถึง อนิจจัง (ไม่เที่ยง) ทุกขัง (ไม่สามารถทนอยู่ได้) อนัตตา (ไม่มีตัวไม่มีตน) หรือ โลกะ (ความโลก) โทสะ (ความโกรธ) และ โมหะ (ความหลง) กรวยดอกไม้ เป็นเครื่องสักการะองค์พระรัตนตรัย ส่วนไฟยามนี้ น เชื่อกันว่า เป็นไฟเพื่อนำคนตายไปสู่ความสว่างและความหลุดพ้น

5.9 ขั้นตอนของการทำกิจกรรม หากแบ่งขั้นตอนการทำกิจกรรมในพิธีกรรมงานศพแบบล้านนาออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ ช่วงก่อนทำกิจกรรม ช่วงระหว่างทำกิจกรรม และช่วงหลังทำ

กิจกรรม ก็จะพบว่าช่วงก่อนทำกิจกรรมคือช่วงของการเตรียมศพ (ซึ่งในความเป็นจริงก็มีกิจกรรมต่างๆ มากมายเกิดขึ้นในช่วงนี้ด้วย แต่จำนวนผู้เข้าร่วมในกิจกรรมดังกล่าวจะมีจำนวนจำกัด จะต้องเป็นผู้รู้ในพิธีกรรมและญาติพี่น้องที่ใกล้ชิดเท่านั้น ได้แก่ การอาบน้ำศพ การมัดตราสังศพ และการนำศพใส่โลง) พิธีกรรมการบำเพ็ญกุศลก่อนการเผาศพและพิธีกรรมการเผาศพถือว่าอยู่ในช่วงระหว่างทำกิจกรรม และช่วงเวลาหลังจากนั้น ไม่ว่าจะเป็นการช่วยกันเก็บข้าวของอุปกรณ์ที่ใช้ในระหว่างพิธีกรรม หรือการดูแลครอบครัวของญาติผู้ตายในภายหลัง ถือว่าเป็นช่วงหลังทำกิจกรรม

5.10 รูปแบบ/ เนื้อหา-ความหมาย-คุณค่า ในขณะที่รูปแบบพิธีกรรมงานศพล้านนาในอดีตนั้นได้แฝงเนื้อหา ความหมาย และคุณค่าด้านความเชื่อความศรัทธาของชาวล้านนาเกี่ยวกับพุทธศาสนาและการนับถือผีเข้าไว้ด้วยกันอย่างกลมกลืน เช่น การนำเงินหรือหมากใส่ไว้ในปากผู้ตาย ซึ่งแฝงความหมายขอลิขิตว่าคนเรานั้น เมื่อตายไปแล้ว ไม่ว่าจะเป็ทรัพย์สินเงินทองที่สะสมไว้มากมาย หรือแม้แต่หมากสักคำ ก็ไม่สามารถนำติดตัวไปได้ หรือการที่นำกระทง ใส่ข้าวปลาอาหารไปวางไว้ใกล้เชิงตะกอนเพื่อเซ่นไหว้ผีเจ็ญเหมี้ยง ดังนั้น ในยุคปัจจุบัน หากพบว่ารายละเอียดของพิธีกรรมบางอย่างได้ตกหล่นสูญหายไป ก็สะท้อนว่าเนื้อหา ความหมาย หรือคุณค่าที่เคยมีอยู่ก็ย่อมตกหล่นสูญหายไปด้วย ในขณะที่เดียวกันรูปแบบใหม่ๆ ของพิธีกรรมงานศพที่เกิดขึ้น เช่น การคิ่หม้อในในงานศพ ย่อม ส่งผลให้เนื้อหา ความหมาย และคุณค่าของพิธีกรรมงานศพแบบล้านนาต้องเปลี่ยนแปลงไปจากในอดีตอย่างแน่นอน

5.11 อารมณ์/จังหวะ ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าอารมณ์ของพิธีกรรมงานศพแบบล้านนาแต่ดั้งเดิมนั้น พื้นอารมณ์โดยส่วนใหญ่มีการผสมผสานที่กลมกลืนกัน ระหว่าง ความสงบสำรวมกับความเป็น้ำหนึ่งใจเดียวกัน ความสงบสำรวมจะปรากฏในขณะที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เพราะต้องการน้อมนำใจของผู้เข้าร่วมในพิธีกรรมให้เป็นกุศล ได้แก่ การตั้งใจอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้ผู้ตายได้ไปสู่สุคติ หรือไม่เกิดความขัดเคืองใจจนให้โทษกับลูกหลาน การน้อมใจเข้าสู่ธรรมะเรื่องมรณานุสติเพื่อให้ไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต เจือด้วยพื้นอารมณ์ของความรู้สึกมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการช่วยเหลือเกื้อกูล แบ่งทุกข์ปันสุข ขซึ่งกันและกัน มีการเล่นตามประเพณีเพื่อช่วยคลายทุกข์โศกให้ครอบครัวเจ้าภาพ อารมณ์เหล่านี้ ปรากฏในขณะที่เตรียมสิ่งของเครื่องใช้และสถานที่ร่วมกัน หรือขณะอยู่เฝ้าศพ

อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์อารมณ์ของพิธีกรรมงานศพ ล้านนาในปัจจุบันจะพบว่างานศพในชุมชนเมืองนั้น จะมี อารมณ์แห่งความเคร่งขริ่มสำรวมแบบงานพิธีการทางสังคมปรากฏอยู่แต่บรรยากาศของความร่วมแรงร่วมใจกันหายไป ส่วนงานศพในชุมชนชนบทนั้น การผสมกลมกลืนกันของความสงบสำรวมและการร่วมแรงร่วมใจกันก็ยังคงมีอยู่แต่ความเข้มข้นอาจ ลด

น้อยลงไป และพบว่าในพิธีกรรมงานศพที่มีการเลี้ยงเหล้านั้นจะมีอารมณ์ของความบันเทิงจากการสังสรรค์ดื่มกินเข้ามาครอบครองพื้นที่โดยส่วนใหญ่ของพิธีกรรม

5.12 บทบาท/หน้าที่ของสื่อพิธีกรรม พิธีกรรมงานศพแบบล้านนามีบทบาทหน้าที่ให้เห็นชัดเจนหลายประการ ได้แก่ การสร้างความอบอุ่นมั่นคงทางจิตใจให้กับครอบครัวของผู้ตาย เป็นการปลอบขวัญ คลายความกังวล และเป็นการสืบทอดความเชื่อเรื่องผี ความศรัทธาทางศาสนา เป็นเวทีที่ประกาศให้ชุมชนรับทราบถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับครอบครัวหนึ่งๆ ซึ่งอาจส่งผลให้เกิดความช่วยเหลือ การเกื้อกูลกันในทางที่จำเป็น ทำให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง เป็นที่พึ่งได้ มีความเป็นเอกภาพในชุมชน และยังเป็นการสืบทอดอัตลักษณ์ตัวตนของความเป็นชาวล้านนาอีกด้วย อย่างไรก็ตาม เมื่อ มีความเปลี่ยนแปลงด้านเวลา ทำให้พิธีกรรมงานศพแบบล้านนามีการเปลี่ยนหน้าที่บางอย่างไปด้วย ที่เห็นได้ชัดเจนคือ พิธีกรรม งานศพกลายเป็นเวทีสำหรับแสดงอัตลักษณ์ในระดับปัจเจก ได้แก่ ความมั่งคั่งหรือความมีหน้ามีตาของผู้ตายและครอบครัว แต่การเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในชุมชนกลับลดน้อยลง

การประมวลความรู้เกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพทั้งหมดข้างต้น ผู้วิจัยจะได้นำมาใช้เป็นกรอบพื้นฐานในการศึกษาพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงเพื่อตอบคำถามวิจัยที่ตั้งขึ้นต่อไป

สถานภาพของสื่อพื้นบ้าน

กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (2548: 16-22) ได้ศึกษาวิจัยสื่อพื้นบ้านในโครงการการสื่อสารเพื่อชุมชน และได้วิเคราะห์สถานภาพของสื่อพื้นบ้านไทยจากงานวิจัยว่า สถานภาพของสื่อพื้นบ้านมี 2 สถานภาพ ได้แก่ 1) สื่อพื้นบ้านที่สูญสลายไปแล้ว และ 2) สื่อพื้นบ้านที่อยู่ในสถานภาพคลุมเครือว่าเฟื่องฟูหรืออาจตกต่ำ โดยอธิบายไว้ดังนี้

1. สื่อพื้นบ้านที่สูญสลายไปแล้ว

สื่อพื้นบ้านบางชนิดจะเห็นได้ชัดเจนว่าสูญหายไปจากสังคม เช่นงานวิจัยของอดุลย์ ดวงดี-ทวิรัตน์ และคณะ (อดุลย์ ดวงดี-ทวิรัตน์, 2547 อ้างถึงใน กาญจนา, 2548: 17) ที่ร่วมกับชาวบ้านสำรวจสื่อพื้นบ้านใน ต.วอแก้ว อ.ห้างฉัตร จ. ลำปาง และพบว่า พิธีไหว้ขวัญควาย พิธีไหว้ผีปู่ย่า ค่าวซอ ได้สูญหายไปจากชุมชน ซึ่งการสูญหายดังกล่าวไม่ได้สูญหายไปเฉพาะสิ่งที่เป็นรูปธรรม เพราะสื่อพื้นบ้านมักมีสถานะเป็นมากกว่าตัวสื่อ โดยอาจเป็นทั้งสื่อพื้นบ้าน วิถีชีวิต ศิลปะ และระบบความเชื่อ ดังนั้นการสูญหายของสื่อพื้นบ้านจึงหมายถึงการสูญเสียที่เกินคาดคิดเสมอ เช่นกรณีของชุมชนวอแก้วซึ่งตระหนักว่า การไม่มีพิธีไหว้ผีปู่ย่า นั้น มีความเชื่อมโยงกับปัญหาใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนหลายปัญหา อาทิ ปัญหายาเสพติด โรคเอดส์ เด็กกำพร้าและคนแก่ที่ถูกทอดทิ้ง

ด้วยเหตุนี้ คำถามสำคัญที่เกิดขึ้นในกรณีของสื่อพื้นบ้านที่สูญสลายไปแล้วก็คือ หากจะทำการ รื้อฟื้นสื่อพื้นบ้านดังกล่าวขึ้นมา จะรื้อฟื้นได้หรือไม่ อย่างไร โดยใคร เพื่ออะไร และมีหลักการ อย่างไรในการรื้อฟื้น

2. สื่อพื้นบ้านที่อยู่ในสภาพคลุมเครือ: สื่อพื้นบ้านเฟื่องฟูหรือตกต่ำ

สื่อพื้นบ้านกลุ่มนี้ มักเป็นสื่อพื้นบ้านขนาดใหญ่ มีอายุยืนยาวและเป็นที่ยอมรับ มีขอบเขต แพร่หลายอย่างกว้างขวาง มีองค์ประกอบภายในที่หลากหลาย เช่น หมอลำ โนรา หนังตะลุง เมื่อตั้ง คำถามเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อกลุ่มนี้ คำตอบที่ได้จึงหลากหลาย ดังนั้นจึงต้องมีการจำแนก ประเภท (genres) ของสื่อพื้นบ้านเหล่านี้ เช่น เขียวชัย อิศรเดช และคณะ (เขียวชัย อิศรเดช และคณะ, 2547 อ้างถึงใน กาญจนานา และคณะ, 2548: 16-21) แบ่งประเภทโนราออกเป็นอย่างน้อย 3 ประเภท คือ โนราพิธีกรรม โนราการแสดงเพื่อความบันเทิง และโนราที่สืบทอดในสถาบันการศึกษา เป็นต้น ข้อสังเกตเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อพื้นบ้านที่อยู่ในสภาพคลุมเครือ มี 5 ประการ ได้แก่

2.1 การลดน้อยถอยลงของสื่อพื้นบ้านที่มีประโยชน์

สื่อพื้นบ้านที่มีสถานภาพเฟื่องฟูมักจะเป็นสื่อพื้นบ้านที่มีประโยชน์ในการพัฒนาบุคคล หรือชุมชนเพียงเล็กน้อย ในขณะที่สื่อพื้นบ้านที่มีประโยชน์และคุณค่ามากกลับมีสถานภาพที่ทรุดโทรม เช่น งานวิจัยของประยูทธ วรรณอุดม และคณะ (ประยูทธ วรรณอุดม และคณะ, 2547 อ้างถึงใน กาญจนานา และคณะ, 2548: 18-19) ซึ่งพบว่าหมอลำแบบดั้งเดิมที่มีสาระ ประโยชน์ เช่น หมอลำทรง หมอลำสอนกำลังประสาทวิฤต ขาดผู้สืบทอด ในขณะที่หมอลำซึ่ง ซึ่งเป็นหมอลำให้ความ บันเทิงลาบฉวยกลับเฟื่องฟูมาก ปรากฏการณ์เช่นนี้จะเป็นการลดมูลค่าและคุณค่าของสื่อพื้นบ้าน ในเชิงประโยชน์หน้าที่

2.2 สื่อพื้นบ้านชั้นดีมักสูญหาย เหลือไว้แต่สื่อระดับปลายแถว

สืบเนื่องจากข้อ 2.1 สื่อพื้นบ้านโดยทั่วไปจะมีความหลากหลาย มีทั้งที่มุ่งเป้าหมายด้าน พิธีกรรม เช่น ให้ความศักดิ์สิทธิ์ ให้การอบรมสั่งสอน และที่เป้าหมายเพื่อความบันเทิง ซึ่งพบว่าการเลือกสรรสื่อพื้นบ้านที่เป็นไปตามยถากรรมนั้นมักจะเลือกสื่อที่ให้ความบันเทิงไว้ ส่ว สื่อ พิธีกรรมกลับสูญหายไป หรือการสืบทอดที่เป็น ไปในเชิงปริมาณ แต่ขาดการสืบทอดในเชิงคุณภาพ เนื่องจากต้องอาศัยทั้งแรงกายแรงใจและเวลา ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้สังคมกำลังสูญเสียสื่อพื้นบ้านที่ เป็นมรดกล้ำค่าลงไปเรื่อยๆ

2.3 สื่อพื้นบ้านที่มีอยู่มากลายพันธุ์

โดยหลักการพื้นฐานพบว่า หากวัฒนธรรมทุกประเภทจะดำรงอยู่ต่อไปได้ จะต้องมีการปรับเปลี่ยน แต่คำถามที่ตามมาก็คือ ในการปรับเปลี่ยนนั้น ใครคือผู้มีอำนาจในการปรับเปลี่ยน หากการปรับเปลี่ยนเกิดจากภายนอก มิใช่จากผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม เช่น การปรับเปลี่ยนเกิดจากพลังทางธุรกิจ การปรับเปลี่ยนของสื่อพื้นบ้านก็จะกลายเป็นสิ่งที่แปลกแยกออกไปจากวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น กรณีหมอลำซิ่งในอุตสาหกรรมบันเทิง ที่พบว่าแทบจะไม่มีมีการลำ คองไว้แต่การซิ่ง จนบางครั้งดูแทบไม่ออกกว่าเป็นหมอลำ

2.4 ปัญหาเรื่องปริมาณและคุณภาพของผู้ชม

มูลเหตุสำคัญที่ทำให้สื่อพื้นบ้านสูญหายไปก็คือการขาดปริมาณของผู้ชม งานวิจัยหลายชิ้นพบว่ากลุ่มผู้ชมค่าวซอเป็นกลุ่มคนที่มีอายุ 30 ปีขึ้นไป จึงกลายเป็นสื่อของผู้อาวุโสและมีจำนวนผู้ชมลดน้อยลงไปเรื่อยๆ

ในอีกด้านหนึ่ง พบว่าสื่อพื้นบ้านขนาดใหญ่ที่นั้นยังไม่ประสบปัญหาหนักในเรื่องปริมาณของผู้ชม แต่จะเป็นปัญหาเรื่องคุณภาพของผู้ชมมากกว่า ในอดีต กระบวนการอบรมเฉพาะจะเป็นไปทั้งสองฝ่าย ทั้งศิลปินและผู้ชม ผู้ชมจะมีความเข้าใจและดื่มด่ำกับการรับชม แต่ปัจจุบันผู้ชมเริ่มขาดความรู้พื้นฐานในการรับชม

2.5 ปัญหาเรื่องการสืบทอด/ปรับตัว และเครือข่ายของกลุ่มผู้เกี่ยวข้องกับสื่อพื้นบ้าน

การสืบทอดสื่อพื้นบ้านเกี่ยวข้องกับทั้งฝ่ายผู้ส่งสารและผู้รับสาร ซึ่งพบว่าปัญหาการสืบทอดผู้รับสารของสื่อพื้นบ้านอยู่ในขั้นวิกฤต

ส่วนประเด็นการปรับตัวนั้น คนมักเข้าใจว่าสื่อพื้นบ้านมีลักษณะอนุรักษ์ แต่ในความเป็นจริงสื่อพื้นบ้านมีการปรับตัวมาโดยตลอด คำถามสำคัญก็คือการปรับเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นที่พึงปรารถนาหรือไม่ ใครมีอำนาจในการปรับ และใครได้ประโยชน์จากการปรับดังกล่าว

เครือข่ายของผู้ที่เกี่ยวข้องกับสื่อพื้นบ้าน หมายถึงรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกลุ่มต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสื่อพื้นบ้าน เช่น เครือข่ายระหว่างศิลปินกับศิลปิน ศิลปินกับผู้ชม เครือข่ายเหล่านี้เองจะเป็นตัวแปรสำคัญที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพในการสืบทอดและปรับตัว ซึ่งความสัมพันธ์ที่เป็นไปได้นั้นมีตั้งแต่การสนับสนุนช่วยเหลือ และการแข่งขัน

ความรู้เรื่องสถานภาพสื่อพื้นบ้านข้างต้นนี้ ผู้วิจัยจะได้นำมาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์พิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงนับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เพราะพิธีกรรมงานศพจากมุมมองของการวิจัยในครั้งนี้ นับเป็นสื่อประเพณีพิธีกรรมที่เป็นส่วนหนึ่งของสื่อพื้นบ้าน ในเบื้องต้นนั้นคำถามที่จะต้องแสวงหาคำตอบก็คือสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพเป็นเช่นใด มีการปรับเปลี่ยน

ในแง่มุมมองบ้างตามระยะเวลาที่ผ่านมา ใครเป็นผู้มีอำนาจในการเลือกปรับเปลี่ยน ในการปรับเปลี่ยน ได้ปรับเปลี่ยนสิ่งใดออกไป เลือกสรรสิ่งใดเข้ามา เพราะอะไร และสุดท้าย ผลกระทบจากการปรับเปลี่ยนคืออะไร ใครได้ประโยชน์ ใครเสียประโยชน์

กระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและประเพณีในการเลือกสรร (Cultural Production and Reproduction / Selective Tradition)

เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ (Raymond Williams) นักวิชาการด้านวัฒนธรรมศึกษาชาวเวลส์ เสนอว่าเราควรพิจารณาวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นวิถีชีวิตโดยรวม ครอบคลุมกิจกรรมทางสังคมด้านต่างๆ ไว้ทั้งหมด สังคมโดยรวมเป็นผลมาจากปฏิสัมพันธ์อย่างซับซ้อนของกิจกรรมทางสังคมด้านต่างๆ ทั้งกิจกรรมทางเศรษฐกิจและกิจกรรมทางวัฒนธรรม ซึ่งล้วนแล้วแต่มีบทบาทต่อการดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงไปของสังคมทั้งสิ้น

นอกจากนี้วิลเลียมส์ยังได้เสนอให้เปลี่ยนแนวทางการวิเคราะห์วัฒนธรรม จากแนวทางที่แฟรงค์ อาร์ ลีอาวิส (Frank R. Leavis) ที่แบ่งวัฒนธรรมออกเป็นวัฒนธรรมชั้นสูง วัฒนธรรมชั้นกลาง และวัฒนธรรมมวลชน แต่วิลเลียมส์ เห็นว่าไม่ว่าจะจะเป็นวัฒนธรรมของคนกลุ่มใดในสังคม ก็ล้วนแต่มีแนวโน้มที่จะถูกผลิตเผยแพร่ ซื่อขาย บริโภค หรือแสวงหากำไรได้เหมือนกัน เขาจึงเสนอให้ใช้เกณฑ์ใหม่ในการแบ่งประเภทวัฒนธรรม โดยพิจารณาจากการคงอยู่ของวัฒนธรรมนั้นๆ ในห้วงเวลาต่างๆ หรือข้ามพ้นกาลเวลา และแบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) วัฒนธรรมที่มีชีวิตอยู่ (ในห้วงเวลาหนึ่งๆ) (lived culture) ที่มีเฉพาะผู้คนที่ใช้ชีวิตอยู่ในช่วงเวลาและสถานที่ดังกล่าวเท่านั้นที่จะได้มีโอกาสเสพวัฒนธรรมดังกล่าว เช่น ขนบไทยชาววังหลากหลายประเภทสมัยอยุธยา ก็คงมีแต่ชนชั้นสูงหรือชาวเมืองบางส่วนในยุคดังกล่าวเท่านั้นที่เคยได้ลิ้มรส และ 2) วัฒนธรรมที่ได้รับการบันทึกไว้ (recorded culture) หมายถึงบางส่วนเสี้ยวของวัฒนธรรมที่มีชีวิตอยู่ ซึ่งจะได้รับการบันทึกหรือผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดต่อมา จนเป็นวัฒนธรรมแห่งยุคสมัย (culture of the period) เช่น ขนบทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ที่ได้รับการผลิต ตีซ้ำครั้งแล้วครั้งเล่าจนกระทั่งสามารถดำรงอยู่ข้ามผ่านกาลเวลาและยุคสมัยต่างๆ มาจนถึงปัจจุบัน (สมสุข หินวิมาน, 2548: 395-397)

ไม่ว่าระบบสังคมจะมีแบบวิถีชีวิต ระบบคุณค่า หรือประวัติความเป็นมาอย่างไร สังคมจะอยู่ได้ก็ด้วยวัฒนธรรมที่รองรับ สร้างสรรค์ และถูกผลิต ซ้ำ ในที่นี้ ไม่ได้หมายความว่าเฉพาะวัตถุในเชิงเศรษฐกิจ เพราะการดำรงอยู่ของสังคมโดยรวม ต้องการการผลิตทั้งในทางเศรษฐกิจและการผลิตทางวัฒนธรรม ระบบคุณค่า วิถีชีวิตโดยรวม หรือประวัติศาสตร์ของสังคมทั้งหมด ก็ต้องมีวัฒนธรรมมารองรับเช่นกัน (ฉัศรา ขมะวรรณ, 2537: 21-22) พร้อมกันนั้นวิลเลียมส์ยังเห็นว่าในสังคมปัจจุบัน ความหมายและคุณค่าเป็นสิ่งที่ถูกผลิตขึ้นโดยองค์กรทางสังคมต่างๆ อยู่ตลอดเวลา ดังนั้นการศึกษาวัฒนธรรมจะต้องพิจารณาวัฒนธรรมใน 2 ระดับ ได้แก่ ระบบความหมายในระดับสังคมโดยรวม

ซึ่งเป็นความหมายร่วมที่คนทั้งสังคมยึดถือ และระบบการสร้างความหมายในระดับสถาบัน หรือ กลุ่มผู้ผลิตงานทางวัฒนธรรม โดยระบบการสร้างความหมายในระดับสถาบันหรือกลุ่มผู้ผลิตงานทางวัฒนธรรมนั้นถือเป็นส่วนหนึ่งขององค์รวมของสังคม และมีส่วนในการสร้างเสริม หรือ ทำลายความหมายร่วมขององค์รวมทั้งหมด (ฉัตร, 2537: 68-69) วิลเลียมส์เห็นว่ากรอบการวิเคราะห์แนวมาร์กซิสม์นั้นมีคุณูปการต่อการศึกษาทางวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก แต่จะต้องขยายมโนทัศน์ในการศึกษาจากการวิเคราะห์ทางเศรษฐกิจไปสู่การวิเคราะห์ทางวัฒนธรรม เขาเชื่อว่า “วัตถุ” โดยตัวของมันเองก็มีมิติทางวัฒนธรรมฝังอยู่ และวัฒนธรรม เองก็ต้องการวัตถุในการผลิตทางวัฒนธรรมด้วยเหตุนี้ กิจกรรมทางวัฒนธรรมก็ถือว่าเป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการผลิตได้เช่นเดียวกัน

แนวคิดวัตถุนิยมวัฒนธรรม เป็นแนวคิดที่วิลเลียมส์ได้เสนอการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุกับวัฒนธรรม โดยชี้ว่า ระบบการสร้างความหมายไม่สามารถดำรงอยู่ลอยๆ โดยปราศจากเงื่อนไขทางวัตถุและมนุษย์ผู้สร้างสรรค์ผลงานมารองรับการผลิตได้ ยิ่งไปกว่านั้น การดำรงอยู่ในเชิงวัตถุของระบบการสร้างความหมายนี้เอง ที่เปิดช่องให้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมจะเข้าสู่กระบวนการสร้าง ชำรงรักษา หรือเปลี่ยนแปลงความหมาย อารมณ์ ความรู้สึก ในระบบการสร้างความหมายได้ วิลเลียมส์เสนอให้ปรับการมองวัตถุจากการเป็นวัตถุทางกายภาพหรือชีวภาพ มาเป็นวัตถุทางวัฒนธรรม ในที่นี้ แสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีศักยภาพในการที่จะเลือกสรร และสร้างความหมายใหม่ๆ ให้กับวัตถุได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด เช่น ร่างกายของมนุษย์ในฐานะที่เป็นวัตถุทางวัฒนธรรม มนุษย์ก็สามารรถใช้ร่างกายร่วมกับวัตถุอื่นๆ เพื่อสร้างสรรค์ความหมายขึ้นมาได้ เช่น การสร้างงานศิลปะ ที่มนุษย์ใช้การเปล่งเสียง การเคลื่อนไหวส่วนต่างๆ ของร่างกาย ร่วมกับวัตถุอื่นๆ (ฉัตร, 2537: 89-94)

การผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม(cultural production and reproduction) มีลักษณะที่เหมือนกับ การผลิตและผลิตซ้ำทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ ต้องมีปัจจัยการผลิตและพลังแรงงาน โดย วิลเลียมส์ได้แยกวัตถุในการผลิตทางวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) วัตถุซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของมนุษย์ เช่น การขับร้องซึ่งใช้เสียง การร่ายรำซึ่งใช้ร่างกายในการแสดงออก และ 2) วัตถุที่อยู่ภายนอกตัวมนุษย์ ซึ่งในกรณีของพิธีกรรมงานศพก็พบว่ามีวัตถุในการผลิตวัฒนธรรมทั้งสองประเภท นั่นคือ ขณะทำพิธีไหว้ศพ พระสงฆ์ต้องเปล่งเสียงตามบทสวด ผู้เข้าร่วมพิธีเองก็ต้องพนมมือตามขณะประกอบพิธี ส่วนวัตถุที่อยู่ภายนอกตัวมนุษย์ในพิธีกรรมงานศพนั้นมีตั้งแต่ของชิ้นเล็กๆ อย่างฝ้ายสายสิญจน์ กรวยดอกไม้ ดอกสามหาง ไปจนถึงโลงศพหรือปราสาทศพ

วิลเลียมส์ได้แยกแยะการผลิตงานจากวัตถุภายนอกออกเป็นลักษณะต่างๆ 5 ลักษณะ ได้แก่ 1) การผสมผสานระหว่างร่างกายมนุษย์และวัตถุภายนอก เช่น การสวมหน้ากากเล่นละคร 2) การพัฒนาเครื่องมือชนิดใหม่ขึ้นมา เช่น การสร้างเครื่องดนตรี 3) การเลือกใช้หรือแปรรูปวัตถุต่างๆ ที่สมบูรณ์ในตัวของมันเองมาสร้างงานซึ่งมีความหมายทางวัฒนธรรม เช่น การใช้ดิน หิน โลหะ เป็นองค์ประกอบในการสร้างงานประติมากรรม 4) การพัฒนาระบบความหมายเฉพาะของวัตถุ เพื่อให้

มีความหมายเฉพาะทางวัฒนธรรม เช่น ตัวอักษร และ 5) การพัฒนาระบบเทคนิคที่มีความสามารถในการผลิตซ้ำ ทำให้เกิดวิธีใหม่ๆ ในการนำเสนองานประเภทต่างๆ เช่น การพัฒนาเครื่องถ่ายภาพเอกสาร การพัฒนาระบบบันทึกและกระจายเสียง

ทั้งนี้ ในกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมนั้น จะมีกระบวนการผลิตถึงสองระดับซ้อนทับกันอยู่ในระดับแรกคือการผลิตตัววัตถุหรือกิจกรรมทางวัฒนธรรม และในระดับที่สองคือการผลิตความหมายให้กับวัตถุหรือกิจกรรมดังกล่าว เช่น ในกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำพิธีกรรมงานศพจะต้องมีการผลิตวัตถุหรือกิจกรรม ทั้งขั้นตอนกระบวนการในการประกอบโลงศพ ทำปราสาท เติร์ยมกรวยดอกไม้ ทำตุ๊กสามหาง การประกอบอาหาร รวมไปถึง ขั้นตอนในการประกอบพิธีกรรมทางสงฆ์ และในขณะเดียวกันก็มีกระบวนการผลิตซ้ำความหมายต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในวัตถุและกิจกรรมเหล่านี้ อาทิ ความหมายของกรวยดอกไม้ซึ่งเป็นเครื่องพุทธบูชาแต่พระรัตนตรัย การห้ามหีบศพวนเวียน ไปมาบริเวณทางแยก มีความหมายเพื่อไม่ให้วิญญาณจำทางกลับบ้านได้

ระบบการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมนั้น แรกเริ่มเป็นการผลิตสัญลักษณ์เชิงอำนาจเพื่อนิยามถึงขอบเขตทางการเมือง เช่นการผลิตเหรียญตราต่างๆ การผลิตซ้ำในปริวิตถลทางการค้า เช่น การผลิตสัญลักษณ์ประทับบนวัตถุต่างๆ เพื่อใช้แทนค่าการแลกเปลี่ยน ในปริวิตถลทางศาสนาและพิธีกรรม เช่น รูปหล่อ หรือภาพเหมือน ระบบการผลิตซ้ำนี้เป็นการผลิตซ้ำภาพลักษณ์ คุณค่า ความหมายที่ยึดถือกันในสังคมหนึ่ง โดยใช้เครื่องมือชนิดต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการปั้น การคัดลอก หรือการพิมพ์อย่างเป็นระบบ เมื่อมาถึงยุคปัจจุบัน เทคโนโลยีการผลิตที่มีประสิทธิภาพสูงขึ้น ไม่เพียงแต่ผลิตซ้ำความหมาย คุณค่าเดิม แต่ยังมีศักยภาพในการผลิตความหมายใหม่ขึ้นด้วย และในการผลิตความหมายใหม่ หรือการตีความความหมายเดิม เสียใหม่ ไม่ว่าจะด้วยวัตถุประสงค์ใดก็ตามย่อมทำให้เกิดความขัดแย้งกับกลุ่มทางสังคมที่ยึดครองการตีความหรือการอธิบายแบบเดิม

นอกเหนือจากการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมแล้ว อีกแนวคิดหนึ่งของวิลเลียมส์ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยชิ้นนี้ก็คือประเพณีในการเลือกสรร (selective tradition) ประเพณีในการเลือกสรรเป็นกระบวนการอย่างหนึ่งที่มีพลังในการสร้างวัฒนธรรมครอบงำอย่างต่อเนื่อง เพราะเป็นกระบวนการเลือกสรรอย่างตั้งใจที่จะเลือกค่านิยม ความหมาย เหตุการณ์ในอดีตมาสนับสนุนระเบียบสังคมในปัจจุบัน เพื่อให้ปัจจุบันสอดคล้องต่อเนื่องกับอดีตและมีความชอบธรรมที่จะดำเนินต่อไป (ฮัสตรา, 2537: 100-112) กล่าวคือ ในสังคมต่างๆ จะมีกระบวนการลำดับความสำคัญของวัฒนธรรมทั้งหลายไว้ เพราะในแต่ละวันและในชีวิตประจำวันของมนุษย์จะมีวัฒนธรรมที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ตลอดเวลา แต่ประเพณีในการเลือกสรรจะทำหน้าที่คัดเลือกเฉพาะวัฒนธรรมบางอย่างมาผลิตซ้ำให้มีชีวิตที่ยืนยาวต่อไป และการเลือกสรรเหล่านี้มักเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์บางอย่างที่แอบแฝงอยู่ เช่น ผลประโยชน์ทางชนชั้น ผลประโยชน์ทางสุนทรียะ หรือผล ประโยชน์ทางเศรษฐกิจการเมือง เช่นตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับผีสามในสังคมไทยมีเป็นจำนวนมาก แต่จะมีเฉพาะตำนานบางเรื่อง อย่าง ผีแม่่นาคที่ถูกผลิตซ้ำผ่านกระบวนการผลิตซ้ำในยุคปัจจุบัน ซึ่งอธิบายเกี่ยวกับประเด็นผลประโยชน์

ได้ในหลายแง่มุม เช่น ผลประโยชน์ทางการตลาดในแง่ความนิยมของผู้บริโภค ผลประโยชน์เชิงเพศสภาพที่ดำเนินสืบเนื่องมาช่วยผลิตซ้ำความคิดที่ว่า ผู้หญิงคือเพศที่ชอบใช้อารมณ์ ในขณะที่เพศชายชอบใช้เหตุผล เป็นต้น (กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน , 2551: 664-665) เช่นเดียวกันกับชนมไทยสมัยโบราณที่ได้กล่าวถึงในตอนต้น ที่จะมีเพียงชนบางชนิดเท่านั้นที่ได้รับการเลือกสรรไว้เพื่อการผลิตซ้ำ ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นชนมที่ผลิตได้ครั้งละมากๆ และมีวิธีผลิตที่ไม่ยุ่งยากมาก (เมื่อเปรียบเทียบกับชนมอื่นๆ ในยุคสมัยเดียวกัน) ซึ่งตอบสนองต่อวิถีการผลิตและบริโภคของสังคมปัจจุบันที่เป็นสังคมมวลชน (Mass Society) ประเพณีแห่งการเลือกสรรยังสัมพันธ์กับปัจจัยเรื่องอำนาจอย่างแยกไม่ออก กล่าวคือกระบวนการเลือกสรรสิ่งใดหรือความหมายใดเก็บไว้เป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันของคนกลุ่มต่างๆ ในสังคม โดยทั่วไป กลุ่มผู้มีอำนาจ มักมีอิทธิพลเข้ากำกับกระบวนการเลือกสรรเสมอ โดย จะใช้อำนาจเลือกสรรสิ่งที่ให้ผลประโยชน์สูงสุดต่อการดำรงอยู่ของพวกตนเพื่อเก็บไว้และผลิตซ้ำต่อไปนั่นเอง

แนวคิดกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและประเพณีในการเลือกสรรของ เรย์มอนด์ วิลเลียมส์¹ ผู้วิจัยจะนำมาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์พิธีกรรมงานศพเพื่อตอบคำถามเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อ ในแง่ที่ว่าสื่อ พิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านคนนั้น มีกระบวนการผลิตอย่างไร ทั้งในระดับของการผลิตตัววัตถุและกิจกรรม และการผลิตซ้ำความหมายของวัตถุหรือกิจกรรมเหล่านั้น ลักษณะของการเผยแพร่และบริโภคโดยคนท้องถิ่น การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด รวมถึงปัจจัยเรื่องอำนาจและผลประโยชน์ของกลุ่มที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสิ่งที่เห็นได้ชัดเจนก็คือในกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดนั้น ได้มีการปรับเปลี่ยนเกิดขึ้นตลอดเวลา ในกรณีของงานวิจัยชิ้นนี้ ตัวแปรที่สำคัญในการปรับเปลี่ยนก็คือ “เหล่า” ใน งานศพ อย่างไรก็ตาม เหล่าเป็นวัตรธรรมที่จับต้องสัมผัสได้ แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่า นั่นก็คือ นามธรรมที่แฝงมาพร้อมกับการมีหรือไม่มีเหล่าในงานศพนั้นคืออะไร มีความหมายอย่างไร ส่งผลอย่างไรต่อพิธีกรรมโดยรวม รวมถึงวิถีปฏิบัติของชุมชน ซึ่งการตอบคำถามข้อสุดท้ายนี้ จำเป็นต้องใช้แนวคิดเรื่องสัญวิทยาและการรื้อถอนความหมายมาร่วมวิเคราะห์ด้วย

สัญวิทยาและการรื้อถอนความหมาย (Semiology and Deconstruction of Meaning)

ภายใต้หัวข้อนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมที่ว่าด้วยการศึกษาสัญวิทยาและการรื้อถอนความหมาย ซึ่งเป็นประเด็นที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ผู้วิจัยได้เรียบเรียงโดยแยกประเด็นดังกล่าวออกเป็น 2 ประเด็นใหญ่ ทั้งนี้เพื่อให้ง่ายต่อการลำดับความเข้าใจและการเรียบเรียงดังนี้

1. สัญวิทยา (Semiology)

สัญวิทยาคือศาสตร์ที่ว่าด้วยการศึกษาสัญญาณ (sign) และรหัส/ระบบ (code/system) ที่นำเอาสัญญาณมาประกอบเข้าด้วยกัน รวมไปถึงบริบททางวัฒนธรรมที่สัญญาณและรหัสถูกสร้างและใช้ทำงานภายใต้บริบททางวัฒนธรรมดังกล่าว ในขณะที่เดียวกันก็ต้องศึกษาถึงบทบาทหน้าที่ของสัญญาณในการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมนั้นๆ ไปพร้อมกัน ด้วยเหตุนี้ ขอบเขตในการศึกษาจะเกี่ยวพันกับ 3 สิ่ง ได้แก่ ตัวสัญญาณ สิ่งที่สัญญาณอ้างอิงหรือหมายถึง และผู้ใช้สัญญาณ

ทั้งนี้ ไชยรัตน์ (2545: 17) อธิบายว่าสัญญาณคืออะไรก็ได้ที่ก่อให้เกิดความหมายโดยการเทียบเคียงให้เห็นถึงความแตกต่างไปจากสิ่งอื่นและคนในสังคมยอมรับหรือเข้าใจ ซึ่งกาญจนา แก้วเทพ (2543ก: 2-3) ระบุว่าสัญญาณต้องมีคุณสมบัติ 3 ประการคือ ต้องมีรูปธรรม เช่น เป็นภาพ เสียง อักษร วัตถุ หรืออื่นๆ โดยมีความหมายมากไปกว่าตัวของมันเอง และผู้ใช้สัญญาณต้องตระหนักว่ารูปธรรมดังกล่าวนั้นเป็นสัญญาณ

การศึกษาสัญญาณเป็นการศึกษาความหมายที่ปรากฏอยู่ในความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของสิ่งต่างๆ ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้องค์ความรู้เกี่ยวกับสัญวิทยาที่เสนอโดยนักวิชาการ 2 คน คือ แฟร์ดินอง เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure) นักภาษาศาสตร์ชาวสวิส และ โรลองด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) นักสัญวิทยาชาวฝรั่งเศส ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้ประมวลองค์ความรู้ดังกล่าวและแยกการนำเสนอออกเป็น แนวคิดของแฟร์ดินอง เดอ โซซูร์: ความสัมพันธ์ระหว่างสัญญาณ และแนวคิดของโรลองด์ บาร์ตส์: ลำดับชั้นของการสร้างความหมาย ดังต่อไปนี้

1.1 แนวคิดของแฟร์ดินอง เดอ โซซูร์: ความสัมพันธ์ระหว่างสัญญาณ

โซซูร์ให้ความสำคัญในการศึกษาสัญญาณและวิธีการที่มัน ไปสัมพันธ์กับสัญญาณตัวอื่น นั่นคือความสัมพันธ์ระหว่างสัญญาณ และอีกด้านหนึ่งโซซูร์สนใจศึกษาสัญญาณในฐานะตัวหมาย (signifier) กับสิ่งที่ตัวหมายดังกล่าวอ้างอิงถึง (signified) ทั้งนี้ความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมายกับสิ่งที่อ้างอิงถึงนั้น ไม่จำเป็นต้องเกิดขึ้น โดยธรรมชาติแต่เกิดจากการวางกำหนดกฎเกณฑ์ (convention) ที่ถูกกำหนดและเข้าใจร่วมกันโดยผู้ใช้สัญญาณ

โซซูร์ระบุว่ามิถุนเกณฑ์สำคัญสองประการในการจัดระบบสัญญาณจนกลายเป็นรหัส นั่นคือกฎของ paradigms และกฎของ syntagmatic ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้ (Fiske, 1990: 56-60)

1) กฎของ paradigms

กฎของ paradigms คือกฎที่ว่าด้วยการจัดแบ่งออกเป็นหมวดหมู่ ภายในหมวดหมู่ แต่ละหมวดจะเป็นที่รวมของสัญญาณในกลุ่มเดียวกันสำหรับเป็นตัวเลือก แต่ในขณะที่เดียวกัน ภายใต้จุดรวมที่ทำให้ถูกจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกัน สัญญาณแต่ละตัวภายในกลุ่มจะ มีความแตกต่างระหว่างกัน เช่น หมวดหมู่ของพยัญชนะภาษาไทย 44 พยัญชนะ จะเป็นหมวดหมู่ของตัวอักษรตั้งแต่ ก. ไป ถึง ฮ.นกฮูก และในขณะที่เดียวกัน ก. ไข่ ก็มีความแตกต่างไม่เหมือนกับพยัญชนะอื่นๆ ที่เหลืออีก 43 ตัว

2) กฎของ syntagmatic

กฎของ syntagmatic คือกฎว่าด้วยการรวมตัวกันของสัญญาณที่มาจากหมวดหมู่ต่างๆ แล้วก่อให้เกิดความหมาย ตัวอย่างเช่น ประโยคหนึ่งประโยคก็แสดงให้เห็นการรวมตัวกันระหว่างพยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์ กฎเกณฑ์ในการรวมตัวกันทางภาษาคือสิ่งที่เราเรียกว่าหลักไวยากรณ์ซึ่งถือว่าเป็นกฎของ syntagmatic อย่างหนึ่งนั่นเอง หรือการแต่งกายของคนก็เกิดจากการเลือกมาและผสมผสานระหว่างหมวก เสื้อ กางเกง เข็มขัด รองเท้า เป็นต้น

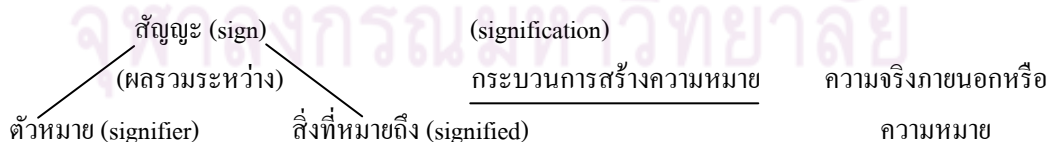
นอกจากนี้ หลักสำคัญของการรวมตัวอีกประการหนึ่งก็คือความสัมพันธ์ระหว่างสัญญาณแต่ละตัว ซึ่งจะก่อให้เกิดความแตกต่าง เช่น การรวมตัวระหว่างคำ 3 คำ หากมีการจัดวางตำแหน่งแตกต่างกัน ก็ส่งผลให้เกิดความหมายที่แตกต่างกันอีกด้วย อาทิ ประโยค “สุนัขกัดคน” กับ “คนกัดสุนัข” เป็นต้น

1.2 แนวคิดของโรลองด์ บาร์ตส์: ลำดับชั้นของการสร้างความหมาย

โรลองด์ บาร์ตส์ เป็นศิษย์ของโซซูร์ ในทัศนะของบาร์ตส์ ความหมายเป็นเรื่องของการปะทะประสาน (articulation) ระหว่างสัญญาณ ส่วนบทบาทหน้าที่ของภาษาคือการผ่าแบ่ง ตัดโลกแห่งความเป็นจริงออกเป็นส่วนๆ เพื่อสร้างความไม่ต่อเนื่องให้เกิดขึ้น ทำให้สรรพสิ่งแยกออกจากกันเพื่อให้เกิดความหมาย (ไชยรัตน์, 2545: 93)

การได้รับแรงบันดาลใจจากการศึกษาแนวคิดของโซซูร์ทำให้บาร์ตส์ได้ขยายแนวคิดในการศึกษาสัญญาณสู่แนวคิดที่ว่าด้วย “ลำดับชั้นของการสร้างความหมาย-orders of signification” (Fiske, 1990: 85-98) ดังนี้

เดิมที โซซูร์ได้อธิบายเกี่ยวกับลำดับชั้นของการสร้างความหมายในขั้นต้น โดยอธิบายว่าความสัมพันธ์ในการสร้างความหมายนั้นประกอบด้วยความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมาย (signifier) กับสิ่งที่หมายถึง (signified) อันก่อให้เกิดการสร้างความหมายเชื่อมโยงไปสู่ความเป็นจริงภายนอก ดังภาพที่ 2.5

ภาพที่ 2.5 องค์ประกอบในกระบวนการสร้างความหมายของโซซูร์
ที่มา: ดัดแปลงจาก Fiske, 1990: 44

บาร์ตส์อธิบายเพิ่มเติมว่าความหมายที่เกิดขึ้นในกระบวนการสร้างความหมาย (ภาพที่ 2.5) นั้นเป็นความหมายที่เรียกว่าความหมายโดยอรรถ (denotative meaning) เป็นความหมายตามสามัญสำนึก เช่น คำว่า “ถนน” อาจมีความหมายโดยอรรถที่ทำให้ภาพในความคิดของผู้คน คล้ายคลึงกัน คือภาพของเส้นทางลาดยาง ซีเมนต์ หรือคอนกรีต ที่ทอดผ่านพื้นที่ต่างๆ แต่ภาพถ่าย ถนนเส้นเดิมภายใต้การเลือกสรรและจัดวางองค์ประกอบที่แตกต่างกันจะทำให้เกิดความหมายอีกชั้นหนึ่ง ที่เรียกว่าความหมายโดยนัย (connotative meaning) เช่น หากเลือกถ่ายภาพถนนดังกล่าวในเวลากลางวัน ซึ่งมีผู้คนและรถราสัญจร มีเด็กๆ วิ่งเล่นอยู่ริมถนน โดยถ่ายเป็นภาพสี จะทำให้ถนนนี้มีความหมายโดยนัยว่าเป็นถนนที่ปลอดภัย น่าสัญจร แต่หากเลือกถ่ายภาพถนนดังกล่าวในเวลา กลางคืน ไม่มีทั้งรถและผู้คน และถ่ายเป็นภาพขาวดำ ก็จะทำให้ถนนเส้นเดิมมีความหมายโดยนัย เปลี่ยนไปในทางอื่น จึงอาจกล่าวได้ว่าความหมายโดยนัยนั้นแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง สัญญา อารมณ์ของผู้รับสาร และการให้คุณค่าและบริบททางวัฒนธรรมของผู้รับสารแต่ละกลุ่ม นั่นเอง ในกรณีของภาพถ่าย อาจกล่าวได้ว่า ความหมายโดยอรรถคือการตอบคำถามว่าภาพนั้นเป็น ภาพ “อะไร” ส่วนความหมายโดยนัยคือการตอบคำถามว่าภาพนั้นถูกถ่าย “อย่างไร” นั่นเอง

และเนื่องจากความหมายโดยนัยเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นในระดับอัตวิสัย (subjective level) คนส่วนมากจึงมักไม่ค่อยตระหนักในความหมายที่สร้างขึ้น (take for granted) และสิ่งที่ควรระมัดระวัง ก็คือความหมายโดยนัยที่ถูกสร้างขึ้นจากอัตวิสัยของคนบางกลุ่ม กลายเป็นความหมายโดยอรรถที่ กลายเป็นความเข้าใจร่วมหรือได้รับการยอมรับจากสาธารณชน ตัวอย่างที่คนไทยเองเคยประทับใจ คือกรณี Longman Dictionary ได้นิยามกรุงเทพมหานครว่าเป็นนครที่เต็มไปด้วยโสเภณี จนต้องมีการประท้วงการนิยามดังกล่าวตามมา

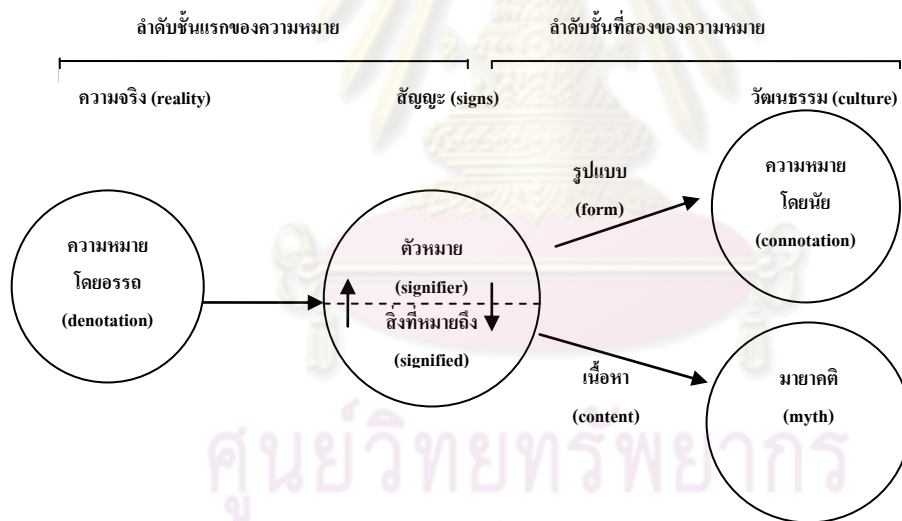
นอกเหนือจากการยกระดับความเข้าใจของคนทั่วไปเกี่ยวกับลำดับชั้นของความหมาย แล้ว บาร์ตส์ยังได้เสนอแนวคิดสำคัญอีกประการหนึ่ง นั่นคือแนวคิดเกี่ยวกับมายาคติ (myth) นั่นเอง การอธิบายของบาร์ตส์เกี่ยวกับมายาคติทำให้เกิดความเข้าใจกระบวนการทำงานของสัญญาซึ่ง เชื่อมโยงกับระบบวัฒนธรรมที่สัญญานั้นๆ ดำรงอยู่

สำหรับบาร์ตส์แล้ว มายาคติหมายถึงฐานคิดและวิถีคิดของผู้คนเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ที่ เชื่อมโยงกับวิถีวัฒนธรรมของชุมชนหรือสังคมหนึ่งๆ ดังเช่น มายาคติเกี่ยวกับหญิงและชาย ที่มีก ปรากฏทัศนคติที่ว่าผู้หญิงนั้นมีความอ่อนโยนและเป็นผู้เลี้ยงดูเด็กที่ดีกว่าเพศชาย และด้วยเหตุนี้จึง เป็นเรื่อง ‘ธรรมชาติ’ ที่พื้นที่ของผู้หญิงก็ควรจะเป็นพื้นที่ภายในบ้านเพื่อดูแลสามีและเลี้ยงดูบุตร มายาคติเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่เหล่านี้ต่อมาจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของ โครงสร้างซึ่งดูราวกับว่าเป็นไป ตามธรรมชาติ และผู้คนที่หลงลืมที่จะสืบค้นหารากเหง้าทางประวัติศาสตร์ของที่มาแห่ง มายาคติ ดังกล่าวว่ามีที่มาอย่างไร การหลงลืมและเห็นเป็นเรื่องธรรมชาติทำให้มายาคติกลายเป็น ‘ความจริง’ ระดับจักรวาลที่เปลี่ยนแปลงไม่ได้ ไม่ว่าจะภายใต้เงื่อนไขหรือสถานการณ์ใดๆ และกลายเป็นสิ่งที่ ชอบธรรมต่อทั้งสองเพศ ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่เป็นประเด็นสำคัญก็ยังคงเป็น ประเด็นเรื่องของอำนาจ

นั่นคือหากอำนาจอยู่ในกำมือของคนกลุ่มใด คนกลุ่มนั้นก็จะสามารถผลิตและแพร่กระจายความหมายหรือมายาคติต่างๆ ผู้ส่วนต ่ ่างๆ ของสังคมได้ตลอดเวลา โดย มายาคติที่ดูเป็นธรรมชาติธรรมดาเหล่านี้ล้วนสนับสนุนผลประโยชน์หรือเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่ของผู้ผลิตมายาคติดังกล่าวในทางใดทางหนึ่งเสมอ

จอห์น ฟิสก์ (Fiske, 1990: 88) ได้ขมวดสรุปแนวคิดของบาร์ตส์เกี่ยวกับประเด็นทั้งหมดไว้อย่างกระชับและชัดเจนว่า “หากความหมายโดยนัยคือความหมายในลำดับขั้นที่สองของตัวหมายแล้ว มายาคติก็คือความหมายในลำดับขั้นที่สองของสิ่งที่หมายถึงนั่นเอง” (If connotation is the second-order meaning of the signifier, myth is the second-order meaning of the signified.) ดังรายละเอียดในภาพที่ 2.6

อนึ่ง ความรู้ด้านสัญวิทยา ที่กล่าวถึงนี้ จะได้นำมาใช้ในงานวิจัยควบคู่ ไปด้วยกับแนวคิดเรื่องการรื้อถอนความหมาย (deconstruction of meaning) ทั้งนี้เพราะความหมายของสัญณะต่างๆ นั้นล้วนแล้วแต่มีพลวัต กล่าวคือมีการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบททางประวัติศาสตร์และทางสังคม รวมถึงการเปลี่ยนมือของอำนาจในสังคมได้ตลอดเวลา ซึ่งกระบวนการหนึ่งที่ทำให้ความหมายมีความเปลี่ยนแปลงแตกต่างไปจากเดิมก็คือการรื้อถอนความหมายนั่นเอง

ภาพที่ 2.6 ลำดับขั้นในการสร้างความหมายของ โรล็องด์ บาร์ตส์
 ที่มา: ดัดแปลงจาก Fiske, 1990: 88

2. การรื้อถอนความหมาย (Deconstruction of Meaning)

สจวร์ต ฮอลล์ (Stuart Hall) นักวิชาการจากสำนักวัฒนธรรมศึกษาที่เบอร์มิงแฮมเป็นผู้หนึ่ง ที่ได้นำเสนอแนวคิดเรื่องการรื้อถอนความหมาย รวมทั้งแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์การรื้อถอนดังกล่าวที่ปรากฏในกระบวนการทางวัฒนธรรม เขาเสนอว่าการสื่อสารเป็นเรื่องของกระบวนการ

ผลิต/แพร่กระจาย/บริโภค/ผลิตซ้ำวัฒนธรรมและความหมายต่างๆ (the production/ circulation/ consumption/reproduction of culture and meaning) ดังเช่น การนำเสนอข่าวข่มขืนในสื่อมวลชน ซึ่งเป็นกระบวนการผลิตเผยแพร่นี้อาหาความหมายในกระแสหลักว่าผู้หญิงแต่งตัวล่อแหลม ประพฤติตัวไม่เหมาะสม และไปในที่เปลี่ยวยามค่ำ คีน เป็นเหตุให้ถูกข่มขืน ” เมื่อถึงระดับของการบริโภค ความหมายดังกล่าว ผู้เสพข่าวอาจมีทั้งที่ยืนยันหรือปฏิเสธความหมายดังกล่าว ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ดั้งเดิมของแต่ละบุคคล ซึ่งจะนำไปสู่การผลิตซ้ำความหมายเดิม คือการยืนยันว่า “เพราะผู้หญิงประพฤติน่าดีจึงถูกข่มขืน” หรืออาจเกิดการสร้างความหมายใหม่ว่า “ไม่ใช่เพราะผู้หญิงประพฤติน่าดีจึงถูกข่มขืน แต่เป็นเพราะการที่สังคมเชื่อว่าผู้ชายมีอำนาจที่จะข่มขืนผู้หญิงมากกว่า ” ทั้งนี้ สอดคล้องกับความว่าระบบรหัส (coding system) ของผู้ส่งสารและผู้รับสารไม่จำเป็นต้องเป็นรหัส การสื่อสารชุดเดียวกันเสมอไป การถอดรหัสมิได้ตั้งแต่การถอดรหัสด้วยจุดยืนแบบเดียวกับที่ผู้ส่งสารเข้ารหัสมา (preferred reading) การถอดรหัสด้วยจุดยืนที่ต้องต่อรองความหมายใหม่ ซึ่งแตกต่างไปจากความตั้งใจของผู้ส่งสารและไม่ได้คัดค้านโดยตรง (negotiated reading) และการถอดรหัสด้วยจุดยืนที่ต่อต้านหรือขัดแย้งกับความหมายที่ผู้ส่งสารใส่รหัสมา (oppositional reading) ดังนั้น กระบวนการสื่อสารในทัศนะของฮอลล์ก็คือกระบวนการที่มนุษย์แต่ละคนใช้เพื่อประกอบสร้าง (construct) ความเป็นจริงขึ้นมาตนเอง (สมสุข, 2548: 398-401)

กระบวนการทางวัฒนธรรมที่กล่าวถึงในข้างต้น จะส่งผลให้ความหมายบางอย่างถูกคัดเลือกไว้ และความหมายบางอย่างก็จะถูกใส่เข้ามาหรือนิยามใหม่ ซึ่งเป็นกระบวนการรื้อถอนและสร้างความหมายขึ้นใหม่ (deconstruction and reconstruction of meaning) นักวัฒนธรรมศึกษาได้ต่อยอดแนวคิดของสัญวิทยา โดยชี้ให้เห็นว่าไม่มีระบบสัญลักษณ์ใดในโลกที่มีลักษณะเป็นกลาง (neutral) ตรงกันข้าม ในกระบวนการประกอบสร้างความหมายนั้น จะเป็นกระบวนการที่ใครบางคนมีอำนาจในการกำกับ/ผลิต/เผยแพร่งานความหมายดังกล่าวออกไป ดังนั้น คำถามที่น่าสนใจก็คือ “ใคร” คือผู้มีอำนาจในการประกอบสร้างความหมายดังกล่าว และ “ทำไม” เขาจึงประกอบสร้างความหมายในลักษณะนั้น และเมื่อความหมายนั้นสามารถถูกประกอบสร้างขึ้นมาได้ ดังนั้น ความหมายก็สามารถถูกรื้อถอนและประกอบสร้างความหมายแบบใหม่แทนที่ได้เช่นเดียวกัน ซึ่งก็ยังคงย้อนกลับไปสู่ประเด็นที่ว่าใครคือผู้มีอำนาจในการรื้อถอนความหมายดังกล่าว และภายใต้เงื่อนไขลักษณะใดที่จะส่งผลให้ความหมายดังกล่าวถูกรื้อถอนและประกอบสร้างใหม่ (สมสุข, 2548: 420-422)

ตัวอย่างของ “ข้าวกล้อง” ในสังคมไทย เป็นตัวอย่างที่แสดงการประกอบสร้าง รื้อถอน และประกอบสร้างความหมายใหม่ได้ชัดเจน กล่าวคือ ในอดีต ข้าวกล้องถูกประกอบสร้างความหมายในฐานะเป็นอาหารราคาถูก เป็นอาหารสำหรับบ่าวไพร่ คนคุกหรือผู้ต้องขัง ที่คนไทยเรียกว่า “ข้าวแดง” ดังตัวอย่างสำนวนโบราณที่ว่า “ไม่สำนึกบุญคุณข้าวแดงแกงร้อน” แต่เมื่อเวลาผ่านไป ความหมายเดิมของข้าวกล้องก็ถูกรื้อถอน และประกอบสร้างความหมายใหม่ ในฐานะอาหารของผู้ที่ใส่ใจ

สุขภาพ อาหารชีวิต เป็นต้น (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในหัวข้องานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในเนื้อหา งานวิจัยของทัศนีย์ มีวรรณ (2542))

ในกรณีของงานวิจัยชิ้นนี้ แนวคิดทฤษฎีสัญญาวิทยาและการรื้อถอนความหมายเป็นแนวคิด สำคัญที่ผู้วิจัยจะนำมาใช้ในการวิเคราะห์องค์ประกอบต่างๆ ในพิธีกรรมงานศพ ทั้งองค์ประกอบ ดั้งเดิมที่ดูเหมือนว่าเกือบจะสูญหายไปแล้วอย่างการอยู่เฮี้ยนเฮียน และองค์ประกอบดั้งเดิมที่ยังคงอยู่ รวมถึงองค์ประกอบที่เป็นปริศนาอย่างเหล่า ซึ่งดั้งเดิมไม่เคยมี ถูกใส่เข้ามาในภ ายหลัง และล่าสุดก็ มีความพยายามจะดึงเหล่าออกไปจากพิธีกรรม คำถามสำคัญที่สัญญาวิทยาและการรื้อสร้างความหมาย จะเป็นกรอบในการวิเคราะห์ได้ก็คือ องค์ประกอบแต่ละอย่างเป็นสัญญาณที่หมายถึงอะไร และ สัมพันธ์กับสัญญาณอื่นๆ ในพิธีกรรมงานศพอย่างไร ภายใต้รหัสหรือกฎเกณฑ์เช่นใด ใน แต่ละ ช่วงเวลาที่มีความเปลี่ยนแปลงด้านความหมายเกิดขึ้นหรือไม่ อะไรเป็นสาเหตุของความเปลี่ยนแปลง ใครเป็นผู้มีอำนาจในการเปลี่ยนแปลงความหมาย รวมทั้งพลวัตของกระบวนการสร้าง/รื้อถอน/ สร้างใหม่ความหมายที่เกิดขึ้นด้วย ทั้งนี้ การวิเคราะห์ จะต้องมีการบูรณาการร่วมกัน ทั้งแน วคิด สถานภาพของสื่อพื้นบ้าน กระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม และสัญญาวิทยาและการ รื้อถอนความหมาย

นอกจากนี้ กระบวนการผลิตและผลิตซ้ำของพิธีกรรมงานศพนั้น เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้น ในพื้นที่สาธารณะของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีของพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง ที่ต้อง อาศัยพื้นที่สาธารณะทั้งแบบดั้งเดิมและแบบใหม่ในกระบวนการผลิต ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยแนวคิด เรื่องพื้นที่สาธารณะที่นำเสนอไว้โดยเจอร์เกน ฮาเบอร์มาส มาเป็นแนวทางในการศึกษา แนวคิด ดังกล่าวมีสาระสำคัญดังนี้

พื้นที่สาธารณะ (Public Sphere)

เจอร์เกน ฮาเบอร์มาส (Jurgen Habermas) นักสังคมวิทยาชาวเยอรมันเป็นผู้นำเสนอแนวคิด เกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะ (Public Sphere) โดยมีการนำเสนอไว้ครั้งแรกในหนังสือ The Structural Transformation of the Public Sphere ในปี ค.ศ. 1962 เมื่อวิเคราะห์ความหมายของคำว่า “พื้นที่ สาธารณะ” จะพบว่า คำว่า “พื้นที่” นั้นสามารถเข้าใจได้ทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรม ในทาง รูปธรรม พื้นที่หมายถึงอาณาเขตหรือบริเวณที่มีการแบ่งขอบเขตไว้แน่นอน ในขณะที่ ในทางนามธรรม พื้นที่ที่มีความหมายทางสังคม- การเมือง-วัฒนธรรม ในฐานะเวทีทางนามธรรมเพื่อ การแสดงออก ต่อสู้ หรือการช่วงชิงทางอำนาจในรูปแบบต่างๆ เช่น รายการทางโทรทัศน์ในฐานะที่ เป็นพื้นที่สำหรับภาพตัวแทนของคนกลุ่มต่างๆ ในสังคม ซึ่งคนเหล่านี้จะได้รับการจัดสรรพื้นที่ให้ ปรากฏสู่สาธารณะด้วยเนื้อหา เวลาและประเด็นที่แตกต่างกันออกไป ส่วนคำว่า “สาธารณะ” เป็น

เรื่องผลประโยชน์ของส่วนรวมหรือคนจำนวนมาก หลากหลายกลุ่ม (กาญจนา แก้วเทพ , 2543: 171-173) เมื่อประกอบเข้าด้วยกัน พื้นที่สาธารณะจึงเกี่ยวข้องกับพื้นที่ทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรมที่ผู้คนใช้เป็นเวทีเพื่อการสื่อสารปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับส่วนรวม และความรู้สึกลึกเป็นส่วนรวมนั่นเอง

ฮาเบอร์มาสเห็นว่าพื้นที่สาธารณะคือพื้นที่ที่เชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ส่วนบุคคล (private sphere) ซึ่งเป็นปริมาตรของสังคมมวลชนที่มีทั้งการแลกเปลี่ยนสินค้าและแรงงานทางสังคม และพื้นที่ที่กำกับดูแลโดยรัฐ (sphere of public authority) ซึ่งเกี่ยวข้องกับเจ้าหน้าที่ของรัฐและกลุ่มชนชั้นนำ โดยพื้นที่สาธารณะพาดผ่านทั้งสองปริมาตรนี้ และเป็นพื้นที่ๆ ก่อให้เกิดประชาชาติที่ส่งเสียงไปยังรัฐเพื่อให้เข้าถึงความต้องการที่แท้จริงของสังคมจากการมารวมตัวกันของคนต่างๆ เพื่อบอกเล่า แลกเปลี่ยน โต้เถียง และรับฟังกันและกันในประเด็นอันเป็นสาธารณะหรือเป็นเรื่องของส่วนรวม (Habermas, 1989: 30-31)

โดยอีกนัยหนึ่ง พื้นที่สาธารณะเปรียบเสมือนกับเวทีละครขนาดใหญ่ในสังคมสมัยใหม่ที่เปิดโอกาสให้สมาชิกได้แสดงบทบาทของตนโดยใช้การพูดคุยเป็นสื่อ เป็นพื้นที่ซึ่งคนมีอิสระในการผลิตและกระจายวาทกรรมลักษณะต่างๆ เพื่อวิพากษ์รัฐ ในขณะที่เดียวกันมันก็ไม่ใช่พื้นที่ทางเศรษฐกิจอย่างเป็นทางการ เพราะถึงแม้ว่าพื้นที่สาธารณะอาจจะฝังตัวอยู่ในสังเวียนทางเศรษฐกิจแต่ในปริมาตรดังกล่าว สิ่งที่ขับเคลื่อนกิจกรรมและความสัมพันธ์ไม่ใช่ความสัมพันธ์ทางการตลาด แต่เป็นการปะทะสัมพันธ์กันด้วยวาทกรรม ซึ่งมีทั้งการถกเถียง รับฟัง และการแลกเปลี่ยนทางความคิดอย่างเป็นอิสระ (Fraser, 1990: 56-57)

โดยเหตุที่พื้นที่สาธารณะนั้นเป็นพื้นที่ๆ เกิดขึ้นโดยผู้คนที่ปัจเจกจากพื้นที่ส่วนบุคคล แต่ปัจเจกเหล่านี้ได้มาเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันด้วยประเด็นอันเป็นสาธารณะซึ่งเชื่อมโยงกับประเด็นทางการเมือง และอาณาเขตทางการเมือง เพราะฉะนั้น พวกเขาจึงได้เสนอแนะ แลกเปลี่ยน และรับฟังความคิดเห็นระหว่างกันในโลกของภาษา ซึ่งในที่นี้ฮาเบอร์มาสอธิบายว่ามีทั้งภาษาที่เป็นการพูดคุยในชีวิตประจำวันตามสถานที่ต่างๆ ได้แก่ คลับ salon (ในบริบทของสังคมฝรั่งเศสยุคนั้น salon เป็นห้องรับแขกของบ้านผู้มีฐานะหรือผู้อยู่ในสังคมชั้นสูง ซึ่งใช้เป็นที่รับรองเพื่อนฝูงหรือแขกหรือที่เชิญมาพบปะพูดคุยกัน) สภากาแฟ หรือสมาคมห้างร้านต่างๆ และภาษาที่ปรากฏโดยมีสื่อมวลชนเป็นพาหนะในการเสนอสารณมิติ เพื่อให้รัฐสามารถสัมผัสหรือหยั่งถึงความต้องการที่แท้จริงของมวลชนในสังคมได้ ทั้งนี้ การเติบโตและอิทธิพลของเมืองนั้นถูกทำให้แข็งแกร่งมากยิ่งขึ้นด้วยสถาบันใหม่ๆ ในสังคมยุโรปช่วงรอยต่อของศตวรรษที่ 17 และศตวรรษที่ 18 ซึ่งเป็นบริบททางสังคมที่ฮาเบอร์มาสได้ทำการศึกษาจนเป็นที่มาของการนำเสนอแนวคิดพื้นที่สาธารณะดังกล่าว

สถาบันใหม่ๆ ที่กล่าวถึงนั้น สามารถพบเห็นได้ทั้งในประเทศอังกฤษและฝรั่งเศส โดยสภากาแฟที่ปรากฏในประเทศอังกฤษระหว่างช่วง ค.ศ.1680-1730 และ salon ในช่วงรอยต่อระหว่างยุค

คณะผู้สำเร็จราชการและยุคลปฏิวัติฝรั่งเศส ในทั้งสองประเทศนี้ พบว่าสถาบันที่ว่าได้กลายเป็นศูนย์กลางของการถกเถียง วิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวาง โดยแรกเริ่มอาจเป็นการวิจารณ์ด้านศิลปะและวรรณกรรม แต่ต่อมาก็ขยายวงมาเป็นประเด็นทางการเมืองด้วย ซึ่งทำให้เกิดความเท่าเทียมกันยิ่งขึ้นระหว่างกลุ่มสังคมขุนนางยุคเก่าและกลุ่มปัญญาชนคนชั้นกลาง เพราะสถาบันใหม่ๆ เหล่านี้เป็นพื้นที่สาธารณะที่คนจากทั้งสองกลุ่มจะได้มีโอกาสพบปะและพูดคุยแลกเปลี่ยนกันด้วย (Habermas, 1989: 32-33)

ในประเด็นดังกล่าวนี้ ฮาเบอร์มาสได้เขียนสรุปออกเป็นตารางที่แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ส่วนบุคคล พื้นที่สาธารณะ และพื้นที่ๆกำกับดูแลโดยภาครัฐ ดังตารางที่ 2.1

พื้นที่ส่วนบุคคล (Private Realm)	พื้นที่สาธารณะภายใต้บริบท ทางการเมือง	พื้นที่ๆกำกับดูแลโดยภาครัฐ (Sphere of Public Authority)
<p>ประชาสังคม (Civil Society) เป็นพื้นที่สำหรับการแลกเปลี่ยนสินค้าและแรงงานสังคม</p> <p>พื้นที่ภายในครอบครัว (Conjugal family's internal space) ซึ่งเป็นพื้นที่ๆ ผลิตปัญญาชนคนชั้นกลาง</p>	<p>-พื้นที่สาธารณะภายใต้บริบททางการเมือง</p> <p>-พื้นที่สาธารณะที่ปรากฏในโลกของภาษา (ในคลับหรือในสื่อ) (“เมือง” - ตลาดของสินค้าทางวัฒนธรรม)</p>	<p>รัฐ (อาณาบริเวณของ “ตำรวจ”)</p> <p>ศาล (สังคมของขุนนาง ผู้พิพากษา)</p>

ตารางที่ 2.1: พื้นที่ส่วนบุคคล พื้นที่สาธารณะ และพื้นที่ๆกำกับดูแลโดยภาครัฐ
ที่มา: คัดแปลงจาก a schema of social realms by Habermas, 1989: 30

ถึงแม้ว่า salon หรือสภากาแฟจะมีความแตกต่างกันในเชิงขนาดหรือองค์ประกอบ รูปแบบเชิงกระบวนการ หัวข้อในการสนทนา รวมไปถึงบรรยากาศของการวิพากษ์ถกเถียง แต่สถาบันเหล่านี้ต่างมีคุณลักษณะบางอย่างร่วมกัน (Habermas, 1989: 36-38) คุณลักษณะเหล่านี้ได้แก่

1. ในพื้นที่สาธารณะดังกล่าว บุคคลต่างๆ จะมีสถานภาพเท่าเทียมกัน ในฐานะปัจเจกบุคคลที่มีสิทธิเท่าเทียมกันในการแสดงออกซึ่งความคิดเห็น ตำแหน่งทางสังคมหรือฐานะทางเศรษฐกิจไม่เป็นข้อได้เปรียบในพื้นที่ดังกล่าว หากแต่จะเป็นปัจจัยที่ทำให้ถูกตั้งข้อสงสัยได้

2. ประเด็นที่หยิบยกขึ้นมาวิพากษ์วิจารณ์หรือถกเถียงในพื้นที่สาธารณะจะเป็นประเด็นซึ่งกลายเป็นความตระหนักร่วมของกลุ่ม โดยที่ก่อนหน้านี้ไม่เคยได้รับการสนใจในระดับสาธารณะมาก่อน หรือเป็นวาทกรรมที่เคยถูกเก็บกดปิดกั้นไว้หรือยึดอำนาจในการตีความโดยผู้ที่มีอำนาจ แต่เมื่อประเด็นเหล่านี้เข้ามาสู่พื้นที่สาธารณะ อำนาจของผู้มีอำนาจจะถูกท้าทาย รวมถึงปัจเจกในพื้นที่สาธารณะ จะมีความเชื่อมั่นในการเปิดเผยสิ่งที่ถูกปกปิดซ่อนเร้นหรือกำหนดนิยามใหม่ให้กับวาทกรรม

ดังกล่าว ภายหลังจากที่ได้มีกระบวนการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ ความคิด กับบุคคลอื่นๆ ในพื้นที่สาธารณะนั้นๆ

3. ในพื้นที่สาธารณะเหล่านี้ เป็นพื้นที่ของการรวบรวมบรรดาปัจเจกชนทั้งหลาย รวมถึงนานาทัศนะของพวกเขาเข้าไว้ด้วยกัน ทัศนะเหล่านี้จะไม่ถูกจำกัด ใดให้เป็นความเห็นของคนเฉพาะกลุ่มเฉพาะพวก แต่จะต้องเปิดกว้างออกเพื่อเกิดการแลกเปลี่ยน ปะทะประสาน และหลอมรวมร่วมกันกับความเห็นของบุคคลอื่นๆ อยู่ตลอดเวลา เช่น ข้อเขียนหรือบทความที่ถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นประเด็นโดยผู้อ่านผู้ฟัง คนเหล่านี้จะร่วมแสดงออกถึงความคิดเห็น นของพวกเขาคือประเด็นดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ ประเด็นจึงไม่ถูกจำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่จะกลายเป็นเรื่องทั่วไปที่คนทั่วไปสามารถรับรู้และแลกเปลี่ยนกันได้ และถึงแม้ว่าจะมีกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อนหรือเป็นสถาบัน การรวมตัวของพวกเขาก็ไม่ถือว่าเทียบเท่ากับ “มวลชน” เพียงแต่อาจถือว่าพวกเขาเป็นเสมือนหนึ่งกลุ่มตัวแทนของมวลชนเท่านั้น

อย่างไรก็ดี ในอีกด้านหนึ่ง นักวิชาการหลายคนก็ได้วิพากษ์แนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาสในประเด็นที่ว่าสิ่งที่ฮาเบอร์มาสนำเสนอไว้นั้นเป็นแนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะที่ปรากฏในยุคสมัยรอยต่อของปลายศตวรรษที่ 17 และต้นศตวรรษที่ 18 ของยุโรป ซึ่งลักษณะสังคมและผู้คนในสมัยดังกล่าวมีความแตกต่างกันอย่างมากกับปัจจุบัน (Fraser, 1990: 58) โดยเฉพาะการที่สังคมปัจจุบันกลายเป็นสังคมมวลชน(Mass Society) ซึ่งปราศจากสายสัมพันธ์ทางสังคมที่เชื่อมโยงผู้คนไว้ด้วยกัน รวมไปถึงผู้คนมีสถานภาพเป็นผู้บริโภค ซึ่งให้ความสำคัญของมิตินา เป็นผู้บริโภค (consumer) เพื่อตอบสนองความต้องการแบบปัจเจกมากกว่าที่จะเป็นพลเมือง (citizen) ซึ่งหมายถึงการเป็นสมาชิกคนหนึ่งของคนหมู่มากโดยรวม มีสิทธิรวมถึงเสรีภาพในการ แสดงความคิดเห็นต่อประเด็นต่างๆ เพื่อผลประโยชน์ของส่วนรวม และวิถีการดำเนินชีวิตที่ผู้คนตกอยู่ภายใต้เงื่อนไขของการดำเนินชีวิตในสังคมสมัยใหม่ เช่น การใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการเดินทาง การทำงานเพื่อเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง การบริโภคข้อมูลข่าวสารที่ล้นเกิน เงื่อนไขเหล่านี้ทำให้การสื่อสารที่แท้จริงซึ่งเป็องค์ประกอบสำคัญของพื้นที่สาธารณะ ไม่เกิดขึ้น (กาญจนา, 2543: 194-203)

สำหรับข้อวิพากษ์อื่นๆ เท่าที่ค้นพบได้แก่ มีผู้แสดงทัศนะว่าไม่ใช่เฉพาะพื้นที่สาธารณะของผู้ชายชนชั้นกลางผิวขาวเท่านั้นที่มีบทบาทต่อการพัฒนาประชาธิปไตย แต่ยังคงมีพื้นที่สาธารณะในรูปแบบอื่นนอกเหนือไปจากที่ฮาเบอร์มาสได้ทำการศึกษา เช่น พื้นที่สาธารณะของผู้ใช้แรงงาน พื้นที่สาธารณะของผู้หญิง ทั้งๆ ที่กลุ่มคนเหล่านี้ล้วนมีบทบาทต่อการพัฒนาการของ การปกครองในระบอบประชาธิปไตยไม่น้อยไปกว่ากลุ่มคนที่ฮาเบอร์มาสศึกษา (Kellner, 2007: 56, Calhoun, 1992 อ้างถึงใน วิริยะ สว่างโชติ, 2545: 2)

การวิพากษ์อีกแนวทางหนึ่งนั้น ชี้ว่า “พื้นที่สาธารณะ” ไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การถกเถียงอภิปรายหรือวิพากษ์วิจารณ์บนหลักการของเหตุผลเสมอไป แต่ในบางครั้ง พื้นที่สาธารณะอาจเป็นพื้นที่สำหรับการพูดคุยเชิงศิลปะหรือประเด็นอื่นๆ นอกเหนือไปจากประเด็นทางการเมืองก็ได้

เช่นเดียวกัน ดังที่ปรากฏในงานวิจัยของเอ็ดสุโกะ คาโตะ (Kato, 2009) ที่สาธิตให้เห็นถึงรูปแบบและลักษณะพื้นที่สาธารณะในมิติการสื่อสารและวัฒนธรรมในพิธีชงชาของญี่ปุ่น (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมได้ในหัวข้องานวิจัยที่เกี่ยวข้อง) และความสัมพันธ์ของผู้คนในพื้นที่สาธารณะก็ไม่จำเป็นต้องยืนยาว อาจเป็นการปฏิสัมพันธ์ในช่วงระยะเวลาสั้นๆ หรือชั่วคราวชั่วคราวก็ได้ (Ikegami, 2005 cited in Kato, 2009: 146)

นอกเหนือจากข้อวิพากษ์ข้างต้น นักวิชาการรุ่นใหม่หลายคนยังเสนอด้วยว่าการศึกษารองพื้นที่สาธารณะในปัจจุบันนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องขยายขอบฟ้าทางทฤษฎีให้สอดคล้องกับปรากฏการณ์จริงทางสังคม ในแง่นี้ นักวิชาการเหล่านี้ชี้ว่า มิติของพื้นที่สาธารณะในยุคปัจจุบันมีความซับซ้อนอย่างยิ่ง เนื่องจากความซับซ้อนของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมทั้งในแง่บุคลิกภาพ การแสดงออก ความเชื่อ หรืออัตลักษณ์ ด้วยเหตุนี้ ในพื้นที่สาธารณะหนึ่งๆ ยังอาจมีพื้นที่สาธารณะย่อยๆ ที่แฝงตัวอยู่ใน พื้นที่สาธารณะย่อยๆ เหล่านี้เป็นพื้นที่ของกลุ่มย่อยต่างๆ ซึ่งมีทั้งกลุ่มเฉพาะและกลุ่มชายขอบ ในระหว่างกลุ่มเหล่านี้เองมีอัตลักษณ์ร่วมบางอย่าง แต่ก็มีลักษณะเฉพาะของกลุ่มตนด้วย และในท่ามกลางความหลากหลายเหล่านี้ อัตลักษณ์ของกลุ่มย่อยยังสามารถเลื่อนไหลได้ตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้ พื้นที่สาธารณะที่ปรากฏอยู่ทั่วไปเหล่านี้ จึงอาจมี “พื้นที่สาธารณะเพื่อการต่อกร” (a counterpublic sphere) กับพื้นที่สาธารณะกระแสหลักปรากฏอยู่ด้วย ดังนั้น การศึกษาประเด็นพื้นที่สาธารณะในยุคปัจจุบันจึงจำเป็นต้องวิเคราะห์ให้เห็นภาพเชิงซ้อนของพื้นที่สาธารณะทุกลักษณะที่แฝงตัวอยู่ในสังคมให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ (Squire, 2002: 446-468)

ผู้วิจัยเห็นว่า การทำความเข้าใจเรื่องพื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาสซึ่งให้ความสำคัญกับกระบวนการสื่อสารที่แท้จริงนั้น เกี่ยวพันอย่างเหนียวแน่นกับแนวคิดของฮาเบอร์มาสเรื่องเหตุผลกับผลประโยชน์ ซึ่งควรนำมาอธิบายไว้ไปพร้อมกันด้วย

ฮาเบอร์มาสเป็นนักวิชาการที่ให้ความสำคัญกับทั้ง “เหตุผล” (rationality) และ “อารมณ์/ความรู้สึก/สุนทรียะ (aesthetic/feeling) โดยเขาเห็นว่ากิจกรรมทางสังคมต่างๆ ของมนุษย์มี 3 มิติได้แก่มิติของงาน (work) มิติของปฏิสัมพันธ์ (interaction) และมิติของอำนาจ (power) (กาญจนา, 2543ข: 159-164)

มิติของงาน เป็นกิจกรรม เกี่ยวกับการใช้เหตุผลเชิงกลไกและเทคนิค หรืออีกนัยหนึ่งเป็นเหตุผลเชิงวัตถุที่สัมผัส จับต้อง ชั่ง ตวงวัด ได้ ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจะเป็นผลประโยชน์เชิงวัตถุหรือเชิงรูปธรรม ความรู้ที่นำมาใช้ประกอบจึงเป็นองค์ความรู้ทางเทคนิค ทางวิทยาศาสตร์แบบกลไก มีสถิติที่ชัดเจนรองรับ

มิติของปฏิสัมพันธ์ เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้ภาษาและสัญญาเพื่อจัดการความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกันให้เกิดความเข้าใจและความร่วมมือ เหตุผลที่นำมาใช้จึงเป็นเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับการตีความหมาย (hermeneutic) หรือเหตุผลทางประวัติศาสตร์ เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจ

ในวิถีคิดและความเห็นของกันและกัน รวมถึงได้มีการซึมซับ คัดกรอง หลอหลอมความเห็นเหล่านั้นเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในวิถีคิดและความเห็นของตนเองด้วย เป็นความสามารถในการเข้าใจใกล้อัตวิสัยของกันและกันที่เรียกว่า intersubjectivity ได้มากยิ่งขึ้น ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นเป็นผลประโยชน์ที่ปรากฏในชีวิตของคนแต่ละคน ซึ่งอาจไม่สามารถชั่งตวงวัดออกมาได้ แต่รู้สึกและสัมผัสได้ เช่น ความสัมพันธ์ที่ราบรื่นภายในชุมชน เป็นต้น

มิตินของอำนาจ เป็นกิจกรรมที่สัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคมที่มีลำดับชั้นซึ่งไม่เท่าเทียมกัน ส่งผลให้มีการใช้อำนาจเพื่อครอบงำการสื่อสาร และในขณะที่เดียวกันก็จะมีแรงต้านการใช้อำนาจดังกล่าวด้วย เหตุผลที่นำมาใช้ในมิตินี้เป็นเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับการสะท้อนตนเอง (self-reflection) ในมิตินของอำนาจ และผลประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจก็คือผลประโยชน์จากการครอบงำ (domination interest) และผลประโยชน์ที่เกิดจากการปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระ (emancipatory interest)

กาญจนา (2543ข, 160-164) ได้ยกตัวอย่างกิจกรรมการสร้างเขื่อน โดยวิเคราะห์มิติทั้งสามที่เกิดขึ้นจากกรณีดังกล่าว เมื่อภาครัฐต้องการพลังงานจากกระแสไฟฟ้าก็มักมีการหยิบยกโครงการก่อสร้างเขื่อนขึ้นมาพิจารณา เหตุผลและผลประโยชน์เชิงวัตถุที่ถูกนำมาอธิบายเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับโครงการ ได้แก่ ปริมาณไฟฟ้าที่คาดว่าจะได้รับ เม็ดเงินค่าไฟฟ้าที่ภาครัฐจะสามารถประหยัดได้ หรือกำไรจากการขายไฟฟ้าดังกล่าวให้ประเทศเพื่อนบ้าน หรือแม้แต่การอธิบายด้วยเหตุผลว่าพื้นที่ๆ จะนำมาสร้างเขื่อนนั้น หากปล่อยไว้ให้ชาวบ้านอยู่อาศัยก็ไม่สามารถสร้างประโยชน์มหาศาลให้กับประเทศชาติได้มากเท่ากับการสร้างเขื่อน ความรู้ที่นำมาใช้ประกอบจึงเป็นความรู้เชิงกลไก ไม่ว่าจะเป็น การวิจัยสำรวจ เทคโนโลยีในการก่อสร้างและการผลิตกระแสไฟฟ้า ผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

ในทางตรงข้าม เมื่อมองจากมิติความสัมพันธ์ ชาวบ้านย่อมพิจารณาโครงการดังกล่าวในฐานะโครงการที่มีผลกระทบต่อตนเองและความสัมพันธ์ระหว่างครอบครัว ชุมชน และภาครัฐ เพราะพวกเขาอาจจะต้องอพยพย้ายถิ่นฐานที่เคยอยู่มาเป็นเวลานานเพื่อให้การสร้างเขื่อนเกิดขึ้นได้ เหตุผลที่ชาวบ้านจะนำมาใช้พิจารณาและสื่อสารกับภาครัฐก็คือการล่มสลายของชุมชน การไม่มีที่ทำกิน หรือการต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่สงบสุขเรียบง่ายไปสู่วิถีแบบใหม่ซึ่งไม่คุ้นเคย เป็นต้น

เมื่อภาครัฐและภาคประชาชนต่างมองจากมิติที่แตกต่าง ใช้เหตุผลคนละแบบ มองเห็นผลประโยชน์คนละด้าน เมื่อกระบวนการมาสู่การเจรจา ความขัดแย้งย่อมเกิดขึ้น ท้ายที่สุด มิตินของอำนาจก็จะเข้ามาแสดงบทบาทเพื่อกำหนดกระบวนการคลี่คลายความขัดแย้ง และนำไปสู่ผลลัพธ์ลักษณะต่างๆ หากภาครัฐใช้อำนาจเชิงครอบงำในการ คลี่คลายความขัดแย้ง กล่าวคือ การกล่าวอ้างความชอบธรรมในฐานะที่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ ผนวกกับผลประโยชน์เชิงเทคนิคด้านต่างๆ ที่ประเทศจะได้รับ คำเนิการก่อสร้างเขื่อนโดยไม่ฟังเสียงคัดค้านของชาวบ้าน เมื่อนั้น ความขัดแย้งย่อมดำเนินไปไม่รู้จบ ซึ่งฮาเบอร์มาสเสนอว่า กลไกสำคัญที่จะช่วยแก้ไขความขัดแย้งดังกล่าวได้ก็

คือระบบการสื่อสารแบบเปิด (open communication) ซึ่งจะช่วยสร้างสมดุลของการกระจายอำนาจไปยังทุกส่วน พื้นที่สาธารณะ ถือเป็นส่วนหนึ่งของระบบการสื่อสารแบบเปิด เนื่องจากพื้นที่สาธารณะจะเปิดโอกาสให้ทุกคนที่เป็นตัวแทนของผลประโยชน์แต่ละแบบได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจต่อประเด็นที่เกี่ยวข้องกับทุกฝ่ายอย่างเท่าเทียมกัน โดยฮาเบอร์มาสได้เสนอตัวแบบของสังคมในอุดมคติว่าเป็นสังคมที่ไม่ถูกรอบงำโดยมิติใดมิติหนึ่ง แต่เป็นสังคมที่ทุกมิติต่างได้รับการพิจารณาอย่างเสมอภาคกันนั่นเอง

การศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำแนวคิดพื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาสมาเป็นพื้นฐานในการศึกษาพื้นที่สาธารณะที่เกิดขึ้นในการขับเคลื่อน โครงการงานศพจดเกล้าในชุมชนบ้านดง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำคุณลักษณะต่างๆ ของพื้นที่สาธารณะที่ฮาเบอร์มาสระบุไว้มาพิจารณาเปรียบเทียบกับพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดง พร้อมทั้งใช้แนวคิดเรื่องเหตุผลและผลประโยชน์มาช่วยในการวิเคราะห์ถึงที่มาของพื้นที่สาธารณะดังกล่าว ทั้งนี้ผู้วิจัยตระหนักดีว่า พื้นที่สาธารณะที่ฮาเบอร์มาสเสนอเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อการต่อสู้ในเชิงการเมืองของชนชั้นกลางเพื่อเพิ่มอำนาจการต่อรองของตนต่อรัฐในสังคมยุโรปซึ่งมีบริบทที่แตกต่างออกไปจากสังคมไทย แต่ผู้วิจัยต้องการขยายทฤษฎีด้วยการนำแนวคิดดังกล่าวมาศึกษาพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมของสังคมไทยนั่นก็คือพื้นที่พิธีกรรม ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อการแลกเปลี่ยนเชิงอารมณ์และความรู้สึกเป็นหลัก อีกทั้งในกรณีของชุมชนบ้านดงนั้น แกนนำชุมชนได้ใช้พื้นที่ สาธารณะเพื่อต่อสู้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรหัสทางวัฒนธรรม และเป็นการต่อรองระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้านด้วยกันเอง จึงเป็นที่น่าสนใจว่า ลักษณะและบทบาทหน้าที่ของพื้นที่สาธารณะแบบไทยๆ ของคนสามัญธรรมดาจะเป็นเช่นไร รวมถึงแนวทางที่ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะได้อย่างเป็นรูปธรรมในกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องปัจจัยเรื่องทุน (capital) มาเกื้อหนุนในการขับเคลื่อนให้เกิดผลสำเร็จ

แนวคิดเรื่องทุนของปีแอร์ บูร์ดิเยอ

ในบทความเรื่อง The Forms of Capital (Bourdieu, 1986: 241-258) นั้น ปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสได้เสนอแนวคิดทางสังคมในการพิจารณาเรื่องทุนซึ่งเป็นมุมมองที่ขยายความเข้าใจเรื่องทุนออกไปอย่างกว้างขวาง นอกเหนือจากมิติทางเศรษฐกิจไปสู่มิติทางสังคมวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม ก่อนที่ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงสิ่งที่บูร์ดิเยอเสนอในประเด็นดังกล่าว จำเป็นต้องกล่าวถึงมุมมองของบูร์ดิเยอที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกและสังคมไว้ด้วย

บูร์ดิเยอได้วิพากษ์ว่าเมื่อพิจารณาทฤษฎีทางมานุษยวิทยาที่มีอยู่ จะพบว่าทฤษฎีในกลุ่มโครงสร้าง-การหน้าที่นิยม (Structural-functionalism) โครงสร้างนิยม (Structuralism) และมาร์กซิส

(Marxism) จัดเป็นวัตถุนิยม (objectivism) ซึ่งให้ความสำคัญกับโครงสร้างว่าเป็นสิ่งที่กำหนดการกระทำของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นโครงสร้างทางสังคม โครงสร้างทางภาษา หรือโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ในขณะที่ทฤษฎีในกลุ่มชาติพันธุ์วิทยา(Ethno methodology) ก็จัดได้ว่าเป็นอัตุนิยม (subjectivism) เพราะให้ความสำคัญกับการกระทำของคนในฐานะเป็นผู้กำหนดโครงสร้าง บุรดิ เยอวิพากษ์ทั้งสองข้าง เขาเห็นว่าทฤษฎีกลุ่มแรกมองข้ามบทบาทของคนในฐานะที่เป็นผู้กำหนดทั้งการกระทำและโครงสร้าง ในขณะที่ฝ่ายหลังแม้จะให้ความสำคัญกับการกระทำของคน แต่ก็ไม่ได้สนใจศึกษาระดับปัจเจก แต่เน้นความสำคัญของปัจเจกในฐานะสมาชิกของกลุ่ม ช่องว่างที่บุรดิเยอมองเห็นก็คือการศึกษาคนในฐานะที่เป็นปัจเจกและไม่ได้เป็นผู้ถูกกำหนดแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่ยังมีบทบาทในการเป็นผู้กำหนดด้วย ด้วยเหตุนี้แนวคิดของบุรดิเยอจึงมองบุคคลทั้งในฐานะปัจเจกและในฐานะสมาชิกของกลุ่ม โดยคนเหล่านั้นเป็นทั้งผู้ถูกกำหนดจากโครงสร้างบางอย่าง และเป็นผู้กำหนดโครงสร้างนั้นด้วย (สตูนิย์ ประสงค์บัณฑิต, 2548: 42) แนวคิดนี้เป็นที่มาของศาสตร์แห่งการปฏิบัติ (Science of human practice) ซึ่งเป็นจุดยืนทางวิชาการของบุรดิเยอ ซึ่งอธิบายความสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธี (ความสัมพันธ์แบบต่างกำหนดซึ่งกันและกัน) ระหว่างโครงสร้างสองส่วน ได้แก่ โครงสร้างทางวัตถุ ส่วนที่สองคือ ความโน้มเอียงทางอุปนิสัย ซึ่งเป็นโครงสร้างระดับปัจเจกที่เกิดจากโครงสร้างอันแรก และโดยทั่วไปโครงสร้างระดับปัจเจกมีแนวโน้มที่จะผลิตซ้ำเพื่อธำรงรักษาหรือเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางวัตถุ ความโน้มเอียงทางอุปนิสัยดังกล่าว บุรดิเยอเรียกว่า“habitus” (กาญจนาและสมสุข, 2551: 540-541) ซึ่งอธิบายได้ว่าความโน้มเอียงทางอุปนิสัยดังกล่าวมีลักษณะเป็น โครงสร้างที่ยืดหยุ่นและกำหนดขอบเขตของการกระทำ ส่งผลให้การกระทำมีความโน้มเอียงอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ไม่ได้เป็นการกำหนดการกระทำโดยตรง นอกจากนี้ โครงสร้างยังเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นด้วย ผ่านกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมตั้งแต่ในช่วงแรกๆ ของชีวิตที่ปลูกฝังค่านิยมและวิถีคิดต่างๆ รวมถึงระบบการจัดการกับร่างกายลงไปในตัวบุคคล ส่งผลให้บุคคลปฏิบัติกรต่างๆ โดยอยู่ในกรอบของความโน้มเอียงเหล่านั้น (ชนิดา เสถียรไพศาลสุข, 2550: 85-86)

บุรดิเยอได้ขยายกรอบการมองเรื่องทุน ซึ่งเป็นความพยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างคนต่างๆ ภายในสังคม และความสัมพันธ์กับสังคมซึ่งเป็น โครงสร้างใหญ่ เขาเห็นว่าความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมปัจจุบันนั้น การครอบงำของชนชั้นปกครองยังคงดำรงอยู่ เพียงแต่ลักษณะที่แฝงเร้น ไม่ได้บังคับใช้กำลัง ไม่ได้สมคบกันหลอกลวงประชาชน แต่การครอบงำและการเอาเปรียบนั้นได้แฝงตัวอยู่ใน “ทุน” รูปแบบต่างๆ (กาญจนาและสมสุข, 2551: 549)

ในบทความเรื่อง The Forms of Capital บุรดิเยออธิบายว่า “ทุน” (capital) ปรากฏอยู่ในรูปลักษณะต่างๆ ได้หลายแบบ แต่สิ่งที่เป็นคุณสมบัติของทุนก็คือ มันเป็นสิ่งที่ต้องใช้ระยะเวลาในการสั่งสม และมีศักยภาพในการสร้างผลประโยชน์ให้แก่ผู้ครอบครอง ทุนนี้สามารถผลิตซ้ำตัวมันเองในรูปแบบเดิมหรือรูปแบบอื่นๆ อันเป็นภาคขยายก็ได้ พร้อมทั้งยังมีแนวโน้มที่จะคงอยู่ในระยะยาว ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่อธิบายว่าเพราะเหตุใดบุคคลแต่ละคนจะมีโอกาสเข้าถึงความสำเร็จได้ไม่

เท่าเทียมกัน ยิ่งไปกว่านั้น โครงสร้างของการกระจายทุนในรูปแบบที่แตกต่างกันยังเป็นภาพแสดง โครงสร้างภายในของโครงสร้างสังคมอีกด้วย (Bourdieu, 1986: 241-242)

บูร์ดิเยอได้แบ่งทุนออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ ทุนเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม ทุน ทางสังคม และทุนสัญลักษณ์ โดยในบทความเรื่อง The Forms of Capital นั้นเขาได้จำแนกความแตกต่าง ระหว่างทุนสามประเภทแรก และต่อมาได้เพิ่มเติมแนวคิดเกี่ยวกับทุนสัญลักษณ์เข้าไปในภายหลัง โดยได้กล่าวถึงทุนประเภทสุดท้ายนี้ไว้ในหนังสือชื่อ Distinction ที่เขาเป็นผู้เขียน รายละเอียดเกี่ยวกับ ทุนแต่ละประเภทมีดังต่อไปนี้ (Bourdieu, 1986: 243-258, กาญจนาและสมสุข, 2551: 551-553)

1. ทุนเศรษฐกิจ (economic capital)

ทุนเศรษฐกิจ (economic capital) ที่เห็นได้ชัดเจนนั่น ประกอบด้วย รายได้ สินทรัพย์ ที่ดิน อาคารบ้านเรือน เครื่องประดับ ยานพาหนะ เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถแปรสภาพเป็นเงินได้ โดยตรง รูปแบบการจัดการที่เข้ามาเกี่ยวข้องจะเชื่อมโยงถึงสถาบันต่างๆ ที่ดูแลด้าน “สิทธิในการ ถือครอง”

ลักษณะเด่นของทุนเศรษฐกิจคือความเป็นรูปธรรม คิดคำนวณเชิงปริมาตร ได้ จึงง่ายต่อ การศึกษาในแง่มุมต่างๆ อาทิ การวิเคราะห์การสะสมทุน การครอบครองทรัพย์สิน การแลกเปลี่ยน และการถ่ายโอนทรัพย์สิน เป็นต้น

2. ทุนวัฒนธรรม (cultural capital)

ทุนวัฒนธรรม (cultural capital) แสดงออกใน 3 รูปแบบ ได้แก่ ทุนวัฒนธรรมที่ฝังตัวอยู่ ภายในบุคคลทั้งทางร่างกายและจิตใจ (embodied state) ทุนวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุสิ่งของ (objectified state) เช่น รูปภาพ หนังสือ พจนานุกรม หรือเครื่องมือเครื่องมือนานาชนิด และทุนวัฒนธรรมที่อยู่ใน รูปแบบของสถาบัน (institutionalized state) ตัวอย่างเช่น ใบประกาศนียบัตรจากสถาบันการศึกษา ซึ่งเปรียบเสมือนเครื่องรับประกันคุณวุฒิของบุคคล โดยมีการอ้างอิงไปยังสถาบันหรือองค์กรที่รับรอง

ทุนวัฒนธรรมที่ฝังตัวอยู่ภายในบุคคลทั้งทางร่างกายและจิตใจ (embodied state) หรืออีกนัย หนึ่งคือสมรรถนะด้านวัฒนธรรมของบุคคล เช่น ความสามารถ /ความรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม บุคลิกท่าทางทำ ซึ่งบุคคลสามารถแปรทุนวัฒนธรรมดังกล่าวให้กลายเป็นทุนในรูปแบบอื่น อาทิ ทุนเศรษฐกิจ ดังตัวอย่างที่กาญจนาและสมสุขได้ยก ตัวอย่างว่า หากบุคคลคนหนึ่งสามารถใช้ความรู้ ด้านปรัชญาที่เขาใช้อยู่มาใช้ในการเขียนบทความประจำในนิตยสารจนก่อให้เกิดรายได้ นั่น แสดงว่าบุคคลผู้นั้นได้ใช้สมรรถภาพด้านวัฒนธรรมของเขาในฐานะ “ทุนวัฒนธรรม” แล้วนั่นเอง

จุดเด่นอีกประการหนึ่งของสมรรถนะด้านวัฒนธรรมของบุคคลก็คือต้องใช้เวลาอันยาวนาน ในการสั่งสม ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ในชั่วข้ามคืน อีกทั้งไม่มีใครสามารถทำแทนกันได้ ซึ่ง ขาย แลกเปลี่ยนก็ไม่ได้ บุคคลนั้นจะต้องได้รับการปลูกฝังบ่มเพาะ มีการอุทิศตนในการเรียนรู้ (ทั้งที่

เกิดขึ้นโดยตั้งใจและมีได้ตั้งใจ) เช่น ความรอบรู้ด้านศิลปะ ย่อมเกิดขึ้นจากความสนใจและการศึกษาค้นคว้ามาอย่างยาวนาน จนเกิดการฝังตัวของความรู้หรือความชำนาญดังกล่าวกลายเป็นส่วนหนึ่งในตัวของผู้นักศึกษา โดยเจ้าตัวเองก็ไม่สามารถอธิบายถึงขั้นตอนหรือความเป็นมาของความเชี่ยวชาญดังกล่าวได้อย่างชัดเจน เช่น พ่อเพลงแม่เพลงลำตัดที่สามารถค้นสดได้ทันทีตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า เป็นต้น

สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า สมรรถนะด้านวัฒนธรรมของบุคคลนั้นจะถูกบ่มเพาะขึ้นตั้งแต่ช่วงปฐมวัยของชีวิต เด็กที่เติบโตขึ้นมาในครอบครัวที่รักในงานศิลปะและมีกำลังทรัพย์เพียงพอในการสะสมงานศิลปะที่ตนชื่นชอบ ย่อมมีแนวโน้มที่จะได้รับการปลูกฝังให้มีความรักในงานศิลปะและความรู้ด้านต่างๆ เกี่ยวกับงานศิลปะมาตั้งแต่เยาว์วัย สิ่งนี้เชื่อมโยงไปสู่โอกาสและศักยภาพในการศึกษาด้านศิลปะของเด็กคนดังกล่าวในอนาคตซึ่งจะมีความได้เปรียบเหนือกว่าเด็กคนอื่น ๆ

ทุนวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุสิ่งของ (objectified state) คือ วัตถุสิ่งของทางวัฒนธรรมรูปแบบต่างๆ ที่บุคคลครอบครองเป็นเจ้าของ เช่น ภาพวาด ภาพถ่าย หนังสือ งานประติมากรรม แผ่นซีดี ซึ่งวัตถุสิ่งของเหล่านี้สามารถแปรสภาพกลายเป็นทุนเศรษฐกิจได้เช่นเดียวกัน เช่น การสะสมรูปภาพของศิลปิน ซึ่งสามารถนำไปขายต่อให้กับผู้ที่สะสมได้ ในขณะที่เดียวกันทุนวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุสิ่งของก็เชื่อมโยงอย่างเหนียวแน่นกับสมรรถนะด้านวัฒนธรรมของบุคคลอีกด้วย บุคคลที่มีสมรรถนะด้านวัฒนธรรม หากได้ครอบครองวัตถุสิ่งของทางวัฒนธรรม เขาก็ย่อมสามารถสร้างคุณค่าให้กับวัตถุสิ่งของดังกล่าว รวมไปถึงการใช้ประโยชน์จากวัตถุดังกล่าวได้อย่างเต็มที่ด้วยในทางกลับกัน วัตถุเหล่านี้ก็ช่วยสร้างภาพลักษณ์หรือส่งเสริมให้สมรรถนะทางวัฒนธรรมของผู้ที่ครอบครองมีความแข็งแกร่งยิ่งขึ้นในสายตาของบุคคลอื่นๆ

ทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบสถาบัน (institutionalized state) เกี่ยวพันกับสถาบันการศึกษาต่างๆ คุณสมบัติทางการศึกษา รวมไปถึงคุณภาพหรือชื่อเสียงของสถาบันการศึกษาด้วย เนื่องจากสถาบันการศึกษาต่างๆ นั้นสามารถกำหนดให้คุณสมบัติบางประการ (ซึ่งอาจเป็นคุณสมบัติที่เกิดขึ้นจากการมีสมรรถนะทางวัฒนธรรมบางด้านกลายเป็นมาตรฐานหรือเป็นที่ยอมรับของสังคมประกาศคุณวุฒิที่ออกให้โดยสถาบันเหล่านี้ทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างผู้ที่ได้เรียนรู้จากสถาบันอันเป็นที่ยอมรับกับผู้ที่ศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเอง ซึ่งอาจถูกสังคมตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับคุณสมบัติได้ทุกเมื่อในขณะที่ผู้ซึ่งมีการรับรองจากสถาบันนั้นมักไม่ถูกตั้งคำถาม เนื่องจากสังคมมักมีความเชื่อมั่นในองค์กรซึ่งมีการยอมรับอย่างถูกต้องตามกฎหมาย

บูร์ดิเยอได้อ้างถึงทัศนะของเมอร์เลอ ปอนตี (Merleau-Ponty) ว่า สถาบันสามารถสร้างและสั่งสมทุนวัฒนธรรมขององค์กรผ่านจากคนรุ่นสู่รุ่นด้วยการใช้พิธีกรรมลักษณะต่างๆ อาทิ พิธีกรรมการคัดเลือกคนเข้าศึกษาด้วยการกำหนดเงื่อนไขเข้มข้น กระบวนการที่ซับซ้อน หลายขั้นตอน ใช้ข้อสอบที่ยาก สิ่งเหล่านี้ได้สร้างความแตกต่างขึ้นมาในเบื้องต้นแล้ว ระหว่างผู้ที่ประสบความสำเร็จในการสอบเข้าเป็นลำดับต้นๆ กับผู้ที่ล้มเหลวในการสอบเข้าอย่างสิ้นเชิง พร้อมกันนั้น ก็เป็นวิธีที่

แบบผลในการสร้างความแตกต่างระหว่างสถาบันดังกล่าวกับสถาบันอื่นๆ หรืออีกนัยหนึ่งเป็นวิธีเพิ่มมูลค่าให้กับทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปของสถาบันนั่นเอง

ในทัศนะของบูร์ดิเยอ แนวคิดเรื่องทุนวัฒนธรรมนี้สามารถใช้เป็นข้อสันนิษฐานในการอธิบายว่า เพราะเหตุใดความสำเร็จทางการศึกษาของเด็กที่มาจากต่างชนชั้นกันจึงไม่เท่าเทียมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สิ่งนี้ชี้ให้เห็นว่า เด็กที่มาจากชนชั้นเฉพาะบางชนชั้นจะได้รับผลประโยชน์บางประการที่แตกต่างจากเด็กในชนชั้นอื่น แนวคิดดังกล่าวเป็นการโต้แย้งต่อทัศนะแบบเดิม ที่เชื่อว่าความสำเร็จหรือล้มเหลวทางการศึกษาเป็นผลมาจากความถนัดโดยธรรมชาติของตัวเอง

บูร์ดิเยอยังได้วิพากษ์ด้วยว่า แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างการลงทุนทางการศึกษากับปัจจัยทางเศรษฐกิจด้านต่างๆ โดยเฉพาะการเปรียบเทียบในแง่ตัวเงินเพียงอย่างเดียว เช่น การมุ่งมองเฉพาะค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาและเวลาที่ใช้ไปกับการศึกษา กับผลตอบแทนเป็นตัวเงินที่ได้รับ อาทิ รายได้ในอนาคต ทำให้นักเศรษฐศาสตร์ไม่สามารถอธิบายถึงความแตกต่างในเชิงลึกได้ว่า ทรัพยากรที่แต่ละชนชั้นได้ใช้จ่ายไปเพื่อการลงทุนทางเศรษฐกิจ ควบคุมไปกับการลงทุนทางวัฒนธรรมนั้นมีความแตกต่างกันอย่างไร การละเลยดังกล่าว ยังทำให้เราไม่สามารถมองเห็นการลงทุนทางการศึกษาในอีกมิติหนึ่งด้วย นั่นก็คือการถ่ายทอดและส่งผ่านทางวัฒนธรรม ที่นำไปสู่การผลิตซ้ำทางโครงสร้างสังคมนั่นเอง

3. ทุนทางสังคม (social capital)

ทุนทางสังคม (social capital) นี้ โดยทั่วไปแล้วสามารถมองได้จาก 2 มิติ มิติแรกเป็นการมองที่ตัวโครงสร้างหรือเครือข่าย เช่น โครงสร้างของกลุ่มเพื่อนร่วมรุ่นจากโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัย ส่วนมิติที่สอง เป็นการมองโดยตัวบุคคลที่มีเครือข่าย โดยการพิจารณาว่าเครือข่ายที่ตนมีนั้นเป็นทรัพยากรของตน ซึ่งทุนทางสังคมในทัศนะบูร์ดิเยอเป็นการมองในมิติที่สอง และเขาเชื่อว่าการศึกษารื่องทุนทางสังคมนั้น สามารถศึกษาได้จากระดับปัจเจกบุคคล

บูร์ดิเยออธิบายว่าทุนทางสังคมเกี่ยวพันกับการสังสรรค์ทรัพยากรที่จำเป็นต้องได้ อาทิ แรงงาน เงินทุน และทรัพยากรที่เป็นนามธรรม เช่น ความอบอุ่นใจ ความมั่นใจ เพราะทุนทางสังคมสัมพันธ์โดยตรงกับเครือข่ายทางสังคม รวมไปถึงกลุ่มคนที่รวมตัวกันเป็นสมาชิกขององค์กรหรือสถาบันด้วย พร้อมทั้งมีความคาดหวังถึงการเกื้อกูลและความไว้วางใจระหว่างกัน รวมไปถึงผลประโยชน์ที่ได้แลกเปลี่ยนและตอบแทนอย่างเท่าเทียมกัน การรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือมีเครือข่าย ทำให้บุคคลผู้เป็นสมาชิกสามารถเข้าถึงสิ่งที่เป็นทุนร่วมของกลุ่ม (collectivity-owned capital) ได้ง่ายกว่าผู้ที่ไม่ได้เป็นสมาชิก รวมไปถึงการมีเครดิตเป็นที่ยอมรับทั้งภายในเครือข่ายและนอกเครือข่ายอีกด้วย

เราสามารถวิเคราะห์การมีอยู่ของทุนทางสังคมโดยสังเกตุได้จาก ความร่วมมือร่วมใจกันในปฏิบัติการบางอย่าง การแลกเปลี่ยนเชิงวัตถุหรือในเชิงสัญลักษณ์เพื่อ ชำรงไว้ซึ่งเครือข่ายของพวกเขา นอกจากนี้ยังสามารถสังเกตุได้จากการตั้งชื่อและใช้ชื่อร่วมกัน อาทิ ชื่อกลุ่ม พรรค หรือสโมสร

ขนาดของทุนทางสังคมที่บุคคลครอบครองอยู่สามารถพิจารณาจากขนาดของเครือข่ายที่เขาสามารถเชื่อมโยงเข้าถึงได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมไปถึงขนาดของทุนเศรษฐกิจหรือทุนวัฒนธรรมที่เขาและบุคคลในเครือข่ายของเขามีสิทธิ์เข้าถึงด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่าเราไม่อาจพิจารณาทุนทางสังคมโดยแยกขาดออกจากการพิจารณาทุนเศรษฐกิจและทุนวัฒนธรรมได้ ในอีกแง่หนึ่ง ทุนทางสังคมนี้ถือเป็นตัวคูณที่ทำให้ทุนเศรษฐกิจและทุนวัฒนธรรมของบุคคลมีความแข็งแกร่งยิ่งขึ้นไปอีก ด้วยเหตุดังกล่าว ทุนทางสังคมโดยทางอ้อมจึงเป็นปัจจัยในการผลิตและผลิตซ้ำความไม่เท่าเทียมกันในสังคม

4. ทุนสัญลักษณ์ (symbolic capital)

ทุนสัญลักษณ์ (symbolic capital) นั้น หมายถึงทรัพยากรใดๆ ก็ตามที่มีคุณค่าและมีผลต่อผู้มีพื้นฐานด้านเกียรติยศ ชื่อเสียง เป็นที่จดจำได้ โดยทั่วไปแล้ว ทุนสัญลักษณ์ไม่สามารถเปลี่ยนสภาพไปเป็นทุนประเภทอื่นๆ ได้ แต่มักจะปรากฏขึ้นควบคู่ไปกับทุนประเภทอื่น เช่น บุคคลที่มีทุนเศรษฐกิจสูง ก็จะมีทุนสัญลักษณ์ที่ติดตัวในฐานะ “เศรษฐี” หรือผู้ที่มีทุนทางวัฒนธรรมสูงทั้งในแง่สมรรถนะทางวัฒนธรรม ผวนกับการได้รับการแต่งตั้งหรือรับประกันโดยสถาบัน ก็ย่อมทำให้บุคคลผู้นั้นมีทุนสัญลักษณ์ในฐานะที่เป็น “ศิลปินแห่งชาติ” ส่วนผู้ที่มีเครือข่ายทางสังคมกว้างขวาง ก็อาจมีทุนทางสัญลักษณ์ในฐานะที่เป็น “ผู้กว้างขวาง” หรือ “ผู้มากบารมี” เป็นต้น

กาญจนาและสมสุข (2551: 552) ตั้งข้อสังเกตว่า ในสังคมที่มีการแบ่งงานกันทำอย่างมาก ความมีชื่อเสียงจะแยกอยู่ตามสาขาหรือแวดวงที่บุคคลผู้นั้นสังกัดและอาจเป็นที่รู้จักหรืออีกนัยหนึ่งสามารถใช้ทุนสัญลักษณ์ได้ในเฉพาะบางแวดวงเท่านั้น อาทิ ผู้ที่มีชื่อเสียงด้านกล้วยไม้หรือด้านดาราศาสตร์ นอกจากนี้ หากพิจารณาถึงการสถาปนาองค์กรและรางวัลบางประเภท เช่น นิตยสารประเภท Who's Who การมอบรางวัลโนเบล รางวัลซีไรต์ เราก็จะสามารถวิเคราะห์ได้ถึงภาคปฏิบัติ การของกระบวนการสะสมและแลกเปลี่ยนทุนสัญลักษณ์ได้ในระดับหนึ่ง

ในสังคมที่แตกต่างกันจะมีการให้นิยามต่อทุนสัญลักษณ์ไว้ต่างกัน ด้วยเหตุนี้ ไม่ว่าจะเป็นบุคคล การกระทำ หรือวัตถุ เมื่อถูกนำมาขึ้นมาพิจารณาในระบบที่แตกต่างกัน ย่อมมีทุนสัญลักษณ์แตกต่างกัน ทั้งๆ ที่ เป็นสิ่งเดียวกันนั่นเอง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนได้แก่ เยาวชนที่ชอบแสดงความคิดเห็นหรือวิพากษ์วิจารณ์อย่างตรงไปตรงมาในสังคมตะวันตกจะมีทุนสัญลักษณ์ในฐานะที่เป็นคนซึ่ง “มีความเชื่อมั่นในตนเองสูง แต่บุคคลๆ เดียวกันเมื่ออยู่ภายใต้บริบทสังคมตะวันออก พฤติกรรมดังกล่าวอาจไม่นับว่าเป็นทุนสัญลักษณ์แต่อย่างใด เนื่องจากไม่ได้ทำให้เขามีชื่อเสียงในเชิงบวก แต่กลับถูกมองว่าเป็น “เด็กก้าวร้าว” เป็นต้น

แนวคิดเรื่องทุนของบูร์ดิเยอนี้เป็นแนวคิดสำคัญอีกแนวคิดหนึ่งที่ผู้วิจัยจะได้นำไปใช้ในการวิเคราะห์บุคคลระดับแกนนำของชุมชนบ้านดง เนื่องจากผู้วิจัยตั้งข้อสันนิษฐานว่าปัจจัยหนึ่งที่เป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้โครงการคเหล้าในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงประสบความสำเร็จ

ก็คือปัจจัยเรื่องทุนของผู้นำทางความคิดในชุมชนบ้านดงนั้นเอง และแนวคิดเรื่องทุนของบูร์ดิเยอ ก็เน้นการวิเคราะห์ทุนในมิติของปัจเจกซึ่งสอดคล้องกับกรอบการศึกษาในครั้งนี้ ถึงแม้ว่าบูร์ดิเยอจะมีทัศนะต่อทุนในเชิงลบ กล่าวคือ เขาเห็นว่าทุนนั้นเป็นปัจจัยสำคัญในการชำระรักษาการครอบงำและความได้เปรียบของชนชั้นนำให้อยู่เหนือกว่าชนชั้นอื่นๆ ใน สังคม แต่จากการลงพื้นที่เพื่อศึกษาความเป็นไปได้ในเบื้องต้น ผู้วิจัยได้ มีโอกาสพบกับแกนนำของชุมชนและเห็นความเป็นไปได้ในการศึกษาต่อยอดแนวคิดเรื่องทุนของบูร์ดิเยอ แต่เลือกที่จะพลิกมุมมองที่มีต่อ “ทุน” ให้เป็นไปในเชิงบวก ในแง่ของการบริหารจัดการทุนที่มีอยู่อย่างจำกัดอย่างสร้างสรรค์ของชนชั้นล่างเพื่อเสริมสร้างพลังและความเข้มแข็งให้กับตนเองและชุมชน จึงน่าสนใจเป็นอย่างยิ่งที่จะค้นหาต่อไปว่าทุนประเภทใดกันแน่ที่ทำให้ชาวบ้านระดับรากหญ้าในชนบทไทยสามารถสร้างตนเองให้กลายเป็นผู้นำอย่างไม่เป็นทางการ รวมถึงสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงในทางสร้างสรรค์ให้เกิดขึ้นกับชุมชนของตนได้ และเป็นการหาคำตอบด้วยว่า ในกรณีของชุมชนชนบทที่คนอาจมีทุนทั้ง 4 ประเภทอย่างจำกัดนั้น เป็นไปได้หรือไม่ว่าจะมีทุนอื่นๆ นอกเหนือไปจากทุน 4 ประเภทนี้ ที่ท้ายที่สุด คือการพยายามตอบคำถามสำคัญที่ว่าแกนนำชุมชนได้นำทุนต่างๆ ที่มีมาใช้ในพื้นที่สาธารณะ ภายใต้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อขับเคลื่อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้อย่างไร

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication)

แนวคิดเรื่องการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นแนวคิดสำคัญที่ผู้วิจัยจะใช้วิเคราะห์กระบวนการสื่อสารของชุมชนบ้านดงจนนำไปสู่การงดเกล้าในงานศพ เนื่องจากแนวคิดดังกล่าวได้รับการยอมรับว่าเป็นส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งปรากฏการณ์ที่ศึกษาที่สอดคล้องกับแนวคิดดังกล่าว จึงควรศึกษาวิเคราะห์ว่าการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นมีลักษณะอย่างไร รวมทั้งโครงการงานศพงดเกล้าได้อาศัยการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนกระบวนการอย่างไรบ้าง

แนวคิดที่ว่าด้วยการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเริ่มได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ในประเทศกำลังพัฒนา โดยมีแนวคิดของเปาโล แฟร์ (Paulo Freire) และองค์การการศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือยูเนสโกที่ได้รับการกล่าวถึงกันมาก แฟร์เสนอแนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมผ่านกระบวนการสื่อสารสนทนา (dialogical communication) ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่กรอบคิดในการมองมนุษย์ทุกคนบนพื้นฐานความเท่าเทียมแห่งศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ซึ่งจะนำไปสู่การเคารพและยอมรับในความแตกต่าง การเปิดใจรับฟังอย่างแท้จริง นำไปสู่การแก้ไขและหาทางออกของปัญหาโดยใช้มุมมองร่วมกัน มิใช่มุมมองเชิงปัจเจก แฟร์ให้ความสำคัญกับกระบวนการสื่อสารระหว่างบุคคลผ่านการพูดคุยสนทนา ในขณะที่แนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของยูเนสโกเน้นระบุดึงความสามารถในการเข้าถึง (access) กระบวนการในการตัดสินใจของมวลชน รวมถึง

ความสามารถในการถ่ายทอดปฏิกิริยาป้อนกลับของแต่ละบุคคลไปสู่การรับรู้ร่วมกัน นอกจากนี้ยังควรครอบคลุมไปถึงการมีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิตของการสื่อสารทุกขั้นตอน ตั้งแต่การวางแผนการจัดการ และกระบวนการผลิตสารอีกด้วย ทั้งนี้ ความแตกต่างประการสำคัญระหว่างแนวคิดของแฟร์และข้อเสนอของยูเนสโกก็คือ ในขณะที่แฟร์ เน้นถึงความสำคัญของกระบวนการพูดคุยสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นหลัก แต่แนวคิดที่เสนอโดยยูเนสโกให้ความสำคัญต่อสื่ออื่นๆ นอกเหนือไปจากสื่อบุคคลในการสร้างกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพราะการถ่ายทอดปฏิกิริยาป้อนกลับของคนไปสู่การรับรู้ร่วมกันให้ทั่วถึงและครอบคลุมนั้น สื่ออื่นๆ โดยเฉพาะสื่อมวลชนจะเข้ามามีบทบาทสำคัญในกระบวนการดังกล่าว (Servaes, 1996: 13-25)

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมและการสื่อสารเพื่อการพัฒนา เพราะมีความพยายามแสวงหากระบวนการทัศน์ใหม่ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา หลังจากกระบวนการทัศน์การพัฒนากระแสหลักเริ่มถูกตั้งคำถามและท้าทายมากขึ้นเป็นลำดับ เนื่องจากความล้มเหลวในการพัฒนาที่ไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาที่จะส่งผลเปลี่ยนแปลงชีวิตของพวกเขา ในสังคมไทยเอง ความตื่นตัวต่อกระบวนการทัศน์ใหม่เริ่มปรากฏให้เห็นนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ซึ่งมีการนำเสนอแนวคิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนโดยใช้กลไกการมีส่วนร่วม สายทิพย์ สุคติพันธ์ (2534: 92) ระบุว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนก็คือการคืนอำนาจในการกำหนดการพัฒนาให้แก่ประชาชน กล่าวคือ อย่างน้อยที่สุดประชาชนก็ควรมีส่วนร่วมในการริเริ่มวางแผนและดำเนินการในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นอยู่และอนาคตของพวกเขา

ที่ผ่านมา กระบวนทัศน์การพัฒนากระแสหลักมองการพัฒนาเป็นเส้นตรง เพื่อเปลี่ยนแปลงจาก “ความด้อยพัฒนา” ไปสู่ “ความทันสมัย” และการสื่อสารเพื่อให้บรรลุผลดังกล่าวต้องใช้กระบวนการสื่อสารแบบทางเดียว (one-way communication) จากผู้มีอำนาจไปสู่ประชาชน แต่กระบวนทัศน์ใหม่ให้ความสำคัญกับกระบวนการสื่อสารแบบสองทาง (two-way communication) ที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถมีปฏิกิริยาโต้ตอบกันทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการได้ตลอดเวลา ซึ่งจะส่งผลให้ลักษณะของการไหลของข่าวสาร (flow of information) มีความหลากหลายทั้งจากบนลงล่าง (bottom-down) จากล่างขึ้นบน (bottom-up) และแบบแนวระนาบ (horizontal) (กาญจนา แก้วเทพ และคณะ, 2543: 5)

กระบวนการสื่อสารแบบสองทางนี้ เมื่อพิจารณาภายใต้บริบททางสังคมวัฒนธรรมแล้ว ก็ จะเห็นว่าเป็นกระบวนการสื่อสารภายใต้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (ritualistic model of communication) นั่นเอง เจมส์ ดับบลิว แครีย์ (Carey, 1992: 13-35) เสนอว่าเมื่อก้าวถึงการสื่อสารในเชิงพิธีกรรมเมื่อใดก็ตาม การสื่อสารจากมุมมองนี้จะเชื่อมโยงกับคำต่างๆ ต่อไปนี้เสมอ ได้แก่ “การแบ่งปัน” “การมีส่วนร่วม” “ภาคี” “การคบหาสมาคม” “การมีความคิดความเชื่อร่วมกัน” ซึ่งหากสืบสาวต่อเราจะพบรากฐานร่วมกันระหว่างคำต่างๆ ต่อไปนี้ นั่นคือ “โดยทั่วไป/โดยสากล-

commonness” “การสมาคม-communion” “ชุมชน-community” และ “การสื่อสาร-communication” การสื่อสารเชิงพิธีกรรมไม่ได้มุ่งที่ความสามารถในการแพร่ขยายสารผ่านทะเลต่าง ๆ (มุมมองที่ให้ความสำคัญต่อปัจเจก) แต่มุ่งไปที่การคงอยู่ของสังคมผ่านช่วงเวลา (มุมมองที่ให้ความสำคัญต่อความเป็นชุมชน) จากการแสดงออกถึงความเชื่อและความศรัทธาร่วมกันของคน โดยนัยนี้ การสื่อสารเปรียบเสมือนพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ที่ดึงดูดผู้คนซึ่งมีความคิดความเชื่อร่วมกันมา พบปะแบ่งปันกันและกลายเป็นการคบหาสมาคมกัน

เหตุที่แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรมให้ความสำคัญกับกระบวนการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างผู้คนที่มีความคิดความศรัทธาร่วมกันก็เนื่องจากมุมมองเกี่ยวกับความจริงที่เป็นรากฐานทางความคิด แครีย์เห็นว่าโลกความจริงของสสาร เหตุการณ์ และความเป็นไปต่างๆ ที่เราสังเกตเห็นนั้น ล้วนมีภาษาหรือสัญลักษณ์ต่างๆ เป็นตัวพร รมนาหรืออธิบายโลกความจริงเหล่านั้น (และบางครั้งอาจบิดเบือนหรือทำให้สับสนก็ได้) ดังนั้น จึงแสดงว่า “ความจริง” เกิดขึ้นจากการรับรู้ผ่านภาษา หรือสัญลักษณ์ หากมีการรับรู้ความหมายร่วมกัน (shared meaning) ก็จะเกิดความคิดความศรัทธาร่วมกัน อันนำไปสู่ปฏิบัติ สัมพันธ์หรือการสื่อสารนั่นเอง ในขณะที่เดียวกันกระบวนการสื่อสารนี้เองที่จะผลิตซ้ำและสืบทอดความศรัทธาร่วมของผู้คน

กาญจนา แก้วเทพ (2550) ระบุว่าแบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรมมีวัตถุประสงค์สำคัญคือเน้นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความรู้ ความรู้สึก ข้อมูลข่าวสาร ประสบการณ์ เพื่อให้เกิดความรู้ร่วมกัน ความเข้าใจร่วมกัน อารมณ์ความรู้สึกร่วมกัน รวมไปถึงเหตุการณ์ /การกระทำและประสบการณ์ร่วม ดังนั้น ผู้ส่งสารและผู้รับสารในแบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรมจะไม่ยึดบทบาทที่ตายตัว แต่จะสามารถสลับสับเปลี่ยนบทบาทการเป็นผู้ส่งผู้รับสารระหว่างกันได้ตลอดเวลา ซึ่งเอื้อให้เกิดบรรยากาศทางการสื่อสารที่มีความเท่าเทียมและร่วมแรงร่วมใจกัน ส่งผลให้ความคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ งอกงามได้ง่าย

จากการประมวลเนื้อหาในข้างต้น จึงอาจสรุปได้ว่ากระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนั้นก็คือการสื่อสารที่บทบาทของผู้สื่อสารในกรส่งสารและรับสารมีความยืดหยุ่น สลับสับเปลี่ยนกันได้ มีทิศทางการไหลของข่าวสารทุกรูปแบบ เนื่องจากคนทุกคนมีสิทธิ์เป็นผู้สื่อสารผ่านกระบวนการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้เข้าร่วมในกระบวนการได้อย่างเท่าเทียมในระดับต่างๆ ผ่านช่องทางที่หลากหลาย ทั้งนี้ สิ่งสำคัญที่เป็นเป้าหมายของการสื่อสารก็คือการ “ร่วมกันสร้าง” ความรู้ ความเข้าใจ ประสบการณ์ ความศรัทธา หรือแม้แต่อารมณ์ความรู้สึก ที่กลายเป็นสิ่งซึ่งรับรู้ “ร่วมกัน” ผู้สื่อสารต่างมองเห็นผลสัมฤทธิ์ของการสื่อสารที่กว้างไกลมากไปกว่าความสำเร็จในระดับปัจเจก แต่เป็นผลสัมฤทธิ์ในระดับกลุ่มหรือสังคมในระยะยาว

ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และคณะ (2549: 33-42) ได้เสนอไว้ว่าการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม นั้นเกี่ยวข้องกับหลักการสำคัญ 7 ประการ ได้แก่ 1) ความหลากหลายของผู้เข้าร่วม 2) การเข้าถึงสื่อทั้งไม่ว่าจะในฐานะผู้บริโภค ผู้ผลิต หรือ ผู้บริหารสื่อ 3) ความเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์

4) ความโดดเด่นของสาร ซึ่งควรเป็นประเด็นที่สมาชิกในชุมชนรู้สึกเกี่ยวข้อง มีส่วนร่วม หรือเป็นเจ้าของ 5) การปรึกษาหารือ ซึ่งเน้นกระบวนการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน 6) การสนับสนุนทั้งในระดับกระบวนการและระดับโครงสร้าง และ 7) กระบวนการเชิงประชาธิปไตย

กาญจนาและคณะ(2543: 54-61) ได้ประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในประเด็นต่างๆ ได้แก่ เป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมในองค์ประกอบของการสื่อสาร และระดับการมีส่วนร่วม นอกจากนี้ พัชรี สิโรต และคณะ (2546: [3-1]-[5-38]) ได้ประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการมีส่วนร่วมไว้ด้วย ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำมาสรุปไว้ด้วยกัน โดยมีรายละเอียดในแต่ละประเด็นดังต่อไปนี้

1. เป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

ในที่นี้ กาญจนาและคณะ ได้มุ่งเน้นไปที่เป้าหมายในระดับชุมชน ซึ่งประกอบด้วย การกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเอง สร้างความมั่นใจให้กับประชาชนที่เข้ามามีส่วนร่วมให้เห็นคุณค่าในความคิดและความเชื่อของตน มีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนในการทำสิ่งต่างๆ เช่น การใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เกิดการเรียนรู้และเกิดทักษะใหม่ๆ นอกจากนี้ยังเป็นการกระตุ้นให้ชุมชนได้แสดงความรู้สึกเกี่ยวกับปัญหา วิธีการวิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งแนวทางการแก้ไขปัญหาจากทัศนะของชุมชนเองด้วย

2. การมีส่วนร่วมในองค์ประกอบของการสื่อสาร

การมีส่วนร่วมในองค์ประกอบของการสื่อสาร สามารถพิจารณาได้ในหลายประเด็น ได้แก่ เป้าหมายของการสื่อสาร ลักษณะสองทางของการสื่อสาร ผู้ส่งสาร ประเภทของเนื้อหาสาร ประเภทของช่องทาง/สื่อ และ ผู้รับสารและการมีปฏิสัมพันธ์

2.1 เป้าหมายของการสื่อสาร เป็นการพิจารณาว่าจะกำหนดให้ชุมชนมีส่วนร่วมในระดับใด เช่นในระดับผู้รับสารที่คอยป้อนปฏิสัมพันธ์กลับ(feedback) เข้าร่วมแสดงความคิดเห็นต่างๆ หรือเข้าร่วมในการกำหนดนโยบาย เป็นต้น

2.2 ลักษณะสองทางและ interactivity ของการสื่อสาร หากเอื้ออำนวยให้กระบวนการสื่อสารเป็นลักษณะสองทางและมีการตอบโต้กันอยู่ตลอดเวลาขึ้นเท่าใด โอกาสที่ชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมก็ยิ่งมากขึ้นเท่านั้น

2.3 ผู้ส่งสาร ประเด็นที่ต้องนำมาพิจารณาคือ ในชุมชนนั้น โอกาสที่คนส่วนใหญ่จะ เป็นผู้ส่งสารมีมากหรือน้อย เท่าถึงหรือไม่ และเมื่อเปรียบเทียบระหว่างนักสื่อสารมวลชนอาชีพ เจ้าหน้าที่รัฐ และชาวบ้าน สัดส่วนในการเป็นผู้ส่งสารของกลุ่มต่างๆ เป็นอย่างไร

2.4 ประเภทของเนื้อหาสาร ประเด็นที่ต้องนำมาพิจารณาคือ เนื้อหาสารที่นำมาสื่อสารนั้นเกี่ยวข้องกับสภาพความเป็นจริงของชุมชนหรือไม่ มากหรือน้อย นอกจากนี้ หากวิธีการนำเสนอ

มีลักษณะของการสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะซึ่งกันและกัน (dialogue) แสวงหาความร่วมมือจากหลายฝ่าย (collaboration) และก่อให้เกิดการตัดสินใจโดยกลุ่ม (group decision making) ก็จะเป็นผลดีต่อการมีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้น

2.5 ประเภทของช่องทาง/สื่อ ตามหลักการแล้ว สื่อขนาดเล็ก เช่น สื่อเฉพาะกิจ จะเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมได้มากกว่าสื่อมวลชน สื่อที่ชาวบ้านคุ้นเคย เช่น สื่อประเพณี ก็จะเอื้ออำนวยให้ชาวบ้านเข้าร่วมได้ง่ายกว่าสื่อสมัยใหม่ที่แปลกหน้า

2.6 ผู้รับสารและการมีปฏิกริยาป้อนกลับ กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนั้นมีทัศนะเกี่ยวกับผู้รับสารว่าผู้รับสารมิใช่ผู้ที่ว่างเปล่าและไม่รู้อะไรเลยเกี่ยวกับเนื้อหาสาระที่จะสื่อไป แต่ความรู้ที่ผู้รับสารมีอาจเป็นความรู้คนละชุดหรือแตกต่างจากที่ผู้ส่งสารคาดเอาไว้ นอกจากนี้วิธีการรับสารของประชาชนก็ไม่ได้เป็นไปในลักษณะตั้งรับ (passive) แต่มีลักษณะเป็นเชิงรุก (active) และมีปฏิกริยาป้อนกลับ (feedback) ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

3. ระดับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมของชุมชนสามารถแบ่งออกเป็น 3 ระดับ ดังนี้

3.1 การมีส่วนร่วมในฐานะเป็นผู้รับสาร/ผู้ใช้สาร (audience/receiver/user) ซึ่งเป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับต่ำสุด ในเบื้องต้นอาจดูเหมือนว่าผู้รับสารมีฐานะเป็นผู้รับสารแต่เพียงอย่างเดียว แต่จะมีการขยายแนวคิดของผู้รับสารให้ตระหนักในสิทธิในการรับรู้ของตนเองรวมทั้งสิทธิในการบอกเล่าข่าวสารของตนสู่สาธารณะชนในที่นี้ บทบาทของผู้รับสารก็จะมีการปรับเปลี่ยนไปสู่การเป็นผู้ส่งสารในบริบทการสื่อสารอื่นๆได้ – ผู้วิจัย) และต้องสร้างหลักประกันในการมีส่วนร่วมของผู้รับสารทั้งในช่วงขาเข้า (input) และขาออก (output) รวมไปถึงการให้ความสำคัญต่อช่องทางข่าวสารว่าประชาชนสามารถรับ/ส่งข่าวสารผ่านช่องทางใดได้บ้าง

3.2 การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่ง/ผู้ผลิต/ผู้ร่วมผลิต/ผู้ร่วมแสดง (sender/producer/co-producer/performance) เป็นขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในระดับที่สูงขึ้นมา จำเป็นต้องสร้างเงื่อนไขใหม่ๆ เพิ่มเติมหรือต้องมีการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเก่าๆ ที่มีอยู่ การเข้ามามีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิตหรือผู้ผลิตนั้นสามารถแบ่งออกได้หลายขั้นตอนตามแนวคิดการผลิตสื่อ ได้แก่

1) ขั้นตอนการผลิต (pre-production stage) ได้แก่ ขั้นตอนการเตรียมการก่อนการผลิตสื่อ ประกอบด้วย การเลือกประเด็นหัวข้อ การเลือกแง่มุมในการนำเสนอ การรวบรวมข้อเท็จจริงที่จะใช้เป็นวัตถุดิบ การเขียน บทแบบต่างๆ การคัดเลือกนักแสดงและตัวแสดง หรือการวางแผนเลือกรูปแบบในการนำเสนอ เป็นต้น

2) ขั้นตอนการผลิต (production stage) ได้แก่ ขั้นตอนการลงมือผลิต เช่น การเข้าห้องอัดหรือห้องจัดรายการและลงมือบันทึกเสียงหรือออกอากาศ (รายการวิทยุ) บันทึกเสียงและภาพหรือถ่ายทอดสดออกอากาศ (รายการโทรทัศน์/วิดีโอ/ภาพยนตร์)

3) **ขั้นหลังการผลิต (post-production stage)** ได้แก่ ขั้นตอนภายหลังจากถ่ายทำเสร็จสิ้น ซึ่งอาจต้องมีการตัดต่อ ทำเสียงประกอบ หรือเพิ่มเติมด้านเทคนิคต่างๆ

การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ส่งสารนี้จึงสามารถกระทำได้ในหลายขั้นตอน โดย การสร้างโอกาสให้ชุมชนได้เรียนรู้และสร้างทักษะใหม่ๆ เช่น การอบรมและให้ความรู้เชิงปฏิบัติเรื่องการผลิตสื่อให้กับชุมชน และถึงแม้ว่าชาวบ้านอาจไม่ได้ลงมือผลิตด้วยตนเอง แต่ก็สามารถมีส่วนร่วมในขั้นของการร่วมคิด ร่วมวางแผน และร่วมดำเนินงานในส่วนอื่นๆ ได้

3.3 การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบาย (policy maker/planner)

การมีส่วนร่วมในขั้นนี้ถือว่าเป็นระดับสูงสุดของการมีส่วนร่วม และเป็นที่ยกย่องว่า ยิ่งระดับของการมีส่วนร่วมสูงขึ้นมากเท่าใด สัดส่วนของชุมชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมได้ก็จะเล็กลง การมีส่วนร่วมในฐานะผู้วางแผนและกำหนดนโยบายนี้ หากมองในระดับกว้างจะหมายถึงการวางแผนและกำหนดนโยบายของการสื่อสารทุกประเภทที่มีอยู่ในชุมชน ส่วนในระดับที่แคบลงก็หมายถึงการมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนและนโยบายของสื่อบางประเภทที่จะเข้ามาในชุมชนนั่นเอง

4. เทคนิคการมีส่วนร่วม

เทคนิคการมีส่วนร่วมนั้นสามารถจำแนกออกได้ 3 ประเภทตามลักษณะของการสื่อสาร ได้แก่ เทคนิคการให้ข้อมูลแก่ประชาชน เทคนิคการมีส่วนร่วมแบบการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน และเทคนิคการมีส่วนร่วมแบบปรึกษาหารือ ซึ่งแต่ละเทคนิคมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

4.1 **เทคนิคการให้ข้อมูลแก่ประชาชน** เป็นการสื่อสารแบบทางเดียว มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชน ประกอบไปด้วยรูปแบบที่หลากหลาย ได้แก่ เอกสารข้อเท็จจริงจดหมายข่าว รายงานการศึกษา การจัดทำวีดิทัศน์ การจัดตั้งศูนย์ข้อมูลข่าวสาร การแถลงข่าว เวทีนำเสนอข้อมูล การสื่อสารผ่านวิทยุกระจายเสียง การจัดสัมมนาวิชาการให้แก่สื่อมวลชน หอกระจายข่าวชุมชน การทัศนศึกษา/เยี่ยมชมโครงการ การนำเสนอ และการชี้แจงให้ประชาชนในการประชุมของทางราชการ

4.2 **เทคนิคการมีส่วนร่วมแบบการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชน** เป็นการสื่อสารแบบทางเดียวเป็นส่วนใหญ่ มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมความคิดเห็นและข้อมูลต่างๆ จากประชาชน ประกอบไปด้วยรูปแบบที่หลากหลาย ได้แก่ การสัมภาษณ์รายบุคคล การสนทนากลุ่มย่อย การแสดงความคิดเห็นผ่านเว็บไซต์ การสำรวจความคิดเห็น สายด่วนสายตรง และการปรึกษาหารืออย่างเป็นทางการ (ประชาพิจารณ์)

4.1 **เทคนิคการมีส่วนร่วมแบบปรึกษาหารือ** เป็นการสื่อสารแบบสองทาง มีวัตถุประสงค์เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการและประชาชน ประกอบไปด้วยรูปแบบที่หลากหลาย ได้แก่ เวทีสาธารณะ การพบปะแบบไม่เป็นทางการ คณะทำงานเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล การประชุมเชิงปฏิบัติการ และคณะที่ปรึกษา

ผลลัพธ์สำคัญที่เกิดขึ้นจากกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม นั้น ก่อให้เกิดการกระจายอำนาจจากกลุ่มผู้มีอำนาจไปสู่ประชาชนในระดับชุมชน ซึ่งหมายถึงการเพิ่มพลังอำนาจให้กับชุมชน ฝึกฝนให้สมาชิกในชุมชนเรียนรู้การพึ่งพาตนเองในระดับกลุ่ม เร็ ย่นรู้การจัดการด้วยตนเอง บนพื้นฐานของความเท่าเทียม ทั้งด้านการแสดงความคิดเห็น การพิจารณาปัญหาและทางเลือกต่างๆ การตัดสินใจเกี่ยวกับทางออกที่เหมาะสม และการรับผิดชอบต่อสิ่งที่เกิดขึ้นร่วมกัน (ปาริชาติ และคณะ, 2549: 42)

ในการศึกษาครั้งนี้ จะได้นำแนวคิดเรื่องการ สื่อสารแบบมีส่วนร่วมมาวิเคราะห์องค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพในทุกระดับ ได้แก่ การสื่อสารในแนวระนาบที่เกิดขึ้นภายในชุมชน และการสื่อสารในแนวตั้ง เพื่อขยายผลไปสู่ระดับอำเภอและจังหวัด ทั้งนี้ องค์ความรู้ทางทฤษฎีที่ได้ประมวลมา จะได้นำมาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ ได้แก่ การวิเคราะห์บทบาทในการเป็นผู้ส่งสารและผู้รับสารของคนในชุมชน ระดับในการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้อง เป้าหมายของการสื่อสารที่เกิดขึ้น ช่องทางการมีส่วนร่วมมากหรือน้อย รวมไปถึงการวิเคราะห์บริบทของชุมชนที่มีส่วนสนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมด้วย ทั้งนี้เพื่อค้นหาคำตอบสำคัญว่าลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงนั้นมีลักษณะเช่นไร จึงสามารถเชื่อมร้อยผู้คนในชุมชนให้เกิดความตระหนักต่อปัญหา ร่วมกันหาแนวทางแก้ไข จนนำไปสู่การลงมือปฏิบัติให้เกิดความเปลี่ยนแปลงได้ในที่สุด

นอกเหนือจากแนวคิดต่างๆ ที่ได้ระบุไว้ข้างต้นแล้ว ยังมีแนวคิดเรื่องสังคมแห่งภาพตื่นตาตื่นใจ (society of the spectacle) ที่เป็นแนวคิดที่ผู้วิจัยได้นำมาทบทวนเสริมในกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อให้อาจสามารถอธิบายมิติเชิงสังคมของปรากฏการณ์ต่างๆ ในการศึกษาครั้งนี้ ได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น จึงจะได้นำถ้อยคำถึงทฤษฎีดังกล่าวไว้เป็นลำดับสุดท้าย ดังต่อไปนี้

สังคมแห่งภาพตื่นตาตื่นใจ (Society of the Spectacle)

แนวคิดเรื่องสังคมแห่งภาพตื่นตาตื่นใจเป็นแนวคิดที่กียี เดอบอร์ด (Guy Debord) นักคิดและนักเคลื่อนไหวชาวฝรั่งเศสได้นำเสนอไว้ในทัศนะของเดอบอร์ด ทฤษฎีต่างๆ นั้นไม่สามารถแยกขาดออกจากภาคปฏิบัติได้ เนื่องจากทฤษฎีมีหน้าที่สำคัญในการทำให้ภาคปฏิบัติในการครั้งต่อไปมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น แนวคิดหลักที่เดอบอร์ดนำเสนอไว้ในหนังสือ Society of the Spectacle (ตีพิมพ์ในฝรั่งเศสครั้งแรกในปี ค.ศ. 1967) คือการวิพากษ์สื่อมวลชน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อที่นำเสนอภาพเคลื่อนไหว ไม่ว่าจะเป็นโทรทัศน์ ภาพยนตร์ รวมถึงภาพถ่ายด้วย) ว่าสื่อเหล่านี้ได้นำเสนอภาพแง่มุมต่างๆ ในชีวิต ของผู้คนที่ดูมีชีวิตชีวาแต่ทว่าไม่เป็นความจริง ไปสู่การรับรู้ของเรา ซึ่งเดอบอร์ดเห็นว่าสังคมแห่งภาพตื่นตาตื่นใจนั้นเกิดขึ้นหลังจากการเติบโตของสังคมทุนนิยม

อุตสาหกรรม ลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของสังคมนิยมอุตสาหกรรมก็คือการที่ผู้คนหลงใหลสถานะที่แท้จริงของวัตถุ (reification) แต่กลับเห็นว่าวัตถุนั้นมีบทบาทหรืออำนาจต่างๆ เหนือตนเอง จนเกิดความหลงใหลในวัตถุหรือสินค้า (commodity fetishism) ในประเด็นนี้เดอบอร์ดเสนอว่าเมื่อผู้คนอยู่ในสภาวะหลงใหลที่แท้จริงของวัตถุแล้ว สิ่งต่อไปที่จะเกิดตามมาก็คือ “ภาพตื่นตาตื่นใจ” (spectacle) ที่ผู้คนมีต่อวัตถุ วัตถุจะกลายเป็นจักรวาลของสังคมนั้นในขณะที่แรงงาน (ซึ่งเป็นภาพความจริง) กลับถูกบดบังจนจมหาย ด้วยเหตุนี้สภาวะการบริโภคนิยมแบบสมยอมจึงกลายเป็นหนทางของการสร้างส่วนเกิน (surplus) แทนการผลิตจริงของแรงงาน โลกแห่งความเป็นจริงถูกแทนที่ด้วยภาพบางภาพที่เลือกสรรโดยสื่อ และเงินทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนระหว่างวัตถุสองอย่างที่คุณค่าแท้จริงอาจไม่ได้สัดส่วนกันโดยสิ้นเชิง ตัวอย่างที่เห็นได้ง่ายในกรณีนี้ก็คือการที่วัตถุหรือสินค้าบางอย่างเมื่ออยู่ภายใต้แบรนด์ที่ผู้คนหลงใหลแล้ว จะสามารถสร้างมูลค่าแลกเปลี่ยนที่สูงมากเมื่อเปรียบเทียบกับประโยชน์ใช้สอยจริง เดอบอร์ดใช้คำว่า “ภาพตื่นตาตื่นใจ” (spectacle) เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมที่เงินได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญในโครงสร้างชีวิตผู้คน เช่นเดียวกันกับการที่โลกของสินค้าได้กลายเป็นโลกทางสังคมนิยมทั้งหมด ทั้งนี้ ทั้งสินค้าและสื่อต่างก็เป็นพันธมิตรที่เสริมแรงซึ่งกันและกัน ต่างแทรกซึมเข้าสู่พื้นที่ของอีกฝ่ายได้ “ภาพตื่นตาตื่นใจ” ที่สื่อนำเสนอมักเกี่ยวข้องกับภาพความสัมพันธ์ทางสังคมนิยมของผู้คนซึ่งวัตถุมีบทบาทในลักษณะต่างๆ “ภาพตื่นตาตื่นใจ” เหล่านี้ได้แทรกแซงสถานะที่แท้จริงของวัตถุด้วยภาพลักษณ์ด้านเกียรติยศชื่อเสียง ส่งผลให้วัตถุหรือสินค้าต่างๆ ดูเสมือนว่ามีชีวิตและอำนาจของตนเอง ผลพวงจากปรากฏการณ์ดังกล่าวคือการที่ชนชั้นแรงงานรู้สึกราวกับว่าพวกตนได้รับการปลดปล่อยจากการดูแลที่หยิกหยักด้วยการเปลี่ยนสถานภาพของตนมาเป็นผู้บริโภค ทุนนิยมได้ทำให้ชนชั้นแรงงานเกิดความคุ้นเคยกับรูปแบบชีวิตที่เคยรู้สึกแปลกแยก แต่ท้ายที่สุด ความรู้สึกแปลกแยกในวิถีชีวิตกลับเพิ่มขึ้นและซับซ้อนขึ้น เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นจริงคือการที่ระบบทุนนิยมได้ทำให้โลกทางสังคมนิยมของผู้คนแตกออกเป็นส่วนใหญ่ๆ ผู้คนแปลกแยกจากวัตถุที่เป็นผลงานการผลิตของตน (แนวคิดนี้สอดคล้องกับข้อเสนอของจอร์จ ลูคาคส์ (Georg Lukacs) ที่เสนอแนวคิดเรื่อง “องค์รวม-totality” โดยระบุว่าทั้งระบบทุนนิยม และวัฒนธรรมของชนชั้นกรรมวิธี ล้วนปฏิเสธที่จะมองโลกแบบองค์รวมที่มีความเชื่อมโยงกับบริบททางประวัติศาสตร์ แต่กลับเลือกที่จะใช้มุมมองแบบแยกส่วนในการพิจารณาปรากฏการณ์รอบตัว (O’Conner, 2006: 66) ระบบทุนนิยมใน “สังคมนิยมแห่งภาพตื่นตาตื่นใจ” ยังแยกคนออกจากประสบการณ์สร้างสรรค์ (หรือประสบการณ์การเป็นผู้ผลิต) ในวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม ซึ่งเคยช่วยให้พวกเขาเชื่อมโยงกับเพื่อนบ้านและมีบทบาทในชุมชน แต่กระบวนการผลิตในระบบอุตสาหกรรมได้ดึงผู้คนให้ห่างไกลออกมาจากวิถี ประเพณี และค่านิยมดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็นการใช้เวลาในยามว่าง วันหยุด หรือเทศกาลงานเฉลิมฉลองต่างๆ แล้วเสนอภาพตื่นตาตื่นใจของสิ่งเหล่านี้ให้แทนในรูปแบบต่างๆ (หากเปรียบเทียบกับสังคมไทย กรณีหนึ่งที่น่าจะเรียกได้ว่าเป็นปรากฏการณ์ของ “สังคมนิยมแห่งภาพตื่นตาตื่นใจ” ก็คือภาพของผู้คนบางส่วนที่จำเป็นต้องเลือกการสร้งน้ำ

พระในห้าง สรรพสินค้าควบคู่ไปกับการจับจ่ายใช้สอยในช่วงวันหยุดยาวในเทศกาลสงกรานต์แทน การกลับไปสร่งน้ำพระ เล่นน้ำสงกรานต์ และดำหัวคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนบ้านเกิด) นับเป็น กระบวนการผลิตความจริงปลอมเข้าแทนที่ความจริง และยังกระบวนการดังกล่าวเข้มข้นมากเท่าใด ก็จะค้นหาได้ยากขึ้นเท่านั้นว่าภาพต้นตาคือใจเหล่านี้มีศูนย์กลางอยู่ตรงจุดใดในสังคม ไม่ปรากฏ ชัดเจนว่าใครควบคุมขมวดการ ไม่มีอุดมการณ์ใดที่เด่นชัด แสดงตัวออกมา (Taylor and Harris, 2008: 107-127)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ภายใต้หัวข้อนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเรื่อง “กระบวนการ สื่อสารเพื่อปรับแปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพ” โดยได้จัดแบ่งหมวดหมู่ของวรรณกรรมวิจัย ที่เกี่ยวข้องออกเป็น 6 หมวด ได้แก่ 1) งานวิจัยเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพ 2) งานวิจัยเกี่ยวกับการ สื่อสารและสื่อประเพณีพิธีกรรม 3) งานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารและความหมาย 4) งานวิจัยเกี่ยวกับการ สื่อสารและพื้นที่สาธารณะ 5) งานวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องทุนและทุนทางสังคม และ 6) งานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารและการมีส่วนร่วมของชุมชน ในแต่ละหมวดมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. งานวิจัยเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพ

งานวิจัยของสุทัศน์ ตันสุวรรณ (2536) ศึกษาประเพณีการตายของชาวไทยเชื้อ บ้าน แชนงบาดาล ตำบลแชนงบาดาล อำเภอสมเด็จ จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพิธีกรรม และคติความเชื่อเกี่ยวกับการตายของชาวไทยเชื้อ บ้านแชนงบาดาล โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การวิจัยภาคสนามและการวิจัยเอกสาร แล้วนำผลการศึกษาที่ได้มาวิเคราะห์สังเคราะห์

ข้อค้นพบสำคัญจากงานวิจัยพบว่า ชาวไทยเชื้อเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษ ที่เป็นคนพื้นเมืองชาวเวียงจันทน์ ปัจจุบันพบชาวไทยเชื้ออาศัยอยู่ที่ จ.อุดรธานี จ.สกลนคร จ.นครพนม และ จ.กาฬสินธุ์ ซึ่งพิธีกรรมงานศพของชาวไทยเชื้อ บ้านแชนงบาดาล จ.กาฬสินธุ์นั้นส่วนใหญ่ คล้ายคลึงกับพิธีกรรมงานศพของชาวไทยลาวทั่วไป คือมีการผสมผสานกัน ระหว่างพิธีกรรมทาง พุทธและทางไสยศาสตร์ มีการอาบน้ำศพ การแต่งตัวศพ การใส่เงินปากผี และการทำโลงศพ ซึ่งใน อดีตจะใช้เพียงฟากไม้ไผ่รองเตี้ยแล้วมัดศพ แต่ปัจจุบันจะมีช่างมาช่วยกันทำโลงศพ โดยให้คนเฒ่า คนแก่ทำพิธียกครุให้กับกลุ่มช่างเพื่อช่วยลดความหวาดกลัว

ชาวไทยเชื้อนิยมตั้งศพบนเรือนและนิมนต์พระสงฆ์ทั้งในเวลาเช้าและเวลาค่ำ ส่วนการเผา ศพนั้นนิยมเผาที่ป่าช้า และมีการทำพิธียกชันคายเพื่ออธิษฐานเลือกที่เผาศพ

นอกจากนี้ยังพบว่าชาวไทยผู้อยู่มีประเพณีงันเฮือนดี ซึ่งเป็นประเพณีที่มีขึ้นขณะที่ศพยังอยู่บนเรือน โดยญาติพี่น้องและเพื่อน บ้านใกล้เคียงไปประชุมช่วยเหลือ เพื่อไม่ให้บ้านศพเงียบเหงาว่าหวู่ มีการละเล่นต่างๆ เช่น เสือกินหมู การเกี่ยวพาราสิกันระหว่างหนุ่มสาว ส่วนคนมีอายุก็มาอ่านและฟังหนังสือภาพยกลอนจากหนังสือผูก เช่น เรื่องสังข์ศิลป์ชัย เป็นต้น ซึ่งประเพณีงันเฮือนดีนี้มีความคล้ายคลึงกับประเพณีอยู่เฮือนเย็นของชาวล้านนามาก มีความแตกต่างกันเพียงเล็กน้อยเกี่ยวกับช่วงเวลาในการทำกิจกรรม กล่าวคือ ประเพณีงันเฮือนดีทำขณะที่ศพยังตั้งอยู่ที่บ้าน แต่การอยู่เฮือนเย็นนั้นจะกระทำหลังจากเสร็จสิ้นพิธีกรรมเผาศพแล้ว อย่างไรก็ตามเป้าหมายของประเพณีนั้นเหมือนกัน กล่าวคือต่างก็เป็นกลวิธีของชุมชนในการเยียวยาจิตใจครอบครัวที่สูญเสียบุคคลในครอบครัวไปนั่นเอง

ส่วนความพิเศษของพิธีกรรมงานศพของชาวไทยเชื้อ บ้านแซงบาดาล ที่แตกต่างไปจากชุมชนอื่นๆ ก็คือ ชาวไทยผู้นิยม ตั้งศพและโลงศพโดยหันศีรษะไปทางทิศตะวันออก เพราะเชื่อกันว่าผู้ตายจะได้สักการะพระธาตุพนม นอกจากนี้ ยังให้ลูกเขยและหลานเขยชาวไทยเชื้อเผาศพและเดินสากในเวลากลางคืนและเวลานำศพออกจากบ้าน หน้าที่ในการหามศพเป็นของหลานเขย เพราะเป็นค่านิยมที่ให้ความสำคัญกับสายตระกูลฝ่ายหญิง เป็นการแสดงให้เห็นว่าหลานเขยเคารพนับถือผู้ตายและญาติของภรรยาตน นอกจากนี้ยังข้อปฏิบัติเรื่องการเผาเสาจังกอนหรือเสาที่เป็นฐานตั้งศพ ซึ่งลูกเขยและหลานเขยจะต้องอยู่เฝ้าดูศพจนเผาไหม้หมดแล้วจึงยื่นหันหลังให้เสาจังกอน แล้วใช้มือเปล่าดึงถอนเสาขึ้นมาเผาให้หมด มิฉะนั้นแล้วมีความเชื่อว่าจะมีความตายเกิดขึ้นอีกภายในครอบครัว

งานวิจัยของพวงทิพย์ เกิดทรัพย์ (2540) ต้องการศึกษาคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงพิธีศพของชาวจีนที่วัดหัวลำโพงในกรุงเทพมหานคร โดยพวงทิพย์ศึกษาพิธีกรรมงานศพของชาวจีนที่วัดหัวลำโพงจำนวน 5 กรณี ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยการวิเคราะห์เอกสาร และการวิจัยภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม แล้วนำมาวิเคราะห์ภายใต้กรอบแนวคิดทฤษฎีเรื่องวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม พิธีกรรม และความทันสมัย

ข้อค้นพบสำคัญจากงานวิจัยพบว่า พิธีศพของชาวจีนนั้นได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบพิธีศพอย่างใดอย่างหนึ่งให้เป็นแบบไทยคือใช้โลงไทย (โลงสี่เหลี่ยม) ไม่ทำกงเต็ก และเผาศพจากลักษณะแบบจีนคือใช้โลงจีน (โลงจำปา) การทำกงเต็ก (การบำเพ็ญกุศลแบบจีน) และการฝังศพในสวนซุ้ย นอกจากนี้ยังมีการลดทอนขั้น ตอนรายละเอียดในพิธีกรรมงานศพอีกด้วย เช่น การลดทอนขั้นตอนการทำกงเต็ก ซึ่งหากทำครบทุกขั้นตอนจะต้องมีพิธีชมนมทวดดา พิธีเชิญวิญญาณ พิธีเจริญพระพุทธรณ์ พิธีสังเวท พิธีข้ามสะพาน และพิธีทิ้งกระดาษวิญญาณ

จากกรณีศึกษาพบว่า คนจีนรุ่นแรกไม่ได้จัดพิธีศพแบบจีนเสมอไป แต่อาจเปลี่ยนแปลงเป็นพิธีศพแบบไทยได้เช่นกัน ส่วนพิธีศพของคนจีนรุ่นต่อมาจะมีการจัดพิธีกรรมเหมือนรุ่นแรกหรือเปลี่ยนแปลงพิธีศพให้เป็นแบบไทยมากขึ้นกว่ารุ่นแรก ซึ่งปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลง

ต่อพิธีศพชาวจีนนั้น พบว่าในอดีตคือปัจจัยทางการเมือง เพราะในช่วงสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม มีการกลืนกลายทางวัฒนธรรมของคนจีน โดยการออกกฎหมายปิดโรงเรียนจีน ห้ามเผยแพร่หนังสือจีน และมีการตัดหางเปียทิ้ง นอกจากนี้ยังมีการผสมกลมกลืนทางชาติพันธุ์มากขึ้น โดยการแต่งงานกับหญิงไทย

แต่ในปัจจุบัน จากกรณีศึกษาพบว่า ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงพิธีศพแบบจีนคือปัจจัยด้านเศรษฐกิจ เช่น การเปลี่ยนจากการฝังศพเป็นการเผาศพ เนื่องจากที่ดินสำหรับทำศพมีราคาแพง และการประกอบพิธีกรรมให้สมบูรณ์นั้นก็มิใช่จ่ายจำนวนมาก ดังปรากฏในกรณีศึกษา ที่พบว่าค่าใช้จ่ายจากการประกอบพิธีศพแบบจีนที่ครบถ้วนสูงถึง 150,000 บาท

กล่าวโดยสรุป พบว่าปัจจัยโดยรวมที่ก่อให้เกิด การคงอยู่และเปลี่ยนแปลงพิธีศพมีทั้งสิ้น 6 ประการคือ 1) ฐานะทางเศรษฐกิจ (หากฐานะทางเศรษฐกิจดีก็สามารถจัดพิธีศพแบบจีนให้สมบูรณ์ครบถ้วนได้ง่าย) 2) อาชีพ (หากมีอาชีพทำการค้าที่เกี่ยวข้องในแวดวงคนจีนก็มักจะคงรูปแบบพิธีกรรมแบบจีน) 3) การศึกษา (หากลูกหลานมีการศึกษาระดับปริญญาตรีขึ้นไป ก็มีแนวโน้มจะเปลี่ยนแปลงรูปแบบพิธีศพโดยลดทอนพิธีกรรมหรือทำพิธีแบบไทย) 4) การเข้าร่วมสมาคมจีน (หากเข้าร่วมสมาคมจีน ก็มักจะคงความเคร่งครัดในรูปแบบพิธีกรรมแบบเดิม) 5) อายุ (ผู้ตายที่มีอายุต่ำกว่า 40 ปี พบว่าไม่จัดพิธีกรรมงานศพแบบจีน) และ 6) ครอบครัวและเครือญาติ (ครอบครัวขยายมีแนวโน้มที่จะคงรูปแบบพิธีกรรมมากกว่าครอบครัวเดี่ยว)

ผู้วิจัยจึงเห็นว่านอกจากปัจจัยทางเศรษฐกิจแล้ว ปัจจัยทางสังคมวัฒนธรรมก็มีส่วนสำคัญด้วยเช่นกันในการเปลี่ยนแปลงพิธีศพของคนจีนในไทย โดยเฉพาะลูกหลานไทยเชื้อสายจีนที่เติบโตมาในบริบทสังคมไทย ได้รับการศึกษาแบบไทยๆ ก็มีแนวโน้มที่จะปรับวิถีชีวิตโดยรวมให้กลมกลืนกับความเป็นไทยมากที่สุด และโดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเป็นครอบครัวเดี่ยว เมื่อผู้สูงอายุตายลงอำนาจในการตัดสินใจจัดการพิธีศพจะตกอยู่กับลูกหลานโดยตรง มักไม่ค่อยได้รับอิทธิพลในการตัดสินใจจากญาติผู้ใหญ่เหมือนครอบครัวขยายแต่อย่างใด

งานวิจัยของพิเชฐ สายพันธ์ (2542) ศึกษาความหมายของพิธีกรรมงานศพของไทแดง ซึ่งเป็นกลุ่มคนไทที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตจังหวัดเหงอัน ประเทศสาธารณรัฐสังคมนิยมเวียดนาม งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้วิธีการเก็บข้อมูลแบบสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมแล้วนำมาวิเคราะห์ภายใต้กรอบทฤษฎีทางมานุษยวิทยา

ข้อค้นพบจากงานวิจัยพบว่าในพิธีกรรมงานศพของไทแดงนั้น มีการกำหนดทั้งสัญลักษณ์และรหัสกำกับเพื่อควบคุมความหมายอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น สีที่ใช้ในพิธีกรรม สีขาว เป็นสีสำคัญที่ถูกจัดไว้เฉพาะญาติพี่น้องของผู้ตาย ลูกชายเป็นคนกลุ่มเดียวที่ต้องใส่ชุดไว้ทุกข์คือ “เสื้อสี” และกางเกงสีขาว ลูกเขยจะคาดผ้าคาดเอวสีขาว ญาติผู้ชายจะสวมหมวกสีขาว ส่วนผู้หญิงที่เป็นลูกสาว และลูกสะใภ้จะใช้ผ้าสีขาวที่เรียกว่า “สายอ่อน” พันศีรษะ ส่วนคนอื่นๆ ที่มาร่วมพิธีกรรมนั้นแต่ง

กายปกติเหมือนที่เคยแต่งในชีวิตประจำวัน มี “องหมอ” ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญในการทำพิธีกรรมเป็นผู้ดูแลกำกับขั้นตอนต่างๆ ในพิธี และมีขั้นตอนที่เคร่งครัดในการประกอบพิธีกรรม ตั้งแต่เอาไม้จรดลงบนพื้นที่หัวและท้ายโลงศพ หลังจากนั้นเข้าไปแสดงความเสียใจกับกลุ่มลูกชายและลูกเขยที่นั่งติดกับโลง และเดินมาแสดงความเสียใจกับกลุ่มลูกสาวและลูกสะใภ้ซึ่งนั่งไกลออกไป ก่อนจะกลับมาทำพิธีสวดส่ง “ผีขวัญ” ของคนตายขึ้นไปอยู่กับบรรพบุรุษบนฟ้า ลำดับขั้นเหล่านี้ ผู้วิจัยเห็นว่าสะท้อนถึงความหมายเชิงสังคมของชาวไตแดง ที่ให้ความสำคัญกับเพศชายในการสืบสายตระกูลมากกว่าเพศหญิง เพราะแม้แต่ ลูกเขยก็ยังอยู่ในตำแหน่งที่สำคัญยิ่งกว่าลูกสาวแท้ๆ ของผู้ตาย ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลที่พิเชษฐระบุไว้ว่า สำหรับธรรมเนียมของชาวไตแดงแล้ว ลูกชายมีฐานะที่เป็นสมาชิกของครอบครัวมากกว่าลูกสาว ลูกชายจะเป็นผู้รับมรดกของพ่อแม่ แต่ลูกสาวจะไม่ได้รับมรดกเหล่านี้ แต่จะได้จากสามีที่ตนออกเรือนไปอยู่ด้วย

การสวดส่ง “ผีฟ้า” มีการใช้ข้าวของที่เป็นสัญลักษณ์ว่าผู้ตายจะได้รับความสะดวกสบายในการเดินทาง (สู่โลกใหม่) ข้าวของเหล่านี้แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ๆ ได้แก่ ข้าวของเครื่องใช้และอาหาร สิ่งของเหล่านี้ล้วนมีการกำหนดความหมายไว้ทั้งสิ้น เช่น ถูย้อม หมาก พลู (สำหรับใช้สอย) หมวกกระดาษและพัดกระดาษ (สำหรับบังแดดและพัดวี) เครื่องเล่นสีแดงคล้ายลูกข่าง (สำหรับเล่นเพื่อความสนุกสนาน) ไก่สุก 2 ตัว (สำหรับเซ่นสรวงเจ้าฟ้าที่จะมารับคนตายขึ้นไป)

แม้แต่การร้องไห้แสดงความเศร้าโศกเสียใจก็ยังเป็นสัญลักษณ์ในพิธีกรรมงานศพชาวไตแดง การร้องไห้คร่ำครวญและการพร่ำรำพันถึงผู้ตายนั้นเป็นกิจกรรมสำหรับญาติผู้หญิง แต่ญาติผู้ชายจะไม่แสดงอาการหรืออารมณ์เหล่านี้ออกมา ซึ่งพิเชษฐวิเคราะห์ว่า ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากในพื้นที่พิธีกรรมญาติผู้หญิงนั้นถูกจัดวางในพื้นที่พิธีกรรมที่จำกัดและมีระยะห่าง การแสดงออกผ่านการร้องไห้คร่ำครวญเป็นการช่วยลดระยะห่างดังกล่าว ในขณะที่ญาติผู้ชายไม่จำเป็นต้องแสดงออกผ่านการร้องไห้ เพราะพวกเขาล้วนมีตำแหน่งทางพื้นที่ในพิธีกรรมที่ชัดเจนที่เชื่อมโยงเข้ากับผู้ตายไว้อยู่แล้ว โดยนัยนี้ เสียงร้องไห้ของเพศหญิงในพิธีกรรมงานศพจึงเป็นคำประกาศอย่างไม่เป็นทางการ ทั้งในแง่การแสดงความรู้สึกผูกพันกับผู้ตาย และการประกาศให้สังคมรับรู้ที่เกิดเหตุการณ์สำคัญขึ้น

กล่าวโดยสรุปได้ว่าพิธีกรรมงานศพไตแดงนั้น เป็นพิธีกรรมที่มีทั้งกระบวนการประกอบสร้างความหมายและกระบวนการแสดงความรู้สึกที่เกิดขึ้นในบริบทพิธีกรรมด้วย ความหมายและความรู้สึกที่เกิดขึ้นจึงมีความสัมพันธ์กัน และไม่ใช่ว่าเรื่องของปัจเจกแต่โดยลำพัง แต่เป็นเรื่องของการเรียนรู้และแสดงออกในบริบทของการรวมกลุ่มทางสังคม

งานศึกษาค้นคว้าอิสระของกัญทิมา เรไร (2543) ศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายของชาวนบ้านน้ำลาด ตำบลนาปางก๊าก อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมความตายกับวิถีชีวิต รวมถึงการเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันของชาวนบ้านซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในภาคอีสานที่มีภาษาพูดเป็นของตนเองแต่ไม่มีภาษาเขียนโดยใช้ระเบียบ

วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยการวิจัยภาคสนาม เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเกตการณ์ทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูล ประกอบด้วยผู้อาวุโสในหมู่บ้าน หมอสะกดวิญญาณ มัคทายก พระภิกษุ ผู้นำหมู่บ้าน และกลุ่มบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพิธีกรรม จำนวน 11 คน

ข้อค้นพบสำคัญจากการศึกษาพบว่า ในอดีตนั้นชาวบน บ้านน้ำลาด จะมีวิธีปลงศพผู้ตาย โดยการฝังทุกกรณี ไม่ว่าจะเป็นการตายในลักษณะใด โดยนำศพห่อด้วยฟากไม้ไผ่ ใช้เถาวัลย์รัดศีรษะ เอว และเท้าให้แน่น แล้วนำไปฝังที่บริเวณบ้านของผู้ตาย หลังจากฝังเสร็จแล้ว สมาชิกในครอบครัวต้องรื้อถอนย้ายบ้านไปหาที่อยู่ใหม่ เพราะมีความเชื่อว่าบริเวณดังกล่าวผีแรง ทั้งนี้ไม่มีพิธีกรรมทางศาสนาใดๆ เพราะแต่เดิมชาวบ้านนับถือผี

ต่อมาเมื่อชุมชนได้รับอิทธิพลความเชื่อทางศาสนาพุทธตามกลุ่มชาติพันธุ์ไทยลาว ไทยโคราช จึงเกิดการผสมผสานและปรับเปลี่ยนพิธีกรรม กล่าวคือ การฝังนั้นจะใช้กับคนที่ตายโหงหรือตายผิดปกติธรรมดาเท่านั้น พิธีกรรมต่างๆ ยังทำเหมือนเดิม แต่เพิ่มพิธีกรรมทางพุทธโดยนิมนต์พระสงฆ์ให้ไปเจริญพระพุทธมนต์ที่บ้านของผู้ตาย ส่วนศพนั้นจะฝังประมาณ 3-5 ปี ก็จะขุดขึ้นมาเผาแล้วทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย

สำหรับการเสียชีวิตแบบปกตินั้นจะมีพิธีปลงศพโดยการเผา ซึ่งเป็นการรับเอารูปแบบพิธีกรรมงานศพของคนไทยพุทธ ทั้งการอาบน้ำศพ การแต่งตัวศพ การใส่เงินในปากศพ และการมัดตราสังศพ ส่วนการตั้งศพนั้นนิยมตั้งศพไว้ที่บ้านมากกว่าที่วัด แล้วนิมนต์พระสงฆ์มาสวดศพและทำพิธีเผาศพ ในช่วงต้นๆ ของการรับเอาพิธีกรรมงานศพแบบพุทธมานั้น ชาวบนจะมีการเผ่าศพ โดยชาวบ้านจะมีการละเล่นกรเซหรือป๊ะเรเร เป็นการขับร้องเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับความรัก ธรรมชาติหรือบางครั้งก็เล่าเป็นนิทานให้ความบันเทิงกับแขกและญาติมิตรที่มาช่วยงาน นอกจากนี้ยังมีการเล่นการพนันในงานศพ เช่น ไพ่ ไฮโล และ โบก เพื่อให้เกิดความผ่อนคลาย ลดความรู้สึกโศกเศร้าหรือสูญเสีย ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้มีความคล้ายคลึงกับกิจกรรมที่ทำไปประเพณีอยู่เหนืองานศพแบบล้านนา แต่กิจกรรมการละเล่นหรือการแสดงในประเพณีอยู่เหนืองานศพนั้นเป็นสิ่งที่สูญหายไปเกือบหมดแล้ว ในขณะที่การเล่นการพนันในงานศพยังมีปรากฏอยู่ในหลายพื้นที่ในแถบชนบท

รายละเอียดที่ปรากฏในเอกสารทำให้ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่านอกจากชาวบนจะรับเอารูปแบบพิธีกรรมงานศพแบบพุทธมาแล้ว ยังได้รับเอาความหมายเชิงสังคมวัฒนธรรมของการประกอบพิธีกรรมงานศพแบบชนชั้นสูงชาวพุทธมาด้วย เพราะมีค่านิยมในหมู่ชาวบน บ้านน้ำลาดว่า หากครอบครัวผู้ตายมีฐานะ จะต้องซื้อหาโลงศพมาจากร้านค้า ส่วนคนทั่วไปนั้น ชาวบ้านนิยมทำโลงศพเอง และยังรับแนวคิดเรื่องการแต่งกายไว้ทุกข์มาด้วย เพราะแต่เดิมชาวบนจะแต่งกายด้วยชุดประจำชาติพันธุ์ในทุกโอกาส รวมทั้งในพิธีกรรมงานศพ (ผู้ชายนุ่งกางเกงหรือโจงกระเบนแบบเขมร ไม่ใส่เสื้อ ผู้หญิง นุ่งผ้าฝืนสีสด เช่น แดงเข้ม น้ำเงินเข้ม และสวมเสื้อเกี้ยว ซึ่งเป็นเสื้อสีน้ำเงิน

หรือคำแขนกุด กุ๊นรอบคอและแขนด้วยสี สดใส) ต่อมาได้รับอิทธิพลจากกลุ่มคนไทยลาวที่อพยพเข้ามาในชุมชนจึงหันมาแต่งกายไว้ทุกข์ในงานศพด้วยเสื้อผ้าสีดำหรือสีเข้ม

งานวิจัยชิ้นนี้ชี้ให้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงทางประเพณีวัฒนธรรมนั้น ส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับปัจจัยเรื่องอำนาจและอัตลักษณ์อย่างชัดเจน ในกรณีของการจัดพิธีกรรมงานศพของชาวนานี้ ก็มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปโดยดำเนินรอยตามกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีขนาดใหญ่กว่า หรือมีอิทธิพลสูงกว่ากลุ่มของตน อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงรูปแบบดังกล่าวมีลักษณะปรับประยุกต์ตามแนวคิดเรื่องการสืบทอดทางวัฒนธรรมของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ ด้วย นั่นคือมีการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนกับวัฒนธรรมที่รับเข้ามาใหม่เข้าด้วยกัน เช่น เลือกรับพิธีเจริญพุทธมนต์ มาใช้ร่วมกับพิธีฝังศพ เป็นต้น

งานวิจัยของพระปลัดอภิรักษ์ อภิบุญโญ และคณะ ซึ่งเสร็จสิ้นการดำเนินการในปี พ .ศ. 2547 (กชกร ชิมะวงศ์ และคณะ , 2548: 223-230) ศึกษาและวิเคราะห์เพื่อรวบรวมข้อมูลรูปแบบพิธีกรรมงานศพของ อ. นาหมื่น และค้นหารูปแบบพิธีกรรมงานศพที่เหมาะสมต่อการเรียนรู้ธรรมะของชุมชน ของชุมชนใน อ .นาหมื่น จ .น่าน ซึ่งเป็นอำเภอขนาดเล็ก ประกอบด้วย 4 ตำบล 48 หมู่บ้าน เนื่องจากคณะผู้วิจัยเล็งเห็นปัญหาที่สืบเนื่องมาจากความเชื่อเกี่ยวกับการเผาศพ ทำให้ชาวบ้านต้องเก็บศพไว้หลายวัน เสียค่าใช้จ่ายจำนวนมาก อีกทั้งมีข้อปฏิบัติในการประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่แตกต่างกัน ทำให้คณะผู้วิจัยต้องการหาข้อสรุปถึงรูปแบบที่เหมาะสมต่อชุมชน

คณะผู้วิจัยได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานทั้งในเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณโดยอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชน ประกอบด้วย การจัดเวทีเสวนา เพื่อหาข้อมูลและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น หลังจากนั้นนำข้อมูลที่ได้จากการเปิดเวที โดยมีประเด็นหลักเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ถุกษัยาม วันดีวันเสีย รวมทั้งค่าใช้จ่ายในงาน มาจัดทำเป็นแบบสอบถามเพื่อให้ประชาชนได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็น โดยคณะผู้วิจัยออกสำรวจและจัดเก็บข้อมูลในพื้นที่ ผลที่ได้จากกระบวนการทั้งหมด ทำให้เกิดกระแสความสนใจในประเด็นดังกล่าวจากคนในชุมชน เกิดการตื่นตัวของแกนนำด้านพิธีกรรม เกิดการแลกเปลี่ยนกันขึ้นในชุมชนต่างๆ

ข้อค้นพบสำคัญจากการวิจัยพบว่า คณะผู้วิจัยร่วมกับสมาชิกในชุมชนสามารถค้นหาที่มาที่ไปของปรากฏการณ์ต่างๆ เช่นความเชื่อเรื่องถูกษัยาม โดยมีการระดมความคิดเห็นจากผู้รู้ ผวนกกับการค้นคว้าผ่านกัมภีร์ไบเบิลและหนังสือ นำไปสู่แนวทางและรูปแบบพิธีกรรมที่เหมาะสมและเอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ธรรมะของคนในชุมชน อีกทั้งยังประหยัดทั้งเวลาและค่าใช้จ่าย จากเดิมค่าใช้จ่ายในงานศพเฉลี่ยประมาณ 10,000-12,000 บาทต่อวัน ระยะเวลาในการจัดงานศพจากเดิม 3-9 วัน เมื่อมีกระบวนการวิจัยเกิดขึ้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เป็นรูปธรรม คือค่าใช้จ่ายในการจัดพิธีกรรมงานศพลดลงเหลือวันละ 7,000-8,000 บาท ระยะเวลาที่จัดงานศพลดลงอยู่ในช่วง 3-5 วัน

และพิธีกรรมที่จัดเน้นความประหยัดและเรียบง่าย รวมทั้งมีการนำไปขยายผลในพื้นที่อื่นๆ โดยสภาวัฒนธรรมอำเภออีกด้วย

งานวิจัยของปัญญา เลิศสุขประเสริฐ (2548) ศึกษากระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ ซึ่งเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจการเมืองแบบศักดินามาเป็นระบบทุนนิยมหรือการเปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพไปเป็นระบบเศรษฐกิจแบบตลาดนั่นเอง โดยปัญญามุ่งศึกษาวัดไทยที่ทำพิธีกรรมทางศาสนาแบบพุทธในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล โดยใช้วิธีการศึกษาวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วย การสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง อาทิ พระภิกษุ เจ้าหน้าทีของวัด และผู้เชียวชาญด้านพุทธศาสนา การวิเคราะห์เอกสาร และการลงพื้นที่สำรวจภาคสนาม ข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์ภายใต้กรอบทฤษฎีเรื่องการเปลี่ยนผ่านจากระบบศักดินาไปสู่ระบบทุนนิยม สินค้าและลัทธิบูชาสินค้า การบริโภคเชิงสัญลักษณ์ การบริโภคเพื่อโอ้อวด

ข้อค้นพบสำคัญจากงานวิจัยพบว่า ในอดีต การจัดการงานศพนั้นเป็นเรื่องของฆราวาส โดยพระสงฆ์และวัดมีบทบาทเข้าไปเกี่ยวข้องเพียงบางส่วน ภายหลังจากปฏิรูประบบเศรษฐกิจการเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐได้ถ่ายทอดงบประมาณไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจและสถาบันใหม่ๆ ที่รองรับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ส่งผลให้การอุปถัมภ์วัดโดยรัฐก็ลดน้อยลง วัดจึงมีความจำเป็นต้องแสวงหารายได้เพื่อพึ่งพาตนเอง ด้วยปัจจัยผลักดันดังกล่าว ส่งผลให้การประกอบพิธีกรรมงานศพได้กลายมาเป็นการบริการงานศพ ซึ่งมีผลกระทบในเชิงวัฒนธรรม กล่าวคือ ในอดีต การจัดการงานศพมิได้มีการแบ่งแยกหน้าที่ๆ ชัดเจน ทั้งเจ้าภาพ ญาติมิตร และฝ่ายสงฆ์ ต่างสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในพิธีกรรมได้ในหลายลักษณะ แต่การที่วัดบางแห่งได้ทำบทบาทเป็นผู้ให้บริการจัดการงานศพนั้น ส่งผลให้เกิดการแบ่งแยกหน้าที่ๆ ชัดเจนระหว่างฝ่ายวัด เจ้าภาพ และแขกที่มาร่วมงาน ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าสิ่งนี้สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของแนวคิดเรื่องการแบ่งงานกันทำของระบบทุนนิยมที่เข้ามาในพื้นที่พิธีกรรมนั่นเอง

การแบ่งแยกหน้าที่นี้ ทำให้หน้าที่ในการจัดการงานศพตกเป็นของฝ่ายผู้ให้บริการ ทำให้เจ้าภาพไม่ต้องการให้ความสนใจในรายละเอียดพิธีกรรมมากนัก มีหน้าที่เพียงคอยต้อนรับขับสู้แขกที่มาร่วมงาน ส่วนแขกที่มาในงานก็ถูกจัดให้อยู่วงนอกของพิธีกรรม ทำให้ทั้งเจ้าภาพและแขกต่างไม่ได้เรียนรู้เรื่องความหมายของพิธีกรรมในมิติทางวัฒนธรรมและศาสนาแต่อย่างใด ด้วยเหตุนี้ คุณค่าและความสำคัญของความเชื่อพื้นบ้านและความเชื่อทางศาสนาจึงลดน้อยลงเรื่อยๆ ในขณะที่เดียวกัน ความสำคัญของงานศพในฐานะกิจกรรมทางสังคมเพื่อแสดงฐานะและบทบาทของเจ้าภาพงานศพกลับทวีความสำคัญยิ่งขึ้น

แต่เดิมในสังคมศักดินา พิธีกรรมงานศพของชนชั้นสูงและชาวบ้านมีการแบ่งแยกกันอย่างชัดเจนเพื่อแสดงถึงวิถีชีวิต อำนาจ บุญบารมีที่แตกต่างกัน เป็ นการแสดงความแตกต่างด้านฐานะ

ทางสังคมมากกว่าฐานะทางเศรษฐกิจ (พิธีกรรมงานศพของชนชั้นสูงบางรายอาจได้รับการอนุเคราะห์จากพระมหากษัตริย์ ไม่ได้ใช้จ่ายทรัพย์สินของตนเอง) แต่การเปลี่ยนแปลงระบบสังคมเศรษฐกิจจากศักดินาไปสู่ทุนนิยม ส่งผลให้ฐานะทางเศรษฐกิจมีความสำคัญเทียบเท่ากับหรือบางครั้งอาจมากกว่าฐานะทางสังคม พฤติกรรมการบริโภคงานศพในเชิงโอ้อวดจึงแพร่กระจายจากชนชั้นสูงมาสู่ชนชั้นกลางซึ่งมีฐานะทางเศรษฐกิจดี จึงใช้พื้นที่พิธีกรรมงานศพเพื่อแสดงฐานะทางเศรษฐกิจและเพื่อการยอมรับจากสังคม

มีหลายสิ่งทีในพิธีกรรมงานศพที่ได้กลายเป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจในอดีต สถานที่เผาศพเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงฐานะของผู้ตายและเจ้าภาพได้เป็นอย่างดี เช่น กษัตริย์และขุนนางจะจัดพิธีกรรมงานศพในพื้นที่เฉพาะเช่นที่องสนามหลวง วัดหลวง ส่วนชาวบ้านทั่วไปจะเผาศพในเขตป่าช้าของวัดราษฎร์ต่างๆ หรือทุ่งโล่งกว้างที่อยู่ชานบ้านเรือนผู้คน ส่วนความใหญ่โตและลักษณะของเมรุที่ใช้ในการเผาศพก็จะแตกต่างกันไปตามยศถาบรรดาศักดิ์ก่อสร้างเมรุถาวรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นพบว่ามีเพียง 3 แห่ง สันนิษฐานว่าเป็นเพราะคำนึงถึงลักษณะเกียรติยศของชั้นเมรุ รวมถึงมีค วามรังเกียจการเผาศพในเมรุร่วมกับกลุ่มคนที่ต่ำศักดิ์กว่า ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐบาลอนุญาตให้วัดต่างๆ เปิดบริการเผาศพเพื่อสร้างประโยชน์เชิงเศรษฐกิจให้กับวัดได้ เนื่องจากรัฐลดงบประมาณในการอุปถัมภ์วัดลงเพื่อนำไปใช้จ่ายในการพัฒนาโครงสร้างด้านอื่นที่เอื้อต่อการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศได้มากกว่า การเผาศพในเมรุถาวรเริ่มได้รับความนิยมในสมัยรัชกาลที่ 7 ซึ่งเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ส่งผลกระทบต่อฐานะเศรษฐกิจของชนชั้นสูง จึงหันมาเผาศพในเมรุถาวรมากขึ้น ภายหลังกี่ปี พ.ศ.2490 เมื่อวัดต่างๆ ในกรุงเทพฯ เริ่มมีเมรุถาวรมากขึ้นชนชั้นกลางจึงนิยมเผาศพในเมรุถาวรเป็นการเลียนแบบชนชั้นสูง โดยพบว่ามีกรพยายามแหวกกฎเกณฑ์ทางชนชั้นด้วยการเสนอผลประโยชน์ให้แก่วัดหลวงเพื่อประกอบพิธีกรรมงานศพ ส่งผลให้ความเคร่งครัดเริ่มลดลงจนในที่สุดการแบ่งฐานะทางสังคมตามแบบศักดินาโดยการใช้สถานที่เผาศพเป็นสัญลักษณ์ในการจำแนกจึงเลือนหายไป เหลือไว้แต่เพียงการเผาศพที่ที่องสนามหลวงสำหรับพระมหากษัตริย์และพระบรมศานุวงศ์ในปัจจุบัน

แต่ในขณะที่เดียวกันกลับพบว่าชนชั้นกลางได้สร้างสัญลักษณ์เกี่ยวกับการประกอบพิธีกรรมงานศพ โดยให้ความสำคัญกับชื่อเสียงของวัด ทั้งนี้ได้โยกกลับไปสู่การให้ความสำคัญภายในอดีตร่วมด้วย เช่น ถือว่าวัดหลวงย่อมมีชื่อเสียงกว่าวัดราษฎร์ เช่น วัดเทพศิรินทร์ วัดโสมนัส แต่ก็ได้สร้างความหมายใหม่ให้กับวัดราษฎร์บางแห่งเช่นวัดหัวลำโพง ในฐานะวัดยอดนิยมสำหรับคนไทยเชื้อสายจีนที่มีฐานะ ในแง่นี้ ผู้วิจัยเห็นว่าข้อมูลจากงานวิจัยแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมกับอำนาจในการยึดกุมการสร้างควมหมาย กล่าวคือ เมื่อระบบสังคมและเศรษฐกิจเปลี่ยนจากสังคมศักดินามาสู่สังคมทุนนิยม ชนชั้นกลางที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีก็มีอำนาจในการกระทำการได้ถึง 2 ระดับ ระดับแรก คือการเข้าไป ใช้พื้นที่พิธีกรรมงานศพซึ่งในอดีตหวงห้ามไว้สำหรับชนชั้นสูงผ่านการอุปถัมภ์ทางเศรษฐกิจให้กับวัด และระดับที่สอง คือการ

สร้างความหมายใหม่และยกฐานะให้กับวัดราษฎร์บางแห่งที่ชนชั้นตนนิยมให้มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ เทียบเท่ากับวัดหลวงในอดีต

ประเด็นที่น่าสนใจประการสุดท้ายก็คือ เมื่อวัดบางแห่งได้ให้บริการจัดงานศพ ก็น่าสนใจว่าได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างความหมายและคุณค่าทางศาสนากับความหมายเชิงสัญลักษณ์ในฐานะเครื่องแสดงฐานะหน้าตาของพิธีกรรมงานศพ ในขณะที่ศาสนาใช้พิธีกรรมงานศพเป็นสื่อในการชี้ให้ผู้คนได้เห็นถึงความไม่เที่ยงของสังขาร อันจะนำไปสู่การคลายความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน แต่พิธีกรรมงานศพในฐานะเครื่องเชิดหน้าชูตาของเจ้าภาพกลับเป็นสื่อที่ทำให้ผู้คนรับรู้ความหมายในแง่ความสำคัญของบุคคลและวงศ์ตระกูล อันนำไปสู่ความยึดมั่นถือมั่นในตัวตนและทรัพย์สินอย่างไม่เสื่อมคลาย

งานวิจัยของพระบุญธรรม สุทธิกุล (2550) ต้องการศึกษการเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมงานศพระบบทุนนิยมตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ผลกระทบจากพิธีกรรมงานศพในรูปแบบทุนนิยมที่มีต่อชีวิต ความเชื่อ และการปฏิสัมพันธ์กันของสมาชิกในชุมชน รวมถึงศึกษาแนวทางการพัฒนารูปแบบพิธีกรรมงานศพที่เหมาะสม ภายใต้หลักความพอเพียงแห่งเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงปริมาณ ประชากรที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนวัดพระธาตุหนองบัว 1 ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 901 คน กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนวัดพระธาตุหนองบัว 1 ที่เคยเข้าร่วมพิธีกรรมงานศพหรือผ่านการจัดพิธีกรรมงานศพ และผู้รู้ทางพิธีกรรมงานศพ จำนวน 270 คน จำแนกตามเพศ อายุ การศึกษา สถานภาพในครอบครัว อาชีพ รายได้ ศาสนาที่นับถือ ระยะเวลาที่เข้าอาศัยในชุมชน และบทบาทหน้าที่ในชุมชน โดยใช้วิธีการสุ่มกลุ่มตัวอย่างแบบง่าย (Simple random sampling) เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเป็นแบบสอบถามประมาณค่า 5 ระดับ สถิติที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ค่าเฉลี่ย ร้อยละ ค่าการแจกแจงความถี่ และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ข้อค้นพบสำคัญจากการวิจัยพบว่า ใน อดีต การจัดพิธีกรรมงานศพนั้นมีการปฏิบัติตามขั้นตอนทางพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัดเนื่องจากเชื่อว่าพิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์ คนในชุมชนช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการจัดพิธีกรรมเพื่อลดค่าใช้จ่าย แต่ปัจจุบันกลุ่มตัวอย่างมีความเห็นว่า การจัดพิธีกรรมงานศพแต่ละงานมีการใช้เงินจำนวนมาก โดยเชื่อว่าการจัดพิธีกรรมงานศพที่ใช้จ่ายเงินจำนวนมากจะมีความศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ความเข้าใจในขั้นตอนการปฏิบัติเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพตามหลักพระพุทธศาสนาลดน้อยลงไป

ผลกระทบจากรูปแบบพิธีกรรมงานศพระบบทุนนิยมที่มีต่อชีวิต ความเชื่อ และการปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน พบว่า ค่านิยมใหม่ในการจัดพิธีกรรมงานศพที่จัดให้ใหญ่โตและเชิญแขกมาร่วมงานศพทำให้เจ้าภาพมีความอู้อใจและแสดงให้เห็นถึงฐานะทางเศรษฐกิจและสถานภาพทางสังคม (เกียรติยศ ชื่อเสียง) ของผู้ตาย ผล ก็คือทำให้เจ้าภาพต้องใช้จ่ายเงินมาก โดยเงินที่ได้มาจาก

ผู้ร่วมงานและจากการกู่ยืม สำหรับการเข้าร่วมพิธีกรรมงานศพถือว่าเป็นการแสดงออกถึงความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นการให้ความเคารพและให้เกียรติแก่ผู้ตาย อีกทั้งยังมีความเชื่อว่าการได้ร่วมพิธีกรรมงานศพจะทำให้ได้บุญกุศลเกิดขึ้นแก่ตัวเองด้วย

สำหรับแนวทางการพัฒนารูปแบบการจัดพิธีกรรมงานศพที่เหมาะสมภายใต้หลักเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ (ความพอเพียง ความถูกต้องเหมาะสม และความประหยัด) นั้น พบว่าเจ้าภาพจะต้องมีการวางแผนที่ดีในการจัดพิธีกรรมงานศพ และต้องคำนึงถึงฐานะทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ควรปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณีทางพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด ควรได้รับคำแนะนำจากผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับพิธีกรรมทางศาสนาเป็นอย่างดีควรละเว้นสิ่งอบายมุขต่าง ๆ แลตัดทอนขั้นตอนพิธีกรรมที่ไม่จำเป็นออกไป ควรให้ความสำคัญกับการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นอกจากนี้กลุ่มตัวอย่างมีความคิดเห็นว่า การช่วยเหลือเงินทุนแทนการวางพวงหรีดเป็นสิ่งที่ควรปฏิบัติในปัจจุบันการจัดพิธีกรรมงานศพไม่ควรจัดเกินฐานะทางเศรษฐกิจของตน อาทิ ไม่ควรแจกของชำร่วยและการบริจาคสิ่งของต่าง ๆ ในงานศพ เพื่อเป็นการประหยัดและเหมาะสมกับฐานะทางเศรษฐกิจของเจ้าภาพ

งานวิจัยของเยาวภา โดสงวน และคณะ (2551) ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการเลิกระบบนิคมเลี้ยงเหล้าในประเพณีงานศพของชุมชนบ้านตัว อำเภอหล่มสัก จังหวัดเพชรบูรณ์ โดยมีวัตถุประสงค์ในการวิจัยเพื่อศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการงดเหล้าในงานศพของชุมชนบ้านตัว ผลลัพธ์ที่เกิ ดขึ้นหลังการงดเหล้า และความยั่งยืนของธรรมเนียมปฏิบัติใหม่ และเสริมสร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างวัฒนธรรมจังหวัดและสภาวัฒนธรรมจังหวัด ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในพิธีกรรมงานศพ การสัมภาษณ์ และการจัดเวทีประชาคม และนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์สังเคราะห์ภายใต้กรอบทฤษฎีเรื่องการมีส่วนร่วมและการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วม ทั้งนี้ เพื่อให้ได้ต้นแบบกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการยกเลิกธรรมเนียมเลี้ยงเหล้าในงานศพ

ข้อค้นพบสำคัญจากงานวิจัย เยาวภาและคณะพบว่า การเลิกธรรมเนียมเลี้ยงเหล้าในงานศพนั้นเกิดจากการปรึกษาหารือของกลุ่มผู้นำทางความคิดในชุมชน ได้แก่ กำนัน พระสงฆ์ ผู้ใหญ่บ้าน ความสำเร็จที่เกิดขึ้นต้องอาศัยปัจจัยทั้งจากตัวผู้ส่งสาร ที่เน้นการให้ข้อมูลข่าวสารกับชุมชนอย่างสม่ำเสมอและมีคุณลักษณะของภาวะผู้นำที่สูง สามารถสร้างศรัทธาให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อมั่นและยอมรับแนวปฏิบัติแบบใหม่ ช่องทางการสื่อสาร ได้แก่การ เลือการทำเวทีประชาคมในระยะเวลาที่เหมาะสม กลุ่มประชาชนในชุมชนที่เกิดความตื่นตัวเรื่องสุขภาพ และปัจจัยด้านสังคมและเศรษฐกิจคือการปรับราคาเหล้าที่สูงขึ้น มีกฎหมายที่บังคับการจำหน่ายทำให้การซื้อมีความยุ่งยากมากขึ้น

ต้นแบบกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ประกอบด้วย การให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาแก่ผู้เข้าร่วม ให้คำปรึกษา- แนะนำ ตัดสินใจร่วมกัน ลงมือทำด้วยกัน สนับสนุนความคิดริเริ่ม ส่งผลให้ปัญหาได้รับการแก้ไขอย่างยั่งยืน

ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการ ก่อให้เกิดผลกระทบเชิงบวก ได้แก่ การลดค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมงานศพ ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น รวมถึงมีการยกระดับด้านคุณธรรมและจริยธรรมของชุมชนให้สูงขึ้น

นอกเหนือจากข้อสรุปข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เพิ่มเติม จากรายละเอียดของผลการวิจัย โดยใช้กรอบแนวคิดการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม พบว่า กลุ่มผู้นำทางความคิดของตำบลบ้านดิว ซึ่งมีบทบาทเป็นผู้ส่งสารในตอนแรกนั้น ส่วนใหญ่เป็นผู้นำจากการจัดตั้งและมีตำแหน่งที่เป็นทางการ ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และพระสงฆ์ คนเหล่านี้ได้ใช้กล ยุทธการสื่อสารหลายด้าน ได้แก่ 1) การบูรณาการสารและเป้าหมายในการสื่อสารได้อย่างเชื่อมโยง เช่น ในเวทีประชาคม ได้นำเสนอเป้าหมายทางราชการ ลด ละ เลิกอบายมุขเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ควบคู่กับการให้ข้อมูลเรื่องโทษภัยของสิ่งเสพติด เชื่อมโยงมาสู่การยกเลิกธรรมเนียมเดิมเหล้าในงานศพ เพื่อลดค่าใช้จ่ายของเจ้าภาพ 2) การใช้มาตรการทางสังคมทั้งการลงโทษและการให้รางวัล กล่าวคือ มีการมอบเกียรติบัตรให้กับผู้เลิกเหล้าได้สำเร็จ ในขณะที่เดียวกัน ผู้ที่เข้าไปดื่มเหล้าในงานศพจะถูกเพ่งเล็งหรือต่อว่า 3) การตอกย้ำซ้ำทวนตัวสาร โดยผู้นำจะออกไปพูดในงานศพที่เข้าร่วมทุกครั้งว่า ขอบคุณเจ้าภาพที่ไม่ยกเหล้าออกมาต้อนรับ 4) ใช้หลักฐานที่จับต้องได้มายืนยัน ได้แก่ การทำบัญชีรับจ่ายในงานศพ เพื่อให้ชาวบ้านตระหนักในผลที่เป็นรูปธรรม และการอ้างอิงกรณีคนในชุมชนที่เสียชีวิตและได้รับการยืนยันทางการแพทย์ว่ามีสาเหตุมาจากการดื่มเหล้า เมื่อพิจารณาที่ช่องทางการสื่อสารพบว่ามีการใช้เวทีประชาคมแบบเป็นทางการ และพื้นที่สาธารณะในพิธีกรรมงานศพ เป็นช่องทางในการสื่อสาร ในส่วนผู้รับสารนั้น ผู้รับสารที่เป็นเจ้าภาพของงานศพถอดรหัสสารในลักษณะที่สอดคล้องกับผู้ส่งสาร เนื่องจากได้รับประโยชน์โดยตรง แต่ผู้รับสารที่เป็นผู้ชอบดื่มเหล้าในงานศพนั้นไม่ปรากฏชัดเจนในงานวิจัยชิ้นนี้ว่าการถอดรหัสสารดังกล่าวอย่างไร

สำหรับงานวิจัยของต่างประเทศเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพนั้น โจนาธาน แจ็คสัน (Jackson, 2008) ได้ศึกษาเปรียบเทียบพิธีกรรมงานศพแบบโบราณและพิธีกรรมงานศพตามแนวทางการปฏิรูปของพรรคคอมมิวนิสต์ สาธารณรัฐประชาชนจีน ในยุคหลังการปฏิรูป การวิจัย เสร็จสิ้นในปี ค.ศ. 2008 งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง และการสังเกตการณ์อย่างไม่มีส่วนร่วม ในพิธีกรรมงานศพลักษณะต่างๆ ได้แก่ พิธีระลึกถึงผู้ตาย(memorial service) พิธีเผาศพ(cremation rituals) และพิธีฝังศพ(interment ceremonies) ในเขตชนบทและชานเมืองของมณฑลฉงชิ่ง ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน โดยประเด็นสำคัญในการสังเกตการณ์ประกอบด้วย การสังเกตผู้เข้าร่วมในพิธีกรรมทั้งด้านปริมาณและคุณลักษณะเชิง

คุณภาพ องค์ประกอบที่บ่งชี้ถึงการลงทุนในพิธีกรรม เช่น ของที่ระลึก ระยะเวลาที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม จำนวนของพิธีกร เป็นต้น เนื้อหาของคำสรรเสริญผู้ตาย และเหตุการณ์สำคัญต่างๆ ที่เกิดขึ้นระหว่างการประกอบพิธีกรรม

ข้อค้นพบสำคัญในงานวิจัยชิ้นนี้พบว่า ภายหลังจากการปฏิรูปสังคมโดยพรรคคอมมิวนิสต์นั้น ได้มีความพยายามที่จะปฏิรูปพิธีกรรมงานศพแบบดั้งเดิมด้วย ซึ่งพิธีกรรมงานศพแบบดั้งเดิมเป็นพิธีกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากลัทธิขงจื้อ ลัทธิเต๋า และพุทธศาสนา โดย มีจุดเน้นที่การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของครอบครัวและชุมชน

การปฏิรูปพิธีกรรมงานศพตามแนวทางของพรรคคอมมิวนิสต์นั้น ประกอบไปด้วยนโยบายที่เน้นการทำพิธีระลึกถึงผู้ตายอย่างเรียบง่าย การทำพิธีเผาศพแบบรวบรัด และการทำพิธีฝังศพในสุสานรวมของชุมชน (public cemeteries)

เมื่อเวลาผ่านไปจนถึงปัจจุบันซึ่งถือว่าเป็นยุคหลังการปฏิรูป แนวทางประกอบพิธีกรรมงานศพดังกล่าวมีความแตกต่างกันระหว่างประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตชนบทห่างไกล ซึ่งยังคงยึดถือการประกอบพิธีกรรมแบบดั้งเดิม โดยเน้นการเช่นสรวงบูชาบรรพบุรุษ และประชาชนในเขตชานเมือง ซึ่งรับเอาแนวทางการประกอบพิธีกรรมงานศพตามแนวทางการปฏิรูป โดยเจ็ดสันวิเคราะห์ว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวไม่ได้บ่งชี้ว่า ชาวบ้านในชนบทยังมีความล้าหลัง หรือชาวเมืองในเขตชานเมืองนั้นยอมรับต่ออำนาจรัฐโดยสิ้นเชิง แต่การคงอยู่และปรับประยุกต์ดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงระบบพิธีกรรมที่มีความยืดหยุ่นของสังคมจีนในยุคหลังการปฏิรูป เนื่องจากแนวทางการประกอบพิธีกรรม ทั้งสองแบบต่างสามารถตอบสนองต่อบริบททางสังคมของชนบทและชานเมืองของจีน ได้เป็นอย่างดี

จากภาพรวมของวรรณกรรมวิจัยเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพทั้งหมดจำนวน 8 เรื่อง ซึ่งเป็นงานวิจัยของนักวิชาการชาวไทย 7 เรื่อง (ศึกษาบริบทสังคมไทย 6 เรื่อง ต่างประเทศ 1 เรื่อง) และนักวิชาการชาวต่างชาติ 1 เรื่องนั้น ผู้วิจัยพบว่าองค์ความรู้จากงานวิจัยทั้งหมดเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพจะเชื่อมโยงกับความรู้และบริบททางสังคมวัฒนธรรม การเมือง และเศรษฐกิจเสมอ

งานวิจัยของพิเชฐที่ศึกษาพิธีกรรมงานศพของชาวไตแดงในประเทศเวียดนามเป็นการสาธิตให้เห็นถึงการใช้พื้นที่สาธารณะอย่างงานศพเพื่อเป็นพื้นที่ในการแสดงความหมายของสัญลักษณ์ต่างๆ ที่มาปะทะประสานกัน เพื่อแสดงถึงความเชื่อ บทบาทหน้าที่ของสมาชิกในสังคม รวมถึงระบบการสืบทอดอำนาจในครอบครัวที่ให้ความสำคัญต่อสมาชิกเพศชายมากกว่าเพศหญิง ในขณะที่งานวิจัยของสุทัศน์ที่ศึกษาพิธีกรรมงานศพของชาวไทยผู้อยู่ จ.กาฬสินธุ์ แสดงให้เห็นว่าในการประกอบพิธีกรรมงานศพนั้น ชุมชนได้สร้างสรรค์สัญลักษณ์และ รหัสอย่างการเดินสากหรือการถอนและเผาเสาจังกอน โดยลูกเขยและหลานเขย เพื่อให้มีความสำคัญกับสายตระกูลของสมาชิกเพศหญิงของครอบครัว

กรณีงานวิจัยของกัญจิม่าที่ศึกษาพิธีกรรมงานศพของชาวนน บ้านน้ำลาด จ.ชัยภูมิ ก็ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการสืบทอดประเพณีวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์เล็กๆ ภายใต้อาณัติของรัฐบาล รับเอา

ประเพณี วัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่ใหญ่กว่าเข้ามา นั้น จะมีการปรับประยุกต์ และนำมาใช้ควบคู่กันทั้งสองระดับ ได้แก่ วัตถุ (ชุดไว้ทุกข์) และกิจกรรม (พิธีเจริญพุทธมนต์และการเผาศพ) รวมถึงความหมายด้วย (ความศักดิ์สิทธิ์/หน้าตาและฐานะของครอบครัวผู้ตาย) เช่นเดียวกันกับงานวิจัยของแจ๊คสันที่ศึกษาพิธีกรรมงานศพของชาวจีนในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน และพบว่าปัจจัยทางการเมืองมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงประเพณีพิธีกรรมของผู้คน แต่อย่างไรก็ตาม ชาวจีนในงานวิจัยของแจ๊คสันก็มีการเลือกรับและปรับใช้ประเพณีวัฒนธรรมทั้งแบบดั้งเดิมและแบบปฏิรูปให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของตนและบริบทของชุมชนเป็นสำคัญ

เศรษฐกิจเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการสืบทอดพิธีกรรมงานศพ ไม่ว่าจะเป็นงานวิจัยของพวงทิพย์ พระปลัดอภินันท์และคณะ ปัญญา พระบุญธรรม รวมถึงเขวภาและคณะนั้น แสดงให้เห็นว่าปัจจัยทางเศรษฐกิจและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั้นส่งผลกระทบต่อและผลิตซ้ำพิธีกรรมงานศพอย่างไรบ้าง งานวิจัยของพวงทิพย์ที่ศึกษาพิธีทำศพของชาวจีนพบว่าลูกหลานผู้ตายเลือกปรับรูปแบบพิธีศพให้สอดคล้องกับสภาพทางเศรษฐกิจที่กำลังเป็นปัญหา (งานวิจัยทำขึ้นในช่วงวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ. 2540) และวิธีที่ดีที่สุดในการปรับประยุกต์ก็เป็นการลดทอนรูปแบบดั้งเดิม ควบคู่กับการผสมผสาน เข้ากับรูปแบบงานศพแบบไทย ทั้งนี้เพื่อลดต้นทุนในการประกอบพิธีกรรม ส่วนงานของปัญญาชี้ให้เห็นถึงกระบวนการกลายเป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงฐานะหน้าตาของปัจเจกของพิธีกรรมงานศพนับตั้งแต่ยุคศักดินามาจนถึงยุคทุนนิยม งานวิจัยของพระปลัดอภินันท์และงานวิจัยของเขวภาต่างก็พบว่า การปรับเปลี่ยนรูปแบบพิธีกรรมงานศพให้เป็นไปได้ในทางที่พึงประสงค์ ลดองค์ประกอบที่เป็นส่วนเกินออกไป จะทำให้ชุมชนลดภาระเรื่องค่าใช้จ่ายได้มาก แต่กระบวนการเปลี่ยนแปลงจะต้องอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของผู้ที่เกี่ยวข้อง ในขณะที่งานวิจัยของพระบุญธรรมชี้ให้เห็นวิถีและค่านิยมเชิงบริโภคนิยมของสังคมปัจจุบันได้ชี้นำความคิดของผู้คนบางกลุ่ม แม้กระทั่ง ในการจัดงานศพ เช่น ความคิดที่ว่างานศพที่ใช้จ่ายเงินจำนวนมากจะมีความศักดิ์สิทธิ์เพิ่มมากขึ้น หรือเป็นการเพิ่มเกียรติยศศักดิ์ศรีให้กับผู้ตาย เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ในบรรดางานวิจัยเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพนี้ งานวิจัยของพระปลัดอภินันท์และงานวิจัยของเขวภาที่มีประเด็นและบริบทในการศึกษาใกล้เคียงกับงานวิจัยเรื่องกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพของผู้วิจัยมากที่สุด

งานวิจัยของพระปลัดอภินันท์และคณะที่ศึกษาพิธีกรรมงานศพในจังหวัดน่าน เป็นงานวิจัยท้องถิ่นที่เป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรม แต่สิ่งที่เป็นข้อแตกต่างจากงานของผู้วิจัยก็คือ ข้อค้นพบจากงานของพระปลัดอภินันท์และคณะนั้นเป็นข้อค้นพบเกี่ยวกับผลผลิตของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นควบคู่กับกระบวนการสร้างความเปลี่ยนแปลงโดยภาพรวม แต่ยังไม่ได้มีการศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสื่อสารที่ผลักดันให้การเปลี่ยนแปลงสำเร็จ รวมถึงศึกษาความหมายขององค์ประกอบต่างๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาในงาน ขึ้นนี้ ส่วนงานวิจัยของเขวภาและคณะนั้น ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อยกเลิกการเลี้ยงเหล้าในงานศพ

เช่นเดียวกัน แต่ยังไม่ได้มีการวิเคราะห์เจาะลึกถึงกระบวนการสื่อสาร รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้น ซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษาค้นคว้าในงานวิจัยต่อไป

2. งานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารและสื่อประเพณีพิธีกรรม

งานวิจัยของศิริดา พงษ์ภมร (2547) ศึกษากระบวนการสื่อสารเพื่อการธำรงรักษางานประเพณีรับบัว ของอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ศิริดาสนใจศึกษาประเพณีรับบัวของอำเภอบางพลี ซึ่งกลายเป็นสังคมเมืองอุตสาหกรรมเนื่องจากสภาพที่ตั้งที่อยู่ใกล้กรุงเทพมหานคร

ศิริดาต้องการศึกษากระบวนการสื่อสารและบทบาทของผู้นำที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของงานประเพณีดังกล่าว โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกลุ่มผู้นำและแกนนำ สมาชิกในอำเภอ หน่วยงานภายนอก และบุคคลนอกพื้นที่ที่เคยมาเที่ยวงานรับบัว รวมทั้งสิ้น 32 คน แล้วนำมาวิเคราะห์โดยใช้กรอบทางทฤษฎีว่าด้วยการสื่อสาร การมีส่วนร่วม และแนวคิดเรื่องกลุ่ม ชุมชน และผู้นำกลุ่ม

ข้อค้นพบจากงานวิจัยพบว่า กระบวนการสื่อสารที่ ใช้เพื่อสืบทอดประเพณีรับบัวแบ่งออกเป็น 2 ช่วง ได้แก่ การสื่อสารในช่วงจัดเตรียมงาน ซึ่งเป็นการสื่อสารในกลุ่มเล็กและเป็นการสื่อสารอย่างเป็นทางการในที่ประชุมระหว่างผู้นำกับสมาชิก ส่วนการสื่อสารอย่างไม่เป็นทางการจะเป็นการบอกเล่าถึงงานที่จะเกิดขึ้นและการชักชวนไปร่วมงาน และการสื่อสารในช่วงถ่ายทอด คติกรรมที่เกิดขึ้นในงานประเพณีส่วนใหญ่เป็นการสื่อสารอย่างไม่เป็นทางการ ใช้สื่อบุคคลในการถ่ายทอดและเป็นการสื่อสารในแนวระนาบ ผู้ส่งสารและผู้รับสารมีสถานภาพทางสังคมใกล้เคียงกัน เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะการสื่อสารในระหว่างการจัดเตรียมงานคือการสื่อสารกันเองระหว่างผู้ส่งสารที่เป็นผู้รับผิดชอบตามหน้าที่และส่วนใหญ่เป็นหน่วยงานราชการ จึงคุ้นเคยกับการสื่อสารแบบเป็นทางการในแนวตั้ง ในขณะที่การสื่อสารในช่วงถ่ายทอดคตินั้นเป็นการสื่อสารไปยังผู้รับสารซึ่งเป็นบุคคลทั่วไป ซึ่งคุ้นเคยกับการสื่อสารแบบไม่เป็นทางการและการสื่อสารในแนวระนาบมากกว่า

ผู้นำมีบทบาทสำคัญในการจัดงานประเพณีรับบัวด้วยการริเริ่มและประชาสัมพันธ์งานให้กับคนทุกกลุ่มที่เกี่ยวข้อง โดยใช้รูปแบบการสื่อสารทั้งที่เป็นทางการผ่านการประชุมและการสื่อสารอย่างไม่เป็นทางการคือการพูดคุยแบบปากต่อปาก ผู้นำจะเปิดโอกาสให้เกิดการสื่อสารแบบสองทางด้วยการแจ้งข่าวสารให้สมาชิกทราบ เมื่อสมาชิกเกิดข้อสงสัยสามารถซักถามได้ทันที และศิริดาสรุปว่ากระบวนการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในการธำรงรักษาและเผยแพร่ประเพณีควรเป็นกระบวนการสื่อสารแบบสองทาง รวมถึงการให้ความสำคัญกับการสื่อสารอย่างไม่เป็นทางการด้วย

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยตั้งคำถามว่าสื่อประเพณีมีบทบาทหน้าที่อย่างไรต่อคนแต่ละกลุ่มที่เกี่ยวข้อง นอกจากบทบาทหน้าที่ในการดึงดูดนักท่องเที่ยวดังที่ระบุไว้ในงานวิจัยแล้ว บทบาทดั้งเดิมในฐานะสื่อเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนและต่างชุมชนยังคงมีอยู่หรือไม่เพราะในงานวิจัยชิ้นนี้ชี้ให้เห็นว่ากลุ่มผู้นำที่ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์เป็นผู้นำจากการจัดตั้งเป็นส่วนใหญ่ เช่น ปลัดอำเภอ

ประธานสภาวัฒนธรรม สมาชิกสภาจังหวัด เป็นต้น และกลุ่มคนดังกล่าวเป็นกลุ่ม ที่ริเริ่มการจัดงาน ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าสถานะของงานประเพณีรับขวัญในฐานะกิจกรรมดึงดูดนักท่องเที่ยวขึ้นเป็นบทบาทที่ตอบสนองต่อกลุ่มผู้นำกลุ่มนี้(ชื่อเสียงของผู้นำและเศรษฐกิจของชุมชน แต่สำหรับชาวบ้านในชุมชน เป็นที่น่าสงสัยว่างานประเพณีรับขวัญยังคงคุณค่าและความหมายดั้งเดิมอยู่หรือไม่ เพราะเหตุใดการริเริ่มการจัดงานจึงไม่เกิดขึ้นจากคนในชุมชนโดยตรง นั่นคือคำถามที่ว่าใครเป็นผู้มีอำนาจเกี่ยวกับการจัดการสื่อประเพณีดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่เรียนรู้จากงานวิจัยของศิริดาทำให้ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับบทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรมงานศพที่มีต่อคนในชุมชน รวมถึงต้องการศึกษากลุ่มผู้มีอำนาจที่ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนความหมายในสื่อพิธีกรรมด้วย

ประเด็นที่ผู้วิจัยตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับสถานะและบทบาทของสื่อประเพณีในสังคมปัจจุบันนั้น พบว่างานวิจัยของสร้อยพัฒน์ ต้นสุขเกษม (2547) ที่ศึกษาการสื่อสารและการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมงานประเพณีแห่เทียนพรรษา จ.อุบลราชธานี ก็ตั้งคำถามที่สัมพันธ์กับประเด็นเหล่านี้ด้วยเช่นกัน สร้อยพัฒน์ต้องการศึกษาความแตกต่างของวัฒนธรรมการจัดงานประเพณีแห่เทียนพรรษาของ จ.อุบลราชธานีในอดีตเมื่อเปรียบเทียบกับปัจจุบัน และต้องการศึกษาว่าการสื่อสารมีผลอย่างไรต่อการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้น

สร้อยพัฒน์ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพในการศึกษาใช้การวิเคราะห์เอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก แหล่งข้อมูลบุคคลประกอบด้วยกลุ่มผู้จัดงานและกลุ่มคนผู้มีความรู้และเกี่ยวข้องกับงานประเพณีแห่เทียนพรรษา แล้วนำข้อมูลที่ได้อาวิเคราะห์ภายใต้กรอบทฤษฎีในการศึกษา ประกอบด้วยแนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารและวัฒนธรรม ศัญญาวิทยา ทฤษฎีว่าด้วยการเข้ารหัสและถอดรหัสสาร

ข้อค้นพบที่น่าสนใจจากงานวิจัยชิ้นนี้พบว่า ประเพณีแห่เทียนพรรษาของ จ.อุบลราชธานียุคแรกเริ่มเป็นการถวายขี้ผึ้งในงานบุญเข้าพรรษาซึ่งชาวบ้านในท้องถิ่นมีบทบาทโดยตรง ต่อมา เมื่อบุคคลภายนอกชุมชนเข้ามาในฐานะผู้ประกอบการเมืองจึงเริ่มใช้ประเพณีเป็นเครื่องมือในการปกครอง มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่การบริจาคเงินหรือสิ่งของเพื่อใช้ทำเทียนพรรษา ดันเทียนพรรษาเป็นสัญลักษณ์ในแง่ความสัมพันธ์ร่วมแรงร่วมใจกันเริ่มมีการประกวดเทียนพรรษาหรือจัดแสดงเทียนพรรษาของคุ้มวัดที่คนสนับสนุน เรื่อยมาจนถึงปัจจุบันที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดงาน โดยขยายขอบเขตการประชาสัมพันธ์ให้กว้างขวางไปสู่ระดับประเทศและนานาชาติ บทบาทในการส่งสารเป็นบทบาทของบุคคลภายนอกชุมชนที่ทำหน้าที่เป็นตัวแทนคนในชุมชน เช่น สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัด การท่องเที่ยว แห่งประเทศไทย ร่วมกับองค์กรภาครัฐในท้องถิ่น ทำให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวชมงานจำนวนมาก ก่อให้เกิดรายได้เข้าสู่ชุมชน ทำให้มีการเพิ่มเติมกิจกรรมใหม่ๆ เข้าไปในงานประเพณี ความหมายของดันเทียนพรรษาก็เปลี่ยนแปลงไปในฐานะสิ่งดึงดูดใจนักท่องเที่ยว จึงต้องให้ความสำคัญกับขนาดและปริมาณของเทียนพรรษางานประเพณีแห่เทียนพรรษา

ได้เปลี่ยนจากงานระดับท้องถิ่นที่มีชาวบ้านและวัดเป็นผู้ขับเคลื่อนมาเป็นงานระดับจังหวัดและระดับชาติที่มีบุคคลภายนอกชุมชนมาเป็นผู้ขับเคลื่อน โดยมีจุดประสงค์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นหลัก

สำหรับปัจจัยด้านการสื่อสารที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมงานประเพณีแห่งเดียวพบว่าปัจจัยสำคัญคือปัจจัยด้านผู้ส่งสารที่เป็นหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนที่กำหนดรูปแบบและรายละเอียดของงานประเพณีไว้แล้วก่อนจะสื่อสารมายังผู้ปฏิบัติงานในระดับล่างให้ปฏิบัติตามที่กำหนด โดยมีได้เปิดโอกาสให้ประชาชนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับงานประเพณีได้แสดงความคิดเห็นต่างๆ แต่อย่างไร โดยอาศัยปัจจัยเกื้อหนุนคือ “อำนาจ” ในฐานะที่เป็นหน่วยงานของรัฐในการขับเคลื่อนให้งานประเพณีแห่งเดียวพรหมดำเนินไปได้จนเสร็จสิ้นในแต่ละปี

งานวิจัยทั้งสองเรื่องที่ศึกษาประเพณีรับบัวและประเพณีแห่เทียนเข้าพรรษานี้ แสดงให้เห็นว่าประเพณีทั้งสองล้วนถูกเลือกสรรเก็บไว้ ตามแนวคิดประเพณีในการเลือกสรรของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าอำนาจในการเลือกสรรประเพณีในทั้งสองกรณีนี้กลับไม่ได้เป็นของชุมชน แต่อยู่ในมือคนภายนอกชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าหน้าที่ภาครัฐ และเหตุผลในการเลือกสรรก็เป็นเหตุผลเพื่อตอบสนองต่อคนภายนอกชุมชนทั้งสิ้น โดยเฉพาะผลประโยชน์ในเชิงการเมืองและการท่องเที่ยว ภารกิจ งานวิจัยชิ้นต่อไปที่จะกล่าวถึง เป็นการศึกษาศึกษาประเพณีการสวดสรวงภุมญา ซึ่งในกระบวนการสืบทอดนั้น คนในชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจที่จะเลือกสรรและปรับประยุกต์ประเพณีเพื่อให้สามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนเป็นหลัก

งานวิจัยของมโนรส จันทร์พิทักษ์ (2550) ศึกษาเรื่องการสื่อสารเพื่อการรื้อฟื้นและสืบทอดการสวดสรวงภุมญาที่บ้านใหม่สมบูรณ์ อำเภอนองบุญมาก จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งแต่เดิมมีพระสงฆ์เป็นผู้นำไปเผยแพร่งานนี้ได้รับความนิยม ต่อมาเมื่อพระสงฆ์รูปดังกล่าวย้ายไปจำพรรษาที่วัดอื่นทำให้การสวดสรวงภุมญาเริ่มเสื่อมความนิยม จนกระทั่งมีกลุ่มผู้นำชุมชนอันประกอบด้วยพระสงฆ์และชาวบ้านได้พยายามรื้อฟื้นประเพณีดังกล่าวขึ้นอีกครั้ง ภายใต้โครงการสื่อสารฟื้นฟูบ้านสื่อสารสุข (สพส.) มโนรสต้องการศึกษาว่าสถานภาพของการสวดสรวงภุมญาในชุมชนก่อนการรื้อฟื้นมีสภาพอย่างไร และการรื้อฟื้นนั้นทำได้อย่างไร รวมทั้งต้องการศึกษาบทบาทหน้าที่ของการสวดสรวงภุมญาด้วย โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้การวิเคราะห์เอกสารและการสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล และนำมาวิเคราะห์โดยใช้กรอบทางทฤษฎีที่ว่าด้วยสื่อฟื้นฟูบ้าน กระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม พื้นที่สาธารณะ การสื่อสารและวัฒนธรรม เป็นต้น

ข้อค้นพบสำคัญจากงานวิจัยชิ้นนี้ มโนรสพบว่า ก่อนการรื้อฟื้นประเพณีดังกล่าว ผู้สวดสรวงภุมญาจำกัดอยู่ในกลุ่มคนจำนวนน้อย บทสวดมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาและเหมาะสำหรับผู้ใหญ่ ส่วนผู้ฟังมีเพียงพระสงฆ์และฆราวาสที่เข้ามาทำกิจกรรม มทางศาสนาภายในวัดเท่านั้น แต่ไม่ได้รับความสนใจจากเยาวชนคนรุ่นใหม่ แต่ภายหลังการรื้อฟื้น พบว่าผู้สวดมีทั้งกลุ่มแม่บ้านและ

เยาวชนจากโรงเรียนบ้านใหม่สมบูรณ์ โอกาสในการสวดมีทั้งงานปรีวาศกรรมประจำปีและการจัดทำ
 ษิตีเสียงสวดสรภัญญะ บทสวดซึ่งเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาได้มีการปรับเนื้อหาให้เข้ายุค
 และดึงความสนใจจากเยาวชนได้มากขึ้น กลุ่มผู้ฟังมีการขยายตัวมากขึ้น มีทั้งสงฆ์และฆราวาสที่มา
 ปฏิบัติธรรมและพ่อแม่ผู้ปกครองของเยาวชนที่สวดสรภัญญะ สถานที่เพิ่มจากวัดมาสู่บ้าน (ด้วยการ
 นำษิตีไปเปิดฟังที่บ้าน) บทบาทหน้าที่ของการสวดนอกเหนือจากการให้ความรู้ทางศาสนา เป็น
 ความบันเทิงรูปแบบหนึ่งแล้ว ยังเพิ่มหน้าที่ด้านการเรียนการสอนนอกห้องเรียนด้วย (ช่วยให้เด็ก
 อ่านหนังสือได้คล่องขึ้น) และการสืบทอดมีความชัดเจนยิ่งขึ้นเนื่องจากได้รับความสนใจจากเด็ก
 และเยาวชนมาก

การรื้อฟื้นที่เกิดขึ้นนั้น สืบเนื่องจากการมีกระบวนการสื่อสารเพื่อรื้อฟื้น ผ่านกิจกรรมที่
 หลากหลาย เช่น การฝึกสอนและการสวดสรภัญญะให้เยาวชน การจัดเวทีรื้อฟื้นบ้านลานสรภัญญ์
 การจัดค่ายกวีน้อย การจัดพิมพ์คู่มือสรภัญญะ การผลิตรายการวิทยุ และการผลิตษิตีเผยแพร่ ซึ่ง
 กิจกรรมเหล่านี้มีบทบาทหน้าที่ในการรื้อฟื้นและสืบทอดผู้ส่งสาร (การฝึกสอนการสวด) ตัวสาร
 (ค่ายกวีน้อย การพิมพ์คู่มือ) ช่องทางการสื่อสาร (การสวดสรภัญญะ การผลิตรายการวิทยุและษิตี)
 และผู้รับสาร (การฝึกสอนสรภัญญะ ค่ายกวีน้อย)

สำหรับบทบาทหน้าที่ของการสวดสรภัญญะนั้นพบว่า หน้าที่สืบเนื่องที่ยังคงอยู่ได้แก่หน้าที่
 ในระดับปัจเจก ช่วยในการพัฒนาท วจิต ช่วยฝึกการอ่าน และให้ความบันเทิง ในระดับ ชุมชนเป็น
 พื้นที่สาธารณะสำหรับผู้หญิงให้มีบทบาททางพุทธศาสนาและสร้างเอกลักษณ์ให้กับชุมชน ส่วนหน้าที่
 ในระดับสังคมนั้นคือหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนสมาชิกในสังคมนั้นเอง นอกจากนี้ยังมีหน้าที่
 เพิ่มขึ้นใหม่ ได้แก่การระดมพลังของชุมชนและการสร้างเสริมสายสัมพันธ์ของคนต่างวัยอีกด้วย

อย่างไรก็ดี ข้อมูลจากงานวิจัยชิ้นนี้ได้มาจากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่วัยทั้งสี่ ไม่ว่าจะเป็น
 พระสงฆ์ บุคคลผู้ดูแลโครงการ หรือแม่บ้านที่ร่วมสวดสรภัญญะ แต่ไม่ได้มีการสัมภาษณ์เด็กหรือ
 เยาวชนซึ่งเป็นกลุ่มที่ถูกระบุว่าเป็นผู้ที่สืบสานการสวดสรภัญญะต่อไปในอนาคต ซึ่งสิ่งที่น่าสนใจ
 ก็คือเพราะเหตุใดเด็ก ๆ จึงให้ความสนใจต่อการสวดสรภัญญะ กิจกรรมดังกล่าวนี้สามารถตอบสนอง
 ต่อความต้องการของพวกเขาได้ในแง่มุมใดบ้าง หากมีข้อมูลเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าว ก็มีความ
 เป็นไปได้ที่อาจพบว่าการสวดสรภัญญะยังมีหน้าที่อื่นๆ อีก นอกเหนือ จากที่ระบุไว้ การตั้งคำถาม
 ต่อประเด็นดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยต้องย้อนกลับมามองงานวิจัยของตนเทียบเคียงและเห็นว่าในบริบท
 ของงานวิจัยชิ้นนี้ การเก็บข้อมูลผู้ที่เกี่ยวข้องจะต้องทำให้ครอบคลุม โดยเฉพาะจะต้องสอบถามคน
 ในชุมชนที่ไม่เห็นด้วยกับโครงการงานศพดเหล้าด้วย

งานวิจัยของนิติธร ทองธิรกุล (2550) ศึกษาเรื่องกระบวนการสื่อสารของชุมชนในการสืบทอด
 ประเพณีผีป่วน่า ตำบลวอแก้ว อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง นิติธรต้องการศึกษาว่าบทบาทหน้าที่
 ของประเพณีผีป่วน่าจากอดีตจนถึงปัจจุบันที่มีการรื้อฟื้นนั้นมีการปรับเปลี่ยนไปอย่างไร อะไร

เป็นปัจจัยให้เกิดความเปลี่ยนแปลง รวมถึงต้องการศึกษากระบวนการสื่อสารของชุมชนในการ สืบทอดประเพณีดังกล่าวด้วย นิติธรใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ วิธีวิทยาในการเก็บรวบรวม ข้อมูลประกอบด้วยการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ แบบเจาะลึก การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ และการสังเกตแบบมีส่วนร่วม แล้วนำมาวิเคราะห์โดยใช้กรอบทฤษฎีเรื่องสื่อพื้นบ้านและสื่อพิธีกรรม เพื่อการพัฒนา หน้าที่นิยม การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดและการผสมผสาน ทางวัฒนธรรม

ข้อค้นพบสำคัญจากงานวิจัย นิติธรพบว่าบทบาทหน้าที่ของประเพณีผีปู่ย่าก่อนการรื้อฟื้น นั้นคือหน้าที่สืบทอดความเชื่อ สร้างความสามัคคีให้ชุมชน สืบทอดอัตลักษณ์ สร้างความอบอุ่นทางใจ อบรมบ่มเพาะสมาชิกในชุมชน จัดระเบียบสังคม และเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อการพบปะของชุมชน เมื่อมีการรื้อฟื้นประเพณีดังกล่าวขึ้นในช่วง พ.ศ.2546-2547 พบว่าการทำหน้าที่ของประเพณีผีปู่ย่ามี หน้าที่ที่ดั้งเดิม ได้แก่ การสืบทอดความเชื่อ สร้างความสามัคคีให้ชุมชน สืบทอด อัตลักษณ์ สร้าง ความอบอุ่นทางใจ อบรมบ่มเพาะ และเป็นเวทีสาธารณะ ส่วนหน้าที่การจัดระเบียบสังคมนั้นได้ คลี่คลายไปเนื่องจากมีกลไกแบบใหม่เข้ามาทำหน้าที่ เช่น เจ้าหน้าที่ปกครองส่วนชุมชน ตำรวจ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ๆ เพิ่มใหม่ด้วย เช่น การสร้างสวัสดิการภายในกลุ่มกองทุนผีปู่ย่า การ ดูแลสุขภาพอนามัยของสมาชิกด้วยการทำเกษตรปลอดสารพิษ การสร้างความรู้สึกร่วมและความ เป็นกลุ่มก้อนที่ชัดเจนของสมาชิก และเมื่อศึกษามาจนถึงช่วง พ .ศ.2547-2551 ก็พบว่าประเพณี ดังกล่าวได้ทำหน้าที่ใหม่ๆ เพิ่มเติมขึ้นอีก ได้แก่ การเป็นพื้นที่/ช่องทางสื่อสารการเมือง เป็น พื้นที่สำหรับการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกลุ่ม/รุ่น และเป็นช่องทางไปสู่สื่อพื้นบ้านปร ะเภทอื่น ได้แก่ คนตรีพื้นบ้าน ละคร ชอ ซิง

ประเด็นเกี่ยวกับกระบวนการสื่อสารและความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในการสืบทอดประเพณี ผีปู่ย่า พบว่าในอดีตกระบวนการสื่อสารของชุมชนเป็นแบบไม่เป็นทางการ และเป็นการสื่อสารทาง เดียวในแนวตั้ง คือผู้อาวุโสสื่อสารไปยังลูกหลาน เมื่ อมีการรื้อฟื้นประเพณีดังกล่าวต้องจับเกี่ยวกับ กระแสความนิยมในสื่อมวลชนและอุดมการณ์ปัจเจกชนนิยมที่แบบมาด้วย ดังนั้นการรื้อฟื้นจึงต้อง อาศัยกิจกรรมที่หลากหลาย เน้นชุมชนเป็นแกนหลัก โดยมีผู้รับสารเป็นตัวตั้ง เคารพหลักสิทธิของ เจ้าของวัฒนธรรม และเน้นกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นหลัก

การศึกษางานของนิติธรทำให้ผู้วิจัยสามารถสร้างกรอบเบื้องต้นเกี่ยวกับคุณลักษณะของสื่อ ประเพณีพิธีกรรม ซึ่งคาดว่าจะนำมาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์สื่อพิธีกรรมงานศพของ ชุมชนบ้านดงได้ ทั้งนี้ บริบทของชุมชนที่เป็นพื้นที่ศึกษามีความใกล้ชิด ยงกันมากในแง่วิถีประเพณี วัฒนธรรม แต่ตำบลอ่าวแก้วจะมีความเป็นเมืองมากกว่าชุมชนบ้านดง

งานวิจัยของณัฐมน บัวพรมมี (2550) เรื่องการใช้สื่อพิธีกรรมแซงชะนามเพื่อเสริมสร้าง อัตลักษณ์ศักดิ์ศรีชาวไทโส้ บ้านโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม ศึกษาสถานภาพของ

สื่อพิธีกรรมแซงชะนาม รวมถึงบทบาทหน้าที่ของสื่อดังกล่าว รวมทั้งศึกษากระบวนการทำงาน วัฒนธรรมเชิงรุกและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อฟื้นฟูสื่อพิธีกรรมดังกล่าว

สื่อพิธีกรรมแซงชะนามเป็นสื่อที่เชื่อมโยงมาจากพิธีเหยา (พิธีรักษาผู้ป่วย) ภายหลังจากที่ได้รับการรักษาโดยหมอเหยาแล้ว ผู้รับการรักษา (ซึ่งต่อมาจะถูกเรียกว่า “ลูกแก้ว”) จะเข้าเป็นสมาชิกของคณะหมอเหยา (แม่แก้ว) และในแต่ละปีจะมีการประกอบพิธีกรรมแซงชะนาม ซึ่งประกอบด้วย พิธีส่งผีร้าย พิธีกรรมการรำรำที่เสร็จสิ้นก็ต่อเมื่อแม่แก้วและลูกแก้วได้รำรำจนเป็นที่พึงพอใจของผี ในช่วงเย็นลูกแก้วจะนำขัน 5 มาควรวะต่อแม่แก้วเพื่อเป็นการขอบคุณ

แต่เดิมนั้น ชาวไทโส้ในหมู่บ้านโพนจานจะดำรงชีวิตอยู่ในวิถีแบบปิด พยายามแยกตัวจากโลกภายนอก เนื่องจากการดูแลคนจากภายนอก แต่เมื่อความเจริญจากภาครัฐเข้าถึงชุมชน อาทิ ถนนหนทาง ทำให้ชุมชนกลายเป็นชุมชนเปิด คมมากขึ้น ส่งผลให้เครือข่ายวัฒนธรรมของชาวไทโส้เริ่มขาดตอนลง รวมถึงสื่อพิธีกรรมแซงชะนามด้วย

ต่อมา กลุ่มผู้นำชุมชนภายใต้การสนับสนุนจากโครงการสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุข (สพส.) ได้ใช้กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกและการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมมาใช้ในการขับเคลื่อนกิจกรรม ทำให้เกิดกระแสนตื่นตัวในการธำรงรักษาสื่อพิธีกรรมแซงชะนาม โดยคนในชุมชน

ในการศึกษาครั้งนี้ อนุมานใช้ระเบียบวิธีวิจัย เชิงคุณภาพ ที่มีวิธีการศึกษาแบบกรณีศึกษา (Case Study) ใช้การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมในการเก็บรวบรวมข้อมูล แล้วนำมาวิเคราะห์โดยใช้กรอบทฤษฎีเรื่องสื่อพื้นบ้าน และสื่อพิธีกรรมเพื่อการพัฒนา กระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุก หน้าที่นิยม การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม การผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม และพื้นที่สาธารณะ

ข้อค้นพบสำคัญจากงานวิจัยชิ้นนี้พบว่า แต่เดิมในอดีต สื่อพิธีกรรมแซงชะนามในอดีตเคยมีความเข้มแข็งมาก โดยผู้หญิงเป็นเพศที่มีบทบาทสูงในพิธีกรรมดังกล่าว โดยช่องทางในการสื่อสารพิธีกรรมจะเป็นไปโดยเคร่งครัดและอยู่ภายใต้ข้อกำหนดที่วางไว้ เมื่อมาถึงในยุคปี พ.ศ. 2528-2548 พบว่า เริ่มมีหน่วยงานภายนอกเข้ามาสนับสนุนและสังเกตการณ์คณะแซงชะนาม และเริ่มมีการขยับพื้นที่ของสื่อพิธีกรรมมายังชุมชน และยังพบว่าความเข้มแข็งที่เคยมีเริ่มลดน้อยลง ความหมายของพิธีกรรมจากการแสดงความนับถือผีถูกลดทอนให้มีความสำคัญน้อยลง ในยุคที่สาม ตั้งแต่ ปี พ.ศ.2549-ปัจจุบัน พบว่ามีบุ คคลภายนอกวัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องมากยิ่งขึ้น ในขณะที่วงเวียนวาระและสถานที่ของพิธีกรรมก็มีความยืดหยุ่นมากกว่าในอดีต มีการลดความสำคัญของเหล่าในฐานะเครื่องเซ่นไหว้ และมีการพยายามดึงการแต่งกายด้วยชุดพื้นเมืองกลับคืนมา ยังคงมีการผสมผสานอิเล็กทรอนิกส์ร่วมกับดนตรีพื้นบ้าน ความหมายของพิธีกรรมในยุคนี้ได้รับการขยายจากความเชื่อเรื่องผี ไปสู่การเป็นพื้นที่สื่อสารที่แสดงถึงอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชาวไทโส้ บ้านโพนจาน

ประเด็นเกี่ยวกับการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ปรากฏในงานวิจัยชิ้นนี้ พบว่ามี 5 รูปแบบ ได้แก่ การสื่อสารแบบสองทาง การสื่อสารแนวระนาบ การไหลของข่าวสารสองจังหวะ การสลับบทบาทหน้าที่ผู้สื่อสาร และการมีส่วนร่วมในการผลิตสื่อ

การศึกษาในครั้งนี้ยังพบข้อจำกัดของสื่อพิธีกรรม ในองค์ประกอบ 2 ประการ ได้แก่ ผู้เกี่ยวข้องในพิธีกรรม โดยเด็กและเยาวชนมีบทบาทเป็นเพียงผู้รับสารซึ่งอยู่วงนอก และในช่องทางสื่อสาร พบว่าถึงแม้จะมีการยืดหยุ่นเรื่องสถานที่ในการประกอบพิธีกรรมมากขึ้น แต่ยังคงมีข้อจำกัดด้านวาระโอกาสในการประกอบพิธีกรรมอยู่มาก

จากการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารและสื่อประเพณีพิธีกรรมทั้งหมดพบว่า งานวิจัยของศิริดาและสรัญพัฒน์ต่างก็ศึกษากระบวนการสื่อสารเพื่อสืบทอดสื่อประเพณีพิธีกรรม จากจุดยืนของผู้ส่งสาร ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้นำจากการจัดตั้งและเป็นคนนอกวัฒนธรรม แต่งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการศึกษาทั้งจากจุดยืนของผู้ส่งสารและผู้รับสารซึ่งเป็นคนในวัฒนธรรมโดยส่วนมาก เหมือนกับงานของนิติธรและณฐมน นอกจากนี้ ข้อค้นพบจากงานวิจัยทั้งหมดข้างต้นสามารถ นำมาสร้างเกณฑ์ในการวิเคราะห์ได้หลายประเด็น ได้แก่ คุณลักษณะด้านบทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรม ทั้งบทบาทหน้าที่ดั้งเดิมและบทบาทหน้าที่ใหม่ๆ ประเภทและความหลากหลายของสื่อหรือช่องทางในการสื่อสาร และการขยายความหมายของสื่อพิธีกรรมออกไปจากเดิม ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำผลที่ได้จากการศึกษามาเทียบเคียงเพื่อพิจารณาข้อเหมือนและข้อแตกต่างต่อไป

3. งานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารและความหมาย

อารยา ถาวรวันชัย (2539) ศึกษาเรื่องภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจที่ปรากฏในสื่อมวลชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเนื้อหาและวิธีการนำเสนอภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจที่ปรากฏในสื่อมวลชน รวมถึงศึกษาจุดมุ่งหมายของผู้ส่งสารและความเข้าใจของผู้รับสารว่าผู้รับสารได้รับสารตามความหมายที่ผู้ส่งสารต้องการหรือไม่ โดยการวิจัยชิ้นนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาผ่านกรณีศึกษา 2 ราย คือ ดาราตลกที่เคยติดยาเสพติดและกรณีของผู้ที่เคยต้องโทษคดีฆ่าคนตายโดยเจตนา ซึ่งเป็นกรณีที่ปรากฏในสื่อมวลชนในช่วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ.2535-2538 อารยาใช้แบบบันทึกหรือแบบสังเกตในการรวบรวมข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเทปโทรทัศน์และเอกสารอื่น และแบบสัมภาษณ์เพื่อวิเคราะห์ผู้ส่งสารและผู้รับสาร ทั้งนี้ผู้รับสารในการศึกษาครั้งนี้ อารยาเลือกศึกษาผู้รับสาร 4 ประเภท คือ นักเรียน ครู พระสงฆ์ และผู้คุมนักโทษ โดยตั้งใจเลือกกลุ่มผู้รับสารที่มีภูมิหลังที่เชื่อมโยงกับประเด็นเนื้อหา ทั้งนี้เพื่อพิสูจน์ ว่าภูมิหลังของผู้รับสารมีผลหรือไม่ อย่างไรต่อการถอดรหัสสารที่ได้รับ และนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ภายใต้กรอบทฤษฎีการเข้ารหัสและถอดรหัส

ข้อค้นพบที่น่าสนใจคืออารยาพบว่าสื่อมวลชนนั้นสามารถสร้างความหมายใหม่ของคำว่า “วีรบุรุษ” ได้ จากการนำบุคคลบางคนมาปรากฏตัวในสื่อมวลชนและทำให้มีความโดดเด่นขึ้นด้วย

คุณลักษณะบางอย่างที่ได้รับการยกย่องว่าเป็น “ที่สุด” เช่น “โชคดีที่สุด” หรือ “แปลกที่สุด” เป็นต้น ในกรณีของภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจก็เป็นลักษณะวีรบุรุษอีกแบบหนึ่งที่สื่อมวลชนสร้างขึ้น โดยมีแบบแผนในการเลือกสรรความเป็นจริงบางอย่างของบุคคลมานำเสนอ จนมีภาพลักษณ์ที่มืองค์ประกอบดังนี้ เป็นผู้ที่อยู่อุปสรรคในชีวิตจนประสบความสำเร็จ เป็นตัวอย่างและบทเรียนสำหรับผู้อื่น เป็นประเด็นที่มีประโยชน์ต่อผู้รับสาร และเป็นบุคคลที่ควรให้การยอมรับและให้โอกาสในการกลับใจ โดยกระบวนการประกอบสร้างความหมายดังกล่าว ผู้ส่งสารต้องใช้ กลยุทธ์หลายอย่างในการเข้ารหัสเพื่อสร้างความมั่นใจว่าผู้รับสารจะได้รับสารตรงกับที่ผู้ผลิตต้องการ เช่น การใช้แนวคิดเรื่องเวรกรรมเพื่อสร้างความชอบธรรมในการนำเสนอ การเลือกไม่ นำเสนอเนื้อหาบางส่วนที่จะส่งผลกระทบต่อความรู้สึกของผู้รับสาร (ซึ่งอาจทำให้เกิดการตีความหมายแบบoppositional reading ไม่ใช่ preferred reading แบบที่ผู้ส่งสารต้องการ) การเลือกรูปแบบการนำเสนอบางประการ เช่น ขณะกระทำผิดเลือกรูปแบบการเล่าเรื่องแบบละคร ขณะกลับใจได้เลือกการสัมภาษณ์ ในขณะที่เดียวกัน เมื่อวิเคราะห์ผู้รับสาร ซึ่งก่อนหน้านี้อารยาได้ทำการคัดเลือกภูมิหลังของผู้รับสารที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับเนื้อหาดังกล่าว และพบว่าผู้รับสารมีการตอบรับต่อการนำเสนอภาพลักษณ์วีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจทั้งในทางบวกและทางลบ ผู้รับสารที่ตอบรับในทางบวกให้เหตุผลว่าการนำเสนอเรื่องราวเหล่านี้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นในสังคม ส่วนผู้รับสารที่ตอบรับในทางลบเห็นว่าการนำเสนอดังกล่าวอาจทำให้เกิดการเลียนแบบหรือพฤติกรรมเบี่ยงเบน เนื่องจากเห็นว่าการกระทำผิดแล้วสังคมก็ยังให้โอกาส ทั้งนี้ ความเห็นที่เป็นบวกหรือเป็นลบดังกล่าวนี้เป็นผลมาจากภูมิหลังของกลุ่มผู้รับสาร กล่าวคือ กลุ่มเจ้าหน้าที่ผู้คุมซึ่งนักโทษจะมีมุมมองในทางลบต่อการกลับใจของกรณีศึกษา ในขณะที่กลุ่มพระสงฆ์จะมีมุมมองในทางบวกและให้ความสำคัญกับการให้อภัย อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี เมื่อวิเคราะห์โดยภาพรวมพบว่าผู้รับสารส่วนใหญ่ในทั้ง 4 กลุ่มต่างได้รับใจความสำคัญของสารตามความหมายที่ผู้ส่งสารต้องการสื่อ

วริยา นาคจรัสกร (2540) ศึกษาเรื่องการวิเคราะห์ภาพถ่ายบุคคลเชิงตรรกะการบริโภคของโบคริยาร์ด เนื่องจากสังเกตเห็นปรากฏการณ์ธุรกิจให้บริการถ่ายภาพบุคคลที่เรียกว่าพอร์ทเทรตสตูดิโอที่ได้รับความนิยมสูงในช่วงเวลาดังกล่าว ทั้งนี้วริยาต้องการศึกษาว่าภาพถ่ายบุคคลมีลักษณะการสื่อความหมายอย่างไร และปัจจัยในการกำหนดพฤติกรรมภาพถ่ายบุคคลของผู้บริโภคตามตรรกะการบริโภคของโบคริยาร์ดคืออะไร โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์อย่างไม่มีส่วนร่วม และการวิเคราะห์ภาพถ่ายรวมถึงการวิเคราะห์เอกสาร เก็บข้อมูลจากฝ่ายผู้ผลิต จำนวน 9 คน และผู้บริโภค จำนวน 20 คน แล้วนำข้อมูลที่ได้อาวิเคราะห์ภายใต้กรอบทฤษฎีเทคโนโลยีเป็นตัวกำหนดและแนวคิดการบริโภคในเชิงตรรกวิทยา

ข้อค้นพบสำคัญของงานวิจัยคือกระบวนการถ่ายภาพในสตูดิโอ ทำให้ผู้บริโภคได้รับประสบการณ์การลอกเลียนแบบ (simulation model) รูปแบบการผลิตภาพถ่ายเป็นกระบวนการผลิต

สินค้าเต็มตัว สตูดิโอแต่ละแห่งมีลักษณะร่วมกันในการจัดทำทาง การแสดงออกทางใบหน้า และ การจัดฉากหลังซึ่งมีขั้นตอนอย่างต่อเนื่องเหมือนเป็นสูตรสำเร็จ โดยลูกค้าแสดงความคิดเห็นได้น้อย ต้องทำตามการแนะนำของช่างภาพเป็นส่วนใหญ่ ที่มาของการจัดทำนั้น ช่างภาพสตูดิโอส่วนใหญ่ยอมรับว่าเรียนรู้มาจากนิตยสารแฟชั่นของไทยและต่างประเทศ สิ่งนี้ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการสร้างความหมายนั้นมีการกำหนดไว้แล้วโดยวาระรหัสกำกับไว้ แต่เป็นการยากที่จะบอกได้ว่าใครเป็นผู้กำหนด เพราะจะเห็นแต่การลอกเลียนแบบต่อๆ กันมา แต่มองไม่เห็นของจริงที่เป็นต้นฉบับ อย่างไรก็ตาม ทั้งลูกค้าและช่างภาพต่างอยู่ในห่วงโซ่เดียวกัน คือห่วงโซ่ของผู้บริโภคสัญญาณที่ร้อยต่อกันมาเป็นทอดๆ

ส่วนการจัดอุปกรณ์ประกอบฉากนั้นเป็นการสร้างบริบท (context) ของภาพ อุปกรณ์ประกอบฉากบางชิ้นยังเป็นตัวหมาย (signifier) ของความหมายบางอย่าง เช่น เฟอร์นิเจอร์สไตล์หลุยส์ (ความหรูหรา มีระดับ ความร่ำรวย) ต้นไม้เทียมที่แสดงบรรยากาศฤดูใบไม้ร่วง (ความเป็นตะวันตก ยุโรป) แก้วไวน์ ขวดแชมเปญ ลูกโป่ง (งานเลี้ยงและความสนุกสนาน) เป็นต้น ซึ่งสตูดิโอแต่ละแห่งก็จะมีการผลิตซ้ำอุปกรณ์ประกอบฉากแบบเดียวกัน เช่น การใช้เครื่องเล่นแผ่นเสียงแบบโบราณ แก้วสไตล์หลุยส์ เป็นต้น ทั้งหมดนี้เป็นการสร้างชุดของสัญญาณ (set of signs) แบบต่างๆ เพื่อให้กระบวนการสร้างความหมายที่ต้องการมีความสมบูรณ์ครบถ้วน

ในกรณีของการถ่ายภาพแต่งงาน สิ่งที่แหล่งข้อมูลต้องการและคาดหวังมากที่สุดจากการถ่ายภาพคือการได้ภาพถ่ายสวยๆ เป็นที่ระลึกในโอกาสแต่งงาน รองลงมาคือต้องการได้ภาพที่เหมือนกับภาพถ่ายบุคคลมีชื่อเสียงที่แขวนโชว์ ส่วนการถ่ายภาพครอบครัว ครั้นนั้น แหล่งข้อมูลต้องการได้ภาพถ่ายสวยๆ ของสมาชิกในครอบครัว รองลงมาคือต้องการได้ภาพถ่ายเหมือนภาพถ่ายอย่างของสตูดิโอ และท้ายสุดต้องการบันทึกเหตุการณ์พิเศษของครอบครัว วิจัยจึงสรุปว่าการบริโภคภาพถ่ายบุคคลของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมดเกิดขึ้นเพื่อตรรกวิทยาเชิงหน้าที่การใช้ (use value) มากที่สุด อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่าข้อมูลที่ได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการบริโภคภาพถ่ายบุคคลในระดับที่สี่ คือการบริโภคในเชิงแลกเปลี่ยน ยืนเชิงสัญญาณ เพราะความต้องการได้ภาพที่ลอกเลียนแบบภาพถ่ายบุคคลมีชื่อเสียงที่ดี ต้องการลอกเลียนภาพโฆษณาของสตูดิโอที่ดี ล้วนแสดงว่าผู้ให้ข้อมูลต้องการให้ภาพดังกล่าวสื่อความหมายไปยังผู้พบเห็นเช่นเดียวกับภาพถ่ายของบุคคลมีชื่อเสียงในแง่ของความมีเกียรติยศ ความพรั่งพร้อมสมบูรณ์ของชีวิต นอกจากนี้ ยังมีข้อมูลที่ได้จากแหล่งข้อมูลบางคนที่ระบุว่าต้องการใช้ภาพถ่ายบุคคลเพื่อสร้างการยอมรับหรือความเห็นพ้องให้กับแขกที่มาในงานสมรสว่าทั้งคู่มีความเหมาะสมกัน เพราะ ภาพถ่ายบุคคลมีกระบวนการถ่ายอย่างสวยงาม กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ทั้งคู่ใช้ภาพถ่ายเพื่อให้ได้มาซึ่งการยอมรับจากสังคมนั่นเอง

งานวิจัยของทัศนีย์ มีวรรณ (2542) ศึกษาการสร้างและการบริโภคสัญญาณในปรากฏการณ์ชีวิตและการทำหน้าที่ของสื่อมวลชน โดยทัศนีย์ต้องการศึกษาสัญญาณ และการให้ความหมายที่

ผ่านเนื้อหาสาระโดยสื่อมวลชน เพื่อทราบระดับการให้คุณค่าในการบริโภคชีวิตของชนชั้นกลาง รวมไปถึงการทำหน้าที่ของสื่อมวลชนในปรากฏการณ์ชีวิต โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วย การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกผู้ผลิตสื่อเกี่ยวกับประเด็นการทำหน้าที่ของสื่อ การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการและการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมกลุ่มผู้บริโภคชีวิตจำนวน 20 คน แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ภายใต้กรอบทฤษฎีสัญวิทยา แนวคิดการโหยหาอดีตและแนวคิดการบริโภคในเชิงตรรกวิทยาเป็นหลัก

ข้อค้นพบที่น่าสนใจจากงานวิจัยดังกล่าวมีดังนี้ สัญญาและความหมายซึ่งเกี่ยวข้องกับการบริโภคและการปฏิบัติที่สื่อมวลชนสร้างในปรากฏการณ์ชีวิตเกี่ยวข้องกับ**อาหารบริโภค** อาทิ ข้าวกล้อง มีความหมายระดับทั่วไปหมายถึงอาหารหลักของคนไทย อาหารเพื่อสุขภาพ แต่มีความหมายระดับลึกในฐานะความเป็นวัฒนธรรมไทย พลังชีวิตและความสมดุล และ **การปฏิบัติ** อาทิ การล้างพิษ มีความหมายระดับทั่วไปหมายถึงการกำจัดของไม่ได้ออกจากร่างกาย ส่วนความหมายระดับลึกหมายถึงการปฏิบัติที่ช่วยสร้างความรู้สึที่ดีและภูมิปัญญาดั้งเดิม

นอกเหนือจากการวิเคราะห์สัญญาและการให้ความหมายของสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวกับปรากฏการณ์ชีวิตในสื่อมวลชนแล้ว ยังมีภาพความหมายที่ปรากฏทั้งในระดับทั่วไปที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ และในระดับลึกที่เป็นภาพความหมายซึ่งสัมพันธ์กับยุคสมัยและแนวคิดโหยหาอดีต เช่น การบริโภคอาหารสะท้อนถึงภูมิปัญญาทั้งตะวันตกและตะวันออก เครื่องดื่มเพื่อสุขภาพเป็นเครื่องมือต่อต้านยุคไอเอ็มเอฟ (ราคาถูก ปลอดภัย ทำได้เอง) เป็นต้น

นอกจากนี้ ทศนีย์พบว่าในการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง 20 กรณีนั้น ตรรกวิทยาหน้าที่ของค่าการใช้สอย (use value) ปรากฏชัดเจนที่สุด เนื่องจากใช้ชีวิตเพื่อการบำบัดโรคและการดูแลสุขภาพ และพบว่าการบริโภคชีวิตยังแสดงถึงตรรกวิทยาเชิงเศรษฐศาสตร์การแลกเปลี่ยน (exchange value) ด้วยเช่นเดียวกัน เนื่องจากมีการนำเสนอในรูปแบบของการจัดสัมมนาและคอร์สสุขภาพหรือทัวร์สุขภาพ ในส่วนของหน้าที่การแลกเปลี่ยนเชิงสัญลักษณ์และหน้าที่เชิงคุณค่าสัญญานั้น จากการสัมภาษณ์ไม่พบคุณค่าใน 2 ระดับนี้โดยตรง แต่มีข้อมูลบางส่วนจากการสัมภาษณ์ที่ชี้ให้เห็นว่าการบริโภคชีวิตเชื่อมโยงกับการแลกเปลี่ยนเชิงสัญลักษณ์ (symbolic exchange value) ด้วย

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการศึกษาความหมายระดับลึกของสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏในปรากฏการณ์ชีวิตนั้น ควรเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวัตถุหรือการปฏิบัติต่างๆ เข้ากับบริบททางสังคมและกาลเวลาที่ชัดเจน เนื่องจากความหมายต่างๆ ของสัญญาจะอิงอยู่กับบริบททางสังคม ณ ขณะนั้น การศึกษาจึงควรเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างความหมายทั่วไปกับความหมายระดับลึก และบริบททางสังคมวัฒนธรรมไปพร้อมกัน ซึ่งแนวคิดนี้ ผู้วิจัยจะได้นำไปใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับสัญญาและความหมายในพิธีกรรมงานศพต่อไป

งานวิจัยของอริยา เสวตามร์ สุนท ร วงศ์จอมพร และนัยนา วิจิตรพร (2547) ศึกษาการสื่อสารความหมายการพัฒนาระหว่างชาวบ้าน กรณี “เครือข่ายกองทุนข้าว” ของชาวบ้านปกากะญอ โดยคณะผู้วิจัยต้องการศึกษาการให้ความหมายการพัฒนาของชาวบ้านผ่านการศึกษาเครือข่ายกองทุนข้าว และต้องการศึกษารูปแบบและ เนื้อหาการสื่อสารระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้าน และระหว่างชุมชนกับชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า เครือข่ายกองทุนข้าวของชาวปกากะญอนั้น เกิดจากการรวมตัวของชาวบ้านในการตั้งกองทุนเพื่อช่วยเหลือกันเองระหว่างชาวบ้านในหมู่บ้านและระหว่างชุมชนกับชุมชน โดยการเชื่อมโยงกองทุนเข้ากับวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นต้นทุนเดิม ทั้งนี้เพื่อตอบโต้และต่อรองกับวาทกรรมการพัฒนาที่เสนอโดยรัฐ ซึ่งเน้นการ ผนวกชุมชนเข้ากับระบบทุนและพยายามขยายฐานอำนาจของรัฐนั่นเอง

วาทกรรมการพัฒนาของรัฐที่เชื่อมโยงกับกลุ่มชาวเขามักเป็นวาทกรรมด้านลบ เช่น การระบุถึงการทำให้หม่นเวียนในฐานะกิจกรรมทำลายระบบนิเวศน์ รวมทั้งปัญหาสภาพแวดล้อมที่มักถูกนำมาเชื่อมโยงกับกลุ่มชาวเขาอยู่เสมอ ในขณะที่เดียวกัน นโยบายของภาครัฐ อาทิ โครงการอนุรักษ์ป่าโดยปลูกป่าทับที่ทำกินของชาวบ้านก็ส่งผลกระทบต่อชาวเขานับที่สูงเช่นกัน โดยส่งผลให้ได้รับความยากลำบากในการดำรงชีพมากขึ้น

เครือข่ายกองทุนข้าวมีจุดเริ่มต้นมาจากการตั้ง “ธนาคารข้าว” ใน พ.ศ.2521 ซึ่งเป็นความพยายามของชาวปกากะญอที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานทางคริสตศาสนาจนสามารถสร้างระบบเพื่อให้ชาวบ้านสามารถกู้ยืมข้าวของกลุ่มไปบริโภคได้ ต่อมาใน พ.ศ.2532 ได้ริเริ่มประเพณี “กองทุนข้าว” เพื่อระดมทุน บนพื้นฐานแนวคิดเรื่องการช่วยเหลือเกื้อกูลหรือการทำบุญเพื่อช่วยเหลือแม่หม้ายหรือเด็กกำพร้าซึ่งเป็นแนวคิดที่มีอยู่ในวัฒนธรรมของชาวปกากะญออยู่แล้ว นำมาผนวกกับแนวคิดและรูปแบบการจัดผ้าป่าข้าวในศาสนาพุทธ รวมทั้งแนวคิดเรื่องการลด ละ เลิก กิเลสเพื่อการเกิดใหม่ในศาสนาคริสต์ด้วย

การให้ความหมายใหม่ จากรูปแบบ “ธนาคาร” มาเป็น “กลุ่มกองทุนข้าว” นั้น ทำให้เกิดการเปลี่ยนวิธีปฏิบัติ เช่น คนทุกคนในชุมชนสามารถกู้ยืมข้าวได้ ไม่ได้จำกัดเฉพาะผู้ที่ถือหุ้นกองทุนที่ได้จากกองทุนข้าวดังกล่าวมีทั้งเงินและข้าว ซึ่งมีการจัดสรรนำไปช่วยเหลือผู้ที่ขาดแคลนภายในชุมชนและในชุมชนอื่นๆ ด้วย ต่อมาเครือข่ายดังกล่าวได้ขยายไปสู่การระดมพลังเพื่อแก้ปัญหาด้านการพัฒนาอื่นๆ ด้วย

คณะผู้วิจัยพบว่า การสื่อสารความหมายการพัฒนาในเครือข่ายกองทุนข้าวเริ่มต้นนำ “ข้าว” มาเป็นแกนกลางของวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของชาวปกากะญอ โดยเน้นความหมายของการช่วยเหลือกัน การดูแลผู้อ่อนแอ และการรวมพลังของชนเผ่า กระบวนการสร้างความหมายเหล่านี้ ชาวบ้านได้ผสมผสานต้นทุนเดิมอันได้แก่ นิทาน ตำนาน หรือเรื่องเล่าของชุมชนเกี่ยวกับข้าว มาผนวกเข้ากับต้นทุน

ใหม่ อันได้แก่ แนวคิดการพัฒนาที่เน้นคุณค่าศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชน และการทำบุญในศาสนาคริสต์ โดยประยุกต์ผ่านพิธีกรรมและการใช้สัญลักษณ์

นอกจากนี้ยังพบว่า ถึงแม้ว่าชาวบ้านทุกกลุ่มในชุมชนจะให้ความหมายใหญ่ในภาพรวมของกองบุญข้าวในแนวทางเดียวกัน กล่าวคือ กองบุญข้าวเป็นการทำบุญและการระลึ กถึงบุญคุณของข้าว แต่ ภายใต้อรรถาธิบายดังกล่าว ชาวบ้านแต่ละกลุ่มก็ยังให้ ความหมายของกองบุญข้าวแตกต่างกันไปในรายละเอียด ความหมายแรก ชาวบ้านโดยมากระบุว่ากองบุญข้าวเป็นการทำบุญ และตอบแทนแลกเปลี่ยนในเชิงอุดมคติ แต่ก็มิใช่ว่าชาวบ้าน ส่วนน้อยที่ระบุว่ากองบุญข้าวเป็นพันธะทางสังคมและเป็นการตอบแทนแลกเปลี่ยนบนฐานผลประโยชน์ โดยชาวบ้านที่อยู่ใกล้เมืองและอยู่บนฐานการผลิตเพื่อตลาดแบบเข้มข้นจะระบุถึงความหมายที่สองซึ่งให้ความสำคัญกับเรื่องผลประโยชน์มากกว่าชาวบ้านที่อยู่ห่างไกลเมืองและเข้าสู่กระบวนการผลิตแบบเข้มข้นน้อยกว่า ในขณะที่ผู้นำชนเผ่า นั้นจะให้ความหมายกองบุญข้าวโดยเชื่อมโยงกับพลังของกลุ่มชนเผ่า ซึ่งเป็นการแสดงอำนาจและตัวตนของกลุ่มเมื่อต้องเผชิญกับอำนาจภายนอกของรัฐและระบบทุนนิยม ทั้งนี้ การให้ความหมาย “กองบุญ” ในฐานะ “ของหน้าหมู” หรือของส่วนรวมนั้น เป็นการโต้ตอบโดยตรงกับแก่นแกนความคิดของระบบทุนนิยมที่เน้นความเป็นปัจเจกนั่นเอง

งานวิจัยของสุขสันต์ กมลสันติโรจน์ (2548) ศึกษาการสื่อสารและการรับรู้ความหมายของ “รอยสัก” ในสังคมไทยปัจจุบัน โดยสุขสันต์ต้องการศึกษาพฤติกรรมและวัตถุประสงค์ในการสักของผู้ที่มีรอยสัก รวมถึงการรับรู้ความหมายและบทบาทในการสื่อสารของรอยสักด้วย งานวิจัยชิ้นนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงสำรวจ โดยการใช้แบบสัมภาษณ์และแบบสอบถามเป็นเครื่องมือ กลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลมี 3 กลุ่ม ประกอบด้วย ผู้มีอาชีพเป็นช่างสัก 10 คน ผู้ที่มีรอยสัก 90 คน และบุคคลทั่วไปจำนวน 150 คน ข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมถูกนำมาวิเคราะห์ภายใต้กรอบทฤษฎีเรื่องการสื่อสารเชิงอวัจนภาษา อัตลักษณ์ และการสื่อสารระหว่างบุคคล

ข้อค้นพบสำคัญจากงานวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่าง ที่มีรอยสักส่วนมากเป็นเพศชายมากกว่าเพศหญิง ในขณะที่อาชีพที่มีผลต่อพฤติกรรมการสัก ในงานวิจัยนี้กลุ่มตัวอย่างที่เป็นข้าราชการมีพฤติกรรมการสักน้อยที่สุด ส่วนสถานที่ที่ไปสักจะเป็นตัวบ่งชี้วัตถุประสงค์ในการสัก ผู้ที่ไปสักตามวัดหรือสำนักอาจารย์ต่างๆ นั้นต้องการความอยู่ยงคงกระพัน โชคลาภ และเสน่ห์เมตตามหานิยม ส่วนผู้ที่สักจากห้างสรรพสินค้าหรือจากสถานที่อื่นๆ มักสักเพื่อความสวยงาม ตามกระแสแฟชั่น และตามสมัยนิยม ในขณะที่เดียวกัน กลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นบุคคลทั่วไปที่ไม่มีรอยสักมักแสดงความคิดเห็นที่สะท้อนทัศนคติเชิงลบต่อรอยสัก

รอยสักมีบทบาทการสื่อสารในระดับต่างๆ ได้แก่ การสื่อสารภายในตนเอง รอยสักช่วยสร้างความมั่นใจ รวมถึงเป็นเครื่องย้ำเตือนความประทับใจหรือความทรงจำบางอย่าง การสื่อสาร

ระหว่างบุคคล รอยสักมีบทบาทในการสร้างอัตลักษณ์ให้กับผู้สัก ทั้งในแง่อัตลักษณ์ที่ผู้สักต้องการให้ผู้อื่นรับรู้ และอัตลักษณ์ที่ผู้อื่นรับรู้ผ่านรอยสัก นอกจากนี้ รอยสักรยังมียบทบาทในการเป็นได้ทั้งปัจจัยสนับสนุนหรืออุปสรรคในการติดต่อปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น สำหรับการสื่อสารภายในกลุ่มนั้น รอยสักทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์แสดงความเป็นสมาชิกของกลุ่มหรือการเป็นพวกเดียวกัน

ข้อมูลจากงานวิจัยชิ้นนี้ หากนำมาวิเคราะห์ร่วมกับบริบททางสังคมในปัจจุบันก็จะพบว่า ความหมายของรอยสักนั้น ได้ถูกสร้าง รื้อถอน และสร้างใหม่ตามระยะเวลาและบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ แต่เดิมนัยของรอยสักในสังคมไทยมีความหมายเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางไสยศาสตร์ การอยู่คงกระพัน เพราะฉะนั้น คนที่นิยมสักในสมัยโบราณจึงมักเป็นเพศชายและอยู่ในแวดวงนักเลงพื้นบ้าน ต่อมาเมื่อสังคมมีความแตกต่างระหว่างเมืองกับชนบทมากขึ้น ความหมายของรอยสักก็ถูกนิยามใหม่ รอยสักในยุคต่อมาเป็นสัญลักษณ์ของนักเลงหัวไม้ คนที่เกเร หรือฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ทางสังคม พ่อแม่จึงมักห้ามปรามไม่ให้ลูกหลานไปสัก เพราะเกรงว่าจะมีปัญหาไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม แต่เมื่อมาถึงยุคปัจจุบัน ความหมายในเชิงลบของรอยสักแม้จะยังคงอยู่ แต่ก็ถูกท้าทายด้วยการนิยามความหมายใหม่ๆ ซึ่งมีทั้งการย้อนกลับไปหาความหมายดั้งเดิม คือเครื่องแสดงพลังและความศักดิ์สิทธิ์ เป็นคุณต่อเจ้าของรอยสัก (รอยสักยันต์ห้าแถว) รวมทั้งการสร้างความหมายใหม่ในฐานะเครื่องแสดงอัตลักษณ์ของวัยรุ่นคนหนุ่มสาว ที่รักอิสระ มีความเชื่อมั่นในตนเอง มีศิลปะ (รอยสักรูปแบบสวยงาม) หรือเพื่อบ่งบอกความคลั่งไคล้ที่มีต่อบางสิ่งบางอย่าง (รอยสักสัญลักษณ์ของสโมสรฟุตบอล ชื่อวงดนตรี ดารา นักร้อง) รวมทั้งเพื่อสื่อสารกับตนเองถึงอารมณ์ความรู้สึกภายใน (รอยสักชื่อหรือสัญลักษณ์เกี่ยวกับคนรัก)

งานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารและความหมายทั้ง 5 เรื่องที่กล่าวมา ส่วนมาก เป็นงานที่ศึกษาสัญลักษณ์ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ในสังคมสมัยใหม่หรือปรากฏในสื่อมวลชน ไม่ว่าจะเป็นการถ่ายภาพบุคคล การสร้างภาพวีรบุรุษกลับใจ ปรากฏการณ์ชีวิตจิต หรือการสักร่างกาย แต่งานวิจัย เรื่องการสื่อสารความหมายการพัฒนา กรณีเครือข่ายกองบุญข้าวของอริยาและคณะนั้นมีบริบทการศึกษาที่ใกล้เคียงกับการศึกษากระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพของผู้วิจัย เพราะเป็นการศึกษาสัญลักษณ์จากสื่อประเพณีพิธีกรรมที่ปรากฏในสังคมชนบทแตกต่างกันตรงที่ว่ากลุ่มเป้าหมายในการศึกษาของบุญข้าวเป็นชาวปกากะญอ ส่วนกลุ่มเป้าหมายในงานวิจัยชิ้นนี้เป็นชาวไทยพื้นราบ ส่วนอีกประเด็นที่น่าสนใจก็คือ งานวิจัยเรื่องการถ่ายภาพบุคคลได้ค้นพบชุดของสัญลักษณ์ในการถ่ายภาพลักษณะต่างๆ เพื่อสื่อถึงความหมายที่ต้องการ เช่น ความหุหุหุเป็นผู้ดี ความสนุกสนานรื่นเริง ความโรแมนติกชวนฝัน ดังนั้นการศึกษาในครั้งนี้ก็จะได้ค้นหาชุดของสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพิธีกรรมงานศพด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้ หากพิจารณาในประเด็นบทบาทของสัญลักษณ์ในการสร้างอัตลักษณ์แล้ว สัญลักษณ์ที่ศึกษาในงานวิจัยทั้ง 4 เรื่อง (ยกเว้นงานวิจัยของอริยาและคณะ) นั้น เป็นสัญลักษณ์ที่มีบทบาทในการ

สร้างอัตลักษณ์ระดับปัจเจก แต่งานวิจัยของอริยาและคณะจะเป็นการศึกษาสัญญา (กองบุญข้าว) และความหมายในแง่ของการสร้างอัตลักษณ์ระดับกลุ่ม (ชุมชนหมู่บ้าน) และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ (ปกากะญอ) ส่วนการศึกษาบทบาทสัญญาในพิธีกรรมงานศพในการสร้างอัตลักษณ์ จะเป็นการสร้างอัตลักษณ์ในหลายระดับ นับตั้งแต่การสร้างอัตลักษณ์ระดับปัจเจก (ผู้ตายและครอบครัว) ไปจนถึงอัตลักษณ์ร่วมของชุมชนที่ประกอบพิธีกรรม

4. งานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารและพื้นที่สาธารณะ

งานวิจัยของพัสนัย นุतालย์ (2540) ศึกษาการสื่อสารทางการเมืองของชนชั้นกลาง โดยพัสนัยต้องการศึกษารูปแบบการสื่อสารทางการเมืองของชนชั้นกลางในหนังสือพิมพ์ และวิเคราะห์ทัศนคติของชนชั้นกลางต่อหนังสือพิมพ์ในการตอบสนองผลประโยชน์ทางชนชั้น โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกชนชั้นกลางที่มีความสนใจในการเมือง และการใช้สื่อมวลชนเพื่อการสื่อสารทางการเมือง จำนวน 18 คน และการวิเคราะห์เอกสาร ที่กล่าวถึงชนชั้นกลางในช่วงปี พศ. 2539 ข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์ภายใต้กรอบแนวคิดเรื่องชนชั้นกลางชนชั้นกลางกับการต่อสู้ทางอุดมการณ์และการสื่อสารทางการเมือง และการวิเคราะห์การสื่อสารทางการเมือง

ข้อค้นพบสำคัญจากงานวิจัยพบว่า ภาพรวมเชิงคุณภาพของผู้ให้ข้อมูลเป็นกลุ่มชนชั้นกลางผู้ทำงานในสื่อมวลชนประเภทหนังสือพิมพ์ 4 คน จึงมีฐานะเป็นทั้งผู้ผลิตและผู้เสพหนังสือพิมพ์ และกลุ่มชนชั้นกลางทั่วไป 14 คน โดยสามารถจำแนกรูปแบบการสื่อสารของกลุ่มชนชั้นกลางในการศึกษาครั้งนี้ได้ 5 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบการเป็นผู้รับสารอย่างเดียว 2) รูปแบบการเป็นผู้รับสารและเป็นผู้ส่งสารในการสื่อสารระหว่างบุคคล 3) รูปแบบการเป็นผู้รับสารและผู้ส่งสารใน 2 ระบบ คือ การสื่อสารระหว่างบุคคลและสื่อมวลชน 4) การเป็นผู้รับสารและผู้ส่งสารใน 2 ระบบ คือ การสื่อสารระหว่างบุคคลและการสื่อสารผ่านเครือข่าย และ 5) ใช้ทุกรูปแบบ

เกี่ยวกับรูปแบบแรก การเป็นผู้รับสารนั้น พบว่า ชนชั้นกลางมีลักษณะพิเศษข้อหนึ่งคือมีการเปิดรับข่าวสารจนเป็นกิจวัตรที่ขาดไม่ได้ นอกจากนี้ยังเสาะแสวงหาทางเลือกอื่นๆ เพื่อสร้างความมั่นใจว่าจะได้รับข่าวสารเพียงพอ เช่น การใช้บริการข่าวสารจากโทรทัศน์แบบ คเบิลทีวี และบางส่วนเลือกใช้สื่ออินเทอร์เน็ตด้วย ซึ่งจะต้องมีปัจจัยเกื้อหนุน ได้แก่ การมีอุปกรณ์เชื่อมโยงระบบความรู้ด้านคอมพิวเตอร์และภาษาอังกฤษ ในแง่การเปิดรับข่าวสารจากสื่อหนังสือพิมพ์ก็พบว่า คนกลุ่มนี้เปิดรับหนังสือพิมพ์ทั้งที่เป็นหนังสือพิมพ์คุณภาพและประชานิยม และยังมีกำลังในการซื้อสูงอีกด้วย

การเป็นผู้รับสารและผู้ส่งสารในการสื่อสารระหว่างบุคคลนั้น พบว่า มีความสัมพันธ์ที่เอื้อให้การสื่อสารเกิดขึ้นหลายลักษณะ ได้แก่ ความสัมพันธ์แบบส่วนตัว (เครือญาติ เพื่อนฝูง) ความสัมพันธ์ตามสถานะสังคม (ครู-ศิษย์) และความสัมพันธ์แบบเป็นทางการ (การเป็นตัวแทน

กลุ่ม) ซึ่งนอกเหนือจากจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับประเด็นที่จะสื่อสาร ยังต้องมีทักษะในการถ่ายทอด และคุณลักษณะที่เป็นผู้นำทางความคิดร่วมด้วย

การเป็นผู้รับสารและผู้ส่งสารในสื่อมวลชน พบว่าชนชั้นกลางสามารถทำได้ 4 ลักษณะด้วยกัน คือ 1) การส่งผลประจักษ์เพื่อสะท้อนความคิดเห็นของตนต่อประเด็นใดประเด็นหนึ่ง 2) การเขียนจดหมายไปยังหนังสือพิมพ์ ซึ่งพบว่ามีการใช้นามแฝงและการเปิดเผยตัวตนของผู้ส่ง 3) การเขียนบทความ ซึ่งมีข้อได้เปรียบมากกว่าการเขียนจดหมาย เพราะมีพื้นที่ในการแสดงความคิดเห็นได้มากกว่า อย่างไรก็ตาม ผู้ที่สามารถจะเขียนบทความได้จะต้องมีความน่าเชื่อถือในแง่ที่มีประสบการณ์ตรงต่อเรื่องที่เขียน หรืออยู่ใน แวดวงของประเด็นดังกล่าว และ 4) การเป็นข่าวและเป็นแหล่งข่าว ซึ่งนับว่าเป็นวิธีที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดในการยึดพื้นที่เพื่อ เผยแพร่ความคิดเห็นหรือปัญหาที่กลุ่มประสบให้กลายเป็นประเด็นสาธารณะ แต่ทั้งๆ ที่ชนชั้นกลางใช้หนังสือพิมพ์เป็นเครื่องมือสื่อสารทางการเมือง ในงานวิจัยก็พบว่า ชนชั้นกลางส่วนหนึ่งก็แสดงความไม่เชื่อมั่นต่อการรายงานข่าวของหนังสือพิมพ์ เนื่องจากเห็นว่าโครงสร้างอำนาจทางการเมืองยังคงมีอิทธิพลต่อพื้นที่สื่อซึ่งเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม จึงทำให้เกิดลักษณะของการเซ็นเซอร์ตนเองในการแสดงความคิดเห็น เช่น การใช้นามแฝง เป็นต้น

การเป็นผู้รับสารและผู้ส่งสารในการสื่อสารแบบเครือข่าย พบว่าชนชั้นกลางต้องการช่องทางการสื่อสารแบบใหม่ที่เปิดกว้างยิ่งขึ้นสำหรับการสื่อสารแบบสองทาง และลดข้อจำกัดอื่นที่มีในการสื่อสารรูปแบบอื่น เช่น การสามารถแสดงและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างเปิดเผยกับคนแปลกหน้าที่สนใจในประเด็นเดียวกัน ความสบายใจที่ไม่ต้องเปิดเผยตัวตนต่อสาธารณะ นอกจากนี้ยังเสริมจุดอ่อนของการสื่อสารแบบมวลชนอย่างการชุมนุมเคลื่อนไหวกว้างขวาง ที่พบว่าบ่อยครั้งที่ผู้เข้าร่วมยังได้รับข้อมูลข่าวสารไม่เพียงพอ การสื่อสารผ่านเครือข่ายสามารถช่วยเสริมด้านข้อมูลได้อย่างเต็มที่ อีกทั้งการแลกเปลี่ยนผ่านเครือข่ายก็เปรียบเสมือนเวทีฝึกซ้อมของผู้สื่อสารให้ได้ฝึกทักษะการโต้ตอบและการใช้เหตุผลในการอภิปรายต่างๆ ก่อนที่จะเข้าสู่เวทีในชีวิตจริงได้อีกด้วย

ข้อมูลจากการวิจัยทำให้พยานจำแนกลักษณะของชนชั้นกลางในการศึกษาออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ ฝ่ายพลังเงียบและฝ่ายนักต่อสู้ ชนชั้นกลางที่เป็นฝ่ายพลังเงียบจะไม่ได้ยึดถือหรือเชื่อมโยงประเด็นทางการเมืองไว้กับอุดมการณ์ของตนเองมากนัก แต่จะแสดงออกเมื่อเกิดวิกฤตทางสังคม และชนชั้นกลางกลุ่มดังกล่าวตระหนักถึงผลประโยชน์ที่กลุ่มตนสูญเสีย จึงจะแสดงตัวออกมาสู่เวทีใหญ่ซึ่งเป็นที่รวมของประชาชนจำนวนมากที่อาจมีอุดมการณ์อันแตกต่างกันแต่มีผลประโยชน์ในแนวทางเดียวกัน สำหรับฝ่ายนักต่อสู้นั้นมีจุดร่วมที่คล้ายคลึงกันคือการเคยใช้เวทีสื่อมวลชนในการสื่อสารทางการเมือง และการเข้าร่วมกลุ่มเคลื่อนไหวกว้างขวางทางการเมือง ซึ่งกลุ่มนี้จะมีความชัดเจนมากในประเด็นอุดมการณ์และผลประโยชน์ของกลุ่มตน

งานวิจัยของรัตนา ทิมเมือง (2541) ศึกษาบทบาทของสื่อมวลชนในฐานะเวทีสาธารณะในการหาเสียงเลือกตั้งทั่วไป 17 พฤศจิกายน 2539 โดยรัตนาต้องการศึกษารูปแบบและเนื้อหาในการหาเสียงเลือกตั้งทั่วไปของสื่อโทรทัศน์ สื่อวิทยุ และพรรคการเมือง รวมถึงวิเคราะห์การมีส่วนร่วมทางการเมืองของตัวแสดงทางการเมือง (political actor) ต่างๆ ในเวทีสาธารณะ (public forum) ในสื่อวิทยุและโทรทัศน์ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา และการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ผลิตและผู้ดำเนินรายการสนทนาการเมืองทางโทรทัศน์ และผู้สร้างสรรค์โฆษณาของพรรคการเมือง รวมทั้งสิ้น 13 คน ข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์ภายใต้กรอบแนวคิดการสื่อสารทางการเมือง และพื้นที่สาธารณะทางสังคม-การเมือง

ข้อค้นพบสำคัญจากการวิจัยพบว่า ในการสื่อสารเรื่องเลือกตั้งปี พ.ศ.2539 นั้น การใช้พื้นที่สาธารณะจากเวทีของสื่อโทรทัศน์ มีทั้งการนำเสนอเรื่องเลือกตั้งในภาพรวมระดับประเทศและการขยายพื้นที่สาธารณะออกจากศูนย์กลาง (กรุงเทพ) ไปสู่ภูมิภาค ด้วยการสั่งจรรยาบรรณในต่างจังหวัดร่วมด้วย ผู้ร่วมในรายการส่วนใหญ่ยังคงเป็นนักการเมืองระดับสำคัญ แต่บางรายการเริ่มเปิดให้ประชาชนมีส่วนร่วมในรายการ เช่น การถามคำถามผ่านทางโทรศัพท์ แต่ยังพบข้อจำกัดคือการกั้นกรงคำถาม (censorship) และการให้เวลาที่จำกัด ส่วนบทบาทผู้ดำเนินรายการนั้น ส่วนใหญ่เป็นนักวิชาการและนักข่าว มีพัฒนาการด้านรูปแบบการจัดเวที ซึ่งมีทั้งการจัดเวทีที่ประยุกต์จากการโต้วาทีผู้สมัครชิงตำแหน่งประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกา และแบบเวทีที่ จัดให้ผู้ดำเนินรายการและนักการเมืองนั่งร่วมโต๊ะเดียวกันเพื่อนำรูปแบบการพูดคุย ถกเถียง แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ในด้านเนื้อหารายการนั้นสื่อโทรทัศน์ให้ความสำคัญกับนโยบายพรรคการเมือง ส่วนอำนาจในการนำเสนอประเด็นวาระข่าวสาร มีลักษณะที่สื่อและนักการเมืองผลัดกันเป็นผู้กำหนดประเด็น

การใช้พื้นที่สาธารณะจากเวทีของสื่อวิทยุ พบว่าในบางรายการ สื่อวิทยุมีความโดดเด่นในการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตั้งคำถามและแสดงความคิดเห็นกับแขกรับเชิญของรายการได้โดยตรงและค่อนข้างอิสระ โดย ให้เวลามากพอสมควร แต่มีข้อจำกัดเรื่องการเข้าถึง เพราะผู้ที่สามารถรับฟังได้เป็นชาวกรุงเทพฯ และปริมณฑลเท่านั้น นอกจากนี้พบว่ารายการวิทยุทั้ง 4 รายการที่เลือกศึกษามีการให้ความสำคัญกับแขกรับเชิญที่หลากหลายแตกต่างกัน และโครงสร้างของสถานีมีผลโดยตรงต่อบทบาทผู้ดำเนินรายการ หากเป็นสถานีวิทยุของรัฐ ผู้ดำเนินรายการจะทำหน้าที่เป็นสื่อกลางให้กับรัฐในการประชาสัมพันธ์ มากกว่าจะทำหน้าที่ในการเป็นตัวแทนประชาชนในการซักถาม และพบว่ารายการวิทยุในสถานีของรัฐบางรายการ มีลักษณะการสื่อสารที่เป็นทางการแบบบนลงล่าง โดยสถานภาพของผู้ดำเนินรายการต่ำกว่าผู้ร่วมรายการ ซึ่งแตกต่างจากรายการวิทยุอีก 3 รายการ (เอกชน 2 รายการ รัฐ 1 รายการ) ผู้ดำเนินรายการและผู้ร่วมรายการมีการสื่อสารที่ค่อนข้างเท่าเทียม สามารถแสดงความคิดเห็นหรือซักถามได้อย่างอิสระ ในด้านเนื้อหาพบว่ารายการของรัฐเน้นการให้ข้อมูลขั้นตอนการเลือกตั้ง การเชิญชวนให้ประชาชนไม่ซื้อ อธิปไตยขายเสียง ส่วนรายการของเอกชนเน้นนำเสนอการแข่งขันและการเคลื่อนไหวของพรรคการเมืองในการเลือกตั้ง ในแง่ของ

การกำหนดประเด็นวาระข่าวสาร พบว่า หากเป็นรายการของรัฐ อำนาจการกำหนดประเด็นจะเป็นของเจ้าหน้าที่รัฐ แต่หากเป็นรายการของเอกชน พบว่าจะมีการผสมผสานระหว่าง สื่อมวลชนกับนักการเมือง

ส่วนการใช้สปอตโฆษณาของนักการเมืองนั้น ถึงแม้ว่าจะปรากฏในพื้นที่สาธารณะก็ไม่มีลักษณะของการเป็นเวทีสาธารณะ เนื่องจากพรรคการเมืองใช้กำหนดทั้งรูปแบบและเนื้อหาของสปอตโฆษณาแต่เพียงผู้เดียวและยังใช้สปอตโฆษณาเพื่อโฆษณาและสร้างภาพลักษณ์ เนื้อหาโดยรวมเน้นการโฆษณานโยบายระดับชาติและผลงานที่โดดเด่นของพรรค แต่พยายามเข้าถึงคนในส่วนภูมิภาคด้วยการใช้ภาพประชาชนในภาคที่เป็นฐานเสียงของพรรคประกอบหรือใช้ภาษาท้องถิ่นเป็นสื่อ

ภาพรวมจากงานวิจัย รัตนาสุรูป ว่ารายการสนทนาการเมืองทางโทรทัศน์มีลักษณะที่เอื้อต่อการเป็นเวทีสาธารณะมากที่สุด โดยมีจุดแข็งตรงที่ประเด็นการเลือกตั้งได้รับการนำเสนอในสื่อจากมุมมองของหลายฝ่าย ส่วนรายการวิทยุที่พบข้อจำกัดในกรณีที่เป็นรายการของรัฐก็มักมีการนำเสนอเพื่อสนองนโยบายรัฐ ส่วนรายการของเอกชนมักพบอุปสรรคในแง่การแข่งขันเชิงธุรกิจ ทำให้การนำเสนอรายการเพื่อประโยชน์สาธารณะถูกละเลย อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ความได้เปรียบในการเป็นเวทีสาธารณะของสื่อโทรทัศน์นั้น เป็นเพราะรูปแบบของสื่อโทรทัศน์ที่เอื้อต่อการนำเสนอที่หลากหลาย แต่ปัจจัยทางธุรกิจที่อาจเป็นข้อจำกัดในการเป็นเวทีสาธารณะนี้ เป็นปัจจัยที่มีผลกระทบทั้งต่อผู้ประกอบการสื่อโทรทัศน์และสื่อวิทยุ

งานวิจัยของกอบพงษ์ กุณฺธิยะ (2545) ศึกษาการตอบปัญหาเรื่องเพศศึกษาของสื่อมวลชนในฐานะที่เป็นเวทีสาธารณะ โดยกอบพงษ์ต้องการศึกษาลักษณะการนำเสนอเรื่องเพศศึกษาบนเวทีสาธารณะของสื่อมวลชน รวมถึงปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดการนำเสนอเรื่องเพศศึกษาของสื่อมวลชน โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา จากสื่อ 3 ประเภท ได้แก่ สื่อสิ่งพิมพ์ (คอลัมน์เสพสม บรมิสม) สื่อโทรทัศน์ (รายการซุรัก ซุรส) และสื่ออินเทอร์เน็ต (เว็บไซต์ www.clinicrak.com) และการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ผลิตสื่อดังกล่าว ซึ่งเป็นแพทย์หญิง 1 คน นายแพทย์ 2 คน ข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์ภายใต้กรอบแนวคิดเรื่องเพศศึกษา การสื่อสารผ่านสื่อคอมพิวเตอร์ และแนวคิดเรื่องสื่อในฐานะของเวทีสาธารณะ

ข้อค้นพบที่สำคัญจากงานวิจัยพบว่รูปแบบการสื่อสารเรื่องเพศศึกษาที่พบในเวทีสาธารณะของสื่อโทรทัศน์เป็นการสื่อสารด้วยการสนทนาเป็นหลัก เน้นการผสมผสานระหว่างเนื้อหาวิชาการและความบันเทิง นอกจากนี้ยังมีการใช้ตัวอักษรและภาพเข้ามาเป็นส่วนเสริมในการสนทนา อย่างไรก็ตาม ภาพที่ใ้ จะต้องไม่มีลักษณะโจ่งแจ้งหรือเป็นการกระตุ้นอารมณ์ทางเพศ เนื้อหาในการสนทนาส่วนใหญ่เป็นลักษณะทางชีววิทยาของความรู้เรื่องเพศ เช่น คำ ถามและความรู้เกี่ยวกับการมีเพศสัมพันธ์ นอกจากนี้ ในเวทีสาธารณะดังกล่าวเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมได้ใน 2 บทบาท ได้แก่

- 1) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้แสดงความคิดเห็น พบว่ามีเฉพาะผู้ที่แสดงตนว่าเป็นชายหรือหญิงที่รัก

ต่างประเทศเท่านั้น และ 2) การมีส่วนร่วมในฐานะผู้ประสบปัญหา ซึ่งก็ยังคงพบว่าผู้ที่แสดงตนว่าประสบปัญหา มีเพียงกลุ่มชายหญิงรักต่างเพศ ทั้งที่ยังไม่มีครอบครัวและมีครอบครัวแล้ว ซึ่งการมีส่วนร่วมทั้งสองลักษณะไม่ปรากฏการมีส่วนร่วมของกลุ่มรักร่วมเพศแต่อย่างใด

ส่วนรูปแบบการสื่อสารเรื่องเพศศึกษาที่พบในเวทีสาธารณะของสื่อหนังสือพิมพ์ พบว่าเป็นการสื่อสารโดยใช้ตัวอักษร โดยไม่มีภาพประกอบในการให้ความรู้ ทั้งนี้เนื่องจากข้อจำกัดเรื่องพื้นที่ เนื้อหาที่ปรากฏมากที่สุด ยังคงเป็นลักษณะทางชีววิทยาของความรู้เรื่องเพศ สำหรับการมีส่วนร่วมนั้น ผู้รับสารสามารถมีส่วนร่วมได้ในบทบาทเดียว คือ ในฐานะผู้ประสบปัญหา แต่ไม่สามารถมีส่วนร่วมโดยการแสดงความคิดเห็นได้ในขณะเดียวกัน ถึงแม้ว่าผู้ที่มีส่วนร่วมในเวทีสาธารณะของสื่อหนังสือพิมพ์ส่วนใหญ่ยังคงเป็นกลุ่มรักร่วมเพศทั้งชายและหญิง แต่ก็พบว่ามีส่วนที่ เป็นหญิงรักร่วมเพศ และชายที่มีพฤติกรรม bisexual เข้ามาสื่อสารด้วย

รูปแบบการสื่อสารเรื่องเพศศึกษาที่พบในเวทีสาธารณะของสื่ออินเทอร์เน็ต พบว่าเป็นการสื่อสารโดยใช้ตัวอักษรเป็นหลักและมีการใช้ภาพประกอบในการให้ความรู้ เนื้อหาที่ปรากฏมากที่สุดคือลักษณะทางชีววิทยาของความรู้เรื่องเพศ และพบว่าสื่ออินเทอร์เน็ตเปิดโอกาสให้ผู้รับสารสามารถมีส่วนร่วมได้ถึง 4 บทบาท ได้แก่ 1) มีส่วนร่วมในฐานะผู้ประสบปัญหา 2) มีส่วนร่วมในฐานะผู้ให้คำแนะนำ 3) มีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมแสดงความคิดเห็น ซึ่งพบความหลากหลายในการแสดงความคิดเห็น ทั้งเห็นด้วย โต้แย้ง หรือแม้แต่การแทรกแซง เช่น การแซว เป็นต้น และ 4) มีส่วนร่วมในฐานะผู้เขียนบทความ ในขณะที่ผู้ที่มีส่วนร่วมในเวทีสาธารณะของสื่ออินเทอร์เน็ตส่วนใหญ่ พบว่าผู้ที่มีส่วนร่วมในฐานะผู้ประสบปัญหาส่วนมากแสดงตัวเป็นเพศหญิงรักร่วมเพศ รองลงมา เป็นเพศชายรักร่วมเพศ นอกจากนี้ พบว่ามีชายและหญิงที่มีพฤติกรรมรักร่วมเพศเข้ามาสื่อสารด้วย แต่ผู้ที่มีส่วนร่วมในฐานะผู้ให้คำแนะนำหรือแสดงความคิดเห็นส่วนใหญ่แสดงตัวเป็นเพศชายรักร่วมเพศ แต่ก็มีผู้ที่ไม่ระบุเพศสถานะและกลุ่มรักร่วมเพศเข้ามามีส่วนร่วมในบทบาทดังกล่าวจำนวนหนึ่งด้วย

เมื่อวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่า ในฐานะที่เป็นพื้นที่สาธารณะ สื่อ 3 ประเภท ได้แก่ สื่อโทรทัศน์ สื่อหนังสือพิมพ์ และสื่ออินเทอร์เน็ต ได้เปิดโอกาสให้ผู้รับสารได้มีส่วนร่วมในพื้นที่ดังกล่าวทั้งสามสื่อ แต่ความแตกต่างคือความหลากหลายของลักษณะการมีส่วนร่วม ซึ่งในการศึกษาคั้งนี้ ผู้รับสารของสื่อหนังสือพิมพ์สามารถมีส่วนร่วมได้ในฐานะเดียวคือผู้ประสบปัญหาที่ต้องการคำแนะนำ ในขณะที่สื่ออินเทอร์เน็ตนั้น ผู้รับสารสามารถมีส่วนร่วมได้ถึง 4 ลักษณะดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ยิ่งไปกว่านั้นสื่ออินเทอร์เน็ตยังมีความหลากหลายของประเด็นเรื่องเพศศึกษามากกว่า ทั้งยังให้รายละเอียดในแต่ละประเด็นได้มากกว่าสื่อโทรทัศน์และสื่อหนังสือพิมพ์อีกด้วย เหตุที่เป็นเช่นนี้ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะลักษณะเฉพาะด้านพื้นที่และเวลาของสื่อทั้งสาม แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นเพราะข้อจำกัดอันเนื่องมาจากปัจจัยทางเศรษฐกิจ เพราะสื่อโทรทัศน์และสื่อหนังสือพิมพ์นั้น ผู้ผลิตมีต้นทุนและมีเป้าหมายเพื่อแสวงหากำไรเพื่อความอยู่รอด จึงต้องคำนึงถึงความคาดหวังของเจ้าของสินค้าผู้ซื้อพื้นที่เวลาโฆษณา มากกว่าความคาดหวังของผู้รับสาร ในขณะที่

สื่ออินเทอร์เน็ตที่นำมาศึกษาในครั้งนี้ มีเป้าหมายหลักเพื่อเผยแพร่ความรู้ มิใช่การแสวงหาผลกำไร จึงมีอิสระในการสื่อสารได้มากกว่า

นอกจากนี้ ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมส่งผลต่อการนำเสนอประเด็นเรื่องเพศศึกษาในสื่อทั้งสาม โดยสื่อโทรทัศน์และสื่อหนังสือพิมพ์ซึ่งเป็นเวทีสาธารณะขนาดใหญ่ซึ่งมวลชนสามารถเข้าถึงได้ แต่ผู้รับสารกลับมีส่วนร่วมได้จำกัดในบทบาทผู้ประสบปัญหาเป็นหลัก ทั้งนี้เพราะความคาดหวังของสังคมไทยที่มองเรื่องเพศว่าเป็นเรื่องที่ “ทำได้แต่ห้ามพูด” กลุ่มที่มีอำนาจเป็นผู้ให้คำแนะนำเรื่องเพศจึงเป็นผู้ที่มีการศึกษา (แพทย์ นักจิตวิทยา) และเป็นเพศชายเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่เพศหญิงส่วนมากมีบทบาทเป็นผู้รับคำแนะนำในเรื่องเพศรวมทั้งความคาดหวังให้สื่อมวลชนทำหน้าที่ในเชิงอนุรักษ์ จึงพบว่าเพศภาวะของผู้สื่อสารในสื่อกระแสหลักมีความหลากหลายน้อยกว่าในสื่ออินเทอร์เน็ต ซึ่งเป็นเวทีสาธารณะในสื่อใหม่ กลุ่มคนที่เข้าถึงได้อาจจะจำกัด แต่กลับมีอิสระและความเท่าเทียมในการสื่อสารมากกว่า ทั้งในแง่บทบาทในการสื่อสาร เพศภาวะของผู้สื่อสาร และความโจ่งแจ้งในการถกประเด็นปัญหาเรื่องเพศ

งานวิจัยของพวงพนา คุณวัฒน์ (2545) ศึกษากระบวนการสื่อสารสาธารณะของกลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านเขื่อนปากมูล โดยพวงพนาต่อสารศึกษาพัฒนาการของกลุ่มชาวบ้านและกระบวนการสื่อสารสาธารณะของกลุ่มชาวบ้าน เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 15 คน ประกอบด้วยแกนนำชาวบ้าน ที่ปรึกษา นักวิชาการ สื่อมวลชน และการสนทนากลุ่มกับกลุ่มชาวบ้านจำนวน 7 คน ข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์ภายใต้กรอบแนวคิดเรื่องความเป็นพลเมืองสิทธิชุมชนและแนวคิดเรื่องสิทธิการสื่อสารของพลเมือง

ข้อค้นพบที่สำคัญจากงานวิจัยพบว่า การเคลื่อนไหวของกลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านเขื่อนปากมูลเริ่มตั้งแต่เดือนเมษายน พ.ศ.2532 ในสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ โดยเริ่มจากการระดมเครือญาติและเพื่อนบ้านใกล้เคียงของชาวบ้านหัวแก้วก่อนขยายไปยังหมู่บ้านอื่นๆ โดยมีประเด็นทั้งการบอกกล่าวและรับฟังความคิดเห็น (การสื่อสารแบบสองทาง) จากการก่อตัวในลักษณะนี้ ทำให้กลุ่มชาวบ้านเพิ่มจำนวน จาก 5-6 คน เป็น 50-100 คน ในช่วงนี้เริ่มมีกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน(NGO) เข้าไปช่วยเหลือเรื่องการให้ข้อมูลแก่ชาวบ้าน จนกระทั่งในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2533 ชาวบ้านกว่า 2,000 คน จาก 5 อำเภอได้รวมตัวชุมนุมหน้าศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานี พร้อมทั้งยื่นหนังสือเรียกร้องให้รัฐบาลทบทวนโครงการสร้างเขื่อนปากมูล แต่รัฐบาลก็ยังยืนยันการก่อสร้าง การต่อสู้ของชาวบ้านจึงดำเนินเรื่อยมาจนถึงข้อมูลล่าสุดที่ปรากฏในงานวิจัยคือเดือนมกราคม พ.ศ.2546

ตลอดเวลาของการต่อสู้อันยาวนาน พบว่ากลุ่มอำนาจ (รัฐบาล และ กฟผ.) ใช้สื่อมวลชนทั้งในระดับประเทศและระดับท้องถิ่นเป็นสื่อในการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อดีของการสร้างเขื่อน รวมถึงการสร้างภาพลักษณ์ (โฆษณาชุด “ปลา رأบเปิดไห”) ซึ่งขัดแย้งกับเสียงวิจารณ์เรื่องความล้มเหลวของบันไดปลาโจนโดยสิ้นเชิง ในขณะที่ฝ่ายชาวบ้านไม่สามารถเข้าถึงสื่อกระแสหลักได้

จึงใช้กลยุทธ์การสื่อสารที่หลากหลาย ได้แก่ 1) การสร้างเครือข่าย ขยายแนวร่วม โดยการเชื่อมโยงกับชาวบ้านกลุ่มอื่นๆ ที่ประสบปัญหาคล้ายคลึงกัน เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และถ่ายทอดประสบการณ์ 2) สร้างกิจกรรมการเคลื่อนไหวที่หลากหลาย เช่น การเดินขบวน การประท้วง การยื่นหนังสือ เพื่อแย่งชิงพื้นที่ข่าวในสื่อกระแสหลัก 3) โครงสร้างการรวมกลุ่มเน้นการตัดสินใจแบบมีส่วนร่วมและการสื่อสารในแนวระนาบ 4) มีกลุ่มแกนนำที่เป็นตัวกลางในการประสานงานระหว่างสมาชิกในหมู่บ้านกับที่ประชุม รวมถึงเป็นตัวแทนในการเจรจากับรัฐบาล 5) มีที่ปรึกษา ได้แก่ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ ให้คำแนะนำในเรื่องกฎหมาย การทำข่าว เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบว่าลักษณะการสื่อสารและการจัดการแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ *การสื่อสารและการจัดการในช่วงสถานการณ์ปกติ* ในหมู่บ้านแม่มน่มันฮั้น ชาวบ้านจะเกาะกลุ่มกันตามระบบเครือญาติ มีการใช้รูปแบบการสื่อสารทั้งแบบเก่า คือการพูดคุยบอกเล่าสารทุกข์สุกดิบ และแบบใหม่คือการประชุมกันตามวาระ มีการผลัดเปลี่ยนกันทำหน้าที่ผู้นำและจดบันทึกการประชุม ส่วน *การสื่อสารในช่วงที่มีการเคลื่อนไหว* จะมีการแบ่งหน้าที่อย่างชัดเจนและเคร่งครัด เช่น ฝ่ายรักษาความปลอดภัย ฝ่ายอาสาสมัครดูแลอาหารและยา ฝ่ายเวที โดยเปิดให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมตามความสมัครใจ ในกรณีมีคนเข้าร่วมจำนวนมาก อาจแบ่งเป็นกลุ่มเล็กๆ กลุ่มละ 5 คน มีหัวหน้ากลุ่มเพื่อความสะดวกในการสื่อสาร เน้นการประชุมร่วมกันทุกวันระหว่างแกนนำกับหัวหน้ากลุ่ม แล้วหัวหน้ากลุ่มนำข้อมูลมาถ่ายทอดต่อสมาชิกในกลุ่มของตน

ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลจากงานวิจัยชิ้นนี้ในมิติพื้นที่สาธารณะ และเห็นว่ากลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านเงื่อนไขป่ามุลได้กระทำการหลายประการ นับตั้งแต่ 1) *การให้นิยามใหม่ให้กับพื้นที่บางแห่งให้เป็นพื้นที่สาธารณะ* เพื่อให้ชาวบ้านมีความชอบธรรมในการเข้าถึงพื้นที่ดังกล่าว เช่น ทำเนียบรัฐบาล สันเขื่อน (พื้นที่ของราชการ) ในฐานะที่เป็นพื้นที่สาธารณะ ประชาชนต้องมีสิทธิ์เข้าถึงได้ เมื่อเปลี่ยนนิยามแล้ว จึงนำไปสู่ 2) *สร้างกิจกรรมการเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะดังกล่าว* (การบุกทำเนียบ การยึดสันเขื่อน) ซึ่งเป็นกิจกรรมการเคลื่อนไหวที่เรียกร้องความสนใจจากสื่อกระแสหลักได้เป็นอย่างดี 3) *การสร้างพื้นที่สาธารณะร่วมของชุมชน* (การตั้งหมู่บ้านแม่มน่มันฮั้นที่ริมสันเขื่อน) เพื่อใช้เป็นพื้นที่สำหรับการสร้างความหมายภายในกลุ่ม (ความสามัคคีและสิทธิของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรและวิถีชีวิตของตน อัตลักษณ์ศักดิ์ศรี (ของคนจน/คนหาปลา/คนอีสาน) การปกครองที่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง) ความหมายสำหรับรัฐบาลและคนภายนอก (การเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากร / การต่อสู้เพื่ออัตลักษณ์ศักดิ์ศรี) 4) *การใช้สื่อพื้นบ้านเพื่อเปิดพื้นที่สาธารณะและเพื่อการสื่อสารสู่สาธารณะ* ได้แก่ การประยุกต์ทั้งรูปแบบและเนื้อหาของสื่อพิธีกรรมในชีวิตประจำวันมานำเสนอในพื้นที่สาธารณะเช่น การบายศรีสู่ขวัญ การสืบชะตาแม่น้ำ การสวดมนต์นั่งสมาธิ การเผาพริกเผาเกลือสาปแช่ง สื่อการแสดง เช่น หมอลำบอกเล่าความทุกข์ยาก สื่อพื้นบ้านเหล่านี้มีพลังทั้งในแง่ของการสื่อสารกันเองภายในกลุ่ม (สร้างขวัญและกำลังใจ ให้ความบันเทิง) และสื่อสารกับคนภายนอก(บอกเล่าที่มาของปัญหาและเหตุการณ์คัดค้านฝ่ายตรงข้าม) และ 5) *การสร้าง*

พื้นที่สาธารณะในพื้นที่สี่อ่าวและสี่ทางเล็ก ด้วยเหตุที่กลุ่มชาวบ้านมีที่ปรึกษาและผู้สนับสนุนที่เป็นเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน นักศึกษาและนักวิชาการ ทำให้สามารถจัดทำสี่ทางเล็กที่หลากหลาย ทั้งเวทีทางวิชาการ บอร์ดนิทรรศการ ธง ป้ายผ้า คัทเอ๊าท์ จดหมายข่าว ใบบลิว เสื่อยึด และเครื่องจักสาน ส่วนสี่อ่าวก็ได้แก่ เว็บไซต์ ซีดีรอม และวีดิทัศน์

งานวิจัยของวิเศษ สุจินพรัหม (2545) ศึกษาการเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนจังหวัดลำพูน โดยวิเศษต้องการศึกษาความเคลื่อนไหวของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชน เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้แนวคิดสำคัญในการวิเคราะห์ประกอบด้วย แนวคิดเกี่ยวกับความรู้หญิง-ชาย (Gender Knowledge) แนวคิดสิทธิผู้หญิงในการเข้าถึงและควบคุมป่าชุมชน และแนวคิดการเคลื่อนไหวของผู้หญิง ทั้งนี้ งานวิจัยชิ้นนี้มีได้เป็นงานวิจัยในสาขาการสื่อสารโดยตรง แต่ผู้วิจัยพบว่าประเด็นด้านการสื่อสารและประเพณีพิธีกรรมที่น่าสนใจสอดแทรกอยู่ในหลายมิติ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังต่อไปนี้

การเคลื่อนไหวของผู้หญิงในชุมชนบ้านทุ่งยาว จังหวัดลำพูนเพื่อสร้างโอกาสให้กับผู้หญิงในการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวนั้น เป็นการเคลื่อนไหวที่มีพัฒนาการมาตามลำดับจากเดิม พื้นที่ป่าชุมชนถูกให้ความหมายว่าเป็นพื้นที่ภายนอกบ้านซึ่งเป็นพื้นที่ของเพศชาย ต่อมาเมื่อมีการปรับเปลี่ยนองค์กรเมืองฝ่ายมาเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งเป็นองค์กรที่เป็นทางการในช่วงเวลาดังกล่าวผู้หญิงมีบทบาทชัดเจนในการออกมาเคลื่อนไหวคัดค้านการประกาศวนอุทยานของรัฐ โดยใช้ชุดความรู้เรื่องอาหารกับป่า ซึ่งเป็นชุดความรู้ที่ผู้หญิงมีความรู้และความเชี่ยวชาญอันเกิดจากประสบการณ์ในชีวิตจริง ผนวกกับกลวิธีในการสื่อสารกับภาครัฐ โดยใช้การต่อรองอย่างตรงไปตรงมา เนื่องจากผู้หญิงไม่มีความสัมพันธ์ทางตรงกับรัฐ ในขณะที่ผู้ชายซึ่งมีตำแหน่งในองค์กรที่เป็นทางการมักเกรงใจข้าราชการ นอกจากนี้ ผู้หญิงยังใช้เวทีกลุ่มแม่บ้านเป็นที่แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และหามติตามร้านค้าหรือร้าน ก๋วยเตี๋ยว จนนำไปสู่การลงมติว่าชาวบ้านจะไม่รับฟังคำสั่งแจงของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ถึงผลดีของการประกาศวนอุทยาน จนแนวคิดการประกาศวนอุทยานในเขตป่าชุมชนบ้านทุ่งยาวต้องล้มเลิกไปในที่สุด อย่างไรก็ตาม ผู้ชายยังคงมีท่าทีกีดกันผู้หญิงไม่ให้เข้าร่วมเป็นกรรมการรักษาป่า รวมถึงตั้งคำถามถึงทั้งองค์ความรู้ที่ผู้หญิงสร้างและเผยแพร่และสถานภาพของผู้หญิงเอง

ต่อมา จากการส่งเสริมขององค์กรพัฒนาเอกชน ทำให้ผู้หญิงมีบทบาทในการเข้าร่วมเครือข่ายป่าชุมชนมากยิ่งขึ้น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงองค์กรดูแลรักษาป่า จากคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ทำให้ผู้หญิงได้รับโอกาสแต่งตั้งให้เป็นคณะกรรมการป่าชุมชน แต่บทบาทที่ถูกคาดหวังโดยเพศชาย ยังคงเป็นบทบาทแบบเดิมในพื้นที่เดิมที่เพศชายเป็นผู้กำหนด เช่น ความคาดหวังให้ผู้หญิงทำอาหารรับรองแขกหรือที่เข้ามาศึกษาดูงานในชุมชน อย่างไรก็ตาม จากการที่ผู้หญิงบ้านทุ่งยาวบางคนได้รับการคัดเลือกให้เป็นกรรมการเครือข่ายป่า

ชุมชนจังหวัดลำพูน ทำให้ผู้หญิงเหล่านี้มีบทบาทใหม่ๆ ในพื้นที่ภายนอก เช่น การทำหน้าที่ควบคุมงบประมาณค่าใช้จ่าย นอกจากนี้ ยังมีโอกาสได้ไปศึกษาดูงานนอกสถานที่ด้วย ทำให้มีประสบการณ์ในพื้นที่สาธารณะเพิ่มขึ้น

งานวิจัยชิ้นนี้ยังพบอีกว่า ผู้หญิงมีตัวตนอยู่ในพื้นที่ๆ ไม่เป็นทางการ เช่น งานประเพณี พิธีกรรมในชุมชน ร้านค้า ร้านเสริมสวย ซึ่งเป็นพื้นที่ๆ ผู้หญิงสามารถเปิดเผยเรื่องส่วนตัว ความวิตกกังวล รวมถึงแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารต่างๆ โดยไม่ได้รับความสนใจจากเพศชายหรือหน่วยงานภายนอกชุมชน ในขณะที่พื้นที่ๆ เป็นทางการ เช่นการประชุม จะเป็นพื้นที่ๆ แสดงถึงความ เป็นชาย ผู้หญิงจึงถูกปิดกั้นในพื้นที่ดังกล่าว ไม่ให้มีเสียงหรือทำได้เพียงเป็นผู้รับฟังเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ ผู้หญิงจึงเรียนรู้ที่จะใช้ความสัมพันธ์ ซึ่งอำนาจในแง่ของประเพณีความเชื่อและพิธีกรรมในพื้นที่ๆ ไม่เป็นทางการในการกดดันเพศชายในบางประเด็นได้ เช่น ในชุมชนบ้านทุ่งยาวมีผู้หญิงชื่อแม่หลวงเอื้อย ซึ่งได้รับการยอมรับจากชุมชนในฐานะผู้สืบเชื้อสายของผู้ร่วมก่อตั้งชุมชนในยุคเริ่มแรก และเป็นผู้ทำหน้าที่ “สื่อ” กับเจ้าที่หรือผี ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวบ้านในชนบทล้านนาให้ความเคารพ เมื่อพิธีกรรมเลี้ยงผีฝ่ายถูกเปลี่ยนแปลงโดยเพศชายเสนอให้มีวงดนตรีไปบรรเลงในพื้นที่ป่า น้ำจ๋า โดยฝ่ายหญิงคัดค้านแต่ไม่เป็นผล หลังจากพิธีกรรมเสร็จสิ้นลง แม่หลวงเอื้อยได้แจ้งให้ชุมชนทราบว่าคนฝันว่าเจ้าป่าไม่พอใจที่มีการนำดนตรีเข้าไปเล่นในพื้นที่ป่า ทำให้ในปีต่อมา การแสดงดนตรีในพิธีเลี้ยงผีฝ่ายได้ถูกยกเลิกไปในที่สุด

ประเด็นศึกษาและข้อค้นพบจากงานวิจัยของวิเศษทั้งประเด็นเรื่องเพศและการจัดแบ่งพื้นที่สาธารณะโดยใช้แนวคิดคู่ตรงกันข้าม อย่าง “พื้นที่ภายใน (ชุมชน) และพื้นที่ภายนอก (ชุมชน)” “พื้นที่ๆ เป็นทางการ และพื้นที่ๆ ไม่เป็นทางการ ” ล้วนแล้วแต่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ซึ่งสามารถนำมาใช้เป็นเกณฑ์ในการศึกษาพื้นที่สาธารณะในงานวิจัยชิ้นนี้ได้ นอกจากนี้ ผู้วิจัยจะใช้แนวคิดเรื่องเพศเป็นข้อสังเกตเพิ่มเติมในการศึกษาสื่อพิธีกรรมงานศพในครั้งนี้ได้เช่นเดียวกัน

งานวิจัยของอรวิภา จินตนาวัน (2546) ศึกษากระบวนการสื่อสารในการสร้างกระแสนิยมในย่านสยามสแควร์ โดยอรวิภาต้องการศึกษากระบวนการสื่อสารและปัจจัยการสื่อสารที่ช่วยในการสร้างกระแสนิยมให้กับย่านสยามสแควร์ ซึ่งเป็นพื้นที่ย่านธุรกิจการค้าที่สำคัญของกรุงเทพฯ อรวิภาใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วยการวิเคราะห์เอกสาร ซึ่งประกอบด้วยข่าว เอกสาร บทความ บทสัมภาษณ์ และงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสยามสแควร์ การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสังเกตการณ์ แบบมีส่วนร่วม การคัดเลือกแหล่งข้อมูลที่เป็นแหล่งข้อมูลบุคคล ใช้เทคนิค Snowball แล้วนำมาวิเคราะห์โดยใช้กรอบทฤษฎีด้านการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชุมชน แนวคิดพื้นที่สาธารณะ และแนวคิดด้านการตลาดเป็นหลักในการวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อค้นพบสำคัญจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการสื่อสารกับพื้นที่สาธารณะพบว่า ย่านสยามสแควร์นั้นจัดเป็นพื้นที่สาธารณะในเมือง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดพื้นที่สาธารณะในทัศนะของฮาเบอร์มาส คือเป็นพื้นที่ๆ โคดเด่นออกมาจากส่วนอื่นๆ มีองค์ประกอบทางกายภาพที่แน่นอน และเป็นพื้นที่ๆ ใครก็สามารถเข้าถึงได้โดยไม่ ต้องแจ้งวัตถุประสงค์ นอกจากนี้ยังมีการ พัฒนาพื้นที่บริเวณลานน้ำพุเซ็นเตอร์พอยท์ให้เป็นศูนย์รวมชีวิตของคนเมืองที่สามารถสร้างสายสัมพันธ์ไว้ด้วยกัน เป็นเวทีให้วัยรุ่นและคนที่มาสยามสแควร์ได้มีพื้นที่ประกอบกิจกรรมร่วมกัน มีการใช้ กิจกรรมการสื่อสารอย่างหลากหลายเพื่อนำไปสู่การกระทำร่วมกันภายในกลุ่มหรือชุมชน สิ่งเหล่านี้ เป็นสิ่งที่ตอบสนองต่อความต้องการลึกๆ ของคนในเมืองใหญ่ที่มีลักษณะปัจเจกชนนิยม จึงมีความสัมพันธ์ทางสังคมที่เปราะบาง ฉะนั้น พื้นที่ สาธารณะแบบสยามสแควร์จึงสามารถเติมเต็มส่วนที่ขาดหายไป ดังกล่าวของชีวิตคนเมืองได้

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ในงานวิจัยชิ้นนี้มุ่งศึกษาส่วนตัวผู้ส่งสารเป็นหลัก อาทิ นักการประชาสัมพันธ์ สำนักงานจัดการทรัพย์สินจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเจ้าหน้าที่บริษัทพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ แต่ยังขาดการศึกษาผู้รับสาร ได้แก่ ผู้ที่เข้าไปใช้ พื้นที่ย่านสยามสแควร์เพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ ทั้งนี้เพื่อจะศึกษาว่า ในทัศนะของผู้รับสารแล้ว การเป็นพื้นที่สาธารณะของ สยามสแควร์มีลักษณะอย่างไรทั้งในเชิงกายภาพและในเชิงนามธรรม เพราะข้อค้นพบที่ได้จาก งานวิจัยเป็นมุมมองต่อสยามสแควร์ในลักษณะที่เป็นพื้นที่สาธารณะเชิงกายภาพ แต่ไม่ได้แสดงถึง “การรับรู้ร่วมกัน” ของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องถึงความเป็นพื้นที่สาธารณะที่เปิดกว้างสำหรับคนทุกกลุ่ม การตั้งคำถามต่อประเด็นดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยสามารถเชื่อมโยงมาพัฒนาเป็นเกณฑ์ในการศึกษา พื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านคง ว่าจะต้องให้ความสำคัญกับมิติของพื้นที่สาธารณะในเชิงนามธรรม ด้วย ทั้งนี้จะต้องศึกษาคนทุกกลุ่มที่เกี่ยวข้อง เพื่อจะทำความเข้าใจการรับรู้ร่วมกันในการมีอยู่จริง ของพื้นที่สาธารณะ

งานวิจัยของสิริพร สมบูรณ์บุรณะ และคณะ (2547) ศึกษาสภาวะของปริมณฑลสาธารณะ ในกรุงเทพมหานคร โดยสิริพรต้องการศึกษาลักษณะและความเป็นมาของกลุ่มองค์กรทางสังคมที่มี กิจกรรมการเคลื่อนไหวและเป็นปริมณฑลสาธารณะสำหรับสมาชิกของกลุ่ม จากงานวิจัยนี้ ผู้เขียน ตั้งข้อสังเกตว่า ภายใต้งานวิจัยชิ้นนี้ องค์กรทางสังคมได้รับการพิจารณาทั้งในสภาวะที่เป็นสถาบัน และพื้นที่สาธารณะไปในเวลาเดียวกัน สิริพรและคณะได้คัดเลือกกลุ่มองค์กรทางสังคมที่มีกิจกรรม การเคลื่อนไหวหลากหลายในกรุงเทพฯ จำนวน 4 กลุ่ม ได้แก่ ศูนย์พัฒนาชุมชนกรุงเทพฯ ภาค ประชาชน (เกิดจากการรวมตัวของชุมชนที่เดือดร้อนจากการถูกเวนคืนที่ดิน) กลุ่ม Vittaly (เกิดจาก การรวมตัวของกลุ่มแรงงานทางเพศ) กลุ่ม Mass Center (เกิดจากการรวมตัวของผู้ทำธุรกิจผ่านเครือข่าย ธุรกิจข้ามชาติ) และกลุ่มบางกอกเกย์ (เกิดจากการรวมตัวของกลุ่มคนรักร่วมเพศในกรุงเทพฯ)

ข้อค้นพบจากงานวิจัยพบว่า ทั้งสี่กรณีศึกษามีความหลากหลายของทั้งลักษณะการรวมกลุ่ม และการสร้างความสัมพันธ์ แต่พบว่าทั้งสี่กลุ่มมีความเหมือนกันก็คือความพยายามสร้างประเด็นต่อสาธารณะในเรื่องของ“สิทธิ” ทั้งในพื้นที่ส่วนตัว(private sphere) และพื้นที่สาธารณะ(public sphere)

เมื่อศึกษาในแต่ละกลุ่มพบว่า ศูนย์พัฒนาชุมชนกรุงเทพฯ ก่อตั้งประมาณปี พ .ศ.2542 มีเป้าหมายเพื่อสร้างความร่วมมือ รวมกลุ่มเครือข่าย แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชนที่ประสบปัญหาในสิทธิเรื่องที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการหากลยุทธ์เพื่อต่อรองกับภาครัฐที่บังคับใช้กฎหมาย ซึ่งกลยุทธ์ที่ใช้มีทั้งการคือแ่ง การทำกิจกรรมเชิงสังคมภายในกลุ่มและร่วมกับองค์กรภายนอก การเจรจาต่อรอง การใช้สื่อมวลชนเป็นช่องทาง (เช่นการเขียนบทความ) ใช้กระแสทางสังคม (การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม) เพื่อแสดงอัตลักษณ์ของชุมชนไปยังสาธารณะ โดยมีวิธีการสำคัญคือการกระตุ้นให้คนในชุมชนตระหนักถึงประโยชน์ในการรวมตัวกันเพื่อผสานพลังในการต่อสู้เพื่อสิทธิของตน

กลุ่ม Vitally เป็นกลุ่มขององค์กรพัฒนาเอกชนที่เปิดพื้นที่ให้กลุ่มหญิงบริการได้รวมตัวกัน เพื่อปกป้องสิทธิประโยชน์ของตน เน้นการทำกิจกรรมร่วมกัน ได้แก่ การให้คำปรึกษาและให้ความรู้เรื่องสุขภาพและกฎหมาย การสอนภาษาอังกฤษ การตั้งกลุ่มละครที่ารณรงค์ มีการเชิญชวนให้สมาชิกรวมตัวกันทุกวันพุธ และค่อยๆ พัฒนาประเด็นจากประเด็นส่วนตัวให้มีลักษณะเป็นประเด็นร่วมกัน เช่น การเรียกร้องสิทธิในการประกอบอาชีพ นอกจากนี้ยังมีการสื่อสารผ่านช่องทาง การสื่อสารที่หลากหลาย เช่น หนังสือ วารสาร หนังสือพิมพ์ สื่อ ยืด เว็บไซต์ และโปสเตอร์ รวมทั้งยังมีการสร้างเครือข่ายไปยังกลุ่มอื่นๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น องค์กรผู้หญิง องค์กรแรงงาน สมาชิกวุฒิสภา นักวิชาการ เป็นต้น

กลุ่ม Mass Center เป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวของสมาชิกบริษัทขายตรงจากต่างประเทศ เริ่มต้นจากกลุ่มเครือข่ายเพื่อนฝูง โดยมีการใช้บริเวณบ้านเป็นพื้นที่สาธารณะในการรวมกลุ่ม ประเด็นในการพบปะเป็นประเด็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เชิงธุรกิจและสินค้า จากจุดเริ่มต้นดังกล่าว ทำให้ขยายเครือข่ายสมาชิกไปเป็นจำนวนมาก มีการนัดพบเป็นประจำ กิจกรรมในการพบปะมีทั้ง การสร้างความสัมพันธ์ส่วนตัว (การพูดคุยเรื่องครอบครัวหรือสถานการณ์ใกล้ตัว) และความสัมพันธ์เชิงธุรกิจ โดยมีแนวคิดสำคัญที่ยึดโยงสมาชิกในกลุ่มคือแนวคิด “เมตตาทุนนิยม-Compassionate Capitalism” ที่มีหลักการว่าการดำเนินธุรกิจสามารถทำได้ภายใต้ความเอื้ออาทรและการช่วยเหลือกัน และไปสู่ประเด็นรับรู้ร่วมกัน เช่น สิทธิในการประกอบอาชีพ การตระหนักเรื่องสังคม เป็นต้น ปัจจุบันกิจกรรมที่สมาชิกกระทำร่วมกันในพื้นที่สาธารณะคือการอบรม การประชุม ส่วนสื่อที่ใช้ในการเชื่อมโยงก็ได้แก่สื่อบุคคลและสื่อเอกสาร (หนังสือ เอกสารประกอบการประชุม นิตยสารของกลุ่ม)

กลุ่มบางกอกเกย์เกิดขึ้นจากการจัดประชุมวิชาการใน พ.ศ.2544 โดยมีเป้าหมายเพื่อรวบรวมกลุ่มของชาวรักร่วมเพศซึ่งในเวลานั้นกระจัดกระจายเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อย ให้มีการรวมตัวที่ชัดเจน

และวางเป้าหมายเพื่อสื่อสารไปยังกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับคนรักร่วมเพศ เช่นครอบครัว เพื่อนฝูง เพื่อนำไปสู่การลดปัญหาจากการถูกเลือกปฏิบัติจากสังคมและการถูกรีดรอนด้านสิทธิ การดำเนินกิจกรรมเกิดขึ้นเพราะได้รับงบประมาณสนับสนุนจากแหล่งทุนที่สนับสนุนงานด้านสุขภาพ รูปแบบกิจกรรมที่ดำเนินการประกอบด้วยกิจกรรมการสื่อสารเรื่องโรคเอดส์และการปรับเปลี่ยนทัศนคติและพฤติกรรมของกลุ่มคนรักร่วมเพศ โครงการให้คำปรึกษาแก่คนรักเพศเดียวกัน กิจกรรมการประกวดออกแบบแฟชั่นด้านบุหรี่ สุรา และเอดส์ ซึ่งผู้วิจัยสรุปว่ากลุ่มบางกอกเกย์มีลักษณะของกระบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสร้างอัตลักษณ์ใหม่

คณะผู้วิจัยสรุปว่า กลุ่มทั้งสี่ ยังไม่มีกิจกรรมซึ่งมีเป้าหมายเชิงการเมืองอันเด่นชัด แต่เน้นหนักไปที่การสร้างและแสวงหาพื้นที่ทางสังคมใหม่ให้กับกลุ่มของตน หรือพยายามสร้างและต่อรองในกระบวนการสร้างภาพตัวแทน (representation) ที่มีความหมายซึ่งลึกลงไหลมากกว่าอดีต พื้นที่สาธารณะมีบทบาทสำคัญต่อการรับรู้และการยอมรับในวงกว้าง เป็นพื้นที่ๆ ที่เปิดโอกาสให้กลุ่มทางสังคมต่างๆ สามารถต่อรองหรือต่อสู้กับการครอบงำโดยรัฐได้ในระดับหนึ่ง ทั้งนี้คณะผู้วิจัยเสนอว่าอัตวิสัย (subjectivity) ในพื้นที่สาธารณะไม่ควรมีเพียงหนึ่งเดียว นอกจากนี้อัตลักษณ์ของความเป็นกลุ่มก็อาจไม่ใช่สิ่งที่มีแก่นสารตายตัวอีกด้วย

งานวิจัยของสิริพรชี้ให้เห็นถึงลักษณะเชิงมโนทัศน์ของพื้นที่สาธารณะซึ่งมีบทบาทสำคัญในการเป็นพื้นที่เพื่อการรวมตัวทางสังคมของคนเฉพาะกลุ่มในยุคปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มคนซึ่งต้องการแสดงออกทางอัตลักษณ์เพื่อการเรียกร้อง ต่อรอง หรือสร้างการยอมรับ อย่างไรก็ตามพื้นที่สาธารณะที่ปรากฏในกรณีดังกล่าวยังคงเป็นพื้นที่สาธารณะภายใน (within) ของแต่ละกลุ่ม แต่ไม่ใช่พื้นที่สาธารณะที่เชื่อมโยงระหว่างกลุ่มย่อยๆ แต่ละกลุ่มให้มาปฏิสัมพันธ์กัน ในวงที่กว้างขึ้น

งานวิจัยของนิภาภรณ์ ไหญ่กระโทก (2548) ศึกษาเรื่องมณฑลสาธารณะในการสื่อสารเรื่องเพศศึกษาของวัยรุ่นผ่านทางเว็บไซต์ในเว็บไซต์จิตใจดอทคอม โดยนิภาภรณ์ต้องการศึกษาลักษณะการนำเสนอเรื่องเพศศึกษามณฑลสาธารณะหรือพื้นที่สาธารณะ และการทำหน้าที่ของพื้นที่สาธารณะที่อยู่ในรูปของเว็บไซต์ดังกล่าว งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ประกอบด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกวัยรุ่นผู้ใช้งานเว็บไซต์จิตใจดอทคอม และนำข้อมูลต่างๆ มาวิเคราะห์ภายใต้กรอบทฤษฎีพื้นที่สาธารณะ การสื่อสารผ่านคอมพิวเตอร์ และแนวคิดเกี่ยวกับการใช้สื่อเพื่อประโยชน์และความพึงพอใจ

ข้อค้นพบสำคัญจากงานวิจัยชิ้นนี้พบว่าลักษณะการนำเสนอเรื่องเพศศึกษามณฑลสาธารณะผ่านเว็บไซต์ของเว็บไซต์จิตใจดอทคอมมี 4 ลักษณะ ได้แก่ 1) การนำเสนอความรู้เรื่องเพศทางชีววิทยา เช่น ปัญหาการเจริญเติบโตทางเพศด้านร่างกาย 2) การนำเสนอความรู้เรื่องเพศทางชีววิทยา เช่น การรักษาความสะอาด โรคจากเพศสัมพันธ์ 3) การนำเสนอความรู้เรื่องเพศทางจิตวิทยา เช่น การระบายอารมณ์ทางเพศ ปัญหาการร่วมเพศ และ 4) การนำเสนอความรู้เรื่องเพศทางสังคมวิทยาเช่น

ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างเพศ นอกจากนี้ยังพบว่าเว็บไซต์ดังกล่าวในฐานะที่เป็นพื้นที่สาธารณะได้ทำหน้าที่สื่อสาร โดยการให้ข้อมูลข่าวสาร และให้คำแนะนำด้านเพศศึกษา ทำหน้าที่เชิงจิตวิทยาลังคม โดยการเป็นพื้นที่สร้างให้เกิดความผูกพันทางสังคมระหว่างวัยรุ่นด้วยกัน และผู้ใหญ่ที่เข้ามาให้คำแนะนำ เป็นพื้นที่สำหรับการพักผ่อนทางใจ ระบายความเครียด รวมไปถึงการบำบัดทางจิตด้วย

นอกจากนี้ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกยังพบว่า นอกเหนือจากการติดตามข้อมูลข่าวสารแล้ว วัยรุ่นได้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะดังกล่าวเพื่อซักถามหรือแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นเรื่องเพศได้อย่างสะดวกใจ เนื่องจากไม่มีใครทราบถึงตัวตนที่แท้จริงของผู้สื่อสารในเว็บไซต์ และยังใช้พื้นที่ดังกล่าวเพื่อตอบสนองความต้องการมีเพื่อนหรือการมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับสมาชิกคนอื่นในเว็บไซต์ รวมไปถึงการตอบสนองความต้องการแสวงหาอัตลักษณ์ส่วนบุคคล ข้อมูลจากเว็บไซต์ดังกล่าวยังเป็นสิ่งที่วัยรุ่นใช้เป็นข้อมูลประกอบการตัดสินใจในประเด็นเรื่องเพศ

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า งานวิจัยเรื่องนี้ได้แสดงให้เห็นมิติของพื้นที่สาธารณะทั้งในเชิงกายภาพ และในเชิงนามธรรมได้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ ทั้งๆ ที่เว็บไซต์ดังกล่าวมีพื้นที่เฉพาะในหน้าจอกอมพิวเตอร์ซึ่งมีขนาดจำกัด แต่ความเป็นพื้นที่สาธารณะในเชิงนามธรรมกลับมีขนาดกว้างใหญ่ในจินตนาการ ทำให้ผู้คนจำนวนมาก ทั้งเด็กวัยรุ่นเพศชายและหญิง ผู้ใหญ่ซึ่งมีทั้งผู้เชี่ยวชาญและบุคคลทั่วไป ได้เข้ามาพบปะและแลกเปลี่ยนทัศนะ และบางครั้งยังรวมถึงข้อมูลส่วนตัวด้านเพศระหว่างกัน ประเด็นเรื่องเพศซึ่งเป็นประเด็นที่ถือว่ามีความเป็นส่วนตัวและไม่ใช่ว่าเรื่องที่จะควรนำมาเปิดเผยกันง่ายๆ (ตามกรอบวัฒนธรรมไทย) กลับกลายเป็นวาระสาธารณะที่คนในพื้นที่ดังกล่าวสามารถเข้าร่วมแลกเปลี่ยนประสบการณ์และแสดงความคิดเห็นได้อย่างเปิดเผย อาทิ กระทั่งว่าด้วยประเด็นรักร่วมเพศ ที่มีการนำประสบการณ์ที่ตนประสบ แนวทางการแก้ปัญหา รวมไปถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น มาแสดงไว้ในกระทู้อย่างกว้างขวาง เด็กวัยรุ่นในเว็บไซต์ดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่าในพื้นที่สาธารณะแบบเว็บบอร์ดซึ่งสามารถปิดตัวตนที่แท้จริงได้นั้น เขารู้สึกมีอิสระและมีอำนาจใกล้เคียงกับผู้ใหญ่ จึงกล้าที่จะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องเพศได้อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน รวมถึงการกล้าถามผู้ใหญ่อย่างตรงไปตรงมาถึงประเด็นเรื่องเพศที่ตนสงสัย

บุญนุช ขอแสงรัตน์ (2551) ศึกษาการมีส่วนร่วมในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิง โดยการส่งข้อความสั้น (SMS) ผ่านรายการเล่าข่าวทางโทรทัศน์ ซึ่งผู้วิจัยต้องการสำรวจการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในการแสดงความคิดเห็นในพื้นที่สาธารณะผ่านการส่งข้อความสั้น ไปยังรายการเล่าข่าวทั่วไป และรายการเล่าข่าวสำหรับสตรี ทั้งนี้ศึกษาจากทั้งรูปแบบและเนื้อหาของข้อความสั้นที่ส่งแล้วนำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบร่วมกันในภายหลัง งานนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ในเชิงปริมาณผู้วิจัยได้ใช้สถิติเชิงพรรณนาและสถิติเชิงอนุมานเพื่อศึกษา ในเชิงคุณภาพผู้วิจัยได้วิเคราะห์เนื้อหาของข้อความสั้นและสัมภาษณ์แหล่งข้อมูลบุคคล โดยศึกษารายการเล่าข่าว

รวมทั้งสิ้น 10 รายการ (รายการเล่าข่าวทั่วไป 8 รายการ รายการเล่าข่าวสำหรับผู้หญิง 2 รายการ) เป็นระยะเวลา 3 เดือน แหล่งข้อมูลทั้งหมดที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วยข้อมูลเอกสาร เปรียบรายการโทรทัศน์ และแหล่งข้อมูลบุคคลซึ่งเป็นผู้ดูแลการผลิตรายการและการคัดเลือกข้อความสั้น

ข้อค้นพบจากการวิจัย พบว่าสามารถระบุลักษณะความแตกต่างระหว่างรายการข่าวโทรทัศน์ รายการเล่าข่าวทั่วไป และรายการเล่าข่าวสำหรับผู้หญิงได้ชัดเจน กล่าวคือ รายการข่าวโทรทัศน์ มีความเป็นเพศชายสูง ใช้ภาษาอย่างเป็นทางการ ไม่เน้นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ประกาศข่าวด้วยกัน เนื้อหาส่วนมากเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ โลกภายนอก รายการเล่าข่าวทั่วไป มีลักษณะผสมผสานแต่ยังคงเน้นหนักความเป็นเพศชาย เนื้อหาส่วนมากเกี่ยวข้องกับ โลกภายนอก แต่ลักษณะการนำเสนอเป็นลักษณะของการเล่าสู่กันฟัง คล้ายวงสนทนาประจำวัน ส่วนรายการเล่าข่าวสำหรับผู้หญิงนั้น มีลักษณะความเป็นเพศหญิงสูง นับตั้งแต่การตั้งชื่อรายการที่ระบุอัตลักษณ์ความเป็นผู้หญิง (ผู้หญิงถึงผู้หญิง, สามสิบยังแจ๋ว) นำเสนอในช่วงเวลาที่สอดคล้องกับตารางเวลาของกลุ่มแม่บ้าน ประเด็นที่นำเสนอเป็นประเด็นส่วนตัวและครอบครัวเป็นหลัก

ในแง่สถิติ พบว่าประชากรข้อความสั้นซึ่งถูกส่งเข้ามาในรายการเล่าข่าวที่ศึกษาจำนวน 40,958 ข้อความนั้น ส่งโดยเพศหญิงคิดเป็นร้อยละ 14.99 ส่งโดยเพศชายคิดเป็นร้อยละ 17.52 ที่เหลือส่วนใหญ่เป็นข้อความสั้นที่ไม่สามารถระบุเพศของผู้ส่งได้ เฉพาะข้อมูลตัวเลขที่ระบุเพศได้นั้น จึงให้เห็นว่าปริมาณของข้อความสั้นที่ส่งโดยผู้หญิงมีจำนวนน้อยกว่าข้อความสั้นที่ส่งโดยผู้ชาย ไม่มากนัก แสดงให้เห็นถึงความนิยมแสดงความคิดเห็นผ่านส่งข้อความสั้นของผู้หญิงและผู้ชาย ซึ่งใกล้เคียงกัน ทั้งนี้ รายการเล่าข่าวที่ผู้หญิงส่งข้อความสั้นน้อยที่สุดคือรายการข่าวขึ้นคนข่าว ซึ่งมีความเป็นเพศชายสูง หรือกล่าวได้ว่าเมื่อรายการมีลักษณะความเป็นชายสูง (masculine) การมีส่วนร่วมของผู้หญิงผ่านการส่งข้อความสั้นก็ลดน้อยลง

เกี่ยวกับประเด็นเนื้อหาของข้อความสั้น พบว่าเมื่อผู้หญิงส่งข้อความสั้นไปในรายการเล่าข่าวทั่วไป จะมีเนื้อหาส่วนใหญ่อ้างอิงกับ โลกภายนอก (สถานการณ์ระดับประเทศและนานาชาติ) โดยเฉพาะในประเด็นการเมือง ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงสภาพภูมิอากาศ แต่กลับกล่าวถึงประเด็นส่วนตัวน้อยที่สุด สะท้อนให้เห็นว่าเมื่อก้าวเข้าสู่พื้นที่รายการเล่าข่าวทั่วไปซึ่งมีลักษณะความเป็นชายสูง ผู้หญิงส่วนมากก็พยายามจะตัดประเด็นส่วนตัวออกไป และเลือกประเด็นการแสดงความคิดเห็นตามแนวโน้มที่ผู้มีอำนาจในรายการนำเสนอ แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นการ พยายามสร้างตัวตนของเพศหญิงในพื้นที่รายการที่เพศชายถือครองในฐานะเพศหญิงผู้ที่ใส่ใจทั้ง โลกภายนอก และภายในบ้าน

เมื่อก้าวเข้าสู่พื้นที่รายการเล่าข่าวสำหรับผู้หญิง พบว่าเนื้อหาข้อความสั้นที่ผู้หญิงส่งเข้าไป จะมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ โลกส่วนตัว (สถานการณ์/เหตุการณ์ใกล้ชิด) มากที่สุด ประเด็นส่วนตัว รองลงมา ในขณะที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ โลกภายนอกน้อยที่สุด แสดงว่าเมื่อเข้าสู่พื้นที่ๆ เป็นของ

เพศหญิงเอง ผู้หญิงก็มีแนวโน้มที่จะแสดงความคิดเห็นในประเด็นที่เป็นความถนัดและแสดงออกถึงความเป็นผู้หญิงได้อย่างเต็มที่

นอกจากนี้ ยังพบการสื่อสารในเชิงรุกของผู้หญิงในพื้นที่รายการเล่าข่าวด้วย เช่นการหยิบยกประเด็นเรื่องใกล้ตัวมาใช้ในการนำเสนอ เช่นเรื่องผัก ปลา ราคาอาหาร เป็นการนำเสนอปัญหาที่ตนเองประสบให้สังคมกว้างรับรู้ ซึ่งถือได้ว่าเป็นความพยายามสร้างคุณค่าและอำนาจต่อรองของเพศหญิงในพื้นที่สาธารณะอย่างรายการเล่าข่าวซึ่งโดยมากถูกรับรองโดยเพศชาย และเนื้อหาของข้อความสั้นของเพศหญิงในรายการเล่าข่าวสำหรับผู้หญิงยังคงสะท้อนความเป็นผู้หญิงในแบบฉบับดั้งเดิมคือความเป็นเพศแม่และเป็นแม่บ้าน แต่ก็เป็นการพยายามของผู้หญิงที่จะยกระดับประเด็นปัญหาที่สังคมเคยมองว่าเป็นปัญหาส่วนตัวให้เป็นปัญหาร่วมที่ผู้หญิงจำนวนมากในประเทศประสบ

เมื่อวิเคราะห์ในประเด็นพื้นที่สาธารณะ พบว่ารายการเล่าข่าวได้ทำหน้าที่ของพื้นที่สาธารณะในสังคมสมัยใหม่เช่นเดียวกับสภากาแฟในสังคมสมัยเก่า ซึ่งนอกจากจะได้รับข้อมูลข่าวสารแล้วยังสามารถสื่อสารกลับผ่านการส่งข้อความสั้น ซึ่งก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์เชิงเสมือนที่ทดแทนพื้นที่สภากาแฟแบบเก่า รายการเล่าข่าวในฐานะพื้นที่สาธารณะนั้นถือได้ว่าเป็นพื้นที่ให้ปัจเจกชนโดยทั่วไปได้มารวมตัวกันเพื่อแสดงทัศนะต่อประเด็นที่ตนสนใจบนพื้นฐานของความสมัครใจโดยไม่มีใครมีอิทธิพลเหนือใคร นอกจากนี้ปณณชยังสรุปว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ปลอดจากรัฐและธุรกิจ โดยเจ้าหน้าที่ของรายการพยายามคัดกรองโฆษณาแฝงต่างๆ ออกไป สถาบันสื่อมวลชนที่ผลิตรายการเล่าข่าวสำหรับผู้หญิงนับได้ว่ามีบทบาทสำคัญในฐานะผู้สร้างพื้นที่สาธารณะในโทรทัศน์ซึ่งเอื้อต่อเพศหญิง เนื่องจากสื่อโทรทัศน์เป็นสื่อที่อยู่ภายในบ้าน ไม่มีค่าใช้จ่ายและผู้หญิงสามารถเข้าร่วมในพื้นที่สาธารณะอย่างรายการเล่าข่าวได้อย่างสม่ำเสมออีกด้วย

งานวิจัยจากต่างประเทศเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะในพื้นที่พิธีกรรมเป็นงานของเอ็ดดูโฆโต (Kato, 2009: 143-158) ซึ่งได้ศึกษาบทบาทของพิธีชงชาในฐานะพื้นที่สาธารณะเพื่อเสริมสร้างอำนาจให้กลุ่มผู้หญิงและผู้ที่ไม่ใช่คนกรบในสังคมญี่ปุ่น งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพโดยอาศัยกรอบแนวคิดทางทฤษฎีเรื่องพื้นที่สาธารณะของฮาเบอร์มาสเป็นแนวทางในการศึกษาเปรียบเทียบวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วยการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และการสังเกตการณ์ในสถานการณ์จริง จากการศึกษาดังกล่าวพบว่าพิธีชงชาในวัฒนธรรมญี่ปุ่นซึ่งเริ่มต้นมาตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 16 ถือเป็นทั้งประเพณีและศิลปะอันปราณีต ทั้งผู้ชงชาและแขกต่างอยู่ในอิริยาบถแห่งความสำรวมและมีพิธีกรรมในการชงชาวมถึงการค้าขายอย่างบรรจงและเต็มไปด้วยรายละเอียดปลีกย่อย ในสังคมญี่ปุ่นยุคปัจจุบัน พิธีชงชาจัดว่าเป็นวัฒนธรรมชั้นสูงที่ผู้สนใจจะต้องใช้เวลาศึกษานานนับปีจากครูผู้ได้รับใบรับรอง ผู้ฝึกชงชานอกจากจะต้องมีความรู้เรื่องวิธีการเคลื่อนไหวร่างกายที่ถูกต้องแล้ว ยังต้องมีความรู้เรื่องเซรามิก การจัดดอกไม้ ศิลปะ ะลายเส้น ประวัติศาสตร์ และแนวคิดของศาสนาพุทธ

นิยายเช่นด้วย ทั้งนี้เพื่อให้สามารถรังสรรค์บทสนทนาอย่างเป็นทางการกับแขกถึงองค์ประกอบต่างๆ ในพิธีกรรมได้

แรกเริ่มนั้น พิธีชงชาเป็นพิธีกรรมที่ประดิษฐ์โดยกลุ่มพ่อค้าฐานะร่ำรวยซึ่งต้องการแสดงออกถึงศรัทธาอันแรงกล้าในพุทธศาสนานิกายเซ็น ซึ่งประเด็นนี้คาโตะเห็นว่า ในอีกแง่หนึ่งการประดิษฐ์พิธีกรรมดังกล่าวเป็นวิธีสร้างความแข็งแกร่งให้กับฐานอำนาจของกลุ่มพ่อค้าเอง เพราะต่อมาพิธีชงชาก็กลายเป็นที่นิยมในกลุ่มนักรบซึ่งเป็นกลุ่มชนชั้นนำในสมัยนั้น เป็นเวลานานกว่าสามศตวรรษที่พิธีชงชาได้รับการสืบทอดอย่างต่อเนื่องทั้งโดยกลุ่มพ่อค้าและกลุ่มนักรบ ไล่ลามไปจนถึงกลุ่มเกษตรกรและชาวนาที่มีฐานะร่ำรวย ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นเพศชายเป็นส่วนใหญ่ เวลาล่วงมาจนถึงปลายศตวรรษที่ 19 ที่ญี่ปุ่นได้รับอิทธิพลจากแนวคิดรัฐชาติของตะวันตก พิธีชงชาก็เริ่มได้รับความ นิยมในกลุ่มผู้หญิง พอก้าวเข้าสู่ศตวรรษที่ 20 จำนวนของผู้หญิงที่สนใจเรียนรู้พิธีชงชาเริ่มมีมากกว่าผู้ชาย จนกระทั่งหลังยุคสงครามโลกครั้งที่สอง ที่พิธีชงชากลายเป็นพื้นที่ของผู้หญิง อยากรู้ก็ อาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนสอนพิธีชงชายังคงเป็นเพียงเพศชายเท่านั้น

เมื่อพิจารณาพิธีชงชาของญี่ปุ่นในฐานะที่เป็นพื้นที่สาธารณะ คาโตะพบว่าในแง่หนึ่ง พิธีชงชาเป็นพื้นที่ๆ เปิดให้คนจากทุกชนชั้น ได้เข้าร่วมปฏิสัมพันธ์ภายใต้การสื่อสารในแนวระนาบ ที่น่าสนใจก็คือ โดยรูปแบบของพิธีชงชา ประเด็นที่มีความสำคัญคือประเด็นด้านสุนทรียะไม่ใช่ ประเด็นทางการเมือง แต่โดยเนื้อแท้ของการถือกำเนิดขึ้นมาของพิธีกรรมดังกล่าวกลับมีนัยยะทางการเมืองซ่อนเร้น จากประวัติศาสตร์ที่ระบุข้างต้น กลุ่มพ่อค้าเป็นกลุ่มที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจแต่ต้องอยู่ภายใต้ชนชั้นนักรบซึ่งอยู่เหนือกว่าในเชิงการเมือง และต้องอยู่ภายใต้อำนาจดำเนินวัฒนธรรมของกลุ่มขุนนางและชนชั้นสูง สิ่งที่น่าสนใจก็คือ เพราะเหตุใดกลุ่มนักรบจึงได้ยอมรับวัฒนธรรมพิธีชงชาจากกลุ่มพ่อค้าไปปฏิบัติซึ่งในมุมหนึ่งก็เท่ากับว่าได้เพิ่มอำนาจการต่อรองให้กับกลุ่มพ่อค้า ในแง่นี้ คาโตะอธิบายว่ากลุ่มนักรบเองก็ได้อาศัยพิธีชงชาเป็นเครื่องมือในสร้างอำนาจเชิงวัฒนธรรมให้กับกลุ่มของตน ทั้งนี้ ทั้งสองกลุ่มต่างมีผลประโยชน์ต่างตอบแทนในแง่ของการแลกเปลี่ยนและกระจายข้อมูลข่าวสารเชิงลึกระหว่างกัน ในขณะที่ประกอบพิธีกรรมดังกล่าว

คาโตะยังได้วิเคราะห์พิธีชงชาในสังคมญี่ปุ่นยุคปัจจุบันในฐานะพื้นที่สาธารณะของกลุ่มผู้หญิง ร้อยละเก้าสิบของผู้ที่ศึกษาพิธีชงชาเป็นเพศหญิง ส่วนมากเป็นกลุ่มแม่บ้านวัยกลางคนไปจนถึงผู้สูงอายุ กลุ่มผู้หญิงเหล่านี้มีรูปแบบวิถีชีวิตคล้ายคลึงกัน โดยมาก กล่าวคือเริ่มเรียนพิธีชงชาในช่วงตอนต้นของวัยสาว หลังจากนั้นเมื่อแต่งงานและมีลูกก็ไม่ได้ เข้าร่วมพิธีชงชาเนื่องจากภาระความเป็นแม่บ้าน เมื่อเวลาล่วงเลยไปราววัยสิบปี ผู้หญิงกลุ่มนี้จึงกลับเข้าสู่โรงเรียนพิธีชงชาอีกครั้ง เมื่อลูกโตเป็นผู้ใหญ่และสามียู่ในวัยเกษียณอายุ สิ่งเหล่านี้เป็นผลมาจากการกระตุ้นเศรษฐกิจของภาครัฐในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ทำให้ผู้ชายญี่ปุ่นมีฐานะเป็นมนุษย์เงินเดือนที่ภักดีต่อองค์กร ในขณะที่ผู้หญิงไม่ได้รับการส่งเสริมด้านการศึกษาหรืออาชีพแต่กลับได้รับการส่งเสริมในสถานะของแม่บ้านเพื่อจะดูแลสามีได้อย่างเต็มที่ ด้วยเหตุนี้ การกลับเข้าสู่โรงเรียนพิธีชงชาของผู้หญิงเหล่านี้จึง

เป็นการตอบสนองความต้องการด้านความสัมพันธ์ที่ขาดหายไป โดยการอาศัยพิธีชงชาเป็นพื้นที่สาธารณะ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ถึง 3 ระดับด้วยกัน ระดับแรกคือความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนซึ่งมีความสนิทสนมและมีฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจใกล้เคียงกัน ไม่ว่าจะเป็นครูกับลูกศิษย์ หรือระหว่าง ลูกศิษย์กับลูกศิษย์ที่มาศึกษาพิธีชงชาในสำนักเดียวกัน ระดับที่สองคือความสัมพันธ์ระหว่างบรรดาลูกศิษย์ของโรงเรียนพิธีชงชากับแขกซึ่งเป็นคนแปลกหน้า โดยครูจะจัดพิธีกรรมดังกล่าวขึ้นที่วัดหรือศาลเจ้า เพื่อให้ลูกศิษย์ได้แสดงฝีมือ ในระดับนี้ พื้นที่สาธารณะที่ปรากฏ จะมีความหลากหลายของผู้ที่เข้าร่วมมากยิ่งขึ้น และในระดับที่สามคือความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงลูกศิษย์พิธีชงชาไปสู่พื้นที่สาธารณะอื่นๆ เพื่อพบปะกับผู้คนมากมายหลายตาอย่างเช่น เช่น การเสิร์ฟชาในงานเทศกาลต่างๆ การรวมกลุ่มกันเพื่อซื้ออุปกรณ์ชงชาหรือชุดกิโมโน ทั้งหมด นี้ คาโตะชี้ว่า การเข้าสู่พิธีชงชาของผู้หญิงนั้นคล้ายคลึงกับกลุ่มพ่อค้าในยุคโบราณ กล่าวคือ คนทั้งสองกลุ่มล้วนมีฐานะทางเศรษฐกิจ แต่กลับเป็นรองด้านอำนาจทางการเมืองและสังคม ในขณะที่ในพื้นที่สาธารณะอย่างพิธีชงชานั้น ลำดับชั้นทางสังคมต่างๆ ไม่ได้แสดงบทบาทที่เด่นชัด จึงเป็น โอกาสให้คนทั้งสองกลุ่มได้สร้างปฏิสัมพันธ์ซึ่งมีความหลากหลายไปกว่าบทบาทที่แสดงในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้ ถึงแม้ว่าพิธีชงชาจะไม่ช่วยให้ทั้งสองกลุ่มมีอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจหรือการเมืองมากไปกว่าเดิม แต่พิธีชงชาก็ได้เพิ่มอำนาจในการสร้างปฏิสัมพันธ์กับคนรอบข้างและสามารถต่อรองกับการครอบงำโดยผู้อื่น ได้มากขึ้นกว่าเดิม

กล่าวโดยสรุปได้ว่างานวิจัยเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะทั้ง 10 เรื่องนี้ สามารถจำแนกออกได้เป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นงานวิจัยพื้นที่สาธารณะที่ปรากฏผ่านสื่อ และกลุ่มที่สองเป็นงานวิจัยพื้นที่สาธารณะที่มวลชนสามารถเข้าร่วมได้โดยตรง จากการสังเคราะห์งานวิจัย พบว่างานวิจัยพื้นที่สาธารณะที่ปรากฏผ่านสื่อโดยมากเป็นการศึกษาพื้นที่สาธารณะในสื่อวิทยุโทรทัศน์และสื่ออินเทอร์เน็ต ซึ่งกลายเป็นพื้นที่สาธารณะที่สำคัญของสังคมยุคปัจจุบันเนื่องจากโอกาสในการเข้าถึงมีมากขึ้นเพราะความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และการที่ผู้แสดงความคิดเห็นในพื้นที่สาธารณะที่ปรากฏผ่านสื่อไม่จำเป็นต้องเปิดเผยตัวตนที่แท้จริงก็ทำให้ผู้คนเกิดความสบายใจที่จะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นได้มากยิ่งขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน การไม่เปิดเผยตัวตนก็ทำให้อำนาจในการสร้างพลังต่อ รองในปฏิบัติการทางสังคม (social practice) ในชีวิตจริงลดน้อยลง

ส่วนงานวิจัยพื้นที่สาธารณะที่มวลชนสามารถเข้าร่วมได้โดยตรงนั้น ก็พบว่ามีการศึกษาพื้นที่สาธารณะของคนชั้นกลางในงานวิจัยของอริวากา เอ็ตสึโกะ รวมไปถึง สิทธิพรและคณะ การศึกษาพื้นที่สาธารณะของคนชั้นรากหญ้าในงานวิจัยของพวงพนาและวิเศษ ซึ่งงานของวิเศษ มีบริบทในการศึกษาที่ใกล้เคียงกับงานของผู้วิจัยมากที่สุด คือศึกษาพื้นที่สาธารณะในชุมชนชนบทของชาวบ้าน และต้องการวิเคราะห์พื้นที่สาธารณะทั้งในสองมิติ อย่งไรก็ดี วิเศษไม่ได้ต้องการศึกษากระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นภายในพื้นที่สาธารณะดังกล่าว แต่ผู้วิจัยต้องการศึกษาเจาะลึก

กระบวนการสื่อสารภายในพื้นที่สาธารณะ และเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างคน พิธีกรรม พื้นที่สาธารณะ และการสร้างความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

5. งานวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องทุนและทุนทางสังคม

งานวิจัยของศิริเชษฐ์ สังขะมานและอุ๋นเรื่อน ทองอยู่สุข (ม.ป.ป.) ได้ศึกษาเรื่องทุนทางสังคมกับภาวะผู้นำ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมไทยในชุมชนของอำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา และศึกษาภาวะผู้นำในชุมชนดังกล่าว รวมถึงผลที่มีต่อการเสริมสร้างและสะสมทุนทางสังคม งานวิจัยชิ้นนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสานทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ ใช้วิธีการสำรวจโดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือ ในบางกลุ่มตัวอย่างจะใช้การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก ข้อมูลที่ได้นำมาวิเคราะห์โดยใช้กรอบทฤษฎีเกี่ยวกับภาวะผู้นำเป็นแนวทางสำหรับกรอบทฤษฎีเกี่ยวกับทุนทางสังคมนั้น คณะผู้วิจัยไม่ได้ระบุไว้ชัดเจน แต่ได้อ้างอิงถึงแนวคิดของนักคิดในสังคมไทยหลายคน ได้แก่ ทุนทางสังคมตามทัศนะของประเวศ วะสี ซึ่ง หมายถึงการรวมตัวกันระหว่าง คน ความดี และความรู้อันนำไปสู่พลังทางสังคมในการแก้ไขปัญหาต่างๆ หรือแนวคิดของไพบูลย์ วัฒนศิริธรรมที่ระบุว่าทุนทางสังคมหมายถึงความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ความสามัคคี การมีองค์กรและหน่วยจัดการระบบต่างๆ ในชุมชน มีศิลปวัฒนธรรม มีจุดรวมใจ มีศีลธรรม ความสามัคคีรักใคร่กลมเกลียวกัน

ข้อค้นพบจากงานวิจัยชิ้นนี้ คณะผู้วิจัยสรุปว่าในพื้นที่ๆ ทำการศึกษาที่พบทุนทางสังคม 3 ลักษณะ ได้แก่ทุนสถาบัน ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา และทุนมนุษย์ โดยมีทุนสถาบันอันเกิดจากการรวมกลุ่มของสมาชิกในชุมชนทั้งเป็นกลุ่มอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ แต่ยังคงพบความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกกับผู้นำที่เป็นระบบอุปถัมภ์ ซึ่งในบริบทนี้เป็นผลดีในแง่ที่เป็นกลไกในการผนึกกำลังให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน ส่งเสริมให้มีการพึ่งพาอาศัยกันในระบบเครือข่าย ก่อให้เกิดความไว้วางใจนำไปสู่กลไกและการจัดการเรื่องกลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารหมู่บ้าน เป็นต้น

ชุมชนมีระบบคุณค่าและภูมิปัญญาที่สะสมอยู่ในตัวสมาชิก ได้แก่ ภูมิปัญญาในการเก็บและถนอมอาหาร การทำเครื่องจักสานซึ่งต่อมาได้มีการต่อยอดโดยการพัฒนาการทำสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์

เกี่ยวกับประเด็นภาวะผู้นำ พบว่าผู้นำเป็นผู้นำแบบสร้างบารมีหรืออิทธิพลเชิงอุดมการณ์ซึ่งมีลักษณะเชื่อมั่นในตนเอง ทำให้สมาชิกเชื่อใจ นับถือ และมีความศรัทธาต่อผู้นำ และเมื่อพิจารณาประเด็นทุนทางสังคมกับภาวะผู้นำก็พบว่า ภาวะผู้นำเป็นกลไกสำคัญในการระดมทุนทางสังคมที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนได้ เพราะสมาชิกพร้อมจะให้ความร่วมมือหากผู้นำแสดงบทบาทที่ทำให้เกิดความไว้วางใจและศรัทธา

พระมหาชนพล พรหมสุวรรณ (2546) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่าสมุนไพรม โดยศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนปลักไม้ลาย ต.ทุ่งขวาง อ.กำแพงแสน จ.นครปฐม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาวิธีการจัดการป่าสมุนไพรมของชุมชน และศึกษาความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่าสมุนไพรมดังกล่าว เนื่องจากพื้นที่ศึกษามีความโดดเด่นใน 2 แง่มุม ได้แก่ การจัดการป่าและพืชสมุนไพรม และการเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงสุขภาพ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เอกสาร การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ และการสัมภาษณ์ โดยมีกลุ่มผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วยพระสงฆ์ มัคทายก กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครู ผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้อาวุโส และเยาวชน แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์สังเคราะห์ภายใต้กรอบแนวคิดเรื่องทุนทางสังคม ที่พระมหาชนพลได้ประมวลจากนักวิชาการชาวไทย อาทิ นายแพทย์ประเวศ วะสี อานันท์ กาญจนพันธุ์ และไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม และนักวิชาการชาวต่างชาติ อาทิ โรเบิร์ต พุดนัม (Robert Putnam) และเจมส์ โคลแมน (James Coleman) ซึ่งเป็นการพิจารณาทุนทางสังคมในมิติความสัมพันธ์ระหว่างคน บนพื้นฐานของความไว้วางใจ การมีผลประโยชน์และค่านิยมร่วมกัน ทำให้ชุมชนเพิ่มขีดความสามารถในการแก้ปัญหาของชุมชนได้

ทั้งนี้พระมหาชนพลได้นิยามคำว่าทุนทางสังคมในงานวิจัยชิ้นนี้ว่าหมายถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนที่มีต่อกัน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ช่วยเหลือเกื้อกูลและไว้วางใจกัน โดยพิจารณาจากเครือข่ายสังคมที่มีความใกล้ชิดกัน ความมั่นคงของความสัมพันธ์ทางสังคม การร่วมมืออย่างต่อเนื่อง การติดต่อสื่อสารอย่างสม่ำเสมอ และภายในเครือข่ายมีการบริหารของตนเอง

ข้อค้นพบจากงานวิจัยพบว่า วิธีการจัดการป่าสมุนไพรมของชุมชนเป็นการทำงานแบบพหุภาคีระหว่างพระสงฆ์ หน่วยงานภายในชุมชน (โรงเรียน อบต. และสถานีอนามัย) และหน่วยงานภายนอกชุมชน (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร) โดยจุดเริ่มต้นเกิดจากพระสงฆ์ที่มองเห็นปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรป่าไม้ จึงมีแนวคิดในการรักษาป่าโดยชุมชนประเด็นเรื่องคุณค่าสมุนไพรมเพื่อเปลี่ยนระบบคิดของชาวบ้านที่มีต่อป่า ซึ่งหากพิจารณาจากมุมมองทางนิเทศศาสตร์ ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นแนวคิดเรื่องการจัดวาระข่าวสาร (agenda setting) นั่นเอง โดยพระสงฆ์มีบทบาทในการสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติโดยใช้วิธีการบรรยายธรรมควบคู่กับการใช้สื่อสมัยใหม่ เช่น การฉายสไลด์ประกอบการบรรยาย รวมถึงตัวพระสงฆ์เองยังเป็นสื่อบุคคลด้วยการปฏิบัติให้คนในชุมชนเห็นเป็นแบบอย่างทั้งการปลูกและใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรม พร้อมทั้งให้ความรู้เรื่องการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรมด้วย ส่วนหน่วยงานภายในชุมชนได้มีส่วนร่วมโดยโรงเรียนมีการจัดการเรียนการสอนที่สนับสนุนการเรียนรู้เรื่องสมุนไพรม อบต. จัดสรรงบประมาณเพื่อปรับปรุงระบบน้ำในป่าสมุนไพรม ส่วนหน่วยงานภายนอกก็มีบทบาทในการจัดกิจกรรมเดินชมป่าสมุนไพรม และการประชาสัมพันธ์สู่ภายนอก

จากข้อมูลข้างต้น พระมหาชนพลอภิปรายว่าความรู้และประสบการณ์ที่พระสงฆ์มี ผสมกับความศรัทธาของชาวบ้าน ทำให้ความรู้และประสบการณ์ของพระสงฆ์ได้กลายมาเป็นความรู้

ของชุมชนที่ทุกคนในชุมชนสามารถเข้าถึงได้ ส่วนการเข้ามาของหน่วยงานภายนอกนั้น เกิดขึ้นจากความศรัทธาและความไว้วางใจที่มีต่อพระสงฆ์ นอกจากนี้ยังใช้รูปแบบการสื่อสารแบบปรึกษาหารือในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน โดยแต่ละส่วนได้นำความรู้และประสบการณ์ที่มีมาแลกเปลี่ยนและแบ่งปันจนก่อให้เกิดกระบวนการทุนทางสังคม

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยเห็นว่าข้อมูลจากการวิจัยไม่ได้ให้ข้อมูลที่ชัดเจนว่าการเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอกมีจุดเริ่มต้นอย่างไร ในลักษณะใด ทำให้ภาพที่มาของการก่อเกิดกระบวนการทุนทางสังคมไม่ปรากฏเด่นชัด ในขณะเดียวกัน หากใช้แนวคิดเรื่องทุนของบูร์ดิเยอมาวิเคราะห์ ก็ จะเห็นว่าปรากฏการณ์นี้มีการเปลี่ยนสภาพของทุนวัฒนธรรม (ความรู้และประสบการณ์เรื่องพืชสมุนไพรของพระสงฆ์) มาเป็นทุนทางสังคม (เครือข่ายที่เกิดขึ้นเพื่อสนับสนุนกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าและสมุนไพรของพระสงฆ์) และทุนเศรษฐกิจ (การผลิตและแปรรูปพืชสมุนไพรเพื่อจำหน่าย) ทั้งนี้ พระสงฆ์มีทุนสัญลักษณ์ (ความน่าเคารพและศรัทธา) ควบคู่มากับทุนวัฒนธรรมตั้งแต่ต้น ซึ่งทุนสัญลักษณ์นี้เองที่เป็นส่วนสนับสนุนให้กระบวนการเปลี่ยนรูปของทุนวัฒนธรรมมาเป็นทุนทางสังคมและทุนเศรษฐกิจเกิดได้ง่ายยิ่งขึ้น

อนกพล เกื้อมา สุรางรัตน์ จำเนียรพล และ อุ่นเรือน ทองอยู่สุข (2547) ได้ศึกษาศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาและรวบรวมศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่น พร้อมทั้งสร้างกระบวนการเรียนรู้ศักยภาพทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ของชุมชนบ้านเนินน้อยและชุมชนบ้านร่มโพธิ์ทอง อ. ท่าตะเียบ จ. ฉะเชิงเทรา โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยนำเอาเทคนิคระเบียบวิธีวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของประชาชนมาประยุกต์ใช้ ประกอบด้วย การแลกเปลี่ยนประสบการณ์โดยการสนทนากลุ่ม การสังเกต การสัมภาษณ์ และการทำแผนที่ทางความคิด หลังจากนั้นจึงมีการอภิปรายร่วมกัน สรุป และนำเอาข้อสรุปไปปรับใช้และปฏิบัติจริงในชุมชน

ข้อค้นพบสำคัญจากงานวิจัยพบว่า ทุนทางสังคมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเนินน้อยและบ้านร่มโพธิ์ทองนั้นประกอบด้วยทุนมนุษย์ ทุนวัฒนธรรม ประเพณี และทุนองค์กร ทุนทั้งสามอย่างนี้กำลังอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น การมีเทคโนโลยีทันสมัย อำนวยความสะดวกสบายได้มากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันชุมชนยังไม่ต้องเผชิญกับภาวะวิกฤตด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่รุนแรง เนื่องจากชุมชนมีทุนทางสังคมที่เป็นเครื่องมือในการจัดการปัญหา

ทุนทางสังคมที่เป็นทุนมนุษย์ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล พระ ครู และนักเรียน มีการริเริ่มและดำเนินกิจกรรมต่างๆ เช่น การจัดค่าย “เยาวชนคนรักถิ่น” และการเป็นคณะกรรมการป่าชุมชน เป็นต้น

ทุนทางสังคมในรูปแบบวัฒนธรรมประเพณี ได้แก่ การทำบุญป่าชุมชน การไหว้ศาลปู่ตา และความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นการควบคุมพฤติกรรมของประชาชนในชุมชนให้มีความเคารพนบถนอบต่อธรรมชาติ ทำให้ไม่กล้าลอบหลู่หรือทำลาย

ทุนทางสังคมในรูปแบบองค์กร ได้แก่ โรงเรียน องค์กรการบริหารส่วนตำบล วัด กลุ่มต่างๆ ที่จัดตั้งขึ้น ทุนองค์กรเหล่านี้ได้มีกิจกรรมที่เอื้อต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องป่าชุมชน

นอกจากนี้ยังพบอีกว่า ทุนมนุษย์มีศักยภาพในระดับมาก- ปานกลาง เนื่องจากสามารถดำเนินกิจกรรมต่างๆ ได้เองโดยไม่ต้องรอให้หน่วยงานราชการเข้ามาสนับสนุน แต่ทุนวัฒนธรรมมีศักยภาพในระดับปานกลาง-น้อย เนื่องจากความเชื่อและความศรัทธาต่อวัฒนธรรมประเพณีเริ่มลดลง ทำให้ทุนวัฒนธรรมเหล่านี้ทำหน้าที่เชื่อมร้อยความสัมพันธ์และความคิดของประชาชนให้ปฏิบัติไปในทางเดียวกัน หรือมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้น้อยลง ทั้งนี้ในงานวิจัยไม่ได้ระบุว่าชุมชนมีแนวทางอย่างไรเพื่อสร้างกระบวนการเพิ่มทุนวัฒนธรรมให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น ส่วนทุนสถาบันหรือองค์กรก็ถือได้ว่ามีศักยภาพในระดับปานกลาง-น้อย เนื่องจากสถาบันหรือองค์กรต่างๆ มีการดำเนินกิจกรรมในลักษณะของการรวมตัวด้านแนวคิดมากกว่าการสนับสนุนหรือกระตุ้นให้เกิดผลจากการดำเนินงานร่วมกัน ซึ่งข้อมูลนี้ชี้ให้เห็นว่าการทำงานในระดับองค์กรของชุมชนนั้นยังไม่สามารถสร้างเครือข่ายการทำงานร่วมกันได้ ส่งผลให้การทำกิจกรรมร่วมกันเกิดขึ้นได้ยาก โดยภาพรวมจึงพบว่าความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจึงยังประสบความสำเร็จที่จำกัดเฉพาะกิจกรรม เฉพาะกลุ่ม ในห้วงเวลาจำกัดเท่าที่ดำเนินกิจกรรมเท่านั้น

รุ่งนภา ทรายงเกษมสุข (2550) ได้ศึกษาชนชั้นนำในการเมืองไทยปัจจุบัน ภายใต้กรอบแนวคิดเรื่องกระบวนการผลิตซ้ำทุนวัฒนธรรมตามแนวคิดของปีแอร์ บูร์ดิเยอ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะทุน และการสร้างทุนชนิดต่างๆ ของชนชั้นนำไทย และกระบวนการผลิตซ้ำของอุดมการณ์ วัฒนธรรม และชนชั้น ของชนชั้นนำไทย งานวิจัยชิ้นนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ระเบียบวิธีวิจัยประกอบด้วยการวิจัยเอกสารและการสัมภาษณ์บุคคลชั้นนำจำนวน 6 คน ข้อมูลที่ได้ถูกนำมาวิเคราะห์ภายใต้กรอบแนวคิด 4 กลุ่ม กลุ่มแรกคือแนวคิดเรื่องฮาบิตัส (habitus) และการปฏิบัติ (practice) กลุ่มที่สองคือแนวคิดเรื่องทุน (capital) พื้นที่ทางสังคม (social space) และสนาม (field) กลุ่มที่สามคือแนวคิดเรื่อง ชนชั้น (class) ชนชั้นนำ (elite) และรสนิยม (taste) และกลุ่มสุดท้ายคือแนวคิดเรื่อง การผลิตซ้ำ (reproduction) และการครอบงำ (domination)

ข้อค้นพบสำคัญจากการวิจัยพบว่าครอบครัวและสถานศึกษามีบทบาทสำคัญในการสร้างและผลิตซ้ำทุนของชนชั้นนำให้กับบุตรหลาน ซึ่งประกอบด้วย ทุนเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนสัญลักษณ์ ชนชั้น นำที่มีทุนเศรษฐกิจมากจะเข้ารับการศึกษาจากสถาบันการศึกษาที่โดดเด่นและมีชื่อเสียงจากต่างประเทศตั้งแต่ระดับมัธยมจนถึงระดับอุดมศึกษา ส่วนชนชั้นนำที่มี

ทุนเศรษฐกิจไม่มากจะเข้ารับการศึกษาจากสถาบันการศึกษาที่มีชื่อเสียงในประเทศตั้งแต่ระดับมัธยมจนถึงอุดมศึกษา นอกจากนี้ ยังพบว่าวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรมีบทบาทสำคัญในการสร้างและผลิตข้าราชการชั้นนำทางการเมืองไทย

ทุนวัฒนธรรมแบ่งออกได้ 3 ชนิด คือทุนวัฒนธรรมที่มีอยู่ในตัวบุคคลหรือฮาบิตุส แสดงออกทางกิริยาท่าทาง มารยาท อุดมการณ์ ทัศนคติ ทุนวัฒนธรรมในรูปสถาบันคือการจบการศึกษาจากสถาบันมีชื่อ และทุนวัฒนธรรมในรูปวัตถุที่แสดงออกโดยการเป็นเจ้าของ เช่น สิ่งของ สะสม รางวัล หรือผ่านการเขียน เช่น หนังสือ บทความ

ทุนทางสังคม คือการมีเครือข่ายความสัมพันธ์ ผ่านเครือข่ายของตนและครอบครัว การแต่งงาน การศึกษา และการทำงานในอาชีพ

ทุนสัญลักษณ์ แสดงออกด้วยชื่อนามสกุล หรือคำนำหน้าชื่อที่แสดงถึงการมีตำแหน่งในสังคม หากเกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์จะเป็นทุนสัญลักษณ์ที่มีคุณค่าและได้รับการยอมรับมาก

ในบรรดาทุนทั้งสี่ประเภทนี้ ทุนเศรษฐกิจมีความสำคัญต่อการเป็นชนชั้นนำไทยน้อยกว่าทุนประเภทอื่นๆ ในขณะที่ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนสัญลักษณ์มีความสำคัญมากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากมีความสัมพันธ์กับสถาบันกษัตริย์ เพราะต้องใช้เวลาในการสร้าง สังคม และทำให้เกิดการยอมรับในสังคม การเป็นชนชั้นนำในสังคมยังแสดงออกด้วยการมีตำแหน่งในสนาม (field) ทางสังคมหลายสนาม เพราะ เป็นเครื่องบ่งชี้ว่ามีทุนปริมาณมากและหลากหลาย จากการศึกษาพบว่าชนชั้นนำทั้งหกกรณีศึกษาล้วนมีตำแหน่งในสนาม 5 สนามเหมือนกัน ได้แก่ สนามสถาบันกษัตริย์ สนามการเมือง สนามระบบราชการ สนามศิลปะ ดนตรี การแสดง และบันเทิง และสนามการศึกษา

การมีทุนและตำแหน่งในสนามต่างๆ ของชนชั้นนำถูกสร้างและผลิตซ้ำจากยุทธศาสตร์ที่สำคัญคือยุทธศาสตร์การศึกษา (การเข้ารับการศึกษาจากสถานศึกษาที่มีชื่อเสียง) ยุทธศาสตร์การแต่งงาน (การเลือกโดยอาจตั้งใจหรือไม่ตั้งใจที่จะแต่งงานกับคนที่มีทุนใกล้เคียง) และยุทธศาสตร์การลงทุนทางสังคม (การนัดพบปะ กินเลี้ยง เลี้ยงรุ่น เพื่อให้ความสัมพันธ์ของกลุ่มแน่นแฟ้นและถูกระดมมาใช้ได้เมื่อต้องการ)

จากการทบทวนงานวิจัยเรื่องทุนข้างต้นจะเห็นว่างานวิจัยสามเรื่องแรกไม่ได้ใช้แนวคิดเรื่องทุนของบูร์ดิเยอมาเป็นกรอบในการศึกษาโดยตรง และมุ่งศึกษาเจาะจงเรื่องทุนทางสังคม (social capital) แต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งการให้ความหมายของทุนทางสังคมในงานทั้งหมดนั้นไม่ตรงกับการให้ความหมายโดยบูร์ดิเยอทั้งหมด แต่ก็มี ความหมายบางส่วนซ้อนทับกันอยู่ ส่วนงานวิจัยของรุ่งภา นั้นใช้แนวคิดเรื่องทุนของบูร์ดิเยอมาเป็นกรอบในการศึกษา แต่เป็นการเจาะจงศึกษาชนชั้นนำในสังคมไทย ซึ่งเป็นชนชั้นที่มีความได้เปรียบในด้านการสะสมทุนด้านต่างๆ โดยพื้นฐาน แต่การศึกษาผู้นำทางความคิดของชุมชนบ้านดงของผู้วิจัย โดยใช้แนวคิดเรื่องทุนของบูร์ดิเยอมาศึกษา

ครั้งนี้ เป็นการนำแนวคิดเรื่องทุนมาศึกษาชนชั้นรากหญ้าในสังคมไทยที่โดยทั่วไปถูก มองว่ามีทุนด้านต่างๆ น้อยกว่าชนชั้นอื่นๆ ในสังคม การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัย มองทุนในมิติที่ครอบคลุมทุนหลายประเภทมาเป็นกรอบในการศึกษา ร่วมกับแนวคิดเรื่องกระบวนการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วม สัญวิทยา และพื้นที่สาธารณะจึงเป็นการศึกษาเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ศึกษาต่อยอดจากแนวคิดที่นำเสนอไว้โดยนักวิชาการตะวันตก แต่นำมาประยุกต์เพื่อศึกษาปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไทย ทั้งนี้ จะยึดหลักการบูรณาการแนวคิดที่เกี่ยวข้อง และศึกษาโดยยึดปรากฏการณ์หรือความเป็นจริงที่เกิดขึ้นเป็นตัวตั้ง ส่วนกรอบทฤษฎีนั้นเป็นเสมือนเครื่องมือในการศึกษา เปรียบเทียบ และตั้งคำถาม เพื่อให้ข้อมูล ความรู้ และความจริงของสถานการณ์ได้เผยตัวออกมา ดังนั้น สิ่งที่เราคาดว่าจะได้รับก็คือความรู้ใหม่ที่ก่อตัวขึ้นจากการศึกษาวิเคราะห์ปรากฏการณ์จริงในบริบททางสังคมวัฒนธรรมแบบไทยๆ นั่นเอง

6. งานวิจัยเกี่ยวกับการสื่อสารและการมีส่วนร่วมของชุมชน

งานวิจัยของโคจิวัจนันท์ บุญประดิษฐ์ (2543) ศึกษากลยุทธ์การสื่อสารของชุมชนบ้านควัวในการสร้างความเข้มแข็งภายในชุมชน ในกรณีพิพาทโครงการก่อสร้างถนนรวมและกระจายการจราจร โคจิวัจนันท์ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ วิเคราะห์ในการเก็บรวบรวม ข้อมูลประกอบด้วยการศึกษาเอกสาร การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วย คณะทำงานเฉพาะกิจ จำนวน 3 คน กรรมการชุมชนจำนวน 7 คน และชาวชุมชนบ้านควัว จำนวน 10 คน รวมทั้งสิ้น 20 คน หลังจากนั้นได้นำมาวิเคราะห์สังเคราะห์ภายใต้กรอบแนวคิดเรื่องการสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารเพื่อชุมชน การมีส่วนร่วม ศาสนาอิสลาม และแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ

ข้อค้นพบที่สำคัญจากงานวิจัยพบว่าปฏิสัมพันธ์ของชาวชุมชนบ้านควัวมี 3 ระดับ ได้แก่

1) ปฏิสัมพันธ์ระดับบุคคล คือการทักทายด้วยคำพูดและภาษากาย 2) ปฏิสัมพันธ์ระดับกลุ่ม มีทิศทาง การไหลของข่าวสารในแนวระนาบ ทั้งในแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การประชุมปรึกษาหารือของกลุ่มบุคคลที่ทำงานให้กับชุมชน หรือการพูดคุยของกลุ่มแม่บ้านตามร้านค้าชุมชน การพูดคุยของกลุ่มวัยรุ่นตามศาลาท่าน้ำ และ 3) ปฏิสัมพันธ์ระดับชุมชน เป็นปฏิสัมพันธ์ที่มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ประกอบทั้งปฏิสัมพันธ์ระดับบุคคลและปฏิสัมพันธ์ระดับกลุ่ม

นอกจากนี้ยังพบว่าลักษณะและปัจจัยที่แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกผูกพัน ติดถิ่น รวมทั้งการผสานความร่วมมือต่างๆ ภายในชุมชนนั้น สามารถสังเกตได้จากการกระทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันภายในชุมชน ทั้ง กิจกรรมทางศาสนา กิจกรรมทางการเมืองซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ชาวชุมชนได้ต่อสู้เพื่อสิทธิมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2531 และเป็น โอกาสสำคัญในการสร้างพื้นที่สาธารณะของชุมชน กิจกรรมทางด้านสุขภาพอนามัย กิจกรรมพัฒนาสภาพแวดล้อมภายในชุมชน กิจกรรมการแข่งขันกีฬาเชื่อมความสัมพันธ์ และกิจกรรมการบริจาค (ชะกาต) เป็นกิจกรรมที่แสดงออกถึงความ

ผูกพันต่อชุมชน โดยมีศาสนาเป็นจุดศูนย์กลาง และพบว่าการพัฒนาชุมชนบ้านครัว ล้วนอาศัยการประชุมเป็นกลไกสำคัญในการสร้างความมีส่วนร่วมของคนในชุมชน

ข้อค้นพบที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งจากงานวิจัยชิ้นนี้คือกลยุทธ์การสื่อสารของแกนนำชุมชนบ้านครัว ในการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ในกรณีพิพาทโครงการก่อสร้างถนนรวมและกระจาย การจราจร โศภิตวิวัฒน์พบว่าแกนนำชุมชนได้ใช้ประเด็นทางศาสนาเป็นแก่นแกนในการต่อสู้ โดยการใช้สัมภาษณ์กับสื่อมวลชนเพื่อแสดงจุดยืนของชุมชนและเป็นกลยุทธ์ในการระดมคนในชุมชน โดยมีการให้ข้อมูลควบคู่ไปทั้งข้อมูลโครงการก่อสร้างทางด่วนและสิ่งขัดต่อประเด็นทางศาสนา ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนและการถูกรุกรานทางศาสนาและวัฒนธรรม พร้อมกันนั้นแกนนำชุมชนได้มีการจัดตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจขึ้นมาด้วย

การติดต่อสื่อสารระหว่างคณะทำงานเฉพาะกิจในช่วงที่ดำเนินการรวบรวมคนในชุมชนนั้น มีทั้งการใช้วิทยุสื่อสาร วิทยุติดตามตัว และโทรศัพท์บ้าน ส่วนการแจ้งข่าวสารให้คนในชุมชน ได้รับรู้ มีทั้งการประกาศผ่านหอกระจายข่าว การบอกต่อ การเขียนโปสเตอร์ที่มีข้อความกระตุ้นจิตสำนึกของชุมชน รวมทั้งมีการจัดประชุมบ่อยครั้งในห้วงที่มีการเผชิญหน้ากับเจ้าหน้าที่ของรัฐ

สำหรับการสื่อสารภายนอกชุมชนนั้น มีทั้งกลยุทธ์การใช้สื่อมวลชนเผยแพร่ข่าวสารของชุมชน มีการกำหนดประเด็นและวางตัว บุคคลในการให้สัมภาษณ์ การสร้างประเด็นข่าวที่แปลกและน่าสนใจ การใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัว การใช้หลักฐานข้อมูลในการโต้ตอบภาครัฐ รวมถึงความรู้เรื่องเวลาที่เหมาะสมในการกำหนดควาระข่าวสารด้วย นอกจากนี้ยังมีการสร้างพันธมิตรภายนอก ซึ่งมีทั้งนักวิชาการ นักเขียน แนวร่วมจากชุมชนอื่นๆ ที่ประสบปัญหาเดียวกัน

งานวิจัยของโศภิตวิวัฒน์เป็นการศึกษากระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในสภาวะการณ์ที่ชุมชนเกิดปัญหา ซึ่งข้อค้นพบจากการศึกษานั้นผู้วิจัยสามารถนำมาเทียบเคียงกับกระบวนการสื่อสารของชุมชนบ้านดงได้ เพราะเป็นสภาวะการณ์ที่ชุมชนเกิดปัญหาเช่นกัน จากการดื่มเหล้าของคนในชุมชนแม้กระทั่งในประเพณีพิธีกรรม ในแง่หนึ่ง ระดับความรุนแรงของปัญหาอาจจะดูน้อยกว่ากรณีของชุมชนบ้านครัว แต่ในความเป็นจริงแล้ว หากปล่อยไว้ก็จะกลายเป็นปัญหาเรื้อรังและแก้ไขได้ยาก ประเด็นที่ผู้วิจัยคาดว่าจะเกิดประโยชน์มากในการนำผลการศึกษามาเทียบเคียงกันก็คือ ความแตกต่างระหว่างสองชุมชน เพราะชุมชนบ้านครัวเป็นชุมชนในเมืองหลวง สิ่งที่เป็นประเด็นปัญหาเป็นการต่อสู้ทางการเมือง แต่ชุมชนบ้านดงเป็นชุมชนในต่างจังหวัด และประเด็นปัญหาเป็นการต่อสู้เชิงวัฒนธรรม จึงน่าสนใจว่ากระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของทั้งสองชุมชนนี้จะมี ความเหมือนและความต่างกันอย่างไร

งานวิจัยของพิรญา ศรีเพชรราช (2549) ศึกษาบทบาทของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพื่อดำรงรักษาความเป็นชุมชนเข้มแข็งบ้านน้ำเกีฮัน กิ่งอำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน โดยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประกอบด้วย แกนนำชุมชนบ้านน้ำเกี๋น สมาชิกในชุมชน และกลุ่มพันธมิตรที่ให้การสนับสนุน รวม 30 คน

ผลการวิจัยพบว่าชุมชนบ้านน้ำเกี๋นซึ่งเป็นชุมชนเครือข่ายได้มีความเปลี่ยนแปลงของชุมชนนับตั้งแต่ที่ประเทศเข้าสู่รูปแบบการพัฒนาโดยยึดเศรษฐกิจเป็นตัวตั้ง ชุมชนก็เริ่มประสบปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากร สิ่งแวดล้อม และมีปัญหาทางสังคมตามมา ในราวปี พ.ศ. 2533-2534 เป็นช่วงที่สภาพปัญหาเข้าสู่ภาวะวิกฤต แกนนำชุมชนบางคน เช่น ครู พระสงฆ์ เริ่มหาทางแก้ไข แต่ยังเป็นไปในลักษณะต่างคนต่างทำ ต่อมาเมื่อเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยคนใหม่ย้ายเข้าไปในพื้นที่และได้ริเริ่มให้เกิดการร่วมแรงในการแก้ปัญหาจาก 4 ฝ่าย ได้แก่ บ้าน วัด โรงเรียน และสถานีอนามัยตามแนวคิด บวรส . ในขณะเดียวกัน คนในชุมชนซึ่งเริ่มตระหนักถึงปัญหาที่มีการพูดคุยสนทนากันอย่างไม่เป็นทางการในวงต่างๆ จนนำไปสู่การเริ่มต้นร่วมกันแก้ไขปัญหา

รูปแบบของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของตำบลบ้านน้ำเกี๋นนั้น สามารถพิจารณาจากพัฒนาการของชุมชนซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ประกอบด้วย ระยะก่อตั้ง (พ.ศ.2531-2536 ช่วงปัญหาอยู่ในภาวะวิกฤต) ระยะที่ 2 (พ.ศ.2537-2541 ช่วงที่การแก้ไขปัญหาได้รับความสำเร็จ) และระยะที่ 3 (พ.ศ.2542-2549 ช่วงของการรักษาความสำเร็จให้ยั่งยืน)

รูปแบบของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะก่อตั้งยังไม่เห็นเด่นชัด เนื่องจากการแก้ปัญหาในระยะนี้ยังมีลักษณะต่างคนต่างทำ การพูดคุยกัน ถึงสภาพปัญหาเป็นการปรับทุกข์ร่วมกันเป็นส่วนมาก แต่เมื่อมีเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยซึ่งย้ายเข้ามาในชุมชนได้ชักชวนให้ชุมชนร่วมกันคิดร่วมกันคุยเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหา สิ่งที่เกิดขึ้นคือการปรับเปลี่ยนรูปแบบการสื่อสารของชุมชนที่แต่เดิมเป็นการสื่อสารทางเดียวแบบทหารและมักเป็นการสั่งการ (ผู้นำ-ชาวบ้าน) และการสื่อสารสองทางแบบไม่เป็นทางการ (การพูดคุยในวงแคบ) ไปสู่การสื่อสารสองทางแบบไม่เป็นทางการ โดยการพูดคุยแบบเห็นหน้าค่าตากัน (การจัดเวทีชุมชน) ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นได้เต็มที่ โดยมีการจัดเวที 3 ระดับ ตั้งแต่ เวทีระดับชาวบ้าน เวทีระดับหมู่บ้าน และเวทีระดับตำบล

รูปแบบการสื่อสารในระยะที่ 2 นั้น เนื่องจากกระบวนการสื่อสารในระยะแรกช่วงหลังเริ่มส่งผลให้ปัญหาได้รับการแก้ไขมาเป็นลำดับควบคู่ไปกับการตระหนักรู้ของชุมชนถึงศักยภาพของตนเองในการแก้ไขปัญหา มีการจัดตั้ง “องค์กรพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชนตำบลบ้านน้ำเกี๋น” (อพช.) ขึ้นเพื่อขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาชุมชน และชุมชนยังคงเน้นให้มีรูปแบบการสื่อสารแบบสองทางอย่างไม่เป็นทางการในแนวระนาบ นั่นก็คือการจัดเวทีชุมชน มีความถี่ในการจัดค่อนข้างมาก (เวทีระดับชาวบ้าน 3 ครั้ง/เดือน เวทีระดับหมู่บ้าน 1 ครั้ง/เดือน และเวทีระดับตำบล 1 ครั้ง/ปี)

รูปแบบการสื่อสารในระยะที่ 3 เนื่องจากในระยะนี้เป็นระยะที่ชุมชนได้รับความสำเร็จในการแก้ปัญหาและเริ่มมีชื่อเสียงออกไปสู่ภายนอก ทำให้ชุมชนได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับคณะบุคคลหรือหน่วยงานจากภายนอกที่เข้าไปเยี่ยมชม ศึกษาดูงานในชุมชน เกิดการสร้างเครือข่าย

ร่วมกับพันธมิตรภายนอก เช่น มูลนิธิอภัยเมื่อนาน สำนักงานเกษตรจังหวัด และสำนักงานสาธารณสุขจังหวัด ส่วนภายในชุมชนเองก็เกิดกลุ่มพัฒนาต่างๆ เช่น กลุ่มวัยรุ่นและกลุ่มแม่บ้าน ด้วยเหตุนี้รูปแบบการสื่อสารในระยะที่ 3 โดยมากจึงเป็นการสื่อสารเพื่อสร้างพันธมิตรและเครือข่ายกับภายนอก ยังคงมีรูปแบบการสื่อสารแบบ สองทางอย่างไม่เป็นทางการในแนวระนาบ คือการจัดเวทีชุมชน และยังมีการทำโสมสเคย์ซึ่งถือได้ว่าเป็นรูปแบบการสื่อสารแบบใหม่อีกแบบหนึ่งที่ทำให้ชุมชนได้เชื่อมโยงกับภายนอก

จุดเด่นของการมีส่วนร่วมของชุมชนในกรณีชุมชนบ้านน้ำเกียนนั้น พบว่าคนในชุมชนมีส่วนร่วมได้ 4 รูปแบบ ได้แก่ 1) การร่วมริเริ่มโครงการ 2) การร่วมวางแผนและดำเนินกิจกรรมพัฒนาชุมชน 3) การร่วมได้รับผลประโยชน์ในการลงทุนและปฏิบัติงาน และ 4) การร่วมในการติดตามและประเมินผลความก้าวหน้าของการปฏิบัติงาน

นอกจากนี้พินิจยังพบว่า การสื่อสารมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนบ้านน้ำเกียน ทั้งนี้สามารถจำแนกบทบาทของการสื่อสารได้ถึง 12 บทบาท ได้แก่ 1) เป็นช่องทางการถ่ายทอดข่าวสารให้ประชาชนได้รับรู้ (การสื่อสารขาออก) 2) เป็นช่องทางรับรู้ข่าวสาร (การสื่อสารขาเข้า) 3) ช่วยกลั่นกรองข้อมูลข่าวสาร 4) เป็นตัวเชื่อมต่อการสื่อสารในแนวนอน 5) ช่วยในกระบวนการตัดสินใจ 6) เป็นกลไกเร่งการพบปะแสดงความคิดเห็น 7) เป็นเครื่องมือสร้างความโปร่งใส 8) เป็นเวทีสื่อสารทางความคิด 9) สร้างการมีส่วนร่วม 10) แก้ไขปัญหาความขัดแย้ง 11) รายงานความคิดเห็น / ความต้องการของประชาชน และ 12) บริหารความขัดแย้ง

งานวิจัยของรัตนวดี เศรษฐจิตร (2550) ศึกษากลยุทธ์การสื่อสารในการใช้และขยายผลสื่อของเล่น-การละเล่นพื้นบ้าน ผู้การพัฒนาศุขภาวะเด็กและชุมชนบ้านหนองหล่ม ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่เข้มแข็งและมีการขยายผลโครงการเพื่อสุขภาพของชุมชนอย่างต่อเนื่อง นับจากโครงการพัฒนาของเล่น-การละเล่นพื้นบ้าน ไปสู่การร่วมแรงร่วมใจกันสร้าง “สระน้ำคุณธรรม” และโครงการต่อยอดคือ “โครงการส่งเสริมและพัฒนาศูนย์การเรียนรู้เด็กและครอบครัว” ทำให้รัตนวดีต้องการค้นหาว่ามีกลยุทธ์การสื่อสารอะไรบ้างที่ได้นำมาใช้และขยายผลจากสื่อของเล่น-การละเล่นพื้นบ้านไปสู่การพัฒนาศุขภาวะเด็กและชุมชนอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้มีปัจจัยใดบ้างที่ทำให้กิจกรรมดังกล่าวประสบความสำเร็จได้

รัตนวดีใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ วิจัยวิทยาในการเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบด้วย การศึกษาเอกสาร การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม การสนทนาอย่างไม่เป็นทางการ และการสัมภาษณ์เชิงลึก กลุ่มผู้ให้ข้อมูลมีทั้งสิ้น 39 คน ประกอบด้วยกลุ่มผู้นำทางความคิด กลุ่มกัลยาณมิตรทางปัญญา กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ กลุ่มเด็กและเยาวชน และกลุ่มผู้ปกครองเด็กและเยาวชน หลังจากนั้นจึงนำมา

วิเคราะห์สังเคราะห์ภายใต้กรอบแนวคิดเรื่องการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ผู้นำและบทบาทผู้นำของเล่นพื้นบ้าน และแนวคิดเรื่องการถอดบทเรียน

ข้อค้นพบที่สำคัญจากงานวิจัย พบว่าก่อนหน้าปี พ.ศ.2545 หมู่บ้านหนองหล่มยังไม่มีความเข้มแข็ง สภาพการใช้ชีวิตของคนในหมู่บ้านมีลักษณะเป็นปัจเจกค่อนข้างสูง แต่เมื่อพระมหาบันเท็ง ปณฺฑิโตเป็นแกนนำในการพัฒนาชุมชนผ่านโครงการสื่อของเล่น- การละเล่นพื้นบ้าน ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปขึ้น โดยใช้กลยุทธ์การสื่อสารอย่างหลากหลาย ได้แก่ กลยุทธ์การขยายองค์ประกอบการสื่อสาร ซึ่งมีทั้งการขยายจำนวนผู้ส่งสารและผู้รับสารผ่านการสื่อสารอย่างไม่เป็นทางการด้วยการพูดคุยแบบปากต่อปาก และการใช้สื่อกิจกรรมเป็นตัวเชื่อมกลยุทธ์การขยายความหมายของเนื้อหาสารของสื่อแต่ละชนิดให้เป็นสื่อพัฒนาสุขภาวะ โดยการชี้ให้เห็นความหมายในเชิงกาย อารมณ์ สังคม และจิตวิญญาณด้วย กลยุทธ์การขยายช่องทางสื่อสารให้กับสื่อชนิดต่างๆ เช่น โรงเรียน (กิจกรรมการเรียนรู้) วัด (พิธีกรรม การละเล่น) บ้าน (บ้านของคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน) และชุมชน (สระน้ำคุณธรรม ลานเด็กเล่น แปลงปลูกผักปลอดสารพิษ) กลยุทธ์การผสมผสาน มีการผสมผสานแนวคิดแบบเก่าและใหม่ในหลายมิติ เช่น ผู้นำโดยตำแหน่งกับผู้นำทางความคิดสามารถทำงานร่วมกัน ได้อย่างดี การใช้สื่อสมัยเก่าร่วมกับสื่อสมัยใหม่ การผสมผสานกิจกรรมทางโลกและกิจกรรมทางธรรมเข้าด้วยกัน และการรู้จักประยุกต์ใช้ความรู้จากแหล่งภายนอกควบคู่กับต้นทุนของชุมชน กลยุทธ์การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม โดยมีการสื่อสารแนวระนาบระหว่างแกนนำ เด็ก คนเฒ่าคนแก่ ในตัวกระบวนการพบการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และลงมือปฏิบัติรวมถึงการได้รับผลประโยชน์จากสิ่งที่เกิดขึ้น รวมไปถึงขั้นตอนการประเมินผลด้วย กลยุทธ์การสื่อสารเพื่อสร้างเครือข่าย พบว่ามีเครือข่ายเกิดขึ้น 3 ประเภท ได้แก่ เครือข่ายทางปัญญา เครือข่ายทางราชการ และเครือข่ายสื่อมวลชน ส่งผลให้ได้รับการสนับสนุนทั้งในแง่ข้อมูลความรู้ที่เป็นประโยชน์และความช่วยเหลือจากผู้เชี่ยวชาญจากนอกชุมชน งบประมาณและเครื่องมือในการทำกิจกรรม รวมถึงการทำให้ชุมชนมีชื่อเสียงกลายเป็นที่รู้จัก ซึ่งก่อให้เกิดความภาคภูมิใจและหวงแหนชุมชนของตน

สำหรับปัจจัยที่ทำให้เกิดความสำเร็จในการพัฒนาสุขภาวะของเด็กและชุมชนนั้นมีทั้งปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอกประกอบด้วย ปัจจัยด้านนโยบาย บุคลากร งบประมาณ แรงจูงใจ และสื่อ ส่วนปัจจัยภายใน ได้แก่ ผู้นำทางความคิดที่มีคุณสมบัติเป็นที่ยอมรับจากทั้งคนในและคนนอก ทุ่มเทให้กับการทำงาน และกลุ่มชาวบ้านที่มีความหวังใจลูกหลานและมีการสละเวลาให้กับการทำงานเพื่อส่วนรวมมากยิ่งขึ้น

งานวิจัยของรัตนาวดีมีบริบทในการศึกษาใกล้เคียงกับงานวิจัยชิ้นนี้ คือศึกษากระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลสื่อพื้นบ้านในบริบทชุมชนท้องถิ่นล้านนา ดังนั้น กลยุทธ์ต่างๆ ในการสื่อสารที่เป็นข้อค้นพบในงานวิจัยของรัตนาวดีสามารถนำมาใช้เป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์องค์ประกอบต่างๆ ของกระบวนการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงได้ อย่างไรก็ตาม รัตนาวดีไม่ได้ ศึกษาตัว

ของผู้นำทางความคิดในประเด็นทุนของผู้นำทางความคิด ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยจะได้ทำการศึกษา เพื่อสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างทุนในตัวบุคคลกับศักยภาพในการสื่อสารเพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับส่วนรวม

งานวิจัยของเยาวลักษณ์ จุลมกร (2550) ศึกษาการสื่อสารกับการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี โดยต้องการศึกษารูปแบบการสื่อสารของคนไทยทรงดำที่มีส่วนร่วมในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม รวมถึงบทบาทของผู้นำในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ ทั้งนี้เยาวลักษณ์ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบสหวิธีการ (Multiple Methodology) ประกอบด้วย การวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม การคัดเลือกแหล่งข้อมูลที่เป็นแหล่งข้อมูลบุคคล ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง จำนวน 42 คน แบ่งเป็นกลุ่มผู้นำ 12 คน และกลุ่มคนไทยทรงดำ จำนวน 30 คน แล้วนำมาวิเคราะห์โดยใช้กรอบทฤษฎีด้านการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และแนวคิดเกี่ยวกับอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม

ข้อค้นพบสำคัญจากงานวิจัยชิ้นนี้ พบว่าชาวไทยทรงดำที่ตำบลเขาย้อย จ. เพชรบุรี มีศูนย์วัฒนธรรมไทยทรงดำเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อเป็นศูนย์กลางในการพบปะและทำกิจกรรมร่วมกันของสมาชิก มีรูปแบบการสื่อสารในการธำรงรักษาวัฒนธรรมที่หลากหลาย ประกอบด้วย การสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารกลุ่มย่อย โดยสื่อสารแบบปากต่อปากและการใช้โทรศัพท์ในการแจ้งข้อมูลข่าวสาร การสื่อสารกลุ่มใหญ่ เช่นการประชุมประชาคมหมู่บ้านร่วมกับเจ้าหน้าที่รัฐและผู้นำชุมชน และการสื่อสารผ่านสื่อท้องถิ่น ได้แก่ หอกระจายข่าว วิทยุชุมชน หนังสือพิมพ์ท้องถิ่น วิทยุ โทรทัศน์ และสื่อสิ่งพิมพ์เฉพาะกิจ นอกจากนี้ สื่อท้องถิ่นยังเป็นช่องทางสำคัญให้สมาชิกได้มีส่วนร่วมในการเผยแพร่อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเพื่อแสดงออกถึงความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ของชาวไทยทรงดำ ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่าสื่อที่ช่วยในการเผยแพร่อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในกรณีนี้มีหลากหลายมาก แต่ส่วนใหญ่ไม่ใช่สื่อมวลชนซึ่งสื่อกระแสหลักของสังคมเลย

ผู้นำในงานวิจัยชิ้นนี้มีบทบาทสำคัญในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำหลายด้าน ได้แก่ ให้ความรู้ ให้ความบันเทิง สร้างผู้นำรุ่นใหม่ พัฒนาชุมชน ส่งเสริมการมีส่วนร่วมให้คำปรึกษา เผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร และมีบทบาทในการวางแผนการจัดการเพื่อให้เกิดการพัฒนาและฟื้นฟูวัฒนธรรมไทยทรงดำ

ปัจจัยที่ทำให้คนไทยทรงดำมีส่วนร่วมในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม งานวิจัยชิ้นนี้สรุปว่าเกิดจากการมีความสำคัญถึงการเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกัน ผู้นำมีความน่าเชื่อถือ การสนับสนุนจากภาครัฐ และการได้รับผลตอบแทน อันได้แก่ รางวัลและประสบการณ์จากการดำเนินกิจกรรมด้านวัฒนธรรม

อย่างไรก็ดี ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่าข้อมูลส่วนใหญ่ที่ปรากฏสะท้อนให้เห็น การมีส่วนร่วมของชุมชนใช้การสื่อสารจากบนลงล่าง กล่าวคือ จากหน่วยงานภาครัฐสู่ชุมชน จากผู้นำกลุ่มสู่กลุ่มชาวบ้าน มากกว่าจะเป็นการสื่อสารในแนวระนาบ จึงเกิดคำถามเกี่ยวกับระดับความเข้มข้นของการมีส่วนร่วม รวมถึงลักษณะการมีส่วนร่วมที่น่าจะเป็นเพียงการมีส่วนร่วมใน ซึ่งรูปแบบมากกว่าจะเป็นการมีส่วนร่วมโดยเนื้อหาหรือโดยกระบวนการอย่างแท้จริง

สิ่งที่น่าสนใจก็คือ อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ได้รับการสืบทอดไว้ในศูนย์แห่งนี้เพื่อนำเสนอต่อนักท่องเที่ยวหรือคนภายนอก เป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ได้ถือปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวันหรือไม่ เช่น คนทั่วไปสวมใส่เสื้อผ้าประจำเผ่าในชีวิตประจำวันหรือไม่ หรือใส่ในวาระโอกาสใดบ้าง

นอกจากนี้ ภายใต้อกรอบแนวคิดวัฒนธรรมศึกษา ผู้วิจัยเห็นว่า ควรตั้งคำถามต่อไปด้วยว่า อัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่ได้รับการเลือกสรรเก็บไว้เหล่านี้ แท้ที่จริงแล้วเป็นประโยชน์ต่อคนกลุ่มใดมากกว่ากัน เช่น ชาวไทยทรงดำโดยส่วนใหญ่เกิดความภาคภูมิใจและเชื่อมั่นอย่างแท้จริงต่ออัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเหล่านี้หรือไม่ หน่วยงานราชการอย่างจังหวัดและการท่องเที่ยวได้รับประโยชน์หรือไม่ ในแง่มุมใด ซึ่งข้อคิดที่ได้จากงานวิจัยของเขวลักษณ์ ทำให้ผู้ วิจัยต้องตั้งคำถามในงานของตนเองด้วยว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสื่อพิธีกรรมงานศพในแต่ละห้วงเวลานั้น สิ่งที่ถูกเลือกสรรเก็บไว้ นั้น เป็นประโยชน์ต่อคนกลุ่มใดบ้าง และชุมชน โดยรวมได้รับประโยชน์มากหรือน้อยจากการเลือกสรรดังกล่าว

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

การศึกษาเรื่อง “กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ” นี้ ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มุ่งศึกษาและเปรียบเทียบสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านคง ศึกษากระบวนการสื่อสารแบบ บมีมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ ซึ่งเป็นการสื่อสารในแนวระนาบภายในชุมชนบ้านคงและการขยายผลโครงการงานศพงดเหล่าไปสู่พื้นที่อื่นๆ ในจังหวัดลำปาง ทั้งนี้เพื่อตอบคำถามนำการวิจัยที่ตั้งไว้ ผู้วิจัยได้ดำเนินกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับระเบียบวิธีวิจัยและการดำเนินการวิจัย ซึ่งจะนำเสนอสาระสำคัญในประเด็นดังกล่าว ดังต่อไปนี้

1. ระเบียบวิธีวิจัย
2. แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา
3. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
4. ขั้นตอนในการศึกษาวิจัย
5. เครื่องมือที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูล
6. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล
7. การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล
8. การวิเคราะห์ข้อมูล
9. การนำเสนอข้อมูล

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลแบบสหวิธีการ (Multiple Methodology) ประกอบด้วย การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับคนในชุมชน การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) การสนทนากลุ่ม การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในพิธีกรรมงานศพและกิจกรรมอื่นๆ ของชุมชน การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ เพื่อขยายผลโครงการไปสู่ชุมชนอื่น การวิเคราะห์เอกสาร และการทำเวทีคืนข้อมูลสู่ชุมชน โดยมีหน่วยในการวิเคราะห์ (unit of analysis) 2 ระดับ ได้แก่ ระดับแรกเป็นการศึกษาเจาะลึกชุมชนต้นแบบ (บ้านคง) เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อ 1-4 และ

ระดับที่สองเป็นการศึกษาการสื่อสารเพื่อขยายผลไปยังตำบลนำร่องทั้ง 13 ตำบลของ 13 อำเภอทั่วทั้งจังหวัดลำปาง เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อ 5 ใช้เวลาในการลงพื้นที่เก็บข้อมูลการวิจัยภาคสนามนาน 8 เดือน ตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ.2552 ถึงเดือนเมษายน พ.ศ.2553 (ทั้งนี้ ไม่นับรวมช่วงเวลาของการเข้าพื้นที่ศึกษาเพื่อเก็บข้อมูลเบื้องต้นประกอบการพัฒนาข้อเสนอโครงการวิจัยในเดือนเมษายน พ.ศ.2552)

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1. แหล่งข้อมูลที่เป็น แกนนำ ช่างบ้าน และบุคคลภายนอกที่มีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง อำเภอสบปราบ และพื้นที่อื่นๆ ในอีก 12 อำเภอที่มีการนำไปขยายผล
2. แหล่งข้อมูลที่เป็นเอกสาร มาจากการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง แบ่งประเภทเอกสารเป็น
  - 2.1 เอกสารประเภทสิ่งพิมพ์ เช่น บทความ งานวิจัย หนังสือ เอกสารเผยแพร่
  - 2.2 เอกสารประเภทสื่ออิเล็กทรอนิกส์ ได้แก่ แผ่นซีดีเผยแพร่ เว็บไซต์
3. แหล่งข้อมูลที่เป็นสื่อพิธีกรรม ได้แก่ พิธีกรรมงานศพของชาวบ้านในชุมชนบ้านดง อำเภอสบปราบ และในตำบลนำร่องของอำเภออื่นๆ ภายในจังหวัดลำปาง

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ในที่นี้ ผู้วิจัยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างหรือกลุ่มเป้าหมายที่เป็นแหล่งข้อมูลบุคคลด้วยวิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับผู้ที่มีบทบาทหลักในกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ และใช้วิธีคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายแบบ Snowball Technique ตามคำแนะนำจากกลุ่มเป้าหมายที่เลือกแบบเจาะจง เพื่อตอบวัตถุประสงค์วิจัยในประเด็นต่างๆ กลุ่ม เป้าหมายทั้งสองแบบนี้มีจำนวนรวมทั้งสิ้น 178 คน แบ่งเป็น 2 กลุ่มหลัก ได้แก่

1. ผู้ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง ประกอบด้วย
  - 1.1 แกนนำ คือนายอินแก้ว เรือนปานันท์ และสมาชิกในกลุ่มของแกนนำ จำนวน 3 คน คือนางวิไลวรรณ เทพอด นายทรงสิทธิ์ ชุ่มฉิ และพระมหาสมเกียรติ กิตติสทุโท

1.2 บุคคลภายนอกที่มีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้าในระยะแรก จำนวน 2 คน คือ นายนพพร นิลณรงค์และนางสาวภัทรา มาน้อย

1.3 ชาวบ้านภายในชุมชนบ้านดงที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ จำนวน 34 คน

2. ผู้ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ โดยขยายผลจากชุมชนบ้านดงไปสู่ระดับอำเภอและระดับจังหวัด ประกอบด้วย

2.1 บุคลากรจากสถาบันเสนาะพหุบาลำปาง จำนวน 3 คน คือ นายชาญ อุทธิยะ นายเทพ สุภา และนางสาววรรณ คำมี

2.2 บุคลากรหลักจากส่วนราชการที่ประสานงานในการขยายผล จำนวน 4 คน คือ นายศรีโรจน์ นิมมานพัชรินทร์ (นายอำเภอสบปราบในช่วงเวลาของการสื่อสารเพื่อขยายผลโครงการงานศพดเหล้า) นายสุเมธ วัจระออม นักวิชาการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดลำปาง นางกรพินธ์ วงศ์เจริญ นักพัฒนาสังคมชำนาญการพิเศษ และนายสามารถ ลอยฟ้า รองผู้ว่าราชการจังหวัดลำปางในช่วงเวลาของการสื่อสารเพื่อขยายผลโครงการงานศพดเหล้า แต่ปัจจุบันเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดตาก (เฉพาะกรณีของนายสามารถ ผู้วิจัยได้ข้อมูลจากการเข้ารับฟังการสนทนากลุ่มซึ่งมีนายสามารถเป็นผู้ร่วมสนทนา ในเวที 10 ปีงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จัดโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในวันที่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2552)

2.3 แกนนำ 27 คน จากชุมชน นำร่องที่สนใจเข้าร่วมโครงการงานศพดเหล้าทั่วทั้งจังหวัดลำปาง จำนวน 13 ตำบล จาก 13 อำเภอ ดังต่อไปนี้

- 1) นายอุดม ชัยเจริญ 2) นายสง่า วงศ์สา (ต.นิคมพัฒนา อ.เมือง)
- 3) นายเจริญ สิทธิวัง 4) นายมนู จอมแปง 5) นายเปรมศักดิ์ ต้นอ้าย (ต.ใหม่พัฒนา อ.เกาะคา)
- 6) นายเกรียงศักดิ์ สันทเพท 7) นายบุญทวี กาวิชัย 8) นายเปี้ยก แก้วคำแดง (ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร)
- 9) นายสุรินทร์ ปงกาวงศ์ 10) นางจันทมณี ปวงคำ (ต.เสริมชัย อ.เสริมงาม)
- 11) นายเฉลิม ไชยสาร 12) นายจงกล นันดาวงศ์ (ต.แม่ปู้ อ.แม่พริก)
- 13) นางสาวพิกุล กันทะ/นายจงกล นันดาวงศ์ (ต.เถินบุรี อ.เถิน)
- 14) นายบุญทอง ประพฤติ 15) นายสายัณห์ เตรียมแรง (ต.แจ้ห่ม อ.แจ้ห่ม)
- 16) นายเนตร กองสิน 17) นายนิพนธ์ เสียงดี (ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน)
- 18) นายมูล เจริญเร็ว (ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ)
- 19) พระอธิการสมบุญณ์ ปิฎญาทีโป 20) พระสาธิต ชีระปญโญ 21) นางฉัชชา วิจารณ์ (ต.สบป่าด อ.แม่เมะ)
- 22) นางคำผาน วงศ์สวัสดิ์ 23) นายจ่านงค์ จันทรจ่อม (ต.หัวเสื่อ อ.แม่ทะ)

24) นายอุดม กุลดี 25) นายพิษณุ จินใจเย็น 26) นายคุณิต คำวิชัย (ต.หลวงใต้ อ.งาว)

27) นายโรจน์ อุดกันทา (ต.นายาง อ.สบปราบ)

2.4 ผู้นำท้องถิ่น คนในชุมชน รวมไปถึงพระสงฆ์ในชุมชนนำร่องที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงการงานศพงดเหล้า อย่างน้อยตำบลละ 5 คน รวมทั้งสิ้น 104 คน ทั้งนี้วิธีการคัดเลือกผู้นำชุมชนหมู่บ้านเพื่อการศึกษาจะเลือก ผู้วิจัยใช้เทคนิค Snowball โดยการแนะนำของแกนนำระดับตำบลในแต่ละตำบลนำร่องว่ามีหมู่บ้านใดบ้างในตำบลของตนที่ดำเนินโครงการงานศพงดเหล้าอย่างต่อเนื่องจนได้รับการประกาศจากจังหวัดลำปางให้เป็นหมู่บ้านงดเหล้าในงานศพ หรืออีกกรณีหนึ่งเป็นหมู่บ้านที่แกนนำระดับตำบลอาศัยอยู่และได้นำแนวคิดงานศพงดเหล้าไปขยายผลในชุมชนของตนจนเกิดผลเป็นรูปธรรม แล้วจึงดำเนินการเลือกกลุ่มตัวอย่างจากหมู่บ้านดังกล่าวขึ้นมาศึกษาอย่างน้อยตำบลละ 1 หมู่บ้าน โดยประสานงานไปยังแกนนำระดับชุมชนเพื่อขอสัมภาษณ์ทั้งแกนนำและคนในชุมชน สำหรับหลักเกณฑ์ การคัดเลือกคนในชุมชนเพื่อขอสัมภาษณ์ ผู้วิจัยคัดกรองจากการพูดคุยในเบื้องต้นว่าเป็นผู้ที่รับรู้และมีส่วนร่วมในโครงการงานศพงดเหล้า รวมถึง มีความคิดเห็นต่อโครงการไม่ว่าจะเป็นการคัดค้านหรือเห็นด้วย ทั้งนี้ ผู้วิจัยพยายามเลือกกลุ่มเป้าหมายที่มีความหลากหลายทั้งในด้านความคิดเห็น เพศ และวัย รวมทั้งเข้า สังเกตการณ์พิธีกรรมงานศพของชุมชนนั้นๆ ในกรณีที่มีพิธีกรรมงานศพเกิดขึ้นด้วย

ขั้นตอนในการศึกษาวิจัย

ขั้นตอนในการศึกษาวิจัยมีทั้งสิ้น 10 ขั้นตอน ได้แก่

1. ค้นคว้าข้อมูลเบื้องต้นจากแหล่งข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประเด็นวิจัย
2. ติดต่อประสานงานและขออนุญาตแหล่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับประเด็นวิจัยจากห้องสมุด สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค, และศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดลำปาง
3. ศึกษาข้อมูลเบื้องต้นจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประเด็นวิจัยและกลุ่มเป้าหมาย รวมทั้งแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
4. เตรียมการเรื่องประเด็นที่ต้องการศึกษา ทั้งประเด็นเพื่อการสัมภาษณ์ ประเด็นในการสนทนากลุ่ม และประเด็นในการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม
5. ลงพื้นที่เพื่อศึกษาสภาพพื้นที่และภูมิหลังโดยรวม รวมถึงเพื่อทำความรู้จักคุ้นเคยกับชุมชน โดยอาศัยเครือข่ายทางวิชาการที่ผู้วิจัยรู้จัก ในการแนะนำผู้วิจัยกับชุมชนในเบื้องต้น และขณะเดียวกัน การลงพื้นที่ในครั้งนี้เพื่อเป็นการพิจารณาทบทวนประเด็นที่ตั้งไว้ในเบื้องต้นว่ามีความเป็นไปได้และความเหมาะสมมากน้อยเพียงใด

6. ทำหนังสืออย่างเป็นทางการไปยังกลุ่มเป้าหมาย โดยผ่านคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการเก็บข้อมูล

7. ลงพื้นที่ศึกษา เป็นการแนะนำตัวอย่างเป็นทางการ รวมถึงชี้แจงถึงวัตถุประสงค์ในการวิจัยอย่างละเอียด รวมทั้งวางแผนกิจกรรม นัดหมายวัน เวลา และสถานที่ที่เหมาะสมและสะดวก ในการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม ส่วนการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม นั้น ต้อง ระทำต่อเนื่องไปเป็นระยะ เนื่องจากไม่สามารถวางแผนหรือระบุล่วงหน้าได้ว่าจะมีพิธีกรรมงานศพเกิดขึ้นเมื่อใด

8. ผู้วิจัยดำเนินกิจกรรมการวิจัยตามแผน ทั้งการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนเพื่อสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเป้าหมาย และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม

9. ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมมาวิเคราะห์สังเคราะห์ในเบื้องต้น ก่อนจะนำข้อมูลดังกล่าวไปปรับปรุงเสียงสะท้อนจากกลุ่มเป้าหมายถึงความถูกต้อง ทั้งนี้ได้ทำเวทีคืนข้อมูลสู่ชุมชนที่วิหารวัดชัยมงคล ชุมชนบ้านดง ในวันที่ 20 เมษายน พ.ศ.2553

10. นำข้อมูลที่ได้ผ่านกระบวนการร่วมวิเคราะห์และสะท้อนจากกลุ่มเป้าหมายกลับมาแก้ไขปรับปรุงเป็นครั้งสุดท้าย ก่อนจะนำเสนอเป็นรูปเล่มต่อไป

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยเหตุนี้เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่สำคัญจึงประกอบด้วย

1. ผู้วิจัย ซึ่งทำหน้าที่เป็นทั้งผู้ประสานงาน ผู้สัมภาษณ์ ผู้ดำเนินกระบวนการสนทนากลุ่มและผู้สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม รวมถึงทำหน้าที่ในการบันทึกและเก็บรวบรวมข้อมูล
2. เครื่องบันทึกเสียงแบบดิจิทัล (MP 3) เพื่อใช้ในการบันทึกเสียงจากการสัมภาษณ์หรือการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการ
3. กล้องถ่ายภาพนิ่ง เพื่อใช้บันทึกภาพเหตุการณ์ กิจกรรม รวมถึงพิธีกรรมที่เกิดขึ้นระหว่างดำเนินการวิจัย
4. แบบบันทึกภาคสนาม ซึ่งผู้วิจัยออกแบบขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือ ในการบันทึกรายละเอียดจากการสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม ทั้งนี้เพื่อให้การเก็บรวบรวมและบันทึกข้อมูลเป็นไปอย่างมีระบบตลอดระยะเวลาที่ดำเนินการวิจัย (รายละเอียดของแบบบันทึกภาคสนามอยู่ในภาคผนวก)
5. แบบสัมภาษณ์กึ่งมีโครงสร้าง ผู้วิจัยได้กำหนดแนวคำถามต่างๆ ไว้ล่วงหน้า โดยคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์ส่วนใหญ่เป็นคำถามปลายเปิด (Open-ended Question) ทั้งนี้เพื่อเปิดโอกาสให้กลุ่มเป้าหมายสามารถถ่ายทอดเรื่องราวต่างๆ ได้อย่างเต็มที่ตามประเด็นที่ตั้งไว้ รวมถึงเปิดโอกาส

ให้ผู้วิจัยสามารถตั้งคำถามอื่นๆ เพิ่มเติมหรือ สอดแทรกได้ตามสถานการณ์ของการสนทนาพูดคุย ทั้งนี้ แบบสัมภาษณ์ดังกล่าวจะช่วยกำหนดทิศทาง และทำให้ผู้วิจัยไม่หลงลืมประเด็นที่เป็นสาระสำคัญของการสัมภาษณ์ โดยผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นคำถามหลักไว้ทั้งสิ้น 5 ประเด็น ดังนี้

5.1 บริบทชุมชน

- 1) ประวัติศาสตร์ของชุมชน
- 2) สภาพการประกอบอาชีพ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน
- 3) สภาพปัญหาและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนในช่วงเวลา 10 ปี
- 4) ศักยภาพของชุมชน

5.2 พิธีกรรมงานศพแบบล้านนาของชุมชนบ้านดง นับแต่อดีต จนถึงระยะเวลาที่เป็นประเด็นในการศึกษา

- 1) องค์ประกอบของสื่อพิธีกรรม
- 2) ความหมาย (ความหมายของพิธีกรรมงานศพโดยรวมในแต่ละช่วงเวลา / ความหมายขององค์ประกอบต่างๆ ในพิธีกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งความหมายของเหล่าในงานศพ / กระบวนการสร้าง รื้อถอน และสร้างใหม่ของความหมายในองค์ประกอบต่างๆ ของพิธีกรรม)
- 3) บทบาทหน้าที่ (บทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมงานศพ และบทบาทหน้าที่ขององค์ประกอบต่างๆ ในพิธีกรรม)

5.3 การสื่อสาร

- 1) การสื่อสารในแนวระนาบภายในชุมชนบ้านดง
  - ก. การสื่อสารภายในชุมชนโดยทั่วไป
  - ข. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงเพื่อร่วมกันปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพด้วยการงดเหล่าในระชยที่ 2 (พ.ศ.2545-2546) และระชยที่ 3 (พ.ศ. 2547-ปัจจุบัน) ศึกษาในประเด็นรูปแบบการมีส่วนร่วม ผู้ที่มีส่วนร่วม (ทั้งกลุ่มผู้นำทางความคิด กลุ่มชาวบ้านที่เห็นด้วย แล ะกลุ่มชาวบ้านที่คัดค้าน) ระดับของการมีส่วนร่วม รูปแบบและเนื้อหา สาร ช่องทางที่เปิดให้เข้าร่วม และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วม
- 2) การสื่อสารในการขยายผลโครงการงานศพงดเหล่าไปสู่ชุมชนอื่นๆ
  - ก. การสื่อสารระหว่างแกนนำชุมชนบ้านดงกับหน่วยงานภายนอก (เจ้าหน้าที่ระดับอำเภอ / จังหวัด และสถาบันเสนาสะหญา) ศึกษาในประเด็นองค์ประกอบของกระบวนการสื่อสาร ได้แก่ ผู้สื่อสาร สาร ช่องทางการสื่อสาร รวมถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น
  - ข. การสื่อสารระหว่างหน่วยงานภายนอกกับแกนนำชุมชนอื่นๆ ที่เข้าร่วมโครงการงานศพงดเหล่า (เจ้าหน้าที่ระดับอำเภอ / จังหวัด สถาบันเสนาสะหญา แกนนำชุมชนอื่นๆ จำนวน 27 คน) โดยศึกษาในประเด็นองค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารเช่นเดียวกัน

ค. สารที่นำเสนอโดยแกนนำชุมชนต่างๆ ไปยังชาวบ้านในชุมชนที่เข้าร่วมโครงการงานศพดเหล้า ศึกษาในประเด็นรูปแบบและเนื้อหาสาร

ง. การรับรู้และปฏิกิริยาของกลุ่มชาวบ้านในชุมชนขยายผลต่อสารดังกล่าว

5.4 พื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดง (พื้นที่สาธารณะในสภาพการณ์ทั่วไป / พื้นที่สาธารณะในการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม / พื้นที่สาธารณะที่เกิดขึ้นในพิธีกรรมงานศพ)

5.5 ทูทของแกนนำชุมชนบ้านดง ศึกษาในประเด็นลักษณะของทูทที่แกนนำชุมชนบ้านดงครอบครอง วิธีการและรูปแบบที่แกนนำชุมชนนำทูทดังกล่าวไปใช้ในพื้นที่สาธารณะแล้วส่งผลให้กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพประสบความสำเร็จ

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเป็นผู้เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง ด้วยวิธีการเก็บข้อมูลแบบสหวิธีการ (Multiple Methodology) ดังนี้

1. การวิเคราะห์เอกสารเนื่องจากพิธีกรรมงานศพดเหล้าในชุมชนบ้านดง อำเภอสพราบบางจังหวัดลำปางได้เกิดขึ้นและดำเนินมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2545 และมีจุดตั้งต้นมาจากการทำวิจัยท้องถิ่น โดยผ่านการสนับสนุนของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) จึงทำให้มีเอกสารที่เกี่ยวข้องปรากฏอยู่จำนวนหนึ่ง ข้อมูลจากเอกสารดังกล่าวถือเป็นข้อมูลเบื้องต้นที่มีประโยชน์ในการศึกษาและวิเคราะห์เกี่ยวกับภูมิหลังและบริบทของชุมชนในห้วงเวลาที่เกิดแนวคิดงานศพดเหล้าขึ้น (พ.ศ.2545) รวมถึงกระบวนการดำเนินกิจกรรม ปัญหาและอุปสรรคที่ประสบ นอกจากนี้ เมื่อแนวคิดดังกล่าวถูกนำมาขยายผลในระดับจังหวัดก็ทำให้มีเอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าว ทั้งที่เป็นเอกสารการประชุมของทางราชการ และเอกสารการประชุมในระดับชุมชน ซึ่งมีประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยครั้งนี้ รวมจำนวนเอกสารที่นำมาศึกษา 28 ชิ้น

2. การวิเคราะห์ตัวบท ในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยพิจารณาพิธีกรรมงานศพดเหล้าในฐานะที่เป็นตัวบท (text) ของการศึกษาในครั้งนี้

3. การสนทนาแบบไม่เป็นทางการ เป็นการพูดคุยสนทนากับพระสงฆ์ แกนนำ ชาวบ้านในชุมชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ รวมทั้งซักถามเกี่ยวกับบริบทของชุมชนบ้านดงในแง่มุมต่างๆ ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ที่ผู้วิจัยประสบ ในบรรยากาศการสนทนาแบบไม่เป็นทางการ ตามวาระโอกาสที่ได้พบปะกับกลุ่มเป้าหมาย บางครั้ง เป็นการพูดคุยกับบุคคลเดิมในหลายวาระตามที่โอกาสอำนวย ส่งผลให้ผู้วิจัยได้สอบถามข้อมูลในประเด็นที่สนใจอย่างต่อเนื่อง แล้วนำข้อมูลที่ได้นำประกอบเข้าด้วยกันจนเกิดความเข้าใจ ซึ่งผลจากการดำเนินการเก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้สนทนากับกลุ่มเป้าหมายทั้งสิ้น 21 คน โดยสรุปรายละเอียดในตารางที่ 3.1 หน้า

ลำดับ ที่	ผู้ให้ข้อมูล		วันที่เก็บข้อมูล	สถานะ/บทบาทของผู้ให้ข้อมูล
	ชื่อ	สกุล		
1.	นายอินแก้ว	เรือนปานันท์	3 เมษายน 2552	แกนนำชุมชนบ้านดง
2.	พระมหาสมเกียรติ กิตติสทุโท		3 เมษายน 2552	เจ้าอาวาสวัดชัยมงคล บ้านดง
3.	พระอธิการสมหมาย อภินนุโท		12 ธันวาคม 2552	เจ้าอาวาสวัดแสงเมืองมา อ.เมือง จ.ลำปาง
4.	นางจัน	ยะระณะ	3 เมษายน 2552	ผู้อาวุโสของชุมชน
5.	นายพรชัย	อุดมกันทา	13 ธันวาคม 2552	มัคทายกชุมชนบ้านดง
6.	นางทองเพ็ญ	จันทมุด	23 กันยายน 2552	ประธาน อสม. บ้านดง
7.	นางอุไรวรรณ	บุญมา	23 กันยายน 2552	คนในชุมชนบ้านดง
8.	นางกัลยา	คำสา	23 กันยายน 2552	คนในชุมชนบ้านดง
9.	นางวรรณณา	บุญมา	23 กันยายน 2552	คนในชุมชนบ้านดง
10.	นายคำมี	บุญมา	23 กันยายน 2552	คนในชุมชนบ้านดง
11.	นายเลื่อน	อินดีะวงศ์	23 กันยายน 2552	คนในชุมชนบ้านดง
12.	นายบุญเรือง	อุดมกันทา	23 กันยายน 2552	คนในชุมชนบ้านดง
13.	นายนวล	อุดมดี	23 กันยายน 2552	คนในชุมชนบ้านดง
14.	นายเดช	แก้วที่สุด	3 เมษายน 2552	คนในชุมชนบ้านดง, เจ้าภาพ งานศพ
15.	นางแก้วลัย	เรือนปานันท์	3 เมษายน 2552, 3 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง, ภรรยา นายอินแก้ว
16.	น.ส.เกศสุดา	เรือนปานันท์	3 เมษายน 2552	บุตรนายอินแก้ว, เขาวชนใน ชุมชนบ้านดง
17.	นางจันทร์ดี	อุดมกันทา	7 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง
18.	นายสม	อุดมกันทา	13 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง
19.	นางสายทอง	อุดมกันทา	24 มกราคม 2553	คนในชุมชนบ้านดง
20.	นายสุข	โสอิน	24 มกราคม 2553	คนในชุมชนบ้านดง
21.	นางจันทอง	คำปา	24 มกราคม 2553	คนในชุมชนบ้านดง

ตารางที่ 3.1: รายละเอียดผู้ให้ข้อมูลจากการสนทนาแบบไม่เป็นทางการ

4. การสัมภาษณ์แบบเจาะลึกเป็นการสัมภาษณ์หรือสอบถามตามแนวคำถามที่ได้วางแผนไว้ก่อนเข้าพื้นที่ศึกษา โดยสัมภาษณ์ทั้ง แกนนำจากชุมชนบ้านดง และแกนนำของชุมชนอื่นที่มีการขยายผลโครงการงานศพจดเกล้าในภายหลัง บุคคลเหล่านี้คือผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเกล้าในระยะเริ่มต้น (พ.ศ.2545) และ/หรือในปัจจุบัน รวมถึงคนในชุมชนทั้งที่

คัดค้านและเห็นด้วยกับโครงการ ซึ่งผลจากการดำเนินการเก็บข้อมูล ผู้วิจัย ได้สัมภาษณ์
กลุ่มเป้าหมายทั้งสิ้น 129 คน โดยสรุปรายละเอียดตามตารางที่ 3.2

ลำดับ ที่	ผู้ให้ข้อมูล		วันที่เก็บข้อมูล	สถานะ/บทบาทของผู้ให้ข้อมูล
	ชื่อ	สกุล		
ชุมชนบ้านดง				
1.	นายอินแก้ว	เรือนปานันท์	23 กันยายน 2552, 3 ธันวาคม 2552, 3 กุมภาพันธ์ 2553, 19 ธันวาคม 2553	แกนนำชุมชนบ้านดง
2.	นายเดช	แก้วที่สุด	6 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง, เจ้าภาพงานศพ
3.	นายสนั่น	เทพอุดม	18 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง, เจ้าภาพงานศพ
4.	นางนิพร	ขันธรรม	18 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง
5.	น.ส.ฉวีวรรณ	แก้วที่สุด	7 ธันวาคม 2552	เยาวชนในชุมชนบ้านดง
6.	นายแก้วมูล	ชะชะนะ	7 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง
7.	นางแก้ว	อุดมกันทา	20 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง
8.	นางแก้วนา	บุตรดี	20 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง
9.	นางสุคำ	บุญปัญญา	20 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง
10.	นางรุ่งนภา	เมืองมูล	24 มกราคม 2553	คนในชุมชนบ้านดง
11.	นายดา	ปิ่นหาญ	24 มกราคม 2553	คนในชุมชนบ้านดง
12.	นายทวี	อุดมกันทา	24 มกราคม 2553	คนในชุมชนบ้านดง
13.	นางสุพรรณ	แก้วที่สุด	24 มกราคม 2553	คนในชุมชนบ้านดง
14.	นายดำรงค์	วงศ์กา	24 มกราคม 2553	คนในชุมชนบ้านดง
อ.สบปราบ จ.ลำปาง				
15.	นายโรจน์	อุดมกันทา	15 ธันวาคม 2552	อดีตกำนันตำบลนาขาง
16.	นายของอาจ	ชะชะนะ	20 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านนาปราบ ต.นาขาง
17.	นายบุญทา	ปิ่นวิชัย	20 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านไร่ ต.นาขาง
18.	นายอินจัน	เทพอุดม	20 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านกาด ต.นาขาง
เจ้าหน้าที่ภาครัฐ				
19.	นายศรีโรจน์	นิมมานพัชรินทร์	15 ธันวาคม 2552	อดีตนายอำเภอสบปราบ
20.	นายสุเมธ	วังคะออม	18 มกราคม 2553	นักวิชาการ สำนักงานพระพุทธศาสนา จ.ลำปาง
21.	นางกรพิณธ์	วงศ์เจริญ	27 มกราคม 2553	นักพัฒนาสังคมชำนาญการ

ลำดับ ที่	ผู้ให้ข้อมูล		วันที่เก็บข้อมูล	สถานะ/บทบาทของผู้ให้ข้อมูล
	ชื่อ	สกุล		
				พิเศษ
บุคลากรจากศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.ลำปาง (สกว.)				
22.	นางสาวกัทธา	มาน้อย	17 พฤศจิกายน 2552	ผู้ประสานงาน ศูนย์ ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ลำปาง (สกว.)
23.	นายนพพร	นิลณรงค์	9 มีนาคม 2553	ที่ปรึกษา สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อ ท้องถิ่น
บุคลากรสถาบันแสนพระยา				
24.	นายชาญ	อุทธิยะ	4 กุมภาพันธ์ 2553	ผู้ประสานงาน สถาบันแสน พระยาลำปาง
25.	นายเทพ	สุภา	15 พฤศจิกายน 2552	คณะทำงานสถาบันแสน พระยาลำปาง, เจ้าหน้าที่ พัฒนาชุมชน อ.วังเหนือ
26.	นางสาววรรณ	คำมี	16 มีนาคม 2553	คณะทำงานสถาบันแสน พระยาลำปาง
อ.เมือง จ.ลำปาง				
27.	นายอุดม	ชัยเจริญ	16 มกราคม 2553	แกนนำ, อดีตกำนัน ต.นิคม- พัฒนา
28.	นายแสวง	อุปทอง	21 มกราคม 2553	ผู้ใหญ่บ้าน ม.2 ต.นิคมพัฒนา
29.	นายสง่า	วงศ์สา	13 มกราคม 2553	แกนนำ, ผู้ใหญ่บ้าน ม.3 ต.นิคมพัฒนา
30.	นางอุไรรัตน์	วงศ์สา	13 มกราคม 2553	คนในชุมชน ม.3
31.	นายรบ	ปัดหลก	13 มกราคม 2553	คนในชุมชน ม.3
32.	นายอุดร	ปัดหลก	13 มกราคม 2553	คนในชุมชน ม.3
33.	นางแก้ว	กันทะวงศ์	13 มกราคม 2553	คนในชุมชน ม.3
34.	ว่าที่ร้อยตรีพิระพงษ์	พอใจ	21 มกราคม 2553	คนในชุมชน ม.2, เจ้าภาพงาน ศพ
35.	นางพรรณิณี	ปิ่นยัง	21 มกราคม 2553	คนในชุมชน ม.1
36.	นายทวี	ชัยเจริญ	21 มกราคม 2553	คนในชุมชน ม.2
37.	นายล้วน	สุดตา	21 มกราคม 2553	คนในชุมชน ม.2
อ.วังเหนือ จ.ลำปาง				
38.	นายมูล	เชิงเร็ว	15 พฤศจิกายน 2552	แกนนำ, สารวัตรกำนัน ต.ร่องเคาะ
39.	นายพล	พวงรักษ์	15 พฤศจิกายน 2552	ผช.ผอ.บ.ม.8

ลำดับ ที่	ผู้ให้ข้อมูล		วันที่เก็บข้อมูล	สถานะ/บทบาทของผู้ให้ข้อมูล
	ชื่อ	สกุล		
อ.เมืองปาน จ.ลำปาง				
40.	นายเนตร	กองสิน	5 มีนาคม 2553	แกนนำ, ข้าราชการบ้านาญ
41.	นายนิพนธ์	เสียงดี	6 มีนาคม 2553	แกนนำ, กำนัน ต.หัวเมือง
42.	นางหล้า	สมพะมิตร	6 มีนาคม 2553	คนในชุมชน ม.3
43.	นายชุมพร	สมพะมิตร	6 มีนาคม 2553	คนในชุมชน ม.3
44.	นางปราณี	จำกัค	6 มีนาคม 2553	คนในชุมชน ม.3
45.	นายสีลัย	แก้วทุ่น	6 มีนาคม 2553	คนในชุมชน ม.4
46.	นางสุพัตรา	โนจาทูล	6 มีนาคม 2553	คนในชุมชน ม.4
47.	นางบุญสอน	ไม้รัง	6 มีนาคม 2553	คนในชุมชน ม.4
ต.หลวงใต้ อ.งาว				
48.	นายอุดม	กุลดี	18 กันยายน 2552, 25 พฤศจิกายน 2552	แกนนำ, ข้าราชการบ้านาญ
49.	นายพิชญ	จินใจเย็น	5 ธันวาคม 2552	แกนนำ, หัวหน้าสถานีอนามัย บ้านน้ำจ่า
50.	พระครูสีหสุวรรณวิจิตร		5 ธันวาคม 2552	เจ้าอาวาสวัดปางยงคก
51.	นายดุสิต	คำวิชัย	5 ธันวาคม 2552	แกนนำ, นักธุรกิจท้องถิ่น
52.	นางสุพัตรา	หาญกล้า	6 ธันวาคม 2552	กลุ่มแกนนำ, เจ้าหน้าที่สถานี อนามัยบ้านน้ำจ่า
53.	นางอารีย์	กันทะวงศ์	5 ธันวาคม 2552	ประธาน อสม. ม.7
54.	นางสุภา	นันทะศรี	5 ธันวาคม 2552	ประธาน อสม. ม.3
55.	นางรัชดาภรณ์	สีเขียว	5 ธันวาคม 2552	ผช.ผยบ.ม.4, ประธาน อสม. ม.4
56.	นายอินคำ	อยู่วงศ์	5 ธันวาคม 2552	คนในชุมชน ม.2
57.	นายมี	ปัญญางาม	5 ธันวาคม 2552	คนในชุมชน ม.6
58.	นายศักดิ์ชัย	ใจแก้ว	5 ธันวาคม 2552	คนในชุมชน ม.4
59.	นางศรีฟอง	คำวิชัย	5 ธันวาคม 2552	คนในชุมชน ม.4
60.	น.ส.ศุภารัตน์	วงเวียน	5 ธันวาคม 2552	เยาวชน ต.หลวงใต้, นศ. มรท.ลป.
61.	นางนิศาชล	นันทิพย์	6 ธันวาคม 2552	คนในชุมชน ม.8, เจ้าภาพ งานศพ
อ.แจ้ห่ม จ.ลำปาง				
62.	นายบุญทอง	ประพฤติ	27 กุมภาพันธ์ 2553	แกนนำ, รองนายกอบต.แจ้ห่ม
63.	นายสายัณห์	เตรียมแรง	27 กุมภาพันธ์ 2553	แกนนำ, กำนัน ต.แจ้ห่ม
64.	นายบุญธรรม	ตาไว	27 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.5

ลำดับ ที่	ผู้ให้ข้อมูล		วันที่เก็บข้อมูล	สถานะ/บทบาทของผู้ให้ข้อมูล
	ชื่อ	สกุล		
65.	นายเสมียน	จิตรกล้า	27 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.5
66.	นายแดง	องอาจ	27 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.5
67.	นายแก้ว	สวญลาด	27 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.5
68.	นายมนัส	เตรียมแรง	27 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.5
69.	นางบัวลอย	รูปงาม	27 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.5, เจ้าภาพ งานศพ
อ.แม่เมาะ จ.ลำปาง				
70.	พระอธิการสมบุรณ์ ปญญาทีโป		10 ธันวาคม 2552	แกนนำ, เจ้าอาวาสวัดสบเต็น
71.	พระมหาสาธิต ชีระปญโญ		10 ธันวาคม 2552	แกนนำ, พระสงฆ์วัดสบเต็น
72.	นางฉัชชา	วิจรรยา	21 พฤศจิกายน 2552	กลุ่มแกนนำ
73.	นายชนะชัย	วราชัยกุล	21 พฤศจิกายน 2552	ศรยบ.ม.2
74.	ดาบตำรวจชาติ	ปิ่นแสง	21 พฤศจิกายน 2552	คนในชุมชน อ.แม่เมาะ
75.	นางพิมพ์จันทร์	จับร้อง	10 ธันวาคม 2552	คนในชุมชน ม.6
76.	นางสุพรรณ	สุริยา	10 ธันวาคม 2552	คนในชุมชน ม.6
77.	นางปญญาศูตา	ไชยยา	10 ธันวาคม 2552	คนในชุมชน ม.1
78.	นายวิเศษฐ์	หมื่นยศ	10 ธันวาคม 2552	คนในชุมชน ม.3
อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง				
79.	นายเกรียงศักดิ์	สันเทพ	10 มีนาคม 2553	แกนนำ, อาจารย์ ร.ร. แม่สัน- วิทยา
80.	นายเปี้ยก	แก้วคำแดง	11 มีนาคม 2553	แกนนำชุมชน ม.6
81.	นายบุญทวี	กาวิชัย	17 มกราคม 2553	แกนนำ, ศรยบ.ม.5 ต.แม่สัน
82.	นายตฤณพุกษ์	นามะเสน	17 มกราคม 2553	คนในชุมชน ม.5
83.	นางประนอม	นามะเสน	17 มกราคม 2553	คนในชุมชน ม.5
84.	นางสร้อยสุรินทร์	อินสุตา	17 มกราคม 2553	คนในชุมชน ม.5
85.	นางแก้วมูล	อินสุตา	17 มกราคม 2553	คนในชุมชน ม.5
86.	นางดี	นามะเสน	17 มกราคม 2553	คนในชุมชน ม.5
87.	นายตีบ	มณีวรรณ	17 มกราคม 2553	คนในชุมชน ม.5
88.	นายคำ	มณีวรรณ	17 มกราคม 2553	คนในชุมชน ม.5
89.	นางใหม่	มณีวรรณ	17 มกราคม 2553	คนในชุมชน ม.5
90.	นางสุบิน	แก้วคำแดง	11 มีนาคม 2553	คนในชุมชน ม.6
91.	นางสุนัน	ชิตูชัย	11 มีนาคม 2553	คนในชุมชน ม.6
ต.ใหม่พัฒนา อ.เกาะกา				
92.	นายเจริญ	สิทธิวัง	29 มกราคม 2553	แกนนำ, สอบต.ใหม่พัฒนา

ลำดับ ที่	ผู้ให้ข้อมูล		วันที่เก็บข้อมูล	สถานะ/บทบาทของผู้ให้ข้อมูล
	ชื่อ	สกุล		
93.	นายมนู	จอมแปง	6 กุมภาพันธ์ 2553	แกนนำ, ผอ.บ.ม.7
94.	นายเปรมศักดิ์	ตันอ้าย	6 กุมภาพันธ์ 2553	แกนนำ, ผอ.บ.ม.9
95.	นางมาลัย	จอมแปง	6 กุมภาพันธ์ 2553	ประธาน อสม.ม.7
96.	นางจันทิพย์	กันทะยะ	6 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.7
97.	นายชิน	ดีรัก	6 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.9
98.	นางเป็ง	ดีรัก	6 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.9
99.	นายกิตติพล	จอมแปง	6 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.9
100.	นางเบญญาพร	ภาดา	6 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.9
101.	นางสุลา	สีแจ่ม	6 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.9
ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ				
102.	นางคำผาน	วงศ์สวัสดิ์	28 พฤศจิกายน 2552	แกนนำ
103.	นายจ้านงค์	จันทร์จอม	7 กุมภาพันธ์ 2553	แกนนำ, ผอ.บ.ม.6
104.	นายบุญธรรม	เฉลิมสุข	7 กุมภาพันธ์ 2553	ผช.ผอ.บ.ม.6
105.	นายเชิดศักดิ์	วงวง	7 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.6
106.	นางบุญทอง	ไชยป้อม	7 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.6
107.	นายอัมรินทร์	ขจรคำ	7 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.6
108.	นางวรรณภา	ยะโส	7 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.6
109.	นางมานี	จันทร์จอม	7 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.6
110.	นายทองสุข	ปู่คำ	7 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.6
ต.เสริมซ้าย อ.เสริมงาม				
111.	นายสุรินทร์	ปงกาวค์	21 กุมภาพันธ์ 2553	แกนนำ, กำนัน ต.เสริมซ้าย
112.	นางจันทมณี	ปวงคำ	21 กุมภาพันธ์ 2553	แกนนำ, ผช.ผอ.บ.ม.5 รองประธาน อสม.
113.	นางวรรณ	ปงกาวค์	21 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.5
114.	นางนวล	ใจคำน้อย	21 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.5
ต.เถินบุรี อ.เถิน				
115.	นายจกกล	นันทาวงค์	26 กุมภาพันธ์ 2553	แกนนำ, เจ้าหน้าที่สาธารณสุข ชำนาญการ
116.	นางสาวพิกุล	กันทะ	25 กุมภาพันธ์ 2553	แกนนำ, ผอ.บ.ม.6
117.	นายเกษม	วงศ์จักรคำ	25 กุมภาพันธ์ 2553	ผช.ผอ.บ.ม.6
118.	นายบุญเกลื่อน	นันทาวงค์	25 กุมภาพันธ์ 2553	อาจารย์, คนในชุมชน ม.6
119.	นางอาภรณ์	รุ่งรัตน์ปรีดา	25 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.6
120.	นางแจ่มจันทร์	สงวนสิน	25 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.6

ลำดับ ที่	ผู้ให้ข้อมูล		วันที่เก็บข้อมูล	สถานะ/บทบาทของผู้ให้ข้อมูล
	ชื่อ	สกุล		
121.	นางพิศมัย	นันทาวงศ์	25 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.6
ต.แม่ป้อ.แม่พริก				
122.	นายจกกล	นันทาวงศ์	26 กุมภาพันธ์ 2553	แกนนำ, เจ้าหน้าที่สาธารณสุข ชำนาญการ
123.	นายเฉลิม	ไชยสาร	26 กุมภาพันธ์ 2553	แกนนำ, กำนัน ต.แม่ป้อ
124.	นายเหลียง	คำพิลาแปง	26 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.2
125.	นางอร	จาวงศ์	26 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.2
126.	นายแก้ว	ตาอ้าย	26 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.2
127.	นางเสาแก้ว	ปัญญาเครือ	26 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.2
128.	นางนงเยาว์	จาวงศ์	26 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.2
129.	นางมนต์ภา	มั่งคละวงค์	26 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.2
130.	นายสาย	มั่งคละวงค์	26 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.2

ตารางที่ 3.2: รายละเอียดผู้ให้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก

5. การสนทนากลุ่ม เป็นการสนทนาเพื่อตรวจสอบความสอดคล้องต้องกันของข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และเติมเต็มความสมบูรณ์ของข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับชุมชนแต่ละคนหมู่มาก อาทิ กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับแปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพในระยะแรกนั้นมีผู้คัดค้านหรือไม่ ผู้คัดค้านมีเหตุผลในการคัดค้านอย่างไร วิธี การที่กลุ่มแกนนำของชุมชนต่างๆ ใช้เพื่อชี้แจงคนส่วนใหญ่ในชุมชนให้เห็นด้วยอย่างไร เป็นต้น อีกทั้งการสนทนากลุ่มนี้ เป็นวิธีที่สามารถนำมาใช้เพื่อเก็บข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายกลุ่มต่างๆ ได้ตามประเด็นที่ต้องการศึกษาอีกด้วย ซึ่งผลจากการดำเนินการเก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้ร่วมในการสนทนากลุ่มกับกลุ่มเป้าหมายทั้งสิ้น 42 คน โดยสรุปรายละเอียดได้ตามตารางที่ 3.3 ดังนี้

ลำดับ ที่	ผู้ให้ข้อมูล		วันที่เก็บข้อมูล	สถานะ/บทบาทของผู้ให้ข้อมูล
	ชื่อ	สกุล		
ชุมชนบ้านดง				
1.	นายอินแก้ว	เรือนปานันท์	3 ธันวาคม 2552, 7 ธันวาคม 2552	แกนนำชุมชนบ้านดง
2.	นางวิไลวรรณ	เทพอด	3 ธันวาคม 2552	กลุ่มแกนนำ
3.	นายทรงสิทธิ์	ชุ่มธิ	3 ธันวาคม 2552	กลุ่มแกนนำ, ผู้ใหญ่บ้านคน ปัจจุบันของชุมชนบ้านดง

ลำดับ ที่	ผู้ให้ข้อมูล		วันที่เก็บข้อมูล	สถานะ/บทบาทของผู้ให้ข้อมูล
	ชื่อ	สกุล		
4.	นายสีมา	บุญมา	7 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง
5.	นายสมาน	บุญมา	7 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง
6.	นายแก้วมูล	ยะระนะ	7 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง
7.	นายสนั่น	เทพอุดม	18 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง, เจ้าภาพ งานศพ
8.	นายจำปี	แก้วที่สุด	18 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง
9.	นางนิพร	ขันธรรม	18 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง
10.	นางสังวรณ์	จินดา	18 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง
11.	นางบุญอึ้ง	บุญมา	18 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง
12.	นางชุมพร	เรือนปานันท์	18 ธันวาคม 2552	คนในชุมชนบ้านดง
ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ				
13.	นายคำอ้าย	ยอดใจ	15 พฤศจิกายน 2552	ผญบ.ม.1
14.	นายมานิตย์	ทามัน	15 พฤศจิกายน 2552	ผญบ.ม.11
15.	นางรัตนภรณ์	รัชชะ	15 พฤศจิกายน 2552	ส.อบต.บ้านสบสัน
16.	นายสุทธิพงศ์	รสหอม	15 พฤศจิกายน 2552	ประธานสภาเด็กและเยาวชน
17.	นางอรพิน	แต่มชู	15 พฤศจิกายน 2552	คนในชุมชน ม.3
18.	นายพรนาราย	สมศักดิ์	15 พฤศจิกายน 2552	คนในชุมชน ต.ร่องเคาะ
19.	นางหล้า	เชิงเร็ว	15 พฤศจิกายน 2552	คนในชุมชน ม.8
20.	นางสมศรี	ล้ำะนิต	15 พฤศจิกายน 2552	คนในชุมชน ม.8
21.	นางสมจิตต์	พวงรักษ์	15 พฤศจิกายน 2552	คนในชุมชน ม.8
22.	นายปิ่นคำ	กะทึม	15 พฤศจิกายน 2552	คนในชุมชน ม.8
ต.หลวงใต้ อ.งาว				
23.	นายอำนาจ	ปีตุภาค	6 ธันวาคม 2552	ผญบ.ม.8
24.	นางจันทร์เพ็ญ	น้ำจำ	6 ธันวาคม 2552	ประธานกลุ่มแม่บ้าน, อสม.
25.	นางบุณรัตน์	จันต๊ะ	6 ธันวาคม 2552	รองประธาน อสม.
26.	นางจำเนียร	ขว้างลีบ	6 ธันวาคม 2552	อสม.
27.	นายบุญธรรม	หาญกล้า	6 ธันวาคม 2552	คนในชุมชน ม.8
28.	นายธำรงค์	บุตรโส	6 ธันวาคม 2552	คนในชุมชน ม.8
ต.สบป่าด อ.แม่เมะ				
29.	พระมหาสาริต ธีระปญโญ		3 ธันวาคม 2552	พระสงฆ์, แกนนำ
29.	นายสนอง	ฟุ้งเฟื่อง	3 ธันวาคม 2552	ประธานชมรมผู้สูงอายุ อ.แม่เมะ

ลำดับ ที่	ผู้ให้ข้อมูล		วันที่เก็บข้อมูล	สถานะ/บทบาทของผู้ให้ข้อมูล
	ชื่อ	สกุล		
ด.ใหม่พัฒนา อ.เกาะกา				
30.	พระครูสังฆรักษ์วิชพงษ์	อิสรัมย์โม	21 กันยายน 2552	เจ้าอาวาสวัดไหล่หินลุ่ม
31.	นายกิจชนะชัย	ปาละ	21 กันยายน 2552	กำนัน ต.ไหล่หิน
31.	นายตา	กิตติยา	6 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.7
33.	นางจัน	กิตติยา	6 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.7
34.	นายวิทวัส	เรือนแก้ว	6 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.7
ด.เสริมชัย อ.เสริมงาม				
35.	นายสุรินทร์	ปงกาวค์	21 กุมภาพันธ์ 2553	กำนัน ต.เสริมชัย
36.	นายเมธี	ใจธินดา	21 กุมภาพันธ์ 2553	ศรียบ.ม.6
37.	นางดี	เทพอด	21 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.5
38.	นางมาลี	ชัยชนะ	21 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.5
39.	นายสุคำ	ปงกาวค์	21 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.5
ด.เดินบุรี อ.เดิน				
40.	นางอุไร	พรมอ่อน	25 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.6
41.	นางจันทรา	ใจท่ามา	25 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.6
42.	นายอาจ	โพธิวงค์	25 กุมภาพันธ์ 2553	คนในชุมชน ม.6

ตารางที่ 3.3: รายละเอียดผู้ให้ข้อมูลจากการสนทนากลุ่ม

6. การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ผู้วิจัยเข้าไปสังเกตการณ์กิจกรรมต่างๆ เพื่อขยายผลโครงการงานศพงดเหล้าสู่ระดับจังหวัด ในพื้นที่ชุมชนต่างๆ ที่เป็นพื้นที่ขยายผล ในฐานะผู้สังเกตการณ์เพียงอย่างเดียว ซึ่งมีกิจกรรมที่หลากหลาย อาทิ การประชุมกลุ่มและการทำเวทีประชาคม เป็นต้น

เหตุที่ผู้วิจัยเลือกวิธีสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมในกรณีนี้ เนื่องจากกิจกรรมดังกล่าวเป็นกิจกรรมที่มีผู้เข้าร่วมจำนวนมาก มีประเด็นข้อถกเถียงเกิดขึ้นมากมาย การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมจะทำให้ผู้วิจัยมีเวลาและสมาธิในการเก็บรวบรวมข้อมูลได้ดี อีกทั้งโดยบรรยากาศของกิจกรรมก็ไม่ทำให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมรู้สึกว่าคุณวิจัยแปลกแยก เนื่องจากผู้วิจัยจะมีสถานภาพเสมือนผู้ร่วมประชุมคนหนึ่งซึ่งทำหน้าที่บันทึกรายละเอียดต่างๆ เพราะในการลงพื้นที่แต่ละครั้ง โดยส่วนมากผู้วิจัยจะไปพร้อมกับเจ้าหน้าที่ของสถาบันเสนาพะญา จึงดูเหมือนเป็นคณะทำงานคนหนึ่ง ผลจากการเก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้เข้าสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมในการประชุมและการจัดเวทีของชุมชนต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการงานศพงดเหล้า โดยมีรายละเอียดดังตารางที่ 3.4 หน้า 147

ลำดับที่	วันที่สังเกตการณ์	กิจกรรม
1.	2 เมษายน 2552	เวทีประชาคมสร้างความเข้าใจร่วมกัน ต.แม่วะ อ.เดิน
2.	18-19 กันยายน 2552	งานมหกรรมงดเหล้าในงานศพ จังหวัดลำปาง
3.	21 กันยายน 2552	เวทีประชาคมงานศพงดเหล้า ต.ไหล่หิน อ.เกาะคา
4.	15 พฤศจิกายน 2552	เวทีประชาคมงานศพงดเหล้า ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ
5.	21 พฤศจิกายน 2552	เวทีเยาวชน ต.สบป่าด อ.แม่เมะ
6.	25 พฤศจิกายน 2552	เวทีติดตามความก้าวหน้างานศพงดเหล้า อ.งาว
7.	3 ธันวาคม 2552	เวทีประชาคม ขยายผลโครงการงานศพงดเหล้า อ.แม่เมะ
8.	5 ธันวาคม 2552	กิจกรรมวันผู้สูงอายุ โครงการงานศพงดเหล้า ต.หลวงใต้ อ.งาว
9.	10 ธันวาคม 2552	เวทีเยาวชน วัดสบเตี๊ญ ต.สบป่าด อ.แม่เมะ
10.	26 ธันวาคม 2552	เวทีประชาคมงานศพงดเหล้า อ.เมือง
11.	16 มกราคม 2553	เวทีแกนนำโครงการงานศพงดเหล้า อ.เมือง
12.	3 กุมภาพันธ์ 2553	การประชุมประจำเดือนของชุมชนบ้านดง

ตารางที่ 3.4: รายละเอียดกิจกรรมที่สังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม

7. การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่ผู้วิจัยเข้าไปสังเกตการณ์ผ่านการร่วมทำกิจกรรมกับคนในชุมชนบ้านดง ตามที่ชุมชนเปิดพื้นที่ให้ ทั้งนี้เพื่อเป็นการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม รวมถึงการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการ และที่สำคัญ ผู้วิจัยจะใช้วิธีการดังกล่าวในการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับพิธีกรรม งานศพงดเหล้าและประเพณีพิธีกรรมสำคัญอื่นๆ ของชุมชนบ้านดง รวมถึงพิธีกรรมงานศพงดเหล้าของชุมชนอื่นๆ ซึ่งเป็นพื้นที่ขยายผลด้วย ซึ่งผู้วิจัยคาดหวังว่าจะทำให้สามารถเข้าใจโลกทัศน์ของผู้ที่เกี่ยวข้อง บริบทที่แวดล้อมชุมชน รวมถึงการสร้าง ความหมายในพิธีกรรมที่เกิดขึ้นด้วย

เหตุที่ผู้วิจัยเลือกวิธีสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในกรณีนี้ เนื่องจากเห็นว่าเป็นวิธีการที่จะช่วยเติมเต็มความถูกต้องสมบูรณ์ของข้อมูล เพราะการสังเกตการณ์จะมีความเป็นธรรมชาติและไม่ทำให้ผู้ให้ข้อมูลรู้สึกเกร็งหรือระมัดระวังตัว อีกทั้งสอดคล้องกับบริบททางวัฒนธรรมของภาคเหนือตอนบน นั่นคือ เมื่อผู้ที่เข้าไปอยู่ในประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ควรแสดงการมีส่วนร่วมอันเป็นการแสดงถึงน้ำใจที่มีต่อคนท้องถิ่นหรือเจ้าภาพของงาน เช่น ในงานบุญทางเหนือ ผู้ที่เข้าไปร่วมงานจะมีส่วนร่วมในการจัดเตรียมอุปกรณ์ อาหาร หรือเป็นลูกมือในการทำกิจกรรมต่างๆ เท่าที่สามารถทำได้ ดังนั้น ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจึงได้สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม โดยเข้าไปร่วมทำกิจกรรมต่างๆ ในพิธีกรรมงานศพตามขอบเขตที่เหมาะสมและตามที่เจ้าภาพของงานอนุญาต พร้อมทั้งทำการสังเกตการณ์เพื่อศึกษาวิจัยไปพร้อมกัน ผลจากการเก็บข้อมูล ผู้วิจัยได้เข้าสังเกตการณ์แบบมี

ส่วนร่วมในการจัดพิธีกรรมงานศพของชุมชนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง กับโครงการงาน ศพงดเหล่า โดยมี รายละเอียดดังตารางที่ 3.5

ลำดับที่	วันที่สังเตการณ์	กิจกรรม
1.	15 พฤศจิกายน 2552	พิธีกรรมงานศพนายปู้ด ล้ามะนิค (อายุ 62 ปี) ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ
2.	6 ธันวาคม 2552	พิธีกรรมงานศพนายบุญธรรม สืบจิตต์ (อายุ 85 ปี) ต.หลวงใต้ อ.งาว
3.	7 ธันวาคม 2552	พิธีกรรมงานศพนางสม แก้วที่สุด (อายุ 75 ปี) บ้านดง อ.สบปราบ
4.	18-20 ธันวาคม 2552	พิธีกรรมงานศพนางผาย เทพอด (อายุ 62 ปี) บ้านดง อ.สบปราบ
5.	21 มกราคม 2553	พิธีกรรมงานศพนายคำ พอใจ (อายุ 76 ปี) ต.นิคมพัฒนา อ.เมือง
6.	24 มกราคม 2553	พิธีกรรมการไหว้เจ้าพ่อของชุมชนบ้านดง อ.สบปราบ
7.	3 กุมภาพันธ์ 2553	พิธีกรรมงานศพนายชาติรี เครือดวงคำ (อายุ 47 ปี) ต.บ้านร้อง อ.เมือง
8.	27 กุมภาพันธ์ 2553	พิธีกรรมงานศพนายท่า รูปงาม (อายุ 62 ปี) ต.แจ้ห่ม อ.แจ้ห่ม

ตารางที่ 3.5: รายละเอียดกิจกรรมที่สังเตการณ์แบบมีส่วนร่วม

การตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูล

กระบวนการที่ผู้วิจัยใช้เพื่อตรวจสอบความถูกต้องและน่าเชื่อถือของข้อมูล ประกอบด้วย

1. **ใช้การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (data triangulation)** คือการเก็บข้อมูลประเด็นเดียวกันจากผู้ที่มีส่วนได้เสียแต่ละกลุ่มเพื่อตรวจสอบข้อมูลว่าตรงกันหรือไม่ เช่น การตรวจสอบถึงกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดง จะตรวจสอบจากทั้งแกนนำผู้ขับเคลื่อนโครงการ ชาวบ้านคนอื่นๆ ทั้งที่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วย รวมทั้งเจ้าหน้าที่ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ซึ่งเป็นบุคคลภายนอกที่เข้าไปมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนโครงการ
2. **การใช้วิธีการเก็บข้อมูลแบบสหวิธีของผู้วิจัย** จะทำให้เก็บรายละเอียดของข้อมูลได้ครอบคลุมทุกมิติ ได้แก่ การสำรวจและรวบรวมข้อมูลเอกสารทั้งก่อนลงภาคสนามและขณะลงภาคสนาม การสนทนาแบบไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนา กลุ่ม และการสังเตการณ์ทั้งแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม วิธีการที่หลากหลายเหล่านี้ นอกจากจะช่วยให้รับรู้รับทราบข้อมูลจากกลุ่มคนที่หลากหลายแล้ว ที่สำคัญ ผู้วิจัยเห็นว่าวิธีการเหล่านี้จะช่วยให้ผู้วิจัยเข้าใจ ‘ความจริง’ จากมุมมองของผู้เกี่ยวข้องแต่ละฝ่าย และกระบวนการแบ่งปันพร้อมทั้งสร้างการรับรู้ ประสบการณ์ และความจริงร่วมกันของชุมชนจนนำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงที่เป็นรูปธรรม
3. **การทำเวทีคืนข้อมูลให้กับชุมชน** กระบวนการนี้เป็นสิ่งที่ผู้วิจัยคาดหวังผล 2 ประการ กล่าวคือ ประการแรก การทำเวทีคืนข้อมูลให้กับชุมชนจะถือเป็นกระบวนการตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือของข้อมูลในขั้นสุดท้าย เนื่องจากผู้วิจัยจะได้นำผลการศึกษาไปร่วม

สนทนาแลกเปลี่ยนกับกลุ่มผู้มีส่วนได้เสียของชุมชน ทั้งนี้ หากมีข้อมูลใดที่กลุ่มผู้มีส่วนได้เสียเห็นว่าไม่ถูกต้องหรือไม่สมบูรณ์ก็จะได้ทำการปรับปรุงแก้ไขหรือเพิ่มเติม ประการที่สอง การทำเวทีคืนข้อมูลให้กับชุมชนเป็นกระบวนการที่ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นสิ่งที่ผู้วิจัยสามารถตอบแทนให้กับชุมชนได้ในรูปของการให้ข้อมูลกลับคืนไปสู่ชุมชน ซึ่งแท้ที่จริงแล้ว ข้อมูลและองค์ความรู้ต่างๆ ก็เป็นสิ่งที่ชุมชนได้ให้กับผู้วิจัยนั่นเอง สิ่งนี้ ผู้วิจัยคาดหวังว่าจะทำให้ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาและวัฒนธรรมประเพณีของตนเอง และส่งผลให้การส่งต่อเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาดำเนินต่อไปได้อย่างต่อเนื่อง รวมทั้ง ชุมชนจะสามารถตอบรับอย่างสร้างสรรค์ต่อความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งในการดำเนินงาน ผู้วิจัยได้จัดเวทีคืนข้อมูลให้กับชุมชนในวันที่ 20 เมษายน พ.ศ.2553 โดยใช้ชื่อการจัดเวทีว่า “สืบเกล้าสาวก้อ ถักทอป่าเวณี สืบสานวิถี ฮีตฮอยบ้านดง” จัดเวทีที่วิหารวัดชัยมงคล บ้านดง มีคนในชุมชนเข้าร่วมเวทีทั้งสิ้น 42 คน ดังภาพที่ 3.1

ภาพที่ 3.1: บรรยากาศในเวทีคืนข้อมูลสู่ชุมชน ณ วิหารวัดชัยมงคล

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลควบคู่ไปกับการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งนี้เพื่อเป็นการตรวจสอบความน่าเชื่อถือและความครบถ้วนของข้อมูลตามวัตถุประสงค์การวิจัยที่ได้กำหนดไว้ โดยผู้วิจัยมีกระบวนการวิเคราะห์ข้อมูลประกอบด้วย

1. **การวิเคราะห์ข้อมูลขั้นต้น** เป็นการวิเคราะห์และจำแนกข้อมูลในเบื้องต้นโดยจำแนกตามประเด็นในการศึกษา ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิหลังและบริบทของชุมชนบ้านดง โดยข้อมูลเหล่านี้ได้มาจากการวิเคราะห์เอกสารและการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการเป็นหลัก ข้อมูลเกี่ยวกับการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมและพื้นที่สาธารณะของชุมชน ได้มาจากการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม

การวิเคราะห์เอกสาร และการสังเกตการณ์เป็นหลัก ข้อมูลเกี่ยวกับทุนของผู้นำชุมชน ได้มาจากการสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์เป็นหลัก และข้อมูลเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพก็จะได้มาจากการสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์เป็นหลักเช่นเดียวกัน ข้อมูลทั้งหมดที่ได้ผู้วิจัยจะตีความหมายตามกรอบทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษา เพื่อหาผลสรุปที่มีความถูกต้องน่าเชื่อถือ

2. การวิเคราะห์สรุปรวม เป็นการนำผลการวิเคราะห์ทั้งหมดมาพิจารณาร่วมกัน เพื่อวิเคราะห์โดยองค์รวมของปรากฏการณ์ที่ทำการศึกษา และเพื่อจะนำไปสู่การสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (Inductive Method) ทั้งนี้ การวิเคราะห์สรุปรวมที่ทำ ไปก็เพื่อตอบคำถามนำการวิจัยที่ได้กำหนดไว้ ดังรายละเอียดในตารางที่ 3.6

วัตถุประสงค์	แนวคิดทฤษฎีที่ใช้	วิธีการเก็บข้อมูล	ผู้ให้ข้อมูล	แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล
1.ศึกษาและเปรียบเทียบสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง ทั้งในด้านองค์ประกอบ ความหมาย และกระบวนการสร้าง รื้อถอน และสร้างใหม่ของ ความหมาย รวมถึงบทบาทหน้าที่ต่อชุมชน ใน 3 ช่วงเวลา	-สถานภาพของสื่อพื้นบ้าน -กระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม -สัญวิทยาและกระบวนการรื้อถอนความหมาย	-การวิเคราะห์เอกสาร -การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ -การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก -การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม	-แกนนำชุมชนบ้านดง -พระสงฆ์ -มัคนายก -คนแต่คนแก่ -ผู้เข้าร่วมในพิธีกรรมงานศพ	สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพ (ความสมบูรณ์ของรูปแบบและเนื้อหาโดยใช้เกณฑ์สมบูรณ์ (องค์ประกอบต่างๆ มีความสมบูรณ์ครบถ้วน และทำบทบาทหน้าที่ได้ครบถ้วน)/ปานกลาง / อ่อนแอ) ใน 3 ระยะเวลาที่ศึกษา โดยวิเคราะห์จาก 1.องค์ประกอบของสื่อพิธีกรรมงานศพ (คน วัตถุ กิจกรรม พื้นที่) 2. ความหมายขององค์ประกอบต่างๆ (การสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของ ความหมาย และ 3. บทบาทหน้าที่

วัตถุประสงค์	แนวคิดทฤษฎีที่ใช้	วิธีการเก็บข้อมูล	ผู้ให้ข้อมูล	แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล
<p>2. ศึกษาและเปรียบเทียบกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายของสื่อพิธีกรรมงานศพในชุมชนบ้านดงที่เกิดขึ้นในระยะที่ 2 และระยะที่ 3</p>	<p>-กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม</p> <p>-กระบวนการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม</p> <p>-สัญลักษณ์และกระบวนการหรือ-ถอนความหมาย</p>	<p>-การวิเคราะห์เอกสาร</p> <p>-การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ</p> <p>-การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก</p> <p>-การสนทนากลุ่ม</p> <p>-การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม</p>	<p>-แกนนำชุมชนบ้านดง</p> <p>-คนในชุมชนทั้งผู้ที่คัดค้านและผู้ที่ยินยอม</p> <p>-เจ้าหน้าที่จาก สกว. และสถาบันเสนา-พะญา</p>	<p>การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการผลิตและผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม โดยวิเคราะห์จาก</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. รูปแบบการสื่อสาร 2. ผู้ที่มีส่วนร่วม (บทบาท ระดับการมีส่วนร่วม) 3. ช่องทางการสื่อสารและการไหลของข่าวสาร 4. สาร (รูปแบบ เนื้อหา และความหมาย (การสร้าง/รีถอน/สร้างใหม่)ของสาร) 5.เป้าหมาย 6.ผลลัพธ์ 7.ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ แล้วเปรียบเทียบระหว่างระยะที่ 2 และ 3 เพื่อศึกษาความเหมือน/ความแตกต่าง
<p>3.ศึกษาและวิเคราะห์พื้นที่สาธารณะในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพใน</p>	<p>-พื้นที่สาธารณะ</p>	<p>-การวิเคราะห์เอกสาร</p> <p>-การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ</p> <p>-การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก</p> <p>-การสนทนากลุ่ม</p>	<p>-แกนนำชุมชนบ้านดง</p> <p>-คนในชุมชนทั้งผู้ที่คัดค้านและผู้ที่ยินยอม</p>	<p>พื้นที่สาธารณะของชุมชน (รูปแบบคุณลักษณะ บทบาทหน้าที่) โดยวิเคราะห์จาก</p> <ol style="list-style-type: none"> 1.รูปแบบของพื้นที่ 2.คุณลักษณะของพื้นที่แต่ละรูปแบบ

วัตถุประสงค์	แนวคิดทฤษฎีที่ใช้	วิธีการเก็บข้อมูล	ผู้ให้ข้อมูล	แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล
ชุมชนบ้านดง ว่ามีกี่รูปแบบ และแต่ละรูปแบบมีลักษณะอย่างไร		-การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม		3.ผู้ที่มีส่วนร่วมในพื้นที่ (สถานภาพระดับการมีส่วนร่วม) 4.ประเด็นที่ปรากฏในพื้นที่ 5. บทบาทหน้าที่ของพื้นที่ (พท.ผลิตและกระจายข้อมูล ข่าวสาร/พท. ปฏิสัมพันธ์/พท. เชื่อมต่อปัจเจกกับชุมชน/พท.แสวงหาประชามติ/พท. ระดมการมีส่วนร่วม
4. ศึกษาประเภทและคุณลักษณะของทุนของแกนนำชุมชนบ้านดงที่เอื้อให้กระบวนการสื่อสารในข้อ 2 ประสบความสำเร็จ	-ทุน (ตามแนวคิดของปีแอร์ บูร์ดิเย)	-การวิเคราะห์เอกสาร -การสนทนาแบบไม่เป็นทางการ -การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก -การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม	-แกนนำชุมชนบ้านดง -เจ้าหน้าที่จากสกว. และสถาบัน -แสนพะญา -คนในชุมชนบ้านดง	ประเภทและคุณลักษณะของทุนของแกนนำชุมชนวิเคราะห์จาก 1.ประเภททุน (ทุนเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนสัญลักษณ์) 2.คุณลักษณะของทุน (ที่มา วิธีการสั่งสมทุน ปัจจัยที่ส่งเสริม ปัจจัยที่เป็นอุปสรรค) 3.การนำทุนไปใช้ในพท.สาธารณะ (วิธีการนำไปใช้ และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น)

วัตถุประสงค์	แนวคิดทฤษฎีที่ใช้	วิธีการเก็บข้อมูล	ผู้ให้ข้อมูล	แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล
5. ศึกษาองค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพเพื่อขยายผลจากแนวระนาบ (ภายในชุมชนบ้านดง) ไปสู่แนวตั้ง (ระดับอำเภอ และระดับจังหวัด) และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการขยายผล	-กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม	-การวิเคราะห์เอกสาร -การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก -การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม -การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม	-เจ้าหน้าที่จากสถาบันแสน-พะญา -แกนนำจากชุมชนที่ร่วมโครงการขยายผล ทั้งจังหวัด ลำปาง -คนจากชุมชนที่ร่วมโครงการ -เจ้าหน้าที่ภาครัฐ (จังหวัด)	องค์ประกอบของการสื่อสารเพื่อขยายผล วิเคราะห์จาก 1.รูปแบบการสื่อสาร 2. ผู้ที่มีส่วนร่วม (บทบาท ระดับการมีส่วนร่วม ความสัมพันธ์ของผู้ที่มีส่วนร่วม) 3.ช่องทางสื่อสารและการไหลของข่าวสาร 4.สาร (รูปแบบ เนื้อหา ความหมาย) 5. เป้าหมาย 6.ผลลัพธ์ 7.ปัจจัยหนุนเสริม 8.ปัจจัยที่เป็นอุปสรรค 9. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ

ตารางที่ 3.6: วัตถุประสงค์ แนวคิดทฤษฎีวิธีการเก็บข้อมูลผู้ให้ข้อมูล และแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูล

การนำเสนอข้อมูล

สำหรับการนำเสนอข้อมูลในครั้งนี้ ผู้วิจัยนำเสนอข้อมูลโดยใช้วิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) เพื่ออธิบายกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายของพิธีกรรมงานศพ ข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์เอกสาร การวิเคราะห์พิธีกรรมงานศพในฐานะตัวบท การสนทนาอย่างไม่เป็นทางการ การสนทนา กลุ่ม การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม

และแบบไม่มีส่วนร่วม รวมทั้งการทำเวทีคืนความรู้ให้กับชุมชน จะนำมาสรุปและจัดลำดับการนำเสนอตามวัตถุประสงค์แต่ละข้อดังต่อไปนี้

1. ภูมิหลังและบริบทของชุมชนบ้านดง
2. สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง ใน 3 ช่วงเวลา ได้แก่ ระยะเวลา ได้แก่ ระยะเวลา 1 ก่อนหน้าที่จะเกิดโครงการงานศพงดเหล้า ย้อนหลังไป 5 ปี (พ.ศ.2540-2544) ระยะเวลา 2 โครงการเริ่มต้นลงหลักปักฐาน (พ.ศ.2545-2546) และระยะเวลา 3 โครงการเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)
3. กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงที่เกิดขึ้นในระยะที่ 2 (พ.ศ.2545-2546) และระยะเวลาที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)
4. รูปแบบของพื้นที่สาธารณะในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง
5. ประเภทและคุณลักษณะของทุนของปัจเจกระดับแกนนำในชุมชนบ้านดง รวมถึงการนำทุนดังกล่าวเข้าไปใช้ในพื้นที่สาธารณะ เพื่อสื่อให้กระบวนการสื่อสารในข้อ 2 ประสบความสำเร็จ
6. องค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพเพื่อขยายผลจากแนวระนาบ (ภายในชุมชนบ้านดง) ไปสู่แนวตั้ง (ระดับอำเภอ และระดับจังหวัด) และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการขยายผลดังกล่าว

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

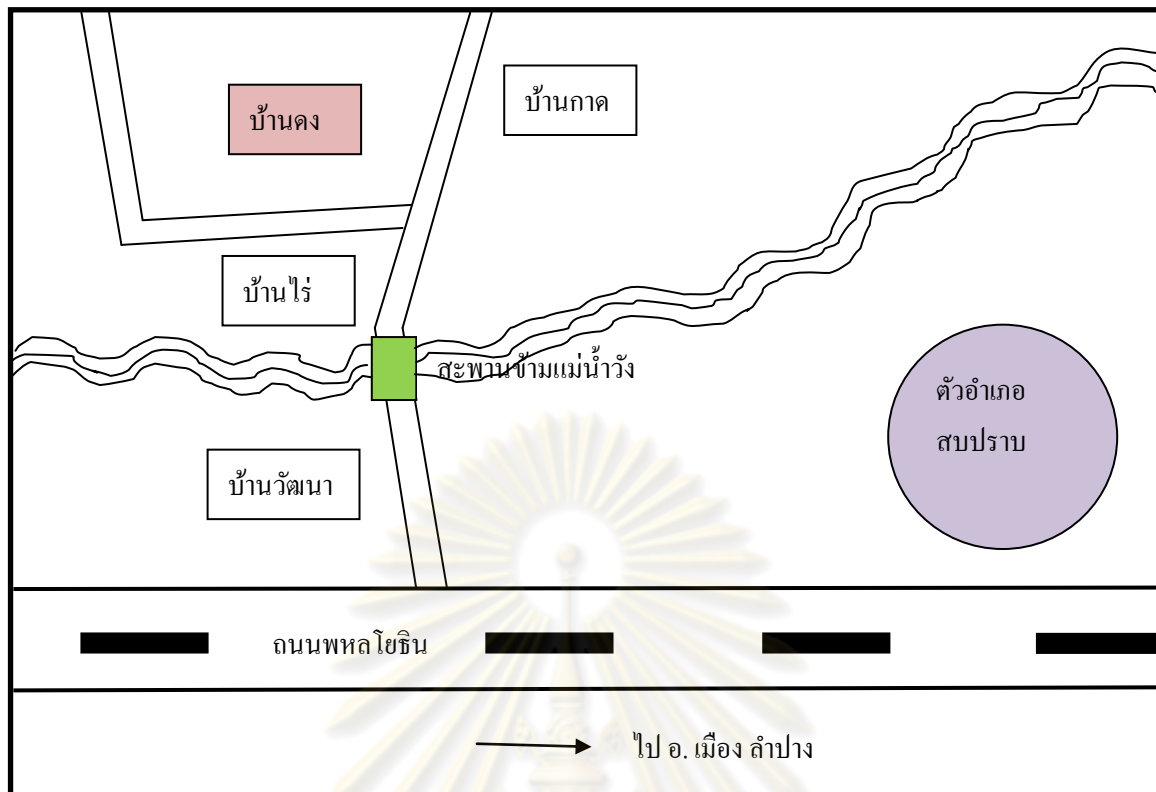
บริบทชุมชน

ในบทที่ 4 นี้จะเป็นการนำเสนอผลการศึกษาวิจัยในประเด็นบริบทชุมชนของบ้านดง ต.นายาง อ.สบปราบ จ.ลำปาง ซึ่งเป็นพื้นที่หลักในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ โดยผู้วิจัยได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 4 ประเด็นตามที่ได้ระบุไว้ในแผนการวิจัยในบทที่ 3 ได้แก่ 1) ประวัติศาสตร์ของชุมชน 2) สภาพการประกอบอาชีพ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน 3) ศักยภาพของชุมชน และ 4) สภาพปัญหาและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนในช่วงเวลา 10 ปี ข้อมูลที่ได้มาจากการลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อทำการสังเกตการณ์ สัมภาษณ์ สนทนากลุ่ม รวมถึง การวิเคราะห์เอกสารจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิต่างๆ โดยแต่ละประเด็นมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

ประวัติศาสตร์ของชุมชน

ชุมชนบ้านดงจัดว่าเป็นหมู่บ้านขนาดกลางค่อนข้างเล็ก ประกอบด้วยครัวเรือนรวม 156 ครัวเรือน ตั้งอยู่ที่หมู่ 2 ต.นายาง อ.สบปราบ จ.ลำปาง ห่างจากตัวจังหวัดลำปางเป็นระยะทาง 60 กิโลเมตร บ้านดงเป็นหนึ่งในเก้าหมู่บ้านของตำบลนายาง ตั้งอยู่ที่ลาดชัน ระหว่างที่ราบชายเขาและที่ราบลุ่มแม่น้ำวัง ภูมิประเทศมีลักษณะผสม ผสานระหว่างที่ลุ่มและที่ดอน อาณาเขตทิศเหนือจรดบ้านกาด หมู่ 1 ต.นายาง ทิศใต้จรด อ.เถิน จ.ลำปาง ทิศตะวันออกจรดบ้านไร่ หมู่ 8 ต.นายาง และทิศตะวันตกจรด อ.เถิน จ.ลำปาง แต่เดิมการเดินทางจากภายนอกยังค่อนข้างลำบากเนื่องจากแม่น้ำวังขวางกั้นระหว่างชุมชนกับตัวอำเภอ ทำให้ชุมชนเป็นชุมชนปิด แต่ต่อมาประมาณปี พ.ศ.2513 มีการก่อสร้างสะพานไม้ทำให้การเดินทางสะดวกมากยิ่งขึ้น และส่งผลให้ชุมชนกลายเป็นชุมชนเปิดมากขึ้นด้วยเช่นกัน และส่งผลให้ระบบทุนนิยมเชื่อมต่อกับชุมชนได้มากขึ้น เพราะเส้นทางคมนาคม ที่สะดวกสบายเป็นปัจจัยสำคัญช่วยเชื่อมต่อชุมชนเข้ากับระบบการค้าภายนอกชุมชน

ภาพที่ 4.1: ที่ตั้งชุมชนบ้านดงและหมู่บ้านใกล้เคียง

ชุมชนบ้านดงมีจุดกำเนิดจากการอพยพเข้ามาตั้งรกรากของคนกลุ่มเล็กๆ กลุ่มหนึ่งในราวปี พ.ศ.2400 (อายุของชุมชนอยู่ในราว 150 ปีเศษ) ในระยะแรกมีผู้เข้ามาตั้งบ้านเรือนรวม 3 ครอบครัว ได้แก่ ครอบครัวพ่อน้อยสุรินทร์ ต้นตระกูลเรือนปานันท์ พ่อน้อยปานันท์ ต้นตระกูลยะระนะ และพ่อน้อยปัญญา ต้นตระกูลเมืองมูล ซึ่งอพยพครอบครัวมาจาก จ. เชียงราย สันนิษฐานว่าเป็นการโยกย้ายถิ่นฐานเพื่อหนีภัยการสู้รบ ซึ่งไม่รู้แน่ชัดว่าเป็นการสู้รบระหว่างผู้ใด (นายมูล ชุ่มธิ, นายตา บุญมา, นายตา เรือนธิ, นายปัน บุญมา, นางจัน ยะระนะ, นางสุข อุดกัณฑ์, และนางแก้ว ชุ่มธิ อ้างถึงใน พรพนิดา มุจลินทโมลี, 2548: 50) เพราะเห็นว่าสภาพพื้นที่ๆ เป็นบ้านดงในปัจจุบันนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ มีลำห้วยไหลผ่านและมีภูเขาล้อมรอบ พร้อมทั้งยังมีสัตว์ป่าอยู่เป็นจำนวนมาก จุดที่ตั้งเดิมของหมู่บ้านนั้นจะอยู่บริเวณด้านล่างติดลำห้วยและลุ่มแม่น้ำวัง แต่เมื่อสี่สิบปีเศษที่ผ่านมาได้มีการโยกย้ายขึ้นมาอยู่บริเวณที่ดอนซึ่งเรียกว่าม่อนหินแก้ว อันเป็นที่ตั้งชุมชนในปัจจุบัน เพราะบริเวณด้านล่างเมื่อถึงฤดูฝน ชვენ้ำหลากพื้นที่จะเต็มไปด้วยโคลนเลน (อินแก้ว เรือนปานันท์, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

บ้านดงมีโรงเรียนของชุมชนซึ่งก่อตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ.2495 ใช้ชื่อว่าโรงเรียนบ้านดง โดยถือว่าเป็นโรงเรียนสาขาของโรงเรียนบ้านกาด ต่อมาภายหลังโรงเรียนได้รับการพัฒนาระบบการเรียนการสอน ทำให้ผู้คนจากบ้านกาดและบ้านไทรก็นิยมส่งลูกหลานมาเรียนที่นี่ ภายหลัง

จึงเปลี่ยนชื่อจากโรงเรียนบ้านดงเป็นโรงเรียนไตรมิตรสามัคคี ซึ่งมีความหมายว่าเป็นโรงเรียนที่
เกิดขึ้นจากความสามัคคีปรองดองของผู้คนจาก 3 หมู่บ้าน (บ้านดง บ้านกาด และบ้านไร่) และยัง
ส่งผลให้เครือข่ายความร่วมมือของทั้งสามชุมชนมีความเหนียวแน่นยิ่งขึ้นอีกด้วย เมื่อบ้านดงดำเนิน
โครงการงานศพดเหล้าประสบความสำเร็จ คนจากบ้านกาดและบ้านไร่ซึ่งได้เรียนรู้จากประสบการณ์
ตรงและได้รับการผลักดันจากตำบลก็ได้นำแนวคิดดังกล่าวไปปฏิบัติในหมู่บ้านของตนด้วยเช่นกัน
โดยยังคงดำเนินการงดเหล้าในงานศพมาจนถึงปัจจุบัน

ต่อมาในปี พ.ศ.2497 กลุ่มผู้นำชุมชนเห็นว่าหมู่บ้านเริ่มมีผู้เข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มขึ้น การ
ปกครองที่ปกครองร่วมกับบ้านกาดนั้นไม่ทั่วถึงและติดต่อสื่อสารกันลำบาก รวมถึงการเดินทางไป
ร่วมงานประเพณีที่บ้านกาดก็ประสบปัญหา เนื่องจากทางเดินเป็นทางลูกรังแคบๆ ตัดผ่านป่าเขา ใน
ฤดูฝนน้ำจะท่วมเส้นทางนี้จึงสัญจรไปมาได้ยาก ผนวกกับ ต้องการความช่วยเหลือด้านงบประมาณ
จากภาครัฐเพิ่มขึ้น จึงดำเนินการขอแยกหมู่บ้าน ออกจากบ้านกาด เป็นบ้าน ดงในปัจจุบัน สำหรับ
ชื่อบ้านดงนั้น มีที่มาจากสภาพของหมู่บ้านที่ตั้งอยู่กลางป่าดงดิบ มีต้นไม้ปกคลุมอุดมสมบูรณ์
(อินแก้ว เรือนปานันท์และคณะ, 2551ก: 16-17)

นอกจากการทำมาหากินเพื่อเลี้ยงชีพแล้วชาวชุมชนบ้านดงยังให้ความสำคัญกับพุทธศาสนา
ในฐานะที่พึ่งพิงจิตใจของชาวบ้าน ในปี พ.ศ.2499 ชาวบ้านจึงร่วมใจกันสร้างสำนักสงฆ์ขึ้นบริเวณ
เนินเขาม่อนหินแก้ว และนิมิต์พระอินจันทร์ อมโร พร้อมด้วยสามเณร รูป จากวัดในหมู่บ้านนาปราบ
มาจำพรรษา ต่อมาชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างกุฏิและตั้งชื่อว่าวัดม่อนหินแก้ว ในภายหลังได้
จดทะเบียนอย่างเป็นทางการและเปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดชัยมงคลในปี พ.ศ.2541 ปัจจุบันมีพระสงฆ์ 3 รูป
สามเณร 1 รูป ปกครองโดยพระมหาสมเกียรติ กิตติสทุโท ซึ่งเป็นเจ้าอาวาส และ มีบทบาทในการ
สนับสนุนการขับเคลื่อน โครงการงานศพดเหล้าของชุมชนด้วย

ภาพที่ 4.2: วิหารวัดชัยมงคล ศูนย์ร่วมจิตใจของชาวบ้านดง

ชุมชนบ้านดงได้มีการพัฒนาขึ้นตามระยะเวลา ในปี พ.ศ.2537 ชาวบ้านได้ติดต่อสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทจังหวัดลำปางเพื่อขอทำถนนลาดยางได้สำเร็จ หลังจากนั้น ผู้ใหญ่กิ่งแก้ว บุญมา ผู้ใหญ่บ้านในยุคนั้น ได้ติดต่อไปยังการไฟฟ้าส่วนภูมิภาคอำเภอเถินเพื่อขอติดตั้งไฟฟ้าในหมู่บ้าน ต่อมาได้รับการติดตั้งไฟฟ้าภาคสมทบ โดยชาวบ้านออกเงินครัวเรือนละ 300 บาทเป็นค่าติดตั้งเสาไฟฟ้าและเดินสายไฟเข้าหมู่บ้าน บ้านดงจึงมีไฟฟ้าใช้ นับแต่นั้นเป็นต้นมา

สภาพการประกอบอาชีพ วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชน

ภายใต้หัวข้อนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลใน 3 ประเด็น ได้แก่ 1) สภาพการประกอบอาชีพ 2) วิถีชีวิต และ 3) วัฒนธรรมของชุมชน

1. สภาพการประกอบอาชีพ

ในอดีต ชาวบ้านส่วนใหญ่ของชุมชนบ้านดงประกอบอาชีพทำนา ทำสวน และทำไร่ที่ตั้งโดยระบบเศรษฐกิจของหมู่บ้านเป็นระบบพึ่งตนเอง ส่วนการเปลี่ยนแปลงมาพึ่งพิงระบบตลาดมากขึ้นนั้น ชาวบ้านไม่สามารถระบุได้แน่ชัดว่าเริ่มต้นขึ้นเมื่อใด แต่จากผลการศึกษาหมู่บ้านแม่ฮาว อ.ห้างฉัตร จ.ลำปาง (อยู่ห่างจากบ้านดงประมาณ 70 กิโลเมตร) ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรวิไล เลิศวิชา (2541: 32) ระบุว่าหมู่บ้านแม่ฮาวเริ่มมีการพึ่งพิงระบบตลาดหลังปี พ.ศ.2510 โดยพ่อค้าชาวจีนขยายการค้าเข้ามาถึงชุมชน ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนบ้านดงเองก็น่าจะเริ่มการพึ่งพิงระบบตลาดในช่วงเวลาเดียวกัน เพราะช่วงเวลาที่ชุมชนมีสะพานเชื่อมกับตัวอำเภอก็อยู่ในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกัน (พ.ศ.2513) ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจของชุมชนค่อยๆ พัฒนามาเป็นระบบเศรษฐกิจแบบคู่ขนาน โดยการผลิตเพื่อยังชีพเป็นระบบหลักและการผลิตเพื่อตลาดเป็นระบบรอง

ในปัจจุบัน ชาวบ้านดงยังคงปลูกข้าวเพื่อกินเองเป็นหลัก โดยแหล่งน้ำในการทำเกษตรมาจากอ่างเก็บน้ำแม่ทวย (ใช้เฉพาะบ้านดง) และอ่างเก็บน้ำแม่กาด (ใช้ร่วมกัน 3 หมู่บ้าน) ผลผลิตที่เหลือจึงขาย (มุมมองของชาวบ้านภายใต้วัฒนธรรมชาวนานั้น การมีข้าวเก็บไว้กินเองถือเป็นความมั่นคงขั้นพื้นฐานของชีวิต และ วิถีการผลิตภายใต้ระบบคิดแบบนี้ไม่ได้คำนึงเฉพาะคนที่อาศัยในชุมชนเท่านั้น แต่ยังมีอันิสงส์ไปถึงลูกหลานที่ออกไปค้าแรงงานต่างถิ่นไกลบ้าน เมื่อกลับไปทำงานหลังช่วงหยุดเทศกาลสงกรานต์ ลูกหลานเหล่านี้มักจะนำข้าวสารติดตัวกลับไปด้วย) ร้อยละ 94 ของชาวบ้านในชุมชนประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยส่วนใหญ่คนกลุ่มนี้ยังเป็นกลุ่มที่ยังมีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง มีครุเรือนเพียงเล็กน้อยที่ต้องเช่าที่ดินทำกิน รองลงมาเป็นอาชีพรับจ้างและค้าขาย สินค้าหลักทางการเกษตรของบ้านดงได้แก่ กล้วย ถั่วลิสง และกระเทียม ส่วนพืชผลอื่นๆ ที่ชาวบ้านนิยมปลูกได้แก่ ข้าวโพดและมะเขือเทศ นอกเหนือจากการเพาะปลูกแล้ว การเลี้ยงวัวก็เป็นอีกอาชีพหนึ่งที่ชาวบ้านส่วนหนึ่งนิยมทำ บางครอบครัวอาจจะทำนาและประกอบอาชีพรับจ้าง

ควบคู่กันไปด้วยเพื่อให้มีรายได้เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพ ตั้งแต่ในราวปี พ .ศ.2530 เป็นต้นมา ประชากรที่เป็นหนุ่มสาวของชุมชนร้อยละ 70 จะเดินทางไปขายแรงงานนอกท้องถิ่น เช่น ในตัวจังหวัดลำปาง ต่างจังหวัด รวมถึงต่างประเทศ ศด้วย (อินแก้ว และคณะ , 2551ก: 25) ปรากฏการณ์ที่คนในชุมชนออกไปขายแรงงานนอกท้องถิ่นส่วนหนึ่งสัมพันธ์กับข้อมูลระดับมหภาคของประเทศ ที่พบว่านับจาก พ .ศ.2530 การสูญเสียที่ดินของเกษตรกรไทยเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ (นิธิ เอียวศรีวงศ์ , 2536: 14) ในกรณีของชุมชนบ้านดง บางครัวเรือนที่มีลูกหลายคน ที่ดินทำกินหลังการจัดสรรมรดกในรุ่นลูกรุ่นหลานมักมีเนื้อที่ไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพ ลูกหลานบางส่วนจึงตัดสินใจขายที่มรดกให้พี่น้องหรือเพื่อนบ้านแล้วเลือกไปขายแรงงานนอกพื้นที่แทนอีกส่วนหนึ่งก็เป็นเพราะคนหนุ่มสาวรุ่นหลังมีค่านิยมว่าการออกไปทำงานต่างถิ่นสามารถสร้างรายได้ที่คิดว่าอาชีพเกษตรกร และยังเป็นหนทางออกไปเรียนรู้โลกกว้างเพื่อแสวงหาประสบการณ์แปลกใหม่ให้ชีวิตด้วย

จากการสังเกตการณ์ พบว่าในชุมชนบ้านดงยังไม่มีตลาดที่เป็นแหล่งรับซื้อผลผลิตทางการเกษตรภายในชุมชน จึงต้องขายให้กับผู้รับซื้อจากภายนอก เป็นหลักและใช้วิธีแลกเปลี่ยนผลผลิตกันเองระหว่างครัวเรือนภายในชุมชนเป็นบางส่วน รวมถึงชุมชนบ้านดงยังคงมีระบบแลกเปลี่ยนแรงงานกันระหว่างครัวเรือนอีกด้วย เช่น การลงแรงเกี่ยวข้าวหรือเก็บเกี่ยวผลผลิตอื่นๆ ซึ่งเป็นเครื่องแสดงโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด ให้ความสำคัญกับเครือญาติและเพื่อนบ้าน รวมถึงยังมีการพึ่งพาอาศัยและมีน้ำใจช่วยเหลือเกื้อกูลกันอยู่

ลักษณะดังกล่าวเป็นการจัดตั้งทางสังคมของหมู่บ้านไทย ที่ฉัตรทิพย์ และพรพิไล (2541: 251-252) ระบุว่ามึลักษณะดังต่อไปนี้คือ 1) ให้ความสำคัญต่อความยั่งยืนของชุมชนโดยรวมมากกว่าประโยชน์สูงสุดของผลผลิตต่อหน่วย 2) ให้ความสำคัญต่อผลประโยชน์ร่วมกันของชุมชน และ 3) ให้ความสำคัญต่อการสืบสายเลือด สถาบันครอบครัว เครือญาติ และชุมชนขนาดเล็ก

ภาพที่ 4.3: ผลผลิตกระเทียมของชุมชนบ้านดงในเดือนเมษายน พ.ศ. 2552

ชาวบ้านที่ยังคงยึดอาชีพเกษตรกรรมในปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นคนวัยกลางคนรวมถึง ผู้สูงอายุบางส่วน คนหนุ่มสาวที่อยู่ในวัยประกอบอาชีพส่วนมากออกไปทำงานต่างถิ่น บางส่วนไปทำงานที่กรุงเทพฯ และอีกส่วนหนึ่งทำงานที่นิคมอุตสาหกรรมลำพูน ด้วยเหตุนี้ จากการลงพื้นที่วิจัยภาคสนามในช่วงเวลาทำงาน ซึ่งมี ไขช่วงเวลาประกอบพิธีกรรม ผู้วิจัยจึงมักได้พบกับผู้สูงอายุ ผู้ที่ทำงานอยู่กับบ้าน และผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรม (ขณะที่อยู่ในไร่นาหรือแปลงผักของคน หรือเลี้ยงสัตว์) เป็นส่วนใหญ่ ส่วนคนหนุ่มสาวและเยาวชน ซึ่งโดยมากทำงานเป็นพนักงานโรงงาน ข้าราชการ พ่อค้าแม่ค้า พนักงานขาย ลูกจ้าง หรือเรียนหนังสือในตัวอำเภอหรือในตัวเมืองนั้น ผู้ที่ทำงานในตัวอำเภอจะพบได้ในเวลาเย็นหลังเลิกงานหรือเลิกเรียน แต่ในวันหยุดสุดสัปดาห์ จะได้พบเห็นคนหนุ่มสาว เยาวชนและเด็กเล็กของชุมชนมากเป็นพิเศษ เนื่องจากลูกหลานหรือเยาวชนที่ไปทำงานหรือเรียนหนังสือในตัวเมืองมักกลับบ้านในวันหยุด

เมื่อเปรียบเทียบเฉพาะภายในชุมชน ครัวเรือนส่วนน้อยที่สมาชิกในครอบครัวประกอบอาชีพรับราชการหรือค้าขายจะมีฐานะทางเศรษฐกิจดี สังกัดจากขนาดและลักษณะของบ้านพัก แต่คนส่วนใหญ่ในชุมชนคือผู้ที่มีฐานะปานกลางและฐานะยากจนซึ่งมีจำนวนใกล้เคียงกัน แต่คนยากจนในชุมชนบ้านดงส่วนมากก็ยังมีย่านพักอาศัยเป็นของตนเอง แม้จะมีขนาดเล็กหรือสภาพเก่าแก่ผุพังบ้างก็ตาม

2. วิถีชีวิต

ชาวชุมชนบ้านดงนั้นเป็นชาวพุทธที่ดำเนินวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย และมีความสัมพันธ์ภายในชุมชนแบบเครือญาติ กล่าวคือทุกครัวเรือนจะรู้จักและมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ยังคงมีน้ำใจไมตรีและการช่วยเหลือเกื้อกูลกันตามแบบสังคมชนบท ยินดีรับฟังปัญหาของกันและกัน การจับกลุ่มสนทนาพูดคุยของคนในชุมชนเป็นวิถีชีวิตปกติ

“กลางคืนก็ไปแอ้วหากัน ถ้าหากรู้ว่าบ้านไหนมีคนป่วยก็จะชวนกันไปเยี่ยมเป็นกลางคืนถ้าว่าง ในหน้าร้อนอย่างนี้ก็จะมารวมกลุ่มนั่งคุยกัน คนหนึ่งก็ เล่าให้ฟังว่าไปไหนมา ทำอะไร ถ้ามีอะไรแปลกมา เขาก็จะอุ้จะเล่าสู่กันไป ตามทุ่งนาที่เลี้ยงวัว กลุ่มเลี้ยงวัวเขาก็จะคุยกัน หน้าหลกหอม (เก็บหอม) คนที่ไปช่วยกันก็ได้พูดจากุยกัอีก อย่างลุง ตอนเย็นก็ขี่จักรยานผ่านไป ตามหมวดบ้านต่างๆ คนที่อยู่ในบ้านก็เรียก ..เฮ้อๆ เข้ามาอุ้กันก่อน ” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

ระหว่างการเดินสำรวจชุมชน ผู้วิจัยพบว่าเพื่อนบ้านมีการแบ่งปันสิ่งของเล็กๆ น้อยๆ ระหว่างกัน เช่น การขอผลไม้จากต้นไม้หน้าบ้าน โดยผู้ขอจะตะโกนแจ้งให้เจ้าของบ้านได้ยินแล้วจึงเด็ดผลไม้ ซึ่งเจ้าของก็ไม่หวง เพียงส่งเสียงตอบรับมาจากบนบ้าน ก็เป็นอันเสร็จพิธี รวมไปถึง

ระหว่างการเยี่ยมชมเยือนตามบ้าน เจ้าบ้านยังแบ่งปันสิ่งที่ ตนผลิตได้ให้กับผู้มาเยือนด้วย เช่น การลงพื้นที่วิจัยในครั้งที่สอง (วันที่ 23 กันยายน 2552) นายอินแก้วได้พาผู้วิจัยไปแวะพูดคุยทำความรู้จักกับเจ้าของบ้านหลังหนึ่ง ซึ่งมีอาชีพผลิตแคบหมู (หนังหมูทอดกรอบ) ขายภายในชุมชน ระหว่างนั้น มีเพื่อนบ้านอีกคนหนึ่งแวะมาเพื่อซื้อแคบหมู และเมื่อได้ทราบจากนายอินแก้วว่าผู้วิจัยเป็นอาจารย์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณีจึงได้พูดคุยปรึกษาเรื่องปัญหาการศึกษาของบุตรชาย โ ดยทั้งเจ้าของบ้านและนายอินแก้วต่างมีส่วนร่วมในการรับฟังปัญหาของหญิงคนดังกล่าวด้วยความใส่ใจ และไม่มีทำที่ราคาคุยพร้อมทั้งให้กำลังใจด้วย การสนทนาดังกล่าวใช้เวลาประมาณ 30 นาที หลังจากนั้นเมื่อนายอินแก้วและผู้วิจัยจะลากลับ เจ้าของบ้านยังได้ให้แคบหมูเพื่อนำไปรับประทานด้วย

สาเหตุที่วิถีชีวิตของชาวบ้านคงมีลักษณะดังกล่าว ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่ามีสาเหตุสำคัญ 2 ประการคือ ประการแรก ชาวชุมชนบ้านคงส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์ทางเครือญาติที่แน่นแฟ้น เนื่องจากจุดเริ่มต้นของการตั้งชุมชน เกิดจากคนกลุ่มเล็กๆ ที่มาตั้งรกรากอยู่ร่วมกัน ดังนั้น เมื่อสืบสายตระกูลจะพบว่าส่วนใหญ่ล้วนมีความเกี่ยวพันกันทางใดทางหนึ่ง ไม่ทางตรงก็ทางอ้อม ชุมชนจึงเป็นการรวมกลุ่มของคนในพื้นที่ที่มีความผูกพันทางประวัติศาสตร์และเชื้อสายบรรพบุรุษร่วมกัน (indigenous community) สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้ชุมชนบ้านคงเป็นชุมชนเครือญาติที่เข้มแข็ง และประการที่สอง ขนาดของชุมชนบ้านคง ยังนับว่าเป็นหมู่บ้านขนาดกลางค่อนข้างเล็ก (156 หลังคาเรือน) ลักษณะทางกายภาพของชุมชนเป็นลักษณะปิด ไม่ใช่ทางผ่านไปสู่อื่นๆ ความสัมพันธ์ระหว่างกันของคนในชุมชนจึงมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่ทั้งในระดับปัจเจก ครัวเรือน และชุมชน ทั้งในเชิงเศรษฐกิจ (การช่วยเหลือ/การหยิบยืม/การลงแรง) เชิงการบริหารจัดการ (รายละเอียดจะกล่าวถึงในหัวข้อการบริหารจัดการของชุมชน) และเชิงวัฒนธรรม (ความสามัคคีปรองดอง/การสร้างและสืบทอดอัตลักษณ์ของชุมชน/ความภาคภูมิใจในตัวตนและรากเหง้าของชุมชน)

ภาพที่ 4.4: ชาวชุมชนบ้านคงกำลังร่วมกันทำต้นคั่วตาน (ของถวายพระ)

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยยังตั้งข้อสังเกตถึงความแตกต่างทางฐานะเศรษฐกิจและการได้รับอิทธิพลจากกระแสบริโภคนิยมที่ปรากฏภายในชุมชน เท่าที่สังเกตพบว่า ถึงแม้ภายในจะมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติที่ใกล้ชิดกัน แต่บางครัวเรือนจะมี ฐานะทางเศรษฐกิจที่โดดเด่นกว่าครอบครัวอื่นๆ ภายในชุมชน ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ประกอบอาชีพค้าขายหรือรับราชการ เช่น ตำรวจ นักการเมืองระดับท้องถิ่น สังเกตได้จากขนาดและความทันสมัยของบ้านพักอาศัย รวมทั้งสิ่งของเครื่องอำนวยความสะดวกที่ใช้ภายในบ้าน นอกจากนี้ความนิยมใช้เครื่องใช้ไฟฟ้าประเภทต่างๆ ก็ปรากฏให้เห็นในแทบทุกครัวเรือน รวมถึงการใช้โทรศัพท์มือถือด้วย ดังที่นายอินแก้วระบุว่า

“แต่ก่อนไม่มีโทรศัพท์มือถือ จะต้องใส่กระเป๋าเตี่ยวหลังหื้อ ตุงๆ เพื่ออวดเป็น แต่บะเคี้ยว.. ละอ่อนก่อนมีใช้ ไผ่ก่อนมี ใช้ (แต่ก่อนใครมีโทรศัพท์มือถือ จะต้องใส่กระเป๋าแกงข้างหลังให้ตุงๆ เพื่ออวดเค้า แต่เดี๋ยวนี้..เต๋ๆ ก็มีใช้ ใครก็มีใช้)” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2552)

อิทธิพลของบริโภคนิยมเริ่มแพร่กระจายมาสู่ชุมชนตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2513 เป็นต้นมา เมื่อคนในชุมชนบางส่วนเริ่มออกไปทำงานนอกชุมชนและมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้น จึงรับแนวคิดด้านการบริโภคเพื่อแสดงฐานะที่เห็นจากชุมชนอื่นเข้ามาปฏิบัติในชุมชน ก่อนหน้านั้น ฐานะทางเศรษฐกิจของคนในชุมชนไม่มีความแตกต่างกันมากนัก และที่สำคัญคนรุ่นปู่ตาตายก็ไม่มีความคิดที่จะเปรียบเทียบหรือสร้างความแตกต่างด้านหน้าตาฐานะ แต่ให้ความสำคัญกับการพึ่งพาอาศัยแบ่งปันกันมากกว่า ภายหลังจากเมื่อหมู่บ้านมีไฟฟ้าใช้ การสร้างความแตกต่างด้านฐานะหน้าตาก็ยิ่งเด่นชัดขึ้นจากการซื้อหาและใช้เครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ภายในบ้าน

การบริโภคเพื่อแสดงฐานะหน้าตาซึ่งปรากฏในพิธีกรรมงานศพอีกด้วย สิ่งที่ปรากฏมาก่อนเริ่มดำเนินโครงการงานศพคงเหลือก็คือพิธีกรรมงานศพของผู้มีฐานะเศรษฐกิจดีหรือเป็นผู้มีหน้ามีตาทั้งในชุมชนเองหรือในหมู่บ้านใกล้เคียง มักนิยมจัดงานใหญ่โต ซื้อปราสาทศพสวยงาม ราคาแพง และมีการเลี้ยงแขกด้วยอาหารพื้นบ้านที่ถือกันว่าเป็นของดีอย่างแกงฮังเล รวมถึง มีการเลี้ยงเหล้าในงานศพด้วย ส่วนผู้ที่มีฐานะเศรษฐกิจรองลงมาก็พยายามเลียนแบบการจัดงานให้ได้ใกล้เคียงกัน ซึ่งส่งผลให้ต้องกู้ยืมเงินมาใช้จัดงาน สิ่งเหล่านี้ทำให้พิธีกรรมงานศพกลายเป็นสัญลักษณ์แสดงความแตกต่างทางชนชั้นภายในชุมชนเอง สำหรับบริบทของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงเหล้าในงานศพนั้น พบว่าในชุมชนบ้านดงไม่มีโรงเหล้าเสรี แต่มีร้านค้าของ ชำของชาวบ้านทั้งหมด 2 ร้าน (ในช่วงที่เริ่มต้นขับเคลื่อนโครงการ แต่ปัจจุบันมีร้านค้าของชาวบ้าน 3 ร้าน) และร้านค้าสหกรณ์ชุมชน 1 ร้าน ซึ่ง คนในชุมชนสามารถหาซื้อเหล้าเบียร์ได้จากร้านค้าทั้งสามแห่ง แต่ก่อนที่จะเริ่มดำเนินโครงการงานศพคงเหล้า นั้น คนในชุมชนนิยมเลี้ยงเหล้าขาวในพิธีกรรมงานศพโดยซื้อครั้งละจำนวนมากจากร้านค้าส่งในตัวอำเภอ

ชุมชนบ้านดงยังคงมีค่านิยมชื่นชมและยกย่องคนดี เช่นเดียวกับการยอมรับคนที่มีความดีซึ่งมีจิตใจกว้างขวางหรือผู้มีอำนาจ สิ่งนี้ เป็นลักษณะของชุมชนแห่งนี้ที่ยังมีความเป็นสังคมเครือญาติเหนียวแน่น คนดี ที่ได้รับการยกย่องคือผู้ที่ทำประโยชน์ให้ชุมชน ส่วนผู้มีฐานะดีหรือผู้มีอำนาจก็เป็นผู้ที่สามารถให้ความช่วยเหลือคนในชุมชนได้ในยามประสบปัญหา อันเป็นลักษณะของระบบอุปถัมภ์ในสังคมชนบทไทย

3. วัฒนธรรมชุมชน

กำเมือง (ภาษาเหนือ) เป็นภาษาถิ่นที่ชาวบ้านดงใช้ในการสื่อสารภายในชุมชน ทั้งผู้สูงอายุ คนหนุ่มสาว และเยาวชน สำหรับผู้วิจัยเองนั้น สังเกตว่าเมื่อผู้วิจัยพูดคุยกับ คนในชุมชนโดยการพยายามพูดภาษาเหนือ ผู้คนจะรู้สึกกระตือรือร้นที่จะพูดคุยกับผู้วิจัยเป็นอย่างยิ่ง รวมถึงให้ความเป็นกันเองมากยิ่งขึ้น ชาวบ้านดงแต่งกายอย่างเรียบง่าย ไม่ฟิธิฟิดัน ผู้ชายสูงอายุมักใส่กางเกงขาก๊วย สีทึม เสื้อผ้าปาน หรือเปลือยอก ผู้หญิงสูงอายุสวมเสื้อคอกระเช้าหรือเสื้อมีแขน ผ้ายืน ผู้ชายวัยทำงานสวมเสื้อยืด กางเกงขาก๊วยหรือกางเกง ขาว ผู้หญิงวัยทำงาน มักใส่เสื้อมีแขนหรือเสื้อยืด กางเกงขาขาว กางเกงขาสวมส่วน หรือผ้าชิ้น การแต่งกายตามสมัยนิยมนั้นพบได้ในกลุ่ม คนหนุ่มสาวที่ทำงานในเมืองและวัยรุ่นเป็นส่วนใหญ่

อันแก้ว เรือนปานันท์ และคณะ (2545: 2-3) ระบุว่าวัฒนธรรมและความเชื่อที่สำคัญของชาวบ้านดงก็คือการนับถือเจ้าพ่อซึ่งมีทั้งสิ้น 8 องค์ ประกอบด้วย เจ้าพ่อจันทร์ตะบุรี เจ้าพ่อแก้วฆ้อง เจ้าพ่อผาแดง เจ้าพ่อผาปก เจ้าพ่อทับม่วง เจ้าพ่อข้อมือเหล็ก เจ้าพ่อโก้งกะ และเจ้าพ่อสิงหนุม โดยชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าพ่อเหล่านี้ประทับอยู่ตามจุดภูมิศาสตร์ต่างๆ ที่มีความหมายต่อชุมชน เช่น เจ้าพ่อผาปกรักษาดอยผาปกซึ่งเป็นต้นกำเนิดของลำน้ำแม่ทวย เจ้าพ่อแก้วฆ้องรักษาลำน้ำแม่กาด ส่วนเจ้าพ่อทับม่วงรักษาเส้นทางสัญจร เหตุที่มีการนับถือเจ้าพ่อจำนวนมากก็เพราะจิตสำนึกทางวัฒนธรรมล้านนา นั้น ยังให้ความสำคัญกับการนับถือผี ซึ่งมีทั้งผีชนชาติ ผีประจำโคตรวงศ์ และผีธรรมชาติ โดยผีธรรมชาติจะสัมพันธ์กับขุนเขาและลำน้ำที่เป็นบริบททางภูมิศาสตร์ที่สำคัญของชุมชน หมู่บ้านในภาคเหนือตอนบน การนับถือเจ้าพ่อจะเชื่อมโยงกับการสร้างด้านระดับหมู่บ้าน (ฉัตรทิพย์ และพรพิไล, 2541: 1-5) ด้วยเหตุนี้ ทั้งการนับถือเจ้าพ่อและตำนานของหมู่บ้านจึงมี บทบาทในการผลิตซ้ำจิตสำนึกของความเป็นหมู่พวกเดียวกันและอัตลักษณ์ร่วม (collective identity) ของคนในชุมชน โดยมีสื่อพิธีกรรมเป็นกลไกหลักในการผลิตซ้ำจิตสำนึกดังกล่าว

เมื่อถึงเดือนกุมภาพันธ์ (หากนับแบบล้านนาโบราณ จะถือว่าเป็นเดือนห้า) ชุมชนบ้านดงจะมีพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ ซึ่งเป็นประเพณีสำคัญของชุมชน และมีการจับสลากเลือกหัวหน้าหมวดบ้านคนใหม่ในพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อด้วย (รายละเอียดเกี่ยวกับหัวหน้าหมวดบ้าน ซึ่งเป็น รูปแบบการบริหารจัดการชุมชนของชุมชนบ้านดงจะปรากฏในหัวข้อศกยภาพของชุมชน)

ในการเตรียมงาน ชาวบ้านจะมีการประชุมและแบ่งหน้าที่กันอย่างชัดเจนว่าแต่ละหมวดบ้าน จะรับผิดชอบดูแลเรื่องใดบ้าง อาทิ อาหาร การจัดเตรียมสถานที่ นอกจากนี้แต่ละหมวดบ้านจะนำ ไม้มาหมวดบ้านละ 5-7 กิโลกรัม ทุกครอบครัวจะนำข้าวสารมาครอบครัวละ 1 ถุงเพื่อใช้ใน พิธีกรรม ซึ่งเป็นรูปธรรมของการ “ออมเงิน ออมครัว” อีกแบบหนึ่ง คนเฒ่าคนแก่จะมีหน้าที่เตรียม ชั้นที่จะเลี้ยงเจ้าพ่อ ซึ่งประกอบด้วยชั้นจำนวน 11 ชั้น ทุกชั้นจะต้องใส่ดอกไม้สีขาว มีชั้นใหญ่ 1 ชั้น ไม้ไผ่ 8 ตัว ส่วนชั้นที่เหลือจะเป็นชั้นเล็ก ไม้ไผ่ชั้นละ 1 ตัว และชั้นสี่สือสี่ซอซึ่ง 1 ชั้น ในวัน ทำพิธีกรรมนั้น พิธีกรรมจะเริ่มขึ้นตั้งแต่เวลา 08.00 น. บริเวณหอเจ้าพ่อซึ่งมี 2 หลัง หลังแรกเป็น หอเจ้าพ่อหลังเก่า ลักษณะเป็นศาลไม้ขนาดเล็ก หลังที่สองเป็นหอเจ้าพ่อหลังใหม่ ลักษณะเป็น ศาลไม้ขนาดใหญ่ มุงหลังคาด้วยสังกะสี ตั้งอยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่บริเวณท้ายหมู่บ้าน พื้นที่โดยรอบเป็น ลานโล่งเตียนที่ชาวบ้านทำความสะอาดอย่างสม่ำเสมอ การไหว้เจ้าพ่อแต่ละหมวดบ้านจะสวดกล่อ กหัวหน้าหมวดบ้านคนใหม่ ส่วนหัวหน้าหมวดบ้านคนเก่าจะอธิษฐานขอพรไปภายหลังพิธีกรรมเสร็จสิ้น

ภาพที่ 4.5: บริเวณที่ตั้งหอเจ้าพ่อ ซึ่งเป็นที่ประกอบพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ

พอถึงเวลาที่กำหนดไว้ คนเฒ่าคนแก่จะเริ่มขอ จ๊อย สำ หหาเจ้าพ่อเพื่อเชิญมาเข้าทรวง เมื่อ เจ้าพ่อเข้าร่างทรงจะขึ้นไปบนหอเจ้าพ่อ คนเฒ่าคนแก่จะเริ่มสอบถามเจ้าพ่อถึงเรื่องราวที่เป็นประโยชน์ ต่อส่วนรวม เช่น เรื่องฝนฟ้าว่าจะตกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ บ้านเมืองจะสงบสุขดีหรือไม่ หลังจากนั้น ผู้ที่มีปัญหาส่วนตัวต้องการสอบถามเจ้าพ่อก็จะนำกรวยดอกไม้รูปเทียนมาถวาย เรื่องที่สอบถาม มีทั้งประเด็นการศึกษาของบุตรหลาน การประกอบอาชีพ รวมถึงปัญหาสุขภาพ เมื่อผู้ที่มีปัญหาได้ สอบถามเจ้าพ่อจนหมดทุกคนแล้ว ก็จะเป็นพิธีพ้อนรำถวายเจ้าพ่อ และนำไม้ที่ไหว้เจ้าพ่อแล้วมา ประกอบอาหารเลี้ยงผู้คนที่มาร่วมงานจนอิ่มหน้าจึงจะถือว่าเสร็จสิ้นพิธีกรรม หลังจากนั้นเป็นการ ร่วมกันเก็บกวาดทำความสะอาดก่อนจะแยกย้ายกันกลับบ้าน

นอกเหนือจากการนับถือเจ้าพ่อและพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อแล้ว ชาวชุมชนบ้านดง ยังคงสืบทอดประเพณีและวัฒนธรรมความเชื่อของชาวล้านนา เช่น การนับถือผีปู่ย่า ซึ่งเป็นบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ประเพณีการนับถือผีปู่ย่าเป็นสิ่งที่เชื่อมร้อยความสัมพันธ์ของคนในชุมชนให้แน่นแฟ้น เนื่องจากเมื่อสืบสาวถึงสายตระกูลแล้วมักจะพบว่าแต่ละคนต่างมีความเชื่อมโยงกัน ไม่ว่าจะโดยทางตรงทางสายเลือด หรือทางอ้อมโดยการแต่งงาน อย่างไรก็ตามอย่างหนึ่ง ซึ่งความเชื่อเรื่องผีปู่ย่านี้ทำให้มีการสวดส่งดูแลพฤติกรรมของเครือญาติในสายตระกูลเดียวกัน นับเป็นกลไกทางสังคมที่ช่วยกำกับความประพฤติของคนในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตัวอย่างของความศรัทธาในผีปู่ย่าของชาวชุมชนที่ปรากฏเป็นรูปธรรมได้แก่ การสร้างหอผีปู่ย่าในบริเวณบ้านเรือน ประเพณีการเลี้ยงผีปู่ย่าประจำปีซึ่งจะเริ่มต้นในช่วงเดือนมิถุนายน และการเลี้ยงผีปู่ย่าในกรณีที่คนในตระกูลแต่งงานออกเรือน

ภาพที่ 4.6: หอผีปู่ย่าภายในบริเวณบ้านของชาวชุมชนบ้านดง

ประเพณีพิธีกรรมอื่นๆ ของชาวบ้านดงที่สำคัญ ได้แก่ ประเพณีสงกรานต์ในเดือนเมษายน ซึ่งลูกหลานจะนำข้าวตอก ดอกไม้ น้ำขมิ้นส้มป่อย เสื้อผ้าใหม่ หรือผ้าเช็ดตัว ผ้าเช็ดหน้า ผ้าเช็ดเท้า ผ้าเช็ดมือ และผู้สูงอายุคนอื่นๆ ในชุมชน นอกจากนี้หลังดำเนินโครงการงานศพจนเห็นผลสำเร็จ ชุมชนยังริเริ่มจัดกิจกรรมเพื่อความบันเทิงภายในชุมชน เช่น การประกวดการประดิษฐ์ศาลาน้ำเต้า การแข่งขันตำส้มตำของกลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น ทำให้เด็กและเยาวชนส่วนมากไม่เดินทางออกไปท่องเที่ยวภายนอกชุมชน เสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนทุกรุ่นของชุมชน และเป็นกระบวนการสร้างความสามัคคีกลมเกลียวภายในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ลดปัญหาอุบัติเหตุและอาชญากรรมได้มาก

ประเพณีตานคอยข้าวเปลือกข้าวสาร หรืองานประเพณีทานข้าวใหม่ ซึ่งจะกระทำภายหลังฤดูเก็บเกี่ยวเพื่อแสดงความกตัญญูต่อพระแม่โพสพ รวมถึงอุทิศส่วนกุศลให้บรรพบุรุษผู้ล่วงลับ

โดยจะนำเสื้อขนาดใหญ่มาปูบริเวณด้านหน้าวิหารวัดชัยมงคล ชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกหรือข้าวสารมาครอบครัวละครั้งกระบวนหรือหนึ่งกระบวนแต่ศรัทธามาเทบนเสื้อ แยกเป็นกองข้าวเปลือกและกองข้าวสารเพื่อถวายวัด เมื่อได้เวลาอันสมควรก็จะนิมนต์พระสงฆ์มารับการदानข้าว ซึ่งจะมีการदानข้าวหลามและปัจจัยอื่นๆ ร่วมด้วย กรรมการหมู่บ้านจะนำข้าวที่ได้จากการदानข้าวดังกล่าวไปขายให้คนในชุมชนเองหรือพ่อค้าจากภายนอกแล้วนำเงินที่ได้มาใช้จ่ายในกิจกรรมของวัดต่อไป

ศักยภาพของชุมชน

ในการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่

- 1) ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน
- 2) ระบบบริหารจัดการและความสัมพันธ์ภายในชุมชน
- 3) โครงข่ายการสื่อสารของชุมชน และ
- 4) เครือข่ายของชุมชน ซึ่งแต่ละประเด็นมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของชุมชนบ้านดงมี 2 ประเภท คือ แหล่งน้ำและป่าไม้

1.1 แหล่งน้ำ ชุมชนบ้านดงมีแหล่งน้ำตามธรรมชาติ 2 แหล่ง คือ อ่างเก็บน้ำแม่กาดและอ่างเก็บน้ำแม่ทวย น้ำของอ่างเก็บน้ำแม่กาดเป็นน้ำที่ไหลมาจากคอยม่อนกลางลงสู่อ่างเก็บน้ำแม่กาด แล้วไหลผ่านบ้านกาดและบ้านดง ซึ่งชาวบ้านดงใช้เป็นแหล่งน้ำในการทำเกษตรกรรม ส่วนน้ำของอ่างเก็บน้ำแม่ทวยเป็นน้ำที่มาจากคอยผาปก น้ำจากอ่างเก็บน้ำแม่ทวยจะถูกปล่อยส่งผ่านคลองส่งน้ำคอนกรีตเข้าหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านใช้เป็นแหล่งน้ำในการทำเกษตรกรรม และยังนำไปใช้ทำประปาหมู่บ้านเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภค นอกจากนี้ ชาวบ้านยังได้ขอพันธุ์ปลาจากกรมประมงมาเลี้ยงในอ่างเก็บน้ำแม่ทวย เมื่อปลาโตเต็มวัยจะเปิดประมุลการจับปลาโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน เงินที่ได้นั้นจะใช้ในการพัฒนาอ่างเก็บน้ำชุมชนเป็นหลัก เช่น การซื้ออุปกรณ์ซ่อมแซมปรับปรุงอ่างเก็บน้ำ และการซื้อลูกปลามาปล่อยลงในอ่างเก็บน้ำเพิ่มเติม เป็นต้น

นอกจากแหล่งน้ำสาธารณะแล้ว ชุมชนบ้านดงยังมีบ่อน้ำสาธารณะอีก 4 บ่อ ซึ่งใช้สำหรับการอุปโภคบริโภคและบางครัวเรือนมีการขุดบ่อน้ำดินไว้ใช้เองด้วย อย่างไรก็ตาม ขณะลงพื้นที่วิจัยภาคสนาม ผู้วิจัยพบว่า ล่าสุดในปี พ.ศ.2552 นั้น ชาวบ้านชุมชนบ้านดงมีแหล่งน้ำจากการทำประปาหมู่บ้านเพิ่มเติม โดยได้แนวความคิดเรื่องการแยกน้ำจากอ่างเก็บน้ำจากการไปศึกษาดูงานที่บ้านสามขา อ.แม่ทะ จ.ลำปาง ซึ่งแต่เดิม ในฤดูแล้งชาวบ้านจะขาดแคลนน้ำในการทำเกษตร ต้องใช้น้ำจากอ่างเก็บน้ำแม่ทวยเพื่อการอุปโภคบริโภคเท่านั้น ภายหลังการศึกษาดูงาน กลุ่มแกนนำชาวบ้าน นำโดยนายอินแก้ว ร่วมกับกรรมการหมู่บ้านส่วนหนึ่ง และชาวบ้านคนอื่นๆ ในชุมชนได้ของบประมาณ โครงการอยู่ดีมีสุข จำนวน 150,000 บาท มาจัดการเดินท่อแยกน้ำจากอ่างเก็บน้ำไป

พักไว้ในลำน้ำห้วยภายในป่า แล้วร่วมกันขุดดินฝังท่อ ก่อนจะนำน้ำดังกล่าวกลับมาใช้อีกครั้งหนึ่ง เพื่อทำการเกษตร ส่งผลให้ชาวบ้านดงสามารถปลูกหอมและกระเทียมในช่วงฤดูแล้งได้เป็นครั้งแรก

นอกจากนี้ชุมชนบ้านดงยังได้วางระเบียบการจัดการเหมืองฝายไว้ด้วย ระเบียบการหลักเป็นแนวปฏิบัติที่กระทำมาตั้งแต่รุ่นปู่ตายาย ส่วนการกำหนดระเบียบปลีกย่อยชุมชนจะกำหนดร่วมกันในแต่ละปีโดยดูจากสถานการณ์เป็นหลัก มีนายเหมืองที่ได้รับเลือกตั้งจากชุมชน ดำรงตำแหน่งนานคราวละ 1 ปี ทำหน้าที่เปิดน้ำเข้าพื้นที่การเกษตรและควบคุมดูแลการใช้น้ำให้เป็นไปตามระเบียบที่กำหนด โดยกำหนดไว้ว่าหากเกิดกรณีล้นทอเปิดน้ำเข้าที่นาของตน บุคคลผู้นั้นจะถูกว่ากล่าวตักเตือนในที่ประชุม หากครวัเรื้อนใดไม่ส่งสมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมขุดลอกเหมืองฝาย (ดำเนินการปีละ 1 ครั้ง) จะถูกปรับเป็นเงิน 100 บาท (อื่นแก้ว และคณะ, 2551: 18) การวางระเบียบการจัดการเหมืองฝายดังกล่าวเป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมที่สำคัญ นักรทพิทยัและพรพิไล (2541: 11) ระบุว่าประวัติศาสตร์ของระบบเหมืองฝายนั้นสามารถสืบขึ้นไปได้ไม่ต่ำกว่า 5-6 ชั่วโมงอายุคน การวางระเบียบเหมืองฝายเป็นการกำหนดข้อบังคับที่สร้างขึ้นด้วยความสมัครใจของคนในชุมชน นับเป็นการใช้มาตรการชุมชนเพื่อจัดการทรัพยากรอีกรูปแบบหนึ่ง ทำให้ชุมชนบ้านดงมีความคุ้นเคยกับการใช้มาตรการชุมชนในการจัดการปัญหาต่างๆ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการทำโครงการงานศพงคเหล่าในภายหลัง

1.2 ป่าไม้ ชุมชนบ้านดงมีป่าชุมชนอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านเหนืออ่างเก็บน้ำแม่ทาย มีพื้นที่ทั้งหมด 9,992 ไร่ ซึ่งในอดีตมีความอุดมสมบูรณ์สูงสุด แต่ในปี พ.ศ.2529 กรมป่าไม้ได้เปิดให้สัมปทานป่าโดยบริษัทเอกชนแห่งหนึ่งได้รับสัมปทานไป แต่ได้ร บการต่อต้านอย่างหนักจากชาวบ้านทั้งจากบ้านดง บ้านกาด บ้านไร่ และบ้านแก่น ทำให้บริษัทที่ได้รับสัมปทานถอนตัวออกไปในที่สุด (เหตุการณ์นี้เป็นข้อบ่งชี้อีกประการหนึ่งว่าชาวชุมชนบ้านดงมีองค์ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์จริงว่าหากชุมชนรวมตัวกันได้ ก็จะมีพลังในการแก้ไข้ปัญหาและสามารถต่อสู้กับแรงกดดันจากภายนอกได้) หลังจากเหตุการณ์ดังกล่าว ชาวบ้านจึงหาแนวทางออกกฎระเบียบในการใช้ทรัพยากรป่าไม้ร่วมกัน โดยแบ่งป่าออกเป็นป่าอนุรักษ์ เนื้อที่ 8,992 ไร่ (หาของป่าได้ นำพืชมามาเป็นอาหารและยาได้สำหรับการใช้สอยภายในครัวเรือน ห้ามจำหน่าย) และป่าใช้สอย เนื้อที่ 1,000 ไร่ (นำพืชมามาเป็นอาหารและยาได้ ตัดไม้เพื่อนำมาสร้างที่อยู่อาศัยได้ แต่ต้องได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการหมู่บ้านก่อน) (พรพนิดา มุจลินท โมลิ, 2548: 89-91)

ชาวชุมชนบ้านดงได้วางกฎเกณฑ์การจัดการป่าไม้ไว้ว่า ในกรณีที่มีคนตั้งครอบครัวใหม่ อนุญาตให้ตัดไม้ได้ครั้งละไม่เกิน 3 ต้น ส่วนคนที่รื้อบ้านเก่าเพื่อสร้างบ้านใหม่ คณะกรรมการหมู่บ้านจะพิจารณาจากการทำงานเพื่อส่วนรวมและต้องมีฐานะยากจนจริงๆ จึงจะอนุญาตให้ตัดไม้มาสร้างบ้านได้ หากใครลักลอบตัดไม้จะต้องถูกปรับเป็นเงิน 500 บาทต่อต้น และนำไม้ทั้งหมดมาเก็บไว้ที่วัด ถ้าไม่ยอมจะถูกตัดออกจากความเป็นสมาชิกของหมู่บ้านและไม่ให้ใช้น้ำจากแหล่งน้ำใน

หมู่บ้านอีกด้วย (อินแก้ว และคณะ, 2551: 17) การวางกฎเกณฑ์การใช้สอยและดูแลทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ส่งผลให้สภาพป่าไม้ของชุมชนยังอยู่ในเกณฑ์สมบูรณ์ดีมาจนถึงปัจจุบัน สะท้อนว่าชาวบ้านคงได้รับการปลูกฝังให้เคารพมาตรการที่ชุมชนร่วมกันกำหนดในฐานะที่เป็น “กฎหมายชาวบ้าน” ซึ่งสิ่งนี้ก็กลายเป็นต้นทุนสำคัญของชุมชนในการดำเนินโครงการงานศพทดเกล้าในเวลาต่อมา

2. ระบบบริหารจัดการและความสัมพันธ์ในชุมชน

การปกครองของบ้านคงอาจพิจารณาได้ใน 2 มิติ มิติแรกคือการปกครองตามระบบราชการ และการปกครองส่วนท้องถิ่น และ มิติที่สอง คือการปกครองตามระบบจารีตชุมชน

การปกครองตามระบบของรัฐคือการปกครองโดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำ ซึ่งผู้ใหญ่บ้านในช่วงดำเนินโครงการงานศพทดเกล้าคือนายหลาน วงศ์กา ซึ่งหมดวาระลงในเดือนเมษายน พ.ศ. 2553 ต่อจากนั้นนายทรงสิทธิ์ ชุ่มธิ ได้ขึ้นดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านต่อจากนายหลานจนถึงปัจจุบัน มีการเลือกตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านจำนวน 9 คน เพื่อทำหน้าที่สอดส่องการทำงานและคานอำนาจของผู้ใหญ่บ้านอีกชั้นหนึ่ง

การปกครองตามระบบจารีตชุมชนของบ้านคงคือระบบการเคารพพระสงฆ์และผู้อาวุโส และอีกส่วนหนึ่งคือการกระจายอำนาจการปกครองในรูปแบบของหมวดบ้าน

ระบบการเคารพพระสงฆ์และผู้อาวุโสของชุมชนบ้านคงมีทั้งที่ปรากฏอยู่ในการศึกษาวิจัยของพรพนิดา (2548: 102) ที่ระบุว่าชาวบ้านในชุมชนบ้านคงมักจะนำปัญหามาปรึกษาพระสงฆ์หรือผู้อาวุโสในชุมชนที่ชาวบ้านเคารพนับถือเพื่อช่วยให้คำแนะนำ เพราะ พระสงฆ์ถือเป็นผู้นำทางศาสนาและชาวบ้านให้ความเคารพในฐานะผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติและการอบรมสั่งสอนชาวบ้าน ส่วนผู้อาวุโสก็เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในชีวิตมากกว่า ผู้อาวุโสเหล่านี้มีจำนวนมากในชุมชน เนื่องจากบริบททางครอบครัวของชุมชนบ้านคงยังเป็นครอบครัวขยาย ภายในหนึ่งครอบครัวจะมีปู่ ย่า ตา หรือยาย อาศัยอยู่กับลูกหลาน ในพิธีกรรมงานศพ ผู้อาวุโสเหล่านี้จะได้รับเกียรติจากเจ้าภาพให้ขึ้นไปอยู่บนเรือนเพื่อดูแลรายละเอียดของพิธีกรรม

จากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัยในการศึกษาชุมชน กรณีของนายอินแก้ว ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้อาวุโสอีกคนหนึ่งของชุมชน พบว่าผู้คนในชุมชนบางคนได้บอกเล่าเรื่องราวหรือปรึกษาปัญหาต่างๆ ทั้งที่เป็นปัญหาส่วนตัวหรือปัญหาของชุมชนให้นายอินแก้วได้รับทราบ โดยมีทั้งที่เดินทางมาพบที่บ้านหรือจากการที่นายอินแก้วได้แวะเยี่ยมเยือนพูดคุยตามบ้านเรือนระหว่างการเดินทางจากบ้านไปวัดหรือร้านค้า

สำหรับบทบาทของพระสงฆ์ในการคัดค้านการดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพนั้น จากการสนทนากับเจ้าอาวาสวัดชัยมงคลและคนในชุมชน ทำให้ทราบว่า พระสงฆ์เองจะข้องเกี่ยวในกิจของฆราวาสเฉพาะในกรณีที่ฆราวาสมาปรึกษาหรือขอความคิดเห็น กรณีการงดเหล้าในงานศพก็

เช่นเดียวกัน พระสงฆ์ของชุมชนไม่ได้ออกมาเคลื่อนไหวในประเด็นนี้เป็นการเฉพาะ นอกจากการเทศน์ธรรมในภาพรวมให้คนในชุมชนทำความดี รักษาศีลห้า จนกระทั่งชุมชนเริ่มดำเนินโครงการดังกล่าว พระสงฆ์จึงออกมาให้การสนับสนุน

การเคารพพระบอวูโสของชุมชนบ้านคงได้วิวัฒนาการมาเป็นส่วนหนึ่งของการปกครองชุมชนด้วย กล่าวคือ ในกรณีที่มีเหตุพิพาทระหว่างเด็กวัยรุ่นในชุมชนกับเด็กจากต่างหมู่บ้านหรือจากต่างตำบล (ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่นานๆ ครั้ง จึงจะเกิดขึ้น) หากเหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นภายในบริเวณชุมชน เมื่อผู้ปกครองและผู้บอวูโสของชุมชนรับทราบ จะเรียกคู่กรณีมาพูดคุยเพื่อสอบถามถึงข้อเท็จจริงของเหตุการณ์ และจะเรียกผู้ปกครองของทั้งสองฝ่ายมาคุยตกลงเจรจากัน หากไม่รุนแรง อกยให้กันได้ ผู้บอวูโสจะขอให้ทั้งสองฝ่ายเลิกแล้วต่อกัน แต่ถ้าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นรุนแรงถึงขั้นเลือดตกยางออก จะมีการปรับสินไหมฝ่ายที่เป็นผู้กระทำ ตามแต่ความเสียหายที่เกิดขึ้นจริง โดยเงินส่วนหนึ่งจะนำเข้าบำรุงชุมชน เช่น ค่าสินไหม 5,000 บาท จะนำเข้าบำรุงชุมชน 500 บาท ด้วยวิธีการดังกล่าว จึงทำให้ชุมชนบ้านคงมีปัญหาเรื่อง การทะเลาะวิวาทในกลุ่มเยาวชนน้อยมาก ซึ่งแนวปฏิบัติเรื่องการปรับสินไหมดังกล่าวเป็นที่รับรู้ของหมู่บ้านอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียงด้วย ว่าหากบุตรหลานของตนมาก่อปัญหาที่บ้านคง เมื่อมีการไต่สวนแล้วพบว่าทำผิดจริง ผู้ก่อเหตุจะต้องจ่ายค่าสินไหมให้กับผู้เสียหายและหมู่บ้าน บทบาทของผู้บอวูโสในการระงับข้อพิพาทของวัยรุ่นของชุมชนบ้านคงนี้พบในชุมชนอื่นในภาคเหนือด้วยเช่นกัน เช่น งานวิจัยของพิรญา ศรีเพชรราช(2549) ก็ระบุถึงบทบาทของผู้บอวูโส ชุมชนบ้านน้ำเกียน จ.น่าน ในการให้ข้อคิดและเตือนสติบุตร หลาน รวมถึงมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของชุมชน

“เวลาเพื่อนหนุ่มวันเสาร์วันอาทิตย์ จะถามว่าพวกวัยรุ่นไปไหนกันหมด ไม่เห็นมีเสียงเอะอะโวยวาย หนูก็บอกเค้าว่าเค้าจะอยู่กันเป็นที่ๆ ไม่ได้มาเอะอะโวยวาย หรือมั่วสุม บางส่วนก็อยู่ที่วัด บางส่วนก็อยู่แถวโรงเรียน” (เกศสุดา เรือนปานนท์, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

ส่วนการปกครองในรูปแบบหมวดบ้านของชุมชนบ้านคงก็คือการแบ่งครัวเรือนของชุมชนออกเป็น 5 กลุ่มหรือหมวด การแบ่งหมวดบ้านจะยึดแนวถนนเป็นเขตแนวในการแบ่ง บ้านเรือนที่อยู่ใกล้กันจะจัดอยู่ในหมวดเดียวกัน หมวดละประมาณ 30 หลังคาเรือน การปกครองในรูปแบบหมวดบ้านที่มีการมอบหมายบทบาทหน้าที่ให้หัวหน้าหมวดบ้านมากขึ้นเกิดขึ้นในยุคของผู้ใหญ่อ้วน บุญมา เป็นระยะเวลากว่าสามสิบปีมาแล้ว คณะกรรมการหมู่บ้านได้วิเคราะห์ชุมชนและเห็นว่าชุมชนมีการขยายตัวขึ้นมากขึ้น โครงข่ายการสื่อสารเดิมอาจไม่ครอบคลุมคนทั้งหมด ทำให้การปกครองดูแลและการกระจายข่าวสารไม่ทั่วถึง จึงพยายามพัฒนารูปแบบหมวดบ้านที่มีมาแต่เดิมมาหนุนเสริม แต่ละหมวดบ้านจะมีหัวหน้าหมวดบ้าน หรือที่ชาวบ้านนิยมเรียกกันอย่างสั้นๆ ว่า

“หัวหน้าหมวด” หมวดบ้านละ 1 คน หัวหน้าหมวดบ้านมีหน้าที่กระจายข้อมูลข่าวสารจากผู้ใหญ่บ้านมาสู่ลูกบ้าน และประสานงานในการเกณฑ์แรงงานเพื่อร่วมทำกิจกรรมชุมชน

การปกครองในรูปแบบหมวดบ้านนั้น ที่จริงแล้วเป็นวิธีการปกครองที่ปรากฏในชุมชนหมู่บ้านในภาคเหนือมาช้านาน โดยชาวบ้านใช้ “ระบบหมวด” มาจัดระเบียบและหน้าที่ของคนในชุมชน ซึ่งมีทั้งหมวดวัด หมวดเหมืองฝาย และหมวดบ้าน (ฉัตรทิพย์และพรพิไล, 2541: 7) แต่ความพิเศษของระบบหมวดบ้านของชุมชนบ้านดงก็คือวิธีการคัดเลือกหัวหน้าหมวดบ้าน

แต่เดิมการเลือกหัวหน้าหมวดบ้านนั้น ผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้เลือกด้วยตนเอง ต่อมา ในภายหลังพบว่า การเลือกหัวหน้าหมวดบ้านโดยผู้ใหญ่บ้านกลับประสบกับปัญหาบางประการ คือ หัวหน้าหมวดบ้านบางคนไม่ได้รับการยอมรับจากลูกบ้านส่วนหนึ่งทำให้ไม่ได้รับความร่วมมือในการทำกิจกรรมต่างๆ หรืออีกกรณีหนึ่งก็คือ หัวหน้าหมวดบ้านบางคนที่ได้รับเลือกแต่ไม่เต็มใจหรือไม่มีเวลาทำหน้าที่

เมื่อปี พ.ศ.2544 ชุมชนจึงได้ทำเวทีประชาคมในหมู่บ้านเป็นครั้งแรก เพื่อเปลี่ยนรูปแบบจากการเลือกหัวหน้าหมวดบ้าน โดยผู้ใหญ่บ้านมาเป็นการจับสลากหมุนเวียนกันเป็นหัวหน้าหมวดบ้านคราวละ 1 ปี ซึ่งแต่ละครอบครัวที่สมาชิกในครอบครัวยังไม่เคยเป็นหัวหน้าหมวดบ้านจะต้องส่งชื่อสมาชิกในครอบครัว 1 คนเพื่อจับสลาก โดยจะกระทำใน พิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อที่ระบุไว้ก่อนหน้านั้น เหตุการณ์นี้มีความน่าสนใจสองประการ ประการแรกคือ การที่ชุมชนเริ่มเกิดต้นทุนของชุมชนเรื่ององค์ความรู้เกี่ยวกับการใช้เวทีประชาคมเป็นกลไกในการสร้างฉันทามติ (consensus) ของชุมชน และประการที่สอง การจับสลากเลือกหัวหน้าหมวดบ้านในพิธีกรรมงานเลี้ยงเจ้าพ่อ แสดงว่าชุมชนได้ให้อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำหน้าที่ตัดสินใจการเลือกหัวหน้าหมวดบ้าน ซึ่งส่งผลให้การขึ้นดำรงตำแหน่งหัวหน้าหมวดบ้านคนใหม่ได้รับการยอมรับจากชุมชน และผู้ที่จับสลากได้ก็มีความตั้งใจในการปฏิบัติหน้าที่เพิ่มมากขึ้น

ด้วยวิธีการจับสลากเลือกหัวหน้าหมวดบ้านดังกล่าว ทำให้ทุกครัวเรือนต่างได้เรียนรู้ทักษะในการทำงานเพื่อชุมชน การประสานงานระหว่างฝ่ายต่างๆ และเข้าใจเป็นอย่างดีถึงปัญหาและสถานการณ์ที่ตนเป็นหัวหน้าหมวดบ้านประสบ เมื่อถึงคราวที่ตนลงจากตำแหน่ง และมีผู้อื่นมาดำรงตำแหน่งต่อไป ก็ยินดีและเต็มใจที่จะให้ความช่วยเหลือและการร่วมมือในการทำงานเพื่อส่วนรวม ระบบหัวหน้าหมวดบ้านยังเอื้อต่อกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในชุมชน เนื่องจากเป็นระบบหมุนเวียนกันทำงาน ทำให้มีการเฉลี่ยและกระจายภาระงานอย่างทั่วถึง ไม่ตกหนักที่ผู้หนึ่งผู้ใด จึงเป็นระบบที่จูงใจให้คนต้องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนด้วยความเต็มใจ

“แต่ก่อน คนที่ไม่ได้มาทำตรงนี้ พอคนที่บ้านบอกว่าต้องทำอะไร เก็บเงินเก็บทอง ก็จะขัดตลอด แต่พอถึงตาตัวเองเป็นหัวหน้าก็จะได้ว่า อ้อ ..มาทำงานตรงนี้นั้นทุกข้ออย่างนี้ มันยาก

“อย่างนี้ต่อไปพอตัวเองลงจากตำแหน่ง ชักชวนให้มาทำอะไรก็จะง่ายขึ้น ให้ความร่วมมือมากขึ้น ”
(อินแก้ว, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

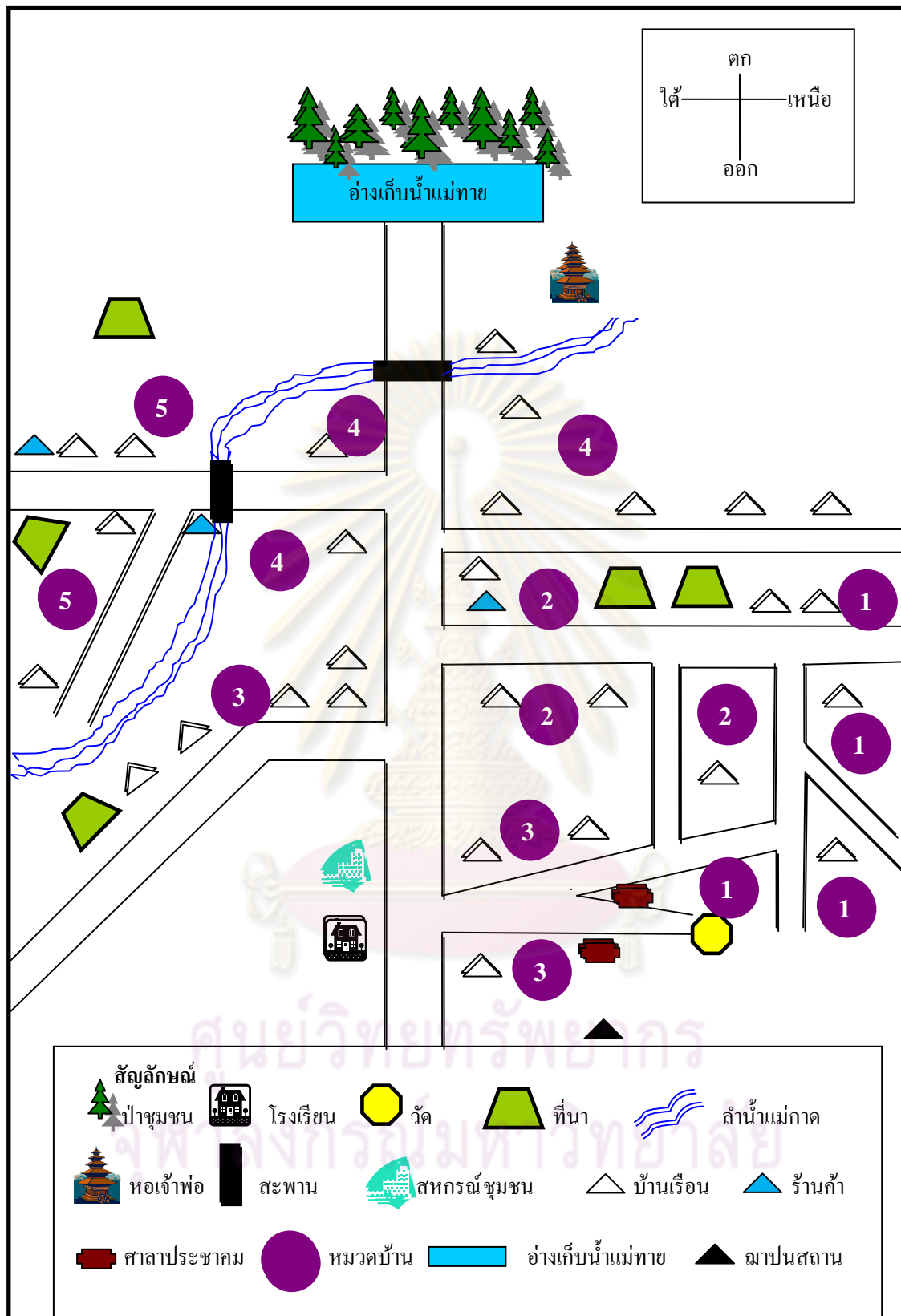
“คนเป็นหัวหน้าต้องมีความรับผิดชอบเพราะมีหน้าที่หลายอย่าง ทั้งประสานงาน คอย
เกณฑ์คนไปทำงานหรือส่งข่าวให้เข้าร่วมประชุม แล้วก็ต้องเก็บค่าน้ำประปาด้วย แต่มีสิทธิ์ได้
เปอร์เซ็นต์จากค่าน้ำประปา” (เดช แก้วที่สุด, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

ระบบบริหารจัดการชุมชนในมิติจารีตชุมชน ทั้งการเคารพผู้อาวุโสและระบบหมวดบ้าน ที่
ได้กล่าวไปข้างต้นนั้น มีบทบาทสำคัญเป็นอย่างยิ่งต่อการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า โดยเฉพาะ
เมื่อนำมาเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องกระบวนการสื่อสารและพื้นที่สาธารณะ ซึ่งผู้วิจัยจะได้อภิปราย
ในประเด็นเหล่านี้ในภายหลัง ภาพที่ 4.7 หน้า 172 เป็นแผนผังแสดงที่ตั้งหมวดบ้านทั้ง 5 หมวดบ้าน
ของชุมชน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 4.7: แผนผังโดยสังเขปที่ตั้งสถานที่สำคัญของชุมชนบ้านดงและตำแหน่ง
 หมวดบ้านทั้ง 5 หมวดบ้าน

3. โครงข่ายการสื่อสารของชุมชน

โครงข่ายการสื่อสารของชุมชนหมายถึงโครงสร้างการสื่อสารภายในชุมชนที่ประกอบด้วย การสื่อสารหลายรูปแบบ และแต่ละรูปแบบได้ถูกเชื่อมร้อยเข้าไว้ด้วยกันผ่าน การสนทนาพูดคุยในชีวิตประจำวันซึ่งถือเป็นรูปแบบการสื่อสารหลักที่ปรากฏในชุมชนบ้านดง รูปแบบการสื่อสารภายในชุมชนบ้านดงประกอบด้วย 1. การสนทนาพูดคุยในชีวิตประจำวัน 2. การพบปะในงานบุญงานประเพณี 3. การประชุมหมวดบ้าน 4. การประชุมหมู่บ้าน 5. หอกระจายข่าว และ 6. การทำเวทีประชาคม

3.1 การสนทนาพูดคุยในชีวิตประจำวัน เป็นการพูดคุยกันทั้งกับสมาชิกภายในครอบครัวและเพื่อนบ้าน ซึ่งมีโอกาสเกิดขึ้นได้ตั้งแต่การตะโกนคุยข้ามรั้วบ้าน พูดคุยริมถนน ข้างบ่อน้ำ ในท้องไร่ท้องนาขณะทำงาน รวมไปถึงตามร้านค้าหรือรถขายสินค้าที่มาเร่ขายในหมู่บ้าน เป็นรูปแบบการสื่อสารที่สำคัญที่สุด เนื่องจากมีความถี่สูงสุด ทุกคนมีโอกาสเข้าร่วมได้ ไม่มีข้อจำกัดทั้งเวลาและสถานที่ และเป็นการสื่อสารที่เชื่อมร้อยการสื่อสารแบบอื่นๆ เข้าด้วยกันอีกด้วย

3.2 การพบปะในงานบุญงานประเพณี เนื่องจากเป็นสังคมเครือญาติ เพราะฉะนั้นงานบุญงานประเพณีทั้งที่เป็นงานส่วนบุคคลหรืองานของชุมชนจึงเป็นงานที่คนในชุมชนถือปฏิบัติว่า จะต้องเข้าร่วมทุกครั้ง ทั้งนี้เพื่อเป็นการรักษาความสัมพันธ์ระหว่างกันและประโยชน์ในการพึ่งพาอาศัยกันในเรื่องต่างๆ งานบุญงานประเพณีจึงเป็นรูปแบบการสื่อสารที่สำคัญอีกแบบหนึ่ง เกิดขึ้นตามวาระโอกาสและมีพื้นที่ขนาดใหญ่ให้คนจำนวนมากเข้าร่วม

3.3 การประชุมหมวดบ้าน เป็นรูปแบบการสื่อสารที่เกิดขึ้นตามวาระโอกาส เมื่อใดก็ตามที่มีประเด็นเร่งด่วนที่ผู้นำต้องการกระจายข่าวสารให้คนในชุมชนรับรู้อย่างทั่วถึงในระยะเวลาอันสั้น ก็ต้องอาศัยการประชุมหมวดบ้าน โดยผู้นำแจ้งข้อมูลให้หัวหน้าหมวดบ้านรับทราบ แล้วหัวหน้าหมวดบ้านก็นัดประชุมชาวบ้านในหมวดของตนเพื่อกระจายข่าวต่อไป หรืออีกกรณีหนึ่ง หากหมวดบ้านใดมีเรื่องที่ต้องตกลงหรือชี้แจงกันเองเฉพาะในหมวดบ้านของตนเองก็สามารถนัดหมายเพื่อพูดคุยกันได้

3.4 การประชุมหมู่บ้าน เป็นรูปแบบการสื่อสารที่เป็นทางการ (มีการลงชื่อผู้เข้าร่วม มีการบันทึกประเด็นการประชุม) มีความถี่สม่ำเสมอ เกิดขึ้นอย่างน้อยเดือนละหนึ่งครั้ง ยกเว้นในกรณีมีเหตุสำคัญ ผู้ใหญ่บ้านก็อาจเรียกประชุมหมู่บ้านในวาระพิเศษได้เช่นเดียวกัน ส่วนมากเป็นรูปแบบการสื่อสารเพื่อกระจายข้อมูลข่าวสารจากทวาราชการหรือหน่วยงานภายนอกให้คนในชุมชนได้รับรู้เพื่อรักษาสิทธิประโยชน์ของตน อีกกรณีหนึ่งเป็นการพูดคุยปรึกษาหารือถึงประเด็นปัญหาเกี่ยวกับการบริหารจัดการภายในชุมชน เช่น การบริหารน้ำประปาหมู่บ้าน การจัดเก็บขยะ การจัดงานบุญหรือการเข้าร่วมงานบุญกับหมู่บ้านอื่นๆ เป็นต้น

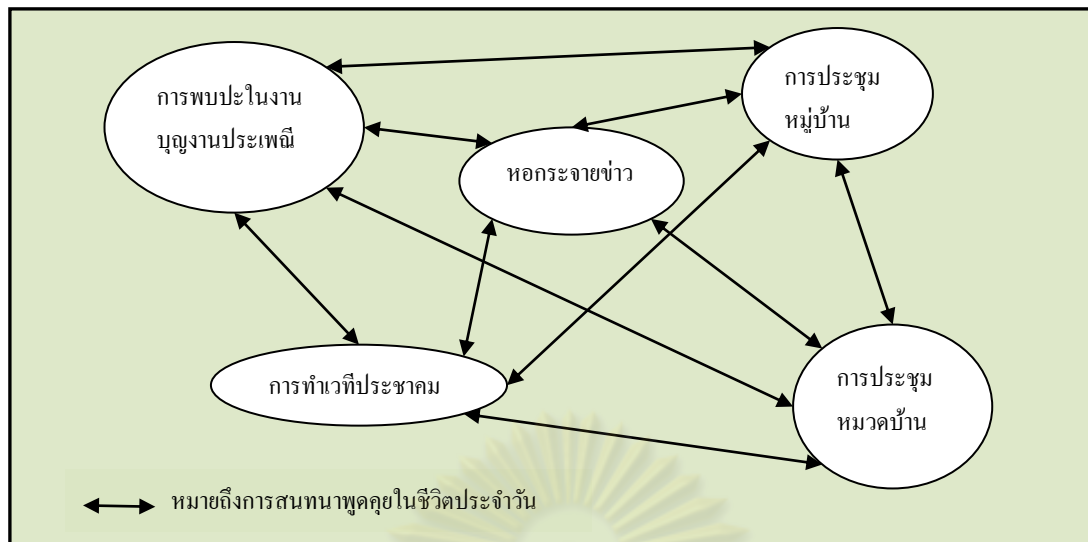
3.5 หอกระจายข่าว หอกระจายข่าวของชุมชนบ้านดงตั้งอยู่ในวัดชัยมงคล เป็นรูปแบบการสื่อสารที่โดยส่วนใหญ่แล้ว ชุมชนมีไว้เพื่อนัดหมายหรือตอกย้ำประเด็นการสื่อสารที่สำคัญ เช่น

พระสงฆ์ใช้ในการแจ้งให้คนในชุมชนได้รับรู้ว่าวันใดเป็นวันพระและ แจ้งกิจกรรมของวัด ผู้ใหญ่บ้านประกาศแจ้งเตือนให้ลูกบ้านเข้าร่วมประชุมหมู่บ้านและแจ้งวาระสำคัญของการประชุม นายหม่อมประกาศแจ้งกำหนดการปล่อยน้ำ รวมถึงกรณีที่มีผู้เสียชีวิตก็จะประกาศเสียงตามสาย ด้วยเช่นกัน แต่ไม่มีการจัดในรูปแบบวิทยุชุมชนที่มีรายการหรือผู้ดำเนินรายการเป็นประจำ เมื่อเปรียบเทียบกับรูปแบบการสื่อสารอื่นที่มีอยู่ในชุมชนบ้านดงแล้ว หอกระจายข่าวยังเป็นการสื่อสารแบบทางเดียว ในขณะที่การสื่อสารอื่นๆ ล้วนเป็นการสื่อสารแบบสองทางทั้งสิ้น

3.6 การทำเวทีประชาคม เป็นรูปแบบการสื่อสารสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นครั้งแรกจากการประชาคมเรื่องการเปลี่ยนวิธีการเลือกหัวหน้าหมวดบ้านในปี พ.ศ.2544 และเกิดขึ้นอีกครั้งเมื่อชุมชนทำโครงการงานศพดเหล้าในปี พ.ศ.2545 ถึงแม้จะเป็นการสื่อสารแบบใหม่แต่ก็เห็นได้ว่าชุมชนเลือกใช้เวทีประชาคมเพื่อตัดสินใจในประเด็นสำคัญของชุมชนที่ต้องการฉันทามติเป็นหนึ่งเดียวกัน

จากรูปแบบการสื่อสารของชุมชนข้างต้น การสนทนาพูดคุยในชีวิตประจำวันและการพบปะกันในงานบุญประเพณีนั้นเป็นรูปแบบการสื่อสารสำคัญที่เชื่อมโยงระหว่างวิถีชีวิตและความคิดความเชื่อของผู้คนในชุมชน เนื่องจากงานบุญประเพณีของชุมชนนั้นมีความหลากหลายเกี่ยวพันกับโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ของคนในทุกด้าน ทั้งการประกอบอาชีพ (งานบุญประเพณีว่าด้วยการเพาะปลูกและการเก็บเกี่ยว) การดำเนินชีวิต (งานบุญประเพณีว่าด้วยการบวช การแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่ และการตาย) และการมีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ (งานบุญประเพณีทางพุทธศาสนา) การพบปะพูดคุยกัน การทำกิจกรรมร่วมกันใน ระหว่างพิธีกรรม เหล่านี้ล้วนเป็น สะพานที่เชื่อมโยงและถ่ายทอดความคิดความเชื่อระหว่างกันชุมชน แล้วแสดงให้เห็นผ่านวิถีชีวิตและวิถีวัฒนธรรมของผู้คนในชุมชนนั่นเอง

สามารถแสดงภาพโครงข่ายการสื่อสารของชุมชนบ้านดงได้ดังภาพที่ 4.8 หน้า 175 ซึ่งจะเห็นว่าลักษณะเฉพาะของโครงข่ายการสื่อสารที่บ้านดงมีจุดเด่นสำคัญ กล่าวคือ นอกจากชุมชนจะมีรูปแบบการสื่อสารหลากหลายให้เลือกใช้ ทั้งแบบดั้งเดิม (งานบุญงานประเพณี การประชุมหมวดบ้าน การพูดคุยสนทนา) และแบบสมัยใหม่ (การประชุมหมู่บ้าน หอกระจายข่าว เวทีประชาคม) รูปแบบการสื่อสารพื้นฐานคือการพูดคุยสนทนาในชีวิตประจำวันของชุมชนนั้นยังคงทำหน้าที่เชื่อมร้อยการสื่อสารรูปแบบอื่นๆ ได้อย่างดีเยี่ยม ส่งผลให้โครงข่ายการสื่อสารของชุมชนมีความเข้มแข็ง เพราะ การกระจายข้อมูลข่าวสารในชุมชนเป็นไปได้อย่างทั่วถึง ไม่ว่าข่าวสารนั้นจะเกิดขึ้นในเวทีแบบใดก็ตาม

ภาพที่ 4.8: โครงข่ายการสื่อสารของชุมชนบ้านดง

4. เครือข่ายของชุมชน

ผู้วิจัยได้จัดแบ่งเครือข่ายของชุมชนออกเป็น 2 แบบ ได้แก่ เครือข่ายภายในชุมชน และเครือข่ายกับชุมชนอื่นหรือหน่วยงานภายนอก ซึ่งแต่ละแบบมีรายละเอียดดังนี้

4.1 เครือข่ายภายในชุมชน เครือข่ายภายในชุมชนเกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของชาวชุมชนเพื่อประกอบกิจกรรมร่วมกัน โดยกิจกรรมดังกล่าวมีประโยชน์ทั้งในระดับปัจเจกและระดับชุมชน ได้แก่ กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ และชมรมผู้สูงอายุ ซึ่งแต่ละกลุ่มมีรายละเอียดดังนี้

1) กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) เกิดจากการริเริ่มของหน่วยงานสาธารณสุขที่เข้ามาคัดเลือกชาวบ้านซึ่งมีศักยภาพให้เป็น อสม. โดยจะได้รับการอบรมถ่ายทอดความรู้และทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่สาธารณสุขประจำสถานีอนามัยบ้านไร่ มีหน้าที่พื้นฐาน ได้แก่ การสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องสุขภาพอนามัยเบื้องต้นให้คนในชุมชน การชั่งน้ำหนักวัดส่วนสูง เด็กก่อนวัยเรียน และ การสำรวจลูกน้ำยุงลาย ปัจจุบันมีนางทองเพ็ญ จันทร์หมุดเป็นประธาน สมาชิกกลุ่มอสม. ของชุมชนบ้านดงมีจำนวน 14 คน โดยกลุ่ม อสม. นี้ มีบทบาท ในการนำเสนอข้อมูลข่าวสารเรื่องโทษภัยของการดื่มเหล้า รวมไปถึงการพูดคุยเรื่องความเครียดของการงดเหล้าในงานศพด้วย (ทองเพ็ญ จันทร์ หมุด, **สัมภาษณ์**, 23 กันยายน 2552)

2) กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มแม่บ้านเป็นกลุ่มที่สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอสพปราบได้จัดตั้งขึ้น เมื่อมีงานประเพณีหรืองานบุญต่างๆ กลุ่มแม่บ้านจะทำหน้าที่ดูแลจัดการเรื่องอาหารและการจัดดอกไม้ ประธานกลุ่มแม่บ้านคนปัจจุบันคือนางมาลี อุดกันทา มีสมาชิกกลุ่มแม่บ้านจำนวน

150 คน นอกจากนี้กลุ่มแม่บ้านยังมีการรวมตัวกันเย็บผ้าส่งโรงงานในกรุงเทพฯ เพื่อสร้างรายได้ให้กับสมาชิกในกลุ่มด้วย (อินแก้ว และคณะ, 2551ข: 23)

3) **กลุ่มออมทรัพย์** กลุ่มออมทรัพย์กลุ่มแรกของชุมชนบ้านดงเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2529 เป็นกลุ่มออมทรัพย์ของกลุ่มหนุ่มสาวซึ่งนายอินแก้วเป็นผู้ริเริ่ม มีเป้าหมายเพื่อเป็นการออมเพื่อค่าใช้จ่ายทางการศึกษา โดยเริ่มต้นจากการเก็บออมคนละ 5-10 บาท ซึ่งถึงแม้ว่ากลุ่มออมทรัพย์ดังกล่าวจะมีอายุยืนยาวประมาณ 2 ปี ก่อนจะยุติลงเมื่อสมาชิกต่างแยกย้ายไปตั้งครอบครัวของตนเอง แต่ก็นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นสั่งสมทุนของชุมชนเรื่องการบริหารจัดการด้านการเงิน (กลุ่มหนุ่มสาวหรือกลุ่มเยาวชนนี้ยังมีบทบาทสำคัญในการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาชุมชนในยุคนั้นด้วย รายละเอียดจะได้กล่าวถึงในภายหลัง ในบทที่ 8 ประเด็นทุนของผู้นำชุมชน)

ปัจจุบัน กลุ่มออมทรัพย์ของชุมชนบ้านดงมีทั้งหมด 3 กลุ่ม แต่ละกลุ่มจะมีกฎเกณฑ์การออมและการกู้ยืมแตกต่างกันไป มีเงินหมุนเวียนประมาณ 50,000-1,000,000 บาท โดยการบริหารจัดการกลุ่ม จะมีการออมเงินเพื่อเป็นเงินทุนหมุนเวียน เช่น เก็บเงินเดือนละ 100 บาทต่อครอบครัว และมีการแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกันโดยให้สมาชิกถือหุ้นในกลุ่มได้สูงสุดคนละ 10 หุ้น โดยจะแบ่งเงินปันผลให้แก่สมาชิกในวันสิ้นปี (อินแก้ว และคณะ, 2551ข: 23) ปัจจุบันนี้แต่ละกลุ่มออมทรัพย์มีสมาชิกภายในกลุ่มเป็นคนในชุมชนซึ่งสามารถเลือกเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ที่มีเงื่อนไขสอดคล้องกับความต้องการของตนได้ โดยพิจารณาจากอัตราดอกเบี้ย และระยะเวลาที่ต้องชำระเงินกู้

4) **ชมรมผู้สูงอายุ** เป็นการรวมตัวกันของกลุ่มผู้อาวุโสในหมู่บ้านที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป ทุกครั้งที่มีการประชุมชมรมผู้สูงอายุเสียชีวิต สมาชิกคนอื่นๆ จะเรียกรับเงินคนละ 10 บาทแล้วรวบรวมมอบให้กับครอบครัวผู้เสียชีวิต นอกจากนี้ กลุ่มผู้สูงอายุหรือคนเฒ่าคนแก่ยังมีบทบาทหลักในการช่วยดูแลการจัดเตรียมสิ่งของประกอบพิธีกรรม รวมไปถึงร่วมฟังการสวดพระอภิธรรมในงานศพอย่างสม่ำเสมอทุกคืนด้วย ส่วนบทบาทของผู้สูงอายุในขณะที่ยังดำเนินโครงการงานศพพล่ามนั้น ผู้สูงอายุมีบทบาทสำคัญในการสื่อสารด้านข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการจัดพิธีกรรมในอดีตให้คนในชุมชนได้รับทราบ โดยแสดงจุดยืนที่สนับสนุนการทำโครงการอย่างชัดเจน

4.2 **เครือข่ายกับชุมชนอื่นหรือหน่วยงานภายนอก** เครือข่ายกับชุมชนอื่นหรือหน่วยงานภายนอกที่สำคัญประกอบด้วย กลุ่มฌาปนกิจ เครือข่ายกับบ้านสามขา เครือข่ายกับสถาบันทางวิชาการและหน่วยงานปกครอง ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1) **กลุ่มฌาปนกิจ** เป็นการรวมกลุ่มของชาวบ้านดงและหมู่บ้านอื่นๆ ในตำบลนาขาง ก่อตั้งมาตั้งแต่สมัยที่บ้านดงยังคงรวมเป็นส่วนหนึ่งของบ้านกาด มีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในพิธีกรรมงานศพ กลุ่มฌาปนกิจมีคณะกรรมการซึ่งกำหนดกฎกติกาในการดำเนินงาน มีการเรียกประชุมร่วมกันปีละ 1 ครั้ง โดยจะมีการเรียกเก็บเงินเมื่อมีผู้เสียชีวิตใน

หมู่บ้านและต่างหมู่บ้าน การเก็บเงินสมาชิกในกรณี ที่ผู้ตายอยู่ต่างหมู่บ้านจะเรียกเก็บเงินครัวเรือน ละ 10 บาท ส่วนกรณีผู้ตายเป็นคนในหมู่บ้านนั้น แต่ละหมู่บ้านจะกำหนดอัตราแตกต่างกันไป ใน กรณีของชุมชนบ้านดง เมื่อมีคนตายในหมู่บ้าน หัวหน้าหมวดบ้านจะเก็บเงินครัวเรือนละ 100 บาท แล้วจัดส่งให้คณะกรรมการกลุ่มฌาปนกิจ เพื่อมอบให้กับครอบครัวของผู้เสียชีวิตในภายหลัง

2) **เครือข่ายกับบ้านสามขา** การเป็นเครือข่ายกับบ้านสามขา ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มี ชื่อเสียงในระดับประเทศด้านการพัฒนาดีเด่นนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นเครือข่ายแบบหลวมๆ เนื่องจาก มิได้มีกิจกรรมที่เป็นแบบแผนปฏิบัติร่วมกันเป็นกิจวัตร อย่างไรก็ดี สืบเนื่องจากการดำเนินงานวิจัย ท้องถิ่นที่เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2545 ชุมชนบ้านดงทำโครงการงานศพปลอดเหล้า ส่วนชุมชนบ้านสามขา ทำโครงการแก้ไขปัญหาน้ำเสีย ทำให้แกนนำจากทั้งสองชุมชน ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความรู้และ ความคิดเห็นระหว่างกันอยู่เป็นระยะๆ รวมถึงแกนนำโครงการของชุมชนบ้านดงได้มีโอกาสไป ศึกษาดูงานที่บ้านสามขา ทำให้เกิดความสนิทสนมคุ้นเคยกัน ดังที่ได้กล่าวในตอนต้นว่า ผลจากการ ไปศึกษาดูงานและปรึกษาหารือ รวมถึงการได้รับการถ่ายทอดความรู้เรื่องการบริหารจัดการน้ำ และ การทำบัญชีของบ้านสามขา ทำให้ชุมชนบ้านดงได้ประยุกต์แนวคิดดังกล่าวมาแก้ไขปัญหาคา รขาดแคลนน้ำเพื่อทำการเกษตร ในฤดูแล้งของชุมชน รวมถึงการแก้ไขปัญหาน้ำเสียครัวเรือนใน เบื้องต้นได้ในระดับหนึ่ง

3) **เครือข่ายกับสถาบันทางวิชาการและหน่วยงานปกครอง** เครือข่ายกับสถาบัน ทางวิชาการและหน่วยงานปกครองของชุมชนบ้านดงนั้น เป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่ ดำเนินโครงการงานศพปลอดเหล้าได้ระยะเวลาหนึ่งแล้ว ซึ่งส่งผลให้ชุมชนบ้านดงเป็นที่รู้จักจาก การประชาสัมพันธ์ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยในเวทีวิชาการต่างๆ ทำให้มีสถาบัน ทางวิชาการจากภายนอก อาทิ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ได้นำนักศึกษามา เยี่ยมชมหมู่บ้าน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและแกนนำของโครงการก็ได้รู้จักกับ นักวิชาการ รวมทั้ง ได้เรียนรู้แนวคิดเรื่องการทำวิจัยจากนักวิชาการเหล่านี้ รวมถึงจากการเข้าร่วม ประชุมกับ สกว. ด้วย นอกจากนี้ การทำโครงการงานศพปลอดเหล้า ยังทำให้แกนนำโครงการได้ รู้จักกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองภาครัฐ ไม่ว่าจะเป็น รองผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ ซึ่งส่งผลให้ สามารถเข้าถึงข้อมูลที่มีความสำคัญต่อชุมชนได้มากกว่าชุมชนอื่นๆ ที่ไม่มีเครือข่ายในลักษณะ ดังกล่าว

สภาพปัญหาและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนในช่วง 10 ปี (พ.ศ.2540-2550)

สภาพปัญหาและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านดงในช่วง 10 ปีนั้น ในที่นี้ ผู้วิจัยวางขอบเขตในการศึกษาโดยพิจารณาความเปลี่ยนแปลงในระหว่างปี พ.ศ.2540-2550 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สัมพันธ์กับการเกิดและเติบโตของโครงการงานศพดเหล่า จากการวิเคราะห์และประมวลข้อมูลต่างๆ พบว่าปัญหาของชุมชนบ้านดง สามารถจำแนกออกเป็นปัญหาหลักได้ 2 ด้าน ได้แก่ 1) ปัญหาอิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงเชิงลบจากภายนอก และ 2) ปัญหาหนี้สินของชุมชน

1. ปัญหาอิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงเชิงลบจากภายนอก

ปัญหาอิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงเชิงลบจากภายนอกในที่นี้ก็คือค่านิยมด้านการบริโภคที่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย ไม่สมเหตุสมผล หรือพฤติกรรมเลียนแบบ เช่น การซื้อเครื่องเล่นวีซีดี โทรทัศน์สีจอแบน 25-29 นิ้ว (อินแก้ว และคณะ, 2551: 26) ซึ่งปรากฏในวิถีชีวิตของคนในชุมชนมากยิ่งขึ้น ปัจจัยที่สนับสนุนให้ค่านิยมดังกล่าวเกิดขึ้นประกอบด้วยปัจจัยด้านกายภาพ คือ การคมนาคมจากชุมชนไปสู่ตัวอำเภอ/ตัวจังหวัดที่สะดวกสบายขึ้นกว่าในอดีตมาก ปัจจัยด้านการประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากปัจจัยด้านกายภาพ ทำให้คนในชุมชนจำนวนหนึ่งออกไปรับจ้างหรือทำงานภายนอกชุมชน ส่งผลให้มีรายได้ที่เพิ่มขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็ได้รับเอาวิถีบริโภคแบบคนในเมืองมาใช้ด้วย และปัจจัยด้านสื่อมวลชน ได้แก่ การโฆษณาผ่านสื่อ โดยเฉพาะสื่อวิทยุและโทรทัศน์ ซึ่งเป็นสื่อที่เข้าถึงคนในชุมชนเป็นวงกว้าง

นายอินแก้ว เรือนปานันท์ นายทรงสิทธิ์ ชุ่มริ และนายสมศักดิ์ อุดกันทาได้ตั้งข้อสังเกตต่อปรากฏการณ์ดังกล่าวว่า หมู่บ้านมีบางอย่างก็เปลี่ยนแปลงไป ชาวบ้านใช้สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ มีการซื้ออาหารที่ประกอบสำเร็จรูปมารับประทานแทนการปรุงอาหารเอง ก่อนหน้าที่จะดำเนินโครงการงานศพดเหล่า เมื่อมีงานบุญประเพณีในชุมชนก็มักจะมีการดื่มเหล้าจนนำไปสู่การทะเลาะวิวาท นอกจากนี้ ไม่ว่าจะมียางขึ้นบ้านใหม่ งานบวช งานศพ ก็พบว่าเจ้าภาพจะต้องทำอาหารเลี้ยงคนทั้งหมู่บ้าน ทำให้บางรายต้องกู้ยืมเงินและ ขอมเป็นหนี้เพื่อจัดงานดังกล่าว (พรพินิตา, 2548: 100)

นายทรงสิทธิ์เอง ได้บอกเล่าถึงบริบทของชุมชนบ้านดง และความแตกต่างที่เกิดขึ้นนับจากอดีตสมัยที่ตนยังเด็กมาจนถึงในวันที่ตนล่วงเข้าสู่วัยกลางคน ไว้ที่น่าสนใจว่า

“ปัจจุบันผมอายุได้ 42 ปี นึกย้อนกลับไปเมื่อสามสิบกว่าปีที่ผ่านมา ผมจำความได้ว่าความเป็นอยู่ของคนในหมู่บ้านลำบากมาก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการทำมาหากินหรือความคิดความอ่านของคนสมัยนั้น จนกระทั่งเมื่อปี 2537 ทางกรมได้เห็นความทุกข์ยากของชาวบ้าน จึงได้สร้างอ่างเก็บน้ำแม่ทายให้เพื่อใช้บริโภคและทำการเกษตร ชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านก็เริ่มดีขึ้นมา ชาวบ้านอยู่

กันแบบพออยู่พอกิน แต่เมื่อมาถึงปัจจุบัน ความเจริญต่างเข้ามาถึงชุมชน ทุกอย่างกลับเปลี่ยนไป ไม่ว่าจะเป็นการทำมาหากินก็สบายขึ้น ความฟุ่มเฟือยก็เกิดขึ้น สมัยผมเป็นเด็กดี อดทน น้ำใจดี คำว่า ร่องเท้าก็ยังไม่จะมีใส่ แตกต่างจากปัจจุบันนี้ ข้าวก็ไม่ต้องตำ น้ำก็ไม่ต้องตัก เด็กๆ รุ่นนี้สบาย ไม่ทำอะไรทั้งนั้น มีแต่ขอ ถ้าไม่ได้ก็อ้างจะฆ่าตัวตายบ้าง พ่อแม่ต้องตามใจ ลูกเป็นนายไปเสียแล้ว ยิ่งหัน มาดูเรื่องของสังคมในชุมชนก็ยิ่งเศร้าใจ เพราะ เวลาว่างในหมู่บ้านก็ต้องมีเหล่านำหน้า ไม่ว่าจะงาน บุญหรืองานบวช ไม่เว้นแม้แต่งานศพ ซึ่งเป็นงานที่เจ้าภาพไม่ได้เตรียมตัวมาก่อน แต่เหล้าก็ยัง นำหน้าอีกเหมือนกัน คิดแล้วอนาถใจ ” (กชกร ชินะวงศ์ (บก.), 2549: 8)

จากการลงพื้นที่สำรวจชุมชนครั้งหนึ่ง นายอินแก้วและผู้วิจัยได้แวะพูดคุยกับครอบครัว หนึ่ง ทั้งสามภรรยาต่างก็ประกอบอาชีพค้าขาย ระหว่างที่พูดคุยกัน ทั้งคู่ได้เล่าให้ นายอินแก้วและผู้วิจัยฟังว่าได้ซื้อคอมพิวเตอร์มือถือ (palm top computer) ซึ่งมีคุณสมบัติสำคัญอีกประการหนึ่งคือ เป็นพจนานุกรมพูดได้ (talking dictionary) โดยทั้งคู่เล่าว่าซื้อให้กับลูกชายซึ่งศึกษาในระดับ ปวช. เพื่อใช้ประกอบการเรียนภาษาอังกฤษ ซื้อมาในราคา 7,000 บาท ผ่านรายคา รสั่งซื้อสินค้าทาง โทรศัพท์รายการหนึ่ง โดยที่ทั้งคู่ยังไม่รู้แน่ชัดว่าเครื่องดังกล่าวทำงานอย่างไร จึง ได้สอบถามผู้วิจัย ว่าเครื่องดังกล่าวใช้งานได้จริงหรือไม่ ซึ่งผู้วิจัยก็ได้ลองสาธิตให้ทั้งคู่ดู และพบว่าเครื่องดังกล่าว สามารถใช้งานได้จริง แต่อาจมีข้อจำกัดสำหรับผู้ที่ไม่รู้ภาษาอังกฤษ และอาจมีราคาสูงเกินไปเมื่อ พิจารณาว่าจะซื้อมาเพื่อใช้เป็นพจนานุกรมเพียงอย่างเดียว

2. ปัญหาหนี้สินของชุมชน

ปัญหาหนี้สินเป็นปัญหาที่สำคัญของชุมชนบ้านดงซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับปัญหาอิทธิพล ของความเปลี่ยนแปลงเชิงลบจากภายนอกที่กล่าวข้างต้น ข้อมูลล่าสุด (พ.ศ.2551) พบว่าชาวชุมชน บ้านดงมีหนี้สินรวมทั้งหมดเป็นเงิน 16,774,362 บาท เมื่อคิดเฉลี่ยต่อครัวเรือนแล้วพบว่า หนึ่ง ครัวเรือนจะมีหนี้สินราว 107,500 บาท (แต่ในความเป็นจริง มีครัวเรือนประมาณร้อยละสิบใน ชุมชนที่ปลอดหนี้โดยสิ้นเชิง ครัวเรือนที่มีหนี้สินส่วนมากมีหนี้สินในราว 50,000-80,000 บาท ครัวเรือนที่มีหนี้สินส่วนน้อยที่เป็นหนี้เกินกว่า 100,000 บาท) แบ่งเป็นหนี้สินจากแหล่งเงินกู้ภายใน ชุมชนจำนวน 4,104,000 บาท และจากแหล่งเงินกู้ภายนอกจำนวน 12,670,362 บาท ในจำนวนนี้ ส่วนใหญ่เป็นการกู้ยืมเงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร และกลุ่มออมทรัพย์ ภายในชุมชน มีเพียงส่วนน้อยที่ มาจากแหล่งเงินกู้นอกระบบ (อินแก้ว เรือนปานันท์, วิสัยวรรณ เทพอด, และทรงสิทธิ์ ชุ่มธิ, สนทนากลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552) การหาแนวทางการชำระหนี้ยังไม่ ชัดเจน ชุมชนยังขาดอาชีพเสริมที่สร้างรายได้ที่แน่นอน อีกทั้งรายได้จากการเกษตรเพียงอย่างเดียว ไม่เพียงพอที่จะชำระหนี้ให้หมดไปได้ (อินแก้ว และคณะ, 2551ก: บทคัดย่อ)

จากการสนทนากลุ่ม พบว่าชาวชุมชนบ้านดงที่มีหนี้สินนี้ ส่วนใหญ่เป็นการกู้ยืมมาเพื่อใช้จ่ายในการทำการเกษตร เนื่องจากการผลิตภาคการเกษตรในปัจจุบันเป็นการผลิตที่ต้องใช้ทุนเข้มข้นมากยิ่งขึ้น การผ่อนชำระค่าเครื่องใช้ไฟฟ้า (โดยเฉพาะในกลุ่มครัวเรือนที่มีหนี้สินเกินหนึ่งแสนบาท พบว่าส่วนมากจะมีปัญหาสำคัญนอกเหนือจากหนี้ในการประกอบอาชีพ คือภาระการผ่อนชำระค่าเครื่องใช้ไฟฟ้าและสินค้าฟุ่มเฟือยอื่นๆ เนื่องจากมีค่านิยมเปลี่ยนเครื่องใช้เป็นสินค้านำเข้าใหม่ที่ปรากฏในโฆษณา) และค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาของบุตรหลาน โดยชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเชื่อว่าการศึกษจะทำให้บุตรหลานของตนมีอาชีพที่มั่นคง ไม่ลำบากเหมือนพ่อแม่ อีกกรณีก็คือการกู้เงินเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปทำงานต่างประเทศ แต่บางรายเมื่อไปถึงก็ไม่มีการทำหรือถูกนายหน้าโกงเงิน และการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าด้วยการกู้เงินจากแหล่งทุนหนึ่งเพื่อนำไปชำระกับอีกแหล่งทุนหนึ่ง ทำให้ดอกเบี้ยที่ต้องชำระพอกพูนเพิ่มขึ้น

ปัจจัยเรื่องภาระหนี้สินนี้ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่ทำให้ผู้นำตามธรรมชาติของชุมชนเกิดความสนใจที่จะผลักดันโครงการงานศพงดเหล้าให้เกิดผลสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรม

ศูนย์วิทยพัทยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง

ในบทที่ 5 นี้ จะเป็นการนำเสนอผลการวิจัยเรื่องสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์การวิจัยข้อแรก ซึ่งระบุไว้ว่าต้องการศึกษาและเปรียบเทียบสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง ทั้งในด้านองค์ประกอบ ความหมาย และกระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย รวมถึงบทบาทหน้าที่ต่อชุมชน ใน 3 ช่วงเวลา

ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้จัดรูปแบบการนำเสนอโดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 ประเด็นหลัก ได้แก่

- 1) รูปแบบของสื่อพิธีกรรมงานศพโดยภาพรวมของชุมชนบ้านดงนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2540 จนถึงปัจจุบัน
- 2) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงระยะที่ 1 ก่อนเกิดโครงการงานศพงดเหล้า (พ.ศ.2540-2544)
- 3) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 โครงการเริ่มต้นลงหลักปักฐาน (พ.ศ.2545-2546)
- 4) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 โครงการเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) และ
- 5) การวิเคราะห์เปรียบเทียบสถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพทั้ง 3 ช่วงเวลา ในด้านองค์ประกอบ ความหมาย และกระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย และบทบาทหน้าที่ของสื่อพิธีกรรม โดยแต่ละประเด็นมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

รูปแบบพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง นับจากปี พ.ศ.2540 ถึงปัจจุบัน

ภายใต้หัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงรูปแบบและกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงโดยภาพรวม ซึ่งเป็นรูปแบบที่ปรากฏใน พ.ศ.2540 และยังคงดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน ข้อมูลเกี่ยวกับกิจกรรมต่างๆ ในพิธีกรรมงานศพที่นำเสนอในช่วงนี้เป็นข้อมูลที่ได้จากการสังเกตการณ์ในพิธีกรรมงานศพ การสนทนากับนายพรชัย อุดกันทา ชาวชุมชนบ้านดงและมัลลิกา นายของวัดชัยมงคล ในวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ.2552 การนมัสการเรียนถามพระอธิการสมหมาย อภินันโท เจ้าอาวาสวัดแสงเมืองมา อ.เมือง จ.ลำปาง ซึ่งมีภูมิลำเนาเดิมเป็นชาว ต.นายาง ในวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ.2552 และจากการสนทนากับคนเฒ่าคนแก่ของชุมชนในขณะลงพื้นที่วิจัยภาคสนามในวาระโอกาสต่างๆ

พื้นที่ที่มีผู้เสียชีวิตในชุมชนบ้านดง ญาติพี่น้องหรือลูกหลานของผู้ตายจะประกอบพิธีอาบน้ำศพแบบเรียบง่าย โดยน้ำที่ใช้อาบน้ำศพเป็นน้ำเปล่า แต่หลังจากอาบน้ำศพเสร็จแล้ว ลูกหลานจะนำน้ำที่ผสมขมิ้นส้มป่อยมาประพรมศพอีกครั้งถือเป็นการขอขมาศพ ซึ่งชาวล้านนามีความเชื่อว่าน้ำขมิ้นส้มป่อยมีสรรพคุณในการปิดเป่าความชั่วร้ายและสิ่งอัปมงคลต่างๆ การแต่งกายให้ศพจะนำเสื้อผ้าของผู้ตายมาสวมแบบปกติ ไม่มีการกลับด้านเสื้อผ้า และไม่มีการนำเงินหรือทองคำใส่ในปากศพ สำหรับการมัดตราสังนั้น มัคนายหรือสัปเหร่อจะดำเนินการโดยนำมือ ของศพประกบกันในท่าพนมมือ และนำ “สรวยคอก” หรือกรวยใส่ดอกไม้ ข้าวตอก และธูป ใส่มือศพแล้วจึงมัดมือ การมัดจะใช้ด้ายสายสิญจน์มัดมือแล้วโยงม้ามัดที่หัวแม่เท้าของศพ ซึ่งด้ายม้วนนี้จะโยงยาวออกมาถึงภายนอกโรงเย็น (โรงศพที่ติดตั้งเครื่องทำความเย็น เพื่อช่วยรักษาสภาพศพไม่ให้เน่าเปื่อยเร็วเกินไปและต้งกลิ่นเหม็น) เพื่อใช้ประกอบพิธีกรรมการจูงศพไปป่าช้าและการบังสุกุลศพในภายหลัง

เมื่อมัดตราสังเสร็จแล้ว ก็จะนำเสื้อผ้าห่อศพ โดยมีผ้าฝ้ายจรัสาด 3 เปลาะ ที่อก ช่วงเอว และหน้าแข้ง ทั้งนี้เพื่อให้การเคลื่อนย้ายศพมาใส่โลงสามารถทำได้สะดวก ในอดีตที่ยังไม่มีโรงเย็น ขณะที่รอการประกอบโลงไม้ จะนำมุ้งมากางคลุมศพไว้ โดยจะมัดหูมุ้งเพียง 3 ด้าน เรียกว่ามุ้ง 3 สาย ซึ่งการกางมุ้ง 3 สายนี้ก็มีสัญลักษณ์เช่นเดียวกันกับตุงสามหาง สื่อถึงความพ่ายแพ้ต่อหลักไตรลักษณ์ อันเป็นกฎธรรมชาติ (ความไม่เที่ยงแท้ ไม่สามารถตั้งอยู่ได้ และความไม่มีตัวตนของสรรพสิ่ง) แต่ในกรณีของชุมชนบ้านดงในปัจจุบัน เมื่อห่อศพด้วยเสื้อแล้วจะนำศพใส่ไว้ในโรงเย็น ในระหว่างนั้นชาวบ้านจะช่วยกันต่อโลงศพที่จะใช้เผาจริง และจะเคลื่อนย้ายศพออกจากโรงเย็นมาใส่ในโลงไม้ในช่วงเย็นวันดา หลังการเวรตานและประกอบพิธีถอนศพเสร็จสิ้น

บริเวณพื้นที่ประกอบพิธีกรรม เจ้าภาพจะเลือกพื้นที่บนบ้านที่กว้างขวางคือส่วนห้องโถงกลางบ้านเป็นพื้นที่ตั้งโลงศพ บางบ้านที่มีลักษณะเป็นโถงโถงขนาดใหญ่ ไม่กั้นห้อง มักนำผ้ามา่านมาขึงหรือกั้นเพื่อแบ่งแยกบริเวณที่ตั้งศพออกจากพื้นที่ส่วนอื่นของบ้าน ทั้งนี้ นอกเหนือจากความสวยงามเป็นระเบียบแล้ว เหตุผลหลักที่สำคัญก็คือความต้องการแบ่งแยกพื้นที่พิธีกรรมออกจากพื้นที่ปกติให้เห็นอย่างชัดเจน ดังภาพที่ 5.1 หน้า 183 สิ่งเหล่านี้ ชี้ให้เห็นว่าชุมชนเองมีสำนึกในเรื่องของการแบ่งแยกระหว่างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (sacred) และพื้นที่โลกียะ (profane) ออกจากกัน เพราะฉะนั้น เฉพาะในช่วงที่ประกอบพิธีกรรมงานศพ พื้นที่ส่วนหนึ่งภายในบ้านก็จะถูกเสกให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วยการนำด้ายสายสิญจน์ไปล้อมรอบบริเวณดังกล่าว รวมถึงการใช้ผ้ามา่านมาขึงกั้นไว้ด้วย และด้วยเหตุที่พื้นที่นี้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จึงพบว่าที่ผ่านมานในอดีต ถึงแม้ว่าจะมีการดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพ แต่ชาวบ้านจะหลีกเลี่ยง ไม่นำเหล้าขึ้นมามีดื่มในบริเวณนี้ แต่จะใช้พื้นที่อื่นๆ ที่มีได้ถูกขิดเส้นและเสกให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่นพื้นที่ใต้ถุนบ้าน หรือพื้นที่ในบริเวณทำครัว เป็นพื้นที่สำหรับการดื่มเหล้าในงานศพ

ภาพที่ 5.1: การใช้ผ้ามาบังกัน เพื่อแบ่งแยกพื้นที่พิธีกรรมออกจากพื้นที่ปกติ

บนโลงเย็นจะมีต้นดอก ต้นเทียน ที่ใช้หยวกกล้วยเป็นฐาน (ในพื้นที่อื่นอาจเป็นขันข้าวตอกดอกไม้) ซึ่งมีความหมายเป็นเครื่องสักการะบูชาและขอขมาต่อพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ นอกจากนี้ ยังมีขันน้ำมนต์ส้มป่อย และสารับอาหารที่ลูกหลานนำมาให้ผู้ตายวันละ 3 มื้อ

ภาพที่ 5.2: ต้นดอก ต้นเทียน ตั้งบน โลงเย็นเพื่อสักการะและขอขมาพระรัตนตรัย

บนโลงอาจตกแต่งประดับประดาด้วยดอกไม้สดหรือพวงหรีด ข้างๆ โลงจะมีโตะหมุ่มบูชา และตุ๊กเหล็กตุ๊กทองซึ่งวางอยู่ด้านล่างข้างโตะหมุ่มบูชา (ตุ๊กเหล็กตุ๊กทองเป็นเครื่องหมายแสดงการขอขมาต่อการล่วงเกินพระพุทธศาสนา ที่ตุ๊กเหล็กตุ๊กทองจะมีการนำกระดาษที่ทากาวติดข้าวเปลือก ข้าวสาร และทรายมาห้อยไว้ เพื่อให้ผู้ตายได้มี โอกาสขอขมาและทำบุญเป็นครั้งสุดท้ายของชีวิต เช่นเดียวกัน

กับแนวคิดเรื่องการขนทรายเข้าวัดหรือการก่อพระเจดีย์ทรายนั่นเอง) ถัดมาจะเป็นการจัดวาง อาสนะสงฆ์ และตั้งกัณฑ์ศีล 1 ชุด สำหรับสมาทานศีล กัณฑ์เทศน์ 1 ชุด ซึ่งจะต้องตั้งทุกวันขณะที่ ประกอบพิธีกรรม เมื่อพระเทศน์เสร็จก็จะถวายกัณฑ์เทศน์ดังกล่าวให้พระ แล้วตั้งกัณฑ์เทศน์ใหม่ แทนที่ และต้องจัดเตรียมของปัจจัยไว้ทั้งหมด 7 ของ ประกอบด้วย ของพระพุทธ ของพระธรรม ของกัณฑ์เทศน์ และของปัจจัยสำหรับถวายพระสงฆ์อีก 4 รูป

ภาพที่ 5.3: ตุ้งเหล็กตุ้งทองซึ่งตั้งอยู่ข้าง โต๊ะหมู่บูชา

กัณฑ์ศีลของชุมชนบ้านดงประกอบด้วยดอกไม้ รูปเทียน และข้าวตอก ส่วนกัณฑ์เทศน์ ของชุมชนบ้านดงนั้น ประกอบด้วยการนำห่อหมาก ข้าวสาร ข้าวสุก กีบข้าว พริก และหอมมาใส่ไว้ในกาละมังสีขาว ซึ่งเป็นความเชื่อว่าสิ่งของที่อยู่ในกาละมัง เมื่อเสร็จพิธีกรรมแล้วจะเป็นสิ่งที่ผู้ตาย ได้รับจากการที่ญาติพี่น้องทำทานไปให้อาหารสุกสำหรับรับประทานได้ทันที ส่วนอาหารแห้ง สำหรับการเก็บไว้รับประทานในภายหลัง ความเชื่อนี้สะท้อนให้เห็นความเชื่อและโลกทัศน์ของชาวล้านนาต่อโลกของคนเป็นและโลกของคนตายที่มีลักษณะเป็นโลกเชิงซ้อน ยังสามารถติดต่อสื่อสารกันได้โดยผ่านช่องทางการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ

ภาพที่ 5.4: กัณฑ์เทศน์ของชาวชุมชนบ้านดง

บริเวณปลายเท้าศพจะตั้งกระถางรูปและจุดไฟยาม ซึ่งไฟยามนี้จะเป็นตะเกียงน้ำมันก๊าด ตั้งไว้เพื่อให้ผู้มาร่วมงานใช้จุดธูปไหว้ศพ ความหมายในเชิงสัญลักษณ์ของไฟยามเป็นการแสดงถึง ปรีชาธรรมว่าชีวิตของคนเรานั้นก็เปรียบเสมือนกับเปลวไฟในตะเกียงที่วันหนึ่งก็ต้องมอดดับลง ส่วนภาพของผู้ตายนั้น บางบ้านก็ตั้งไว้บริเวณนี้ แต่บางบ้านซึ่งไม่มีหรือไม่ได้จัดเตรียมไว้ก็ไม่ตั้ง ภาพของผู้ตาย

ในคืนแรก ชาวบ้านจะ นิมนต์พระสงฆ์มาเทศน์ธรรมและสวดพระอภิธรรมเป็นภาษาบาลี โดยเทศน์ธรรมก่อนสวดพระอภิธรรม สำหรับชุมชนบ้านดง การเทศน์ธรรมจะมีทุกคืน ส่วนการ สวดพระอภิธรรมนั้นไม่จำเป็นต้องสวดทุกคืน แต่อย่างน้อยจะต้องสวดในคืนแรกและคืนสุดท้าย ของการตั้งศพ (คืนวันดา) การเทศน์ธรรมคือการเทศน์โดยใช้คัมภีร์พื้นเมือง เช่น คัมภีร์มาลัยโศค ธรรมมหาวิบาก มหามูลนิพพาน เป็นต้น เนื้อหาส่วนใหญ่ของการเทศน์ธรรมเป็นการชี้ให้เห็นถึง สังกรรมของชีวิตคือการเกิด แก่ เจ็บ ตาย โดยเทศน์เป็นภาษาพื้นเมืองหรือ “กำเมือง” ซึ่งถือว่าเป็น ช่องทางการสื่อสารที่เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้โดยตรง เมื่อพระสงฆ์สวดพระอภิธรรมเสร็จ เจ้าภาพ กัณฑ์เทศน์ในคืนดังกล่าวจะถวายกัณฑ์เทศน์ พระสงฆ์ให้ศีลให้พร เป็นอันเสร็จพิธี

ในคืนวันที่สอง หากเจ้าภาพนิมนต์พระสงฆ์มาเทศน์ธรรมเพียงอย่างเดียวก็จะนิมนต์พระ เพียง 1 รูป พระสงฆ์จะเป็นผู้เลือกและเตรียมคัมภีร์ที่จะใช้เทศน์มาด้วยตนเอง เมื่อพระสงฆ์เทศน์ ธรรมเสร็จ จะเป็นพิธีถวายกัณฑ์เทศน์ พระสงฆ์ให้ศีลให้พร เป็นอันเสร็จพิธี

ในวันสุดท้ายก่อนวันฌาปนกิจศพ ซึ่งชาวบ้านจะเรียกว่า “วันดา” จะมีพิธีกรรมสำคัญหลาย อย่าง ได้แก่ การทำพิธีदान (ทำบุญทำทาน) และถอนศพ โดยการนำศพ ลงจากบ้านมาไว้ที่ไม้ศพที่ ปัจจุบันทำเป็นปราสาทศพ การทำพิธีถอนศพ ต้องจัดเตรียมขัน 2 ขันเพื่อประกอบพิธีกรรม ขันแรก เรียกว่า “ขันส่ำแห่” หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าขันแปด ประกอบด้วย สรวยหมาก 8 ชูด สรวยพลู 8 ชูด และสรวยดอก 8 ชูด ขันที่สองเรียกว่า “ขันถอน” หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าขันสี่ ประกอบด้วย สรวยหมาก 4 ชูด สรวยพลู 4 ชูด และสรวยดอก 4 ชูด ซึ่งทั้งสองขันจะใช้เวลาที่พระสงฆ์มา ประกอบพิธีถอนศพ ก่อนเคลื่อนย้ายศพลงจากบ้าน

ภาพที่ 5.5: ขันแปดหรือขันส่ำแห่ องค์ประกอบหนึ่งของพิธีกรรมงานศพบ้านดง

กิจกรรมต่างๆ ในวันดาจะจัดการในช่วงเวลาเย็น ประมาณ 16.00-17.00 น. จะจัดพิธีदान (ทาน) สิ่งของเครื่องใช้ให้ผู้ตาย ประกอบด้วย การจัดสิ่งของเครื่องใช้ในครัวเรือนที่ผู้ตายเคยครอบครอง ไม่ว่าจะเป็นเสื้อผ้าของผู้ตาย เครื่องใช้ไฟฟ้า ชุดสังฆทาน ห่อข้าว นำมารวมไว้เป็น กองเดียวกัน แล้วนำค้ายสายสัญญาณมาวนรอบสิ่งของดังกล่าว รวมไปถึงรอบบริเวณบ้าน แล้วนิมนต์พระสงฆ์มาประกอบพิธี มัคทายกจะนำชาวบ้านมากล่าวคำถวายสิ่งของเหล่านี้แด่พระสงฆ์ ให้พระสงฆ์กล่าวคำรับไว้ หลังจากนั้นจะทำการขออนุญาตจากพระสงฆ์ที่เป็นประธานในพิธีเพื่อขอยกสิ่งของเหล่านั้น (ซึ่งผู้ตายไม่สามารถนำติดตัวไปได้) ให้แก่ลูกหลานที่สืบทอดหรือญาติพี่น้องที่ยังมีชีวิตอยู่ แล้วนำของปัจจัยไปบูชาสิ่งของที่เข้าพิธีदानไปแล้วกับพระพุทธรูปเพื่อไถ่ถอนคินมา หลังจากนั้นจึงทำพิธีถอนและเคลื่อนศพลงมาจากเรือนมา พิธีदानดังกล่าว สะท้อนให้เห็นคุณค่าเชิงสังคมของพิธีกรรม นั่นคือการจัดระเบียบด้านทรัพย์สินและมรดกของผู้ตาย เป็นการส่งมอบทรัพย์สินของผู้ตายให้กับลูกหลานเพื่อการสืบทอด ทั้งนี้ การมีพิธีกรรมกำกับจะส่งผลให้การจัดสรรและการสืบทอดมรดกเป็นไปอย่างราบรื่น

พิธีถอนจะเริ่มต้นจากพระสงฆ์สาวกถอน ญาติของผู้ตายจะนำขันแปดและขันสี่ลงจากเรือนก่อน หลังจากนั้น ชาวบ้านจะรีบเคลื่อนศพลงจากเรือนทางบันไดบ้านที่ใช้ปกติ (ไม่มีการทำบันไดหลอกผี) ขณะที่ช่วยกันยกโลงศพไปใส่ปราสาท จะมีผู้ประกอบพิธีกรรมอีกส่วนหนึ่งที่รอรับโลงศพอยู่บนปราสาท จะร้องทักว่า “หามอะหยังมา” คนที่หามโลงศพมาก็จะตอบว่า “หามหิด (หามโลงศพ)” คนรอรับโลงจะถามต่อว่า “หามมายะหยัง (หามมาทำไม)” คนแบกโลงศพจะตอบว่า “เอามาใส่ให้... (ชื่อผู้ตาย)” คนที่รอรับโลงอยู่ก็จะตอบว่า “เออ..เอามาหีย มาอันเดียวพอละ อย่าไปหื้อมีแห้มซำ บ่หื้อซอนละต่อไปนี้ (เอามาเออะ..เอามาโลงเดียวก็พอแล้ว อย่าให้มีอีกเลย จะไม่มี (คนตาย) อีกแล้วต่อไปนี้)” ต่อจากนั้นจะนำใบไม้ที่หาได้ในบริเวณนั้น มา 1 ใบเพื่อปิดภายในโลงศพ พร้อมกับพูดว่า “ขวัญคนก่อขอหื้อหนี ขวัญผีจะมายุ่แทน ” ทั้งหมดนี้เป็นเคล็ดเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจให้กับญาติพี่น้อง ผู้ที่มาช่วยงาน และคนในชุมชนไม่ให้เกิดความหวาดกลัวหรือวิตกกังวล

ภาพที่ 5.6: คนในชุมชนร่วมกันเคลื่อนศพจากบนบ้านมาสู่ปราสาทศพ

กิจกรรมสำคัญอีกอย่างหนึ่งในวันดา คือการจัดเตรียมข้าวปลาอาหารไว้สำหรับรับรองแขกหรือที่มาร่วมงาน ซึ่งมีทั้งการเลี้ยงอาหารกลางวันในวันดา อาหารว่างหลังสวดอภิธรรมในคืนวันดา และการจัดเตรียมอาหารสำหรับปรุงเพื่อเลี้ยงแขกในวันฉาปนกิจศพ กิจกรรมเหล่านี้ กลุ่มแม่บ้านในชุมชนจะเข้ามาช่วยเหลือเจ้าภาพด้วยการรับผิดชอบดูแลการจัดเตรียมวัตถุดิบ เครื่องปรุง รวมไปถึงการช่วยกันประกอบอาหารจนเสร็จสิ้นเพื่อเลี้ยงดูผู้มาร่วมงาน ส่วนการจัดเตรียมถ้วยชามที่จะต้องใช่ ซึ่งมีเป็นของกองกลางของหมู่บ้าน ปกติจะเก็บไว้ที่วัด เมื่อมีพิธีกรรมงานศพ ชาวบ้านคงจะแบ่งการรับผิดชอบในการดูแลเรื่องถ้วยจานตามระบบหมวดบ้าน ตั้งแต่การนำมาจากวัดล้างทำความสะอาด ไปจนถึงตรวจสอบความเรียบร้อย และส่งคืนวัด โดยเวียนกันดูแลหมวดละ งานจนครบทุกหมวดบ้าน การเข้ามาดูแลกิจกรรมลักษณะนี้ เป็นการเข้ามามีส่วนร่วมในพิธีกรรมและช่วยแบ่งเบาภาระของเจ้าภาพได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 5.7: กลุ่มแม่บ้านกำลังช่วยกันจัดเตรียมอาหารสำหรับเลี้ยงผู้มาร่วมงาน

ส่วนสิ่งของที่จัดเตรียมไว้ตรงปราสาทศพ จะต้องมิใช่ข้าวแกบ่อกเปลือกที่จัดเตรียมไว้สำหรับล้างหน้าศพ กระบอคน้ำหยาดซึ่งชาวบ้านจะตัดกระบอกล้างไม้น้ำไปมาจัดเตรียมไว้ และตุ้งสามหาง ซึ่งเสียบอยู่ด้านหน้าปราสาทศพ ส่วนห่อข้าวหรือที่ชาวบ้านคงเรียกว่า ห่อข้าวด้วนนั้น จะนำมาใส่ไว้ในปราสาทศพ หลังจากเคลื่อนศพจากบ้านมาอยู่ในปราสาทในเย็นวันดา พร้อมกับการนำต้นดอก ต้นเทียน และพวงหรีดต่างๆ มาประดับประดารอบๆ ปราสาทศพด้วย

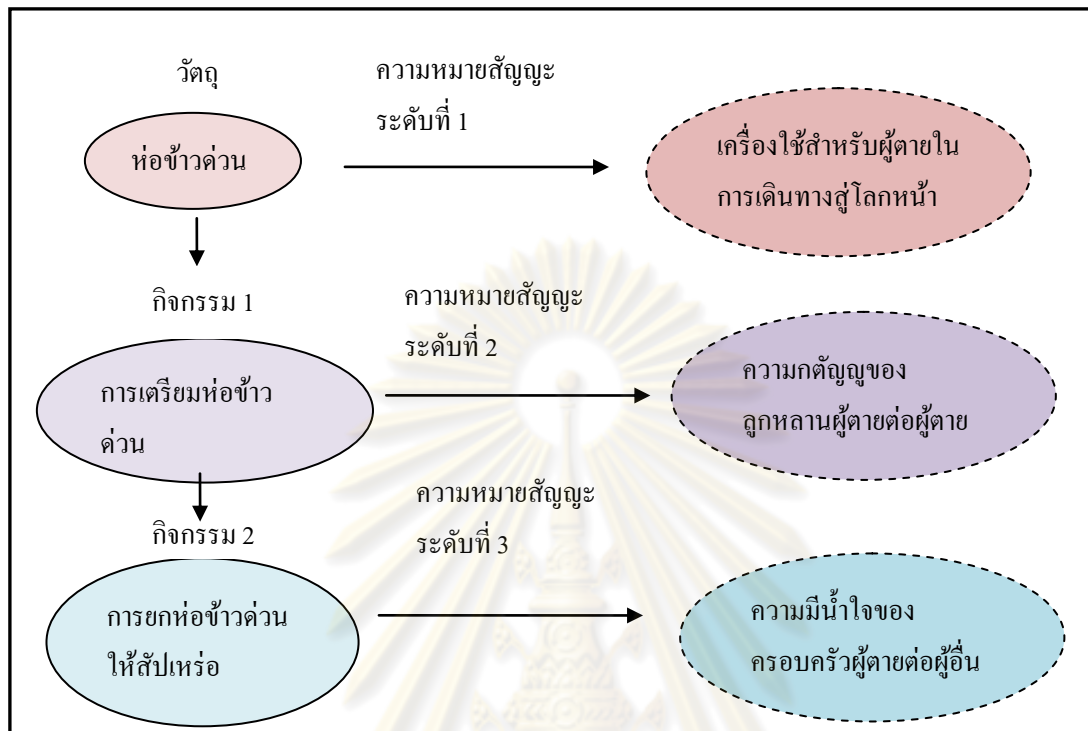

ภาพที่ 5.8: ห่อข้าวคว่นบนเก้าอี้ ระหว่างรอนำขึ้นไปจัดไว้บนปราสาทศพ

ห่อข้าวคว่นของชุมชนบ้านดงเป็นเครื่องสะท้อนโลกทัศน์ของชาวล้านนาที่เชื่อว่าโลกของคนเป็นและคนตายนั้นเป็นโลกเชิงซ้อน ชีวิตหลังความตายไม่ได้สิ้นสุดลงแต่ยังต้องมีการเดินทางต่อไป ซึ่งโลกทัศน์ดังกล่าวนี้คล้ายคลึงกับโลกทัศน์ของชาวไตแดงในประเทศเวียดนามในงานศึกษาของ พิเชฐ สายพันธ์ (2542) ที่พบว่าชาวไตแดงจะมีพิธีสวดส่งผีฟ้าในพิธีกรรมงานศพโดยจะเซ่นไหว้ด้วยสิ่งของต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นข้าวของเครื่องใช้หรืออาหาร เพื่อเป็นสัญญาณว่าผู้ตายจะได้รับความสะดวกสบายในโลกหน้า ห่อข้าวคว่นมีลักษณะเป็นข่ามที่ทำจากผ้าทอพื้นเมืองพื้นสีขาวเดินลวดลายด้วยด้ายดำ ในห่อข้าว ชาวบ้าน จะจัดเตรียมสิ่งของหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็นแปรงสีฟัน ยาสีฟัน แวนหัว สบู่ แป้ง มีด รองเท้า ไฟฉาย เมียง นูหรี ข้าวสาร ข้าวสุก กับข้าว ไม้ขีดไฟ ข้าวต้มมัด และของหวาน ใส่ไว้ในข่ามผ้าทอพื้นเมืองจนเต็ม ซึ่งห่อข้าวนี้ ภายหลังจากทำพิธีทานให้กับผู้ตายแล้ว จะไม่ได้เผาไปพร้อมกับศพ แต่จะมอบไว้ให้กับกลุ่มสัปเหร่อที่ดูแลการเผาศพได้ใช้ประโยชน์ เช่น อาหารสุก ข้าวต้มมัด หรือขนมหวาน สามารถรับประทานได้โดยระหว่างรอให้ศพไหม้จนหมดสิ้น ส่วนข้าวของเครื่องใช้อื่นๆ นั้นสัปเหร่อจะแบ่งกันนำไปใช้ตามความเหมาะสม

ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นภูมิปัญญาของชุมชนอย่างแท้จริง ในการใช้ประโยชน์จากข้าวของต่างๆ อย่างคุ้มค่า ในกรณีนี้ ห่อข้าวคว่น ได้สื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ถึง 3 ระดับ กล่าวคือ ความหมายในชั้นต้น ห่อข้าวคว่นในฐานะวัตถุคือสิ่งของสำหรับผู้ตายได้ใช้สอยในการเดินทางไปสู่โลกหน้า ส่วนความหมายระดับที่สองที่ซ่อนอยู่อีกชั้นหนึ่งในขั้นตอนของกิจกรรม การจัดเตรียมสิ่งของที่จำเป็นอย่างครบถ้วนในห่อข้าวคว่นเป็นการแสดงถึงความกตัญญูตเวทีที่บุตรหลานและญาติพี่น้องของผู้ตายได้แสดงต่อผู้ตายเป็นครั้งสุดท้าย ส่วนการยกสิ่งของในห่อข้าวคว่นให้สัปเหร่อได้ใช้ประโยชน์ นอกจากจะเป็นประโยชน์เชิงปฏิบัติการ (practical) ในชีวิตจริงแล้ว ยังมีความหมายเชิงสัญลักษณ์ระดับที่ 3 แฝงอยู่ด้วย คือความมีน้ำใจของครอบครัวผู้ตายต่อผู้อื่น ระดับชั้นของความหมาย

ดังกล่าว สามารถแสดงเป็นแผนภาพได้ ดังภาพที่ 5.9 ซึ่งแสดงความหมายเชิงสัญลักษณ์ทั้งสามระดับของห่อข้าวด้วน

ภาพที่ 5.9: ความหมายเชิงสัญลักษณ์ทั้งสามระดับของห่อข้าวด้วน

เช้าวันฉาปนกิจศพหรือที่ชาวบ้านคงเรียกว่า “วันเสียดศพ” นั้น เจ้าภาพจะนิมนต์พระสงฆ์มาตั้งแต่เวลา 08.00 น. หลังจากไหว้พระและสมาทานศีลแล้ว พระสงฆ์จะสวดธรรมะนิยาม (เนื้อหาเกี่ยวข้องกับความไม่เที่ยงของสังขาร) และเทศน์ธรรม หลังจากนั้น มัคทายกจะทำพิธีสุมาค้ำदान โดยการนำน้ำมันสั้มป่อยมาประพรมสิ่งของที่จะทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ต่อจากนั้น มัคทายกจะเวรदानต่อหน้าพระสงฆ์ ซึ่งเป็นการกล่าวบรรยายว่าผู้ตายได้รับบุญกุศลจากช่องทางใดบ้าง (เช่น บรรยายถึงสิ่งของที่ได้นำมาประกอบพิธีทำบุญทำทาน ไม่ว่าจะเป็นตุ้งเหล็กตุ้งทอง ข้าวปลาอาหาร มีการสวดศพก็สิ้น ลูกหลานมีใครบ้างที่ได้มาบวชหน้าไฟ มีการสร้างปราสาทให้ เป็นต้น) พระสงฆ์ให้พร และสวดมนต์ อธิกราบ ซึ่งจะเป็นการสวดเจ็ดตำนานหรือสิบสองตำนาน ตามแต่พระสงฆ์จะเลือกสวด แล้วประพรมน้ำมันต์ให้ผู้มาร่วมพิธี มัคทายกนำกล่าวคำแผ่เมตตา ไหว้พระ หลังจากนั้น พระสงฆ์จะทำพิธีมัดมือ (ผูกด้ายสายสิญจน์) ให้กับลูกหลานของผู้ตายเพื่อความเป็นสิริมงคล พระสงฆ์จะกลับไปฉันภัตตาหารที่วัด ต่อจากนั้น ในราว 12.30 น. พระสงฆ์ 4 รูปจะกลับมาที่บ้าน เจ้าภาพอีกครั้งเพื่อสวดถอนศพแล้วทำพิธีจูงศพออกจากบ้านมายังฉาปนสถาน หัวขบวนจะมีคนถือขันใส่ข้าวตอกดอกไม้โปรยไปตามทาง มีคนแบกตุ้งสามหางเดินนำหน้าตามด้วยผู้ที่ถือรูปถ่ายของผู้ตาย

ภาพที่ 5.10: คนแบกตุ้งสามหางเดินนำหน้าขบวนแห่ศพไปยังฌาปนสถาน

หลังจากนำโลงศพและปราสาทศพ (ในกรณีที่มีปราสาทศพ) เข้ามาถึงฌาปนสถาน จะมีการจุดเทียนที่ชาวบ้านเรียกว่า “เทียนจังกอน” ที่ข้างโลงศพด้านละ 3 เล่ม รวมทั้งหมด 6 เล่ม ซึ่งสื่อความหมายถึงอินทรียทั้งหกของผู้ตายที่กำลังจะดับสูญไป ที่ศาลา พระสงฆ์จะทำพิธีทอดผ้าบังสุกุลแล้วสวดมาติกา ต่อมาจะเคลื่อนศพไปยังเชิงตะกอน สัปเหร่อเปิดฝาโลงแล้วนำน้ำมะพร้าวล้างหน้าศพ มีคนยกกล่าวนำแขกผู้เข้าร่วมพิธีให้ทำความเคารพศพและไว้อาลัยเป็นครั้งสุดท้าย ผู้เข้าร่วมพิธีเริ่มวางดอกจันทน์ พระสงฆ์จะเริ่มต้นสวดหน้าไฟ ในระหว่างนี้จะต้องริบจุดพลุสายขนวนหรือ “บอกไฟ” เพื่อจุดไฟฌาปนกิจศพ ประมาณ 14.00 น. แยกที่มาร่วมงานจะเริ่มทยอยเดินทางกลับ โดยตรงปากทางออกจากป่าช้า จะมีถังน้ำส้มป่อยให้ล้างมือเป็นการชำระล้างเอาสิ่งเลวร้าย อปมงคลออกไป ส่วนกลุ่มสัปเหร่อจะรองจนกระทั่งศพมอดไหม้จนหมดสิ้นเหลือเพียงเถ้าถ่านจึงจะเดินทางกลับ โดยก่อนกลับจะตัดไม้ที่มีหนามในบริเวณนั้นมาขวางทางบริเวณทางเข้าออกป่าช้า ตามความเชื่อที่จะเป็นการขัดขวางมิให้วิญญาณพนเจรภายนอกเข้าไปรบกวน อีกทั้งวิญญาณที่อยู่ภายในก็ไม่ออกมาภายนอก

ภาพที่ 5.11: สัปเหร่อกำลังจุดเทียนจังกอนข้างโลงศพ

หลังจากเผาศพไปแล้ว 3 วัน จะมีพิธีเก็บอัฐิของผู้ตาย โดยลูกหลาน ญาติพี่น้องจะเตรียมอาหารใส่กระทงใบตอง 2 กระทง พร้อมทั้งน้ำดื่มและน้ำมันสั้มป่อย เหตุที่เตรียมมา 2 กระทงนั้น เพราะมีความเชื่อว่ากระทงแรกสำหรับอุทิศให้วิญญาณผู้ตาย ส่วนอีกกระทงหนึ่งสำหรับอุทิศให้กับวิญญาณอื่นๆ ที่อยู่ในบริเวณป่าช้ามาก่อน เมื่อไปถึงบริเวณเชิงตะกอน บริเวณนั้นจะเหลือเพียงเถ้าถ่านของผู้ตาย ในกรณีของชุมชนบ้านดงมัทคนายกจะเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม โดยจะนำน้ำมันสั้มป่อยไปทำพิธีบอกกล่าวเจ้าที่เจ้าทาง แม่นางธรณี แล้วใช้ไม้หรือพลั่วขุดเขียนลงไปบริเวณที่เป็นเถ้ากระดูกให้เป็นรูปร่างมนุษย์ มีใบหน้า แขนขา ลำตัว ครอบสมบุรณ์ และกล่าวในทำนองที่ว่า หากเกิดมาชาติหน้าฉันใด ขอให้วิญญาณดวงนี้เกิดมามีร่างกายต่างๆ ครบอาการทั้งสามสิบสอง หลังจากนั้นก็ลูกหลานจะนำน้ำมันสั้มป่อยทำพิธีขอมาเป็นครั้งสุดท้าย แล้วก็เก็บกระดูกที่ยังเหลือใส่ในห่อผ้าขาวแล้วใส่ในหม้อดินอีกทีหนึ่ง แล้วนำกระทงข้าวที่เตรียมมามาวางตรงหน้าหม้อดิน ส่วนอีกกระทงหนึ่งสำหรับวิญญาณอื่นๆ ในป่าช้า ก็จะนำไปตั้งไว้ในบริเวณที่มีหม้อดินเถ้ากระดูกผู้ตาย หรือศพของผู้ตายที่ทำการฌาปนกิจในป่าช้าแห่งนี้ ซึ่งอยู่ไม่ห่างออกไปนัก หลังจากนั้นจะจุดธูปและกล่าวคำเก็บกระดูก ถือเป็นอันเสร็จพิธี โดยจะทิ้งหม้อดินไว้ในบริเวณป่าช้า ตรงจุดใดก็ได้ที่มีจุดเด่นที่ลูกหลานสามารถจดจำได้ รอจนครบ 100 วัน จะมีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย ก่อนจะนำหม้อดินใส่กระดูกไปบรรจุไว้ในสถูป ซึ่งในปัจจุบัน ผู้วิจัยก็สังเกตเห็นว่ามีสถูปจำนวนหนึ่งเรียงรายอยู่รอบๆ บริเวณป่าช้านั่นเอง

ภาพที่ 5.12: ปราสาทและ โลงศพกำลังมอดไหม้อยู่บนเชิงตะกอน

อนึ่ง ความหมายในเชิงสัญลักษณ์ขององค์ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ที่ผู้วิจัยได้ระบุไว้นี้ จากการที่ผู้วิจัยได้สอบถามคนในชุมชนกลุ่มต่างๆ พบว่าผู้ที่รู้ความหมายเชิงสัญลักษณ์ดังกล่าวมีอยู่น้อยมาก นอกจากมัคนายก พระสงฆ์ และคนเฒ่าคนแก่บางคนแล้วแล้ว คนทั่วไปมักไม่รู้ถึงความหมาย

ดังกล่าว เนื่องจากในขณะที่จัดงานศพ ชาวบ้านส่วนใหญ่มักสนทนากันด้วยประเด็นเชิงสังคมและเศรษฐกิจซึ่งเกี่ยวข้องกับตนเอง ญาติมิตร และครอบครัวผู้ตายเป็นหลัก และตามรูปแบบพิธีกรรมที่ถือปฏิบัติก็มีได้มีขั้นตอนใดก็ได้อธิบายความหมายของสัญลักษณ์เชิงศาสนาหรือความเชื่อเหล่านี้ ผู้สูงอายุก็ไม่ได้เล่าถ่ายทอดให้ลูกหลานรับรู้ขณะประกอบพิธีกรรมแต่อย่างใด นอกเสียจากว่ามีผู้สนใจและซักถามขึ้นในขณะนั้น และเมื่อคำนึงถึงว่าในพิธีกรรมมีการเลี้ยงเหล้าด้วยแล้ว บรรยากาศและเงื่อนไขที่เอื้อให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ความหมายของสัญลักษณ์นี้ก็ยิ่งลดน้อยลงไปอีก

ประการสุดท้าย ผู้วิจัยพบว่าชุมชนบ้านดงยังคงรักษาประเพณี “หอมเงิน หอมครัว” คือการช่วยเหลือเจ้าภาพงานศพ โดยปัจจุบันเมื่อรู้ว่าบ้านใดจัดงานศพ คนในชุมชนทุกคนจะนำข้าวสารอย่างต่ำ 2 ลิตร ไปจนถึง 5-10 ลิตร ไปมอบให้เจ้าภาพเพื่อไว้หุงหาเลี้ยงแขกที่มาร่วมงาน ส่วนครอบครัวใดจะมอบข้าวสารเท่าใดนั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลัก 2 ประการ ได้แก่ ฐานะทางเศรษฐกิจ และความใกล้ชิดกับครอบครัวของผู้ตาย นอกจากนี้ยังใช้การจัดการแบบใหม่ในการหอมเงินในรูปของฉาปนกิจสงเคราะห์ของหมู่บ้านและตำบล (รายละเอียดกล่าวไปแล้วในบทที่ 4) ซึ่งเงินที่รวบรวมได้จากชุมชน จะมีตัวแทนมอบให้เจ้าภาพในวันฉาปนกิจศพ

ภาพที่ 5.13: แม่บ้านคนหนึ่งหิ้วถุงข้าวสารมามอบให้เจ้าภาพงานศพ

สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงระยะที่ 1 ก่อนเกิดโครงการงานศพงดเหล้า (พ.ศ.2540-2544)

สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงระยะที่ 1 ก่อนเกิดโครงการงานศพงดเหล้า (พ.ศ.2540-2544) มีลักษณะของรูปแบบการจัดพิธีกรรมโดยรวมเหมือนกับที่ได้นำเสนอไว้ก่อนหน้านี้ แต่กิจกรรมที่มีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงเมื่อเปรียบเทียบกับปัจจุบันก็คือ กิจกรรมการดื่มเหล้าและเล่นการพนันในงานศพ ซึ่งกิจกรรมการดื่มเหล้านั้นเป็นกิจกรรมที่พบเห็นเป็นประจำ

ส่วนกิจกรรมการเล่นการพนันเป็นกิจกรรมที่พบเห็นเป็นครั้งคราว ผู้วิจัยได้สอบถามคนในชุมชนบ้านดงเพื่อทำความหาที่มาที่ไปของปรากฏการณ์ดังกล่าว พบว่าชาวบ้านในวัยกลางคน อายุประมาณ 40-50 ปี มักจะระบุตรงกันว่าพบเห็นการดื่มเหล้าและเล่นการพนันในงานศพมาตั้งแต่ตนเองยังเป็นเด็ก แต่เมื่อสอบถามคนในชุมชนที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป ก็จะระบุตรงกันว่าในอดีต สมัยที่ตนยังเป็นเด็กเล็กๆ นั้นไม่มีการดื่มเหล้าและเล่นการพนันในพิธีกรรมงานศพ ทั้งสองปรากฏการณ์นี้เพิ่งมาปรากฏในระยะหลัง สอดคล้องกับที่นายอื่นแก้วระบุไว้ว่าในสมัยที่ยังเด็กนั้นไม่พบว่ามีการดื่มเหล้าในงานศพ แต่เริ่มมาพบเห็นเมื่อตนย่างเข้าสู่ช่วงวัยรุ่น อายุ 17-18 ปี ในช่วงนั้นเป็นช่วงที่ผู้คนบางส่วนเริ่มออกเดินทางไปรับจ้างต่างถิ่น เมื่อสอบถามถึงระยะเวลาที่มีการก่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำวัง ซึ่งส่งผลต่อความสะดวกในการคมนาคมของคนในชุมชนออกไปยังภายนอก พบว่ามีการสร้างสะพานไม้มาตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2513 และต่อมาได้เปลี่ยนเป็นสะพานคอนกรีตในภายหลัง ผู้วิจัยจึงนำข้อมูลทั้งหมดมาประมวลร่วมกันและสันนิษฐานว่าการดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงน่าจะเกิดขึ้นมาประมาณ 40 ปีมาแล้ว นับตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ.2510-2513 เป็นต้นมา โดยมีปัจจัยหลัก 2 ประการ ประการแรก ผู้คนที่ออกไปทำงานนอกชุมชนโดยมากจะมีรายได้ดีขึ้น ผนวกกับได้สัมผัสวิถีการสังสรรค์ดื่มกินของคนในเมืองก็ได้รับเข้ามาดำเนินรอยตาม ประการที่สอง เมื่อการคมนาคมสะดวกสบายขึ้น คนที่ทำงานภายในชุมชนเองก็มีโอกาสออกไปร่วมกิจกรรมงานบุญต่างๆ กับชุมชนอื่นๆ ทั้งใกล้ไกลมากขึ้น ได้เห็นรูปแบบการจัดงานศพของคนในตัวเมืองซึ่งมีความหรูหราสวยงามกว่าในชุมชนเอง สิ่งเหล่านี้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งการยอมรับให้มีการเลี้ยงเหล้าในงานศพเป็นสิ่งปกติ รวมไปถึงการเลียนแบบแนวคิดการจัดงานศพของคนในตัวเมือง (ซึ่งก็เลียนแบบพิธีกรรมงานศพของชนชั้นสูงมาอีกต่อหนึ่ง) ที่เริ่มมีมุมมองต่องานศพว่าเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งในการแสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ โดยให้ความสำคัญกับองค์ประกอบด้านวัตถุในงานศพ เช่น ความโอ่อ่าหรูหราของปราสาทศพและโลงศพ การใช้ดอกไม้และพวงหรีดประดับประดาโลงศพ

อย่างไรก็ดี การศึกษาในประเด็นนี้ ผู้วิจัยต้องการทราบถึงสภาพการณ์ของพิธีกรรมงานศพในช่วงก่อนหน้าที่จะเกิดโครงการงานศพงดเหล้าย้อนหลังไป 5 ปี จึงได้สอบถามจากคนในชุมชนพบว่าในช่วงเวลาดังกล่าว (พ.ศ.2540-2544) ปรากฏทั้งการดื่มเหล้าซึ่งมีแทบทุกงาน ส่วนการเล่นการพนันในงานศพจะมีในบางงาน กรณีที่งานศพใดมีทั้งเหล้าและการพนัน วงเหล้ากับวงพนันนั้นจะแยกกันอยู่คนละวง ไม่ปะปนกัน การดื่มเหล้าจะเริ่มตั้งแต่วันแรกที่มีผู้เสียชีวิต กลุ่มพ่อบ้าน ที่มีหน้าที่ไปหาฟืนในป่าเพื่อนำมาใช้ในการประกอบอาหารและเผาศพจะเตรียมทั้งเหล้าและวัตถุดิบในการปรุงอาหารเข้าป่าไปด้วย ระหว่างการหาฟืนก็จะปรุงอาหารพร้อมทั้งดื่มเหล้าไปพลาง เมื่อมีการจัดเตรียมสถานที่สำหรับประกอบพิธีกรรมและรับรองแขกหรือ เจ้าภาพก็จะหาเหล้ามาเลี้ยงดูกลุ่มพ่อบ้านแม่บ้านที่มาช่วยทำงาน โดยการดื่มกินจะเป็นไปอย่างเปิดเผย ส่วนในพื้นที่โรงครัวนั้นแม่บ้านบางส่วนที่ดื่มเหล้า เจ้าภาพก็จะนำเหล้ามาเลี้ยงด้วย เป็นลักษณะของการทำงานไปดื่มกินไป รวมถึงจะเลี้ยงกลุ่มคนที่มาอยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพตลอดทั้งคืนด้วย ตั้งแต่ช่วงกลางคืนหลังพระสงฆ์

สวดศพเสร็จ บางครั้งดื่มไปเรื่อยๆ จนถึงเช้า วันรุ่งขึ้นก็มี โดยอย่างยิ่งในวันดาและเช้าวันฉาปนกิจ ศพที่จะมีการเลี้ยงอาหารและเหล้าอย่างเต็มที่ จะเห็นได้ว่าในระยะที่ 1 ของการศึกษานี้ การรับรู้ร่วมกันของคนในชุมชนที่มีต่อเหล้าก็คือ “เหล้า” มีหน้าที่สร้างบรรยากาศที่ผ่อนคลาย เป็นสื่อตอบแทนเพื่อขอบคุณผู้มาช่วยงาน เป็นสื่อเชื่อมโยงผู้คนทั้งในและนอกชุมชนที่เข้ามาร่วมพิธีกรรมเข้าไว้ด้วยกัน และลึกลงไป การเลี้ยงเหล้ายังแสดงถึงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพด้วย

“บางครั้ง เป็นมาอยู่เป็นเพื่อนจนดึก มันก่อเหงานะ ก่อต้องเอาเหล้ามาสู้งกันสองขวด สามขวด (บางครั้ง เค้ามายู่เป็นเพื่อนจนดึก มันก็เจิบเหงานะ ก็ต้องเอาเหล้ามาเลี้ยงกันสองขวด สามขวด)” (จันทอง คำป่า, สัมภาษณ์, 24 มกราคม 2553)

“ก่อนนี้ดื่มเลี้ยงกันมา ก่อห็นว่าเป็นมาช่วยเยกะกัน ต้องเอาข้าวเอาเหล้ามาสู้งกัน (ก่อนนี้ที่เลี้ยงกันมาก็เห็นว่าเค้า มาช่วยทำงาน ต้องเอาข้าวเอาเหล้ามาเลี้ยงเค้า)” (ชุมพร เรือนปานันท์ , สัจจวรรณ์ จันตา และบุญยั้ง บุญมา, สันทนาการ, 18 ธันวาคม 2552)

“แต่ก่อนนี้หน้า ตอนช่วยการช่วยงาน มาขึ้นเต็นท์ก็ต้องเอาเหล้ามาสู้งกันละ ขวดสองขวดก็เอามาตั้งโต๊ะกันเลย ถ้าเป็นมาอยู่เป็นเพื่อนกลางคืน ดึกมาก่อ ต้องเอาเหล้ามาสู้งให้เป็นกัน (แต่ก่อนนี้ นะ ตอนมาช่วยการช่วยงาน มากางเต็นท์ก็ต้องเอาเหล้ามาเลี้ยงกันละ ขวดสองขวดก็เอามาตั้งโต๊ะกันเลย ถ้าเค้ามายู่เป็นเพื่อนกลางคืน ดึกมาก่อต้องเอาเหล้ามาเลี้ยงเค้า)” (ชุมพร, สัจจวรรณ์, และบุญยั้ง, สันทนาการ, 18 ธันวาคม 2552)

“งคงจะอิมันดี ผมก่ห็น โดย แต่ก่อนมันเลี้ยงกันนัก คนมีก่เลี้ยง คนจนก่เลี้ยง ก้วเสียหน้า (งคงอย่างนี้มันดี ผมก่เห็นด้วย แต่ก่อนมันเลี้ยงกันมาก คนรวยก่เลี้ยง คนจนก่เลี้ยง กล้วเสียหน้า)” (ทวี อุดกันทา, สัมภาษณ์, 24 มกราคม 2553)

และด้วยเหตุที่มีการเลี้ยงเหล้าในลักษณะนี้ ก็ส่งผลให้เจ้าภาพต้องจัดเตรียมหากับแก้มไว้ด้วย ซึ่งส่วนใหญ่ชาวบ้านนิยมนำอาหารที่ทำจากเนื้อสัตว์มาเป็นกับแก้ม อาทิ ลาบ หลู้ เก่งอ่อม ส่งผลให้เจ้าภาพมีภาระค่าใช้จ่ายจำนวนมาก ทั้งๆ ที่แต่เดิมการอาหารที่ปรุงด้วยเนื้อสัตว์ถือเป็นอาหารต้องห้ามสำหรับงานศพตามความเชื่อโบราณ (ศรีเลา เกษพรหม, ม.ป.ป.: 135) แสดงว่าพลังของแนวคิดบริโภคนิยมแบบสมัยใหม่มีอิทธิพลต่อชาวบ้านจนสามารถเบียดขับคติความเชื่อแบบโบราณที่เคยถ่ายทอดกันมาให้กลายเป็นสิ่งล้าสมัยไปในที่สุด

“แต่ก่อนตอนยังบ่ได้คงเหล้า พอรู้ว่าคนตาย เจ้าภาพเป็นก็จะเคลียร์พื้นที่ คนก็จะบอกว่า ำให้เอาเหล้ามา พอ เป็นเลี้ยงข้าวปู้บ เหล้าจะวางตาม โต๊ะเลย อย่างเปิดเผย บ่มีปิดบัง (แต่ก่อนตอนยังไม่ได้คงเหล้า พอรู้ว่าคนตาย เจ้าภาพก็จะเคลียร์พื้นที่ คนก็จะบอกว่า ำให้เอาเหล้ามา พอเค้าเลี้ยงข้าวปู้บ เหล้าจะวางตาม โต๊ะเลย อย่างเปิดเผย ไม่มีปิดบัง)” (พรชัย อุดกันทา, สัมภาษณ์, 13 ธันวาคม 2552)

“มันมีงานแล้วเอาเหล้ามาสู่แขก แต่คนมักกินกินกันบ่ไว้หนี ก่อกินกัน ไปเรื่อยๆ หมู่มแม่บ้านข้าวอี๊ด บ่ได้บัก บ้านกำเตื่อ พอกินเหล้าหนักก็ข้าวหมกก็ต้องยะมาเพิ่ม (เวลามีงานแล้วเอาเหล้ามาเลี้ยงแขก แต่แขกที่ชอบเหล้าก็กินกันแบบไม่ลอมย ก็กินกัน ไปเรื่อยๆ กลุ่มแม่บ้านก็เหนื่อย ไม่ได้กลับบ้านซักที พอดื่มเหล้ามากกับข้าวหมกก็ต้องทำเพิ่ม)” (อินแก้ว เรือนปานันท์, สัมภาษณ์, 3 ธันวาคม 2552)

ก่อนหน้าจะทำโครงการงานศพคนเหล่านั้น หลังจากพระสวดศพเสร็จแล้ว เมื่อนิมนต์พระสงฆ์กลับ ในงานศพบางงานอาจมีการเล่นการพนันต่อ การพนันที่เคยเป็นที่นิยมคือการเล่นไฮโลว์และเล่นไพ่ พื้นที่ในการดื่มเหล้าและเล่นการพนันในช่วงเวลาดังกล่าว เป็นไปได้ตั้งแต่บริเวณหน้าบ้าน ใต้ถุนบ้าน ด้านหลังบ้าน บริเวณโรงครัว และป่าละเมาะใกล้บ้าน รวมไปถึงบ้านเรือนใกล้เคียงกับบ้านศพ แสดงว่าเมื่อมีการพนันเข้ามาเสริมทัพ ก็ยิ่งช่วยขยายทั้งช่วงเวลาและพื้นที่ในการดื่มกินให้กว้างขวางออกไปอีก ส่งผลให้พิธีกรรมงานศพในช่วงเวลานั้นมีสภาพคล้ายงานรื่นเริงมากกว่างานอวมงคล ระหว่างช่วงเวลาที่จะพระสงฆ์ประกอบพิธีกรรม คนที่ดื่มเหล้าก็ไม่ได้สนใจ บางครั้งส่งเสียงดัง เอะอะ โวยวาย และในบางกรณี ก็เกิดการทะเลาะวิวาทกันเองระหว่างคนเมาหรือคนที่เล่นการพนันแล้วเกิดผิดใจกัน ทำให้คนในชุมชนที่ไม่ดื่มเหล้า ไม่เล่นการพนัน ต้องเข้าไปห้ามปรามแยกคู่กรณีออกจากกันและรู้สึกอดทนระอาใจกับเหตุการณ์ดังกล่าวอยู่ไม่น้อย

“ที่จริงในทางศาสนาก็คือให้คงเว้น แต่ที่ผ่านมามีตัวอ้าวเห็นว่าการกินเหล้ามันกลายเป็นที่ตั้งกินข้าวเย็นก็เอามาตั้งไว้บน โต๊ะเลย” (พระมหาสมเกียรติ กิตติสุทโท, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

“ในงานศพคนดื่มมันตั้งสู้กัน ถึงเวลาจะไปสุ่มกันละ บางทีเล่น ไปแล้วก่อเคียดใส่กันทะเลาะกัน (ในงานศพคนที่เล่นการพนันเค้าจะสู้กัน ถึงเวลาจะไปมั่วสุ่มกันแล้ว บางทีเล่น ไปก็โมโหกัน ทะเลาะกันบ้าง)” (แก้วมุล ะระณะ, สันทนาการ, 7 ธันวาคม 2552)

“สมัยก่อน ตัว ขวดเหล้าเข้าไปกินกันเลยในงานศพ กินกัน ด้งวัน บางคนก่อเมาก่อมาย ผิดหัวกันฟอง (สมัยก่อน หัวขวดเหล้าเข้าไปกินกันเลยในงานศพ กินกันทั้งวัน บางคนก็เมามาย ผิดใจกัน ทะเลาะกันบ้าง)” (แก้ว อุดกันทา, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2552)

อย่างไรก็ดี เหตุผลสำคัญที่ทำให้การเลี้ยงเหล้าในการประกอบพิธีกรรมงานศพยังคงดำเนินมาเรื่อยๆ ในช่วงก่อนเริ่มโครงการงานศพทดเหล้านั้นก็เพราะความเคยชินที่เห็นว่าการจัดงานพิธีต่างๆ ในชุมชน เจ้าภาพต้องเลี้ยงเหล้าเสมอ ไม่ว่าจะเป็นงานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ รวมไปถึงงานศพด้วย ผู้ที่เป็นเจ้าภาพงานศพมักจะคิดว่าตนเองเคยไปร่วมงานบ้านอื่น เจ้าภาพก็มีการเลี้ยงเหล้า เมื่อถึงคราวตนเองจัดงานบ้างก็ต้องเลี้ยงเหล้าเช่นเดียวกัน หากผู้มาร่วมงานมิได้ดื่มกินเต็มที่ เจ้าภาพก็รู้สึกกังวลใจว่าต้อนรับไม่ดี ไม่เหมือนกับที่ผู้อื่นเคยทำมา อีกส่วน หนึ่งคือความกังวลว่าจะถูกต่อว่าหรือินทาได้ว่าเป็นคนตระหนี่ถี่เหนียว

กระบวนการสร้างความหมายดังกล่าวเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม เดิมทีการจัดพิธีกรรมงานศพที่ของค์ประกอบทางวัตถุและรูปแบบภายนอกของงานศพให้เป็นจุดเด่น โดยภาพลักษณ์ของงานศพถูกนำมาเชื่อมโยงให้เป็นหนึ่งเดียวกับภาพลักษณ์ของเจ้าภาพนั้น ปรากฏเฉพาะในพิธีกรรมงานศพของชนชั้นสูง การประดิษฐ์ประดอยในพิธีกรรมเป็นกลวิธีในการสร้างความแตกต่างทางชนชั้น (class distinction) ระหว่างชนชั้นสูงกับชนชั้นอื่นๆ ในแง่ของรสนิยม (taste) ฐานะทางสังคม (ยศฐาบรรดาศักดิ์) และอำนาจ วาสนา บารมี (ความเชื่อเรื่องบุญทำกรรมแต่ง) เพื่อการธำรงรักษาโครงสร้างทางชนชั้นไว้ ต่อมา เมื่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเริ่มขยายตัวในสังคมไทยนับแต่การเปิดประเทศภายใต้สนธิสัญญาเบาริ่งในปี พ .ศ.2398 ถึงแม้ว่าผู้ที่มีอำนาจในการสั่งสมทุนในยุคนั้นยังคงเป็นกลุ่มชนชั้นสูง แต่ระบบเจ้าภีนาชอากร (พระมหากษัตริย์มอบหมายให้เอกชนไปดำเนินการค้าในรูปแบบของการเก็บภาษีอากรผูกขาดให้รัฐก็เอื้อให้พ่อค้าซึ่งโดยมากเป็นชาวจีนหรือชาวไทยเชื้อสายจีนได้ผนวกตัวเข้ามาหาประโยชน์จากทรัพยากรต่างๆ ร่วมกับรัฐ (สังคีต พิริยะรังสรรค์ , ม.ป.ป.: 30-40) เรียกได้ว่าเป็นการก่อเกิดชนชั้นกลางระยะแรกที่ยังคงพึ่งพิงและอาศัยประโยชน์จากระบบศักดินาอยู่ และได้สั่งสมทุนเศรษฐกิจเรื่อยมา เมื่อถึงรัชสมัยของรัชกาลที่ห้า มีการเปิดโอกาสให้วัดสามารถให้บริการเผาศพเพื่อประโยชน์เชิงเศรษฐกิจของวัดเนื่องจากรัฐลดงบประมาณในการอุปถัมภ์วัดลง ชนชั้นกลางเริ่มมีบทบาทในการเข้าไปอุปถัมภ์วัดต่างๆ ทั้งวัดหลวงและวัดราษฎร์ (ปัญญาเลิศสุขประเสริฐ , 2548) ทำให้ความชัดเจนของเส้นแบ่งทางชนชั้นเริ่มพร่าเลือน ผนวกกับจำนวนและอำนาจของชนชั้นกลางในสังคมไทยที่เพิ่มมากขึ้น ทำให้สามารถสร้างและยึดกุมความหมายใหม่ให้กับวัดและพิธีกรรมงานศพ จากการเป็นสัญลักษณ์เพื่อสร้างความแตกต่างทางศักดินา จึงกลายมาเป็นสัญลักษณ์เพื่อสร้างความแตกต่างทางฐานะเศรษฐกิจแทน โดยเลียนแบบการจัดพิธีกรรมงานศพแบบชนชั้นสูง โดยใช้เงินตราที่สะสมเป็นค้ำประกันในการซื้อหาสิ่งของที่ตนเองไม่ผลิตในงานศพ เปลี่ยนฐานะมาเป็นผู้บริโภค (consumer) ในการจัดพิธีกรรมงานศพอย่างเต็มตัว การเลียนแบบดังกล่าวเกิดขึ้นและส่งต่อเป็นทอดๆ ในเวลาต่อมา จากคนชั้นกลางในเมืองหลวงและปริมณฑล ไปสู่คนชั้นกลางในต่างจังหวัด ไปสู่คนชั้นล่างในชนบทหรือแม้แต่กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ดังที่ปรากฏในงานวิจัยของกัญจิมมา เไร (2543) ที่พบว่าชาวบชนซึ่งเป็นคนกลุ่มชาติพันธุ์เล็กๆ กลุ่มหนึ่งในจังหวัดชัยภูมิ ก็ได้รับเอาความหมายเชิงสังคมวัฒนธรรมของ

พิธีกรรมงานศพแบบคนในเมืองมาใช้ จึงมีค่านิยมว่าหากครอบครัวผู้ตายมีฐานะ จะต้องซื้อหาโลงศพจากร้านค้า ส่วนคนธรรมดาทั่วไปจะทำโลงศพเอง

ด้วยเหตุนี้ ความหมายของพิธีกรรมงานศพสำหรับคนธรรมดาสามัญที่เคยมองว่าเป็นพิธีกรรมสำหรับอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายเพื่อรำลึกในความดีงาม จึงถูกความหมายใหม่ของงานศพที่ชนชั้นกลางชูขึ้นในฐานะสัญลักษณ์แสดงความแตกต่างด้านฐานะหน้าตาเบียดขับขึ้นมาเมื่อช่วงชิงการเป็นความหมายหลักในการรับรู้ของผู้คนในที่สุด

บริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมข้างต้น เมื่อมาผนวกกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของล้านนาที่ให้ความสำคัญกับภาพลักษณ์มาก ดังตำนานล้านนาโบราณที่ว่า “ตูกบ่ได้กิน บ่มี ไฟต้มไฟส่องต้อง ตูกบ่ได้นุ่งบ่ได้ย่อง ปีน้องคูแควน ” (ทุกข์เพราะไม่มีกิน ยังไม่มีใครเอาไฟไปส่องคูในท้อง แต่ทุกข์ที่ไม่ได้แต่งตัว ประดับประดาร่างกาย พี่น้องเห็นเข้าก็ยิ่งตูก) ทำให้เกิดการยอมรับและการผลิตซ้ำความหมายของพิธีกรรมงานศพที่เป็นสัญลักษณ์แสดงฐานะหน้าตา แต่เนื่องจากบริบทของสังคมภาคเหนือตอนบนในชนบทยังเป็นสังคมชุมชนแบบเครือญาติและมีระบบเศรษฐกิจชุมชนอยู่บนฐานการผลิตทางการเกษตรซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยกันเองภายในชุมชนเป็นสำคัญ การมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรมถือเป็นความจำเป็น บทบาทของผู้คนในการจัดงานศพจึงยังคงมีลักษณะกำกวม กล่าวคือยังคงสถานะเป็นผู้ผลิต (producer) ในพิธีกรรมไว้บางส่วน คือการผลิตอาหารและเครื่องเช่นไหว้ในพิธีกรรม ในขณะที่เดียวกันก็แปรสถานะไปเป็นผู้บริโภค(consumer) ในงานศพด้วยการซื้อหาโลงศพ ปรasaทศพ และการค้ำกินในงานศพ

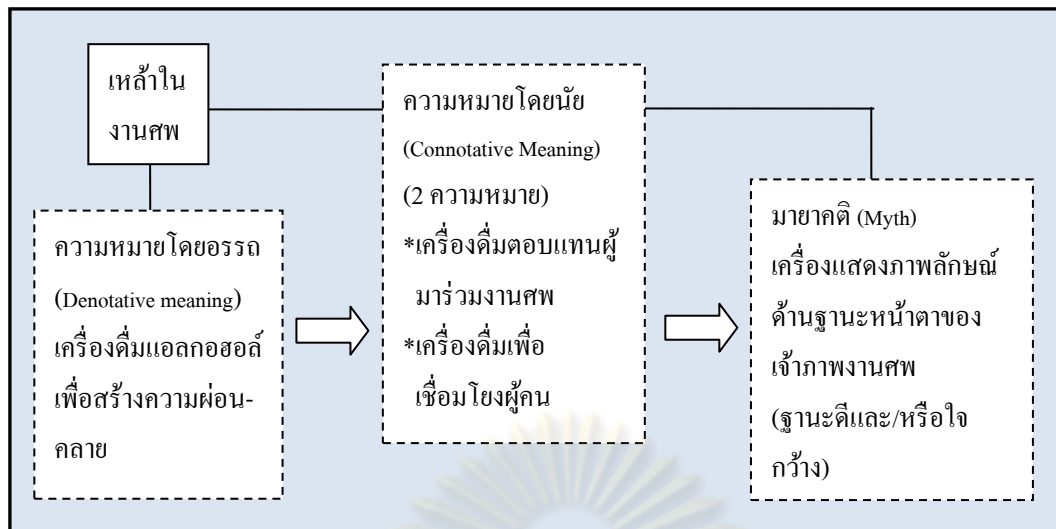
ในมิติเชิงสังคม นอกจากการคำนึงถึงภาพลักษณ์ด้านฐานะเศรษฐกิจแล้ว ในอีกด้านหนึ่ง เจ้าภาพที่ใช้งานศพเป็นพื้นที่สำหรับการแสดงคุณลักษณะเชิงสังคมเรื่องความใจกว้างและเอื้อเฟื้อไปพร้อมกัน แต่เดิมในอดีต การเลี้ยงอาหารที่ดีที่สุดเท่าที่เจ้าภาพจะหาได้ถือว่าเป็นคำขอบคุณ ที่เพียงพอแล้ว (ซึ่งอาหารที่ถือว่าเป็นของดีของหายากตั้งแต่อดีต ก็คืออาหารที่มีเนื้อสัตว์เป็นองค์ประกอบหลัก จึงเป็นเหตุผลว่าทำไมจึงนิยมเลี้ยงแกงฮังเลในงานศพล้านนา) แต่เมื่อแนวคิดบริโภคนิยมขยายเข้ามาถึงชุมชนชนบท การเลี้ยงเฉพาะอาหารและน้ำดื่มอย่างเดียวกลับไม่เพียงพอ ลักษณะการเลี้ยงแบบเรื่องอาหารและเครื่องค้ำจากงานศพในเมืองเริ่มปรากฏ สังเกตได้จากการเลี้ยงของว่าง (ขนม ชา กาแฟ ข้าวต้ม) ในคืนสวดศพ การเสิร์ฟน้ำอัดลมแทนน้ำเปล่า

ส่วนการเลี้ยงเหล้าในงานศพ นอกจากจะสัมพันธ์กับค่านิยมเรื่องการแสดงฐานะหน้าตาแล้ว อีกด้านหนึ่ง เหล้าได้แฝงตัวเข้ามาโดยอาศัยบรรยากาศการเลี้ยงต้อนรับญาติมิตร เนื่องจากจะมีญาติพี่น้องบางส่วนที่มาร่วมงานจากต่างถิ่นแดนไกล จากการศึกษาได้สอบถามคนในชุมชน ทั้งหญิงและชายต่างให้เหตุผลคล้ายคลึงกันว่า ก่อนหน้าที่จะเริ่มโครงการงดเหล้าในงานศพนั้นต่างก็เห็นว่าการค้ำเหล้าในงานศพเป็นสิ่งธรรมดา ถือเป็นทั้งการต้อนรับขับสู้และตอบแทนผู้ที่มาช่วยงาน หลังการทำงานหนักแล้ว การได้ค้ำกินประกอบกรพุดคุยกันก็ช่วยสร้างความผ่อนคลายได้ (แม้ในระยะหลัง งานหนักที่เคยได้ทำในพิธีกรรมก็ลดน้อยลง เนื่องจากเปลี่ยนมาซื้อหาแทน แต่ กิจกรรม

การดื่มกินกลับขยายตัวมากขึ้น) แม้แต่ผู้ที่ระบุว่าตนเองไม่ดื่มเหล้าก็ยังคิดว่าการเลี้ยงเหล้าเพื่อเป็นน้ำใจให้ผู้มาร่วมงานนั้นไม่ใช่เรื่องร้ายแรงใหญ่โต ซึ่งจะเห็นได้ว่าเมื่อความหมายใหม่ของพิธีกรรมงานศพถูกคิดตั้งในจิตสำนึกของผู้คนแล้ว สิ่งที่เกิดตามมา ก็คือการสร้างสรรค์ทั้งวัตถุ (อาหาร เครื่องดื่ม ปราสาทศพ โลงศพ) และกิจกรรม (การสังสรรค์ดื่มกิน การเล่นเกมพนัน) ต่างๆ ออกไปไม่จบสิ้น ทั้งนี้ก็เพื่อรองรับและผลิตซ้ำจิตสำนึกเรื่องการแสวงหาความสุขจากการบริโภคที่เป็นหลักประกันความยั่งยืนของระบบทุนนิยมนั่นเอง

จากข้อมูลที่กล่าวข้างต้น “เหล้าในงานศพ” นอกเหนือจากความหมายโดยอรรถ (denotative meaning) ในฐานะที่เป็นเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ชนิดหนึ่งที่สร้างความผ่อนคลาย ในระยะที่ 1 ของการศึกษา เหล้ายังมีความหมายโดยนัย (connotative meaning) ถึงสองความหมายด้วยกัน ความหมายแรกคือการเป็นเครื่องดื่มเพื่อแสดงความขอบคุณผู้มาร่วมงานและช่วยเหลือการจัดงานศพ และความหมายที่สองคือการเป็นเครื่องดื่มเพื่อเชื่อมโยงผู้คน แต่ทั้งสองความหมายก็ยังเป็นเพียงความหมายขั้นต้นที่ปรากฏเท่านั้น เพราะการให้เหล้าเป็นสัญลักษณ์ แสดงความขอบคุณหรือเชื่อมโยงผู้คนนั้นเกิดขึ้นจากความรู้สึกกังวลของเจ้าภาพว่าจะต้อนรับแขกหรือได้ไม่ดีเท่าที่ผู้อื่นเคยทำได้ ทำให้ถูกตีจิตนินทา สิ่งนี้ชี้ให้เห็นความหมายที่ซ่อนอยู่ลึกสุดหรือมายาคติ (myth) ของเหล้าในเวลานั้น นั่นคือการเป็นสิ่งแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพนั่นเอง เหตุที่ผู้วิจัยใช้คำว่าสิ่งแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ เนื่องจากการที่เจ้าภาพเลี้ยงเหล้าในงานศพ ไม่ได้หมายความว่าเจ้าภาพงานศพนั้นจะต้องมีฐานะดีกันทุกคน เจ้าภาพบางรายก็มีฐานะยากจน แต่ก็ต้องดิ้นรนกู้ยืมมาจัดงาน ด้วยเหตุนี้ ใน ช่วงเวลาดังกล่าว การมีเหล้าเลี้ยงในงานศพเป็นสิ่งที่บ่งบอกเกี่ยวกับเจ้าภาพได้ 2 ลักษณะ คือ เจ้าภาพเป็นผู้ที่มีฐานะมั่นคงเป็นปึกแผ่นดี หรืออีกทางหนึ่งคือ ถึงเจ้าภาพจะมีฐานะไม่ดีนัก แต่เป็นผู้มีน้ำใจกว้างขวาง ซึ่งก็คือเรื่องของการรักษาหน้าตาของเจ้าภาพนั่นเอง ความหมายโดยอรรถ ความหมายโดยนัย และมายาคติ ของเหล้าในระยะที่ 1 ของการศึกษานี้ แสดงได้ดังภาพที่ 5.14 หน้า 199

กลไกสำคัญที่ทำให้ความหมายโดยนัย รวมถึงมายาคติของเหล้าที่กล่าวมาเกิดจากความชอบธรรมจนกลายเป็นความหมายหลักในบริบทของชุมชนบ้านดงนั้น สันนิษฐานได้ว่าเกิดจากปรากฏการณ์ในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา คนบางส่วนในชุมชนได้เดินทางออกไปแสวงหาประสบการณ์จากโลกภายนอกจากการออกไปประกอบอาชีพรับจ้างหรือค้าขายต่างถิ่น คนเหล่านี้จึงได้ซึมซับประสบการณ์และการให้คุณค่าเชิงวัฒนธรรมของการบริโภคจากสังคมในเมือง และมีประสบการณ์ต่อโลกภายนอกที่กว้างขวางกว่าคนในชุมชนที่อยู่ติดถิ่นฐาน คนกลุ่มนี้ได้นำเอาวิถีการสังสรรค์ผนวกกับการให้คุณค่าความหมายของการดื่มเหล้าในเชิงสัญลักษณ์เพื่อส่งเสริมสถานภาพด้านฐานะหน้าตาของปัจเจกเข้ามาสู่ชุมชน เมื่อเวลาผ่านไป ความหมายดังกล่าวจึงได้ซึมซับและได้รับการยอมรับจากคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนในเวลาต่อมา

ภาพที่ 5.14: ความหมายโดยอรรถความหมายโดยนัยและมายาคติของเหล่าในระะยะที่ 1

สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงระยะที่ 2 โครงการเริ่มต้นลงหลักปักฐาน (พ.ศ.2545-2546)

เมื่อโครงการงานศพดเหล่าเกิดขึ้นที่ชุมชนบ้านดงในปี พ .ศ.2545 สิ่งที่แกนนำโครงการพยายามกระทำก็คือการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายของ “เหล่า” ในงานศพ ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับกระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นนั้น ผู้วิจัยจะได้กล่าวไว้ในบทที่ 6 ในส่วนนี้ จะกล่าวถึงสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 2 โครงการงานศพดเหล่าเกิดขึ้นเนื่องจากกลุ่มแกนนำ นำโดยนายอินแก้ว เรือนปานันท์ เห็นว่าชุมชนบ้านดงเริ่มมีปัญหา โดยเฉพาะปัญหานี้สินซึ่งเกิดจากวิถีการบริโภคที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมของคนในชุมชน จึงหาจุดเริ่มต้นที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยเริ่มต้นจากสิ่งที่มองเห็นได้ชัดเจนถึงความฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย และไม่เหมาะสม นั่นก็คือการเลี้ยงเหล่าในพิธีกรรมงานศพ ซึ่งทำให้เจ้าภาพแต่ละราย ไม่ว่าจะมั่งมีหรือยากจนก็ต้องหมดค่าใช้จ่ายในส่วนนี้ไปเป็นจำนวนมาก จึงเกิดความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีการบริโภคดังกล่าวโดยใช้กระบวนการวิจัยเป็นเครื่องมือและกลไกในการแก้ไขปัญหา

สิ่งที่กลุ่มแกนนำได้กระทำนั้นเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายของ “เหล่า” ในพิธีกรรมงานศพ นั้นประกอบด้วยกิจกรรมการสื่อสารที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1) การสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับการดื่มเหล่าในพิธีกรรมงานศพ 2) การทำประชามติของชุมชนเรื่องงานศพดเหล่า และ 3) กิจกรรมรณรงค์ระหว่างพิธีกรรมงานศพ ซึ่งกิจกรรมหลักทั้ง 3 ประการ มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. การสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับการดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพ

การสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับการดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพ คือการสื่อสารเกี่ยวกับประเด็นสำคัญต่างๆ ประกอบด้วย การสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบพิธีกรรมงานศพแบบดั้งเดิมที่รุ่นบรรพบุรุษเคยกระทำมาว่ามีการเลี้ยงเหล้าหรือไม่ แล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาถ่ายทอดให้คนในชุมชนได้รับฟังผ่านการพูดคุยสนทนา การประชุมหมวดบ้าน และการประชุมหมู่บ้าน การพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของคนในชุมชนถึงสาเหตุและเหตุผลที่ต้องมีการเลี้ยงเหล้าในงานศพ และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการเลี้ยงเหล้า การยกข้อดีและข้อเสียของการเลี้ยงเหล้าในงานศพมาซึ่งน้ำหนักเปรียบเทียบให้เห็นโดยเชื่อมโยงถึงเหตุการณ์หรือสถานการณ์จริงที่เกิดขึ้น (สภาพคนที่เมาแล้วในพิธีกรรม การทะเลาะเบาะแว้ง อุบัติเหตุที่เกิดขึ้นจากการดื่มเหล้า) การสื่อสารเพื่อเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการเลี้ยงเหล้าในงานศพกับปัญหาหนี้สิน (คนในชุมชนที่ต้องอพยพไปทำงานต่างถิ่นเพื่อหาเงินใช้หนี้จากการจัดงานศพ) และภายหลังการทำกิจกรรมรณรงค์ระหว่างพิธีกรรมงานศพแล้ว ก็จะมีการสื่อสารถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการกระทำดังกล่าวให้คนในชุมชนได้รับรู้ โดยเฉพาะการสื่อสารเรื่องค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในการจัดงานศพแต่ละงาน

“ผมจะไปเก็บข้อมูลผ่อ ไปถามคนเฒ่าคนแก่ว่า อู๊ย ..บ้านเราตะก่อนเนี้ย ถ้ามีคนตายเป็นยะจะไค เป็นก้อว่าตายวันนี้ วันพุก (พຸ່ງนี้) ก้อเอาไปเผาไปฝังแล้ว ผมถามว่าแล้วเป็นมีเหล้ากินก้อมีการเลี้ยงกันก้อ เป็นก้อว่ามีอะหยั่งก็เอามาสูกันกิน ผักหญ้าที่เซาะที่หาได้ บ่ได้เอาเหล้า มาสูกันกิน (ผมก็ไปเก็บข้อมูลผ่อ ไปถามคนเฒ่าคนแก่ว่าบ้านเราแต่ก่อนนั้น ถ้ามีคนตายเค้าทำอย่างไร ท่านก้อว่าตายวันนี้ วันพຸ່ງนี้ก้อเอาไปเผาไปฝังแล้ว ผมถามท่านว่ามีเหล้ากินมัย มีการเลี้ยง กันมัย ท่านก้อว่ามีอะไรก้อเอามาแบ่งกันกิน ผักหญ้าที่หาได้ แต่ไม่ได้มีการเอาเหล้ามาแจกกันกิน)” (อินแก้ว, สนทนากลุ่ม เวทีชุมชน อ.งาว, 25 พฤศจิกายน 2552)

2. การทำประชาคมของชุมชนเรื่องงานศพงดเหล้า

การทำประชาคมของชุมชนเรื่องงานศพงดเหล้า นั้นมีเป้าหมายสำคัญเพื่อสร้างกฎเกณฑ์เงื่อนไขหรือหลักการที่เป็นแนวปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การงดเหล้าในงานศพ โดยผ่านการแลกเปลี่ยนและการเปิดกว้างรับฟังความคิดเห็นของคนในชุมชน ก่อนจะนำไปสู่การวางหลักการร่วมกันอย่างเป็นทางการ ผล ที่เกิดขึ้นจากการทำประชาคมก็คือ การสรุปออกมาเป็นเนื้อหาสาระสำคัญที่สื่อสารออกไปยังการรับรู้ของทุกคนในชุมชนว่า “ในงานศพทุกงาน เจ้าภาพจะไม่เลี้ยงเหล้าผู้มาร่วมงาน และในพื้นที่พิธีกรรมงานศพจะต้องไม่มีการตั้งวงเหล้า” (ในที่นี้ หมายความว่า ในกรณีที่มีผู้มาร่วมงานบางคนดื่มเหล้ามาก่อนจากที่อื่นและเข้ามาร่วมงานก็ยังเป็นเรื่องที่เป็นไปได้ และมีอยู่จริง แต่ต่อมาในภายหลัง พบว่าคนที่ดื่มเหล้าแล้วเข้ามาภายในงานลดน้อยลงไปเรื่อยๆ เนื่องจากความละเอียดต่อสายตาของผู้คนที่จับจ้องมองมา) “หากงานศพใด เจ้าภาพมีการเลี้ยงเหล้า จะมีการ ลงโทษ

ทางสังคม โดยชาวบ้านจะไม่ไปช่วยเหลือกิจกรรมต่างๆ ภายในงานศพ” (ในที่นี้ จากการพูดคุยและสัมภาษณ์ ความหมายของการไม่ไปช่วยเหลือกิจกรรมต่างๆ ภายในงานศพนั้น หมายความว่า ยังมีคนไปร่วมในพิธีกรรม เช่น ไปฟังพระสวดศพ แต่จะไม่ช่วยทำงานต่างๆ ที่ต้องใช้แรงงานคน ทำให้เจ้าภาพและญาติพี่น้องต้องทำงานต่างๆ ด้วยตนเอง ซึ่งนอกจากจะเป็นเรื่องที่เหน็ดเหนื่อยแล้ว สิ่งที่มีผลกระทบมากที่สุดคือความรู้สึกทางจิตใจว่าชุมชนไม่ยอมรับ ถูกสังคมปฏิเสธ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือการใช้มาตรการทางสังคม (social sanction) มาลงโทษผู้ที่ฝ่าฝืนนั่นเอง)

3. กิจกรรมรณรงค์ระหว่างพิธีกรรมงานศพ

กิจกรรมรณรงค์ระหว่างพิธีกรรมงานศพ ประกอบไปด้วยกิจกรรมย่อยๆ หลายประการ ได้แก่ การที่กลุ่มแกนนำได้วางแผนร่วมกับพระสงฆ์และเจ้าภาพงานศพถึงแนวปฏิบัติในการจัดงานศพ การพูดคุยบอกกล่าว ประชาสัมพันธ์ และขอความร่วมมือกับแขกหรือที่มาร่วมงานว่างานศพของชุมชนบ้านคงจะไม่เลี้ยงเหล้า เนื่องจากเป็นข้อตกลงของชุมชน การดูแลเรื่องค่าใช้จ่ายและการจัดบัญชีรายรับรายจ่ายในงานศพ การตรวจตราสอดส่องว่ามีการลักลอบดื่มเหล้าภายในพื้นที่พิธีกรรมงานศพและการตักเตือน รวมไปถึงการนำเหล้าไปเททิ้งหากตรวจพบ

กิจกรรมที่กล่าวข้างต้นมีบทบาทสำคัญในการปรับเปลี่ยนความหมายของ“เหล้า” แม้จุดเริ่มต้นและความตั้งใจจะเกิดจากกลุ่มแกนนำ แต่กระบวนการปรับเปลี่ยนความหมายดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่คนในชุมชนได้ร่วมกันกระทำ จากจุดเริ่มต้นที่คนส่วนใหญ่ร้อยละแปดสิบเห็นด้วย ที่เหลือแบ่งเป็นผู้ที่คิดว่าการทำโครงการดังกล่าวเป็นสิ่งที่เกินไปได้ยากซึ่งมีประมาณร้อยละสิบ และผู้ที่ไม่เห็นด้วย โดยแสดงความเห็นคัดค้านอีกประมาณร้อยละสิบ แต่แกนนำโครงการได้ใช้กระบวนการสื่อสารนับตั้งแต่การสื่อสารเกี่ยวกับการดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพ ชุมชนได้ร่วมกันตอบคำถามสำคัญเกี่ยวกับเหตุผลที่ต้องมีเหล้าในงานศพ รวมไปถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจริงจากการเลี้ยง เหล้าในงานศพที่แต่ละคนมองเห็น การแสดงความคิดเห็นผ่านกระบวนการสื่อสารดังกล่าวเรียกว่าเป็น “*ความรู้สึกร่วมจากประสบการณ์การรับรู้ของปัจเจกแต่ละคน*” (individual experience) ด้วยเหตุนี้ การทำประชาคมและการทำกิจกรรมรณรงค์ในงานศพจึงถือเป็นกิจกรรมสำคัญที่นำไปสู่ “*ประสบการณ์ร่วมของชุมชนซึ่งเกิดจากการศึกษาข้อมูลเชิงประจักษ์*” (collective experience learnt from concrete evidence) ที่ทำให้เพิ่มความเชื่อมั่นในการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมายของ “เหล้า” ในพิธีกรรมงานศพ ทั้งผู้ที่เคยคิดว่าโครงการดังกล่าวยากเกินกว่าจะทำได้หรือผู้ที่ไม่เห็นด้วยในตอนแรกก็ค่อยๆ เปลี่ยนความคิดจากการได้เป็นส่วนหนึ่งในการทำกิจกรรมงดเหล้าในงานศพนั่นเอง ส่งผลให้ชุมชนโดยรวมเกิดความเชื่อมั่นว่าชุมชนเองสามารถกำหนดและปรับเปลี่ยนความหมายของวัตถุและกิจกรรมที่เคยกระทำไปสู่ความหมายใหม่ที่พึงประสงค์ได้

การหลอมรวมระหว่างประสบการณ์การรับรู้ของปัจเจกและประสบการณ์ที่ชุมชนทั้งหมดรับรู้ร่วมกันนี้เองเป็นขั้นตอนสำคัญของการปรับเปลี่ยนความหมายของเหล้าและพิธีกรรมงานศพที่

ชุมชนกระทำร่วมกัน หากนำแนวคิดสจวร์ต ฮอลล์ (Stuart Hall) ที่เสนอไว้ว่าการสื่อสารนั้นเป็นเรื่องของกระบวนการผลิต/แพร่กระจาย/บริโภค/ผลิตซ้ำวัฒนธรรมและความหมายต่างๆ มาร่วมวิเคราะห์ ก็จะเห็นว่าจากจุดเริ่มต้นกลุ่มแกนนำได้ใช้กระบวนการสื่อสารเพื่อจุดประกายให้ชุมชนได้ร่วมกันตั้งคำถามถึงความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพที่ชุมชนเคยบริโภค (consume) ผ่านสื่อต่างๆ แล้วผลิตซ้ำ (reproduce) มาโดยตลอด ว่าเป็นความหมายที่มีประโยชน์กับชุมชนจริงหรือไม่ การตั้งคำถามดังกล่าว ทำให้ชุมชนต้องร่วมกันทบทวนหมายของวัตถุ (เหล่า) พื้นที่ (พิธีกรรม) และกิจกรรม (การดื่มเหล่า) ที่เคยทำร่วมกันมา ซึ่ง ก็พบว่าวิธีการแปลความหมายของชุมชนนั้นมีทั้งการถอดรหัสแบบ “ประนีประนอมกับความหมายเดิม” (negotiated reading) และ “ต่อต้านความหมายเดิม” (oppositional reading) ทั้งสองลักษณะ

ดังที่ได้ระบุไปแล้วว่า ความหมาย โดยนัย (connotative meaning) ของเหล่าในงานศพในระบอบที่ 1 มีสองความหมายด้วยกัน ความหมายแรก คือสิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณแขก (เป็นมุมมองจากจุดยืนของเจ้าภาพงานศพ) และความหมายที่สองคือสิ่งเชื่อมโยงผู้คน (เป็นมุมมองจากจุดยืนของทั้งเจ้าภาพและแขก)

การแปลความหมายโดยนัยของเหล่าในฐานะสิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณแขกนั้นกระทำโดยการประนีประนอมกับความหมายเดิม กล่าวคือ ชุมชนยังคงยอมรับว่าเหล่าถือเป็นสิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณแขกชนิดหนึ่ง (เพราะชุมชนไม่ได้ห้ามการเลี้ยงเหล่าในงานพิธีกรรมอื่น เช่น งานแต่งงานหรืองานขึ้นบ้านใหม่) แต่กลุ่มแกนนำพยายามชี้ให้เห็นว่าพิธีกรรมงานศพนั้นมีความต่างออกไปจากงานพิธีกรรมอื่นๆ หลายประการ ไม่ว่าจะเป็นประเด็นที่ว่างานศพเป็นงาน โศกเศร้า แต่งานอื่นเป็นงานรื่นเริง งานศพเกิดขึ้น กะทันหัน (เจ้าภาพไม่เต็มใจให้เกิดขึ้น) ส่วนงานอื่นเจ้าภาพมีการเตรียมการล่วงหน้า (เจ้าภาพยินดีที่จัดงานขึ้น) กล่าวโดยรวมก็คือการชี้ให้เห็นว่า **ค่านิยมที่ว่าเจ้าภาพต้องเลี้ยงเหล่าในงานศพนั้นไม่เหมาะสมกับกาลเทศะ** รวมทั้งการแสดงแนวคิดที่ว่าในงานศพนั้น การเลี้ยงอาหารแขกที่มาร่วมงานก็ถือว่าการขอบคุณที่ดีที่สุดแล้ว (เป็นการเปลี่ยนมุมมองจากจุดยืนของเจ้าภาพมาให้ความสำคัญกับการปรับจุดยืนของแขกผู้มาร่วมงานแทน)

“ถ้ามีคนตาย เราไปกินเหล่า ก็เหมือน ไปกินน้ำตาหมู่พวกเดียวกัน ” (อินแก้ว, สทนทนากลุ่ม, 21 มีนาคม 2552)

“งานแต่ง งานขึ้นบ้านใหม่ เป็นงานดีเป็นเงินมา แต่งงานศพเป็นงานดีเป็นบ่ได้เงิน (งานแต่งงานขึ้นบ้านใหม่เป็นงานที่เจ้าภาพเชิญแขกมา แต่งงานศพเป็นงานที่เจ้าภาพไม่ได้เชิญ) (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2552)

ส่วนความหมายโดยนัยของเหล่าในฐานะสิ่งเชื่อมโยงผู้คนนั้นก็ถือว่ายังกระทำโดยการ ประนีประนอมกับความหมายเดิมเช่นเดียวกัน กล่าวคือ ชุมชนยังคงยอมรับว่าเหล่านั้นเป็น สิ่งเชื่อมโยงผู้คน (เพราะชุมชนยังคงมีการเลี้ยงเหล่าในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตทางโลกอื่นๆ) แต่ สิ่งที่กระทำเพื่อปรับเปลืองความหมายดังกล่าวในระยะที่ 2 นี้ ก็คือการ นำเสนอความหมายด้านลบ ของเหล่าในแง่มุมอื่นๆ โดยเฉพาะการใช้เหตุผลเชิงเศรษฐกิจมาลดความชอบธรรมของเหล่าในฐานะ สิ่งเชื่อมโยงผู้คนในพิธีกรรมงานศพ รวมทั้งการตอกย้ำว่าชุมชนยังคงรวมตัวกันได้ ในพิธีกรรม งานศพ โดยไม่ต้องอาศัยเหล่าเป็น สิ่งเชื่อมโยงแต่อย่างใด ทำให้ความหมายเดิมที่มีอยู่เสียสมดุล

“กรรมกำรเป็นก้อเอามาอุ้กัันว่าน่าจะงดเหี้ย บ่มีมันก้อเป็นประ โยชน์กับเจ้าภาพ เป็นจะ ประยัคได้ เจ้าภาพก้อจะมีเงิน แต่ก่อนแต่ละงานนี้เป็นจะเสี้ยก้าเหล่าบ่ต่ำกว่าสองสามพันบาท (กรรมกำรเค้าก้อเอามาพูดกันว่าน่าจะงด (เหล่า) เสี้ย ไม่มี เหล่ามันก็เป็นประ โยชน์กับเจ้าภาพ เค้าจะ ประยัคได้ เจ้าภาพก้อจะมีเงิน แต่ก่อนแต่ละงานนี้เค้าจะต้องเสี้ยค่าเหล่าไม่ต่ำกว่าสองสามพัน บาท)” (สุพรรณ แก้วที่สุด, สัมภาษณ์, 24 มกราคม 2553)

“บ้านเฮานี้จะ ไคก้อต้องมาช่วยกัน มันเป็น ไปบ่ได้ตีว่าถ้าบ่เลี้ยงเหล่าแล้วจะบ่มีใผมาช่วย ยะ ก้าน (บ้านเรานี้เอี่ยงไรก้อต้องมาช่วยกัน มันเป็น ไปบ่ได้ตีว่าถ้าไม่เลี้ยงเหล่าแล้วจะ ไม่มีใครมาช่วย ทำงาน)” (วิไลวรรณ เทพอด, สันทนาการกลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

สำหรับมายาคติของเหล่าในฐานะเครื่องแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ ซึ่งเป็นความหมายระดับลึกที่สุดที่ซ่อนอยู่นั้น ผู้วิจัยพบว่าเมื่อแกนนำโครงการงานศพงดเหล่าได้เริ่ม ขับเคลื่อน โครงการก็ได้พยายามรื้อถอนความหมายดังกล่าว (สิ่งแสดงฐานะหน้าตาของปัจเจก) แล้ว สร้างความหมายใหม่ด้านลบให้เหล่า (สิ่งฟุ่มเฟือยสร้างภาระให้เจ้าภาพ / สิ่งที่น่าอับอายหากปรากฏ ในงานศพของชุมชน) ผ่านการสื่อสารพูดคุยกับคนในชุมชนในเวทีต่างๆ และการสื่อสารด้วยข้อมูล เชิงประจักษ์ (การทำบัญชีค่าใช้จ่าย) ซึ่งถือว่าการถอดรหัสแบบต่อต้านความหมายเดิมนั้นเอง

“ตีผ่านมามันเหมือนกัันว่าใผมีสตางค์นักก้อเลี้ยงนัก ต่อน หลังคนจันเลี้ยงนักกว่าคนมี ก้อ เพราะอยากคัง อยากได้หน้า ตัวบ่มีก้อยังอยากเลี้ยงคักๆ คนกัันก้อกัันกันจันมด บ่ได้กิดพ้อว่าจะอื มันเสี้ยหายคักไผ ก้อต้องเอามาอุ้กัันหื้อหันจะอื (ตีผ่านมามันเหมือนกัันว่าใครมีสตางค์มากก็เลี้ยง มาก ตอนหลังคนจันเลี้ยงมาก กว่าคนรวย ก็เพราะอยากคัง อยากได้หน้า ตัวเองไม่มีเงินก็อ้อยอยาก เลี้ยงเหลือเกิน คนกัันก็กัันกันจันมด ไม่ได้คักว่าทำอย่างนี้มันเสี้ยหายที่ใคร ก็ต้องเอามาคุยกันให้ เห็นอย่างนี้)” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2552)

การปรับแปลความหมายของ “เหล่า” นั้น จะต้องกระทำควบคู่ไปกับการ ปรับแปลความหมายของพิธีกรรมงานศพไปพร้อมกัน เนื่องจากเหล่าเป็นเพียงสัญญาณหนึ่งของชุดสัญญาณ (a set of signs) ซึ่งก็คือพิธีกรรมงานศพโดยภาพรวม ความหมายทั้งสองระดับของเหล่า ไม่ว่าจะเป็น “สิ่งแทนคำขอบคุณและสิ่งเชื่อมโยงผู้คน” (ความหมายโดยนัย) และ “สิ่งแสดงฐานะหน้าตา” (มายาคติ) เป็นสิ่งที่ปรากฏในพิธีกรรมงานศพซึ่งมีฐานะเป็นพื้นที่แสดงสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของปัจเจก (เจ้าภาพงานศพ) การปรับแปลความหมายทั้งสองระดับของเหล่าในงานศพ จึงต้องกระทำควบคู่ไปกับการรื้อถอนความหมายของพิธีกรรมงานศพในฐานะชุดสัญญาณเพื่อแสดงความแตกต่างทางฐานะหน้าตาออกไปด้วย ทั้งนี้ก็เพื่อให้กระบวนการรื้อถอนความหมายที่ไม่พึงประสงค์ และสร้างใหม่ความหมายที่ต้องการเป็นไปอย่างสมบูรณ์ครบถ้วนนั่นเอง

สิ่งที่ชุมชนบ้านดงทำก็คือการพยายามย้อนกลับไปหาความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพของนครธรรมดาสามัญ ในฐานะที่เป็นทั้งสื่อและพื้นที่สำหรับบำเพ็ญกุศลและรำลึกถึงผู้ตาย โดยชุมชนต้องมีส่วนร่วมช่วยเหลือ ด้วยความหมายนี้ งานศพจึงไม่ใช่พื้นที่เฉพาะของปัจเจก (เจ้าภาพงานศพ) แต่เพียงลำพัง แต่งานศพเป็น พื้นที่สาธารณะของชุมชนด้วย เพราะผู้ตายแต่ละคนล้วนเป็นสมาชิกคนหนึ่งที่เคยมีบทบาทในชุมชนและมีความสัมพันธ์ลักษณะต่างๆ ต่อเพื่อนบ้านในชุมชน ชุมชนทั้งชุมชนจึงมีบทบาทหน้าที่ๆ ต้อง กระทำในงานศพ การชูความหมายดั้งเดิมดังกล่าวถูกนำมาเชื่อมร้อยกับแนวคิดที่ว่าด้วย “ความสูญเสียของครอบครัวผู้ตาย” และ “ความเอื้ออาทรที่คนในชุมชน ควรแสดงต่อครอบครัวผู้ตาย”

“เฮาก็ดี เฮาอุ้กัน ว่าจะทำจะไคหื้องานศพมันเป็นเงินรุ้นปุ่ย่าตายเฮาจะบ่หื้อมันมีเหล่า จะสอนลูกสอนหลานไปเรื่อยๆ ว่าจะยะจะไคหื้อมันประหยัดได้นัก เพราะงานศพเป็นงานอุบตีเหตุ เอ็นคูเจ้าภาพเป็น (เราคิด เราคุยกัน ว่าจะทำอย่างไรให้งานศพเป็นเหมือนสมัยรุ้นปุ่ย่าตายเฮาจะไม่ให้มีเหล่าในงานศพ จะสอนลูกสอนหลานไปเรื่อยๆ ว่าทำยังงใให้มันประหยัดได้มาก เพราะงานศพเป็นงานที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน สงสารเจ้าภาพ)” (แก้วมุล ษะระนะ , สทนทนากลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

ด้วยเหตุนี้ เมื่อพิธีกรรมงานศพไม่ได้เป็นพื้นที่ของปัจเจกเพื่อแสดงฐานะหน้าตา (ความหมายของชุดสัญญาณเดิมก่อนเกิดกระบวนการรื้อถอนความหมาย) “เหล่า” ในฐานะสิ่งแสดงฐานะหน้าตา (ความหมายระดับลึกหรือมายาคติของสัญญาณเดิม) ก็ไม่ใช่สิ่งจำเป็นอีกต่อไป ส่วนความหมายโดยนัย ในฐานะสิ่งแทนคำขอบคุณและสิ่งเชื่อมโยงผู้คนนั้น กลุ่มแกนนำได้ใช้วิธีการเปลี่ยนมุมมองจากการให้น้ำหนักกับจุดยืนของเจ้าภาพ (a host's standpoint-ต้องเลี้ยงเหล่าเพื่อขอบคุณแขก) มาให้ความสำคัญกับการปรับจุดยืนของแขกแทน (a guest's standpoint-การเลี้ยงเหล่าสร้างภาระให้เจ้าภาพ/ถึงไม่มีเหล่าก็ต้องไปช่วยเจ้าภาพอยู่แล้ว)

ในทางตรงข้าม เมื่อพิธีกรรมงานศพเป็น “พื้นที่ของชุมชนเพื่อรำลึกถึงผู้ตายและช่วยเหลือครอบครัวผู้ตาย” (ความหมายของชุดสัญลักษณ์ที่ถูกสร้างขึ้นระหว่างกระบวนการปรับแปลงความหมาย) ความหมายใหม่ของเหล่าก็จะต้องถูกสร้างขึ้นให้สอดคล้องกับความหมายใหม่ของชุดสัญลักษณ์ศพด้วย เหล่าจึงกลายเป็น “สิ่งสร้างภาระให้เจ้าภาพและสิ่งสร้างความอับอายให้ชุมชน” ไปในที่สุด

จะเห็นได้ว่าการปรับแปลงความหมายของพิธีกรรมงานศพ โดยรื้อถอนความหมายงานศพ ในฐานะพื้นที่ของปัจเจก แล้วต่อยอดและเชิดชูความหมายของพิธีกรรมในฐานะพื้นที่ของชุมชนนั้น นับเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เอื้อให้ชุมชนดำเนินโครงการงานศพงดเหล่าได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะความหมายดังกล่าวสร้างความชอบธรรมให้ชุมชนสามารถเข้าไปแสดงบทบาทเป็นผู้กระทำ (actor) ในพิธีกรรมงานศพของปัจเจกได้หลายทาง ไม่ว่าจะเป็นการร่วมดูแลรายการอาหาร การร่วมทำบุญชื้อค่าใช้จ่าย รวมไปถึงการสอดส่องตรวจตราให้มีการเลี้ยงเหล้าในงานศพ

อนึ่ง ผู้วิจัยได้สรุปรวมกระบวนการปรับแปลงความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพ ทั้งหมดตั้งแต่ระยะที่ 2 จนถึงระยะที่ 3 ไว้ในภาพที่ 5.18 หน้า 211

สำหรับการเล่นพนันนั้น เมื่อชุมชนเริ่มดำเนินโครงการงานศพงดเหล่า ก็ปรากฏว่าการเล่นพนันก็ถูกถอดถอนออกไปจากพื้นที่ด้วยเช่นกัน เพราะถึงแม้ว่ามติของชุมชนจะไม่ได้ครอบคลุมไปถึงการงดเล่นพนันในงานศพ แต่เมื่อเมื่อมีการงดเหล่าในงานศพก็ ทำให้ผู้ที่ชอบเล่นการพนันก็ไม่กล้าตั้งวงเล่น ก่อนหน้าการเล่นการพนันก็มีปรากฏเฉพาะในงานศพบางงานเท่านั้น โดยอาศัยแฝงตัวตั้งวงอยู่ใกล้กับบรรยากาศครึกครื้นของวงเหล่า หรือมิฉะนั้นก็ต้องลักลอบเล่นเงียบๆ บริเวณป่าละเมาะใกล้บ้านงานศพไม่เอิกเกริกเหมือนการตั้งวงดื่มเหล้า เพราะคนในชุมชนต่างรับรู้ว่าการเล่นการพนันเป็นสิ่งผิดกฎหมาย ในขณะที่ก่อนหน้านี้ยังเคยมองว่าการตั้งวงดื่มเหล้าในงานศพเป็นเรื่องธรรมดา เพราะฉะนั้นเมื่อเหล่าอยู่ในพื้นที่พิธีกรรมงานศพไม่ได้ การพนันก็ยิ่งไม่มีความชอบธรรมในพื้นที่ดังกล่าว ผู้เล่นการพนันก็ต้องเลิกเล่นไปโดยปริยาย

สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงระยะที่ 3 โครงการเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)

นับตั้งแต่ พ.ศ.2547 เป็นต้นมา นอกเหนือจากการรณรงค์และติดตามไม่ให้มีการเลี้ยงเหล้าในงานศพแล้ว กิจกรรมใหม่ที่เกิดขึ้นในพื้นที่พิธีกรรมงานศพก็คือการทำโลงศพและปราสาทศพ ซึ่งเป็นความพยายามของกลุ่มแกนนำที่ต้องการขยายผลโครงการงานศพงดเหล่าไปสู่กิจกรรมอื่นๆ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญ 2 ประการคือ 1) การลดค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมงานศพ และ 2) การสร้างพื้นที่และกิจกรรมเพื่อดึงให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในพิธีกรรมงานศพมากยิ่งขึ้น เป็นการใช้กิจกรรมมาทำหน้าที่แทนเหล่า เพื่อให้เหล่าในฐานะสิ่งเชื่อมโยงผู้คนถูกลดบทบาทลง (ในระยะที่ 2 ได้สร้างความหมายทางลบของเหล่าขึ้นเพื่อทำให้ความหมายทางบวกเสียสมดุล) ส่วนในระยะ

ที่ 3 นี้ การสร้างกิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพก็เพื่อให้กิจกรรมดังกล่าวทำหน้าที่ทดแทนเหล่านั้นเอง โดยเป็น สิ่งเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ซึ่งจะส่งผลต่อความยั่งยืนของโครงการในระยะยาว

แนวคิดเรื่องการทำโลงศพและปราสาทศพนั้นนับเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชนที่เคยมีมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษซึ่งเคยทำโลงศพและปราสาทศพแบบง่ายๆ ด้วยตนเอง แต่ ต่อมาการทำเองก็ค่อยเลือนหายกลายเป็นการซื้อหามาแทนที่ ดังนั้นความพยายามย้อนกลับไปค้นหาต้นทุนทางวัฒนธรรมจึงต้องอาศัยกระบวนการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการแสวงหาและสื่อพื้นต้นุดั้งกล่าวเริ่มตั้งแต่การที่แกนนำได้ศึกษาหาข้อมูลเกี่ยวกับการทำโลงศพและปราสาทศพในมิติต่างๆ ทั้งในด้านความหมายและความเชื่อ รวมไปถึงอุปกรณ์ที่ใช้และวิธีการทำ แล้ว ถ่ายทอดข้อมูลเหล่านี้ให้คนในชุมชนได้รับรู้ร่วมกันทั้งในการประชุมหมวดบ้านและการประชุมหมู่บ้าน เนื่องจากต้องสร้างความมั่นใจให้คนในชุมชนว่าการเปลี่ยนแปลงวิธีการปฏิบัติดังกล่าวจะไม่นำความเสียหายหรือสิ่งที่เลวร้ายมาสู่ครอบครัวผู้ตายและชุมชน เช่น การหาข้อมูลว่าการทำปราสาทศพนั้น ดั้งเดิมเป็นสิ่งที่ทำให้เฉพาะชนชั้นสูง ชาวบ้านไม่นิยมทำ และข้อมูลจากพระสงฆ์ ที่ไม่ยืนยันว่าการนำศพใส่ปราสาทที่สวยงามจะเป็นการยืนยันถึงชีวิตที่สวยงามหลังความตายหรือการมาเกิดใหม่ อย่งไรก็ดีถึงแม้จะมีข้อมูลดังกล่าวแล้ว แต่กลุ่มแกนนำก็มิได้รณรงค์ให้ชาวบ้านเลิกใช้ปราสาทศพประกอบในพิธีกรรมโดยสิ้นเชิง แต่ โน้มน้าวใจให้เห็นว่าชุมชนยังสามารถรักษาประเพณีการใช้ปราสาทศพประกอบพิธีกรรมได้ โดยเปลี่ยจากการซื้อหามาเป็นการสร้างเอง ซึ่งถึงแม้ว่า จะไม่สวยงามเท่าปราสาทศพของโรงงานหรือร้านค้า แต่เป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนถึงความร่วมแรงร่วมใจของคนในชุมชนและบ่งชี้ว่าเจ้าภาพนั้นเป็นผู้ที่มีพวกพ้อง มีเครือข่ายเพื่อนฝูง

“ผมไปถามผู้เจ้าแถวลำพูน ถามพระคอกเตอร์ที่วัดสวน นดอก เชียงใหม่ ว่าคนที่ตายถ้าเขา ำแบ่งปราสาทเข้าใส่ เป็นจะมากเกิดก่อ เป็นตอบว่า โยม..อาตมาตอบบได้ เพราะอาตมายังบ่เกยตายเตื่อแต่มีอยู่ข้อหนึ่งทีอาตมาารู้ก็คือว่า สมัยก่อนคนที่ตายทีได้อยู่ปราสาทก็คือ หมูเจ้าขุนมูลนาย คนธรรมดาบ่มีสิทธิ์ใส่ปราสาท. แสดงว่าเรื่องปราสาทเป็นเรื่องทีเฮมายะเอาเองทีหลัง ไปเลียนแบบเป็น (เจ้าขุนมูลนาย) อย่างโลงศพ แต่ก่อนพอมิคนตายปั๊บจะมีนายหน้ามาถาม โลงศพอย่างถูกสองพันห้าอย่างดีก่อห้าพัน ผมก้อหันว่าโลงศพนี้เราน่าจะเป้งกัน ได้ ก้อเลยไปถามคนทำโลงที อ.เสริมงาม เป็นบอกว่า คนแบ่งจ้าง (ทำเป็น) ไม้อัด 3 แผ่น แบ่งได้สองแก่น ปีกมาบ้าน ..ผมก้อชวนพวก สล่า (ช่าง) มาแบ่ง ซื่อไม้อัด เทพพนม คอกสร้อยมาคิดเอาเอง งานศพแรกทีแบ่ง โลงเองเสี้ง (เสี้งเงิน) เก้าร้อย” (อินแก้ว, สนทนากลุ่ม เวทีชุมชน อ.งาว, 25 พฤศจิกายน 2552)

เหตุผลเบื้องหลังของการตัดสินใจเลือกที่จะทำปราสาทศพแทนการเลิกทำปราสาทศพไปเลยโดยสิ้นเชิงนั้น สามารถอธิบายได้ด้วยแนวคิด ประเพณีในการเลือกสรร (selective tradition) ของ

เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ การค้นหาข้อมูลรวมถึงองค์ความรู้เรื่องการทำโรงศพและปราสาทศพจากคนเฒ่าคนแก่เพื่อมายืนยันว่าชุมชนเคยทำทั้งโรงศพและปราสาทศพได้เองโดยไม่ต้องซื้อหานั้น เป็นการเลือกหยิบยกค่านิยมและเหตุการณ์ในอดีตมาสนับสนุนแนวคิดที่ต้องการผลักดันในปัจจุบันให้มีความชอบธรรม การผลิตซ้ำ การทำปราสาทศพสามารถตอบสนองผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจของชุมชน (ซึ่งก็เป็นผลประโยชน์ของกลุ่มแกนนำด้วยเช่นกัน) ได้อย่างชัดเจนในเบื้องต้น นั่นคือการประหยัดค่าใช้จ่ายในงานศพ ซึ่งอาจมีคำถามตามมาว่าแล้วทำไมจึงไม่เลิกทำปราสาทศพไปเลยซึ่งจะประหยัดค่าใช้จ่ายยิ่งขึ้นไปอีก ประเด็นนี้อธิบายได้ว่า นับตั้งแต่เริ่มขับเคลื่อนโครงการงานศพ งดเหล้า กลุ่มแกนนำล้วนตระหนักดีว่ากิจกรรมที่ทำการทวนกระแสบริโภคนิยมที่กลายเป็นค่านิยมกระแสหลักของสังคมโดยรวม ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก ความสำเร็จของการดำเนินโครงการในเบื้องต้นของแกนนำชุมชนนั้น ไม่ได้เกิดจากยุทธวิธีการต่อสู้แบบ “ยอมหัก ไม่ยอมงอ” หรือการใช้ไม้แข็งคัดง้างกับคนส่วนใหญ่ แต่ใช้วิธีการโน้มน้าวใจโดยรुकคืออย่างละมุนละม่อม ใช้การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและข้อมูลก่อนชักชวนให้ทดลองทำร่วมกัน ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ว่าการเลิกทำปราสาทศพก็นับเป็นกลยุทธ์แบบยอมหักไม่ยอมงอ ในขณะที่การเปลี่ยนจากการ “ซื้อ” มาเป็นการ “ทำ” ปราสาทศพนั้นเป็นกลยุทธ์แบบละมุนละม่อมที่กลุ่มแกนนำเคยเรียนรู้แล้วว่าสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงในชุมชนได้ โดยไม่ก่อให้เกิดความแตกแยกแบ่งฝักแบ่งฝ่าย ซึ่งความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชุมชนนั้นถือเป็นผลประโยชน์ร่วมสำคัญของชุมชนที่กลุ่มแกนนำต้องคำนึงถึง ดังนั้นการเลือกที่จะ “ทำปราสาทศพเอง” แทน “การเลิกใช้ปราสาทศพ” ก็นับว่าเป็นประเพณีในการเลือกสรรโดยตัวของมันเองเช่นเดียวกัน

แต่เหตุผลสำคัญที่สุดที่กลุ่มแกนนำต้องรณรงค์ให้ชุมชนร่วมกันทำโรงศพและปราสาทศพนั้นสามารถอธิบายได้ด้วยประเด็นความแตกต่างระหว่างการเป็น “ผู้ผลิต (producer)” กับ “ผู้บริโภค (consumer)” ตามแนวคิดสังคมแห่งภาพตื่นตาตื่นใจ (society of the spectacle) ที่เสนอไว้โดยกีย์ เดอบอร์ด (Guy Debord) เดอบอร์ดอธิบายว่าสังคมแห่งภาพตื่นตาตื่นใจคือสังคมที่ผู้คนต่างหลงใหลคลั่งไคล้ในวัตถุต่างๆ จากกลไกการทำงานร่วมกันระหว่างอุตสาหกรรมสื่อและอุตสาหกรรมสินค้า ภาพตื่นตาตื่นใจลักษณะต่างๆ ที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับวัตถุที่เกินจริง (เช่น ความสัมพันธ์ของพ่อแม่ลูกที่กลมเกลียวรักใคร่ เพราะแม่ใช้ผงปรุงรสบางยี่ห้อปรุงอาหาร) ถูกนำเสนอผ่านสื่อตลอดเวลา ในขณะที่ภาพของแรงงานซึ่งเป็นผู้ผลิตตัวจริง กลับไม่ปรากฏในการรับรู้ของผู้คน การกระตุ้นให้เกิดการบริโภคมากที่สุดเพื่อสร้างส่วนเกิน (surplus) จึงกลายเป็นเป้าหมายหลักของระบบทุนนิยม แม้แต่ชนชั้นล่างหรือผู้ใช้แรงงานก็ล้วนถูกกระตุ้นให้บริโภคด้วยกันทั้งสิ้น ความตื่นตาตื่นใจจากการได้เปลี่ยนสถานะมาเป็นผู้บริโภคทำให้รู้สึกราวกับว่ากำแพงชนชั้นได้พังทลายลงไปแล้ว แท้จริงแล้ว นอกจากเส้นแบ่งชนชั้นจะไม่ได้ถูกทำลายลงแล้ว แต่กลับถูกตอกย้ำให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้นไปอีกด้วยกลไกการบริโภคนั่นเอง (เมื่อไม่มีเงินบริโภค ก็ไม่สามารถใช้ชีวิตเปลี่ยนแบบชนชั้นสูงได้ จึงต้องดิ้นรนหาเงินให้ได้มากๆ หรือถึงแม้จะมีเงินบริโภคบ้างในบางครั้ง

แต่ชนชั้นสูงก็ยังสร้างเงื่อนไขด้านรสนิยมน (taste) ในการบริโภคเพื่อสร้างความแตกต่างได้อีกโสดหนึ่ง) นอกจากนี้ ระบบบริโภคนิยมยังแบ่งแยกผู้คนให้ออกจากประสบการณ์สร้างสรรค์ในฐานะผู้ผลิตในสังคมแบบดั้งเดิม ไม่ว่าจะเป็นการผลิตอาหาร สิ่งของเครื่องใช้ ไปจนถึงที่อยู่อาศัยที่เคยทำเองได้ ทั้งๆ ที่การมีสถานภาพเป็นผู้ผลิตมีเรื่องของสุนทรียะและความสุขจากการได้ลงมือกระทำมาเกี่ยวข้อง ทำให้มนุษย์ตระหนักถึงศักยภาพของตน ได้สร้างสายสัมพันธ์เชื่อมโยงกับผู้อื่น และมีบทบาทเชิงสร้างสรรค์ภายในชุมชนของตน แต่การมีสถานภาพเป็นผู้บริโภคทำให้มนุษย์ลดทอนการสร้างสัมพันธ์กับผู้อื่นแล้วหันไปสร้างความสัมพันธ์กับวัตถุขึ้นมาชดเชย การเกาะเกี่ยวกันเป็นชุมชนก็ลดน้อยลง เมื่อสายสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนเบาบาง แน่แน่นอนว่าโครงสร้างความเป็นชุมชนที่เคยพึ่งพาอาศัยกันได้ก็อ่อนแอตามไปด้วย

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ทำให้สื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) กลุ่มแกนนำชุมชนจึงต้องผลักดันให้มีกิจกรรมเพิ่มเติม ได้แก่ การทำโลงศพและปราสาทศพ ซึ่งผู้ชายในชุมชนที่มีฝีมือทางช่างไม่จจะร่วมแรงร่วมใจกันสร้างขึ้น (ได้กลับคืนสู่สถานภาพผู้ผลิต) จากเดิมที่ก่อนทำโครงการงานศพวดเหล่านั้น เมื่อหาพินและจัดเตรียมสถานที่เรียบร้อยแล้ว กลุ่มพ่อบ้านก็ไม่ค่อยมีกิจกรรมอื่นๆ ในพิธีกรรมให้ทำมากนัก ตรงนี้เป็นช่องว่างที่สำคัญ เพราะด้วยบริบทของความเป็นสังคมเครือญาติ ทำให้ผู้คนต่างมาร่วมงาน แต่เมื่อมาแล้วไม่มีอะไรให้ทำมากนักนอกจากการนั่งพูดคุยกัน ก็เป็นช่องว่างที่เปิดโอกาสให้การสังสรรค์ดื่มกิน (กิจกรรมการบริโภค) กลายเป็นกิจกรรมสำคัญที่ขาดไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ เมื่อมีการรื้อฟื้นกิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพขึ้นมา ประเด็นสำคัญจึงไม่ได้อยู่ที่ว่าโลงศพและปราสาทศพที่ทำขึ้นนั้นจะต้องหรูหราสวยงามเท่ากับที่ซื้อหามาจากร้านค้า แต่หัวใจสำคัญกลับอยู่ที่โลงศพและปราสาทศพเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ “คนในชุมชนร่วมกันผลิตได้เองและสามารถใช้งานได้จริง” (เป็นการเรียกคืนความมั่นใจในศักยภาพการเป็นผู้ผลิตที่ได้สูญเสียไปจากการเป็นผู้บริโภค) ซึ่งหากอุปกรณ์พร้อมและมีเวลาทำอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งวัน สำหรับโลงศพนั้นใช้เวลาในการทำประมาณ 1 วัน ส่วนปราสาทศพใช้เวลาในการทำประมาณ 2 วัน ช่วงเวลาดังกล่าวมีความสอดคล้องเป็นอย่างดีต่อระยะเวลาการตั้งศพโดยทั่วไปของชุมชน ที่ใช้เวลาประมาณ 3 วัน ภาพที่ 5.15 และ 5.16 หน้า 209 แสดงลักษณะของโลงศพและปราสาทศพที่คนในชุมชนช่วยกันทำขึ้น

ภาพที่ 5.15: โลงศพที่คนในชุมชนบ้านดงร่วมกันทำ

ภาพที่ 5.16: ปราสาทศพที่คนในชุมชนบ้านดงร่วมกันทำ

เกี่ยวกับบทบาทของเหล่าในพิธีกรรมงานศพนั้น ในกรณีที่มีการทำโลงศพหรือปราสาทศพ เหล่าจะกลับเข้ามาสู่พื้นที่พิธีกรรมอีกครั้ง โดยปรากฏอยู่ในขันส่ำตัดที่ใช้เช่น ใหว่ครุช่างจำนวน 1 จอก ในฐานะเครื่องประกอบพิธีกรรม (เป็นความหมายดั้งเดิมของเหล่าในบริบททางวัฒนธรรมของล้านนา) ซึ่งงานวิจัยของสุทัศน์ ตันสุวรรณ (2536) ก็ระบุถึงการทำพิธียกครุช่างในการทำโลงศพของช่างชาวไทยล้านนาเช่นเดียวกัน ในกรณีชุมชนบ้านดง กลุ่มพ่อบ้านที่ช่วยกันทำโลงศพและปราสาทศพแล้วเหล่า ที่อยู่ในขันส่ำตัดนั้นเมื่อประกอบโลงศพและทำปราสาทศพเสร็จสิ้นแล้ว พ่อบ้านที่เป็นหัวหน้าส่ำจะนำเหล่าที่เช่นใหว่ไปเทไว้ในจุดที่กำหนด ประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่าในระยะที่ 3 ของการศึกษา ชุมชนเกิดความมั่นใจแล้วว่าสามารถควบคุมดูแลการมีอยู่ของเหล่าให้อยู่เฉพาะในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (พื้นที่เช่นใหว่ครุช่าง) ได้ โดยที่เหล่าจะไม่หลุดออกมาสู่พื้นที่ทางโลก (พื้นที่ๆ นั่งพูดคุย ทำค ริว รับประทานอาหารในพิธีกรรมงานศพ) ภายใต้ความหมายแบบเดิม (สิ่งแสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ) อีกต่อไป

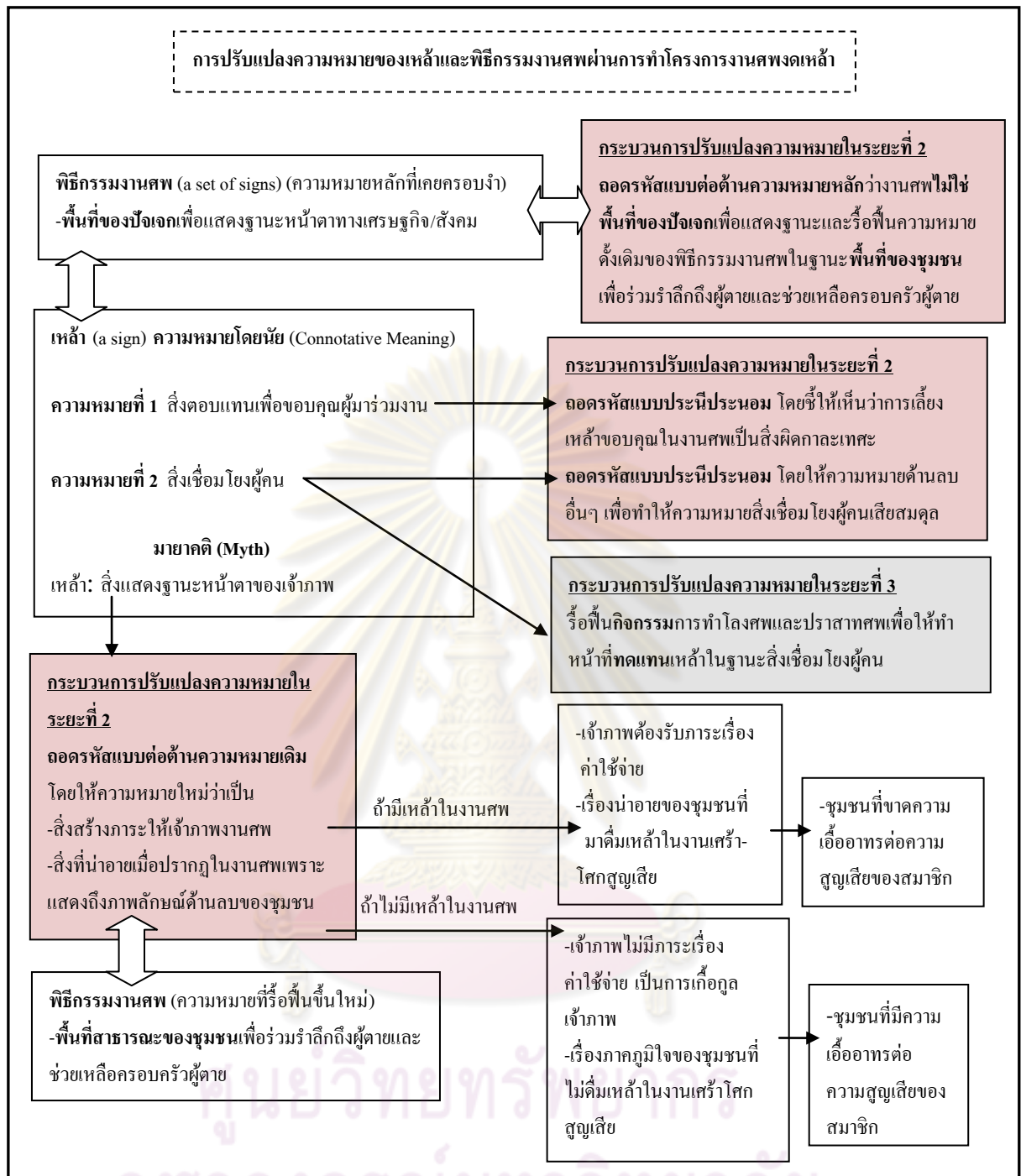
อย่างไรก็ดี อาจมีข้อยกเว้นในงานศพบางงานที่อาจไม่มีการทำโลงศพหรือปราสาทศพ เนื่องจากเป็นงานศพที่เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน เช่น กรณีการเสียชีวิตเนื่องจากอุบัติเหตุ เจ้าภาพมักไม่มีเวลาเตรียมการและไม่ต้องการตั้งศพไว้หลายวัน ส่วนมากจึงซื้อโลงศพสำเร็จรูปจากร้านค้าสำหรับปราสาทศพนั้น เจ้าภาพบางรายต้องการทำบุญเป็นศาลาเพื่อให้มีอนุสรณ์ไว้ระลึกถึงผู้ล่วงลับ อาจซื้อศาลาศพมาแทน ดังภาพที่ 5.17 เมื่อพิธีกรรมเสร็จสิ้นแล้วก็บริจาคศาลาดังกล่าวให้เป็นสาธารณสมบัติของชุมชนต่อไป

ภาพที่ 5.17: ศาลาศพ ซึ่งหลังการเผาศพจะกลายเป็นศาลาที่นั่งพักในชุมชน

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลทั้งหมดเกี่ยวกับกระบวนการปรับเปลี่ยนความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 และ 3 มาประมวลเป็นแผนภาพ ในภาพที่ 5.18 หน้า 211

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 5.18: กระบวนการปรับเปลี่ยนความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพตั้งแต่ระยะที่ 2 จนถึงระยะที่ 3 ของการศึกษา

การวิเคราะห์เปรียบเทียบสถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพทั้ง 3 ช่วงเวลา

ภายใต้หัวข้อนี้ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เปรียบเทียบสถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพทั้ง 3 ช่วงเวลา ในด้านต่างๆ ประกอบด้วย องค์ประกอบ ความหมาย และกระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของ ความหมาย และบทบาทหน้าที่ โดยนำเสนอในรูปแบบตาราง ประกอบด้วยตารางที่ 5.1 แสดง สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพ ในช่วงปี พ.ศ.2540-2544 ตารางที่ 5.2 แสดงสถานภาพสื่อพิธีกรรม งานศพ ในช่วงปี พ.ศ.2545-2546 ตารางที่ 5.3 แสดงสถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพ ในช่วงปี พ.ศ. 2547-ปัจจุบัน

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 1 ของการศึกษา (พ.ศ.2540-2544)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
1. ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม	1. กระบวนการสร้างความหมาย	1. ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม
	1.1 ได้สร้างความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้สร้างสรรคสื่อพิธีกรรม (ลูกหลาน ญาติมิตร และ พระสงฆ์)	1.1 ผู้สร้างสรรคสื่อพิธีกรรม
	1.2 ได้สร้างความหมายของผู้เข้าร่วมในฐานะผู้ชมหรือสักขีพยาน (ทุกคนที่เข้าร่วมในพิธีกรรม)	1.2 ผู้ชม (สักขีพยานของพิธีกรรม)
	1.3 ได้สร้างความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้สนับสนุนสื่อพิธีกรรมให้ลุล่วง (ผู้ใหญ่ช่วยกิจกรรมต่างๆ ชาวชนมีส่วนร่วมในการเสิร์ฟอาหาร คนแก่อังเล)	1.3 ผู้สนับสนุนช่วยเหลือ
	1.4 ได้สร้างความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้า	1.4 ผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้า
	1.5 ได้สร้างความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้เล่นการพนันในงานศพ	1.5 ผู้เล่นการพนันในงานศพ
<p>*การเป็นผู้สร้างสรรค/ผู้ชม/ผู้สนับสนุนช่วยเหลือ เป็นความหมายหลัก เนื่องจากคนส่วนใหญ่ในชุมชนแสดงบทบาทเหล่านี้</p> <p>**การเป็นผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้าเป็นความหมายระดับรอง เนื่องจากคนประมาณหนึ่งในสาม (ส่วนมากเพศชาย) จะแสดงบทบาทนี้ ส่วนการเป็นผู้เล่นการพนันนั้นเป็นความหมายระดับรองลงไปอีก เนื่องจากคนจำนวนน้อยที่แสดงบทบาทนี้</p>		

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะเวลาที่ 1 ของการศึกษา (พ.ศ.2540-2544)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รีดออน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
2. วัตถุ แบ่งเป็น	2. กระบวนการสร้างความหมาย (ผ่านกระบวนการทางศาสนา และการบอกเล่าสืบต่อมาแบบมุขปาถะ)	2. บทบาทหน้าที่ของวัตถุ
2.1 วัตถุทางศาสน-พิธี	2.1 วัตถุทางศาสนพิธี (กระบวนการสร้างความหมายจำกัดอยู่ในกลุ่มผู้รู้และคนเฒ่าคนแก่บางส่วนเท่านั้น)	2.1 วัตถุทางศาสนพิธี
2.1.1 ตุงสามหาง	2.1.1 ตุงสามหาง – แสดงหลักไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) หรือกิเลสสามอย่าง (โลภะ โทสะ โมหะ)	2.1.1 วัตถุทางศาสนพิธีตั้งแต่ 2.1.1 -2.1.6 มีบทบาทหน้าที่เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรม ทำให้
2.1.2 ห่อข้าวด้วน	2.1.2 ห่อข้าวด้วน - ปัจจัยสำหรับการเดินทางสู่โลกหน้าของผู้ตาย / ความกตัญญูของบุตรหลาน / ความมีน้ำใจต่อผู้อื่น	การประกอบพิธีกรรมงานศพครบถ้วนสมบูรณ์
2.1.3 ตุงเหล็กตุงทอง	2.1.3 ตุงเหล็กตุงทอง – เครื่องขอมมาพระรัตนตรัย	2.1.2 โลงศพและปราสาทศพมีบทบาทหน้าที่ทางอ้อมเป็นสิ่ง
2.1.4 ต้นดอก ต้นเทียน	2.1.4 ต้นดอก ต้นเทียน – เครื่องบูชาพระรัตนตรัย	แสดงภาพลักษณ์เรื่องฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพด้วย
2.1.5 โลงศพ (ซื่อ)	2.1.5 โลงศพ มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถ – สิ่งบรรจุศพเพื่อปกปิดสภาพที่เปลี่ยนแปลงไปของศพ มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยนัย - สิ่งแสดงภาพลักษณ์เรื่องฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพ	
2.1.6 ปราสาทศพ (ซื่อ)	2.1.6 ปราสาทศพ มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถ-สิ่งของประกอบพิธีกรรมงานศพด้านนามีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยนัย – สิ่งแสดงภาพลักษณ์เรื่องฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพ	
2.2 เหล้า	2.2 เหล้า 2.2.1 มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถ เครื่องดื่มทำให้เกิดความผ่อนคลายและความรื่นรมย์ 2.2.2 มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยนัย - สิ่งแทนคำขอบคุณของเจ้าภาพต่อผู้มาร่วมงาน - สิ่งเชื่อมโยงผู้คน 2.2.3 มีการสร้างและผลิตซ้ำมายาคติ – สิ่งแสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพ	2.2 เหล้า มีบทบาทหน้าที่ 2.2.1 เป็นเครื่องมือสร้างความผ่อนคลายและความรื่นรมย์ 2.2.2 เป็นสิ่งแทนคำขอบคุณเจ้าภาพให้กับผู้มาร่วมงาน และเชื่อมโยงผู้คน 2.2.3 เป็นสิ่งแสดงภาพลักษณ์เรื่องฐานะหน้าตาของเจ้าภาพในงานศพ

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยาะที่ 1 ของการศึกษา (พ.ศ.2540-2544)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
3. กิจกรรม	3. กระบวนการสร้างความหมาย (ผ่านการกระทำกิจกรรมซ้ำๆ ของคนในชุมชน)	3. บทบาทหน้าที่ของกิจกรรม
3.1 กิจกรรมทางศาสนา ได้แก่ การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย	3.1 มีการสร้างความหมายว่าเป็นกิจกรรมการผลิตเพื่อรำลึกถึงผู้ตาย ส่งดวงวิญญาณผู้ตายไปสู่สุคติ	3.1 มีบทบาทหน้าที่ในการสืบทอดความเชื่อและแบบแผนพิธีกรรมจากรุ่นสู่รุ่น/สร้างความสบายใจ ลดความโศกเศร้า
3.2 กิจกรรมการเตรียมสิ่งของหาพิน และการประกอบอาหาร	3.2 มีการสร้างความหมายว่าเป็นกิจกรรมการผลิตเพื่อช่วยเหลือแสดงความเอื้ออาทรต่อครอบครัวเจ้าภาพ และการร่วมแรงร่วมใจของชุมชน	3.2 มีบทบาทหน้าที่ในการระดมความช่วยเหลือของชุมชนให้ครอบครัวเจ้าภาพ ทั้งด้านเศรษฐกิจ แรงงาน และด้านอารมณ์ ความรู้สึก
3.3 กิจกรรมการสังสรรค์ดื่มเหล้า	3.3 มีการสร้างความหมายว่าเป็นกิจกรรมการบริโภคเพื่อตอบแทนผู้มาร่วมงาน กิจกรรมการบริโภคเพื่อผ่อนคลาย	3.3 มีบทบาทหน้าที่สร้างความผ่อนคลายให้กับผู้มาร่วมงาน แต่บางกรณีเกิด malfunction ก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาทในชุมชน
3.4 กิจกรรมการเล่นการพนันในระหว่างพิธีกรรม	3.4 มีการสร้างความหมายว่าเป็นกิจกรรมเพื่อผ่อนคลาย	3.4 มีบทบาทหน้าที่สร้างความผ่อนคลายให้กับผู้มาร่วมงาน แต่บางกรณีเกิด malfunction ก่อให้เกิดการทะเลาะวิวาทในชุมชน
4. พื้นที่	4. กระบวนการสร้างความหมายของพื้นที่	4. บทบาทหน้าที่ของพื้นที่
4.1 บ้านงานศพ	4.1 บ้านงานศพ พื้นที่แบ่งเป็น 2 ส่วนคือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา) และพื้นที่ทางโลก (พื้นที่ทำครัว นั่งพูดคุย จัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ ดื่มเหล้า หรือบางกรณีเล่นการพนัน)	4.1 พื้นที่บ้านงานศพ มีบทบาทหน้าที่เป็นทั้งพื้นที่เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และพื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ของผู้ตายและครอบครัว เป็นพื้นที่ระดมความช่วยเหลือของคนในชุมชนสู่ครอบครัวผู้ตาย และยังเป็นพื้นที่สำหรับสังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นการพนันอีกด้วย

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 1 ของการศึกษา (พ.ศ.2540-2544)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
4. พื้นที่ (ต่อ)	4. กระบวนการสร้างความหมายของพื้นที่	4. บทบาทหน้าที่ของพื้นที่
4.2 ฌาปนสถาน	4.2 ฌาปนสถาน-มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถเป็นพื้นที่สำหรับการประกอบพิธีกรรมการฌาปนกิจศพ พื้นที่ประกาศสถานภาพของผู้ตายและครอบครัว และเป็นพื้นที่ระดมความช่วยเหลือของชุมชน -มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยนัยว่าพื้นที่สำหรับประกอบพิธีกรรมเพื่อให้วิญญาณไปสู่สุคติ	4.2 ฌาปนสถาน มีบทบาทหน้าที่เป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา, พื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ของผู้ตายและครอบครัว และพื้นที่ระดมความช่วยเหลือของชุมชน
4.3 วัด (ในกรณีที่บ้านคับแคบหรือฐานะยากจนจะนำศพตั้งที่วัด)	4.3 วัด-มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถว่าเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา -มีการผลิตสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยนัยว่าเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมงานศพสำหรับผู้ที่มีฐานะยากจน	4.3 ในกรณีที่ตั้งศพที่วัด วัดจะทำบทบาทหน้าที่เช่นเดียวกับบ้านงานศพ

ตารางที่ 5.1: สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 1 (พ.ศ.2540-2544)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยาะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-2546)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
1. ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม	1. กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมายผู้มีส่วนร่วม	1. ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม
	1.1 ได้สร้างและผลิตซ้ำความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะของผู้สร้างสรรค์สื่อพิธีกรรม (ลูกหลาน ญาติมิตร และพระสงฆ์) ผู้ชมหรือสักขีพยาน (ทุกคนที่เข้าร่วมในพิธีกรรม) และผู้สนับสนุนสื่อพิธีกรรมให้ลุล่วง (ผู้ใหญ่ช่วยกิจกรรมต่างๆ เขาชนมีส่วนร่วมในการเสิร์ฟอาหาร คนแก่อังเล) ผ่านการทำกิจกรรมร่วมกันซ้ำๆ	1.1 บทบาทหน้าที่ๆ คงเดิม ได้แก่ การเป็นผู้สร้างสรรค์สื่อพิธีกรรม / ผู้ชม (สักขีพยานของพิธีกรรม) / ผู้สนับสนุน
	1.2 ได้มีการรื้อถอนความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้าหรือผู้เล่นการพนันออกไปด้วยการทำโครงการงานศพดเหล้า	1.2 บทบาทหน้าที่ๆ หายไป ได้แก่ การเป็นผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้า / ผู้เล่นการพนัน
	1.3 ได้สร้างความหมายใหม่ให้กับผู้มีส่วนร่วมในฐานะเป็นผู้ร่วมวิจัยและขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้า	1.3 บทบาทหน้าที่ๆ เกิดใหม่ ได้แก่ การเป็นผู้ร่วมวิจัย (โครงการงานศพดเหล้า)
2. วัตถุ แบ่งเป็น	2. กระบวนการสร้างความหมาย (ผ่านกระบวนการทางศาสนา และการบอกเล่าสืบต่อมาแบบมุขปาถะ) ที่ยังคงเดิมบางส่วน แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีการเปลี่ยนแปลงความหมายของเหล้าจากการทำโครงการงานศพดเหล้า	2. บทบาทหน้าที่ของวัตถุ
2.1 วัตถุทางศาสนพิธี	2.1 วัตถุทางศาสนพิธี	2.1 วัตถุทางศาสนพิธี
2.1.1 ดុងสามหาง	2.1.1 วัตถุทางศาสนพิธีตั้งแต่ข้อ 2.1.1 – 2.1.4 ยังคงมีการผลิตซ้ำความหมายเดิม	2.1.1 วัตถุทางศาสนพิธีตั้งแต่
2.1.2 ห่อข้าวคั่ววน	2.1.5 โลงศพ และ 2.1.6 ปราสาทศพ มีความต่างออกไป คือ	2.1.1 -2.1.6 ยังมีบทบาทหน้าที่ๆ คงเดิม (เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรม ทำให้การประกอบพิธีกรรมงานศพครบถ้วนสมบูรณ์)
2.1.3 ดុងเหล็กดុងทอง	2.1.2 มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถของโลงศพและปราสาทศพ	2.1.2 มีความพยายามถอด
2.1.4 ต้นดอก ต้นเทียน	2.1.3 เริ่มมีความพยายามรื้อถอนและสร้างใหม่	บทบาทหน้าที่ที่ทางอ้อมของโลงศพและปราสาทศพในฐานะสิ่ง
2.1.5 โลงศพ (ชื่อ)	ความหมายโดยนัยของโลงศพและปราสาทศพว่า	แสดงภาพลักษณ์เรื่องฐานะ
2.1.6 ปราสาทศพ (ชื่อ)	ไม่ใช่สิ่งแสดงฐานะหน้าตา แต่เป็นสิ่งที่ชุมชนร่วมกันทำได้และก่อให้เกิดความประหัย แต่ยังคงอยู่ในขั้นของการสร้างแนวความคิดในกลุ่มแกนนำโครงการ ยังไม่ขยายไปสู่ทั้งชุมชนและยังไม่เกิดผลที่เป็นรูปธรรม	หน้าตาของเจ้าภาพงานศพ แต่ยังไม่เกิดผลสำเร็จเป็นรูปธรรม

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยาะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-2546)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
2. วัตถุ (ต่อ)	2. กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ความหมาย	2. บทบาทหน้าที่ของวัตถุ
2.2 เหล้า	2.2 เหล้า เกิดการเปลี่ยนแปลงความหมายของเหล้า โดย 2.2.1 มีการถอดรหัสแบบประนีประนอมกับ ความหมายโดยยรรถว่าเหล้าเป็นเครื่องดื่มเพื่อผ่อนคลายแต่ไม่เหมาะสมกับกาลเทศะในงานศพ 2.2.2 มีการถอดรหัสแบบประนีประนอมกับ ความหมายโดยนัยทั้งสองความหมายว่า -เหล้าเป็นสิ่งตอบแทนแต่ไม่เหมาะกับกาลเทศะในงานศพ (ปรับจุดยืนของแขกผู้มาร่วมงาน) -เหล้าเป็นสิ่งเชื่อมโยงผู้คนแต่ก็มีความหมายด้านลบอื่น (โดยเฉพาะการสร้างปัญหาหนี้สินให้เจ้าภาพ) / แม้ไม่มีเหล้าคนก็ยังรวมตัวกันได้ 2.2.2 มีการรื้อถอนความมายาคติในฐานะสิ่งแสดง ฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพ โดยถอดรหัสแบบ ต่อต้านความหมายเดิมและสร้างความหมายใหม่ ว่า เหล้าเป็นภาระของเจ้าภาพและเป็นสิ่งที่น่าอับอายในงานศพเพราะแสดงถึงภาพลักษณ์ด้านลบของชุมชน	2.2 เหล้า ถูกถอดบทบาทหน้าที่ ออกจากสื่อพิธีกรรมงานศพ
3. กิจกรรม	3. กระบวนการสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิม (บางส่วน) และการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมาย (บางส่วน)	3. บทบาทหน้าที่ของกิจกรรม
3.1 กิจกรรมทาง ศาสนา ได้แก่ การ ทำบุญอุทิศส่วน กุศลให้กับผู้ตาย	3.1 กิจกรรมทางศาสนา - ยังคงสร้างและผลิตซ้ำ ความหมายเดิม (กิจกรรมการผลิตเพื่อส่งดวงวิญญาณ ผู้ตายไปสู่สุคติ)	3.1 บทบาทหน้าที่ดั้งเดิมคือการ สืบทอดความเชื่อและสร้างความ สบายใจ
3.2 กิจกรรมการ เตรียมสิ่งของ หาเงิน และการ ประกอบอาหาร	3.2 กิจกรรมเตรียมสิ่งของ 3.2.1 ยังคงสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิมในฐานะ กิจกรรมเพื่อแสดงความเอื้ออาทรต่อครอบครัว เจ้าภาพ กิจกรรมเพื่อแสดงความสามัคคีของชุมชน 3.2.2 เกิดการสร้างความหมายใหม่ในฐานะกิจกรรมที่ เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยโครงการงานศพงดเหล้า	3.2 มีทั้งบทบาทหน้าที่ๆ คงเดิม และบทบาทหน้าที่ๆ เกิดใหม่ 3.2.1 บทบาทที่ๆ คงเดิมคือการ ระดมความช่วยเหลือของชุมชน 3.2.2 บทบาทหน้าที่ๆ เกิดใหม่ คือการเป็นกิจกรรมเพื่อทดลอง การงดเหล้าในงานศพ
3.3 กิจกรรมการ สังสรรค์ดื่มเหล้า	3.3 กิจกรรมการดื่มเหล้า 3.3.1 มีการประนีประนอมความหมายเดิม (กิจกรรม เพื่อตอบแทน/เชื่อมโยงคน แต่ไม่ถูกกาลเทศะ)	3.3 กิจกรรมการดื่มเหล้าถูกถอด บทบาทหน้าที่

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยาะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-2546)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
3. กิจกรรม (ต่อ)	3. กระบวนการสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิม (บางส่วน) และการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมาย (บางส่วน)	3. บทบาทหน้าที่ของกิจกรรม
	3.3.2 มีการเพิ่มความหมายด้านลบว่าเป็นกิจกรรมที่สร้างภาระให้เจ้าภาพ ผิดกาลเทศะและน่าอับอาย หากปรากฏในงานศพ	
3.4 กิจกรรมการเล่นการพนันในพิธีกรรมงานศพ	3.4 กิจกรรมการเล่นการพนัน 3.4.1 มีการรื้อถอนความหมายเดิม (กิจกรรมเพื่อผ่อนคลาย) 3.4.2 มีสร้างความหมายใหม่ว่าเป็นกิจกรรมที่น่าอับอายหากปรากฏในงานศพ	3.4 กิจกรรมการเล่นการพนันถูกถอดบทบาทหน้าที่
4. พื้นที่	4. กระบวนการสร้าง รื้อถอน และสร้างใหม่ ความหมายของพื้นที่	4. บทบาทหน้าที่ของพื้นที่
4.1 บ้านงานศพ	4.1 พื้นที่บ้านงานศพ มีทั้งการผลิตซ้ำ รื้อถอน ความหมาย และสร้างใหม่ของความหมายไปในคราวเดียวกันในมิติต่างๆ โดย 4.1.1 ยังคงผลิตซ้ำความหมายเดิมของพื้นที่ในฐานะพื้นที่สำหรับการทำพิธีกรรมทางศาสนา ประกาศสถานภาพของผู้ตาย และรวบรวมผู้คนให้เข้าร่วมงาน 4.1.2 มีการรื้อถอนความหมายเดิมของพื้นที่บ้านงานศพจากที่เคยเป็นพื้นที่สำหรับการสังสรรค์ดื่มเหล้า และเล่นการพนัน 4.1.3 มีการสร้างใหม่ความหมายของพื้นที่บ้านงานศพว่าเป็นพื้นที่สำหรับการทดลองงดเหล้าในงานศพ	4.1 พื้นที่บ้านงานศพ มีทั้งบทบาทหน้าที่ๆ คงเดิม หายไป และเกิดใหม่ 4.1.1 บทบาทหน้าที่ๆ คงเดิมคือเป็นทั้งพื้นที่เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และเป็นพื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ของผู้ตายและครอบครัว เป็นพื้นที่ระดมความช่วยเหลือของคนในชุมชนเพื่อครอบครัวผู้ตาย 4.1.2 บทบาทหน้าที่ๆ หายไปคือการเป็นพื้นที่สำหรับการสังสรรค์ดื่มเหล้าและเล่นการพนัน 4.1.3 บทบาทหน้าที่ๆ เกิดใหม่คือการเป็นพื้นที่สำหรับการทดลองงดเหล้าในงานศพ
4.2 ฌาปนสถาน	4.2 มีการผลิตซ้ำความหมายเดิมของฌาปนสถานในฐานะพื้นที่สำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ประกาศสถานภาพของผู้ตายและครอบครัว และพื้นที่ระดมความช่วยเหลือของชุมชน	4.2 บทบาทหน้าที่ของฌาปนสถานยังคงเดิม โดยเป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา,

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-2546)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
4. พื้นที่ (ต่อ)	4. กระบวนการสร้าง รื้อถอน และสร้างใหม่ ความหมายของพื้นที่	4. บทบาทหน้าที่ของพื้นที่
		พื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ของผู้ตายและครอบครัว และพื้นที่ระดมความช่วยเหลือของชุมชน
4.3 วัด (ในกรณีที่บ้านคับแคบหรือฐานะยากจนจะนำศพตั้งที่วัด)	4.3 ยังคงมีการผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถ-สถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา มีความพยายามรื้อถอนความหมายโดยนัย ทางอ้อม (สถานที่ประกอบพิธีกรรมงานศพสำหรับผู้ที่มีฐานะยากจน) ผ่านการรื้อถอนความหมายของพิธีกรรมงานศพว่าไม่ใช่พื้นที่แสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ	4.3 บทบาทหน้าที่ของวัดยังคงเดิม

ตารางที่ 5.2: สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 (พ.ศ.2545-2546)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
1. ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม	1. กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมายผู้มีส่วนร่วม	1. ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม
	1.1 ได้สร้างและผลิตซ้ำความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะของผู้สร้างสรรค์สื่อพิธีกรรม (ลูกหลาน ญาติมิตร และพระสงฆ์) ผู้ชมหรือสักขีพยาน (ทุกคนที่เข้าร่วมในพิธีกรรม) และผู้สนับสนุนสื่อพิธีกรรมให้ลุล่วง (ผู้ใหญ่ช่วยกิจกรรมต่างๆ เขาชนมีส่วนร่วมในการเสิร์ฟอาหาร คนแก่อังเล) ผ่านการทำกิจกรรมร่วมกันซ้ำๆ	1.1 บทบาทหน้าที่ๆ คงเดิม ได้แก่ การเป็นผู้สร้างสรรค์สื่อพิธีกรรม / ผู้ชม (สักขีพยานของพิธีกรรม) / ผู้สนับสนุน
	1.2 ได้รื้อถอนความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้าหรือผู้เล่นการพนันออกไป	1.2 บทบาทหน้าที่ๆ หายไป ได้แก่ การเป็นผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้า / ผู้เล่นการพนัน
	1.3 ได้รื้อถอนความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมวิจัยโครงการงานศพงดเหล้าออกไป	1.3 บทบาทหน้าที่ๆ หายไปคือ การเป็นผู้ร่วมวิจัย (โครงการงานศพงดเหล้า)
	1.4 ได้สร้างใหม่ความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน (ชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ)	1.4 บทบาทหน้าที่ๆ เกิดใหม่คือ บทบาทหน้าที่ในการเป็นผู้ผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ “ชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ”
2. วัตถุ แบ่งเป็น	2. กระบวนการสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิมของวัตถุทางศาสนพิธี (ผ่านกระบวนการทางศาสนาและการบอกเล่าสืบต่อมาแบบมุขปาถะ) และ การสร้างและผลิตซ้ำความหมายใหม่ของเหล้าอันเป็นผลจากโครงการงานศพงดเหล้าในปี 45-46	2. บทบาทหน้าที่ของวัตถุ
2.1 วัตถุทางศาสนพิธี	2.1 วัตถุทางศาสนพิธี ตั้งแต่ข้อ 2.1.1 – 2.1.4 ยังคงมีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิม	2.1 วัตถุทางศาสนพิธี ตั้งแต่ 2.1.1 -2.1.6 ยังคงมีบทบาทหน้าที่คงเดิม แต่ 2.1.5
2.1.1 ตุ้งสามหาง		โลงศพ และ 2.1.6 ปราสาทศพ มีความต่างออกไป คือ
2.1.2 ห่อข้าวด้วน		เป็นสัญญาณแสดงความเอื้ออาทรของคนในชุมชน (ในกรณีที่สร้างเอง) และสัญญาณแสดง
2.1.3 ตุ้งเหล็กตุ้งทอง	- มีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถของโลงศพและปราสาทศพ ซึ่งเป็นความหมายเดิมมาตั้งแต่อดีต	ศักยภาพในการเป็นผู้ผลิตของชุมชน
2.1.4 ดันดอก ต้นเทียน		
2.1.5 โลงศพ (ทำเอง)	- มีการรื้อถอนความหมายโดยนัยของโลงศพและปราสาทศพในฐานะ “สิ่งแสดงฐานะหน้าตา” ออกไป	

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
2. วัตถุ (ต่อ)	2. กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมายวัตถุ	2. บทบาทหน้าที่ของวัตถุ
2.1.6 ปราสาทศพ (ทำเอง)	และสร้างใหม่ความหมายโดยนัยของโลงศพ 2 ด้าน ได้แก่ 1) “สิ่งที่ชุมชนร่วมกันทำเพื่อช่วยเจ้าภาพ และก่อให้เกิดความประหยัด” และ 2) “สิ่งแสดงความเอื้ออาทรและสามัคคีของชุมชน” โดยปรากฏผลที่เป็นรูปธรรม	
2.2 เหล้า	2.2 เหล้า 2.2.1 ยังคงสร้างและผลิตซ้ำความหมายที่สร้างใหม่ในช่วงปี 45-46 ของเหล้า โดยเฉพาะความหมายที่ว่าเหล้าเป็นภาระของเจ้าภาพงานศพ สร้างปัญหาหนี้สิน และเป็นสิ่งที่น่าอับอายหากปรากฏในงานศพเพราะแสดงถึงภาพลักษณ์ด้านลบของชุมชน (ความหมายของเหล้าในฐานะเครื่องดื่มเพื่อผ่อนคลาย/สิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณ/สิ่งเชื่อมโยงผู้คนนั้น ไม่ได้ถูกรื้อถอนแต่เป็นการประนีประนอมด้านความหมาย (ในงานอื่น เช่น งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ยังมีการเลี้ยงเหล้าอยู่) แต่มีการชี้ว่างานศพเป็นงานโสกเศร้า สูญเสีย เหล้าจึงไม่ควรอยู่ในงานศพ (ไม่ถูกกาลเทศะ) รวมถึงการชี้ผลข้างเคียงที่ไม่พึงประสงค์ เช่น อุบัติเหตุ การทะเลาะวิวาท)	2.2 เหล้า กลับเข้ามามีบทบาทหน้าที่ในสื่อพิธีกรรมงานศพ เฉพาะในกรณีที่มีการสร้างโลงศพและปราสาทศพ ในฐานะเครื่องประกอบพิธีกรรม เพราะเหล้าเป็นองค์ประกอบหนึ่งของ “ขันส่ำตัด” ที่ส่ำหรือช่างไม้จัดทำขึ้นไว้คู่ก่อนการสร้างโลงศพและปราสาทศพ
3. กิจกรรม	3. กระบวนการสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิม (บางส่วน) และการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมาย (บางส่วน)	3. บทบาทหน้าที่ของกิจกรรม
3.1 กิจกรรมทางศาสนา ได้แก่ การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย	3.1 กิจกรรมทางศาสนา - ยังคงสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิม (กิจกรรมการผลิตเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผู้เสียชีวิต)	3.1 บทบาทหน้าที่ดั้งเดิมคือการสืบทอดความเชื่อและสร้างความสบายใจ
3.2 กิจกรรมการเตรียมสิ่งของหาพื้น และการประกอบอาหาร	3.2 กิจกรรมการเตรียมสิ่งของ 3.2.1 ยังคงสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิมในฐานะกิจกรรมเพื่อแสดงความเอื้ออาทรต่อครอบครัวเจ้าภาพ, กิจกรรมเพื่อแสดงความสามัคคีของชุมชน 3.2.2 เกิดการรื้อถอนความหมายในฐานะกิจกรรมทดลองวิจัยโครงการงานศพงดเหล้าออกไป	3.2 มีทั้งบทบาทหน้าที่ๆ ดั้งเดิมและบทบาทหน้าที่ๆ เกิดใหม่ 3.2.1 บทบาทที่ๆ ดั้งเดิมคือการระดมความช่วยเหลือของชุมชน 3.2.2 บทบาทหน้าที่ๆ หายไป คือ

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
3. กิจกรรม (ต่อ)	3. กระบวนการสร้างและผลิตซ้ำความหมายเดิม (บางส่วน) และการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมาย (บางส่วน)	3. บทบาทหน้าที่ของกิจกรรม
		การเป็นกิจกรรมเพื่อทดลองการจดเกล้าในงานศพ 3.2.3 บทบาทหน้าที่ที่ เกิดใหม่ คือการเป็นกิจกรรมเพื่อผลิตและชำระรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน
3.3 กิจกรรมการสังสรรค์ดื่มเหล้า	3.3 ยังคงมีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายใหม่ของกิจกรรมการสังสรรค์ดื่มเหล้าในฐานะ “กิจกรรมที่สร้างภาระให้เจ้าภาพ ผิดกาลเทศะและน่าอับอายหากปรากฏในงานศพ”	3.3 กิจกรรมการดื่มเหล้าถูกลดบทบาทหน้าที่
3.4 กิจกรรมการเล่นการพนันในระหว่างพิธีกรรม	3.4 ยังคงมีการสร้างและผลิตซ้ำความหมายใหม่ของกิจกรรมการเล่นการพนันในฐานะ “กิจกรรมที่ผิดกาลเทศะ น่าอับอายหากปรากฏในงานศพ”	3.4 กิจกรรมการเล่นการพนันถูกลดบทบาทหน้าที่
3.5 กิจกรรมการสร้างโรงศพและปราสาทศพ	3.5 กิจกรรมการสร้างโรงศพและปราสาทศพถูกสร้าง ความหมายว่าเป็น “กิจกรรมเพื่อช่วยเหลือและแสดงความเอื้ออาทรต่อเจ้าภาพงานศพ “กิจกรรมการผลิตเพื่อประหยัดค่าใช้จ่าย” “กิจกรรมเพื่อการร่วมแรงร่วมใจและสร้างความสามัคคีในชุมชน” และ “กิจกรรมเพื่อผลิตและชำระรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชนในฐานะชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ”	3.5 กิจกรรมการสร้างโรงศพและปราสาทศพมีบทบาทหน้าที่ได้แก่ 3.5.1 บทบาทหน้าที่ในการเป็นกิจกรรมเพื่อระดมคนในชุมชนให้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม (แทนการดื่มเหล้า) 3.5.2 กิจกรรมเพื่อฟื้นฟูศักยภาพการเป็นผู้ผลิตของชุมชน 3.5.3 กิจกรรมเพื่อสร้างความสามัคคีในชุมชน 3.5.3 กิจกรรมเพื่อผลิตและชำระรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
4. พื้นที่	4. กระบวนการสร้าง รื้อถอน และสร้างใหม่ ความหมายของพื้นที่	4. บทบาทหน้าที่ของพื้นที่
4.1 บ้านงานศพ	4.1 พื้นที่บ้านงานศพ มีทั้งการผลิตซ้ำ รื้อถอน ความหมาย และสร้างใหม่ของความหมายไปในคราว เดียวกันในมิติต่างๆ โดย 4.1.1 ยังคงผลิตซ้ำความหมายเดิมของพื้นที่ในฐานะ พื้นที่สำหรับการทำพิธีกรรมทางศาสนาและเป็นพื้นที่ รวบรวมผู้คนให้เข้าร่วมงาน 4.1.2 มีการรื้อถอนความหมายของพื้นที่บ้านงานศพ ว่าเป็นพื้นที่สำหรับการสังสรรค์ดื่มเหล้าออกไป 4.1.3 มีการรื้อถอนความหมายของพื้นที่บ้านงานศพ ว่าเป็นพื้นที่สำหรับการทดลองงดเหล้าในงานศพ ออกไป 4.1.4 มีการสร้างความหมายใหม่ให้พื้นที่บ้านงานศพ ว่าเป็นพื้นที่สำหรับการผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ ใหม่ของชุมชน ในฐานะ “ชุมชนปลอดเหล้าในงาน ศพ”	4.1 พื้นที่บ้านงานศพ 4.1.1 บทบาทหน้าที่ๆ คงเดิมคือ เป็นพื้นที่เพื่อประกอบพิธีกรรม ทางศาสนา/ เป็นพื้นที่ประกาศ สถานภาพใหม่ของผู้ตายและ ครอบครัว / เป็นพื้นที่ระดม ความช่วยเหลือของคนในชุมชน ผู้ครอบครัวผู้ตาย 4.1.2 บทบาทหน้าที่ๆ หายไปคือ การเป็นพื้นที่สำหรับการ สังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นการ พนัน 4.1.3 บทบาทหน้าที่ๆ หายไปคือ การเป็นพื้นที่สำหรับการทดลอง งดเหล้าในงานศพ 4.1.4 บทบาทหน้าที่ๆ เกิดใหม่ คือการเป็นพื้นที่สำหรับการผลิต และธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ ของชุมชน
4.2 ฌาปนสถาน	4.2 มีการผลิตซ้ำความหมายเดิมของฌาปนสถานใน ฐานะพื้นที่สำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และประกาศสถานภาพของผู้ตายและครอบครัว	4.2 บทบาทหน้าที่ของฌาปน สถานยังคงเดิมโดยเป็นพื้นที่ ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา, พื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ ของผู้ตายและครอบครัว และ พื้นที่ระดมความช่วยเหลือของ ชุมชน
4.3 วัด (ในกรณีที่ บ้านคับแคบหรือ ฐานะยากจนจะนำ ศพตั้งที่วัด)	4.3 ยังคงมีการผลิตซ้ำความหมายโดยอรรถ-สถานที่ ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา มีความพยายามรื้อถอนความหมายโดยนัย (สถานที่ ประกอบพิธีกรรมงานศพสำหรับผู้ที่มีฐานะยากจน) ผ่านการรื้อถอนความหมายของพิธีกรรมงานศพว่า ไม่ใช่พื้นที่แสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ	4.3 บทบาทหน้าที่ของวัดยังคง เดิม คือในกรณีที่ตั้งศพที่วัด วัด จะมีหน้าที่เช่นเดียวกับบ้าน เจ้าภาพงานศพ แต่มีข้อสังเกตว่า ในระยะที่สามนี้ การตั้งศพที่วัด เริ่มได้รับความนิยมเพิ่มขึ้น

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
องค์ประกอบ	กระบวนการสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย	บทบาทหน้าที่
4. พื้นที่	4. กระบวนการสร้าง รื้อถอน และสร้างใหม่ ความหมายของพื้นที่	4. บทบาทหน้าที่ของพื้นที่
		เล็กน้อย (ซึ่งเป็นผลมาจากการ รื้อถอนความหมายงานศพใน ฐานะพื้นที่แสดงฐานะหน้าตา ของเจ้าภาพออกไป)

ตารางที่ 5.3: สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)

จากตารางที่ 5.1-5.3 ผู้วิจัยได้จำแนกและแจกแจงรายละเอียดต่างๆ ขององค์ประกอบต่างๆ ในแต่ละช่วงเวลาที่ศึกษา ในตารางที่ 5.4-5.7 ผู้วิจัยจึงได้เปรียบเทียบการปรากฏอยู่และการหายไป ขององค์ประกอบต่างๆ ในสื่อพิธีกรรมงานศพ รวมถึงการเปลี่ยนแปลง ด้านบทบาทหน้าที่ของ องค์ประกอบเหล่านั้นในช่วงต่างๆ ที่ทำการศึกษาทั้ง 3 ช่วง ดังต่อไปนี้

ช่วงเวลาที่ศึกษา	ระยะที่ 1			ระยะที่ 2			ระยะที่ 3		
	(พ.ศ.2540-2544)			(พ.ศ.2545-2546)			(พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
องค์ประกอบ “ผู้มีส่วนร่วม”									
-คนเฒ่าคนแก่	√			√			√		
-พระสงฆ์	√			√			√		
-พ่อบ้านแม่บ้าน คนวัยทำงาน	√			√			√		
-เยาวชน	√			√			√		
บทบาทหน้าที่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่
- ผู้สร้างสรรค์สื่อพิธีกรรม	√			√			√		
- ผู้ชม/สักขีพยาน	√			√			√		
- ผู้สนับสนุนช่วยเหลือ	√			√			√		
- ผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้า/เล่นพนัน	√				√			√	
- ผู้ร่วมวิจัยโครงการงานศพงดเหล้า	-	-	-			√		√	
- ผู้ร่วมผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ ใหม่ของชุมชน	-	-	-	-	-	-	-	-	√

ตารางที่ 5.4: องค์ประกอบ “ผู้มีส่วนร่วม” ในสื่อพิธีกรรมงานศพและความเปลี่ยนแปลงด้านบทบาทหน้าที่ ใน 3 ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา

จากตารางที่ 5.4 จะเห็นได้ว่ากลุ่มคนที่มีส่วนร่วมในพิธีกรรมนั้นยังคงเป็นกลุ่มคนเดิมๆ ตลอดทั้งสามช่วงเวลาที่ทำการศึกษา คือพบทั้งผู้สูงอายุ พระสงฆ์ พ่อบ้านแม่บ้าน คนวัยทำงาน และเยาวชน แต่ในขณะที่เดียวกันผู้มีส่วนร่วมเหล่านี้ไม่ได้มีความหมายเพียงหนึ่งเดียวในแต่ละช่วงของการศึกษาแต่กลับพบความหมายของผู้มีส่วนร่วมที่มีมากกว่าหนึ่งความหมาย ไม่ว่าจะในฐานะผู้สร้างสรรค์/ผู้ชม/ผู้สนับสนุนให้พิธีกรรมงานศพลู่วง ผู้ร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นการพนัน ผู้ร่วมทดลองงดเหล้าในงานศพ หรือผู้ร่วมผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน

ในระยะที่ 1 พ.ศ.2540-2544 ความหมายหลักของผู้มีส่วนร่วมคือการเป็นผู้สร้างสรรค์/ผู้ชม/ผู้สนับสนุนให้พิธีกรรมลู่วง ซึ่งความหมายนี้คงเดิมตลอดทั้ง 3 ช่วงเวลาของการศึกษา ส่งผลให้บทบาทหน้าที่ของผู้มีส่วนร่วมตามความหมายดังกล่าวยังคงเดิม ส่วนความหมายรองที่ปรากฏคือการเป็นผู้สังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นการพนันในงานศพ ความหมายรองนี้ถูกรื้อถอนออกไปตั้งแต่ระยะที่ 2 พ.ศ.2545 เมื่อชุมชนเริ่มทำโครงการงานศพงดเหล้าจนถึงปัจจุบัน เมื่อมีการรื้อถอนความหมายในฐานะผู้สังสรรค์ดื่มเหล้าหรือผู้เล่นการพนันออกไปก็ทำให้บทบาทหน้าที่ในการร่วมสังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นการพนันหายไปจนถึงปัจจุบันด้วยเช่นเดียวกัน

ความพยายามที่จะรื้อถอนความหมายของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้สังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นพนันในงานศพในระยะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-2546) ทำควบคู่ไปกับการสร้างความหมายใหม่ของผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมทดลองงดเหล้าในงานศพ ความหมายใหม่นี้เป็นตัวกำหนดบทบาทหน้าที่ใหม่ให้กับผู้มีส่วนร่วมในฐานะผู้ร่วมวิจัยโครงการงานศพงดเหล้า ซึ่งจะเห็นได้ว่าความหมายและบทบาทใหม่เป็นด้านตรงข้ามกับความหมายและบทบาทในฐานะผู้สังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นพนันที่ถูกรื้อถอนออกไป แต่บทบาทหน้าที่ผู้ร่วมวิจัยก็หายไปในระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) เนื่องจากการดำเนินโครงการเสร็จสิ้นลง ซึ่งมีได้หมายความว่าบทบาทผู้สังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นพนันจะกลับมา เพราะในระยะที่ 3 นี้ การงดเหล้ารวมไปถึงการพนันในงานศพไม่ได้เป็นเพียง การทดลองปฏิบัติแต่ได้กลายเป็นวิถีปฏิบัติของชุมชนไปแล้ว แนว ปฏิบัติดังกล่าวที่คนในชุมชนยึดถือได้ส่งผลให้ชุมชนบ้านดงมีอัตลักษณ์ใหม่คือการเป็น “ชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ” จึงกล่าวได้ว่าในระยะที่ 3 นี้ คน ในชุมชนได้มีบทบาทหน้าที่ใหม่เกิดขึ้นด้วย คือบทบาทหน้าที่ในการผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชนนั่นเอง

ช่วงเวลาการศึกษา	ระยะที่ 1			ระยะที่ 2			ระยะที่ 3		
องค์ประกอบ “วัตถุ”	(พ.ศ.2540-2544)			(พ.ศ.2545-2546)			(พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
- วัตถุทางศาสนพิธีอื่นๆ	√			√			√		
- โรงศพและปราสาทศพ	√ (ซื้อ)			√ (ซื้อ)			√ (ทำเอง)		
- เหล้า	√			-			√ (พบเฉพาะในงานศพ ที่สร้างโรงเอง โดย เป็นเครื่องประกอบ พิธีกรรม ไม่ใช่ สำหรับการนำมาดื่ม กิน)		
บทบาทหน้าที่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่
วัตถุทางศาสนพิธีอื่นๆ									
- เครื่องประกอบพิธีกรรม	√			√			√		
โรงศพและปราสาทศพ									
- เครื่องประกอบพิธีกรรม	√			√			√		
- เครื่องแสดงภาพลักษณ์เรื่องฐานะ หน้าตาของเจ้าภาพงานศพ	√			√				√	
- สัญลักษณ์แสดงความเอื้ออาทรของ คนในชุมชน (ในกรณีที่สร้างเอง)	-	-	-	-	-	-			√
- สัญลักษณ์แสดงศักยภาพในการเป็น ผู้ผลิตของชุมชน	-	-	-	-	-	-			√
เหล้า									
- เครื่องดื่มเพื่อผ่อนคลาย	√				√			√	
- สิ่งแทนค่าขอบคุณผู้มาร่วมงาน	√				√			√	
- สิ่งเชื่อมโยงผู้คน	√				√			√	
- สิ่งแสดงภาพลักษณ์เรื่องฐานะ หน้าตาของเจ้าภาพงานศพ	√				√			√	
- เครื่องประกอบพิธีกรรมการทำโลง ศพและปราสาทศพ	-	-	-	-	-	-			√

ตารางที่ 5.5: องค์ประกอบ “วัตถุ” ในสื่อพิธีกรรมงานศพและความเปลี่ยนแปลงด้าน
บทบาทหน้าที่ ใน 3 ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา

จากตารางที่ 5.5 จะพบว่าวัตถุอื่นๆ ซึ่งเป็นสิ่งของเครื่องใช้ในพิธีกรรมที่มีใช้โรงศพและปราสาทศพยังคงปรากฏในพิธีกรรมตลอดทั้ง 3 ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา ในขณะที่โรงศพและปราสาทศพนั้นกลับมีความเปลี่ยนแปลงหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของแหล่งที่มาหรือบทบาทหน้าที่ จากเดิมในระยะที่ 1 และ 2 ของการศึกษา ชุมชนชื่อ โลงศพและปราสาทศพมาจากร้านค้าภายนอกชุมชน แต่ในระยะ ที่ 3 ของการศึกษากลับพบว่า พิธีกรรมงานศพโดยส่วนมากของชุมชนชาวบ้านในชุมชนจะร่วมกันทำโรงศพและปราสาทศพขึ้นเอง เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะชุมชนได้ใช้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมหรือถอนความหมายโดยนัยของโรงศพและปราสาทศพในฐานะเครื่องแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพออกไป ควบคู่กับการรื้อถอนความหมายของพิธีกรรมงานศพในฐานะพื้นที่ของปัจเจกเพื่อแสดงฐานะหน้าตา ทำให้บทบาท หน้าที่เดิมของโรงศพและปราสาทศพในฐานะเครื่องแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาที่เคยปรากฏในระยะที่ 1 และ 2 หายไปในระยะที่ 3 ของการศึกษา แต่กลับมีบทบาทหน้าที่ใหม่ๆ เกิดขึ้นถึงสองประการคือมีบทบาทหน้าที่เป็นสัญลักษณ์แสดงความเอื้ออาทรของคนในชุมชนต่อเจ้าภาพงานศพ และยังเป็นสัญลักษณ์แสดงศักยภาพในการเป็นผู้ผลิตของชุมชนอีกด้วย

สำหรับกรณีของเหล่า จะเห็นได้ว่าเหล่าเป็นองค์ประกอบที่เคยมีอยู่ในระยะที่ 1 ของการศึกษา (พ.ศ.2540-2544) โดยมีบทบาทหน้าที่เป็นเครื่องผ่อนคลาย สิ่งแทนคำขอบคุณ สิ่งเชื่อมโยงผู้คน และสัญลักษณ์แสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตา แต่ต่อมาก็ถูก ลดความสำคัญและถอดออกไปจากสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-2546) ส่วนการกลับมาปรากฏตัวอีกครั้งของเหล่าในระยะที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) นั้น มีปรากฏเฉพาะในงานศพที่มีการประกอบโรงศพเอง โดยเปลี่ยนบทบาทหน้าที่มาเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมในขั้นสำคัญที่สุดในกรณีที่มีการทำโรงศพหรือปราสาทศพเท่านั้น ซึ่งชุมชนเองมีความยึดหยุ่นในการกำหนดความหมายของเหล่า กล่าวคือ เมื่อ “เหล่า” ในฐานะที่เป็นเครื่องดื่มเพื่อตอบสนองต่อความรื่นรมย์ของผู้ร่วมงาน เหล่าในความหมายนี้จะกลายเป็นสิ่งต้องห้ามสำหรับพิธีกรรมงานศพ แต่ “เหล่า” ซึ่งอยู่ในขั้นสำคัญ ซึ่งมีฐานะเป็นสิ่งของเช่นไห้วครุช่าง เหล่าในความหมายนี้ถือว่าเป็นวัตถุที่ได้รับการยอมรับให้เข้าสู่พื้นที่พิธีกรรมงานศพได้อย่างเปิดเผย สิ่งนี้ชี้ชัดว่า “เหล่า” ในบริบทของชุมชนบ้านคงมีฐานะเป็นสัญลักษณ์ที่ลอย (floating signifier) ที่สามารถนำไปใช้กับสิ่งที่หมายถึง (signified) ได้หลากหลาย ทั้งเครื่องดื่มเพื่อ ผ่อนคลายและสร้างความรื่นรมย์ สิ่งแทนคำขอบคุณ สิ่งเชื่อมโยงผู้คน สิ่งแสดงหน้าตาฐานะ หรือเป็นของเหลวศักดิ์สิทธิ์ประกอบในพิธีกรรม แต่ในขณะเดียวกัน ในท่ามกลางความหลากหลายของความหมายเหล่านั้น ก็พบว่าชุมชนได้ใช้อำนาจ (power) จัดการกับสัญลักษณ์ที่ลอยดังกล่าว โดยการอนุญาตให้ “เหล่า” สามารถปรากฏในพิธีกรรมงานศพได้เมื่อสื่อความหมายที่สอดคล้องกับบริบทของพิธีกรรม (เหล่า=เครื่องเช่นไห้ว เข้ากับงานศพ) และไม่อนุญาตให้ “เหล่า” เข้าไปในพื้นที่พิธีกรรมเมื่อใดก็ตามที่เหล่าสื่อความหมายที่ขัดแย้งกับบริบทของพิธีกรรม(เหล่า=ความรื่นรมย์ไม่เข้ากับงานศพ)

สิ่งที่เกิดขึ้นกับ “เหล่า” หรือ “โงศพและปราสาทศพ” ล้วนแสดงให้เห็นว่าถึงแม้จะเป็น วัตถุประสงค์เดิมที่เคยปรากฏในพิธีกรรม แต่เมื่อเกิดกระบวนการเปลี่ยนแปลงความหมายของวัตถุประสงค์ในระบบ สร้างความหมายแล้ว ก็ส่งผลให้วัตถุประสงค์นั้นมีบทบาทหน้าที่ที่เปลี่ยนไป การรับรู้ อารมณ์ และความรู้สึก ของผู้คน รวมไปถึงปฏิบัติการทางสังคม (social practice) ที่มีต่อวัตถุประสงค์เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย

ช่วงเวลาที่ศึกษา	ระยะที่ 1			ระยะที่ 2			ระยะที่ 3		
	(พ.ศ.2540-2544)			(พ.ศ.2545-2546)			(พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
องค์ประกอบ “กิจกรรม”									
-กิจกรรมทางศาสนา	√			√			√		
-กิจกรรมการเตรียมสิ่งของ การหา เพื่อน การประกอบอาหาร	√			√			√		
-กิจกรรมการสังสรรค์ดื่มเหล้า	√			-			-		
-กิจกรรมการเล่นการพนัน	√			-			-		
-กิจกรรมการทำโงศพและ ปราสาทศพ	-			-			√		
บทบาทหน้าที่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่
กิจกรรมทางศาสนา									
- กิจกรรมเพื่อสืบทอดความเชื่อ	√			√			√		
- กิจกรรมเพื่อสร้างความสบายใจ ลดความกังวล	√			√			√		
กิจกรรมการเตรียมสิ่งของ / การหา เพื่อน / การประกอบอาหาร									
- กิจกรรมเพื่อระดมความช่วยเหลือ ของชุมชน	√			√			√		
- กิจกรรมทดลองงดเหล้าในงานศพ	-	-	-			√		√	
-กิจกรรมผลิตและชำระรักษา อัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน									√
กิจกรรมการสังสรรค์ดื่มเหล้า									
- กิจกรรมเพื่อสร้างความผ่อนคลาย	√				√			√	
-กิจกรรมเพื่อระดมคนให้เข้าร่วม พิธีกรรม	√				√			√	
กิจกรรมการเล่นการพนัน									
- กิจกรรมเพื่อสร้างความผ่อนคลาย	√				√			√	
-กิจกรรมเพื่อระดมคนให้เข้าร่วม พิธีกรรม	√				√			√	

บทบาทหน้าที่	คง	หายไป	เกิด	คง	หายไป	เกิด	คง	หายไป	เกิด
	เดิม		ใหม่	เดิม		ใหม่	เดิม		ใหม่
กิจกรรมการสร้างโรงศพและ ปราสาทศพ									
-กิจกรรมเพื่อช่วยเหลือและแสดง ความเอื้ออาทรต่อเจ้าภาพงานศพ	-	-	-	-	-	-			√
-กิจกรรมเพื่อระดมคนให้เข้าร่วม พิธีกรรม	-	-	-	-	-	-			√
-กิจกรรมเพื่อสร้างความสามัคคี ปรองดองในชุมชน	-	-	-	-	-	-			√
-กิจกรรมเพื่อผลิตและธำรง รักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน	-	-	-	-	-	-			√

ตารางที่ 5.6: องค์ประกอบ “กิจกรรม” ในสื่อพิธีกรรมงานศพและความเปลี่ยนแปลง
ด้านบทบาทหน้าที่ ใน 3 ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา

จากตารางที่ 5.6 ในแง่องค์ประกอบด้านกิจกรรมนั้น พบว่าชุมชนยังคงดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรมความเชื่อของชุมชน เช่น การสวดเทศน์ธรรมหรือการทำพิธีถือนศพลอดทั้งสามช่วงเวลาที่ทำการศึกษา โดยกิจกรรมเหล่านี้ยังคงมีบทบาทหน้าที่คงเดิมคือทำหน้าที่สืบทอดความเชื่อของชุมชนและสร้างความสบายใจ ลดความกังวลของผู้คน

กิจกรรมเชิงสังคมในงานศพ เช่น การลงแรงช่วยกันหาฟืน จัดเตรียมสถานที่ และการประกอบอาหารเป็นสิ่งที่ชุมชนยังคงปฏิบัติอย่างต่อเนื่องทั้ง 3 ช่วงเวลาของการศึกษา แต่กิจกรรมเชิงสังคมเหล่านี้มีบทบาทหน้าที่หลายประการ บทบาทบางอย่างคงเดิมตลอดทั้ง 3 ช่วงเวลา ได้แก่ บทบาทในการระดมความช่วยเหลือของชุมชน แต่ในระยะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-2546) กิจกรรมเชิงสังคมดังกล่าวมีบทบาทหน้าที่ใหม่เกิดขึ้นในฐานะเป็นกิจกรรมเพื่อทดลองงคเห้าในงานศพ แต่บทบาทหน้าที่ดังกล่าวก็หายไปในระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) เมื่อการดำเนินโครงการยุติลง และมีบทบาทหน้าที่ใหม่มาแทนที่คือบทบาทในการเป็นกิจกรรมเพื่อผลิตและ ธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชนในฐานะ “ชุมชนปลอดเห้าในงานศพ” เพราะอัตลักษณ์ดังกล่าวจะไม่สามารถดำรงอยู่ได้หากไม่มีการผลิตซ้ำ (reproduction) จิตสำนึกของผู้คนในชุมชนต่อไปเรื่อยๆ ซึ่งการผลิตซ้ำจิตสำนึกจะต้องมีองค์ประกอบสำคัญได้แก่ผู้คน วัตถุ (โรงศพ ปราสาทศพ และสิ่งของเครื่องใช้อื่น) พื้นที่สาธารณะ และการทำกิจกรรมร่วมกัน (การร่วมกันเตรียมสถานที่และผลิตสิ่งของ รวมถึง อาหารในพิธีกรรมโดยไม่ต้องเลี้ยงเห้า) เพื่อสร้างความหมายของอัตลักษณ์ใหม่ (ชุมชนปลอดเห้าในงานศพ) ดังกล่าว

กิจกรรมการสร้างสรรค์ดีมีค่าและกิจกรรมการเล่นการพนันซึ่งเคยปรากฏและมีบทบาทหน้าที่ในระยะที่ 1 คือการสร้างความผ่อนคลายและระดมคนให้เข้าร่วมกิจกรรมนั้น พบว่าบทบาทหน้าที่ดังกล่าวหายไปจากพื้นที่พิธีกรรมงานศพนับตั้งแต่ระยะที่ 2 ของการศึกษามาจนถึงปัจจุบัน เพราะชุมชนมีกระบวนการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมายของงานศพ เหล่า รวมไปถึงกิจกรรมการดื่มการเล่นในงานศพ ซึ่งถูกสร้างความหมายในด้านลบว่าเป็น “กิจกรรมที่สร้างภาระให้เจ้าภาพ ผิดกาลเทศะและน่าอับอายหากปรากฏในงานศพ”

ประการสุดท้าย กิจกรรมการสร้างโรงศพและปราสาทศพนับเป็นกิจกรรมใหม่ซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นในระยะที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) เป็นกิจกรรมที่เกิดจากการวางแผน (by plan) ซึ่งก็พบว่ากิจกรรมดังกล่าวมีบทบาทหน้าที่ถึง 4 ประการ ได้แก่ บทบาทเป็นกิจกรรมเพื่อช่วยเหลือและแสดงความเอื้ออาทรต่อเจ้าภาพงานศพ เป็นกิจกรรมระดมคนให้เข้าร่วมพิธีกรรม บทบาทในการสร้างความสามัคคีปรองดองในชุมชน รวมไปถึงบทบาทในการเป็นกิจกรรมเพื่อการผลิตและชำระรักษาอัตลักษณ์ใหม่ในฐานะ “ชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ” อีกด้วย

เกี่ยวกับบทบาทในการระดมคนให้เข้าร่วมพิธีกรรมนั้น อาจกล่าวได้ว่าการทำโรงศพและปราสาทศพนั้นได้มาทำหน้าที่ทดแทนกิจกรรมการดื่มเหล้าหรือเล่นพนันในงานศพนั่นเอง ซึ่งถึงแม้จะเป็นกิจกรรมคนละประเภท (การทำโรงศพและปราสาทศพเป็นกิจกรรมการผลิต ส่วนการดื่มเหล้าหรือเล่นพนันเป็นกิจกรรมการบริโภคเพื่อความบันเทิง) แต่เหตุที่กิจกรรมการผลิตสามารถมาทดแทนกิจกรรมการบริโภคได้นั้น สามารถอธิบายได้จากโครงสร้างพื้นฐานของชุมชนแต่โบราณ ที่ผู้คนคุ้นเคยกับการมีส่วนร่วมในงานพิธีกรรมโดยการเป็นผู้ร่วมผลิต (producer) อยู่แล้ว แต่การที่พลิกบทบาทมาเป็นผู้บริโภคในงานศพก็เนื่องจากกิจกรรมเพื่อการผลิตในพิธีกรรมลดน้อยลง ทำให้ผู้คนในชุมชนโดยเฉพาะกลุ่มพ่อบ้านที่มาร่วมงานไม่มีกิจกรรมในช่วงเวลาว่าง จึงได้หากิจกรรมการบริโภคมาทดแทนเพื่อใช้เวลาว่างในระหว่างพิธีกรรมให้หมดไป (คนส่วนใหญ่ในชุมชนที่มาร่วมในพิธีกรรมไม่ได้มีเป้าหมายหลักที่จะเข้ามาเพื่อสังสรรค์ แต่เมื่อไม่มีอะไรให้ทำ และเจ้าภาพหรือเพื่อนบ้านคนอื่นๆ เชื้อเชิญให้ร่วมวงก็กลายเป็นกิจกรรมที่คุ้นเคยไปในที่สุด) ผนวกกับก่อนหน้านี้ชุมชนได้รับความหมายของพิธีกรรมงานศพว่าเป็นพื้นที่ของปัจเจกเพื่อแสดงฐานะหน้าตามาใช้ ก็ยังเป็นการเปิดโอกาสให้การบริโภคมีความชอบธรรม ไม่ว่าจะมองจากมุมมองของเจ้าภาพ (ได้ตอบแทนแขก / ได้แสดงฐานะหน้าตา) หรือมุมมองของผู้มาร่วมงาน (ได้ให้เกียรติเจ้าภาพ / ได้พบปะสังสรรค์) แต่เมื่อชุมชนได้สร้างสรรค์กิจกรรมการผลิต (ซึ่งสามารถให้ความสุข/อารมณ์สุนทรีย์อันเกิดจากการได้ลงมือทำ ซึ่งเป็นความสุขที่ประณีตกว่าความบันเทิงจากการเป็นผู้บริโภค) โดยรื้อฟื้นทุนวัฒนธรรมเรื่องการทำโรงศพและปราสาทศพขึ้นมาอีกครั้งโดยใช้เหตุผลเชิงเศรษฐกิจเรื่องการประหยัดควบคู่กับการรื้อถอนความหมายงานศพในแง่สัญลักษณ์เรื่องฐานะหน้าตาออกไป คนในชุมชนก็พร้อมจะกลับมาร่วมแรงร่วมใจกันทำปราสาทศพและโรงศพ ทำให้กิจกรรมการผลิตสามารถแสดงบทบาทหน้าที่ระดมคนเข้าร่วมพิธีกรรมทดแทนกิจกรรมการบริโภคได้ในที่สุด

ช่วงเวลาการศึกษา	ระยะที่ 1			ระยะที่ 2			ระยะที่ 3		
องค์ประกอบ “พื้นที่”	(พ.ศ.2540-2544)			(พ.ศ.2545-2546)			(พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)		
-บ้านงานศพ	√			√			√		
-ฌาปนสถาน	√			√			√		
-วัด	√ (ใช้น้อยมาก)			√ (ใช้น้อยมาก)			√ (ใช้น้อย)		
บทบาทหน้าที่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่	คง เดิม	หายไป	เกิด ใหม่
บ้านงานศพ									
- พื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา	√			√			√		
- พื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ของ ผู้ตายและครอบครัว	√			√			√		
- พื้นที่ระดมความช่วยเหลือของ ชุมชน	√			√			√		
- พื้นที่สังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่น การพนัน	√				√			√	
- พื้นที่ทดลองจดเหล่าในงานศพ	-	-	-			√		√	
- พื้นที่ผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ ใหม่ของชุมชน	-	-	-	-	-	-			√
ฌาปนสถาน									
- พื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา	√			√			√		
- พื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ของ ผู้ตายและครอบครัว	√			√			√		
- พื้นที่ระดมความช่วยเหลือของ ชุมชน	√			√			√		
วัด (กรณีตั้งศพที่วัด)									
- พื้นที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา	√			√			√		
- พื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ของ ผู้ตายและครอบครัว	√			√			√		
- พื้นที่ระดมความช่วยเหลือของ ชุมชน	√			√			√		

ตารางที่ 5.7: องค์ประกอบ “พื้นที่” ในสื่อพิธีกรรมงานศพและความเปลี่ยนแปลงด้าน
บทบาทหน้าที่ ใน 3 ช่วงเวลาที่ทำการศึกษา

องค์ประกอบสุดท้ายที่ศึกษาคือองค์ประกอบด้านพื้นที่ ซึ่งพบว่าบ้านและฌาปนสถานหรือป่าช้าของชุมชนยังคงเป็นพื้นที่ๆ จำเป็นสำหรับการประกอบพิธีกรรมงานศพ นับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน พื้นที่บ้านงานศพและฌาปนสถานมีบทบาทหน้าที่ๆ เหมือนกันหลายประการ ได้แก่ บทบาทในการเป็นพื้นที่เพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ประกาศสถานภาพใหม่ของผู้ตายและครอบครัว และเป็นพื้นที่ระดมความช่วยเหลือของคนในชุมชน ซึ่งบทบาททั้ง 3 ประการนี้ยังคงเดิมตลอดทั้ง 3 ช่วงเวลาของการศึกษาในครั้งนี้

เฉพาะพื้นที่บ้านงานศพนั้น นับเป็นพื้นที่ๆ น่าสนใจอย่างยิ่งในการศึกษาค้นคว้า เนื่องจากในพื้นที่แห่งนี้ได้ปรากฏทั้งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์(sacred) และพื้นที่ทางโลก(profane) อยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน จึงพบว่าในระยะที่ 1 ของการศึกษา (พ.ศ.2540-2544) บ้านเป็นพื้นที่สำหรับพระสงฆ์ทำพิธีเทศน์กรรมและประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ส่วนบริเวณด้านล่างกลับเป็นพื้นที่ตั้งวงเหล้าสังสรรค์เฮฮาเลยไปถึงการตั้งวงพนันในงานศพบางงาน ทำให้ในระยะที่ 1 นี้พื้นที่บ้านงานศพมีบทบาทหน้าที่เป็นพื้นที่สำหรับการสังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นการพนันด้วย แต่บทบาทดังกล่าวถูกถอดออกไปตั้งแต่วะระยะที่ 2 (พ.ศ.2545-2546) จนถึงปัจจุบัน และในระยะที่ 2 พื้นที่บ้านงานศพก็มีบทบาทหน้าที่ใหม่ในฐานะพื้นที่ที่คลองคดเหล้าในงานศพ ซึ่งเมื่อโครงการยุติลง บทบาทหน้าที่นี้ก็หายไป แต่เมื่อผ่านมาถึงระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) พื้นที่บ้านงานศพก็ถูกกำหนดให้ทำบทบาทหน้าที่ใหม่ๆ อีก โดยมีบทบาทเป็นพื้นที่สำหรับผลิตและารรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน ในฐานะชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าในระยะที่ 2 นั้นชุมชนอยู่ในขั้นตอนของการทดลองเปลี่ยนแปลงวิถีปฏิบัติ และเมื่อพบว่าวิถีปฏิบัติแบบใหม่มีคุณค่าและสามารถกระทำได้จริง ในระยะที่ 3 ก็เป็นระยะที่จะต้องธำรงรักษาวิถีปฏิบัติดังกล่าวให้ยาวนานออกไปอีก ด้วยการผลิตซ้ำทั้งวัตถุ กิจกรรม พื้นที่ และความหมายของสัญลักษณ์ต่างๆ ในพิธีกรรมงานศพไปพร้อมกัน

ความเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจอีกประการก็คือ พื้นที่ภายในวัดเริ่มมีบทบาทเพิ่มขึ้นในการจัดพิธีกรรมงานศพ ถึงแม้จะยังไม่มากนัก ซึ่งอธิบายได้ว่า นับจากอดีต ชาวล้านนาซึ่งอาศัยอยู่ในชุมชนทั้งในเมืองและชนบทต่างนิยมตั้งศพที่บ้านแล้วเคลื่อนไปทำพิธีฌาปนกิจที่ฌาปนสถาน แต่ไม่นิยมนำศพไปตั้งที่วัด เนื่องจากความสะดวกในการจัดการ ทั้งพิธีกรรมทางศาสนาและการประกอบอาหาร ต่อมาชาวล้านนาซึ่งอาศัยในเขตเมืองเริ่มนิยมนำศพไปตั้งที่วัดมากยิ่งขึ้นตามแบบชาตากลาง แต่ชาวบ้านในชุมชนหมู่บ้านก็ยังนิยมตั้งศพที่บ้าน ศพที่จะนำไปตั้งที่วัดนั้น ส่วนใหญ่เป็นเพราะบ้านเจ้าภาพมีสภาพคับแคบ หรือมีฐานะค่อนข้างยากจน หรือผู้ตายเป็นคนอนาถา ไร้ญาติ ขาดมิตรคนในชุมชนทั่วไปจึงไม่นิยมตั้งศพที่วัดหากไม่จำเป็น อย่างไรก็ตาม ในกรณีของชุมชนบ้านดง จากการศึกษาพบว่าในระยะที่ 3 ของการศึกษาคือนับตั้งแต่ พ.ศ.2547 จนถึงปัจจุบันนั้น เริ่มมี เจ้าภาพงานศพบางรายที่นำศพไปตั้งที่วัดประจำหมู่บ้าน ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งเป็นผล สืบเนื่องมาจากการรื้อถอนความหมายของพิธีกรรมงานศพ ว่าไม่ใช่พิธีกรรมเพื่อแสดงฐานะหรือหน้าตาของเจ้าภาพ แต่เป็นพิธีกรรมที่ทำเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย ด้วยเหตุนี้จึงไม่จำเป็นต้องมีการเลี้ยงเหล้าหรืออาหาร

พิเศษกว่าธรรมดาในงานศพ การต่อยอดความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพ ทำให้เจ้าภาพบางคน รู้สึกสบายใจมากขึ้นที่จะนำศพมาตั้งที่วัด โดยไม่ต้องกังวลว่าคนอื่น ๆ จะติฉินนินทาแต่อย่างใด

สิ่งที่เกิดขึ้นหลังการทำโครงการงานศพดเคหล้าก็คือ ชุมชนได้คิดตั้งจิตสำนึกใหม่ว่าพิธีกรรมงานศพนั้นเป็นพื้นที่ของชุมชนเพื่อระดมสรรพกำลังมาช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่ใช่สัญญาเพื่อแสดงฐานะหน้าตาของปัจเจก จิตสำนึกใหม่ เกิดจากการเลือกสรรแนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพแบบดั้งเดิมของชาวบ้านมาคิดตั้งใหม่อีกครั้ง เพื่อเป็นแก่นแกนกำกับการกระทำและกิจกรรมของผู้คนในงานศพนั่นเอง จนกระทั่งกลายเป็นวิถีประชา (norm) ของชุมชนได้ในที่สุด จิตสำนึกดังกล่าวไม่ได้ส่งผลแค่เพียงระดับปัจเจก (คนไม่กลัวคำนิทาหากจะนำศพไปตั้งที่วัด หรือเลี้ยงอาหารแบบประหยัดในงานศพ) แต่โดยรวมได้ส่งผลกระทบต่อระดับโครงสร้างของชุมชน (การลดความแตกต่างหรือการแบ่งแยกด้วยปัจจัยด้านฐานะหน้าตาของคนในชุมชน)

ข้อมูลที่ยืนยันว่าจิตสำนึกที่มีต่อพิธีกรรมงานศพในฐานะพื้นที่สาธารณะเพื่อการเกื้อกูลกันตามวิถีชุมชน มิใช่พื้นที่ของปัจเจกเพื่อแสดงตัวด้านฐานะหน้าตา ได้รับการติดตั้งขึ้นจริงในชุมชนบ้านดงนั้น สามารถพิจารณาได้จากปัจจัย 3 ประการ ประการแรก ชุมชนไม่ได้ยุติกิจกรรมลงเพียงแค่การรดหล้าในงานศพ แต่ยังได้ขยายผลไปสู่กิจกรรมอื่น ทั้งการทำโลงศพและปราสาทศพ รวมไปถึงการยึดหยุ่นเรื่องรายการอาหารที่เลี้ยงในงานศพตามกำลังของเจ้าภาพ เช่น อาจจะมีแกงฮังเล่เลี้ยงเฉพาะในวันเผาศพ หรือการเลี้ยงอาหารจานเดียวแบบง่ายๆ เช่น ข้าวสวยหรือขนมจีนราดแกงเขียวหวาน เป็นต้น

ประการต่อมา ทุกวันนี้ชุมชนบ้านดงไม่ได้มีการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมงานศพโดยละเอียดและเป็นระบบเหมือนช่วงที่ดำเนินโครงการงานศพดเคหล้าแต่อย่างใด มีเพียงการสอบถามจากเจ้าภาพงานศพหลังพิธีกรรมเสร็จสิ้นว่ามีเงินเหลือหรือไม่ เท่าใด แล้วนำไปพูดคุยถ่ายทอดแบบปากต่อปากและในที่ประชุมหมู่บ้าน รวมถึงไม่ได้มีการติดตั้งป้ายประชาสัมพันธ์งานศพดเคหล้าเหมือนชุมชนอื่นโดยมากที่นำโครงการไปขยายผลในชุมชนของตน (รายละเอียดอยู่ในบทที่ 9) แต่จนถึงปัจจุบัน เวลาผ่านไปแล้วร่วมแปดปี ชุมชนบ้านดงก็ยังสามารถ ธำรงรักษาอัตลักษณ์ในฐานะ “ชุมชนปลอดหล้าในงานศพ” เอาไว้ได้

ประการสุดท้าย จิตสำนึกดังกล่าวไม่ได้ส่งผลเฉพาะในพิธีกรรมงานศพเท่านั้น แต่ยังส่งผลกระทบต่อพิธีกรรมอื่นๆ ด้วย ดังที่คนในชุมชนได้ให้ข้อมูลว่า ปัจจุบันนี้ ในงานแต่งงานหรืองานขึ้นบ้านใหม่ของคนในชุมชน ถึงแม้จะยังมีการเลี้ยงหล้าแขกที่มาร่วมงานอยู่ แต่ปริมาณของหล้าที่เลี้ยงก็ลดน้อยลงไปมาก ซึ่งสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไปนับจากที่ชุมชนได้เริ่มทำโครงการงานศพดเคหล้าเป็นต้นมา โดยชุมชนเคยมีการพูดคุยในเวทีถอดบทเรียนหลังดำเนินโครงการงานศพดเคหล้าเกี่ยวกับการเคลื่อนแนวคิดดเคหล้าไปสู่พื้นที่พิธีกรรมอื่นๆ แต่ก็ไม่ได้มีการกำหนดมาตรการที่เด่นชัดหรือทำข้อตกลงในที่ประชุมหมู่บ้านแต่อย่างใด

จากข้อมูลทั้งหมดที่มี ผู้วิจัยได้ นำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงในภาพรวมทั้ง 3 ช่วงเวลาของการศึกษา โดยพิจารณาจากทั้งรูปแบบและเนื้อหาของพิธีกรรมงานศพ ซึ่งในส่วนของรูปแบบพิจารณาจากความครบถ้วนขององค์ประกอบ 4 ด้าน (คน วัตถุ กิจกรรม และพื้นที่) ในส่วนของเนื้อหาได้จำแนกออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ **เนื้อหาเชิงศาสนา** (เนื้อหาและความหมายขององค์ประกอบต่างๆ ของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับมิติทางศาสนา เช่น ความเชื่อในหลักไตรลักษณ์ ความเชื่อเรื่องชั้น 5 เป็นต้น) และ **เนื้อหาเชิงสังคม** (เนื้อหาและความหมายขององค์ประกอบต่างๆ ของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับมิติทางสังคม เช่น ความเห็นอกเห็นใจ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสามัคคีปรองดอง เป็นต้น)

ผู้วิจัยได้กำหนดเกณฑ์ **สมบูรณ์** (องค์ประกอบต่างๆ มีความสมบูรณ์ครบถ้วน และทำบทบาทหน้าที่ได้ครบถ้วน) **ปานกลาง** (องค์ประกอบต่างๆ มีความบกพร่องในบางประเด็น แต่ยังคงทำบทบาทหน้าที่ส่วนมากได้ครบถ้วน) และ **อ่อนแอ** (องค์ประกอบต่างๆ มีความบกพร่องในหลายประเด็น ทำให้ทำบทบาทหน้าที่ได้ไม่เต็มที่หรือไม่ครบถ้วนมาใช้เป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพ โดยองค์รวม ผลการวิเคราะห์ได้นำเสนอในรูปแบบตาราง มีรายละเอียดตามที่ปรากฏในตารางที่ 5.8

สถานภาพ	รูปแบบ (คน วัตถุ กิจกรรม พื้นที่)			เนื้อหาเชิงศาสนา			เนื้อหาเชิงสังคม		
	สมบูรณ์	ปาน- กลาง	อ่อนแอ	สมบูรณ์	ปาน- กลาง	อ่อนแอ	สมบูรณ์	ปาน- กลาง	อ่อนแอ
ระยะเวลา									
2540-2544		√				√		√	
2545-2546	√					√	√		
2547-ปัจจุบัน	√					√	√		

ตารางที่ 5.8: สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงใน 3 ช่วงเวลาของการศึกษา

จากข้อมูลในตารางที่ 5.8 อธิบายได้ว่าสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 1 ของการศึกษา (พ.ศ.2540-44) นั้น รูปแบบพิธีกรรมมีความสมบูรณ์ปานกลาง กล่าวคือรูปแบบพิธีกรรมโดยรวมยังคงยึดถือตามวิถีปฏิบัติของชุมชนที่เคยมีมา มีองค์ประกอบครบถ้วน ทั้งคน ผู้เข้าร่วมในพิธีกรรม วัตถุที่ใช้ประกอบในพิธีกรรม กิจกรรมทางศาสนาและกิจกรรมทางสังคมที่กระทำ รวมไปถึงพื้นที่ที่ใช้ประกอบพิธีกรรม แต่สิ่งที่แปลกปลอมที่ปรากฏในพิธีกรรมคือกิจกรรมการสังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นพนันในงานศพ ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าการดื่มเหล้า-เล่นพนันนั้น ในแง่

หนึ่งชาวบ้านเชื่อว่ามิบบทบาทในการช่วยระดมคนให้มาร่วมงาน แต่อีกแง่หนึ่งบทบาทในการสร้างความครึกครื้นและอารมณ์สรวลเสเฮฮาในงานศพนับว่าเป็นบทบาทหน้าที่แบบ malfunction และผิดกาลเทศะ เพราะแท้ที่จริงแล้ว พิธีกรรมงานศพมิบบทบาทหน้าที่ในเชิงศาสนาถือเป็นพิธีกรรมให้ผู้ที่มิมีชีวิตอยู่ได้แสดงความกตัญญูและระลึกถึงคุณงามความดีของผู้เสียชีวิต รวมถึงให้น้อมใจคิดถึงหลักไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) ในบรรยากาศของความสงบสำรวม ส่วนบทบาทหน้าที่ในการระดมคนให้เข้าร่วมในพิธีกรรมนั้นก็มิกลไกของกิจกรรมต่างๆ ที่คนเคยร่วมกันทำคนละไม้ละมือ มีการพูดคุยสนทนาหยอกล้อกันระหว่างทำงาน ซึ่งช่วยสร้างความผ่อนคลายได้เป็นอย่างดี (โดยไม่ต้องมีเหล้าหรือการพนัน) หากมองย้อนไปในอดีต ชุมชนเคยมีต้นทุนทางวัฒนธรรมอย่างประเพณี “เฮือนเย็น” ที่มีทั้งสี่บุคคล (คนเฒ่าคนแก่เจ๊ย) และสี่การแสดงพื้นบ้าน (การบรรเลงระนาดซอ ซึง) มาสร้างความผ่อนคลายให้ผู้ร่วมพิธีกรรมงานศพหลังการฌาปนกิจเสร็จสิ้นไปแล้ว แต่เมื่อเวลาผ่านไป ต้นทุนทางวัฒนธรรมเหล่านี้ลดน้อยถอยลง พร้อมกับที่ระบบทุนนิยมได้แผ่ขยายเข้าถึงชุมชนหมู่บ้านที่ห่างไกล ทำให้ความสามารถในการบริโภคกลายเป็นสัญญาะเพื่อแสดงสถานภาพทางสังคมของผู้คน ความสอดคล้องของปัจจัยเหล่านี้ ทำให้เหล้ารวมถึงการพนันสามารถเข้ายึดกุมพื้นที่ในงานศพได้ โดยส่งผลให้ทั้งบรรยากาศ รูปแบบ และเนื้อหาคุณค่าของพิธีกรรมเปลี่ยนแปลงไปในทันที

ส่วนเนื้อหาของพิธีกรรมนั้น เนื้อหาเชิงศาสนาอ่อนแอ เนื่องจากมีคนจำนวนน้อยที่เข้าใจถึงเหตุผลหรือความหมายที่แฝงอยู่ในวัตถุหรือกิจกรรมต่างๆ ที่กระทำในพิธีกรรม บุคคลเหล่านั้นได้แก่ พระสงฆ์ มัคทายก และผู้สูงอายุบางคนเท่านั้น ในขณะที่ เนื้อหาเชิงสังคมมีความสมบูรณ์ปานกลาง เนื่องจากคนในชุมชนต่างตระหนักว่าการจัดพิธีกรรมงานศพเป็นสิ่งที่คนในชุมชนต้องมีส่วนร่วมเพื่อช่วยเหลือเจ้าภาพงานศพ แต่ก็ยังคงมีค่านิยมว่างานศพเป็นงานที่สะท้อนถึงภาพลักษณ์หน้าตาของเจ้าภาพงานศพปรากฏอยู่ด้วย

ถ้านำแนวคิดเรื่องสถานภาพของสี่พื้นบ้านที่กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (2548: 16-22) ได้นำเสนอไว้มาวิเคราะห์ พิธีกรรมงานศพในระยะที่ 1 ก็นับว่ามีสถานภาพที่คลุมเครือ คือยังมีปรากฏอยู่มิได้สูญหาย แต่รูปแบบและคุณค่าเบื้องหลังได้กลายพันธุ์ไปในทางที่ไม่พึงประสงค์ไม่ว่าจะเป็นการเลี้ยงเหล้า การเล่นพนัน หรือค่านิยมเรื่องการซื้อ อปราสาทศพและโลงศพแบบหรูหรา ซึ่งการกลายพันธุ์ที่เกิดขึ้นนั้นถึงแม้ว่าคนในชุมชนอาจคิดว่าพวกตนเป็นผู้ปรับเปลี่ยนเอง แต่แท้ที่จริงแล้ว การปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นล้วนอยู่ภายใต้อิทธิพลจากกระแสบริโภคนิยมซึ่งเป็นพลังจากภายนอกที่กระทำต่อชุมชนนั่นเอง

สื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-46) พบว่ารูปแบบพิธีกรรมมีความสมบูรณ์ เนื่องจากชุมชนสามารถถอดเหล้าออกจากพื้นที่พิธีกรรมได้สำเร็จโดยตั้งองค์ประกอบด้านคน วัตถุ กิจกรรม และพื้นที่ได้ครบถ้วน ทำให้งานศพใน ภาพรวมไม่มีภาพของการสังสรรค์ดื่มเหล้าหรือเล่นพนันเหมือนงานเฉลิมฉลอง ส่วนเนื้อหาของพิธีกรรม เนื้อหาเชิงศาสนายังคงอ่อนแอ

เหมือนในระยะแรกเนื่องจากยังไม่มีการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดความหมายจากผู้รู้ไปสู่คนทั่วๆ ไปในชุมชน แต่เนื้อหาเชิงสังคมมีความสมบูรณ์มากขึ้น เพราะชุมชนต่างรับรู้ถึงความสำคัญของงานศพในฐานะที่เป็นทั้งสื่อเชื่อมโยงคนทั้งชุมชนให้ร่วมกันช่วยเหลือครอบครัวผู้ตายและเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชน สร้างความรู้สึกร่วมกันนั่นคือความเห็นอกเห็นใจเจ้าภาพ และแปรออกมาเป็นการกระทำ (งดเลี้ยงเหล้า) และทำให้เกิดความสามัคคีปรองดองในชุมชน

สรุปว่า สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 นี้ก็ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นอีกครั้ง แต่เป็นความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์โด ยมีการวางแผน (change by plan) ทำให้รูปแบบงานศพที่เคยผิดเพี้ยนไป (กินเหล้า เล่นพนัน) ได้กลับเข้าสู่ภาวะเดิมที่ปลอดภัยขมขื่นอีกครั้ง ควบคู่ไปกับการเกิดกิจกรรมใหม่ๆ ที่ไม่เคยทำในงานศพ นั่นคือการเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายอย่างเป็นระบบ พร้อมทั้งถ่ายทอดข้อมูลตัวเลขออกไปให้ชุมชนรับรู้ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในครั้งนี้ ชุมชนเลือกที่จะปรับเปลี่ยนโดยอาศัยการรวมพลังของชุมชนเพื่อดำเนินงานกระแสนวัตกรรมจากภายนอก

สำหรับสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) พบว่ารูปแบบพิธีกรรมยังคงมีความสมบูรณ์ (องค์ประกอบคน วัตถุ กิจกรรม และพื้นที่ยังคงอยู่ครบถ้วน) เนื้อหาเชิงศาสนายังคงอ่อนแอ (ประเด็นนี้ผู้วิจัยได้สะท้อนให้ชุมชนได้รับรู้ในเวทีคิ่้นข้อมูลสู่ชุมชน ซึ่งคนในชุมชนที่เข้าร่วมในเวทีต่างก็แสดงความเห็นด้วยกับประเด็นดังกล่าว ว่าคนส่วนใหญ่ในชุมชนไม่เข้าใจความหมายที่แฝงมากับวัตถุหรือกิจกรรมต่างๆ ที่กระทำในพิธีกรรม มีเพียงคนส่วนน้อยที่เข้าใจ และชุมชนก็เริ่มตระหนักว่าควรจะมีการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่องเนื้อหาเชิงศาสนาของพิธีกรรมงานศพจากผู้อาวุโสไปสู่คนรุ่นอื่นๆ ในชุมชนต่อไป) ส่วนเนื้อหาเชิงสังคมในแง่ของความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความสามัคคีปรองดอง การสานเครือข่ายของชุมชน รวมไปถึงการรักษาอัตลักษณ์ “งานศพงดเหล้า” ของชุมชนนั้นมีความสมบูรณ์ และได้รับการหนุนเสริมให้เนื้อหาในมิตินี้มีความแข็งแกร่งยิ่งขึ้นด้วยกิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพ สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพจึงถือว่ามีความเข้มแข็งมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับสองระยะแรก

ภาพที่ 5.19: ชาวชุมชนบ้านดงและผู้วิจัยในเวทีคิ่้นข้อมูลจากการวิจัยสู่ชุมชน

เมื่อนำแนวคิด “ต้นไม้แห่งคุณค่า” ที่กาญจนา แก้วเทพ และ อดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์ (2549: 52-55) ได้เสนอไว้เพื่อเป็นแนวทางในการวิเคราะห์สี่พื้นฐาน มาใช้วิเคราะห์สี่พิธีกรรมงานศพ ของชุมชนบ้านคง ก็จะเห็นได้ว่ารูปแบบของพิธีกรรมซึ่งประกอบไปด้วย คน วัตถุ กิจกรรม และ พื้นที่นั้น เปรียบได้กับส่วนที่มองเห็นของต้นไม้ (ดอก ผล ใบ ลำต้น) ในขณะที่เนื้อหาทั้งในเชิง ศาสนาและเชิงสังคมนั้นเป็นเสมือนรากของต้นไม้ พิธีกรรมงานศพจึงเป็นสี่พิธีกรรมที่มีรากถึง สองรากด้วยกัน ปัญหาที่ปรากฏในปัจจุบันก็คือรากที่แข็งแรงมีเพียงรากเดียว คือเนื้อหา คุณค่า และ ความหมายเชิงสังคม ในขณะที่เนื้อหา คุณค่า และความหมายเชิงศาสนาอ่อนแอลง

เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะชุมชนยังขาดกระบวนการสื่อสารเพื่อเชื่อมโยงให้เห็นความสัมพันธ์ ระหว่างเนื้อหาเชิงศาสนาและเนื้อหาเชิงสังคมของพิธีกรรมงานศพ ทั้งๆ ที่รากทั้งสองของพิธีกรรม มีความสัมพันธ์โยงใยกันเหนียวแน่น กล่าวคือ เนื้อหาในเชิงศาสนาของพิธีกรรมงานศพนั้นมุ่ง เน้น ให้ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้เห็นถึงสังขารสามัญของชีวิตมนุษย์ นั่นคือ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ที่สุดท้าย แล้วก็ไม่มีใครสามารถนำสิ่งที่สังขารครอบครองมาตลอดชีวิตติดตัวไปได้ ส่วนสิ่งที่เหลืออยู่ใน ความทรงจำของคนอื่นๆ ก็มีเพียงความคิดและความชั่วที่เคยกระทำ ความเข้าใจดังกล่าวจะนำไปสู่ การละวางการยึดมั่นถือมั่นในตัวตนของตน อันเป็นหนทางไปสู่ความหลุดพ้นอย่างแท้จริง

และเมื่อกลับมาพิจารณาเนื้อหาเชิงสังคมของพิธีกรรมงานศพ อันได้แก่ การช่วยเหลือ เกื้อกูลครอบครัวผู้ตาย การสร้างความสามัคคีปรองดองในชุมชน โดยมุ่งไปสู่เป้าหมายสูงสุดคือ ความผาสุกของชุมชนนั้น ก็เพื่อให้ปัจเจกรู้จักการให้หรือเสียสละประโยชน์ส่วนตนแก่ผู้อื่น รวมไปถึง การเสียสละเพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม แนวคิดแบบนี้แท้ที่จริงแล้วก็คือแนวคิดเรื่อง “ทาน” ใน พุทธศาสนา ซึ่งเป็นขั้นตอนหนึ่งของการปฏิบัติ (ทาน ศีล สมาธิ ปัญญา) จนนำไปสู่การหลุดพ้น (เกิดปัญญาเห็นโลกตามจริง) จึงอาจกล่าวได้ว่าทั้งเนื้อหาเชิงศาสนาและเนื้อหาเชิงสังคมล้วนมุ่งไปสู่ เป้าหมายเดียวกันคือความสงบสุขของทั้งปัจเจก (ความสุขจากการละวางตัวตน) และชุมชน (ความ สงบสุขจากการที่คนในชุมชนไม่เห็นแก่ตัว) นั่นเอง

แต่เหตุที่ชุมชนยังไม่ได้สร้างกระบวนการสื่อสารเพื่อเชื่อมโยงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่าง เนื้อหาเชิงศาสนาและเนื้อหาเชิงสังคมนั้น น่าจะเป็นเพราะสาเหตุหลายประการ ทั้งประเด็นความ เป็นรูปธรรมนามธรรมของเนื้อหาทั้งสองแบบ รวมถึงประเด็นการขาดแคลนทั้งผู้รู้ในเนื้อหาศาสนา ช่องทางในการถ่ายทอดความหมาย และผู้รับสาร

ประการแรก กระบวนการรื้อถอนความหมายของพิธีกรรมงานศพซึ่งเลี้ยวเหวี่ยงเพื่อ แสดง ฐานะนั้นมีจุดเริ่มต้นมาจากแรงกดดันทางเศรษฐกิจ หรืออีกนัยหนึ่งเป็นความต้องการแก้ปัญหาของชุมชน ที่เกิดขึ้นจากกระแสบริโภคนิยม โดยชุมชนเริ่มต้นจากกลไกทางเศรษฐกิจ (ประหยัดค่าใช้จ่าย) เพื่อ แก้ปัญหาเศรษฐกิจ (หนี้สิน) ซึ่งมีปฏิบัติการที่ให้ผลลัพธ์เป็นรูปธรรม (เงินเหลือ ไม่มีหนี้) ซึ่งกลไก ทางเศรษฐกิจจะสำเร็จได้ก็ต้องอาศัยการร่วมแรงร่วมใจกันของคนในชุมชน (เนื้อหาเชิงสังคม) ซึ่งก็ มีความเป็นรูปธรรมสูงเช่นเดียวกันสามารถสัมผัสและมองเห็นได้ถึงบรรยากาศความสามัคคีปรองดอง

ที่เกิดขึ้น) ในขณะที่กลไกทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นการ เทศน์ธรรมของพระสงฆ์ก็มีผู้รับสารจำนวนน้อย โดยส่วนมากเป็นผู้สูงอายุ หรือการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาอื่นๆ สิ่งทีคนในชุมชนเห็นก็คือตัววัตถุและกิจกรรม แต่คุณค่าหรือความหมายที่เป็นนามธรรมนั้นขาดการสื่อสารถ่ายทอด และที่สำคัญ กลไกทางศาสนาเป็นปฏิบัติการที่ให้ผลลัพธ์เป็นนามธรรม (ความสุขทางใจ) กับผู้ปฏิบัติ ซึ่งเป็นเรื่องรู้เฉพาะตน ต้องใช้ระยะเวลา และจับต้องได้ยากกว่า อีกทั้งโลกทัศน์ของชาวล้านนาที่อยู่ในชุมชนเกษตรกรรมนั้นมักเชื่อมโยงคุณค่าทางพุทธศาสนาเข้ากับชีวิตในโลกหน้าหรือชีวิตในอุดมคติ (การสั่งสมบุญกุศลเพื่อชาติหน้า) มากกว่าการเชื่อมโยงเข้ากับชีวิตทางโลกในปัจจุบัน ในขณะที่ระบบความเชื่อเรื่อง “ผี” ในวัฒนธรรมล้านนานั้น มีบทบาทกับชีวิตทางโลกของชาวล้านนามากกว่า โดยเป็นกลไกที่กำกับทั้งจารีตภายในครอบครัวหรือญาติ (ผีปู่ย่า) และจารีตของชุมชนในการอยู่ร่วมกัน (ผีเสื้อบ้าน) หรือการจัดสรรทรัพยากร (ผีฝาย ผีขุนน้ำ) (แต่ในปัจจุบันระบบความเชื่อเหล่านี้ก็ถูกสั่นคลอนให้อ่อนแอลงไปมากด้วยกลไกต่างๆ ของระบบทุนนิยมด้วยเช่นกัน) ด้วยเหตุนี้ การต่อสู้ของชุมชนจึงเริ่มต้นโดยใช้กลไกเศรษฐกิจ โดยมุ่งเป้าหมายไปที่เนื้อหาเชิงสังคมของพิธีกรรมเป็นหลัก

ประการต่อมา การจะเชื่อมร้อยเนื้อหาทั้งสองแบบเข้าด้วยกันได้นั้น ต้องอาศัยทั้งผู้รู้ในตัวเนื้อหาทั้งสองแบบ ช่องทาง และผู้รับสาร กระบวนการสื่อสารจึงจะครบวงจร ซึ่งในกรณีของบ้านดง ผู้วิจัยพบว่าผู้รู้ในเนื้อหาเชิงศาสนาของพิธีกรรมงานศพมีจำนวนไม่มากนัก จำ กัดอยู่ในกลุ่มพระสงฆ์ มีคณา และผู้สูงอายุบางส่วน ส่วนโอกาสหรือช่องทางในการสื่อสารในระหว่างพิธีกรรมก็มีน้อย เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าว คนแต่ละกลุ่มล้วนมีภารกิจที่ต้องดูแลตามบทบาทหน้าที่ของตน ส่วนตัวผู้รับสาร แน่ใจว่ากลุ่มผู้ที่พึงการเทศน์ธรรมอย่างตั้งใจ โดยมากก็เป็นคนเฒ่าคนแก่ ส่วนคนกลุ่มอื่นๆ มักให้ความสนใจน้อย ในด้านกิจกรรมการผลิตวัตถุที่ใช้ประกอบพิธีกรรม อย่างการทำสรวดดอก การมวนบุหรี่ยี่ การเตรียมครวทาน ก็ไม่มีช่องทางให้เยาวชนเข้าไปอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวมากนัก ซึ่งหากเยาวชนได้อยู่ในพื้นที่เหล่านี้ร่วม ทั้งมีกิจกรรมให้ทำ โอกาสที่จะถ่ายทอดบอกเล่าเนื้อหาเชิงศาสนาจะทำได้มากขึ้น

โจทย์ที่ชุมชนต้องร่วมกันคิดในขณะนี้ก็คือ จะทำอย่างไรจึงจะสามารถพัฒนาและสืบทอดทั้งผู้ส่งสาร สาร ช่องทาง และผู้รับสารทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเชื่อมโยงเนื้อหาทาง “โลก” กับทาง “ธรรม” เข้าด้วยกัน โดยมีคำอธิบายที่สอดคล้องความเป็นจริงทางโลก ทำให้ผู้รับสารเห็นผลประโยชน์เชิงรูปธรรม จึงจะทำให้วิถีการปฏิบัติเกิดควบคู่ไปกับค่านิยมหรืออุดมการณ์ได้ โดยประเด็นที่เป็นไปได้สำหรับการเชื่อมโยงเนื้อหาทั้งสองแบบเข้าด้วยกันนั้น มีทั้งประเด็นด้านสุขภาวะและประเด็นด้านสังคม

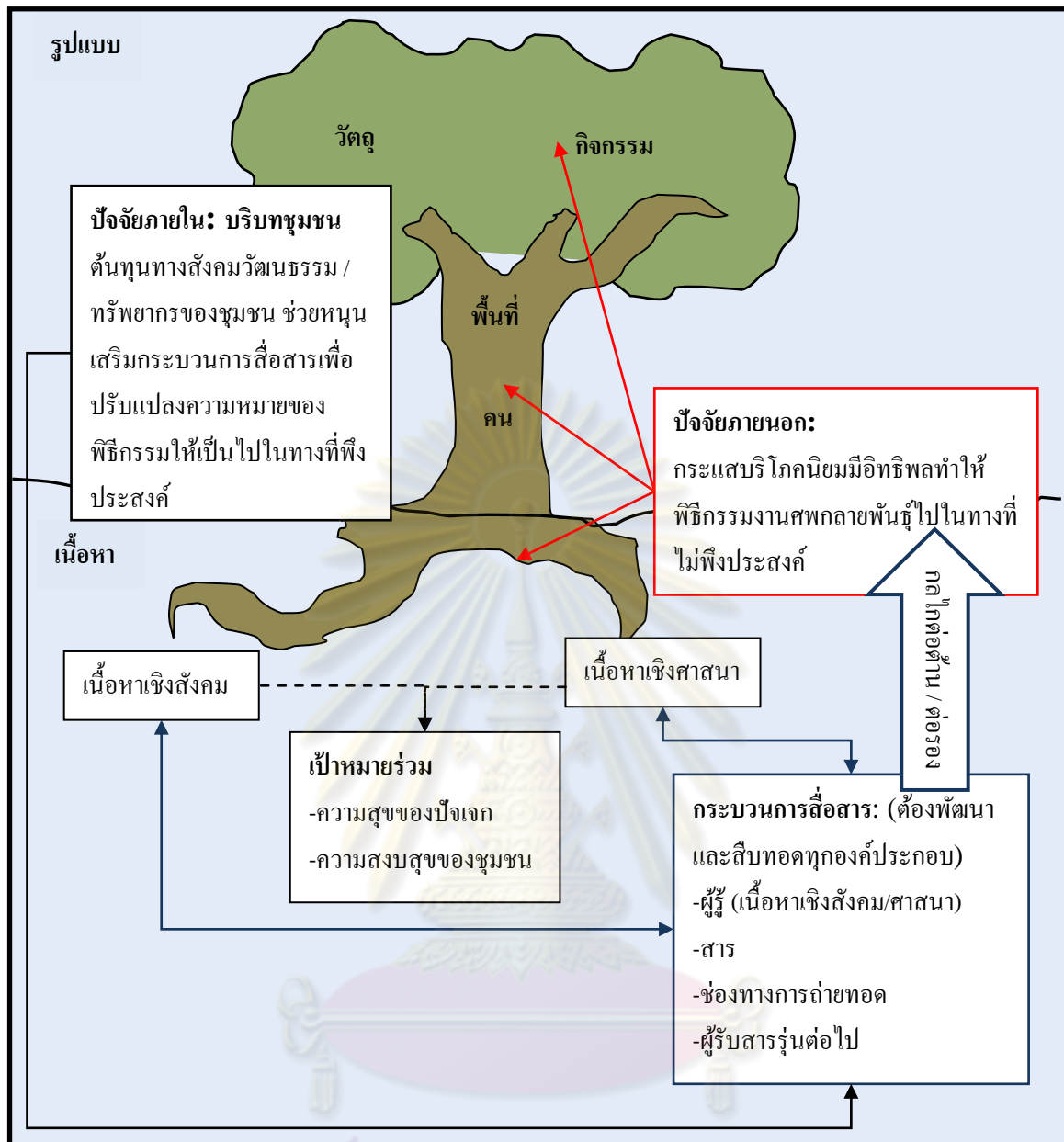
ในแง่ประเด็นด้านสุขภาวะ จะต้องเชื่อมโยงให้เห็นว่าการงดดื่มเหล้านั้นมีผลดีต่อสุขภาวะทั้งในระดับปัจเจก ไปจนถึงระดับชุมชนอย่างไรบ้าง ซึ่งแนวคิดทางพุทธศาสนานั้นมีมุมมองต่อสุขภาวะแบบองค์รวม (holistic) ที่เห็นความเชื่อมโยงและหลือมซ้อนกันระหว่างร่างกายและจิตใจ (จิตเป็น

นาย ภายเป็นบ่าว) อารมณ์ความรู้สึกและความคิด(เวทนาขั้นชั้กับสังขารชั้นในหลักขั้นชั้ที่ รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับสังคม (หลักคำสอนเรื่องอทิปปัจจยตาแสดงให้เห็นความเชื่อมโยงของสรรพสิ่งทั้งหลาย โดยชี้ให้เห็นว่าเพราะเหตุใดเมื่อเด็ดดอกไม้จึงอาจสะเทือนถึงดวงดาวได้)

สำหรับประเด็นด้านสังคม จะต้องเชื่อมโยงให้เห็นว่าหลักคำสอนเรื่องการละวางตัวตนโดยลดการให้ความสำคัญกับภาพลักษณ์ด้านฐฐหน้าตาและลดความเห็นแก่ตัวนั้น ไม่ใช่เรื่องของความสุขในโลกหน้าแต่เป็นแนวคิดที่ก่อให้เกิดประโยชน์ในปัจจุบัน และพื้นที่พิธีกรรมงานศพก็เป็นพื้นที่ที่ดีที่สุดในการอธิบายเนื้อหาเชิงศาสนาที่มีความเป็นนามธรรมสูง เป็นพื้นที่ภาคปฏิบัติที่แสดงหลักไตรลักษณ์ได้แจ่มแจ้ง เพราะคนจะให้เห็นด้วยตาตนเองว่า ความตายนั้นไม่มีการแบ่งแยก ไม่ว่าจะอยู่ในเพศใด ฐานะใด หรือวัยใดก็ล้วนต้องตายทั้งสิ้น โดยไม่สามารถทำอะไรติดตัวไปได้ ความตระหนักในลักษณะนี้จะช่วยลดความคิดเชิงเปรียบเทียบแข่งขันระหว่างคนในชุมชนลงได้ และการสร้างกระแสสำนึกเรื่องการร่วมแรงร่วมใจกันเพื่อส่วนรวมก็ทำได้ง่ายขึ้น ในขณะที่การใช้เฉพาะกลไกทางเศรษฐกิจ (การเน้นเรื่องความประหยัด) โดยลำพัง ถ้าภาวะเศรษฐกิจกลับมาเฟื่องฟู กลไกการทำงานของตลาดและโฆษณาೆಯ่มไม่รับรองที่จะนำเสนอค่านิยมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็ความสุข ความรื่นรมย์ หรือความสะอาดสบายที่เกิดจากการบริโภคด้วยวิธีนานัปการ จึงมีโอกาสูงที่เหล่าหรือความฟุ่มเฟือยรูปแบบอื่นจะกลับเข้ามาในพิธีกรรมได้อีกครั้งจนส่งผลให้พิธีกรรมงานศพเกิดกลายพันธุ์ไปในทางที่ไม่พึงประสงค์

ดังนั้นการสนีกกำลังกันของเนื้อหาเชิงสังคมและศาสนาจึงมีความจำเป็นในการหล่อหลอมให้คนรุ่นต่อๆ ไปของชุมชนมีภูมิด้านทานต่อกระแสบริโภคนิยมมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้ ความเปลี่ยนแปลงหรือพลวัตของสื่อพิธีกรรมนั้นเป็สิ่งธรรมดา ประเด็นอยู่ที่ว่าทำอย่างไรชุมชนจึงจะสามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปในทางที่เหมาะสมได้ โดยการเลือกสรรสิ่งทีมีประโยชน์และคุณค่าแท้จริงเก็บไว้ โดยชุมชนเป็นผู้เลือกสรรกลั่นกรอง และกำหนดความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเอง ดังทัศนะของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ที่ว่า “ประเพณีพิธีกรรมนั้นมิได้เป็นเพียงมรดกจากอดีตเพียงลำพัง แต่มันถูกปรับเปลี่ยนมาโดยตลอดด้วยหลักประเพณีในการเลือกสรร (a selective tradition) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการครองความเป็นใหญ่ทางวัฒนธรรม (cultural hegemony)” (Williams,1981 cited in O’Connor, 2006:76)

ข้อสรุปทั้งหมดเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงนี้ ผู้วิจัยได้แสดงไว้ในภาพที่ 5.20 หน้า 240

ภาพที่ 5.20: ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบของสื่อพิธีกรรมงานศพและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง

บทที่ 6

กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดง

ในบทที่ 6 นี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลการศึกษาในประเด็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดง ทั้งนี้เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 2 ซึ่งต้องการศึกษาและเปรียบเทียบกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับแปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงที่เกิดขึ้นในระยะที่ 2 และระยะที่ 3 ของการศึกษา โดยผู้วิจัยได้จัดรูปแบบการนำเสนอโดยแบ่งเนื้อหาหลักออกเป็น 3 ประเด็น ได้แก่ 1) กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 2 (โครงการงานศพจดเหล่าเริ่มต้นลงหลักปักฐาน: พ.ศ.2545-2546) 2) กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 3 (โครงการงานศพจดเหล่าเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก: พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) และ 3) การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 และระยะที่ 3 โดยแต่ละประเด็นมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 2 (โครงการงานศพจดเหล่าเริ่มต้นลงหลักปักฐาน: พ.ศ.2545-2546)

ภายใต้หัวข้อกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 2 นี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาภาพรวมของกระบวนการสื่อสารทั้งหมดที่เกิดขึ้น ทั้งภาพกว้างและ รายละเอียดปลีกย่อย และได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 ประเด็นหลัก ประกอบด้วย 1) ภาพรวมของกระบวนการสื่อสาร 2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ซึ่งในประเด็นนี้ จะได้ศึกษากระบวนการสื่อสารโดยเจาะลึกลงไปในแต่ละองค์ประกอบย่อยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และ 3) คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในแต่ละประเด็นหลักมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. ภาพรวมของกระบวนการสื่อสาร

กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อถอดเหล่าออกจากพื้นที่พิธีกรรมงานศพของชาวบ้านดง (สามารถดูแผนภาพสรุปกลไกและโครงข่ายการสื่อสารทั้งหมดได้ในหน้า 258) นั้นมีจุดเริ่มต้นในปี พ.ศ.2545 (ซึ่งผู้วิจัยจัดให้เป็นระยะที่ 2 ของการศึกษาวิจัยครั้งนี้) จากการที่นายอื่นแก้ว ได้มีโอกาสพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับนายนพพร นิลณรงค์ ซึ่งในขณะนั้นดำรง

ตำแหน่งเป็นทั้งเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานพัฒนาชุมชนและผู้ประสานงานของศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.ลำปาง ซึ่งเป็นหน่วยงานย่อยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ทำหน้าที่สนับสนุนให้ชาวบ้านในชุมชนได้ทำวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาของตน นายอินแก้วได้เล่าให้นายนพพรฟังเกี่ยวกับปัญหาของชุมชนบ้านดง และ ตั้งข้อสังเกตว่าในระยะหลังชุมชนมีปัญหาเรื่องการดื่มเหล้าและปัญหานี้สินที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ นายนพพร ให้คำแนะนำให้แก้ปัญหาด้วยการรวมกลุ่มกันของชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาของชุมชน โดยใช้กระบวนการวิจัยเป็นวิธีการในการขับเคลื่อน โดยนายนพพรอาสาจะเป็นพี่เลี้ยงในระหว่างกระบวนการเรียนรู้และทำวิจัย ทำให้นายอินแก้วเกิดความสนใจ และสิ่งๆ ที่ยังไม่รู้แน่ชัดว่าการวิจัยคืออะไร แต่ก็ได้เริ่มต้น พุดคุยกลุ่มเล็ก 3 คนกับชาวบ้านบางคนที่เป็นคนสนิทคุ้นเคย ได้คุยร่วมกันกับนายอินแก้วทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อชุมชนมาโดยตลอด การพุดคุยกลุ่มเล็กในครั้งแรก มีผู้เข้าร่วมวงประกอบด้วย นายอินแก้ว นางวิไลวรรณ เทพอด และนายทรงสิทธิ์ ชุ่มธิ (มีศักดิ์เป็นหลานชายของนายอินแก้ว) โดยนายอินแก้วได้เกริ่นนำด้วยการชี้ถึงปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน แล้วเล่าถึงการได้พบกับนายนพพรและข้อเสนอของนายนพพรที่ให้ลองใช้การวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหา ดังที่นายอินแก้วและนายทรงสิทธิ์ได้ระบุไว้

“ตอนแรกลุงก็ไม่กล้า เพราะเห็นว่างานวิจัยมันเป็นเรื่องที่ยาก แต่เห็นในหนังสือคนทำคือเป็นค็อกเตอร์ แต่ก็ลองไปฟังที่สำนักงานที่เป็นโหนดของ สกว. พอได้ข้อมูลจากที่นั่นก็นำกลับมาคุยในหมู่บ้าน โดยเริ่มจากการคุยกับคนที่มีความรู้ เริ่มจากคุยแบบตัวต่อตัวกับหลานที่อยู่บ้านใกล้ๆ ก่อน ซึ่งก็มีอาชีพรับจ้างเหมือนกัน คำที่ว่า ..ลุงถ้าบ้านเราทำได้ก็ดีเหมือนกันนะ คุยกับคนหลายๆ คนคำที่ว่าก็ดีเหมือนกัน ก็ขยายไปคุยกับกรรมการ หมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน ” (อินแก้ว เรือนปานันท์, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

“พ่อลุง (นายอินแก้ว) ก็เอ่ยมาว่าสังคมหมู่บ้านเรานับวันแย่ลงทุกที ครับ ผมก็คิดเหมือนลุงคิดพอดี ผมกับลุงนั่งคุยไปคิดไปว่าเราจะช่วยคนในสังคมหมู่บ้านเราได้อย่างไร เพราะเราๆ ก็ไม่ได้มีตำแหน่งอะไรในหมู่บ้านเลย คุยกันไปคุยกันมา ลุง แก้วก็บอกไม่เป็นไร เพราะเรามีใจที่จะช่วยสังคมหมู่บ้านเราอยู่แล้ว..... ผมเลยย้อนถามว่าเราจะช่วยหมู่บ้านเราอย่างไรดี นับวันสังคมไม่มีอะไรดีขึ้นเลย ขนาดข้าวไม่ได้ซื้อกิน แต่หนี้สินกลับเพิ่มขึ้นลุง ..... ลุงแก้วบอกพอจะรู้จักกับคนๆ หนึ่งที่พอจะช่วยพวกเราได้ แต่คนๆ นี้ทำงานอยู่ สกว. ลุงพูดอะไร สกว.ๆ แปลว่าอะไรลุง ผมไม่เข้าใจ ลุงแก้วเลยเล่าตั้งแต่ต้นจนจบ ผมจึงถึงบางอ้อ..” (ทรงสิทธิ์ ชุ่มธิ อ้างถึงใน อินแก้ว เรือนปานันท์ และคณะ, 2545: 26)

เนื้อหาหลักของการพุดคุยกลุ่มเล็กก็คือการพุดคุยถึงสภาพปัญหาของชุมชน แนวทาง แก้ไขต่างๆ ที่เป็นไปได้ รวมถึงความเข้าใจเกี่ยวกับ สกว. และงานวิจัยท้องถิ่น (เท่าที่นายอินแก้วทราบ)

จะเห็นได้ว่าการพูดคุยกลุ่มเล็กกับกลุ่มผู้สนิทนับได้ว่าเป็นกลยุทธ์การสื่อสารอีกแบบหนึ่ง เนื่องจากเงื่อนไขของตัวเนื้อหาสารที่มี 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับชุมชน แต่อีกส่วนหนึ่งเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องภายนอก (งานวิจัย และสกว.) ซึ่งเนื้อหาส่วนหลังเป็นประเด็นที่นายอินแก้วไม่คุ้นเคย ดังนั้น การพูดคุยกลุ่มเล็กจะช่วยให้นายอินแก้วสามารถควบคุมเนื้อหาสารได้ดีกว่า อีกทั้งเมื่อมีข้อคำถามใดจากคู่สนทนาที่ยังไม่สามารถตอบได้ ก็ยังสามารถหาข้อมูลมาเติมเต็มได้ในภายหลัง ถือเป็น การเตรียมซักซ้อม (rehearsal) ก่อนจะนำเสนอประเด็นในวงที่ใหญ่ขึ้นในเวลาต่อมา

ซึ่งหลังจากการพูดคุยในกลุ่มย่อยดังกล่าวดำเนินไปอย่างต่อเนื่องในเวลากลางคืนติดต่อกัน 2-3 คืน คนทั้งสามจึงได้ ขยายวงสนทนาให้ใหญ่ขึ้น โดยเชิญคนในชุมชนที่มีศักยภาพและนาย นพพรมาร่วมพูดคุยกับกลุ่มด้วยเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน (ในขั้นตอนนี้ สำหรับศูนย์ประสานงาน การวิจัยเพื่อท้องถิ่น มันคือกระบวนการเข้าไปตรวจสอบความพร้อมของพื้นที่และคณะทำงาน รวมทั้งเพื่อตรวจสอบว่าคณะทำงานโดยรวมมีแนวคิดการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นสอดคล้องไปในทิศทาง เดียวกันหรือไม่ และโจทย์วิจัยที่ตั้งขึ้นจะก่อให้เกิดความขัดแย้งภายในชุมชนหรือไม่ (ภัทรา มาน้อย, **สัมภาษณ์**, 17 พฤศจิกายน 2552)) และเดินทางไปพูดคุยปรึกษากับผู้ใหญ่บ้าน คือนายหลาน วงศ์กา ซึ่งนายหลานเห็นด้วยต่อแนวคิดของคนทั้งสาม นางวิไลวรรณ (ซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งสมาชิก อบต.นาขาง) และผู้ใหญ่บ้านจึงได้ดำเนินการประสานไปยังองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) นาขาง ในประเด็นนี้ จะสังเกตได้ว่า กลยุทธ์ที่นายอินแก้วได้ใช้ในการเคลื่อนงานก็คือการ **ประสาน สิทธิเข้าไปยังสถาบันสำคัญของชุมชนทุกสถาบัน** ทั้งผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน องค์การปกครอง ส่วนท้องถิ่น โรงเรียน รวมถึงการปรึกษาหารือกับพระสงฆ์ด้วย ทั้งนี้เพื่อให้บุคคลผู้อำนาจหรือ ได้รับการนับถือจากชุมชนได้เข้าใจแนวคิดในเบื้องต้นและให้การสนับสนุน

ในระหว่างนั้นกลุ่มแกนนำก็ได้ทำการเปิดวงพูดคุยในแต่ละหมวดบ้านด้วย โดยเวียนไป หมวดบ้านละ 1 คืน ซึ่งจากการพูดคุยในแต่ละหมวดบ้าน พบว่าโดยภาพรวมจะมีกลุ่มผู้คัดค้านอยู่ จำนวนหนึ่ง คือผู้ที่ชอบดื่มเหล้าสังสรรค์ ส่วนเจ้าของร้านค้าในชุมชนไม่ได้คัดค้านแต่อย่างใด (อาจ เป็นเพราะแนวคิดที่นำเสนอคือการงดเหล้าเฉพาะในงานศพ ไม่ได้หมายรวมถึง การงดเหล้าในงาน อื่นๆ และอีกประเด็นหนึ่งก็คือ ก่อนหน้านั้นที่มีการเลี้ยงเหล้านั้น ส่วนมากก็เป็นการเลี้ยงเหล้าขาวซึ่ง ชื่อจากร้านค้าส่งในตัวอำเภอแสดงให้เห็นว่าคนในชุมชนซึ่งเป็นเจ้าของร้านค้าไม่ได้สูญเสียผลประโยชน์ มากนักจากการทำโครงการงานศพงดเหล้า จึงไม่ได้แสดงตัวต่อต้านแต่อย่างใด) แต่คนส่วนใหญ่ก็มี แนวคิดคล้ายตามกลุ่มแกนนำว่าการงดเหล้าในงานศพนั้นเป็นสิ่งที่ดี นายอินแก้ว นางวิไลวรรณ นายทรงสิทธิ์ ผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิก อบต. จึงได้พูดคุยกันอีกครั้ง และเห็นว่าการทำงานจะต้อง ทำงานเป็นหมู่คณะ มีการปรึกษาหารือกันในกลุ่มแกนนำถึงแนวทศวรรษหาผู้เข้าร่วมเป็นคณะ ทำงาน โดยในเบื้องต้นเห็นว่าผู้ที่ควรชักจูงมาร่วมงานควรเป็นหัวหน้าหมวดบ้านเนื่องจากเป็นผู้ที่ ทำหน้าที่ประสานและกระจายข่าวสารภายในหมวดบ้านอยู่แล้ว และอีกส่วนหนึ่งคือคนในชุมชนที่มี ศักยภาพและแสดงตัวในเวทีพูดคุยระดับหมวดบ้านว่าสนใจและสนับสนุนการงดเหล้าในงานศพ

กลุ่มแกนนำจึงได้ชักชวนคนในชุมชนอีกจำนวนหนึ่งเข้าร่วม ตั้งเป็นคณะกรรมการเฉพาะกิจจำนวน 14 คน ได้แก่ (ตำแหน่งที่ระบุ คือตำแหน่ง ณ เวลาที่เริ่มต้นดำเนินโครงการในปี พ.ศ.2545)

1. นายอินแก้ว เรือนปานันท์ (ผู้นำตามธรรมชาติ)
2. นางวิไลวรรณ เทพอด (สมาชิก อบต.)
3. นายหลาน วงศ์กา (ผู้ใหญ่บ้าน)
4. นายบุญรัตน์ ยะระนะ (สมาชิก อบต.)
5. นายพรชัย อุดกันทา (มัคทายก)
6. นายปรีชา จินเสมียน (หัวหน้าหมวดบ้าน หมวด 1)
7. นายศรีจันทร์ พันลุง (ผู้ช่วยหัวหน้าหมวดบ้าน หมวด 1)
8. นายบุญยงค์ วงศ์ตา (หัวหน้าหมวดบ้าน หมวด 2)
9. นางพรรณี บุญยีน (หัวหน้าหมวดบ้าน หมวด 3)
10. นายน้อย ปันวิชัย (หัวหน้าหมวดบ้าน หมวด 4)
11. นายหลาน ปินนิล (ผู้ช่วยหัวหน้าหมวดบ้าน หมวด 4)
12. นายสมศักดิ์ ชันคำ (หัวหน้าหมวดบ้าน หมวด 5)
13. นายประสิทธิ์ เทพอด (คนในชุมชน)
14. นายทรงสิทธิ์ ชุ่มธิ (คนในชุมชน)

การสรรหาคณะกรรมการชุดนี้ขึ้นมาอีกเพื่อสร้างทีมงานขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าของชุมชนเป็นการเฉพาะ ต่อมา คณะทำงานมีความเห็นเป็นเอกฉันท์ให้นายอินแก้วเป็นประธานคณะกรรมการ (สำหรับคณะกรรมการ 14 คนนี้ ในเนื้อหาต่อจากนี้ไป ผู้วิจัยจะใช้คำว่า “แกนนำโครงการ”) เกี่ยวกับการตั้งคณะกรรมการ ถึงแม้ว่าบุคคลหลายคนในคณะกรรมการจะมีตำแหน่งหน้าที่ในชุมชนอยู่แล้ว (ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. หัวหน้าหมวดบ้าน) แต่ก็จำเป็นต้องตั้งเป็นคณะกรรมการ (entity) เฉพาะกิจขึ้นมาเพื่อร่วมกันทำภารกิจเรื่องการงดเหล้าซึ่งเป็นภารกิจใหม่ที่ยาก อาศัยเพียงการปฏิบัติงานแบบปกติ (routine work) ย่อมสำเร็จได้ยาก และจะเห็นได้ว่า องค์ประกอบของคณะกรรมการประกอบไปด้วยกลุ่มคนมีคุณสมบัติเด่น 3 ประการมาทำงานร่วมกัน ได้แก่ ผู้นำในระบบ (มีอำนาจอย่างเป็นทางการตามระบบบริหาร) ผู้นำตามธรรมชาติและผู้ที่มิจิตอาสา (ไม่มีอำนาจแต่ได้รับการยอมรับ) และผู้มีบทบาทหน้าที่ประสานงานภายในชุมชน (มีศักยภาพในการประสานงานและกระจายข้อมูลข่าวสาร)

ความหลากหลายของคณะกรรมการนั้นมีความสำคัญหลายประการ ทั้งในแง่ของการ “กระจาย” อำนาจไปสู่คนกลุ่มอื่นๆ ในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วม เพราะการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม นั้น แท้ที่จริงแล้วก็คือกิจกรรมทางการเมืองประเภทหนึ่งที่ต้องให้ความสำคัญกับการปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจของชุมชนให้อยู่ในภาวะสมดุล (Thomas, 1994: 54-55) โดยเชื้อเชิญผู้รับสาร

บางส่วนในชุมชนให้เข้ามาเป็นผู้ส่งสาร เป็นการเปลี่ยนบทบาท (role shifting) ที่สำคัญ การได้เปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้ส่งสารนั้นจะทำให้เกิดการเรียนรู้เป็นกลุ่ม (group learning) และการแบ่งปันภาระหน้าที่ (task sharing) ซึ่งท้ายที่สุดย่อมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมและสร้างความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ อันเป็นหัวใจสำคัญของการมีส่วนร่วม (Nair, and White, 1993: 58-59) และในขณะเดียวกัน การสร้างคณะทำงานก็เป็นหนทางหนึ่งที่ทำให้เกิดการบูรณาการความรู้และทักษะจากบุคลากรทุกฝ่ายในชุมชนมาใช้ในตัวโครงการได้ ทั้งนี้ “สาร” หรือประเด็นที่เกิดขึ้นจะได้รับการพัฒนาผ่านกระบวนการสื่อสารเสวนาของคณะทำงานนั่นเอง

เมื่อได้รับการแต่งตั้ง นาย อินแก้วจึงเรียกประชุมแกนนำโครงการทั้ง 14 คน เพื่อหาข้อสรุปว่าการแก้ปัญหาของชุมชนควรจะเริ่มต้นจากประเด็นอะไรเป็นอันดับแรก ที่ประชุมลงมติให้จัดระเบียบสังคมเรื่องเหล่านี้ในงานศพเป็นประเด็นแรก (โดยก่อนหน้านี้ นายอินแก้ว นางวิไลวรรณ และนายทรงสิทธิ์ ได้เกริ่นถึงการงดเหล้าในงานศพมาก่อนแล้วในวงพูดคุยระดับหมวดบ้าน ในลักษณะของการโยนหินถามทาง การประชุมแกนนำโครงการ เป็นการสร้างฉันทามติในระดับแกนนำว่าจะยกประเด็นดังกล่าวเป็นเป้าหมายในการทำงาน) ข้อสรุปดังกล่าวมาจากการตั้งคำถามในที่ประชุมว่า อะไรเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความฟุ่มเฟือย และจะลดความฟุ่มเฟือยเหล่านั้นลงได้อย่างไร โดยที่ไม่ส่งผลให้เกิดผลเสียและทำลายประเพณีอันดีงามของคนในชุมชน

ต่อมาแกนนำโครงการจึงเริ่มต้นสร้างความเข้าใจกับชาวบ้านในหมู่บ้านทั้ง 5 หมวดบ้าน โดยอาศัยการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการและการประชุมภายในหมวดบ้านอีกหลายครั้ง (เหตุที่ต้องใช้การสื่อสารทั้งสองรูปแบบก็เนื่องจากการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการนั้นถึงแม้ว่าจะทำได้บ่อยครั้ง แต่ก็ไม่สามารถยืนยันได้แน่ชัดว่าเนื้อหาสารได้รับการถ่ายทอดไปอย่างทั่วถึง อีกทั้งการหาข้อสรุปเกี่ยวกับท่าทีของคนในชุมชนที่มีต่อโครงการก็ทำได้ยาก แต่การประชุมหมวดบ้านจะช่วยสร้างความมั่นใจได้ว่าคนทั้งชุมชนต่างมีโอกาสได้รับรู้และแลกเปลี่ยนในประเด็นดังกล่าว เพราะเป็นข้อตกลงร่วมของชุมชนว่าแต่ละครัวเรือนจะต้องส่งตัวแทนมาร่วมประชุมแกนนำก็สามารถหาข้อสรุปได้ในเบื้องต้นว่ากลุ่มผู้คัดค้านมีจำนวนน้อยเพียงใด ท่าทีของคนส่วนใหญ่ในชุมชนเป็นอย่างไร อีกแห่งหนึ่ง การยกประเด็นเข้าสู่การประชุมหมวดบ้านก็เป็นกลยุทธ์ในการจัดวาระข่าวสาร ส่งผลให้ประเด็นดังกล่าวเป็นเรื่องจริงจัง (serious) ในการรับรู้ของชาวบ้าน) เนื้อหาการพูดคุยเป็นการพูดคุยแลกเปลี่ยน บอกเล่าประสบการณ์เกี่ยวกับการดื่มเหล้าในบริบทต่างๆ ของชุมชนว่ามีลักษณะอย่างไร ทั้งในงานศพ งานแต่งงาน และงานบันเทิง สาเหตุที่ดื่ม และหากไม่ดื่มเหล้าในงานที่เป็นการสูญเสียอย่างงานศพจะเป็นไปได้หรือไม่ หากทำได้น่าจะส่งผลให้เกิดอะไรตามมาบ้าง การบอกเล่ากันแบบปากต่อปากทำให้ชาวบ้านเกิดความสนใจและความกระตือรือร้นต่อตัวโครงการ และประเด็นงานศพดเหล้ายังได้ถูกดักขย้ำในเวทีการประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง ผู้ที่มาร่วมประชุมก็คือตัวแทนจากแต่ละครัวเรือนในชุมชนนั่นเอง โดยนายอินแก้วจะขอเวลาจากผู้ใหญ่บ้านในช่วงท้ายของการประชุมหมู่บ้าน ซึ่งจัดขึ้นเดือนละ 1 ครั้ง เพื่อสอดแทรกประเด็นการ

จดเหล่าในงานศพเพื่อสร้างกระแสการรับรู้และพูดคุยเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวอย่างต่อเนื่อง ซึ่งจะเห็นได้ว่านายอินแก้วได้ใช้กลยุทธ์การจัดวาระข่าวสาร (agenda setting) นั้นเอง

“เป็นก่อนเอามาถามความเห็นก่อน ว่าบ้านเขาจะยกกันก่อน ตอนแรกก็ดึกกันพอ บางคนก่อนหัน โดย บางคนก่อนบ่นหัน โดย ตอนหลังผู้กัน หลายๆ หมวกก่อนหัน โดย มันก่อนโดยกันไป ก่อนเริ่มจะมา (เค้าก็เอามาถามความเห็นก่อน ว่าบ้านเราจะทำมัย ตอนแรกก็ดึกกันบ้าง บางคนก็เห็นด้วย บางคนก็ไม่เห็นด้วย ตอนหลังพูดกัน หลายๆ หมวกบ้านก็เห็นด้วย มันก็ตามกันไป ก็เริ่มทำมา)” (ทวี อุคกันทา, สัมภาษณ์, 24 มกราคม 2553)

เมื่อเวลาผ่านไปประมาณ 2 เดือน ชุมชนตกลงร่วมกันให้มีการจัดเวทีประชาคมหมู่บ้านว่าด้วยประเด็นงานศพจดเหล่าขึ้นเป็นครั้งแรก (แต่ชุมชนมีต้นทุนความรู้เรื่องการจัดเวทีประชาคมมาก่อนแล้ว โดยทำเวทีเพื่อ เปลี่ยนวิธีการสรรหาหัวหน้าหมวดบ้าน จากการเลือกโดยผู้นำมาเป็นการจับสลากในพิธีไหว้เจ้าพ่อในราวปี พ .ศ.2544 การทำเวทีประชาคมงานศพจดเหล่านับเป็นเวทีประชาคมครั้งที่สองของชุมชน) เพื่อหาแรงสนับสนุนจากคนในชุมชนและสร้างเป้าหมายเรื่องจดเหล่าในพิธีกรรมงานศพร่วมกัน โดยกลุ่มแกนนำทั้ง 14 คนทำหน้าที่ประสานงานด้านต่างๆ และผู้ใหญ่บ้านประกาศประชาสัมพันธ์ผ่านหอกระจายข่าวทั้งก่อนหน้าและในเช้าของวันจัดเวที เวทีประชาคมนี้มีตัวแทนจากแต่ละครัวเรือนมาเข้าร่วมประมาณ 100 คนจากครัวเรือน 156 ครัวเรือน (ครอบครัวที่ไม่ได้ส่งตัวแทนมาเข้าร่วมคือผู้ที่เห็นด้วยกับการทำโครงการ คนกลุ่มนี้ คาดการณ์ว่าโครงการจะได้รับเสียงตอบรับในเวทีประชาคมอย่างแน่นอน เมื่อติดภารกิจก็ไม่ได้ส่งสมาชิกที่เป็นเยาวชนมาร่วมในเวที อีกส่วนหนึ่งเป็นครัวเรือนที่สมาชิกในครัวเรือนโยกย้ายไปทำงานต่างถิ่น ไม่มีใครอาศัยอยู่ในครัวเรือนดังกล่าวในช่วงเวลาที่ทำเวทีประชาคม จึงเป็นเหตุผลว่าทำไมมติของเวทีประชาคมที่มีตัวแทนราวสองในสามของคนทั้งหมดในชุมชนมาเข้าร่วมจึงได้รับการสนับสนุนจากชุมชนโดยรวม) โดยแกนนำโครงการได้เสนอประเด็นงานศพจดเหล่าเข้าสู่เวทีเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

ในเวทีประชาคมนี้ ชาวบ้านต่างมี การพูดคุยและอภิปรายเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวอย่างกว้างขวาง โดยภาพรวมของเวทีประชาคม คนส่วนใหญ่แสดงความคิดเห็นที่สอดคล้องกันว่าการจัดงานศพของชุมชนนั้นเป็นส่วนหนึ่งของปัญหาความฟุ่มเฟือยในชุมชน ทั้งนี้ นายอินแก้วได้ลุกขึ้นอภิปรายพร้อมทั้งชี้ให้เห็นว่า ในอดีตนั้นชาวบ้านคงจัดการงานศพด้วยการพึ่งตนเอง ทั้งการทำหีบศพและปราสาทศพ และการหอมคร้ว (ชาวบ้านจะนำพริก ข้าว ผัก ไปร่วมสมทบกันเพื่อประกอบอาหารเลี้ยงดูกันในระหว่างประกอบพิธีกรรม) แต่ปัจจุบันนี้เมื่อมีผู้เสียชีวิตจะต้องซื้อทั้งโลงศพประมาณ 2,500-5,000 บาท ปราสาทศพอย่างที่ราคาถูกที่สุดก็ตกประมาณ 5,500 บาท หรืออาจสูงถึง 10,000 บาท และเช่าโลงเย็นในราคา 600 บาทต่องาน ส่วนค่าอาหารที่เลี้ยงแขกก็มีเหล่า

และนำหมูลึง 4-5 ตัว รวมทั้งเก็บศพไว้ถึง 4 คืน สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นภาระค่าใช้จ่ายของเจ้าภาพทั้งสิ้น ซึ่งชาวบ้านส่วนใหญ่ก็คล้อยตามและเห็นด้วยต่อการดำเนินโครงการ นำไปสู่การลงประชามติของผู้เข้าร่วมเวทีประชาคม เสียงส่วนใหญ่ร้อยละแปดสิบเห็นด้วย และร่วมกันวางแผนทางปฏิบัติเพื่อขับเคลื่อนโครงการ ได้ข้อสรุปว่า นับจากนี้ไป งานศพของชุมชนบ้านดงจะห้ามไม่ให้มีการดื่มเหล้าในพื้นที่พิธีกรรม และขอให้เจ้าภาพงานศพทุกงานงดเลี้ยงเหล้าและแขกที่มาร่วมงานก็ไม่ให้ขอเหล้าจากเจ้าภาพด้วย รวมทั้งห้ามมิให้แขกที่มาร่วมงานนำเหล้าเข้ามาดื่มภายในบริเวณที่จัดงานศพ พร้อมทั้งมีการกำหนดมาตรการทางสังคมเป็นการลงโทษ ในกรณีที่พบการฝ่าฝืน นั่นคือ หากงานศพใดพบว่าเจ้าภาพมีการเลี้ยงเหล้า ชุมชนจะไม่ช่วยเหลือในการทำกิจกรรมต่างๆ ภายในงานศพนั้นๆ

อย่างไรก็ตาม เสียงที่เหลือน้อยร้อยละสิบนั้น ประกอบด้วยคนสองกลุ่ม พอๆ กัน คือ กลุ่มผู้ที่ไม่เห็นด้วย มีทั้งที่คัดค้านโดยเปิดเผยและไม่เปิดเผย และอีกส่วนหนึ่งคือกลุ่มผู้คนที่ไม่มั่นใจ กล่าวคือ ถึงแม้จะยอมรับว่าโครงการดังกล่าวเป็นสิ่งที่ดี แต่เห็นว่าเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยากเกินไป แกนนำกำลังทำสิ่งที่มีความเพื่อฝัน บางคนคนมองว่าสิ่งที่แกนนำกำลังทำเป็นการทำลายวิถีปฏิบัติที่เคยทำมา ในเมื่อเคยดื่มกินกันมานานแล้วทำไมจึงต้องเลิก ซึ่งประเด็นนี้แกนนำใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ว่าแต่ดั้งเดิมมาชุมชนไม่ได้ดื่มเหล้าในงานศพมาได้แย้ง (เมื่อเปรียบเทียบกับกรณีงานวิจัยเพื่อปรับปรุงรูปแบบพิธีกรรมงานศพ อ.นาหมื่น จ.น่าน ก็พบว่าใช้กลยุทธ์ด้านการใช้ข้อมูลจากการค้นคว้ามาได้แย้งความเชื่อหรือความคิดเห็นเช่นเดียวกัน) ส่วนประเด็นอื่นที่ยกมาคัดค้านก็คือความเป็นห่วงว่าเมื่อไม่มีการเลี้ยงเหล้าก็จะไม่มีคนมาช่วยงาน การเลี้ยงเหล้าเป็นการตอบแทนผู้มาร่วมงาน ในประเด็นนี้แกนนำพยายามชี้ให้เห็นว่าสังคมบ้านดงเป็นสังคมเล็กๆ แบบเครือญาติ มีวิถีชุมชนแบบ “ข้าวอยู่บ้านเหนือ เกลืออยู่บ้านใต้” หรือวิถีที่เอื้อเฟื้อและพึ่งพากันมาโดยตลอด จึงเป็นไปได้ที่จะไม่มีคนมาช่วยงานหากไม่เลี้ยงเหล้า บางกระแสก็อ้างว่าการไปงานศพต่างหมู่บ้านมีเหล้าเลี้ยงแขก แต่เมื่อมาที่บ้านดงแล้วกลับไม่มีเหล้าแล้วจะอธิบายกับแขกได้อย่างไร ร ซึ่งกลุ่มแกนนำก็ให้ความมั่นใจว่าจะช่วยกันทำหน้าที่ชี้แจงกับแขกต่างบ้านที่มาในงานโดยไม่ให้เจ้าภาพงานศพต้องลำบากใจ

“คนค้ำเขาก่อนถ้าไม่มี (เหล้า) แล้วใครจะมาเป็นเพื่อนศพ ถ้าไม่มี (เหล้า) ใครจะมาต้อนรับ ถ้าเพื่อนบ้านมีงานศพ เขาจะไปอยู่เป็นเพื่อน พอเขามีงานศพ ใครจะมาอยู่เป็นเพื่อนเขา ก่อต้องมีเหล้า มาดูกันกิน (คนค้ำเขาก่อนถ้าไม่มี (เหล้า) แล้ว ใครจะมาเป็นเพื่อนศพ ถ้าไม่มี (เหล้า) ใครจะมาเก็บเต็นท์ ถ้าเพื่อนบ้านมีงานศพ เราไม่ไปอยู่เป็นเพื่อน พอเรามีงานศพ ใครจะมาอยู่เป็นเพื่อนเรา ก็ต้องมีเหล้ามาเลี้ยงกัน)” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 3 กุมภาพันธ์ 2553)

หลังจากเวทีประชาคมผ่านพ้นไป ท่าทีของฝ่ายผู้คัดค้านที่ปรากฏก็คือท่าทีที่ยอมรับในเสียงข้างมาก แต่ยังคงยืนยันความคิดเห็นของตนว่าโครงการดังกล่าวไม่มีทางสำเร็จ เนื่องจากเป็นสิ่งที่ขัดกับวิถีทางสังคมที่เคยดำเนินมา โดยกลุ่มของตนจะคอยดูว่าผลจากดำเนินการดังกล่าวในงานศพปรากฏผลเป็นเช่นไร หากพบว่าล้มเหลวก็จะเรียกร้องให้ชุมชนกลับไปยึดถือธรรมเนียมการเลี้ยงเหล้าในงานศพเช่นเดิม แคนนำโครงการจึงยังคงจัดเวทีประชุมย่อยๆ ขึ้นในแต่ละหมวดบ้านอยู่เป็นระยะๆ ซึ่งเน้นการแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นระหว่างแกนนำและชาวบ้าน โดยแกนนำพยายามชี้ให้เห็นประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นต่อทั้งระดับปัจเจกและระดับชุมชน พร้อมทั้งรับฟังเหตุผลของฝ่ายที่คัดค้าน ข้อกังวลของฝ่ายที่ไม่แน่ใจหรือไม่เชื่อมั่น แล้วให้ข้อมูลชี้แจงประเด็นเหล่านั้น ที่สำคัญคือการสื่อสารตอกย้ำว่าสิ่งที่ทำนั้นเป็น “การทดลองร่วมกัน” หากทำไปแล้วพบว่ามีก่อให้เกิดปัญหา ก็สามารถเลิกกระทำได้ สำหรับผู้ที่แสดงตัวว่าคัดค้านอย่างรุนแรงนั้น แคนนำก็มีการส่งตัวแทนเข้าไปพูดคุยแบบ “จับเข่าคุย” ถึงบ้าน ซึ่งทำให้ท่าทีของผู้ที่คัดค้านก็อ่อนลงไปมาก (เมื่อนักวิจัยไปเก็บข้อมูลในภายหลัง ได้พยายามสอบถามถึงตัวบุคคลที่คัดค้านรุนแรงในตอนแรก เพื่อสอบถามข้อมูล แต่ทั้งแกนนำและคนในชุมชนเองไม่ต้องการระบุตัวบุคคลเป็นการเฉพาะเจาะจงลงไป ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะในปัจจุบัน โครงการได้รับการยอมรับ จากทุกฝ่ายแล้ว ชุมชนเองก็ไม่ต้องการรื้อฟื้นประเด็นดังกล่าวขึ้นมาอีก ด้วยเหตุนี้ ข้อมูล ส่วนหนึ่งที่ผู้วิจัยได้มา จึงมาจากผู้ที่ในตอนแรกไม่เชื่อมั่นว่าโครงการดังกล่าวจะเป็นไปได้จริง และผู้ที่ไม่เห็นด้วยซึ่งคัดค้านอย่างไม่รุนแรง โดยคนทั้งหมดระบุกับผู้วิจัยว่าปัจจุบันนี้เห็นด้วยกับโครงการอย่างแท้จริง เนื่องจากการเห็นผลเชิงประจักษ์ทั้งจากบรรยากาศงานศพที่มีความแตกต่างจากในอดีต และข้อเท็จจริงที่ว่าหลังจัดงานศพแล้วเจ้าภาพไม่เป็นหนี้)

ในระหว่างนี้ เพื่อสร้างความมั่นใจในการเคลื่อนงาน แคนนำคนหนึ่งได้ทดลองคิดค่าใช้จ่ายในงานบวชของญาติ 2 งาน โดยงานบวชงานแรก ค่าใช้จ่ายประกอบด้วย ค่าหมู 3 ตัว สุราอาหาร และเครื่องบวชขนาด รวมค่าใช้จ่ายทั้งสิ้น 25,620 บาท งานบวชงานที่สอง ไม่มีการเลี้ยงสุรา ค่าใช้จ่ายจากอาหารและเครื่องบวชขนาดเป็นเงิน 11,250 บาท ซึ่งข้อมูลที่ได้สร้างความมั่นใจให้กับแกนนำโครงการและวางแผนจะนำข้อมูลเหล่านี้มาใช้อ้างอิงในเวทีประชุมของหมู่บ้านต่อไป (อินแก้ว และคณะ, 2545: 11)

ในระหว่างการดำเนินโครงการ แคนนำก็ได้รับการหนุนเสริมจากศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่นซึ่งจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างนักวิจัยท้องถิ่นขึ้นเป็นประจำทุกวันที่ 10 ของเดือน เวทีดังกล่าวมีขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2543 และยังคงดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2552) กิจกรรมหลักของเวทีวันที่ 10 คือการเปิดพื้นที่ให้นักวิจัยท้องถิ่นซึ่งเป็นชาวบ้านได้มาพูดคุยสนทนา บอกเล่าประสบการณ์และปัญหาจากการทำงานวิจัยในพื้นที่ของตน ในขณะที่เวลานักวิจัยรุ่นพี่ที่ทำงานวิจัยมาก่อนหน้านี้ก็จะร่วมแลกเปลี่ยน เสนอแนะแนวทาง รวมไปถึงให้กำลังใจด้วย (ภัทรา, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552) ซึ่งแกนนำชุมชนบ้านดงจะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปร่วมเรียนรู้ในเวทีวันที่

10 ทุกครั้ง ครั้งละ 2-3 คน แล้วนำสิ่งที่ได้เรียนรู้มาถ่ายทอดให้แก่คนอื่นๆ ได้รับรู้ ซึ่งการได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ในเวทีวันที่ 10 นี้ ช่วยสร้างทั้งกำลังใจและความเข้าใจเกี่ยวกับการทำวิจัยท้องถิ่นให้กับนายอินแก้วมากยิ่งขึ้น (อินแก้ว, **สัมภาษณ์**, 23 กันยายน 2552)

งานศพแรกที่ถือว่เป็นการทดลองทำของโครงการงานศพจดเหล่าคืองานศพของนายพงษ์ศักดิ์ มูลพงส์ ระหว่างวันที่ 29-30 เมษายน พ.ศ.2545 ซึ่งผู้ตายมีศักดิ์เป็นหลานของนายอินแก้ว งานศพครั้งนี้เอื้อให้เกิดการทดลองลงมือทำด้วยปัจจัยสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1. ผู้เสียชีวิตเป็นญาติของนายอินแก้ว 2. เสียชีวิตเนื่องจากการดื่มสุรา และ 3. บิดามารดาของผู้เสียชีวิตนั้นได้ล่วงลับไปหมดแล้ว ญาติทางตรงที่มีเพียงคนเดียวคือน้องชายที่ทำงานอยู่ต่างจังหวัด ปัจจัยเหล่านี้เอื้อให้แกนนำโครงการสามารถบริหารจัดการงานศพของนายพงษ์ศักดิ์ได้อย่างเต็มที่

ในงานศพของนายพงษ์ศักดิ์ แกนนำโครงการ ได้แบ่งหน้าที่และมอบหมายงานให้กับฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง กล่าวคือ หัวหน้าหมวดบ้านจะทำหน้าที่ดูแลสอดส่องไม่ให้มีการเลี้ยงเหล้าหรือนำเหล้าเข้ามาดื่มในงานศพ แกนนำแต่ละคนจะช่วยกันพูดคุยสร้างความเข้าใจกับผู้ที่มา ร่วมงานเกี่ยวกับโครงการงานศพจดเหล่า พร้อมทั้งประสานกับพระสงฆ์ที่รับนิมนต์ให้เทศน์อบรมชาวบ้านด้วย โดยนางวิไลวรรณและประธานกลุ่มแม่บ้านจะรับหน้าที่เป็นผู้บันทึกค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่เกิดขึ้นในงานศพ (เนื่องจากธรรมเนียมปฏิบัติของชุมชนชนบทในภาคเหนือ จะมีการมอบหมายให้แม่ครัวหลักประจำหมู่บ้านหรือประธานกลุ่มแม่บ้านเป็นแม่งานและรับผิดชอบจัดการเรื่องอาหารที่จะรับรองแขกที่มาร่วมงานเพื่อแบ่งเบาภาระของเจ้าภาพ) นายอินแก้วประสานกับประธานกลุ่มแม่บ้านดูแลภาพรวมค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่เกิดขึ้น และแกนนำโครงการจะร่วมกันสรุปยอดรวมอีกครั้ง จึงได้ตัวเลขที่ชัดเจนถึงค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นจริงในการจัดงานศพ

สำหรับทำที่ที่กลุ่มแกนนำแสดงออกต่อกลุ่มผู้คัดค้านนั้น นอกเหนือจากการสื่อสารพูดคุยเพื่อสร้างความเข้าใจดังที่กล่าวมาแล้ว แกนนำยังขอให้ญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน ของผู้คัดค้านที่สนับสนุนโครงการเป็นสื่อกลางในการสื่อสารอีกโสดหนึ่ง เมื่อกลุ่มผู้คัดค้านปรากฏตัวในพื้นที่ พิธีกรรม กลุ่มแกนนำและกลุ่มผู้คัดค้านยังคงโอภาปราศรัยกันตามปกติ กิจกรรมต่างๆ ที่เคยทำก็ยังคงกระทำร่วมกันตามปกติ ไม่ได้มีการโกรธเคืองกันแต่อย่างใด อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากที่กลุ่มแกนนำเองก็จับตาดูกลุ่มผู้คัดค้านอยู่ห่างๆ เพื่อระมัดระวังมิให้มีการลักลอบเลี้ยงเหล้าในงานศพ

จะเห็นได้ว่ากระบวนการสื่อสารต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพิธีกรรมงานศพนี้คือการสื่อสารที่นำไปสู่การกระทำ (communication for action) นั่นก็คือการร่วมกันจดเหล่าในงานศพ พื้นที่พิธีกรรมงานศพจึงถือเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อการกระทำ (a public sphere for action) นับว่าพื้นที่พิธีกรรมงานศพของชุมชนได้ทำบทบาทหน้าที่ของพื้นที่สาธารณะที่ไปไกลกว่าพื้นที่สาธารณะในการศึกษาของฮาเบอร์มาส ซึ่ง เป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อการพูดคุยถกเถียงหรือแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเป็นสำคัญ

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงานศพพบว่า หลังพิธีกรรม เมื่อหักค่าใช้จ่ายต่างๆ แล้ว ยังมีเงินเหลือถึง 10,000 บาท ซึ่งเงินจำนวนนี้คือข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ใช้เป็นเครื่องยืนยันกับชุมชนว่าการงดเหล้าในงานศพนั้นช่วยลดค่าใช้จ่ายได้จริง และท้ายที่สุด ญาติพี่น้องของผู้ตาย และผู้ที่เกี่ยวข้องในการจัดงานศพทุกคนต่างเห็นพ้องต้องกันให้นำเงินจำนวนดังกล่าวทำบุญเพื่อใช้ในกิจกรรมของวัดชัยมงคล

หลังการทดลองจัดงานศพงดเหล้างานแรกผ่านพ้นไปด้วยดี นายอินแก้วและแกนนำคนอื่นๆ ต่างช่วยกันเผยแพร่ข้อมูลผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการงดเหล้าในพิธีกรรมให้ชุมชนได้ทราบทั้งในที่ประชุมหมู่บ้านและการบอกเล่าปากต่อปาก ทั้งนี้ ได้ใช้กลยุทธ์การเปรียบเทียบข้อมูลกับ พิธีกรรมงานศพรายล่าสุดก่อนการทำโครงการคืองานศพของแม่หลวงสม เขียวโสด ที่เสียชีวิตลงในเดือนมีนาคม พ.ศ.2545 พบว่าหลังจากจัดงานศพ เจ้าภาพต้องจ่ายเงินเพิ่มอีก 10,000 บาท สำหรับค่าใช้จ่ายส่วนเกิน โดยในงานศพดังกล่าวมีค่าเหล้าเป็นจำนวนเงินถึง 3,000 บาท ข้อมูลดังกล่าวทำให้คนในชุมชนเริ่มเกิดความเชื่อมั่นต่อการดำเนินโครงการมากยิ่งขึ้น

แกนนำโครงการงานศพงดเหล้ายังดำเนินการทดลองงดเหล้าในงานศพไปอย่างต่อเนื่อง โดยเน้นและการบันทึกข้อมูลค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพอย่างเป็นระบบ ใน การจัดงานศพของนายเป็ง จอมแก้ว ระหว่างวันที่ 30 เมษายน-2 พฤษภาคม พ.ศ.2545 ซึ่งเป็นงานศพที่สองหลังจากดำเนินโครงการ จากการทำบันทึกข้อมูลค่าใช้จ่ายพบว่างานนี้ มีเงินเหลือ 5,000 บาท ซึ่งผู้วิจัยตรวจสอบข้อมูลเอกสารย้อนหลัง พบว่ายังมีค่าเหล้า 360 บาท จึงได้สอบถามนายอินแก้ว พบว่าเหตุที่ในงานศพของนายเป็งยังคงมีค่าเหล้าเกิดขึ้นก็เป็นเพราะเจ้าภาพมีความกังวลว่าจะมีผู้มาขอเหล้าในงานศพ จึงซื้อเตรียมไว้เล็กน้อย แต่เนื่องจากกระบวนการติดตามภายในงานศพ ของกลุ่มแกนนำ จึงทำให้ไม่มีการขอเหล้าจากเจ้าภาพแต่อย่างใด

หลังจากเสร็จสิ้นพิธีกรรมงานศพสองศพแรก แกนนำโครงการได้นำข้อมูลรายจ่ายทั้งหมดที่เกิดขึ้นมาร่วมกันวิเคราะห์หว่ามีค่าใช้จ่ายด้านใดมากที่สุด และมีรายจ่ายด้านใดที่สามารถลดลงไปได้อีก เพื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาใช้ในการจัดงานศพครั้งต่อไป รวมถึงเพื่อดำเนินโครงการวิจัยในช่วงต่อไปด้วย ซึ่งหลังจากการประชุมกลุ่มย่อยในแต่ละหมวดบ้านแล้ว ชาวบ้านได้ลงมติร่วมกันว่า เมื่อมีคนตายเจ้าภาพจะต้องแจ้งแก่คณะกรรมการประจำแต่ละหมวดบ้านทราบ และให้หัวหน้ากรรมการแต่ละหมวดเป็นผู้บริหารจัดการเงินทั้งหมด ในกรณีนี้อาจจะยกเว้นเรื่องอาหาร ในบางงาน โดยให้เจ้าภาพเป็นผู้จัดการเองเพื่อให้ประหยัดที่สุด ขณะเดียวกันก็ขอความร่วมมือกันเป็นการภายใน เช่น งดการเลี้ยงเหล้าภายในงาน และหากคณะกรรมการ พบว่ามีการเลี้ยงเหล้า ก็จะใช้มาตรการทางสังคมเข้าแทรกแซงด้วยการไม่ไปช่วยงานศพ นอกจากนี้จะถูกตัดออกจากการเป็นสมาชิก ฌาปนกิจสงเคราะห์ของหมู่บ้านเป็นเวลา 5 ปี และไม่ได้รับเงิน ช่วยเหลือค่าทำศพ 50,000 บาท นอกจากนั้น ยังมีการเสนอให้ลดระยะเวลาการจัดงานศพลงจากเดิม 3-5 วัน เหลือเพียง 1 วัน (กชกร ชิมะวงศ์

(บก.), 2549: 21-22) แต่ปัจจุบันก็พบว่าข้อเสนอเรื่องการลดระยะเวลาการจัดงานศพให้เหลือเพียงวันเดียวนั้นยังไม่สามารถทำได้ โดยส่วนมากพิธีกรรมงานศพของคนในชุมชนจะใช้เวลา 3 วัน

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ว่า ความรับรู้ของคนในชุมชนที่มีต่อพิธีกรรมงานศพเริ่มเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือเริ่มมอง ว่าพิธีกรรมงานศพนั้นเป็นเรื่องของส่วนรวมที่ชุมชนจะต้องเข้าไปมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการร่วมกับเจ้าภาพ และในขณะเดียวกันก็พบว่าชุมชนบ้านดงนั้นคุ้นเคยกับการใช้มาตรการของชุมชนในการสร้างกฎระเบียบให้สมาชิกถือปฏิบัติ ไม่ว่าจะเป็นการใช้มาตรการทางสังคม (social sanction) การปรับเป็นตัวเงิน หรือการตัดสิทธิ์ การใช้มาตรการชุมชนนั้นนับเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนอีกประการหนึ่ง ซึ่งจากการศึกษาบริบทชุมชน ก็พบมาตรการชุมชนในประเด็นอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นการวางระเบียบการจัดการเหมืองฝาย การกำหนดกฎเกณฑ์การใช้ป่าชุมชน ไปจนถึงการปรับสินไหมในกรณีที่ยาวชก่อก่อเหตุทะเลาะวิวาท ด้วยเหตุนี้ การวางมาตรการเรื่องงานศพจึงไม่ใช่สิ่งใหม่ของชุมชน แต่เป็นการผลิตซ้ำจากต้นทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิมนั่นเอง ซึ่งหากเป็นชุมชนที่ไม่เคยมีต้นทุนเรื่องการกำหนดมาตรการชุมชนมาก่อนก็ย่อมจะใช้วิธีการดังกล่าวเป็นเครื่องมือได้ยาก

อีกประเด็นที่น่าสนใจก็คือ ทั่วๆ ไปที่ชุมชนได้มีการลงมติในเวทีประชาคม ซึ่งแสดงถึงการยอมรับโครงการในระดับความคิดเห็น แต่เมื่อมาถึงการปฏิบัติจริงก็ยังคงมีการกำหนดมาตรการต่างๆ ออกมากำกับ แสดงว่ากลุ่มแกนนำก็ ตระหนักดีว่าการยอมรับในระดับความคิดเห็นยังไม่ใช่เครื่องยืนยันการยอมรับในระดับการลงมือปฏิบัติ จึงต้องมีการสร้างกลไกด้านมาตรการชุมชนมาเป็นเครื่องกำกับไว้อีกชั้นหนึ่งด้วยเพื่อให้มีช่องว่างสำหรับการฝ่าฝืนน้อยที่สุด

ในระหว่างนั้น ยังเกิดเหตุการณ์ที่เป็นเสมือนการทดสอบความเข้มแข็งของโครงการหลายอย่าง กล่าวคือในช่วงแรก หลังจากมีงานศพเกิดขึ้นได้ 2-3 งาน เริ่มมีคนบางส่วนในชุมชนตั้งข้อสังเกตว่าการทำโครงการงานศพงดเหล้าอาจเป็นสิ่งอับมงคล ทำให้มีงานศพถึขึ้น (การต่อต้านที่แฝงมาในรูปแบบการให้ข้อมูลด้านลบ โดยใช้ประโยชน์จากความเชื่อ) ส่งผลให้แกนนำโครงการบางส่วนกังวลใจและเริ่มหาหน้ไปจากการประชุมแกนนำโครงการ เมื่อรู้ถึงข่าวลือดังกล่าว นายอื่นแก้วจึงได้พยายามชี้แจงกับคนในชุมชนว่างานศพที่ผ่านมานั้น ผู้ตายมีทั้งผู้สูงอายุ และผู้ที่ป่วยด้วยโรคเรื้อรัง ดังนั้น การตายที่เกิดขึ้นจึงถือเป็นเรื่องธรรมชาติ (การตอบโต้ข้อมูลด้านลบด้วยการสื่อสารข้อเท็จจริง) ทำให้กระแสวิตกกังวลดังกล่าวลดน้อยลงลงไป แกนนำที่หาหน้ไปก็กลับมาร่วมทำกิจกรรมตามเดิม และถึงแม้ว่าจะมีการนำเสนอข้อมูลตัวเลขค่าใช้จ่ายและเงินคงเหลือในงานศพสองศพแรกไปแล้ว แต่พฤติกรรมการลักลอบดื่ม เหล้าในงานศพยังคงมีปรากฏอยู่บ้าง รวมถึงการแอบละเมิดกฎด้วยการเลี้ยงเหล้าในงานศพเนื่องจากเจ้าภาพกลัวแขกที่มาร่วมงานนินทา เจ้าภาพที่มีฐานะดียังยึดติดกับความเชื่อในเรื่องการจัดเลี้ยงว่าจะต้องสมฐานะ เป็นการเชิดชูเกียรติของตนเองและผู้เสียชีวิต ดังที่นายอื่นแก้วได้ให้ข้อมูลกับเจ้าหน้าที่จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยไว้ว่า

“มีอยู่ครั้งหนึ่ง ลุงเป็นคนไปจัดการเรื่องค่าใช้จ่ายให้เขา วันงานลุงก็ไปนั่งคุยกับเจ้าภาพงาน แต่มันผิดสังเกตที่ว่า นั่งไปได้พักหนึ่ง เจ้าภาพก็ขอตัวเข้าห้องน้ำ เทียวเข้าห้องน้ำบ่อยๆ จนลุงซึ่งรู้สึกไม่ชอบมาพากล เลยบอกให้คนที่มาร่วม งานแอบไปดูที่ห้องน้ำว่ามีอะไรอยู่หรือเปล่า ก็ไปเจอขวดเหล้าอยู่ในห้องน้ำจริงๆ ก็เลยบอกให้เขาเทเหล้าทิ้งหมด แล้วก็เอาน้ำเปล่าไปใส่ไว้แทน คนที่เป็นเจ้าภาพเขาก็ไม่รู้ นั่งไปได้สักพักก็ขอตัวเข้าห้องน้ำอีก แต่พอออกมาเขาก็ทำเป็นไม่รู้ไม่ชี้ เขาคงรู้แล้วละว่าเราแอบเทเหล้าทิ้ง แต่ไม่กล้าพูดอะไร เพราะมันเป็นข้อตกลงร่วมกันตั้งแต่แรกแล้ว ” (กชกร ชินะวงศ์ และ เกศสุดา สิทธิสันติกุล, ม.ป.ป.: 14-15)

อย่างไรก็ตาม แกนนำโครงการยังคงเดินหน้าดำเนินโครงการต่อไปเพราะมีความเชื่อมั่นว่า ได้มาถูกทางแล้ว โดยใช้มาตรการสำรวจภายในงานศพอย่างเคร่งครัดแต่กระทำโดยละมุนละม่อม สิ่งหนึ่งที่ทำก็คือกลยุทธ์เลี้ยงคนที่ชอบดื่มเหล้าภายในงานศพ แกนนำบางส่วนจะปรากฏตัวใกล้ชิด บุคคลดังกล่าว เพื่อให้เกิดความเกรงใจ

“หากถามว่าการคัดค้านรุนแรงมัย ถึงแม้จะก้าวจากศูนย์มาถึงสิบแล้วแต่ก็ยังมีคนกลุ่มหนึ่งขัดแย้ง สิ่งที่แกนนำต้องทำก็คือในขณะที่เราก้าวมาถึงตรงนี้แล้วและคนส่วนใหญ่เข้าใจ จะทำยังไงให้คนส่วนน้อยที่ไม่เข้าใจยอมรับ ก็มีกรรมการเข้าไปสำรวจตรวจสอบในงานศพว่ามีเหล้ามัย เข้าไปพูดคุยกับเจ้าภาพให้เข้าใจว่าเราทำสิ่งเหล่านี้ไปเพื่ออะไร เจ้าภาพก็เปิดทางให้ และแกนนำก็ เข้าไปเลี้ยงว่าใครที่ชอบดื่มเหล้าก็ไปอยู่ใกล้ๆ ถึงขั้นที่บางคนแอบเดินเข้าไปกินในห้องน้ำ มิตินี้สะท้อนว่าชุมชนเองก็สะอึก และด้วยความเป็นชุมชนบ้านดงก็มีความเกรงใจกัน ยังเคารพผู้ใหญ่ อยู่” (ภัทรา, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552)

ข้อมูลข้างต้นที่นายอินแก้วและนางสาวภัทราระบุ แสดงถึงทุนทางวัฒนธรรมของชุมชนบ้านดงที่เป็นปัจจัยหนุนเสริมการทำโครงการ ทั้งในเรื่องวิถีวัฒนธรรมของชุมชนเรื่องการเคารพผู้อาวุโส (ทำให้แกนนำกล้าเทเหล้าที่พบในห้องน้ำทิ้ง) โดยผู้อาวุโสเองก็ถือหลักเมตตาธรรมกำกับการใช้มาตรการเพื่อจัดการปัญหา (ใช้วิธีการที่ละมุนละม่อม ไม่ตำหนิผู้กระทำผิดโดยซึ่งหน้าแต่ทำให้เกิดความเกรงใจ เพื่อเป็นการตักเตือนทางอ้อมแต่ไม่ถึงกับต้อนผู้กระทำผิดให้จนมุม) จึงอาจกล่าวได้ว่า กลยุทธ์การสื่อสารเฉพาะที่กลุ่มแกนนำใช้กับกลุ่มผู้คัดค้านนั้น นอกเหนือจากการใช้กลยุทธ์การใช้มาตรการทางสังคม การเคารพเสียงส่วนใหญ่ และ ให้คนหนุ่มมากนำคนหนุ่มน้อยแล้ว ก็นับได้ว่าใช้หลักการ “หลอมรวมเข้ามา (inclusion)” ไม่ใช่หลักการ “กีดกันออกไป (exclusion)” กับกลุ่มผู้คัดค้านนั่นเอง

ในช่วงเดือนตุลาคม พ.ศ.2545 ถึงเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2546 แกนนำยังคงมีการทดลองเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพที่เกิดขึ้นของชุมชนอย่างเคร่งครัด ซึ่งจากการทำบัญชีค่าใช้จ่ายพบว่า

- 1) งานศพของนายด้วน สิบตะ ระหว่างวันที่ 2-4 ตุลาคม พ.ศ.2545 มีเงินเหลือ 10,000 บาท
- 2) งานศพของแม่หลวงเอี้ย บุญมา ระหว่างวันที่ 2-5 ตุลาคม พ.ศ.2545 มีเงินเหลือ 10,000 บาท
- 3) งานศพของพ่อหลวงเปี้ย แก้วที่สุด ระหว่างวันที่ 10-12 ธันวาคม พ.ศ.2545 มีเงินเหลือ 7,000 บาท
- 4) งานศพของแม่หลวงปิว สิบตะ ระหว่างวันที่ 23-25 ธันวาคม พ.ศ.2545 มีเงินเหลือ 10,000 บาท
- 5) งานศพของนายเกษม ปีกคำ ระหว่างวันที่ 13-15 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2546 มีเงินเหลือ 13,000 บาท
- 6) งานศพของนายประมวล เคียนตา ระหว่างวันที่ 20-22 กรกฎาคม พ.ศ.2546 มีเงินเหลือ 15,000 บาท

โดยภายหลังแกนนำโครงการเริ่มวางระบบการบันทึกค่าใช้จ่ายอย่างเป็นทางการเป็นระบบยิ่งขึ้น จากเดิมที่เก็บข้อมูลในขณะที่พิธีกรรมตามที่เกี่ยวข้องเข้ามาเพียงอย่างเดียว ก็เพิ่มการตรวจสอบข้อมูลสองทางโดยตรวจสอบจากรายการสินค้าจากร้านค้าประจำหมู่บ้านด้วย โดยการจดบันทึกค่าใช้จ่ายในงานศพจะจดลงในสมุด 2 เล่ม เล่มแรกคือรายการจำหน่ายสินค้าของร้านค้าประจำหมู่บ้าน ซึ่งผู้จัดงานศพ และผู้ประกอบอาหารจะให้นำสินค้าหรือสิ่งของหลักๆ มาจากร้านค้าดังกล่าวแล้วลงบัญชีไว้ อีกเล่มหนึ่งเป็นสมุดบันทึกรายรับรายจ่ายของเจ้าภาพงานศพ แนวคิดเรื่องการทำให้ระบบบันทึกค่าใช้จ่ายทั้งสองทางนี้น่าจะเป็นผลจากการใช้ต้นทุนความรู้เดิมที่ชุมชนเคยมีประสบการณ์การตั้งกลุ่มออมทรัพย์มาผนวกกับแนวคิดเรื่องการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล ซึ่งเป็นความรู้ในการทำวิจัยที่กลุ่มแกนนำได้รับการหนุนเสริมจากภายนอก ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าชุมชนสามารถประยุกต์ใช้ทั้งทุนความรู้เก่าและความรู้แบบใหม่ที่ได้รับมาช่วยยกระดับวัฒนธรรมการสื่อสารแบบชาวบ้านได้

หลังจากการจัดงานศพเสร็จสิ้น แกนนำโครงการ เจ้าภาพ และผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องจะนำสมุดทั้งสองเล่มนั้นมาเปรียบเทียบกันว่าข้อมูลตรงหรือไม่ ก่อนจะชำระค่าสินค้ากับร้านค้า หลังจากนั้น แกนนำโครงการจะนำสมุดบันทึกรายรับรายจ่ายเหล่านั้นมาทำยอดสรุปค่าใช้จ่ายโดยรวมอีกครั้งหนึ่ง (ดังตัวอย่างการทำบัญชี ในตารางที่ 6.1 หน้า 272 และตารางที่ 6.2 หน้า 273) เมื่อสรุปยอดรวมค่าใช้จ่ายทั้งหมดในงานศพเสร็จสิ้นแล้ว ก็จะแจ้งยอดตัวเลขดังกล่าวให้ชุมชนได้รับทราบในภายหลัง ทั้งจากการพูดคุยต่างๆ ไปและแจ้งในการประชุมหมวดบ้านและการประชุมหมู่บ้าน

นอกเหนือจากการขับเคลื่อนโดยฆราวาสแล้ว พระสงฆ์ซึ่งเป็นผู้นำทางศาสนาได้มีส่วนสนับสนุนการเคลื่อนไหวงานด้วย โดยในช่วงเวลานั้นมีพระสงฆ์อาวุโสรูปหนึ่งจากจังหวัดลำพูนได้เดินทางมาพำนักที่วัดชัยมงคล ด้วยวัตถุประสงค์ที่นำเลื่อมใสและความอาวุโสของท่าน ทำให้ชาวบ้านเกิดความเคารพศรัทธาเป็นอย่างยิ่ง แกนนำโค รงการจึงได้ปรึกษาพระสงฆ์รูปดังกล่าวและพระมหาสมเกียรติ ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสเพื่อหาแนวทางผลักดันให้โครงการงานศพดलाईมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น โดยได้ข้อสรุปว่าพระสงฆ์จะทำหน้าที่เป็นผู้ชี้แจงและคอยกระตุ้นเกี่ยวกับการรณรงค์เหล่าในพิธีกรรมงานศพ โดยการเทศน์ และถือเป็น ข้อตกลงของชุมชนว่าหากงานศพใดมีการดलाई พระสงฆ์จะไม่รับนิมนต์

“หมู่บ้านเค้าประชุมกัน ตู้อาว์ก็ไปร่วมประชุมก็ได้คุยกับชาวบ้าน ที่จริงในทางศาสนา เวรมณีสิกขาก็คือให้คงไว้ แต่ที่ผ่านมามันเห็นว่าการกินเหล้ามันกลายเป็นที่ด่งไปแล้ว กินข้าวเย็นก็เอาเหล้ามาด่งไว้บน โต๊ะเลย จึงมีการพูดคุยกัน ไว้ (พระสงฆ์จะไม่รับนิมนต์ในงานที่เจ้าภาพเลี้ยงเหล้า) แต่ก็ไม่ได้ทำจริงๆ หรือก ตู้อาว์พูดในท่ามกลางที่ประชุมของชาวบ้านเลย เวลาเทศน์ธรรมะก็ว่าก็ย้ำอีกครั้ง” (พระมหาสมเกียรติ กิตติสทุโท, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

นอกจากนี้แกนนำโครงการยังได้นำประเด็นดังกล่าวไปเสนอต่อพระครูโสภณจริยานุวัตร ซึ่งเป็นเจ้าคณะอำเภอสบปราบ ซึ่งเจ้าคณะอำเภอนอกจากจะช่วยบิณฑบาตการงดเหล้าในงานศพแล้ว ยังได้สนับสนุนและเผยแพร่แนวคิดดังกล่าวไปทั่ว อ.สบปราบ อีกด้วย ผลลัพธ์ส่วนหนึ่งของการเชื่อมโยงพลังทางศาสนาเข้ามาร่วมแก้ไขปัญหามุมชนปรากฏเป็นผลดังนี้

“หลังจากที่มีการประกาศลดเหล้าในงานศพออกไปแล้ว คนที่เขาเคยกิน พอมาเห็นพวก คณะกรรมการก็จะตกใจและหลบหน้าเลย พวกเขามาที่มาจากต่างถิ่นก็จะไม่มาเมาแฉนี้อีกเลย ต่างจากแต่ก่อนที่เรายังไม่ได้จัดการ เมาไม่รู้เรื่องเลย ที่ านพระครูจะว่าให้ทุกครั้งเรื่องเมา ไม่ได้ว่าใครนะ ว่ากับผมเอง แล้วให้ผมไปบอกต่อกับคนที่เมา ผมรู้สึกว่าการสงฆ์เข้ามาช่วยแล้วรู้สึกดีขึ้น ถ้าไม่มีพระมาคอยพูดก็หนักใจเหมือนกัน ผมว่าหมู่บ้านไหนเอาพระสงฆ์มาร่วมด้วยจะช่วยได้เยอะเลย ดีกว่าพวกเราทำกันเอง เรียกว่าเอ ธรรมะเข้าช่วย” (หลาน วงศ์กา อ่างถึงใน กชกร ชิมะวงษ์ (บก.), 2549: 22-23)

เหตุที่พลังศาสนาไม่สามารถเป็นหัวหอกในการขับเคลื่อนแนวคิดการงดเหล้าในงานศพ (ซึ่ง “เหล้าในงานศพ” เป็นเพียงส่วนเลี้ยวหนึ่งของกระแสบริ โภคที่ใช้พื้นที่พิธีกรรมเพื่อแสดงฐานะหน้าตา) ได้อย่างเต็มที่ ในกรณีของชุมชนบ้านดง เอง พลังศาสนาก็ไม่ได้เป็นพลังหลักในการขับเคลื่อน แต่ ทำหน้าที่ในการหนุนเสริมได้ดี สิ่งที่เกิดขึ้นอธิบายได้จากปัจจัย 2 ระดับ คือใน

ระดับมหภาคและระดับจุลภาค ใน ระดับมหภาคนั้น ดังที่ได้กล่าวมาก่อนหน้านี้แล้วว่า เมื่อระบบทุนนิยมขยายตัว แม้แต่สถาบันทางศาสนาก็ต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับระบบดังกล่าว ดังที่วัดได้เปิดบริการเผาศพเพื่อประโยชน์เชิงเศรษฐกิจของวัดเองมาตั้งแต่สมัย ร .5 เมื่อเวลาผ่านไป นอกเหนือจากการปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องแล้ว ดูเหมือนว่าบุคลากรและองค์กรในสถาบันศาสนาจำนวนหนึ่งก็ตกอยู่ภายใต้กระแสของบริโศกนิยมไม่แตกต่างไปจากฆราวาสจนคำว่า “พุทธพาณิชย์” กลายเป็นคำคุ้นชินที่เข้าใจได้ ตัวบ่งชี้ซึ่งเป็นที่มาของข้อสังเกตดังกล่าวมีหลายอย่าง อาทิ วัดหลายแห่งในเมืองหลวงและเมืองใหญ่มีการจัดระบบการให้บริการงานศพแบบครบวงจรขององค์กรธุรกิจ ทำให้วัดเปลี่ยนฐานะจาก “ที่พึ่งพิงทางใจ” มาเป็น “สถานที่ให้บริการด้านงานศพ” แทน การตลาดบุญ การตลาดเครื่องรางของขลัง (กรณีนี้เรียกว่า “ทุน-พุทธ-ไทย ไปด้วยกัน ”) การจัดงานเฉลิมฉลองสมโภชน์โบสถ์วิหารสิ่งปลูกสร้างหรือการจัดงานบุญกฐินผ้าป่าอย่างยิ่งใหญ่อลังการ โดยพึ่งพิงด้วยการดื่มเหล้าสังสรรค์ของฆราวาส ปราบปรามการกระทำเหล่านี้ทำให้พลัง ของศาสนาที่จะต่อกรกับกระแสบริโศกนิยมนั้นถดถอยลง เมื่อบุคลากรสงฆ์บางส่วนไม่สามารถปฏิบัติตัวตามหลักปฏิบัติทางศาสนาที่มุ่งให้ “ละกิเลส” ความศรัทธาของฆราวาสก็ลดน้อยลง ซึ่ง “ความศรัทธา” เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้พลังศาสนาสามารถผลักดันมวลชนให้เกิดปฏิบัติการทางสังคมได้

ในอีกด้านหนึ่ง ทัศนะของสังคม โดยทั่วไปและองค์กรสงฆ์บางส่วนก็เห็นว่า “กิจของสงฆ์” และ “กิจของญาติโยม” นั้นควรแยกขาดออกจากกัน ทำให้สงฆ์บางส่วนที่มีศักยภาพเลือกที่จะไม่ข้องแวะกับปัญหาทางโลกของญาติโยมโดยไม่จำเป็น เนื่องจากไม่ต้องการตกเป็นข้อวิจารณ์หรือเสี่ยงต่อการเป็นเครื่องมือของบุคคลบางกลุ่มบางฝ่าย ไปจนถึง การเสี่ยงต่อชีวิต (ตัวอย่างจริงมีปรากฏให้เห็นทั้งกรณีพระนักอูฐที่ถูกละเมิดกรรม พระนักเคลื่อนไหวหรือพระนักพัฒนาที่ถูกนำมาเชื่อมโยงกับกลุ่มการเมือง และถูกวิพากษ์วิจารณ์อย่างรุนแรงโดยสื่อหรือคอลัมน์นิสต์บางคน)

สำหรับในระดับจุลภาค ในกรณีของชุมชนบ้านดงนั้น พระสงฆ์เองก็ยึดหลักการที่ว่า จะเข้ามาข้องเกี่ยวกับกิจของฆราวาสเฉพาะในกรณีที่ฆราวาสร้องขอ รวมทั้งการพยายามดำรงวิถีสงฆ์แบบเรียบง่าย ไม่เน้น การก่อสร้างสิ่งปลูกสร้างภายในวัด การแสดงบทบาทแนวอนุรักษ์นิยม (conservative) ดังกล่าวก็ดูจะเป็นความคาดหวังของทางฝ่ายฆราวาสที่มีต่อบทบาทสงฆ์ด้วยเช่นกัน สังเกตได้จากการระบุงจากชาวบ้านที่ว่า ความศรัทธาที่มีให้ กับสถาบันสงฆ์ของชุมชนเกิดจากการที่สงฆ์แสดงให้เห็นว่าไม่ยึดติดกับลาภสักการะทางโลก รวมถึงไม่ข้องเกี่ยวกับเรื่องราวทางโลก (ไม่มีการไปห่วย การทำนายโชคชะตา) ยกเว้นในกรณีที่ฆราวาสร้องขอ (การขอความสนับสนุนจากฝ่ายสงฆ์ในการทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน)

ด้วยปัจจัยทั้งหมดที่กล่าวมา พลังศาสนาจึงไม่ได้เป็นพลังหลักในการขับเคลื่อนแต่ทำหน้าที่เป็นพลังสนับสนุน แต่พลังหลักในการขับเคลื่อนกลับเป็นพลังทางสังคมของชุมชนที่รวบรวมองค์ประกอบทั้งหมดที่มีอยู่ แล้วมาลงมือปฏิบัติร่วมกัน โดยมีเป้าหมายเชิงเศรษฐกิจเป็นที่ตั้งในตอนแรก ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่เกิดขึ้นทำให้เกิดการพูดกัน ปากต่อปากของชาวบ้านในชุมชนว่าการงด

เหล่านี้ในงานศพนั้นส่งผลลดค่าใช้จ่ายได้จริง ผนวกกับการฝึกกำลังร่วมกันของแกนนำโครงการ พระสงฆ์ กลุ่มแม่บ้าน และสมาชิกในชุมชน ทำให้การขับเคลื่อนโครงการดำเนินไปอย่างราบรื่นมากยิ่งขึ้น

เมื่อแกนนำโครงการดำเนินงานมาได้เป็นระยะเวลา 6 เดือน ศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยนายพนพร แลชนะ.ส.ภักตราได้เข้าร่วมทำเวทีถอดบทเรียนกับชาวชุมชนบ้านดง ซึ่งประกอบด้วยแกนนำโครงการทั้งหมดและชาวบ้านในชุมชน รวมทั้งสิ้นประมาณ 60 คน โดยจัดเวทีที่วัดชัยมงคล (ภักตรา, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552) พร้อมทั้งร่วมกันหาแนวทางในการเคลื่อนงานต่อ ซึ่งก็ได้ประเด็นในการเคลื่อนงานประกอบด้ว การสร้างจิตสำนึกให้คนในชุมชนคิดช่วยเจ้าภาพลดค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมงานศพ และ การหาแนวทางฟื้นฟูการสร้างปราสาทศพแทนการซื้อ เพราะแต่เดิมคนเคยช่วยกันทำ ผู้ชายหาไม้หาฟืนเพื่อทำปราสาท ศพและใช้ในการประกอบอาหาร ผู้หญิงแบ่งหน้าที่กันไปทำอาหาร และแต่งดอกไม้หน้าศพ แต่ปัจจุบันนิยมซื้อมากขึ้นเพื่อความสะดวก ทำให้คนที่มาช่วยงานเมื่อไม่มีอะไรให้ทำก็จะตั้งวงเหล้า และเรื่องที่สามคือแนวทางการเคลื่อนแนวความคิดเหล่านี้ไปสู่พื้นที่พิธีกรรมอื่นๆ เช่นงานบุญและงานประเพณีอื่นๆ ของชุมชน (กชกร และเกศสุดา, ม.ป.ป.: 19)

เหตุที่ต้องมีรูปแบบการสื่อสารด้วยการทำเวทีถอดบทเรียน ก็เนื่องจากภายหลังที่ดำเนินกิจกรรมไปแล้ว จำเป็นที่จะต้องมีการประเมินผลทั้งในแง่ของผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นไปตามเป้าหมายหรือไม่ และในอีกแง่หนึ่งก็ต้องการประเมินความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนหลังจากดำเนินโครงการว่ามีความขัดแย้งหรือไม่ การดึงบุคคลคนภายนอกที่ชุมชนให้การยอมรับมาดำเนินการ สนทนาทำให้คนทุกกลุ่มกล้าเปิดใจแสดงความรู้สึกและความคิดเห็นมากขึ้น ทั้งนี้ บุคคลภายนอกยังมีบทบาทในการกระจายโอกาสในการพูดคุยให้คนทุกกลุ่ม รวมถึงช่วยสรุปประเด็นและชี้ให้เห็นจุดแข็งของชุมชนนั้นก็คือความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันนั่นเอง

ในระหว่างกระบวนการดำเนินโครงการ แกนนำ โครงการทั้ง 14 คนจะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปร่วมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทุกวันๆ ที่ 10 ของเดือน ครั้งละ 2-3 คน แล้วนำประเด็นที่ได้รับรู้มาถ่ายทอดให้เพื่อนแกนนำรับทราบในภายหลัง ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่จากองค์กรภายนอกที่หนุนเสริมการทำงานของแกนนำแสดงให้เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้ ที่เกิดขึ้นทั้งจากการลงมือกระทำผนวกกับคำแนะนำที่ได้รับ ทำให้แกนนำชุมชนสามารถพัฒนาศักยภาพในการสื่อสารของตนเองได้ จากการเป็นผู้รับสารที่กระตือรือร้น (active audience) มาสู่การเป็นผู้ส่งสาร (sender) ในเวทีภายนอกชุมชนได้ ดังที่ น.ส.ภักตรา ระบุว่า

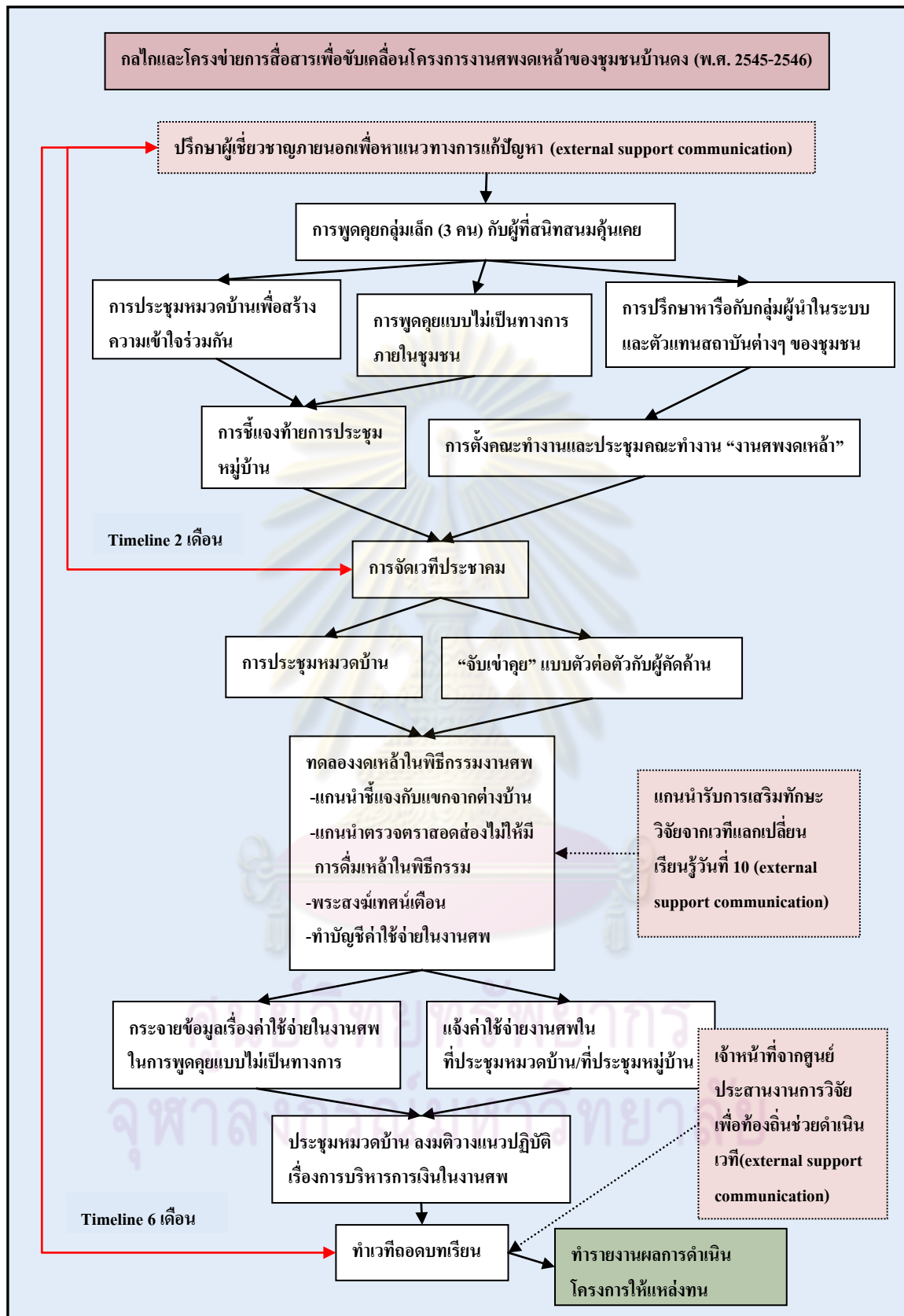
“ตัวลุงอื่นแก้วมีความศรัทธาในวิถีคิดของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นอยู่แล้ว จุดเริ่มต้นของการยอมรับซึ่งกันและกันมันก็เกิดขึ้นตั้งแต่ครั้งแรก ซึ่งตอนแรกๆ แกนนำกลุ่มนี้จะนั่งฟังมากๆ ฟังเป็นส่วนใหญ่ แต่พอเริ่มลงมือทำก็มีการเล่า แลกเปลี่ยน และวิเคราะห์มากขึ้น เราเองก็ต้องการให้เค้า

เรียนรู้ในการวิเคราะห์ข้อเท็จจริงอยู่แล้ว และเมื่อเค้าได้เรียนรู้และมีพื้นที่จริงให้วิเคราะห์ เค้าก็จะพูดและสื่อสารได้ เค้าจะเล่าสิ่งที่มันเป็นปรากฏการณ์จริงของคนในพื้นที่มากกว่า (ภัทรา, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552)

จากข้อมูลทั้งหมดข้างต้น ผู้วิจัยได้ สรุปออกมาเป็นกลไกและโครงข่ายการสื่อสารเพื่อขับเคลื่อน โครงการงานศพงดเหล้าที่กลุ่มแกนนำชุมชนได้ริเริ่มและต่อมาชุมชนได้มีส่วนร่วมใน ระยะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-2546) ดังภาพที่ 6.1 หน้า 258 เพื่อแสดงให้เห็นขั้นตอนและ กลไกการทำงานของรูปแบบการสื่อสารทั้งหมดที่เกิดขึ้น

ศูนย์วิทยพัชร์พยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 6.1: กลไกและโครงข่ายการสื่อสารเพื่อขับเคลื่อนโครงการงานศพอดเหล่า (พ.ศ.2545-2546)

เมื่อพิจารณาจากกลไกและโครงสร้างการสื่อสารข้างต้น พบว่ากระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายของพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงมีจุดเด่นที่น่าสนใจก็คือการเน้นสร้างความเข้าใจร่วมกันไปตลอดทั้งกระบวนการ นับตั้งแต่การเสนอประเด็น วางแผน ลงมือปฏิบัติร่วมกัน ไปจนถึงการทบทวนบทเรียนร่วมกัน ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่าชุมชนให้ความสำคัญกับการสื่อสารในกลุ่มเล็ก (การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ) และการสื่อสารในกลุ่มขนาดกลาง (การประชุมหมวดบ้าน) อย่างเข้มข้นเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันก่อนจะนำไปสู่กระบวนการตัดสินใจร่วมกัน และตลอดทั้งกระบวนการสื่อสารที่ใช้กลไกการสื่อสารแบบคู่ขนานหลายลักษณะ เช่น 1) การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการควบคู่กับการประชุม (ทั้งในระดับหมวดบ้านและหมู่บ้าน) เพื่อกระจายข่าวสาร 2) การปรึกษาหารือกับกลุ่มผู้มีอำนาจในชุมชนควบคู่ไปกับการพูดคุยทำความเข้าใจกับคนทั่วไปในชุมชน 3) การคุยในระดับกลุ่ม (หมวดบ้าน) คู่ขนานกับการคุยระหว่างบุคคล (จับเข้าคุย) เพื่อคลี่คลายข้อข้องใจ/ข้อขัดแย้ง และ 4) มีการสื่อสารขาเข้า (การเรียนรู้จากภายนอกทั้งจากการปรึกษาผู้เชี่ยวชาญและการเข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยน) คู่ขนานไปกับการลงมือทำกิจกรรม และการสื่อสารขาออก (การรายงานผลการทำกิจกรรมผ่านเอกสารและนำเสนอในเวทีแลกเปลี่ยน)

2. รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

จากภาพรวมกลไกและโครงสร้างการสื่อสารข้างต้น ผู้วิจัยได้จำแนกรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ปรากฏข้างต้นออกเป็น 2 รูปแบบหลัก ได้แก่ 1) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชน และ 2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอกหรือชุมชนอื่นๆ โดยในแต่ละรูปแบบหลัก จะได้นำเสนอรูปแบบย่อยๆ ในหมวดหมู่เดียวกัน และ นำเสนอองค์ประกอบต่างๆ ของกระบวนการสื่อสารเพื่อให้เกิด ความกระฉับกระชวย โดยจะกล่าวถึงลักษณะสถานที่ ช่องทางการสื่อสารและการไหลของข่าวสาร สาร เป้าหมาย ผลลัพธ์ และความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในการสื่อสาร ดังต่อไปนี้

2.1 รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชนมีทั้งหมด 8 รูปแบบ ประกอบด้วย

1) การพูดคุยกลุ่มเล็กแบบไม่เป็นทางการ 2) การประชุมกลุ่มแกนนำ 3) การประชุมหมวดบ้าน 4) การประชุมหมู่บ้าน 5) การทำเวทีประชาคม 6) การทำกิจกรรมร่วมกันในพิธีกรรมงานศพ 7) เวทีถอดบทเรียน และ 8) การสื่อสารโดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยแต่ละรูปแบบมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) การพูดคุยกลุ่มเล็กแบบไม่เป็นทางการ คือการพูดคุย สนทนา ซักถาม อภิปราย ถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นที่เกี่ยวข้องกับโครงการงานศพคหบดีของชุมชนที่เกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการ เช่น ผู้ที่ไม่ได้เข้าร่วมประชุม ไม่ว่าจะเป็นการประชุมย่อย หรือการประชุมหมู่บ้านก็จะสอบถามจากผู้เข้าร่วมว่าการประชุมเป็นอย่างไร มีเนื้อหาสาระหรือข้อสรุปอย่างไร และมีสิ่งใดที่

กำลังจะเกิดขึ้นตามมา ระดับของการสื่อสารเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลและการสื่อสารกลุ่มเล็ก มีความถี่สูงมากที่สุดในบรรดารูปแบบการสื่อสารทั้งหมดที่เกิดขึ้นในชุมชน และมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดหรือขยายสารจากที่ประชุมไปสู่ชาวบ้านที่ไม่ได้เข้าร่วมการประชุมในครั้งนั้นๆ โดยที่

ก. สถานที่ การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการเกิดขึ้นทั้งในพื้นที่ส่วนบุคคล ได้แก่ ภายในบ้านเรือน ใต้ถุนบ้าน หรือข้างรั้วบ้าน รวมถึงในร้านค้าด้วย และพื้นที่สาธารณะของชุมชน ได้แก่ วัด ร้านค้าชุมชน ถนน ในหมู่บ้าน (ในเวลากลางวัน ผู้คนจะออกมาเดินพูดคุยกันตามถนน หรือแม่แต่นั่งล้อมวงกลางถนนในหมู่บ้าน) ศาลาอเนกประสงค์ของชุมชน โรงเรียน ศาลเจ้าพ่อประจำหมู่บ้าน แหล่งน้ำของชุมชน และป่าชุมชน

ข. ผู้ที่มีส่วนร่วม คนทุกเพศทุกวัยในชุมชน แต่ผู้ใหญ่จะมีบทบาทและระดับการมีส่วนร่วมในการสื่อสารเกี่ยวกับโครงการงานศพคนเฒ่าสูงกว่าเด็กและเยาวชน ในขณะเดียวกันผู้ใหญ่ที่ทำงานอยู่ในชุมชนจะมีบทบาทและระดับการมีส่วนร่วมที่สูงกว่าผู้ใหญ่ที่ทำงานอยู่ภายนอกชุมชน สมาชิกชุมชนเพศชาย จะมีบทบาทในฐานะผู้ผลิตสารและวาทกรรมหลักกว่าด้วยงานศพคนเฒ่าสูงกว่าเพศหญิง (ทั้งนี้ จากการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยพบว่าบทบาทในการผลิตสารและวาทกรรมหลักดังกล่าวเป็นบทบาทของแกนนำโครงการ 14 คน ซึ่งเป็นเพศชาย 12 คน เพศหญิง 2 คน) แต่สมาชิกชุมชนเพศหญิงจะมีบทบาทในฐานะผู้แพร่กระจายสารและวาทกรรมสูงกว่าเพศชาย ในขณะเดียวกัน สมาชิกในชุมชนทั้งเพศชายและเพศหญิงล้วนมีบทบาทในการอภิปรายตัวสารและวาทกรรมว่าด้วยงานศพคนเฒ่าของชุมชนด้วยกันทั้งสิ้น

ค. ช่องทางการสื่อสารและการไหลของข่าวสาร ช่องทางการสื่อสารเป็นการสื่อสารแบบมุขปาฐะผ่านสื่อบุคคล ลักษณะการไหลของข่าวสาร เป็นการไหลของข่าวสารในแนวระนาบระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง

ง. สาร สารที่ปรากฏในการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการนั้น จะมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเหตุผลและประโยชน์ของการคนเฒ่าในงานศพ (ลดค่าใช้จ่าย ลดปัญหาหนี้สิน สร้างชุมชนให้น่าอยู่ โทษภัยของเหล่า) และเหตุผลที่ฝ่ายคัดค้านไม่เห็นด้วยกับการคนเฒ่าในงานศพ (ประเพณีที่เคยทำสืบทอดกันมาเรื่องการต้อนรับขับสู้ญาติพี่น้อง การขาดแรงงานช่วยเหลือในการจัดงาน) ในที่นี้ ผู้วิจัยพบว่ามี การสร้าง รื้อถอน และสร้างใหม่ ความหมายของสารที่สำคัญได้แก่ การสื่อสารความหมายว่าด้วย “เหล่า” ซึ่งจะพบการปะทะกันของ 2 ชุดความหมายว่าด้วยเหล่า คือ 1. เหล่าคือสิ่งที่ก่อหนี้สิน เสียสุขภาพ และก่อให้เกิดอุบัติเหตุ (สารจากแกนนำโครงการ) และ 2. เหล่าคือสื่อในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ รวมถึงเป็นสัญลักษณ์ของการต้อนรับขับสู้อย่างเต็มที่ (สารจากฝ่ายที่คัดค้าน) ซึ่งในเวทีของการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการนี้ พบว่าการปะทะกันระหว่าง 2 ชุดความหมายยังเป็นไปอย่างสมน้ำสมเนื้อ กล่าวคือ ในวงของฝ่ายที่คัดค้าน ความหมายของแบบที่สองของ “เหล่า” จะได้รับการเชิดชูว่าสำคัญกว่าความหมายแบบที่หนึ่ง ส่วนในวงของผู้สนับสนุน

โครงการ การเชิดชูความหมายของเหล่าก็จะเข้าไปในทางตรงกันข้าม และหากคนจาก 2 วงนี้ได้มีการพบปะแลกเปลี่ยนกัน ต่างก็จะพยายามสร้างความชอบธรรมให้กับความหมายที่ตนยึดถือ

จ. เป้าหมาย การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการที่เกิดขึ้นในกระบวนการสื่อสารของชุมชน มีเป้าหมายสำคัญ 3 ประการได้แก่ *การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร* (การบอกเล่าพูดคุยถึงที่มาและรายละเอียดของการงดเหล่าในงานศพ) *การโน้มน้าวใจ* (การสอบถามผู้ที่ไม่เห็นด้วยถึงเหตุผลในการคัดค้านและการให้เหตุผลถึงข้อดีและประโยชน์จากการงดเหล่าในงานศพ) และ*การสร้าง ความเข้าใจร่วมกัน* (การแลกเปลี่ยนข้อมูลทำให้คนในชุมชนมีข้อมูลเกี่ยวกับโครงการใกล้เคียงกัน และเกิดความเข้าใจที่ตรงกัน)

ฉ. ผลลัพธ์ ผลลัพธ์สำคัญที่เกิดขึ้นจากการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการคือการที่คนในชุมชนได้รับรู้และมีข้อมูลที่ใกล้เคียงกันเกี่ยวกับโครงการงานศพงดเหล่า เกิดความเข้าใจร่วมกัน รวมถึงเป็นรูปแบบการสื่อสารที่เปิดโอกาสให้ฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยซึ่งเป็นคนกลุ่มน้อยสามารถแสดงความคิดเห็น ได้อย่างเสรีและเท่าเทียม

ช. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสาร จากการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยพบว่า องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารของการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการนั้นมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน กล่าวคือ ด้วยรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ ทำให้การพูดคุยสามารถเกิดขึ้นได้ในสถานที่ๆ หลากหลาย ไม่มีข้อจำกัดเรื่องเวลา เช่น การพูดคุยภายในบ้านอาจเกิดขึ้นในเวลาใดก็ได้ รวมถึงประเด็นที่หยิบยกมาพูดคุยก็สามารถอภิปรายและแลกเปลี่ยนกันได้อย่างเต็มที่และรู้สึกละบายมากกว่ารูปแบบการสื่อสารอื่นๆ แต่ในขณะเดียวกัน การไม่มีข้อจำกัดเรื่องกาลและเทศะ ก็ส่งผลเสียได้เช่นกัน กล่าวคือ หัวข้อในการพูดคุยสามารถเปลี่ยนจากประเด็นงานศพงดเหล่าไปสู่ประเด็นอื่นๆ ได้อย่างรวดเร็ว เช่น การพูดคุยในวงข้าว รวมถึงกิจกรรมต่างๆ สามารถเกิดขึ้นแทรกบทสนทนาได้ตลอดเวลา เช่น ระหว่างการเลี้ยงข้าว หากหัวของชาวบ้านเกิดเดินแยกหม้อออกไปจากฝูง กลุ่มสนทนาก็ต้องรีบยุติการพูดคุยเพื่อติดตามสัตว์เลี้ยง เป็นต้น

2) การประชุมกลุ่มแกนนำ คือการรวมกลุ่มเพื่อสนทนา อภิปราย หาข้อตกลงและวางแผนร่วมกันเกี่ยวกับโครงการงานศพงดเหล่าของชุมชนซึ่งเกิดขึ้นจากการนัดหมาย สมาชิกที่เข้าร่วมประชุมคือแกนนำโครงการ 14 คน ระดับของการสื่อสารเป็นการสื่อสารกลุ่มเล็ก โดยที่

ก. สถานที่ การประชุมกลุ่มแกนนำนั้นโดยมากจะใช้ศาลาวัดหรือบ้านแกนนำคนใดคนหนึ่งเป็นสถานที่ในการประชุม

ข. ผู้ที่มีส่วนร่วม ในการประชุมกลุ่มแกนนำนั้น สมาชิกที่เข้าร่วม ได้แก่กลุ่มแกนนำจำนวน 14 คนที่ได้ระบุรายละเอียดไปแล้วก่อนหน้านี้ ซึ่งการประชุมโดยส่วนมากสมาชิกจะเข้าร่วมการประชุมครบทุกคน ยกเว้นในบางครั้งที่สมาชิกบางคนติดภารกิจสำคัญอื่นจนทำให้ไม่สามารถเข้าร่วมการประชุมได้

ค. ช่องทางการสื่อสารและการไหลของข่าวสาร ช่องทางการสื่อสารเป็นการสื่อสารแบบมุขปาฐะผ่านสื่อบุคคล ลักษณะการไหลของข่าวสารเป็นการไหลของข่าวสารในแนวระนาบระหว่างกลุ่มแกนนำด้วยกันเอง ลักษณะการสนทนาเป็นการสนทนาแบบไม่เป็นทางการ แต่มีการลงชื่อการเข้าร่วมประชุมไว้เป็นลายลักษณ์อักษร รวมถึงมีการบันทึกประเด็นที่ได้จากการประชุมร่วมกันไว้ด้วย

ง. สาร สารที่ปรากฏในการประชุมกลุ่มแกนนำมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับ การสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับการดำเนิน โครงการงานศพดเหล่า การวางแผนการขับเคลื่อนงาน รวมทั้งการกำหนดเป้าหมายร่วมกันด้วย

จ. เป้าหมาย การประชุมกลุ่มแกนนำ มีเป้าหมายสำคัญเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันในระหว่างกลุ่มแกนนำ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพเมื่อสื่อสารไปยังคนในชุมชนในวาระโอกาสต่างๆ รวมไปถึงเพื่อวางแผนการทำงานและกำหนดเป้าหมายในการขับเคลื่อนโครงการร่วมกัน

ฉ. ผลลัพธ์ ผลลัพธ์สำคัญที่เกิดขึ้นจากการประชุมกลุ่มแกนนำก็คือความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของคณะทำงาน ทุกคนมองเห็นเป้าหมายร่วมที่จะผลักดันให้เกิดขึ้น รวมทั้งต่างก็เกิดความรู้สึกมีส่วนร่วมในโครงการอย่างแท้จริง เนื่องจากได้ร่วมคิด ร่วมคุย และวางแผนนั่นเอง

ช. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสาร จากการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยพบว่าองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารของการประชุม กลุ่มแกนนำนั้นมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน กล่าวคือ การประชุมกลุ่ม แกนนำมีลักษณะผสมผสานระหว่างการสื่อสารแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ กล่าวคือ การ แต่งตั้งกลุ่มแกนนำทำให้ทุกคนรู้สึกว่าได้รับมอบหมายบทบาทหน้าที่สำคัญ โดยต้อง เข้าร่วมการประชุมที่จัดขึ้น ลักษณะการพูดคุยที่เป็นกันเองทำให้บรรยากาศการประชุมไม่เคร่งเครียด แต่ในขณะเดียวกันก็มีการกำหนดวาระการประชุมที่ชัดเจนและมีการบันทึกข้อสรุปที่ได้จากการประชุมไว้ด้วย ทำให้เกิดความชัดเจนว่าหลังจากประชุมไปแล้วจะมีการดำเนินการอะไรติดตามมาบ้าง

3) การประชุมหมวดบ้าน คือการรวมกลุ่มเพื่อพูดคุย สนทนา ซักถาม อภิปราย ถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ โครงการงานศพดเหล่าของชุมชนซึ่งเกิดขึ้นจากการนัดหมายสมาชิกที่เข้าร่วมประชุมคือผู้ที่อาศัยอยู่ในหมวดบ้านเดียวกัน นับเป็นต้นทุนทางสังคมของหมู่บ้าน ในภาคเหนือที่มีการแบ่งการปกครองในรูปแบบหมวดบ้าน ส่งผลให้มีการพัฒนารูปแบบการประชุมหมวดบ้าน เป็นการสื่อสารกลุ่มขนาดกลาง มีขนาดของกลุ่มตั้งแต่ 15-30 คน เป็นกรยกกระดานการสื่อสารจากการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการให้เป็นระบบมากขึ้น มีการกำหนดเวลาและสถานที่ในการพูดคุย โดยที่

ก. สถานที่ การประชุมหมวดบ้านนั้นจะใช้พื้นที่สาธารณะที่อยู่ใกล้เคียงในการประชุม ได้แก่ วัด ถนน ในหมู่บ้าน และศาลาประชาคมของหมู่บ้าน รวมไปถึงลานบ้านของคนในหมวดบ้านคนใดคนหนึ่ง (ในกรณีที่มีสถานที่กว้างขวางเพียงพอ)

ข. ผู้ที่มีส่วนร่วม ในการประชุมหมวดบ้านนั้น สมาชิกส่วนใหญ่ที่เข้าร่วมจะเป็นผู้ใหญ่วัยทำงานและคนสูงอายุ เยาวชนจะมีบทบาทในเวทีประชุมหมวดบ้านในกรณีที่ได้รับมอบหมายจากพ่อแม่หรือผู้ปกครองให้เข้าร่วมประชุมแทน เพื่อให้ครัวเรือนของตนได้รับรู้รับทราบข้อมูลข่าวสารทันเหตุการณ์ อย่างไรก็ตาม กลุ่มเยาวชนเป็นกลุ่มที่มีโอกาสมีส่วนร่วมน้อยที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มอื่นๆ

ค. ช่องทางการสื่อสารและการไหลของข่าวสาร ช่องทางการสื่อสารเป็นการสื่อสารแบบมุขปาฐะผ่านสื่อบุคคล ลักษณะการไหลของข่าวสารเป็นการไหลของข่าวสารในแนวระนาบระหว่างคนในหมวดบ้านเดียวกันซึ่งมีความคุ้นเคยกันสูง แต่ในขณะเดียวกัน การสื่อสารรูปแบบนี้ มีความก้ำกึ่งระหว่างความเป็นทางการและไม่เป็นทางการ กล่าวคือการเรียกประชุมโดยหัวหน้าหมวดบ้าน มีลักษณะเรียกร้องให้แต่ละครัวเรือนจะต้องมีการส่งตัวแทนมาร่วมประชุม เพราะเป็นข้อตกลงร่วมกันระดับชุมชน แต่ในขณะเดียวกัน บรรยากาศของการพูดคุยกลับมีลักษณะที่ไม่เป็นทางการแต่อย่างใด

ง. สาร สารที่ปรากฏในการประชุมหมวดบ้านยังคงมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเหตุผล ความจำเป็นและประโยชน์ของการงดเหล้าในงานศพ และเหตุผลที่ฝ่ายคัดค้านไม่เห็นด้วยกับการงดเหล้าในงานศพ ในที่นี้ ผู้วิจัยพบว่าการปรับแปลงความหมายของสารที่สำคัญได้แก่ การสื่อสารความหมายว่าด้วย “เหล้า” ซึ่งในการประชุมหมวดบ้านนี้ แกนนำจะมีเวลาในการขยายความหมายด้านลบของเหล้าให้กับที่ประชุมได้รับทราบ นอกเหนือจากการหยิบยกประเด็นเรื่องโทษภัยของเหล้าต่อเศรษฐกิจและสุขภาพแล้ว แกนนำได้สร้างใหม่ความหมายของสารที่เชื่อมโยงระหว่าง “เหล้า” “งานศพ” และ “สถานะของเจ้าภาพ” นั่นคือ งานศพเป็นงานที่เจ้าภาพได้รับความสูญเสีย มีควา มทุกข์ การเรียกร้องขอเหล้าจากเจ้าภาพจึงเป็นการเพิ่มความทุกข์และความลำบากให้กับเจ้าภาพ ดังที่นายอินแก้วและนายหลานระบุว่า

“ถ้ามีคนตาย เราไปกินเหล้า ก็เหมือน ไปกินน้ำตาหมู่พวกเดียวกัน ” (อินแก้ว, สทนากลุ่ม, 21 มีนาคม 2552)

“ก่อนที่จะมาถึงจุดๆ นี้ ต้อง ชี้แจงเหตุผลให้เกิดความคิดว่า ถ้าเกิดคนในบ้านตายเป็นหัวหน้าครอบครัว แล้วลูกเขาจะเรียนหนังสืออย่างไร เมียเขาจะไปสร้างฐานะอย่างไร เราพูดตลอดเวลา เป็นข้อคิดให้ชาวบ้านคิดไป ทำไป ” (หลาน วงศ์กา อ่างถึงใน อินแก้ว และคณะ, 2545: 11)

ด้วยบรรยากาศ ระยะเวลา และความถี่ของการประชุม ทำให้การปรับเปลี่ยนความหมายดังกล่าวของเหล่าดังกล่าวได้รับการพิจารณาใคร่ครวญจากกลุ่มคนที่เข้าร่วมอย่างเต็มที่ และเมื่อได้พูดคุยถกเถียงกันอย่างจริงจังก็ก่อให้เกิดความเห็นเชิงสนับสนุนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มแม่บ้านส่วนใหญ่ ในขณะเดียวกันที่สารจากฝ่ายที่คัดค้านยังคงเป็นประเด็นเดิมคือเรื่องของการใช้เหล่าเพื่อระดมแรงงานและการต้อนรับแขกในงาน ซึ่งในเวทีของการประชุมหมวดบ้านนี้ สารของฝ่ายแกนนำซึ่งสนับสนุนการงดเหล่าในงานศพเริ่มมีพลังมากกว่าสารของฝ่ายคัดค้านอย่างเห็นได้ชัด โดยกลุ่มผู้สนับสนุนสำคัญคือกลุ่มผู้สูงอายุและกลุ่มแม่บ้านในชุมชน

จ. เป้าหมาย การประชุมหมวดบ้านมีเป้าหมายสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การโน้มน้าวใจ การสร้างความเข้าใจร่วมกัน และการหยังเสียง (อย่างไม่เป็นทางการ) ของสมาชิกภายในหมวดบ้าน

จ. ผลลัพธ์ ผลลัพธ์สำคัญที่เกิดขึ้นจากการประชุมในหมวดบ้านคือการที่แกนนำโครงการงดเหล่าได้มีโอกาสสื่อสารอย่างใกล้ชิดและเจาะลึกกับสมาชิกคนอื่นๆ ในหมวดบ้านเดียวกัน การโน้มน้าวใจสามารถกระทำได้ง่ายขึ้นโดยอาศัยพลังของการสื่อสารกลุ่มย่อย (สมาชิกคนอื่นๆ ที่เห็นด้วยกับโครงการ จะช่วยกันพูดจาโน้มน้าวสมาชิกที่ยังไม่เห็นด้วย) และได้รับทราบผลการหยังเสียงของกลุ่มย่อย ซึ่งนำมาใช้วางกลยุทธ์ว่าควรจัดเวทีประชาคมระดับหมู่บ้านในช่วงใดจึงจะได้รับฉันทามติของคนส่วนใหญ่

ข. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสาร จากการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยพบว่าองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารของการประชุมหมวดบ้านนั้นมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน กล่าวคือ มีลักษณะที่ผสมผสานระหว่างการสื่อสารแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ กล่าวคือ การเรียกประชุมโดยหัวหน้าหมวดบ้าน ทำให้สมาชิกรู้สึกว่าเป็นความรับผิดชอบของตนที่จะต้องเข้าร่วมการประชุม (ทั้งนี้ หากหัวหน้าครอบครัวไม่สามารถมาได้ จะต้องส่งสมาชิกในครอบครัวมาร่วมพูดคุย) เน้นช่วงเวลาที่มีสมาชิกว่างเว้นจากภาระการทำมาหากินเป็นหลัก ลักษณะการพูดคุยที่เป็นกันเองทำให้บรรยากาศการประชุมไม่เคร่งเครียด แต่ในขณะเดียวกันด้วย “รูปแบบ” ของการประชุม ก็ทำให้สามารถกำหนด ให้การงดเหล่าในงานศพเป็นประเด็นหลักเพียงประเด็นเดียวของการพูดคุยได้ รวมทั้งสามารถดำเนินการพูดคุยไปได้จนนำไปสู่เป้าหมายที่ต้องการ เช่น การหยังเสียงสมาชิกในกลุ่ม การรับฟังความคิดเห็นของสมาชิกทุกคน เป็นต้น

4) การประชุมหมู่บ้าน คือการประชุมของหมู่บ้านที่จะจัดขึ้นเดือนละหนึ่งครั้ง โดยปกติผู้นำชุมชนจะนำข้อมูลข่าวสารต่างๆ จากการไปประชุมร่วมระดับอำเภอมาถ่ายทอดให้คนในชุมชนได้รับรู้รับทราบ รวมไปถึงเป็นการประชุมเพื่อบริหารจัดการชุมชนในด้านต่างๆ โดยแต่ละครัวเรือนจะส่งตัวแทนมาเข้าประชุม กลุ่มแกนนำจะนำข้อมูลต่างๆ ที่สำคัญ และข้อเสนอแนะต่อประเด็นที่เกี่ยวข้องกับโครงการงานศพงดเหล่าของชุมชนเข้าสู่สอศทแรกในการประชุมด้วย อาทิ

กรณีที่มีผู้ลักลอบคืบคลานในงานศพก็จะถูกนำมาว่ากล่าวตักเตือนในที่ประชุม รวมไปถึงการประกาศอย่างเป็นทางการเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นในการจัดงานศพด้วย ระดับของการสื่อสารเป็นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ (60-100 คน) โดยที่

ก. สถานที่ การประชุมหมู่บ้านจะจัดขึ้นที่วัดชัยมงคลหรือที่ศาลาประชาคมของชุมชน ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากวัดชัยมงคล แล้วแต่วาระโอกาส

ข. ผู้ที่มีส่วนร่วม โดยส่วนมากผู้ที่ส่วนร่วมในการประชุมหมู่บ้านคือคนในวัยทำงาน พ่อบ้านแม่บ้าน และผู้สูงอายุ แต่เยาวชนก็อาจเข้าร่วมในการประชุมหมู่บ้านได้ในฐานะตัวแทนของหัวหน้าครอบครัว ทั้งนี้ สมาชิกในชุมชนทั้งเพศชายและเพศหญิงต่างมีบทบาทในฐานะผู้ส่งสารและผู้รับสารเท่าเทียมกัน ขึ้นอยู่กับประเด็นที่นำเสนอในการประชุม

ค. ช่องทางการสื่อสารและการไหลของข่าวสาร ช่องทางการสื่อสารเป็นการสื่อสารแบบมุขปาฐะและลายลักษณ์อักษรผ่านสื่อบุคคล ลักษณะการไหลของข่าวสารเป็นการไหลในแนวตั้งระหว่างผู้นำกับคนในชุมชน และแนวระนาบระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง

ง. สาร สารที่ปรากฏในการประชุมของหมู่บ้านนั้น จะมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ต่างๆ ของชุมชน แต่สารที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับโครงการงานศพคงเหลือที่ปรากฏ ฎในที่ประชุมหมู่บ้านในระยะที่ 2 ของการศึกษานี้ จะมีเนื้อหาสารเกี่ยวข้องกับ ผลการดำเนินกิจกรรมการงดเหล้าในงานศพแต่ละงาน เช่น บางงานมีผู้ฝ่าฝืน โดยลักลอบคืบคลาน ประเด็นดังกล่าวจะถูกนำมาพูดคุยในที่ประชุมหมู่บ้านเพื่อหาแนวทางจัดการกับผู้ฝ่าฝืน รวมไปถึงการนำข้อมูลเรื่องรายรับรายจ่ายที่เกิดขึ้นในงานศพแต่ละงานมาแจ้งให้ที่ประชุมได้รับรู้ร่วมกัน เป็นต้น

จ. เป้าหมาย การประชุมหมู่บ้าน มีเป้าหมายที่สำคัญที่สุดคือการผลิตและแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ต่างๆ ของชุมชนให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้ร่วมกันแลกเปลี่ยน ถกเถียง ซักถาม จนนำไปสู่การสร้างความสำเร็จร่วมกันในประเด็นนั้นๆ ว่าเฉพาะในกรณีของโครงการงานศพคงเหลือ การประชุมหมู่บ้านเป็นการสื่อสารที่คนในชุมชนได้ร่วมกันผลิตและแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารต่างๆ เกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรม ทั้งนี้ ทั้งแกนนำโครงการและชาวบ้านโดยทั่วไปได้ทำการสลับบทบาทหน้าที่เป็นทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารเพื่อคลี่คลายข้อสงสัย ตัวอย่างเช่น ในการประชุมครั้งหนึ่ง แกนนำโครงการได้รายงานผลการทำบัญชีค่าใช้จ่ายของงานศพงานหนึ่ง ซึ่งปรากฏว่ามีค่าเหล้าเป็นจำนวนหลักร้อย ซึ่งเจ้าภาพงานศพดังกล่าวก็ได้ลุกขึ้นมาชี้แจงว่า เหตุที่มีค่าเหล้าดังกล่าว เนื่องจากเจ้าภาพมีความกังวลว่าจะมีผู้มาขอเหล้า แต่ในความเป็นจริงก็พบว่าไม่มีผู้มาขอเหล้าจากเจ้าภาพแต่อย่างใด ทำให้ทุกฝ่ายเกิดความเข้าใจระหว่างกัน และไม่เกิดปัญหาความขัดแย้งตามมา

ฉ. ผลลัพธ์ ผลลัพธ์สำคัญที่เกิดขึ้นจากการประชุมหมู่บ้าน คือการที่คนในชุมชนได้ร่วมกันแลกเปลี่ยนและแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารว่าด้วยงานศพคงเหลือ รวมไปถึงการร่วมกันวางแผนและกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น

ช. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสาร

องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารของการ ประชุมหมู่บ้านนั้นมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน กล่าวคือ ด้วยรูปแบบการประชุมที่เป็นทางการ (มีการลงลายมือชื่อผู้เข้าร่วมประชุม มีผู้บันทึก และ สรุประเด็นสำคัญในการประชุมแจ้งให้ผู้เข้าร่วมประชุมทราบก่อนปิดการประชุมชนใช้ประโยชน์ จากบันทึกการประชุมในกรณีการประชุมครั้งต่อไป หากมีผู้ขงใจสงสัยในประเด็นใดก็สามารถ นำบันทึกการประชุมมาอ้างอิงได้ รวมถึงประเด็นที่จะนำเสนอในที่ประชุมก็ล้วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้อง กับผลประโยชน์ของคนในชุมชน ทำให้สมาชิกให้ความสำคัญกับการประชุมหมู่บ้าน ทั้งนี้ แม้ผู้ที่ ไม่ได้เข้าร่วมประชุมเนื่องจากเหตุต่างๆ ก็จะคอยติดตามซักถามเรื่องราวในที่ประชุมจากสมาชิก ที่มาประชุม ด้วยเหตุนี้จึงทำ ให้การประชุมหมู่บ้านเป็นรูปแบบการสื่อสารสำคัญในระหว่างการ ดำเนินโครงการงานศพดเหล่า ปัญหาที่เกิดขึ้นในการดำเนินโครงการก็นำมาพร้อมกันพูดคุยแก้ไข ในที่ประชุม สำหรับเวลาในการประชุมหมู่บ้านในช่วงเวลาดังกล่าวนั้นมีทั้งช่วงกลางวันและกลางคืน ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับสภาพการทำงานของชาวบ้านและความเร่งด่วนของประเด็น เพื่อให้คนในชุมชน สามารถเข้าร่วมประชุมได้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

5) การทำเวทีประชาคม เป็นเวทีที่จัดขึ้นหลังเริ่มดำเนินโครงการงานศพดเหล่าได้ ประมาณ 2 เดือน เพื่อเปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนของหมู่บ้านได้เข้าร่วมรับฟัง สอบถาม อภิปราย และเสนอแนะต่อประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการงานศพดเหล่าของชุมชน และที่สำคัญคือ เป็นเวทีเพื่อการสร้างฉันทามติของชุมชน รวมทั้ง วางกฎระเบียบต่างๆ อันเนื่องมาจากฉันทามติที่ สร้างขึ้น (กฎระเบียบเหล่านี้จะถูกบันทึกไว้ในสมุด ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน แต่ไม่ได้มีการ ตัดประกาศแต่อย่างใด) ระดับของการสื่อสารเป็นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ (100 คน) โดยผู้วางแผนการ ทำเวทีประชาคมคือกลุ่มแกนนำ 14 คน โดย ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นสมาชิกคนหนึ่งในกลุ่มแกนนำทำ หน้าที่ประชาสัมพันธ์ผ่านเสียงตามสายทั้งก่อนหน้าและในวันทำเวทีประชาคม โดยเชิญชวนตัวแทน คราวเรือนให้เข้าร่วมแสดงความคิดเห็นและลงมติ โดยที่

ก. สถานที่ การทำเวทีประชาคมของชุมชนบ้านดงจัดขึ้นที่ศาลาประชาคมของ ชุมชน ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากวัดชัยมงคล ดังภาพที่ 6.2 หน้า 267

ภาพที่ 6.2: ศาลาประชาคมของชุมชนบ้านดง

ข. ผู้ที่มีส่วนร่วม ผู้ที่มีส่วนร่วมในเวทีประชาคมส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้ใหญ่และผู้สูงอายุของชุมชน และกลุ่มพ่อบ้านแม่บ้าน เนื่องจากเป็นกลุ่มผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงในประเด็นงดเหล้าในงานศพ มีเด็กและเยาวชนไปร่วมในเวทีประชาคมบ้าง แต่เป็นลักษณะของการติดตามพ่อแม่ผู้ปกครอง จากการสัมภาษณ์พบว่า ในเวทีประชาคมนั้น จะมีการผลิตสารและวาทกรรมว่าด้วยงานศพงดเหล้าจากทั้งฝ่ายสนับสนุน (กลุ่มแกนนำ) และกลุ่มคนที่ไม่เห็นด้วย อย่างไรก็ตาม กลุ่มที่ไม่เห็นด้วยนี้มีจำนวนน้อย (ประมาณร้อยละสิบของผู้เข้าร่วมทั้งหมด) คนส่วนมากคือคนที่มีความคิดเห็นกลางๆ และต้องการมารับฟังเหตุผลในเวทีประชาคมประกอบการตัดสินใจ

ค. ช่องทางการสื่อสารและการไหลของข่าวสาร ช่องทางการสื่อสารเป็นการสื่อสารแบบมุขปาฐะและลายลักษณ์อักษรผ่านสื่อบุคคล ลักษณะการไหลของข่าวสารเป็นการไหลของข่าวสารในแนวระนาบระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง

ง. สาร สารที่ปรากฏในเวทีประชาคมของหมู่บ้านนั้น จะมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเหตุผลและประโยชน์ของการงดเหล้าในงานศพ ความคิดเห็นของคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนเกี่ยวกับการงดเหล้าในงานศพทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยและฝ่ายที่คัดค้าน จนกระทั่งเมื่อมีการลงประชามติแล้ว สารที่สำคัญที่สุดก็คือฉันทามติของคนในชุมชนบ้านดงที่มีเจตนารมณ์ร่วมกันที่จะงดเหล้าในงานศพ ซึ่งนำไปสู่การผลิตสารร่วมกันเกี่ยวกับกฎระเบียบในเวทีประชาคม ได้แก่ 1) ในงานศพของชุมชนทุกงานห้ามเจ้าภาพเลี้ยงเหล้าในงานศพ ทั้งนี้ ไม่ว่าเจ้าภาพจะมีฐานะหรือสถานภาพเช่นไรก็ไม่สามารถนำมาอ้างเพื่อเป็นข้อยกเว้นได้ 2) ห้ามแขกนำเหล้าเข้ามาดื่มภายในงานศพ ทั้งนี้ หากแขกดื่มเหล้าก่อนแล้วเข้าร่วมงาน ชุมชนถือว่าเป็นเรื่องส่วนตัว แต่ในขณะเดียวกัน หากดื่มเหล้าจนถึงขั้นเมามาาก็ควรพิจารณาตนเองโดยไม่ควรเข้าร่วมในพิธีกรรม

จ. เป้าหมาย การทำเวทีประชาคมระดับหมู่บ้าน มีเป้าหมายที่สำคัญที่สุดคือ

การสร้างฉันทามติร่วมกันของคนในชุมชนต่อการงดเหล้าในงานศพ รวมทั้ง การกำหนดกฎระเบียบ กติกาต่างๆ เกี่ยวกับงานศพงดเหล้าขึ้นในที่แห่งนี้ แล้วประกาศให้คนในชุมชนได้รับรู้รับทราบ ร่วมกัน

จ. ผลลัพธ์ ผลลัพธ์สำคัญที่เกิดขึ้นจากการทำเวทีประชาคมระดับหมู่บ้าน คือ คนในชุมชนได้ร่วมรับรู้และสร้างฉันทามติว่าด้วยการงดเหล้าในงานศพ รวมถึงกฎระเบียบ กติกา ต่างๆ ที่กำหนดขึ้น เมื่อชุมชนยอมรับร่วมกันแล้ว ก็เท่ากับเป็นการเสกให้กฎระเบียบเหล่านั้นบังเกิด ความศักดิ์สิทธิ์และพร้อมที่จะบังคับใช้ได้ทันที ทั้งนี้ หากมีผู้ฝ่าฝืน คนอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องก็จะยกอภัย ใต้ทันทีว่าบุคคลดังกล่าวได้กระทำการซึ่งเป็นการฝ่าฝืนมติของชุมชน

ข. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสาร

องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารของการ ทำเวทีประชาคมนั้นมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน กล่าวคือ ด้วยรูปแบบที่ค่อนข้าง เป็นทางการและจริงจัง รวมถึงเป็นการรวมกลุ่มของคนทั้งหมู่บ้าน ทำให้สมาชิกในหมู่บ้านต่างรู้สึกว่าจะประเด็นที่จะยกมาพูดคุยในเวทิดังกล่าวเป็นเรื่องที่สำคัญทั้งต่อ ตนเองและชุมชน สิ่งที่มีการลงประชามติถือว่าเป็นการตกลงร่วมกันของคนทั้งชุมชนที่จะต้อง นำไปปฏิบัติในภายหลัง สถานที่ในการพูดคุยจะถูกจำกัดให้เหลือเพียงศาลาประชาคมของชุมชน เพื่อรองรับคนจำนวนมาก เวลาในการทำเวทีประชาคมของชุมชนบ้านดงเป็นเวลากลางคืน เพราะ เป็นเวลาที่คนส่วนใหญ่ว่างจากภารกิจประจำวัน สำหรับประเด็นในการทำเวทีประชาคมนั้นเป็น การหาข้อตกลงเรื่องการงดเหล้าในงานศพโดยเฉพาะ

6) การทำกิจกรรมร่วมกันในพิธีกรรมงานศพ คือการรวมกลุ่มของคนในชุมชน เพื่อทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันในพิธีกรรมงานศพ ได้แก่ การประกอบอาหาร การจัดเตรียมสิ่งของ เครื่องใช้ในพิธีกรรม การร่วมพิธิ สวดศพและเผาศพ เป็นการรวมตัวของระดับการสื่อสารหลาย ระดับ ตั้งแต่การสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารกลุ่มเล็ก และการสื่อสารกลุ่มใหญ่ โดยที่

ก. สถานที่ การทำกิจกรรมร่วมกันในพิธีกรรมงานศพจะเกิดขึ้นทั้งในสถานที่ ส่วนบุคคลและสถานที่สาธารณะ สถานที่ส่วน บุคคล คือภายในบ้านเรือนและบริเวณบ้านของบ้าน เจ้าภาพงานศพ ส่วนสถานที่สาธารณะคือที่วัดและที่ป่าช้าซึ่งเป็นที่ฌาปนกิจศพ

ข. ผู้ที่มีส่วนร่วม คนทุกเพศทุกวัยในชุมชน แต่ผู้ใหญ่จะมีบทบาทและระดับ การมีส่วนร่วมในการสื่อสารเกี่ยวกับโครงการงานศพงดเหล้าสูงกว่าเด็กและเยาวชน ทั้งนี้ระดับของ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนนั้น อาจแบ่งได้เป็น ผู้ที่มีบทบาทและระดับการมีส่วนร่วมที่สูงที่สุด คือครอบครัวเจ้าภาพงานศพ ญาติหรือเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิด และผู้ประกอบพิธีกรรม ซึ่งคนกลุ่มนี้จะ ร่วมกันทำภารกิจเกี่ยวกับการเตรียมศพ (การอาบน้ำ การตราสังศพ) ซึ่งถือว่าเป็นกิจกรรมที่มีความ เป็นส่วนตัวสูง (intimate) ส่วนเพื่อนบ้านอื่นๆ จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมอื่นๆ เช่น การเตรียม สถานที่ การปรุงอาหารรับรองแขก และการจัดเตรียมข้าวของเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม

เช่น การทำขันแปดสำหรับส่ำแห่และการเตรียมชุดสังฆทาน ส่วนเด็กและเยาวชนจะมีบทบาทในการบริการน้ำและอาหารหรือช่วยหยิบจับสิ่งของตามแต่ผู้ใหญ่จะไหว้วาน

ค. ช่องทางการสื่อสารและการไหลของข่าวสาร ช่องทางการสื่อสารเป็นการสื่อสารด้วยกิจกรรมและการพูดคุยผ่านสื่อบุคคล ลักษณะการไหลของข่าวสารเป็นการไหลของข่าวสารในแนวระนาบระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง แต่มีการไหลของข่าวสารในแนวตั้งปรากฏอยู่บ้าง ได้แก่ การสื่อสารระหว่างผู้ใหญ่กับเด็ก ซึ่งโดยมากเป็นการบอกให้ทำสิ่งต่างๆ

ง. สาร สารที่ปรากฏในการทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างพิธีกรรมงานศพนั้น จะมีเนื้อหาที่หลากหลายซึ่งส่วนใหญ่เป็นเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับผู้เสียชีวิต ครอบครัว และเรื่องราวภายในชุมชน รวมทั้งในช่วงต้นๆ ของการทำโครงการงานศพจดเหล่า สารที่เป็นวิวาทะว่าด้วย “เหล่า” ก็จะปรากฏอยู่ในพื้นที่ด้วย โดยมีประเด็นที่สำคัญได้แก่ ความเป็นไปได้ของการจดเหล่าภายในงานศพ เมื่อไม่มีเหล่าในพื้นที่พิธีกรรมแล้วทำให้คนมาร่วมงานมากหรือน้อย / รายจ่ายในการจัดงานศพเพิ่มมากขึ้น เท่าเดิม หรือลดลง / คนในชุมชนที่ขบเคี้ยวเหล่ามาร่วมงานหรือไม่ / คนในชุมชนที่ขบเคี้ยวเหล่ามีการเรียกร้องขอเหล่าเดิมหรือไม่ / หากมี ควรจะอย่างไร เหล่านี้เป็นสารว่าด้วยเหล่าในงานศพที่ปรากฏระหว่างการประกอบกิจกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรมงานศพ

จ. เป้าหมาย การทำกิจกรรมร่วมกันในระหว่างพิธีกรรมงานศพนั้น นอกเหนือจากจะมีเป้าหมายหลักเพื่อร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ในเชิงพิธีกรรมให้ผู้เสียชีวิตไปสู่สุคติแล้ว การทำกิจกรรมร่วมกันในงานศพของชุมชนบ้านดงยังมีเป้าหมายสำคัญที่มีลักษณะเฉพาะอีก 2 ประการได้แก่ เพื่อขับเคลื่อนแนวคิดงานศพจดเหล่าให้ปรากฏเป็นรูปธรรม และ เพื่อสร้างความสามัคคีกลมเกลียวให้บังเกิดขึ้นในชุมชน ทั้งนี้ ก็เพื่อเป็นการหาข้อยืนยันต่อชุมชนว่า ถึงแม้จะไม่มีเหล่าเลี้ยงแขกในงานศพ แต่ชุมชนก็ยังสามารถระดมคนให้มาร่วมงานพิธีกรรมได้ดังเดิม

ฉ. ผลลัพธ์ ผลลัพธ์สำคัญที่เกิดขึ้นจากการทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างพิธีกรรมงานศพก็คือความเชื่อมั่นว่าการจดเหล่าในพิธีกรรมงานศพนั้นสามารถทำได้จริง และไม่ก่อให้เกิดผลเสียใดๆ ผู้คนยังให้ความร่วมมือในการมาช่วยงาน โดยที่ เจ้าภาพไม่ต้องเลี้ยงเหล่าแต่อย่างใด นอกจากนี้ การทำกิจกรรมร่วมกัน ยังทำให้สมาชิกที่เคยมีข้อสงสัยถึงแนวทางการปฏิบัติเกิดความเข้าใจ และได้มีส่วนร่วมกับโครงการงานศพจดเหล่าโดยแท้จริง

ช. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสาร จากการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยพบว่า องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารของ การทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างพิธีกรรมงานศพนั้นมีความสัมพันธ์ระหว่างกันดังต่อไปนี้ การทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างพิธีกรรมงานศพเป็นการสื่อสารที่ผสมผสานรูปแบบการสื่อสารทั้งที่เป็นทางการ (ช่วงพิธีกรรม เช่น การอาบน้ำศพ การตราสัง การสวดศพ การทำบุญเลี้ยงพระ) และไม่เป็นทางการ (การทำอาหาร การเตรียมสิ่งของเครื่องใช้และสถานที่ในการทำพิธีกรรม) การสื่อสารทั้งสองรูปแบบนี้มีการแบ่งแยกในแง่ของเวลาและสถานที่ แต่เป็นการแบ่งแยกที่ไม่ได้แยกขาดแบบตายตัว เช่น ในเวลาที่พระสงฆ์

สวดศพ ผู้ร่วมฟังการสวดศพด้านหน้า ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนเฒ่าคนแก่จะมีความสํารวมสูง แต่ภายในครัวที่มีการประกอบอาหาร สมาชิกอาจมีการพูดคุยหยอกล้อกันแบบเป็นกันเองก็ได้ และที่สำคัญเนื่องจากการทำกิจกรรมในพิธีกรรมงานศพนั้นเปรียบได้กับการลงมือทดลองปฏิบัติจริง หลังจากที่ชุมชนได้ร่วมกันตั้งข้อสมมุติฐานว่าการรดเกล้าในงานศพจะทำให้ชุมชนดีขึ้น ด้วยเหตุนี้ ชาวบ้านในชุมชนจึงเปรียบเสมือนนักวิจัยที่ลงมือปฏิบัติการไปพร้อมทั้งสังเกตผลที่เกิดขึ้น รวบรวมข้อมูลเพื่อจะหาข้อสรุป

7) **เวทีถอดบทเรียน** คือการรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อร่วมกันพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับโครงการงานศพรดเกล้าหลังจากที่ได้ดำเนินการมา 6 เดือน โดยมีบุคคลภายนอกเข้าร่วมการสนทนาพูดคุยด้วย เป็นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ ซึ่งมีจำนวนคนเข้าร่วมประมาณ 60 คน ความถี่ของเวทีสรุปบทเรียนที่เกิดขึ้นในการช่วงนี้มีมากถึง 1 ครั้ง โดยที่

ก. สถานที่ การทำเวทีสรุปบทเรียนจัดขึ้นที่บริเวณศาลาวัดชัยมงคล

ข. **ผู้ที่มีส่วนร่วม** ผู้ที่เข้าร่วมในการทำเวทีถอดบทเรียนประกอบไปด้วยแกนนำโครงการ ชาวบ้านในชุมชน และบุคคลภายนอก คือ นายนพพร นิลณรงค์และนางสาวภัทรา มาน้อย โดยนายนพพรซึ่งในขณะนั้นทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงาน มีบทบาทสำคัญในฐานะผู้ดำเนินการสนทนา (moderator) ในเวทีสรุปบทเรียนดังกล่าว

ค. **ช่องทางการสื่อสารและการไหลของข่าวสาร** ช่องทางการสื่อสารเป็นการพูดคุยผ่านสื่อบุคคล ลักษณะการไหลของข่าวสารเป็นการไหลของข่าวสารในแนวระนาบระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเองและระหว่างคนภายในชุมชนกับคนภายนอก เพราะถึงแม้ว่านายนพพรและนางสาวภัทรจะเป็นบุคคลจากภายนอก แต่จากการวิเคราะห์บทบาทสนทนาที่ได้มีการสรุปไว้เป็นเอกสาร ผู้วิจัยพบว่า นายนพพรไม่ได้นำการสนทนาในลักษณะชี้แนะแต่เป็นลักษณะของการรับฟังและตั้งคำถามเพื่อกระตุ้นให้เกิดการพูดคุยในกลุ่มชาวบ้าน ลักษณะการสนทนามีความเป็นกันเอง ไม่มีพิธีรีตองแต่อย่างใด ส่วนนางสาวภัทรานั้นทำหน้าที่สังเกตการณ์และบันทึกข้อมูลเป็นหลัก

ง. **สาร** สารที่ปรากฏในการทำเวทีถอดบทเรียนนั้น จะมีเนื้อหาที่ครอบคลุมประเด็นเกี่ยวกับโครงการงานศพรดเกล้าทั้งหมด ได้แก่ สิ่งที่ชุมชนได้ลงมือทำ วิธีการที่ทำเพื่อขับเคลื่อนกิจกรรมไปสู่เป้าหมาย กลไกภายในชุมชน การบริหารงบประมาณ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ปัญหาและอุปสรรคที่พบเจอ สิ่งที่ชุมชนได้เรียนรู้ ความรู้สึกของชาวบ้าน สิ่งที่ยังไม่ได้กระทำ รวมถึงแนวทางการดำเนินงานต่อไปในอนาคต ซึ่งก็ได้ประเด็นสำคัญ 2 ประเด็นคือ ประเด็นแรกการปลุกจิตสำนึกของคนในชุมชนให้คิดที่จะช่วยลดรายจ่ายของเจ้าภาพ และประเด็นที่สองคือการทำปราสาทงานศพโดยไม่ต้องซื้อ รวมไปถึงการแสดงความชื่นชมและยกย่องศักยภาพของชุมชน นอกจากนี้ นายนพพรยังได้เชื่อมโยงข้อมูลและผลที่เกิดขึ้นของชุมชนบ้านดง โดยเปรียบเทียบกับชุมชนอื่นให้ชาวบ้านได้ร่วมกันอภิปรายความคิดเห็นด้วย ดังบทสนทนาบางส่วนที่ปรากฏในเวที

“ชาวบ้าน-ศพที่สองยังทะเลาะ ยังว่ากันอยู่นะ พวกกรรมการ อบต .ว่าให้คนที่
ค่อมเหล้าอยู่นะ

นายนพพร-เล่าให้ฟังหน่อยครับว่าเขาจัดการยังไง

ชาวบ้าน-พวกเขาจะเอาเหล้าเข้ามาในงาน แล้วคนที่เห็นก็แจ้งคนรับผิดชอบ
เขาก็ไปตักเตือนว่า ไหนเรต้งกฏกันมาแล้ว

นายนพพร-เขาไม่โกรธกันหรือ

ชาวบ้าน-ไม่หอรอกครับ พวกเราเอาเหตุผลพูดกัน แต่ถ้าออกไปข้างนอกห้าม
โกรธกัน” (อินแก้ว และคณะ, 2545: 37)

จ. เป้าหมาย เป้าหมายที่สำคัญของการทำเวทีถอดบทเรียนก็เพื่อสร้างให้เกิด
กระบวนการเรียนรู้และทบทวนตนเอง (self-reflection) ของชุมชน ภายหลังจากที่ได้ดำเนิน
กิจกรรมภายใต้โครงการงานศพค่อมเหล้ามาไ้ระยะหนึ่ง ทั้งนี้โดยอาศัยบุคคลภายนอกซึ่งมี
ประสบการณ์ในการทำเวทีลักษณะดังกล่าว และในขณะเดียวกันก็เป็นผู้ที่ได้ติดตามและมีข้อมูล
เกี่ยวกับการดำเนินการของชาวบ้านอยู่พอสมควรมาเป็นผู้ดำเนินการ

จ. ผลลัพธ์ ผลลัพธ์สำคัญที่เกิดขึ้นจากการทำเวทีถอดบทเรียนก็คือการที่คน
ในชุมชนได้ฝึกฝนกระบวนการเรียนรู้ผ่านการกระทำอย่างเป็นระบบและครบวงจร ทำให้ชุมชนได้
ร่วมกันทบทวนกิจกรรมต่างๆ ที่ได้กระทำมาเพื่อเรียนรู้ทั้งข้อดีและข้อบกพร่องได้วางแผนทิศทางการ
ทำงานในอนาคตร่วมกัน ผลลัพธ์ที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งที่เกิดขึ้นในเวทีถอดบทเรียนคือการเปิดพื้นที่
ให้คนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนได้เข้าร่วมด้วย ซึ่งก็ปรากฏว่าคนที่เห็นต่าง หรือมี ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับ
มาตรการที่ถูกสร้างขึ้นก็ได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นที่ต่างออกไป เป็นการดึงเอากลุ่มคน
ที่เคยคัดค้านหรือไม่เห็นด้วยให้กลับเข้ามาสู่การมีส่วนร่วมต่อประเด็นอีกครั้ง ประการสุดท้าย การ
ที่มีบุคคลภายนอกมาร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนและแสดงความคิดเห็นในสิ่งที่ชุมชนได้ดำเนินการไป ก็
ทำให้คนในชุมชนยังเกิดความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองมากยิ่งขึ้น

ข. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสาร จากการ
วิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยพบว่า องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารของการ ทำเวทีถอดบทเรียน
นั้นมีความสัมพันธ์ระหว่างกันดังต่อไปนี้ การทำ เวทีถอดบทเรียนเป็นการสื่อสารที่มีแนวคิดด้าน
การวิจัยอยู่เบื้องหลัง นั่นคือ หลังจากที่ได้ลงมือกระทำไปแล้ว จะต้องมีการวิเคราะห์สังเคราะห์ถึง
สิ่งที่เกิดขึ้น และปัจจัยต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง (คิด-ทำ-คิดทบทวน หรือ Rational-Empirical-
Rational) ผ่านกระบวนการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น แต่เป็นการพูดคุยที่มีประเด็นและ
เป้าหมายในการสนทนาที่ชัดเจน ด้วยเหตุนี้ องค์ประกอบที่มีความสำคัญมากก็คือผู้ดำเนินการ
สนทนา (moderator) ที่จะต้องมีทักษะในการเปิดวงสนทนา เชิญชวนให้สมาชิกทุกคนในวงได้ร่วม
แสดงความคิดเห็น เป็นผู้ช่วยคลี่คลายสถานการณ์ในกรณีที่มีประเด็นพูดคุยเป็นประเด็นที่มีความ

ขัดแย้งสูง รวมทั้งกระจายโอกาสในการพูดให้กับทุกๆ คนอย่างทั่วถึง นอกจากนี้ ยังควรเป็นบุคคลที่ชุมชนให้ความเชื่อถืออีกด้วย ทั้งนี้ เพื่อให้ข้อสรุปหรือสิ่งที่เรียนรู้ที่เกิดขึ้นในเวทีได้รับการนำไปทบทวนและสานต่ออย่างเป็นรูปธรรมในภายหลัง องค์ประกอบสำคัญที่ขาดไม่ได้อีกส่วนหนึ่งก็คือ ผู้เข้าร่วมสนทนาซึ่งเป็นผู้ที่มีส่วนได้เสียต่อโครงการ เพราะผู้เข้าร่วมสนทนามีบทบาทเป็นทั้งผู้ให้ข้อมูล แลกเปลี่ยน รับฟัง และสุดท้าย จะต้องนำสิ่งที่ เรียนรู้จากเวทีสรุปบทเรียนไปประยุกต์ใช้ในการขับเคลื่อนโครงการในอนาคต สำหรับเวลาในการทำเวทีถอด บทเรียน จะต้องกระทำขึ้นภายหลังจากที่ได้ดำเนินกิจกรรมไปในระยะเวลาพอสมควรแล้ว เพื่อให้ภาพรวมของผลลัพธ์และสถานการณ์ต่างๆ มีความนิ่งในระดับหนึ่ง จึงจะทำเวทีถอดบทเรียนได้

8) การสื่อสารผ่านข้อมูลเชิงประจักษ์ ในที่นี้คือการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในการจัดพิธีกรรมงานศพ และนำข้อมูลดังกล่าวออกเผยแพร่ ซึ่ง ผู้วิจัยเห็นว่าการทำบัญชีค่าใช้จ่ายถือเป็นกิจกรรมการสื่อสารที่มีบทบาทสำคัญยิ่งอีกกิจกรรมหนึ่งในการขับเคลื่อน โครงการงานศพงดเหล้าของชุมชนบ้านคงจึงได้แยกออกมาเป็นการสื่อสารอีกรูปแบบหนึ่ง โดย บัญชีค่าใช้จ่ายที่ชุมชนได้ร่วมกันจัดทำขึ้นมีลักษณะดังตัวอย่างในตารางที่ 6.1 และ 6.2 ตามลำดับ

ที่	รายการ	จำนวนเงิน		หมายเหตุ
		บาท	สตางค์	
1.	-ค่าอาหาร (แกงฮังเล น้ำพริกกะปิ ต้มจืด) (หมู 5 ตัว)	31,000	-	ก่อนทำวิจัย ไม่มีบัตร/ซอง
2.	-ค่าเครื่องต้ม น้ำ	1,000	-	
	เหล้า	3,000	-	
3.	-ค่าโลงศพ (ซื้อ)	2,500	-	
4.	-ค่าปราสาท (ซื้อ)	7,000	-	
5.	-ค่าเครื่องไทยทาน	6,000	-	
6.	-ใส่ซองปัจจัยพระสงฆ์	3,000	-	ต้องสมทบเงินเพิ่ม
	รวมจ่าย	53,500	-	
	รายจ่ายเฉลี่ยต่อวัน	13,250	-	
				10,000 บาท

ตารางที่ 6.1: บัญชีรายจ่ายงานศพแม่หลวงสม เขียวโสด วันที่ 12-15 มีนาคม พ.ศ.2545
ที่มา: อินแก้ว เรือนปานันท์ และคณะ, 2545: 49

ที่	รายการ	จำนวนเงิน		หมายเหตุ
		บาท	สตางค์	
1.	-ค่าอาหารโดยรวม (หมู 1 ตัว)	10,900	-	เริ่มทำวิจัย (ครั้งที่ 1) ไม่มีบัตร/ซอง
2.	-ค่าเครื่องคัมน้ำ, น้ำแข็ง	400	-	
	เหล้า	-	-	
3.	-ค่าโลงศพ (ซื้อ)	2,500	-	
4.	-ค่าปราสาท (ซื้อ)	4,700	-	
5.	-ค่าเครื่องไทยทาน (เจ้าอาวาสบริจาค)	-	-	
6.	-ใส่ซองปัจจัยพระสงฆ์	1,500	-	
	รวมจ่าย	20,000	-	
	รายจ่ายเฉลี่ยต่อวัน	6,666	67	เหลือเงิน 10,000 บาท

ตารางที่ 6.2: บัญชีรายจ่ายงานศพนายพงษ์ศักดิ์ มูลพงส์ วันที่ 29-30 เมษายน พ.ศ.2545
ที่มา: อินแก้ว เรือนปานันท์ และคณะ, 2545: 50

รายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารผ่านข้อมูลเชิงประจักษ์มีดังต่อไปนี้

ก. **สถานที่** สถานที่ๆ ที่มีการสื่อสารผ่าน ข้อมูลเชิงประจักษ์คือพื้นที่พิธีกรรมงานศพ ซึ่งเป็นพื้นที่สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลในเบื้องต้น ต่อมาก็จะนำข้อมูลดังกล่าวไปผลิตซ้ำผ่านการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ ซึ่งจะปรากฏทั้งในพื้นที่ส่วนบุคคลภายในบ้านเรือน และพื้นที่สาธารณะอื่นๆ ที่ระบุไว้ก่อนหน้านี้ และในที่ประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน

ข. **ผู้ที่มีส่วนร่วม** ผู้ที่มีบทบาทและระดับการมีส่วนร่วมมากที่สุดในการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงานศพก็คือเจ้าภาพของงานศพ ซึ่งเป็นผู้กำหนดค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่เกิดขึ้น นายอินแก้วซึ่งได้รับมอบหมายจากที่ประชุมให้ดูแลภาพรวมของกระบวนการใช้จ่าย ประธานกลุ่มแม่บ้าน และนางวิไลวรรณซึ่งเป็นผู้ที่รับหน้าที่ประกอบอาหารและดูแลค่าใช้จ่ายในการประกอบอาหาร

ค. **ช่องทางการสื่อสารและการไหลของข่าวสาร** ช่องทางการสื่อสารมี 2 ลักษณะ คือการสื่อสารเป็นลายลักษณ์อักษรผ่านเอกสารและการสื่อสารแบบมุขปาฐะ การสื่อสารแบบเป็นลายลักษณ์อักษรก็คือรายงานความก้าวหน้างานวิจัย และรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ (ดังตัวอย่างในตารางที่ 6.1 และ 6.2) ซึ่งลักษณะของการไหลของข่าวสารถือเป็นการไหลของข่าวสารในแนวตั้งจากล่าง (ชาวบ้านซึ่งเป็นผู้รับทุนวิจัย) ขึ้นบน (สกว. ซึ่งเป็นผู้ให้ทุนวิจัย) ส่วนการสื่อสารแบบมุขปาฐะ คือการที่แกนนำโครงการนำข้อมูลสรุปตัวเลขค่าใช้จ่ายในการทำบัญชีมาแจ้งให้ชุมชนได้ทราบ ผ่านการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ การประชุมกลุ่มย่อยภายในหมวดบ้าน และการ

ประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน ลักษณะการไหลของข่าวสารเป็นการไหลของข่าวสารในแนวระนาบระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง

ง. สาร สารที่ปรากฏในการสื่อสารผ่านข้อมูลเชิงประจักษ์นั้นมีเนื้อหาว่าด้วยค่าใช้จ่ายในการประกอบพิธีกรรมเป็นหลัก ข้อมูลที่คนในชุมชนให้ความสำคัญคือ ค่าใช้จ่ายโดยรวมของการจัดงาน และเงินคงเหลือ (หรือติดลบ) จากการจัดงาน สารลักษณะนี้ เป็นการสร้างความหมายให้กับข้อมูลเชิงตัวเลขที่แต่เดิมชาวบ้านไม่ได้ให้ความสำคัญ แต่เมื่อนำมาเสนอผ่านการเปรียบเทียบ (ระหว่างงานศพที่มีเหล่าและงานศพที่ไม่มีเหล่า) ก็ทำให้ตัวเลขเหล่านั้นมีความหมายสำคัญขึ้นมาในฐานะ “ข้อเท็จจริง” ที่ไม่มีใครปฏิเสธได้ และผู้วิจัยยังตั้งข้อสังเกตด้วยว่า ตัวเลขเหล่านี้จะถูกนำมาเชื่อมโยงกับบริบทที่แวดล้อมเกี่ยวกับผู้ตายและครอบครัว เพื่อประกอบสร้างวาทกรรมบางประการเพื่อตอกย้ำถึงความชอบธรรมของการงดเหล่าในงานศพ เช่น “ถึงแม้ นาย ก. จะเสียชีวิตด้วยเหล่า แต่อย่างน้อย งานศพของนาย ก. (ซึ่งไม่มีเหล่า) ก็มีเงินเหลือทำบุญถวายวัด” หรือ “ถึงแม้ครอบครัวนาย ข. จะยากจน แต่จากการจัดงานศพโดยไม่มีเหล่า ทำให้ลูกหลานมีเงินเหลือไว้เป็นทุนการศึกษา” เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ เมื่อเวลาผ่านไป ถึงแม้ผู้คนในชุมชนจะไม่สามารถจดจำตัวเลขเงินคงเหลือที่ชัดเจนได้ แต่กลับจดจำวาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้นได้อย่างแม่นยำ

จ. เป้าหมาย การสื่อสารผ่านข้อมูลเชิงประจักษ์มีเป้าหมายสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ 1) เพื่อพิสูจน์ให้ทุกฝ่ายได้เห็นว่าการงดเหล่าในงานศพสามารถลดค่าใช้จ่ายได้จริง 2) สร้างความเชื่อมั่นให้กับผู้ที่สนับสนุนโครงการ 3) โน้มน้าวผู้ที่ไม่เห็นด้วยให้เปลี่ยนความคิด และ 4) เพื่อนำผลลัพธ์ที่ได้มาประกอบการเขียนรายงานการวิจัย

ฉ. ผลลัพธ์ ผลลัพธ์สำคัญที่เกิดขึ้นจากการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ก็คือ การสร้างความมั่นใจให้กับคนในชุมชนว่าการงดเหล่าในงานศพนั้นสามารถลดค่าใช้จ่ายของเจ้าภาพได้จริง

ช. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสาร จากการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยพบว่า องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารของการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์นั้นมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน กล่าวคือ การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์นั้น จะกระทำได้ดีก็ต่อเมื่อมีกระบวนการรวบรวมข้อมูลอย่างเป็นระบบและน่าเชื่อถือเกิดขึ้นก่อนเป็นอันดับแรก หลังจากนั้นจึงนำข้อมูลดังกล่าวมาทำการสรุปให้ ง่ายต่อความเข้าใจ เช่น ในกรณีที่เป็นข้อมูลตัวเลข ต้องสรุปออกมาเป็นข้อมูลตัวเลขที่เข้าใจได้ง่าย ไม่ซับซ้อน เช่น กรณีของชุมชนบ้านดง ก็ได้สรุปออกมาเป็นตัวเลขเงินคงเหลือของงานศพแต่ละงาน เนื่องจาก ชาวบ้านต่างมีภารกิจในชีวิตประจำวันมากอยู่แล้วและไม่คุ้นเคยกับข้อมูลเชิงปริมาณที่มีความซับซ้อน เมื่อสรุปออกมาให้เข้าใจได้ง่าย ก็ทำให้เกิดการจดจำและการบอกต่อไปยังคนอื่นๆ ได้สะดวก ทำให้เป้าหมายในการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวและสร้างความมั่นใจสัมฤทธิ์ผล ข้อดีของการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ก็คือทำให้

คนที่เคยตั้งข้อสงสัยว่าการลดเหล้าในงานศพจะช่วยแก้ปัญหาความยากจนของคนในชุมชนได้
อย่างไรหมดความกลางแกลงใจในประเด็นดังกล่าว

2.2 รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอก ประกอบด้วย 1) การเข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่จัด โดยศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.ลำปาง ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) **การเข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่จัดโดยศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.ลำปาง เป็นรูปแบบการสื่อสารที่เกิดขึ้นระหว่างการขับเคลื่อนโครงการ** เวทีนี้จัดขึ้นทุกวันที่ 10 ของเดือน โดยแกนนำโครงการของชุมชนบ้านดงจะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปร่วมเวทีดังกล่าวครั้งละ 2-3 คน แต่ละคนจะนำความรู้และประเด็นที่ได้แลกเปลี่ยนในเวทีกลับมาบอกเล่า ถ่ายทอดให้คณะทำงานของตนได้รับรู้รับทราบ โดยที่

ก. สถานที่ เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ หรือที่นักวิจัยท้องถิ่น จ.ลำปาง เรียกว่า “เวทีวันที่ 10” นั้น จัดขึ้นเป็นประจำทุกวันที่ 10 ของเดือน ที่สำนักงานศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.ลำปาง ซึ่งเป็นอาคารพาณิชย์ 2 ชั้น 1 คูหา ตั้งอยู่ในตัวเมือง จ.ลำปาง ใกล้กับวัดพระแก้วดอนเต้าสุชาดาราม

ข. ผู้ที่มีส่วนร่วม ประกอบด้วยเจ้าหน้าที่ของศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งจะทำหน้าที่เป็นผู้ชวนพูดคุย นักวิจัยท้องถิ่น ทั้งที่เป็นนักวิจัยหน้าเก่าและนักวิจัยหน้าใหม่ และบางครั้งจะมีผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับประเด็นพูดคุยเข้าร่วมการสนทนาแลกเปลี่ยนด้วย จำนวนผู้เข้าร่วมแต่ละครั้งไม่แน่นอน มีตั้งแต่ 5-40 คน แต่โดยเฉลี่ยจำนวนผู้เข้าร่วมจะอยู่ที่ 25 คน ผู้เข้าร่วมเวทีนี้จะมีบทบาทที่แตกต่างกัน กล่าวคือ เจ้าหน้าที่ของศูนย์ฯ จะทำหน้าที่กระตุ้นให้ผู้ร่วมวงเกิดการสนทนา แสดงความคิดเห็น บอกเล่าเรื่องราวหรือเรื่องเล่าของตน และในขณะเดียวกันก็ต้องสอดแทรกแนวคิดเรื่องกระบวนการวิจัยให้ผู้เข้าร่วมเวทีด้วย นักวิจัยหน้าเก่าคือผู้ที่เคยมีประสบการณ์ทำวิจัยท้องถิ่นมาแล้ว เช่น ใน ช่วงที่แกนนำชุมชนบ้านดงเข้าร่วมเวทีวันที่ 10 นักวิจัยจากบ้านสามขาซึ่งเริ่มทำงานวิจัยมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2543 ก็จะมีสถานะเป็นนักวิจัยหน้าเก่าที่มีประสบการณ์มาเล่าสู่ นักวิจัยหน้าใหม่ รวมทั้งมีบทบาทสำคัญในการให้กำลังใจด้วย ส่วนนักวิจัยหน้าใหม่ บทบาทก็คือการเข้ามาเรียนรู้เพื่อพัฒนาโจทย์วิจัย ต่อมา เมื่อเริ่มดำเนินการก็มีบทบาทที่จะนำเรื่องราวที่เกิดขึ้นในกระบวนการดำเนินงานมาบอกเล่าให้เวทีได้รับรู้ ปรัชญาหรือขอความคิดเห็นในกรณีที่ประสบปัญหา ส่วนผู้เชี่ยวชาญนั้นจะเข้าร่วมเวทีในบางครั้ง เพื่อให้ข้อมูลหรือทัศนคติต่อประเด็นที่ตนมีความชำนาญ

ค. ช่องทางการสื่อสารและการไหลของข่าวสาร ช่องทางการสื่อสารเป็นการสื่อสารแบบมุขปาฐะผ่านสื่อบุคคล ลักษณะการไหลของข่าวสารเป็นการไหลของข่าวสารในแนวระนาบเป็นส่วนใหญ่ โดยเจ้าหน้าที่ศูนย์ฯ ตระหนักดีว่าจะต้องวางบทบาทของตนเองในฐานะผู้

กระตุ้นให้เกิดการสนทนาและแลกเปลี่ยน ไม่ใช่ท่าทีของผู้เชี่ยวชาญที่จะทำให้ นักวิจัยท้องถิ่นเกิดความเกร็งและไม่กล้าแลกเปลี่ยน แต่จะ ฟังเพียงอย่างเดียว อย่างไรก็ตาม ในช่วงแรกที่เข้าร่วมเวที นักวิจัยหน้าใหม่บางส่วนก็ยังไม่กล้าแลกเปลี่ยนแต่ก็จะเป็นผู้รับฟัง ซึ่งผู้ที่มีส่วนกระตุ้นให้นักวิจัยหน้าใหม่เกิดความมั่นใจที่จะแลกเปลี่ยนมากขึ้นก็คือนักวิจัยหน้าเก่า และอีกประการหนึ่งก็คือ เมื่อนักวิจัยได้เริ่มลงมือปฏิบัติตามแผนการที่วางไว้ เมื่อกลับมาที่เวที ก็จะมีประเด็นที่จะแลกเปลี่ยนหรือบอกเล่าได้เป็นอย่างดี (ภัทรา, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552)

ง. สาร สารที่ปรากฏในเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จะมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับกระบวนการดำเนินงานวิจัยของนักวิจัยท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่ ทั้งในประเด็นสิ่งที่ได้กระทำไปแล้ว ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ปัญหาและอุปสรรค แนวทางแก้ไข รวมถึงสิ่งที่จะดำเนินการต่อไปในอนาคต สารอีกส่วนหนึ่งที่เจ้าหน้าที่ศูนย์ฯ จะสอดแทรกตามความเหมาะสมก็คือแนวคิดสำคัญของกระบวนการวิจัย เช่น การเก็บและบันทึกข้อมูล กระบวนการคิดแบบวิเคราะห์สังเคราะห์ เป็นต้น

จ. เป้าหมาย เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีเป้าหมายสำคัญ 4 ประการ ได้แก่ 1) การติดตามกระบวนการทำโครงการของนักวิจัย 2) การสร้างพื้นที่ให้นักวิจัยท้องถิ่นได้มีโอกาสแสดงออก บอกเล่า นำเสนอ และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน 3) การสร้างเครือข่ายของนักวิจัยท้องถิ่น และ 4) การสร้างมิตร สร้างกำลังใจ และรับฟังปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นระหว่างกระบวนการวิจัย

จ. ผลลัพธ์ ผลลัพธ์สำคัญที่เกิดขึ้นจากเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้คือการที่แกนนำโครงการงานศพจดเหล่าได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับทั้งเจ้าหน้าที่ศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่นและผู้นำชุมชนจากชุมชนอื่นๆ ในจังหวัดลำปาง ทำให้แกนนำได้รับคำแนะนำและกำลังใจ ในระหว่างเผชิญหน้ากับปัญหาและอุปสรรคขณะดำเนินโครงการ ในขณะเดียวกัน ก็ได้เรียนรู้แนวทางการแก้ไขปัญหาของชุมชนอื่นๆ ซึ่งมีรูปแบบและสภาพปัญหาที่แตกต่างออกไปจากชุมชนของตน ทำให้แกนนำโครงการเกิดมุมมองที่กว้างขวางและเชื่อมั่นในศักยภาพของกลุ่มในการดำเนินโครงการมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ เครือข่ายของนักวิจัยชาวบ้านที่เกิดขึ้นจากเวทีดังกล่าว ยังทำให้กลุ่มนักวิจัยชาวบ้านเป็นที่รู้จักมากขึ้นและมีอำนาจในการต่อรองกับภาครัฐเพิ่มขึ้นอีกด้วย

ข. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสาร จากการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยพบว่า องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารของ เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ นั้นมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน กล่าวคือ ด้วยรูปแบบการพูดคุยที่ไม่เป็นทางการ ทำให้ผู้เข้าร่วมเวทีเกิดความกล้าที่จะแลกเปลี่ยน การกำหนดวัน เวลา และสถานที่ๆ แน่นนอน ก็ทำให้เกิดความคุ้นเคยและเคยชินที่จะเข้าร่วมอย่างสม่ำเสมอ ส่วนประเด็นที่ผู้เข้าร่วมต้องนำมาแลกเปลี่ยนในที่ประชุม นั้นก็เป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความคืบหน้าในการทำงาน ในพื้นที่ของแต่ละคน ทำให้ผู้เข้าร่วมต้องมีการคิดทบทวนทุกครั้งว่าจะมีเรื่องราวอะไรบ้างมาแลกเปลี่ยนในวงสนทนา ซึ่งนับเป็นรูปแบบการรายงานความก้าวหน้าอีกแบบหนึ่ง

3. คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

ผู้วิจัยได้ประมวลข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมทั้งที่ปรากฏภายในชุมชนและการสื่อสารกับหน่วยงานภายนอกที่ปรากฏในระยะที่ 2 ของการศึกษา (พ.ศ.2545-2546) แล้วนำมาวิเคราะห์คุณลักษณะต่างๆ ของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ในระยะที่ 2 ของชุมชนบ้านคง ได้ 12 ประการ ดังต่อไปนี้

3.1 เป็นการสื่อสารที่ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม โดยมุ่งเน้นที่การสร้าง ความหมายร่วมกัน สร้างความศรัทธาเชื่อมั่นร่วมกันจนนำไปสู่การลงมือปฏิบัติให้เกิดผล ทั้งนี้ เป้าหมายสูงสุดให้ความสำคัญต่อการดำรงอยู่ชุมชนและผลประโยชน์ของส่วนรวม (collective interest)

3.2 ในกระบวนการมีระดับการสื่อสารหลายระดับ ตั้งแต่การสื่อสารระหว่างบุคคล การสื่อสารภายในกลุ่ม การสื่อสารภายในชุมชน และการสื่อสารกับหน่วยงานภายนอก

3.3 เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (two-way communication) โดยมีการสลับบทบาทกัน ระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร

3.4 เนื้อหาสาร (message) ที่ปรากฏในกระบวนการ มีเนื้อหาสาร 2 ส่วน ส่วนแรกเป็น ข้อมูลภายในชุมชน (บริบทชุมชน ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ สภาพปัญหาภายในชุมชน) ส่วนที่สอง เป็นข้อมูลภายนอกชุมชน (ข้อมูลเกี่ยวกับ สกว. และการทำวิจัยท้องถิ่น)

3.5 เน้นการสื่อสารโดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ (ตัวเลขค่าใช้จ่ายในงานศพ) ที่ถูกนำมา ผนวกเข้ากับบริบทของชุมชน (ชุมชนเกษตรกรรมที่คนในชุมชนมีรายได้ไม่มาก) และบริบทของ เจ้าภาพงานศพ (สถานะทางเศรษฐกิจและภาระที่เจ้าภาพต้องแบกรับ) เพื่อสร้างความหมาย หรือ ข้อมูลที่อ้างอิงแหล่งที่มาได้ชัดเจน (ข้อมูลทางประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุ / ข้อมูล การทำวิจัยท้องถิ่นจากเจ้าหน้าที่ สกว.) ไม่ใช่ความคิดเห็น

3.6 มีการสื่อสารทั้งด้วยวาจา (การสนทนาพูดคุย) และลายลักษณ์อักษร (การจดบัญชี / การบันทึกการประชุม และการทำรายงานวิจัย)

3.7 มีช่องทางหรือพื้นที่ในการสื่อสารที่หลากหลาย ซึ่งมีทั้งช่องทางประจำ (การพูดคุย แบบไม่เป็นทางการ พิธีกรรมงานศพ การประชุมหมวดบ้าน การประชุมหมู่บ้าน) และช่องทาง เฉพาะกิจ (บัญชีค่าใช้จ่ายในงานศพ เวทีประชาคม เวทีถอดบทเรียน และเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้)

3.8 ผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่ายได้มีโอกาสเข้าร่วม โดยการเข้าร่วมเกิดขึ้นในหลายระดับ ตั้งแต่การมีส่วนร่วมในการวางแผน (การตั้งเป็นคณะทำงานเฉพาะกิจ) แสดงความคิดเห็นทั้งเห็น ด้วยหรือไม่เห็นด้วยต่อโครงการ การร่วมตัดสินใจว่าจะดำเนินโครงการหรือไม่ การร่วมลงมือ กระทำ ได้แก่ การทดลองงคเหล้าในงานศพ รวมไปถึงการทบทวนหรือประเมินผลสิ่งที่ทำไปแล้ว ในเวทีถอดบทเรียน

3.9 ลักษณะของการไหลของข้อมูลข่าวสารเป็นแบบรอบทิศทาง ทั้งในแนวระนาบระหว่างคนในชุมชนด้วยตนเอง ไปจนถึงแนวดิ่ง ซึ่งก็มีทั้งจากบนลงล่าง (แหล่งทุนกับกลุ่มแกนนำ) และจากล่างขึ้นบน (กลุ่มแกนนำกับแหล่งทุน)

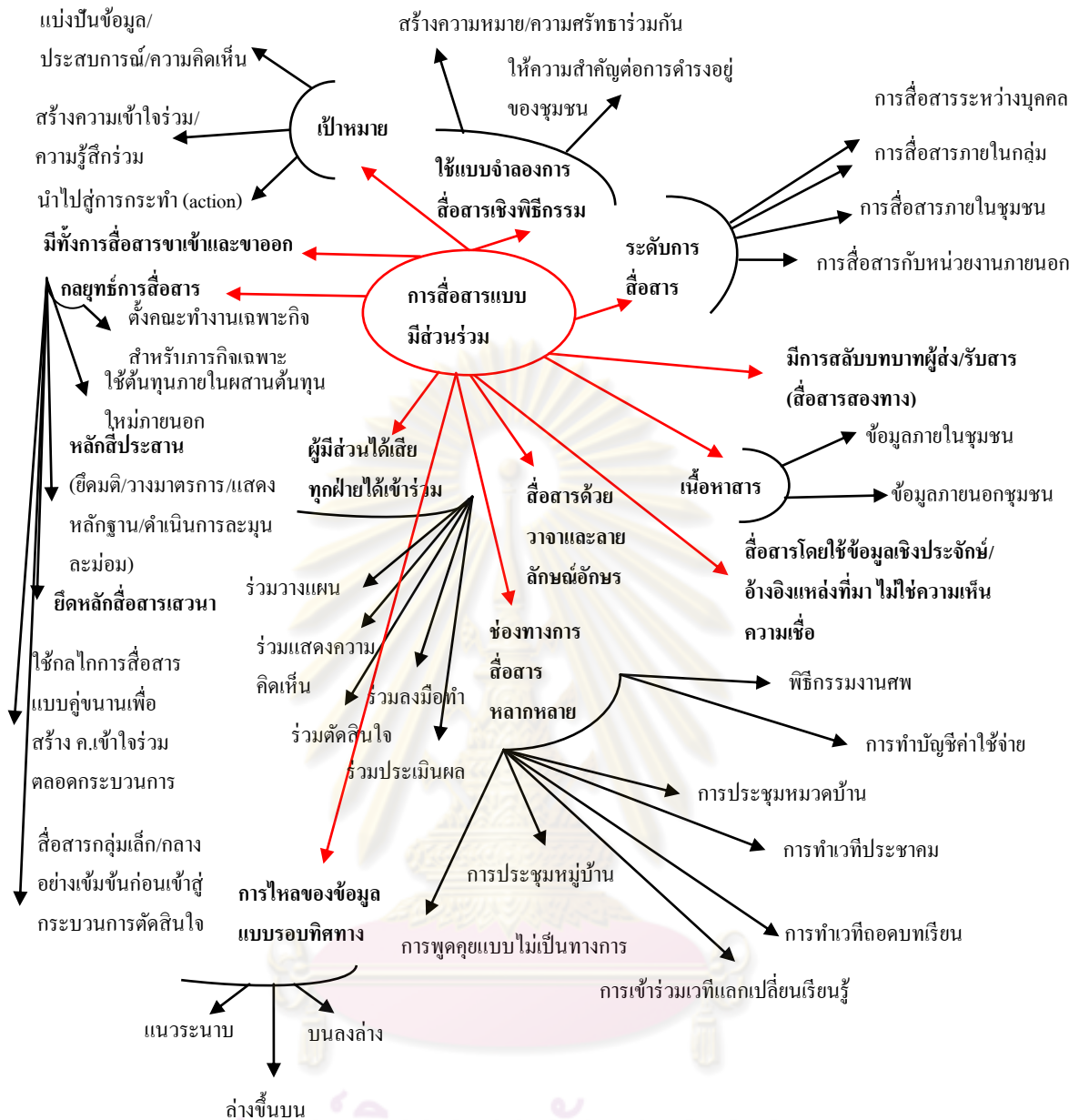
3.10 กลยุทธ์การสื่อสารประกอบไปด้วยไปด้วย 1) การตั้งคณะกรรมการเฉพาะกิจสำหรับการกิจเฉพาะ โดยสัดส่วนของคณะกรรมการประกอบไปด้วย ผู้นำในรูปแบบ / ผู้นำตามธรรมชาติ / ผู้มีจิตอาสา / ผู้มีบทบาทเชื่อมประสานภายในชุมชน 2) ใช้ต้นทุนภายใน (ทุนวัฒนธรรมเรื่องการใช้มาตรการชุมชน / องค์กรความรู้ด้านการเงินจากกลุ่มออมทรัพย์/ การเคารพผู้อาวุโส / ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของชุมชน) ผสานต้นทุนใหม่ภายนอก (ความรู้เรื่องการวิจัยท้องถิ่น) 3) ใช้หลักสี่ประสาน ประกอบด้วยการยึดมติชุมชนเป็นที่ตั้ง การกำหนดมาตรการ ที่เด่นชัด การแสดงข้อมูลเชิงประจักษ์ให้ชุมชนได้รับรู้ และดำเนินการอย่างละมุนละม่อมต่อผู้ที่ฝ่าฝืนมติ 4) ยึดหลักสื่อสารเสวนา (dialogical communication) สอดคล้องกับที่เปาโล แฟร์นำเสนอ ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่รอบคิดในการเริ่มต้นสื่อสารบนฐานความเท่าเทียมแห่งศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ นำไปสู่การเปิดใจรับฟังแล้วแก้ไขและหาทางออกของปัญหาโดยใช้มุมมองร่วมกัน มิใช่มุมมองเชิงปัจเจก 5) ใช้กลไกการสื่อสารแบบคู่ขนานหลายลักษณะ เช่น ใช้การประชุมควบคู่การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการเพื่อกระจายข้อมูลข่าวสาร สื่อสารกับผู้มีอำนาจคู่ขนานไปกับการสื่อสารกับคนทั่วไป เป็นต้น และ 6) เน้นการสื่อสารกลุ่มเล็ก (พูดคุยแบบไม่เป็นทางการ) และกลุ่มขนาดกลาง (การประชุมหมวดบ้าน) อย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ (เวทีประชาคม)

3.11 การสื่อสารครบวงจร โดยมีทั้งการสื่อสารขาเข้าและการสื่อสารขาออก

3.12 เป้าหมายการสื่อสารคือการแบ่งปันข้อมูล ประสบการณ์ และความคิดเห็น สร้างความเข้าใจและความรู้สึกร่วมกัน จนนำไปสู่การกระทำที่พึงประสงค์

คุณลักษณะทั้ง 12 ข้อของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 ของการศึกษานี้ ผู้วิจัยได้สรุปและนำเสนอเป็นแผนภาพ ดังภาพที่ 6.3 หน้า 279

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 6.3: คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านคงในระยยะที่ 2 (พ.ศ.2545-2546)

กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 3 (โครงการงานศพจดเหล่าเข้มแข็ง และได้รับการยอมรับจากภายนอก: พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)

ภายใต้หัวข้อกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 3 นี้ (สามารถดูแผนภาพสรุปกลไกและโครงสร้างการสื่อสารทั้งหมดได้ในหน้า 286) ผู้วิจัยได้ศึกษาภาพรวมของกระบวนการสื่อสารทั้งหมดที่เกิดขึ้น ทั้งภาพกว้างและรายละเอียดปลีกย่อย และได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 ประเด็นหลัก ประกอบด้วย 1) ภาพรวมของกระบวนการสื่อสาร 2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และ 3) คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ในแต่ละประเด็นมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. ภาพรวมของกระบวนการสื่อสาร

ภาพรวมของกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 3 นั้น มีทั้งส่วนที่คงเดิมเหมือนกับกระบวนการสื่อสารในระยะที่ 2 ที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว และส่วนที่เปลี่ยนแปลงไปซึ่งมีทั้งรูปแบบการสื่อสารบางอย่างที่หายไป และรูปแบบการสื่อสารบางอย่างที่เกิดขึ้นมาใหม่

หลังจากที่ได้ดำเนินโครงการงานศพจดเหล่ามาจนถึง พ.ศ.2547 พบว่าการผลักดันให้ชุมชนเปลี่ยนวิถีปฏิบัติเรื่องการจดเหล่าในงานศพนั้นเกิดประสิทธิผล กล่าวคือ ในชุมชนไม่พบการลักลอบเผยม้าหรือตีม้าในพื้นที่พิธีกรรมงานศพอีกต่อไป ทั้งนี้ ในปัจจุบันที่ทำการวิจัย ผู้ที่มีนิสัยชอบตีม้า อาจตีม้าจากภายนอกแล้วเข้าไปร่วมพิธีกรรม(จากการสังเกตการณ์ในพิธีกรรมงานศพของชุมชน จำนวน 2 งาน ผู้วิจัยสังเกตและสันนิษฐานว่ามีผู้ตีม้าจากภายนอกแล้วเข้ามาร่วมงานศพเพียง 2 คน และทั้งคู่ยังครองสติ ได้ร่วมกิจกรรมต่างๆ ตามปกติ สิ่งที่สังเกต เห็นคือ ใบหน้าที่แดงก่ำผิดปกติ และกลิ่นสุราเมื่อเดินผ่านในระยะใกล้ ทั้งนี้ ต้องระบุดีกครั้งว่าเป็นเพียงข้อสันนิษฐานของผู้วิจัย เนื่องจากไม่มีหลักฐานอื่นๆ มายืนยันความคิดเห็นดังกล่าว) ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวยังมีปรากฏอยู่บ้าง เนื่องจากจะเห็นได้ว่าไม่ได้ละเมิดข้อตกลงของชุมชนที่ทำประชาคมไปตั้งแต่ พ.ศ.2545 แต่ในขณะที่เดียวกัน มาตรการทางสังคมภายในชุมชนเอง (การจ้องมอง การซุบซิบ นินทา) ก็ทำให้ผู้ที่ตีม้าแล้วเข้ามาในพื้นที่พิธีกรรมงานศพมีจำนวนน้อยลงมากเมื่อเทียบกับอดีต

กระบวนการสื่อสารในระยะที่ 3 นี้ พบว่าองค์ประกอบที่ยังคงเดิมเหมือนระยะที่ 2 ก็คือการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันในพิธีกรรมงานศพ ทั้งนี้ ทันทีที่มีผู้เสียชีวิตในชุมชน จะมีการประกาศเสียงตามสายในหมู่บ้าน และการ พูดคุยบอกต่อแบบปากต่อปาก ชาวบ้านจะรับรู้โดยอัตโนมัติว่าในงานนี้ พ่อบ้านหมวดใดมีหน้าที่ไปเก็บฟืนเพื่อนำมาใช้ในการประกอบอาหารและเผาศพ คนหนุ่ม และพ่อบ้านกลุ่มอื่นๆ จะดูแลเรื่องการจัดเตรียมสถานที่ แม่บ้านหมวดใดมีหน้าที่จัดเตรียมงานชามถ้วยช้อน ต่างก็จะแยกย้ายกันไปปฏิบัติหน้าที่ ส่วนคนอื่นๆ ในชุมชนก็จะแวะเวียนเข้ามาช่วยงาน

ตามที่ตนถนัดตามเวลาว่างที่สะดวก นับตั้งแต่วันแรกที่มีการตั้งศพ ไปจนถึงวันที่ทำการฌาปนกิจศพ นอกจากนี้ ยังคงมีการพูดคุยสนทนากันอย่างไม่เป็นทางการเกี่ยวกับข้อมูลด้านค่าใช้จ่ายของเจ้าภาพ ภายหลังจากที่พิธีกรรมงานศพผ่านพ้นไปแล้ว

ส่วนองค์ประกอบที่มีการเปลี่ยนแปลงไปนั้น มีทั้งส่วนที่หายไปและส่วนที่เพิ่มเติมเข้ามาใหม่ องค์ประกอบที่หายไปก็คือรูปแบบการวิจัยที่เคยปรากฏในกระบวนการสื่อสารระยะที่ 2 พบว่าในระยะที่ 3 นี้ ไม่มีการบันทึกข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพอย่างเป็นระบบ โดยกลุ่มแกนนำอีกต่อไป เป็นเรื่องที่เจ้าภาพงานศพดำเนินการเอง ยกเว้นเฉพาะในงานศพบางงานที่เจ้าภาพมาขอร้องไห้ให้นายอื่นแก้วเข้าไปดูแล กระบวนการสอดส่องตรวจตราอย่างเข้มข้นว่ามีการลักลอบดื่มเหล้าในงานศพหรือไม่ก็ไม่ปรากฏอีกต่อไป โดย คนในชุมชนต่างให้ความเห็นว่า เนื่องจากในปัจจุบัน การงดเหล้าในพิธีกรรมงานศพได้กลายเป็นวิถีปฏิบัติของคนในชุมชนไปแล้ว ทุกคนต่างทราบดีว่าเป็นสิ่งที่ชุมชนถือปฏิบัติ และได้รู้เห็นจากเหตุการณ์จริงว่าเจ้าภาพที่ฝืนฝืนเหล้าหรือบุคคลที่ลักลอบนำเหล้าเข้าไปดื่มในงานศพจะได้รับการลงโทษทางสังคมในลักษณะใดบ้าง และที่สำคัญที่สุดคือการได้รับผลประโยชน์เชิงรูปธรรมที่จับต้องได้จริงจากการงดเหล้าในงานศพทำให้ไม่มีเจ้าภาพรายใดต้องการเหล้าในงานศพอีกต่อไป

“บะเต็ว บมีไผเอาเหล้าไปกิน ไปสูในงานศพ เพราะไผจะอัน คนในงานกอด่ากอด่า บางทีเป็นบ่ค่าบ่ว่าเป็นก้อเอาเมาแล้วขวัญ (นินทา) บ้านเฮาไผจะบ่เหมาะบ่สม เฮาจะเอาไป อุ้ในที่ประชุม หมู่บ้านเลย ลูกเมีย หมู่ญาติพี่น้องดีไปร่วมประชุมสู้เข้าก้ออับอายขายหน้า ก้อปี้บ้านมาต่อว่าผัวต่อว่าพี่ต่อว่าน้อง มันก้อช่วย กันปรามจะอี หมู่มีกเหล้ามันก้อเล่นมันก้อบ่กล้าแล้ว อายหือเป็น (เต็วนี้ไม่มีใครเอาเหล้าไปกินในงานศพ เพราะใครทำอัย งามัน คนในงานจะว่าให้ บางครั้งเค้าไม่ว่าก็เอาไปนินทา บ้านเราใครทำอะไรที่ไม่เหมาะสม เราจะไปพูดในที่ประชุมหมู่บ้านเลย ลูกเมีย ญาติพี่น้องที่ไปร่วมประชุมสู้เข้าก้ออับอายขายหน้า กลับบ้านมากก็มาต่อว่า ก็ช่วยกันกำราบแบบนี้ คนที่ชอบดื่มชอบเล่นการพนันก็ไม่กล้าแล้ว อายคนอื่นเค้า)” (แก้วมุล ชะระนะ, สทนทากลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

“ผมนี้สัมผัสได้กับตัวเองเลย งานศพพ่อผมบ่เหล้าจ้งแล้ว ยังมีเงินเหลือซื้อรถไถนาได้คัน มีเงินเหลือไว้ส่งลูกเรียนอีก” (สิมา บุญมา, สทนทากลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

“ดีแต่ก่า ยะจะอี (งดเหล้าในงานศพ) ทำให้บ่มีคนตายย้อนเหล้า ลูกชายแม่ต้องมาป่วย ตายก้อย้อนเหล้าเหมือนกัน ตะก่อนบ่ได้ยะจะอี (ดีแท้ๆ ทำอย่างนี้ (งดเหล้าในงานศพ) ทำให้ไม่มีใครตายเพราะเหล้า ลูกชายแม่ต้องมาป่วยตายก็เพราะเหล้าเหมือนกัน แต่ก่อนยังไม่ได้ทำอย่างนี้)” (แก้ว อุดกัณฑา, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2552)

องค์ประกอบในกระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นใหม่ในระยะที่ 3 นี้ก็คือกิจกรรมการทำโคงศพและปราสาทศพซึ่งก่อนที่จะเริ่มทำโครงการงานศพดเหล่านั้น ทั้งสองสิ่งนี้เป็นสิ่งที่คนในชุมชนจะซื้อหาจากภายนอกชุมชนเพื่อใช้ในการงานศพ แต่หลังจากที่เริ่ม ต้นทำโครงการงานศพดเหล่านี้ได้ระยะหนึ่ง กลุ่มแกนนำได้พยายามขยายผลมาสู่การทำโคงศพและปราสาทศพ ซึ่งในก ะบวนการสื่อสารระยะที่ 2 (พ.ศ.2545-2546) ยังเป็นช่วงเริ่มก่อร่างความคิดและนำเสนอความคิดไปสู่ชุมชน แต่ยังไม่เกิดการปฏิบัติจริง จนกระทั่งในปี พ .ศ.2548 ชุมชนได้เริ่มทดลองปฏิบัติจริง จากการค้นคว้าหาข้อมูลเกี่ยวกับ โคงศพและปราสาทศพ แล้วนำมาพูดคุยทั้งในการประชุมหมวดบ้านและการประชุมหมู่บ้านจนนำไปสู่ข้อตกลงร่วมกันว่าคนในชุมชนจะช่วยกันทำโคงศพและปราสาทศพในงานที่เจ้าภาพต้องการ การทำ โคงศพครั้งแรกเป็นงานศพของนางมุล เทพอุด ซึ่ง เป็นญาติผู้ใหญ่ของแกนนำโครงการคนหนึ่ง และถึงแม้จะมีความขลุกขลักบ้าง เนื่องจากเป็นลงมือทำโคงศพตามรูปแบบสมัยใหม่เป็นครั้งแรก การเตรียมอุปกรณ์จึง ขาดเหลือไปบ้าง แต่ในที่สุดก็สามารถทำได้สำเร็จ จึงได้ขยายผลมาสู่การทำปราสาทศพในภายหลัง

“ตอนแรกๆ คนก็ยังบ่ค่อยฮู้เหตุผล บ่เคยเห็น บ่เคยฮู้ บ่เคยทำ แต่บ้านเฮาก่อฮู้กันว่าทำอะไรบ่เสียเงินหลาย ถ้าไปซื้อก้อเจ็ดพันแปดพัน บ้านเฮาบ่ใช้บ้านป่าเมืองไม้ดีไหน ทำอะไรเฮาไม่ฮวกไม่ซางก้อได้ เฮาทำแล้วเฮาก่อเผา มันก้อต้นทุนต่ำโดย เงินเหลือก้อเอาไปบำรุงวัด (ตอนแรกๆ คนก็ยังไม่ค่อยฮู้เหตุผล ไม่เคยเห็น ไม่เคยฮู้ ไม่เคยทำ แต่บ้านเราก็อุดกันว่าทำอย่างนี้ไม่เสียเงินมาก ถ้าไปซื้อก้อเจ็ดพันแปดพัน บ้านเราไม่ใช้บ้านป่าเมืองไม้ที่ไหน ทำอย่างนี้เฮาไม่ฮวกไม่ไผ่ก้อได้ เราทำแล้วเราก็อเผา มันก้อต้นทุนต่ำด้วย เงินเหลือก้อเอาไปบำรุงวัด)” (นิพร ชันธรรม, สทนทากลุ่ม, 18 ธันวาคม 2552)

ปัจจุบันกระบวนการของชุมชนในการทำโคงศพและปราสาทศพจะเป็นไปอย่างเป็นระบบพื้นที่ที่มีการเสียชีวิต ผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบจะติดต่อประสานงานกับเจ้าภาพว่าต้องการให้ชุมชนทำโคงให้หรือจะซื้อจากภายนอก รวมถึงปราสาทศพด้วย หากเจ้าภาพต้องการให้ทำโคงและปราสาทเอง แกนนำชุมชนนำโดยนายอื่นแก้วจะติดต่อร้านค้าเพื่อซื้อไม้อัดสำหรับทำโคงศพ สำหรับเทพพนมและดอกสร้อยซึ่งใช้สำหรับประดับ โคงศพจะต้องสั่งซื้อจากร้านค้าต่างอำเภอ อีกส่วนหนึ่งจะไปตัดไม้ในป่าชุมชนหรือในสวนของเจ้าภาพเพื่อนำมาทำปราสาทศพซึ่งใช้ไม้ไผ่เป็นหลัก รวมถึงเศษไม้จากการทำข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ติดต่อร้านค้าชุมชนเพื่อขอลงกระดาษแข็งที่ไม่ใช้มาเป็นวัสดุ รวมถึงซื้อหัววัสดุประกอบอื่นๆ ที่จำเป็น เช่น ผ้าลายลูกไม้ กระดาษเงินกระดาษทอง กระดาษสี กาว เป็นต้น ปัจจุบันนี้ กลุ่มช่างหรือสภาของชุมชนบ้านดงโคธารนำของนายอื่นแก้วก็มีองค์ความรู้เกี่ยวกับการทำโคงศพและปราสาทศพที่เกิดขึ้นจากการลงมือปฏิบัติจริงจนสามารถระบุได้ว่าวัสดุอุปกรณ์ที่ต้องการใช้ในการทำโคงศพและปราสาทศพนั้นมีอะไรบ้าง และต้องใช้จำนวนเท่าใด

“พอตัดยี่สิบ สล่าในหมู่บ้านก็จะมาหาเจ้าภาพ จะถามว่าโลงนี้ จะเป้งหรือจะซื้อ ถ้าจะเป้ง หมู่สลาก็จะมาช่วยกันเป้งจนเสร็จ พอตีกับที่ครอบคร้วลูกหลานอาบน้ำศพเสร็จก็จะเอาศพมาใส่โลง แล้วใส่โลงเย็นแห้มชั้นหนึ่ง” (พรชัย อุดกัณฑา, สัมภาษณ์, 13 ธันวาคม 2552)

ภาพที่ 6.4: กลุ่มสลากำลังขึ้นโครงโลงศพ

นับตั้งแต่ที่ได้ร่วมแรงร่วมใจกันทำโลงศพโลงแรกในปี พ.ศ.2548 วัตถุประสงค์ของกลุ่มแกนนำในเบื้องต้นคือต้องการขยายผลโดยลดค่าใช้จ่ายในงานศพลงไปอีก แต่เป้าหมายสำคัญอีกประการหนึ่งที่แฝงอยู่ก็คือการทำโลงศพและปราสาทศพนั้นเป็นกิจกรรมที่เปิดพื้นที่ให้คนในชุมชนได้มีโอกาสกลับไปสู่สถานภาพการเป็นผู้ผลิต (producer) ร่วมกัน การได้มีกิจกรรมทำร่วมกันนั้นช่วยเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี ทดแทน เหล้าที่เคยเชื่อกันว่าเป็นสิ่งเชื่อมร้อยความสัมพันธ์แบบหนึ่ง วัตถุประสงค์ที่วางไว้ข้างต้นถือว่าได้บรรลุผลที่ตั้งไว้ ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้สังเกตการณ์ในการทำโลงศพและปราสาทศพในงานศพนางผาย เทพอุดม ในระหว่างวันที่ 18-21 ธันวาคม พ.ศ.2552 พบว่าขณะที่ร่วมกันทำโลงศพและปราสาทศพนั้น บรรยากาศผ่อนคลายไม่เคร่งเครียด มีการพูดคุยสนทนากันอย่างออกรส รวมทั้งคนที่ไม่ได้มีฝีมือทางช่างก็จะมานั่งให้กำลังใจอยู่ในบริเวณดังกล่าวด้วยจำนวนมาก ผนวกกับการสัมภาษณ์คนในชุมชน ก็พบว่าคนในชุมชนเห็นความสำคัญของกิจกรรมดังกล่าว รวมทั้งเกิดความภาคภูมิใจในความสามารถและความเข้มแข็งของชุมชนตนเองด้วย

“งานศพงานปอยก่อได้มาอุ้มมาปะกัน คนหนึ่งอยู่บ้านเหนือ คน หนึ่งอยู่บ้านใต้ก่อได้มาปะกัน บ่ยอม (งานศพก็ได้มาพบมาพูดคุยกัน คนหนึ่งอยู่บ้านเหนือ คนหนึ่งอยู่บ้านใต้ก็ได้มาพบกัน ไม่เหงา)” (แก้ว, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2552)

“เวลามีกำนันมีงานก่อนจะมาช่วยกันตั้งบ้าน กำนันงานก่อนแบ่งกันยะตามหมวด ผู้ใหญ่ประกาศเสียงตามสายก็ไปยะเลย บ่ได้เดือดร้อน (เวลามีงานก็จะมาช่วยกันทั้งหมู่บ้าน การงานแบ่งกันทำตามหมวดบ้าน ผู้ใหญ่บ้านประกาศเสียงตามสายก็ไปช่วยกันเลย ไม่มีใครต้องเดือดร้อนลำบาก)” (แก้วนาบุตรดี, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2552)

“แห่ก่อนบ้านเฮา หีดก่อนบ้านเฮา ปราสาทก่อนบ้านเฮา ช่วยกันแบ่ง จ้าดงาม ตะก่อนต้องเสียสตางค์ไปซื้อในเวียง ยะจะอีเงินเหลือ คนตุ๊กคนยากเป็นก่อนจะได้มีเหลือ (ขบวนแห่ที่บ้านเรา โลงศพและปราสาทศพบ้านเราก็ช่วยกันทำเสียดวย แต่ก่อนต้องเสียเงินไปซื้อในเมือง ทำอย่างนี้เงินเหลือ คนยากคนจนก็ยังมีเงินเหลือ)” (สุคำ บุญปัญญา, สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2552)

ภาพที่ 6.5: กลุ่มสล่ากำลังเลื่อยไม้ทำยอดปราสาทศพในบรรยากาศที่ผ่อนคลาย

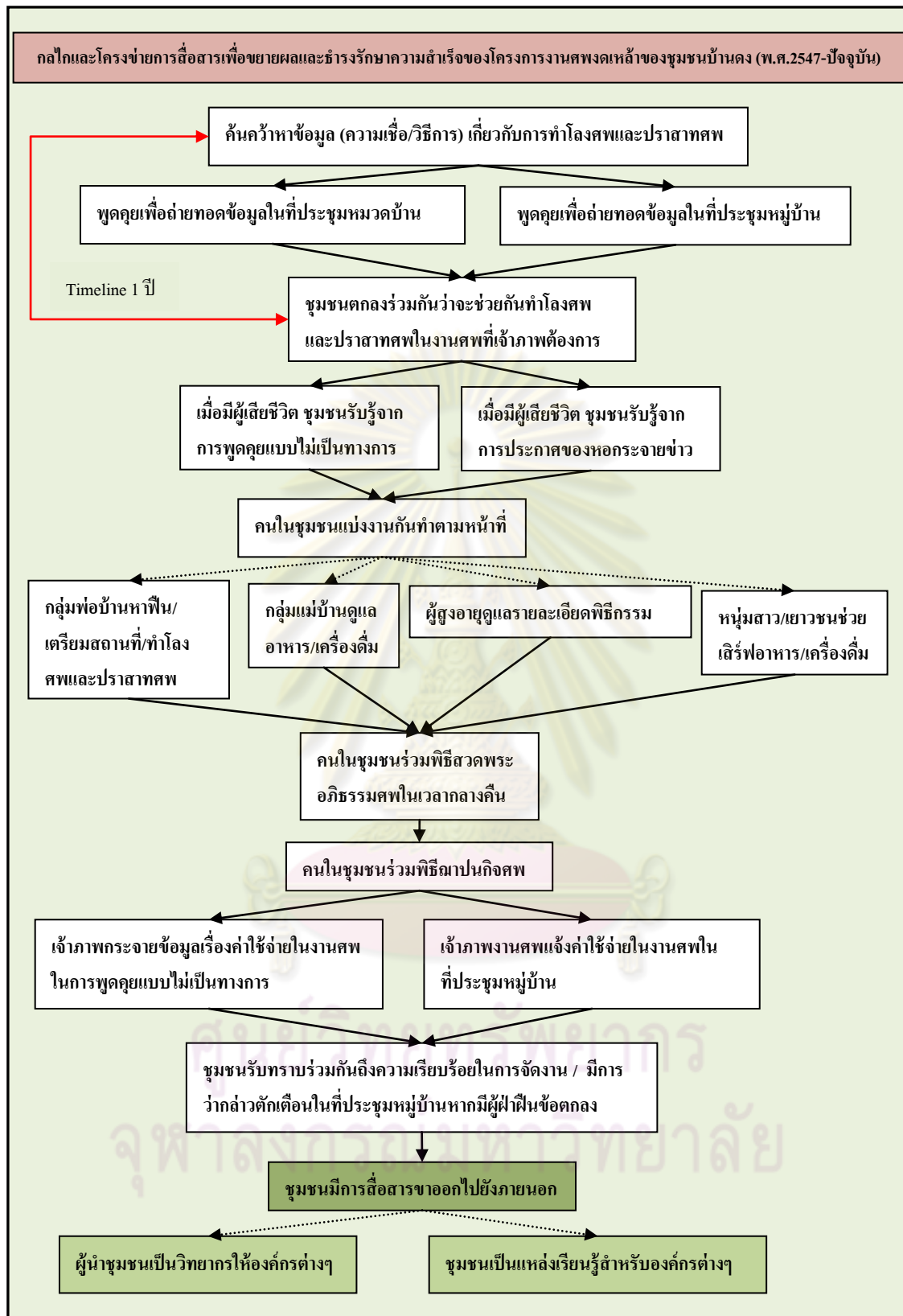

ภาพที่ 6.6: กลุ่มผู้สูงอายุผู้หญิงกำลังช่วยกันมวนบุหรี่สำหรับประกอบในพิธีกรรม

ข้อมูลทั้งหมดข้างต้น สามารถสรุปออกมาเป็นกลไกและโครงข่ายการสื่อสารเพื่อขับเคลื่อน
โครงการงานศพดเหล่าในระยะที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ. 2547-ปัจจุบัน) ได้ดังรูปที่ 6.7 หน้า 286

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 6.7: กลไกและโครงข่ายการสื่อสารเพื่อขยายผลและธำรงรักษาความสำเร็จโครงการงานศพจดเหล่า (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)

เมื่อพิจารณาจากกลไกและโครงสร้างการสื่อสารข้างต้น พบว่ากระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายของพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 ของการศึกษามีจุดเด่นที่น่าสนใจก็คือการให้ความสำคัญกับการสื่อสารด้านข้อมูลเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน สังเกตได้จากกลุ่มแกนนำที่ไม่ได้เร่งรัดให้ชุมชนรับแนวคิดเรื่องการทำโลงศพและปราสาทศพไปดำเนินการทันทีหลังจากโครงการงานศพงดเหล่าประสบความสำเร็จ แต่ได้ใช้ระยะเวลาถึงหนึ่งปีเต็มในการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน โดยมีกระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำโลงศพและปราสาทศพ รวมถึงความคิดเห็นต่างๆ อย่างเต็มที่ ก่อนจะเริ่มลงมือทำ และยังคงพบการใช้กลไกการสื่อสารแบบคู่ขนานปรากฏอยู่เช่นเดิม ได้แก่ 1) ใช้การประชุมหมวดบ้านควบคู่กับการประชุมหมู่บ้านเพื่อถ่ายทอดข้อมูลข่าวสาร 2) ใช้การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการควบคู่กับหอกระจายข่าวเพื่อแจ้งข่าวการเสียชีวิตในหมู่บ้าน 3) ใช้การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการควบคู่กับการประชุมหมู่บ้านเพื่อกระจายข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพ และ 4) ใช้การเป็นวิทยากรในเวทีภายนอกควบคู่กับการเปิดชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ในการสื่อสารขาออก

2. รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

ภายใต้หัวข้อรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนี้ ผู้วิจัยได้จำแนกรูปแบบการสื่อสารที่ปรากฏออกเป็น 2 รูปแบบหลัก ได้แก่ 1) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชน และ 2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอกหรือชุมชนอื่นๆ โดยในแต่ละรูปแบบหลักจะได้นำเสนอรูปแบบย่อยๆ ในหมวดหมู่เดียวกัน และนำเสนอองค์ประกอบต่างๆ ของกระบวนการสื่อสาร เช่นเดียวกันกับที่ได้นำเสนอไว้ก่อนหน้านี้ ดังต่อไปนี้

2.1 รูปแบบการสื่อสารภายในชุมชน ประกอบด้วย 1) การพูดคุยกลุ่มเล็กแบบไม่เป็นทางการ 2) การประชุมหมู่บ้าน 3) การทำกิจกรรมร่วมกันในพิธีกรรมงานศพ และ 4) การประชุมหมวดบ้าน โดยแต่ละรูปแบบมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) การพูดคุยกลุ่มเล็กแบบไม่เป็นทางการ คือการพูดคุย สนทนา ซักถาม เกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ระดับของการสื่อสารเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลและการสื่อสารกลุ่มเล็ก มีความถี่สูงมากที่สุด ในบรรดา รูปแบบการสื่อสารทั้งหมดที่เกิดขึ้นในชุมชน และมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดหรือขยายสารจากบ้านเจ้าภาพงานศพไปสู่ครัวเรือนอื่นๆ ภายในชุมชน

ก. สถานที่ การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการเกิดขึ้นทั้งในพื้นที่ส่วนบุคคล ได้แก่ ภายในบ้านเรือน ใต้ถุนบ้าน หรือข้างรั้วบ้าน รวมถึงในไร่นาด้วย และพื้นที่สาธารณะของชุมชน ได้แก่ วัด ร้านค้า ในชุมชน ถนนในหมู่บ้าน (ในเวลากลางคืน ผู้คนจะออกมาเดินพูดคุยกันตามถนนหรือแม้แต่ที่นั่งล้อมวงกลางถนนในหมู่บ้าน) ศาลาอเนกประสงค์ของชุมชน โรงเรียน ศาลเจ้าพ่อประจำหมู่บ้าน แหล่งน้ำของชุมชน และป่าชุมชน

ข. ผู้ที่มีส่วนร่วม คนทุกเพศทุกวัยในชุมชน แต่ผู้ใหญ่จะมีบทบาทและระดับการมีส่วนร่วมในการสื่อสารเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพสูงกว่าเด็กและเยาวชน ในขณะเดียวกัน ผู้ใหญ่ที่ทำงานอยู่ภายในชุมชนจะมีบทบาทและระดับการมีส่วนร่วมที่สูงกว่าผู้ใหญ่ที่ทำงานอยู่นอกชุมชน สมาชิกชุมชนทั้งเพศหญิงและเพศชายมีบทบาทเป็นผู้ผลิตสารเกี่ยวกับงานศพแต่ละงานเท่าๆ กัน ขึ้นกับประเด็น เช่น สมาชิกเพศชายจะผลิตสารว่าด้วยการจัดเตรียมสถานที่ ขึ้นตอนการประกอบพิธีกรรม การทำโลงศพและปราสาทศพ รวมไปถึงงานอื่นๆ ที่ต้องออกแรง ส่วนสมาชิกเพศหญิงจะผลิตสารว่าด้วยการจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ สิ่งของเครื่องใช้ประกอบพิธีกรรมและการประกอบอาหาร แต่สมาชิกชุมชนเพศหญิงจะมีบทบาทในฐานะผู้แพร่กระจายสารและวาทกรรมสูงกว่าเพศชาย

ค. ช่องทางการสื่อสารและการไหลของข่าวสาร ช่องทางการสื่อสารเป็นการสื่อสารแบบมุขปาฐะผ่านสื่อบุคคล ลักษณะการไหลของข่าวสารเป็นการไหลของข่าวสารในแนวระนาบระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง

ง. สาร สารที่ปรากฏในการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการนั้น จะมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการสอบถามหรือบอกต่อกันว่า งานศพนี้เจ้าภาพจะเก็บศพไว้นานกี่วัน จะซื้อหรือทำโลงศพและปราสาทศพเอง สถานที่ของครอบครัวเจ้าภาพในด้านต่างๆ เช่น สภาพจิตใจ สภาพทางเศรษฐกิจ การเดินทางกลับมาร่วมงานศพของลูกหลานที่อยู่ต่างถิ่น

จ. เป้าหมาย การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการที่เกิดขึ้นในกระบวนการสื่อสารของชุมชน มีเป้าหมายสำคัญ 2 ประการได้แก่ *การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร* (การบอกเล่าพูดคุยถึงรายละเอียดและการเตรียมการจัดงานศพ) และ*การสร้างความเข้าใจร่วมกัน* (การแลกเปลี่ยนข้อมูลดังกล่าว ทำให้คนในชุมชนรู้ถึงบทบาทหน้าที่ของตน รวมทั้งสามารถปรึกษาหารือกันได้ว่าจะต้องทำสิ่งใดก่อนหลัง เช่น กลุ่มพ่อบ้าน จะนัดหมายกันเรื่องเวลาในการไปหาพิน กลุ่มแม่บ้านจะนัดหมายกันไปรับถ้วยชามจากวัดเพื่อทำความสะอาด)

ฉ. ผลลัพธ์ ผลลัพธ์สำคัญที่เกิดขึ้นจากการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการคือการที่คนในชุมชนได้รับรู้และมีข้อมูลที่ใกล้เคียงกันเกี่ยวกับการจัดเตรียมพิธีกรรมงานศพ เกิดความเข้าใจร่วมกัน

ช. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสาร จากการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยพบว่า องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารของการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการนั้นมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน กล่าวคือ ด้วยรูปแบบที่ไม่เป็นทางการ ทำให้การพูดคุยสามารถเกิดขึ้นได้ในสถานที่ๆ หลากหลาย ไม่มีข้อจำกัดเรื่องเวลา สามารถอภิปรายและแลกเปลี่ยนกันได้อย่างเต็มที่และรู้สึกละสลายนอกจากรูปแบบการสื่อสารอื่นๆ

2) การประชุมหมู่บ้าน การประชุมหมู่บ้านยังคงเป็นรูปแบบการสื่อสารอย่างเป็นทางการของชุมชนที่ดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน มีความถี่ในการประชุม อย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง

แต่บางเดือนอาจมีความถี่มากกว่านั้น หากมีประเด็นที่ต้องนำเข้าสู่วาระการประชุมอย่างเร่งด่วน ระดับของการสื่อสารเป็นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ มีขนาดของกลุ่มตั้งแต่ 60-100 คน โดยที่

ก. สถานที่ สถานที่จัดการประชุมหมู่บ้านในระยะที่ 3 นี้ ส่วนใหญ่จะจัดขึ้นที่ ศาลาประชาคมของหมู่บ้านเป็นหลัก โดยช่วงเวลาของการจัดประชุมโดยส่วนใหญ่ในระยะหลังนี้ มักจะเป็นช่วงเช้าประมาณ 7 นาฬิกา หรือช่วงย่ำค่ำ ประมาณ 18 นาฬิกา ทั้งนี้เพื่อให้คนในชุมชน ทั้งที่ทำงานอยู่ภายในชุมชนและที่ทำงานภายนอกชุมชนสามารถเข้าร่วมได้จาก การสังเกตการณ์ การประชุมหมู่บ้านในช่วงเช้าของวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2553 นั้นพบว่าใช้เวลาประชุมหมู่บ้าน ประมาณหนึ่งชั่วโมงครึ่ง ผู้เข้าร่วมจำนวนประมาณ 70 คนนั้น ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มพ่อแม่บ้านที่ ประกอบอาชีพภายในชุมชน

ข. ผู้ที่มีส่วนร่วม ผู้ที่เข้าร่วมการประชุมหมู่บ้านในระยะที่ 3 นี้ ส่วนใหญ่ยังคง เป็นกลุ่มพ่อแม่บ้าน และผู้สูงอายุในชุมชน ส่วนเยาวชนนั้นจะมาเข้าร่วมการประชุมก็ต่อเมื่อ ได้รับมอบหมายจากพ่อแม่หรือผู้ปกครองให้เข้าร่วมประชุมแทน เพื่อให้ครัวเรือนของตนได้รับรู้ รับทราบข้อมูลข่าวสารทันเหตุการณ์

ภาพที่ 6.8: แม่บ้านคนหนึ่งกำลังลงชื่อเข้าร่วมประชุมหมู่บ้าน

ค. ช่องทางการสื่อสารและการไหลของข่าวสาร ช่องทางการสื่อสารเป็นการ สื่อสารแบบมุขปาฐะผ่านสื่อบุคคล ลักษณะการไหลของข่าวสารเป็นการไหลของข่าวสารในแนว ระนาบระหว่างคนในหมวดบ้านเดียวกันซึ่งมีความคุ้นเคยกันสูง

ง. สาร สารที่ปรากฏในการประชุมหมู่บ้านในระยะที่ 3 ยังคงมีเนื้อหา เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ต่างๆ ของชุมชนตามสถานการณ์จริง อาทิ การปรึกษาหารือเรื่องปัญหาภัยแล้ง การซักถามถึงการบริหารจัดการประปาหมู่บ้าน รวมถึงการสรรหาผู้รับผิดชอบดูแลประปา หมู่บ้านคนใหม่ จากการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับคนในชุมชนและการสัมภาษณ์แกนนำ โครงการ พบว่าการงดเหล้าในงานศพนั้นไม่ปรากฏเป็นวาระในที่ประชุมในการศึกษาระยะที่ 3 นี้

เนื่องจากไม่พบว่ามีการฝ่าฝืนหรือลักลอบคืบคลานในพิธีกรรมงานศพแต่อย่างใด แต่ก็สามารถคาดการณ์ได้ว่าหากเกิดการละเมิดข้อตกลงเรื่องงานศพคเหล่า ประเด็นดังกล่าวก็จะถูกหยิบยกมาพูดถึงในการประชุมหมู่บ้านส่วนประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมงานศพที่ยังนำมาสื่อสารในที่ประชุมก็คือความเรียบร้อยหลังการจัดงานเสร็จสิ้น และการแจ้งให้ที่ประชุมทราบว่าหลังจัดงานแล้วเจ้าภาพมีเงินเหลือหรือไม่

จ. เป้าหมาย การประชุมหมู่บ้าน ยังคงมีเป้าหมายสำคัญเหมือนในระยะที่ 2 กล่าวคือเน้นผลิตและแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ต่างๆ ของชุมชน เพื่อสร้างความเข้าใจหรือแก้ไขปัญหาร่วมกัน รวมไปถึงการจัดวางระว่าสารของชุมชนด้วย

จ. ผลลัพธ์ ผลลัพธ์สำคัญที่เกิดขึ้นจากการประชุมหมู่บ้าน คือการที่คนในชุมชนได้ร่วมกันแลกเปลี่ยนและแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารที่มีผลกระทบต่อชุมชน รวมไปถึงการร่วมกันวางแผน ตัดสินใจ และกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวที่เกิดขึ้น

ข. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสาร

องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารของการประชุมหมู่บ้านนั้นมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน กล่าวคือ ด้วยรูปแบบการประชุมที่เป็นทางการ (มีการลงรายชื่อผู้เข้าร่วมประชุม มีผู้บันทึก และสรุปประเด็นสำคัญในการประชุมแจ้งให้ผู้เข้าร่วมประชุมทราบก่อนปิดการประชุม) รวมถึงประเด็นที่นำเสนอในที่ประชุมก็ล้วนเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของคนในชุมชน ทำให้สมาชิกให้ความสำคัญกับการประชุมหมู่บ้าน ทั้งนี้ แม้ผู้ที่ไม่ได้เข้าร่วมประชุมเนื่องจากเหตุต่างๆ ก็ จะคอยติดตามชกถามเรื่องราวในที่ประชุมจากสมาชิกที่มาประชุมตนเองก็ได้ให้ความสำคัญกับข้อตกลงต่างๆ ที่ได้สรุปร่วมกันไว้ในการประชุมโดยมีการจดบันทึกการประชุมทุกครั้ง (สมุดที่จดบันทึกการประชุมจะเก็บรักษาไว้ที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งคนในชุมชนสามารถขอดูได้ แต่ไม่ค่อยมีผู้ขอดูมากนัก) ที่ผ่านมากการจดบันทึกการประชุมได้นำมาใช้ประโยชน์ในกรณีที่มีผู้กังขาหรือสงสัยในประเด็นต่างๆ ก็ใช้บันทึกการประชุมเป็นแหล่งอ้างอิง เช่น ครั้งหนึ่ง ที่ประชุมหมู่บ้านมีการลงมติว่าจะจัดงานฉลองกุฏิพระหลังใหม่ ในภายหลังมีคนในชุมชนบางคนคัดค้านไม่เห็นด้วยกับการจัดงาน จึงมีการนำบันทึกการประชุมมาตรวจสอบดูแล้วพบว่าบุคคลดังกล่าวไม่เข้าร่วมประชุมในครั้งนั้น ชุมชนจึงไม่รับฟังความคิดเห็นที่เกิดขึ้นภายหลังการลงมติในที่ประชุม เพราะถือว่าบุคคลดังกล่าวไม่รักษาสติธิ์ของตนในการเข้าร่วมประชุมเอง เป็นต้น

ด้วยเหตุนี้ ถึงแม้ว่าในปัจจุบัน ประเด็นเรื่องงานศพคเหล่าจะไม่ เป็นวาระในการประชุม แต่ก็สามารถคาดการณ์ได้ว่า หากวันใดก็ตาม แนวปฏิบัติเรื่องการงคเหล่าในงานศพได้เปลี่ยนแปลงไป ชุมชนก็จะใช้ การประชุมหมู่บ้านเป็นรูปแบบการสื่อสารอย่างเป็นทางการเพื่อระดมความคิดเห็นของชุมชนในการดำเนินการร่วมกัน

3) การทำกิจกรรมร่วมกันในพิธีกรรมงานศพ รูปแบบของการทำกิจกรรมร่วมกันในพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 ของการศึกษายังคงมีรายละเอียดของกิจกรรมคงเดิม คือการรวมกลุ่มกันเพื่อประกอบอาหาร จัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ ร่วมพิธีสวดศพและเผาศพ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมกลุ่มย่อยที่เกิดขึ้นใหม่คือการทำโลงศพและปราสาทศพ โดยที่

ก. สถานที่ การทำกิจกรรมร่วมกันในพิธีกรรมงานศพจะเกิดขึ้นทั้งในสถานที่ส่วนบุคคลและสถานที่สาธารณะ สถานที่ส่วนบุคคล คือภายในบ้านเรือนและบริเวณบ้านของบ้านเจ้าภาพงานศพ ส่วนสถานที่สาธารณะคือวัด (สถานที่เก็บสิ่งของส่วนกลาง เช่น โลงเย็น) และป่าช้า ซึ่งเป็นที่ฌาปนกิจศพ

ข. ผู้ที่มีส่วนร่วม คนทุกเพศทุกวัยในชุมชน แต่โดยส่วนมากจะเป็นผู้สูงอายุและกลุ่มพ่อบ้านแม่บ้าน ทั้งนี้ระดับของการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนนั้น อาจแบ่งได้เป็น ผู้ที่มีบทบาทและระดับการมีส่วนร่วมที่สูงที่สุดคือครอบครัวเจ้าภาพงานศพ ญาติหรือเพื่อนบ้านที่ใกล้ชิด และผู้ประกอบพิธีกรรม ส่วนเพื่อนบ้านอื่นๆ จะมีส่วนร่วมในกิจกรรมอื่นๆ เช่น การเตรียมสถานที่ การปรุงอาหารรับรองแขก และการจัดเตรียมข้าวของเครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรม ส่วนกิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพซึ่งเพิ่มเติมเข้ามาใน ผู้ที่มีส่วนร่วมคือกลุ่มพ่อบ้านซึ่งมีฝีมือทางด้านงานช่างที่มารวมตัวกันเพื่อการนี้โดยเฉพาะ และผู้วิจัยยังสังเกตพบว่า นอกเหนือจากกลุ่มพ่อบ้านที่ทำโลงศพแล้ว พ่อบ้านคนอื่นๆ ที่ไม่ได้มีฝีมือทางช่างก็มักจะมารวมตัวกันอยู่ในพื้นที่ๆ มีการทำโลงศพและปราสาทศพ โดยเป็นลูกมือช่วยหยิบจับ อุปกรณ์ หรือพูดคุยเล่นหัวเพื่อสร้างความผ่อนคลาย ส่วนเด็กและเยาวชนจะมีบทบาทในการบริการน้ำและอาหารหรือช่วยหยิบจับสิ่งของตามแต่ผู้ใหญ่จะไหว้วาน

ค. ช่องทางการสื่อสารและการไหลของข่าวสาร ช่องทางการสื่อสารเป็นการสื่อสารด้วยกิจกรรมและการพูดคุยผ่านสื่อบุคคล ลักษ ณะการไหลของข่าวสารเป็นการไหลของข่าวสารในแนวระนาบระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง แต่มีการไหลของข่าวสารในแนวตั้งปรากฏอยู่บ้าง ได้แก่ การสื่อสารระหว่างผู้ใหญ่กับเด็ก ซึ่งโดยมากเป็นการบอกให้ทำสิ่งต่างๆ

ง. สาร สารที่ปรากฏในการทำกิจกรรมร่วมกันระหว่างพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 นี้ ยังคงมีเนื้อหาสาระโดยรวมคล้ายคลึงกับในระยะที่ 2 เช่น เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับผู้เสียชีวิต ครอบครัว และเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน แต่สารที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการจดเหล้าในงานศพนั้นไม่ค่อยปรากฏในระยะที่ 3 นี้ แต่การลงพื้นที่เพื่อเก็บ ข้อมูลของนักวิจัยในพิธีกรรมงานศพ ก็ทำให้เกิดการพูดคุยเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวขึ้นมาอีกครั้ง โดยผู้ที่ผู้วิจัยสนทนาด้วยมักให้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพพิธีกรรมงานศพก่อนทำโครงการงานศพจดเหล้า ความไม่มั่นใจของตนว่าโครงการดังกล่าวจะสำเร็จได้จริง รวมไปถึงประสบการณ์ตรงที่ ตนเองได้สัมผัสถึงความแตกต่างระหว่างสภาพการจัดงานศพในอดีตกับปัจจุบัน

“บ่เตี้ยบ้านเฮาคนรวยคนจนจัดงานศพเหมือนกันมด บ่หื้อมีเหล่า ายะข้าวเจ้า
 ประยัดเสี้ยงข้าวสอง ถังปายกินก็ บแก้งเขียวหวาน (เดียนี่ บ้านเรากนรวยคนจนจัดงานศพ
 เหมือนกันหมด ไม่หื้อมีเหล่า ทำข้าวเจ้าประยัด ใช้ข้าวสารสองถังกว่า กินกับแก้งเขียวหวาน)”
 (ทองเพ็ญ จันทมุด, สทนากลุ่ม, 23 กันยายน 2552)

จ. เป้าหมาย การทำกิจกรรมร่วมกันในระหว่างพิธีกรรมงานศพในระยะที่
 3 มีเป้าหมายหลักเพื่อร่วมกันประกอบพิธีกรรมให้ผู้เสียชีวิตไปสู่สุคติและสร้างขวัญกำลังใจให้กับ
 ครอบครัวของเจ้าภาพ แต่ในขณะที่เดียวกันกิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพที่เกิดขึ้นมาใหม่
 นั้น ก็มีเป้าหมายสำคัญเพื่อทดแทนกิจกรรมการดื่มกินสังสรรค์ในพิธีกรรมงานศพ ซึ่งนอกจากจะ
 ทำให้ผู้ร่วมงานได้มีกิจกรรมทำร่วมกันแล้ว ยังมีเป้าหมายเพื่อประหยัดค่าใช้จ่ายใน พิธีกรรมอีก
 ด้วย

จ. ผลลัพธ์ ผลลัพธ์สำคัญที่เกิดขึ้นจากการทำกิจกรรมร่วมกันระหว่าง
 พิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 ของการศึกษาก็คือการที่ชุมชนยังคงแนวทางและวิถีของการงดเหล้าใน
 งานศพอย่างต่อเนื่อง และการทำกิจกรรมร่วมกันก็ทำให้ชุมชนเกิดความสามัคคีปรองดองมากยิ่งขึ้น
 อีกด้วย

ข. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสาร จากการ
 วิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยพบว่า องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารของการทำกิจกรรมร่วมกัน
 ระหว่างพิธีกรรมงานศพนั้นมีความสัมพันธ์ระหว่างกันดังต่อไปนี้ การทำกิจกรรมร่วมกันระหว่าง
 พิธีกรรมงานศพเป็นการสื่อสารที่ผสมผสานรูปแบบการสื่อสารทั้งที่เป็นพิธีการ (ช่วงพิธีกรรม เช่น
 การอาบน้ำศพ การตราสัง การสวดศพ การทำบุญเลี้ยงพระ) และไม่เป็นพิธีการ (การทำอาหาร การ
 เตรียมสิ่งของเครื่องใช้และสถานที่ในการทำพิธีกรรม) ซึ่งส่งผลต่อชุมชนทั้งในแง่ของการสืบทอด
 วิถีความเชื่อ และเป็นกิจกรรมที่ช่วยกระชับความสัมพันธ์ของคนกลุ่มต่างๆ ภายในชุมชน ทำให้ได้
 มีโอกาสสนทนาไต่ถามทุกข์สุขและได้แสดงน้ำใจช่วยเหลือกัน ทั้งในรูปแบบของสิ่งของ เงินทอง
 กำลังแรงงาน และการให้กำลังใจ ซึ่งผลลัพธ์ที่สำคัญซึ่งเกิดขึ้นจากการสื่อสารในลักษณะดังกล่าวก็
 คือชุมชนที่มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น

4) การประชุมหมวดบ้าน การประชุมหมวดบ้านในระยะที่ 3 ของการศึกษายังคงเป็น
 รูปแบบการสื่อสารที่สำคัญของชุมชน การประชุมในแต่ละครั้งเกิดขึ้นจากการนัดหมายสมาชิกที่
 อาศัยอยู่ในหมวดบ้านเดียวกัน เป็นการสื่อสารกลุ่มขนาดกลาง ถึงแม้ในปัจจุบันชุมชนจะไม่ได้มี
 การประชุมหมวดบ้านว่าด้วยโครงการงานศพงดเหล้าอีกต่อไป แต่ยังคงมีการประชุมหมวดบ้านว่า
 ด้วยประเด็นวาระต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับคนในชุมชนอยู่เสมอ แต่ความถี่ในการประชุมหมวดบ้านก็จะ

ลดน้อยลงเมื่อเทียบกับช่วงเวลาที่มีการผลักดันโครงการงานศพดเหล่า ซึ่งมีความถี่ในการประชุม
หมวดบ้านสูงมากในห้วงเวลาดังกล่าว

ก. สถานที่ การประชุมหมวดบ้านนั้นยังคงใช้พื้นที่สาธารณะที่อยู่ใกล้เคียงกับ
หมวดบ้านนั้นๆ ในการประชุม ได้แก่ วัด ถนนในหมู่บ้าน และศาลาประชาคมของหมู่บ้าน รวมไปถึง
ถึงลานบ้านของคนในหมวดบ้านคนใดคนหนึ่ง

ข. ผู้ที่มีส่วนร่วม ในการประชุมหมวดบ้านนั้น สมาชิกส่วนใหญ่ที่เข้าร่วม
ประชุมหมวดบ้านโดยมากจะเป็นผู้ใหญ่วัยทำงานและคนสูงอายุ เยาวชนจะมีบทบาทในเวทีประชุม
หมวดบ้านในกรณีที่ได้รับมอบหมายจากพ่อแม่หรือผู้ปกครองให้เข้าร่วมประชุมแทน

ค. ช่องทางการสื่อสารและการไหลของข่าวสาร ช่องทางการสื่อสารเป็นการ
สื่อสารแบบมุขปาฐะผ่านสื่อบุคคล ลักษณะการไหลของข่าวสารเป็นการไหลของข่าวสารในแนว
ระนาบระหว่างคนในหมวดบ้านเดียวกันซึ่งมีความคุ้นเคยกันสูง แต่ใน ขณะเดียวกัน รูปแบบการ
สื่อสารยังคงมีความกำกวมทั้งระหว่างความเป็นทางการและไม่เป็นทางการ (มีการนัดหมายประชุมที่
ชัดเจน/ประเด็นเกี่ยวข้องกับสิทธิและผลประโยชน์/บรรยากาศของการพูดคุยไม่เป็นทางการ)

ง. สาร สารที่ปรากฏในการประชุมหมวดบ้านในระยะที่ 3 นี้ มีทั้งวาระที่เป็น
เรื่องใกล้ตัวภายในชุมชนหมู่บ้านหรือหมู่บ้านใกล้เคียง เช่น ข้อตกลงเรื่องการใช้ทรัพยากร การเก็บ
เงินค่าน้ำประปา การกำจัดขยะ การส่งตัวแทนเข้าร่วมทำบุญกับหมู่บ้านใกล้เคียง และวาระที่เป็น
เรื่องผลประโยชน์หรือสิทธิของคนในชุมชน บางครั้งเป็นเรื่องเร่งด่วนที่ต้องการกระจายข่าวสารให้
ทันทั่วถึง หรือบางครั้งเป็นเรื่องที่ชุมชนต้องตัดสินใจร่วมกัน เมื่อผู้ใหญ่บ้านไปประชุมร่วมกับทาง
อำเภอมาแล้วก็จะรีบแจ้งให้หัวหน้าหมวดบ้านทราบเพื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาถ่ายทอดให้สมาชิก
ในหมวดบ้านของตนได้รับรู้เพื่อนำข้อมูลไปพิจารณาก่อน แล้วนัดหมายประชุมหมู่บ้านเพื่อให้คน
ในชุมชนร่วมกันตัดสินใจอีกครั้งในที่ประชุมหมู่บ้าน

จ. เป้าหมาย การประชุมหมวดบ้านในระยะที่ 3 มีเป้าหมายสำคัญ 3 ประการ
ได้แก่ การ ถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การสร้างความเข้าใจร่วมกัน และการหาข้อสรุป
ร่วมกันเกี่ยวกับประเด็นวาระต่างๆ ของหมวดบ้านนั้นๆ

ฉ. ผลลัพธ์ ผลลัพธ์สำคัญที่เกิดขึ้นจากการประชุมในหมวดบ้านคือการที่
สมาชิกของแต่ละหมวดบ้านได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต
ในมิติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นมิติด้านสังคม การเมือง หรือเศรษฐกิจ รวมถึงทำให้สามารถวางแผนการ
ทำงาน หรือหาข้อสรุปเกี่ยวกับประเด็นต่างๆ ที่ยกขึ้นมาพูดคุยได้

ช. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสาร จากการ
วิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยพบว่าองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารของการประชุมหมวดบ้าน
นั้นมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน กล่าวคือ มีลักษณะที่ผสมผสานระหว่างการสื่อสารแบบเป็นทางการ
และไม่เป็นทางการ ทำให้ประเด็นที่เป็นวาระของการประชุมหมวดบ้านจะได้รับการหยิบยกขึ้นมา

พิจารณาอย่างจริงจังในบรรยากาศที่ไม่เคร่งเครียด ด้วยรูปแบบการสื่อสารลักษณะนี้ ทำให้คนทั้งชุมชนได้แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารอย่างทั่วถึง สามารถแบ่งงานหรือกำหนดภาระหน้าที่ได้อย่างเหมาะสม นำไปสู่การทำงานร่วมกันภายในหมวดบ้าน โดยมีการวางแผน หรือมีข้อสรุปที่ทุกคนพึงพอใจ ส่งผลให้เกิดความสามัคคีปรองดองกันตั้งแต่ในระดับหมวดบ้านซึ่งเป็นกลุ่มย่อยๆ ไปจนถึงภาพรวมของหมู่บ้าน

2.2 รูปแบบการสื่อสารกับหน่วยงานภายนอกและชุมชนอื่นๆ กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในระยะที่ 3 ประกอบด้วย 1) การเป็นวิทยากรเผยแพร่ความรู้ให้กับชุมชนอื่นๆ และ 2) การเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับชุมชนและหน่วยงานภายนอก โดยแต่ละรูปแบบมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) การเป็นวิทยากรเผยแพร่ความรู้ให้กับชุมชนอื่นๆ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการเป็นวิทยากรเผยแพร่ความรู้ให้กับชุมชนอื่นๆ เกี่ยวกับโครงการงานศพงดเหล้า ก็คือนายอินแก้ว เรือนปานันท์ ส่วนแกนนำโครงการคนอื่นๆ ไม่ได้ทำบทบาทนี้มากนัก นายอินแก้วมักจะได้รับเชิญจากหน่วยงานภายนอก โดยเฉพาะจากสถาบันเสนาะพญา ซึ่งเป็นองค์กรเอกชนที่ดำเนินการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าในระดับจังหวัด รายละเอียดเกี่ยวกับรูปแบบการสื่อสารด้วยการเป็นวิทยากรมีดังต่อไปนี้

ก. สถานที่ สถานที่ในการเป็นวิทยากรเผยแพร่ความรู้ของนายอินแก้ว มีทั้งสถานที่ภายในชุมชน เช่น ลานวัด ลานอเนกประสงค์ของชุมชนต่างๆ และสถานที่ของหน่วยงานราชการและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เช่น ห้องประชุมองค์การบริหารส่วนตำบลต่างๆ ตามแต่ผู้จัดงานจะกำหนด

ข. ผู้ที่มีส่วนร่วม ผู้ที่มีส่วนร่วมในการเป็นวิทยากรของนายอินแก้วจะเป็นคนจากภายนอกชุมชน ซึ่งมีทั้งข้าราชการปกครอง เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และชาวบ้านในชุมชนอื่นๆ ภายในจังหวัดลำปาง และจังหวัดใกล้เคียง จากการสังเกตการณ์การเป็นวิทยากรของนายอินแก้วในหลายเวที ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะของการมีส่วนร่วมในช่วงต้นนั้น นายอินแก้วจะทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสาร โดยถ่ายทอดประสบการณ์การทำงานของชุมชนบ้านดงให้ผู้อื่นได้รับรู้ ผู้เข้าร่วมรับฟังจะเป็นผู้รับสาร แต่ในช่วงท้ายของการพูดคุย จะมีการเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วม ได้มีโอกาสซักถามและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในประเด็นที่วิทยากรนำเสนอไป

ภาพที่ 6.9: นายอินแก้วขณะเป็นวิทยากรพูดคุยเรื่องโครงการงานศพดเหล่า

ค. ช่องทางการสื่อสารและการไหลของข่าวสาร ช่องทางการสื่อสารเป็นการสื่อสารด้วยกิจกรรมการเสวนาและการพูดคุยผ่านสื่อบุคคล ลักษณะการไหลของข่าวสารเป็นการไหลของข่าวสารโดยส่วนใหญ่เป็นในแนวระนาบระหว่างนายอินแก้วกับผู้คนในชุมชนอื่นๆ แต่ก็มีในบางกรณีที่นายอินแก้วเป็นวิทยากรให้กับหน่วยงานราชการ ซึ่งในกรณีนี้ถือได้ว่าทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแนวดิ่ง จากล่างขึ้นสู่บน (จากชาวบ้านธรรมดาไปสู่เจ้าหน้าที่ของรัฐ)

ง. สาร สารที่ปรากฏในการเป็นวิทยากรของนายอินแก้วนั้น มีเนื้อหาหลักคือการบอกเล่าและถ่ายทอดประสบการณ์ตรงของตนเองและชุมชนในการดำเนินโครงการงานศพดเหล่า ซึ่งจะมีประเด็นสำคัญที่นายอินแก้วนำเสนอในแต่ละเวที ได้แก่ ที่มาและแรงบันดาลใจ (เรื่องราวของคนในชุมชนที่ต้องอพยพเข้าเมืองเพื่อทำงานใช้หนี้งานศพ) วิธีการดำเนินงาน ปัญหาที่พบเจอตลอดระยะเวลาดำเนินการและวิธีการแก้ไข รวมถึงข้อมูลต่างๆ ที่ศึกษาประกอบเพื่อใช้ชี้แจงทำความเข้าใจกับคนในชุมชน (ข้อมูลค่าใช้จ่ายในการทำโลงศพ ข้อมูลด้านความเชื่อเกี่ยวกับการอุทิศปราสาทให้ผู้ตาย)

จ. เป้าหมาย การเป็นวิทยากรของนายอินแก้วมีเป้าหมายสำคัญเพื่อสร้างแรงบันดาลใจให้ผู้คนในชุมชนอื่นๆ เกิดความตื่นตัวที่จะดำเนิน โครงการงานศพดเหล่าด้วยพลังของชุมชนเอง โดยเกิดความเชื่อมั่นว่าคนในชุมชนสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงได้หากร่วมมือกัน

ฉ. ผลลัพธ์ ผลลัพธ์สำคัญที่เกิดขึ้นจากการเป็นวิทยากรของนายอินแก้วส่งผลให้เรื่องราวการดเหล่าในงานศพของชุมชนได้รับการผลิตซ้ำ อีกทั้ง ผู้เข้าร่วมวงเสวนาหลายคนเกิดแรงบันดาลใจและเกิดความเชื่อมั่นว่าชุมชนของตนก็สามารถทำได้ แต่การพัฒนาไปสู่การดำเนินงานจริงนั้น แต่ละชุมชนต้องอาศัยปัจจัยอีกหลายประการมาประกอบ ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับการขยายผลในชุมชนอื่นๆ จะได้กล่าวถึงในบทที่ 9 ว่าด้วยเรื่องกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จอย่างไรก็ดี มีตัวอย่างความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมเสวนาบางคนที่เคยมีโอกาสรับฟังนายอินแก้ว ดังนี้

“ดีแต่ถ้า ได้มาฟังลุงแก้วเป็นอุ๊ เป็นเล่าที่อึ้ง ฟัง เธาก่อนว่าบ้านเธอก็เหมือน บ้านเป็น คนบ้านคงเป็นยะ ได้ ยะยังบ้านเฮาจะยะบ่ได้ (ดีจริงๆ ได้มาฟังลุงแก้วพูด ลุงเล่าให้ฟัง เรา ก็เห็นว่าบ้านเราก็เหมือนบ้านลุง คนบ้านคงยังทำได้ ทำไมบ้านเราจะทำไม่ได้)” (จันทมณี ปวงคำ , สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2553)

“เป็นเล่าแล้วมันจับใจ ปี่จ่า ได้ดีว่าคนบ้านเป็นละบ้าน ไปเซาะเงินสายหนึ่งงาน ปอย ลุงแก้วเป็นก้อชาวบ้านธรรมดา เป็นยังมีใจไคยะที่อู้ บ้านเป็น (ลุงเล่าแล้วมันจับใจ ที่ จำได้ที่ว่า คนบ้านลุงต้องจากบ้านไปหาเงินใช้หนึ่งงานศพ ลุงแก้วก็เป็นชาวบ้านธรรมดา ลุงยังมีใจอยากทำให้ ชุมชนของตัวเอง)” (ฉัชชา วิจรรยา, สัมภาษณ์, 21 พฤศจิกายน 2552)

ข. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสาร จากการ วิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยพบว่า องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสาร ของการเป็นวิทยากรมี ความสัมพันธ์ระหว่างกันดังต่อไปนี้ การ เป็นวิทยากรของนายอื่นแก้วนั้น ด้วยลักษณะการถ่ายทอด ของนายอื่นแก้วที่พูดภาษาท้องถิ่นทำให้สามารถลดช่องว่างระหว่างนายอื่นแก้วกับผู้รับสารที่เป็น ชาวบ้านทั่วไปได้ดี แต่ที่สะท้อนความแตกต่างที่ชัดเจนเมื่อนายอื่นแก้วไปเป็นวิทยากรให้กับ เจ้าหน้าทีภาครัฐ ซึ่งนายอื่นแก้วเองก็ตระหนักในประเด็นนี้ ดังนั้น ทุกครั้งของการเป็นวิทยากร นาย อื่นแก้วจะเกริ่นนำเสมอว่าสิ่งที่จะพูดต่อไปนี้เป็นสิ่งที่เรียนรู้มาจากชีวิตจริง มาจากประสบการณ์ ของตนเองและชุมชน ซึ่งลักษณะการพูดดังกล่าว ส่งผลให้สามารถลดช่องว่างระหว่างนายอื่นแก้ว และกลุ่มผู้เข้าร่วมการประชุม รวมถึงการเปิด โอกาสให้ผู้เข้าร่วมสามารถพูดคุยซักถามได้ ทั้งใน ระหว่างการเสวนาและช่วงรับประทานอาหาร ก็ทำให้ผู้ฟังสามารถเปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้ส่งสาร ได้มากยิ่งขึ้น และส่งผลให้ผู้ที่มีข้อข้องใจในประเด็นต่างๆ จากสารที่นายอื่นแก้วนำเสนอ ก็สามารถ ซักถามจนหายข้องใจ

2) การเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับชุมชนและหน่วยงานภายนอก นับจากการเริ่มต้นทำ โครงการงานศพพดเหล่าในปี พ.ศ.2545 เป็นต้นมา ชุมชนบ้านดงก็ได้กลายเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับ ชุมชนอื่นๆ และหน่วยงานภายนอก แต่การเข้ามาศึกษาดูงานของหน่วยงานภายนอกที่เข้ามาอย่าง จริงจังก็ไม่ได้มีจำนวนมากนัก โดยส่วนมากจะเป็นสถาบันการศึกษา อาทิ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ และมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ซึ่งอาจารย์นำนักศึกษามาเรียนรู้ชุมชน ส่วนชุมชนจากต่างจังหวัดที่ เข้ามาศึกษาดูงานคือชุมชนจากจังหวัดเลย ราชละเอียดต่างๆ เกี่ยวกับการเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับ ชุมชนและหน่วยงานภายนอกมีดังต่อไปนี้

ก. **สถานที่** สถานที่ในการเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนบ้านดงก็คือรอบๆ หมู่บ้าน เนื่องจากผู้ที่เข้ามาศึกษาเรียนรู้ นั้นมักจะไม่ได้เข้ามาในช่วงที่มีพิธีกรรมงานศพ ลักษณะของการศึกษาดูงานก็คือการเยี่ยมชมรอบหมู่บ้านและพูดคุยสนทนากับผู้คนภายในชุมชน

ภาพที่ 6.10: ป้ายแหล่งเรียนรู้งานวิจัยที่ สกว.นำมาติดตั้งภายในชุมชน

ข. **ผู้ที่มีส่วนร่วม** ผู้ที่มีส่วนร่วมในการเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับชุมชนหรือหน่วยงานภายนอกประกอบไปด้วยกลุ่มคน 2 กลุ่ม กลุ่มแรกคือ **กลุ่มคนจากภายนอกที่เข้ามาศึกษาชุมชน** ส่วนกลุ่มที่สองคือ **คนในชุมชนบ้านดงที่เป็นแหล่งข้อมูลบุคคลให้กับผู้มาศึกษาดูงาน** โดยผู้ที่มีบทบาทการมีส่วนร่วมสูงที่สุดก็คือแกนนำชุมชน ได้แก่ นายอินแก้ว ผู้ใหญ่บ้าน นางวิไลวรรณ และนายทรงสิทธิ์ รวมถึงแกนนำโครงการคนอื่นๆ แต่ในขณะเดียวกัน ชาวบ้านในชุมชนคนอื่นๆ ก็มีส่วนร่วมในการพูดคุยและตอบคำถามต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับ เหตุการณ์การงดเหล้าในงานศพได้ หากผู้ที่เข้ามาศึกษาดูงานเข้าไปทักทายและชวนสนทนา จากประสบการณ์ในการเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัย ผู้วิจัยสังเกตว่าเมื่อคนในชุมชนเกิดความคุ้นเคยในตัวนักวิจัยแล้ว ทุกคนที่ผู้วิจัยได้สนทนาด้วยต่างบอกเล่าถึงประสบการณ์ในการร่วมกันทำโครงการงานศพงดเหล้าของชุมชนด้วยศรัทธาหรือรัก และภาคภูมิใจ โดย รู้สึกว่าตนได้ร่วมเป็นส่วนหนึ่งของโครงการ ในลักษณะใดลักษณะหนึ่งเสมอ ประเด็นนี้สะท้อนว่ากระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่กลุ่มแกนนำใช้ในการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้า นั้นส่งผลให้คนในชุมชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ (sense of belonging) ในตัวโครงการ

ค. **ช่องทางสื่อสารและการไหลของข่าวสาร** ช่องทางการสื่อสารเป็นการสื่อสารด้วยการพูดคุยผ่านสื่อบุคคลพร้อมทั้งสังเกตการณ์สภาพการณ์ต่างๆ ภายในชุมชน ลักษณะการไหลของข่าวสารเป็นการไหลของข่าวสารในแนวระนาบระหว่างคนในชุมชนกับผู้มาศึกษาดูงาน

ง. **สาร** สารที่ปรากฏในการเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนนั้นสามารถจำแนกได้เป็น 2 ประเภท ประเภทแรกจะมีเนื้อหาสาระหลักเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ที่คนในชุมชนแต่ละคนได้มีส่วนร่วมกระทำในโครงการงานศพงดเหล้า รวมทั้งความรู้สึกและความคิดเห็นของแต่ละคนต่อ

กิจกรรมดังกล่าว หรือกล่าวได้ว่า เป็นสารที่มีสาระเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและประสบการณ์ของผู้ที่เกี่ยวข้อง สารประเภทที่สองคือสารที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเหตุผลและกลยุทธ์การสื่อสารลักษณะต่างๆ ในการดำเนินกิจกรรมโครงการงานศพจดเหล่า ซึ่งสารประเภทนี้จะถูกผลิตโดยกลุ่มแกนนำโครงการ

จ. เป้าหมาย เป้าหมายของการเป็นแหล่งเรียนรู้คือการเปิดโอกาสให้ผู้คนจากภายนอกได้เข้ามาสังเกตการณ์สภาพชุมชนและพูดคุยเพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับผู้คนในชุมชนซึ่งจะทำให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นว่าเพราะเหตุใดชุมชนแห่งนี้จึงสามารถดำเนินโครงการงานศพจดเหล่าได้สำเร็จ และได้นำความรู้ความเข้าใจดังกล่าวไป ต่อยอดขยายผลในพื้นที่ชุมชนของตนหรือใช้ประโยชน์ในทางต่างๆ ต่อไป

จ. ผลลัพธ์ ผลลัพธ์สำคัญจากการที่ชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับชุมชนหรือหน่วยงานภายนอกมี 2 แง่มุมด้วยกัน ในแง่มุมแรก ผู้คนจากภายนอกที่มาศึกษาเรียนรู้ชุมชนบ้านดงก็จะได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวทางการจดเหล่าในงานศพ รวมถึงเกิดความมั่นใจถึงข้อดีและประโยชน์ของโครงการ ในขณะที่เดียวกันผลลัพธ์จากการที่มีผู้คนจากภายนอกมาศึกษาเรียนรู้ชุมชนก็ส่งผลให้เรื่องราวการจดเหล่าในงานศพของชุมชนได้รับการผลิตซ้ำ คนในชุมชนบ้านดงเองเกิดความรักและภาคภูมิใจในชุมชนของตน รวมทั้งการที่ได้รับการยกย่องเชิดชูจากภายนอกก็ส่งผลให้ชุมชนเกิดความตระหนักว่าจะต้องรักษาวิถีปฏิบัติของชุมชนในการจดเหล่าภายในงานศพให้ได้ต่อไป เพื่อรักษาชื่อเสียงของชุมชนตนเอง

ข. ความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสาร จากการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยพบว่า องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารของการเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนนั้นมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน กล่าวคือ เมื่อชุมชนกลายเป็นที่รู้จักเพราะการเผยแพร่ของสกว. ก็ส่งผลให้มีผู้คนและหน่วยงานจำนวนหนึ่งที่สนใจเข้ามาศึกษาดูงานภายในชุมชน ซึ่งการเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนนั้นยังเป็นไปตามธรรมชาติ และไม่เป็นทางการ กล่าวคือ ผู้เข้ามาศึกษาดูงานสามารถพบปะพูดคุยกับคนในชุมชนได้อย่างอิสระ ไม่มีการบรรยายตามรูปแบบ ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้มีทั้งข้อดีและข้อเสีย ข้อดีคือกระบวนการสื่อสารแบบที่เป็นอยู่ทำให้ทั้งเจ้าบ้านคือชาวบ้านดงและผู้ที่มาเยือนต่างก็รู้สึกผ่อนคลาย แต่ในขณะที่เดียวกันก็อาจทำให้ผู้ที่มาเยือนได้รับข้อมูลในบางประเด็นไม่ครบถ้วนหรือผิวเผินเกินไป หากครั้งต่อไปศึกษาดูงานนั้นไม่ได้มีโอกาสพบกับผู้ที่สามารถให้ข้อมูลในเชิงลึกได้

3. คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

ผู้วิจัยได้ประมวลข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมทั้งที่ปรากฏภายในชุมชนและการสื่อสารกับหน่วยงานภายนอกที่ปรากฏในระยะเวลาที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-

ปัจจุบัน) แล้วนำมาวิเคราะห์คุณลักษณะต่างๆ ของการ สื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 3 ของชุมชนบ้านดงใต้ 13 ประการ ดังต่อไปนี้

3.1 เป็นการสื่อสารที่ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม โดยมุ่งเน้นที่การสร้าง ความหมายร่วมกัน สร้างความศรัทธาเชื่อมั่นร่วมกันจนนำไปสู่การลงมือปฏิบัติให้เกิดผล ทั้งนี้ เป้าหมายสูงสุดให้ความสำคัญต่อกรดำรงอยู่ชุมชนและผลประโยชน์ของส่วนรวม (collective interest)

3.2 ในกระบวนการมีระดับการสื่อสารหลายระดับ ตั้งแต่การสื่อสารระหว่างบุคคล การ สื่อสารภายในกลุ่ม การสื่อสารภายในชุมชน และการสื่อสารกับหน่วยงานภายนอก

3.3 เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (two-way communication) โดยมีการสลับบทบาทกัน ระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร

3.4 เนื้อหาสาร (message) ที่ปรากฏในกระบวนการ มีเนื้อหาสาร 2 ส่วน ส่วนแรกเป็น ข้อมูลภายในชุมชน (บริบทชุมชน ข้อมูลทางประวัติ ศาสตร์ สภาพความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลัง ดำเนินโครงการงานศพงดเหล้า) ส่วนที่สองเป็นข้อมูลภายนอกชุมชน (ข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อเรื่อง ปรasaทศพ/ข้อมูลเกี่ยวกับการทำโลงศพแบบสมัยใหม่)

3.5 เน้นการสื่อสารโดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์อื่นๆ (ยกเว้นการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงาน ศพ ซึ่งไม่ได้ดำเนินการต่อในระยะที่ 3) เช่น สภาพความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจริงหลังชุมชนดำเนิน โครงการงานศพงดเหล้า ผนวกกับ ข้อมูลที่อ้างอิงแหล่งที่มาได้ชัดเจน (ข้อมูลทางประวัติศาสตร์จาก คำบอกเล่าของผู้สูงอายุ/ข้อมูลด้านความเชื่อเรื่องปรasaทศพจากพระสงฆ์)/ข้อมูลเกี่ยวกับการทำ โลงศพแบบสมัยใหม่จากช่างต่างอำเภอ)

3.6 เน้นการสื่อสารด้วยวาจา (การสนทนาพูดคุย) เป็นหลัก ไม่ใช่การสื่อสารด้วย ลายลักษณ์อักษร ซึ่งแตกต่างออกไปจากกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2

3.7 มีช่องทางหรือพื้นที่ในการสื่อสารที่หลากหลาย ซึ่งมีทั้งช่องทางประจำ (การพูดคุย แบบไม่เป็นทางการ พิธีกรรมงานศพ การประชุมหมวดบ้าน การประชุมหมู่บ้าน) และช่องทาง เฉพาะกิจ (การเป็นวิทยากร การเป็นแหล่งศึกษาดูงาน)

3.8 ผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่ายได้มีโอกาสเข้าร่วม โดยการเข้าร่วมเกิดขึ้นในทุกระดับ ตั้งแต่ การมีส่วนร่วมในการวางแผน (การวางแผนทางผลักดันให้การทำโลงศพและปรasaทศพมีความ เป็นไปได้จริง) แสดงความคิดเห็นทั้งเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยต่อการทำโลงศพและปรasaทศพ การ ร่วมตัดสินใจว่าจะทำโลงศพและปรasaทศพเองหรือไม่ การร่วมลงมือกระทำ ได้แก่ การช่วยกันทำ โลงศพและปรasaทศพ และการร่วมประเมินผล คือการพูดคุยแสดงความคิดเห็นหลังทำกิจกรรม ไปแล้วว่าผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นเป็นที่พึงพอใจหรือไม่ อย่างไร

3.9 ลักษณะของการไหลของข้อมูลข่าวสารเป็นแบบรอบทิศทาง ทั้งในแนวระนาบ (คนในชุมชนด้วยกันเอง/คนในชุมชนกับคนจากชุมชนภายนอกที่เข้าไปศึกษาดูงาน) ไปจนถึง

แนวคิด แต่มีลักษณะเป็นการสื่อสารจากล่างขึ้นบน (แกนนำกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐ / คนในชุมชนกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐ) มากกว่าจากบนลงล่าง (เจ้าหน้าที่ภาครัฐกับกลุ่มแกนนำ/เจ้าหน้าที่ภาครัฐกับคนในชุมชน) ซึ่งสะท้อนว่าความสำเร็จจากการดำเนินโครงการงานศพดเหล่าได้ส่งผลให้ชุมชนมีพลังอำนาจในการสื่อสารเพิ่มมากขึ้น เพราะผู้ส่งสารย่อมมีอำนาจมากกว่าผู้รับสาร

3.10 กลยุทธ์การสื่อสารที่สำคัญในระยะที่ 3 ประกอบด้วยไปด้วย 1) **ให้เวลากับการสื่อสารด้วยข้อมูลเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน** 2) **ใช้ต้นทุนภายใน** (ทุนวัฒนธรรมเรื่องการเคารพผู้อาวุโส/ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของชุมชน/ข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบประเพณีพิธีกรรมของชุมชน) **ผสานต้นทุนใหม่ภายนอก** (องค์ความรู้เรื่องธรรมเนียมความเชื่อเกี่ยวกับปราสาทศพจากพระสงฆ์/องค์ความรู้เรื่องการทำโลงศพแบบสมัยใหม่จากช่างต่างอำเภอ) และ 3) **ใช้กลไกการสื่อสารแบบคู่ขนานหลายลักษณะ** เช่น ใช้การประชุมหมวดบ้านควบคู่กับการประชุมหมู่บ้าน การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการควบคู่กับการประกาศโดยหอกระจายข่าว

3.11 **การสื่อสารครบวงจร** โดยมีทั้งการสื่อสารขาเข้า (การพัฒนาองค์ความรู้เรื่องการทำโลงศพแบบสมัยใหม่จากชุมชนภายนอก) และการสื่อสารขาออก (การเป็นวิทยากรและการเป็นแหล่งศึกษาดูงานสำหรับองค์กร/ชุมชนภายนอก)

3.12 เป้าหมายการสื่อสารคือการแบ่งปันข้อมูล ประสบการณ์ และความคิดเห็น สร้างความเข้าใจและความรู้สึกร่วมกัน จนนำไปสู่การกระทำที่พึงประสงค์ นอกจากนี้ ยังพบว่า เป้าหมายการสื่อสารในระยะที่ 3 นี้ได้มีเป้าหมายใหม่เพิ่มขึ้นมาอีกหนึ่งประการ คือ การสื่อสารเพื่อผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ในฐานะชุมชนปลอดเหล้าในงานศพนั่นเอง

3.13 **สื่อกิจกรรมการผลิตสิ่งของต่างๆ ในพิธีกรรม** โดยเฉพาะการทำโลงศพและปราสาทศพมีบทบาทโดดเด่นในฐานะเป็นศูนย์กลางของการมีส่วนร่วมในพิธีกรรมงานศพ โดยทำหน้าที่ในการเชื่อมโยงผู้คนแทนเหล่า นอกจากนี้ยังพบว่ากิจกรรมการผลิตสิ่งของต่างๆ นั้นเป็นการผลิตเพื่อคุณค่าทั้งในเชิงวัตถุ (การใช้สอย) และเชิงนามธรรม (คุณค่าทางใจจากการร่วมกันผลิต) โดยชุมชนได้ยึดหลักการประหยัดและประโยชน์ที่เกิดขึ้นจริง

คุณลักษณะทั้ง 13 ข้อของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 3 ของการศึกษานี้ ผู้วิจัยได้สรุปและนำเสนอเป็นแผนภาพ ดังภาพที่ 6.11 หน้า 301

ภาพที่ 6.11: คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 3 (พ.ศ. 2547-ปัจจุบัน)

การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 และระยะที่ 3

การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 และระยะที่ 3 นั้น ผู้วิจัยจะได้เปรียบเทียบจากรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ปรากฏอยู่ในแต่ละช่วงเวลา และนำเสนอในตารางที่ 6.3 หน้า 302 ซึ่งผลที่ได้จากการเปรียบเทียบนั้น ผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์ต่อไปใน 2 ประเด็น ได้แก่ 1) ความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และ 2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับการกำหนดเป้าหมายการสื่อสาร

รูปแบบการสื่อสาร	ระยะที่ 2	ระยะที่ 3	หมายเหตุ (มีความเปลี่ยนแปลงหรือไม่อย่างไร)
การพูดคุยกลุ่มเล็ก	✓	✓	เป็นการสื่อสารที่มีมาก่อนการทำโครงการ
การประชุม กลุ่มแกนนำ	✓	-	เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นขณะทำโครงการ หลังจากการดำเนินโครงการ ยุติลงก็ไม่มีการประชุมกลุ่มแกนนำว่าด้วยโครงการงานศพจดเหล่า
การประชุม หมวดบ้าน	✓	✓	เป็นการสื่อสารที่มีมาก่อนการทำโครงการ ปัจจุบันชุมชนยังมีการ ประชุมหมวดบ้าน แต่ประเด็นการประชุม มิใช่เรื่องงานศพจดเหล่า
การทำเวทีประชาคม	✓	-	เป็นการสื่อสารที่มีมาก่อนการทำโครงการ นับจากการทำเวทีประชาคม เรื่องงานศพจดเหล่าในปี 2545 แล้ว ปัจจุบันชุมชนยังไม่มีการทำเวที ประชาคมว่าด้วยเรื่องอื่นๆ
การทำกิจกรรมใน พิธีกรรมงานศพ	✓	✓	เป็นการสื่อสารที่มีมาก่อนการทำโครงการ นับจากปี 2548 กิจกรรมใน งานศพที่เพิ่มเติมเข้ามาก็คือกิจกรรมการทำโรงศพและปราสาทศพ
เวทีถอดบทเรียน	✓	-	เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นขณะทำโครงการ เมื่อการดำเนินโครงการงาน ศพจดเหล่าสำเร็จ ชุมชนยังไม่เคยจัดทำเวทีถอดบทเรียนอีก
การสื่อสารด้วย ข้อมูลเชิงประจักษ์ (ทำป/ช ค่าใช้จ่าย)	✓	-	เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นขณะทำโครงการ แต่การสื่อสารโดยใช้ข้อมูล เชิงประจักษ์ด้วยการเก็บข้อมูลตัวเลขรายรับรายจ่ายในงานศพของ ชุมชนอย่างเป็นทางการเป็นระบบยุติลงเมื่อการดำเนินโครงการเสร็จสิ้น
เวทีแลกเปลี่ยน เรียนรู้วันที่ 10	✓	-	เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นขณะทำโครงการ ศูนย์ประสานงานการวิจัย เพื่อท้องถิ่นยังคงดำเนินการเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้วันที่ 10 แต่แกนนำ โครงการงานศพจดเหล่าไม่ได้เข้าร่วมเวทีดังกล่าวอีกต่อไป
การเป็นวิทยากรให้ ชุมชนหรือ หน่วยงานภายนอก	-	✓	เป็นการสื่อสารที่เป็นผลลัพธ์จากการทำโครงการ นับจาก พ .ศ. 2547 แกนนำชุมชนบางคน ได้ออกเป็นวิทยากรเผยแพร่ความรู้เรื่องงานศพจด เหล่าให้กับชุมชนอื่นๆ ภายในจังหวัดและเริ่มขยายออกไปสู่ต่างจังหวัด ใน พ.ศ. 2553 (ไปจังหวัดตาก)
การเป็นแหล่งเรียนรู้ ให้ชุมชนภายนอก	-	✓	เป็นการสื่อสารที่เป็นผลลัพธ์จากการทำโครงการ นับจาก พ .ศ. 2547 เริ่มมีชุมชนและหน่วยงานภายนอกเข้ามาในชุมชนเพื่อศึกษาเรียนรู้ แต่ ยังมีจำนวนไม่มากนัก
การประชุมหมู่บ้าน	✓	✓	เป็นการสื่อสารที่มีมาก่อนการทำโครงการ และ ดำเนินการมาอย่าง ต่อเนื่องอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง ใช้ถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับ พิธีกรรมงานศพ
การทำโรงศพและ ปราสาท	-	✓	เป็นการสื่อสารผ่านสื่อกิจกรรมที่เป็นผลลัพธ์จากการทำโครงการ เริ่ม กิจกรรมตั้งแต่ พ.ศ. 2548 เป็นต้นมา

ตารางที่ 6.3: เปรียบเทียบรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 และ 3

1. ความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

จากตารางที่ 6.3 สามารถสรุปได้ว่ารูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงใน ระยะที่ 2 และระยะที่ 3 นั้น มีทั้งรูปแบบการสื่อสารที่ คงอยู่ในทั้งสองระยะเวลาที่ทำการศึกษารูปแบบการสื่อสารบางประเภทหายไป และรูปแบบการสื่อสารบางประเภท ที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ในระยะที่ 2 แต่เกิดขึ้นในระยะที่ 3 ดังนี้

1.1 รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ยังคงอยู่ รูปแบบการสื่อสารลักษณะนี้มี 4 ประเภท คือ 1) การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ 2) การทำกิจกรรมร่วมกันในพิธีกรรมงานศพ 3) การประชุมหมวดบ้าน และ 4) การประชุมหมู่บ้าน หากวิเคราะห์จะเห็นได้ว่าการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ การทำกิจกรรมร่วมกันในพิธีกรรมงานศพ และการประชุมหมวดบ้านนั้นเป็นรูปแบบการสื่อสารแบบดั้งเดิมของชุมชน แต่การประชุมหมู่บ้านนับเป็น รูปแบบการสื่อสารสมัยใหม่ที่ชุมชนรับแนวคิดมาจากการประชุมของทางการ แต่เมื่อนำมาใช้ ชุมชนยังคงให้ความสำคัญกับการสื่อสารแบบสองทางเป็นอย่างยิ่ง นั่นคือ หลังจากที่ผู้นำชุมชนหรือตัวแทนชุมชนได้นำเสนอเนื้อหาในประเด็นต่างๆ แล้ว ในระหว่างการนำเสนอและหลังการนำเสนอ คนอื่นๆ ภายในชุมชนสามารถสอบถาม หรือ แสดงความคิดเห็นต่อประเด็นเหล่านั้นได้อย่างเต็มที่ ซึ่งคุณลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะสำคัญของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมนั่นเอง

1.2 รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่หายไป รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เคยปรากฏในระยะที่ 2 แต่หายไปในระยะที่ 3 มีทั้งหมด 5 ประเภท ได้แก่ 1) การประชุมกลุ่มแกนนำด้วยโครงการงานศพจดเหล่า 2) การทำเวทีประชาคมหมู่บ้าน 3) เวทีถอดบทเรียน 4) การสื่อสารโดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ (การทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงานศพ) และ 5) เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้วันที่ 10 จะเห็นได้ว่ารูปแบบการสื่อสารทั้ง 5 ประเภทที่กล่าวไปนั้น จะมี เฉพาะการทำเวทีประชาคมหมู่บ้านที่เป็นรูปแบบการสื่อสารที่ชุมชนปฏิบัติมาก่อนเริ่มทำโครงการงานศพจดเหล่า (ชุมชนเคยมีการทำเวทีประชาคมว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเลือกหัวหน้าหมวดบ้านมาแล้วที่หายไปในระยะที่ 3 แต่ก็สามารถคาดการณ์ได้ว่าหากมีประเด็นสำคัญใหม่ๆ ที่ต้องการการตัดสินใจร่วมกันเกิดขึ้น ชุมชนก็จะยังสามารถใช้ต้นทุนประสบการณ์การทำเวทีประชาคมกลับมาใช้ได้ใหม่ ส่วนการประชุมกลุ่มแกนนำ เวทีถอดบทเรียน การสื่อสารโดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ และเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้วันที่ 10 ล้วนเป็นรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ชุมชนได้มีโอกาสเรียนรู้และทดลองปฏิบัติเมื่อเริ่มดำเนินโครงการงานศพจดเหล่า และเมื่อการดำเนินโครงการ เป็นทางการยุติลง ก็ทำให้รูปแบบการสื่อสารเหล่านี้หายไป

1.3 รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นใหม่ รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ไม่เคยปรากฏในระยะที่ 2 แต่เกิดขึ้นใหม่ในระยะที่ 3 มี 3 ประเภท คือ 1) การเป็นวิทยากรเผยแพร่ความรู้ให้ชุมชนอื่นๆ 2) การเป็นแหล่งเรียนรู้ให้ชุมชนอื่นๆ และ 3) การทำโรงศพและปราสาทศพ ทั้งนี้ การทำโรงศพและปราสาทศพนั้น แท้ที่จริงแล้ว ในอดีตย้อนหลังไป 50 ปี คนในชุมชนเคยทำโรงศพและปราสาทศพใช้เองมาก่อน แต่กิจกรรมดังกล่าวค่อยๆ สูญหายไปเมื่อคนหันมานิยมการซื้อโรงศพและปราสาทศพสำเร็จรูปแทน จึงอาจกล่าวได้ว่าการทำโรงศพและปราสาทศพเป็นรูปแบบการสื่อสารดั้งเดิมของชุมชนที่ได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมาใหม่ ส่วนการเป็นวิทยากรเผยแพร่ความรู้และการเป็นแหล่งเรียนรู้ให้ชุมชนอื่น นับว่าเป็นรูปแบบการสื่อสารที่เป็นผลมาจากความสำเร็จในการทำโครงการงานศพวงศเกล้าของชุมชนบ้านดงนั่นเอง

2. รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับการกำหนดเป้าหมายการสื่อสาร

ข้อมูลจากการศึกษาข้างต้นแสดงให้เห็นความหลากหลายของรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ชุมชนบ้านดงได้นำมาประยุกต์ใช้ตลอดกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับแปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพของชุมชนในแต่ละช่วงเวลา เหตุที่ต้องใช้การสื่อสารหลายรูปแบบนั้นก็เนื่องจากปัจจัยหลัก 2 ประการคือ 1) การสื่อสารแต่ละรูปแบบนั้นต่างมีข้อเด่นข้อด้อยแตกต่างกันออกไปเหมาะสมกับเป้าหมายเฉพาะของการสื่อสารในแต่ละครั้งที่ไม่เหมือนกัน และ 2) บริบทของชุมชนว่าด้วยการเลี้ยงเหล้าในงานศพเกิดความเปลี่ยนแปลง จึงเป็นเหตุผลที่ว่าเพราะเหตุใดรูปแบบการสื่อสารบางประเภทนั้นมีปรากฏในระยะที่ 2 ของการศึกษาแต่หายไปในระยะที่ 3 บางประเภทเกิดขึ้นใหม่ ส่วนการรูปแบบการสื่อสารบางประเภทนั้นยังคงอยู่ตั้งแต่ระยะที่ 2 มาจนถึงระยะที่ 3 โดยผู้วิจัยจะได้อภิปรายเพิ่มเติมในประเด็นความสัมพันธ์ของรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับเป้าหมายการสื่อสารดังต่อไปนี้

2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบการสื่อสารกับเป้าหมายการสื่อสารในระยะที่ 2 (พ.ศ. 2545-2546) เป้าหมายการสื่อสารในระยะที่ 2 นั้นมีเป้าหมายการสื่อสารที่สำคัญคือ กระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นจะต้องนำไปสู่การแลกเปลี่ยนข้อมูล สร้างความเข้าใจร่วมกัน สร้างฉันทามติ ของคนในชุมชนเพื่อผลักดันให้เกิดผลเป็นการทดลองปฏิบัติ และเมื่อได้ทดลองปฏิบัติแล้วก็ต้องมีรูปแบบสื่อสารที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ ทบทวนตนเองจากสิ่งที่ได้ทดลองปฏิบัติด้วย ทั้งนี้เพื่อประเมินผลสัมฤทธิ์ของการดำเนินโครงการได้ ด้วยเหตุนี้จึงสามารถแสดงความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบการสื่อสารกับเป้าหมายการสื่อสารในระยะที่ 2 ได้ดังนี้

1) การพูดคุยกลุ่มเล็กแบบไม่เป็นทางการ เป็นรูปแบบการสื่อสารกลุ่มเล็ก (ไม่เกิน 10 คน) ที่สามารถเกิดขึ้นได้ในทุกเวลา ทุกสถานที่ หากมีผู้ร่วมสนทนาก็จะเกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารได้ทันที อีกทั้งลักษณะการพูดคุยก็ทำให้รู้สึกผ่อนคลาย คุณลักษณะดังกล่าว

เหมาะสมกับเป้าหมายการสื่อสารที่ต้องการให้เกิดการแบ่งปันข้อมูลและสร้างความเข้าใจร่วมกัน (*communication for shared information & understanding*) เกี่ยวกับที่มาและความจำเป็นในการทำโครงการงานศพงดเกล้าของชุมชน นอกจากนี้ยังช่วยทำให้บรรลุเป้าหมายการสื่อสารในประเด็นช่วยโน้มน้าวใจคู่สื่อสาร (*communication for persuasion*) ให้เกิดความคล้อยตามและยอมรับในตัวโครงการได้ง่ายยิ่งขึ้นแต่ก็ต้องกระทำซ้ำๆ บ่อยๆ เนื่องจากการพูดคุยกลุ่มเล็กแบบไม่เป็นทางการครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายได้จำนวนน้อย

2) การประชุมกลุ่มแกนนำ เป็นรูปแบบการสื่อสารกลุ่มเล็ก (10-14 คน) ของกลุ่มแกนนำที่เกิดขึ้นโดยการนัดหมาย เวลาที่พูดคุยคือช่วงที่ว่างจากภารกิจ โดยส่วนมากจะเป็นเวลาเย็นถึงค่ำ บรรยากาศการพูดคุยไม่เป็นทางการแต่ก็มีความจริงจังในประเด็นที่แลกเปลี่ยน คุณลักษณะดังกล่าวสามารถตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารที่ต้องการแลกเปลี่ยนข้อมูลและสร้างความเข้าใจร่วมกัน (*communication for shared information & understanding*) ในกลุ่มแกนนำ รวมทั้งเป้าหมายเพื่อการวางแผนและกำหนดเป้าหมายร่วมกันด้วย (*communication for planning and goal setting*) ทำให้เกิดเอกภาพในกลุ่มแกนนำ ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับโครงการที่เพิ่งเปิดตัวเป็นครั้งแรก

3) การประชุมหมวดบ้าน เป็นรูปแบบการสื่อสารกลุ่มขนาดกลาง (15-30 คน) ที่เกิดขึ้นจากการนัดหมาย สถานที่ๆ ประชุมมีทั้งวัด ถนน ศาลาประชาคม หรือบ้านของชาวบ้านตามแต่สะดวก เวลาที่จัดประชุมคือเวลาที่ว่างจากภารกิจ ซึ่งโดยมากเป็นเวลาเย็นถึงค่ำบรรยากาศการพูดคุยเป็นกันเอง แต่ในขณะเดียวกันก็มุ่งเป้าไปที่ประเด็นเรื่องการงดเกล้าในงานศพ โดยเฉพาะเปิดโอกาสให้สมาชิกในหมวดบ้านนั้นๆ ได้อภิปรายกันอย่างกว้างขวาง ซึ่งคุณลักษณะดังกล่าวสามารถตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารที่ต้องการให้เกิดการแบ่งปันข้อมูลและสร้างความเข้าใจร่วมกัน (*communication for shared information & understanding*) นอกจากนี้กลุ่มแกนนำยังใช้การประชุมกลุ่มย่อยในหมวดบ้านเพื่อโน้มน้าวใจ (*communication for persuasion*) คนในชุมชนด้วยการอ้างอิงเหตุผลและสรุปรวมเรื่องการเห็นใจเจ้าภาพงานศพ เป้าหมายการสื่อสารอีกประการที่สำคัญมากก็คือการหยังเสียงสมาชิก (*communication for sounding out public opinion*) ในแต่ละหมวดบ้านว่าเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยต่อการดำเนินโครงการงานศพงดเกล้าทั้งนี้เพื่อหาช่วงเวลาที่เหมาะสมต่อการทำเวทีประชาคม

4) การประชุมหมู่บ้าน เป็นรูปแบบการสื่อสารกลุ่มใหญ่ (60-100 คน) ที่เป็นทางการ มีการนัดหมายและแจ้งให้คนในชุมชนรู้ล่วงหน้า มีการลงชื่อเข้าร่วมประชุมและมีการบันทึกรายชื่อการประชุมไว้เป็นลายลักษณ์อักษรทุกครั้ง ด้วยเหตุนี้ การอภิปรายและแสดงความคิดเห็นต่างๆ ในที่ประชุมจะถือว่ามีความเป็นทางการในความรับรู้ของคนในชุมชน ด้วยคุณลักษณะที่กล่าวมา การประชุมหมู่บ้านสามารถตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารหลายประการ นับตั้งแต่สื่อสารเพื่อแบ่งปันข้อมูลและสร้างความเข้าใจร่วมกัน (*communication for shared information & understanding*) และยังเป็น การสื่อสารเพื่อกำหนดวาระข่าวสาร (*communication for agenda setting*)

อีกด้วยเพราะประเด็นต่างๆ ที่ได้รับการนำเสนอในที่ประชุมหมู่บ้านจะถูกรับรู้โดยทุกคนในชุมชนว่าเป็นประเด็นที่มีความสำคัญต่อชุมชนโดยรวม

5) **การทำเวทีประชาคม** เป็นรูปแบบการสื่อสารกลุ่มใหญ่ (100 คน) ที่เกิดขึ้นจากการวางแผนเตรียมการ และแจ้งให้คนในชุมชนได้รู้ล่วงหน้าก่อนการทำเวที มีรูปแบบที่เป็นทางการ มีการลงชื่อผู้เข้าร่วม และบันทึกผลจากการลงมติของคนในชุมชน พร้อมทั้งประกาศให้ทราบในเวที โดยใช้ศาลาประชาคมของหมู่บ้านเป็นสถานที่ ช่วงเวลาการทำเวทีประชาคมเป็นเวลาค่ำ ด้วยคุณลักษณะที่กล่าวมา เวทีประชาคมมีบทบาทสำคัญในการตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสาร เพื่อสร้างประชาคม (*communication for public opinion*) คือการตกลงร่วมกันอย่างเป็นเอกฉันท์ เพื่อจะให้บรรลุเป้าหมายการสื่อสารลำดับต่อไป นั่นก็คือการสื่อสารเพื่อนำไปสู่การกระทำ (*communication for action*) ที่เป็นรูปธรรมจากสิ่งที่เป็นนามธรรม (ประชาคมเรื่องราวנסพงคเหล้า) การกระทำที่ว่านี้ก็คือการทดลองปฏิบัติงคเหล้าในงานศพของชุมชนนั่นเอง

6) **กิจกรรมในพิธีกรรมงานศพ** เป็นรูปแบบการสื่อสารกลุ่มใหญ่ (50-150 คน) ที่เกิดขึ้นหลายวัน (ขึ้นอยู่กับระยะเวลาที่ตั้งศพ) มีกิจกรรมย่อยๆ หลายอย่าง ทั้งกิจกรรมทางโลกุตระ (พิธีกรรมทางศาสนา) และโลกียะ (การจัดเตรียมงาน) ด้วยเหตุนี้จึงมีจุดเด่นที่มีพื้นที่ให้สำหรับคนทุกเพศทุกวัยในชุมชนสามารถมีส่วนร่วมได้ (ถึงแม้ว่าเยาวชนจะมีส่วนร่วมได้น้อยกว่าผู้ใหญ่ แต่ก็ยังมีมีส่วนร่วมได้) เป็นการสื่อสารที่ทำให้คนในชุมชนได้ลงมือทำกิจกรรมต่างๆ โดยร่วมแรงร่วมใจกัน จึงมีบทบาทสำคัญในการตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารหลายประการ ได้แก่ เป็นการสื่อสารเพื่อภาคปฏิบัติการ (*communication for practice*) ซึ่งภาคปฏิบัติการในที่นี้ โรเบิร์ต เคร็ก (Robert Craig) นักวิชาการด้านนิเทศศาสตร์ได้อธิบายว่า หมายถึงชุดของกิจกรรมที่ผู้คนในวัฒนธรรมหนึ่งๆ ได้กระทำร่วมกัน ตั้งแต่การคิด พูดคุย ไปจนถึงการลงมือกระทำ โดยกิจกรรมเหล่านั้นมีความหมายจำเพาะบางอย่างสำหรับคนกลุ่มดังกล่าว (Craig, 2006: 38-45)

นอกจากนี้กิจกรรมในพิธีกรรมงานศพยังช่วยให้บรรลุเป้าหมายการสื่อสารเพื่อสร้างความทรงจำร่วม (*communication for collective memory*) อีกด้วย ความทรงจำร่วมนั้นมีความสำคัญต่อความเป็นปึกแผ่นของชุมชน และการสื่อสาร เป็นวิธีการที่ทำให้ชุมชนสามารถสร้างความทรงจำร่วมของชุมชนได้สำเร็จ (Blair, 2006: 53-59) เป้าหมายการสื่อสารอีกประการหนึ่งที่กิจกรรมในพิธีกรรมงานศพมีบทบาทก็คือการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (*communication for cultural reproduction*) หากไม่มีการผลิตซ้ำด้วยการทำกิจกรรมร่วมกัน ชุมชนก็จะไม่สามารถส่งผ่านความหมายของพิธีกรรมสู่คนรุ่นต่อรุ่นได้ การผลิตซ้ำดังกล่าวยังเป็น การสื่อสารเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี (*communication for enhancing identity & dignity*) ของชุมชน คนในชุมชนบ้านดงได้ตระหนักว่าชุมชนของตนมีอัตลักษณ์เฉพาะตนและสามารถภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ดังกล่าวได้

7) **เวทีถอดบทเรียน** เป็นรูปแบบการสื่อสารกลุ่มใหญ่ (60 คน) แบบใหม่ที่ชุมชนได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอกมาทำหน้าที่เป็นผู้เดินเวที (*moderator*) และเป็นรูปแบบ

การสื่อสารอันสืบเนื่องมาจากการทำวิจัยท้องถิ่น ซึ่งจำเป็นต้องมีกระบวนการประเมินผลกิจกรรมที่ ทำอย่างเป็นระบบ เวทีถอดบทเรียนสามารถตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารที่สำคัญ ได้แก่ เป็น การสื่อสารเพื่อการทบทวนตนเอง (*communication for self-reflection*) ทั้งนี้เพื่อให้ชุมชนได้รู้ถึงจุดแข็ง และจุดอ่อนของตนเองเพื่อปรับปรุงแก้ไข รวมทั้งสามารถกำหนดเป้าหมายการดำเนินโครงการใน อนาคตได้ อีกประการหนึ่ง เวทีถอดบทเรียนได้ทำหน้าที่เป็น การสื่อสารเพื่อคลายความขุ่นข้อง (*communication for healing*) เนื่องจากในช่วงเริ่มต้นดำเนินโครงการมีกลุ่มผู้ที่ไม่เห็นด้วยอยู่จำนวน หนึ่ง ซึ่งถึงแม้จะเป็นจำนวนน้อยแต่ก็เป็นสมาชิกของชุมชน ในเวทีถอดบทเรียนที่มีคนกลางมาชวน สนทนา ทำให้เกิดการเปิดใจพูดคุยและรับฟังกัน ช่วยคลายความขุ่นข้องหมองใจที่เคยมีในตอนต้นได้

8) การสื่อสารโดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ เป็นรูปแบบการสื่อสารที่เริ่มต้นจากการ บันทึกข้อมูลตัวเลขค่าใช้จ่ายในงานศพไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แล้วต่อมาก็มีการสื่อสารเพื่อสร้าง ความหมายให้กับตัวเลขเหล่านั้นอีกทอดหนึ่ง ซึ่งมีผลให้คนในชุมชนยอมรับว่าการงดเหล้าในงาน ศพช่วยแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของพวกเขาได้จริง ด้วยเหตุนี้การสื่อสารผ่านข้อมูลเชิงประจักษ์จึง ตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารโดยเป็นการสื่อสารเพื่อตอกย้ำผ่านข้อมูลหลักฐาน (*communication for confirmation by evidence*) ซึ่งถือเป็นพยานหลักฐานสำคัญที่ทำให้ผู้ที่ไม่เห็นด้วยก็ต้องยอมรับ อย่างไม่รีไถ่ ข้อจำกัดของการสื่อสารรูปแบบนี้ก็คือต้องมีผู้ที่มีทักษะเรื่องตัวเลขและการจดบันทึก ซึ่ง ชาวบ้านระบุว่าเป็นเรื่องค่อนข้างยุ่งยากเพราะไม่ใช่สิ่งที่ทำในชีวิตประจำวัน

9) เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้วันที่ 10 เป็นรูปแบบการสื่อสารกลุ่มเล็กหรือกลุ่มขนาด กลาง (แล้วแต่กรณี) ที่หน่วยงานภายนอกเป็นผู้จัดและกลุ่มแกนนำของชุมชนบ้านดงได้เข้าร่วมใน เวทีดังกล่าวเป็นประจำทุกเดือนในระหว่างที่ทำโครงการงานศพงดเหล้า ลักษณะสำคัญของเวที แลกเปลี่ยนเรียนรู้คือการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านในแต่ละพื้นที่ๆ ทำวิจัยท้องถิ่นได้มาแลกเปลี่ยน เรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกันและมีผู้ที่เชี่ยวชาญด้านกระบวนการวิจัยคอยให้คำปรึกษา นับได้ว่าเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารด้านการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ตนเอง (*communication for self-development*) ของชาวบ้านที่ไม่คุ้นเคยกับการทำวิจัยจนเกิดทักษะ และใช้กระบวนการวิจัยเพื่อแก้ปัญหาภายในชุมชนได้ นอกจากนี้ยังเป็น *การสื่อสารเพื่อสร้างเครือข่าย (communication for networking)* เพราะเวทีนี้ทำให้ได้รู้จักและสร้างความสนิทสนมคุ้นเคยกับแกนนำ ของชุมชนอื่นๆ นำไปสู่การช่วยเหลือและร่วมมือกันในเวลาต่อมา ประการสุดท้าย เวทีแลกเปลี่ยน เรียนรู้ยังทำให้บรรลุเป้าหมายการสื่อสารเพื่อการสะสมทุนวัฒนธรรม (*communication for cultural capital accumulation*) ทั้งทุนความรู้และทักษะด้านการวิจัยชุมชน

2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบการสื่อสารกับเป้าหมายการสื่อสารในระยะที่ 3 (พ.ศ. 2547-ปัจจุบัน) เป้าหมายของการสื่อสารในระยะที่ 3 นั้นมีเป้าหมายการสื่อสารที่สำคัญคือ กระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นจะต้องนำไปสู่การสื่อสารตอกย้ำถึงสิ่งที่ได้ประพฤติดำเนินปฏิบัติในระยะที่

2. จนนำไปสู่ผลสำเร็จ รวมทั้งยังคงต้องมีการ **แบ่งปันข้อมูลเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน**ให้คงอยู่ต่อไป ส่วนเป้าหมายการสื่อสารอื่นที่เกิดขึ้นใหม่ในขณะนี้ คือ การสื่อสารเพื่อ**แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์** สร้างเครือข่ายใหม่ๆ ระหว่างชุมชนกับโลกภายนอก รวมทั้งยังเป็น การสื่อสารเพื่อ**สังสมทุนวัฒนธรรมและทุนสัญลักษณ์**อีกด้วย สามารถแสดงความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบการสื่อสารกับเป้าหมายการสื่อสารในระยะที่ 3 ได้ดังนี้

1) **การพูดคุยกลุ่มเล็กแบบไม่เป็นทางการ** ด้วยคุณลักษณะดังที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว การพูดคุยกลุ่มเล็กแบบไม่เป็นทางการยังคงมีบทบาทสำคัญในกระบวนการสื่อสารของชุมชน เนื่องจากสามารถตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารเพื่อแบ่งปันข้อมูลและสร้างความเข้าใจร่วมกันของคนในชุมชน เพราะการตายของคนเป็นสิ่งที่ธรรมชาติที่เกิดขึ้นเป็นระยะๆ เมื่อมีการตายเกิดขึ้นจึงยังคงต้องมีการสื่อสารเพื่อแบ่งปันข้อมูลระหว่างกัน

2) **การทำกิจกรรมในพิธีกรรมงานศพ** ด้วยคุณลักษณะดังที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว กิจกรรมในพิธีกรรมงานศพยังคงเป็นรูปแบบการสื่อสารที่สำคัญในระยะที่ 3 แม้ในระยะนี้ กิจกรรมในงานศพจะไม่ได้ทำหน้าที่ในแง่ที่เป็นสนามสำหรับการ “ทดลองงดเหล่าในงานศพ” อีกต่อไป แต่กิจกรรมที่ทำในพิธีกรรมยังคงตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารที่สำคัญไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารเพื่อภาคปฏิบัติกร ทำให้เกิดความทรงจำร่วมของชุมชน กระบวนการทั้งหมดนี้เป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมและเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชุมชน การทำกิจกรรมร่วมกันในพิธีกรรมงานศพจึงเป็นรูปแบบการสื่อสารที่สำคัญมากที่สุดที่จำเป็นจะต้องได้รับการผลิตซ้ำทั้งวัตถุ กิจกรรม และคุณค่าความหมาย

3) **การประชุมหมู่บ้าน** ด้วยคุณลักษณะดังที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว การประชุมหมู่บ้านยังเป็นรูปแบบการสื่อสารที่สำคัญในระยะที่ 3 โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อชุมชนไม่ได้สื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ (การทำบัญชีค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมงานศพ) อีกต่อไป ที่ประชุมหมู่บ้านจึงเป็นที่ๆ ผู้นำชุมชนใช้แจ้งภาพสรุปรวมเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายในงานศพให้ชุมชนได้รับรู้ เช่น งานศพที่เพิ่งผ่านพ้นไปเจ้าภาพมีเงินเหลือจำนวนกี่บาท ในแง่นี้ การประชุมหมู่บ้านได้ตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารทั้งการแบ่งปันข้อมูลข่าวสารและการสร้างความเข้าใจร่วมกัน การแจ้งข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพทำให้ชุมชนตระหนักว่าการงดเหล่าในงานศพยังคงเป็น “วาระ” ของชุมชนอยู่จนถึงปัจจุบัน

4) **การทำโลงศพและปราสาทศพ** เป็นการสื่อสารรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในระยะที่ 3 ของการดำเนินโครงการงานศพงดเหล่า และเป็นการสื่อสารโดยผ่านสื่อกิจกรรมที่ต้องการการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน (โดยเฉพาะสมาชิกเพศชาย ให้มาร่วมแรงร่วมใจลงมือทำข้าวของเครื่องใช้สำคัญในพิธีกรรม การทำโลงศพและปราสาทศพสามารถตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารหลายประการ นับตั้งแต่เป็นการสื่อสารเพื่อภาคปฏิบัติกร (*communication for practice*) โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของกิจกรรมนี้ช่วยต่อยอดให้ชุมชนเชื่อมั่นว่า ถึงแม้จะไม่มี “เหล่า” เป็นสื่อ ชุมชนก็ยังร่วมแรงร่วมใจกันได้เหมือนเคย เป็น การสื่อสารเพื่อการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (*communication for*

cultural reproduction) โดยรื้อฟื้นวิถีปฏิบัติในอดีตมากระทำใหม่ ทั้งนี้ สอดคล้องกับแนวคิดของ ฮอร์มอนด์ วิลเลียมส์ ว่าด้วยประเพณีในการเลือกสรร(selective tradition) ในแง่ที่ว่าชุมชนได้เลือกสรร ประเพณีการทำโลงศพและปราสาทศพที่เคยถูกหลงลืมไปกลับมาผลิตซ้ำอีกครั้งเพื่อผลประโยชน์ ในปัจจุบัน (ลดค่าใช้จ่ายหากิจกรรมทดแทนการคัมภีร์ในงานศพ โดยมีการใช้ข้อมูลในกระบวนการ ต่อสู้เพื่อการตีความประเพณีดังกล่าวด้วย เพื่อให้ความหมายของ กิจกรรมการทำโลงศพและ ปราสาทศพในแง่ที่ว่า “เป็นกิจกรรมที่แสดงความสามัคคีปรองดองและความเอื้ออาทรของชุมชน” กลายเป็นความหมายหลัก(dominant meaning) และทำให้ความหมายอื่นของกิจกรรม(อาทิ ความหมาย ที่ว่าการทำโลงศพและปราสาทศพอาจเป็นสิ่งอัปมงคล)ไม่มีความชอบธรรมในบริบทของชุมชน

นอกจากนี้ กิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพยังเป็น*การสื่อสารเพื่อเสริมสร้าง อัตลักษณ์ศักดิ์ศรี*อีกด้วย (communication for enhancing identity & dignity) ซึ่งได้สะท้อนจากการ แสดงความคิดเห็นของคนในชุมชนเองว่าผลผลิตจากการลงมือทำกันเองนั้นก็มีความสวยงามไม่น้อยกว่า การซื้อหาจากร้านค้า แต่ที่สำคัญไปกว่านั้น วัตถุประสงค์แล้วยังเป็นสิ่งสะท้อนความกลมเกลียวของผู้คน สร้างความภาคภูมิใจให้กับคนในชุมชน และท้ายที่สุด ยังเป็น *การสื่อสารเพื่อสร้างความเข้มแข็ง อย่างยั่งยืน* (communication for sustainable empowerment) ให้กับชุมชนด้วย กิจกรรมดังกล่าว ใช้ เป็นตัวชีวิตได้เป็นอย่างดี เพราะเมื่อใดก็ตามที่ชุมชนอ่อนแอหรือขาดความสามัคคีกัน การ รวมตัวกันเพื่อทำโลงศพและปราสาทศพอ่อมเกิดขึ้นได้ยาก

5) การเป็นวิทยากรเผยแพร่ความรู้ให้ชุมชนหรือหน่วยงานภายนอก เป็นการ สื่อสารรูปแบบใหม่ที่เกิดขึ้นในระยะที่ 3 ของโครงการงานศพดเหล่า ลักษณะเฉพาะของการ สื่อสารรูปแบบนี้คือ มีเฉพาะแกนนำโครงการงานศพดเหล่าเท่านั้นที่ทาบทาบทาดังกล่าว อย่างไรก็ตาม การเป็นวิทยากรเผยแพร่ความรู้ก็เป็นรูปแบบการสื่อสารที่ตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารหลาย ประการ ได้แก่ เป็น*การสื่อสารเพื่อการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์* (communication for knowledge and experience exchanging) ทำให้องค์ความรู้และประสบการณ์ของชุมชนได้รับการ ถ่ายทอดไปสู่ชุมชนอื่นๆ และในขณะเดียวกันแกนนำเองก็ได้เรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น กับคนภายนอก และยังเป็น*การสื่อสารเพื่อสร้างเครือข่าย* (communication for networking) ซึ่งขยาย กว้างเพิ่มมากขึ้นจากการได้รู้จักพบปะคนจำนวนมากพร้อมทั้งเป็น*การสื่อสารเพื่อสะสมทุนวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์* (communication for cultural & symbolic capital accumulation) ทุนวัฒนธรรม ในที่นี้คือทุนความรู้ที่เกิดจากการได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับผู้อื่น ส่วน ทุนสัญลักษณ์คือชื่อเสียง จากการเป็นวิทยากร

6) การเป็นแหล่งเรียนรู้ให้ชุมชนหรือหน่วยงานภายนอก เป็นการสื่อสารรูปแบบ ใหม่ที่เกิดขึ้นในระยะที่ 3 ของโครงการงานศพดเหล่า ลักษณะเด่นของรูปแบบการสื่อสารนี้คือการ ที่คนในชุมชนบ้านดงทุกคนสามารถมีส่วนร่วมได้ โดยการบอกเล่า ตอบคำถาม คณะบุคคลที่เข้าไป ศึกษาดูงานในพื้นที่ การเป็นแหล่งเรียนรู้สามารถตอบสนองเป้าหมายการสื่อสารได้ 3 ประการ

เช่นเดียวกันกับการเป็นวิทยากรเผยแพร่ความรู้ ได้แก่ เป็น การสื่อสารเพื่อการแลกเปลี่ยนความรู้ และประสบการณ์ การสื่อสารเพื่อสร้างเครือข่าย และการสื่อสารเพื่อสั่งสมทุนวัฒนธรรมและทุนสัญลักษณ์ (comm. for cultural & symbolic capital accumulation) แต่ทุนสัญลักษณ์ในกรณีนี้ ไม่ใช่ความมีชื่อเสียงในระดับปัจเจกแต่เป็นชื่อเสียงของชุมชน จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นทุนสัญลักษณ์ร่วมของชุมชน (collectivity-owned symbolic capital) นั่นเอง

สำหรับรูปแบบการสื่อสารที่เคยปรากฏในระยาะที่ 2 แต่ไม่ปรากฏในระยาะที่ 3 ไม่ว่าจะเป็นการประชุมกลุ่มแกนนำ การทำเวทีประชาคม เวทีถอดบทเรียน หรือ การสื่อสารผ่านข้อมูลเชิงประจักษ์นั้น ล้วนแต่เป็นรูปแบบการสื่อสาร ที่ตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารที่ต้องมุ่งเน้นการวางแผนการทำงานร่วมกัน การสร้างความเข้าใจร่วมกัน การสร้างฉันทามติเพื่อนำไปสู่การกระทำที่เป็นรูปธรรม รวมถึงการตอกย้ำให้คนในชุมชนเชื่อมั่นว่าสิ่งที่กระทำนั้นเป็นผลดีจริง ซึ่งเมื่อเวลาล่วงเลยมาถึงระยาะที่ 3 เมื่อการดำเนิน โครงการได้รับผลสำเร็จ ชุมชนก็ประเมินว่ารูปแบบการสื่อสารดังกล่าวไม่มีความจำเป็นอีกต่อไป

ในปัจจุบันผู้วิจัยพบว่าชุมชนบ้านคงได้ใช้การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์เข้ามาทดแทนการสื่อสารด้วยการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงานศพ ความสำเร็จของโครงการงานศพดเหล่าทำให้ชุมชนสามารถสร้างอัตลักษณ์ใหม่ให้กับชุมชนของตนในฐานะชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ ซึ่งอัตลักษณ์ดังกล่าวก็ได้รับการยอมรับและผลิตซ้ำโดยองค์กรและชุมชนภายนอกด้วย ซึ่งยิ่งทำให้คนในชุมชนเกิดความตระหนักและภาคภูมิใจในอัตลักษณ์ดังกล่าว ทำให้ร่วมงดเหล้าในงานศพด้วยความเต็มใจ

อย่างไรก็ดี ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่า แท้ที่จริงแล้วการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมงานศพนั้นยังคงมีความจำเป็นต่อความยั่งยืนในระยะยาวของโครงการงดเหล้าในงานศพ โดยเฉพาะเมื่อ คำนึงถึงว่าจะสามารถส่งต่อวิถีปฏิบัติดังกล่าวจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นต่อไปได้อย่างไร หากใน คนรุ่นต่อไปไม่มีบุคคลที่แสดงบทบาทแกนนำได้อย่างเข้มแข็ง ในขณะที่การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างการทำบัญชีค่าใช้จ่ายนั้น ไม่ว่าจะใครก็ตามที่ได้ลงมือกระทำก็จะเกิดความตระหนักจากหลักฐานที่ชี้ชัด ทำให้เกิดการยอมรับ ในวงกว้าง และส่งผลให้ลูกหลานรุ่นต่อไปของชุมชนยึดมั่นในมตร่วมกันที่จะงดเหล้าในงานศพ

ผู้วิจัยได้สรุปความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม คุณลักษณะ และ ลำคัญ และเป้าหมายการสื่อสาร ในรูปแบบของตาราง ดังแสดงไว้ในตารางที่ 6.4 หน้า 311

รูปแบบการสื่อสาร แบบมีส่วนร่วม	คุณลักษณะ		เป้าหมายการสื่อสาร
	จุดเด่น	จุดด้อย	
รูปแบบการสื่อสารภายในชุมชน			
การพูดคุยกลุ่มเล็กแบบ ไม่เป็นทางการ (an informal small group talking)	- ไม่มีข้อจำกัดด้าน เวลา/สถานที่ - บรรยากาศผ่อนคลาย ไม่เคร่งเครียด	- ประเด็นถูกเบี่ยงเบน ได้ง่าย ตาม สถานการณ์เฉพาะ หน้า - จำนวนคนเข้าร่วม ได้น้อย	- การสื่อสารเพื่อแบ่งปันข้อมูลและ สร้างความเข้าใจร่วมกัน (comm. for shared information / understanding) - การสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจ (comm. for persuasion)
การประชุมกลุ่มแกนนำ (a group head meeting)	- บรรยากาศผ่อนคลาย แต่มุ่งเฉพาะประเด็น สำคัญที่ต้องการได้ - สามารถซักถามหรือ อภิปรายได้จนพอใจ หรือจนกว่าจะได้ ข้อสรุปร่วมกัน - มีการจดบันทึก ข้อสรุป	- ต้องนัดหมาย ล่วงหน้า	- การสื่อสารเพื่อแบ่งปันข้อมูลและ สร้างความเข้าใจร่วมกัน (comm. for shared information / understanding) - การสื่อสารเพื่อการวางแผนและ กำหนดเป้าหมายร่วม (comm. for planning and goal setting)
การประชุมหมวดบ้าน (a group meeting)	- บรรยากาศผ่อนคลาย - มีข้อกำหนดให้แต่ละ ครัวเรือนส่งตัวแทน มาเข้าร่วม - มีการอภิปรายใน ประเด็นที่กำหนด อย่างเข้มข้น - มีการบันทึกข้อมูล สำคัญ	- ต้องจัดในเวลาว่าง หลังเลิกงาน/เวลา กลางคืน - ผู้เข้าร่วมมีเฉพาะ สมาชิกในหมวดบ้าน นั้นๆ	- การสื่อสารเพื่อแบ่งปันข้อมูลและ สร้างความเข้าใจร่วมกัน (comm. for shared information / understanding) - การสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจ (comm. for persuasion) - การสื่อสารเพื่อห้วงเสียงสมาชิก (comm. for sounding out the public opinion)
การประชุมหมู่บ้าน (a village meeting)	- บรรยากาศการพูดคุย กึ่งทางการ - มีการลงชื่อและการ บันทึกไว้เป็นลาย- ลักษณ์อักษร	- ความถี่ค่อนข้างน้อย (เดือนละครั้ง) - ประเด็นเรื่องงานศพ งดเหลือเป็นเพียง วาระหนึ่งจากหลาย วาระ	- การสื่อสารเพื่อแบ่งปันข้อมูลและ สร้างความเข้าใจร่วมกัน (comm. for shared information / understanding) - การสื่อสารเพื่อกำหนดวาระข่าวสาร (comm. for agenda setting)
การทำเวทีประชาคม (a village public stage)	- บรรยากาศมีความ จริงจัง เอาการเอางาน - ประเด็นเรื่องงานศพ	- ต้องมีการเตรียมการ และวางแผนล่วงหน้า เป็นอย่างดี	- การสื่อสารเพื่อสร้างประชาคม (comm. for public opinion) - การสื่อสารเพื่อนำไปสู่การกระทำ

รูปแบบการสื่อสาร แบบมีส่วนร่วม	คุณลักษณะ		เป้าหมายการสื่อสาร
	จุดเด่น	จุดด้อย	
การทำเวทีประชาคม (ต่อ)	งคเหล้าเป็นวาระหลัก หนึ่งเดียว -คนส่วนมากใน ชุมชนมาเข้าร่วมเพื่อ ลงมติ		(comm. for action)
การทำกิจกรรมในงานศพ (doing activities in funeral rituals)	-คนทุกกลุ่มในชุมชน มีส่วนร่วมได้ -บรรยากาศช่วย กระตุ้นให้เกิด ความรู้สึกร่วมอย่าง แท้จริง	-ไม่สามารถกำหนด ระยะเวลาการสื่อสาร ที่แน่นอนได้	-การสื่อสารเพื่อภาคปฏิบัติกร (comm. for practice) -การสื่อสารเพื่อสร้างความทรงจำ ร่วม (comm. for collective memory) -การสื่อสารเพื่อการผลิตซ้ำทาง วัฒนธรรม (comm. for cultural reproduction) -การสื่อสารเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ ศักดิ์ศรี (comm. for enhancing identity&dignity) -การสื่อสารเพื่อผลิตและธำรง รักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน (comm. for collective identity production & maintenance)
การทำเวทีถอดบทเรียน (an After Action Research stage)	-การสื่อสารรูปแบบ ใหม่สืบเนื่องจากการ ทำวิจัย ทำให้เกิดการ ทบทวนกระบวนการ -เปิดพื้นที่ให้คนที่เคย เห็นต่างได้กลับมา มีส่วนร่วมอีกครั้ง	-ต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญ ภายนอกที่ชุมชน ยอมรับช่วยดำเนิน เวที	-การสื่อสารเพื่อการทบทวนตนเอง (comm. for self-reflection) -การสื่อสารเพื่อคลายความป่วนข้อง (comm. for healing)
การสื่อสารโดยใช้ข้อมูล เชิงประจักษ์ (การทำ บัญชี) (communicating by showing an expense account)	-เป็นการสร้าง ความหมายให้กับ ข้อมูลตัวเลข	-ต้องอาศัยทักษะด้าน การบันทึกและการ คิดคำนวณ -ต้องได้รับความ ร่วมมือจากเจ้าภาพ งานศพจึงจะได้ข้อมูล ที่ถูกต้องชัดเจน	-การสื่อสารเพื่อตอกย้ำผ่านข้อมูล (comm. for confirmation by evidence)

รูปแบบการสื่อสาร แบบมีส่วนร่วม	คุณลักษณะ		เป้าหมายการสื่อสาร
	จุดเด่น	จุดด้อย	
การทำโลงศพ / ปราสาท ศพ (making a coffin & a castellated spirit house)	-เป็นการสื่อสารผ่าน กิจกรรม ทำให้ สมาชิกในชุมชนมี กิจกรรมเพื่อการ รวมตัวโดยไม่ต้อง อาศัยเหล่าเป็นสื่อ	-ต้องอาศัยทักษะด้าน ช่าง -ต้องได้รับความ ร่วมมือจากคนหมู่ มากในชุมชนจึงจะ ทำได้สำเร็จ	-การสื่อสารเพื่อภาคปฏิบัติการ (comm. for practice) -การสื่อสารเพื่อการผลิตซ้ำทาง วัฒนธรรม (comm. for cultural reproduction) -การสื่อสารเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ ศักดิ์ศรี (comm. for enhancing identity & dignity) -การสื่อสารเพื่อสร้างความเข้มแข็ง อย่างยั่งยืน (comm. for sustainable empowerment)
รูปแบบการสื่อสารกับหน่วยงาน/ชุมชนภายนอก			
เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ วันที่ 10 (knowledge management stage)	-แกนนำได้เรียนรู้และ พัฒนาตนเองจากการ ทบทวนตนเองและ แลกเปลี่ยน ประสบการณ์กับคน ภายนอก	-เมื่อ โครงการวิจัยยุติ การเข้าร่วมเวทีก็ยุติ ลงด้วย	-การสื่อสารเพื่อการพัฒนาตนเอง (comm. for self-development) -การสื่อสารเพื่อสร้างเครือข่าย (comm. for networking) -การสื่อสารเพื่อสั่งสมทุนวัฒนธรรม (comm. for cultural capital accumulation)
การเป็นวิทยากรให้ชุมชน อื่นหรือหน่วยงาน ภายนอก (being a lecturer for other communities/government & private sectors)	-ความรู้อันเกิดจาก ประสบการณ์ (tacit knowledge) ได้รับ การถ่ายทอดไปสู่ ภายนอก -สร้างการมีส่วนร่วม โดยการพูดคุยซักถาม ได้	-มีเฉพาะบังเจกบาง คนในชุมชนที่ สามารถเป็นผู้สื่อสาร ได้ -ไม่มีกำหนดเวลาใน การสื่อสารที่แน่นอน (แล้วแต่ว่าจะมีผู้เชิญ หรือไม่)	-การสื่อสารเพื่อการแลกเปลี่ยน ความรู้และประสบการณ์ (comm. for knowledge and experience exchanging) -การสื่อสารเพื่อสร้างเครือข่าย (comm. for networking) -การสื่อสารเพื่อสั่งสมทุนวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์ (comm. for cultural & symbolic capital accumulation)
การเป็นแหล่งเรียนรู้ให้ ชุมชนอื่นหรือหน่วยงาน ภายนอก (being a field study site for other	-คนในชุมชนทุกคน ได้มีส่วนร่วมในการ สื่อสารเพื่อ แลกเปลี่ยน ประสบการณ์กับคน	-ไม่มีกำหนดเวลาใน การสื่อสารที่แน่นอน -ยังไม่มีรูปแบบที่ ชัดเจนในการเป็น แหล่งเรียนรู้	-การสื่อสารเพื่อการแลกเปลี่ยน ความรู้และประสบการณ์ (comm. for knowledge and experience exchanging) -การสื่อสารเพื่อสร้างเครือข่าย

รูปแบบการสื่อสาร แบบมีส่วนร่วม	คุณลักษณะ		เป้าหมายการสื่อสาร
	จุดเด่น	จุดด้อย	
communities/government & private sectors)	ภายนอก		(comm. for networking) -การสื่อสารเพื่อส่งสมทุนวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์ (comm. for cultural & symbolic capital accumulation)

ตารางที่ 6.4: ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับเป้าหมายการสื่อสาร

จากข้อมูลทั้งหมดข้างต้น ผู้วิจัยขอย้อนกลับไปยังข้อคำถามในเบื้องต้นซึ่งเป็นที่มาของการทำวิจัยในครั้งนี้ นั่นก็คือ ลักษณะของกระบวนการสื่อสารของชุมชนที่เป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการผลิตและถ่ายทอดทางวัฒนธรรม (การจัดพิธีกรรมงานศพ) เป็นเช่นไร โดยในเบื้องต้นผู้วิจัยได้ตั้งข้อสันนิษฐานไว้ว่ากระบวนการสื่อสารดังกล่าวน่าจะอยู่ภายใต้แนวคิดของกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ข้อมูลที่ได้ จากการศึกษายืนยันว่ากระบวนการสื่อสารภายในชุมชนแห่งนี้ เป็นกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพ ซึ่ง เป็นผลมาจากการที่ชุมชนมีพื้นฐานโครงข่ายการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ดีอยู่ก่อนแล้ว ทั้งการพบปะกันในงานบุญประเพณี การประชุมหมวดบ้าน (รูปแบบการสื่อสารแบบดั้งเดิม) รวมไปถึงการประชุมหมู่บ้าน การทำเวทีประชาคม และการใช้หอกระจายข่าว (รูปแบบการสื่อสารสมัยใหม่) โดยมีการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการเป็นพื้นฐานการสื่อสารหลักเป็นตัวเชื่อมร้อยรูปแบบการสื่อสารทั้งหมดเข้าไว้ด้วยกัน ดังนั้น เมื่อชุมชนมีการกิจเฉพาะ (โครงการงานศพจดเหล่า) เกิดขึ้น ก็ทำให้โครงข่ายการสื่อสารเดิมที่มีอยู่นั้นได้เข้าสู่ภาคปฏิบัติการ (practice) อีกครั้ง โดย ภาคปฏิบัติการที่เกิดขึ้นได้พัฒนาองค์ประกอบการสื่อสารด้านต่างๆ อย่าง เข้มข้น ทั้งในแง่ของคู่สื่อสาร (การพัฒนาคู่สื่อสารให้มีทักษะในการสื่อสารเพิ่มมากขึ้น กลุ่มแกนนำได้พัฒนาตนเองจากเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ส่วนชาวบ้านคนอื่นๆ ในชุมชนก็ได้พัฒนาตนเองจากการเข้าร่วมแลกเปลี่ยนในเวทีต่างๆ ที่จัดขึ้นในชุมชน) เนื้อหาสาร (มีเรื่องจดเหล่าเป็นประเด็นหลัก โดยยกระดับการสร้างความเข้าใจร่วมกัน ไม่ได้ได้อยู่เพียงแค่ประเด็น “จะจดหรือไม่จด” แต่ยกระดับไปสู่ประเด็น “ทำไมต้องจด” / ถ้าจดแล้วจะเกิดผลอย่างไร ถ้าไม่จดจะเกิดผลอย่างไร) วิธีการสื่อสาร (เรียนรู้วิธีการสื่อสารแบบใหม่ๆ เช่น การทำเวทีถอดบทเรียน การแสดงข้อมูลค่าใช้จ่าย / เรียนรู้ที่จะสร้างการสื่อสารทั้งขาเข้าและขาออก) ช่องทางการสื่อสาร (ใช้พื้นที่การสื่อสารแบบคู่ขนาน รวมถึงมีการเปิดพื้นที่สื่อสารแบบใหม่ที่ไม่

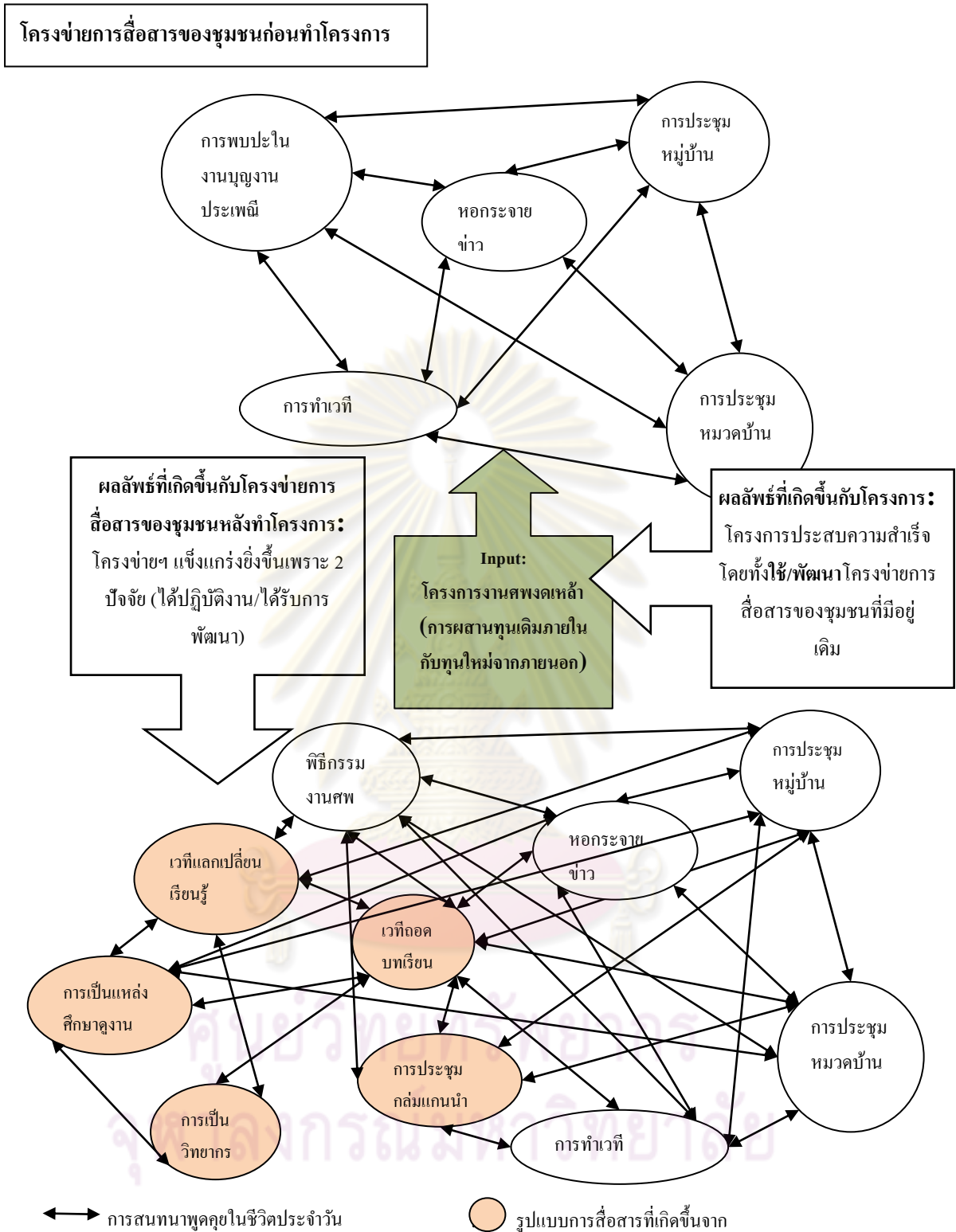
เคยปรากฏในชุมชนมาก่อน) และ**ความถี่ในการสื่อสาร** (การนัดหมายเพื่อพูดคุย/ประชุมแบบต่างๆ ที่เพิ่มความถี่มากกว่าปกติ)

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นสามารถมองได้จากทั้ง 2 ด้าน ในด้านหนึ่ง ชุมชนบ้านดงได้อาศัยเงินทุนภายในเดิมที่ชุมชนมีอยู่ ทั้งทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคม พื้นที่สาธารณะที่มีอยู่หลากหลาย รวมไปถึงทุนด้านโครงการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ มาผนวกกับ **ทุนใหม่จากภายนอก**ที่ได้รับการหนุนเสริมจากองค์กรภายนอกในแง่ของศักยภาพการทำวิจัยท้องถิ่น เรียนรู้ที่จะประยุกต์ใช้รูปแบบการสื่อสารสมัยใหม่อย่างการทำเวทีถอดบทเรียนและการเข้าร่วมเวทีภายนอกชุมชนมาหนุนเสริมโครงการสื่อสารเดิมที่มีอยู่แล้ว ทำให้ กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนโครงการเป็นกระบวนการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ ในขณะที่เดียวกันปฏิบัติการทางการสื่อสารที่เกิดขึ้นก็ทำให้โครงการสื่อสารของชุมชนที่มีอยู่ได้แสดงศักยภาพและเพิ่มความแข็งแกร่งไปในเวลาเดียวกัน (เปรียบเสมือนกับการทำงานบางอย่างที่ต้องอาศัยกำลังของร่างกายจึงจะปฏิบัติการกิจได้สำเร็จ แต่ในขณะที่เดียวกันการทำงานก็ทำให้ร่างกายที่ได้ รับการฝึกฝนนั้นแข็งแรงขึ้น) อาทิ รูปแบบการสื่อสารที่มีอยู่ในโครงการสื่อสารเดิมนั้น ยังขาดการสื่อสารที่เน้นกระบวนการเรียนรู้ผ่านการทบทวนตนเอง (self-reflection) แต่เวทีถอดบทเรียนก็เข้ามาอุดช่องโหว่ดังกล่าว และยังรวมไปถึงการนำเสนอผลการดำเนินงานเป็นเอกสาร การเข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การเป็นวิทยากร หรือการเป็นแหล่งศึกษาดูงาน นับว่าชุมชนได้สอดคล้องประสานและหลอมรวมจุดเด่นของการสื่อสารแบบดั้งเดิมและแบบสมัยใหม่เข้าไว้ด้วยกัน ได้อย่างชาญฉลาด

รูปแบบการสื่อสารเหล่านี้นอกจากจะทำให้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมครบวงจร ทั้งขาเข้าและขาออกแล้ว ยังเป็นรูปแบบการสื่อสารที่ทำให้ ทั้งปัจเจกระดับแกนนำและคนอื่นๆ ในชุมชนได้มีโอกาสเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ตนเอง (self-empowerment) ผ่านกระบวนการสื่อสารอีกด้วย ข้อสรุปข้างต้น ผู้วิจัยได้แสดงให้เห็นเป็นแผนภาพแสดงความสัมพันธ์ระหว่าง โครงการสื่อสารของชุมชนกับโครงการงานศพวงคเหล่า ดังภาพที่ 6.12 หน้า 316

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 6.12: ความสัมพันธ์ระหว่างโครงการสื่อสารของชุมชนกับการทำโครงการงานศพดเหล่า

บทที่ 7

พื้นที่สาธารณะในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

ในบทที่ 7 นี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลการศึกษาในประเด็นพื้นที่สาธารณะในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดง ทั้งนี้เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 3 ซึ่งต้องการศึกษาและวิเคราะห์พื้นที่สาธารณะในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง โดยจะนำเสนอตามประเด็นที่ได้ศึกษา ประกอบด้วย 1) การนำเสนอรูปแบบของพื้นที่สาธารณะของชุมชนทั้งหมด ในแต่ละรูปแบบจะวิเคราะห์ถึงผู้ที่มีส่วนร่วมในพื้นที่สาธารณะ ประเด็นที่ปรากฏในพื้นที่สาธารณะ และ บทบาทหน้าที่ของพื้นที่สาธารณะทั้งหมดนี้เมื่อนำมาสังเคราะห์ร่วมกันจะทำให้เห็นถึงคุณลักษณะของพื้นที่สาธารณะรูปแบบต่างๆ ของชุมชนบ้านดงนั่นเอง 2) วิเคราะห์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะของชุมชน และ 3) ศึกษาเปรียบเทียบพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในการศึกษาของฮาเบอร์มาสในแง่มุมต่างๆ

รูปแบบและคุณลักษณะของพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดง

ในเบื้องต้น จะขอนำนิยามศัพท์ปฏิบัติการของคำว่าพื้นที่สาธารณะที่ใช้ในการศึกษาคั้งนี้ มากล่าวถึงอีกครั้งเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน ในที่นี้ พื้นที่สาธารณะหมายถึง เวทีในมิติเชิงรูปธรรม (สิ่งปลูกสร้างและพื้นที่ว่าง) และในเชิงนามธรรม (การรับรู้ในจิตใจของผู้คนถึงสภาวะการณ์ที่ตนสามารถมีส่วนร่วมหรือแสดงความคิดเห็นได้อย่างเท่าเทียมกับผู้อื่นซึ่งเปิดให้คนในชุมชนแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็น และตัดสินใจร่วมกัน จนนำไปสู่การสร้างข้อตกลง แนวทางปฏิบัติ และการลงมือปฏิบัติการร่วมกันเพื่อคิดค้นเหล่าและลดค่าใช้จ่ายที่จำเป็นในพิธีกรรมงานศพ ในที่นี้ผมขรวมถึงทั้งพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิม เช่น พื้นที่พิธีกรรม การพูดคุยตามร้านค้าหรือศาลาวัด และพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ เช่น เวทีประชาคมหมู่บ้านและการประชุมหมู่บ้าน

จากนิยามศัพท์ปฏิบัติการดังกล่าว เมื่อนำมาศึกษาชุมชนบ้านดง ผู้วิจัยสามารถจำแนกพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงออกเป็น 2 ประเภทหลัก ได้แก่ 1) พื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวัน และ 2) พื้นที่สาธารณะในโอกาสพิเศษ โดย แต่ละประเภทประกอบไปด้วยพื้นที่สาธารณะรูปแบบต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. พื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวัน

พื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวันคือพื้นที่สาธารณะที่เกิดขึ้นจากการดำเนินชีวิตประจำวัน และการทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อการดำรงชีพ ซึ่งจะเกิดขึ้นเป็นประจำ และนับเป็นพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมที่คนในสังคมชนบทไทยคุ้นชินมานาน แต่จำนวนคนที่เข้าร่วมในพื้นที่สาธารณะดังกล่าวจะมีน้อยกว่าพื้นที่สาธารณะในโอกาสพิเศษ รูปแบบของ พื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวันจำแนกได้ 2 ลักษณะ ได้แก่ พื้นที่ การพูดคุยภายในชุมชนเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและความคิดเห็น และการประชุมหมวดบ้าน แต่ละแบบมีสาระสำคัญดังนี้

1.1 พื้นที่พูดคุยภายในชุมชน มีตั้งแต่การพูดคุยข้ามรั้วบ้านหรือในพื้นที่สาธารณะของชุมชน เช่น วัด บ่อน้ำสาธารณะ การพูดคุยระหว่างการซื้อสิ่งของเครื่องใช้ในร้านค้าหรือรถขายสินค้าที่เข้ามาภายในชุมชน การพูดคุยกันระหว่างทำมาหากินอยู่ในไร่นาหรือทุ่งหญ้าที่ใช้เลี้ยงสัตว์

“อย่างหน้าบ้านก่อนมีน้ำหินอ่อน ต่อมข้างถนน คนก็จะนั่งอุ้กัน แถวหน้าโรงเรียน ตอนค้าๆ ม ละเอียดก็มารวมตัวกัน นั่งอุ้ กันอยู่เป็นกลุ่มๆ ถ้ามีเรื่องด่วนจะอุ้จากัน หัวหมวดก็จะประกาศเสียงตามสายตัววัดว่าหือมารวมตัวกัน หมู่ที่ยะกัน ทำงานข้างนอก ไปเข้าเย็นกลับ ก่อ จะได้ใช้เวลาช่วงค่ำช่วงกลางคืนมานั่งอุ้จากัน ได้” (อินแก้ว เรือนปานันท์, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

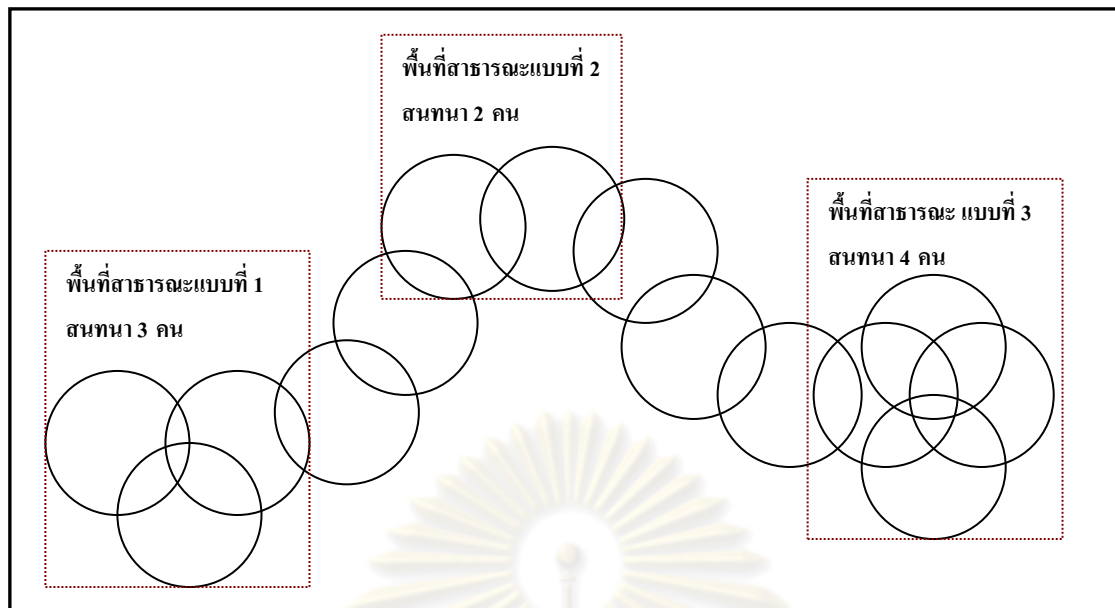

ภาพที่ 7.1: พื้นที่พูดคุยภายในชุมชนรูปแบบต่างๆ ของชุมชนบ้านดง

1) ผู้ที่มีส่วนร่วมในพื้นที่การพูดคุยภายในชุมชน ผู้ที่มีส่วนร่วมในพื้นที่พูดคุยภายในชุมชนนี้เป็นคนทุกเพศทุกวัยในชุมชน ทั้งผู้ใหญ่และเยาวชน ทั้งผู้หญิงและผู้ชาย ซึ่งจำนวนคนที่มีส่วนร่วมในแต่ละครั้งมีตั้งแต่ 2-10 คนโดยประมาณ อย่างไรก็ตามหากเปรียบเทียบระดับและบทบาทการมีส่วนร่วมแล้วจะพบว่าทั้งเพศชายและเพศหญิงมีระดับและบทบาทการมีส่วนร่วมพอๆกัน และในพื้นที่ๆ มีทั้งผู้ใหญ่ และเยาวชนแล้วจะพบว่าเยาวชนจะอยู่ในฐานะผู้รับสารเป็นส่วนมากเป็นผู้ส่งสารค่อนข้างน้อย

2) ประเด็นที่ปรากฏในพื้นที่การพูดคุยภายในชุมชน ประเด็นที่ปรากฏในพื้นที่พูดคุยภายในชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องใกล้ตัวของคนในชุมชน และเป็นเหตุการณ์ที่เป็นปัจจุบัน อาทิ ผลการคัดเลือกทหารของลูกหลานของคนในชุมชน การเจ็บป่วยหรือการเสียชีวิตของคนในชุมชน การเข้ามารับซื้อข้าว ของพ่อค้าข้าวจากในเมือง ซึ่งมีทั้งมิติดเชิงอารมณ์และเหตุผลปะปนกัน ส่วนประเด็นที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับโครงการงานศพดเหล่านี้อีกคือการสอบถามหาข้อมูลระหว่างชาวบ้านว่างานศพที่เพิ่งผ่านพ้นไปนั้น เจ้าภาพงานศพมีเงินเหลือหรือไม่จำนวนเท่าใด เพราะเมื่อดำเนินการโครงการดัง กล่าวมาจนถึงปัจจุบันนี้ พบว่า การเก็บข้อมูลเรื่องค่าใช้จ่ายโดยละเอียดแล้วนำมาประกาศให้รู้ในที่สาธารณะอย่างที่เคยดำเนินการในช่วงต้น (พ.ศ. 2545-2546) นั้น ไม่มีอีกต่อไป ดังนั้น พื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวันแบบนี้เอง ซึ่งเป็นช่องทางการกระจายข่าวสารเรื่องค่าใช้จ่ายในงานศพที่รวดเร็วและกระจายไปแบบปากต่อปาก ทำให้คนในชุมชนยังเกิดความเชื่อมั่นว่าการงดเหล้าในงานศพเป็นสิ่งที่จำเป็นและมีประโยชน์ ซึ่งความเชื่อมั่นดังกล่าวของคนในชุมชน ส่งผลให้การงดเหล้าในงานศพยังคงเป็นสิ่งที่ถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัดในชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน

3) บทบาทหน้าที่ของพื้นที่พูดคุยภายในชุมชน พื้นที่พูดคุยภายในชุมชนมีบทบาทสำคัญเพราะทำให้คนในชุมชนได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารต่างๆ ที่มีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตได้ทันทั่วถึง เป็นพื้นที่ผลิตและ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารรวมถึงความคิดเห็นของแต่ละฝ่าย เป็นพื้นที่สร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของคนในชุมชน เป็นพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างปัจเจกสู่ชุมชนซึ่งส่งผลให้เกิดความเข้าใจหรือความช่วยเหลือกลับมา (เรื่องราวของปัจเจกจะได้รับการถ่ายทอดจนกลายเป็นการรับรู้ร่วมของชุมชน) เป็นเวทีฝึกฝนให้คนในชุมชนกล้าแสดงความคิดเห็น โดยเริ่มตั้งแต่วัยเด็ก เพราะเด็กๆ ภายในชุมชนเองก็ให้เห็นวิถีดังกล่าวที่ผู้ใหญ่ปฏิบัติและซึมซับมาเรื่อยๆ และประการสุดท้าย เป็นเวทีที่ทำให้เกิด การกระจายตัวของข้อมูลนั้นๆ เป็นวงจรต่อกันไปเรื่อยๆ จนทั่วถึงทั้งชุมชน ดังภาพที่ 7.2 หน้า 320 ซึ่งแสดงให้เห็นวงจรการส่งต่อและการกระจายตัวข้อมูลข่าวสารรวมถึงความเห็นของผู้คนในพื้นที่พูดคุยในชุมชน วงจรในลักษณะนี้เองที่ช่วยกระจายข้อมูลข่าวสาร/ความคิดเห็นที่มีต่อโครงการงานศพดเหล้าไปถึงคนส่วนใหญ่ของชุมชน ผู้ที่ไม่ได้เข้าร่วมการประชุมอย่างสม่ำเสมอจึงยังคงติดตามความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นได้ทันเหตุการณ์

ภาพที่ 7.2: วงจรการกระจายตัวของข้อมูลข่าวสารในพื้นที่การพูดคุยภายในชุมชน

ผู้วิจัยได้สัมผัสด้วยตนเองถึงความสำคัญของพื้นที่พูดคุยภายในชุมชนในแง่ของการเป็นช่องทางกระจายข้อมูลข่าวสาร กล่าวคือ ในการลงพื้นที่ครั้งที่ 1 เดือนเมษายน พ.ศ. 2552 ระหว่างที่ผู้วิจัยได้พูดคุยกับผู้สูงอายุคนหนึ่งของชุมชนซึ่งอยู่หมวด 4 พบว่าเพื่อนบ้านรู้ติดกันก็ได้นำข่าวเรื่องผลการคัดเลือกทหารของลูกหลานตนเองที่เพิ่งทราบผลมาบอกเล่า หลังจากการสนทนาราวครึ่งชั่วโมง เมื่อเดินกลับมายังบ้านของนาย อินแก้ว ซึ่งตั้งอยู่หมวด 2 ปรากฏว่าคนในหมวด 2 ต่างก็รับรู้ข่าวสารดังกล่าวแล้วอย่างทั่วถึง ผ่านการพูดคุยแบบปากต่อปาก จากบ้าน ผู้ไร่นา ผู้ท้องถนน จนกระจายตัวข้ามหมวดบ้านมาในที่สุด

4) คุณลักษณะของพื้นที่พูดคุยภายในชุมชน จากข้อ 1) ถึง 3) ข้างต้น ทำให้สามารถประมวลคุณลักษณะของพื้นที่พูดคุยภายในชุมชนได้หลายประการ กล่าวคือ เป็นพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิม เกิดขึ้นได้ในสถานที่ต่างๆ ที่หลากหลาย ผู้เข้าร่วมคือคนทุกเพศทุกวัยในชุมชน จำนวนของผู้เข้าร่วมแต่ละครั้งมีประมาณ 2-10 คน ประเด็นที่เกิดขึ้นในพื้นที่สาธารณะส่วนใหญ่จะเป็นประเด็นใกล้ตัวและอยู่ในสถานการณ์ปัจจุบัน มีทั้งเรื่องการทำมาหากิน และข่าวสารเชิงสังคม เช่น การเกิด การแต่งงาน การเจ็บ ป่วยหรือการตายของคนในชุมชน ส่วนบทบาทหน้าที่ ของพื้นที่พูดคุยภายในชุมชนนั้นมีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญคือการเป็นเวทีในการกระจายข้อมูลข่าวสารไปสู่คนทุกกลุ่มในชุมชนทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน และในวงพูดคุยขนาดเล็กนี้ การโน้มน้าวใจก็สามารถทำได้ง่ายกว่าในวงใหญ่ วงจรการกระจายตัวของข้อมูลข่าวสารและความคิดเห็นในพื้นที่นี้สามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลาไปเรื่อยๆ และเป็นเวทีสำหรับ ฝึกฝนทักษะการแสดงความคิดเห็นของคนรุ่น

ต่างๆ ในชุมชนนั่นเอง คุณลักษณะของพื้นที่พูดคุยภายในชุมชนได้ประมวลและแสดงไว้ในภาพที่ 7.3

ภาพที่ 7.3: คุณลักษณะของพื้นที่พูดคุยภายในชุมชน

1.2 การประชุมหมวดบ้าน หมวดบ้านเป็นรูปแบบการปกครองที่ชุมชนในภาคเหนือใช้จัดระเบียบและหน้าที่ของคนในชุมชน กรณีของชุมชนบ้านดงนั้น แบ่งหมวดบ้านออกเป็น 5 หมวดตามแนวถนน โดยกลุ่มครัวเรือนใกล้เคียงกันจะอยู่ในหมวดบ้านเดียวกัน ด้วยเหตุนี้ การประชุมหมวดบ้านจึงเป็นพื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวัน เพราะสามารถเกิดขึ้นได้ง่าย อาศัยการพูดคุยบอกต่อในเวลาสั้นๆ ก็สามารถรวมตัวกันเพื่อพูดคุยได้ แต่ความแตกต่างระหว่างระหว่างพื้นที่พูดคุยภายในชุมชนกับการประชุมหมวดบ้านก็คือ การประชุมหมวดบ้านจะมีการจัดระบบการสื่อสารมากยิ่งขึ้น โดยมีการนัดหมายกันล่วงหน้าเพื่อมารวมตัวกัน มีเป้าหมายการประชุมที่ชัดเจนว่าต้องการถ่ายทอดหรือแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับประเด็นใดบ้าง

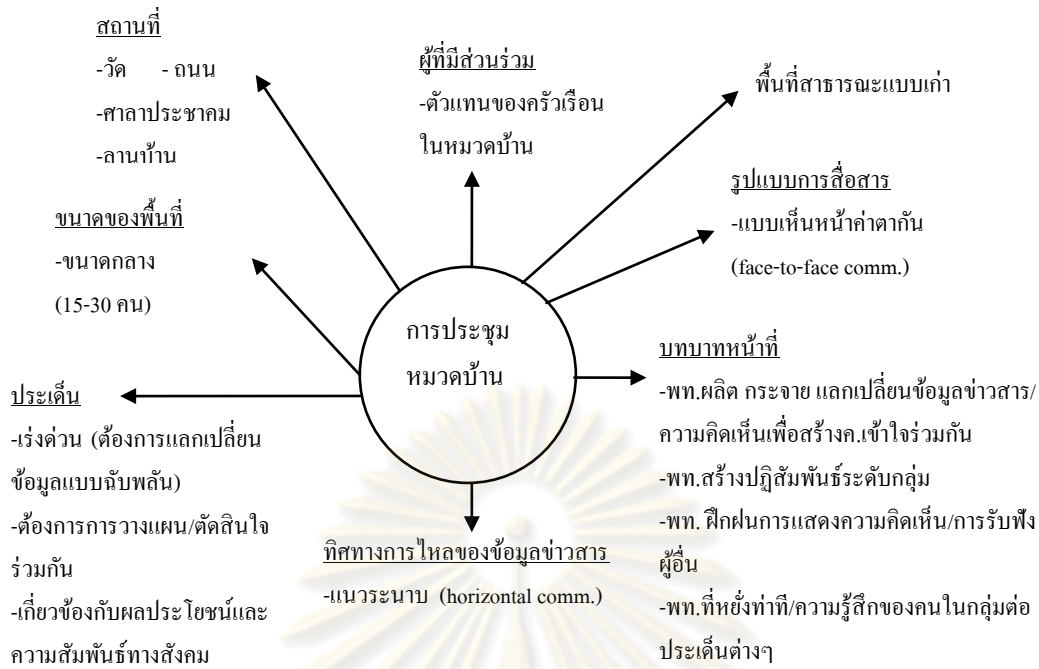
1) ผู้ที่มีส่วนร่วมในการประชุมหมวดบ้าน ผู้ที่มีส่วนร่วมในการประชุมหมวดบ้านก็คือตัวแทนของครัวเรือนซึ่งเป็นสมาชิกในแต่ละหมวดบ้าน (ในหมวดบ้านหนึ่งๆ จะประกอบไปด้วยครัวเรือนประมาณ 30 ครัวเรือน) ทั้งเพศชายและหญิง ทั้ง ผู้ใหญ่และเยาวชน (ชุมชนบ้านดงเปิดโอกาสให้สมาชิกที่เป็นเยาวชนสามารถเข้าร่วมประชุมทั้งหมวดบ้านและหมู่บ้าน

ได้ ในกรณีที่หัวหน้าครัวเรือนติดภารกิจและได้มอบหมายให้บุตรหลานมาร่วมประชุมเพื่อรักษาสิทธิ์

2) ประเด็นที่ปรากฏในการประชุมหมวดบ้าน ประเด็นที่ปรากฏในการประชุมหมวดบ้านมักเป็นเรื่องเร่งด่วนที่ต้องการกระจายหรือได้รับข้อมูลอย่างทั่วถึงในเวลาอันสั้น เช่น การสำรวจข้อมูลของภาครัฐเพื่อช่วยเหลือเกษตรกร หรือต้องการการตัดสินใจร่วมกันอย่างฉับพลัน เช่น การหาตัวแทนไปร่วมงานบุญกับต่างหมู่บ้าน การวางแผนปฏิบัติงานร่วมกัน เช่น การแบ่งหน้าที่ของกลุ่มพ่อบ้านและแม่บ้านในการช่วยงานบุญ ทั้งงานบุญส่วนกลางและงานบุญของปัจเจก รวมไปถึงประเด็นที่ต้องการสอบถามความคิดเห็นของคนภายในหมวดบ้าน

3) บทบาทหน้าที่ของการประชุมหมวดบ้าน พื้นที่การประชุมหมวดบ้านมีบทบาทสำคัญ โดยเป็นช่องทางในการผลิต เผยแพร่ กระจาย แลกเปลี่ยน รวมถึงได้มาซึ่งข้อมูลข่าวสารที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีพของคนในชุมชน และความคิดเห็นต่างๆ ของคนในหมวดบ้าน เป็นพื้นที่สร้างปฏิสัมพันธ์ภายในกลุ่ม โดยเชื่อมต่อบัณฑิตกับกลุ่มเข้าด้วยกัน รวมถึงเป็นเวทีฝึกฝนให้คนในชุมชนกล้าแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นต่างๆ ฝึกการเปิดใจรับฟังและอภิปราย จนนำไปสู่การตัดสินใจร่วมกันได้

4) คุณลักษณะของการประชุมหมวดบ้าน จากข้อ 1) ถึง 3) ข้างต้น ทำให้สามารถประมวลคุณลักษณะของการประชุมหมวดบ้านในฐานะพื้นที่สาธารณะได้หลายประการ กล่าวคือ เป็นพื้นที่สาธารณะที่ส่วนมากเกิดขึ้นตามสถานที่สาธารณะของชุมชน เช่น ริมถนน วัด ศาลาประชาคม หรือในพื้นที่ส่วนบุคคล เช่น ลานบ้าน ผู้เข้าร่วมคือตัวแทนของแต่ละครัวเรือนในหมวดบ้าน จำนวนของผู้เข้าร่วมแต่ละครั้งมีประมาณ 15-30 คน ประเด็นที่เกิดขึ้นในพื้นที่สาธารณะส่วนใหญ่จะเป็นประเด็นเร่งด่วนที่ต้องการเผยแพร่หรือแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร หรือต้องการวางแผนการบริหารจัดการร่วมกันในระดับหมวดบ้าน เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ ผลประโยชน์ของครัวเรือน รวมถึงข่าวสารเชิงสังคม เช่นงานบุญประเพณีทั้งภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน ส่วนบทบาทหน้าที่ของพื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวันนั้นมีบทบาทหน้าที่สำคัญคือการเป็นเวทีในการผลิต กระจาย และแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารรวมถึงความคิดเห็นในระดับหมวดบ้าน เป็นพื้นที่สร้างปฏิสัมพันธ์หรือโน้มน้าวใจภายในกลุ่ม เป็นพื้นที่สำหรับการหยั่งท่าทีหรือความรู้สึกของคนในหมวดบ้านต่อประเด็นต่างๆ และการเป็นเวทีสำหรับการฝึกฝนทักษะการแสดงความคิดเห็นและการรับฟังผู้อื่นของคนในชุมชน คุณลักษณะของการประชุมหมวดบ้านในฐานะพื้นที่สาธารณะได้ประมวลและแสดงไว้ในภาพที่ 7.4 หน้า 323

ภาพที่ 7.4: คุณลักษณะของการประชุมหมวดบ้าน

2. พื้นที่สาธารณะในโอกาสพิเศษ

พื้นที่สาธารณะในโอกาสพิเศษคือพื้นที่สาธารณะที่เกิดขึ้นในวาระโอกาสพิเศษของชุมชน ซึ่งมีทั้งพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมได้แก่ พิธีกรรมงานศพและพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อ และพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ ได้แก่ การประชุมหมู่บ้าน การประชุมกลุ่มแกนนำ เวทีประชาคม และเวทีถอดบทเรียน ซึ่งพื้นที่สาธารณะในโอกาสพิเศษส่วนใหญ่ (ยกเว้นการประชุมกลุ่มแกนนำ) จะมีลักษณะร่วมกันคือ จำนวนผู้เข้าร่วมในพื้นที่สาธารณะมีจำนวนค่อนข้างมาก ตั้งแต่ 25-150 คนโดยประมาณ เกิดขึ้นตามวาระโอกาส ซึ่งพื้นที่สาธารณะในโอกาสพิเศษแต่ละรูปแบบมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1 พิธีกรรมงานศพ เราสามารถพิจารณาพิธีกรรมงานศพได้ในฐานะที่เป็นพื้นที่สาธารณะอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการดำเนินโครงการงานศพงดเหล่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นเวทีจริงที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนทุกเพศทุกวัยได้มีส่วนร่วมในการพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และร่วมกันปฏิบัติการงดเหล่าในงานศพ ในการจัดงานศพแต่ละครั้งนั้น ระยะเวลาที่ตั้งศพที่บ้านจะมีผู้มาร่วมงาน 50-70 คน แต่ในวันเผาศพจะมีผู้มาร่วมงานมากที่สุด ประมาณ 100-150 คน ซึ่งพบว่าในช่วงที่ดำเนินโครงการงานศพงดเหล่าระหว่างปี พ.ศ.2545-2546 นั้น จำนวนผู้เข้าร่วมพิธีกรรมงานศพก็ยังคงเดิม ไม่ได้ลดน้อยลงอย่างที่ฝ่ายคัดค้านในตอนแรกเคยกังวลใจแต่อย่างใด

ในที่นี้ ผู้วิจัยจะไม่กล่าวถึงรายละเอียดของพิธีกรรมซึ่งได้นำเสนอไปแล้ว แต่ จะชี้ให้เห็นถึงพื้นที่สาธารณะย่อยๆ หลายรูปแบบที่เกิดขึ้นในพิธีกรรมงานศพ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

การทำโรงศพและปราสาทศพ กิจกรรมการทำโรงศพทำให้เกิดพื้นที่สาธารณะขึ้น เป็นพื้นที่สาธารณะของกลุ่มผู้ชายในชุมชน ประกอบด้วยสลาและลูกมือประมาณ 30 คนที่มาช่วยกัน ทำโรงศพและปราสาทศพ รวมไปถึงกลุ่มพ่อบ้านในชุมชนที่คอยให้กำลังใจและเป็นลูกมือในกิจกรรม ต่างๆ เหตุที่การทำโรงศพและปราสาทศพเป็นพื้นที่สาธารณะย่อยๆ ในพิธีกรรมงานศพก็เนื่องจาก ในพื้นที่นี้ไม่ได้มีเฉพาะการทำงาน แต่ยังมีการพูดคุยสนทนาในประเด็นต่างๆ ของกลุ่มพ่อบ้านด้วย

ภาพที่ 7.5: กลุ่มพ่อบ้านกำลังช่วยกันตัดยางในรถจักรยานยนต์เพื่อใช้มัดโครงปราสาท

การประกอบอาหาร การประกอบอาหารเป็นหน้าที่ของกลุ่มแม่บ้านภายในชุมชน พื้นที่โรงครัวชั่วคราวในบริเวณบ้านเจ้าภาพงานศพจะเป็นพื้นที่สาธารณะที่กลุ่มแม่บ้าน ในชุมชนจะ ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันมารวมตัวกันคราวละ 30-40 คน โดยมีกลุ่มแม่บ้านของหมวดบ้านหนึ่งเป็น หลัก (กลุ่มพ่อบ้านแม่บ้านของแต่ละหมวดบ้านจะเวียนกันรับบทบาทเป็นกลุ่มหลักที่รับผิดชอบทำ กิจกรรมต่างๆ โดยไล่ไปที่ละหมวดบ้าน ส่วนคนอื่นๆ จะผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกับมาสมทบตาม ความสะดวก) เพื่อจัดเตรียมวัตถุดิบเครื่องปรุง รวมไปถึงการลงมือประกอบอาหารเลี้ยงแขกในงาน

ภาพที่ 7.6: กลุ่มแม่บ้านกำลังเตรียมวัตถุดิบสำหรับประกอบอาหาร

การจัดเตรียมสิ่งของประกอบพิธีกรรม การจัดเตรียมสิ่งของประกอบพิธีกรรมเป็นหน้าที่ของกลุ่มผู้สูงอายุ โดยผู้สูงอายุเพศหญิงจะจัดเตรียมเครื่องเช่น ไห้ว กลุ่มผู้สูงอายุชาย จะดูแลสถานที่และนั่งพูดคุยสนทนากับเจ้าภาพงานศพให้เกิดความอบอุ่นใจ ทั้งนี้ บนบ้านของเจ้าภาพงานศพจะเป็นสถานที่ในการจัดเตรียมสิ่งของประกอบพิธีกรรมและกลายสภาพเป็นพิธีสาธารณะย่อยๆ

ภาพที่ 7.7: กลุ่มผู้สูงอายุชายหญิงจัดเตรียมสิ่งของบนบ้านเจ้าภาพ

การเคี้ยวแกงฮังเลในคืนวันดา การทำแกงฮังเลเป็นงานที่ต้องใช้ทั้งเวลาและแรงงาน หากงานศพใดเจ้าภาพจะเลี้ยงแกงฮังเลในวันฉาบปณิกศพจะมีการปรุงตั้งแต่คืนวันดา พ่อบ้านแม่บ้านมักขอร้องให้ลูกหลานวัยรุ่นมาช่วยเคี้ยวแกงฮังเลที่ใช้เวลานานหลายชั่วโมง ดังนั้นในคืนวันดา กลุ่มวัยรุ่นทั้งชายและหญิงมักจะไปชุมนุมในบริเวณพื้นที่กลางแจ้งภายในบ้านงานศพ โดยกลุ่มวัยรุ่นชายจะผลัดเปลี่ยนกันเคี้ยวแกงฮังเล ส่วนกลุ่มวัยรุ่นหญิงจะช่วยเจ้าภาพเสิร์ฟอาหารว่างเลี้ยงแขก ดังภาพที่ 7.8 หน้า 326

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 7.8: กลุ่มวัยรุ่นชายกำลังช่วยกันเคี้ยวแกงฮังเลในคืนวันดา

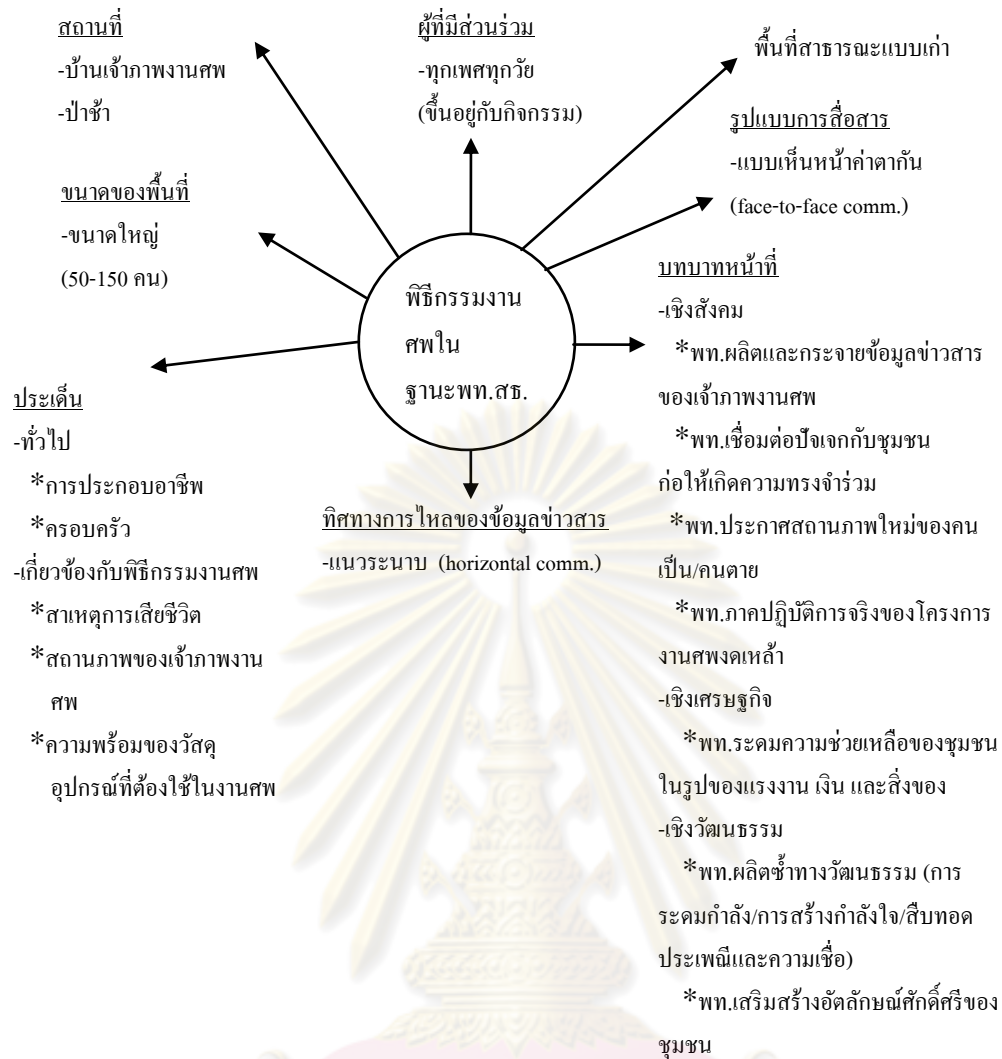
1) ผู้ที่มีส่วนร่วมในพิธีกรรมงานศพ ดังที่ได้แสดงไว้ข้างต้น ผู้ที่มีส่วนร่วมในพิธีกรรมงานศพเป็นคนทุกเพศทุกวัยในชุมชน ทั้งเพศชายและเพศหญิงมี บทบาทและระดับการมีส่วนร่วมเท่าเทียมกัน แต่สำหรับผู้ใหญ่และเยาวชนนั้น ผู้ใหญ่จะมีทั้งบทบาทและระดับการมีส่วนร่วมมากกว่าเยาวชน อีกสิ่งหนึ่งที่สังเกตเห็นได้ก็คือ ในพื้นที่สาธารณะรูปแบบย่อยๆ ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ พื้นที่การทำงานแต่ละพื้นที่จะรองรับคนแต่ละกลุ่ม เช่น พื้นที่ทำโลงศพและปราสาทศพเป็นพื้นที่ของกลุ่มพ่อบ้าน แม่บ้านจะไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวในบริเวณดังกล่าว ว บ้านจะเป็นพื้นที่ของผู้สูงอายุ คนหนุ่มสาวจะขึ้นไปเมื่อจะเสิร์ฟอาหารหรือมีธุระอื่นๆ เช่นเดียวกับบริเวณโรงครัว ก็จะเป็นพื้นที่ของกลุ่มแม่บ้าน แสดงให้เห็นถึงลักษณะของการแบ่งงานกันทำที่ชัดเจน พื้นที่สาธารณะที่รวบรวมคนทุกกลุ่มไว้ด้วยกันคือพื้นที่บริเวณฌาปนสถานหรือป่าช้าของชุมชนเมื่อคนทุกกลุ่มพร้อมใจกันไปเผาศพ

2) ประเด็นที่ปรากฏในพิธีกรรมงานศพ ประเด็นที่เกิดขึ้นในพิธีกรรมงานศพนั้นมีความหลากหลายสูงมาก จากการที่ผู้วิจัยเข้าไปสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม พบว่า ในกลุ่มผู้สูงอายุ ประเด็นที่พูดคุยกันมักเป็นเรื่องสุขภาพและเรื่องของลูกหลาน ในกลุ่มพ่อบ้านจะมีทั้งประเด็นเรื่องการประกอบอาชีพและการพูดคุยแบบผ่อนคลาย หยอกล้อกัน เช่นเดียวกับกลุ่มแม่บ้าน แต่กลุ่มแม่บ้านนั้น นอกจากการพูดคุยหยอกล้อและประเด็นเรื่องอาชีพแล้ว ยังมีประเด็นครอบครัวเกี่ยวข้องกับสามีและลูก รวมถึงการพูดคุยถามไถ่ระหว่างกันในประเด็นที่มีความเป็นส่วนตัวสูง อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมงานศพที่จะได้ยินอยู่เป็นประจำคือรายละเอียดเกี่ยวกับการตายของผู้ตาย (สาเหตุและระยะเวลาของการเจ็บป่วย) ซึ่งเป็นประเด็นที่กลุ่มผู้สูงอายุสนใจ สถานภาพทาง เศรษฐกิจและภาระของเจ้าภาพเป็นประเด็นที่กลุ่มแม่บ้านมักสนทนา

ถึง (งานนี้เจ้าภาพได้เป็นสมาชิกฌาปนกิจสงเคราะห์ที่ใดบ้าง มีรายได้เพียงพอต่อการจัดงานหรือไม่ มีภาระทางครอบครัวมากหรือน้อย เช่น มีลูกเล็กยังเรียนอยู่ หรือลูกทำงานประกอบอาชีพแล้ว เจ้าภาพไม่มีอาชีพ หรือ มีหนี้สินหรือไม่ เป็นต้น) ส่วนประเด็นเกี่ยวกับวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในงานจะเป็นประเด็นที่กลุ่มพ่อบ้านสนทนากัน (พื้นที่จัดหามาเพียงพอหรือไม่ ต้องซื้อวัสดุอุปกรณ์ในการทำโลงและปราสาทเพิ่มเติมหรือไม่ อะไรบ้าง)

3) **บทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมงานศพ** พิธีกรรมงานศพในฐานะที่เป็นพื้นที่สาธารณะมีบทบาทหน้าที่สำคัญหลายประการ ไม่ว่าจะ เป็นมิติเชิงสังคมและเศรษฐกิจ โดยเป็นพื้นที่ผลิตและกระจายข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับเจ้าภาพงานศพ เป็นพื้นที่เชื่อมต่อบริบทปัจเจก (เจ้าภาพงานศพ) และชุมชน ทำให้เกิดการระดมความช่วยเหลือของชุมชนทั้งแรงงาน เงิน และสิ่งของอื่นๆ และกิจกรรมต่างๆ ที่ได้กระทำร่วมกันยังก่อให้เกิดเป็นความทรงจำร่วม (collective memory) ของชุมชนด้วย พื้นที่งานศพยังใช้เป็นพื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ของทุกคนเป็น (เจ้าภาพงานศพ) และคนตาย กล่าวเฉพาะเจาะจงในกรณีโครงการงานศพคเหล้า พื้นที่ แห่งนี้พื้นที่ภาคปฏิบัติการจริง ทำให้เกิดการผลิตข้อมูลที่เกี่ยวข้อง เช่น ข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพ ในด้านวัฒนธรรม พื้นที่แห่งนี้พื้นที่ผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมของชุมชนทั้งเรื่องการระดมสรรพกำลังเพื่อช่วยเหลือกัน การให้กำลังใจกันในยามยาก รวมไปถึงการสืบทอดความเชื่อ และประเพณีพิธีกรรมเก่าแก่ที่มีผลด้านขวัญและกำลังใจ รวมถึงความเรียบร้อยในการบริหารจัดการมรดกของผู้ตาย ทั้งยังช่วยเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีของชุมชนในฐานะชุมชนที่ยังคงมีประเพณีวัฒนธรรมอันดีงาม

4) **คุณลักษณะของพิธีกรรมงานศพ** จากข้อ 1) ถึง 3) ข้างต้น ทำให้ สามารถประมวลคุณลักษณะของพิธีกรรมงานศพในฐานะที่เป็นพื้นที่สาธารณะได้หลายประการ กล่าวคือ พิธีกรรมงานศพเป็นพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิม สถานที่ๆ เกิดขึ้นคือบ้านเจ้าภาพงานศพและที่ป่าช้า ผู้เข้าร่วมคือคนทุกเพศทุกวัยในชุมชน จำนวนของผู้เข้าร่วมแต่ละครั้งมีประมาณ 50-150 คน (แตกต่างกันไปในแต่ละวัน แต่ในวันฌาปนกิจศพจะมีผู้เข้าร่วมมากที่สุด ทั้งคนในหมู่บ้านและคนภายนอก) ประเด็นที่เกิดขึ้นในพื้นที่สาธารณะแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ เรื่องทั่วไปในชุมชน และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับผู้ตายและงานศพ ส่วนบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมงานศพนั้น มีทั้งบทบาทหน้าที่เชิงสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว ข้อมูลทั้งหมดนี้แสดงไว้ในภาพที่ 7.9 คุณลักษณะของพิธีกรรมงานศพในฐานะพื้นที่สาธารณะ หน้า 328

ภาพที่ 7.9: คุณลักษณะของพิธีกรรมงานศพในฐานะพื้นที่สาธารณะ

2.2 พิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ แม้ว่าพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อจะไม่ได้แสดงบทบาทโดยตรงในฐานะพื้นที่สาธารณะของการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเหล่า แต่พิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ ก็มีบทบาทสำคัญยิ่งในฐานะพื้นที่สาธารณะที่เป็นต้นทุนสำคัญของการทำโครงการ เนื่องจากนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2544 ชุมชนใช้วิธีจับสลากเลือกหัวหน้าหมวดบ้านมาแทนคนเดิมซึ่งดำรงตำแหน่งครบ 1 ปีในพิธีกรรมดังกล่าว การจับสลากเลือกหัวหน้าหมวดบ้านส่งผลให้หัวหน้าครอบครัวของทุกครัวเรือนไม่ว่าจะเป็นชายหรือหญิงต่างมีโอกาสสลับกันมาดำรงตำแหน่งหัวหน้าหมวดบ้านจนทั่วถึงทุกคน ซึ่งส่งผลให้คนในชุมชนได้มีโอกาสพัฒนาศักยภาพการเป็นผู้นำและผู้ประสานงานระดับชุมชน

ประสบการณ์ที่ได้เรียนรู้จากการเป็นหัวหน้าหมวดบ้านช่วยกระตุ้นจิตสำนึกของความรักใคร่ชอบในหน้าที่ การทำงานเพื่อส่วนรวม และการให้ความร่วมมือกับคนอื่นในชุมชน ดังที่มีผู้ให้ข้อมูลว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนวิธีเลือกหัวหน้าหมวดบ้าน คือครัวเรือน

ต่างๆ ในชุมชนให้ความร่วมมือ เพิ่มขึ้นในการทำกิจกรรมต่างๆ เพราะแต่ละคนต่างรู้ว่าเมื่อตนต้องขึ้นดำรงตำแหน่งหัวหน้าหมวดบ้านก็ต้องการการสนับสนุนจากเพื่อนบ้านในลักษณะเดียวกัน สิ่งเหล่านี้ส่งผลดีต่อการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเหล่า โดยเฉพาะการให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในที่ประชุมหมวดบ้าน และเวทีอื่นๆ ที่หัวหน้าหมวดบ้านเป็นผู้ประสานงาน

ในปี พ.ศ.2553 ชุมชนบ้านดงได้จัดพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อในวันที่ 24 มกราคม พ.ศ.2553 ในวันดังกล่าว ผู้วิจัยได้เข้าร่วมสังเกตการณ์ในพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ โดยเดินทางไปถึงบริเวณหอเจ้าพ่อตั้งแต่เวลา 08.00 น. ปีนี้ชุมชนได้แบ่งหน้าที่การทำงานเช่นเดียวกันกับกิจกรรมอื่นๆ โดยหน้าที่ในการจัดเตรียมไก่สำหรับไหว้เจ้าพ่อ และนึ่งข้าวเหนียว รวมไปถึงการนำไก่มาประกอบอาหารเพื่อเลี้ยงฉลองหลังพิธีกรรมเสร็จสิ้นนั้น เป็นหน้าที่ของหมวด 1 โดยทุกหมวดบ้านจะนำไก่มาร่วมพิธีหมวดบ้านละ 7 กิโลกรัม รวมใช้ไก่ในการเซ่นไหว้ทั้งสิ้น 35 กิโลกรัม ส่วนข้าวเหนียวที่นำมาเลี้ยงแขกเป็นข้าวเหนียวของส่วนรวมที่ชาวบ้านได้รวบรวมกันไ้กันหน้านี้ ผู้สูงอายุหน้าที่จัดเตรียมขันไหว้เจ้าพ่อและขันแห่ ซึ่ง เดิมในอดีตจะเป็นขันสะลือซอชิง แต่ ปัจจุบันนี้ในหมู่บ้านไม่มีช่างซอ จึงใช้ขันแห่แทน และกลุ่มสล่าแห่ที่ทำหน้าที่บรรเลงดนตรีก็คือกลุ่มเดียวกับที่เล่นในพิธีกรรมงานศพของชุมชนนั่นเอง (เป็นที่น่าสังเกตว่าเมื่อต้นทูลทางวัฒนธรรมบางอย่าง (ช่างซอของหมู่บ้าน) ขาดช่วงการสืบทอด ก็ส่งผลให้ชุมชนจำต้องปรับเปลี่ยนองค์ประกอบบางอย่างของพิธีกรรมไปด้วย (เปลี่ยนจากขันสะลือซอชิงมาเป็นขันแห่แทน)) ในขันเหล่านี้นอกจากจะมีไก่แล้ว ยังมีหมากพลู ขนมหวาน และดอกไม้สีขาวด้วย

ภาพที่ 7.10: ผู้อาวุโสกำลังจัดเตรียมสิ่งของเซ่นไหว้บนหอเจ้าพ่อ

ระหว่างที่จัดเตรียมอุปกรณ์เซ่นไหว้ แต่ละหมวดบ้านจะดำเนินการจับสลากเลือกหัวหน้าหมวดบ้านคนใหม่ บางหมวดก็รวมตัวผู้ที่ต้องจับสลากทั้งหมดมาไว้ในคราวเดียวแล้วจับสลากไล่ไปทีละคน บรรย กาศเต็มไปด้วยความกึกกัก มีเสียงโห่ร้องเป็นระยะๆ จ ากผู้จับสลาก

ส่วนบางหมวดบ้านที่มีผู้ต้องจับสลากจำนวนมาก เนื่องจากมีผู้ที่ยังไม่เคยปฏิบัติหน้าที่จำนวนมาก (ในปีนี้ พบว่าหมวดบ้านที่มีผู้จับสลากมากที่สุดคือ 16 คน) หัวหน้าหมวดบ้านคนเก่าจะเดินตามหาผู้ต้องจับสลากและให้จับสลากได้ไปที่ละคนจนกว่าจะได้หัวหน้าหมวดบ้านคนใหม่ อีกลักษณะหนึ่งคือ ผู้ที่มีสิทธิ์จับสลากบางคนก็สมัครเป็นหัวหน้าหมวดบ้านในปีนี้เป็นเพราะเห็นว่าตนพอมีเวลาว่างในกรณีนี้ผู้สมัครจะได้เป็นหัวหน้าหมวดบ้านประจำปีนี้ไปเลย โดยผู้อื่นรอจับสลากในปีถัดไป

ภาพที่ 7.11: บรรยากาศการจับสลากหัวหน้าหมวดบ้านของหมวด 1

เมื่อจัดเตรียมอุปกรณ์เครื่องเช่น ไข่เรียบริย กลุ่มสลาฯ แห่ก็จะขึ้นไปบนหอเจ้าพ่อและบรรเลงดนตรี ผู้สูงอายุที่มีความสันทัด เรื่องพิธีกรรมจะร้องอัญเชิญเจ้าพ่อ ผู้สูงอายุอีกส่วนหนึ่งจะฟ้อนรำบริเวณหอเจ้าพ่อ ส่วนคนอื่นๆ จะนั่งข้างยืนข้างอยู่รอบๆ หอเจ้าพ่อนั่นเอง ซึ่งผู้คน ทุกเพศทุกวัยจะทยอยเดินทางมาในบริเวณหอเจ้าพ่อเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ เด็กเล็กจะรวมกลุ่มวิ่งเล่นซุกซน ส่วนผู้ใหญ่ก็จะจับกลุ่มพูดคุยกัน ยิ่งใกล้เวลา 12.00 น. จำนวนคนก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น บริเวณโดยรอบมีกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าในชุมชนและจากหมู่บ้านใกล้เคียงมาตั้งโต๊ะขายอาหารและเครื่องดื่ม

ภาพที่ 7.12: ผู้คนทุกเพศทุกวัยมาชุมนุมกันบริเวณหอเจ้าพ่อ

บรรยากาศหลังจากนั้นคือบรรยากาศของการรอคอยว่าวันนี้เจ้าพ่อจะมาประทับทรงหรือไม่ จนกระทั่งเวลาประมาณ 12.30 น. มีผู้หญิงในหมู่บ้านคนหนึ่งได้วิ่งและตีลังกาเข้ามาในหอเจ้าพ่อ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าพ่อได้มาประทับทรงในร่างของหญิงคนนั้น เมื่อขึ้นไปบนหอเจ้าพ่อหญิงคนดังกล่าวได้ฟ้อนรำและร้องทักทายคนในชุมชนเป็นทำนองพื้นเมือง พร้อมทั้งดื่มเหล้าเสรีในขวดและสูบบุหรี่พื้นบ้าน มีการพยากรณ์สภาพดินฟ้าอากาศและความสงบร่มเย็นของชุมชนในภาพรวม หลังจากนั้น ชาวบ้านคนใดที่ต้องการขอคำแนะนำหรือขอพรจากเจ้าพ่อก็จะขึ้นไปพูดคุยเป็นรายๆ ไป ในวันนี้ ชาวบ้านเชื่อว่ามีเจ้าพ่อมาประทับทรงถึง 3 องค์ เวลาผ่านไปประมาณเกือบหนึ่งชั่วโมง หญิงคนดังกล่าวจึงมีอาการสงบนิ่งและออกอาการเอียงอายต่อสายตาของผู้คน ชาวบ้านจึงบอกต่อๆ กันว่าเจ้าพ่อ ได้จากไปแล้ว

ภาพที่ 7.13: ร่างทรงของเจ้าพ่อกำลังให้คำปรึกษาแก่หญิงคนหนึ่งท่ามกลางความสนใจของผู้คนที่มุงดู

หลังจากนั้น ผู้คนจะช่วยกันลำเลียงของเช่น ไหว้ลงจากหอเจ้าพ่อ กลุ่มแม่บ้านหมวด 1 นำไก่ต้มจากพิธีมาปรุงเป็นอาหารพื้นบ้าน โดยใช้เวลาไม่นาน ต่อจากนั้น กลุ่มแม่บ้านและคนในหมู่บ้านช่วยกันลำเลียง “ยาจิ้นไก่” (ยาเนื้อไก่) และห่อข้าวเหนียวออกแจกจ่ายชาวบ้านทุกคนจนทั่วถึง ชาวบ้านซึ่งมีทั้งชาวบ้านคงและชาวบ้านจากหมู่บ้านใกล้เคียงต่างกระจายกันไปล้อมวงนั่งรับประทานอาหารตามบริเวณที่วาง บ้างก็นำเสื่อมาปู บ้างก็นำใบตองมาปูกับพื้น แล้วรับประทานอาหารกันอย่างมีความสุข เมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้วต่างก็ช่วยกันเก็บกวาดสถานที่ ส่วนชาวบ้านหมวด 1 รับผิดชอบเรื่องการล้างและจัดเก็บถ้วยชาม พิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อของชุมชนบ้านคงยุติลงอย่างสมบูรณ์ในเวลาประมาณ 14.00 น.

ภาพที่ 7.14: ชาวบ้านในชุมชนตั้งวงรับประทานอาหารหลังพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ

1) ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ ผู้ที่มีส่วนร่วมในพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อคือคนทุกเพศทุกวัยของชุมชน โดยมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ในการมีส่วนร่วมแตกต่างกันออกไป กล่าวคือ ผู้สูงอายุจะมีหน้าที่จัดเตรียมขันเช่น ไห้ว รวมถึงประกอบพิธีกรรม กลุ่มพ่อบ้านจะช่วยจัดเตรียมสถานที่ กลุ่มแม่บ้านดูแลเรื่องอาหารและการต้มไก่ ไห้วเจ้าพ่อ หนึ่งข้าว ส่วนกลุ่มเยาวชนคนหนุ่มสาวและเด็กจะมีบทบาทเป็นผู้ชมในพิธีกรรมดังกล่าว

นอกเหนือจากการเลี้ยงเจ้าพ่อแล้ว กิจกรรมสำคัญอีกอย่างหนึ่งในวันนี้ก็คือการจับสลากหัวหน้าหมวดบ้าน ซึ่งผู้ที่มีส่วนร่วมในฐานะผู้ทำกิจกรรมก็คือหัวหน้าหมวดบ้าน คนปัจจุบันซึ่งจัดทำสลากและดำเนินการประสานงาน ผู้ที่มีรายชื่อจะต้องมาจับสลากและเมื่อทราบผลว่าใครได้เป็นหัวหน้าหมวดบ้านคนต่อไปก็จะรับช่วงภาระงานต่อจากหัวหน้าหมวดบ้านคนเก่าไปทันที ในกิจกรรมนี้ เยาวชนบางคนอาจได้มีส่วนร่วม ในกรณีที่ได้รับมอบหมายจากพ่อแม่ให้มาจับสลากหัวหน้าหมวดบ้านแทนหากพ่อแม่ติดภารกิจไม่สามารถมาร่วมพิธีได้

2) ประเด็นที่ปรากฏในพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ ประเด็นที่ปรากฏในพิธีกรรมนั้นสามารถจำแนกออกเป็น 3 ประเภทหลัก ตามสาระของกิจกรรมสำคัญในแต่ละช่วงเวลา ได้แก่ ประเด็นที่ปรากฏช่วงจัดเตรียมสิ่งของเช่น ไห้ว ประเด็นที่ปรากฏระหว่างการจับสลากหัวหน้าหมวดบ้าน และประเด็นที่ปรากฏระหว่าง/หลังพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ แต่ละประเด็นมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ก. ประเด็นที่ปรากฏช่วงจัดเตรียมสิ่งของเช่น ไห้ว ประเด็นในช่วงนี้คนมักจะสนทนากันด้วยเรื่องต่างๆ ไปภายในชุมชน สอบถามสารทุกข์สุกดิบระหว่างกัน

ข. ประเด็นที่ปรากฏระหว่างการจับสลากหัวหน้าหมวดบ้าน ประเด็นในช่วงนี้จะเกี่ยวข้องโดยตรงกับการจับสลาก ได้แก่ คนที่จะต้องจับสลากมีใครบ้าง หัวหน้าหมวดบ้านจะต้องทำหน้าที่อะไร มีภารกิจอะไรบ้างที่จะต้องส่งมอบให้หัวหน้าหมวดบ้านคนใหม่ เป็นต้น

ค. ประเด็นที่ปรากฏระหว่าง/หลังพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ ในระหว่างและหลังการไหว้เจ้าพ่อ ประเด็นที่จะกลายเป็นหัวข้อในการพูดคุยมากที่สุดคือบรรยากาศของการเข้าทรงเจ้าพ่อในปีนี้ สิ่งที่เจ้าพ่อ ทำนายทายทัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นเกี่ยวกับชุมชนและบ้านเมืองโดยภาพรวมจะเป็นสิ่งที่คนให้ความสนใจเป็นพิเศษ

3) บทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ พิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อของชุมชนบ้านดง ในฐานะที่เป็นพื้นที่สาธารณะมีบทบาทหน้าที่ๆ สำคัญหลายประการ ลักษณะเฉพาะที่สำคัญ ของพิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อนี้คือการหลอมรวมระหว่างความเป็นพื้นที่สาธารณะเชิงเหตุผล (การจับสลากเลือกหัวหน้าหมวดบ้าน) กับพื้นที่สาธารณะเชิงอารมณ์ความรู้สึก (การเข้าทรงของเจ้าพ่อ/การรับประทานอาหารร่วมกัน) เข้าไว้ด้วยกันในพื้นที่เดียว การหลอมรวมดังกล่าว ส่งผลให้พิธีกรรมนี้มีบทบาทหน้าที่ทั้งในเชิงสังคมและวัฒนธรรม ดังต่อไปนี้

ก. บทบาทหน้าที่ในเชิงสังคม พิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ้อมีบทบาทในเชิงสังคมในการเป็นพื้นที่สำหรับผลิตและแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารของชุมชน เป็นพื้นที่สร้างปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชน ทำให้เกิดความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เป็นพื้นที่สร้างขวัญและกำลังใจให้กับคนในชุมชน ทั้งในระดับปัจเจกและระดับชุมชน เพราะหากเจ้าพ่อทำนายทายทักในเชิงลบก็จะบอกแนวทางแก้ไขไว้ด้วย ที่สำคัญ ยังเป็นพื้นที่สำหรับประกาศสถานภาพของหัวหน้าหมวดบ้านคนใหม่ ทำให้เกิดการยอมรับและง่ายต่อการบริหารจัดการชุมชนด้วย นอกจากนี้ พื้นที่ดังกล่าวยัง ถือเป็นพื้นที่ภาคปฏิบัติสำหรับเรียนรู้การปกครองที่คนทุกคนในชุมชน ได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงด้วย

ข. บทบาทหน้าที่ในเชิงวัฒนธรรม พิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ้อมีบทบาทในเชิงวัฒนธรรมในฐานะที่เป็นพื้นที่สืบทอดความเชื่อและประเพณีที่สำคัญของชุมชนจากคนรุ่นเก่าไปสู่คนรุ่นใหม่ของชุมชน เป็นพื้นที่สร้างและสืบทอดอัตลักษณ์ร่วมที่สำคัญของคนในชุมชน

4) คุณลักษณะของพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ จากข้อ 1) ถึง 3) ที่กล่าวไปแล้ว จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อในฐานะที่เป็นพื้นที่สาธารณะมีคุณลักษณะสำคัญหลายประการ ได้แก่ การเป็นพื้นที่สาธารณะที่ผสมผสานระหว่างพื้นที่แบบเก่า (พิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ) และพื้นที่แบบใหม่ (การประชุมจับสลากเลือกหัวหน้าหมวดบ้าน) ถือเป็นพื้นที่พิเศษหลอมรวมเรื่องของอารมณ์และเหตุผลไว้ในพื้นที่เดียวกัน ผู้ที่มีส่วนร่วมมีจำนวนมาก (ประมาณ 150 คน) และมีความหลากหลายทั้งเพศและวัย ส่วนใหญ่เป็นคนในชุมชน ส่วนน้อยเป็นคนจากหมู่บ้านใกล้เคียง ประเด็นที่ปรากฏมีทั้งประเด็นที่เป็นเรื่องราวต่างๆ ไปของคนในชุมชน ประเด็นที่เกี่ยวข้องมีทั้งประเด็นเรื่อง หัวหน้าหมวดบ้าน และประเด็นที่ร่างทรงของเจ้าพ่อระบุไว้ขณะทำพิธีกรรม ส่วนบทบาทหน้าที่ของพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อก็มีทั้งบทบาทหน้าที่ในเชิงสังคมและวัฒนธรรม คุณลักษณะทั้งหมดนี้ สามารถแสดงได้ดังภาพที่ 7.15 หน้า 334

ภาพที่ 7.15: คุณลักษณะของพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ

2.3 การประชุมหมู่บ้าน การประชุมหมู่บ้านเป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นทุกเดือนๆ ละ 1 ครั้ง ระยะเวลาที่จัดจะขึ้นอยู่กับการประชุมของอำเภอที่จัดขึ้นก่อนหน้านั้น เป็นพื้นที่สำหรับการสื่อสารที่ค่อนข้างเป็นทางการของชุมชน เพื่อให้ผู้นำชุมชนได้ถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารทางราชการ หรือ ข้อมูลข่าวสารจากภายนอกสู่ชุมชน ชี้แจงและสร้างความเข้าใจร่วมกัน ในขณะเดียวกัน การประชุมหมู่บ้านก็เป็นพื้นที่สำหรับคนในชุมชนที่จะซักถาม ตรวจสอบ รวมถึงประเมินผลการดำเนินงานของฝ่ายปกครองได้ด้วยเช่นเดียวกัน ซึ่งในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าในระหว่างปี พ .ศ. 2545-2546 นั้น พบว่าแกนนำได้อาศัยการประชุมหมู่บ้านเป็นพื้นที่สำหรับการชี้แจงให้คนในชุมชน ได้รับรู้รับทราบเกี่ยวกับโครงการงานศพดเหล่าอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ จากการพูดคุยกับคนใน

ชุมชน ผู้วิจัยยังพบว่าคนในชุมชนที่ได้พูดคุยต่างตระหนักถึงความสำคัญของการประชุมหมู่บ้านในฐานะพื้นที่สำหรับการแสดงความคิดเห็นและรักษาสิทธิของตน

“คนบ้านดงกล้าอุ้ม ก็ว่าในการประชุมถ้าตัวเองยังบ่กล้าเสนอ พอเลิกประชุมมาเอามาอุ้งตางนอกมันก่อนบ่มีความหมาย คนหลายก่อนหัน โดย บ่ใช้เอามาพูดกับคนบ่ก็คน ถ้าตัวมีความคิดจะไค ตัวก่อนต้องอยู่ในการประชุมอัน (คนบ้านดงกล้าพูดสิ ถ้าในการประชุม ตัวเองไม่กล้าเสนอ พอเลิกประชุมเอามาพูดข้างนอกมันก็ไม่มีมีความหมาย คนส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วย ไม่ใช้เอามาพูดกับคนไม่ก็คน ถ้าตัวเองมีความคิดเห็นอย่างไร ต้องพูดในที่ประชุมไปเลย)” (แก้วมุล ยะธนะ , สทนทาถลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

แนวคิดเรื่องการให้ความสำคัญกับการนำเสนอความคิดเห็นของตนเองในที่ประชุม เป็นสิ่งที่คนในชุมชนบ้านดงให้ความสำคัญและยังได้ปลูกฝังและถ่ายทอดแนวคิดดังกล่าวให้กับลูกหลานของตนด้วย ดังที่นางสาวฉวีวรรณ แก้วที่สุด อายุ 27 ปี เยาวชนคนหนึ่งของชุมชนบ้านดงได้แสดงทัศนะว่า

“คนเรามีความต้องการบ่เหมือนกัน คนหนึ่งอาจคิดว่าอย่า นี่ดี คนอื่นก็อาจจะว่าแบบนั้นดี ถ้าเก็บไว้ ถ้าเค้าตัดสินใจไปแล้ว เขาก่อนได้รู้ หมู่บ้านเขาจะบอกว่ามีหยังก่อให้อู้มมาเลย มันบ่ผิดอะไร บ้านเขามีการเข้ากลุ่มกัน จะบอกว่าไผ่มีความคิดเห็นจะไคให้อเสนอไปเลย ถ้าสมมุติพ่อแม่ส่งไปประชุมหมู่บ้านแทนพ่อแม่ พ่อแม่ก็ อาจจะบอกว่าเขามีความคิดเห็นจะไคให้อเสนอไปเลย ถ้าดีเป็นอาจจะเลือกข้อเสนอเขาก่อนได้ ถ้าบ่ดีก็ก่อนแล้วไป (คนเรามีความต้องการไม่เหมือนกัน คนหนึ่งอาจคิดว่าอย่างนี้ดี คนอื่นก็อาจจะว่าแบบนั้นดี ถ้าเก็บไว้ ถ้าเค้าตัดสินใจไปแล้ว เราก็ไม่ได้พูด หมู่บ้านเราจะบอกว่ามีอะไรก็ให้พูดมาเลย มันไม่ผิดอะไร บ้านเรามีการเข้ากลุ่มกัน จะบอกว่าใครมีความคิดเห็นอย่างไรให้เสนอไปเลย ถ้าสมมุติพ่อแม่ส่งไปประชุมหมู่บ้านแทนพ่อแม่ พ่อแม่ก็จะบอกว่าเรามีความคิดเห็นอย่างไรให้เสนอไปเลย ถ้าดีเค้าอาจจะเลือกข้อเสนอของเราได้ ถ้าไม่ดีก็แล้วไป)” (ฉวีวรรณ แก้วที่สุด, สัมภาษณ์, 7 ธันวาคม 2552)

1) ผู้ที่มีส่วนร่วมในการประชุมหมู่บ้าน ผู้ที่มีส่วนร่วมในการประชุมหมู่บ้านโดยส่วนใหญ่คือผู้ใหญ่ช่วยทำงานซึ่งเป็นหัวหน้าครอบครัว แต่ก็พบว่าในบางโอกาส จะมีเยาวชนซึ่งได้รับมอบหมายจากพ่อแม่ผู้ปกครองให้เข้าร่วมการประชุมแทน เนื่องจากติดภารกิจบางประการ แต่ต้องการรับทราบข้อมูลที่เป็นประโยชน์ ต้องการแสดงความคิดเห็นหรือรักษาสิทธิของตนในประเด็นที่เป็นวาระของการประชุมครั้งนั้นๆ

2) **ประเด็นที่ปรากฏในการประชุมหมู่บ้าน** ประเด็นที่ปรากฏในการประชุมหมู่บ้านส่วนใหญ่จะเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการภายในหมู่บ้าน เช่น การบริหารจัดการสาธารณูปโภค (ไฟฟ้า, น้ำประปา) สวัสดิการชุมชน (กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์, สหกรณ์ชุมชน) การจัดการทรัพยากรของชุมชน (ป่าชุมชน, อ่างเก็บน้ำชุมชน) ข้อมูลข่าวสารจากทางการที่ต้องการถ่ายทอดสู่ชุมชน และปัญหาซึ่งเป็นเรื่องของส่วนรวม (ปัญหาภัยแล้ง, การขาดแคลนน้ำ, ปัญหาความไม่ชัดเจนในการบริการจัดการภายในชุมชน)

3) **บทบาทหน้าที่ของการประชุมหมู่บ้าน** การประชุมหมู่บ้านมีบทบาทสำคัญในแง่ของการเป็นพื้นที่สำหรับการบริหารจัดการชุมชน เป็นพื้นที่เปิดสำหรับคนทุกคนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการรับรู้และแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการดำเนินชีวิตของตนเองและความผาสุกของชุมชน ชาวบ้านในชุมชนสามารถซักถามผู้นำถึงแนวทางการบริหารจัดการภายในชุมชน การจัดการทรัพยากรและการระดมทุน รวมไปถึงการชักจูงและเสนอแนะความคิดเห็นต่อส่วนรวมอีกด้วย นอกจากนี้ยังปฏิเสธไม่ได้ว่าการประชุมหมู่บ้านเป็นพื้นที่ที่สำคัญสำหรับภาคปฏิบัติของการปกครองที่คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมโดยตรง โดยเฉพาะการระดมความคิดเห็นเพื่อแก้ไขปัญหาภายในชุมชน บทบาทที่สำคัญอีกประการหนึ่งของการประชุมหมู่บ้านคือการเป็นพื้นที่สำหรับการกำหนดวาระข่าวสาร (agenda setting) ของชุมชน ตัวอย่างที่ชัดเจนก็คือการนำประเด็นเรื่องงานศพคหน้าเข้าสู่พื้นที่การประชุมหมู่บ้าน ทำให้ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของประเด็นดังกล่าวร่วมกัน

4) **คุณลักษณะของการประชุมหมู่บ้าน** จากรายละเอียดในข้อ 1) ถึง 3) ที่กล่าวไปแล้ว สามารถสรุปได้ว่า การประชุมหมู่บ้านเป็นพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ ซึ่งประยุกต์ใช้การจัดการรูปแบบใหม่มาบริหารจัดการ เช่น การลงลายมือชื่อเข้าร่วมประชุม การบันทึกการประชุม และการสรุปประเด็นสำคัญให้ที่ประชุมรับทราบร่วมกัน มีผู้เข้าร่วมจำนวนมาก ตั้งแต่ 60-100 คน ที่นี้จำนวนผู้เข้าร่วมจะขึ้นอยู่กับวาระการประชุมและวัฏจักรการประกอบอาชีพของคนในชุมชนเป็นสำคัญ การประชุมหมู่บ้านมีบทบาทสำคัญที่สุดในแง่ของการบริหารจัดการภายในชุมชน รวมถึงการเป็นพื้นที่สำหรับการจัดวาระข่าวสารของชุมชนด้วย คุณลักษณะทั้งหมดนี้ สามารถแสดงได้ดังภาพที่ 7.16 หน้า 337

ภาพที่ 7.16: คุณลักษณะของการประชุมหมู่บ้านในฐานะพื้นที่สาธารณะ

2.4 การประชุมกลุ่มแกนนำ การประชุมกลุ่มแกนนำเกิดขึ้นระหว่างดำเนินโครงการงานศพดเหล่าของชุมชน มีลักษณะที่ก้ำกึ่งระหว่างความเป็นทางการและไม่เป็นทางการ เนื่องจากบรรยากาศในการพูดคุยเป็นกันเอง แต่ก็มีกรลงชื่อและบันทึกประเด็นหรือข้อสรุปที่ได้จากการประชุมเก็บไว้เพื่อเตือนความจำด้วย พื้นที่ๆ ใช้ในการสื่อสารมีทั้งพื้นที่สาธารณะ (ศาลาวัด) และพื้นที่ส่วนตัว (ลานบ้านของกลุ่มแกนนำคนใดคนหนึ่ง) โดยที่

1) **ผู้ที่มีส่วนร่วม** ผู้ที่มีส่วนร่วมในการประชุมของกลุ่มแกนนำคือผู้ที่ได้รับการทาบทามจากแกนนำหรือผู้อาสาเข้าร่วม ประกอบไปด้วยคน 3 กลุ่ม ได้แก่ แกนนำและชาวบ้านที่มีจิตอาสา ผู้นำในระบบ (ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต.) และผู้ประสานของหมู่บ้าน (หัวหน้าหมวดบ้านและผู้ช่วย) รวมทั้งสิ้น 14 คน

2) **ประเด็นที่ปรากฏในการประชุมกลุ่มแกนนำ** ประเด็นสำคัญที่ปรากฏในการประชุมกลุ่มแกนนำครั้งแรก คือการอภิปรายเพื่อนำไปสู่การวางเป้าหมายร่วมกันว่าจะยกประเด็นงานศพดเหล่าเป็นวาระในการขับเคลื่อนโครงการเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชน ส่วนประเด็นการประชุมในครั้งต่อๆ มา เกี่ยวกับการวางแผนร่วมกันว่าเนื้อหาที่จะนำเสนอในเวทีพูดคุย

ทั้งในระดับหมวดบ้านและที่ประชุมหมู่บ้านนั้นควรประกอบไปด้วยเนื้อหาใดบ้าง เหตุผลหลักที่จะสื่อสารกับผู้คัดค้านคือเหตุผลใด ใครจะเป็นผู้นำเสนอ และการตกลงร่วมกันถึงระยะเวลาที่เหมาะสมในการจัดเวทีประชาคมเพื่อให้ได้รับเสียงสนับสนุนจากคนหมู่มาก การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบ (job assigning) ในระหว่างพิธีกรรมงานศพของกลุ่มแกนนำ (ผู้ดูแลสอดส่องรอบบริเวณงาน / ผู้ร่วมดูแลบัญชีค่าใช้จ่ายกับกลุ่มแม่บ้านและเจ้าภาพ / ผู้ประชาสัมพันธ์ให้แยกจากภายนอก รับทราบว่างานศพดังกล่าวไม่มีการเลี้ยงเหล้าเพราะอะไร)

3) บทบาทหน้าที่ของการประชุมของกลุ่มแกนนำ การประชุมของกลุ่มแกนนำมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นพื้นที่สำหรับหารวางแผน (planning) และกำหนดแนวทางการดำเนินโครงการงานศพคหบดี เช่น การวางแผนการสื่อสารว่าใครควรจะเป็น ผู้ไปสนทนาในลักษณะ “จับเข้าคุย” กับผู้คัดค้านอย่างรุนแรง ซึ่งสมาชิกของกลุ่มแกนนำได้ร่วมกันนำเสนอ ตัวบุคคล หรือ อาสาเข้าไปทำหน้าที่พูดคุยแบบตัวต่อตัวดังกล่าว ดังนั้นบทบาทหน้าที่อีกประการหนึ่งของพื้นที่นี้ก็คือการเป็นพื้นที่สำหรับการแจกแจงงานรวมถึงการแบ่งบทบาทหน้าที่ที่ความรับผิดชอบของกลุ่มแกนนำ และเมื่อมีข้อข้องใจสงสัยเกี่ยวกับการทำงานหรือแกนนำคนหนึ่งคนใดมีข้อมูลในเชิงลึกมาแลกเปลี่ยนก็สามารถพูดคุยแลกเปลี่ยนและซักถามกันได้อย่างเต็มที่ภายในวงสนทนาแห่งนี้

4) คุณลักษณะของการประชุมกลุ่มแกนนำ จากข้อมูลในข้อ 1) ถึง 3) จะเห็นได้ว่าการประชุมกลุ่มแกนนำเป็นพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ขนาดเล็ก ที่มีผู้เข้าร่วมประมาณ 10-14 คนในแต่ละครั้ง มีบรรยากาศการสนทนาที่ไม่เป็นทางการแต่ก็มีการลงชื่อเข้าร่วมประชุมและบันทึกประเด็นสำคัญจากการพูดคุยแบบง่ายๆ ไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเพื่อเตือนความทรงจำ ประเด็นหลักของการประชุมกลุ่มแกนนำก็คือการวางแผนการขับเคลื่อนโครงการ โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน เพราะฉะนั้นบทบาทหน้าที่ๆ สำคัญของการประชุมกลุ่มแกนนำก็คือการเป็นพื้นที่วางแผนการทำงานและเป็นพื้นที่ๆ ข้อมูลข่าวสาร รวมถึงความคิดเห็นที่เกี่ยวข้องสามารถไหลเวียนได้โดยสะดวก ประเด็นทั้งหมดสรุปออกมาได้ดังภาพที่ 7.17 หน้า 339

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 7.17: คุณลักษณะของการประชุมของกลุ่มแกนนำในฐานะพื้นที่สาธารณะ

2.5 เวทีประชาคม เวทีประชาคมของหมู่บ้านว่าด้วยโครงการงานศพดเหล้าเกิดขึ้นเฉพาะในช่วงเริ่มต้นทำโครงการ (พ.ศ.2545) ด้วยเหตุนี้ ข้อมูลที่ผู้วิจัย นำมาประมวลในหัวข้อนี้จึงเป็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการวิเคราะห์เอกสารเป็นหลัก แต่ไม่มีข้อมูลที่ได้จากการสังเกตการณ์ในสถานการณ์จริง สามารถสรุปภาพรวมได้ว่า ชุมชนเคยทำประชาคมครั้งแรกในราวปี พ.ศ.2544 ว่าด้วยการสรรหาหัวหน้าหมวดบ้าน บทบาทในการเชิญชวนคนเข้าร่วมเวทีประชาคมแต่ละครั้ง เป็นบทบาทของผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้นำในระบบ แต่ข้อเสนอที่เป็นประเด็นประชาคมมักเกิดจากการพูดคุยของกลุ่มคน แล้วนำไปเสนอให้ผู้ใหญ่บ้านร่วมพิจารณา เมื่อผู้ใหญ่บ้านเห็นดีด้วยจึงเชิญชวนให้คนเข้าร่วมในเวทีประชาคม ส่วนเวทีประชาคมเพื่อเปิดประเด็นงานศพดเหล้า นั้น เกิดขึ้นหลังเริ่มโครงการได้ 2 เดือน โดยจัดขึ้นที่ศาลาประชาคมของหมู่บ้าน ทั้งนี้ กลุ่มแกนนำได้ใช้รูปแบบการพูดคุยกลุ่มย่อยๆ เป็นการโยนหินถามทางมาก่อนหน้านี้แล้ว จนกระทั่งมีความมั่นใจในระดับหนึ่งว่าน่าจะมีผู้สนับสนุนโครงการเป็นจำนวนมาก จึงกำหนดการจัดเวทีประชาคม ซึ่งรายละเอียดของการทำเวทีประชาคมมีดังต่อไปนี้

1) **ผู้ที่มีส่วนร่วมในเวทีประชาคม** ในการทำเวทีประชาคมของหมู่บ้านเพื่อหาฉันทามติเกี่ยวกับโครงการงานศพดเหล้า นั้น ผู้มีส่วนร่วมโดยส่วนใหญ่เป็นกลุ่มคนวัยทำงานและ

ผู้สูงอายุของชุมชน เนื่องจากเป็นผู้ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับประเด็นดังกล่าว โดยมีเด็กและเยาวชนซึ่งติดตามพ่อแม่ผู้ปกครองไปร่วมสังเกตการณ์ด้วยบางส่วน จำนวนผู้เข้าร่วมในเวทีประชาคมมีจำนวนประมาณ 100 คน แต่หาก จัดกลุ่มคนตามสภาพการมีส่วนร่วมได้ส่วนเสีย ผู้วิจัยเห็นว่าจำแนกได้ 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มแกนนำและผู้ที่สนับสนุน กลุ่มชาวบ้านส่วนใหญ่ซึ่งมีความคิดเห็นกลางๆ และตั้งใจว่าจะเข้ามารับฟังเหตุผลของแต่ละฝ่ายก่อนตัดสินใจ และสุดท้ายคือกลุ่มผู้แสดงตัวว่าคัดค้านหรือไม่เห็นด้วยต่อการงดเหล้าในงานศพ ซึ่งมีจำนวนค่อนข้างน้อย

2) ประเด็นที่ปรากฏในเวทีประชาคม เนื่องจากข้อมูลที่ได้บันทึกไว้ระหว่างการทำเวทีประชาคมนั้น ไม่ได้รับการเก็บรักษาเอาไว้ ข้อมูลเกี่ยวกับประเด็นที่ปรากฏในเวทีจึงได้มาจากการพูดคุยซักถามผู้ที่ได้เข้าร่วมในเวทีประชาคมในครั้งนั้น ซึ่งได้ให้ข้อมูลว่าประเด็นสำคัญที่ปรากฏในเวทีประชาคมคือการยกอ้างเหตุผลและข้อมูลของทั้งฝ่ายสนับสนุนและฝ่ายคัดค้านการงดเหล้าในงานศพ โดยฝ่ายสนับสนุนให้ข้อมูลเกี่ยวกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของการจัดงานศพในอดีต สภาพปัญหาของชุมชนในปัจจุบันที่แต่ละครอบครัวมีปัญหาหนี้สินเพิ่มมากขึ้น แล้วจะเลิกลงไปถึงค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่เกิดขึ้นในการจัดงานศพในปัจจุบัน (โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายด้านอาหารและเหล้า) จนเกิดสภาพ “คนตายขายคนเป็น” ส่วนประเด็นที่ฝ่ายคัดค้านยกขึ้นมาอภิปรายประกอบด้วยประเด็นที่ว่า การเลี้ยงเหล้าเป็นสิ่งที่เคยทำมานานแล้ว ถ้าไม่เลี้ยงเหล้าแล้วจะอธิบายกับแขกต่างบ้านอย่างไร ในเมื่อหมู่บ้านอื่นๆ ก็เลี้ยงเหล้า และอีกประการหนึ่งก็คือความกังวลว่าหากไม่มีการเลี้ยงเหล้า คนที่มาร่วมงานศพอาจลดน้อยลง ทั้งนี้ ประเด็นต่างๆ ที่ทุกฝ่ายเสนอในเวทีประชาคม ได้รับการอภิปราย ชี้แจง และเสนอแนะอย่างกว้างขวาง จนนำไปสู่การลงมติร่วมกันของผู้ร่วมเวทีเพื่องดเหล้าในงานศพ รวมไปถึงการสร้างแนวทางปฏิบัติเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ชุมชนต้องการ

3) บทบาทหน้าที่ของเวทีประชาคม เวทีประชาคมมีบทบาทหน้าที่ๆ ทั้งในเชิงสังคมและเชิงวัฒนธรรม บทบาทเชิงสังคมที่สำคัญที่สุดคือการเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อระดมความคิดเห็นของคนในชุมชนต่อประเด็นงานศพงดเหล้า ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การสร้างฉันทามติร่วมกันของชุมชนว่ามีความคิดเห็นอย่างไรต่อประเด็นดังกล่าว รวมไปถึงการกำหนดแนวทางปฏิบัติอื่นๆ ที่ตามมา ที่สำคัญ เวทีประชาคมนี้เป็นพื้นที่สถาปนา (legitimize) ประเด็นงานศพงดเหล้าให้กลายเป็นวาระของชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดความรับรู้ร่วมกันว่าข้อตกลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่แห่งนี้เป็นข้อตกลงที่จะต้องนำไปสู่การปฏิบัติอย่างจริงจัง ซึ่งส่งผลให้เกิดการกระทำ (action) ตามมาในภายหลัง ส่วนบทบาทหน้าที่ในเชิงวัฒนธรรมนั้น เวทีประชาคมนับเป็นพื้นที่สำหรับภาคปฏิบัติของการของคนในชุมชนเพื่อสร้างวัฒนธรรมการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและบริหารจัดการชุมชน

4) คุณลักษณะของเวทีประชาคม จากรายละเอียดในข้อ 1) ถึง 3) ที่กล่าวไปแล้วสรุปได้ว่าเวทีประชาคมเป็นพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ที่ค่อนข้างเป็นทางการ มีผู้เข้าร่วมจำนวนมากประมาณ 100 คน มีการกำหนดประเด็นที่ชัดเจน และมีบทบาทหน้าที่สำคัญในการ สร้างฉันทามติ

ของคนในชุมชนต่อประเด็นดังกล่าว ผู้ที่มีส่วนร่วมในเวทีประชาคมก็คือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในประเด็นที่หยิบยกขึ้นมา คุณลักษณะต่างๆ ที่กล่าวมา สามารถแสดงได้ดังภาพที่ 7.18

ภาพที่ 7.18: คุณลักษณะของเวทีประชาคมในฐานะพื้นที่สาธารณะ

2.6 เวทีถอดบทเรียน เมื่อพิจารณาจากกรอบแนวคิดพื้นที่สาธารณะ เวทีถอด บทเรียน นับเป็นพื้นที่สาธารณะแบบใหม่อีกแบบหนึ่งที่ปรากฏขึ้นระหว่างการค้าเนิน โครงการงานศพงดเหล้า ของชุมชน โดยแนวคิดในการทำเวทีถอดบทเรียนนั้นเป็นแนวคิดที่กลุ่มแกนนำได้รับการแนะนำและ สนับสนุนการดำเนินการจากหน่วยงานสนับสนุนภายนอก ซึ่งก็คือศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อ ท้องถิ่น จังหวัดลำปาง หลังจากที่ดำเนิน โครงการมา 6 เดือน กลุ่มแกนนำได้ชักชวนให้คนในชุมชน เข้าร่วมจัดเวทีถอดบทเรียน 1 ครั้ง ที่วัดชัยมงคล มีบุคคลภายนอกจากศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อ ท้องถิ่นทำหน้าที่เป็นผู้เชิญชวนสนทนาและสังเกตการณ์ เป็นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ มี คนเข้าร่วม ประมาณ 60 คน โดยที่

1) **ผู้ที่มีส่วนร่วม** ผู้ที่มีส่วนร่วมในเวทีถอดบทเรียน โดยมากเป็นกลุ่มผู้ใหญ่ พ่อบ้านแม่บ้าน และกลุ่มผู้สูงอายุ จากการสัมภาษณ์ ภาณณ์ผู้ที่ได้เข้าร่วมในเวทีถอดบทเรียน พบว่าผู้ที่ เข้าร่วมมีทั้งกลุ่มผู้สนับสนุนและผู้ที่เคยคัดค้านโครงการ ภายในเวที ผู้ที่เคยคัดค้านได้แสดงความ

คิดเห็นว่าตนได้เปลี่ยนใจมาเห็นด้วยกับการงดเหล้าในงานศพ โดยระบุว่าเห็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นจริงจากโครงการดังกล่าว

2) **ประเด็นที่ปรากฏในเวทีถอดบทเรียน** ประเด็นสำคัญที่ปรากฏในเวทีถอดบทเรียนก็คือการย้อนทบทวนกิจกรรมทั้งหมดที่ได้กระทำมาตลอดระยะเวลา 6 เดือน ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมเหล่านั้น สิ่งที่ชุมชนได้เรียนรู้จากการดำเนินโครงการ ทั้งสิ่งที่เป็นประโยชน์และปัญหา สิ่งที่ต้องดำเนินการในอนาคต ประเด็นสำคัญประการสุดท้ายก็คือความรู้สึกของคนในชุมชนต่อการดำเนินโครงการดังกล่าว

3) **บทบาทหน้าที่ของเวทีถอดบทเรียน** เวทีถอดบทเรียนมีบทบาทเป็นเวทีสร้างกระบวนการเรียนรู้และทบทวนตนเองร่วมกันของชุมชน หากมองจากมุมมองการวิจัย เวทีถอดบทเรียนเป็นพื้นที่สำหรับการวิเคราะห์สังเคราะห์ผลลัพธ์ของการดำเนินงาน ทำให้วงจรการทำงานสมบูรณ์นับตั้งแต่การคิดวางแผน ทดลองกระทำ แล้วนำกลับมาวิเคราะห์ทบทวน ทั้งนี้เพื่อปรับปรุงการดำเนินงานให้ดียิ่งขึ้น ในขณะเดียวกัน หากมองจากมุมมองทางสังคม เวทีถอดบทเรียนก็ได้ทำหน้าที่เป็นพื้นที่กลางเพื่อลดความบาดหมางและสร้างความเข้าใจอันดีของคนในชุมชนหลังดำเนินโครงการ ซึ่งมีทั้งผู้เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยในตอนแรกเป็นเวทีเพื่อคลายการแบ่งแยกพวกเขาพวกเขา โดยเปิดพื้นที่ให้ผู้ที่เคยคัดค้านได้มีส่วนร่วมในการอภิปรายและวางแผนอนาคตของชุมชนร่วมกัน

4) **คุณลักษณะของเวทีถอดบทเรียน** จากข้อมูลในข้อ 1) ถึง 3) จะเห็นได้ว่าเวทีถอดบทเรียนเป็นพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ที่มีผู้เข้าร่วมจำนวนมาก (60 คน) โดยมีรูปแบบและบรรยากาศที่ไม่เป็นทางการ มีบุคคลภายนอกทำหน้าที่เป็นคนกลางนำการสนทนา (moderator) ประเด็นหลักของเวทีก็คือการทบทวนกิจกรรมต่างๆ ที่ได้กระทำ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น และการมองไปข้างหน้าถึงสิ่งที่ควรทำในอนาคต มีบทบาท เป็นพื้นที่กลางสำหรับการทบทวนตนเองของชุมชน ทำให้กระบวนการดำเนินกิจกรรมครบวงจร และ เป็นพื้นที่ลดความบาดหมางและคลายตัวของชุมชนด้วย ซึ่งสรุปออกมาได้ดังภาพที่ 7.19 หน้า 343

ภาพที่ 7.19: คุณลักษณะของเวทีถอดบทเรียนในฐานะพื้นที่สาธารณะ

จากข้อมูลทั้งหมดเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะที่ปรากฏในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงนั้น เมื่อนำมาวิเคราะห์ภายใต้นิยามศัพท์ปฏิบัติการของงานวิจัยชิ้นนี้ก็จะพบว่า มีทั้งพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมและพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ โดยพื้นที่สาธารณะเหล่านี้มีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันออกไปเมื่อพิจารณาจากเป้าหมายการสื่อสารที่ปรากฏ ผู้วิจัยยังได้วิเคราะห์ขนาดของพื้นที่สาธารณะด้วย เนื่องจากพบว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อความสำเร็จของการดำเนิน โครงการ ทั้งนี้ การจำแนกขนาดของพื้นที่สาธารณะออกเป็น 3 ขนาด (เล็ก กลาง ใหญ่) นั้น ผู้วิจัยจำแนกโดยพิจารณาจากขนาดของชุมชนบ้านดงซึ่งมีจำนวนครัวเรือน 156 ครัวเรือนเป็นที่ตั้ง ทั้งนี้ รายละเอียดการวิเคราะห์ได้แสดงในตารางที่ 7.1 หน้า 344

รูปแบบ พท.สร.	ขนาด พท.สร.	คุณลักษณะสำคัญของ พท.สร.	บทบาทหน้าที่ของ พท.สร.
พท.สร.แบบดั้งเดิม (เป็นพท.สร. ที่ชุมชนคุ้นเคยและมีมาช้านาน)			
-พื้นที่การ พูดคุยภายใน ชุมชน	เล็ก (ไม่เกิน 10 คน)	-เป็นกันเอง -ไม่มีข้อจำกัดด้านกาลเทศะ -ประเด็นใกล้ตัว/ปัจจุบัน -ควบคุมประเด็นได้ยาก -เป็นช่องทางสื่อสาร (channel) ถาวรของชุมชน	-พท.แบ่งปันข้อมูล/สร้างความเข้าใจ ร่วมกัน (a public sphere for shared info/understanding) -พท.สำหรับโน้มน้าวใจ (a public sphere for persuasion) -พท.สำหรับฝึกฝนการแสดง ความคิดเห็นและการรับฟัง (a public sphere for practicing opinion sharing/hearing) -พท.ผลิตวงจรการกระจายตัวของ ข้อมูล/ความคิดเห็นตลอดเวลา (a public sphere for producing an on- going cycle of info/opinion diffusion)
-การประชุม หมวดบ้าน	กลาง (15-30 คน)	-พัฒนารูปแบบการพูดคุยภายใน ชุมชนให้มีระบบยิ่งขึ้น (มีการนัด หมาย/มีประเด็น) แต่ใน ขณะเดียวกันก็ยังคงความเป็นกันเอง เอาไว้ -ประเด็นเป็นเรื่องเร่งด่วนที่ต้องการ แลกเปลี่ยนข้อมูลลับแล -ประเด็นที่ต้องการห้ความคิดเห็น -กำหนดวาระข่าวสารให้ประเด็น งานศพดเหล่าเป็นวาระเดียวของ การสื่อสารได้ -เป็นช่องทางประจำ	-พท.แบ่งปันข้อมูล/สร้างความเข้าใจ ร่วมกัน (a public sphere for shared info/understanding) -พท.โน้มน้าวใจ (a public sphere for persuasion) -พท.สำหรับฝึกฝนการแสดง ความคิดเห็นและการรับฟัง (a public sphere for practicing opinion sharing/hearing) -พท.ห้เสียง/ทำที่/ความรู้สึกของ สมาชิก (a public sphere for sounding out public opinion)
-พิธีกรรมงาน ศพ	ใหญ่ (50-150 คน)	-มิตินาฏนาฏมิตินังค -มีกิจกรรมและพื้นที่สำหรับคนทุก กลุ่มในชุมชนได้มีส่วนร่วม (ผู้ผลิต / ผู้บริโภค) -หลอมรวมระหว่าง พท. สักดิ์สิทธิ์ และ พท.ทางโลก / พท.ส่วนตัว และ พท.ส่วนรวม	-พท.ภาคปฏิบัติจริง (a public sphere for practice) ของโครงการ งานศพดเหล่า -พท.ผลิตข้อมูลงานวิจัย (a public sphere for generating information) -พท.สร้างความทรงจำร่วม (a public sphere for collective memory)

รูปแบบ พท.สร.	ขนาด พท.สร.	คุณลักษณะสำคัญของ พท.สร.	บทบาทหน้าที่ของ พท.สร.
-พิธีกรรมงานศพ (ต่อ)		-พื้นที่เชิงอารมณ์ (emotional sphere) เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน ไม่รู้ล่วงหน้า -ประเด็นปัจจุบัน / ใกล้ตัว -เป็นช่องทางประจำ	-พท.ประกาศสถานภาพใหม่ (a public sphere for new status conferral) -พท.ระดมแรงงาน/เงิน/ทรัพยากร เพื่อช่วยเหลือเจ้าภาพ (a public sphere for assembling all kinds of resources to support a deceased's family) -พท.ผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (a public sphere for cultural reproduction) -พท.เสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี (a public sphere for enhancing identity & dignity)
พื้นที่สาธารณะแบบใหม่ (เป็น พท.สร. ที่ได้รับอิทธิพลจากการสื่อสารกับส่วนราชการ หรือองค์กรภายนอก)			
-การประชุมหมู่บ้าน	ใหญ่ (60-100 คน)	-มีการเตรียมการ วางแผน นัดหมาย -ความถี่ชัดเจน (อย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง) -เนื้อหาเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ร่วมของชุมชน -กำหนดวาระข่าวสารให้ประเด็นงานศพจดหลักเป็นวาระร่วมกับประเด็นอื่นๆ -มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร -เป็นช่องทางประจำ	-พท.บริหารจัดการภายในชุมชน (a public sphere for community's management) -พท.ภาคปฏิบัติการของการปกครองแบบมีส่วนร่วม (a public sphere for participatory administration practice) -พท.แบ่งปันข้อมูล/สร้างความเข้าใจร่วมกัน (a public sphere for shared info/understanding) -พท.กำหนดวาระข่าวสาร (a public sphere for agenda setting)
-การประชุมกลุ่มแกนนำ	เล็ก (10-14 คน)	-มีการเตรียมการ วางแผน นัดหมาย -กำหนดเป้าหมายการสื่อสารแต่ละครั้งชัดเจน -เกิดขึ้นได้ทั้งในพื้นที่ส่วนตัว (บ้าน) และพื้นที่ส่วนรวม (วัด ศาลาประชาคม) -พื้นที่เชิงเหตุผล -ประเด็นเฉพาะเจาะจง “งานศพจดหลัก”	-พท.แบ่งปันข้อมูลเชิงลึก/สร้างความเข้าใจร่วมกัน (a public sphere for shared in-dept info/understanding) -พท.วางแผน/กำหนดเป้าหมายร่วมกัน (a public sphere for planning /goal setting) -พท.สำหรับการแจกแจงงาน/แบ่งบทบาทหน้าที่ (a public sphere for job assigning)

รูปแบบ พท.สร.	ขนาด พท.สร.	คุณลักษณะสำคัญของ พท.สร.	บทบาทหน้าที่ของ พท.สร.
-การประชุม กลุ่มแกนนำ (ต่อ)		-มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร -เป็นช่องทางเฉพาะกิจ เมื่อ โครงการ ยุติ ช่องทางนี้ก็หายไป	
-เวที ประชาคม	ใหญ่ (100 คน)	-มีการเตรียมการ วางแผน นัดหมาย -เนื้อหาเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ ร่วมของชุมชน -เน้นการพูดคุยแลกเปลี่ยนทุก ประเด็นที่มีข้อข้องใจเพื่อนำไปสู่ ข้อสรุป -ประเด็นที่ต้องการสร้างประชาคม/ กำหนดแนวทางปฏิบัติร่วมกัน -ยกระดับประเด็นให้เป็น “วาระ ชุมชน” -มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร -เป็นช่องทางเฉพาะกิจ จะเกิดขึ้นก็ ต่อเมื่อมีประเด็นที่ต้องการ ประชาคมของชุมชน	-พท.สร้างประชาคม (a public sphere for public opinion) -พท.สถาปนาประเด็นให้เป็น “วาระ ชุมชน” (a public sphere for founding “community’s agenda”) -พท.ที่นำไปสู่การกระทำ (a public sphere for action) -พท.ภาคปฏิบัติการของการสร้าง วัฒนธรรมการมีส่วนร่วม (a public sphere for creating participatory culture)
-เวทีถอด บทเรียน	ใหญ่ (60 คน)	-เป็นพื้นที่ๆ มีคนภายนอกเข้าร่วม -การสื่อสารในพื้นที่ยึดหลัก “สื่อสารเสวนา” และ “ผลประโยชน์ ชุมชนคือเป้าหมาย” -ประเด็น “มองอดีตและปัจจุบัน เพื่อก้าวไปข้างหน้า” -เป็นช่องทางเฉพาะกิจ เมื่อ โครงการ ยุติ ช่องทางนี้ก็หายไป	-พท.เพื่อทบทวนตนเอง (a public sphere for self reflection) -พท.คลายความขุ่นข้อง (a public sphere for healing)
พื้นที่สาธารณะแบบผสมผสาน			
-พิธีกรรมเลี้ยง เจ้าพ่อ	ใหญ่ (150-200 คน)	-มีกิจกรรมและพื้นที่สำหรับคนทุก กลุ่มได้เข้าร่วม (ผู้ผลิต/ผู้บริโภค) -เป็นพื้นที่เชิงอารมณ์ (emotional sphere) ผสมผสานกับพื้นที่เชิง เหตุผล (rational sphere) -ประเด็นมีทั้งเรื่องปัจเจกและเรื่อง ชุมชน -เป็นช่องทางประจำ	-พท.แบ่งปันข้อมูล/สร้างความเข้าใจ ร่วมกัน (a public sphere for shared info/understanding) -พท.สร้างปฏิสัมพันธ์ในชุมชน (a public sphere for the community’s interaction) -พท.ประกาศสถานภาพหัวหน้า หมวดบ้าน (a public sphere for new

รูปแบบ พท.สร.	ขนาด พท.สร.	คุณลักษณะสำคัญของ พท.สร.	บทบาทหน้าที่ของ พท.สร.
-พิธีกรรมเลี้ยง เจ้าพ่อ (ต่อ)			status conferral) -พท.ภาคปฏิบัติของการปกครอง แบบมีส่วนร่วม (a public sphere for participatory administration practice) -พท.สร้างขวัญและกำลังใจให้คนใน ชุมชน (a public sphere for morale support) -พท.ผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (a public sphere for cultural reproduction) -พท.สร้างและแสดงอัตลักษณ์ร่วม (a public sphere for creating and representing collective identity)

ตารางที่ 7.1: ประเภท ขนาด คุณลักษณะ และบทบาทหน้าที่ของพื้นที่สาธารณะ

กลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะของชุมชน

ข้อสรุปที่ได้จากตารางที่ 7.1 แสดงให้เห็นลักษณะของพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงที่น่าสนใจหลายประการซึ่งขยายขอบเขตความเข้าใจเรื่องพื้นที่สาธารณะที่ฮาเบอร์มาสเคยศึกษาไว้ กล่าวคือ ในการศึกษาของฮาเบอร์มาสนั้น ให้ความสำคัญกับพื้นที่สาธารณะของชนชั้นกลางในยุโรป ในช่วงรอยต่อระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 พื้นที่สาธารณะในห้วงเวลาดังกล่าวได้พัฒนาจากพื้นที่เพื่อการแลกเปลี่ยนและวิพากษ์วิจารณ์ประเด็นทางศิลปะและวรรณคดี มาสู่ประเด็นทางการเมืองและผลประโยชน์ร่วมของมวลชน ซึ่งนับเป็นพื้นที่สาธารณะที่เน้นหนักมิติเชิงเหตุผล (rational) แต่พื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงซึ่งเป็นช่องทางการสื่อสาร (channel) ที่สำคัญในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่านั้นมีความหลากหลายมาก มีทั้ง พื้นที่แบบเก่าหรือแบบดั้งเดิมที่เน้นหนักมิติเชิงอารมณ์ (emotional) อย่างพิธีกรรมงานศพ หรือพื้นที่แบบดั้งเดิมที่เน้นหนักมิติเชิงเหตุผล อย่างพื้นที่การประชุมหมวดบ้าน พื้นที่แบบใหม่ที่เน้นหนักมิติเชิงเหตุผลอย่างการประชุมหมู่บ้าน การประชุมกลุ่มแกนนำ และการทำเวทีประชาคม พื้นที่แบบใหม่ที่มีการผสมผสานระหว่างเหตุผลและอารมณ์อย่างพื้นที่เวทีถอดบทเรียน รวมไปถึงมีการปรับประยุกต์พื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมอย่างพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ โดยเพิ่มกิจกรรมเชิงเหตุผลเข้าไป (การจับสลากเลือกหัวหน้าหมวดบ้าน ส่งผลให้เกิดพื้นที่สาธารณะแบบผสมผสานทั้งแบบดั้งเดิมและแบบใหม่ที่หลอมรวมลักษณะของ

มิติเชิงอารมณ์และเหตุผลเข้าไปในพื้นที่เดียวกัน โดยชุมชนสามารถใช้พื้นที่ดังกล่าวเพื่อสร้างคุณค่า ทั้งด้านประเพณีวัฒนธรรม (การสืบทอดความเชื่อและอัตลักษณ์ของชุมชน) และคุณค่าทางสังคม (การปกครอง/ การบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน)

เพื่อดำเนินโครงการงานศพดเหล้า แกนนำชุมชน ได้ประกอบสร้างพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ๆ ไปพร้อมทั้ง ปรับประยุกต์พื้นที่สาธารณะที่เป็นทุนเดิมของชุมชนมาใช้ประโยชน์ร่วมกันในการแก้ปัญหาของชุมชนได้อย่างเหมาะสม มีกลยุทธ์หลายอย่างที่แกนนำชุมชนนำมาใช้ในการประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะ ได้แก่ 1) การประกอบสร้างพื้นที่สาธารณะที่หลากหลายเพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารที่แตกต่างกันไป 2) การเปิดกว้างพื้นที่ให้คนทุกกลุ่มในชุมชนสามารถเข้าร่วมในพื้นที่ได้ตามวาระและโอกาสต่างๆ โดยระดับการมีส่วนร่วมแตกต่างกันไปตามวัยของผู้เข้าร่วมและลักษณะของพื้นที่สาธารณะ 3) การใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมและแบบใหม่แบบควบคู่กันไป โดยไม่ละทิ้งพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง 4) การใช้กลไกการพูดคุยในชีวิตประจำวันเชื่อมโยงพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมและแบบใหม่เข้าด้วยกัน 5) ให้ความสำคัญทั้งกับ “งาน” และ “ความสัมพันธ์ของผู้คน” ในพื้นที่สาธารณะ 6) การเรียนรู้ที่จะประกอบสร้างและใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะรูปแบบใหม่ที่ชุมชนไม่เคยมีมาก่อน เช่น เวทีถอดบทเรียน การประชุมกลุ่มแกนนำ 7) การเปิดโอกาสให้องค์กรภายนอกมีส่วนร่วมในการใช้พื้นที่สาธารณะรูปแบบใหม่ที่ชุมชนไม่คุ้นเคย เช่น การทำเวทีถอดบทเรียน และ 8) การใช้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม โดยเน้นการสื่อสารแบบสองทาง(two-way communication) ในพื้นที่สาธารณะเพื่อก่อให้เกิดวงจรการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารแบบรอบด้าน ข้อมูลที่กล่าวมานี้สามารถสรุปได้ดังภาพที่ 7.20 หน้า 349

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 7.20: กลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะของชุมชน

หากไม่มีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะเหล่านี้แล้ว ชุมชนย่อมประสบกับปัญหาการขาดช่องทางการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพที่จะเอื้อให้กระบวนการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่องจนนำไปสู่ผลลัพธ์ของการแก้ปัญหาที่เป็นรูปธรรมในที่สุด

สำหรับพิธีกรรมงานศพนั้น นับ เป็นพื้นที่สาธารณะแบบเก่าที่เป็นพื้นที่ศูนย์กลางสำหรับการขับเคลื่อนโครงการงานศพงคเหล่า จะเห็นได้ว่า พิธีกรรมงานศพเป็นพื้นที่ภาคปฏิบัติการจริงและพื้นที่ผลิต (generate) ข้อมูลสำคัญที่มีผลต่อความสำเร็จของโครงการ ทั้งข้อมูลเกี่ยวกับบรรยากาศที่เปลี่ยนแปลงไปเมื่อไม่มีการเลี้ยงเหล่า และข้อมูลค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้น

ในขณะเดียวกันพื้นที่พิธีกรรมงานศพก็จัดเป็นพื้นที่สาธารณะเชิงวัฒนธรรม (cultural public sphere) ที่ประเด็นส่วนตัว/ส่วนรวม มาปะทะประสานกัน โดยมีมิติของอารมณ์ความรู้สึก (ความโศกเศร้าจากความสูญเสีย ความพึงพอใจจากการร่วมแรงร่วมใจกันทำกิจกรรม) และความงาม (การประดิษฐ์ประดอย การสร้างสรรค์สิ่งของเครื่องใช้) ปรากฏอยู่ ผู้คนที่มาร่วมในพิธีกรรมล้วนมีตำแหน่งแห่งที่และสามารถเชื่อมโยงตนเองเข้ากับพิธีกรรมได้ทางใดทางหนึ่งเสมอ โดยลักษณะ

เด่นของพิธีกรรมงานศพก็คือการเสนอทั้งบทบาทผู้ผลิตและผู้บริโภคพิธีกรรมให้กับผู้เข้าร่วมได้ในคราวเดียวกัน

แต่การจะอาศัยเฉพาะพื้นที่พิธีกรรมงานศพให้เป็นช่องทางการสื่อสารแต่เพียงลำพัง โดยไม่ใช้พื้นที่สาธารณะแบบอื่นๆ เลยนั้นย่อมเป็นไปได้ เนื่องจากประเด็นการจดเหล้าในงานศพนั้น เป็นปัญหาที่เป็นผลพวงมาจากค่านิยมด้านการบริโภคเพื่อแสดงฐานะหน้าที่เกิดจากปัจจัยภายนอก (external factor) เข้าไปกระทำใน ขณะที่บทบาทหน้าที่เดิมของพิธีกรรมงานศพเป็นบทบาทที่ตอบสนองต่อบริบทและปัจจัยภายใน (internal factor) ของชุมชน นั่นก็คือการเป็นพื้นที่สำหรับการระดมความช่วยเหลือของชุมชน พื้นที่ประกาศสถานภาพใหม่ของผู้ตายและครอบครัว และพื้นที่สำหรับการสืบทอดความเชื่อของชุมชน ด้วยเหตุนี้ พิธีกรรมงานศพเอง จึงไม่เคยมีบทบาทหน้าที่ในการเป็นพื้นที่ภาคปฏิบัติสำหรับการรณรงค์เพื่อแก้ปัญหาชุมชนที่สืบเนื่องมาจากปัจจัยภายนอกมาก่อน ชุมชนจึงต้องอาศัยช่องทางการสื่อสารแบบอื่นเข้าไปสมทบด้วย เพราะเป้าหมายของการสื่อสารในครั้งนี้มีหลายระดับ ตั้งแต่ การแบ่งปันข้อมูล ความคิดความเห็น สร้างความเข้าใจร่วมกัน สร้างประสามติ ไปจนถึงการลงมือกระทำการร่วมกัน และยังไม่นับรวมถึงข้อจำกัดด้านอื่นๆ ของพิธีกรรมงานศพ ได้แก่ ความถี่ในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมซึ่งเกิดขึ้นได้น้อย เนื่องจากไม่ใช่พื้นที่ๆ จะสามารถกำหนดให้เกิดขึ้นเมื่อใดก็ได้ ต้องมีการเสียชีวิตเกิดขึ้นเสียก่อนจึงจะมีพื้นที่พิธีกรรมเกิดขึ้น

ด้วยเหตุนี้ ชุมชนบ้านคงจึงต้องใช้พื้นที่สาธารณะแบบใหม่เข้ามาหนุนเสริม ไม่ว่าจะเป็นการประชุมหมู่บ้าน เวทีประชาคม หรือ เวทีถอดบทเรียน พื้นที่สาธารณะแบบใหม่เหล่านี้ มีคุณลักษณะสำคัญคือสามารถกำหนดควาระเวลาในการจัดที่แน่นอนได้ มี การบันทึกประเด็นไว้เป็นลายลักษณ์อักษร สามารถหยิบยกเฉพาะประเด็นงานศพจดเหล้าขึ้นมาเป็นวาระหลักในพื้นที่เพื่อใช้เวลากับการแลกเปลี่ยน ถกเถียง หรือซักถาม ระหว่างกลุ่มแกนนำและผู้คนในชุมชนได้อย่างเต็มที่

จึงอาจสรุปในประเด็นนี้ได้ว่า กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายของเหล้าในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านคง จนกระทั่งสามารถถอดเหล้าออกจากพื้นที่พิธีกรรมงานศพได้นั้น จำเป็นต้องใช้ทั้งพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมที่มีอยู่แล้วและพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ควบคู่กัน จะใช้เพียงพื้นที่สาธารณะแบบใดแบบหนึ่งย่อมไม่เพียงพอ เพราะพื้นที่สาธารณะแต่ละประเภทมีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันออกไป ตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารคนละแบบ พื้นที่สาธารณะแบบเก่าอย่างพื้นที่พิธีกรรมงานศพเป็นพื้นที่ภาคปฏิบัติจริงของการจดเหล้าในงานศพ ในขณะที่พื้นที่สาธารณะแบบใหม่อย่างการประชุมหมู่บ้านเป็นพื้นที่สำหรับการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และความคิดเห็น ทั้งยังเหมาะสำหรับการกำหนดควาระข่าวสารของชุมชน เวทีประชาคมหมู่บ้าน เป็นพื้นที่สำหรับการสร้างฉันทามติและกำหนดกฎกติการ่วมกันของชุมชน ส่วนเวทีถอดบทเรียนนั้นเป็นพื้นที่สำหรับการทบทวนและเรียนรู้จากกิจกรรมที่ได้ทำไปแล้วเพื่อนำไปสู่การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชนนั่นเอง

การศึกษาเปรียบเทียบพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในการศึกษาของฮาเบอร์มาส

เมื่อเปรียบเทียบปรากฏการณ์พื้นที่สาธารณะในชุมชนบ้านดงกับแนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะจากการศึกษาของฮาเบอร์มาสทั้งพื้นที่สาธารณะในยุครอยต่อศตวรรษที่ 17-18 และพื้นที่สาธารณะนับตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 มาจนถึงปัจจุบัน เราสามารถเปรียบเทียบความคล้ายคลึงและความแตกต่าง (common & difference analysis) ระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในการศึกษาของฮาเบอร์มาสได้หลายประการ ดังต่อไปนี้

1. เมื่อนำพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงมาเปรียบเทียบกับพื้นที่สาธารณะของสังคัมป์ในยุครอยต่อระหว่างศตวรรษที่ 17-18 ความคล้ายคลึงที่พบก็คือพื้นที่สาธารณะในทั้งสองกรณีได้ทำหน้าที่เป็นพื้นที่เชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ส่วนบุคคล (private sphere) (พื้นที่ส่วนบุคคลในกรณีของฮาเบอร์มาสหมายถึงปริมาตรของสังคมมวลชน ในขณะที่พื้นที่ส่วนบุคคลในกรณีของชุมชนบ้านดงก็คือแต่ละครัวเรือน) และพื้นที่ที่กำกับดูแลโดยรัฐ (sphere of public authority) (ในกรณีของฮาเบอร์มาส พื้นที่ๆ กำกับดูแลโดยรัฐนั้นเกี่ยวพันกับเจ้าหน้าที่ของรัฐและกลุ่มชนชั้นนำ แต่ในกรณีของชุมชนบ้านดงพื้นที่ส่วนนี้เทียบเคียงได้กับพื้นที่ส่วนรวมของชุมชนที่มีผู้นำในรูปแบบเป็นผู้อุปถัมภ์ โดยมีกลุ่มผู้นำตามธรรมชาติมีส่วนร่วมในลักษณะต่างๆ) โดยพื้นที่สาธารณะของทั้งสองกรณีได้พาดผ่านทั้งพื้นที่ส่วนบุคคลและพื้นที่ๆ มีการกำกับดูแล เพื่อให้คนกลุ่มต่างๆ มารวมตัวกันเพื่อบอกเล่า แลกเปลี่ยน โต้เถียง และรับฟังกันและกันในประเด็นอันเป็นสาธารณะหรือเป็นเรื่องของส่วนรวม ความเหมือนอีกประการหนึ่งก็คือพื้นที่สาธารณะทั้งสองกรณีล้วนเป็นพื้นที่สาธารณะที่มวลชนสามารถเข้าร่วมได้โดยตรง โดยมีรูปแบบการสื่อสารเป็นการสื่อสารแบบเผชิญหน้า (face-to-face communication)

2. ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะของยุโรปในศตวรรษที่ 17-18 ก็คือ พื้นที่สาธารณะของชุมชนเป็นพื้นที่สาธารณะภายในของกลุ่มคนรากหญ้าที่ทั้งเพศหญิงและเพศชายต่างมีส่วนร่วมการสื่อสารที่เกิดขึ้นในพื้นที่สาธารณะมีเป้าหมายไปสู่การกระทำ (communication for action) โดยมีเป้าหมายเพื่อแก้ปัญหาในระดับชุมชน (community level) ในขณะที่พื้นที่สาธารณะของยุโรปในยุคนั้นเป็นพื้นที่สาธารณะของชนชั้นกลางเพศชายหลากหลายกลุ่ม โดยมีเป้าหมายไปสู่การแลกเปลี่ยนทางความคิดเพื่อการสร้างสาธารณมติ (communication for opinion sharing / public opinion) เพื่อต่อรองกับรัฐ ซึ่งเป็นประเด็นในระดับชาติ (national level)

3. ในขณะที่พื้นที่สาธารณะของยุโรปในยุครอยต่อระหว่างศตวรรษที่ 17-18 นั้นเป็นพื้นที่ๆ ชนชั้นกลางใช้เพื่อต่อสู้กับอำนาจระบบศักดินา แต่พื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกลับเป็นพื้นที่ๆ ชาวบ้านระดับรากหญ้าใช้เพื่อการต่อสู้และต่อรองกับลัทธิบริโภคนิยมของระบบทุนนิยม

4. พื้นที่สาธารณะในยุครอยต่อระหว่างศตวรรษที่ 17-18 เป็นพื้นที่ๆ ให้ความสำคัญกับมิติ

เชิงเหตุผล (rational) เป็นหลัก แต่ผู้วิจัยกลับพบว่าชุมชนบ้านดงให้ความสำคัญกับมิติเชิงเหตุผลและเชิงอารมณ์ความรู้สึก (emotional) เท่าเทียมกัน อีกทั้งยังได้พยายามปรับประยุกต์พื้นที่สาธารณะบางพื้นที่ของชุมชนให้เป็นที่ๆ เกิดการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนทั้งในประเด็นเชิงเหตุผลและเชิงอารมณ์ได้ในคราวเดียวกัน ตัวอย่างเช่น พื้นที่พิธีกรรมงานศพ (ประเด็นเชิงเหตุผล เช่น ข้อดีข้อเสียของการงดเหล้าในงานศพ/ปัญหาสภาพเศรษฐกิจ/การบริหารจัดการภายในชุมชน ประเด็นเชิงอารมณ์ เช่น ความรู้สึกสงสาร เห็นอกเห็นใจเจ้าภาพ /ความรู้สึกสุขใจจากการได้ร่วมลงแรงช่วยงาน เป็นต้น) หรือในเวทีถอดบทเรียน นอกจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในมิติของเหตุผล (ผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมจากการงดเหล้าในงานศพ/ข้อดีข้อเสียที่เกิดขึ้น) ชุมชนก็ได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในด้านอารมณ์ความรู้สึกด้วย (คนที่เคยคัดค้านในช่วงแรกได้เปิดใจพูดคุยแสดงความคิดเห็นต่อส่วนรวมว่าหลังจากโครงการดำเนินไปได้ 6 เดือน ความรู้สึกของคนที่มีต่อโครงการเป็นอย่างไร)

การที่ชุมชนบ้านดงให้ความสำคัญกับทั้งมิติเชิงเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึกนั้น สามารถอธิบายโดยใช้แนวคิดเรื่องเหตุผลและผลประโยชน์ของฮาเบอร์มาสได้เช่นกัน ฮาเบอร์มาสระบุว่ากิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์มี 3 มิติ ได้แก่ มิติเรื่อง “งาน” (เกี่ยวข้องกับเหตุผลและผลประโยชน์เชิงรูปธรรมที่จับต้องหรือวัดได้ชัดเจน) “ปฏิสัมพันธ์” (เกี่ยวข้องกับเหตุผลด้านการตีความหรือข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ และผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องของความสัมพันธ์และอารมณ์ความรู้สึก) และ “อำนาจ” (เกี่ยวข้องกับเหตุผลในการสะท้อนตนเองในมิติเชิงอำนาจ และผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นก็เป็นเรื่องของอำนาจ ทั้งอำนาจในการครอบงำหรือการปลดปล่อยตนเองออกจากการครอบงำก็แล้วแต่)

ด้วยลักษณะความเป็นชุมชนเครือญาติของชุมชนบ้านดง ซึ่งมีระบบเศรษฐกิจแบบคู่ขนาน โดยระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพบนฐานการเกษตรเป็นระบบหลัก ทำให้ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันและยังคงมีสำนึกเรื่องความเป็นส่วนรวมอยู่สูง สำนึกเกี่ยวกับ “อำนาจ” นั้นเกี่ยวพันกับศักยภาพของคนในการช่วยเหลือหรืออุปถัมภ์ผู้อื่นหรือส่วนรวมมากกว่าอำนาจที่มาจาก “ระบบ” ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่จะปฏิบัติการทางสังคมในพื้นที่สาธารณะ (รวมถึงการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้า) จะต้องให้ความสำคัญกับมิติเรื่องปฏิสัมพันธ์ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ามิติเรื่องงาน เพราะด้วยบริบท ดังกล่าว การที่จะบรรลุภารกิจซึ่งเกี่ยวพันกับสาธารณะได้นั้น จะต้องได้รับการยอมรับจากชุมชนก่อนในเบื้องต้น จึงจะนำไปสู่การให้ความร่วมมืออย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้ การขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าจึงต้องเน้นความถี่ในการสื่อสารพูดคุยในพื้นที่รูปแบบต่างๆ เพื่อตอบย้่าทั้งผลประโยชน์ที่เป็นรูปธรรม (การลดค่าใช้จ่าย) และผลประโยชน์ด้านอารมณ์ความรู้สึก (ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และความสามัคคีปรองดองของคนในชุมชน) ไปพร้อมกัน

ทั้งนี้ กลุ่มแกนนำ (ซึ่งเป็นการรวมตัวของกลุ่มผู้มีอำนาจในชุมชน ทั้งผู้มีอำนาจที่เกิดจากการยอมรับของชุมชนจากการทำงานเพื่อส่วนรวมและผู้มีอำนาจโดยระบบจัดตั้ง) ก็ได้ใช้อำนาจที่ตนมีอยู่มาสร้างความเปลี่ยนแปลงโดยชี้ให้สมาชิกอื่นๆ ของชุมชนเห็นว่าชุมชนองก็มีอำนาจเพียงพอ ที่

จะเปลี่ยนแปลงวิถีปฏิบัติที่ไม่พึงประสงค์ในงานศพได้ (อำนาจในการปลดปล่อยตนเองจากการครอบงำด้วยค่านิยมเรื่อง “หน้าตาฐานะ” ว่าเป็นสิ่งสำคัญสูงสุด)

5. ในขณะที่การศึกษาของฮาเบอร์มาสได้ระบุถึงความสำคัญของ“ขนาด-size” ของพื้นที่สาธารณะ แต่การศึกษาครั้งนี้พบว่า ขนาดของพื้นที่สาธารณะเป็นตัวแปรที่สำคัญที่มีผลต่อการบรรลุเป้าหมายและประสิทธิภาพในการสื่อสาร จะเห็นได้จากการที่แกนนำเลือกพูดคุยในกลุ่มเล็กเป็นจุดเริ่มต้นในการสร้างความเข้าใจร่วมกันต่อประเด็นที่ต้องการเสนอ พื้นที่การพูดคุยภายในชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะขนาดเล็กโดยผู้ร่วมวงเป็นคนคุ้นเคยนั้น ผู้ส่งสารเองก็ได้มีโอกาสทบทวนความเข้าใจของตนเองเพื่อสร้างความมั่นใจก่อนนำเสนอในพื้นที่สาธารณะที่ใหญ่ขึ้นและควบคุมได้ยากยิ่งขึ้น เหมาะสมกับเป้าหมายในการสร้างความเข้าใจและโน้มน้าวใจเพื่อหาแนวร่วมได้เป็นอย่างดี

ส่วนพื้นที่สาธารณะขนาดกลางอย่างการประชุมหมุดบ้านนี้มีจุดเด่นในแง่ที่สามารถหยั่งเสียงหรือทำทีของสมาชิกในหมุดบ้านได้ค่อนข้างแม่นยำ เนื่องจากวงสนทนาไม่เล็กหรือใหญ่จนเกินไป และการแสดงความคิดเห็นในพื้นที่ดังกล่าวก็ถือได้ว่าเป็นการแสดงจุดยืนของผู้แสดงความคิดเห็นอย่างเป็นทางการ ในขณะที่การแสดงความคิดเห็นในการพูดคุยวงเล็กยังมีโอกาสเปลี่ยนแปลงไปได้อีก

ส่วนพื้นที่สาธารณะขนาดใหญ่ซึ่งมีหลายรูปแบบ แต่ละรูปแบบมีเป้าหมายในการสื่อสารบางข้อที่แตกต่างกันออกไป เช่น พื้นที่การประชุมหมู่บ้านมีเป้าหมายเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและความคิดเห็นในประเด็นของส่วนรวม พื้นที่เวทีประชาคมมีเป้าหมายเพื่อสร้างฉันทามติร่วมของชุมชนอันจะนำไปสู่การกระทำตามมา ส่วนพื้นที่พิธีกรรมงานศพนั้นมีเป้าหมายเพื่อระดมสรรพกำลังของคนในชุมชนเพื่อสืบทอดความเชื่อและความเป็นชุมชน แต่เราก็จะเห็นได้ว่า พื้นที่สาธารณะขนาดใหญ่ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นพื้นที่ๆ เปิดให้คนทั้งหมดในชุมชนเข้าร่วมได้ในคราวเดียวกัน เพื่อหาข้อสรุปร่วมกันในประเด็นสำคัญ หรือทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อสะท้อนถึงความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันของชุมชน

เพราะฉะนั้นการมีพื้นที่สาธารณะหลายขนาดให้เลือกใช้ ก็ทำให้สามารถเลือกพื้นที่สาธารณะที่ตอบสนองต่อเป้าหมายเฉพาะของการสื่อสารแต่ละครั้งได้อย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุดนั่นเอง

6. ความแตกต่างที่เห็นได้ชัดระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะของยุโรปนับตั้งแต่ศตวรรษที่ 19 ต่อเนื่องจนถึงปัจจุบันก็คือ การสื่อสารในพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงนั้นเป็นการสื่อสารที่มุ่งให้ผู้เข้าร่วมในพื้นที่สาธารณะทุกคนเกิดความรู้สึกเท่าเทียมและตระหนักถึงศักยภาพของตนเองในฐานะพลเมืองผู้ปฏิบัติการ (actor/agency) เพราะมีเป้าหมายสูงสุดมุ่งไปสู่การกระทำ (action) ร่วมกันในปฏิบัติการทางสังคมคณาในในงานศพ (เช่นเดียวกันกับการเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของชาวบ้านผู้คัดค้านเขื่อนปากมูลในงานวิจัยของพวงพนา (2545) ก็เพื่อสร้างความรู้สึกร่วมกันเป็นหนึ่งเดียวในกลุ่มชาวบ้าน เพื่อนำไปสู่ การทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อกดดันภาครัฐให้ยุติการสร้างเขื่อน)

แต่พื้นที่สาธารณะโดยมากนับจากศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา หากเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น (opinion sharing) ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่สาธารณะแบบที่มวลชนสามารถมีส่วนร่วมได้โดยตรง (เวทีประชาคม/ เวทีประชาพิจารณ์) หรือพื้นที่สาธารณะที่ปรากฏผ่านสื่อมวลชน ก็จะพบว่าผู้ที่เข้าร่วมในพื้นที่สาธารณะในยุคนี้จะแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มหลัก คือกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ (specialist) กับกลุ่มผู้รับสารที่มีลักษณะตั้งรับ (receptive audience) หรือเป็นผู้บริโภคข้อมูลข่าวสาร (information consumer) ซึ่งบทบาทดังกล่าวไม่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่เท่าเทียม ทั้งนี้ก็เป็นเพราะพื้นที่สาธารณะส่วนมากในยุคนี้ไม่ได้มุ่งเป้าไปที่การสร้างสาธารณมติเพื่อนำไปสู่การกระทำร่วมกัน แต่เป็นการมุ่งเป้าไปที่การสร้างสาธารณมติเพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับนโยบายเศรษฐกิจ/การเมือง (economical /political policy) ของรัฐหรือกลุ่มชนชั้นนำในสังคมมากกว่า

ส่วนพื้นที่สาธารณะอีกแบบหนึ่งที่ปรากฏในยุคปัจจุบันก็เป็นพื้นที่สาธารณะที่กระบวนการสื่อสารซึ่งเกิดขึ้นในพื้นที่ดังกล่าวมีเป้าหมายเพื่อกระตุ้นการบริโภค (communication for consumption) ไม่ว่าจะเป็นการบริโภคในเชิงเศรษฐกิจ สังคม หรือวัฒนธรรม เช่น ห้างสรรพสินค้า สวนสนุก โรงละคร สวนสาธารณะ หรือ อพาร์ทเมนท์ ซึ่งบทบาทของปัจเจกในพื้นที่สาธารณะลักษณะนี้ก็มีแนวโน้มเป็นบทบาทเชิงตั้งรับ มิใช่บทบาทเป็นผู้กระทำหรือสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ พื้นที่สาธารณะเหล่านี้มีลักษณะร่วมกันอย่างหนึ่งคือมีมิติที่เป็นรูปธรรมสูง (มีขอบเขตพื้นที่/สิ่งปลูกสร้างชัดเจน อยู่ภายใต้การดูแลขององค์กรหรือสถาบันที่ชัดเจน) แต่มิติในเชิงนามธรรม (การรับรู้ในจิตใจของผู้คน ถึงสถานการณ์ที่ตนสามารถมีส่วนร่วมบริหารจัดการหรือแสดงความคิดเห็นได้อย่างเท่าเทียมกับผู้อื่น) กลับปรากฏค่อนข้างน้อย

ในทางตรงกันข้าม พื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงนั้นมิติที่เป็นรูปธรรมไม่ปรากฏชัดเจน (ชาวบ้านสามารถจับกลุ่มพูดคุยเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นตรงไหนก็ได้ แม้แต่กลางถนนในหมู่บ้าน ริมรั้วบ้าน ไปจนถึงในทุ่งนา) แต่มิติในเชิงนามธรรมคือการรับรู้ในจิตใจถึงสิทธิในการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมนั้นปรากฏเด่นชัด โดยกระบวนการสื่อสารทำให้เกิด “เครือข่าย” ของการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารที่เชื่อมโยงต่อกันไปได้เรื่อยๆ (on-going process) จากพื้นที่สาธารณะหนึ่งไปสู่พื้นที่สาธารณะอื่นๆ

จากข้อสรุปทั้งหมดข้างต้น จึงกล่าวได้ว่าพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงและปฏิบัติการต่างๆ ที่ เกิดขึ้นในพื้นที่สาธารณะเหล่านี้มีลักษณะที่ใกล้เคียงกับพื้นที่สาธารณะตามอุดมคติของฮาเบอร์มาส ซึ่งให้ความสำคัญกับมิติเชิงนามธรรมมากกว่ามิติเชิงรูปธรรมของพื้นที่ โดยฮาเบอร์มาสระบุไว้ว่า “ไม่ควรพิจารณาพื้นที่สาธารณะในฐานะที่เป็นองค์กรหรือสถาบัน แต่ควรพิจารณาพื้นที่สาธารณะในฐานะ “เครือข่าย” (a network) ซึ่งมีการถ่วงดุลและสังเคราะห์เกิดขึ้นในขณะที่กระบวนการสื่อสารดำเนินไป จนนำไปสู่การ ตั้งสมและตกผลึกทางความคิด จนปรากฏเป็น สาธารณมติของส่วนรวม” (Habermas, 1992, cited in Outhwaite, 2008: 254)

ฮาเบอร์มาส์ได้พัฒนาต่อยอดแนวคิดพื้นที่สาธารณะออกไปอีกในภายหลัง ภายใต้บริบททางสังคมที่เทคโนโลยีการสื่อสารทำให้สื่อมวลชนมีอิทธิพลเพิ่มขึ้นมาก เขาระบุ ว่าแกนกลางของพื้นที่สาธารณะนั้นจะต้องประกอบไปด้วยเครือข่ายการสื่อสารที่เป็นผลมาจากความสัมพันธ์เชื่อมโยงของบริบททางวัฒนธรรม สื่อหนังสือพิมพ์ และสื่อมวลชนแขนงอื่นๆ ซึ่งทำให้เกิดพื้นที่สาธารณะทางศิลปวัฒนธรรมซึ่งปัจเจกสามารถมีส่วนร่วมในการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมได้ เช่นเดียวกันกับพื้นที่สาธารณะทางการเมืองที่ปัจเจกในฐานะพลเมืองของรัฐสามารถมีส่วนร่วมในการบูรณาการทางสังคมโดยผ่านกลไกประชามติ (McGuigan, 1996:176)

อย่างไรก็ดี ลักษณะ “เครือข่าย” ของพื้นที่สาธารณะที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านดงอันเป็นสังคมนั้น ไม่ได้เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างบริบททางวัฒนธรรมกับสื่อมวลชนดังที่ฮาเบอร์มาส์เสนอไว้ แต่ผู้วิจัยพบว่าสื่อที่มีความสำคัญในบริบท ของชุมชนแห่งนี้เป็นสื่ออื่นๆ ซึ่งหากจะไล่เรียงความสำคัญก็ได้แก่ สื่อบุคคล สื่อพิธีกรรม และสื่อเฉพาะกิจ

ในกรณีของชุมชนบ้านดงคนทุกคนมีโอกาสได้แสดงบทบาทเป็นสื่อบุคคลด้วยกันทั้งสิ้น แต่ผู้ที่มีบทบาทมากที่สุดมักเป็นกลุ่มผู้นำ ทั้งผู้นำในระบบและผู้นำตามธรรมชาติ ส่วน สื่อพิธีกรรม นั้นมีตลอดทั้งปีตามวัฏจักรชีวิตและวัฏจักรการเพาะปลูก และ สื่อเฉพาะกิจ อันได้แก่ หอกระจายข่าว บันทึกการประชุมหรือมติของชุมชน เป็นต้น สื่อเหล่านี้เป็นสิ่งที่เชื่อมร้อยคนในชุมชนให้มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันภายใต้บริบททางวัฒนธรรมของสังคมเครือญาติ ซึ่งข้อค้นพบดังกล่าวก็สอดคล้องกับข้อสรุปของกาญจนา แก้วเทพ (2552: 43) ที่ระบุว่าสื่อที่มีขนาดเล็กและอยู่ในรัศมีอำนาจการใช้ของชุมชน จะมีคุณูปการต่อการพัฒนามาก ซึ่งกาญจนาได้ลำดับคุณประโยชน์ของสื่อต่อการพัฒนาชุมชนไว้เป็นลำดับจากมากไปน้อย ได้แก่ สื่อบุคคล สื่อเฉพาะกิจ สื่อพื้นบ้าน และสื่อมวลชน

พื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงในฐานะที่เป็น “เครือข่าย” อันเป็นมิติทางนามธรรมนั้น นอกจากประเด็นเรื่องสื่อแล้วยังมีคุณลักษณะอื่นๆ ที่น่าสนใจอีกหลายประการ ได้แก่ ความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะ ทั้งในแง่ประเภท (พื้นที่แบบดั้งเดิม/พื้นที่แบบใหม่ พื้นที่ทางศิลปวัฒนธรรม/พื้นที่ทางการเมือง) และขนาด (เล็ก กลาง ใหญ่) โดยแต่ละพื้นที่ใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมซึ่งเน้นการสื่อสารแบบสองทาง (two-way communication) ภายในพื้นที่ และมีการพูดคุยในชีวิตประจำวันเป็นสิ่งเชื่อมร้อยพื้นที่สาธารณะทั้งหมดเข้าด้วยกัน ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของคนทุกกลุ่มภายในชุมชน โดยมีกิจกรรมเสนอให้ทุกคนได้เข้าร่วมในพื้นที่ไม่ว่ามากหรือน้อย (ระดับในการมีส่วนร่วมอาจแตกต่างกันไปตามลักษณะของพื้นที่สาธารณะนั้นๆ) ส่งผลให้ทุกคนในชุมชนเป็น “คนใน-insider” ไม่ใช่ “คนนอก-outsider” ของพื้นที่สาธารณะของชุมชน

ในแง่ของการบริหารจัดการ การบริหารจัดการพื้นที่สาธารณะทั้งหมดยึดหลักปรับประยุกต์ (adjustment) และเชื่อมประสาน (articulation) ทั้งการปรับประยุกต์ใช้พื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมให้ทำบทบาทหน้าที่ใหม่(เช่น การใช้พื้นที่พิธีกรรมงานศพในพื้นที่ภาคปฏิบัติการเพื่อขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้า) แล้วเชื่อมประสานพื้นที่แบบเก่าเข้ากับพื้นที่แบบใหม่อย่างการประชุมหรือการทำ

เวทีประชาคม ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดการเชื่อมต่อของทั้งข้อมูลข่าวสารและความคิดเห็น ทำให้ สามารถใช้ประโยชน์สูงสุดจากทุกพื้นที่ๆ มีอยู่ รวมถึงการพัฒนาพื้นที่สาธารณะไปในคราวเดียวกัน

หลักการบริหารจัดการดังกล่าวเป็นจริงได้ ก็เพราะชุมชนใช้**ทั้งต้นทุนเดิมของชุมชน** (บุคลากร/ประเพณีวัฒนธรรม/ความรู้ทางประวัติศาสตร์ของชุมชน/เครือข่ายภายในและภายนอกที่ชุมชนมี) และ**ต้นทุนใหม่ๆ** ที่งอกงามขึ้น (บุคลากรรุ่นใหม่ของชุมชน-บุคลากรจากภายนอก/ความรู้สมัยใหม่ เช่น การบริหารจัดการ/การทำวิจัย) มาบูรณาการร่วมกัน

หลักปรับประยุกต์และเชื่อมประสานนี้ส่งผลต่อเนื่องให้**พื้นที่สาธารณะของชุมชนเกิดการเชื่อมโยงกับโลกภายนอก** ในลักษณะต่างๆ ทั้ง การที่บุคลากรหรือองค์กรภายนอกสามารถมีส่วนร่วมในพื้นที่ได้ รวมถึงบุคลากรภายในชุมชนก็สามารถนำเรื่องราวที่เกิดขึ้นในพื้นที่สาธารณะของชุมชนไปนำเสนอต่อพื้นที่สาธารณะภายนอกชุมชน ดังที่แกน นำบางคนได้เป็นวิทยากรในเวทีขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเหล่าของชุมชนอื่นๆ

ข้อสังเกตประการสุดท้ายเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงก็คือการ**ที่มีมติของเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึกสามารถอยู่ร่วมกันได้**ในพื้นที่สาธารณะแห่งเดียวกัน เช่น เมื่อ ประเด็นการจดเหล่าในงานศพปรากฏในพื้นที่สาธารณะของชุมชน พบว่าแง่มุมที่ผู้คนหยิบยกขึ้นมาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นนั้น มีทั้ง ความเห็นที่อยู่บนมติของเหตุผล (การประหยัดค่าใช้จ่าย/การคืนเหล่าในงานศพเป็นสิ่งไม่เหมาะสม/ทำให้เกิดอุบัติเหตุ) และความเห็นที่อยู่บนมติของอารมณ์ความรู้สึก (สงสารเจ้าภาพ สูญเสียคนในครอบครัวไปแล้วยังต้องจ่ายหนี้ค่าเหล่าเจ้าภาพเต็มใจเลี้ยงก็ควรตามใจเจ้าภาพ

การที่ชุมชนไม่ได้มองว่ามีมติของเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึกนั้นเป็นเรื่องที่จะต้องมองแบบแยกขาด รวมถึงการแก้ปัญหาที่ไม่จำเป็นต้องตั้งอยู่บนฐานคิดชุดใดชุดหนึ่งเพียงชุดเดียว แต่ต้องดูความสอดคล้องโดยรวม สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงโลกทัศน์ในการมองโลกแบบองค์รวม (holistic) ซึ่งเป็นภูมิปัญญาแบบตะวันออกที่มองว่าทุกสิ่งล้วนสัมพันธ์กัน โดย อารมณ์ความรู้สึกก็มีคุณค่าไม่น้อยไปกว่าเหตุผล เพราะอารมณ์ความรู้สึกเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับการสร้างความรับรู้รวมถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกัน (ความเป็นครอบครัว/ความเป็นชุมชน) (เช่นเดียวกันกับลักษณะการนำเสนอสารที่มีมิติเชิงอารมณ์ค่อนข้างสูงและเป็นประเด็นใกล้ตัวในรายการเล่าข่าวสำหรับสตรีทางโทรทัศน์ ซึ่งสามารถสร้างความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกันในกลุ่มผู้หญิงที่เป็นผู้รับสารจนนำไปสู่การพบปะและทำกิจกรรมเชิงรณรงค์ร่วมกันในโลกจริงได้) ในขณะที่ภูมิปัญญาแบบตะวันตกในยุคสมัยใหม่ (modernization) ตอกย้ำโลกทัศน์แบบแยกส่วน (separation) โดยให้คุณค่ากับเหตุผลมากกว่าอารมณ์ความรู้สึกก็เพราะโลกทัศน์ดังกล่าวตอบสนองต่อระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมในยุคต้นและยุคกลาง ที่ให้ความสำคัญกับประสิทธิภาพสูงสุดของการผลิตเป็นสำคัญ

การที่มีมติเชิงเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึกสามารถอยู่ร่วมกันได้ในพื้นที่สาธารณะ ส่งผลให้พื้นที่สาธารณะทางศิลปวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และพื้นที่สาธารณะทางการเมืองของชุมชนก็ไม่ได้แยกออกจากกัน โดยเด็ดขาด ดังที่พบว่าในพื้นที่พิธีกรรมงานศพที่เป็นพื้นที่สาธารณะทางสังคม

วัฒนธรรมซึ่งมีมิติของอารมณ์ความรู้สึกปรากฏอย่างเข้มข้นนั้น ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ การเมืองก็ถูกหยิบยกขึ้นมาอภิปรายในพื้นที่ดังกล่าวโดยคนในชุมชนด้วยเช่นกัน เช่น การพูดคุยถึง การบริหารจัดการภายในชุมชน ปัญหาทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับราคาพืชผลทางการเกษตร เป็นต้น

ด้วยคุณลักษณะที่กล่าวมา พื้นที่สาธารณะของชุมชนจึงมีลักษณะเป็นพลวัตที่สอดคล้องกับ สถานการณ์และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจริงในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการจับสลากเลือกหัวหน้า หมวกบ้านในพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการกระจายข่าวสารและกาประสานงาน ภายในชุมชน การเพิ่มกิจกรรม ทำโรงศพและปราสาทศพเข้าไปในพื้นที่พิธีกรรมเพื่อทดแทนการ คัมเกล้าสังสรรค์ หรือการทำเวทีถอดบทเรียนหลังจากที่ได้ทำกิจกรรมเพื่อเรียนรู้จากสิ่งที่ได้ทำ ไป

ผลที่ตามมาก็คือความเป็นเครือข่าย (a network) ของพื้นที่สาธารณะที่มีแกนกลางสำคัญคือ การสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างกันซึ่งดำเนินไปตลอดเวลา จนกระทั่งเกิดการตกผลึกทาง ความคิด ได้ประชาติ แล้วนำไปสู่ปฏิบัติการทางสังคม เหตุที่ชุมชนแห่งนี้ให้ความสำคัญอย่างยิ่ง ต่อการสื่อสารในพื้นที่สาธารณะก็เนื่องจากความตระหนักที่ว่า การแสดงความคิดเห็นในพื้นที่ สาธารณะนั้นเป็นสิทธิและการรักษาผลประโยชน์ขั้นพื้นฐานของปัจเจกและชุมชนนั่นเอง ภาพที่ 7.21 เป็นแผนภาพสรุปคุณลักษณะพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงในฐานะเครือข่าย

ภาพที่ 7.21: คุณลักษณะของพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงในฐานะ “เครือข่าย”

บทที่ 8

ทุนของแกนนำและทุนชุมชนบ้านดง

ในบทที่ 8 นี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลการศึกษาเรื่องทุนของปัจเจกระดับแกนนำของชุมชนบ้านดง ภายใต้แนวคิดเรื่องทุนของปีแอร์ บูร์ดิเยอ(Pierre Bourdieu) ทั้งนี้เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่สี่ ที่ระบุไว้ว่าต้องการศึกษาประเภทและคุณลักษณะของทุนของแกนนำชุมชนบ้านดง รวมถึงศึกษาว่าแกนนำได้นำทุนดังกล่าวเข้าไปใช้ในพื้นที่สาธารณะอย่างไร เพื่อเอื้อให้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพประสบความสำเร็จ

แกนนำชุมชนบ้านดงในการศึกษารุ่นนี้ เป็นผู้ที่มีริเริ่ม มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรง ตลอดจนผลักดันให้โครงการงานศพดเหล้าของชุมชนบ้านดงประสบความสำเร็จ ซึ่งก็คือนายอินแก้ว เรือนปานันท์ ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้เจาะจงศึกษานายอินแก้วในประเด็นที่ว่าด้วยเรื่องทุนของนายอินแก้ว โดยเฉพาะ ทั้งนี้ ข้อมูลที่ได้มาจากการสนทนาแบบไม่เป็นทางการในวาระโอกาสต่างๆ การสัมภาษณ์เชิงลึกกับนายอินแก้วและผู้เกี่ยวข้อง การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในพิธีกรรมงานศพ การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วมในเวทีต่างๆ ของโครงการงานศพดเหล้า และการวิเคราะห์เอกสาร

แต่เนื่องจากข้อมูลที่ได้รับจากการศึกษาชี้ชัดว่า นอกเหนือจากทุนของปัจเจกแล้ว ปัจจัยสำคัญที่หนุนเสริมให้โครงการสำเร็จผลก็คือทุนของชุมชนด้วย ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอผลการศึกษา โดยแบ่งออกเป็นประเด็นหลัก 5 ประเด็น ได้แก่ 1) ภูมิหลังและที่มาของแกนนำชุมชน 2) ประเภทและคุณลักษณะของทุนของแกนนำชุมชน 3) การนำทุนไปใช้ในพื้นที่สาธารณะเพื่อให้กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพประสบความสำเร็จ 4) ทุนของชุมชนบ้านดง และ 5) การเพิ่มทุนและการแปลงรูปของทุน โดยแต่ละประเด็นมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภูมิหลังและที่มาของแกนนำชุมชน

นายอินแก้ว เรือนปานันท์ อายุ 58 ปี เป็นชาวบ้านดงโดยกำเนิด จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 จากโรงเรียนบ้านดง (ปัจจุบันคือโรงเรียนไตรมิตรสามัคคี) เป็นบุตรของนางเป็ง เรือนปานันท์ และนายมา อุดกันทา พื้นฐานของครอบครัวเป็นคนยากจน บิดาและมารดาแยกทางกันตั้งแต่ นายอินแก้วยังเป็นเด็กเล็กจำความไม่ได้ ต่อมา มารดาของนายอินแก้วได้สมรสใหม่ นายอินแก้วเข้ากับบิดาเลี้ยงไม่ค่อยได้ จึงมักไม่อยู่บ้าน แต่ไปอาศัยอยู่กับ บ้านญาติๆ ซึ่งอยู่ในละแวกใกล้เคียง ได้รับการดูแลจากญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านมาโดยตลอด ระหว่างเรียนหนังสือก็รับจ้าง

เลี้ยงควายวันละ 1 บาท โดยคุณครูอนุญาตให้ฝูงควายมาเลี้ยงในบริเวณโรงเรียนได้ ทำอย่างนี้จนเรียนจบการศึกษาภาคบังคับในสมัยนั้น

พออย่างเข้าวัยรุ่นก็เริ่มทำงานหาเลี้ยงชีพด้วยการรับจ้างทั่วไป เช่น การเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย ต่อมาจึงมาเป็นลูกจ้างขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้เป็นระยะเวลานานประมาณกว่า 10 ปีโดยทำงานหนักเพื่อช่วยแบ่งเบาภาระของแม่ในการเลี้ยงดูน้องต่างบิดาอีก 3 คน เนื่องจากบิดาเลี้ยงเสียชีวิตลงตอนนายอื่นแก้วอายุประมาณ 13 ปี

จากการไปทำงานต่างถิ่นในหลายๆ พื้นที่ ทั้งในจังหวัดลำปางและพื้นที่ใกล้เคียง ทำให้นายอื่นแก้วได้พบเห็นการรวมกลุ่มของกลุ่มคนหนุ่มสาวในพื้นที่อื่นๆ จึงทำให้นายอื่นแก้วเกิดความคิดในใจเรื่อยมาว่าหากมีโอกาสจะต้องหาทางชักชวนเพื่อนฝูงในหมู่บ้านมาร่วมกันทำงานเพื่อชุมชนของตนให้ได้

เมื่อนายอื่นแก้วอายุประมาณ 24 ปี มีเจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนคนหนึ่งชื่อนายธงชัย บุตรนุสิทธิ์ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการชักนำให้กลุ่มเยาวชนมาประชุมพูดคุยกัน นายธงชัย จัดการอบรมให้กับกลุ่มเยาวชนทั้งภายในหมู่บ้านและระหว่างหมู่บ้าน ทำให้เกิดเครือข่ายและความร่วมมือของกลุ่มเยาวชนจากต่างหมู่บ้านในการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันในเวลาต่อมา นายอื่นแก้วก็ได้เข้าร่วม มกน อบรมดังกล่าวและเริ่มรู้จักกับกลุ่มเยาวชนจากหมู่บ้านอื่นๆ นายอื่นแก้วจึงได้ชักชวนเยาวชนประมาณ 30 คนให้รวมตัวกันเพื่อทำกิจกรรมสาธารณะ เช่น การช่วยกันบูรณะซ่อมแซมทางสัญจรภายในหมู่บ้าน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการระดมทุนเข้ากลุ่มเพื่อการทำกิจกรรม เช่น การจัดกิจกรรมสอยดาวในงานลอยกระทงของหมู่บ้าน ทำกิจกรรมรณรงค์อนุรักษ์โดยใช้วัสดุอุปกรณ์ที่สามารถขี้อืมหรือหาได้ภายในชุมชน ซึ่งแต่เดิม ทั้งบ้านดงและ หมู่บ้านใกล้เคียงจะไปว่าจ้างวงดนตรีจากบ้านกล้วยม่วง บ้านกล้วยแพะ อ.แม่ทะ จ.ลำปางมาเล่น เงินรายได้ จากการจัดกิจกรรมที่ได้มาก็นำมาซ่อมแซมกุฏิ ซ่อมโทรทัศน์ขาวดำให้วัด โดยในสมัยนั้นยังใช้เครื่องปั่นกระแสไฟฟ้า เนื่องจากไฟฟ้ายังเข้าไม่ถึงหมู่บ้าน แม้กระทั่งการระดมทุนจากคนในชุมชนเพื่อซื้อกล่อง ชุดให้กับโรงเรียนไตรมิตรสามัคคี การรวมตัวของกลุ่มเยาวชนเพื่อวางแผนการทำกิจกรรมมักจะเป็นในเวลากลางคืนที่ว่างเว้นจากการทำงาน สถานที่ในการรวมตัวก็คือที่วัดนั่นเอง โดยใช้วิธีการส่งข่าวแบบปากต่อปาก

จากการเริ่มต้นทำกิจกรรมเพื่อชุมชนดังกล่าวทำให้นายอื่นแก้วได้รับความยอมรับจากชุมชนบ้านดงมาโดยลำดับ เมื่อมีอายุมากขึ้นและกลับมาตั้งรกรากอยู่ชุมชนบ้านดงอย่างถาวร รูปแบบการทำกิจกรรมที่เคยทำในช่วงวัยหนุ่มสาวก็เปลี่ยนรูปแบบไปบ้าง แต่นายอื่นแก้วยังคงให้ความสำคัญกับการทำงานชุมชนอย่างต่อเนื่อง เมื่อเจ้าหน้าที่จากหน่วยราชการต่างๆ ลงพื้นที่เพื่อหาตัวแทนชาวบ้านไปร่วมเรียนรู้หรือทำกิจกรรมต่างๆ เช่น การเข้า ร่วมประชุมหรือการอบรม หากไม่คิดภารกิจเรื่องปากท้อง นายอื่นแก้วมักเข้าร่วมกิจกรรมเหล่านี้ด้วยความเต็มใจ ด้วยเหตุนี้ นายอื่นแก้วจึงมีฐานะเป็นทั้งหมอดินอาสา (เข้ารับการอบรมจากหน่วยงานทางการเกษตร) อาสาสมัครพัฒนาชุมชน และเป็นผู้นำทางความคิด (opinion leader) ของชุมชนในการริเริ่มจัดทำโครงการ หรือการ

แก้ไขปัญหาลเฉพาะหน้าที่ชุมชนประสบด้วย นายอินแก้วเห็นว่าคนที่คนได้รับความยอมรับจากชุมชนนั้นเป็นเพราะตนช่วยเหลือกิจกรรมของเพื่อนบ้านและส่วนรวมอย่างเต็มที่ ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมของวัด งานมงคลหรืองานอวมงคลของเพื่อนบ้าน และเน้นหลักคุณธรรมสำคัญคือความยุติธรรมและซื่อสัตย์ ไม่เคยมีพฤติกรรมเจ้าชู้ ซื่อสัตย์กับภรรยา ตัวอย่างความไว้วางใจที่ชุมชนมีต่อนายอินแก้วสามารถพิจารณาได้จากการจัดงานของวัดชัยมงคล ซึ่งพระสงฆ์มีพระอรหันต์ให้นายอินแก้วเป็นผู้ดูแลบัญชีค่าใช้จ่ายต่างๆ คนในชุมชนจะจัดงานแต่งงานให้ลูกก็จะมาไหว้วานให้นายอินแก้วเป็นคนทำบัญชีค่าใช้จ่าย ความไว้วางใจเหล่านี้เกิดขึ้นตั้งแต่สมัยที่นายอินแก้วยังเป็นหนุ่มและยังคงดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน

“เมื่อตอนที่ลูกอายุ 27-28 ปี กลางคืนนี้ถ้าบ้านไหนมีงาน ถ้าเป็นเป็นสาว ถ้ามีงานแล้วหมู่บ้านอื่น ถ้าบอกว่า ไปกับอินแก้วพ่อแม่เค้าก็ปล่อยให้มา เค้าไว้วางใจ กลางคืนพวกเด็กผู้หญิงจะบอกลูก..จะไปที่โน่นที่นี้ ลูกก็ไปส่ง ถ้างานโรงเรียนมีก็ไปช่วยงาน โรงเรียน ถ้างานวัดมีก็ไปช่วยงานวัด เอากลุ่มหนุ่มสาวนี้แหละไปช่วย ไปหาสตางค์เอามาช่วยงานวัด แล้วตัวลูกก็ไม่เคยกำเงินซักครั้ง ไม่แตะต้อง เค้าเห็นว่าลูกเป็นคนซื่อ” (อินแก้ว เรือนปานันท์, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

ภาพที่ 8.1: นายอินแก้วกับป้ายแหล่งเรียนรู้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ สกว. นำมาติดตั้ง

เกี่ยวกับชีวิตครอบครัว นายอินแก้วสมรสกับนางแก้วลัย เรือนปานันท์ มีบุตรสาว 1 คน คือน.ส.เกศสุดา เรือนปานันท์ อายุ 16 ปี นายอินแก้วทำอาชีพเลี้ยงวัว รับจ้างทั่วไป และปลูกข้าวไว้กินเองเป็นหลัก ที่เหลือจึงขายเพื่อสร้างรายได้ มีบ้านเป็นของตนเองในเนื้อที่ประมาณ 1 งาน ครอบคลุมบ้านปลูกผักสวนครัวเล็กๆ น้อยๆ และเช่าที่นาของเพื่อนบ้านเนื้อที่ 2 ไร่ เพื่อปลูกข้าว เวลาส่วนหนึ่งของนายอินแก้วคือการทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนและการออกไปเป็นวิทยากรให้กับชุมชนและหน่วยงานภายนอกในประเด็นว่าด้วยโครงการงานศพดเหล่า ทั้งนายอินแก้วและนางแก้วลัย มีรายได้ต่อเดือนประมาณ 3,000-4,500 บาท ในบางครั้งนายอินแก้วอาจมีรายได้เสริมเล็กๆ

น้อยๆ บ้างจากการเป็นวิทยากรให้กับหน่วยงานหรือชุมชนภายนอก ค่าใช้จ่ายที่เป็นภาระหลักของครอบครัวคือค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของบุตรสาว ซึ่งกำลังศึกษาอยู่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ในโรงเรียนสบปราบพิทยาคม ซึ่งเป็นโรงเรียนมัธยมประจำอำเภอสบปราบ

ภาพที่ 8.2: นายอินแก้ว ภรรยา และญาติมิตร ขณะเกี่ยวข้าวในนา

ด้วยภูมิหลังที่มีประวัติในการทำกิจกรรมเพื่อชุมชนมาอย่างยาวนาน การมีชีวิตครอบครัวที่ผาสุก และไม่มีปัญหาส่วนตัวให้เป็นที่เคลือบแคลงใจ ในปี พ.ศ.2545 เมื่อนายอินแก้วเริ่มต้นชักชวนกลุ่มคนใกล้ชิดที่เคยร่วมทำกิจกรรมอื่นๆ กับนายอินแก้วมาพูดคุยปรึกษากันเรื่องโครงการงานศพงดเหล่า ก็ทำให้เกิดกระแสการตอบรับจากคนกลุ่มดังกล่าว จนนำไปสู่ภาคปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมในเวลาต่อมา

ประเภทและคุณลักษณะของทุนของแกนนำชุมชน

ภายใต้หัวข้อประเภทและคุณลักษณะของทุนของแกนนำชุมชน ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ทุนของนายอินแก้ว โดยจำแนกประเภททุนออกเป็น 4 ประเภทตามแนวทางของบวร์ดิเยอ ประกอบด้วย 1) ทุนเศรษฐกิจ 2) ทุนวัฒนธรรม 3) ทุนทางสังคม และ 4) ทุนสัญลักษณ์ ซึ่งทุนแต่ละประเภทมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้

1. คุณลักษณะของทุนเศรษฐกิจ (economic capital)

จากนิยามของบวร์ดิเยอ ทุนเศรษฐกิจคือการครอบครองทางเศรษฐกิจที่สามารถเปลี่ยนรูปไปเป็นตัวเงินได้ ในที่นี้ จึงหมายถึงทั้งสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ ซึ่งจะเห็นได้ว่านายอินแก้วไม่ได้มีทุนเศรษฐกิจมากนัก กล่าวคือมีบ้านพักอาศัยและที่ดินเล็กน้อย และ ยังต้องเช่าที่ดินผู้อื่นใน

การทำกิน แต่การมีทุนเศรษฐกิจน้อยก็ไม่ได้เป็นอุปสรรค ในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า ของนายอินแก้ว หรือการทำกิจกรรมเพื่อสังคมอื่นๆ โดยนายอินแก้วระบุว่า ตนเองจะจัดสรรเวลา ในการทำงานหารายได้และในการทำกิจกรรมเชิงสังคม และเนื่องจากนายอินแก้วมีภรรยาที่ช่วยแบ่งเบา ภาระงาน จึงไม่มีปัญหาเรื่องการจัดสรรเวลาแต่อย่างใด อีกแง่มุมหนึ่งที่น่าสนใจก็คือ ด้วยความที่มี ทุนเศรษฐกิจน้อยทำให้นายอินแก้วมีการวิเคราะห์การใช้จ่ายของตนเอง ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย สมถะ และยึดหลักประหยัดมาโดยตลอด

“ในเวลาที่ไหนซักเวลาที่ เขาซักถามลุงแก้วเรื่องเงินทอง ลุงอู๋มาคำนึง ลุงบอกว่า ‘เขาบู้ก้า เงิน สามซิบบาทของเขา มีก้าเหมือนเงินสามร้อยบาทของเขา เขาบู้ก้า เขาหันผมไปไหนมาดี บ่ใช้ได้ สดางค์อันหยั่งแต่ว่า แล้วอยู่ได้จะไคลุงแก้วนี้ ..’ ก้อจะหันได้เลยว่าตี้แกอยู่มาได้ทุกวันนี้ เพราะ ะ ประหยัด เพราะศึกษาดูตัวเองอย่างรอบค้อน ซึ่งแกก้อเป็นจะอ้อมาเมินแล้ว (ในเวลาที่ไหนซักเวลาที่ เขา ซักถามลุงแก้วเรื่องเงินทอง ลุงพูดมาค่านึง ลุงบอกว่า ‘เขาไม่รู้มั่ง เงินสามสิบบาทของเรา มีค่า เหมือนเงินสามร้อยบาทของเขา เขาไม่รู้ เขาหันผมไปไหนมาที่ ไม่ใช่ได้เงินอะ ไรมากมาย แล้วอยู่ ได้อย่างไร ลุงแก้วนี้ ’ ก้อจะเห็นได้เลยว่าตี้แกอยู่มาได้ทุกวันนี้ เพราะประหยัด เพราะศึกษาตัวเอง อย่างรอบค้อน ซึ่งแกก็เป็นอย่างนี้มานานแล้ว)” (นพพร นิลณรงค์, สัมภาษณ์, 9 มีนาคม 2553)

2. คุณลักษณะของทุนวัฒนธรรม (cultural capital)

จากนิยามของบูร์ดิเยอ ทุนวัฒนธรรมมี 3 ลักษณะ ได้แก่ ทุนวัฒนธรรมที่ฝังตัวอยู่ใน บุคคลทั้งทางร่างกายและจิตใจ (embodied state) ทุนวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุสิ่งของ (objectified state) และทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของสถาบัน (institutionalized state) ตัวอย่างเช่น ใบ ประกาศนียบัตรจากสถาบันการศึกษา เมื่อพิจารณาทุนวัฒนธรรมทั้ง 3 ลักษณะ จะเห็นได้ว่านาย อินแก้วมีทุนวัฒนธรรมที่ฝังตัวอยู่ใน หรือที่เรียกว่าเป็นความโน้มเอียงทางอุปนิสัย (habitus) ที่ เห็นเด่นชัด ในที่นี้ ความโน้มเอียงทางอุปนิสัยหมายถึงโครงสร้างที่ชี้นำแนวทางการกระทำ อง บังเจก การรับรู้ การตัดสินใจ เสนอทางเลือกกว่าสิ่งใดควรกระทำ หรือไม่ควรกระทำ (ชนิดา เอี่ยม-ไพศาลสุข, 2550: (5)) ในขณะที่ไม่มีทุนวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุสิ่งของหรือการรับรองจากสถาบันแต่ อย่างไม่

ความโน้มเอียงทางอุปนิสัยของนายอินแก้วที่เห็นเด่นชัดจากการศึกษามี 4 ประการ ได้แก่ 1) การมีจิตสาธารณะ 2) การชอบแสวงหาความรู้และกล้าซักถาม 3) การมีแนวคิดเชิงวิพากษ์และ กล้าคิดนอกกรอบอย่างสร้างสรรค์ และ 4) การมีแนวคิดเชิงวิเคราะห์สังเคราะห์ ดังนี้

2.1 การมีจิตสาธารณะ ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิหลังและที่มาของนายอินแก้วนั้นได้แสดงให้เห็นว่านายอินแก้วเป็นผู้มีจิตสาธารณะมาตั้งแต่อยู่ในช่วงวัยหนุ่ม และได้รับเริ่มทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อ ประโยชน์ของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการซ่อมแซมทางสัญจร การหารายได้เพื่อจัดหาสิ่งของให้วัดและ

โรงเรียน นอกจากนี้ ยังมีจิตสาธารณะในการช่วยเหลือกิจกรรมอื่นๆ ของคนในชุมชน ตามที่มีผู้ร้องขออย่างสม่ำเสมอ

2.2 การขอแสวงหาความรู้และกล้าซักถาม นายอินแก้วเป็นคนที่ชอบแสวงหาความรู้ มีความอยากรู้อยากเห็น ช่างสังเกตและกล้าซักถาม สังเกตได้จากระหว่างระยะเวลาที่ลงพื้นที่เพื่อศึกษาชุมชน รวมถึงการเข้าร่วมเวทีชี้แจงโครงการงานศพดเหล่า กับชุมชนอื่นๆ นายอินแก้วมักจะสอบถามความคิดเห็นของผู้วิจัยเกี่ยวกับประเด็นเหล่านั้นทุกครั้งหลังจากเสร็จสิ้นกระบวนการทำเวที และรับฟังความคิดเห็นของผู้วิจัยด้วยความใคร่ครวญใส่ใจ รวมถึงแลกเปลี่ยนทัศนะความคิดเห็นกับผู้วิจัยต่อประเด็นต่างๆ ด้วย

“บุคลิกของลุงแก้วจะเป็นคนดีจ๋อตั้งคำถาม เป็นนักพัฒนาดีพัฒนา ต่อก่อน แล้วย่อยไปพัฒนาคนอื่น (บุคลิกของลุงแก้วจะเป็นคนที่ชอบตั้งคำถาม เป็นนักพัฒนาที่พัฒนาตัวเองก่อน แล้วย่อยไปพัฒนาคนอื่น)” (นพพร, สัมภาษณ์, 9 มีนาคม 2553)

นอกจากนี้ จากการวิเคราะห์เอกสาร และการสัมภาษณ์ พบว่า การรื้อฟื้นทำโรงศพเพื่อใช้เองในชุมชนเป็นผลสำเร็จก็เนื่องจากนายอินแก้วได้เดินทางไปศึกษาหาข้อมูลจากช่างไม้ต่างอำเภอ ถึงวิธีการต่างๆ ในการทำโรงศพ โดยได้ซักถามอย่างละเอียดจนตนเองเกิดความเข้าใจ เมื่อได้ทราบวิธีการแล้วก็ได้กลับมาชักชวนเพื่อนบ้านทดลองทำด้วยตนเองจนเป็นผลสำเร็จ ทำให้สามารถลดค่าใช้จ่ายในการซื้อ โรงศพจาก 3,000 บาทเหลือเพียง 900 บาท

อีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความ โน้มเอียงทางอุปนิสัยด้านความกล้าซักถามและการชวนหาความรู้ของนายอินแก้วก็คือการพยายามหาทางออกในการลดค่าใช้จ่ายจากการใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่ของชาวบ้าน เมื่อนายอินแก้วได้ชักชวนให้เพื่อนบ้านให้ทำวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สิน ในปี พ.ศ.2550 ภายหลังจากโครงการงานศพดเหล่าประสบความสำเร็จ

“พอทุกสิ้นเดือนก็มาคุยกันว่าใช้ไปกับอะไรบ้าง ค่าใช้จ่ายอะไรที่มันไม่จำเป็นจะลดได้มัย อย่างค่าโทรศัพท์เดือน หนึ่ง 300 กว่าบาท ยิ่งกับนักธุรกิจ พอมานั่งคุยกันลุงก็ออกไปถามเด็กที่ร้านโทรศัพท์ข้างนอก เขาก็บอกว่ามีโปร โมชั่นอันนั้นๆ เราก็เออ เลยรู้ ..เอากลับมาคุยกัน ก็เปลี่ยนมาใช้โปร โมชั่น มันก็ทำให้ลดค่าใช้จ่ายได้” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

2.3 การมีแนวคิดเชิงวิพากษ์และกล้าคิดนอกกรอบอย่างสร้างสรรค์ ในที่นี้ ผู้วิจัยหมายถึงแนวคิดในลักษณะที่ตั้งคำถามต่อระบบและโครงสร้าง รวมทั้งมองเห็นว่าปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนมิใช่สิ่งที่เป็นไปโดยธรรมชาติ หรือเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่กลับเห็นว่าปรากฏการณ์เหล่านั้นมีที่มาที่ไปจากโครงสร้างที่บิดเบือนหรือไม่เป็นธรรม หากการที่ผู้วิจัยได้มี

โอกาสสัมภาษณ์ พุดคุย สนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับนายอื่นแก้วในวาระโอกาสต่างๆ ผู้วิจัยสังเกตว่านายอื่นแก้วนั้นมีแนวคิดในเชิงวิพากษ์เป็นกรอบในการพิจารณาปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งในชีวิตประจำวันของคุณ สถานการณ์ภายในชุมชน รวมถึงประเด็นปัญหาต่างๆ ทางสังคมด้วย การมีแนวคิดในเชิงวิพากษ์ทำให้นายอื่นแก้วจะมีคำถามในมุมมองกลับและไม่ยอมรับต่อคำตอบสำเร็จรูปโดยง่าย เช่น นายอื่นแก้วเคยเล่าให้ผู้วิจัยฟังว่า ครั้งหนึ่ง มีพัฒนาการคนหนึ่งมา พุดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับนายอื่นแก้วที่บ้าน โดยสอบถามถึงข้อมูลของชาวบ้านที่ยากจนในหมู่บ้าน พัฒนาการคนนี้ตั้งประเด็นว่าในหมู่บ้านนี้มีใครบ้างที่เป็นหนี้ นายอื่นแก้วจึงย้อนถามว่าการเป็นหนี้เป็นตัวชี้วัดว่าเป็นคนยากจนแน่หรือไม่ โดยยกตัวอย่างกรณีของคุณ ซึ่งไม่เป็นหนี้ แต่มีทรัพย์สินน้อยกว่าและมีสภาพความเป็นอยู่ที่ยากลำบากกว่าคนอื่นๆ ในหมู่บ้านที่เป็นหนี้ นายอื่นแก้วจึงสรุปให้พัฒนาการฟังว่าคนจนที่แท้จริงอาจจะไม่มีหนี้สินเลยก็ได้ ทั้งนี้ก็เพราะยากจนจนกระทั่ง ไม่มีเครดิตหรือหลักทรัพย์ที่จะไปกู้ยืมหรือสร้างหนี้ได้

นอกจากการมีแนวคิดเชิงวิพากษ์แล้ว นายอื่นแก้วยังมีการคิดนอกกรอบของสร้างสรรค์ โดยคุณได้จากการกระทำตั้งแต่ในวัยหนุ่ม ไม่ว่าจะเป็นการสร้างสรรค์กิจกรรมใหม่ๆ เพื่อระดมทุนให้ชุมชน เช่น การจัดสอยดาวหรือจัดรางวัลข้อนุค หรือการเป็นผู้ริเริ่มใช้ปุ๋ยน้ำหมักเป็นรายแรกของชุมชน เรื่อยมาจนถึงการคิดทำประปาหมู่บ้านด้วยกำลังของชุมชนเองแทนการรับความช่วยเหลือจากอบต.

“ทางอบต. จะให้สามล้านมาสร้างประปาเพื่อเอาน้ำแม่วังมาใช้แทนน้ำอ่างประปาของหมู่บ้าน แต่เราเห็นว่าถ้าเอาประปา อบต. สามล้าน เราต้องเสียค่าไฟฟ้าเดือนละอีกเท่าไร แค่ค่าไฟทุกวันนี้เดือนสองสามร้อยก็บั่นกันจะแย่ เราก็เลยไม่เอาของ อบต. คนที่ไม่ได้ทำงานกับเรารู้เข้าก็หาว่าเราโง่ เป็นคนอวดดี เค้าให้ไม่เอา เราก็เลยเอาข้อมูลไปคุยกับนายอำเภอศรีโรจน์ นายอำเภอ บอกมีขอยุติมีสุข ให้มาเสนอทำ เราเอามาซื้อท่อประปาไปต่อน้ำในป่า น้ำที่ วนนี้แหละ เอชาชาวบ้านไปช่วยกันขุดช่วยกันทำ ช่วยกันแบกท่อ ขนท่อเข้าไปทำ บางคนก็ค้านว่าน้ำจะมาได้อย่างไร ไม่มีเครื่องทุ่นแรง ไม่มีเครื่องดูด อยู่ๆ เอาท่อไปสวมเอาน้ำในป่า พอเราต่อบีบ ได้สองวันน้ำไหลมาถึงบ้านแล้ว” (อื่นแก้ว, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

“ลุงเป็นคนที่มีความชาญฉลาดหลายเรื่อง เคยคุยกับลุง ลุงพูดถึงการพัฒนากระบวนดินระบบปุ๋ยของคนในหมู่บ้าน ลุงบอกว่าเดี๋ยวนี้บ้านคงปุ๋ยเคมีเริ่มมาเยอะแล้วนะ ซึ่งในยุคนี้เป็นยุคที่คนยังไม่ค่อยสนใจเรื่องปุ๋ยชีวภาพเลย ยังเป็นเรื่องใหม่มาก แต่ลุงบอกว่าลุงทำแล้วนะ ลุงใช้แล้วปุ๋ยน้ำหมัก ถึงใช้แล้วข้าวจะล้ม แต่ก็ เป็นเพราะข้าวหนักเพราะมันมีคุณภาพ ลุงบอกว่าน่าจะทำให้เกษตรกรหันมาลดค่าใช้จ่ายและบำรุงดิน โดยใช้ปุ๋ยน้ำหมัก ลุงก็เป็นผู้นำนวัตกรรมในยุคแรกๆ ที่ใช้ปุ๋ยน้ำหมัก” (ภัทรา มาน้อย, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552)

2.4 การมีแนวคิดเชิงวิเคราะห์สังเคราะห์ นายอินแก้วมีแนวคิดเชิงวิเคราะห์สังเคราะห์ โดยพยายามเชื่อมโยงถึงสาเหตุและผลลัพธ์ของปรากฏการณ์ต่างๆ รอบตัว ไม่ว่าจะเป็นกรณีการริเริ่มโครงการงานศพงดเหล่าของชุมชนที่มีจุดเริ่มต้นจากการรับรู้ว่าคุณามีภรรยาคนหนึ่ง ในหมู่บ้านต้องอพยพไปทำงานในกรุงเทพฯ เพื่อหาเงินมาชำระหนี้สินที่เกิดขึ้นจากการจัดงานศพ จึงได้วิเคราะห์ว่าสาเหตุที่การจัดงานศพในชุมชนต้องใช้งบจำนวนมากนั้น ก็เนื่องมาจากการที่เจ้าภาพต้องเลี้ยงเหล้าในงานศพ หรืออีกกรณีหนึ่งคือการวิเคราะห์สังเคราะห์ในประเด็นการทำบัญชีครัวเรือนเพื่อลดปัญหาหนี้สินครัวเรือน ซึ่งเป็นโครงการวิจัยต่อยอดจากโครงการงานศพงดเหล่า

“อย่างโฆษณาในทีวีของ ชกส. จดแล้วหายจน มันดูเหมือนง่าย ๆ แต่ความจริงแล้วชาวบ้านจตุฯ ไปเรื่อย ถ้าไม่ได้เอามาวิเคราะห์มันก็ไม่มีความหมาย ควร ต้องสอนชาวบ้านด้วยว่า ข้อมูลที่จดมานั้นจะต้องเอามาวิเคราะห์ยังไง เช่น ค่าขนม เดือนนี้ๆ หมดไปก็ตั้งค์ ทำไม่ถึงเยอะ ... ก็เหมือนกันกับการทำเวทีประชาคม แต่ก่อนชาวบ้านยังไม่เข้าใจ ในเวทีเค้าให้ยกมือก็ยกไป ..แต่พอออกจากเวทีก็ยังไม่เหมือนเดิม ก่อนจะทำประชาคมเราต้องอธิบายกันก่อน ทำความเข้าใจกันก่อน พอทำประชาคมแล้วมันจึงจะเกิดผลจริง ก่อนจะยกมือต้องบอกเค้าก่อนว่าถ้ายกมือแล้วจะต้องเอาจริงนะ ถ้าไม่เอาจริงก็ไม่ต้องยกมือ...” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2552)

รายละเอียดข้างต้นเป็นความโน้มเอียงทางอุปนิสัยซึ่งเป็นทุนทางวัฒนธรรมซึ่งนายอินแก้วเป็นผู้ครอบครอง และ เนื่องจากความโน้มเอียงทางอุปนิสัยหรือฮาบิตุสนั้นเป็นโครงสร้างความโน้มเอียงที่กำหนดการกระทำของบุคคล ในขณะที่เดียวกันฮาบิตุสของบุคคลก็เกิดขึ้นได้ภายใต้การหล่อหลอมทางสังคม ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่ากรณีของนายอินแก้วเป็นผลมาจากการหล่อหลอมทางสังคมสองด้าน ในด้านหนึ่ง นายอินแก้วมี ชีวิตในวัยเด็กที่ยากลำบากในเชิงกายภาพ ต้องดิ้นรนสูง สิ่งเหล่านี้หล่อหลอมให้นายอินแก้วฝึกทักษะไหวพริบของการช่างสังเกตและกล้าซักถามเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าที่ต้องเผชิญ ในขณะที่เดียวกัน อีกด้านหนึ่งนายอินแก้วเติบโตมาท่ามกลางความอุมุขของคนในชุมชนที่คอยดูแลช่วยเหลือและมีน้ำใจต่อกัน ผนวกกับการอยู่ในชุมชนที่ยังมีรากของความเชื่อและความศรัทธาในพุทธศาสนาที่แข็งแกร่ง ทำให้นายอินแก้ว เกิดความตั้งใจที่จะใช้ทักษะและความสามารถด้านต่างๆ ของตนไปเพื่อการทำประโยชน์ให้กับชุมชนมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว ดังที่นายอินแก้วระบุว่า

“ลุงเป็นคนทุกขคนยาก คนอื่นเค้ามีเงินทำบุญ สร้างศาลาสร้างโบสถ์เราไม่มีอะไร มีแต่แรงกายก็ขอทำงานเพื่อทำบุญ ลุง ชอบช่วยเหลืองานคนอื่น ๆ เราไม่ได้คิดอะไร ทั้งงานเป็นงานตายช่วยอย่างเดียว” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

3. คุณลักษณะของทุนทางสังคม (social capital)

บุรีดิเขยพิจารณาทุนทางสังคมจาก 2 มิติ มิติแรกคือการมองที่ตัวโครงสร้างหรือเครือข่าย ส่วนมิติที่สองเป็นการมองไปที่บุคคลที่มีเครือข่าย ซึ่งการวิเคราะห์ของผู้วิจัยที่จะนำเสนอต่อไปนี้เป็น การมองไปที่มิติที่สอง นั่นก็คือการศึกษาเครือข่ายที่นายอินแก้วมีอยู่นั่นเอง

เครือข่ายทางสังคมที่นายอินแก้วมีอยู่นั้น สามารถแยกออกได้เป็น 2 เครือข่าย ได้แก่

1) เครือข่ายภายในชุมชน และ 2) เครือข่ายภายนอกชุมชน ซึ่งแต่ละแบบมีสาระสำคัญและผู้ที่เกี่ยวข้องดังนี้

3.1 เครือข่ายภายในชุมชน เครือข่ายภายในชุมชนของนายอินแก้วนั้นนับได้ตั้งแต่กลุ่มเครือญาติที่โดยส่วนมากตั้งรกรากอยู่ภายในชุมชน ทั้งนี้ สังเกตได้โดยง่ายจากคนในชุมชนที่ใช้ นามสกุล “เรื่อนปานันท์” (ญาติข้างแม่) หรือ “อุคันทา” (ญาติข้างพ่อ) เครือญาตินับเป็นเครือข่ายสำคัญเบื้องต้นที่นายอินแก้วสามารถขอความช่วยเหลือหรือความร่วมมือในเรื่องต่างๆ ได้ นอกเหนือจากกลุ่มเครือญาติแล้ว เครือข่ายภายในชุมชนอื่นๆ ของนายอินแก้วก็คือเพื่อนบ้านที่ได้อาศัยกันมานาน และได้เข้าร่วมกับนายอินแก้วในการทำกิจกรรมต่างๆ หากจะระบุเจาะจงเป็นรายบุคคล เครือข่ายภายในชุมชนที่สำคัญ ของนายอินแก้วนั้น ประกอบด้วย นางวิไลวรรณ เทพอด นายทรงสิทธิ์ ชุ่มธิ และพระมหาสมเกียรติ กิตติสทุโท

1) นางวิไลวรรณ เทพอด (อายุ 37 ปี) เป็นผู้ที่มิบทบาทสำคัญในการร่วมขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้ากับนายอินแก้วมาตั้งแต่ต้น นางวิไลวรรณรู้จักนายอินแก้วมา ตั้งแต่ยังเป็นเด็ก โดยมีช่วงหนึ่งที่นายอินแก้วเข้ารับจ้างส่งเด็กนักเรียน นางวิไลวรรณก็เป็นเด็กคนหนึ่ง ที่นายอินแก้วเข้ารับจ้าง มีโอกาสได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับนายอินแก้วมาโดยตลอด และได้เห็นวิธีการทำงานเพื่อชุมชนของนายอินแก้ว รวมไปถึงได้มีโอกาส เข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมกับนายอินแก้ว จนกระทั่งได้เข้ามาเป็นกลุ่มแกนนำในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้าจนได้รับความสำเร็จ นางวิไลวรรณจบการศึกษาระดับปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง และยังคงดำรงตำแหน่งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลนางด้วย

2) นายทรงสิทธิ์ ชุ่มธิ (อายุ 49 ปี) เป็นผู้ที่มิบทบาทสำคัญในการร่วมขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้ากับนายอินแก้วมาตั้งแต่ต้น นายทรงสิทธิ์เกี่ยวข้องเป็นญาติกับนายอินแก้ว และเนื่องจากเป็นคนหนุ่มที่มีจิตสาธารณะในการทำงานเพื่อชุมชนจึงได้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนร่วมกับนายอินแก้วมาเรื่อยๆ เมื่อนายอินแก้วเกิดความคิดจะผลักดันการงดเหล้าในงานศพ นางวิไลวรรณและนายทรงสิทธิ์เป็นสองคนแรกที่นายอินแก้วเลือกที่จะเสนอแนวคิดและหาแนวร่วม นายทรงสิทธิ์จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา แต่มีประสบการณ์ชีวิตจากการไปทำงานนอกพื้นที่และการทำงานในต่างประเทศ ปัจจุบัน (นับตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2553) นายทรงสิทธิ์ได้รับเลือกจากชุมชนให้ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านคนใหม่ต่อจากนายหลาน วงศ์กา

ภาพที่ 8.3: นายทรงสิทธิ์และนางวิไลวรรณ เครือข่ายสำคัญภายในชุมชนของนาย
อินแก้ว

3) พระมหาสมเกียรติ กิตติสัทโท เป็นเจ้าอาวาสวัดชัยมงคล (อายุ 42 ปี พรรษา 21 พรรษา) และเป็นชาวบ้านดงแต่กำเนิด ด้วยเหตุที่ฐานะทางบ้านยากจน จึงตัดสินใจบรรพชาเป็นสามเณรเมื่ออายุได้ 14 ปี เพื่อจะได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียน โดยได้เข้าไปศึกษาภาษาบาลีที่วัดสวนดอก ใน อ.เมือง จ.ลำปาง หลังจากนั้น จึงอุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์ตั้งแต่อายุ 21 ปี และได้กลับมาจำวัดที่วัดชัยมงคลจนถึงปัจจุบัน โดยดำรงตำแหน่งเจ้า อาวาสวัดชัยมงคล ตั้งแต่ปี พ .ศ.2537 เป็นต้นมา การปฏิบัติภารกิจของสงฆ์ นอกเหนือจากการปฏิบัติธรรมแล ะการทำงานทั่วไปภายในวัดแล้ว ยังรวมถึงการรับนิมนต์จากฆราวาสไปสวดในงานศพ งานสืบชะตา และงานทำบุญขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น จากการเป็นหัวหน้าฝ่ายสงฆ์ พระมหาสมเกียรติจึงมีบทบาทสำคัญในการสื่อสารกับชุมชนเพื่อสนับสนุน โครงการงานศพงดเหล้า และเนื่องจากการมีวัตรปฏิบัติที่เคร่งครัด ทำให้คนในชุมชนเลื่อมใสและให้ความเคารพ เมื่อพระมหาสมเกียรติให้การสนับสนุนนายอินแก้วในการขับเคลื่อนโครงการ ก็ทำให้คนส่วนใหญ่ในชุมชนคล้อยตามและเห็นดีด้วย

“ตุ๋อว่ที่วัดนี้ เป็นพระเมตตาแท้ๆ ชาวบ้านนับถือมาก ถึงใครจะไม่มาตาน (ทำบุญ) ท่านก็ไม่เคยว่าอะไร ท่านก็ปฏิบัติของท่านไป ท่านอยู่ในกฎของท่าน แม้แต่ผ้าปากฐินใครจะมาก็ช่าง ไม่มาก็ช่าง ท่านไม่เคยไปเรียกร้องกับใคร อยู่แบบพอเพียง เงินที่คนมาตาน (ทำบุญ) ท่านก็นำมาสร้างวัด ไม่เคยเก็บไว้เลย” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 3 เมษายน 2552)

3.2 เครือข่ายภายนอกชุมชน เครือข่ายภายนอกชุมชนของนายอินแก้วคือ บุคคลภายนอก หน่วยงาน หรือองค์กรต่างๆ ที่นายอินแก้วได้มีโอกาสรู้จักผ่านการทำกิจกรรมทางสังคมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แกนนำชุมชนอื่นๆ เจ้าหน้าที่พัฒนากร และเจ้าหน้าที่

ทางการเกษตร ตัวอย่างของเครือข่ายภายนอกชุมชน ของนายอินแก้วที่เห็นได้ชัดเจนก็คือ นายนพพร นิลณรงค์ ซึ่งแต่เดิมเคยรับราชการอยู่ในหน่วยงานพัฒนาชุมชน แต่ภายหลังได้ลาออกจากราชการ มาทำกิจกรรมในองค์กรพัฒนาเอกชนอย่างเต็มตัว นายนพพรเป็นบุคคลที่นายอินแก้วได้รู้จักจากการเข้ารับการอบรมของหน่วยงานราชการ และต่อมา นายอินแก้วได้นำปัญหาของชุมชนไปปรึกษา นายนพพร ซึ่งขณะนั้นยังคงเป็นเจ้าของพื้นที่พัฒนาชุมชนควบคู่ไปกับการเป็น ผู้ประสานงานของศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ. ลำปาง นายนพพรเป็นผู้ดูประกายให้นายอินแก้วใช้แนวทางการวิจัยในการแก้ไขปัญหาของชุมชน รวมทั้งช่วยเหลือ นายอินแก้วและคณะทำงานในการพัฒนา ข้อเสนอโครงการดังกล่าวจนได้รับงบประมาณสนับสนุนจาก สกว. จำนวน 50,000 บาท

ในทัศนะของบุรดิเยอ ขนาดของทุนทางสังคมที่บุคคลครอบครองอยู่สามารถพิจารณาจากขนาดของเครือข่ายที่เขาสามารถเชื่อมโยงเข้าถึงได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อนำประเด็นดังกล่าวมาวิเคราะห์นายอินแก้ว จะเห็นได้ว่าขนาดของเครือข่ายที่นายอินแก้วสามารถเชื่อมโยงได้นั้นมีทั้งเครือข่ายภายในและภายนอกชุมชน นอกจากนี้ นายอินแก้วยังได้ใช้ทุนวัฒนธรรมที่ตนเองมีเชื่อมโยงเครือข่ายทั้งสองเข้าด้วยกันอีกด้วย (การเข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้วันที่ 10 ที่ศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่นจัดนั้น นายอินแก้วจะเปิดโอกาสให้บุคคลซึ่งเป็นเครือข่ายภายในของตนไปเข้าร่วมเวทีดังกล่าว ทำให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายภายในและภายนอกชุมชน)

ทุนทางสังคมนี้ถือเป็นตัวคูณที่ทำให้ทุนเศรษฐกิจและทุนวัฒนธรรมของบุคคลมีความแข็งแกร่งยิ่งขึ้นไปอีก ในกรณีของนายอินแก้วก็อาจอธิบายได้เช่นเดียวกัน กล่าวคือ เครือข่ายที่นายอินแก้วมีนั้นได้ช่วยหนุนเสริมให้ทุนวัฒนธรรมของนายอินแก้วซึ่งอยู่ในรูปของจิตสาธารณะและศักยภาพในการคิดแบบวิเคราะห์วิพากษ์ ได้รับการแปรรูปจากความคิดไปสู่การกระทำได้ โดยอาศัยความร่วมมือจากเครือข่ายต่างๆ ที่กล่าวข้างต้นในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ

4. คุณลักษณะของทุนสัญลักษณ์ (symbolic capital) จากแนวคิดของบุรดิเยอ เมื่อพิจารณาจากมิติของปัจเจกบุคคล ทุนสัญลักษณ์หมายถึงทรัพยากรใดๆ ก็ตามที่บุคคลครอบครอง แล้วส่งผลให้เขามีเกียรติ มีชื่อเสียง ได้รับการยอมรับ เป็นที่จดจำได้ ซึ่งเกี่ยวเนื่องไปถึงความรู้สึกภาคภูมิใจในตนเอง มีศักดิ์ศรีอีกด้วย ในแง่นี้ ในขณะที่เริ่มขับเคลื่อนโครงการงานศพพดเหล่านั้น การวิเคราะห์ทุนสัญลักษณ์ของนายอินแก้ว ต้องพิจารณาในสองระดับ ได้แก่ ระดับชุมชนท้องถิ่น และระดับจังหวัด

ในระดับชุมชนท้องถิ่น (ในชุมชนบ้านดงและหมู่บ้านใกล้เคียง) ถือว่านายอินแก้วมีทุนสัญลักษณ์มาก ทั้งนี้เป็นเพราะในชุมชนเอง ผู้คนยอมรับและยกย่องนายอินแก้วในฐานะบุคคลซึ่งเป็นคนดีและทำประโยชน์แก่ชุมชนส่วนรวมในด้านต่างๆ มาช้านาน ทุกคนในหมู่บ้านและชุมชนใกล้เคียงต่างก็รู้จักนายอินแก้ว อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาในระดับจังหวัด ถือว่านายอินแก้วยังมีทุน

สัญลักษณ์น้อยมาก เนื่องจากยังไม่มีผู้รู้จักนายอื่นแแก้วมากนัก ผู้ที่รู้จักจะเป็นเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานราชการบางคนที่มีโอกาสได้พบปะหรือทำกิจกรรมกับนายอื่นแแก้ว

ทุนสัญลักษณ์ในระดับชุมชนท้องถิ่นที่นายอื่นแแก้วมีอยู่นั้น ส่งผลให้นายอื่นแแก้วได้รับการสนับสนุนจากชุมชนในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า (ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้จะได้กล่าวถึงในหัวข้อถัดไป) แต่เมื่อการขับเคลื่อนโครงการประสบผลสำเร็จ ความสำเร็จของโครงการงานศพดเหล่า ทำให้นายอื่นแแก้วมีทุนสัญลักษณ์เพิ่มมากขึ้นด้วย (รายละเอียด จะอภิปรายในหัวข้อสุดท้าย กระบวนการเพิ่มทุน และการแปลงรูปของทุน)

การนำทุนไปใช้ในพื้นที่สาธารณะเพื่อให้กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพประสบความสำเร็จ

ภายใต้หัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับการนำทุนไปใช้ในพื้นที่สาธารณะของแกนนำชุมชนเพื่อขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าจนเป็นผลสำเร็จ ซึ่งเนื้อหาบางส่วนได้กล่าวไว้โดยละเอียดแล้วในบทที่ 6 จึงจะไม่ขอก้าวซ้ำในที่นี้ แต่จะได้เจาะจงไป ในประเด็นที่แสดงให้เห็นกระบวนการนำทุนด้านต่างๆ ไปใช้ในพื้นที่สาธารณะโดยตรง

ทุนที่นายอื่นแแก้วได้นำไปใช้เป็นอันดับแรกก็คือ *ทุนวัฒนธรรม* ในส่วนที่เป็นแนวคิดเชิงวิพากษ์และการวิเคราะห์สภาพปัญหาของชุมชน นั่นก็คือกรที่นายอื่นแแก้วได้วิเคราะห์ชุมชนบ้านดงในขณะนั้นเริ่มเสื่อมโทรมลง โดยมีปัญหาสำคัญคือปัญหาหนี้สินและการดื่มเหล้า ต่อจากนั้นจึงได้พยายามมองหาแนวทางแก้ไข ในขั้นตอนนี้ นายอื่นแแก้วได้ใช้ *ทุนทางสังคม* ที่ตนมีอยู่ การนำประเด็นปัญหาไปพูดคุยกับนายนพพร นิลณรงค์ ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ภาครัฐ (ในขณะนั้น) และเป็นผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ.ลำปาง ซึ่งถือเป็นเครือข่ายภายนอกชุมชนของนายอื่นแแก้ว การพูดคุยครั้งแรกเกิดขึ้นในเวทีอบรมของหน่วยงานพัฒนาชุมชน ดังที่นายทรงสิทธิ์ระบุไว้ว่า

“ลุงแแก้วบอกพอจะรู้จักกับคนๆ หนึ่งที่พอจะช่วยพวกเราได้ แต่คนๆ นี้ทำงานอยู่ สกว.” (ทรงสิทธิ์ ชุมธิ อ่างถึงใน อื่นแแก้ว เรือนปานันท์ และคณะ, 2545: 26)

เมื่อได้พูดคุยกับนายนพพรจนพอมองเห็นแนวทางและจุดเริ่มต้นในการแก้ไขปัญหานายอื่นแแก้วก็ได้นำประเด็นดังกล่าวมาพูดคุยกับนายทรงสิทธิ์และนางวิไลวรรณ ซึ่งก็ยังคงเป็นการใช้ *ทุนทางสังคม* ในรูปของเครือข่ายภายในชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า

“พ่อแก้วมาชวนผม บอกว่าเสามาทำงาน นี่โดยกันน่อ มาช่วยบ้านช่วยเมือง ผมก้อเห็นว่า ปัญหาบ้านเฮาก่อนัก แต่ถ้าพ่อแก้วะ ผมก้อยะ โดย หมูผมก้อยะ ไปโดยพ่อแก้ว พ่อแก้วเป็นคนนำ (พ่อแก้วมาชวนผม บอกว่าเรามาทำงานนี้ด้วยกันนะ มาช่วยบ้านช่วยเมือง ผมก้อเห็นว่าปัญหาบ้านเราก็อมาก แต่ถ้าพ่อแก้วทำ ผมก้อทำด้วย พวกผมก้อยะ ไปตามพ่อแก้ว พ่อแก้วเป็นคนนำ) (ทรงสิทธิ์ ชุ่มฉิ, สทนทาณลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

ในขั้นตอนของการสร้างคณะทำงาน นายอินแก้วต้องใช้ ทุนทางสังคมและทุนวัฒนธรรม เป็นฐานสำคัญในการสร้างคณะทำงานหรือกลุ่มแกนนำ เพื่อดึงคนที่นายอินแก้วได้วิเคราะห์แล้วว่า เป็นผู้ที่มืทั้งศักยภาพและมีจิตอาสาในการทำงานเพื่อส่วนรวม โดยพื้นที่สาธารณะที่นายอินแก้วใช้ในการระดมแกนนำนั้นมีทั้งในเวทีการประชุมหมู่บ้านและการเดินสายไปพูดคุยกับคนเหล่านี้ตาม หนองบ้านต่างๆ และเมื่อได้กลุ่มแกนนำจำนวน 14 คนมาแล้ว แกนนำทั้ง 14 คน ต่างก้อได้ใช้ ทุนทางสังคมที่แต่ละคนมีในการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจและการยอมรับในตัวโครงการให้เกิดขึ้นกับ ชาวบ้านคนอื่นๆ ในชุมชน จนกระทั่งชุมชนได้มีมติร่วมกันที่จะทดลองงคเหล่านี้ในงานศพในเวที ประชาคมที่จัดขึ้น ซึ่งกรณีนี้ยังพบว่าภายหลังจากการประชุมในหนองบ้านและการจัดเวทีประชาคม ไปแล้ว กลุ่มแกนนำยังได้จัดให้มีตัวแทนจากกลุ่มไปสื่อสารกับกลุ่มคนที่ยังรู้สึกกลางแกลงใจ หรือไม่เห็นด้วยกับการทำโครงการงานศพงคเหล่านี้ในลักษณะของการ “จับเข้าคุย” แบบตัวต่อตัว ทำให้ท่าทีของผู้ที่ไม่เห็นด้วยอ่อนลงไปอย่างเห็นได้ชัด ซึ่งการสื่อสารในลักษณะดั่ง กล่าวจะทำไม่ได้ เลย หากกลุ่มแกนนำไม่มี ทุนทางสังคมได้แก่บุคคลอื่นๆ ซึ่งเป็นเครือข่ายภายในชุมชนที่จะทำหน้าที่ เป็น “ตัวประสาน” ดังที่นายอินแก้วระบุว่า

“อย่างสมมุติลูงกับอาจารย์พิคหัวกัน เฮาก้ออยู่จำกันบ่ได้แล้ว ลุงคุยอัน หย่งไปอาจารย์ก้อบ ฟังลุงแล้ว แต่ลุงฮู้ว่าอาจารย์ถูกกับแป้ม (ลูกสาวนายอินแก้ว) ลุงก้อจะหื้อแป้มไปฮู้กับอาจารย์ บอก ว่าลุงก้อจะฮู้ ลุงตั้งใจยะจะฮู้ อาจารย์ฟังแป้มก้อเออ ..เข้าใจลุงแก้ว ลุงก้อใช้วิธีจะฮู้ หื้อคนดีเป็นฮู้ได้ เป็นไปฮู้ ยะหื้อคนดียังบ่เข้าใจเป็นฮู้ เป็นฟัง (อย่างสมมุติลูงกับอาจารย์ไม่ถูกกันเราก้อคุยกันไม่ได้ แล้ว ลุงคุยอะไรไปอาจารย์ก้อไม่ฟังลุงแล้ว แต่ลุงฮู้ว่าอาจารย์ถูกกับแป้ม ลุงก้อจะให้แป้มไปคุยกับ อาจารย์ บอกว่าลุงคิดอย่างนี้ ลุงตั้งใจจะทำอย่างนี้ อาจารย์ฟังแป้มแล้วก้อเออ..เข้าใจลุงแก้ว ลุงก้อใช้วิธี อย่างนี้ ให้คนที่เค้าคุยได้ไปคุย ทำให้คนที่ยังบ่เข้าใจเค้าฮู้ เค้าฟัง)” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2552)

ผลลัพธ์จากการใช้เครือข่ายภายในชุมชนช่วยในการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันทำให้คนในชุมชนเกิดความเข้าใจถึงที่มา เป้าหมาย และแนวทางที่ชุมชนจะร่วมกันกระทำเพื่อให้ บรรลุเป้าหมายเหล่านั้น

“ลุงแก้วเป็นไปประชุมมา เป็นบอกว่างานศพบ้านเฮามันต้องได้ซ่อมเพราะอันหยั่ง เพราะ เหล้ามันก่อก่ ลุงเป็นจี่หื้อหัน เฮาก่อหัน โดยเป็น บ้านเฮาก่อเลยทดลองกันบ่หื้อมีเหล้าในงานศพ (ลุง แก้วไปประชุมมา ลุงบอกว่างานศพบ้านเรามันต้องได้ใช้หนีเพราะอะไร เพราะเหล้าใช้มัย ลุงแก้ว จี่ให้เห็น เรากี่เห็นด้วยกับลุง บ้านเรากี่เลยทดลองกัน ไม่ให้มีเหล้าในงานศพ)” (สังวรณั จันตา , สนนทนากลุ่ม, 18 ธันวาคม 2552)

ทูลสัญลักษณ์เป็นทูลอีกประเภทหนึ่งที่มีมักจะปรากฏควบคู่ไปกับทูลวัฒนธรรมหรือทูล เศรษฐกิจ ในกรณีของนายอื่นแก้ว ทูลสัญลักษณ์ก็คือการยอมรับและความเชื่อมั่นโดยสนิทใจจาก คนในชุมชนว่านายอื่นแก้วเป็นคนดีที่มุ่งทำงานเพื่อส่วนรวม และ ถึงแม้ว่านายอื่นแก้วจะไม่ได้มี ความตั้งใจโดยตรงที่จะนำทูลสัญลักษณ์มาใช้ในการขับเคลื่อน โครงการงานศพงดเหล้า แต่ก็ไม่อาจ ปฏิเสธได้ว่า การที่คนในชุมชนโดยส่วนมากเกิดความเชื่อมั่น เกิดความศรัทธา เต็มใจที่จะทดลอง งดเหล้าในงานศพ และให้ความร่วมมือในการทำโครงการเป็นอย่างดี ส่วนหนึ่งก็เป็นผลลัพธ์มาจาก ทูลสัญลักษณ์ที่นายอื่นแก้วมีอยู่นั่นเอง

“ภาพของลุงอื่นแก้วเป็นภาพที่ใส ใสในที่นี้คือมันไม่ได้ปนเปื้อนการตกแต่ง จะเห็นความ จริงใจและความตั้งใจจริงที่อยากทำงาน อยากให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี ทำให้คนที่ได้สัมผัส เห็นแล้วก็เกิดความเข้าใจและอยากเข้ามามีส่วนร่วม เข้ ามาร่วมทำ ยากนะ ..ที่จะหาคนที่ตั้งใจทำ จริงๆ ไม่ได้มีความอยากได้ใครดีอะไร” (ภัทรา, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552)

“ลุงแก้วเป็น ไปคุยกับคนตางนอก เกิดเป็นความคิด เป็นก่อก่อมาอ้อมจังกันตามหมวดบ้าน ถามหมู่เฮาพ่อว่าหมู่เฮาหัน โดยก่อก เฮาต้องประสานกันหนาวว่าเฮ จะยะได้ก่อก ลุงเป็นโค่หื้อบ้านเฮาคี จื่น ถ้าบ่มีลุงแก้วเป็นคิดจื่นมา โห ..งานศพรับรองต้องได้ซ่อมกันนั๊ก (ลุงแก้วไปคุยกับคนข้างนอก เกิดเป็นความคิด ลุงก็เอามาพูดจากันตามหมวดบ้าน ถามพวกเรารู้ว่าพวกเราเห็นด้วยมัย เราต้อง ประสานกันนะว่าเราจะทำได้มัย ลุงแก้วอยากให้บ้านเราคีจื่น ถ้าไม่มีลุงแก้วคิดจื่นมา โห ..งานศพ รับรองต้องได้ใช้หนีกันมาก)” (บุญยิ่ง บุญมา, สนนทนากลุ่ม, 18 ธันวาคม 2552)

ขั้นตอนของการประชุมหมวดบ้านและการประชุมหมู่บ้านเพื่อชี้แจงและทำความเข้าใจกับ คนในชุมชน รวมถึงขั้นตอนทำเวทีประชาคมเพื่อสร้างฉันทามติร่วมกันของชุมชนนั้น มีข้อมูลที่ ชี้ให้เห็นถึงการใช้ทุนวัฒนธรรมในพื้นที่สาธารณะแต่ละรูปแบบของนายอื่นแก้ว ได้อย่างชัดเจน นับตั้งแต่การเก็บรวบรวม วิเคราะห์ และแจกแจงข้อมูลเกี่ยวกับการจัดงานศพ โดยมีการทบทวน ข้อมูลตั้งแต่ครั้งอดีตสมัยบรรพบุรุษ จนเกิดความเปลี่ยนแปลงในรูปแบบพิธีกรรม ไปจนถึง

ค่าใช้จ่ายต่างๆ ที่เกิดขึ้นเป็นตัวเลขให้คนในชุมชนเกิดความตระหนัก ซึ่งเป็นความโน้มเอียงทางอุปนิสัยด้านแนวคิดเชิงวิเคราะห์และสังเคราะห์ภายใต้การค้นคว้าหาข้อมูลนั่นเอง

“เวลาเริ่มทำ มันต้องเก็บข้อมูลก่อน พอมีข้อมูลเขาก็ได้ชี้แจงหือเขาหัน ย้อนตั้งแต่สมัยบะเก๋า ลูกก็ต้องไปถามคนเฒ่าเป็น แต่ก่อนแต่ๆ ตายปู่เป็นฝั่ง เอาไม้ฟากมาครอบ เอาศาตมาเสื่อมาป็นๆ เทียน้อย แล้วก่อหามไปฝัง ต่อมาแหมระยะนี้จึงเผา ต่อมาถึงแกะฝาบ้านมาเป้งโลง อย่างเป้งปราสาทเป้งก้อเป้งตีบ้าน คนเฒ่าคนแก่ทำเอง แต่มาตี ोनหลังหมูนักธุรกิจมาหันก้อมาบอกจาวบ้านว่าซื้อเอานั่นนะ มันง่ายดี เขาก้อต้องย้อนหือจาวบ้านเป้งหี นะจะอี่ (เวลาเริ่มทำ มันต้องเก็บข้อมูลก่อน พอมีข้อมูลเราก้ได้ชี้แจงให้เค้าเห็น ย้อนตั้งแต่สมัยอดีต ลูกก็ต้องไปถามคนเฒ่าคนแก่ แต่ก่อนแต่ๆ ตายปู่เค้าฝั่ง เอาไม้ฟากมาครอบ เอาเสื่อมาพันเสื่อหน้อย แล้วก็หามไปฝัง ต่อมาอีกระยะหนึ่งจึงเผา ต่อมาถึงแกะฝาบ้านมาทำโลง อยู่ ่างทำปราสาทเค้าก็ทำที่บ้าน คนเฒ่าคนแก่ทำเอง แต่มาตอนหลังพวกนักธุรกิจมาเห็นก็มาบอกจาวบ้านว่าซื้อเอานั่นแหละ มันง่ายดี เราก้ต้องย้อนให้จาวบ้านเค้าเห็นอย่างนี้)” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 3 กุมภาพันธ์ 2553)

ในขั้นตอนของการทดลองปฏิบัติดังกล่าวในงานศพนั้น เป็นขั้นตอนที่ทั้งตัวนายอินแก้วและกลุ่มแกนนำคนอื่นๆ ในฐานะเครือข่ายของนายอินแก้วต่างก็ต้องระดมทุนที่แต่ละคนมีมาใช้ร่วมกันเพื่อขับเคลื่อนโครงการงานศพดังกล่าวอย่างสุดกำลังความสามารถ เพราะนอกเหนือจากการสื่อสารกันภายในชุมชนแล้ว ยังต้องสื่อสารกับคนต่างชุมชนที่มาเป็นแขก ในงานศพด้วย ในกรณีนี้หากนายอินแก้วและกลุ่มแกนนำคนอื่นๆ ไม่มี ทุนทางสังคมมากเพียงพอ ย่อมได้รับแรงเสียดทานจากผู้คนที่ชื่นชอบการเดิมเกล้าในงานศพเป็นอย่างมาก

“บ้านคงทำครั้งแรก เขาบ่เหมือนคนอื่น ใหม่ๆ เขาบ่ใ้ผู้อันหยัง บ่ใ้มีป้ายอันหยังซักหน้อย แต่ก่อนเขาใ้ก้มก้านหมูนี้นะแหละ พอแขกต่างบ้านมาเขาก็เอาก้มก้านไปประกบ ใ้หมูนี้นะไปสัมผัส ไปสก๊ต บ่หือเป้งท้วงอันหยัง อุ้เหตุผลว่างานนี้เป้งงดเน้อ จะอันจะอี่ (บ้านคงทำครั้งแรก เราไม่เหมือนคนอื่น ใหม่ๆ เราไม่ใ้รู้อะไร ไม่มีป้ายอะไรซักหน้อย แต่ก่อนเราใ้ ชักรมการพวกนี้แหละ พอแขกต่างบ้านมาราก็เอากรรมการไปประกบ ใ้พวกเรานี้นะแหละไปสื่อสาร ไปสก๊ต ไม่ใ้เค้าประท้วงอะไร พุดเหตุผลว่างานนี้เจ้าภาพด (เกล้า) นะ อย่างนั้นอย่างนี้” (อินแก้ว, สนทนากลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

ขั้นตอนสำคัญอีกขั้นตอนหนึ่งในการทดลองดังกล่าวในงานศพก็คือการทำบัญชีรายรับรายจ่ายโดยละเอียด ซึ่ง ไม่ใช่วิถีปฏิบัติปกติประจำวันของคนในชุมชน เป็นกิจกรรมที่ค่อนข้างยุ่งยากแต่ก็มีความสำคัญและเป็นปัจจัยจำเป็นสำหรับความสำเร็จในการทำโครงการ เพราะเป็น

ข้อมูลบ่งชี้เชิงประจักษ์ที่จะทำให้คนในชุมชนเกิดความยอมรับและเชื่อมั่นว่าการจดเกล้าในงานศพสามารถช่วยแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจในครัวเรือนได้จริง ในขณะที่เดียวกันก็เป็นหลักฐานที่กลุ่มแกนนำทุกคนสามารถชี้ยืนยันกับผู้ที่คัดค้านหรือไม่เห็นด้วยได้เป็นอย่างดี แต่ความสำเร็จในการทำบัญชีรายรับรายจ่ายในงานศพของชุมชนบ้านดงนั้น ส่วนหนึ่งขึ้นเพราะชุมชนแห่งนี้ได้สะสมทุนวัฒนธรรมคือองค์ความรู้ด้านการเงินซึ่งเกิดจากการบริหารกลุ่มออมทรัพย์ภายในชุมชนที่มีอยู่หลายกลุ่ม ทำให้การเรียนรู้เรื่องการทำบัญชีไม่ใช่เรื่องที่ยากจนเกินไป ซึ่งผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการทำบัญชีคือนางวิไลวรรณ ซึ่งประสานและทำงานร่วมกับเจ้าภาพงานศพและประธานกลุ่มแม่บ้าน

“ปีก่อนไปเคยเขียนะบัญชีมา เอาอาศัยคิดแบบพื้นๆ เวลาเขียนบัญชี ก่อเอา เจ้าภาพมาคิด โดยกัน เอาใช้ลดก้นง่ายๆ ปีก่อรวมก้าใช้จ่ายตึงมด คึงค่าอาหาร ค่าอื่นๆ ว่าฮับเต้าใด ใจตะใด เหลือตะใด (ที่ก็ไม่ได้เคยเรียนทำบัญชีมา เร อาศัยคิดแบบพื้นๆ เวลาทำบัญชีก็เอาเจ้าภาพมาคิดด้วยกัน เราใช้หลักการง่าย ๆ ที่ีรวมค่าใช้จ่ายทั้งหมด ทั้งค่าอาหารค่าอื่นๆ ว่ารายรับเท่าไร ใช้ไปเท่าไร เหลือเท่าไร)” (วิไลวรรณ เทพอด, สันทนากลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

นอกเหนือจากบทบาทในการทำบัญชีรายรับรายจ่ายอย่างเป็นระบบแล้ว นางวิไลวรรณยังทำหน้าที่เป็นเลขาคอยจดบันทึกทุกครั้งที่กลุ่มแกนนำดำเนินกิจกรรม เนื่องจากการทำโครงการงานศพจดเกล้าได้รับทุนสนับสนุนจาก สกว . จึงต้องมีการรายงานความก้าวหน้า และการรายงานสรุปผลการดำเนินงาน นายอื่นแก้วก็ได้ อาศัยนางวิไลวรรณซึ่งได้รับการศึกษาในระบบถึงระดับปริญญาตรีจึงมีทักษะในการเขียนและการจดบันทึกมาทำหน้าที่จดบันทึกดังกล่าว ในประเด็นนี้ จะเห็นได้ว่า จากที่บุรดิเชอกล่าวไว้ว่าขนาดของทุนทางสังคมที่บุคคลครอบครองอยู่ นอกเหนือจากการพิจารณาจากขนาดของเครือข่ายที่เขาสามารถเชื่อมโยงได้แล้ว ยัง สามารถพิจารณาจากขนาดของทุนเศรษฐกิจหรือทุนวัฒนธรรมที่เขาและบุคคลในเครือข่ายของเขามีสิทธิ์เข้าถึงด้วย ในกรณีของนายอื่นแก้ว พบว่าทักษะเรื่องการเขียน การจดบันทึก และการทำบัญชีนั้นไม่ใช่ทักษะที่นายอื่นแก้วชำนาญ แต่นายอื่นแก้วก็ได้อาศัยทุนทางสังคมคือนาง วิไลวรรณซึ่งเป็นบุคคลในเครือข่ายที่มีทุนวัฒนธรรมด้านทักษะการเขียน การจดบันทึก และการทำบัญชี มาเติมเต็ม ทำให้กระบวนการขับเคลื่อนโครงการดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เมื่อเริ่มดำเนินการทดลองจดเกล้าในงานศพมาได้ระยะหนึ่ง หลังจากมีงานศพเกิดขึ้นได้ 2-3 งาน เริ่มมีคนบางส่วนในชุมชนตั้งข้อสังเกตว่าการทำโครงการงานศพจดเกล้าอาจเป็นสิ่งอุปมงคลทำให้มีงานศพถี่ขึ้น ส่งผลให้ กลุ่มแกนนำบางส่วนกังวลใจและเริ่มหายหน้าไปจากการประชุมโครงการ เมื่อผู้ถึงข่าวลือดังกล่าว นายอื่นแก้วก็ได้ใช้ ทุนวัฒนธรรมเรื่องการคิดเชิงวิพากษ์และคิดวิเคราะห์อีกครั้ง ด้วยการไปสอบถามข้อเท็จจริงจากญาติของผู้ตายแต่ละราย แล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาชี้แจงกับคนในชุมชนในที่ประชุมหมู่บ้านว่าผู้เสียชีวิตทั้งหมดมีทั้งผู้สูงอายุและผู้ป่วยด้วยโรค

เรื่อร้าง ดังนั้น การตายที่เกิดขึ้นจึงถือเป็นเรื่องธรรมชาติ ไม่ใช่เรื่องผิดปกติ การสื่อสารในลักษณะของการวิเคราะห์สังเคราะห์ข้อเท็จจริงทำให้กระแสวิตกกังวลดังกล่าวลดน้อยลงไป กลุ่มแกนนำที่หายหน้าไปก็กลับมาร่วมทำกิจกรรมตามเดิม จนทำให้สามารถดำเนินโครงการมาได้อย่างต่อเนื่องในที่สุด

ต่อมา เมื่อมีการต่อ ยอดความสำเร็จของโครงการงานศพจดเกล้าในราวปี พ.ศ.2548 โดยคนส่วนใหญ่ในชุมชนมีแนวคิดต้องการเลิกซื้อปราสาทหรือโลงศพจากร้านค้า แต่หันมา รื้อฟื้นการทำปราสาทศพและโลงศพเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่ชุมชนทิ้งร้างมานาน ทำให้เกิดความวิตกกังวลในกลุ่มชาวบ้านบางส่วนเกรงว่าจะขัดประเพณีและทำให้เกิดอาเพศ นายอินแ ก้วและกลุ่มแกนนำก็ยังคงแก้ปัญหาโดยการ ใช้ทุนวัฒนธรรมของคน โดยใช้ทั้งต้นทุนความรู้เก่า (ที่เคยสอบถามคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน) ดอกย่ำและยืนยันกับชาวบ้านว่า สมัยอดีตแต่ดั้งเดิมนั้น บรรพบุรุษไม่เคยมีการทำปราสาทหรือโลงศพ แต่ใช้วิธีจัดการศพแบบเรียบง่ายโดยการฝัง ต่อมาเมื่อเริ่มมีการทำปราสาทและโลงศพก็เป็นการช่วยกันทำโดยคนในชุมชน แสดงว่าการทำโลงศพและปราสาทศพเองไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่ การเปลี่ยนแปลงจากการทำเองมาเป็นการซื้อนั้นเพิ่งเกิดขึ้นในระยะหลังที่มีพ่อค้ามาเชิญชวนให้ซื้อ และชาวบ้านก็ปฏิบัติตามเพราะเห็นว่าสะดวกสบายจนกลายเป็นความเคยชิน

นอกจากใช้ทุนความรู้เก่าแล้ว นายอินแ ก้วก็ยังคงเสาะแสวงหาทุนความรู้ใหม่เพิ่มเติมที่เกี่ยวข้องกับการทำโลงศพและปราสาทศพ เพื่อนำความรู้ดังกล่าวมายืนยันและสร้างความสบายใจให้กับชาวบ้าน โดยไป ปรสอบถามข้อมูลจากพระสงฆ์ที่วัดสวนดอกว่าการทำโลงศพหรือปราสาทศพเองนั้นเป็นขัดกับประเพณีหรือความเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งหรือไม่ อย่างไร และยังคงอาศัยทักษะในการค้นคว้าหาข้อมูลไปซักถามช่างไม้หรือสล่าที่มีอาชีพทำโลงศพจากต่างอำเภอเพื่อขอความรู้ในการทำโลงศพ

“ก่อนมาทบทวนกันผ่อ รุ่นปู่ย่าตายายเฮายะเองเสี้ยงบ่หนัก แต่เฮายะบ่จี้ ริง ก่อเลยไปถามสล่า เสริมงามดีทำโลงศพ กว่่าเป็นจะหื้อ (ข้อมูล) ก่อจัดเมิน ก่อเอาปีกมาอุ้กัน ในหมู่บ้าน บางคนก่กว่่า บ้านเฮามีไม้ ก่ออั้งจะอี่ขึ้นมา ลุง ก่อเลยว่่าเฮาลองผ่อนอ เอามาอี่ค้มาแบ่ง ดิดเตพพนม พอแบ่ง แล้ว เฮาก่อเอาหนานเลียนดีขาย โลงศพมาผ่อ ว่าถ้า ม่อกเอี้ยเป็นขายตะฮือ เป็นก่กว่่าขนาดนี้ เป็นขายสามปีน ก่อเลยเอามาอุ้กันว่่าม่อกเอี้ย ถ้าเป็นขาย เป็นขายสามปีน เฮามาแบ่งกันเอง เสี้ยงไปเก้าร้อย (ก็มาทบทวนกันดู รุ่นปู่ย่าตายายเราทำเองเสี้ยงเงินไม่มาก แต่เราทำไม่เป็น ก็เลยไปถามช่างไม้ อำเภอเสริมงามที่ ทำโลงศพ กว่่าเค้าจะให้ข้อมูลก็ตั้งนาน ก็เอากลับมาคุยกัน ในหมู่บ้าน บางคนก่กว่่าบ้านเราไม่มีไม้ ก่ออั้งแบบนี้ขึ้นมา ลุงก็เลยว่่าเราลองดูนะ เอามาอี่ค้มาทำ ดิดเตพพนม พอทำแล้ว เรากี่เอาหนานเลียนดีขาย โลงศพมาคว่่าถ้าทำได้ขนาดนี้เค้าขายเท่าไร เค้าก็บ่กว่่าขนาดนี้ เขาขายสามพัน ก็เลยเอามาคุยกันว่่าทำแค่นี้ ถ้าเค้าขายเค้าขายสามพัน เรามาทำกันเองเสี้ยงเงินไปเก้าร้อย)” (อินแก้ว, สทนทา กลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

ส่วนการทำปราสาทศพเริ่มทำภายหลังจากที่ทำโลงศพสำเร็จแล้ว ได้ระยะหนึ่ง โดยนายอื่นแก้วและกลุ่มแกนนำได้ประสานไปยังช่างไม้ผู้มีฝีมือคนหนึ่งของหมู่บ้านซึ่งปกติจะรับสร้างและซ่อมแซมบ้าน ให้ช่างคนดังกล่าวช่วยคิดรูปแบบของปราสาทที่คนในชุมชนสามารถช่วยกันทำได้เองโดยไม่ยุ่งยากจนเกินไป

“ลุงนิพนธ์เป็นสล่าเก่ง เป็นสล่าเป้งบ้าน เขาก่อจนหื้อเป็นมายะหื้อผ่อ หื้อเป็นจ้วยก็๊ดแบบ เป็นก็๊ดกำเดียว ก่อได้แล้ว เขาก่อเลยได้แบบของเป้งมา (ลุงนิพนธ์เป็นช่างที่เก่ง เป็นช่างสร้างบ้าน เราก็อชวนให้ลุงเค้ามาทำให้ดู ให้ลุงช่วยคิดแบบ เค้าคิดเป้งเดียวก็ได้แล้ว เราก็อเลยได้แบบของลุงมา)” (อินแก้ว, สันทนาการกลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

ในระยะแรกของการรื้อฟื้น ถึงแม้ว่าในชุมชนจะยังคงมีช่างไม้ที่มีฝีมือในการทำงานช่างต่างๆ ซึ่งนับได้ว่าเป็นทุนวัฒนธรรมของชุมชน แต่เนื่องจากชุมชนได้ทิ้งร้างการทำปราสาทศพและโลงศพมานาน นายอื่นแก้วจึงต้องทำหน้าที่เป็นผู้จัดการในภาพรวมในฐานะที่รู้ว่ามิวัสดูอุปกรณ์อะไรบ้างที่จำเป็นต้องใช้ รับผิดชอบในการสั่งงานเพื่อจัดหาและสั่งซื้อวัสดุ คอยจ่ายงานให้คนที่มาร่วมกันทำงาน และคอยดูแลการทำงานในภาพรวม ซึ่งกระบวนการบริหารจัดการในลักษณะนี้ ก็ถือได้ว่านายอื่นแก้วก็ได้นำทุนวัฒนธรรมของตนมาใช้ก็เช่นเดียวกัน

“คนหนุ่มๆ ตีเป็นบู้ฮู้ฮ้อย เป็นก้อจะถามว่าลุงเอาอะหะ ยังพ่อง จดมาหื้อก้านื้อ อย่างเป้งหิด ก้อต้องมีไม้ฮู้ฮ้อยสองแผ่น เทพพนม เทวดา ดอกสร้อย ดอกงุม ผ้ายาง สเปรย์หมกกระป๋อง คนตีเป้งปราสาทก้อจะถามใจไม้ไผ่ก็เล้มลุง ก้อจะบอกเขา เออ .. ไม้ไผ่ซิบเล้ม เขาก้อจะรวมหมู่ไปเซาะ คนตีเหลืออยู่ เขาก้อจะบอก ไปเซาะกล่องกระดาศมา นื้อ ไปเอาที่ร้านค้า หมกกลุ่มก้อหื้อไปเซาะ ยางในรถยนต์มา หื้อไปตีร้านซ่อมรถ ได้ยามมาถึงก้อเอามาตัด ไผ่ถนค้อฮ้อย ก้อจะไปยะฮั้นนั้น (คนหนุ่มๆ ที่ยังไม่รู้อะไรมาก เค้าก้อจะถามว่าลุงจะเอาอะไรบ้าง จดมาให้หน่อยนะ อย่างทำโลงศพ ก้อต้องมีไม้ฮู้ฮ้อยสองแผ่น เทพพนม เทวดา ดอกสร้อย ดอกงุม ผ้ายาง สเปรย์อีกกระป๋อง คนที่ทำปราสาทก้อจะถามใจไม้ไผ่ก็เล้มลุง ก้อจะบอกเขา เออ.. ไม้ไผ่ซิบเล้ม เขาก้อจะรวมกันไปหา คนตีเหลืออยู่ เราก้อจะบอก ไปหากล่องกระดาศมานะ ไปเอาที่ร้านค้า อีกกลุ่มก้อไปหายางในรถยนต์ให้ไปที่ร้านซ่อมรถ ได้ยามมาถึงก้อเอามาตัด ค ใครถนค้ออะไรก็ไปทำฮั้นนั้น)” (อินแก้ว, สัมภาษณ์, 3 ธันวาคม 2552)

ที่กล่าวมาข้างต้น คือกระบวนการนำทุนไปใช้ในพื้นที่สาธารณะต่างๆ ภายในชุมชนของนายอื่นแก้วเพื่อสื่อสารกับคนอื่นๆ ในชุมชนจนก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงวิถีปฏิบัติของชุมชนที่เคยเลี้ยงเหล่าแขกที่มาร่วมในพิธีกรรมงานศพ ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนความหมายใหม่ของเหล่า

จากสิ่งที่มีเพื่อรับรองแยกภายในงาน กลายเป็นสิ่งต้องห้ามเพราะสร้างภาระให้กับเจ้าภาพ ซึ่งเหตุผลสำคัญที่อำนวยความสะดวกให้นายอื่นแล้วสามารถนำทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนสัญลักษณ์ไปใช้ในพื้นที่สาธารณะได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น คือความสัมพันธ์สอดคล้อง ต้องกันทั้งบริบทของชุมชนที่ยังคงความเป็นชุมชนเครือญาติ โครงสร้างความสัมพันธ์ยังเป็นแบบพึ่งพาอาศัยกัน และคุณลักษณะของปัจเจก ซึ่ง คุณลักษณะของปัจเจกในกรณีนายอื่นแล้วก็คือวิถีปฏิบัติในการทำงานเพื่อชุมชนมาอย่างยาวนาน เป็นสิ่งที่สั่งสมมาเรื่อยๆ จนทำให้คนอื่นๆ ในชุมชนได้ซึมซับและยอมรับเพราะสัมผัสได้โดยตรง

“ทั้งหมดนี้ก่อเพราะวัตรปฏิบัติของตัวเอง เพราะชุมชนเป็นใจเหตุผลเชิงประจักษ์ ชิบปากว่า บ่เท่าคำเห็น เพราะฉะนั้น ลุงแก้วต้องทำหื้อเขาเห็นผ่านชีวิตเป็นมา โดยตัว บ่ต้องไปโฆษณา คนในชุมชนก็ต้องยอม บ่ใ้ยอมเรื่องอู้เหมือนคนนอก แต่ยอมเรื่องกำนปฏิบัติ แกลงมือทำก่อนถึงลงมาอู้ เพราะฉะนั้นลุงแก้วจะอู้อันยังก็ต้องได้ เพราะว่าทำมาแล้ว หมอดินก่อนทำแล้ว ออมทรัพย์ก่อนทำแล้ว ทุกอย่างดีเป็นประโยชน์กับหมู่บ้าน แกบ่ได้บอกว่า เฮ้ย..ต้องรอหื้อมีอำนาจผมถึงทำ (ทั้งหมดนี้ก็เพราะวัตรปฏิบัติของตัวเอง เพราะชุมชนเค้าใจเหตุผลเชิงประจักษ์ ชิบปากว่าไม่เท่าตาเห็น เพราะฉะนั้น ลุงแก้วต้องทำให้เขาเห็นผ่านชีวิตของลุงมา โดยที่บ่ต้องไปโฆษณา คนในชุมชนก็ต้องยอม ไม่ใ้ยอมเพราะ เรื่องพูดเก่งเหมือนคนข้างนอก แต่ยอมเรื่องการปฏิบัติ แกลงมือทำก่อนแล้วถึงมาพูด เพราะฉะนั้นลุงแก้วจะพูดอะไรก็ต้องได้ เพราะว่าทำมาแล้ว หมอดินก็ทำแล้ว ออมทรัพย์ก็ทำแล้ว ทุกอย่างที่เป็นประโยชน์กับหมู่บ้าน แกบ่ได้บอกว่า เฮ้ย ..ต้องรอหื้อมีอำนาจผมถึงทำ)” (นพพร, สัมภาษณ์, 9 มีนาคม 2553)

ทุนของชุมชนบ้านดง

นอกเหนือจากทุนของปัจเจกที่ได้กล่าวไปแล้ว ในกรณีของชุมชนบ้านดงยังพบด้วยว่า ทุนร่วมของกลุ่ม (collectivity-owned capital) ของชุมชนนั้น นับเป็นปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนให้การดำเนินโครงการงานศพงดเหล่าประสบความสำเร็จ ผลจากการศึกษาพบว่าชุมชนบ้านดงได้อาศัยต้นทุนวัฒนธรรมและต้นทุนทางสังคมที่ชุมชนมีอยู่หลายประการมาส่งเสริมและผลักดันโครงการ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ทุนวัฒนธรรมของชุมชนบ้านดง

ทุนวัฒนธรรมของชุมชนที่ชุมชนได้นำมาใช้ในการขับเคลื่อนโครงการนั้นมีหลายประการ ไม่ว่าจะเป็นองค์ความรู้ด้านต่างๆ ที่ชุมชนได้สั่งสมมา เช่น องค์ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ชุมชนที่สั่งสมอยู่ในตัวคนเฒ่าคนแก่สามารถนำมาใช้หักล้างความเชื่อที่ว่าการเลี้ยงเหล้าในงานศพนั้นเป็น

สิ่งที่ทำมาช้านานลงได้ องค์ความรู้เรื่องการใช้มาตรการชุมชน (การจัดระเบียบการใช้เหมืองฝาย/ป่าชุมชน การปรับสินไหมกรณีเยาวชนก่อเหตุทะเลาะวิวาท) ทำให้ชุมชนมั่นใจที่จะวางมาตรการร่วมกันว่าด้วยงานศพจนได้ องค์ความรู้เรื่อง การทำเวทีประชาคมจากการเปลี่ยนวิธีคัดเลือกหัวหน้าหมวดบ้านก็กลายมาเป็นฐานความรู้ในการทำเวทีประชาคมของโครงการงานศพจนได้ องค์ความรู้เรื่องการบริหารจัดการด้านการเงินจากการทำกลุ่มออมทรัพย์ก็สามารถนำมาเป็นต้นทุนในการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงานศพ องค์ความรู้เรื่อง งานช่างและงานฝีมือพื้นบ้านทำให้การรื้อฟื้นทำโลงศพและปราสาทศพเองในชุมชน ไม่ใช่เรื่องยากจนเกินกำลัง

ส่วนทุนวัฒนธรรมที่เป็นค่านิยมหรือประเพณีก็มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าองค์ความรู้ที่กล่าวมาข้างต้น ค่านิยมการยอมรับเสียส่วนใหญ่ของคนในชุมชนทำให้เกิดการยอมรับที่จะทดลองงดเหล้าในงานศพแม้กระทั่งในกลุ่มผู้ที่คัดค้าน ทำให้การปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติไม่ได้นำไปสู่ความแตกแยกในชุมชน ค่านิยมการเคารพผู้อาวุโสในชุมชนก็ทำให้ไม่มีความบาดหมางเมื่อเกิดกรณีพบผู้ฝ่าฝืน แต่การแก้ปัญหาเกิดขึ้นแบบนุ่มนวลโดยทั้งฝ่ายตรวจสอบและฝ่ายที่ฝ่าฝืนต่างก็ให้เกียรติซึ่งกันและกัน และที่สำคัญที่สุดคือค่านิยมการช่วยเหลือเกื้อกูลกันตามหลัก “ข้าวอยู่บ้านเหนือ เกลืออยู่บ้านได้” ก็ทำให้ชุมชนยังคงยึดวิถีของการลงแรงช่วยเหลือกันในปฏิบัติการทางสังคมรูปแบบต่างๆ รวมไปถึงในพิธีกรรมงานศพด้วย

สำหรับค่านิยมเรื่องการช่วยเหลือเกื้อกูลกันนี้ นอก จากปรากฏการณ์ที่พบในชุมชนบ้านดงแล้ว ก็ยังพบในชุมชนอื่นๆ ในประเทศไทยด้วยว่า การให้คุณค่ากับการช่วยเหลือเกื้อกูลกันนั้นทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพิงตนเองได้ ดังตัวอย่าง “ธนาคารชีวิต” ของคน 3 ชุมชนใน อ.หาดใหญ่ จ.สงขลา ที่ชาวบ้านนำเงินมาลงขันกันคนละ 1 บาทเป็นประจำทุกวัน โดยไม่มีการปันผล แต่เอาไว้เป็นกองทุนให้คนที่ลำบากได้ยืมในอัตราดอกเบี้ยที่ต่ำมาก เนื่องจากการก่อตั้งอยู่บนฐานคิดเรื่องการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน (ม.ร.ว.อคิน รพีพัฒน์, ม.ป.ป.: 90-96)

2. ทุนทางสังคมของชุมชนบ้านดง

ทุนทางสังคมที่ส่งเสริมการขับเคลื่อนโครงการคือสำนึกร่วมของการเป็นเครือข่ายหนึ่งเดียวกันที่คนในชุมชนรับรู้ร่วมกัน เราสามารถวิเคราะห์การมีอยู่ของทุนทางสังคมโดยสังเกตได้จากความร่วมมือร่วมใจกันในปฏิบัติการบางอย่าง รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนเชิงวัตถุหรือในเชิงสัญลักษณ์เพื่อธำรงไว้ซึ่งเครือข่ายของพวกเขา ดังนั้นคนในชุมชนต่างสมัครใจมีส่วนร่วมในพิธีกรรมงานศพด้วยการช่วยทำกิจกรรมต่างๆ คนละไม้คนละมือ และเมื่อมาถึงปัจจุบันที่ชุมชนได้มีอัตลักษณ์ใหม่ในฐานะ “ชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ” ก็ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเชิงสัญลักษณ์เกี่ยวกับอัตลักษณ์ดังกล่าวระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง รวมไปถึงกับบุคคลภายนอกชุมชนด้วย อัตลักษณ์ใหม่ของชุมชนนี้เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้คนในชุมชนรับรู้ “พวกเรา” แตกต่างจาก “พวกเขา” อย่างไร และทำ

ให้เกิดการผลิตซ้ำทั้งกิจกรรม ความหมาย และจิตสำนึกเพื่อธำรงรักษาเครือข่ายความเป็นชุมชนของพวกเขาเอาไว้

“งานศพเป็นงานดีทุกคนต้องไป ไปแล้วกอบไว้ว่างานไฟ เป็นงานหน้าหมู่ ทุกคนมีส่วนร่วมรวมมด (งานศพเป็นงานที่ทุกคนต้องไป ไปแล้วก็ ไม่ใช่ว่างานใคร เป็นงานส่วนรวม ทุกคนมีส่วนร่วมรวมมด)” (อินแก้ว, สนนทนากลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

“สังคมนบ้านเขาเป็นสังคมที่ช่วยเหลือกัน บ่มีใผมาคิดเล็กก็ค่น้อย (สังคมนบ้านเราเป็นสังคมที่ช่วยเหลือกัน ไม่มีใครมาคิดเล็กก็ค่น้อย)” (ทรงสิทธิ์, สนนทนากลุ่ม, 7 ธันวาคม 2552)

เมื่อกล่าวถึงทุนทางสังคมดังกล่าว ก็ต้องกล่าวถึงโครงข่ายการสื่อสารของชุมชน บ้านดงที่เชื่อมโยงกันอย่างมีประสิทธิภาพด้วย อาจกล่าวได้ว่าโครงข่ายการสื่อสารดังกล่าวนี้ นับเป็นองค์ประกอบสำคัญของทุนทางสังคมของชุมชนเช่นเดียวกัน เพราะหากโครงข่ายการสื่อสารไม่เข้มแข็ง ประสิทธิภาพในการแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารภายในชุมชนย่อมไม่เกิดขึ้น ภาวะความเป็นเครือข่ายจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการส่งต่อและถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารภายในกลุ่มหรือในเครือข่ายได้ทันสถานการณ์ ส่งผลให้ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดต้อง “ตกข่าว” อันอาจหมายถึงการสูญเสียสิทธิผลประโยชน์ หรือแม้แต่เครือข่ายของตนไป

นุรีดิเอออธิบายว่าทุนทางสังคมเกี่ยวพันกับการสังสรรค์พยากรทั้งที่จับต้องได้ อาทิ แรงงาน เงินทุน และพยากรที่เป็นนามธรรม เช่น ความอบอุ่นใจ ความมั่นใจ พร้อมทั้งสามารถคาดหวังถึงการเกื้อกูลและความไว้วางใจระหว่างกันได้ รวมไปถึงผลประโยชน์ที่ได้แลกเปลี่ยนและตอบแทนอย่างเท่าเทียมกัน การรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือมีเครือข่าย ทำให้บุคคลผู้เป็นสมาชิกสามารถเข้าถึงสิ่งที่เป็นทุนร่วมของกลุ่ม (collectivity-owned capital) ได้ง่ายกว่าผู้ที่ไม่ได้เป็นสมาชิก ซึ่งสามารถนำมาอธิบายได้ในกรณีของชุมชนบ้านดง ทุนทางสังคมที่ชุมชนมีและได้ระดมออกมาใช้ในการขับเคลื่อนโครงการงานศพงคเหล่า ได้ส่งผลทั้งต่อระดับปัจเจกและระดับชุมชนในแง่ที่ว่า ความสำเร็จจากการร่วมใจกันงคเหล่าในงานศพได้สร้างความเชื่อมั่นร่วมกันให้กับคนในชุมชนว่า เมื่อใดก็ตาม เมื่อถึงคราวที่ตนต้องเป็นเจ้าภาพงานศพบ้าง ก็ไม่ต้องเดือดร้อน และจะได้รับการช่วยเหลือจากเพื่อนบ้านแบบเดียวกันกับที่ตนเคยช่วยผู้อื่นมาแล้ว เป็นหลักประกันที่ชุมชนช่วยกันสร้างขึ้น ก่อให้เกิดทุนร่วมของกลุ่ม (ในขณะที่ปัจเจกในสังคมเมืองใช้วิธีการจ่ายเงินซื้อกรรมธรรม์ประกันชีวิตกับบริษัทประกันเพื่อสร้างหลักประกัน) สิ่งเหล่านี้ ในท้ายที่สุดก็ส่งผลให้ทุนของชุมชนในทุกๆ ด้าน ทั้งทุนเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนสัญลักษณ์เพิ่มพูนขึ้น ทำให้โครงสร้างระดับชุมชนมีความแข็งแกร่งยิ่งขึ้นไปอีก

การเพิ่มทุนและการแปลงรูปของทุน

ในทัศนะของบูร์ดิเยอ ทุนเป็นพลังที่ถูกสะสมหรือจาร์กไว้ใน โครงสร้างของวัตถุและ โครงสร้างของบุคคล (Bourdieu, 1997:46-75 อ้างถึงใน รุ่งนภา ธรรมเกษมสุข, 2550: 24) และเมื่อ บุคคลนั้นได้ปฏิบัติการ (practice) บางสิ่งบางอย่างในสนาม (field) หรือพื้นที่เฉพาะ ก็ย่อมส่งผลให้ ทุนลักษณะต่างๆ ที่บุคคลครอบครองจะ เกิดการเพิ่มทุน ลดน้อย หรือ แปลงรูปไปเป็นทุนประเภท อื่นๆ ได้เช่นเดียวกัน ในกรณีของแกนนำชุมชนบ้านดงนั้น ผู้วิจัยศึกษาและวิเคราะห์ว่าภายหลังจาก ที่มีการขับเคลื่อน โครงการงานศพดงเหล่าไปแล้ว ผลที่ตามมาทั้งการเพิ่มทุนและการแปลงรูปของ ทุน ซึ่งมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. การเพิ่มทุน

การเพิ่มทุนคือการที่ทุนประเภทหนึ่งๆ ซึ่งบุคคลครอบครองหรือสะสมไว้นั้นมีความเข้มข้น หรือมีปริมาณที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งในกรณีนี้พบการเพิ่มทุนในทุนทั้ง 4 ประเภท ได้แก่ ทุนเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนสัญลักษณ์ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 การเพิ่มทุนเศรษฐกิจ จากการศึกษาพบว่าภายหลังจากที่เรื่องราวของชุมชนบ้านดง ได้รับการเผยแพร่ทั้งจาก สกว . และการขยายผลโครงการงานศพดงเหล่าในพื้นที่ อ .สบปราบ และ ต่อมามีการขยายผลไปทั่วทั้งจังหวัดลำปาง ก็ทำให้นายอื่นแก้วได้รับเชิญจากชุมชนอื่นๆ ให้ไปเป็น วิทยากรถ่ายทอดประสบการณ์การทำงานของตนเพื่อสร้างแรงบันดาลใจให้กับคนในชุมชนอื่นๆ การเดินทางไปเป็นวิทยากรแต่ละครั้ง อย่างน้อยนายอื่นแก้วจะ ได้รับค่าเดินทางและ/หรือค่าตอบแทน จำนวนหนึ่ง ซึ่งถึงแม้ว่าจะไม่ใช่เงินจำนวนมาก แต่ก็ถือได้ว่าเป็ นปัจจัยช่วยแบ่งเบาภาระของ ครอบครัวได้ เนื่องจากการเป็นวิทยากรนั้น ผู้จัดกิจกรรมมักจัดสรรเวลาไม่ให้ตรงกับช่วงเวลาที่นาย อื่นแก้วต้องประกอบอาชีพ จึงถือได้ว่านายอื่ นแก้วได้เพิ่มทุนทางเศรษฐกิจ โดย เป็นผลมาจากการมี ชื่อเสียงในฐานะประชาชนผู้ริเริ่มขับเคลื่อน โครงการงานศพดงเหล่า ประเด็นนี้ชี้ว่าเมื่อทุนวัฒนธรรม (ความรู้และความสามารถ) และทุนสัญลักษณ์ (ความมีชื่อเสียง) เพิ่มขึ้น ก็ส่งผลให้ทุนเศรษฐกิจ (รายได้) เพิ่มขึ้นตามมา

ภาพที่ 8.4: นายอินแก้ว ขณะเป็นวิทยากรถ่ายทอดประสบการณ์ ที่เวที ๓แม่เมาะ

1.2 การเพิ่มทุนวัฒนธรรม จากการขับเคลื่อน โครงการงานศพจดเหล่า ที่ให้นายอินแก้ว ได้รับการเพิ่มพูนความรู้ด้านการวิจัยจากเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้วันที่ 10 ที่ศูนย์ประสานงานการวิจัย เพื่อท้องถิ่น จ.ลำปาง เป็นผู้จัดขึ้น นอกจากนี้ นายอินแก้วเคยได้รับการอบรมเพิ่มเติมเรื่องความรู้ในการทำวิจัย โดยเข้า รับการอบรมร่วมกับนักวิจัยชาวบ้านคนอื่นในพื้นที่ภาคเหนือตอนบน มีนาย นพพร นิลณรงค์ และดร.สมคิด แก้วทิพย์ เป็นวิทยากร เป็นระยะเวลา 1 วัน 1 คืน ซึ่งเนื้อหาในการ อบรมเป็นการให้ความรู้พื้นฐานในการทำวิจัยว่าด้วยกระบวนการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์สังเคราะห์ ข้อมูล นอกเหนือจากการได้รับความรู้แล้ว ยังทำให้นายอินแก้วได้มีโอกาสรู้จักและแลกเปลี่ยน ประสบการณ์และความคิดเห็นกับเพื่อนนักวิจัยชาวบ้านจากพื้นที่อื่น จังหวัดอื่น

การเรียนรู้ผ่านกระบวนการวิจัยทำให้นายอินแก้วได้สั่งสมและเพิ่มพูนความรู้ซึ่งนับเป็น ทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) อีกชนิดหนึ่งที่อยู่ในรูปของความ โน้มเอียงทางอุปนิสัย ซึ่งเป็น สิ่งที่ฝังตัวในร่างกายหรือจิตใจ (embodied state) ทุนความรู้นี้ช่วยสร้างความมั่นใจในการดำเนิน โครงการอื่นๆ ในชุมชนในระยะต่อมา ไม่ว่าจะเป็นการจัดตั้งร้านค้าชุมชน หรือการทำ วิจัยเรื่องการ จัดการหนี้สินครัวเรือน รวมไปถึงทำให้เกิด ความคิดสร้างสรรค์ใหม่ๆ ในการแก้ปัญหา ดังที่นาย อินแก้วระบุว่าเมื่อครั้งหนึ่งที่ชุมชนบ้านดงต้องการส่งขบวนเข้าร่วมประกวดในประเพณีลอยกระทง ของอำเภอสบปราบ แต่ถูกปฏิเสธโดยเจ้าหน้าที่ให้เหตุผลว่าชุมชนบ้านดงอยู่ นอกเขต นายอินแก้ว จึงเสนอกับชุมชนว่าเราไม่จำเป็นต้องเข้าร่วมกับอำเภอ พร้อมทั้งเชิญชวนให้ผู้คนแต่ละหมวดบ้าน เข้าร่วมประกวดการทำศาลาพักผ่อนแข่งขันกันระหว่างหมวดบ้านภายในชุมชน ซึ่งก็ประสบ ความสำเร็จเป็นอย่างดี ปัจจุบันศาลาเหล่านั้นตั้งอยู่ภายในโรงเรียนไตรมิตรส ามัคคี ปีต่อมาชาว ชุมชนก็จัดประกวดศาลาน้ำตื้นระหว่างหมวดบ้าน หลังการแข่งขันก็ได้นำศาลาน้ำตื้นดังกล่าวไป ติดตั้งในที่สาธารณะของชุมชน

ภาพที่ 8.5: ศาลาน้ำต้นที่ชาวชุมชนบ้านดงร่วมกันจัดทำขึ้น

ในช่วงแรกของการเพิ่มทุนความรู้ นายอินแก้วยอมรับว่า มีปัญหาในการทำความเข้าใจกับแนวคิดทฤษฎีต่างๆ ด้านการวิจัยซึ่งเป็นเรื่องใหม่สำหรับตนเองอยู่บ้าง แต่การที่ นายอินแก้วมีบุคลิกกล้าซักถามในสิ่งที่ตนสงสัยหรือไม่เข้าใจจนกว่าจะได้รับความกระจ่าง ทำให้สามารถเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ได้ตลอดเวลา โดยสิ่งที่นายอินแก้ววิเคราะห์ว่ายังเป็นจุดอ่อนของตนและชาวบ้านคนอื่นๆ เมื่อมาทำวิจัยก็คือความสามารถด้านการเขียนถ่ายทอด แต่สิ่งที่ทั้งนายอินแก้วเองรวมไปถึงบุคคลภายนอกที่ได้สัมผัสกับนายอินแก้วเห็นว่าเป็นความรู้และความสามารถของนายอินแก้วที่ได้รับการเพิ่มพูนต่อยอดด้วยการทำวิจัยก็คือความสามารถในการคิดวิเคราะห์นั่นเอง

“สิ่งที่ได้เห็นในตัวลุงอินแก้วหลังการทำวิจัยก็คือความสามารถในการคิดวิเคราะห์ประเด็นภายใต้มุมมองของตัวเอง ครั้งแรกที่ลุงเข้ามาก็ไม่ต่างจากนักวิจัยรุ่นใหม่อื่นๆ คือจุดเริ่มต้นในการเดินเข้ามา สกวก . ก็คือการอยากเห็นอะไรเกิดขึ้น อยากแก้ปัญหา อะไร แต่ตอนหลังเมื่อผ่านกระบวนการวิจัยก็จะมีวิเคราะห์สังเคราะห์สิ่งที่เกิดขึ้น มีการจัดระบบคิด และมีการสื่อสารผ่านการคอมเมนต์มากขึ้น เช่น บ้านนั้นก็มมีปัญหาอย่างนี้เหมือนกัน เค้าแก่ปัญหาแบบนี้...” (ภัทรา, สัมภาษณ์, 17 พฤศจิกายน 2552)

นอกเหนือจากทุนวัฒนธรรมที่ฝังตัวในร่างกายหรือจิตใจแล้ว ผู้วิจัยยังพบว่าภายหลังโครงการงานศพงคเหล่าประสบความสำเร็จ นายอินแก้วยังมีการเพิ่มทุนวัฒนธรรมในรูปแบบของสถาบัน (institutionalized state) ด้วย เพราะนายอินแก้วได้รับเกียรติบัตรเชิดชูเกียรติจากจังหวัดลำปาง ในฐานะผู้ที่มีคุณูปการและสนับสนุนโครงการงานศพงคเหล่าของจังหวัด จังหวัดลำปางผู้มอบในที่นี้มีฐานะเป็น “สถาบัน” ซึ่งได้ให้การรับประกันคุณลักษณะบางอย่างของนายอินแก้วใน

รูปของใบเกียรติบัตรนั่นเอง สถาบันอีกแห่งหนึ่งที่เป็นปัจจัยในการเพิ่มทุนสถาบันให้กับนายอื่น แก้วก็คือ สกว. . เนื่องจากเป็นหน่วยงานสนับสนุนการวิจัยในระดับชาติ การที่มีชื่อของนายอื่นแก้วปรากฏอยู่ในทำเนียบนักวิจัยท้องถิ่นของ สกว. ก็ถือได้ว่าเป็นการเพิ่มทุนสถาบันอีกทางหนึ่งเช่นกัน

ทุนสถาบันนี้มีความเฉพาะในแง่ที่ว่าเป็นการรับประกันทุนความรู้อย่างเป็นทางการ โดยมีผู้รับรองความสามารถ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการแปลงรูปเป็นทุนเศรษฐกิจได้ในภายหลัง (ดังที่ได้วิเคราะห์ไปแล้วในหัวข้อ การเพิ่มทุนเศรษฐกิจ)

ภาพที่ 8.6: นายอื่นแก้วรับเกียรติบัตรเชิดชูเกียรติในงานมหกรรมจดหมายเหตุในงานศพ จ.ลำปาง

1.3 การเพิ่มทุนทางสังคม การขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเหล่าส่งผลให้นายอื่นแก้วมีทุนทางสังคมเพิ่มขึ้น สำหรับเครือข่ายภายในชุมชนนั้นอาจจะไม่มีความเปลี่ยนแปลงมากนัก แต่เครือข่ายภายนอกชุมชนนั้นมีเพิ่มขึ้นอย่างแน่นอน ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายนักวิจัยท้องถิ่นจากพื้นที่อื่นๆ ในจังหวัดลำปางและจากจังหวัดใกล้เคียง (แกนนำในชุมชนของนายอื่นแก้วเคยศึกษาดูงานที่บ้านสามขา อ.แม่ทะ เพื่อศึกษาแนวทางในการแก้ไขปัญหาหนี้สินในครัวเรือน ทั้งนี้ก็เป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นจากการทำโครงการงานศพจดเหล่า) คณะบุคคลและองค์กรต่างๆ ที่สนใจเข้าไปศึกษาดูงานในชุมชน ซึ่งมีทั้งสถาบันการศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และตัวแทนจากชุมชนอื่นๆ รวมไปถึงบุคคลอื่นๆ ที่นายอื่นแก้วได้มีโอกาสรู้จักในเวทีขยายผลโครงการงานศพจดเหล่า ซึ่งมีทั้งเจ้าหน้าที่ภาครัฐ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน และแกนนำชุมชนอื่นๆ ที่เข้าร่วมโครงการ บุคคลเหล่านี้นับได้ว่าเป็นเครือข่ายภายนอกชุมชนที่นายอื่นแก้วสามารถเข้าถึงได้ ตัวอย่าง หนึ่งที่เห็นได้ชัดในกรณีนี้ก็คือ ผู้วิจัยได้นัด ขอสัมภาษณ์นายศรีโรจน์ นิมมานพัชรินทร์ นายอำเภอ สบปราบ (ในขณะนั้น) เกี่ยวกับโครงการงานศพจดเหล่า ซึ่งนายอื่นแก้วได้เดินทางไป ไปด้วย สิ่งที่ได้สังเกตเห็นได้ชัดเจนคือนายศรีโรจน์ได้แสดงความสนทนมนต์คุ้นเคยกับนายอื่นแก้วเป็นอย่างดี มี

การพูดคุยสนทนากันทั้งในประเด็นว่าด้วยงานศพดเหล่าและสถานการณ์ต่างๆ ไปของอำเภอ สิ่งนี้ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ไม่ใช่เรื่องปกติธรรมดาที่ชาวบ้านธรรมดาคนหนึ่งจะมีโอกาสได้รู้จักคุ้นเคยกับข้าราชการปกครองระดับนายอำเภอจนสามารถสนทนาได้อย่างสนิทสนม การที่จะเกิดสถานการณ์ลักษณะนี้ได้ ชาวบ้านคนนั้นจำเป็นต้องครอบครองทุนประเภทใดประเภทหนึ่งหรือหลายประเภท จึงจะทำให้มีโอกาสปฏิสัมพันธ์กับฝ่ายปกครองในลักษณะดังกล่าวได้

1.4 การเพิ่มทุนสัญลักษณ์ ทุนสัญลักษณ์เป็นทุนที่เกิดควบคู่ไปกับทุนประเภทอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม หรือทุนทางสังคม ดังนั้น เมื่อทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมของนายอื่นแก้วเพิ่มขึ้น ก็ส่งผลให้ทุนสัญลักษณ์เพิ่มขึ้นตามมา ทั้งทุนสัญลักษณ์ในระดับชุมชนท้องถิ่นและทุนสัญลักษณ์ในระดับจังหวัด

การเพิ่มขึ้นของทุนสัญลักษณ์ในระดับชุมชนท้องถิ่นนั้น ผลสำเร็จของโครงการงานศพดเหล่าทำให้คนในชุมชนเพิ่มความเชื่อมั่นในตัวนายอื่นแก้ว ผนวกกับการเข้ามาศึกษาดูงานของบุคคลภายนอก ก็ยิ่งทำให้คนในชุมชนรู้สึกว่าการดังกล่าวทำให้หมู่บ้านของตนเริ่มมีชื่อเสียงและได้รับการยกย่องจากภายนอก คนในชุมชนก็ยิ่งรู้สึกภาคภูมิใจในชุมชนของตน และขณะเดียวกันก็เพิ่มความรู้สึกชื่นชมศรัทธาในตัวนายอื่นแก้วยิ่งขึ้นไปอีก

สำหรับทุนสัญลักษณ์ในระดับจังหวัด ก่อนหน้าที่จะเริ่มทำโครงการงานศพดเหล่า ทุนสัญลักษณ์ในระดับนี้มีไม่สูงนักและจำกัดวงแคบเฉพาะในกลุ่มเจ้าหน้าที่ภาครัฐที่ทำงานร่วมกับชุมชน แต่เมื่อมีการนำความสำเร็จของโครงการงานศพดเหล่าไปขยายผลตั้งแต่ระดับอำเภอ (อ.สบบปราบ) ไปจนถึงระดับจังหวัดในภายหลัง ก็ทำให้ทุนสัญลักษณ์ในระดับจังหวัดของนายอื่นแก้วเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ล่าสุด ในเดือนเมษายน พ.ศ.2553 นายอื่นแก้วเป็นบุคคลหนึ่งที่ร่วมคณะของสถาบันแสนพระยาไปเป็นวิทยากรในเวทีระดมความคิดเห็น โครงการงานศพดเหล่า จ.ตาก ตามคำเชิญของนายสามารถ ลอยฟ้า ผู้ว่าราชการจังหวัดตากในปัจจุบัน (ในอดีต นายสามารถเป็นรองผู้ว่าราชการจังหวัดลำปางที่มีบทบาทสำคัญในการร่วมผลักดันโครงการงานศพดเหล่าในระดับจังหวัด)

2. การแปลงรูปของทุน

การแปลงรูปของทุน คือการที่ทุนประเภทหนึ่งได้เกิดการแปลงสภาพไปเป็นทุนประเภทอื่นได้ ตัวอย่างเช่น นักกีฬาที่มีฝีมือยอดเยี่ยม (ทุนวัฒนธรรม) เมื่อประสบความสำเร็จในการเล่นกีฬา ก็ย่อมกลายเป็นบุคคลที่มีชื่อเสียง (ทุนสัญลักษณ์) ส่งผลให้ได้รับค่าตอบแทนเพิ่มมากขึ้น (ทุนเศรษฐกิจ) ซึ่งจะเห็นได้ว่าทุนวัฒนธรรมได้มีการแปลงรูปไปเป็นทุนสัญลักษณ์และทุนเศรษฐกิจตามลำดับ บุรีดิเยอเสนอไว้ว่าการแปลงรูปของทุนจากประเภทหนึ่งไปเป็นอีกประเภทหนึ่งนั้นไม่

สามารถเกิดขึ้นได้จากการร้องขอ การใช้จ่าย หรือการแลกเปลี่ยน แต่การแปลงรูปของทุนจะต้องใช้เวลา ทั้งยังขึ้นอยู่กับปัจจัยทางสังคมและชนชั้นทางสังคมอีกด้วย

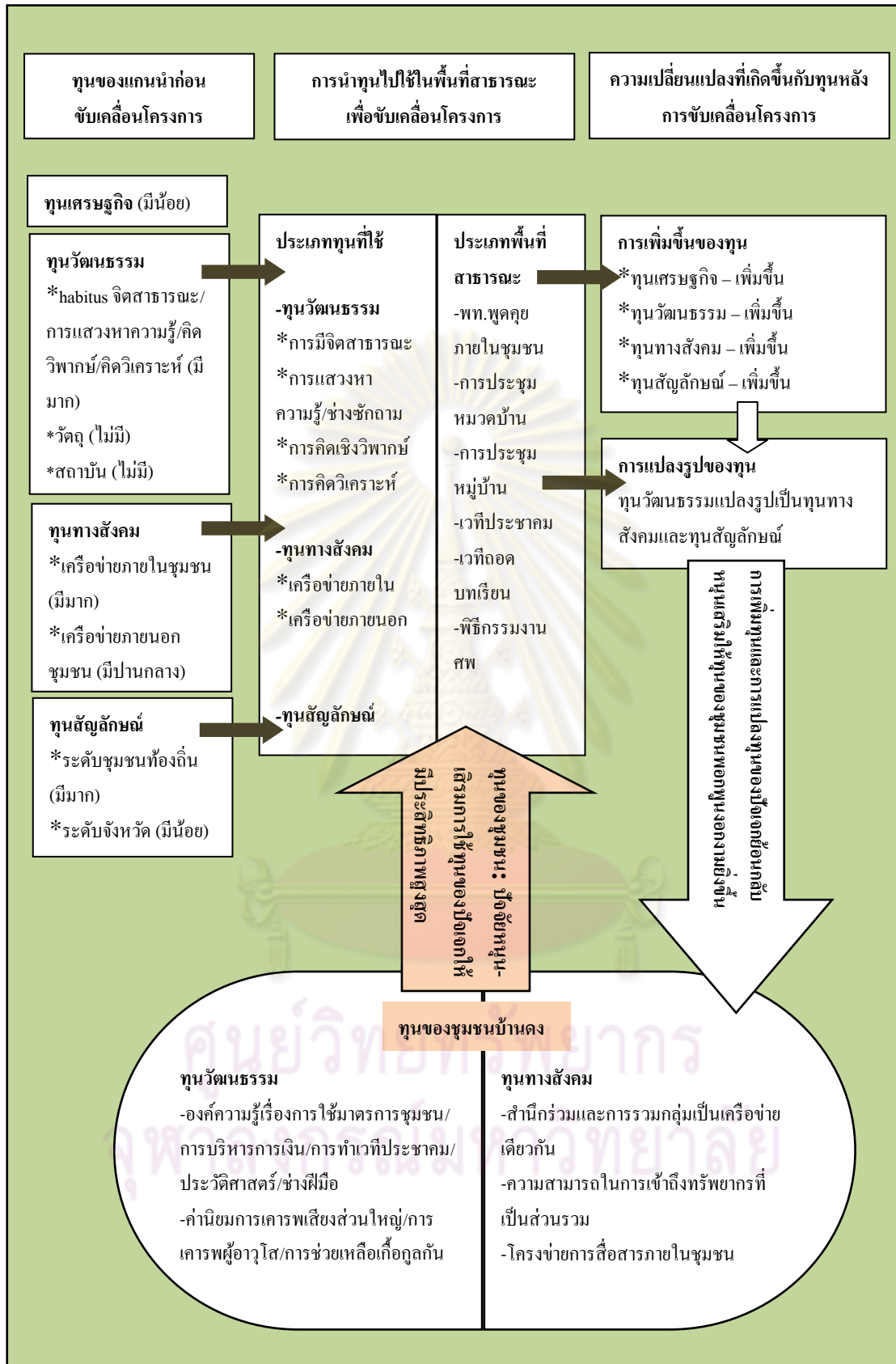
จากการศึกษากรณีแกนนำชุมชนบ้านคง ผู้วิจัยพบว่ามีความน่าสนใจซึ่งบ่งชี้ถึงการแปลงรูปของทุนเช่นเดียวกัน เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นช่วงที่โครงการงานศพงดเหล้ายุติลงได้ไม่นาน ครั้งหนึ่งนายอินแก้วซึ่งจะต้องไป ญาติของตนกลับพบว่าที่นาของตนนั้นกลุ่มชาวบ้านบางส่วนได้มารวมตัวกันช่วยไถนาจนเสร็จ เพราะต้องการช่วยผ่อนแรงนายอินแก้วและนางแก้วด้วย

“วันที่จะไปไถนา ลุงเอารถไถไปซ่อนไว้ในป่าเพื่อไม่ให้ชาวบ้านเห็น เช้าวันนั้นเลยคิดแผนว่าจะไปสายๆ หน่อย เพราะถ้าไปเช้าจะมีคนมาไถนา เกรงใจเขา พอไปถึงก็ตกใจว่า เอ๊ะ ทำไมนาถึงไถหมด.. ชาวบ้านบอกว่าเห็นลุงยังไถไม่เสร็จเลยไถให้ แต่ก่อนเวลาทำนาจะต้องเสียค่าใช้จ่ายประมาณสามถึงสี่พันบาทต่อครั้ง ดังนั้น เมื่อเป็นแบบนี้แล้ว ถึงวันประชุมก็มีการตกลงกันว่า ปีหน้าถ้าค่านาก็ช่วยกัน ห่อข้าวใครห่อข้าวมัน แล้วกินด้วยกัน..” (สถาบันแสนพระฤๅ, ม.ป.ป.: 16)

ข้อมูลข้างต้นสามารถนำมาวิเคราะห์ได้ว่าทุนวัฒนธรรม (การใช้ความรู้ความสามารถทำโครงการงานศพงดเหล้า รวมไปถึงการทำกิจกรรมเพื่อชุมชนอื่นๆ ซึ่งดำเนินมาอย่างยาวนาน) ได้แปลงรูปเป็นทุนสัญลักษณ์ (ชื่อเสียงและความศรัทธาที่คนในชุมชนมีให้กับนายอินแก้ว) และยังสามารถแปลงรูปมาเป็นทุนทางสังคม (การมีเครือข่ายที่สามารถระดมสรรพกำลังมาช่วยเหลือได้ในยามที่ต้องการ) และช่วยลดทุนเศรษฐกิจ (ค่าใช้จ่ายในการไถนา) ในการดำเนินกิจกรรมเพื่อการยังชีพได้

ยิ่งไปกว่านั้น ยังสามารถวิเคราะห์ต่อไปได้อีกว่าสมรรถนะในการแปลงทุนและขยายทุนของนายอินแก้วนั้น ยังส่งผลให้ทุนโดยรวมของชุมชนบ้านคงได้สั่งสมงอกงามขึ้นอีกด้วย ไม่ว่าจะเป็นทุนวัฒนธรรมของชุมชน (ทักษะการทำโลงศพและปราสาทศพ) ทุนทางสังคมของชุมชน (ความสามัคคีกลมเกลียวภายในชุมชน เครือข่ายความร่วมมือกับภายนอก) รวมทั้งทุนสัญลักษณ์ของชุมชน (ชื่อเสียงและอัตลักษณ์ในฐานะชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ) ด้วย

ผลจากการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งหมดเกี่ยวกับทุนของผู้นำชุมชนบ้านคง ทุนของชุมชน และการนำทุนดังกล่าวมาใช้ในพื้นที่สาธารณะในการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้า ผู้วิจัยได้สรุปประเด็นทั้งหมดข้างต้นออกมาเป็นกรอบแนวคิดเรื่องทุนและการนำทุนไปใช้ในพื้นที่สาธารณะ โดยแสดงในภาพที่ 8.7 หน้า 385

ภาพที่ 8.7: กรอบแนวคิดเรื่องทุนและการนำทุนไปใช้ในพื้นที่สาธารณะ

บทที่ 9

กระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จ

ในบทที่ 9 นี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอผลการศึกษาในกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผล ความสำเร็จของโครงการงานศพดเหล่า ทั้งนี้เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 5 ซึ่งต้องการ ศึกษาองค์ประกอบของกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพเพื่อขยายผล จากแนวระนาบ (ภายในชุมชนบ้านดง) ไปสู่แนวตั้ง (ระดับอำเภอ และระดับจังหวัด) รวมทั้ง ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการขยายผลดังกล่าว โดยผู้วิจัยแบ่งการนำเสนอเป็น 3 ประเด็น ได้แก่ 1) กระบวนการขยายผลความสำเร็จของโครงการงานศพดเหล่าทั้งการนำเสนอภาพรวม และแจกแจงให้เห็นรายละเอียดของการดำเนินงานในแต่ละอำเภอ 2) องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสาร เพื่อขยายผลความสำเร็จของโครงการงานศพดเหล่า และ 3) การวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือน และความแตกต่างระหว่างชุมชนต้นแบบและชุมชนขยายผล และบทเรียนที่ได้รับจากการขยายผล โดยแต่ละส่วนมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

กระบวนการขยายผลความสำเร็จของโครงการงานศพดเหล่า

ภายใต้หัวข้อกระบวนการขยายผลความสำเร็จของโครงการงานศพดเหล่า ผู้วิจัยจะได้นำเสนอเนื้อหา 2 ส่วน ได้แก่ 1) กระบวนการขยายผลความสำเร็จของโครงการในภาพรวม และ 2) การดำเนินงานในแต่ละอำเภอ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. กระบวนการขยายผลความสำเร็จของโครงการในภาพรวม

การขยายผลความสำเร็จของชุมชนบ้านดง ไปสู่ระดับอำเภอ จนกลายเป็นวาระระดับจังหวัด เกิดจากการร่วมแรงร่วมใจกันของบุคลากรหลายฝ่ายในจังหวัดลำปาง ทั้งหน่วยงานพัฒนาเอกชน หน่วยงานภาครัฐ คณะสงฆ์ เครือข่ายประชาคมดเหล่า ชมรมกำนันและผู้ใหญ่บ้าน เครือข่ายหมอ อภิบาล และชุมชน โดยมีแกนนำสำคัญเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนคือสถาบันเสนาพะญา ซึ่งนายชาญ อุทธิยะ เป็น ผู้ประสานงาน โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุน การสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ผ่านทางสำนักงานเครือข่ายองค์กรงดเหล้า (สคล.) ในปี พ.ศ.2549 เพื่อดำเนินโครงการประชาคมดเหล่าจังหวัดน่านร่อง 20 จังหวัด ซึ่งจังหวัดลำปางก็เป็นหนึ่งในอี่สิบ

จังหวัดดังกล่าว มีระยะเวลาการดำเนินงาน 3 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ.2550-2552 โดยได้นำประเด็นภารงคเหล่า ในงานศพของชุมชนบ้านดงเป็นแม่แบบในการเรียนรู้เรื่องการกำหนดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสม ต่อการงคเหล่าของชุมชน และส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้งคเหล่าในงานศพให้แก่ตำบลนำร่องใน 13 อำเภอ มีรูปแบบเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พร้อมทั้งขับเคลื่อนกระบวนการ เรียนรู้งคเหล่าผ่านนโยบายระดับจังหวัด การดำเนินงานมีการขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

นายชาญเปิดเผยว่าจุดเริ่มต้นของโครงการเกิดจากการที่นายชาญเองเป็นหนึ่งในคณะนักวิจัย ของบ้านสามขาที่เริ่มต้นใช้การวิจัยเพื่อการแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชนในยุคเดียวกันกับที่ชุมชน บ้านดงเริ่มต้นโครงการงานศพงคเหล่า (พ.ศ.2545) ซึ่งการพบปะกันในเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทำให้ เกิดความคุ้นเคยและได้รับรู้ข้อมูล พัฒนาการ รวมถึงกระบวนการทำงานของชุมชนบ้านดงมาโดย ตลอด ต่อมาเมื่อตนเองได้เข้ามารับหน้าที่ผู้ประสานงานของสถาบันแสนพะญา จึง กิดแนวคิดว่า โครงการงานศพงคเหล่านั้นเป็นโครงการที่มีคุณภาพสูงต่อสังคมโดยรวม ควรได้ นำมาขยายผลใน เิงพื้นที่ (ชาญ อุทธิษะ, สัมภาษณ์, 4 กุมภาพันธ์ 2553)

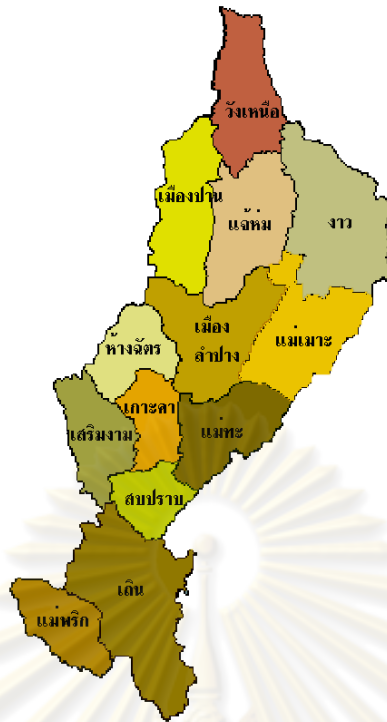
“เมื่อก็คิดว่าจะขับเคลื่อนงานศพงคเหล่าไปสู่ระดับจังหวัด ก่อก็คิดว่าตัวเก่ามีทุนอยู่พอสมควร ว่ากระบวนการทำงานเป็นจะไค ถ้าเฮายกระดับหือเป็นระดับจังหวัด ก่อจะเป็นประ โยชน์กับจาว ลำปางบ่น้อย มันบ่ได้เริ่มจากศูนย์หือบ่มีอันหยังเลย แล้วหันมิติจของก้านจ้งงานศพดีเปลี่ยนไปจาก เดิมนัก สามสิบสี่สิบปีก่อน ต่อหลังคาเรือนเก็บตั้งค์สามบาทห้าบาทก้อเพียงพอเสียดพอ แต่บะ เดียว เก็บเป็นร้อยก้อบ่พอ (เมื่อคิดว่าจะขับเคลื่อนงานศพงคเหล่าไปสู่ระดับจังหวัด ก่อคิดว่าตัวเองมีทุนอยู่ พอสมควรว่ากระบวนการทำงานเป็นอย่างไร ถ้าเรายกระดับให้เป็นระดับจังหวัด ก่อจะเป็น ประโยชน์กับชาวลำปางไม่น้อย มันบ่ได้เริ่มจากศูนย์ที่เรไม่มีอะไรเลย แล้วเห็น มิติจของการจ้งงาน ศพดีเปลี่ยนไปจากเดิมมาก สามสิบสี่สิบปีก่อนต่อหลังคาเรือนเก็บตั้งค์สามบาทห้าบาทก้อเพียงพอ เผาศพอ แต่เดี๋ยวนีเก็บเป็นร้อยก้อไม่พอ)” (ชาญ, สัมภาษณ์, 4 กุมภาพันธ์ 2553)

นายสามารถ ลอยฟ้า ปัจจุบันดำรงตำแหน่งเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดตาก เป็นข้าราชการฝ่าย ปกครองระดับสูงที่มีบทบาทสำคัญอีกคนหนึ่งในการขับเคลื่อนโครงการงานศพงคเหล่า ในขณะที่ ดำรงตำแหน่งเป็นรองผู้ว่าราชการจังหวัดลำปาง จากพื้นฐานเดิมของนายสามารถที่เป็นพัฒนากรมา ก่อน และเรียนรู้กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมกับชาวบ้านมาโดยตลอด ทำให้เป็นที่รู้จักใน กลุ่มผู้ทำงานเคลื่อนไหวเชิงสังคม นายชาญจึงได้ขอเข้าพบนายสามารถเพื่อนำเสนอที่มาและแนวทางการทำงานของสถาบันแสนพะญาให้นายสามารถเพื่อผลักดันให้เกิดการขยายผลในระดับจังหวัด จาก การพูดคุยปรึกษาหารือร่วมกัน และจากการเห็นควา มสำเร็จที่เป็นรูปธรรมของชุมชนบ้านดงและ อ.สบปราบ แนวคิดที่จะนำมาขยายผล ไปยังพื้นที่อื่นๆ ในจังหวัดเริ่มเป็นรูปร่างขึ้น จากประสบการณ์ การทำงานในภาครัฐที่ผ่านมาของนายสามารถทำให้เรียนรู้ว่า การสื่อสารโดยใช้รูปแบบสั่งการ (top-

down communication) เพียงอย่างเดียวนั้น ไม่สามารถสร้างความยั่งยืนได้ จึงได้มาร่วมคิดร่วมทำ ใช้ กลไกชุมชนระหว่างกลไกการทำงานของภาคประชาชนและภาครัฐ โดยได้นำแนวคิดโครงการ งานศพจดเล้าแสนอนาจารีก ก้อนกลีบ ผู้ว่าราชการจังหวัดลำปาง (ในขณะนั้น) ซึ่งประจวบเหมาะ กับทางจังหวัดเองก็อยู่ในระหว่างการวางแผนและกำหนดยุทธศาสตร์เพื่อทำให้จังหวัดลำปางเป็น นครแห่งความสุข จังหวัดจึงประกาศให้ “การปลอดเหล้าและการพนันในงานศพ” เป็นวาระของ จังหวัดลำปาง มี การแต่งตั้งคณะทำงานซึ่งเป็นตัวแทนจากหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องและภาค ประชาชนซึ่งมีสถาบันแสนพะญาเป็นแกนนำหลัก (การแต่งตั้งคณะทำงานมีความสำคัญ เนื่องจาก เป็นการสถาปนาให้ผู้ที่ทำงานมีความชอบธรรมในการเคลื่อนไหว ได้รับ ความเกรงใจจากผู้นำชุมชน ในพื้นที่ ในกรณีที่คณะทำงานเป็นเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ก็สามารถแบ่งเวลาจากงานประจำมาขับเคลื่อน โครงการนี้ได้โดยไม่มีปัญหาเกี่ยวกับหัวหน้าหน่วยงานหรือต้นสังกัด มีการมอบหมายให้หน่วยงานภาครัฐ สองหน่วยงาน คือ สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์และสำนักงานพระพุทธศาสนา จังหวัดลำปาง ทำหน้าที่เป็นหน่วยประสานงานร่วมกับสถาบันแสนพะญา ในปี พ .ศ.2551 สำนักงานพัฒนาสังคมได้เขียนแผนเสนอขอของบประมาณเพื่อสนับสนุนโครงการงานศพจดเล้า จำนวน 500,000 บาท ซึ่งได้รับ งบประมาณมาดำเนินการในปี พ .ศ.2552 โดยนำมาใช้ในการสร้าง ความรู้ความเข้าใจในตัวโครงการและจัดงานมหรรมจดเล้าในงานศพจังหวัดลำปาง (รายละเอียด ของงานมหรรมซึ่งเป็นสื่อกิจกรรมนั้น จะกล่าวถึงในหัวข้อองค์ประกอบในกระบวนกาสื่อสารเพื่อ ขยายผล) ส่วนสำนักงานพระพุทธศาสนาจะมีบทบาทสำคัญในการช่วยสถาบันแสนพะญาในการ ประสานงานไปยังองค์กรสงฆ์ทุกแห่งในจังหวัดเพื่อร่วมกันกำหนดนโยบายในของส่วนองค์กรสงฆ์ เพื่อสนับสนุนโครงการ (ชาญ, สัมภาษณ์, 4 กุมภาพันธ์ 2553, สามารถ ลอยฟ้า, สนทนากลุ่ม, 21 มีนาคม 2552, กรพินธ์ วงศ์เจริญ, สัมภาษณ์, 27 มกราคม 2553, สุเมธ วัจระออม, สัมภาษณ์, 19 มกราคม 2553)

อย่างไรก็ดี นายสามารถมีความคิดว่ามาตรการภาครัฐนั้นเป็นเพียงมาตรการระยะสั้น แต่ กลไกภาคประชาชนเป็นปัจจัยสำคัญที่จะสร้างความยั่งยืน ต้องเน้นการทำเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่อง การจดเล้างานศพระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งได้แก่ภาครัฐและภาคประชาชน(สามารถ, สนทนากลุ่ม 21 มีนาคม 2552) ในขณะเดียวกัน การสนับสนุนด้านงบประมาณภาครัฐยังขาดความต่อเนื่อง เพราะ ต้องเสนอขอของบประมาณแบบปีต่อปี เจ้าหน้าที่ภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องมีความเห็นว่า ทางออกหนึ่งที่เป็นไปได้คือการที่สถาบันแสนพะญาได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นองค์กรสาธารณประโยชน์เพื่อจะได้ สามารถใช้เงินกองทุนจากโครงการพัฒนาสังคมได้ (กรพินธ์, สัมภาษณ์, 27 มกราคม 2553) ล่าสุด ในเดือนกุมภาพันธ์ พ .ศ.2554 สถาบันแสนพะญาได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นองค์กรสาธารณะ ประโยชน์เรียบร้อยแล้ว

ภาพที่ 9.1: แผนที่จังหวัดลำปาง

ที่มา: ลำปางสามคอตเน็ต, 2552 : ออนไลน์

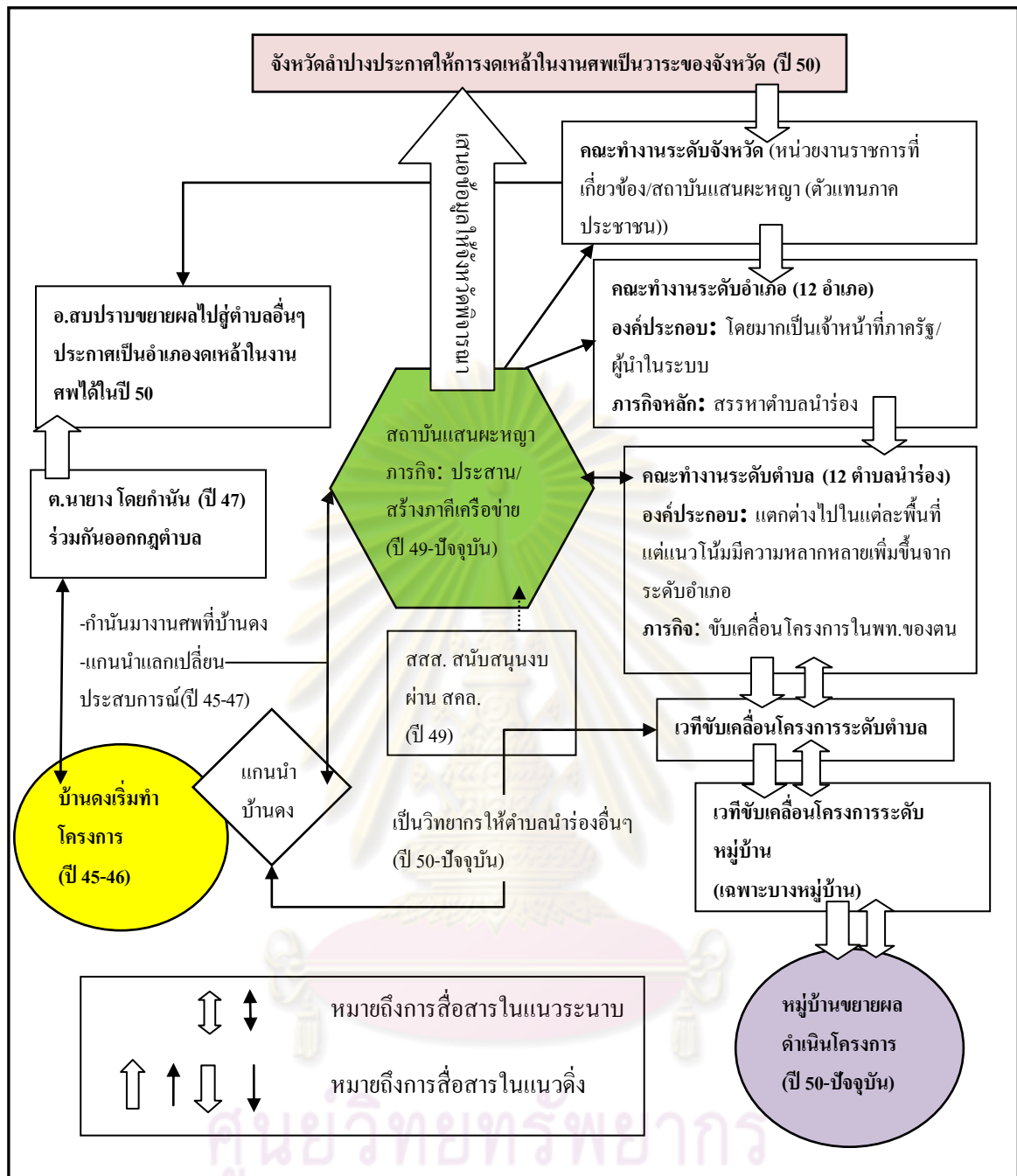
กลไกหลักเพื่อเคลื่อนงานในแต่ละพื้นที่คือการเข้าไปจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อหวังผลนำไปสู่การทำเวทีประชาคมเพื่อคัดเลือกผู้นำในงานศพในแต่ละตำบลนำร่อง เจ้าหน้าที่ภาครัฐที่เป็นเจ้าหน้าที่ปกครองระดับสูงจะทำบทบาทหลักในการนำโครงการวาระงานศพดเคหล้าเข้าเป็นวาระหนึ่งในการประชุมหน่วยงานระดับอำเภอ แสดงออกให้เจ้าหน้าที่ภาคส่วนต่างๆ รับรู้ว่าการดังกล่าวเป็นวาระของจังหวัดเพื่อประชาสัมพันธ์ขอความร่วมมือจากทุกหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องและประสานงานกับแต่ละเจ้าหน้าที่ในพื้นที่เพื่ออำนวยความสะดวกให้สถาบันเสนาะพญาก่อนการเข้าไปจัดเวที ส่วนบทบาทหลักในการวางแผนจัดเวทีและดำเนินการเวทีระดับตำบลจะเป็นบทบาทของสถาบันเสนาะพญา ซึ่งจะเข้าไปพูดคุยสร้างความเข้าใจกับคนในพื้นที่ แสวงหาความร่วมมือและผลักดันให้เกิดคณะทำงานระดับตำบลเพื่อรับช่วงสานงานในแต่ละตำบลนำร่องต่อไป

เจ้าหน้าที่ภาครัฐอื่นๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเคหล้าในระดับปฏิบัติการโดยมากจะเป็นเจ้าหน้าที่ภาครัฐที่ทำงานอยู่ในชุมชน เนื่องจากที่ท่ามกมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงโดยตรง (directly involved) กับโครงการงานศพดเคหล้า และเป็นผู้ที่มีความมุ่งมั่นต้องการทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในพื้นที่ดีขึ้น โดยมากจะเป็นเจ้าหน้าที่สาธารณสุข พัฒนาการ และมีส่วนที่เป็นข้าราชการครูในพื้นที่

สำหรับกระบวนการบริหารจัดการโครงการงานศพดเหล่าของสถาบันแสนพะญา จากการวิเคราะห์เอกสารการวางแผนงานและสรุปผลการประชุมในช่วง ปี พศ.2551 ผู้วิจัยพบว่าภารกิจหลักของสถาบันแสนพะญาคือการสร้างภาคีเครือข่ายการเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าให้เกิดขึ้นในพื้นที่ตำบลนำร่อง รวมถึงการหาแนวทางการขยายผลจากตำบลนำร่องไปสู่ตำบลอื่น ดังนั้น ในแผนกิจกรรมหลักที่ปรากฏจึงเป็นการทำเวทีชี้แจงโครงการเพื่อสร้างเครือข่ายระดับแกนนำ และการขยายงานไปสู่พื้นที่ต่างๆ มีการวางแผนงานการดำเนินโครงการ ประกอบด้วยเป้าหมายที่ต้องการในแต่ละช่วงเวลา แผนกิจกรรมในระยะต่างๆ และแนวทางการประเมินผลงาน และเนื่องจากโครงการนี้เป็นโครงการที่ได้รับเงินสนับสนุนจาก สสส. จึงมีการทำรายงานสรุปผลการดำเนินโครงการตามช่วงเวลาเขียนไว้ในแผนงาน (6 เดือน) เพื่อรายงานต่อแหล่งทุนเป็นระยะๆ ในเอกสารที่รายงานแหล่งทุนจะมีการเปรียบเทียบผลผลิต(output) ที่ต้องการและผลลัพธ์ (result) ที่เกิดขึ้นจริง

ข้อมูลเอกสารอีกส่วนหนึ่งคือข้อมูลเอกสารการประชุมระดับแกนนำที่สถาบันแสนพะญาจัดขึ้น ซึ่งจะมีข้อมูลจากการบอกเล่าของแกนนำเกี่ยวกับ การจัดเวทีในระดับชุมชนหรือระดับตำบลของตนมานำเสนอต่อผู้เข้าร่วม แต่ข้อมูลเหล่านี้มีลักษณะแยกส่วน ตามระยะเวลาที่จัดการประชุม และยังไม่ได้รับการสังเคราะห์เพื่อให้เห็นภาพรวมของกระบวนการทั้งหมด ผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูลเหล่านี้และนำมาผนวกกับการสังเกตการณ์ในพื้นที่จริง การพูดคุยสอบถาม รวมถึงสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้อง ก่อนจะนำมาสรุปเป็นรูปแบบการเคลื่อนงานในแต่ละอำเภอ ตามที่ปรากฏในหัวข้อที่ 2 หน้า 391 และประมวลออกมาเป็นแผนภาพแสดงกระบวนการและกลไกการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าจากชุมชนบ้านดงไปสู่ระดับจังหวัด จนส่งผลให้เกิดการขับเคลื่อนในตำบลนำร่องของแต่ละอำเภอ ดังภาพที่ 9.2 หน้า 391

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 9.2: กระบวนการและกลไกการขับเคลื่อนโครงการงานศพดงจากชุมชนบ้านดงไปสู่ระดับจังหวัด

2. การเคลื่อนงานในแต่ละอำเภอ

ในหัวข้อนี้จะได้กล่าวถึงวิธีการเคลื่อนงานในแต่ละอำเภอ รวมถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น ดังต่อไปนี้

2.1 อำเภอสบปราบ อำเภอสบปราบตั้งอยู่ที่ทิศใต้ของจังหวัดลำปาง เป็นอำเภอที่ตั้งของชุมชนบ้านดงและเป็นอำเภอที่ประกาศว่าเป็นอำเภอดงดูแลสุขภาพเป็นอำเภอแรกของจังหวัด ใน

ปี พ.ศ.2550 แบ่งการปกครองเป็น 4 ตำบล มีประชากร 28,424 คน จำนวนครัวเรือน 7,501 ครัวเรือน (ลำปางร้อยแปด, 2552 : ออนไลน์) อ.สบปราบอยู่ห่างจากเมืองลำปางเป็นระยะทาง 54 กิโลเมตร

วิไลลักษณ์ อยู่สำราญ (2550: 8-15) ระบุว่า การขยายผลความสำเร็จของโครงการงานศพงดเหล้าจากชุมชนบ้านดงไปสู่อำเภอสบปราบนั้น เกิดขึ้นจากการที่นายโรจน์ อุดกัณฑ์ กำนัน ต.นายาง อ.สบปราบ ได้เดินทางไปร่วมงานศพงานหนึ่งของชุมชนบ้านดงในปี พ.ศ.2547 เมื่อเห็นการปฏิบัติของชาวบ้านดงแล้วเกิดความสนใจ ประกอบกับในช่วงเวลาดังกล่าวชาวบ้านใน ต.นายาง ก็ได้รับผลกระทบจากปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ จึงทำให้เกิดแรงบันดาลใจนำแนวคิดงานศพงดเหล้ามาขยายผล

“ผมไปเห็นงานศพที่บ้านดง เห็นว่าเป็นระเบียบเรียบร้อยดี ผิดกับที่อื่น อ. ย่างที่อื่นมักไปเจอคนเมา งานศพเป็นงานชาวบ้านๆ เป็นงาน โศก แต่กลับเฟลิดเฟลิดกัน ซึ่งไม่เหมาะสม ” (โรจน์ อุดกัณฑ์, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2552)

นายโรจน์ได้นำสิ่งที่พบเห็นมาปรึกษาหารือกับพระครูโสภณจริยานุวัตร เจ้าคณะอำเภอสบปราบ เพื่อขอความร่วมมือจากฝ่ายสงฆ์ และต่อมาก็ได้คุยกับคณะกรรมการหมู่บ้าน ซึ่งทุกคนก็เห็นด้วย ดังนั้น ประมาณ พ.ศ.2547 จึงเริ่มต้นทดลองทำที่หมู่บ้านนายาง ซึ่งเป็นหมู่บ้านของตัวเอง โดยการพูดคุยทำความเข้าใจกับชาวบ้านในชุมชนหลายครั้ง เนื่องจากคนบางส่วนของหมู่บ้านได้แสดงความคิดเห็นต่อต้านในที่ประชุมหมู่บ้าน แต่นายโรจน์ใช้วิธีการขอร้องแบบละมุนละม่อม ก่อนที่จะทำประชาคมหมู่บ้าน และออกแนวปฏิบัติระดับหมู่บ้าน ซึ่งมีสาระสำคัญคืองานใดที่มีการเลี้ยงเหล้าในงานศพ พระสงฆ์จะไม่รับนิมนต์ไปประกอบพิธีกรรมทางศาสนา อีกทั้งคนในชุมชนจะไม่ร่วมกิจกรรมต่างๆ ในงานศพ

“เอาอย่างนี้ก็แล้วกัน ผมว่า .. ผมก่อบได้ห้ามท่านชาย ผมขอเฉพาะในงานชาวบ้านเดียว งานอื่นก่อบได้ว่ากัน ตอนหลังก็เริ่มมีเสียงว่าดีเหมือนกันละ..ทำแบบนี้ บ่ได้มีคนมาเหล้าเดินดูปิดดูเปิดไปวางผ้า (เอาอย่างนี้ก็แล้วกัน ผมว่า .. ผมก็ไม่ได้ห้ามท่านชาย ผมขอเฉพาะในงานชาวบ้านเดียว งานอื่นก็ไม่ได้ว่ากัน ตอนหลังก็เริ่มมีเสียงว่าดีเหมือนกันนะ ..ทำแบบนี้ บ่ได้มีคนมาเหล้าเดินดูปิดดูเปิดไปวางผ้าบังสุกุล)” (โรจน์, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2552)

เมื่อเห็นความสำเร็จในเบื้องต้น นายโรจน์จึงได้เชิญคณะทำงาน ผู้ใหญ่บ้านของหมู่บ้านอื่นๆ มัคทายก รวมไปถึงนิมนต์พระสงฆ์ ใน ต.นายาง มาพูดคุยปรึกษาหารือกันที่โรงเรียนไตรมิตรสามัคคี ชุมชนบ้านดง พร้อมทั้งเชิญแกนนำโครงการของชุมชนบ้านดงให้มาเป็นวิทยากร

นำเสนอเรื่องราวและกระบวนการของชุมชนบ้านดงให้กับที่ประชุมเพื่อสร้างความเข้าใจ ผู้นำจากบางหมู่บ้านก็เห็นว่าทรงดเกล้าในงานศพนั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก และผู้นำจากหนึ่งหมู่บ้านไม่เห็นด้วย โดยระบุว่างานศพของหมู่บ้านตนนั้นจะต้องมีเกล้าเป็นองค์ประกอบในการทำงานตั้ง ซึ่งนายโรจน์ก็ชี้แจงว่าการมีเกล้าเป็นองค์ประกอบของพิธีกรรมนั้นถือเป็นข้อยกเว้น แต่สิ่งที่ตำบลเรากำลังจะริเริ่มคือการงดเกล้าในงานศพ โดยให้เหตุผลว่างานศพเป็นงานที่เจ้าภาพไม่ได้เตรียมการล่วงหน้า นอกจากนี้การงดเกล้าก็ก่อให้เกิดอุบัติเหตุเสียหายทั้งชีวิตและทรัพย์สิน ในช่วงท้ายของการประชุม นายโรจน์ได้เสนอให้แต่ละหมู่บ้านลองนำไปพูดคุยเสนอ ในหมู่บ้านของตนดูก่อน และบอกว่าหมู่บ้านใดที่สามารถทำได้ก็จะกลายเป็นแรงบันดาลใจให้หมู่บ้านอื่นทำตาม นอกจากนี้ นายโรจน์ยังกำหนดให้การงดเกล้าในงานศพเป็นวาระสำหรับการพูดคุย ของตำบลหลังการประชุมประจำเดือนของอำเภอเสร็จสิ้น ซึ่งทุกหมู่บ้านก็เห็นด้วย

การดำเนินการลำดับถัดไป ผู้ใหญ่บ้านของแต่ละหมู่บ้านได้กลับไปจัดเวทีประชาคมในหมู่บ้านของตน ผลของการประชาคมหมู่บ้านปรากฏว่าแทบทุกหมู่บ้านเห็นด้วย กับแนวคิงานศพงดเกล้า มีเพียงสอง หมู่บ้านที่ไม่เห็นด้วย เหตุผลเป็นเพราะหมู่บ้านเหล่านั้นคนในหมู่บ้านมีฐานะค่อนข้างดี มีทัศนคติว่าการเลี้ยงเกล้าเป็นประเพณีที่สืบทอดมานาน และผู้นำอธิบายแนวคิดได้ไม่ชัดเจนพอ ซึ่งนายโรจน์ ก็แก้ไขปัญหาโดยการเข้าร่วมประชุมกับหมู่บ้านดังกล่าวเพื่อสร้างความเข้าใจ ประกอบกับเมื่อเวลาผ่านไป ในขณะที่หมู่บ้านอื่นๆ ไม่มีการเลี้ยงเกล้า ส่งผลให้หมู่บ้านที่ไม่เห็นด้วยก็ค่อยๆ งดการเลี้ยงเกล้าในงานศพไปเองในที่สุด

สำหรับแนวทางในการดำเนินการของแต่ละหมู่บ้าน ใช้หลักการสร้างความเข้าใจ ให้เหตุผล ผ่าน การบูรณาการการใช้สื่อ ทั้ง การพูดคุยในเวทีประชุมประจำเดือนของหมู่บ้าน ประชาสัมพันธ์ผ่านเสียงตามสาย นำแผ่นป้ายงดเกล้าในงานศพไปติดเมื่อมีงานศพ เพื่อให้ชุมชนรับทราบโดยทั่วกัน มีการขอความร่วมมือจากพระสงฆ์เพื่อเทศน์สั่งสอนและเตือนสติชาวบ้านในชุมชน และระบุว่าจะไม่รับนิมนต์สำหรับงานศพที่มีการเลี้ยงเกล้า นอกจากนี้ แกนนำที่ขับเคลื่อนโครงการก็ปฏิบัติตัวเป็นแบบอย่าง ใช้หลักของความยืดหยุ่น ใ ม่บีบบังคับอย่างเข้มงวดจนสุดขีด ทั้งนี้ ในระยะแรกก็มีการฝ่าฝืน เช่น แอบดื่มเกล้าโดยนำเกล้าใส่ในเหยือกน้ำแข็ง ซึ่งแกนนำโครงการก็แก้ปัญหาโดยการเข้าไปตักเตือน และนายโรจน์ในฐานะกำนัน ก็ได้สอดส่องและตักย้ำในงานศพทุกงาน โดยขอเรื่องแขกทุกคนมิให้ขอเกล้าจากเจ้าภาพ ผนวกกับพระสงฆ์ก็ได้ยื่นเรื่องการงดเกล้าในงานศพในการเทศน์ธรรมด้วยอย่างสม่ำเสมอ

“งานศพหมู่สิบ งานศพพ่อผู้อำนวยการ โรงเรียน จะเลี้ยงเหล้ากัน ผมก้อบอกว่าบ่ทำยะ เพราะเรามีมติแล้ว เราแขวนป้ายแล้ว บอกเป็น ไปเถอะ ว่าบ้านเรามีมติจะอู้ กว่าเฮาจะสำเร็จมาได้บู้ ใช้ธรรมดา คนหลายปากหลายเสียง คนตั้งชิ บหมู่บ้านมาอู้มาตกลงกัน (งานศพหมู่สิบ งานศพพ่อผู้อำนวยการ โรงเรียน จะเลี้ยงเหล้ากัน ผมก็บอกว่าไม่ควรทำ เพราะเรามีมติแล้ว เราแขวนป้ายแล้ว

บอกเค้า (แขกที่มาร่วมงาน) ไปเถอะ ว่าบ้านเรามีมติแบบนี้ กว่าจะสำเร็จมาได้ไม่ใช่ธรรมดา คนหลายปากหลายเสียง คนทั้งสิบหมู่บ้านมาคุยมาตกลงกัน” (โรจน์, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2552)

เมื่อทุกหมู่บ้านในต.นายางได้ดำเนินกิจกรรมงดเหล้าในงานศพมาเป็นระยะเวลาประมาณปีเศษ คณะทำงานระดับตำบลได้ร่วมกันออกกฎของตำบลเพื่อใช้เป็นบรรทัดฐานและแนวทางปฏิบัติร่วมกันของคนทั้งตำบล ซึ่งกฎของตำบลก็มีที่มาจากระเบียบของทั้งสิบหมู่บ้านใน ต.นายาง นั่นเอง รายละเอียดของกฎตำบลมีดังนี้

1. การงดเหล้าในงานศพเป็นแนวปฏิบัติของงานศพทุกงานในต.นายาง หมายความว่าเจ้าภาพจะต้องไม่เลี้ยงเหล้าผู้ที่มาร่วมงาน หากเจ้าภาพไม่ปฏิบัติตามมติดิกติกาของประชาคมหมู่บ้านและต.นายาง จะได้รับโทษ คือ ชาวบ้านในหมู่บ้านจะไม่ไปร่วมงานศพนั้นๆ โดยเด็ดขาด

2. ชาวบ้านที่มาร่วมงานต้องไม่รบกวนเจ้าภาพในการดื่มเหล้า หรือซื้อแล้วนำมาดื่มในงานศพ โดยเด็ดขาด แต่ถ้าซื้อแล้วต้องดื่มห่างจากบ้านที่จัดงาน 3 หลังนับจากบ้านที่จัดงานนั้นๆ ถ้าไม่ปฏิบัติตามกฎกติกาจะได้รับโทษโดยการที่งานศพนั้นๆ จะไม่ได้รับการช่วยเหลือจากชาวบ้าน

3. ชาวบ้านที่มาร่วมงานจะต้องเป็นการช่วยเหลือกันจริงๆ ต้องไม่นำอาหาร เครื่องดื่มที่เจ้าภาพจัดมาบริการผู้มาร่วมงานออกจากบริเวณงานศพ โดยเด็ดขาด ถ้าไม่ปฏิบัติตามกฎ กติกาจะได้รับโทษโดยถูกตัดออกจากการเป็นสมาชิกฌาปนกิจ

4. งดเล่นการพนันทุกชนิดในงานศพ

5. การช่วยเหลืองานในหมู่บ้าน เช่น การพัฒนาต่างๆ เป็นต้น แต่ละครัวเรือนต้องส่งตัวแทนเข้าร่วมไม่น้อยกว่า 1 คน หากครัวเรือนใดไม่ปฏิบัติตามจะต้องเสียค่าปรับ 100 บาทต่อวัน

เมื่อ ต.นายาง ประสบความสำเร็จในการงดเหล้าในงานศพได้ระยะหนึ่ง ต่อมา อำเภอก็ได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้น นายอำเภอคนแรกที่เข้ามามีส่วนร่วมกับโครงการงานศพงดเหล้าก็คือนายสมนึก ปราโมกษ์ชน ซึ่งเกษียณ ณาอยุธยาชการไปตั้งแต่ปลายปี พ.ศ.2547 โดยในขณะที่ดำรงตำแหน่งนายอำเภอสปรอบอยู่นั้น นายสมนึกได้ประชุมผู้นำชุมชนจากตำบลอื่นๆ มาปรึกษาหารือกัน โดยให้นายโรจน์นำเสนอผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นใน ต.นายาง จนเกิดความเห็นพ้องต้องกันว่าโครงการดังกล่าวเป็นโครงการที่ดี และมีการวาง (ร่าง) แนวปฏิบัติระดับอำเภอขึ้นในยุคของนายอำเภอสมนึกนี้เอง (โรจน์, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2552)

ต่อมาในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2547 นายศรีโรจน์ นิมมานพัชรินทร์ ได้ย้ายมาเป็นนายอำเภอสปรอบต่อจากนายสมนึก เมื่อย้ายมาอยู่ในพื้นที่ก็ได้เข้าพื้นที่เพื่อศึกษาข้อมูลด้านปัญหาสังคมของชุมชนและได้รับรู้เกี่ยวกับการดำเนินงานโครงการงานศพงดเหล้าของ ต. นายาง และตระหนักถึงคุณค่าของโครงการและความสอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาอำเภอจึงได้สานต่อโครงการดังกล่าวต่อจากนายสมนึกในขณะเดียวกันก็ได้รับการประสานความร่วมมือจากสถาบันเสนาหะหญิง

มีการเรียกประชุมกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และส่วนราชการในพื้นที่เพื่อพูดคุยวางแผนงานในการดำเนินงาน ควบคุมกับการยกชุมชนบ้านดงขึ้นเป็นกรณีศึกษา

“เราเอาวิทยากรของบ้านดงมาถ่ายทอด แต่ในหมู่บ้านที่เราขยายผล ผมเองได้นำเสนอให้กับหมู่บ้านอื่นๆ ว่านี่เป็นเรื่องที่ดี เพราะฉะนั้นทุกหมู่บ้านควรจะทำ แต่เราก็ไม่ได้บอกว่าคุณต้องทำ แต่เราในฐานะที่เป็นนายอำเภอพูดอย่างนั้น เรา เชื่อว่าผู้นำชุมชนก็ต้องรับลูกแล้ว ส่วนจะทำได้สำเร็จมากน้อยเพียงใด เร็วช้าแค่ไหนเราไม่ว่า แต่เราต้องการขยายความคิดนี้ให้กับชุมชน” (ศรีโรจน์ นิมมานพัชรินทร์, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2552)

ในภายหลัง เมื่อ สรสร้างกระแสได้ระยะหนึ่งแล้ว ต่อมาพบว่าแต่ละตำบลได้วางแผนปฏิบัติของตำบลขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่ก็มีแนวทางเหมือนกับ (ร่าง) แผนปฏิบัติของอำเภอที่มีมาก่อนหน้านี้ โดยแนวปฏิบัติของแต่ละตำบลมีสาระสำคัญที่คล้ายคลึงกัน ดังต่อไปนี้

1. ในงานศพจะ ไม่มีการเลี้ยงเหล้าและเครื่องดื่มอื่นๆ ที่มีแอลกอฮอล์ โดยเจ้าภาพจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบในกรณีที่พบการเลี้ยงเหล้า
2. งดเล่นการพนันทุกชนิดในงานศพ มิฉะนั้นจะมีโทษตามกฎหมาย
3. ห้ามบุคคลที่เมาสุราหรือดื่มเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ขับขีรถทุกชนิดโดยเด็ดขาด
4. ผู้ที่ขับขีรถจักรยานยนต์ รถยนต์ ต้องปฏิบัติตามกฎจราจร โดยเคร่งครัด เช่น เปิดไฟใส่หมวกกันน็อค คาดเข็มขัดนิรภัย ปฏิบัติตามคำแนะนำ ป้ายประกาศ หรือสัญญาณจราจร เป็นต้น
5. ให้ถือปฏิบัติตามกฎของตำบลแต่ละตำบลที่อาศัยอยู่ตามที่กำหนดเป็นกติกากไว้

นอกจากการดำเนินการดังที่ได้กล่าวไปแล้ว อ.สบปราบยังได้จัดให้มีการทำประชาคมอำเภอขึ้นในวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ.2549 ณ ศาลาประชาคมอำเภอสบปราบ โดยมีเป้าหมายเพื่อหาแนวทางในการตรวจสอบกลิ่นกรองพื้นที่ให้แน่ชัดก่อนการประกาศเป็นอำเภอเดเหล้าในงานศพ

ในการประชุมกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ประจำเดือนมกราคม พ.ศ.2550 ทางอำเภอได้มอบหมายให้กำนันและผู้ใหญ่บ้านในแต่ละพื้นที่ตรวจสอบพื้นที่และข้อมูลของทั้ง 46 หมู่บ้านว่ายังมี การเลี้ยงเหล้าในงานศพหรือไม่ หลังจากนั้นให้รายงานผลให้นายอำเภอทราบในการประชุมประจำเดือนทุกเดือน นอกจากนี้อำเภอสบปราบยังมีการออกคำสั่งที่ 66/2550 ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2550 เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการตรวจสอบประเมินผลการดำเนินงานตามโครงการ “งดเหล้าในงานศพ” โดยคณะกรรมการประกอบด้วย กำนัน รองนายก อบต.ที่นายก อบต.มอบหมาย ประธานกลุ่มพัฒนาสตรีตำบล (กพสศ.) และประธานอาสาสมัครสาธารณสุขประจำตำบล คณะทำงานชุดนี้มีหน้าที่ติดตามประเมินผลกาทำเนินโครงการว่ายังมีการดื่มเหล้าในงานศพหรือไม่ โดยใช้วิธีไขว่กันประเมินผล

และตรวจสอบ ได้แก่ ตำบลนางกับตำบลแม่กัวะ และตำบลสบปราบกับตำบลสมิขิคนายศรีโรจน์ ได้ให้ความสำคัญกับการติดตามประเมินผลเป็นอย่างดี

“ถ้ายังไม่ปลดเหล่าจริงๆ ผมก็งั้น (รับรองว่าเป็นหมู่บ้านปลดเหล่า) ไม่ได้เหมือนเราไปโกหกเขา ก็คุยกันในที่ทีมงานของอำเภอว่าจะตรวจกันอย่างไร จึงตั้งทีม สลับกันตรวจสอบ แล้วเราก็ติดตามในที่ประชุมกำนันผู้ใหญ่บ้าน ว่าในตำบลนี้มีงานศพกี่งาน ตำบลอื่นที่ไปตรวจสอบพบอะไรบ้าง ใช้เวลาประมาณสามถึงสี่เดือนกว่าเราจะมอบป้ายหมู่บ้านรุ่นแรก เหมือนแอบไปดู ไปสังเกตการณ์ แต่ไม่ใช่ถึงขั้นเหมือนกับไปตรวจสถานบริการอย่างนั้นนะครับ ” (ศรีโรจน์, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2552)

“นายอำเภอเน้นเรื่องการเอ็กซ์เรย์ บอกว่าจะแจกป้ายเลย.ผมคงให้ไม่ได้ ให้ไปประเมินก่อนว่าตำบลไหนที่จริงจังบ้าง อย่างคร่าวแล้วหมู่ 12 เลี้ยง เอรายชื่อไปยื่นให้นายอำเภอ นายอำเภอก็เรียกหมู่ 12 ไป บอกว่า หมู่บ้านอื่นทำได้แล้ว ถ้าหมู่ 12 ยังทำไม่ได้ผมก็ไม่เชิญผู้ว่ามาแจกป้าย (หมู่บ้านงคเหล่า) หือเนื้อถ้าปลดเหล่าจริงๆ เอาจนมั่นใจถึงจะให้ป้าย” (โรจน์, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2552)

ซึ่งการไขว่กันประเมินผลและตรวจสอบนั้น นอกเหนือจากผู้ไปประเมินจะต้องมีข้อมูลเกี่ยวกับงานศพดังกล่าวแล้ว ผู้ประเมินซึ่งเป็นคนของแต่ละหมู่บ้านจะมีการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไปด้วย ไม่ได้ใช้เฉพาะตัวผู้นำเป็นผู้ประเมินเพียงกลุ่มเดียว เนื่องจากผู้นำ เป็นคนที่คนในชุมชนรู้จักมักคุ้นเป็นอย่างดี จึงมักมีการหลบเลี่ยงได้ง่าย

“การช้หมูต้องรู้ข้อมูล โดยหนา ศพนางนี้เอาศพ ไว้ก็กิน ตั้งแต่วันที่เท่านั้นถึงวันที่เท่านั้น เสียเมื่ออายุเท่าใด เสร็จแล้วเป็นจะไปปิดฝอในใบมรณะของทะเบียนว่าตรงก้อ ตัว ไปช้หมูอยู่บ้าน หรือไปช้หมูแต่ นายอำเภอ รอบคอบขนาด ละเอียดขนาด (การช้หมูต้องรู้ข้อมูลด้วยนะ ศพนางคนนี้ตั้งศพไว้ก็กิน ตั้งแต่วันที่เท่า นั้นถึงวันที่เท่านั้น ตายเมื่ออายุเท่าใด เสร็จแล้วนายอำเภอจะไปตรวจดูข้อมูลในใบมรณบัตรของทะเบียนว่าตรงมัย ตัวเอง (คนประเมิน) ไปช้หมูอยู่ที่บ้าน หรือไปตรวจสอบจริงๆ นายอำเภอรอบคอบมาก ละเอียดมาก)” (โรจน์, สัมภาษณ์, 15 ธันวาคม 2552)

ต่อจากนั้น อำเภอได้จัดทำป้ายหมู่บ้านงคเหล่าในงานศพ และได้เริ่มมอบให้กับผู้นำหมู่บ้าน/ตำบลที่สามารถดำเนินโครงการได้อย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ.2550 เป็นต้นมา เพื่อเป็นการกระตุ้นหมู่บ้านอื่นๆ ให้เกิดแรงผลักดันทำให้สำเร็จในหมู่บ้านของตน จนกระทั่งสามารถมอบป้ายหมู่บ้านงคเหล่าในงานศพครบทั้ง 46 หมู่บ้านในเดือนกันยายน พ.ศ.2550 พร้อมทั้ง

ประกาศว่า อ.สบปราบเป็น “อำเภอจดเหล่าในงานศพ” แห่งแรกของ จ.ลำปาง (ประเด็นนี้สะท้อนว่า การขยายผลในพื้นที่อำเภอสบปราบนั้น เน้นกระบวนการทดลองทำงานได้ผลประจักษ์ แล้วจึงมีการ สื่อสารด้วยสัญญา (ป้าย) ในภายหลัง)

ความสำเร็จที่เกิดขึ้นในระดับอำเภอของอำเภอสบปราบนั้น มีองค์ประกอบสำคัญ 5 ประการ ได้แก่ (ศรีโรจน์, สนทนากลุ่ม, 21 มีนาคม 2552, ชาญ อุทริยะ และคณะ, 2551: 9-10)

1. การใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ กล่าวคือ คนในชุมชนจำเป็นต้องได้สัมผัสประสบการณ์จริง จึงจะเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เมื่อมีการนำข้อมูลที่เปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างระหว่าง งานศพที่มีเหล่าและงานศพที่ไม่มีเหล่าก็ทำให้คนในชุมชนเกิดความเข้าใจและความตระหนัก
2. ความศรัทธาในพุทธศาสนาและความเชื่อมั่นในแกนนำของคนในชุมชนซึ่งเป็นจุดที่รวมคน รวมความคิด และรวมพลังการปฏิบัติ
3. คุณสมบัติเชิงบวกของผู้นำชุมชนซึ่งมีความมุ่งมั่น พุดจริงทำจริง และยังเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติ
4. การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วม (การแสดงความคิดเห็นในเวทีประชาคม การลงมือปฏิบัติ และการตรวจสอบประเมินผล)
5. การบูรณาการการทำงานร่วมกันของภาคส่วนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน ภาคประชาชน และองค์กรศาสนา

2.2 อำเภอเมือง อำเภอเมืองลำปาง มีตำบลนิคมพัฒนาเป็นตำบล ผู้นำร้องในการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเหล่า ต.นิคมพัฒนามีประชากร 5,139 คน จำนวนครัวเรือน 1,677 ครัวเรือน (ไทยตำบลดอทคอม, 2552 : ออนไลน์) ถือเป็นชุมชนใหม่ที่อพยพมาจาก อ.แจ้ห่ม เพื่อตั้งรกรากในปี พ.ศ.2514 จึงเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายของคนมากพอสมควร มีหมู่บ้าน 14 หมู่บ้าน มีการผลิตเหล่าเสรีในชุมชน ทำให้พบว่าการดัดเหล่ากลายเป็นที่นิยม ไม่เว้นแม้แต่ในกลุ่มเยาวชน รวมทั้งคนทั่วไป ก่อนที่จะมีการจัดทำโครงการงานศพจดเหล่านั้น ในอดีต ผู้คนจะคุ้นเคยกับบรรยากาศของการสังสรรค์ที่ปรากฏทั้งในงานบุญและงานอวมงคล

บริบทของการจัดพิธีกรรมงานศพของ ต.นิคมพัฒนา ก่อนทำโครงการนั้น พบว่าเหล่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ทันทิที่รู้ว่ามิใช่ชีวิต จะมีการถามไถ่กันว่าได้มีการจัดเตรียม เหล่าไว้รับรองแขกหรือแล้วหรือยัง เจ้าภาพจะนำเหล่ามาเลี้ยงนับตั้งแต่วันแรกที่ต้องมีการจัดเตรียม ทั้งสถานที่และข้าวของเครื่องใช้ต่างๆ ซึ่งชาว ต.นิคมพัฒนา ส่วนใหญ่นิยมตั้งศพไว้ที่บ้าน ไม่นำไปไว้ที่วัด ค่าใช้จ่ายสืบเนื่องจากเหล่ามีตั้งแต่หลักพันถึงหมื่นบาท นอกจากนี้ ยังนิยมให้มี การบรรเลงดนตรีของวงดนตรีพื้นเมืองประยุกต์ในคืนวันดา กล่าวคือมีทั้งการบรรเลงปี่พาทย์อ่อนหน้าทีพระสงฆ์จะสวดศพ ภายหลังที่พระสงฆ์เดินทางกลับ ก็จะเป็นการเล่นดนตรีแบบประยุกต์ มีทั้งนักร้องและแดนเซอร์ ทำให้บรรยากาศของงานศพคล้ายกับงานเฉลิมฉลอง ซึ่งค่าจ้างวงดนตรีในลักษณะนี้ มี

ค่าใช้จ่ายต่อครั้งประมาณ 4,000-10,000 บาท (สง่า วงศ์สา, สัมภาษณ์, 13 มกราคม 2553) ภายใต้บริบทดังกล่าว ทำให้ในอดีตก่อนทำโครงการงานศพจดเหล่า ภาพของคนที่ยืมเหล่าในบริเวณงานศพจึงเป็นเรื่องปกติ บางครั้งผู้ที่ยืม เหล่าก็นอนหลับอยู่ในบริเวณงานนั่นเอง สำหรับเหตุผลที่ต้องยืมเหล่าในงานศพ ก็เนื่องจากเห็นว่ามีการเลี้ยงแบบนี้นี้มาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ ทำให้คนส่วนใหญ่เห็นว่าเป็นประเพณีปกติ อีกส่วนหนึ่งก็มีความเชื่อว่าการเลี้ยงเหล่าทำให้มีผู้มาร่วมงานและอยู่เป็นเพื่อนเจ้าภาพอย่างคับคั่งตลอดทั้งคืน ทำให้เจ้าภาพไม่ว้าเหว่ (อุไร วงศ์สา, สัมภาษณ์, 13 มกราคม 2553) ที่ผ่านมานั้น ถึงแม้ว่าเจ้าภาพบางรายจะมีฐานะยากจนเพียงไรก็ยังมีการเลี้ยงเหล่าเสมอ โดยพ่อค้าจะเสนอให้นำเหล่ามาเลี้ยงในงานศพก่อน แล้วค่อยจ่ายเงินหลังจากงานเสร็จสิ้น ค่าใช้จ่ายสำคัญอีกส่วนหนึ่งในงานศพก็คือค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับปราสาทศพ ซึ่งมีราคาตั้งแต่ 5,000-10,000 บาท ซึ่งคนในชุมชนถือว่าเป็นสิ่งแสดงฐานะหน้าตาของผู้ตายและครอบครัวเจ้าภาพ

“ตั้งแต่สมัยผมยังไม่เป็นผู้ใหญ่บ้าน ผมก็เห็นว่ากินกันอย่างนี้แหละ งานศพนี่เอาเหล่ามาตั้งโต๊ะเลยทุกวัน ศพยังอยู่ที่ โรงพยาบาล ที่บ้านอันดับแรกจะสั่งเหล่ามาก่อน มาเลี้ยงคนทางโต๊ะทางเดินที่ เจ้ามักบอกว่าคนมาเป็นเพื่อนศพ ก็ต้องจัดหาอะไรมาเลี้ยงเค้า” (อุดม ชัยเจริญ, สัมภาษณ์, 16 มกราคม 2553)

“บางศพก็เลี้ยงกันเต็มที่ เหมือนเป็นการประกาศศักดาว่าข้านี้รวย เรื่องปราสาทตอนนี้ก็ยังเป็นปัญหา บางศพก็เหมือนกับแข่งขันกันเรื่องสร้างปราสาท จะห้ามเขาก็ห้ามไม่ได้ เขาถือว่าตายก็ตายครั้งเดียว เขามีเงิน บางทีญาติพี่น้องเค้าช่วยกันออก” (สง่า, สัมภาษณ์, 13 มกราคม 2553)

การเคลื่อนโครงการงานศพจดเหล่าของ อ.เมือง เกิดขึ้นในราวปี พ.ศ.2549 โดยสถาบันเสนาะพญาได้จัดเวทีประชาคมระดับอำเภอ โดยระดมผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกอบต. และพระสงฆ์มาเข้าร่วมการประชาคม ในเวทีมีการแสดงความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวาง และในเวทีดังกล่าวได้มีมติให้ ต.นิคมพัฒนาเป็นตำบลนำร่อง เนื่องจากตำบลนิคมพัฒนาได้มีความพยายามขับเคลื่อนแนวคิดเรื่องงานศพจดเหล่ามาก่อนแล้ว เริ่มตั้งแต่ปี พ .ศ.2545 โดยนายอุดม ชัยเจริญ กำนันตำบลนิคมพัฒนา (ในขณะนั้น) ได้เริ่มต้นจากการรณรงค์แก้ไขปัญหายาเสพติดในชุมชน ต่อมาได้ขอร้องให้ผู้นำชุมชนหลีกเลี่ยงการยืมเหล่าในงานศพเพื่อให้เป็นแบบอย่างกับคนในชุมชน และมีการพูดคุยกับผู้นำในชุมชนผ่านเวทีการประชุมต่างๆ ถึงสภาพปัญหาและข้อดีของการจดเหล่าในงานศพ เพื่อนำไป ปลูกฝังในมน้ำวคนในชุมชนทดลองปฏิบัติ แต่ยังไม่เกิดผลที่เป็นรูปธรรม เนื่องจากยังเป็นการนำเสนอแนวคิดแต่ไม่มีการสานต่อด้วยการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจเพื่อขับเคลื่อนกิจกรรม

ดังนั้น เมื่อสถาบันเสนาะพหุมาเชื่อมประสานกับ ต.นิคมพัฒนา จึง เป็นการขับเคลื่อนที่ไม่ได้เริ่มต้นจากศูนย์ แต่เป็นการสานต่อแนวคิดเดิมที่มีอยู่แล้วในพื้นที่ มีการสนับสนุนด้านบุคลากรมาพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นผนวกกับการสนับสนุนด้านงบประมาณในการจัดเวที ทำให้ ต.นิคมพัฒนา มีการขับเคลื่อนที่เห็นเป็นรูปธรรมชัดเจนยิ่งขึ้น

คณะทำงานส่วนใหญ่ของ ต.นิคมพัฒนา ที่ขับเคลื่อนงานคือกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายกอบต. คณะสงฆ์ในตำบล และหน่วยงานราชการ หลังจากนั้นคณะทำงานมีการจัดประชุมแกนนำของ 14 หมู่บ้านที่โรงเรียนกีฬามหาวิทยาลัย เพื่อให้แกนนำลงพื้นที่สร้างความเข้าใจกับคนในชุมชน ทำเวทีประชาคมระดับตำบล เพื่อสร้างมติร่วมของตำบล ในภาพรวม ก่อนจะเปิดโอกาสให้แกนนำของแต่ละหมู่บ้านเริ่มดำเนินการทำเวทีประชาคมในแต่ละหมู่บ้านต่อไป ซึ่งเวทีประชาคมระดับตำบลนั้น พบว่าคนส่วนใหญ่เห็นด้วยแต่ก็ยังมีผู้ไม่เห็นด้วยอยู่จำนวนหนึ่ง โดยผู้ที่ไม่เห็นด้วยแสดงความคิดเห็นในเวทีว่าการเลี้ยงเหล้าในงานศพนั้นเป็นประเพณีที่เคยทำกันมานาน แต่นายอุดมได้ใช้แนวคิดด้านประเพณีความเชื่ออีกด้านหนึ่งมาหักล้างในเวที โดยให้เหตุผลว่าหากในงานศพที่คนดื่มเหล้าแล้วมีการทะเลาะเบาะแว้งกันจนเป็นเหตุให้เลือดตกยางออก คนโบราณเชื่อว่าเป็นความอัปมงคลอย่างยิ่ง ซึ่งเจ้าภาพจะต้องเดือดร้อน นทำพิธีปัดรังควาญต่างๆ ในภายหลัง รวมทั้งยกตัวอย่างจริงมาประกอบให้เห็น

“ประเพณีทางเหนือเค้าถือ งานศพไหนมีการยิง การฟัน การแทงกันเลือดตกยางออกในบ้านจะถือเป็นเรื่องใหญ่มาก หากเกิดเหตุอย่างนี้ในพื้นที่ของเรา จะซ้ำเติมใคร ก็ซ้ำเติมเจ้าของบ้าน ต้องเดือดร้อน ทำพิธีม าสูบมาตอน (ปัดรังควาน) ทำสังฆกรรมต่างๆ ผมเอาหนังสือพิมพ์มาให้ชาวบ้านดูด้วยว่าที่เมืองปาน กินเหล้าแล้วแทงกันในงานศพ” (อุดม, สัมภาษณ์, 16 มกราคม 2553)

เมื่อแกนนำระดับหมู่บ้านไปดำเนินการ ผลจากการรับฟังความคิดเห็นของชาวบ้านแต่ละหมู่บ้านโดยภาพรวม พบว่าคนส่วนใหญ่เห็นด้วยกับการดำเนินโครงการ โดยเนื้อหาสาระที่แกนนำใช้นำเสนอในเวทีก็คือการชี้ให้เห็นว่างานศพเป็นงานที่เกิดขึ้นโดยไม่ทราบล่วงหน้า เจ้าภาพมีภาระเรื่องค่าใช้จ่าย อีกทั้งการดื่มเหล้าในงานศพยังก่อให้เกิดปัญหาสังคมตามมาอีกหลายอย่าง ทั้งนี้ นายอุดมระบุว่า การเคลื่อนงานในระดับหมู่บ้านนั้น คนได้เข้าไปร่วมพูดคุยสร้างความเข้าใจกับคนในหมู่บ้านร่วมกับผู้ใหญ่บ้านด้วย

ผลการประเมินหลังทำเวทีประชาคมทั้งในระดับตำบลและระดับหมู่บ้านพบว่า มีหมู่บ้านที่มีการนำเสนอแนวคิดงดเหล้าในงานศพมาก่อนแล้วตกลงว่าจะขยายผลไปสู่ภาคปฏิบัติอย่างจริงจัง 10 หมู่บ้าน ส่วนอีก 4 หมู่บ้านนั้นจะเริ่มแบบค่อยเป็นค่อยไป เป็นลักษณะของการเคลื่อนงานโดยพิจารณาตามความพร้อม บางหมู่บ้านที่เริ่มนำไปปฏิบัติโดยพยายามลดค่าใช้จ่ายเรื่องเหล้า ก็ยังพบว่ามีกรณีเลี้ยงเหล้าปรากฏอยู่บ้าง (ชาญ และคณะ, 2551: 46) เมื่อเป็นมติว่าทุกหมู่บ้านจะเข้าร่วม

ก็มีการนำป้ายผ้าไปติดในงานศพที่เกิดขึ้น ในช่วงแรกของการรณรงค์ มีความพยายามสำรวจค่าใช้จ่ายที่ใช้ในการจัดงานศพแต่ละครั้ง แล้วให้เจ้าภาพงานศพมาเล่าสู่กันฟัง ในการประชุมระดับตำบลว่าเสียค่าใช้จ่ายในด้านต่างๆ ไปเท่าใดในการจัดงานศพ ทั้งนี้ อาศัยความร่วมมือจากเจ้าภาพงานศพเป็นผู้ดำเนินการเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าผลของการดำเนินโครงการในระยะเริ่มต้น มีปรากฏการณ์ที่เป็นปัญหาปรากฏอยู่บ้าง เช่น งานศพงานหนึ่ง ของ ม.5 เจ้าภาพงานศพเป็นผู้กว้างขวางในหมู่บ้าน มีญาติพี่น้องจากต่างถิ่นรับเป็นเจ้าภาพในงานศพและ มีการดื่มเหล้ากันภายในงาน พร้อมทั้งไม่ยอมติดตั้งป้ายประชาสัมพันธ์งานศพงดเหล้า เมื่อพระสงฆ์เห็นดังนั้นจึงไม่ยอมไปสวด จึงต้องมีการขอร้องพระสงฆ์ โดยเจ้าภาพรับปากว่าจะติดตั้งป้ายประชาสัมพันธ์ พร้อมทั้งชี้แจงว่าเจ้าภาพมาจากต่างถิ่นจึงไม่ทราบว่าขณะนี้ชุมชนกำลังดำเนินโครงการงานศพงดเหล้า จึงมีการพูดคุยกันในชุมชนว่าขอให้กรณีดังกล่าวเป็นกรณีสุดท้ายต่อไปในงานศพจะต้องไม่มีเหล้าอีก

จากการศึกษาพื้นที่ ม. 3 บ้านนิคม ต.นิคมพัฒนา ซึ่งนับเป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ประสบความสำเร็จในการงดเหล้าในงานศพค่อนข้างมาก นายสง่า วงศ์สา ซึ่ง เป็นผู้ใหญ่บ้านระบุว่า เมื่อตนได้เข้าร่วมการประชุมระดับตำบลในปี พ.ศ.2549 ในที่ประชุมมีมติร่วมกันที่จะนำแนวคิดเรื่องการงดเหล้าในงานศพมาขยายผลในระดับหมู่บ้านด้วยการทำเวทีประชาคมหมู่บ้านเพื่อชี้แจงให้คนในหมู่บ้านทราบว่าตำบลนิคมพัฒนามีโครงการงดเหล้าในงานศพ โดย ขอความร่วมมือให้เจ้าภาพงดเลี้ยงเหล้าในงานศพและมีให้ผู้ร่วมงานนำเหล้าเข้าไปดื่มในบริเวณงาน แล้วขอความคิดเห็นของคน ที่เข้าร่วมประชุมว่าหมู่บ้านของเราคิดเห็นอย่างไร ซึ่งที่ประชุมส่วนใหญ่เห็นด้วยกับมติดังกล่าว อย่างไรก็ตาม ในที่ประชุมไม่ได้มีการอภิปรายถกเถียงเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าวมากนัก จากการสัมภาษณ์คนในชุมชน พบว่า ส่วนมากรับรู้ผ่านการประชุมหมู่บ้าน แต่ บางคนไม่ได้เข้าร่วมเวทีประชาคม โดยรับรู้เกี่ยวกับโครงการผ่านการพูดคุยบอกเล่าแบบปากต่อปาก หรือจากการประชาสัมพันธ์ในงานศพ แต่ก็ยอมรับในมติของที่ประชุม โดยเห็นว่าเป็น โครงการที่กำนันได้ริเริ่ม และความที่คนในชุมชนยอมรับนับถือในตัวกำนันและผู้นำหมู่บ้านจึงไม่มีการโต้แย้งต่อมติดังกล่าวเท่าใดนัก การแสดงความไม่เห็นด้วยมักเป็นการพูดลับหลัง แต่ไม่มีการคัดค้านแบบจริงจังหรือความขัดแย้งที่รุนแรงในชุมชนปรากฏให้เห็น สิ่งที่พบคือการลักลอบฝ่าฝืนมติของชุมชนมากกว่า

“ผมบ่ได้เข้าร่วมประชุม ตอนนั้น ถ้าถามในใจก็บ่หันโดย (ไม่เห็นด้วย) ก่อเห็นว่าเคยดื่มกินเวลาจัดงาน มันมีมานานแล้ว แต่พอรู้ว่ากำนันเป็นคนนำ (โครงการ) มากก็ยอมรับได้ ก็ต้องว่าตามๆ กัน” (อุดร ปัดหลก, สัมภาษณ์, 13 มกราคม 2552)

“บางส่วนก่บ่หัน โดย เขาบอกว่ามันบ่เกี่ยวกับ เป็นเรื่องของเจ้าภาพเป็นอยากจะเลี้ยง ถ้าเจ้าภาพเป็นจะเลี้ยงก่บ่ดีไปห้ามเป็น (บางส่วนก็ไม่เห็นด้วย เขาบอกว่ามัน ไม่เกี่ยวกับ เป็นเรื่องของเจ้าภาพที่เค้าอยากเลี้ยง ถ้าเค้าจะเลี้ยงก็ไม่เห็นจะต้องห้าม)” (อุไร, สัมภาษณ์, 13 มกราคม 2553)

ในระยะแรกที่เริ่มดำเนินการ ผู้ใหญ่บ้าน ม.3 ได้สร้างทีมงาน ซึ่งประกอบด้วยผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน ให้ร่วมกันสอดส่องและว่ากล่าวตักเตือนกันในกรณีที่พบว่ามี การลักลอบดัดแปลงแปลงในทางสวน พร้อมทั้งนำป้ายงานสวนดัดแปลงไปติดตั้งในบริเวณงาน กลยุทธ์ที่ผู้ใหญ่บ้านใช้ในระยะแรกก็คือการเข้าพูดคุยจากรื่องให้เจ้าภาพให้ความร่วมมือและสร้างความมั่นใจ โดยบอกเจ้าภาพว่าหากมีแขกรายใดมาต่อว่าก็ให้บอกผู้ใหญ่บ้านห้ามมิให้เลี้ยงเหล้า พร้อมกันนี้ผู้ใหญ่บ้านได้เปลี่ยนระบบการหาเงิน ซึ่งแต่เดิมผู้ชายในหมู่บ้านจะอาสาเข้าไปหาเงินในป่า ซึ่งเจ้าภาพจะต้องซื้อเหล้าและเตรียมอาหาร รวมทั้งเครื่องดื่มบำรุงกำลังให้ผู้ที่ทำงาน ซึ่งสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายไม่น้อย นับจากเริ่มโครงการงานสวนดัดแปลงจึงเปลี่ยนเป็นระบบว่าจ้างให้คนเข้าไปหาเงิน เช่น ให้ค่าจ้างเที่ยวละ 300 บาท ซึ่งประหยัดค่าใช้จ่ายได้มากกว่า แต่สิ่งที่ไม่สามารถดำเนินการได้อย่างจริงจังจนเกิดเป็นระบบปฏิบัติก็คือการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงานสวนอย่างเป็นทางการเป็นระบบแล้วนำมาเผยแพร่ให้ชุมชนได้รับทราบ เนื่องจากยังไม่มีกระบวนการสร้างความเข้าใจถึงแนวปฏิบัติและบทบาทผู้เกี่ยวข้องให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ (สง่า, สัมภาษณ์, 13 มกราคม 2553)

อย่างไรก็ดี ในระยะแรก ก็พบว่ายังคงมีการฝ่าฝืนแอบดัดแปลงแปลงในทางสวน มีทั้งที่เจ้าภาพฝ่าฝืนนำเหล้ามาเลี้ยงแขกในงาน และผู้ที่มาร่วมงานแอบนำเหล้าเข้าไปดื่มในงานสวนโดยนำไปใส่ภาชนะต่างๆ เช่น กระติกน้ำ หรือ แก้วทึบ ซึ่งภายหลังก็ลดน้อยลง เมื่อผ่านมาถึงปัจจุบัน การนำเหล้าตั้งโต๊ะดื่มกินอย่างที่เคยทำมานั้นไม่พบอีกต่อไป คนที่เคยดื่มจัดในงานสวนก็ลดลง (ยังคงมีบางคนที่ดื่มจากที่อื่นแล้วเข้ามาในพื้นที่พิธีกรรม) แต่ภายในโรงครัวงานสวนยังมีการลักลอบดื่มบ้าง โดยผู้ดื่มซื้อมาเอง และอีกส่วนหนึ่งก็คือหลังจากพิธีกรรมเสร็จสิ้น จะมีการรื้อเต็นท์และเก็บล้างทำความสะอาดสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ หรือการ “ล้างผาม” ที่เจ้าภาพจะนำเหล้าและอาหารมาเลี้ยงรับรองกลุ่มผู้มาช่วยทำงาน ซึ่งยังปรากฏในพื้นที่ส่วนใหญ่ของ ต.นิคมพัฒนา

“แต่ก่อน เมื่อแลง (ตอนเย็น) เวลาเอาศพลงเป็นต้องมีเหล้ามียามาตั้งหื้อเขา แต่บะเดี่ยวบมีแล้ว มีแต่แม่ครัวจะแอบกินกันทางหลังครัว หมูที่เป็นมาเป็นแขกบกินแล้ว” (อุไร, สัมภาษณ์, 13 มกราคม 2553)

“ตอนล้างผามก่อนยังมีก้านเลี้ยงกันพ่อง ก่อเป็นธรรมดา เป็นมาช่วยเยะก้านเยงาน เป็นน้ำใจ แต่บได้กินแต่กินว่า นิดๆ หน่อยๆ ที่กินตามโต๊ะนั้นบมีแล้ว ดิขึ้นจ้านัก ตะก่อนแก้วแตกเหยียบขึ้น เจ้าภาพเป็นต้องได้มาสายทีหลัง (ตอนเก็บงานก็ยังมีเลี้ยงกันบ้าง ก็เป็นธรรมดา เค้ามาช่วยทำงาน เป็นน้ำใจ แต่ไม่ได้กินกันเป็นจริงเป็นจัง นิดๆ หน่อยๆ ที่กินตามโต๊ะนั้น บมีแล้ว ดิขึ้นมาก แต่ก่อนแก้วแตกเกลื่อนพื้น เจ้าภาพต้องจ่ายเงินชดใช้ทีหลัง)” (รบ ปัดหลก, สัมภาษณ์, 13 มกราคม 2552)

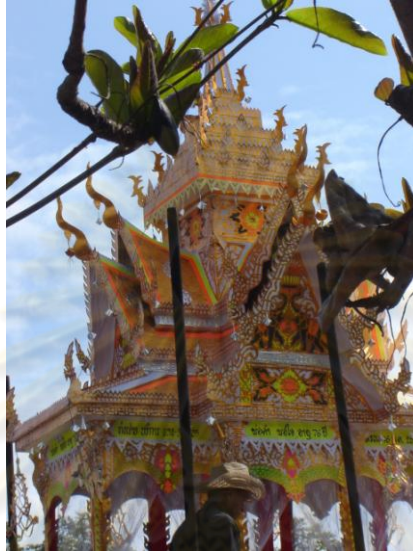
จากการเข้าไปสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมในงานศพของนายคำ พอใจ อายุ 76 ปี ชาวบ้าน ม.2 บ้านชัยมงคล ต.นิคมพัฒนา ในวันที่ 21 มกราคม พ.ศ.2552 ซึ่งเป็นวันฌาปนกิจศพ พบว่างานศพดังกล่าวจัดงานขึ้นภายในบริเวณบ้าน มีญาติมิตรมาร่วมงานประมาณ 170 คน ซึ่งมีทั้ง คนในหมู่บ้านและจากหมู่บ้านใกล้เคียง ลักษณะของการจัดงานเหมือนกับงานศพส่วนใหญ่ที่ผู้วิจัย ได้ไปสังเกตการณ์ คือคนในชุมชนมาช่วยกันจัดเตรียมสถานที่รวม ไปถึงการประกอบอาหาร โดย ที่นี้มีทั้งแม่บ้านและพ่อบ้านที่มาช่วยกันทำอาหารในบริเวณครัวด้านหลัง ในบริเวณงานด้านหน้าไม่ พบว่ามีการนำเหล็กมาตั้งบนโต๊ะแต่อย่างใด ส่วนในบริเวณส่วนทำครัวด้านหลังนั้น ตลอด ระยะเวลาตั้งแต่ช่วงเช้าไปจนถึงการเคลื่อนศพไปสู่ป่าช้า ผู้วิจัยสังเกต เห็นว่าครั้งหนึ่งมีคนนำขวด เบียร์เปล่าจำนวน 3 ขวดออกมาจากบริเวณครัว จึงสันนิษฐาน ว่าอาจมีการลักลอบดื่มบ้างเล็กน้อย

ภาพที่ 9.3: บรรยากาศบริเวณครัว ในพิธีกรรมงานศพ ต.นิคมพัฒนา อ.เมือง

ทั้งนี้ เจ้าภาพงานศพก็ระบุว่าใน ต.นิคมพัฒนานั้น ได้มีการงดเหล้าภายในงานศพมา ระยะเวลาหนึ่งแล้ว ซึ่งสถานการณ์ดีขึ้นมาก อย่างไรก็ตาม ในส่วนของเจ้าภาพจะมีการเลี้ยงผู้ที่มา ช่วยงานบ้างเล็กน้อย หลังจากที่เขาศพเสร็จแล้ว นั่นก็คือการเลี้ยงในช่วง เก็บงานหรือล้างผามนั่นเอง เจ้าภาพเองตระหนักถึงประโยชน์ของการงดเหล้าในงานศพมาก เนื่องจากสามารถช่วยประหยัด ค่าใช้จ่ายได้เป็นอย่างดี ซึ่งกรณีนี้ เจ้าภาพมีค่าใช้จ่ายเฉพาะในส่วนของการประกอบอาหาร 2 ตัว ส่วนวัตถุดิบประเภทพืชผัก ส่วนมากได้มาจากสวนครัวของตนเอง หากไม่มีโครงการงดเหล้าในงานศพ คาดว่า จะต้อง เสีย ค่าใช้จ่ายจำนวนมากและอาจมีภาระหนี้สินตามมา เนื่องจากคนในครอบครัวหลายคนทำงานอยู่ใน หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานราชการ ซึ่งในอดีต หลีกเลี้ยงไม่ได้ที่จะต้องมีเหล้า เป็นองค์ประกอบในการรับรองแขก (พีระพงษ์ พอใจ, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2553)

“ถ้าไม่มีโครงกำน งานนี้ได้ซ่อมแน่นอน เพราะแขกที่มาเป็นแขกมาจากหน่วยงานต่างๆ ถ้าเป็นสมัยก่อน นักแ่ง งานศพบางศพได้ซ่อมเป็นแสน (ถ้าไม่มีโครงการงานศพคเหล้า งานนี้ได้ใช้หนี้แน่นอน เพราะแขกที่มาเป็นแขกมาจากหน่วยงานต่างๆ ถ้าเป็นสมัยก่อน หนักแ่ง งานศพบาง งานได้ใช้หนี้เป็นแสน)” (พระพงษ์, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2553)

ภาพที่ 9.4: ลักษณะของปราสาทศพที่ซื้อจากร้านค้า

จากการสอบถามคนในหมู่ 1, หมู่ 2 และ หมู่ 3 ต.นิคมพัฒนา ที่มาร่วมในพิธีฌาปนกิจศพ คนที่ผู้วิจัยได้สนทนาหรือสัมภาษณ์ระบุตรงกันว่าได้รับทราบเกี่ยวกับการดำเนินโครงการงานศพคเหล้าจากการประชุมหมู่บ้านซึ่งผู้ใหญ่บ้านของตนได้นำเสนอต่อที่ประชุมและมีการลงมติในชุมชน ต่อมาคนในชุมชนก็จะสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวในวงต่างๆ และมีโอกาสได้ทดลองกระทำจริงเมื่อมีงานศพเกิดขึ้น ทั้ง 3 หมู่บ้านมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันคือ ถึงแม้จะมีผู้ไม่เห็นด้วยอยู่บ้าง แต่ไม่มีการคัดค้านที่รุนแรง คนในชุมชนมีลักษณะคล้ายตามผู้นำ สิ่งที่น่าประหลาดในระยะเวลาแรกจนถึงปัจจุบันคือการลักลอบดื่มบ้างในบริเวณครัว ส่วนการเลี้ยงเหล้าในช่วงการล้างศพนั้นเป็นสิ่งที่คนส่วนใหญ่ใน ต.นิคมพัฒนา ถือว่าเป็นเรื่องปกติ และถือว่าไม่ใช่การดื่มเหล้าในระหว่างพิธีกรรมงานศพ นอกจากนี้ ผู้ที่ผู้วิจัยได้สนทนาพูดคุยทุกคนต่างแสดงทัศนะว่าโครงการงานศพคเหล้าเป็นโครงการที่ดี ประโยชน์สำคัญที่คนเหล่านี้ตระหนักก็คือการประหยัดค่าใช้จ่ายและลดภาระเจ้าภาพงานศพ

“คนที่เคยกินก็ยังเข้ามาช่วยงาน อ ยากกินก็ซื้อกินเอง ไปกินต งบนอก กับข้าวนี้ ถ้าคนที่เป็นบ่มีแต่ๆ ก็ยะแก่งเพ็ด น้ำพริก ต้มผักกาด ช่วยกันประหยัด คนกินจะสูตัว บ่มาขอ มีความ

ละอายขึ้นน้อย แต่ก่อนงานไหนงานนั้น เจ้าภาพได้ซ่อม (คนที่เคยกินเหล้าก็ยังไม่เข้ามาช่วยงาน อยากกินก็ซื้อกินเอง ไปกินข้างนอก กับข้าวนี้ ถ้าเป็นคนจนจริงๆ ก็ทำแกงเผ็ด น้ำพริก ต้มผักกาด ช่วยกันประหยัด คนกินเหล้าจะรู้ตัว ไม่มาขอ มีความละอายขึ้นน้อย แต่ก่อนงานไหนงานนั้น เจ้าภาพได้ใช้หนี้)” (พรรณี ปินยัง, สัมภาษณ์, 21 มกราคม 2552)

ปัจจุบัน ใน ต.นิคมพัฒนาได้มีการขยายแนวคิงานศพคเหล้าไปสู่เรื่องอื่นๆ ด้วย เช่น ทุกหมู่บ้านงดการว่าจ้างงดดนตรีประยุกต์เพื่อลดค่าใช้จ่าย หมู่ 3 บ้านนิคม ชุมชน ได้รณรงค์เรื่องเมนูอาหารในงานศพโดยลดชนิดอาหารและอาหารที่เน้นเนื้อสัตว์ลง หมู่ 9 บ้านร่มเย็น ชุมชนมีการทำปราสาทดาวเพื่อให้คนในชุมชนสามารถเช่าได้ แทนการซื้อปราสาทแบบสำเร็จรูป

สิ่งที่แกนนำของตำบลนิคมพัฒนาได้ทำการถอดบทเรียนออกมาก็คือ การดำเนินการเพื่อเปลี่ยนพฤติกรรมการดื่มเหล้าไม่ใช่เรื่องง่าย แต่ต้องชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่เกิดขึ้นไม่ได้เกิดขึ้นโดยคำสั่งการของใคร แต่เป็นมติของชุมชน เป็นกฎทางสัง คม ซึ่งพวกคเหล้าในงานศพบางคนก็มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น โดยเมื่อไม่ดื่มเหล้าแต่ก็ยังมาช่วยงานด้วยการช่วยเสิร์ฟน้ำและอาหาร เป็นต้น (ชาญ และคณะ , 2551: 47) อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตจากข้อมูลที่ได้ประมวลทั้งหมดว่า การขับเคลื่อนโครงการ งานศพคเหล้าของ ต.นิคมพัฒนานั้น ก็ยังอาศัยการขับเคลื่อนโดยตัวผู้นำชุมชนอย่างกำนันและผู้ใหญ่บ้านเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นการใช้กลไกเชิงอำนาจ แต่เป็นอำนาจซึ่งเกิดจากทั้งพระเดชและพระคุณของผู้นำ ทำให้คนในชุมชนโดยส่วนใหญ่เห็นคล้อยตาม และปฏิบัติตาม คำถามสำคัญที่มีผลต่อความยั่งยืนของโครงการก็คือ หากมีการเปลี่ยนตัวผู้นำ ชุมชนซึ่งมีความเป็นไปได้ 2 กรณี คือ 1) ผู้นำคนใหม่ยังไม่ได้รับความศรัทธาจากชาวบ้านเท่าที่ควร หรือ 2) ผู้นำคนใหม่ไม่ให้ความสนับสนุนโครงการเท่าที่ควร หากเป็นเช่นนี้ ความยั่งยืนของโครงการงานศพคเหล้าจะยังคงอยู่หรือไม่ สิ่งนี้นับว่าเป็นปัญหาสำคัญที่ต้องขบคิดกันต่อไป

จากการศึกษาข้อมูลเอกสาร พบว่าเมื่อดำเนินโครงการมาถึงเดือนกันยายน พ.ศ.2551 การขับเคลื่อนโครงการของอำเภอเมืองก็ได้มีการขยายในเชิงพื้นที่ไปสู่ ต.บุญนาพัฒนา ต.ทุ่งฝาย และ ต.บ้านเอี่ยม ซึ่งเป็นพื้นที่ใกล้เคียงของ ต.นิคมพัฒนาทั้งสิ้น (สถาบันเสนาพะหลู, 2551ก: 11) การขยายผลที่เกิดขึ้นนี้ เป็นเพราะคนในแต่ละตำบลตั้งแต่ระดับผู้นำชุมชนไปจนถึงชาวบ้านทั่วไป ได้มีโอกาสไปมาหาสู่กัน รวมถึงการร่วมพิธีกรรมงานศพด้วย ผนวกกับการเกิดเป็นกระแสเรื่องงานศพคเหล้าในระดับจังหวัดทำให้เกิดความพยายามที่จะลดเหล้าในงานศพในพื้นที่เหล่านี้ด้วย เช่น กรณีของ ต.ทุ่งฝาย นั้นมีการรณรงค์ไม่ให้มีการเล่นดนตรีในงานศพมาก่อนหน้านี้แล้ว ปัจจุบันชุมชนพยายามรณรงค์ให้ลดการดื่มเหล้าในวันดา ซึ่งพบว่ายัง มีการเลี้ยงเหล้าในช่วงกลางวันอยู่ แต่ในเวลากลางคืนนั้นลดลงได้มากพอสมควร ส่วน ต.บุญนาพัฒนา แต่ละหมู่บ้านก็เริ่มมีการนำเรื่องงานศพคเหล้าเข้าไปพูดคุยกันในระดับชุมชนในลักษณะของการขอความร่วมมือจากคนในชุมชน

ล่าสุด เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ.2552 สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดลำปางและสถาบัน
 แสพชนาได้ร่วมกันเป็นเจ้าภาพจัดการประชุมระดับอำเภอขึ้นที่หอประชุมศาลาประชาคม อ.เมือง
 เพื่อขยายเครือข่ายและสร้างแกนนำในการดำเนินโครงการงานศพทดเกล้าให้ครอบคลุมทั้งพื้นที่
 ผู้วิจัยได้เข้าไปสังเกตการณ์ พบว่ามีตัวแทนจากตำบลต่างๆ ในพื้นที่ อ.เมือง เข้าร่วมประชุมจำนวน
 7 ตำบล จากทั้งหมด 11 ตำบล กลุ่มคนที่เข้าร่วมประชุมจำนวนประมาณ 60 คนนั้น ส่วนใหญ่เป็น
 เพศหญิงและเป็นเจ้าหน้าที่อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน มีผู้นำชุมชนซึ่งได้แก่ กำนัน
 ผู้ใหญ่บ้าน ประธานชุมชน หรือตัวแทนมาร่วมด้วยบางส่วน แต่เป็นส่วนน้อย และบางชุมชนก็มี
 ผู้สนใจมาร่วมเป็นจำนวน 6-8 คน ในขณะที่ บางชุมชนมีตัวแทนมาร่วมประชุม 1-2 คน สมาชิก
 ส่วนมากที่มาจากต่างตำบลยังไม่เคยรู้จักกันมาก่อน ด้วยเหตุนี้ เนื้อหาของการประชุมในครั้งนี้ส่วน
 ใหญ่จึงเป็นการแนะนำสมาชิก รวมถึงบอกเล่าแลกเปลี่ยนถึงสถานการณ์ของชุมชนแต่ละแห่ง
 เกี่ยวกับการดัดแปลงในงานศพ สภาพปัญหา รวมถึงสิ่งที่ชุมชนของตนได้เริ่มดำเนินการทำไปแล้ว
 ในช่วงท้ายของการประชุม ได้มีการรับสมัครแกนนำในการทำงานระดับอำเภอเพื่อทำหน้าที่ร่วมกับ
 ขับเคลื่อนโครงการ ประชาสัมพันธ์และสร้างเครือข่ายในพื้นที่อำเภอเมืองต่อไป ซึ่งก็ได้อาสาสมัคร
 ที่จะทำหน้าที่ดังกล่าวจำนวน 11 คนจากเวทีในครั้งนี้

2.3 อำเภอวังเหนือ อำเภอวังเหนือตั้งอยู่ที่ทิศเหนือของจังหวัดลำปาง อยู่ห่างจากเมือง
 ลำปางเป็นระยะทาง 107 กิโลเมตร มีตำบลร่องเคาะเป็นตำบลนำร่องในการขับเคลื่อนโครงการงาน
 ศพทดเกล้า ต.ร่องเคาะอยู่ห่างจากเมืองลำปาง 85 กิโลเมตร มีประชากร 10,367 คน จำนวน
 ครัวเรือน 2,713 ครัวเรือน มีหมู่บ้าน 17 หมู่บ้าน (ไทยตำบลดอทคอม, 2552 : ออนไลน์) จึงนับว่า
 เป็นตำบลขนาดใหญ่ อีกทั้งในพื้นที่มีประชากรจำนวนหนึ่งเป็นชาวไทยภูเขาด้วย นอกจากนี้ พบว่า
 ในบางหมู่บ้าน เช่น หมู่ 1 นั้นเป็นการมาอยู่ร่วมกันของคนจากหลากหลายพื้นที่ เช่น คนจากจังหวัด
 อื่นๆ ทางภาคเหนือ คนจากภาคอีสาน ซึ่งมาตั้งรกรากอยู่ในพื้นที่ ส่วนหมู่ 12 ก็ประกอบไปด้วยคน
 หลายเชื้อชาติ ทั้งชาวไทยและชาวไทยภูเขา เป็นต้น บริบทชุมชนที่เกี่ยวข้องกับประเด็นงานศพทด
 แลกอีกประการหนึ่งก็คือ ใน อ.วังเหนือ มีโรงเหล้าเสรีอยู่เป็นจำนวนมาก จึงเป็นเรื่องท้าทายต่อ
 การขับเคลื่อนโครงการงานศพทดเกล้าอยู่ไม่น้อย เฉพาะใน ต.ร่องเคาะเอง มีโรงเหล้าเสรีประมาณ
 6 โรง (มูล เจริญ, สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2552)

การเคลื่อนไหวงานของ อ.วังเหนือ เกิดจากการผลักดันของจังหวัดร่วมกับสถาบัน
 แสพชนา โดยจังหวัดได้เรียกประชุม อบรมผู้นำฝ่ายปกครองในปี พ.ศ.2550 ในส่วนของ อ.วังเหนือ
 ได้มีการอภิปรายถึงบริบทชุมชนที่มีโรงเหล้าเสรีอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะใน ต.วังทรายคำ ส่วน
 ต.ร่องเคาะก็มีอยู่เช่นกันแต่ก็ถือว่าไม่มากนัก ในขณะที่เดียวกัน ต.ร่องเคาะเป็นตำบลที่ใหญ่ที่สุดใน
 อำเภอ ผู้นำชุมชนจึงมีแนวคิดว่าหากเคลื่อนไหวในตำบลขนาดใหญ่ได้สำเร็จ การจะขยายต่อไปในพื้นที่
 ขนาดเล็กก็น่าจะง่ายยิ่งขึ้น จึงเป็นเหตุผลในการเลือก ต.ร่องเคาะ เป็นตำบลนำร่อง ต่อมานายมูล

เชิงเร็ว ซึ่งเป็นสารวัตรกำนันได้เข้าร่วมการประชุมอบรมเกี่ยวกับโครงการ งานศพทดเหล่าที่จังหวัด จัตุรัสจึงได้นำข้อมูลกลับมาปรึกษากำนัน กำนันจึงได้เรียกประชุมผู้ใหญ่บ้าน 17 หมู่บ้านพร้อมทั้ง มัคทายก การประชุมครั้งแรกในกลุ่มผู้นำระดับตำบลได้เป็นมติร่วมกันว่าจะขับเคลื่อนโครงการ ดังกล่าวใน ต.ร่องเคาะ โดยแต่งตั้งกำนันให้เป็นประธาน และผู้นำช่วยกันกระจายข้อมูล และกำนัน จัดทำสื่อประชาสัมพันธ์เป็นป้ายผ้าขนาดใหญ่ติดตั้งในตำบลเพื่อประชาสัมพันธ์ให้คนในชุมชน ได้รับทราบเกี่ยวกับโครงการในเบื้องต้น พร้อมกันนั้นได้มีมติให้ 3 หมู่บ้าน ประกอบด้วย หมู่ 8 บ้านดอนแก้ว หมู่ 11 บ้านแสนตอ และหมู่ 15 บ้านจำตอง ทดลองขับเคลื่อนโครงการก่อนเป็นพื้นที่ นำร่อง

การทำเวทีเพื่อขับเคลื่อนในหมู่บ้านนำร่องมีคนต่อต้านบ้างในตอนแรก โดยให้เหตุผล ว่าตนเองมีเงินจะเลี้ยง ไม่ได้เดือดร้อน และอีกประการหนึ่ง การเลี้ยงเหล้าก็ถือเป็นวิธีการแสดงความขอบคุณต่อผู้ร่วมงาน แต่แก่นำชุมชนก็ใช้ประเด็นที่ว่างานศพเป็นงานที่เกิดขึ้นกะทันหัน เจ้าภาพไม่ได้เตรียมตัว และประเด็น ความกตัญญูทวดที่ต่อผู้ล่วงลับมาหักล้าง ซึ่งลักษณะของการ ได้เลี้ยงหรือได้แย่งในเวทีระดับชุมชนนั้นมีไม่มาก เมื่อฝ่ายต่อต้านได้ฟังเหตุผลที่ฝ่ายแกนนำเสนอ ก็ จะเจียบเสี้ยมลง (มูล, สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2552)

“เวลาคนเฒ่าตายจากไป แทนที่จะได้ทำบุญหื้อเป็นที่เลี้ยงดูเสามา ป้อนข้าวป้อนน้ำ กลับมากินเหล้า เป็นตายเป็นเฮาควรได้ทำบุญหื้อเป็น แต่ถ้ากินเหล้า เวลานิมนต์พระสวดก็บสนใจฟัง จะได้บุญหื้อพ่อแม่เฒ่าได้จะไค (เวลาพ่อแม่ตายจากไป แทนที่จะได้ทำบุญให้ท่านที่เลี้ยงดูเสามา ป้อนข้าวป้อนน้ำ กลับมากินเหล้า ท่านตายไปเราควรได้ทำบุญให้ท่าน แต่ถ้ากินเหล้า เวลานิมนต์ พระสวดก็ไม่สนใจฟัง จะได้บุญให้พ่อแม่ไคอย่างไร)” (มูล, สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2552)

การสื่อสารเพื่อให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับงานศพทดเหล่าอีกทางหนึ่งคือการประชุม ประจำเดือน ซึ่งชาวบ้านจะต้องมีตัวแทน ของแต่ละครัวเรือนเข้าร่วมประชุมเพื่อรับทราบข้อมูล ต่างๆ ที่สำคัญ ผู้นำชุมชนก็ได้สอดแทรกแนวคิดเรื่องงานศพทดเหล่า โดยบางครั้งจะนิมนต์ พระสงฆ์มาพูดคุยให้ข้อคิดเรื่องโทษภัยของการดื่มเหล้า มีการบอกเล่าเรื่องราวของชุมชนบ้านดงให้ คนในชุมชนได้รับรู้ อีกทั้งใช้ข้อมูลจริงเรื่องการประสูติเหตุของคนต่างหมู่บ้านที่เกิดขึ้นจาก การดื่มเหล้าเมื่อไปร่วมงานศพ เป็นต้น อีกช่องทางหนึ่งในการสื่อสารคือการประชาสัมพันธ์ผ่านเสียง ตามสายของหมู่บ้าน

หลังจากที่แก่นำชุมชนได้ดำเนินการประชาสัมพันธ์ให้ข้อมูลข่าวสารได้ระยะหนึ่ง วันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2550 คณะทำงานของสถาบันแสนพะญาได้ลงพื้นที่ ต.ร่องเคาะเพื่อ พัฒนาโครงการ ผู้เข้าร่วมเวทีในวันดังกล่าวประกอบด้วยพระสงฆ์ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน 8 หมู่บ้าน สารวัตรกำนัน หัวหน้าสถานีอนามัย ประธา นอสม. กลุ่มแม่บ้าน รอ ประธานสภา อบต . และ

สมาชิก อบต. จากการอภิปรายในเวที ทุกคน ในเวทีเห็นด้วยกับการเข้าร่วมโครงการ เพราะมีหมู่บ้านนำร่อง 3 หมู่บ้านได้ดำเนินการไปก่อนแล้ว ในเวทีได้มีการขอความช่วยเหลือจากพระสงฆ์ ในการเชื่อมโยงและโน้มน้าวชาวบ้าน ก่อนจะได้เดินทาง ทำเวทีประชาคมให้ครอบคลุมทั้ง 17 หมู่บ้าน กิจกรรมหลักซึ่งเป็นจุดเด่นที่เกิดขึ้นใน ต.ร่องเคาะคือ สมาชิก อบต. และชมรมผู้สูงอายุจะ เข้าร่วมงานศพทุกคน ซึ่งส่งผลให้ง่ายต่อการติดต่อประสานงาน (ชาญ และคณะ, 2551: 29) การดำเนินงานในระยะแรกนี้ พบว่ามีการบันทึกข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพบ้าง แต่ไม่ได้ทำเป็นกิจวัตร อย่างชุมชนบ้านดง เป็นการบันทึกเพื่อนำมาชั่งเป็นตัวอย่างให้ชุมชนได้ประจักษ์มากกว่า

หลังจากที่มีการขับเคลื่อนงานมาได้ประมาณ 2 ปี เมื่อมาถึงปัจจุบัน พบว่าถึงแม้ใน ตำบลร่องเคาะจะยังคงแนวทางการปฏิบัติเชิงงานศพงดเหล่าได้ในเกณฑ์ดี แต่ในทัศนะของเจ้าหน้าที่ พัฒนาการจากภาครัฐเห็นว่ายังขาดการขยายผลไปยังพื้นที่ตำบลอื่นๆ และการขยายผลในมิติเชิง คุณภาพ เช่น การพยายามลดค่าใช้จ่ายด้านอื่นๆ ในพิธีกรรมงานศพก็ยังไม่ปรากฏ ซึ่งเหตุผลที่การ ขยายผลในพื้นที่ในมิติอื่นๆ ยังไม่ปรากฏเด่นชัดนั้น น่าจะเป็นเพราะแต่ละหมู่บ้านยังขาดการร่วม ประชุมปรึกษาหารือกันอย่างสม่ำเสมอ (เทพ วงศ์สุภา, **สัมภาษณ์**, 15 พฤศจิกายน 2552) ด้วยเหตุนี้ แนวทางในการขับเคลื่อนที่จะต้องดำเนินการในปัจจุบัน แกนนำ ระดับจังหวัดจึงมุ่งเน้นการทำเวที ในระดับตำบลเพื่อให้แกนนำระดับตำบลสามารถประสานงานและสร้างเครือข่ายที่เข้มแข็งยิ่งขึ้นได้

จากการสังเกตการณ์การทำเวทีปรึกษาหารือระดับแกนนำชุมชน ของ ต.ร่องเคาะ ใน วันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ.2552 ซึ่งมีผู้เข้าร่วมประมาณ 30 คนนั้น มี พระสงฆ์และสามเณร ผู้ใหญ่บ้าน สารวัตรกำนัน สมาชิก อบต. ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ประธานกลุ่มแม่บ้าน เจ้าหน้าที่พัฒนาการ อำเภอ และประธานกลุ่มเยาวชนประจำตำบล พร้อมทั้งเยาวชนที่เป็นคณะกรรมการ ซึ่งผู้วิจัยตั้ง ข้อสังเกตว่า การที่ชุมชนขาดการจัดเวทีพูดคุยปรึกษาหารือเรื่องงานศพงดเหล่าไปเป็นเวลานาน ก็ อาจส่งผลต่อการให้ความสำคัญต่อประเด็นดังกล่าวของผู้นำชุมชนลดน้อยถอยลง นอกจากนี้ การ จัดเวทีในช่วงเดือนพฤศจิกายนนั้นตรงกับช่วงฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิตของคนในชุมชน จึงเป็นเรื่อง ค่อนข้างยากในการประสานงานเพื่อดึงคนเข้าร่วม แต่อีกแง่หนึ่ง ผู้ที่มาเข้าร่วมก็คือผู้ที่มีความสนใจ ที่จะผลักดันเรื่องดังกล่าวอย่างแท้จริง ดังที่ได้พูดคุยกับกลุ่มแกนนำในเวทีปรึกษาหารือครั้งนี้ ผู้ใหญ่บ้านทั้ง 2 คน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 1 คน และสารวัตรกำนัน ต่างยืนยันกับผู้วิจัยว่า ตนเป็นผู้ที่ไม่ ดั้มเหล่า ดังนั้นจึงสามารถประกาศตัวผลักดันโครงการงานศพงดเหล่าได้อย่างเต็มที่ อีกทั้งยังเป็น ตัวอย่างให้กับคนในชุมชนได้

การจัดเวทีปรึกษาหารือระดับแกนนำของ ต.ร่องเคาะ ใช้สถานที่ที่เป็นลานซีเมนต์ใต้ต้นไม้ ใต้ในศูนย์เรียนรู้ของชุมชน ซึ่งความเรียบง่ายและเป็นกันเองของสถานที่ ทำให้ผู้เข้าร่วมเวทีกล้า แสดงความคิดเห็น เมื่อวงสนทนาไปที่ประเด็นการเคลื่อนแนวความคิดการขยายผลเรื่องงดเหล่าในงาน ศพไปสู่การขยายผลไปสู่การลดรายจ่ายอื่นๆ ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ผู้เข้าร่วมในเวทีต่างก็แสดง ความคิดเห็นอย่างเต็มที่ รวมถึงตัวแทนกลุ่มเยาวชนด้วย ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าจุดเด่นของการจัดเวทีใน

วันนี้คือการที่ดึงเยาวชนให้เข้ามามีส่วนร่วม โดยเปิดโอกาสให้ เยาวชนได้แสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ ซึ่งประเด็นสำคัญที่เกิดขึ้นจากในเวทีคือแนวความคิดเคลื่อนการงดเหล้าไปสู่พื้นที่กิจกรรมการแข่งขันกีฬาของเยาวชน ที่ผ่านมามีการดื่มเหล้ามากในหมู่กองเชียร์และก่อให้เกิดปัญหาการทะเลาะวิวาทตามมา

ภาพที่ 9.5: บรรยากาศเวทีปรึกษาหารือระดับแกนนำชุมชน ต.ร่องเคาะ

จากการวิเคราะห์เอกสารประกอบการสังเกตการณ์และการพูดคุยในเวที ผู้วิจัยพบว่าปัญหาการลักลอบดื่มเหล้ายังมีปรากฏให้เห็นบ้างในบางงาน โดยส่วนใหญ่จะเป็นการลักลอบดื่มทางด้านหลังบริเวณบ้าน บริเวณในครัวหรือพื้นที่ปรุงอาหาร และหลังจากการเผาศพ ในขณะที่มีการเก็บสถานที่ ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ล้างผาม” ก็ยังพบว่าบางคนลักลอบดื่มเหล้าอยู่ ผู้ที่ยังมีพฤติกรรมดื่มเหล้าก็คือนักดื่มขาประจำ กลุ่มแม่บ้านบางคนที่มาช่วยประกอบอาหาร ญาติพี่น้องที่มาจากต่างถิ่น อย่างไรก็ตาม ในระดับหมู่บ้าน แกนนำระดับหมู่บ้านบางคนก็ได้พยายามที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

หมู่ 1 บ้านผ่าซอ ซึ่งมีคนจากหลายพื้นที่มาตั้งรกรากอยู่ร่วมกัน ได้แก่ คนเหนือ คนอีสาน ชาวไทยภูเขาเผ่าเย้า และคนภาคกลาง ผู้ใหญ่บ้านใช้มาตรการทางสังคม โดยมีการประชุมระดับกรรมการหมู่บ้าน ตกลงเป็นมติระดับผู้นำเรื่องการปรับเงินเจ้าภาพซึ่งพบว่ามี การดื่มเหล้าในงานศพ ซึ่งชาวบ้านในหมู่บ้านก็มีความสนใจมาสอบถามข้อมูล เช่น ชาวเขาเผ่าเย้ามาพูดคุยกับผู้ใหญ่บ้านว่างานศพชาวเขาเผ่าเย้าจะต้องมีการทำขันตั้งซึ่งมีเหล้าเป็นองค์ประกอบในพิธีกรรม หลังจากนั้น คณะผู้ประกอบพิธีจะดื่มเหล้าขันตั้งดังกล่าว ซึ่งผู้ใหญ่บ้านก็ได้ชี้แจงว่า หากเป็นการดื่มเหล้าในการประกอบพิธีกรรมเฉพาะในหมู่ผู้ประกอบพิธีและดื่มพอเป็นพิธี ก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ยอมรับได้ นอกจากนี้ ผู้ใหญ่บ้านยังได้ทำข้อตกลงกับลูกบ้านว่า ในหมู่ 1 ถ้าหากมีงานศพเกิดขึ้น

เจ้าภาพจะต้องมาทำความเข้าใจกับผู้ใหญ่บ้านเป็นลายลักษณ์อักษรว่ามอบหมายให้ใครรับผิดชอบเรื่องอะไรบ้าง เช่น นาย ก . รับผิดชอบเรื่องสถานที่ นาง ข . รับผิดชอบเรื่องอาหารและเครื่องดื่ม หลังจากนั้น เจ้าภาพจะไปแจ้งร้านค้าประจำหมู่บ้านว่าผู้ที่มีสิทธิ์ในกา รไปเบิกสิ่งของเครื่องใช้จากร้านค้าคือ นาง ข . เท่านั้น ทั้งนี้เพื่อเป็นการป้องกันปัญหาเรื่องชาวบ้านคนอื่นไปลงบัญชีร้านค้าในนามเจ้าภาพ เท่าที่ดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน พบว่าวิธีนี้สามารถลดปัญหาทั้งเรื่องหนี้ และ ค่าใช้จ่ายฟุ่มเฟือยได้มาก เพราะปัญหาอย่างหนึ่งที่ เคยประสบคือการที่ญาติมิตรหรือเพื่อนบ้าน ไปลงบัญชีไว้ในนามเจ้าภาพแล้วนำเหล่ามาเลี้ยงสังสรรค์โดยเลี้ยงไปดื่มในบ้านใกล้เคียง(ค่าอายุ ยอดใจ, **สนทนากลุ่ม** เวทีชุมชน อ.วังเหนือ, 15 พฤศจิกายน 2552)

อีกกรณีหนึ่ง คือความพยายามแก้ไขปัญหาในระดับหมู่บ้าน ของหมู่ 11 บ้านแสนตอ ซึ่งมีกระบวนการตั้งคณะติดตามงานศพ ทำหน้าที่ตรวจตราว่างานศพใด มีการเลี้ยงเหล้าในงานศพบ้าง ซึ่งที่ดำเนินการมา 2 ปี พบว่า การเลี้ยงเหล้าหายไปจากพื้นที่หน้างานโดยสิ้นเชิง แต่ส่วนที่เป็นปัญหาคือยังมีการลักลอบดื่มในกลุ่มผู้มาช่วยงานด้านหลังบ้าน ประมาณ 1 ปีที่ผ่านมา ผู้ใหญ่บ้านได้สร้างแรงจูงใจให้กับลูกบ้านโดยการประกาศว่างานศพใดที่คณะติดตามงานศพพบว่าปลอดเหล้าโดยเด็ดขาด ผู้ใหญ่บ้านจะมอบเงินส่วนตัวให้งานละ 500 บาท แต่งานศพที่ผ่านมาประมาณ 5 งานก็ยังไม่ปลอดจากเหล้าโดยสิ้นเชิง ในเวทีปรึกษาหารือในครั้งนี้ จึงได้มีการปรึกษาตัวแทนกลุ่มแม่บ้านว่าจะสร้างแรงจูงใจอย่างไร เช่น การหารางวัลมอบให้กับกลุ่มแม่บ้านที่สามารถทำให้งานศพปลอดเหล้าได้ กับอีกประการหนึ่ง คือการประชุมระดับตำบลในครั้งต่อไป จะต้องเชิญตัวแทนกลุ่มแม่บ้านให้เข้ามามีส่วนร่วมให้มากยิ่งขึ้น (มานิตย์ ทามัน , **สนทนากลุ่ม** เวทีชุมชน อ.วังเหนือ, 15 พฤศจิกายน 2552)

นอกเหนือจากการเข้าร่วมเวทีปรึกษาหารือระดับแกนนำแล้ว ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าไปสังเกตการณ์พิธีกรรมงานศพของนายปึก ถิ่นมะนิค อายุ 62 ปี ชาวบ้านหมู่ 8 บ้านดอนแก้ว ซึ่งเสียชีวิตเนื่องจากปัญหาสุขภาพ พบว่าชาวบ้านยังคงตั้งศพบนบ้าน โดยใช้โลงเย็นซึ่งเป็นโลงศพของหมู่บ้าน ตามปกติจะเก็บไว้ที่วัดดอนแก้ว เมื่อครอบครัวใดมีผู้เสียชีวิตก็จะประสานงานเพื่อขนานโลงศพมาใช้ ชาวบ้านจะตั้งศพไว้เป็นเวลา 3-6 วัน ตามแต่ฐานะทางเศรษฐกิจ ก่อนจะนำศพไปที่ป่าช้าเพื่อทำการฌาปนกิจศพ โดยนิมนต์พระ สงฆ์มาสวดทุกคืน ในคืนแรกๆ จะเป็นการสวดเทศน์กรรม ซึ่งพระสงฆ์อาจเทศน์เป็นภาษาพื้นเมืองหรือภาษาบาลี แต่จะนิมนต์พระสงฆ์เพียง 1 รูป แต่ 2 คืนสุดท้ายก่อนวันฌาปนกิจศพจะเป็นการสวดพระอภิธรรม โดยนิมนต์พระสงฆ์ 4 รูป ค่าใช้จ่ายในงานศพส่วนใหญ่จะเป็นค่าอาหาร เครื่องดื่ม ปรasaทศพ ชุดสังฆทาน และค่าของปัจจัย แต่การจัดงานศพแบบชาวบ้านโดยทั่วไปจะมีค่าใช้จ่ายประมาณ 2-3 หมื่นบาท ยกเว้นงานศพของเจ้าภาพที่มีหน้ามีตาในชุมชน อาจมีค่าใช้จ่ายสูงถึงหนึ่ง แสนบาทได้ กรณีงานศพของนายปึกที่ผู้วิจัยเข้าไปสังเกตการณ์นั้น พบว่ามีความเรียบง่าย ชาวบ้านใช้ผ้ามาจนถึงผนังส่วนที่ตั้งโลงศพ มีกระถางธูปและคำสวดศพอยู่ตรงปลายเท้า บนฝาโลงมีการตั้งตุ้มเงินตุ้มทอง มีโต๊ะหมู่บูชาตั้งอยู่ด้านข้างโลง ดังภาพ

ที่ 9.6 ดอกไม้ที่ใช้ประดับตกแต่งก็เป็นดอกไม้ที่หาได้ในบ้าน เช่น ดอกดาวเรือง หรือใบเตยที่นำมาประดิษฐ์เป็นดอกไม้แบบง่ายๆ จากการสนทนา พบว่ากลุ่มแม่บ้านได้ประยุกต์ทำพวงหรีด โดยใช้ ถาดสังกะสีกับดอกไม้หรือเถาวัลย์ที่หาได้ในท้องถิ่น เมื่อพิธีกรรมสิ้นสุดแล้ว เจ้าภาพสามารถนำ ถาดสังกะสีไปถวายวัดได้ ซึ่งก็สามารถไปขอหยิบยืมมาใช้งานได้เมื่อมีงานพิธีต่างๆ ในภายหลัง (สมศรี ลำมะนิค, สนทนากลุ่ม, 15 พฤศจิกายน 2552) ข้อมูลข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า การจัด พิธีกรรมงานศพตามแบบของชาวบ้านนั้น ค่าใช้จ่ายในการประกอบพิธีกรรมไม่สูง หากชุมชน สามารถงดเหล้า และไม่เลี้ยงอาหารแบบฟุ่มเฟือยในงานศพก็จะลดค่าใช้จ่ายได้มาก และหากหวน กลับไปประกอบโลงศพหรือปราสาทด้วยตนเองแบบในอดีต ก็จะยิ่งประหยัดค่าใช้จ่ายลงไปอีก

ภาพที่ 9.6: ลักษณะการตั้งศพแบบเรียบง่ายของชาวบ้านคอนแก้ว ต.ร่องเคาะ

ด้านล่างของตัวบ้านที่จัดงานศพ เป็นบ้านไม้ชั้นเดียว ใต้ถุนสูง ชาวบ้านได้นำโต๊ะเก้าอี้ มาจัดเตรียมเพื่อรับรองแขกที่มาร่วมงาน ด้านข้างตัว บ้านมีการกางเต็นท์เพื่อรับรองแขก ก่อนเกิด โครงการงานศพงดเหล้า ในพื้นที่ด้านล่าง กับบริเวณในห้องครัวที่มีการประกอบอาหารเป็นพื้นที่ๆ จะมีการดื่มเหล้าปรากฏอยู่ ซึ่งจากข้อมูลในเวที ปรึกษาหารือระดับแกนนำ ผู้เข้าร่วมเวทีระบุว่า ใน อดีต ชาวบ้านจะดื่มเหล้าตั้งแต่วันแรกที่ทราบข่าวว่ามีผู้เสียชีวิต เรื่อยไปจนถึงวันสุดท้ายที่เผา ใน กรณีของ อ.วังเหนือ พบว่ากลุ่มแม่ บ้านบางส่วนดื่มเหล้า โดยเฉพาะขณะที่มาช่วยประกอบอาหาร ให้กับบ้านที่มีงานศพ ในมุมมองกลับกัน กลุ่มแม่ บ้านที่ไม่ดื่มเหล้า จะเป็นกลุ่มที่มีศักยภาพในการช่วย แกนนำชุมชนตรวจตราสอดส่องผู้ที่ลักลอบดื่มเหล้าในงานศพได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 9.7: การตั้งโต๊ะรับรองแขกร่วมงานศพของชาวบ้านดอนแก้ว ต.ร่องเคาะ

ผู้วิจัยได้สนทนากับกลุ่มกับชาวบ้านดอนแก้ว ต.ร่องเคาะจำนวน 8 คนที่มาร่วมงานศพของนายปู้ด ถึง โครงการงานศพทดเหล้าที่ดำเนินการในพื้นที่ ซึ่งได้ข้อมูลว่าชาวบ้านได้รับรู้เรื่องการดำเนินโครงการงานศพทดเหล้าจากการประชุมชี้แจงของผู้ใหญ่บ้านและสารวัตรกำนันซึ่งเป็นคนในพื้นที่ ในที่ประชุมได้มีการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้ซักถาม อภิปรายต่อประเด็นดังกล่าว แต่พบว่าในที่ประชุมไม่มีการอภิปรายมากนัก ชาวบ้านส่วนใหญ่มีลักษณะคล้อยตามผู้นำ ไม่มีการคัดค้านรุนแรง เนื่องจากผู้นำได้ย้ำว่าเป็นการทดเหล้าในงานศพเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ไม่ได้ห้ามการเลี้ยงเหล้าในงานอื่นๆ และ ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากการดื่มเหล้า โดยเฉพาะปัญหาอุบัติเหตุและการทะเลาะวิวาทภายในชุมชนจึงทำให้การขับเคลื่อนในระดับหมู่บ้านลดความยุ่งยากลงได้บางส่วน

“ถ้าไม่มีเหล้าก็ไม่มีการทะเลาะวิวาท เสร็จงานแล้วก็อยู่บ้านใครบ้านมัน” (หล้า เริงเร็ว, สนทนากลุ่ม, 15 พฤศจิกายน 2552)

ภาพที่ 9.8: บรรยากาศการสนทนากลุ่มระหว่างผู้วิจัยกับชาวบ้านดอนแก้ว

ปัจจุบัน ชาวบ้านเองก็คิด ระหนักถึงประโยชน์ของโครงการงานศพจดเหล่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ เมื่อจัดงานศพก็ไม่มีใครมาถามขอเหล่าจากเจ้าภาพ ทำให้เจ้าภาพไม่ต้องลำบากใจในการปฏิเสธ แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้หมายความว่างานศพทุกงานปลอดเหล่าโดยสิ้นเชิง เพราะผู้ที่ดื่มเหล้าจะเอบนำเหล้ามาดื่มเอง โดยมักมีข้ออ้างว่าช่วยเตรียมงานต่างๆ เหล้าอยู่แล้วก็ต้องมีการหย่อนใจกันบ้าง

กล่าวโดยสรุป ผู้วิจัยเห็นว่าการดำเนินโครงการงานศพจดเหล่า ของ อ.วังเหนือ ในระดับตำบลนำร่องนั้น ยังคงมีการดำเนินการอยู่จนถึงปัจจุบัน มีความพยายามที่จะขยายผลไปสู่ตำบลอื่นๆ แต่ส่วนใหญ่ยังเป็นการนำเสนอและรับรู้แนวความคิด ยังไม่พบว่ามีกรดำเนินการจดเหล่าในงานศพอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนเท่าที่ควร ในข้อมูลเอกสารสรุปกิจกรรมการขยายงานพื้นที่ในปี พ.ศ.2551 ระบุว่าตำบลวังแก้วได้เริ่มต้นด้วยการจัดประชุมรณรงค์จดเหล่าในงานศพและจดเหล่าเข้าพรรษา

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่า ความเข้มข้นของการดำเนินการในระดับหมู่บ้านแต่ละหมู่บ้าน ใน ต.ร่องเคาะก็ไม่เท่าเทียมกัน โดยส่วนใหญ่หมู่บ้านที่ดำเนินการได้ผลค่อนข้างดีคือหมู่บ้านที่ผู้นำปกครองใช้มาตรการเชิงสังคมและการกำหนดกฎระเบียบ มีแนวคิดเรื่องการใช้แรงจูงใจเชิงบวกด้วยการให้รางวัลเข้าไปหนุนเสริม แต่ยังไม่ปรากฏผลที่เด่นชัด ปัจจัยสำคัญที่ผู้วิจัยเห็นว่าขาดหายไปคือการทำบันทึกข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพให้เป็นกิจวัตรและนำออกมาเผยแพร่ต่อชุมชน รวมถึงการประชุมเพื่อปรึกษาหารือในระดับตำบล โดยการเปิดช่องทางให้กลุ่มผู้หญิง เข้ามามีส่วนร่วมมากยิ่งขึ้น เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาอย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต

2.4 อำเภอเมืองปาน อำเภอเมืองปานตั้งอยู่ที่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดลำปาง อยู่ห่างจากเมืองลำปางเป็นระยะทาง 58 กิโลเมตร ตำบลที่เป็นตำบลนำร่องในการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเหล่าคือ ต.หัวเมือง ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองลำปาง 79 กิโลเมตร มีประชากร 4,189 คน จำนวนครัวเรือน 1,025 ครัวเรือน มีหมู่บ้าน 8 หมู่บ้าน (ไทยตำบลคอทคอม, 2552 : ออนไลน์) ต.หัวเมืองเป็นตำบลขนาดเล็ก ตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าไม้และภูเขา ผู้คนประกอบอาชีพทำการเกษตร ค้าขาย และหาของป่า เส้นทางคมนาคมเป็นพื้นที่ตัดผ่านช่องเขาสูงชัน การเดินทางค่อนข้างลำบาก ทำให้ในอดีตพื้นที่บริเวณนี้เคยเป็นแหล่งลำเลียงฝิ่นที่สำคัญ ผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่มีทั้งชาวไทยพื้นเมืองและชาวไทยภูเขา ได้แก่ เผ่าล้าหู่ มูเซอ และปกากะญอ

ภาพที่ 9.9: สภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของ ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน

บริบทการค้ำเหล้าในงานศพของชาวบ้าน อ.เมืองปาน นับจากอดีตมานั้น ชาวบ้าน นิยมเลี้ยงเหล้าในงานศพมากกว่าสี่สิบปี เหล้าที่นำมาเลี้ยงส่วนใหญ่เป็นเหล้าที่ค้ำเอง และโดยเหตุที่ ชุมชนเป็นถิ่นทุรกันดาร เส้นทางปิด การจัดงานต่างๆ ต้องอาศัยการร่วมมือจากคนในชุมชน ใน ระยะเวลาเจ้าภาพไม่ได้มีเจตนาที่จะเลี้ยงเหล้า แต่ด้วยสภาพความเป็นอยู่ที่ทุรกันดาร ไม่มีทั้งไฟฟ้า และโลงเย็น เจ้าภาพต้องอาศัยญาติพี่น้องเพื่อนบ้านมาอยู่เป็นเพื่อนเผาศพ ผู้ที่ชอบค้ำเหล้าก็มัก ร้องขอเหล้าจากเจ้าภาพทำให้เริ่มมีการค้ำเหล้าในงานศพ แต่ค่าใช้จ่ายในงานศพก็ยังไม่สูงมากนัก เนื่องจากยังคงใช้สิ่งของที่มืออยู่ตามบ้านในการประกอบพิธีกรรม แต่ต่อมาภายหลังเมื่อมีการตัด ถนนลาดยางและมีรถผ่านชุมชน (ซึ่งแต่เดิมผู้คนเคยอาศัยการเดินทางเท้า หรือใช้สัตว์ อกวียนเทียมวัวและ ม้าเป็นหลัก) ทำให้คนในชุมชนเดินทางมาในตัวอำเภอหรือตัวเมืองเพิ่มมากขึ้น เริ่มเลียนแบบการ จัดพิธีกรรมงานศพแบบในเมืองซึ่งมีความซับซ้อนมากกว่า และยังมีการเสริมเพิ่มเติม พิธีกรรมด้วย จนยุคหนึ่ง งานศพบางงานมีลักษณะคล้าย งานสมโภช มี การแสดงดนตรี บางงานมีการแสดงบ๊อง ไฟจำนวนเท่าอายุคนตาย จำนวนผ้าบังสุกุลต้องมีเท่ากับตัวเลขอายุผู้ตาย ทำให้การจัดพิธีกรรมงาน ศพกลายเป็นภาระหนักของเจ้าภาพ แต่ก็กลายเป็นค่านิยมของสังคม โดยเฉพาะในกลุ่มผู้มีฐานะ นะดี และผู้มีอำนาจในชุมชน ทั้งนี้ การจัดงานศพหนึ่งงานในชุมชนจะมีค่าใช้จ่ายอย่างน้อยที่สุดไม่ต่ำกว่า ห้าพันบาท ซึ่งสำหรับชาวบ้านที่มีฐานะยากจนแล้ว เงินจำนวนนี้ถือว่าเป็นเงินจำนวนมาก (เนตร กองสิน, **สัมภาษณ์**, 5 มีนาคม 2553) ทั้งนี้ในพื้นที่ ต.หัวเมืองมีโรงเหล้าเสรีอยู่สองแห่ง (นิพนธ์ เสียงดี, **สัมภาษณ์**, 6 มีนาคม 2553)

บริบทการเคลื่อนงานของ ต.หัวเมืองนั้น นับจากปี พ.ศ.2538 ตำบลนี้ได้มีแนวคิดเรื่อง การขับเคลื่อนชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาเสพติด โดยกำนันนิพนธ์ เสียงดี ซึ่งได้รับการยอมรับสูงใน ชุมชนและเป็นลูกศิษย์ของนายเนตร กองสิน ครูอาวุโสของชุมชนได้ปรึกษากับครูเนตรเพื่อหา แนวทางป้องกันและปราบปรามปัญหาเสพติด โดยมีการประชาสัมพันธ์กับชาวบ้านขอความร่วมมือ ให้ช่วยกันแก้ไขปัญหาเสพติด และประกาศว่า ครอบครัวใดยังคงยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติดจะใช้มาตรการ

ตัดน้ำตัดไฟ และไม่ให้เป็นสมาชิกสงเคราะห์ต่างๆ ซึ่งส่งผลให้ปัญหาหาเสด็จคลคลงอย่างเห็นได้ชัด ผลจากการริเริ่มดังกล่าว ต่อมาจึงเกิดพัฒนาเป็นกลุ่มคณะทำงานชุมชนคนเมืองปานในราวปี พ.ศ.2547 ซึ่งของบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) มาทำโครงการแก้ไขปัญหาคัดค้านและสูบบุหรี่คนในสี่หมู่บ้านจาก ต.แจ้ซอ และ ต.เมืองปาน ซึ่งมีผู้ที่ดื่มสุรจัดอยู่ค่อนข้างมาก ในระยะนั้นคณะทำงานก็ได้เริ่มรณรงค์คัดค้านในงานศพในกิจกรรมอบรมด้วย ซึ่งได้รับการตอบรับค่อนข้างดี แต่ยังไม่สามารถขยายผล ให้เข้มแข็งได้เต็มร้อยเนื่องจากขาดงบประมาณ จนกระทั่ง ได้มาเชื่อมต่อการทำงานของสถาบันเสด็จคลคลงซึ่งก็ได้รับทุนสนับสนุนจาก สส ส. เช่นเดียวกัน เมื่อสถาบัน เสด็จคลคลงได้เชิญแกนนำไปเข้าร่วมประชุมชี้แจงโครงการ โดยครูเนตรได้ประสานกับกำนันนิพนธ์ รวมถึงแกนนำคนอื่นๆ ซึ่งมีทั้งข้าราชการครูและเจ้าหน้าที่สาธารณสุข แล้วมีมติร่วมกันให้ ต.หัวเมือง เป็นตำบลนำร่องเพื่อคัดค้านในงานศพ เนื่องจากเป็นตำบลที่กำนันนิพนธ์รับผิดชอบ จึงเชิญผู้ใหญ่บ้านและแกนนำในชุมชนมาพูดคุยชี้แจงทำความเข้าใจกัน แล้วให้ผู้ใหญ่บ้านแต่ละหมู่บ้านจัดประชุมย่อยๆ ภายในหมู่บ้านของตนเองก่อนเพื่อหยังเสียงของคนในชุมชนว่าคิดเห็นอย่างไรต่อการคัดค้านในงานศพ หลังจากนั้นกำนันนิพนธ์ได้ติดตามผลการหยังเสียงดังกล่าว ซึ่งก็พบว่าคนส่วนมากเห็นดีด้วย มีเพียงส่วนน้อยที่ไม่เห็นด้วย (เนตร, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2553, นิพนธ์, สัมภาษณ์, 6 มีนาคม 2553)

ต่อมา มีการดำเนินการแต่งตั้งคณะทำงาน ซึ่งประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่ม อสม . ผู้สูงอายุ และคณะสงฆ์ของตำบล โดยในขั้นต้นมีการจัดเวทีสร้าง ใจความเข้าใจให้กับคณะทำงานทั้ง 8 หมู่บ้านเพื่อให้ผู้นำสามารถถ่ายทอดแนวคิดของโครงการให้คนในหมู่บ้านได้รับรู้ได้อย่างถูกต้อง ต่อจากนั้น คณะทำงานจึงจัดเวทีสร้างความเข้าใจให้ชาวบ้าน โดยยกเหตุผลหลักเรื่องลดภาระของเจ้าภาพงานศพ และหาแนวทางให้ชาวบ้านมีบทบาทในการดำเนิน โครงการ จัดให้มีเวทีประชาคมในหมู่บ้านทุกหมู่บ้านเพื่อสอบถามและขอประชามติของชุมชนในการดำเนินโครงการ มีการจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์โครงการติดตั้งในทุกหมู่บ้าน (ชาญ และคณะ, 2551: 34) สิ่ง ที่แกนนำต้องรณรงค์ให้คนในชุมชนทำเพิ่มเติมก็คือการเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพที่มีการดื่มเหล้าและไม่มีการเลี้ยงเหล้ามาเปรียบเทียบกันเพื่อให้เห็นชัดเจนยิ่งขึ้น ซึ่งพบว่าเป็นเรื่องค่อนข้างยากสำหรับชาวบ้านในการเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพอย่างละเอียดและเป็นระบบ ครอบครัวยุคใหม่พยายามเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายตามที่ได้รับคำแนะนำ แต่ก็ทำได้บ้างไม่ได้บ้าง (นิพนธ์, สัมภาษณ์, 6 มีนาคม 2553)

เมื่อเริ่มดำเนินโครงการ พบว่าในส่วนของคนไทยภูเขานั้น ปัญหาการดื่มเหล้าและความฟุ่มเฟือยในงานศพมีน้อย เนื่องจากส่วนใหญ่จะเก็บศพไว้ไม่เกิน 3 วันและไม่มีการทำปราสาทศพ การเลี้ยงเหล้าก็ไม่นิยมเลี้ยง ที่จะเลี้ยงก็คือเลี้ยงแขกที่เป็นชาวไทยพื้นราบมากกว่า อาจมีการเลี้ยงเหล้าบ้างเล็กๆ น้อยๆ หลังจัดงานศพเสร็จสิ้น แต่ส่วนที่เป็นปัญหาชัดเจนก็คือการจัดงานศพของคนไทยพื้นราบซึ่งมีค่านิยมการจัดงานศพดังที่กล่าวไว้ในข้างต้น แต่เมื่อดำเนินโครงการ

ไปได้ระยะหนึ่ง พบว่าการดื่มห่้าในงานศพลดลงไปมาก จะยังพบการดื่มห่้ากันอยู่บ้าง เล็กน้อย ในช่วงเผาศพ ในหมู่กลุ่ม สัปเหร่อและผู้มาช่วยงาน ความเปลี่ ยนแปลงเชิงบวกที่เกิดขึ้นก็คือการ ประชุมผู้สูงอายุในอดีตจะมีการเลี้ยงห่้ากัน แต่หลังจากมีโครงการเกิดขึ้นถึงดเลี้ยงห่้าและหันมา ให้ความร่วมมือในการผลักดัน โครงการงานศพดห่้าแทน ส่วนที่ยังคงเป็นปัญหาคือผู้ที่ดื่มห่้า มาจากที่อื่นแล้วเข้ามาช่วยในงานศพ และผู้ที่เข้ามาเล่นการพนันในงานศพ ซึ่งผู้เฒ่าจะนำห่้ามา ให้กับเจ้าภาพ แล้วเจ้าภาพนำไปเลี้ยงแขกต่อ (ชาญ และคณะ, 2551: 34-35)

จากการสัมภาษณ์คนในชุมชนของตำบลหัวเมือง ได้แก่ ชาวชุมชนบ้านต้นงูน 3 คน และชาวชุมชนบ้านไร่ 3 คน พบว่าทั้งสองชุมชน ชาวบ้านรับรู้เรื่องโครงการงานศพดห่้าครั้งแรก จากการประชุมหมู่บ้าน โดยคนส่วนใหญ่ในชุมชนต่างเห็นด้วยกับผู้นำ ดังนั้นเมื่อมีการทำประชาคม เสียงส่วนใหญ่จึงลงมติเห็นด้วย ชาวบ้านระบุว่าที่เห็นด้วยกับการทำโครงการงานศพดห่้าเพราะ คิดว่าจะประหยัดค่าใช้จ่ายและเห็นว่าไม่เหมาะสมที่คนจะดื่มห่้าในงาน โศกเศร้า

“บางคน ถ้าเวลานั่งกินห่้าแล้ว ก่อบช่วยงานช่วยกันเป็น เจ้าภาพเป็นเลี้ยงเพราะเก้ง ใจแจก..บ้านเฮานี้ บ่ว่ามีงา นะฮยังก่ต้องมีห่้าเหย่น้อย (บางคน ถ้าเวลานั่งกินห่้าแล้ว ก็ไม่ ช่วยงานช่วยการคนอื่น เจ้าภาพเค้าเลี้ยงเพราะเกรงใจแจก บ้านเรานี้ ไม่ว่ามีงานอะไรก็ดื่ มมีห่้า เลียห่น้อย)” (สุพัตรา โนจากุล, สัมภาษณ์, 6 มีนาคม 2553)

ภาพที่ 9.10: กลุ่มแม่บ้านชุมชนบ้านไร่กำลังให้ข้อมูลเรื่องงานศพดห่้ากับผู้วิจัย

ในระยะแรกของการดำเนิน โครงการ ยังพบว่า มีผู้ลักลอบดื่มห่้าภายในบริเวณงานอยู่ บ้าง แต่ก็ลดน้อยลงจนแทบไม่มีเหลือเนื่องจากการสอดส่องกันเองของชาวบ้านและผู้นำ ปัจจุบัน ผู้ที่ เป็นนักดื่มห่้าบางส่วนเมื่อมาร่วมพิธีกรรมงานศพของชุมชนดื่มห่้ามาจากภายนอกแล้วเข้าร่วมงาน ซึ่งคนในชุมชนก็ยอมรับได้ เพราะถือว่าไม่ได้ดื่มห่้าในบริเวณงานและไม่ได้ร้องขอห่้าจากเจ้าภาพ

“แต่ก่อนเจ้าภาพบ่เลี้ยงบ่ได้ จะว่าเป็นจี้จันดา แต่ปะเดี้ยวบ่มีแล้ว ไผไค่กินไปลักกินตางนอก ไปซื้อกิน ไปเซาะหมูกินเอาตางนอก บ่ได้เข้ามากินตางในแล้ว (แต่ก่อนเจ้าภาพไม่เลี้ยงไม่ได้ จะว่าเจ้าภาพจี้เหนียวมาก แต่เดี้ยวนี้ไม่มีแล้ว ใครอยากกินไปแอบกินข้างนอก ? ปซื้อกิน ไปหาเพื่อนกินข้างนอก ไม่ได้เข้ามากินข้างใน (พื้นที่พิธีกรรม) แล้ว)” (ชุมพร สมพะมิตร, สัมภาษณ์, 6 มีนาคม 2553)

ในกรณีของ ต.หัวเมือง ปัจจัยความสำเร็จของการดำเนินโครงการที่สำคัญเป็นอันดับแรกก็คือตัวของผู้นำชุมชน เนื่องจากบริบทของพื้นที่เป็นพื้นที่ห่างไกล ชาวบ้านในชุมชนยังคงเคารพและให้ความเชื่อถือในตัวผู้นำและพร้อมปฏิบัติตามเงื่อนไขที่กำหนดโดยชุมชน ดังนั้น หากผู้นำดำเนินการอย่างเข้มแข็งต่อเนื่อง โดยประพฤตินั้น เป็นแบบอย่าง โอกาสในการประสบความสำเร็จจะมีสูงมาก สำหรับปัจจัยความสำเร็จในระยะยาวนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าจำเป็นต้องมีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์กับคนในชุมชนเป็นระยะๆ เพราะการที่คนในชุมชนตระหนักเองจากข้อมูลตัวเลขค่าใช้จ่ายที่เป็นรูปธรรมจะทำให้มีตระวงค่าใช้จ่ายในงานศพโดยไม่ต้องมีใครมาบอก แต่ปัจจัยความสำเร็จอย่างยั่งยืนที่แท้จริงก็คือ การทำให้ผู้คนเกิดจิตสำนึกร่วมกันว่าการดื่มเหล้าในงานศพนั้นเป็นสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับบริบท ไม่ว่าจะโดยหลักศาสนาหรือหลักสังคม

ปัจจุบันพบว่าแบบแผนการจัดการงานศพโดยไม่เลี้ยงเหล้าที่ปรากฏใน ต.หัวเมือง ยังได้รับการตอบรับจากชาวชุมชนอื่นๆ ใน อ.เมืองปาน เป็นส่วนใหญ่ เช่นผู้นำตำบลทุ่งกว๋าวก็ได้เชิญคณะทำงานไปเป็นพี่เลี้ยงในการทำเวทีประชาคมที่ตำบลของตน และดำเนินรอยตามแนวปฏิบัติของ ต.หัวเมือง ในส่วนของ ต.หัวเมืองเอง รูปแบบการจัดพิธีกรรมงานศพก็เกิดความเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นด้วย เช่น การริเริ่มทำปราสาทศพโดยมีองค์ประกอบเป็นโต๊ะหรือเก้าอี้ ซึ่งเมื่อเสร็จสิ้นพิธีกรรมสิ่งของเหล่านี้จะกลายเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชน โดยเจ้าภาพจะสั่งซื้อปราสาทเฉพาะยอดปราสาท ไม่ซื้อทั้งหลัง และแก่นนำธูปธูปให้เปลี่ยนค่านิยมเรื่องการเชิญแขกจำนวนมากมาถวายของปัจจัยและเครื่องไทยทาน โดยชี้ให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็น บทบาทดังกล่าวลูกหลานควรเป็นผู้กระทำให้กับผู้ตายมากกว่า แต่การรณรงค์เรื่องของปัจจัยและเครื่องไทยทานยังได้ผลเฉพาะกับเจ้าภาพบางราย ไม่ใช่ส่วนมาก เพราะเป็นสิ่งที่ขัดกับค่านิยมที่ชาวบ้านคุ้นชิน (เนตร, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2553)

อย่างไรก็ดี ยังคงมีการดื่มเหล้าในงานศพปรากฏอยู่บ้างใน ต.แจ้ซ้อน และ ต.เมืองปาน ในส่วนพื้นที่ๆ เป็นชุมชนเมือง เนื่องจากปัจจัยหลายประการ ได้แก่ ในสองตำบลดังกล่าวยังไม่ได้มีการทำประชาคมเรื่องงดเหล้าในงานศพ อีกทั้งสองชุมชนนี้ ถือว่ามีความเป็นชุมชนเมืองสูงกว่าชุมชนอื่นๆ (ต.หัวเมืองเป็นที่ตั้งของสถานีราชการ ต.แจ้ซ้อน เป็นที่ตั้งของแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัด มีรีสอร์ทอยู่จำนวนหนึ่ง) ซึ่งพบว่าในงานศพหลายงานของผู้มีตำแหน่งหรือมีฐานะในพื้นที่ ซึ่งรวมถึงข้าราชการบางคนด้วย คนกลุ่มนี้นิยมเลี้ยงเหล้ามีพิธีในงานศพ ซึ่งชาวบ้านคนอื่นๆ ก็มา

ร่วมงานและได้พบเห็นการกระทำดังกล่าว ทำให้การขับเคลื่อนในสองพื้นที่เป็นไปค่อนข้างล่าช้า (เนตร, สัมภาษณ์, 5 มีนาคม 2553)

2.5 อำเภองาว อำเภองาวตั้งอยู่ที่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดลำปาง อยู่ห่างจากเมืองลำปางเป็นระยะทาง 83 กิโลเมตร ตำบลที่เป็นตำบลนำร่องในการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าคือ ต.หลวงใต้ ซึ่งห่างจากเมืองลำปาง 85 กิโลเมตร มีประชากร 6,168 คน จำนวนครัวเรือน 1,554 ครัวเรือน (ไทยตำบลคอทคอม, 2552 : ออนไลน์) ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ค้าขายและรับจ้าง สถานการณ์ที่เป็นปัญหาของชุมชนคือปัญหาเรื่องการเป็นเส้นทางการขนส่งยาเสพติดโดยเฉพาะยาบ้า ซึ่งส่งผลกระทบต่อการแพร่ระบาดของยาเสพติดในชุมชนด้วย

บริบทของการดื่มเหล้าในงานศพ ก่อนที่จะมีการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้า นั้น พบว่าจะมีการดื่มเหล้าในงานศพตั้งแต่วันแรกที่ตั้งศพไปจนถึงวันเผาศพ นับตั้งแต่การออกไปหาฟืน ไปจนถึงการนำเหล้ามาตั้งโต๊ะเพื่อเลี้ยงแขกหรือทั้ง 3 มื้ออาหาร รวมไปถึงเวลากลางคืน ยิ่งดึก คนที่เฝ้าศพก็ยิ่งดื่มเหล้ากันมาก ซึ่งมีทั้งการดื่มเหล้าเสรีและเหล้าโรง ประมาณการกันว่าในอดีตนั้น ค่าใช้จ่ายที่สืบเนื่องจากการดื่มเหล้า (เหล้า อาหาร น้ำแข็ง) มีตั้งแต่หลักพันถึงหมื่นบาท (อำนาจ ปิตุภาค, จันท์เพ็ญ น้ำจำ, จันนิช ขว้างสืบ, บุญรัตน์ จันตะ, บุญธรรม หาญกล้า และธำรงค์ บุตรโส, สทนากลุ่ม, 6 ธันวาคม 2552)

การเคลื่อนงานของ ต.หลวงใต้ มีความโดดเด่นแตกต่างจากพื้นที่นำร่องอื่นๆ ที่ส่วนใหญ่ มักจะเคลื่อนโดยการให้ผู้นำการปกครองหรือผู้นำท้องถิ่น (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต.) มาเป็นแกนนำหลักในการเคลื่อนงาน แต่กรณีของ ต.หลวงใต้นั้นเป็นการเคลื่อนงานโดยหากคนที่อาสาเข้ามาทำงาน ซึ่งกำนันและผู้ใหญ่บ้านเป็นคณะกรรมการ โดยตำแหน่งอยู่แล้ว แต่เปิดพื้นที่ให้ผู้ที่สนใจเข้าร่วมงานได้อย่างเต็มที่

นายอุดม กุลดี อายุ 65 ปี อดีตศึกษานิเทศก์จังหวัดลำปาง ปัจจุบันเป็นข้าราชการบำนาญ และเป็นแกนนำสำคัญในการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้า ในพื้นที่ อ.งาว จ.ลำปาง ระบุว่า จุดเริ่มต้นความสนใจใน โครงการงานศพงดเหล้า เกิดขึ้นจากการที่สถาบันเสนาะพะญาได้เดินสายไปเปิดเวทีพูดคุยกับตัวแทนชุมชนของอำเภองาว ในช่วงปี พ.ศ.2549 พร้อมทั้งฉายวิถีชีวิตของชุมชนบ้านดงที่จัดทำโดยสกว. และพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้ร่วมวงในคราวนี้ซึ่งประกอบด้วยกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มแม่บ้าน และข้าราชการบำนาญ โดยส่วนตัวนายอุดมมีความตั้งใจที่จะอุทิศช่วงเวลาหลังเกษียณอายุราชการเพื่อทำงานรับใช้สังคมอยู่แล้ว จึงเสนอตัวเข้าร่วมโครงการในฐานะแกนนำของอำเภองาวด้วยความเต็มใจ (อุดม กุลดี, สัมภาษณ์, 18 กันยายน พ.ศ. 2552)

การขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าของ อ.งาว มีทั้งคณะกรรมการของ ต.หลวงใต้ ซึ่งมีกำนันเป็นประธาน ผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้านเป็นกรรมการ และมีคณะทำงานอีกชุดหนึ่งซึ่งมาจากตัวแทนแต่ละหมู่บ้านสมัครเข้ามาด้วยความสมัครใจ ตอนแรกมีสมาชิกคณะทำงาน 9 คน ต่อมา

ผู้สมัครเพิ่มอีก 2 คน ปัจจุบันจึงมีคณะทำงานทั้งสิ้น 11 คน มีนายคุดิต คำวิชัยเป็นประธาน และนาย พิษณุ จินใจเย็น หัวหน้าสถานีอนามัยบ้านน้ำจាំเป็นผู้ประสานงานหลัก นายอุดมก็เป็นหนึ่งใน คณะทำงานชุดนี้ ซึ่งประกอบไปด้วยเจ้าหน้าที่สาธารณสุข เจ้าหน้าที่สถานีอนามัย ข้าราชการบำนาญ และอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน เมื่อมีคณะทำงานหรือแกนนำแล้วก็ได้ประชุมปรึกษาหารือเพื่อ หาแนวทางในการเคลื่อนงานเบื้องต้น พร้อมทั้งวางแผนการทำเวทีประชาคมตามที่สถาบันแสนพะญา ได้แนะนำเพื่อประชาสัมพันธ์ให้คนในชุมชนรู้ว่ามิโครงการงคเหล่าเกิดขึ้น สร้างความเข้าใจร่วมกัน โดยคณะทำงานทั้ง 11 คนจะออกไปตระเวนในแต่ละหมู่บ้านของตำบลจำนวน 8 หมู่บ้าน นำวิธีดี ไปฉายให้ชาวบ้านชม ในช่วงต้นก็ มีทั้งผู้เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยเพราะไม่เชื่อว่าจะทำได้จริง แต่ การออกพื้นที่ในลักษณะดังกล่าวก็เป็น โอกาสให้กรรมการสามารถชักจูงคนในหมู่บ้านที่สนใจให้ เข้าร่วมเป็นอาสาสมัครแนะนำโครงการ (อุดม, สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2552, ชาย และคณะ, 2551: 12-13) อีกส่วนหนึ่ง แกนนำโครงการ เห็นตรงกันว่าควรจัดการประชุมทุกเดือน เมื่อแกนนำ คนใด ได้ไปเรียนรู้จากเวทีกลางที่สถาบันแสนพะญาจัดขึ้นก็จะได้นำมาขยายผลต่อในการประชุม ประจำเดือนต่อไป

วิธีการเคลื่อนงานภายหลังจากได้จัดทำเวทีประชาคมไปแล้วก็คือการใช้แบบตอบรับ เพื่อให้ครอบครัวที่ประสงค์เข้าร่วมโครงการได้ตอบรับเป็นสมาชิก ส่วนนี้นับเป็นเอกลักษณ์ของ อ.งาว นั่นก็คือใช้ความประนีประนอมและความสมัครใจ ครอบครัวที่สมัครเข้าร่วมจะจ่ายเงินค่า สมัคร 20 บาท และได้สติ๊กเกอร์มีภาพขวดเหล้าที่ถูกกากบาท ด้านบนมีข้อความ “ครอบครัวสดใส ร่วมใจงดเหล้า บ้านเราน่าอยู่” เพื่อให้สมาชิกนำสติ๊กเกอร์ดังกล่าวไปแปะไว้ที่บ้าน เป็นเสมือนยันต์ ป้องกันตัว เมื่อมีแขกมาในงานศพแล้วขอเหล้า เจ้าภาพก็สามารถปฏิเสธได้ เนื่องจากหากพบว่า ครอบครัวที่สมัครเป็นสมาชิกได้เลี้ยงเหล้าในงานศพก็จะถูกเชิญออกจากการเป็นสมาชิก ถ้าภายหลัง การตรวจสอบข้อมูลแล้วพบว่ามี การเลี้ยงเหล้าเกิดขึ้นจริง แต่เมื่อใดก็ตามที่มีความพร้อม ก็สามารถ สมัครเข้าร่วมโครงการได้อีกทุกเมื่อ นอกจากนี้แกนนำยังได้ทำป้ายขนาดใหญ่นำไปติดไว้ที่ปากทาง เข้าหมู่บ้าน มีข้อความ “หมู่บ้านนี้เข้าร่วมโครงการจัดการความรู้เพื่อสร้างเสริมสุขภาพและแก้ไข ปัญหาความยากจน โดยการงดเหล้าในงานศพ” พร้อมข้อมูลระบุว่าหมู่บ้านแต่ละแห่งมีครัวเรือนที่ เข้าร่วมโครงการงานศพงดเหล้ากี่ครัวเรือน ไม่เข้าร่วมกี่ครัวเรือน เมื่อมีงานศพเกิดขึ้น ทั้ง คณะกรรมการประจำตำบล แกนนำโครงการ และผู้สูงอายุจะนำพวงหรีด “งานศพงดเหล้า” ไปวาง ในงานด้วย ซึ่งสร้างความภาคภูมิใจและรู้สึกเป็นเกียรติให้กับเจ้าภาพ

จากการวิเคราะห์เอกสาร พบว่าการทำเวทีประชาคมในระดับอำเภอของ อ.งาว ในวันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ.2551 ณ วัดปง คณัน มีแกนนำจากภาคีทุกฝ่ายเข้าร่วมไม่ว่าจะเป็นนายอำเภอ เจ้าหน้าที่สถานีอนามัย และยังได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ในส่วนจังหวัด เช่น เจ้าหน้าที่ สาธารณสุขจังหวัดลำปางซึ่งไปเป็นวิทยากรให้ความรู้เรื่อง พรบ .ควบคุมเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ ซึ่ง

พบว่าชาวบ้านให้ความสนใจตั้งคำถามในประเด็นที่เป็นเรื่องใกล้ตัว เช่น ในงานแต่งงาน หากนำเหล้ามาตั้งโต๊ะจะถือเป็นการผิดกฎหมายหรือไม่ เป็นต้น

ประเด็นสำคัญในการทำเวทีประชาคมระดับอำเภอหลังจากเคลื่อนงานไปได้ระยะหนึ่งคือการติดตามความก้าวหน้าในแต่ละพื้นที่ ซึ่งพบว่าแต่ละหมู่บ้านมีระดับความก้าวหน้าที่แตกต่างกัน แต่จากการวิเคราะห์พบว่าหมู่บ้านที่มีความก้าวหน้าอยู่ในเกณฑ์ดีจะมีกระบวนการที่เป็นระบบ เช่น กรณีของ หมู่บ้านใน ต.บ้านร้อง หลังจากทำเวทีประชาคมในชุมชนแล้ว ได้มีการจัดทำใบตอบรับให้ครัวเรือนในชุมชนแสดงความจำนงเข้าร่วมโครงการ โดยการตัดสินใจจะต้องได้รับความเห็นชอบจากสมาชิกในครอบครัวเสียก่อน ซึ่งแกนนำ ก็ได้พยายามทำงานในเชิงรุก ด้วยการประชาสัมพันธ์ผ่านช่องทางต่างๆ นอกจากนี้แกนนำจะได้นำพวงหรีดไปมอบให้กับงานศพเพื่อสนับสนุนงานศพที่ไม่มีเหล้าด้วย

ปัญหาที่พบในระยะแรกของการดำเนินงานของ อ.งาว ก็คือการลักลอบดื่มเหล้า เช่น การดื่มเหล้าในโรงครัวที่ทำกับข้าว โดยผู้มาช่วยงานซื้อมาดื่มเอง หรือการเลี้ยงเหล้าให้กับผู้ที่ใช้แรงงานมาก เช่น ผู้ที่มาช่วยกางเต็นท์และต้บเหร้อ การดื่มเหล้าที่ป่าช้าหลังการฌาปนกิจเสร็จสิ้นในกรณีของบ้านวังความีการรับสมัครสมาชิกเข้าร่วมโครงการแต่ยังขาดการสร้างความสำเร็จร่วมกันภายในครอบครัว ทำให้เกิดปัญหาตามมา เช่น ภรรยาสมัครเข้าร่วมโครงการ แต่สามีไม่ได้รับรู้ด้วยเพราะภรรยาไม่ได้ปรึกษา สามีจึงยังดื่มเหล้าในงานศพ เป็นต้น

หลังจากที่การขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าของ อ.งาว ดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน ก็ยังคงมีการสำรวจข้อมูลจำนวนสมาชิกผู้เข้าร่วมโครงการอย่างต่อเนื่อง โดยเจ้าหน้าที่ อสม. จะทำหน้าที่สำรวจและสอบถามสมาชิกผู้เข้าร่วมโครงการ อีกทั้งยังต้องอาศัยการทำงานอย่างเกะกะดีของผู้นำชุมชน มีการประชุมปรึกษาพูดคุยหารือกันอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้มีข้อมูลของสถานการณ์ที่เป็นปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยได้เข้าสังเกตการณ์การจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้และติดตามความก้าวหน้าโครงการงานศพงดเหล้า อ.งาว ซึ่งจัดขึ้นในวันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ.2552 ที่ห้องประชุมองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหวด พบว่ามีแกนนำชุมชนเข้าร่วมจำนวน 80 คน ประกอบด้วยกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายก อบต. สมาชิก อบต. เจ้าหน้าที่สาธารณสุข อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.) และกลุ่มอาสาสมัครที่เป็นประชาชนทั่วไป โดยมีนายอำเภองาวมาเป็นประธานในการประชุม (การที่เจ้าหน้าที่ภาครัฐระดับสูงในชุมชนให้ความสำคัญต่อโครงการ มีผลต่อการรวมตัวของคนในชุมชนและการบูรณาการการทำงานร่วมกันระหว่างฝ่ายต่างๆ ด้วย)

ภาพที่ 9.11: บรรยากาศการนำเสนอความก้าวหน้าของโครงการ เวที อบต.บ้านหวด

สาระสำคัญในเวทีวันนั้นคือการติดตามความก้าวหน้าการดำเนินโครงการงานศพงคเหล่าระดับตำบล ซึ่งพบว่า ตัวแทนของแต่ละตำบลได้นำเสนอข้อมูลความก้าวหน้าของโครงการที่เป็นรูปธรรมชัดเจน โดยมีการระบุถึงจำนวนครัวเรือนทั้งหมดของตำบล และจำนวนครัวเรือนที่เข้าร่วมโครงการงานศพงคเหล่าด้วยความสมัครใจ และ สรุปได้ว่าจากตำบลทั้งหมด 10 ตำบล ทุกตำบลมีจำนวนครัวเรือนที่เข้าร่วมโครงการด้วยความสมัครใจจำนวนมาก ตำบลที่มีจำนวนครัวเรือนเข้าร่วมสูงสุดคือตำบลบ้านแหงและตำบลแม่ตึบ (100 เปอร์เซ็นต์) ตำบลหลวงใต้ (98 เปอร์เซ็นต์) รองลงมามีจำนวนครัวเรือนที่เข้าร่วมอยู่ระหว่าง 80-90 เปอร์เซ็นต์ ส่วนตำบลที่มีจำนวนครัวเรือนเข้าร่วมน้อยที่สุดคือตำบลนาแก (74 เปอร์เซ็นต์) (ข้อมูล ณ วันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ.2552) ข้อมูลทั้งหมดนี้ คณะเจ้าหน้าที่สถานีอนามัยบ้านน้ำจ้ำ ได้จัดเก็บรวบรวมไว้ในคอมพิวเตอร์อย่างเป็นระบบ

นอกเหนือจากการประชุมปรึกษาหารืออย่างสม่ำเสมอในระดับแกนนำ การให้ความสำคัญต่อโครงการของเจ้าหน้าที่ภาครัฐระดับสูงในชุมชน การรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบแล้ว ผู้วิจัยสังเกตว่าบรรยากาศการพูดคุยในเวทีของ อ.จาว มีบรรยากาศความเป็นกันเองค่อนข้างสูง สมาชิกผู้เข้าร่วมต่างรู้จักคุ้นเคยกันดีพอสมควร และมีความกระตือรือร้น ที่จะแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากเวทีอย่างเต็มที่ เช่น สมาชิกมีการซักถามนายก อบต.บ้านหวด ถึงการขยายผลจากการงคเหล่าในงานศพไปสู่การงคเหล่าในพื้นที่กิจกรรมกีฬาของชุมชนที่ อบต.บ้านหวด ได้เริ่มดำเนินการไปแล้ว สิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ แกนนำระดับชุมชนสามารถเลื่อนงานในระดับเวทีได้โดยไม่ต้องอาศัยเจ้าหน้าที่จากสถาบันสาธารณสุขเป็นหลัก (ประเด็นนี้สะท้อนชัดเจนว่าหากแกนนำระดับชุมชนได้รับการพัฒนาศักยภาพให้มีทักษะเป็นผู้ส่งสารในเวทีการสื่อสารขนาดใหญ่ก็จะทำให้ชุมชนสามารถเลื่อนงานได้เองอย่างมีประสิทธิภาพ ทักษะดังกล่าวเป็นทักษะแบบใหม่ความรู้แบบใหม่ที่ควรสร้างกระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นระบบให้แกนนำทุกชุมชน) ซึ่งกระบวนการในเวทีวันนั้น แกนนำระดับชุมชนที่ทำหน้าที่เป็นผู้จัดกระบวนการในเวทีคือนายพิชญ

แกนนำโครงการของ อ.งาว ได้สรุปบทเรียนจากการดำเนินงานออกมาเป็นปัจจัยความสำเร็จในการขับเคลื่อนโครงการ 9 ข้อ ประกอบด้วย (อุดม, สัมภาษณ์, 18 กันยายน พ.ศ. 2552)

1. **มีใจศรัทธา** หมายความว่าคณะทำงานต้องสร้างความเชื่อมั่นในส่วนลึกให้เกิดขึ้นก่อนว่าการงดเหล้าในงานศพเป็นสิ่งที่ทำได้จริง โดยเริ่มต้นกระบวนการอย่างค่อยเป็นค่อยไป

2. **สมัครใจ** เนื่องจากคณะทำงานเห็นว่าการขับเคลื่อนงานโดยคณะกรรมการประจำตำบลจำนวน 11 คนนั้นยังไม่เพียงพอ คณะทำงานจึงขอให้มีอาสาสมัครจากแต่ละหมู่บ้านเข้าร่วมเป็นกรรมการและเครือข่ายของโครงการงดเหล้าในงานศพ

นอกจากนี้การเข้าร่วมโครงการของครัวเรือนต่างๆ อ.งาว ก็เน้นหลักความสมัครใจของผู้เข้าร่วมเป็นสำคัญ เนื่องจากการทำเวทีประชาคมบางครั้งมีผู้เข้าร่วมเวทีจำนวนน้อย จึงยังไม่สามารถสรุปเป็นประชาคมของชุมชนนั้นๆ ได้ (ชาญ และคณะ, 2551: 15)

3. **ทำจริง** เน้นการรักษาสัตย์จะ พูดจริงทำจริง ดึงกรรมการระดับหมู่บ้านและระดับตำบลให้มาประชุมร่วมกัน เพื่อสร้างกฎระเบียบ

4. **อิงหลัก** มีการจัดทำระเบียบของตำบล กำหนดวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และแนวทางการลงโทษสำหรับผู้ไม่ปฏิบัติ โดยการเริ่มต้นได้ใช้แบบสอบถาม ให้อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน (อสม.) นำไปสอบถามแต่ละครอบครัวในหมู่บ้าน เมื่อแจกแบบสอบถามแล้วก็ได้พูดคุยทำความเข้าใจรวมถึงช่วยแนะนำผู้ที่ไม่รู้หนังสือในการตอบแบบสอบถาม ด้วยวิธีการดังกล่าว จึงได้แบบสอบถามกลับคืนมาครบถ้วน และเสียงตอบรับจากชุมชนประมาณ ร้อยละ 80 โดยยังคงยึดหลักความสมัครใจ กล่าวคือ ถ้าครอบครัวใดประสงค์เข้าร่วมโครงการ ก็จะเข้าสู่ระเบียบปฏิบัติต่างๆ หากครอบครัวใดไม่เข้าร่วมก็ถือว่าอยู่นอกเหนือระเบียบที่กำหนดไว้ โดยมีการจัดทำสติ๊กเกอร์เพื่อติดไว้ที่หน้าบ้านที่เข้าร่วมโครงการ ซึ่งต่อมากลายเป็นสัญลักษณ์ที่รับรู้กันภายในตำบลว่าบ้านใดที่ติดสติ๊กเกอร์แสดงว่าการจัดงานศพของบ้านนั้นจะไม่มีการเลี้ยงเหล้าโดยเด็ดขาด รวมทั้งห้ามแขกซื้อเหล้าจากภายนอกมาดื่มกินในงานศพอีกด้วย

ภาพที่ 9.12: สติ๊กเกอร์โครงการงานศพงดเหล้าที่ติดบริเวณเสาบ้าน

5. **ปักป้าย** ที่ด้านหน้าของแต่ละหมู่บ้าน จะมีการปักป้ายประกาศว่าหมู่บ้านนี้เข้าร่วมโครงการงานศพดเหล้า โดยมีเป้าหมายเพื่อใช้เป็นสื่อในการประชาสัมพันธ์ นอกจากนี้ยังมีการใช้วิทยุชุมชนและเสียงตามสายเป็นสื่อในการสื่อสารภายในชุมชน โดยนายอุดมเองก็เคยไปพูดในวิทยุชุมชน โดยชี้ให้เห็นว่างานศพนั้นเป็นงานที่เจ้าภาพไม่มีความพร้อม เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน จึงไม่ควรสร้างภาระให้กับเจ้าภาพ

6. **ใช้มือ** ในที่นี้ นายอุดมอธิบายว่าใช้หลักของความสุภาพอ่อนน้อมในการเข้าถึงจิตใจของผู้ที่ต่อต้าน กล่าวคือ จะไม่มองว่าผู้ที่ต่อต้านเป็นศัตรูแต่จะมีทัศนคติว่าผู้ที่ต่อต้านคือผู้ที่ยังไม่มี ความเข้าใจ และคนแต่ละคนย่อมมีความแตกต่างกัน

7. **ถือศีล** แกนนำโครงการจะต้องยึดหลักพรหมวิหารสี่ ซึ่งประกอบไปด้วย เมตตา เป็นหลักธรรมที่ต้องมีเป็นพื้นฐานในเวลาปกติทั่วไป กรุณา เป็นหลักธรรมที่ใช้กับคนซึ่งมีความทุกข์ เช่น ผู้ที่ดื่มเหล้า หรือผู้ที่ต่อต้านโครงการ แสดงให้เห็นว่าคนเหล่านั้นเป็นผู้ที่ยังมีความทุกข์อันเนื่องมาจากความไม่รู้ มุทิตา คือการแสดงความยินดีต่อเพื่อนบ้านและคนร่วมชุมชนในทางสร้างสรรค์ อุเบกขา คือการวางเฉย ในที่นี้ หมายถึงว่ามีภาระระมัดระวัง คอยดูแลด้วยความห่วงใยและพร้อมจะให้ความช่วยเหลือ หากใครทำผิดพลาดก็จะไม่تابถม ไม่ซ้ำเติม

8. **มีข้อมูล** กล่าวคือมีการเก็บข้อมูลอย่างสม่ำเสมอเพื่อเป็นปัจจัยชี้วัดความสำเร็จ ในที่นี้ ต้องเก็บข้อมูลจากทุกๆ งานศพที่จัดขึ้น รวบรวมข้อมูลตัว เลขค่าใช้จ่าย และเงินที่เหลือหลังจากจัดงานเสร็จสิ้นแล้ว

9. **กำหนดการประชุมทุกเดือน** ทั้งนี้จะมีการเชิญกรรมการหมู่บ้าน กรรมการตำบลร่วมกับคณะทำงาน โดยให้สถานีอนามัยบ้านน้ำจ้ำเป็นศูนย์กลางเพื่อติดตามผล รับรู้ปัญหา และหาแนวทางร่วมกันแก้ไขปัญหาที่แต่ละหมู่บ้านประสบ ยกตัวอย่างเช่น การเก็บงานหลังพิธีกรรมงานศพเสร็จสิ้น หรือการ “ล้างผาม” ในภาษาถิ่น จะเป็นช่วงเวลาที่ผู้คนจำนวนหนึ่งจะเรียกร้องให้มีการเลิกเหล้า เมื่อได้นำปัญหาเข้าสู่ที่ประชุม จึงสรุปว่าแนวทางของตำบลจะใช้วิธีการเก็บข้าวของ รื้อเต็นท์ต่างๆ ให้เสร็จสิ้นก่อน แล้วค่อยเคลื่อนศพเพื่อไปเผาที่ป่าช้า

วันที่ 6 ธันวาคม พ.ศ.2552 ผู้วิจัยได้มีโอกาสเข้าสังเกตการณ์พิธีกรรมงานศพของนายบุญธรรม สืบจิตต์ อายุ 85 ปี ชาวบ้านหมู่ 8 บ้านใหม่เจริญสุขซึ่งเสียชีวิตด้วยโรคมะเร็ง ในวันดังกล่าวเป็นวันฌาปนกิจศพ โดยมีการเคลื่อนศพลงจากบ้านมายังปราสาทศพที่อยู่ภายในบริเวณบ้าน การจัดพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านใหม่เจริญสุขมีความเรียบง่ายและเน้นความร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชนคล้ายคลึงกับชุมชนบ้านดง หลังจากอาบน้ำศพด้วยน้ำขมิ้นส้มป่อยแล้ว ลูกหลานจะนำศพใส่โลงเยื่อ ข้างโลงศพมีการตั้งตุ๊กตุงทอง ชาวบ้านทั้งหญิงและชายเมื่อทราบข่าวจะมาช่วยงานตั้งแต่เช้า และสิ่งที่มีความแตกต่างจากชุมชนบ้านดงก็คือ ที่นี้ ทั้งกลุ่มพ่อบ้านและแม่บ้านต่างมีส่วนร่วมกันในการประกอบอาหารเพื่อรับรองแขกที่จะมาร่วมงานในช่วงสาย อาหารที่ทำเลี้ยงคนในงาน

ยังคงมีแกงฮังเลเป็นอาหารหลัก เนื่องจากวันดังกล่าวเป็นวันเผาศพซึ่งถือว่าเป็นวันที่สำคัญที่สุดใน การประกอบพิธีกรรม นอกจากนี้พบว่าที่นี่ยังคงซื้อปราสาทศพและโลงศพสำเร็จรูปจากร้านค้ามา ใช้ในพิธีกรรมงานศพ แต่สิ่งของประกอบพิธีกรรมอื่นๆ เช่น ก รวยดอกไม้ บายศรีบูชาพระ และถึง สังกทานนั้น ยังคงจัดเตรียมเอง มิได้ซื้อสำเร็จรูปจากร้านค้า ในพื้นที่ด้านหลังบริเวณบ้านเป็นพื้นที่ สำหรับการปรุงอาหาร ซึ่งมีคนรวมกันอยู่ในบริเวณนั้นเป็นจำนวนมาก โดยทำหน้าที่ตั้งแต่แบกฟืน และถ่านน้ำเข้ามาเพื่อปรุงอาหาร คนแกงฮังเล ล้างทำความสะอาดถ้วยชาม รวมไปถึงการเตรียม สิ่งของสำหรับปรุงอาหาร

ภาพที่ 9.13: พ่อบ้านคนหนึ่งกำลังเตรียมผักเพื่อปรุงอาหารในงานศพที่บ้านใหม่เจริญ-
สุข อ.งาว

ในพื้นที่ดังกล่าว ผู้วิจัยได้พบกับชายคนหนึ่ง ซึ่งมีอาการที่ส่อว่าดื่มสุรา ชายคนนี้อยู่ยืน กับผู้วิจัยว่าตนเองไม่ใช่คนในชุมชน แต่มาจากต่างพื้นที่ ทั้งยังแสดงความคิดเห็นว่ามติของชุมชนที่ มิให้เจ้าภาพเลี้ยงเหล้าในงานศพนับเป็นสิ่งที่ดี แต่ก็ทำให้งานศพเงียบเหงา ่าไป ไม่ลึกลับ อยากรัก ีตาม ตน ซื้อเหล้าดื่มเองและดื่มมาจากภายนอกแล้วจึงเข้ามาในบริเวณงาน ทั้งนี้ ชายคนดังกล่าวไม่ ยินดีที่จะระบุชื่อให้ผู้วิจัยทราบ และจากการสังเกตปฏิกิริยาของผู้ที่อยู่ในบริเวณนั้น ส่วนใหญ่แสดง ำทำที่ไม่ค่อยพอใจต่อพฤติกรรมของชายคนดังกล่าว สังเกตได้จากการซุบซิบนินทา และอีกส่วน หนึ่งได้พยายามชี้แจงกับผู้วิจัยว่าชายดังกล่าวมาจากต่างหมู่บ้าน อีกทั้งจัดอยู่ในประเภท “นักดื่ม” ที่ มักแวะเวียนไปตามบ้านต่างๆ ที่จัดงานอยู่เป็นประจำ

จากการสัมภาษณ์คนจากชุมชนต่างๆ ใน ต. หลวงใต้ ซึ่งถือเป็นกลุ่มผู้รับสารของตำบล นาร่อง ทำให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลจากกลุ่มผู้รับสารซึ่งมีทั้งผู้สูงอายุ คนวัยทำงาน และเยาวชน พบว่า คน ในชุมชนที่เป็นผู้สูงอายุและคนวัยทำงานได้รับรู้โครงการงานศพงดเหล้าผ่านการพูดคุยประชาสัมพันธ์ และการจัดประชุม การทำเวทีย่อยๆ และการทำเวทีประชาคมโดยกลุ่มแกนนำ อีกส่วนหนึ่งรับรู้

ผ่านการนำไปบอกเล่าเผยแพร่ของกลุ่ม อสม . ซึ่งนายพิษณุเป็นผู้ดูแลเจ้าหน้าที่ อสม . จะนำไปสมัครเข้าร่วมโครงการไปเดินตามบ้านให้คนในชุมชนที่สนใจสมัครเข้าร่วมโครงการ ส่วนกลุ่มเด็กและเยาวชนนั้นรับทราบข้อมูลการทำโครงการจากการประชาสัมพันธ์เสียงตามสายของชุมชนและการฟังพ่อแม่พูดคุยกันเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าว และต่างก็เห็นว่าโครงการดังกล่าวมีประโยชน์จริง โดยส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับประโยชน์เชิงเศรษฐกิจเป็นหลัก

“โครงการนี้ดี ช่วยลดค่าใช้จ่าย ได้ประโยชน์แต่ๆ เลยหนาเจ้า แต่ก่อนเวลากินก๋อากินไปเรื่อยๆ กินแล้ว ก๋ออดีพัน จะขอเรื่อยๆ อย่างงานนี้ก๋อพยา ยามประหยัดอาหาร สำหรับ ก๋อบได้เอาสำหรับใหญ่เฮาซื้อมาจ้ดเองตถถึงนึ่งห่าชิบบาท (โครงการนี้ดี ช่วยลดค่าใช้จ่าย ได้ประโยชน์แต่ๆ เลยคะ แต่ก่อนเวลากิน (เหล้า) ก็กินไปเรื่อยๆ กินแล้วก็ติดพัน จะขอเรื่อยๆ อย่างงานนี้ก็พยายามประหยัดอาหาร สังฆทานก็ไม่ได้เอาชุดใหญ่ เราซื้อของมาจ้ดเองตถถึงละห่าชิบบาท)” (นิสาชล นันทิพย์, สัมภาษณ์, 6 ธันวาคม 2552)

“ผมเองก๋อเคยกิน แต่ก้เห็นด้วยกับโครงการนี้ เพราะถ้าเจ้าภาพเป็นมีก๋อแล้วไป แต่ถ้าเจ้าภาพเป็นบ่มีมันก๋อเป็นปัญหาหนัก โครงการนี้ช่วยชาวบ้านได้นัก ประหยัดไปได้เยอะ (ผมเองก้เคยกิน แต่ก้เห็นด้วยกับโครงการนี้ เพราะถ้าเจ้าภาพมีเงินก้แล้วไป แต่ถ้าเจ้าภาพไม่มีเงิน ก้เป็นปัญหามาก โครงการนี้ช่วยชาวบ้านได้มาก ประหยัดไปได้เยอะ)” (ศักดิ์ชัย ใจแก้ว, สัมภาษณ์, 5 ธันวาคม 2552)

“การลดเหล้าในงานศพช่วยประหยัดได้เยอะ ปกติรายจ่ายในงานศพที่ผ่านๆ มา เฉพาะค่าเหล้าก้เป็นเรือนหมื่น ความเห็นผู้สูงอายุเห็นตรงกันว่าช่วยลดภาระ ลดรายจ่ายในครอบครัว เป็นโครงการที่ดี” (อินคำ อยู่วงศ์, สัมภาษณ์, 5 ธันวาคม 2552)

ภาพที่ 9.14: คนในชุมชนกำลังแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับโครงการงานศพงดเหล้า

จากข้อมูลทั้งหมด สรุปโดยภาพรวมได้ว่า การขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าของ อ.งาว นั้นได้รับความสำเร็จสูง สามารถขยายผลจากตำบลนำร่องออกไปยังตำบลอื่นๆ ได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยใช้กลไกการทำงานร่วมกันระหว่างกลุ่มผู้สูงอายุและเจ้าหน้าที่สถานีอนามัย รวมถึงอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน อีกทั้งยังใช้กลยุทธ์ของการสร้างความสมัครใจในการเข้าร่วม ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับความยั่งยืนของโครงการในอนาคต

2.6 อำเภอแจ้ห่ม อำเภอแจ้ห่มตั้งอยู่ที่ทิศเหนือของจังหวัดลำปาง อยู่ห่างจากเมืองลำปาง เป็นระยะทาง 52 กิโลเมตร มีตำบลแจ้ห่มเป็นตำบลนำร่องในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า ต.แจ้ห่ม อยู่ห่างจากเมืองลำปาง 52 กิโลเมตร มีประชากร 4,605 คน จำนวนครัวเรือน 1,382 ครัวเรือน มีหมู่บ้าน 11 หมู่บ้าน (ไทยตำบลดอทคอม, 2552 : ออนไลน์) พื้นที่เป็นพื้นที่ราบลุ่มอยู่ภายในหุบเขา มีแม่น้ำวังและแม่น้ำมอญไหลผ่าน คนในชุมชนประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น การทำนา ทำ ไร่ข้าวโพด และการประมง ปัจจุบัน พบว่าเริ่มมีบริษัทธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่เข้ามาประกอบธุรกิจในพื้นที่ เช่น ธุรกิจเพาะเมล็ดพันธุ์ผักของบริษัทเจียใต้ และการเลี้ยงปลาในกระชัง

ภาพที่ 9.15: วิถีชีวิตของผู้คนในตลาดสดยามเช้า อ.แจ้ห่ม

ตำบลแจ้ห่มแบ่งเขตความรับผิดชอบออกเป็น 2 เขตคือ เขตความรับผิดชอบของเทศบาลตำบลแจ้ห่ม และเขตความรับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลแจ้ห่ม ซึ่งเป็นเขตที่ดำเนินโครงการ ประกอบด้วย 7 หมู่บ้าน คือ หมู่ 3 บ้านเชียงหมั้น หมู่ 4 บ้านม่วงงาม หมู่ 5 บ้านฮ่องดี หมู่ 6 บ้านม่วง หมู่ 7 บ้านสบฟ้า หมู่ 10 บ้านวังสัก หมู่ 11 บ้านม่วงพัฒนา

บริบทของการดัดแปลงในงานศพของ ต. แจ้ห่มนั้นคล้ายคลึงกับอำเภออื่นๆ นั่นก็คือเมื่อสอบถามคนในชุมชนมักบอกตรงกันว่าในอดีตรุ่นปู่ย่าตาทวดนั้นไม่เคยเลี้ยงเหล่า แต่ต่อมาเมื่อเกิดรูปแบบการจัดงานต่างๆ อย่างมีพิธีรีตองมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นงานแต่งงาน งานบุญขึ้นบ้านใหม่

งานกีฬา งานบวช หรือแม้แต่งานศพ ก็เริ่มมีการนำเหล่าเข้ามาสู่พื้นที่พิธีกรรมต่างๆ โดยมากมักอ้างเหตุผลเรื่องการต้อนรับขับสู้ แต่ลึกๆ แล้วเป็นเหตุผลเรื่องการรักษาหน้าตาของเจ้าภาพหรือผู้จัดงานเป็นหลัก ซึ่งค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับเหล่าในงานศพของ ต. แจ้ห่ม อย่างน้อยที่สุดจะ ไม่ต่ำกว่าเจ็ดแปดพันบาท อาจสูงถึงห้าหมื่นบาทในงานที่เลี้ยงเหล้ามาก เมื่อรวมกับค่าใช้จ่ายอื่นๆ ศพที่มีการเก็บศพไว้หลายวัน อาจจะมีค่าใช้จ่ายในงานศพสูงถึงเกือบสองแสนบาท บางครั้งปัญหาหนี้สินซึ่งเกิดจากการจัดงานศพนั้นส่งผลให้ญาติพี่น้องผิใจกันหรือถึงขั้นทะเลาะเบาะแว้งกันเองก็มี (บุญทอง ประพฤติ, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

การเคลื่อนไหวงานของ ต. แจ้ห่ม ดำเนินการขึ้น ใน พ.ศ.2550 หลังจากนายสวาท นามสุข นายก อบต. แจ้ห่ม ได้เข้าร่วมประชุมกับทางจังหวัดและสถาบันเสนาะพญา หลังจากที่ได้รับทราบข้อมูลเกี่ยวกับโครงการงานศพงดเหล้าจากเวทีดังกล่าว นายสวาทได้นำข้อมูลดังกล่าวมาพูดคุยกับคณะกรรมการบริหาร อบต. ซึ่งคณะกรรมการต่างเห็นดีด้วย จึงนำเสนอต่อสภา อบต. แจ้ห่ม โครงการงานศพงดเหล้าจึงกลายเป็นวาระหนึ่งในโครงการ อบต. แจ้ห่ม (แสดงให้เห็นวิธีการบริหารจัดการแบบบูรณาการ โดยการหลอมรวมโครงการงานศพงดเหล้าให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของเนื้อหาในหน้าที่) มีเป้าหมายเพื่อนำไปขยายผลใน 7 หมู่บ้านที่ อบต. คูแล โดยยึดแนวทางการดำเนินงานแบบอำเภองาวที่เน้นความสมัครใจของผู้เข้าร่วมเป็นหลัก แล้วนำโครงการไปประชาสัมพันธ์ให้ทุกหมู่บ้านได้รับทราบผ่านเวที อบต. สัจจกร เสียงตอบรับจากชาวชุมชนโดยมากเห็นดีด้วย แต่ก็มีเสียงต่อว่าอยู่บ้างบางส่วน หลังจากนั้นจึงเรียกประชุมแกนนำของแต่ละหมู่บ้านเข้าร่วมประชุมเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน แล้วจึงแต่งตั้งคณะทำงาน ประกอบด้วย นายกองค์การบริหารส่วนตำบลแจ้ห่ม รองนายกองค์การบริหารส่วนตำบลแจ้ห่ม สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลแจ้ห่ม ผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่ม อสม . และพระสงฆ์ การคัดเลือกทีมงานเน้นหลักการสร้างความเข้าใจให้ตรงกัน เพื่อแกนนำแต่ละฝ่ายสามารถนำไปพูดจาชี้แจงกับชาวบ้านให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง แกนหลักในการดำเนินงานอยู่ที่คณะทำงานของ อบต. ก็ได้เริ่มต้นเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายจากงานศพบางงานก่อนเพื่อให้เป็นข้อมูลพื้นฐานเบื้องต้นก่อนทำเวทีประชาคมระดับหมู่บ้าน ซึ่งก็พบว่างานศพที่เข้าไปเก็บข้อมูลมีค่าใช้จ่ายตั้งแต่หลักหมื่นถึงหลักแสนบาท แล้วนำข้อมูลดังกล่าวสื่อสารให้คนในแต่ละหมู่บ้านได้รับรู้ในเวที อบต. สัจจกร (บุญทอง, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

หลังจากที่ได้นำเสนอข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพที่ได้เก็บรวบรวมสู่ชุมชนได้ประมาณหนึ่งถึงสองเดือน คณะทำงานก็ได้เริ่มการจัดเวทีชี้แจงในระดับตำบล โดยจัดในสถานที่ราชการ แต่พบว่าภายหลังการจัดเวทีเกิดแรงกระเพื่อมน้อยอีกทั้งคนในชุมชนที่ได้เข้าร่วมมีเพียงส่วนน้อย สิ่งที่เป็นรูปธรรมชัดเจนที่สุดคือการลงมติร่วมกันของคณะสงฆ์ทั้งตำบลว่าจะไม่รับนิมนต์ในงานศพที่มีการเลี้ยงเหล้า คณะทำงานจึงหันมาจัดเวทีชี้แจงระดับหมู่บ้านเป็นหลักเพื่อรับฟังความคิดเห็นของคนในชุมชนและสร้างความเข้าใจร่วมกัน แล้วนำไปสู่การทำประชาคมระดับหมู่บ้าน โดยพบว่าการจัดเวทีระดับหมู่บ้านนั้น ได้ผลดี เพราะคนในชุมชนได้แสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ทั้งฝ่ายที่

เห็นด้วยและฝ่ายที่คัดค้าน โดยนำเสนอและหักล้างกันด้วยเหตุและผลของแต่ละฝ่าย และโดยส่วนมากจะสรุปตรงกันว่าโครงการดังกล่าวเป็นสิ่งที่ดี แต่ควรเริ่มต้นแบบค่อยเป็นค่อยไป โดยเปิดให้เข้าร่วมด้วยความสมัครใจ เพื่อไม่ให้เกิดความแตกแยกในชุมชน

“คนตีบตัน โดยก่อวามันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ วันคาวันเสียมันต้องเลี้ยงเหล้าญาติจากต่างบ้านต่างจอง ถ้าบ่เลี้ยงเป็นก๋อเหมือนบ่ได้ต๋อนฮับเป็น ถ้าจะ ไคอย่าเพิ่งฮักคิบกันต๋อเนื้อ ขอหื้อก๋อเป็นก๋อไป คนที่หัน โดยเป็นว่าเจ้าภาพบางรายเป็นจัน ตอนเจ็บตอนป่วยดูแลกันบ่ได้ไปหาเงินหาทอง บ่ได้ยะก้าน ไปโรงพยาบาลเสี ยเงินก๋อจริง แต่ก๋อเลี้ยงคารถ (คนที่ไม่เห็นด้วยกั้วปฏิบัติมาตั้งแต่บรรพบุรุษ วันคาวันเผามันต้องเลี้ยงเหล้าญาติจากต่างบ้านต่างถิ่น ถ้าไม่เลี้ยงคักก็เหมือนไม่ได้ต๋อนรับค้ำ ถ้าอย่างไรรอย่าเพิ่งฮักคิบกันเลย ขอให้ค๋อเป็นค๋อไป ส่วนคนที่เห็นด้วยกั้วเจ้าภาพบางรายค้ำยากจน ตอนเจ็บป่วยดูแลกันไม่ได้ไปหาเงินหาทอง ไม่ได้ทำงาน ไปโรงพยาบาลไม่เสียเงินก็จริง แต่ก็เสียคารถ)” (บุญทอง, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

เมื่อทำเวทีประชาคมระดับหมู่บ้านแล้ว คณะทำงานก็ทำป้ายประชาสัมพันธ์โครงการในทุกหมู่บ้านเพื่อเป็นการกระตุ้นให้เห็นความสำคัญและป้องปรามการเลี้ยงเหล้าในงานศพ นอกจากนี้ ยังวางแผนให้มีการสรุปและประเมินผลการดำเนินงานเป็นระยะ มีการแบ่งหน้าที่การทำงาน โดย กลุ่มแม่บ้านและ อสม. ดูแลเรื่องการเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพ โดยมีเป้าหมายว่าจะนำเสนอข้อมูลเรื่องค่าใช้จ่ายในงานศพให้ชาวบ้านได้รับทราบ ผู้สูงอายุช่วยสร้างความเข้าใจเรื่องพิธีกรรม ผู้นำชุมชนสร้างความเข้าใจในตัวโครงการกับลูกบ้าน ส่วนพระสงฆ์มีบทบาทหน้าที่ในเรื่องการสร้างศรัทธาและหนุนเสริมเรื่องพิธีกรรมทางสงฆ์ รวมทั้งจะไม่รับนิมนต์ในงานศพที่มีเหล้า(ชาญ และคณะ, 2551: 32-33) ซึ่งกลยุทธ์พระสงฆ์ไม่รับนิมนต์นี้ส่งผลให้โครงการงานศพงดเหล้าเกิดความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น เนื่องจากเกิดกรณีขึ้นที่บ้านม่วง ในพิธีกรรมงานศพงานหนึ่งซึ่งพระสงฆ์มาพบด้วยความบังเอิญว่ามีการดื่มเหล้าภายในบริเวณงาน พระสงฆ์จึงเดินทางกลับเจ้าภาพต้องอ้อนวอนขอร้องพระสงฆ์และรับปากว่าจะควบคุมไม่ให้มีการดื่มเหล้าในงานศพอีก พระสงฆ์จึงประกอบพิธีกรรมให้และยังได้เทศน์ถึงโทษภัยของเหล้าภายในงานศพดังกล่าวอีกด้วย (บุญทอง, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

ผลการดำเนินงานในระยะหนึ่งปีแรก (พ.ศ.2550) พบว่าหลังจากทำประชาคมครบทุกหมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นด้วยกับการดำเนินโครงการ ผู้ที่ไม่เห็นด้วยเป็นรายบุคคลก็ใช้การพูดคุยด้วยเหตุผล ชี้ว่าเป็นการทำความคิดวายในหลวง และใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์มาประกอบ บางหมู่บ้านผู้ใหญ่บ้านเองก็ชอบดื่มเหล้า แคนนำจึงใช้วิธีโน้มน้าวเป็นการส่วนตัวโดยอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวที่มีมาแต่เดิม โดยโน้มน้าว ว่าหากหมู่บ้านดังกล่าวสามารถทำได้ภายใต้คำขอร้องของผู้ใหญ่บ้าน ก็จะเป็นปัจจัยเสริมในการพิจารณาโครงการต่างๆ ให้กับหมู่บ้านด้วย ต่อจากนั้น เน้นการสื่อสาร

ด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ จากการจัดเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพ 3 งานภายในตำบล แล้วนำไปเปรียบเทียบกับข้อมูลของตำบลอื่นที่ไม่มีการจัดทำโครงการเช่น งานศพของนายบุญปั้น สุมา มีเงินคงเหลือ 49,300 บาท ในขณะที่งานศพหนึ่งของตำบลอื่นมีเงินคงเหลือ 3,000 บาท โดยมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับเหล้า 45,000 บาท (ชาญ และคณะ, 2551: 33)

การดำเนินงานของ อบต.แจ้ห่ม ในระยะแรกมีการขยายผลไปสู่ประเพณีอื่นๆ ในงานศพ เช่น การยกเลิกการเลี้ยงแบบพุ่มเพ็ญในวันดา จัดชุดสังฆทานเพียง 2 ชุด ลดจำนวนผ้าบังสุกุลให้เหมาะสมกับจำนวนคนวางผ้า ส่วนการขยายผลไปสู่พื้นที่อื่นๆ ได้แก่ แนวคิดของ อบต.ที่จะทำแผน 3-5 ปี เพื่อส่งเสริมการงดดื่ม เหล้าในงานประเพณีต่างๆ เช่น งานป ระเพณีตานก๋วยสลาก เป็นต้น คณะทำงานของ อบต.แจ้ห่ม ยังเน้นการสื่อสารเกี่ยวกับโครงการงานศพงดเหล้าผ่านเวทีอื่นๆ ตามแต่โอกาสจะอำนวยอย่างต่อเนื่อง เช่น เมื่อเดินทางไปแจกเบี้ยเลี้ยงผู้สูงอายุ นายก อบต. . ก็จะประชาสัมพันธ์โครงการและโน้มน้าวให้คนในชุมชนให้ความร่วมมือรวมถึงประชาสัมพันธ์ไปยังคนอื่นๆ ในชุมชนด้วย (บุญทอง, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

สำหรับการขับเคลื่อนโครงการในระดับหมู่บ้านนั้น ผู้วิจัยได้เข้าไปสังเกตการณ์และเก็บข้อมูลที่หมู่ 5 บ้านฮ่องลี่ ซึ่งเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ จำนวน 360 ครัวเรือน นายสาวัฒน์ เตรียมแรง ผู้นำชุมชนได้รับรู้โครงการงานศพงดเหล้าจากการเข้ามาทำเวทีสัญจรและเวทีประชาคมของ อบต. . ตั้งแต่สมัยที่ยังไม่ได้ดำรงตำแหน่งกำนัน ต่อมาเมื่อได้รับตำแหน่งในราวต้นปี พ.ศ.2552 ก็มีโอกาเข้าร่วมการประชุมซึ่งสถาบันเสนาะพัฒนาจัดขึ้นที่ตัวจังหวัดลำปาง เห็นประโยชน์ของโครงการจึงอาสาให้หมู่บ้านของตนเป็นหมู่บ้านนำร่อง และได้ขอความร่วมมือให้แกนนำระดับอำเภอมาจัดเวทีในหมู่บ้านของตน ซึ่งการประชุมระดับหมู่บ้านดังกล่าวมีผู้เข้าร่วมประมาณ 200 คน ทั้งคนในชุมชนและผู้นำจากต่างหมู่บ้านที่เข้าสังเกตการณ์ ผลจากการจัดเวที ทำให้ชุมชนได้ย กประเด็นเรื่องงานศพงดเหล้าขึ้นมาพิจารณากันอย่างจริงจัง ซึ่งมีผู้แสดงความเห็นค้านบ้าง แต่มีจำนวนน้อยมาก เพียง 2-3 คน ในกรณีของบ้านฮ่องลี่จึงมีมติให้เอาเสียงข้างมากเป็นหลัก ลงมติทั้งหมู่บ้านว่าจะดำเนินการงดเหล้าในงานศพทุกงานของชุมชน ทั้งนี้ไม่ได้มีการกำหนดกฎ เกณฑ์อะไร แต่เป็นการสื่อสารในลักษณะของการขอความร่วมมือ และได้เริ่มดำเนินการตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ซึ่งการดำเนินงานเป็นไปค่อนข้างราบรื่น สิ่งที่ชุมชนบ้านฮ่องลี่ ยังไม่ได้ดำเนินการคือการเก็บข้อมูลตัวเลขค่าใช้จ่ายในงานศพอย่างเป็นระบบ แต่ผู้นำชุมชนใช้วิธีสอบถาม เจ้าภาพถึงภาพรวมว่าเมื่อเสร็จสิ้นพิธีกรรมแล้วมีเงินเหลือหรือเกิดหนี้สินอันเนื่องมาจากการจัดงานหรือไม่ ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจนคือจากเดิมที่ในงานศพแต่ละงานจะหมดเหล้าเสรีประมาณ 10-20 แกลลอน โดยจะนำเหล้ามาตั้งบน โต๊ะอย่างเปิดเผย แต่ปัจจุบันนี้จะลดน้อยลงมาก เหลือเพียง 2-3 ขวด เนื่องจากยังต้องมีการเลี้ยงเหล้ากลุ่มสัปเหร่อและผู้มาช่วยเก็บงานช่วงล้างผาม (สาวัฒน์ เตรียมแรง , สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

กลยุทธ์การสื่อสารอื่นๆ ที่ผู้นำชุมชนใช้เพื่อขยายผลการดำเนินงานก็คือการประกาศเสียงตามสาย เช่น การประกาศมติของหมู่บ้าน การเผยแพร่ข้อมูลที่ได้จากสถาบันสารสนเทศ และอีกส่วนหนึ่งก็คือการพบปะพูดคุยกับเจ้าภาพงานศพ โดยทุกครั้งที่ทราบข่าวมีผู้เสียชีวิต นายสาย์ฉันท์จะต้องเดินทางไปที่บ้านงานศพด้วยตนเองและพูดคุยกับเจ้าภาพขอความร่วมมือไม่ให้เสียงเหล่านี้พร้อมกันนี้ ยังมีกลุ่มผู้สูงอายุในหมู่บ้านดูแลนำป้ายประชาสัมพันธ์โครงการไปติดตั้งภายในบริเวณบ้านงานศพทุกงาน (สาย์ฉันท์, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

นายสาย์ฉันท์ยังได้แสดงความคิดเห็นว่าสถาบันสารสนเทศควรเปิดโอกาสให้ผู้นำระดับหมู่บ้านและคนในชุมชนหมู่บ้านที่เป็นแกนนำชุมชนได้มีโอกาสเข้าร่วมประชุมในระดับจังหวัดบ่อยครั้งยิ่งขึ้น รวมทั้งควรเชิญตัวแทนชมรมต่างๆ ภายในท้องถิ่น เช่น ชมรมฌาปนกิจสงเคราะห์ต่างๆ เข้าร่วมการประชุมในระดับจังหวัด เพราะสมาชิกของบางชมรมก็ยังไม่เข้าใจแนวคิดและที่มาของโครงการงานศพงดเหล้าอย่างถ่องแท้ อีกทั้งในบางชมรมยังคงมี ค่านิยมการพบปะสังสรรค์และเลี้ยงเหล้าด้วย ทั้งนี้ นายสาย์ฉันท์ระบุว่าคนที่ตนได้มีโอกาสเข้าร่วมประชุมในระดับจังหวัด ได้มีโอกาสรับฟังและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับแกนนำจากต่างพื้นที่ ทำให้เกิดความเข้าใจถึงวิธีการดำเนินงานและการแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ดียิ่งขึ้น รวมทั้งยังทำให้มีกำลังใจในการเดินหน้าโครงการต่อไปด้วย

จากการสังเกตการณ์ในพิธีกรรมงานศพของนายทำ รูปงาม อายุ 62 ปี ชาวชุมชนหมู่บ้านฮ่องลี่ ซึ่งเสียชีวิตด้วยโรคเรื้อรัง ในวันที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2553 ซึ่งเป็นวันฌาปนกิจศพ นั้นสิ่งที่สังเกตเห็นเป็นครั้งแรกในบริเวณบ้านงานศพก็คือป้ายประชาสัมพันธ์รณรงค์งดเหล้าในงานศพที่กลุ่มผู้สูงอายุนำมาติดตั้งไว้บริเวณด้านหน้า ป้ายดังกล่าวเป็นป้ายที่ตัวแทนชุมชนได้รับมอบจากจังหวัดในงานที่จัดขึ้นอย่างเป็นทางการ ดังภาพที่ 9.16

ภาพที่ 9.16: การติดตั้งป้ายประชาสัมพันธ์เพื่อรณรงค์งดเหล้าในงานศพของบ้านฮ่องลี่

บริเวณด้านหน้างานจะมีการตั้งเต็นท์ดำเนินการของกลุ่มชาวบ้านที่มีหน้าที่ดูแล
 ลงบัญชีการทำบุญของเพื่อนบ้านและแขกที่มาร่วมงาน ส่วนด้านหลังบ้านนั้นก็มีการตั้งเต็นท์เพื่อ
 ประกอบอาหาร ซึ่งเป็นแหล่งชุมนุมของกลุ่มแม่บ้าน ส่วนกลุ่มพ่อบ้านนั้นรวมตัวกันอยู่บริเวณ
 เต็นท์ด้านหน้าของตัวบ้านและในเต็นท์ดำเนินการ ซึ่งพบว่าในพิธีกรรมงานศพดังกล่าว รายการ
 อาหารที่เจ้าภาพจัดเลี้ยงในวันดังกล่าวนั้นยังคงมีแกงฮังเลเป็นอาหารจานหลัก ส่วนอาหารอื่นๆ เป็น
 อาหารพื้นบ้านซึ่งมีน้ำพริกผักนึ่งเป็นองค์ประกอบ ส่วนเครื่องดื่มนั้นมีการนำน้ำเปล่าและน้ำอัดลม
 มารับรองแขก ซึ่งการจัดงานศพของบ้านฮองลี่ยังคงเป็นลักษณะของการลงแรงช่วยเหลือกัน โดย
 เพื่อนบ้านและคนในชุมชน และมีลักษณะของการแบ่งงานกันทำเหมือนที่ปรากฏในชุมชนบ้านดง
 ได้แก่ การมอบหมายงานเรื่องอาหารให้กับกลุ่มแม่บ้าน ส่วนกลุ่มพ่อบ้านดูแลเรื่องสถานที่และ
 เครื่องเสียง และยังพบรูปแบบการจัดการด้านสถานที่ๆ คล้ายคลึงกับงานศพในเขตชนบทอื่นๆ ใน
 จังหวัดลำปางที่ผู้วิจัยได้เข้าสังเกตการณ์ กล่าวคือการจัดพื้นที่บริเวณด้านหน้างานไว้สำหรับแขก
 จากต่างบ้านต่างถิ่น ส่วนคนในชุมชนเองนั้นจะกระจายตัวอยู่บริเวณในครัวด้านหลัง หรือพื้นที่
 รอบๆ บ้านงานศพ จากการสังเกตการณ์โดยรอบบริเวณงาน ผู้วิจัยไม่พบการดื่มเหล้าในพื้นที่
 พิธีกรรมงานศพดังกล่าวแต่อย่างใด

ภาพที่ 9.17: กลุ่มพ่อบ้านซึ่งเป็นคนในพื้นที่จะกระจายตัวนั่งอยู่รอบๆ บ้านงานศพ

อย่างไรก็ดี รูปแบบการจัดงานศพในชุมชนบ้านฮองลี่ ยังคงมีการซื้อหาทั้งโลงศพและ
 ปรasaทศพมาจากร้านค้าในตัวอำเภอ ซึ่งมีค่าใช้จ่ายอยู่ระหว่างห้าพันถึงกว่าหมื่นบาท ตามแต่
 รูปแบบที่เจ้าภาพเป็นผู้เลือก เพราะคนในชุมชนยังคงมีความเชื่อว่า หากไม่กินกำลังความสามารถ
 แล้ว ลูกหลานควรจัดหาปรasa ทศพให้กับผู้เสียชีวิตเพื่อแสดงความกตัญญูต่อผู้ตาย ทั้งนี้ ใน
 ปัจจุบัน บ้านฮองลี่เองยังไม่มีแนวคิดเรื่องการทำโลงศพและปรasaทศพเองภายในชุมชน

ภาพที่ 9.18: ปราสาทศพและ โลงศพแบบสำเร็จรูปที่ชาวบ้านฮ่องลี่ซื้อมาใช้ในงานศพ

คนในชุมชนบ้านฮ่องลี่ให้ข้อมูลว่า ได้ รับข้อมูลเรื่องโครงการงานศพงดเหล้าจากการจัดเวทีประชุมภายในหมู่บ้านของคน แต่ก่อนหน้านี้ไม่เคยได้รับรู้เรื่องราวมาก่อน ซึ่งในที่ประชุมคนส่วนใหญ่คัดค้านตามเหตุผลสำคัญที่ว่าปัจจุบันการทำมาหากินยากลำบากยิ่งขึ้น การทำโครงการดังกล่าวจะช่วยลดภาระของเจ้าภาพงานศพได้ (บุญธรรม ตาไว , สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553) หรือแม้แต่ผู้ที่เคยดื่มเหล้าในงานศพ ปัจจุบันก็ยังยอมรับว่าการงดเหล้าในงานศพก่อให้เกิดผลดีกับเจ้าภาพ ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ได้ทำให้รูปแบบหรือบรรยากาศของความร่วมมือร่วมใจสูญหายไปอย่างที่เคยกังวลกัน

“ตะกอนผมก็ดื่ม แต่ปะเดี๋ยวหัน โดยครบ ตะกอน เสียค่าเหล้าหลายพัน ปะ เดี่ยวเงินเหลือเยอะ ตู้เจ้าเป็นก้อช่วยอุ้โดย เดี่ยวนี้บ่มีแล้วครับ ปะเดี๋ยวนี้ถึงบ่มีเหล้าแต่งงานก้อ อย่งเหมือนเดิม แคงคเหล้าปะคาย (แต่ก่อนผมก็ดื่ม แต่เดี๋ยวนี้เห็นด้วยครับ แต่ก่อนเสียค่าเหล้าหลายพัน เดี่ยวนี้เงินเหลือเยอะ พระสงฆ์ท่านก้อช่วยพูดด้วย เดี่ยวนี้ไม่มีแล้วครับ ปัจจุบันนี้ถึงไม่มีเหล้าแต่งงานก้อยังเหมือนเดิม แคงคเหล้าเลยๆ)” (เสมียน จิตรกล้า, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

ในส่วนของเจ้าภาพงานศพ ได้แสดงความคิดเห็นว่าโครงการงานศพงดเหล้าช่วยลดภาระของผู้ที่เป็นเจ้าภาพได้มาก และยังไม่ต้องประสบปัญหาลำบากใจหรือกังวลว่าจะทำให้แขกผู้มาร่วมงานไม่พึงพอใจ และอีกประเด็นก็คือ เมื่อไม่มีการเลี้ยงเหล้าแขกหรือภายในงาน ก็ทำให้บรรดาลูกหลานที่เป็นเด็กวัยรุ่นก็ไม่กล้าดื่มเหล้ากันในงานศพด้วย อย่างไรก็ตาม เจ้าภาพเอง ยังคงมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับเหล้าอยู่บ้างเล็กๆ น้อยๆ กล่าวคือการเลี้ยงเหล้ากลุ่มผู้ชายที่รับอาสาไปหาฟืนเพื่อนำมาใช้ในการประกอบอาหารและการเผาศพ

“ก่อนมีเลี้ยงเหล้าเขาน้อย ตอนไปเอาหัว บ่มีไผ่มาจ่มมาว่า บ่เคื้อคร้อน เขาได้กินอาหารที่เฮเลี้ยงเขาก่อปอใจ แม่กอส บายใจ บ่มีเหล้าจะอีดีดีซูด ลูกๆ หลานๆ ก่อบ่มีไผ่มาถามกินเหล้ากินยา คนก่ยังมาจ่วยกันเหมือนเดิม (ก็มีเลี้ยงเหล้าเขาน้อย ตอนไปเอาฟืน ไม่มีไครมาบ่นมาว่า ไม่เคื้อคร้อน เขาได้กินอาหารที่เราเลี้ยงเขาก็พอใจ แม่ก็สบายใจ ไม่มีเหล้าแบบนี้ดีที่ที่สุด ลูกๆ หลานๆ ก็ไม่มีไครมาถามกินเหล้า คนก่ยังมาจ่วยกันเหมือนเดิม)” (บัวลอย รูปงาม, สัมภาษณ์, 27 กุมภาพันธ์ 2553)

ข้อมูลล่าสุดพบว่า ชุมชนอื่นๆ นอกเหนือไปจาก ต.แจ้ห่ม ได้นำแนวคิดเรื่องงานศพคนเหล้าไปประยุกต์ใช้ในชุมชนของตน โดย ต.บ้านสา เป็นตำบลที่ประสบความสำเร็จสูงในการรณรงค์ลดเหล้าในงานศพจนได้รับการประกาศให้เป็นตำบลลดเหล้าในงานศพ และแกนนำโครงการกำลังเริ่มขยายผลไปยัง ต.วิเชตนคร โดยการประสานไปยังพื้นที่อื่นๆ แกนนำจะประสานงานไปยังผู้นำชุมชนเป็นหลัก สำหรับชุมชนอื่นๆ ที่ยังดำเนินการได้ไม่เต็มพื้นที่นั้น ส่วนใหญ่ติดขัดที่ผู้นำชุมชนเองยังไม่กล้าผลักดันโครงการงานศพคนเหล้ามากนัก เนื่องจากเกรงว่าจะเสียคะแนนเสียงจากมวลชน แต่ในกรณีของ ต.แจ้ห่ม ซึ่งเป็นตำบลนำร่องและขับเคลื่อนโดย อบต. นั้นพบว่าคณะทำงานมีวิสัยทัศน์ว่าการขับเคลื่อนโครงการที่มีประโยชน์จริงจะส่งผลดีทำให้ได้รับคะแนนเสียงจากชุมชนในระยะยาว

2.7 อำเภอแม่เมาะ อำเภอแม่เมาะตั้งอยู่ที่ทิศตะวันออกของจังหวัดลำปาง อยู่ห่างจากเมืองลำปางเป็นระยะทาง 40 กิโลเมตร ตำบลที่เป็นตำบลนำร่องในการขับเคลื่อนโครงการงานศพคนเหล้าคือ ต.สบป่าดง ซึ่ง อยู่ห่างจากเมืองลำปาง 45 กิโลเมตร มีประชากร 5,932 คน จำนวนครัวเรือน 1,122 ครัวเรือน มีหมู่บ้าน 7 หมู่บ้าน (ไทยตำบลคอตคอม, 2552 : ออนไลน์) คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรและรับจ้างทั่วไป การดื่มเหล้าในงานศพเป็นสิ่งที่คนในชุมชนคุ้นเคยมาตั้งแต่สมัยปู่ย่าตายาย ปัจจุบันในงานศพมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับเหล้าสูงตั้งแต่หลักพันถึงหลักหมื่นบาท (ฉัชชา วิจรรยา, สัมภาษณ์, 21 พฤศจิกายน 2552) นอกจากนี้ยังเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่เจ้าภาพจะต้องเลี้ยงอาหารแขกหรือผู้ที่มาร่วมงานอย่างเต็มที่ บางงานอาจเรียกได้ว่าเป็นการเลี้ยงคนทั้งหมู่บ้าน เพราะผู้ที่มาช่วยงานยังอาจมีการหิ้วอาหารที่ปรุงไว้ งานศพกลับไปรับประทานที่บ้านด้วย (ชาติ ปั่นแสง, สัมภาษณ์, 21 พฤศจิกายน 2552) จากการพูดคุยกับแกนนำโครงการระดับจังหวัดคนหนึ่ง (ขอสงวนนาม) เห็นว่าการดำเนินงานใน อ.แม่เมาะ ทำได้ค่อนข้างยาก เนื่องจากเป็นพื้นที่ๆ มีกลุ่มอิทธิพลหลายกลุ่มเข้ามาเกี่ยวข้อง นอกจากนี้ยังมีโรงไฟฟ้าแม่เมาะอยู่ในพื้นที่ คนในชุมชนที่ทำงานอยู่ในโรงไฟฟ้ามีจำนวนมาก คนกลุ่มนี้เป็นผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจ ก่อนข้างดีและนิยมเลี้ยงเหล้าในงานศพ แต่มุมมองจากพระสงฆ์ได้ชี้ให้เห็นถึงสาเหตุการดื่มเหล้าของคนในชุมชนจากอีกมิติหนึ่งซึ่งเป็นภาพมุมกลับ

“สังคมที่นี้เองเป็นสังคมใกล้อุตสาหกรรม กระแสบริโภคนิยมเข้ามาเยอะ ที่นี้ ญาติโยมทำงานไฟฟ้าเยอะแต่ไม่ได้เป็นนายช่างอะไร เป็นเพียงลูกจ้างรายวันที่หากินไปวันๆ ตัวเองก็คิดค้นชีวิตลำบากอยู่แล้ว แต่ไปเจอโลกที่มันหรูหรา มันก็เกิดความทุกข์เพราะอยากเอาอย่าง แต่ทำแบบเค้าไม่ได้ ก็เลยหันเข้าหาเหล่า” (พระมหาสาธิต ธีระปญฺโญ, สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม 2552)

ส่วนคนในพื้นที่เองนั้น ถึงแม้ว่าบริบทของ อ.แม่เมาะ จะมีปัจจัยหลาย อย่างที่เป็นอุปสรรคมากกว่าหนุนเสริม แต่ก็ เห็นว่าการเคลื่อนงานเรื่องงานศพงดเหล้า นั้นมีความเป็นไปได้สูง หากเริ่มต้นจากภายในชุมชนเอง โดยผู้นำฝ่ายปกครองให้ความสำคัญและมีการใช้มาตรการที่จริงจัง (วิเชษฐ์ หมั่นยศ, สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม 2552)

การค้นหาค้นหาพื้นที่นำร่องของอำเภอ เกิดจากการประสานงานระหว่างแกนนำโครงการระดับจังหวัดกับหน่วยงานในพื้นที่ คือศูนย์พัฒนาชนบทผสมผสานแม่เมาะ ซึ่งเป็นหน่วยงานพัฒนาเอกชนที่ได้รับเงินทุนสนับสนุน โดยตรงจากการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแม่เมาะ เพื่อพัฒนาและสร้างสรรค์โครงการและกิจกรรมสำหรับชุมชนแม่เมาะ โดยเฉพาะหลังจากการวิเคราะห์สถานการณ์ในชุมชน พบว่าชุมชนมีเรื่องผลประโยชน์เข้ามาเกี่ยวข้องมาก ดังนั้น พื้นที่ๆ เหมาะ สมในการเป็นตำบลนำร่องคือ ต.สบป่าด ซึ่งมีความเข้มแข็งมากกว่าพื้นที่อื่นๆ มีธนาคารรักแม่เมาะ มีกลุ่มผู้สูงอายุและพระสงฆ์ที่มีความเข้มแข็งและสนใจงานด้านการพัฒนาชุมชน

การเคลื่อนโครงการใน ต.สบป่าด ระยะแรกนั้น จากการลงพื้นที่ ผู้วิจัยพบว่าแท้ที่จริงแล้วในบางหมู่บ้าน อย่าง หมู่ 1 บ้านสบป่าด (จำนวนครัวเรือน 523 ครัวเรือน) และหมู่ 2 บ้านสบเตี๊น (จำนวนครัวเรือน 151 ครัวเรือน) ได้มีโครงการงานศพงดเหล้ามาก่อนแล้ว โดย หมู่ 1 เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2548 โดยได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากศูนย์พัฒนาชนบทผสมผสานแม่เมาะ แต่ยังเป็นการเริ่มในจุดเล็กๆ เท่านั้น และเนื่องจากยังขาดการสร้างกลไกและคณะทำงานที่เด่นชัด ทำให้การดำเนินการไม่ต่อเนื่อง ต่อมา ในช่วงปลายปี พ.ศ.2548 มีการจัดเวทีประชาคมของบ้านสบป่าดนั้น พบว่าไม่มีการอภิปรายมากเท่าที่ควร ทั้งนี้เมื่อกระแสส่วนใหญ่ แสดงความคิดเห็นว่าเห็นด้วย คนทั้งหมดในเวทีก็ เห็นคล้อยตาม แต่ผลที่ตามมาคือยังคงมีการลักลอบดื่มเหล้าและไม่ยึดถือมติของเวทีอย่างจริงจัง

“ส่วนใหญ่ในเวทีเวลาเป็นอุ้อะหยัง แล้วถามว่าเห็นดีโดยก่อ พอ เห็นคนยกสองสามคน ก็จะไปกั้นยกตามกัน ไปทั้งหมด บ่ได้คิดพิจารณาตามไปด้วย เป็นว่าจะ ไคกะยกไปจะอัน (ส่วนใหญ่ในเวทีเวลาเค้าพูดอะไรแล้วถามว่าเห็นดีด้วยมัย พอเห็นคนยกมือสองสามคน ก็จะไปกั้นยกตามกัน ไปทั้งหมด ไม่ได้คิดพิจารณาตามไปด้วย เค้าอย่างยังงี้ ก็ยกมือไปอย่างนั้น)” (ฉัชชา, สัมภาษณ์, 21 พฤศจิกายน 2552)

ส่วนหมู่ 2 บ้านสบเตี๊ยนัน จุดเริ่มต้นของการขับเคลื่อนโครงการงานศพวดเหล่าเกิดขึ้น ภายหลังจากที่พระอธิการสมบุญ ญาณาทิโป ย้ายเข้ามาจำวัดและเป็นเจ้าอาวาสวัดสบเตี๊ยนในปี พ.ศ.2546 ได้พลิกฟื้นวัดที่อยู่ในสภาพกร้างไว้ระเบียบให้มีลักษณะเป็นพุทธสถานที่เหมาะสมแก่การ ปฏิบัติกิจทางพุทธศาสนา ต่อมาได้ขยายแนวคิดเรื่องการสร้างมาตรการให้วัดเป็นพื้นที่ปลอด อบายมุข โดยประกาศามีให้มีการทำบุญที่ฟุ้งมาพร้อมกับเหล่าหรือสิ่งเสพติดในเขตสงฆ์

“เวลาแห่ผ้าป่า เด็กจะเห็นสภาพผู้ใหญ่กินเหล้าแล้วแห่ผ้าป่า ใครไม่กินก็ชักชวนให้กิน ขวดเหล้า กระป๋องเบียร์เคลื่อนรอบอุโบสถ.. อาตมาที่ประกาศไปเลยว่า ถ้ามีงานบุญ ไม่ว่าจะผ้าป่า งานศพภายในวัด ขอร้อง ขอขบิณฑบาตไม่ให้มีการจัดเลี้ยง ไม่ให้มีเหล้าในวัด ” (พระอธิการสมบุญ ญาณาทิโป, สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม 2552)

พระอธิการสมบุญมีคณะทำงานเป็นพระสงฆ์รุ่นใหม่ ซึ่งมีประสบการณ์ในการ ฝึกอบรมเด็กและเยาวชนจากวัดไร่เปิง จ. เชียงใหม่ แต่เป็นลูกหลานของชาวมุขชนในพื้นที่ จึงได้เริ่ม ขับเคลื่อน โครงการเพื่อแก้ปัญหาด้านสิ่งเสพติดโดยจัดกิจกรรมสำหรับเด็กและเยาวชน ผู้ช่วยคน สำคัญของพระอธิการสมบุญคือพระมหาสาธิต ธีระบุญโญ ซึ่งมีมารดาเป็นคนในพื้นที่ และได้ย้าย จากวัดไร่เปิงมาจำวัดอยู่ที่นี้ในปี พ .ศ.2550 หลังจากได้มีโอกาสมาร่วมทำกิจกรรมกับพระอธิการ สมบุญได้ระยะหนึ่ง พระมหาสาธิตได้นำประสบการณ์การอบรมเยาวชนที่เรียนรู้จากวัดไร่เปิงมา อบรมเด็กและเยาวชนในพื้นที่ใกล้วัดเพื่อรณรงค์เรื่องปัญหาเสพติดก่อนเป็นอันดับแรก เมื่อเห็น ผลดีเกิดขึ้นในพื้นที่ ทางวัดก็เริ่มขยายมาสู่การรณรงค์ปัญหาเรื่องเหล้าและบุหรี่ โดยเน้นการให้ ความรู้เรื่องพิษภัย เกิดเครือข่ายการทำงานร่วมกันระหว่างวัดกับสถานีนามัยตำบล โดยเจ้าหน้าที่ สถานีนามัยซึ่งมีจิตอาสาได้เข้าร่วมเป็นคณะทำงาน ต่อมาทางวัดมีนโยบายที่จะรับกิจนิมนต์ใน งานพิธีกรรมที่มีเหล้า ซึ่งสำหรับสังคมชนบทนั้นงานพิธีกรรมที่พระสงฆ์มีบทบาทสูงและมีเหล้า เป็นองค์ประกอบอยู่ด้วยก็คือพิธีกรรมงานศพนั่นเอง จึงเป็นที่มาของโครงการงานศพวดเหล่าระดับ หมู่บ้านที่พระสงฆ์เป็นแกนนำ และถึงแม้ว่าจะเป็นพระสงฆ์ แต่ การเป็นแกนนำขับเคลื่อน โครงการ งานศพวดเหล่าก็หลีกเลี่ยงไม่ได้สำหรับการปะทะกับแรงเสียดทานมากบ้างน้อยบ้าง

“หมู่บ้านเราไม่มีปัญหา เพราะญาติโยมเขาเกรงใจ แต่บ้านฝางโน้นมีปัญหาบ้าง พอเรา ไป เราเทศน์ถึงพิษภัยของเหล้า เขาก็มองว่าเป็นการไปด่าว่า เสียชื่อเสียงเสียคน เขา ก็เลยไม่นิมนต์ และมีการปรามาสว่าจะไม่นิมนต์พระวัดนี้เลย แต่เราก็มองว่าเป็นการดีแล้ว ถ้าเราไป เราก็เหมือนไป ส่งเสริมศาสนาพิธีที่ไม่ถูกต้อง” (พระมหาสาธิต, สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม 2552)

กลยุทธ์ในการเปลี่ยนแปลงค่านิยมการดื่มเหล้าในงานศพนั้น เริ่มแรก พระสงฆ์ใช้วิธีการเทศน์แบบบรรยายในงานศพเพื่อนำเสนอโทษภัยของสิ่งเสพติดแทนการเทศน์ธรรมแบบเดิมที่ชาวบ้านคุ้นเคย

“การบรรยายนั้น เราสามารถบูรณาการเรื่องทุกอย่างได้ โดยเฉพาะเรื่องเหล้า ศาสนพิธี ตราบใดที่ยังมีเหล้าอยู่ ก็มีแต่ความวุ่นวาย ไม่ส่งเสริมอะไรเลย ญาติโยมก็บ่นว่าทำบุญ ญาติทำไม่ได้ บุญ ก็ทำไม่ถูกบุญ ทำไม่ถูกต้อง” (พระมหาสาธิต, สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม 2552)

ในขณะที่ทางวัดกำลังดำเนินการขับเคลื่อนเรื่องงานศพดเหล้าอยู่นั้น ก็มาประจวบ-เหมาะกับการที่สถาบันแสนพระยาได้เริ่มผลักดัน โครงการงานศพดเหล้าในระดับจังหวัด ศูนย์พัฒนาชนบทผสมผสานแม่เมาะเองก็มีแนวคิดในการขับเคลื่อนประเด็นดเหล้าอยู่แล้ว ในปี พ.ศ. 2551 สถาบันแสนพระยาและศูนย์พัฒนาชนบทผสมผสานแม่เมาะได้จัดเวทีเพื่อนำเสนอแนวคิดดังกล่าวโดยได้เปิดเวทีชีวิตของชุมชนบ้านดงที่จัดทำโดย สกว. ให้สมาชิกกองทุนสวัสดิการผู้สูงอายุ ต.สบป่าด และผู้เข้าร่วมประชุมอื่นๆ ได้ ชมซึ่งได้รับความสนใจเป็นอย่างดี พระอธิการสมบุญรัตน์ เป็นบุคคลหนึ่งที่ได้เข้าร่วมในเวทีดังกล่าวด้วย

ต่อมา มีความพยายาม ขยายผลโดยการสร้างเครือข่ายกลุ่มแกนนำ โดยประสานกับหน่วยงานต่างๆ ได้แก่ สำนักงานสาธารณสุข สถานีอนามัยตำบลสบป่าด ศูนย์บริการการศึกษาออกโรงเรียน รวมถึงสถาบันแสนพระยา เพื่อนำเสนอแนวความคิดในเวทีผู้นำชุมชน รวมทั้งสร้างคณะกรรมการเพื่อเคลื่อนงาน นำเรื่องเข้าหารือกับนายอำเภอแม่เมาะ และกำหนดแนวทางในการทำงาน ประกอบด้วย การรณรงค์ให้คนในชุมชนลดค่าใช้จ่ายในงานศพ ด้วยการงดเลี้ยงเหล้า โดยเริ่มจากการลดไปสู่การงดเด็ดขาด ทั้งนี้ มีการ เลือกปฏิบัติการณ์ในหมู่บ้านที่มีความพร้อมสูงสุดก่อน แล้วค่อยขยายผลไปสู่หมู่บ้านอื่นๆ เน้นการประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านรับรู้ด้วยการทำประชาคม และทำป้ายประชาสัมพันธ์ ควบคู่กับการเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพที่เกิดขึ้น

ภาพที่ 9.19: ป้ายประชาสัมพันธ์โครงการงานศพดเหล้าของ ต.สบป่าด

ผลการดำเนินงานในระยะแรกของบ้านสบป่าด บ้านสบเต็น และบ้านปางต้นปิน ซึ่งมีทั้งพระสงฆ์และฆราวาสเป็นแกนนำ พบว่าแกนนำที่เป็นพระสงฆ์จะเน้นการสื่อสารระหว่างบุคคล และการสื่อสารกลุ่มเล็ก ซึ่งมีทั้ง การพูดคุยสร้างความเข้าใจร่วมกันในงานประเพณีและงานบุญต่างๆ อีกทั้งพระสงฆ์ยังมีการเดิน เยี่ยมตามบ้านเพื่อติดตามไถ่ถามและสังเกตการณ์สถานการณ์ ความรุนแรงของการดื่มเหล้าในชุมชนไปในตัว ทั้งจากการเดินบิณฑบาตรยามเช้าและการเดินเยี่ยม ช่วงเย็นที่คนเลิกงานแล้ว ทั้งหมดนี้ทำควบคู่ไปกับการสร้างกิจกรรมเพื่อพัฒนากลุ่มเยาวชนในชุมชนให้มีความเข้มแข็งทางใจและมีทักษะการเป็นผู้นำที่เสียสละเพื่อเป็นกำลังสำคัญในอนาคต

ภาพที่ 9.20: พระอธิการสมบุญและพระมหาสาธิต ขณะเป็นพระวิทยากรในการอบรมผู้นำเยาวชน

ส่วนแกนนำโครงการที่เป็นฆราวาสจะใช้วิธีการประชาสัมพันธ์ให้คนในชุมชนได้รับรู้เกี่ยวกับตัวโครงการ ทั้งจากการประชุม มโนเวทีของหมู่บ้านและการเข้าพูดคุยกับเจ้าภาพในงานศพ ในกรณีที่มัจฉาเกิดขึ้น เมื่อพูดคุยสร้างความเข้าใจแล้ว หากเจ้าภาพยินดี แกนนำ ก็จะนำป้ายที่ระบุว่างานศพดังกล่าวเจ้าภาพได้เข้าร่วมโครงการงานศพงดเหล้าไปติดไว้ที่บริเวณงาน ซึ่งปรากฏว่ามีการตอบรับจากเจ้าภาพงานศพเป็นอย่างดี รวมทั้งการพูดคุยกันแบบปากต่อปากในหมู่ชาวบ้าน หลังจากที่จัดงานศพว่าแต่ละงานเจ้าภาพมีเงินเหลือหรือไม่เท่าใด ปัจจุบันนี้ หากมีงานศพเกิดขึ้นหลายงานก็พบว่าป้ายที่จัดเตรียมไว้ไม่เพียงพอต่อความต้องการของเจ้าภาพงานศพซึ่งต้องการให้ติดตั้งป้ายในงานศพที่ตนจัด

“เป็นจะเข้ามาหาเราเลย..บอกว่าเอาป้ายไปติดที่น้อย ป้ายอยากลดค่าใช้จ่ายจริง ๆ ป้ายได้มีเงินขนาดนั้น ป้ายเห็นผลของกัน ติดป้ายธรรมรงค์ หลากๆ คน ที่เป็นท่ามา ลดค่าใช้จ่ายได้นักเลย ป้ายจะไล่บอกทีละคนกับไหว (เค้า เจ้าภาพ) จะเข้ามาหาเราเลย..บอกว่าเอาป้ายไปติดให้หน่อย ป้ายอยากลดค่าใช้จ่ายจริงๆ ป้ายไม่ได้มีเงินขนาดนั้น ป้ายเห็นผลของการติดป้ายธรรมรงค์ หลากๆ คนที่เค้า

“ทำมาลดค่าใช้จ่ายได้มากเลย ป้าจะไล่ออกทีละคนก็ไม่ไหว)” (ฉัชชา, สัมภาษณ์, 21 พฤศจิกายน 2552)

“งานศพบ้านปงต้นปิ่นที่ผ่านมา เจ้าภาพเล่าบอกกล่าวคนอื่นว่า พี่เลยบอกว่า ให้เอาป้ายมาติดแล้วไม่ต้องกลัว ไม่ต้องซื้อเหล้าเข้าบ้านเลย ถึงโรงเหล้าเสร็จจะอยู่หน้าบ้านก็เถอะ พอผ่านไป ไปถามอีกทีแกบอกเลยว่าดีนะ ไม่ต้องเอาเงิน ชกส .มาจ่ายค่าศพค่าเหล้า มีเงินเหลือแบ่งให้ลูกสองคนๆ ละห้าหมื่นบาท” (สุพรรณ สุริยา, สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม 2552)

สำหรับหมู่ 3 บ้านสวนป่าแม่จาง ซึ่งมีจำนวนครัวเรือน 107 ครัวเรือนนั้น เน้นการใช้มาตรการเชิงบังคับในการขับเคลื่อน โครงการงานศพงดเหล้า กล่าวคือชุมชน โดยการนำของผู้ใหญ่บ้าน ได้เรียกประชุมคณะกรรมการหมู่บ้าน เพื่อห้ามดื่มของกลุ่มผู้นำแล้วนำประเด็นดังกล่าวเข้าสู่การทำประชามหมู่บ้าน ผลการจากประชาม หมู่ 3 ได้มติว่าในงานศพทุกงานห้ามมิให้ดื่มเหล้าในบริเวณงานศพ และจะมี การปรับเปลี่ยนใหม่ผู้ที่ดื่มเหล้าในงานศพ พร้อมทั้งนำป้ายงานศพงดเหล้าไปติดในบริเวณงาน เมื่อเริ่มดำเนินการ ในงานศพ 2 งานแรกนั้น มีการเก็บข้อมูลตัวเลขค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นจริงเพื่อเผยแพร่ให้คนในชุมชนรับรู้ผ่านการประชุมหมู่บ้านซึ่งจัดขึ้นเดือนละครั้ง ทำให้คนในชุมชนเริ่มตระหนักถึงประโยชน์ของการงดเหล้าในงานศพ ในงานศพอื่นๆ เมื่อพบว่ามีการฝ่าฝืนครั้งแรกกลุ่มผู้นำจะตักเตือนก่อน ต่อมา เมื่อพบว่าคนๆ เดิมยังคงฝ่าฝืนก็ได้ดำเนินการปรับสินไหมเป็นเงิน 300 บาท นับจากที่เริ่มทำโครงการมาในปี พ.ศ.2551 จนถึงปัจจุบัน มีผู้ถูกปรับสินไหมเพียง 1 คน (วิเชษฐ์, สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม 2552)

นอกเหนือจากการงดเหล้าในงานศพแล้ว แกนนานำโครงการยังได้มีการขยายผลกิจกรรมไปสู่กิจกรรมอื่น ได้แก่ การขอขบประมาณ 50,000 บาทจากโรงพยาบาลแม่เมาะ เพื่อทำโครงการงดเหล้าเข้าพรรษาถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยมีกิจกรรมสังคมบำบัด (คนในชุมชนให้กำลังใจ ชักจูงให้เข้าร่วมกิจกรรม ลูกหลานให้กำลังใจและขออโหสิกรรม) เกล็ดขบบำบัด (การอบสมุนไพร) และธรรมะบำบัด (การปฏิบัติธรรม) ให้กับผู้ที่ติดเหล้า ปรากฏว่าได้ผลสำเร็จที่เป็นรูปธรรม สามารถทำให้คนที่ติดเหล้าอย่างหนักจนชุมชนรังเกียจสามารถเลิกเหล้าได้สำเร็จในระยะเวลา 1 เดือน โดยใช้กลไกการทำงานร่วมกันระหว่างวัด ชุมชน และเยาวชน ความสำเร็จของโครงการนี้ยังส่งผลดีต่อโครงการงานศพงดเหล้าอีกด้วย โดยชาวบ้าน ซึ่งเป็นผู้รับสารเริ่มตระหนักถึงผลดีที่เกิดขึ้นจากการงดเหล้าจากการเห็นตัวอย่างเป็นรูปธรรม

“พี่เริ่มกินมาตั้งแต่อายุสิบเจ็ด ที่ถึงที่สุดนี่กินวันละสองขวด ไม่มีเพื่อนกินก็แอบกินอยู่บนบ้าน ถ้าไม่ได้กินมือสั่นตัวสั่น ทำงานไม่ได้ ในงานศพก็จะสะพายเหล้าเข้าไปกิน ตอนแรกพอรู้

ว่าเค้าจะให้คนเหล่านี้ในงานศพที่ต่ำกว่าเค้าเสียๆหายๆ แต่เดี๋ยวนี้รู้แล้ว” (พิมพ์จันทร์ ขับร้อง , สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม 2552)

“ที่เค้าเลิกได้ก็คิดว่าเค้าไม่ตายแล้ว เค้ามาเลิกได้ที่วัดสบเต็น โดยท่านเจ้าอาวาสกับ พระอาจารย์สาธิต เค้าไม่ได้มีอะไรให้กินนะ แต่เค้าสั่งสอนอบรม ให้กำลังใจ คอยติดตาม ให้นั่งสมาธิ แล้วก็อบสมุนไพรด้วย” (สุพรรณ, สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม 2552)

ในปัจจุบัน แกนนำโครงการประเมินว่าสถานภาพของโครงการงานศพงดเหล้าใน หมู่บ้านนาร่องเหล่านี้อยู่ในเกณฑ์ที่ดี อย่างไรก็ตามก็ดียังคงต้องมีการประเมินสถานการณ์อย่างสม่ำเสมอ เพื่อหาแนวทางจัดการกับความเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นได้ทุกเมื่อ

“จะให้มันหมดไปเลยหรืออยู่อย่างนี้คงไม่ได้ เพราะเหล้ามันเคลื่อนไหวตลอด ทรายไค ที่มนุษย์ยังมีกิเลส ของอย่างนี้ไม่มีวันหมดไป เราก็ต้องเฝ้าดูและหาวิธีการไปเรื่อยๆ ถ้ามันขึ้นมาก็ ต้องคอยกดมันลง และต้องหากลไกเพื่อจับเคลื่อนแทนเราเมื่อเราไม่อยู่แล้ว ” (พระมหาสาธิต, สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม 2552)

ความสำเร็จที่เกิดขึ้นในระดับหมู่บ้านนั้น พระมหาสาธิตได้ถอดบทเรียนและตกผลึก ออกมาเป็นยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนของบ้านสบเต็นเอง ซึ่งประกอบด้วย 1) การระเบิดจากข้างใน (ชุมชนตระหนักและมีความต้องการจะแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง) 2) ขอน้ำใจจากข้างนอก (มีการ ประสานและสร้างเครือข่ายเพื่อรับการหนุนเสริมจากภายนอกในมิติต่างๆ) 3) หาทางออกด้วย การศึกษา (การหาแนวทางขับเคลื่อนงาน โดยอาศัยการศึกษาเรียนรู้จากประสบการณ์ของพื้นที่อื่นๆ โดยเฉพาะพื้นที่ต้นแบบ) และ 4) พัฒนาด้วยข้อมูล (มีการศึกษาข้อมูลอย่างจริงจัง ทั้งตัวเลขผู้ที่ดื่ม เหล้า คนฆ่าตัวตาย คนมีปัญหาสุขภาพจิต เพื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาชี้ให้ชุมชนตระหนักถึงปัญหา) (พระมหาสาธิต, สัมภาษณ์, 3 ธันวาคม 2552)

สำหรับการขยายผลจากตำบลนาร่องไปสู่พื้นที่อื่นๆ ของ อ.แม่เมะนั้น พบว่า ในวันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ.2552 ได้มีการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อหาแนวร่วมขับเคลื่อนโครงการงานศพ งดเหล้าขึ้นที่ศูนย์พัฒนาชนบทผสมผสาน ซึ่งนายอำเภอเดินทางมาเป็นประธานในการประชุม ใน เวทีดังกล่าว ตัวแทนจาก 4 ตำบลที่มาร่วมประกอบด้วย ผู้นำชุมชนหรือตัวแทน เจ้าหน้าที่ สำนักงานสาธารณสุขอำเภอ เจ้าหน้าที่สถาบันเสนาะพะยอม และพระสงฆ์นำโดยเจ้าคณะอำเภอ

ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการประชุมก็คือ ตัวแทนระดับตำบลที่สนใจโครงการดังกล่าว ได้มีโอกาสมาพบปะพูดคุย ทำความรู้จัก และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน อีกทั้งยังเป็นพื้นที่ สาธารณะที่เปิดให้ตัวแทนชุมชนซึ่งได้ดำเนินการขับเคลื่อนในพื้นที่ของตนไปแล้วได้นำความรู้

และประสบการณ์มาแลกเปลี่ยนให้ที่ประชุมทราบ ในวันนั้น ผู้ใหญ่บ้าน ม.3 บ้านสวนป่าแม่จางก็ได้ นำประสบการณ์และแนวทางของหมู่บ้านตนไปร่วมแลกเปลี่ยนด้วย ส่วนพื้นที่อื่นๆ ที่ประสบปัญหา ก็ได้ นำปัญหา มาบอกเล่าให้ที่ประชุมทราบ ผลลัพธ์ที่สำคัญก็คือการร่วมกันวางแนวทางการขับเคลื่อนงานในอนาคต และได้ข้อสรุปว่าการขับเคลื่อนในระดับอำเภอจะขับเคลื่อนผ่านโครงการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมราษฎร อ.แม่เมาะ โดยจะนำประเด็นงานศพดเหล่าเข้าไปเป็นประเด็นในเวทีแลกเปลี่ยนระดับตำบล ตำบลละ 1 ครั้ง และในอนาคตอันใกล้จะมีการแต่งตั้งคณะทำงานอย่างเป็นทางการโดยนายอำเภอ คณะทำงานชุดดังกล่าว จะมีบทบาทสำคัญในเข้าไปตรวจสอบงานศพที่จัดขึ้น ในส่วนคณะสงฆ์นั้น พระมหาสาธิตจะทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานเพื่อเสริมบทบาทคณะสงฆ์ในการสนับสนุนโครงการงานศพดเหล่า ที่ หนึ่งหมคนี่คือภาพรวมของสถานการณ์ปัจจุบันและทิศทางการขยายผลในระดับอำเภอของ อ.แม่เมาะ

2.8 อำเภอห้างฉัตร อำเภอห้างฉัตรตั้งอยู่ที่ทิศตะวันตกของจังหวัดลำปาง อยู่ห่างจากเมืองลำปางเป็นระยะทาง 16 กิโลเมตร การคมนาคมมายังตัวจังหวัดมีความสะดวกสบาย ตำบลที่เป็นตำบลนำร่องในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าคือ ต.แม่สัน ซึ่ง อยู่ห่างจากเมืองลำปาง 21 กิโลเมตร มีประชากร 4,817 คน จำนวนครัวเรือน 1,271 ครัวเรือน มีหมู่บ้าน 9 หมู่บ้าน (ไทยตำบลดอทคอม, 2552 : ออนไลน์) ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำนา เลี้ยงสัตว์ รับจ้าง และค้า ขาย ในส่วนของ ต.แม่สัน นั้น นับได้ว่าเป็นชุมชนที่มีศิลปวัฒนธรรมด้านดนตรีพื้นเมืองและการแสดงพื้นบ้านที่โดดเด่น มีภูมิปัญญาเรื่องสมุนไพรพื้นบ้านซึ่งส่งไปขายทั้งในและต่างประเทศ

ภาพที่ 9.21: เยาวชนของบ้านส้มป่อยใช้เวลายามค่ำฝึกตีกลองปู่จา

สำหรับบริบทการดื่มเหล้าใน ต.แม่สัน นั้น นับตั้งแต่ประมาณ พ.ศ.2520 เป็นต้นมา พบปัญหาการดื่มเหล้าในชุมชนเริ่มมีความเข้มข้นขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังการอนุญาต

ให้เหล่าเสรีเป็นสิ่งถูกกฎหมายทำให้เหล่ากลายเป็นสิ่งที่ซื้อหาได้ง่าย ชัยยังมีราคาถูก จนถึงปัจจุบัน ที่การดื่มเหล้ากระจายไปในคนทุกกลุ่ม ทั้งพ่อบ้าน แม่บ้าน และเยาวชน ส่วนบริบทของการดื่มเหล้าในงานศพ พบว่า ในอดีต จะมีเพียงสัปเหร่อเท่านั้นที่ดื่มเหล้าเพื่อลดความกังวลเกี่ยวกับสภาพศพหรือกลิ่นของศพ แต่คนทั่วไปไม่กล้าดื่มเหล้าในงานศพเพราะเกรงว่าจะเป็นการทำผิดจารีตประเพณี แต่ปัจจุบันพบว่างานศพใน ต.แม่สัน กลับให้ความสำคัญกับการดื่มกิน บางงานมีการแสดงดนตรีสมัยใหม่ร่วมด้วย และพบว่างานศพที่พบปัญหาการเลี้ยงเหล้าในงานศพนั้นมักเป็นงานศพของข้าราชการ พ่อค้า นักการเมืองท้องถิ่น หรือผู้มีฐานะในชุมชน (ชาญ และคณะ, 2551: 36-37, เกรียงศักดิ์ สันเทพ, **สัมภาษณ์**, 10 มีนาคม 2553) เหตุที่เป็นเช่นนี้ ส่วนหนึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า อ.ห้างฉัตร เป็นชุมชนที่มีความเจริญและความสะดวกด้านการคมนาคมสูง พื้นที่บางส่วนกลายเป็นชุมชนเมืองอย่างชัดเจน อีกทั้งยังอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองลำปาง

การเคลื่อนไหวงานของ ต.แม่สัน อาจนับได้ว่ามีจุดเริ่มต้นมาจากการรวมตัวกันของคนกลุ่มเล็กๆ จำนวนหนึ่งทำโครงการเสนอสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในปี พ.ศ.2544 เพื่อฟื้นฟูทิวทัศน์บ้าน เมื่อโครงการเสร็จสิ้น จึงก่อตั้งกลุ่มวัฒนธรรมดอกส้มป่อย 2001 ซึ่งมีกิจกรรมต่อเนื่องตามมาก็คือกิจกรรมกลุ่มออมทรัพย์ และในขณะเดียวกันก็ได้ สร้างเครือข่ายกับสถาบันเสนาหะพญาซึ่งทำงานพัฒนาในพื้นที่ ต่อมาเมื่อเห็นปัญหาเรื่องเหล้าเสรีที่แพร่กระจายไปทั่วพื้นที่ทำให้กลุ่มดังกล่าวเห็นว่าควรจะต้องแก้ไขปัญหาเรื่องการดื่มเหล้า เพราะ ปัญหาเรื่องเหล้าเป็นปฐมบทของปัญหาที่นำไปสู่ปัญหาอื่นๆ ไม่รู้จบ ทางกลุ่มจึงเริ่มปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติเรื่องการตั้งศพที่บ้านมาเป็นการตั้งศพที่วัดแทน โดยเริ่มนำศพมาตั้งที่วัดในวันดา (การเปลี่ยนสถานที่ตั้งศพจากบ้านมาเป็นที่วัดจะเป็นวิธีสกัดกั้นไม่ให้คนดื่มเหล้าในงานศพได้เป็นอย่างดี) ทั้งนี้ เป็นการริเริ่มในงานศพซึ่งสมาชิกกลุ่มเป็นเจ้าของและเป็นเรื่องของความสมัครใจ ความสนใจดังกล่าวมาประจวบเหมาะกะกับโครงการงานศพงดเหล้าของสถาบันเสนาหะพญา จึงเกิดการประสานงานกัน ทางแกนนำกลุ่มวัฒนธรรมดอกส้มป่อยก็ได้เข้าร่วมประชุมเพื่อทำความเข้าใจและหาแนวทางการดำเนินงานในเขตอำเภอห้างฉัตรตั้งแต่ต้น ต่อมาจึงได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ผู้ประสานงานและแกนนำในระดับอำเภอ (เกรียงศักดิ์, **สัมภาษณ์**, 10 มีนาคม 2553, เปี้ยก แก้วคำแดง, **สัมภาษณ์**, 11 มีนาคม 2553)

จุดเริ่มต้นการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าในพื้นที่ เริ่มต้นจากการที่แกนนำระดับจังหวัดและระดับอำเภอพูดคุยปรึกษาหารือแลสกัดเลือกคณะทำงาน โดยการทาเวที่ระดับแกนนำ มีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ขับเคลื่อนงานในระดับหมู่บ้าน มีผู้นำเป็นกำนัน โครงสร้างของคณะทำงานประกอบไปด้วย กำนันตำบลแม่สัน นายกองกำกับการบริหารส่วนตำบล เลขานุการ นายก อบต. สมาชิก อบต. ผู้ใหญ่บ้าน 9 หมู่บ้าน ประธานสภาประชาคม ต.แม่สัน ประธาน อสม . ตำบลแม่สัน ประธานสภาวัฒนธรรมตำบลแม่สัน และประธานกลุ่ม วัฒนธรรมดอกส้มป่อย ปัญหาที่ประสบในระยะแรกพบว่าคณะทำงานยังขาดการประสานงานและบูรณาการการทำงานร่วมกัน มีลักษณะต่าง

คนต่างทำ ทำให้ขาดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน รวมทั้งไม่ทำให้เกิดการรวมพลังของคณะทำงาน ส่งผลให้เกิดการต่อต้านและไม่ยอมรับในบางพื้นที่ (ชาญ และคณะ, 2551: 37-39) ซึ่งต่อมาคณะทำงานได้แก้ไขปัญหาโดยการจัดประชุมให้คณะทำงานได้มีโอกาสพบปะและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นตลอดจนวางแผนการทำงานร่วมกันมากยิ่งขึ้น

ในระยะแรก คณะทำงานวางแผนการดำเนินงานโดยจัดให้มีเวทีเปิดตัวโครงการในพื้นที่ ต.แม่สตัน โดยเชิญนายอำเภอมาเป็นประธาน ต่อมาจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้และวางแผนการดำเนินงานระดับตำบล จัดเวทีสร้างความเข้าใจกับชาวบ้านทั้ง 9 หมู่บ้าน จัดให้ มีการเฝ้าระวังสถานการณ์การเลี้ยงเหล่าในงานศพโดยกรรมการประจำหมู่บ้านและกรรมการกลางระดับตำบล และได้นำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นคือการนำวัฒนธรรมพื้นบ้านมาสื่อถึงพิษภัยของเหล่า เช่น การแสดงดนตรีพื้นบ้านในงานศพ รวมถึงการประชาสัมพันธ์โครงการผ่านเสียงตามสาย ภาพรวมการดำเนินงานในระยะแรกพบว่ามีเพียง หมู่ 5 บ้านโป่งขวากที่สามารถดำเนินโครงการงานศพงดเหล่าได้เด็ดขาด (ชาญ และคณะ, 2551: 38, เกรียงศักดิ์, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2553)

จากการเข้าสังเกตการณ์และเก็บข้อมูลในพื้นที่หมู่ 5 บ้านโป่งขวาก ซึ่งมีจำนวนครัวเรือน 213 ครัวเรือน จัดเป็นหมู่บ้านขนาดค่อนข้างใหญ่ ผู้วิจัยได้มีโอกาสสังเกตการณ์การประชุมหมู่บ้าน รวมถึงสัมภาษณ์และสนทนากับผู้ใหญ่บ้านพร้อมทั้งคนในชุมชน ในเบื้องต้นพบว่าบ้านโป่งขวากเป็นชุมชนที่มีลักษณะของกลุ่มคนที่สืบเชื้อสายมาจากรากเหง้าเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ (indigenous community) โดยสืบเชื้อสายมาจากชนเผ่าลัวะ มาจากแคว้นสิบสองปันนา เคลื่อนย้ายมาทางประเทศพม่า ต่อมาอพยพมาอยู่ห้วยน้ำอุ่น อ.เสริมงาม จ.ลำปาง แล้วอพยพโยกย้ายมาอยู่ที่สบแม่สตัน ซึ่งเป็นที่ตั้งของชุมชนในปัจจุบัน

ภาพที่ 9.22: ผู้สูงอายุของชุมชนบ้านโป่งขวาก ซึ่งโดยมากสืบเชื้อสายมาจากชนเผ่าลัวะ

การเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าของบ้านโป่งขวากนั้น นายบุญทวี กาวิชัย ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านเปิดเผยว่าในราวปี พ.ศ.2548 ตนเองได้เข้าร่วมเวทีพูดคุยเรื่องงานศพดเหล่าซึ่งจัดขึ้นที่โรงเรียนแม่สันวิทยา โดยได้มีโอกาสพบกับนายอื่นแก้ว และกำนันโรจน์จาก อ.สบปราบ ทำให้เกิดความสนใจและเริ่มเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของแกนนำในการขับเคลื่อนในพื้นที่ ต.แม่สัน นำประเด็นมาพูดคุยกับกลุ่มชาวบ้านในชุมชน และเชิญวิทยากรมาให้ความรู้เรื่องโทษภัยของเหล่า รวมถึงชักชวนให้ชาวบ้านทดลองดเหล่าในงานศพ ซึ่งก็ได้ทดลองในงานศพแรก แต่เสียงตอบรับจากชุมชนยังไม่ชัดเจนนัก รวมถึงคัดค้านก็มีไม่น้อย แต่นายบุญทวีก็ยังคงใช้วิธีพูดจาถ่ายทอดแนวคิดทั้งในงานบุญต่างๆ ที่ตนเข้าร่วม ดึงหัวหน้าหมวดบ้านทั้งสิบสามหมวดบ้านเข้ามาเป็นแกนนำเพื่อพูดคุยทำความเข้าใจกับคนในหมวดบ้าน และหวั่นเสียงชาวชุมชนในที่ประชุมหมู่บ้านอีกหลายครั้ง โดยมีลักษณะของการโน้มน้าวและรับฟังไปในเวลาเดียวกัน จนในที่สุดก็มีการประสานงานให้แกนนำระดับอำเภอและจังหวัดเข้ามาจัดเวทีในหมู่บ้านอีกครั้งหนึ่ง ก่อนจะทำเวทีประชาคมในเวลาต่อมา คนในเวทีประชาคมส่วนมากซึ่งเป็นผู้หญิงก็เริ่มเห็นตรงกันว่าชุมชนจะทดลองปฏิบัติดเหล่าในงานศพ การดำเนินการทั้งหมดนี้ใช้เวลาร่วมสองปี ซึ่งในช่วงต้นก็มีผู้คัดค้านดเหล่าในงานศพ แต่ชุมชนใช้วิธีนำเรื่องของผู้ที่ฝ่าฝืนมาประกาศกลางที่ประชุมหมู่บ้านประจำเดือน ทำให้ผู้ที่ฝ่าฝืนเกิดความอาย หรือใช้วิธีไม่ร่วมโต๊ะกับผู้ดเหล่า แต่ไม่ได้มีการตั้งกฎเกณฑ์ปรับสินไหมผู้ที่ฝ่าฝืน

“ในวันประชุม ผมจะบอกเลยว่าเป็นหยังบ่ฟังกัน จาวบ้านไดยินมด เป็นก้อโห่ใส่ มัน ก้ออายหื้อเป็น ผมจะถามเลย งานศพบ้านนั้น วันนั้น ยะหยังไปกินเหล่าในงานเป็น บางคนบอก “มี สตางค์ซื้อ” ผมบอกบ่ได้ มีสตางค์ก้อซื้อไปกินตางนอก บ่ดีเข้ามากินในสัน จาวบ้านก้อหันโดยผม ทำอย่างนี้ไปเรื่อยๆ ไผะผมก้อเปิดเผย มันก้ออายไปเอง ค่อยๆ หายไปๆ บางคนก้อกินแล้วขอขบระราน ผมจะบอกจาวบ้านว่าถ้ามันกินมาสูบก้อต้องนั่งโดยมันเนื้อ มันนั่งคนเดียวมันก้ออาย มันก้อ ลุกหนีละ (ในวันประชุม ผมจะบอกเลยว่าเป็นอะไร ทำไม ไม่ฟังกัน ชาวบ้านไดยินหมด เค้าก็โห่ใส่ มัน (คนดืมเหล่า) ก้ออายเค้า ผมจะถามเลย งานศพบ้านนั้น วันนั้น ทำไมไปกินเหล่าในงานเค้า บางคนบอกว่ามีสตางค์ซื้อ ผมบอกไม่ได้ มีสตางค์ก็ซื้อไปกินข้างนอก อย่าเข้ามากินในสัน ชาวบ้านก็ เห็นด้วยกับผม ทำอย่างนี้ไปเรื่อยๆ ใครทำผมก็เปิดเผย มันก้ออายไปเอง ค่อยๆ หายไป บางคนก้อกิน แล้วขอขบระราน ผมจะบอกจาวบ้านว่าถ้ามันกิน (เหล่า) ก้ออย่าไปนั่งกับมันนะ มันนั่งคนเดียวก้ออาย เค้า ก้อจะลุกออกไป)” (บุญทวี กาวิชัย, สัมภาษณ์, 17 มกราคม 2553)

ด้วยเหตุที่ผู้นำชุมชนดำเนินการอย่างเข้มแข็ง เจ้าภาพก็จะใช้ผู้นำเป็นข้ออ้างกับผู้ที่มาขอเหล่าดืม ในขณะเดียวกัน ในงานศพทุกงานผู้นำชุมชนจะร่วมกับคณะกรรมการหมู่บ้านและเจ้าภาพในการเปิดซองทำบัญชีรายรับรายจ่ายอย่างละเอียดและเป็นระบบ โดยผู้นำจดข้อมูลทั้งหมด

ลงในสมุด ซึ่งต้องดำเนินการสรุปให้เสร็จสิ้นภายในวันงาน ข้อมูลตัวเลขนี้จะถูกถ่ายถอดแบบปากต่อปาก รวมถึงการเผยแพร่ให้ชุมชนรับรู้อีกครั้งในที่ประชุมหมู่บ้าน

“ในวันประชุมเราต้องเอามาอู้กันว่างานนี้เป็นเหลือตะอี ชาวบ้าน เป็นคิงถามแล้วว่างานนี้เป็นเหลือตะอี เฮาก่ออริบาย! คิว่าเป็นเหลือตะอี เป็นใจจ่ายไปตะอัน (ในวันประชุมเราต้องเอามาพูดกันว่างานนี้เจ้าภาพเหลือ (เงิน) เท่านั้น ชาวบ้านเค้าจะถามเลยว่างานนี้เจ้าภาพเหลือเงินเท่าไร เราก็อริบายได้ว่าเจ้าภาพเหลือเท่านี้ เค้าใจจ่ายไปเท่านั้น)” (บุญทวี, สัมภาษณ์, 17 มกราคม 2553)

ชุมชนบ้านโป่งขวกดำเนินการเก็บข้อมูลรายรับรายจ่ายในงานศพและแจ้งให้ชุมชนได้รับทราบเป็นเวลาประมาณกว่าหนึ่งปี หลังจากนั้น เมื่อการดำเนินการจดเกล้าในงานศพของชุมชนเป็นไปอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ ชุมชนก็ไม่ได้บันทึกข้อมูลรายรับรายจ่ายอย่างเป็นระบบอีกต่อไป แต่เป็นลักษณะของการสรุปภาพรวมโดยการสอบถามจากเจ้าภาพเมื่อเสร็จสิ้นการจัดงานศพว่ามีเงินเหลือมากน้อยเท่าใด เป็นการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อปรับกระบวนการทำงานให้ดีขึ้น

ปัจจุบัน การจัดงานศพของบ้านโป่งขวกไม่มีการติดตั้งป้ายประชาสัมพันธ์โครงการงานศพจดเกล้าแต่อย่างใด แต่ ชุมชนยังคงยึดถือการจดเกล้าในงานศพเป็นแนวปฏิบัติอย่างจริงจัง และมีความพยายามที่จะลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นในงานศพในลักษณะต่างๆ โดยเฉพาะในรายที่เจ้าภาพมีฐานะยากจน ผู้นำชุมชนจะชี้แนะว่าไม่จำเป็นต้องซื้อปราสาทราคาแพง หรือบางกรณีเจ้าภาพก็ขอรับบริจาคโลงศพจากวัดหรือผู้มีฐานะในชุมชน

จากการสอบถามชาวบ้านในชุมชนบ้านโป่งขวกจำนวน 8 คน ต่างระบุตรงว่ารับรู้เรื่องโครงการงานศพจดเกล้าจากการจัดเวที การ ประชุมหมู่บ้าน และการพูดคุยบอกเล่ากันภายในหมวดบ้าน ส่วน การทำประชาคมของหมู่บ้านนั้นมีการถกเถียงอภิปรายในประเด็นดังกล่าวอย่างกว้างขวาง แต่ไม่ได้มีการจัดแข่งที่รุนแรง เนื่องจากในหมู่บ้านนี้คนส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกัน มีความใกล้ชิดสนิทสนมกันมากและเมื่อเริ่มดำเนินการไปเรื่อยๆ ก็เริ่มความคุ้นชินและเกิดการซึมซาบไปที่ละน้อย

“คนเขาก่อเถียงว่าที่เขาไปงานเป็นยังมี แล้วมาตัดกะงาน ฮามันบ่น่าเกียดกะ แม่แต่งงานศพแรกๆ ตอนอยู่ในงานก็ยังมีเถียงกันฟอง แต่บ้านเขาในคัวนี้นี้บ่มีบ่ปัญหา เพราะในคัวโดยมากเป็นแม่หญิง เป็นบ่มักเกล้า ตอนหลังๆ ก็เริ่มมีแต่เสียงฮับว่าดี บ่มีการทะเลาะวิวาทกัน ในงาน (คนเขาก็เถียงว่าที่เราไปบ้านเค้ายังมี (เกล้า) แล้วมาตัดที่งานเรานั้นไม่น่าเกลียดหรือ แม่แต่งงานศพแรกๆ ตอนอยู่ในงานก็ยังมีเถียงกันบ้าง แต่บ้านเราในครัวนี้นี้ไม่มีปัญหา เพราะในครัวโดยมากเป็นผู้หญิง

เค้าไม่ชอบเหล่า ตอนหลังๆ ก็เริ่มมีแต่เสียงตอบรับว่าดี ไม่มีการทะเลาะวิวาทกันในงานศพ)”
(ประนอม นามะเสน, สัมภาษณ์, 17 มกราคม 2553)

“ช่วงสามสี่งานแรกๆ เขาจะไปซื้อกินจากที่อื่นมา ช่วงแรกๆ เป็นก้านขอความช่วยเหลือ
หลังๆ มันก็อับฐู้กัน ไปโดยปริยาย (ช่วงสามสี่งานแรกๆ เขาจะไปซื้อเหล่าคิมจากมาจากที่อื่น
ช่วงแรกๆ เป็นการขอความร่วมมือ หลังๆ มันก็รับฐู้กัน ไปโดยปริยาย)” (ตฤณพฤกษ์ นามะเสน
สัมภาษณ์ 17 มกราคม 2553)

สำหรับการขับเคลื่อนในบ้านส้มป่อยที่มีครัวเรือนทั้งสิ้น 146 ครัวเรือน และเป็นชุมชน
ของแกนนำระดับอำเภอนั้น พบว่ายังไม่สามารถขับเคลื่อนได้เต็มร้อย เนื่องจาก บริบทของชุมชนมี
การดื่มเหล้าในงานศพมานานแล้ว เริ่มจากในยุคแรกๆ ชุมชนเคยทำโรงศพและปราสาทศพเอง จะ
นิยมเลี้ยงเหล้าให้กับผู้ที่มาช่วยทำงาน ต่อมาจึงมีกระแสความนิยมในช่วงปีพายุประยุคค์มาเล่นใน
งานศพก็ทำให้บรรยากาศงานศพเป็นงานสังสรรค์โดยปริยาย การขับเคลื่อนโครงการในบ้านส้มป่อย
เป็นไปอย่างยากลำบาก หลังจากที่มีการเปิดเวทีระดับตำบลพร้อมหนึ่งปี บิดาของนายเปี้ยก แก้วคำแดง
ซึ่งเป็นแกนนำโครงการได้เสียชีวิตลง นายเปี้ยกจึงได้ประกาศให้งานศพของบิดาเป็นงานศพงด
เหล้าโดยสมบูรณ์แบบ มีการแขวนป้ายประชาสัมพันธ์โครงการงานศพงดเหล้าบริเวณหน้างาน และ
มีการเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพอย่างเป็นระบบด้วย ส่วนการประกอบอาหารเน้นอาหารพื้นบ้าน
เป็นหลัก โดยไม่มีการลืมหืมว้าวเป็นตัว แต่ใช้การสั่งซื้อเป็นกิโลกรัม นับเป็นงานศพงานแรก
ภายในชุมชนที่ปลอดเหล้าอย่างสิ้นเชิง ซึ่งภายหลังพิธีกรรมงานศพมีเงินเหลือจากการจัดงานศพ
และเงินสงเคราะห์ต่างๆกว่า 90,000 บาท ซึ่งบุตรหลานไป ดัมอบให้มารดาไว้ใช้จ่าย งานศพที่สอง
และสามถัดจากนั้นที่ดำเนินการงดเหล้าในงานศพก็ยังคงเป็นงานศพที่สมาชิกในกลุ่มวัฒนธรรม
ดอกส้มป่อยเป็นเจ้าภาพ งานศพรายที่สามเป็นงานศพนักการเมืองท้องถิ่นที่มีผู้มาร่วมงานจำนวน
มากแต่ไม่มีการเลี้ยงเหล้า (เปี้ยก, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2553, สุบิน แก้วคำแดง, สัมภาษณ์, 11
มีนาคม 2553)

ปัจจุบัน เนื่องจากการงดเหล้าในงานศพได้กลายเป็นวาระของจังหวัด ทำให้การจัดงาน
ศพในชุมชนเอง (รวมถึงภาพรวมของการจัดงานศพในระดับอำเภอ) ก็มีความระมัดระวังมากยิ่งขึ้น
ในแง่ของการรักษาภาพลักษณ์ของชุมชน จึงพบว่าในพื้นที่พิธีกรรมงานศพอาจไม่มีการเลี้ยงเหล้า
แต่ถัดจากบ้านงานไปสองถึงสามหลัง จะมีคนจำนวนหนึ่งนั่งดื่มกินกันอยู่ ลักษณะเช่นนี้ เกิดขึ้น
มากในกรณีที่ผู้ตายบางรายอาจมีบุตรหลายคนร่วมกันเป็นเจ้าภาพ อาจมีเจ้าภาพคนใดคนหนึ่งมีแขก
มาจากต่างบ้านต่างถิ่นจำนวนมาก เจ้าภาพคน นี้จึงต้องจ่ายเงินส่วนตัวเพื่อรับรองแขกของตนโดยไม่
เกี่ยวข้องกับเงินกองกลางที่ใช้จัดงานศพ (เปี้ยก, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2553)

สาเหตุสำคัญที่ทำให้การขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้าในบ้านสัปปายังไม่สามารถกลายเป็นวิถีปฏิบัติของทั้งชุมชนได้ เป็นเพราะภายในชุมชนเองยังมีกระแสมองคิดแบ่งออกเป็นฝักฝ่าย ผู้นำ ชุมชนบางรายและชาวบ้านส่วนหนึ่งมีทัศนคติว่าการดื่มกินเป็นวิถีปกติ แนวคิดของโครงการงานศพดเหล้าจึงค่อนข้างขัดแย้งกับวิถีปฏิบัติของคนกลุ่มดังกล่าว ด้วยเหตุนี้ การเคลื่อนโครงการจึงเน้นไปที่ความสมัครใจของปัจเจกแต่ละคนเป็นสำคัญ ปัจจุบันกลุ่มวัฒนธรรมดอกสัปปายได้พยายามขยายพื้นที่งดเหล้าออกไปในโดยการนำเสนอแนวคิดขึ้นบ้านใหม่ ไม่ต้องอาศัยเหล้าเบียร์ และ “งดเหล้างานบุญ” แต่ยังคงเป็นไปโดยความสมัครใจระดับปัจเจก ซึ่งโดยส่วนมากเป็นสมาชิกพันธุ์แท้ในกลุ่มวัฒนธรรมดอกสัปปาย ซึ่งมีอยู่ในราว 30 คน แต่ก็ส่งผลให้คนในชุมชนได้เห็นความแตกต่างระหว่างการจัดงานบุญที่มีเหล้าและไม่มีเหล้า(เกรียงศักดิ์, สัมภาษณ์, 10 มีนาคม 2553)

ด้วยเหตุนี้ ภาพรวมของการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้าใน อ.ห้วยฉัตร จึงพบว่ามีการขับเคลื่อนในจุดย่อยๆ กระจายอยู่เป็นหย่อมๆ ตามความสมัครใจของแต่ละชุมชน มีบางหมู่บ้านเริ่มดำเนินการขับเคลื่อนภายในหมู่บ้านของตน เนื่องจากเห็นแบบอย่างจากหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง แต่ยังไม่เห็นรูปธรรมในภาพกว้าง อย่างไรก็ตาม มีข้อเสนอแนะจากแกนนำระดับอำเภอว่า นอกเหนือจากการประกาศให้การงดเหล้าในงานศพเป็นวาระของจังหวัดไปแล้วนั้น ควรมีการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง โดยแกนนำระดับท้องถิ่นไม่ควรละเลยที่จะชี้แจงทำความเข้าใจ และสร้างองค์ความรู้ให้กับคนในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ(อภัย, สัมภาษณ์, 11 มีนาคม 2553)

2.9 อำเภอเกาะคา อำเภอเกาะคาตั้งอยู่ที่ทิศตะวันตกเฉียงใต้ของจังหวัดลำปาง อยู่ห่างจากเมืองลำปางเป็นระยะทาง 15 กิโลเมตร มีตำบลใหม่พัฒนาเป็นตำบลนำร่องในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้า ต.ใหม่พัฒนา อยู่ห่างจากเมืองลำปาง 27 กิโลเมตร มีประชากร 5,421 คน จำนวนครัวเรือน 1,572 ครัวเรือน (ไทยตำบลดอทคอม, 2552 : ออนไลน์) มีจำนวนหมู่บ้านทั้งหมด 9 หมู่บ้าน และพบว่าพฤติกรรมงดดื่มเหล้ากระจายอยู่ในประชากรทุกกลุ่ม โดยนิยมนำเหล้ามาเลี้ยงกันในงานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นงานมงคลหรืองานอวมงคลอย่างงานศพ

บริบทของการดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพของ ต.ใหม่พัฒนานั้น พบว่าในอดีตเจ้าภาพจะมีการเลี้ยงเหล้าให้กับผู้มาร่วมงานตั้งแต่วันแรกที่มีการตั้งศพ แต่การเลี้ยงในวันแรกๆ นั้นจะเป็นการเลี้ยงเล็กๆ น้อยๆ ให้กับผู้มาร่วมงาน ทั้งผู้ช่วยจัดเตรียมสถานที่และผู้ทีออกไปหาพินินป่าชุมชน แต่การดื่มกินที่เป็นไปอย่างเอิกเกริกก็คือการดื่มเหล้าในช่วงวันดา ซึ่งจะมีการนำเหล้ามาตั้งโต๊ะทุกโต๊ะ ที่บ้านงานศพ เจ้าภาพจะมีห้องสำหรับจัดเก็บเหล้าเสร็จซึ่งซื้อมาเป็นแกลลอน ก่อนจะนำมาถ่ายใส่ขวดเหล้าหรือขวดเบียร์ซึ่งล้างไว้แล้วนำไปเสิร์ฟตามโต๊ะ ค่าใช้จ่ายในการซื้อเหล้านั้นเป็นเงินหลักพันถึงหมื่นบาทขึ้นอยู่กับฐานะของเจ้าภาพ แม้แต่ในรายที่เจ้าภาพมีฐานะค่อนข้างยากจนก็จะต้องเสียค่าเหล้าไม่ต่ำกว่า 1,000 บาท นอกจากนี้ บางงาน เจ้าภาพยังมีการจ้างวงปี่พาทย์ประยุกต์ซึ่งมีทั้งนักร้องและแดนเซอร์มาแสดงในงานด้วย ทำให้บรรยากาศของงานศพดูเหมือนงาน

รื่นเรียงเฉลิมฉลองมากกว่างานไว้อาลัยให้ผู้เสียชีวิต บางงาน ผู้ที่ดื่มเหล้าจนขาดสติก็แสดงกิริยาจากที่ไม่เหมาะสม (เจริญ สิทธิวิง, สัมภาษณ์, 29 มกราคม 2553)

“งานศพบางงาน ผู้เจ้าจะเข้ามาทักเข้าไปได้ คนเมาเหล้าไปกีดกันคนเมาบางคนหันไปปะผู้เจ้า เกยเป็นเพื่อนละอ่อน เกยเล่นกันมา ทักเข้าไปโอบหลังโอบไหล่เป็น (งานศพบางงาน พระสงฆ์จะเข้ามาทักเข้าไม่ได้ คนเมาเหล้าไปขวางทางท่าน คนเมาบางคนหันไปเจอพระสงฆ์ เกยเป็นเพื่อนสมัยเด็ก เกยเล่นกันมา ก็เข้าไปโอบหลังโอบไหล่พระ)” (เจริญ, สัมภาษณ์, 29 มกราคม 2553)

การเคลื่อนไหวงานของ ต.ใหม่พัฒนา เริ่มต้นขึ้น ในช่วงปี พ.ศ.2550 เมื่อสถาบันเสนา-เสนาญาร่วมกับนายพล สิทธิวิง ดำเนิน ต.ใหม่พัฒนา ได้จัดประชุมแกนนำของแต่ละหมู่บ้านเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันและกำหนดแผนการเคลื่อนไหวงานร่วมกัน รวมทั้งมีการแต่งตั้งคณะทำงานขึ้นมา ประกอบด้วยกำนัน สารวัตรกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน คณะสงฆ์ในพื้นที่ น.ที่ นายก อบต. . เจ้าหน้าที่สถานีอนามัย เกษตรตำบล หัวหน้าสถานศึกษาและครูในพื้นที่ และพัฒนากร อ.เกาะคา รวมถึงได้กำหนดวันในการทำประชาคมระดับหมู่บ้าน

นายเจริญ สิทธิวิง สมาชิก อบต. ใหม่พัฒนา และเป็นผู้ประสานงานระดับอำเภอคนปัจจุบันของโครงการงานศพงดเหล้า เปิด เผยว่าเมื่อได้รับทราบข้อมูลจากการเข้าร่วมการประชุมที่สถาบันเสนาเสนาญาจัดขึ้น เมื่อได้รับทราบแนวทางการดำเนินงานและตระหนักถึงประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับจึงเข้าร่วมโครงการดังกล่าว และถึงแม้ว่าตามปกตินายเจริญก็ดื่มเหล้าบ้างในงานสังสรรค์ต่างๆ แต่ก็คิดว่าโครงการดังกล่าว ไม่ได้เป็นอุปสรรคหรือมีความขัดแย้งกับตนเอง เนื่องจากทรงงดเหล้านี้เฉพาะในกรณีพิธีกรรมงานศพเท่านั้น (เจริญ, สัมภาษณ์, 29 มกราคม 2553)

ต่อมา ต.ใหม่พัฒนา ได้ทยอยจัดเวทีประชาคมในแต่ละหมู่บ้านขึ้นระหว่างวันที่ 13-20 มีนาคม พ.ศ.2550 เพื่อสร้างความเข้าใจให้กับคนในชุมชนทั้ง 9 หมู่บ้าน ซึ่งทุกหมู่บ้านต่างมีมติเห็นด้วยที่จะร่วมโครงการ แล้วจัดการประชุมคณะทำงานระดับตำบลขึ้นในวันที่ 29 มีนาคม พ.ศ.2550 เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นรวมทั้งเพื่อการรับรู้ข้อมูลที่ตรงกัน ที่ประชุมเห็นว่าให้ดำเนินโครงการวัดปลอดเหล้าและงานศพงดเหล้าควบคู่กันไป จะต้องมีการเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพของแต่ละหมู่บ้านมานำเสนอเพื่อเปรียบเทียบ มีการจัดทำป้ายประชาสัมพันธ์และธงรงค์ในแต่ละหมู่บ้าน รวมทั้งจัดให้มีการประเมินผลการดำเนินงานหลังจากจัดงานศพทุกครั้งเพื่อหาข้อบกพร่อง

ผลที่เกิดขึ้นในระยะแรก นอกเหนือจากจะมีความพยายามงดเหล้าในงานศพแล้ว ยังส่งผลกระทบต่อในบางด้าน เช่น เมื่อทำโครงการนี้ ผู้นำชุมชนก็ทำตัวเป็นแบบอย่างโดยปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการประชุม แต่เดิมเมื่อประชุมเสร็จจะมีการดื่มเหล้ากัน แต่หลังจากทำโครงการนี้พฤติกรรมดังกล่าวก็งดไป แต่ในขณะ เดียวกัน เมื่อดำเนินงานมาได้ระยะหนึ่งก็มีชาวบ้านบางหมู่บ้านออกมาต่อต้าน โครงการ สาเหตุเกิดจากความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนและไม่ยอมรับในตัวผู้

ประสานงานระดับอำเภอคนเก่า จึงมีการแก้ไขปัญหาโดยคณะทำงานระดับจังหวัด ได้ให้คำปรึกษา และลงพื้นที่ไปสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างคณะทำงานกับชาวบ้าน และปรับคณะทำงาน โดย ดิษฐาญเจริญ สิทธิวัง ซึ่งเป็นนักการเมืองท้องถิ่นและสนใจเข้าร่วมกิจกรรมการขับเคลื่อนโครงการ มาโดยตลอด มาเป็นผู้ประสานงานระดับอำเภออีกคนหนึ่ง หลังการลงพื้นที่เพื่อปรับความเข้าใจกับ ชาวบ้าน ผนวกกับการกำหนดให้งานศพงดเหล้าเป็นวาระของจังหวัด ก็ทำให้กระแสการต่อต้านลด น้อยลง แต่สิ่งหนึ่งที่แกนนำระดับจังหวัดสังเกตได้จากการเดินทางเข้าไปทำเวทีในพื้นที่ก็คือคนที่ เข้าร่วมในเวทีส่วนหนึ่งยังขาดความเชื่อมั่นว่าชุมชนจะสามารถงดเหล้าในงานศพได้อย่างจริงจัง เนื่องจากพื้นที่อำเภอเกาะคาเป็นพื้นที่ๆ เชื่อกันว่ามีสถานการณ์การดื่มเหล้ารุนแรงกว่าพื้นที่อื่นๆ (ชาญ, สัมภาษณ์, 4 กุมภาพันธ์ 2553)

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ที่เกี่ยวข้องกับการเคลื่อนงานใน ต.ใหม่พัฒนา ผู้วิจัยพบว่า ถึงแม้ผลจากการจัดเวทีประชาคมในแต่ละหมู่บ้านจะได้ข้อสรุปออกมาว่าทุกหมู่บ้านเห็นด้วยที่จะเข้า ร่วมโครงการ แต่ในความเป็นจริง ในหลายหมู่บ้านมีกระแสต่อต้านค่อนข้างสูง ด้วยเหตุผลหลาย ประการ ได้แก่ บางชุมชนมีผู้ชอบดื่มเหล้าจำนวนมาก แม้กระทั่งคนในสวนปศุสัตว์เอง บางชุมชน ผู้นำชุมชนเป็นเจ้าของโรงเหล้าเสรี การผลักดันโครงการจึงเท่ากับว่าขัดแย้งกับประโยชน์ส่วนตัว อย่างไรก็ตาม เนื่องจากกระแสของโครงการงานศพงดเหล้าในขณะนั้นกำลังมาแรง เพราะ จังหวัดก็ ให้การสนับสนุน ทำให้ภาพที่ปรากฏอย่างเป็นทางการคือทำให้ความร่วมมือจากทุกภาคส่วน

อย่างไรก็ดี เมื่อโครงการดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน กระแสความตื่นตัวเรื่องงานศพงด เหล้าของตำบลนาร์องกลับลดน้อยลง ล่าสุดพบว่าจาก 9 หมู่บ้านนั้น มี 2 หมู่บ้านที่ประสบ ความสำเร็จในการดำเนินโครงการจนได้รับป้ายประกาศหมู่บ้านปลอดเหล้าในงานศพที่จังหวัดมอบ ให้ คือ หมู่ 7 บ้านนาโป่งหาญ และหมู่ 9 บ้านทุ่งขามใต้ ส่วนหมู่บ้านอื่นๆ นั้นส่วนใหญ่ทำ ได้เป็น บางส่วน กล่าวคืองานศพบางงานเจ้าภาพก็ไม่เลี้ยงเหล้า บางงานยังคงมีการเลี้ยงเหล้า แต่ไม่ได้ดื่ม กินภายในบริเวณพื้นที่ประกอบพิธีกรรม แต่ย้ายสถานที่ไปดื่มกินในบริเวณบ้านใกล้เรือนเคียงแทน และที่น่าเป็นห่วงก็คือ ในงานศพหลายงาน พบว่าเหล้าได้เคลื่อนย้ายกลับมา บนโต๊ะอาหารในพื้นที่ พิธีกรรมอีกครั้ง แต่เป็นไปในลักษณะอำพรางรูปสัญลักษณ์ภายนอก โดยเจ้าภาพบางรายลงทุนไปซื้อ ขวดพลาสติกสีขาวขุ่นจากโรงงานบรรจุน้ำดื่มมาใส่เหล้าเสรี แล้วนำขวดพลาสติกดังกล่าวไปตั้ง เลียงคู่กับขวดน้ำเปล่า อีกกรณีหนึ่งที่พบคือเจ้าภาพจะนำขวดเหล้าใส่ถุง ย่อม แล้วจะนำไปตั้งไว้บน โต๊ะที่มีแขกชอบดื่มเหล้า มีบางหมู่บ้านที่การดำเนินการได้รับการต่อต้านแบบแอบแฝง กล่าวคือไม่ มีการประท้วงคัดค้านโดยตรงในที่ประชุม แต่กลับมีการจโมยป้ายสำนักงานศพงดเหล้าที่ติดในบริเวณ งานศพไปทิ้ง แกนนำระดับชุมชนคนหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการริเริ่มโครงการก็ได้รับผลกระทบ จากเสียงเสียดสีต่อว่าและรถไถนาถูกขโมยไป ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นก็ทำให้คณะทำงานในหลายหมู่บ้าน เริ่มเกิดความเบื่อหน่ายและท้อถอย (เจริญ, สัมภาษณ์, 29 มกราคม 2553)

จากการลงพื้นที่วิจัยภาคสนามในสองหมู่บ้านของ ต.ใหม่พัฒนา ซึ่งชุมชนพยายามขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าและเห็นผลที่เป็นรูปธรรม ประกอบด้วย หมู่ 7 บ้านนาโป่งหาญ และหมู่ 9 บ้านทุ่งขามใต้ ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้นำชุมชน และผู้คนในชุมชนทั้งสองหมู่บ้านเกี่ยวกับการขับเคลื่อนโครงการ ซึ่งมีข้อมูลที่น่าสนใจดังต่อไปนี้

ในกรณีของหมู่ 7 บ้านนาโป่งหาญซึ่งหมู่บ้านมีขนาดเล็ก จำนวน 69 ครัวเรือน คนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และรับจ้างทางการเกษตร การเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าในชุมชนเกิดจากการที่นายมนู จอมแปง ผู้ใหญ่บ้านเข้าร่วมเวทีชี้แจงทำความเข้าใจเรื่องงานศพงดเหล้าที่สถาบันส่งเสริมสุขภาพได้เข้ามาในพื้นที่ ต.ใหม่พัฒนา ตั้งแต่ ปี พ.ศ.2548 แต่เนื่องจากบ้านนาโป่งหาญเป็นหมู่บ้านที่เล็กมาก บางครั้งเวลาผ่านไปเป็นปีก็ไม่เคยมีคนเสียชีวิตในหมู่บ้าน ด้วยเหตุนี้ ถึงแม้ว่าผู้นำจะได้รับรู้เรื่องการงดเหล้าในงานศพมาแล้ว และได้ประชาสัมพันธ์ขอความร่วมมือจากคนในชุมชนโดยให้เหตุผลว่าเป็นนโยบายระดับจังหวัดแต่ก็ยังไม่มีโอกาสนำมาประยุกต์ใช้ในชุมชน จนกระทั่งในเดือนธันวาคม ปี พ.ศ.2550 มีงานศพแรกเกิดขึ้น ซึ่งผู้นำได้เข้าไปขอร้องเจ้าภาพไม่ให้เลี้ยงเหล้าในงานศพ แต่ยังพบว่ามีการนำเหล้าไปดื่มนอกพื้นที่พิธีกรรมเนื่องจากเจ้าภาพเกรงว่าจะถูกติฉินนินทาหากไม่เลี้ยงเหล้าโดยสิ้นเชิง และในงานดังกล่าวก็ไม่ได้มีการเก็บข้อมูลรายรับรายจ่ายอย่างเป็นระบบ ต่อมา ต้นปีและปลายปี พ.ศ.2551 มีงานศพอีก 2 งานซึ่งเป็นเครือญาติกับผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งสองงานนี้ผู้ใหญ่บ้านประกาศชัดเจนว่าไม่มีการเลี้ยงเหล้าและ ยังนำป้ายประชาสัมพันธ์โครงการงานศพงดเหล้าไปแขวนไว้บริเวณหน้างาน และเนื่องจากเป็นงานศพของเครือญาติซึ่งเป็นคนกันเอง ผู้นำชุมชนจึงได้ขอร้องให้มีการเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายภายในงาน ศพและพบว่าทั้งสองงานมีเงินเหลือหลายหมื่นบาท ซึ่งผู้นำชุมชนก็ไม่ได้มีการประกาศแจ้งข้อมูลอย่างเป็นทางการ แต่ชาวบ้านรับรู้ข้อมูลจากการบอกเล่าแบบปากต่อปาก ทำให้ผู้นำเองมั่นใจว่าคนในชุมชนจะให้ความร่วมมือในการงดเหล้าภายในงานศพเป็นอย่างดี นอกจากนี้ กระแสการพูดกันปากต่อปากจากการได้มาเห็นภาพงานศพในหมู่บ้านซึ่งงดเหล้า ก็น่าจะส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ชุมชนใกล้เคียงซึ่งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันอีกด้วย ถึงแม้ว่าในปัจจุบันหมู่บ้านใกล้เคียงกันจะยังคงเลี้ยงเหล้าในงานศพอยู่ เพราะในกรณีของบ้านนาโป่งหาญ คนในชุมชนเองก็ได้เรียนรู้ประสบการณ์การงดเหล้าในงานศพมาก่อนจากการไปร่วมพิธีกรรมงานศพที่บ้านโป่งขต อ.ห้างฉัตร ซึ่งมีพื้นที่เชื่อมต่อกัน (มนู จอมแปง, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2553)

“ผมตั้งบอกรู้ต่างบ้านหนา ว่าคุณมีงานศพผมได้เปรียบหนา คุณมาบ้านผมบ่ได้กินเหล้า แต่ผมไปบ้านคุณผมได้กินเหล้า ก่อแล้วแต่เตอะ ถ้าบ่อยากได้เปรียบเสียเปรียบก่อยะหื้อเหมือนอย่างเดียวกัน ก็บ่ต้องเลี้ยงเหล้า อย่างคนบ้านผมไปงานศพบ้านโป่งขตก่อยะเอามาว่าบ้านเป็นก่อบ่ได้มีเหล้าในงานศพหนา มันก็ช่วยผมได้ขนาด (ผมจะบอกกับคนบ้านอื่นนะ ว่าคุณมีงานศพผมได้เปรียบ คุณมาบ้านผมไม่ได้กินเหล้า แต่ผมไปบ้านคุณผมได้กินเหล้า ก่อแล้วแต่เตอะ ถ้า หาก

ว่าไม่อยากได้เปรียบเสียเปรียบก็ทำให้เหมือนกัน คือไม่ต้องเลี้ยงเหล้า อย่างคนบ้านผมไปงานศพ บ้านโป่งขากก็จะเอามาพูดว่าบ้านเค้าก็ไม่มีเหล้าในงานศพนะ มันก็ช่วยผมได้มาก” (มนู, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2553)

คนในชุมชนบ้านนาโป่งหาญจำนวน 5 คนซึ่งให้ข้อมูลกับผู้วิจัยเกี่ยวกับโครงการงานศพงดเหล้า ทั้งหมดระบุตรงกันว่ารับรู้เรื่องโครงการงานศพงดเหล้าในที่ประชุมหมู่บ้าน โดยผู้ใหญ่บ้านแจ้งให้ทราบและรับฟังความคิดเห็นจากชาวบ้านในที่ประชุม และได้ไปร่วมงานศพของบ้านโป่งขากซึ่งอยู่ติดกัน ชาวบ้านที่เป็นผู้สูงอายระบุกับผู้วิจัยว่าในอดีตตั้งแต่วัยรุ่นแม่ของตนนั้นไม่ได้มีการเลี้ยงเหล้าในงานศพ การเลี้ยงเหล้าเพิ่งปรากฏในระยะหลัง โดยเป็นการเลียนแบบกัน

“ตะกอนแต่มันบ่มี มาห้ามสมัยนี้ก้อเริ่มมีเหล้า มีน้ำอัดลม มีน้ำส้ม น้ำหวาน มาสู่แขก เป็น หยั่งว่าที่เป็นมีเกียรติน้อย เป็นก็ เลี้ยงเหล้า น้ำส้ม น้ำหวานหยัง เป็นก็เฮียนกัน ไป คนดู้กก็ต้อ จำเป็นว่าศพนั้นยังมี ศพนี้ยังมี เฮาก้อต้อมมี เรื่องกินเหล้านี้ เริ่มจากกินเหล้าต้อนไปเอาหัวเล็ก ๆ น้อย ๆ บ่เหมือนสมัยบ่าเดี๋ยวกินแต่กินว่า (แต่ก่อนแท้ ๆ มันไม่มี มาอีกสมัยหนึ่งก็เริ่มมี เหล้า มี น้ำอัดลม มีน้ำส้ม น้ำหวานมาเลี้ยงแขก เจ้าภาพที่เค้ามีเกียรติน้อยเค้าก็เลี้ยงเหล้า น้ำส้ม น้ำหวาน เค้าก็เลียนแบบกันไป คนจนก็ต้อจำเป็นว่าศพนั้นยังมี ศพนี้ยังมี เราก้อต้อมมี เรื่องกินเหล้านี้ เริ่มจากกินเหล้าต้อนไปเอาพินเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่เหมือนสมัยนี้ที่กินจริงกินจัง)” (จันดีบ กั้นระยะ, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2553)

และจากที่ผ่านมา จากการเข้าร่วมพิธีกรรมงานศพสองงานที่ไม่มีเหล้า คนในชุมชนก็เห็นข้อดีของการงดเหล้าหลายประการ ได้แก่ สภาพงานศพที่เรียบร้อย ไม่มีคนเมามาเอะอะโวยวาย และเจ้าภาพสามารถลดภาระค่าใช้จ่ายไปได้จำนวนหนึ่ง ในแง่ของความยั่งยืนในการดำเนินการ ชาวบ้านบางคนระบุว่าต้องขึ้นอยู่กับผู้นำเป็นสำคัญ หากผู้นำยังคงตอกย้ำและคอยสอดส่องดูแล โครงการอย่างที่เป็นอยู่ การงดเหล้าในงานศพในพื้นที่บ้านนาโป่งหาญก็น่าจะมีความยั่งยืน

ภาพที่ 9.23: สภาพชุมชนและวิถีชาวบ้านที่บ้านนาโป่งหาญ

กรณีของหมู่ 9 บ้านทุ่งขามใต้ เป็นหมู่บ้านขนาดกลาง จำนวนครัวเรือน 168 ครัวเรือน สภาพของชุมชนมีความเจริญแลมีความหนาแน่นของบ้านเรือนมากกว่าบ้านนาโป่งหาญก่อนหน้าที่ผู้นำชุมชนจะตั้งโครงการงานศพจดเหล่าเข้ามาสู่ชุมชนนั้น การจัดพิธีกรรมงานศพเป็นงานที่ต้องใช้เงินมาก ทั้งค่าเหล่าและกับแกล้มที่เลี้ยงดูแขกในงาน ผู้นำชุมชนเองเริ่มมีความสนใจประเด็นงานศพจดเหล่าเมื่อได้ยินข่าวของ อ.สบปราบ ที่ณรงค์ทำเรื่องดังกล่าว ในราวปี พ.ศ.2547 ก็ได้้นำแนวคิดดังกล่าวมาเผยแพร่ในชุมชน จากบริบทส่วนตัวของครอบครัวผู้นำชุมชนซึ่งเป็นนักธุรกิจท้องถิ่น มีฐานะดี และญาติผู้ใหญ่ก็เคยดำรงตำแหน่งผู้นำชุมชนมาก่อน และการใช้กลยุทธ์ขยายแนวคิดจากกลุ่มย่อยไปสู่กลุ่มใหญ่ ทำให้แนวคิดที่นำเสนอได้รับการยอมรับจากคนส่วนมากในชุมชน โดยกรเริ่มต้นครั้งแรกผู้นำชุมชนใช้วิธีเชิญแกนนำหมู่บ้าน ได้แก่ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน หัวหน้าหมวดบ้าน แล้วเปิดประเด็นเกี่ยวกับสาเหตุที่ทำให้ค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพภายในชุมชนค่อนข้างสูง รวมไปถึงข้อดีข้อเสียของการเลี้ยงเหล่าในงานศพ จนแกนนำชุมชนมีแนวคิดเป็นหนึ่งเดียวกัน จึงจัดประชุมเฉพาะกลุ่มแม่บ้านอีกครั้งหนึ่ง หลังจากนั้นจึงจัดประชุมทั้งหมู่บ้านเพื่อขอมติร่วมโดยแจกแจงเหตุผลต่างๆ (เปรมศักดิ์ ตันอ้าย, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2553)

“การดึงมวลชนไม่ใช่ของง่าย บางคนบอกว่าถ้าจดเหล่าจะไม่มีใครมาร่วมงานศพ ผมบอกว่าเป็นไปไม่ได้ เมื่อสามสี่สิบปีก่อนเดินทางลำบาก คนจะมางานศพต้องมากินมานอน แต่เดี๋ยวนี้มันไม่ใช่ บ้านผมอยู่ในเมืองแล้ว เมื่อก่อนขับล้อขับเกวียน แล้วเดี๋ยวนี้คนแต่ละคนขับรถมากินเหล้าก็เกิดอุบัติเหตุ ครอบครัวเสียหาย บางคนคุยแล้วยังไม่เข้าใจ ก็ให้ผู้ช่วยช่วยคุย หัวหน้าวัดช่วยกันคุย ช่วยกันทำความเข้าใจ” (เปรมศักดิ์, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2553)

นับจากเริ่มต้นโครงการงานศพจดเหล่าอย่างจริงจังมาจนปัจจุบัน นับเป็นระยะเวลาประมาณกว่า 4 ปี เมื่อมีงานศพเกิดขึ้นผู้นำชุมชนจะมอบหมายให้ผู้ช่วยนำป้ายประชาสัมพันธ์โครงการงานศพจดเหล่าไปติดตั้งบริเวณหน้างาน แรกๆ ก็มีการลักลอบเลี้ยงเหล่ากันอยู่บ้าง ผู้นำจะใช้วิธีนำเรื่องราวของการฝ่าฝืนมาพูดในที่ประชุมทำให้ผู้ที่ลักลอบกระทำเกิดความเกรงใจ และยังมีชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้าน (ชรบ.) คอยเดินสอดส่องภายในบริเวณงาน แต่ไม่ได้มีการเก็บข้อมูลตัวเลขรายรับรายจ่ายอย่างเป็นระบบ นอกจากเป็นกาตั้งข้อสังเกตกันเองของชาวบ้านว่างานศพในระยะหลังนี้ไม่พบว่าเจ้าภาพต้องกู้ยืมเงินมาใช้จ่ายในงานศพ ปัจจุบันยังไม่พบปัญหาการฝ่าฝืนหรือความขัดแย้งภายในชุมชนอันเนื่องมาจากการทำโครงการ เนื่องจากลักษณะของกาดำเนินการภายในชุมชนยังมีการประนีประนอมค่อนข้างมาก โดยยังคงมีการเลี้ยงเหล่าให้กับผู้มาช่วยงานในช่วงล้างผาม ภายในโรงครัว และที่ป่าช้าบ้างเล็กๆ น้อยๆ ในกรณีที่มีการร้องขอ

“อย่างบ้านเราตอนนี้ไม่ใช่ว่ามันไม่มีเลยนะ มันก็มี (เหล่า) บางส่วน หลังจากเผาศพไปแล้ว ล้างศพมันก็มี ป่าช้ามันก็มี แต่ไอ้ที่จะมาตั้งโต๊ะระเนระนา ค่อยๆแต่ก่อนมันไม่ใช่แล้ว อย่างในครัว แม่ครัวเค้าก็มีบ้างนิดๆ หน่อยๆ พอเฮฮา ไม่ใช่ไม่มีเลย อันนี้ผมบอกตามตรง ” (เปรมศักดิ์, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2553)

คนในชุมชนบ้านทุ่งขามใต้ที่ผู้วิจัยได้สนทนาคด้วยจำนวน 5 คน ระบุตรงกันว่าส่วนใหญ่รับรู้เรื่องโครงการงานศพจดเหล่าจากการประชุมหมู่บ้าน โดยผู้ใหญ่บ้านได้ให้คนในชุมชนร่วมกันลงมติว่าจะรับโครงการหรือไม่ ซึ่งปัจจุบันนี้ ผู้ใหญ่บ้าน จะพูดคุยเรื่องการจดเหล่าในงานศพในที่ประชุมหมู่บ้านเป็นครั้งคราว คนหนุ่มมากในชุมชนมีความพึงพอใจต่อโครงการเนื่องจากเห็นความแตกต่างระหว่างพิธีกรรมงานศพก่อนหน้าและในยุคปัจจุบัน ได้อย่างชัดเจน ทั้งเรื่องความเรียบร้อยภายในงานและความประหยัด

“เป็นข้อประชุมแล้วห้อยมือกันว่าบ้านเราจะบ่ขายเหล่าให้ในงานศพ บ่เลี้ยงเหล่าในงานศพ เพราะมันจ๋วยดีครายจ่ายไป บ่ได้ไปประชุม แต่แฟนบ่ไปแล้วบ่มาเล่า ห้อยฟังแต่ก่อนคนตีเขามักเหล่าเขาก่อ้ม ว่ายะหยังเป็นบ่ห้อยเหล่า คนอื่นก็บอกเขารณรงค์กัน ถ้าอยากกินเหล่าก็ไปเซาะกินตางนอกปุ้นเตอะ แต่คนแบบนี้ก็บ่ใจมีนิก มีส่วนน้อยตีเขาตีตักกัน บ่ก็คนละ (เค้าเรียกประชุมแล้วให้ห้อยมือกันว่าบ้านเราจะบ่ขายเหล่าให้ในงานศพ บ่เลี้ยงเหล่าในงานศพ เพราะมันช่วยประหยัดครายจ่าย บ่ได้ไปประชุม แต่แฟนบ่ไปแล้วกลับมาเล่าให้ฟัง แต่ก่อนคนที่เขาชอบตีเหล่าเขาก็บ่น ว่าทำไมไม่ให้ตีเหล่า คนอื่นก็บอกว่าเขารณรงค์กัน ถ้าอยากกินก็ไปหากินเอาข้างนอกโน้นเถอะ แต่คนแบบนี้ก็ไม่ใช่จะจะมีมาก มีส่วนน้อยที่เขาตี (เหล่า) กัน ไม่ก็คนหอรอก)” (สุลา สีแจ่ม, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2553)

“ในงานศพเขาบ่กิน เขาไปกินตางนอกปุ้น เจ้าภาพบ่ได้เลี้ยง เขาซื้อกินเอง เข้ามาในงานก่อนนั่งอุ้กัน หมูกินเหล้านี้จะเสียงดังน้อย แต่เป็นก่อดิดป้ายประ กาศห้ามบ่ห้อยเอามากิน คนกินเข้ามาคนอื่นก่จะว่าห้อยกินอยู่ก๊ะ เป็นบ่กินกันแล้วหนา กินเหล่าบ่ใจดี กินแล้วก่พิศหัวกินว่าห้อย ตักกันก่มี (ในงานศพเขาไม่กิน เขาไปกินข้างนอกโน้น เจ้าภาพไม่ได้เลี้ยง เขาซื้อกินเอง เข้ามาในงานกินคู่กัน พวกกินเหล้านี้จะเสียงดังน้อย แต่เค้าก็ตีป้ายประกาศห้ามไม่ให้เอามากิน คนกินเข้ามาคนอื่นก่จะว่าให้ว่ายังกินอยู่หรือ เค้าไม่กินกันแล้วนะ กินเหล่าไม่ตี กินแล้วก่พิศใจกัน ว่าให้กัน ตักกันก็มิ)” (ชิน ดิรัก, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2553)

“ผมว่างานศพมันไม่ควรมีการกินเหล่า คล้ายๆ เป็นงานฉลอง เพราะมันเป็นงานโสภณศา ถ้ามีพิธีขึ้นแล้วครับ ถ้ามีการกินเหล่าจะมีพวกซื้อเหล้ามากวนงานปอย เดียวนี้งานก็

เรียบร้อยดี ในกลุ่มวัยรุ่นเองเราไม่ค่อยได้คุยเรื่องพวกนี้ เพราะในงานศพเราไปช่วยกันกางโต๊ะ
กางเตียงแล้วก็กลับ” (กิตติพล จอมแปง, สัมภาษณ์, 6 กุมภาพันธ์ 2553)

แกนนำโครงการทั้งระดับจังหวัดและอำเภอระบุตรงกันว่าการเคลื่อนไหวของ อ.เกาะคา
นั้นจะต้องอาศัยความเข้มแข็งของผู้นำชุมชนเป็นหลัก พื้นที่ๆ ยังคงมีการปฏิบัติดั่งเดิมในงานศพ
อย่างเข้มข้นมักจะเป็นพื้นที่ๆ ผู้นำชุมชนมีความเข้มแข็งและมีแนวร่วม คนในชุมชนมีความเป็น
น้ำหนึ่งใจเดียวกัน ซึ่งผู้วิจัยวิเคราะห์จากข้อมูลที่ได้พูดคุยสนทนากับแกนนำทั้งระดับจังหวัด อำเภอ
และชุมชน สรุปได้ว่าสาเหตุที่การขับเคลื่อนโครงการใน ต.ใหม่พัฒนา เป็นไปโดยยากนั้น มีปัจจัยที่
เกี่ยวข้องหลายประการ ซึ่งแต่ละชุมชนจะมีลักษณะต่อไปนี้อย่างหนึ่งข้อขึ้นไป ได้แก่ 1. ชุมชนเป็น
การรวมตัวของคนหลายกลุ่ม มีทั้งคนเก่าแก่ในพื้นที่และคนที่โยกย้ายมาจากต่างถิ่น มีทั้งคนที่
ประกอบอาชีพในชุมชนคือการทำการเกษตรและปศุสัตว์ และคนที่ทำงานในเมือง ทำงานใน
โรงงาน 2. ชุมชนมีปัญหาความขัดแย้งภายในอันเนื่องจากสาเหตุต่างๆ ส่งผลให้คนในพื้นที่แบ่ง
ออกเป็นฝักเป็นฝ่าย 3. ชุมชนมีการจับเคี้ยวด้านการเมืองท้องถิ่นสูง มีการแข่งขันเชิงอำนาจระหว่าง
คนกลุ่มต่างๆ ทั้งที่แสดงออกโดยเปิดเผยว่าเป็นขั้วตรงข้าม และที่ไม่เปิดเผย

ความคืบหน้าล่าสุดของการขับเคลื่อนโครงการงานศพดั่งเดิมในพื้นที่ อ.เกาะคา นั้น
ถึงแม้ว่าการเคลื่อนไหวในพื้นที่ตำบลนาร่องเป็นไปโดยยากลำบาก แต่กลับพบว่าเกิดกระแสควม
ตื่นตัวในตำบลอื่นๆ ได้แก่ ต.นาแสง และ ต.วังพร้าว ซึ่งแกนนำระดับจังหวัดเห็นแววของผู้นำ
ชุมชนที่ให้ความสนใจจากการแสดงความคิดเห็นในเวทีพูดคุยระดับอำเภอ จึงได้ต่อสายและเข้า
พื้นที่แต่ละตำบลเป็นการเฉพาะ และ ต.ไหล่หิน เฉพาะกรณีของ ต.ไหล่หินนั้นเป็นการขับเคลื่อน
จากการทำโครงการวิจัยของชุมชนโดยเฉพาะ แต่เป็นการวิจัยเพื่อลดเหล้าในงานศพ ซึ่งเป็นการ
ทำงานร่วมกันระหว่างคนในชุมชนกับนักวิชาการจากภายนอก และต่อมาก็ได้เข้าร่วมเวทีของ
สถาบันสารสนเทศด้วย เพื่อหา ทางทำให้ชุมชนของตนสามารถลดเหล้าในงานศพได้อย่างยั่งยืน
(ชาญ, สัมภาษณ์, 4 กุมภาพันธ์ 2553)

2.10 อำเภอแม่ทะ อำเภอแม่ทะตั้งอยู่ที่ทิศตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดลำปาง อยู่ห่าง
จากเมืองลำปางเป็นระยะทาง 27 กิโลเมตร ตำบลที่เป็นตำบลนาร่องในการขับเคลื่อนโครงการ
งานศพดั่งเดิมคือ ต.หัวเสือ ซึ่งห่างจากเมืองลำปาง 42 กิโลเมตร มีประชากร 5,915 คน จำนวน
ครัวเรือน 2,072 ครัวเรือน มีหมู่บ้าน 12 หมู่บ้าน (ไทยตำบลคอทคอม, 2552 : ออนไลน์) ประชากร
ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เลี้ยงสัตว์ หาของป่า และงานหัตถกรรม

สถานการณ์การดื่มเหล้าของคนใน อ.แม่ทะ นั้น นางคำผาน วงศ์สวัสดิ์ ซึ่งเป็นผู้
ประสานงานโครงการงานศพดั่งเดิมของ อ.แม่ทะ แสดงทัศนะว่าการดื่มเหล้าในอดีตของชุมชนยัง
ไม่รุนแรงเหมือนปัจจุบัน แต่นับจากประมาณ ปี พ.ศ.2516 เป็นต้นมา การดื่มเหล้าเริ่มกลายเป็นสิ่งที่

แพร่หลายในชุมชนและขยายวงกว้างไปสู่คนทุกเพศทุกวัย โดยนางคำผานเห็นว่าเป็นผลมาจากปัจจัยหลัก 2 ประการ ประการแรก เกิดจากการที่คนในชุมชนเปลี่ยนวิถีอาชีพจากการทำการเกษตร ไปสู่การรับจ้างนอกพื้นที่ เช่น เป็นคนงานก่อสร้างหรือคนงานรับจ้าง ถ้าแก่ในตัวเมือง ทำให้ได้เงินค่าจ้างสม่ำเสมอ และเมื่อรวมกลุ่มกันไปทำงานจำนวนมาก ก็สามารถเรียกรายเงินคนละเล็กน้อยเพื่อหาซื้อเหล้ามาดื่มกันได้ โดยไม่ได้รู้สึกว่าเป็นการฟุ่มเฟือยแต่อย่างใด เมื่อมาผนวกกับการที่คนในชุมชนเริ่มเห็นโฆษณาเหล้าจากสื่อโทรทัศน์และสื่ออื่นๆ ซึ่งถึงแม้ว่ายุคแรกภาพโฆษณาจะเป็นเพียงภาพขาวดำ แต่นางคำผานก็ยังจำได้ว่าภาพการโฆษณาเหล้าที่ปรากฏ เป็นการรินเหล้าใส่แก้วสุราที่สวยงาม ได้ยินเสียงน้ำและน้ำแข็ง สร้างภาพให้การดื่มเหล้าเป็นภาพของความสุขและความรื่นรมย์ที่น่าสัมผัส ทำให้การดื่มเหล้ากลายเป็นค่านิยมใหม่ที่แพร่หลายอย่างรวดเร็ว (คำผาน วงศ์สวัสดิ์ , สัมภาษณ์, 28 พฤศจิกายน 2552)

ก่อนหน้านั้น ต.หัวเสือ มีการเคลื่อนไหวงานเรื่องการงดเหล้าในงานศพมาก่อนแล้ว โดยมีหมู่ 2 บ้านหัวเสือ และหมู่ 6 บ้านสามขาเป็นหมู่บ้านนำร่อง ต่อมา เมื่อประเด็นงานศพงดเหล้าเริ่มได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้น แกนนำของ อ.แม่ทะ ซึ่งเกิดขึ้นจากการร่วมงานเพื่อชุมชนมาก่อนหน้านั้น คือกลุ่มอนุรักษ์ลุ่มน้ำจาง ซึ่งทำงานด้านการอนุรักษ์ป่า ก็ได้มีการพูดคุยปรึกษาและแลกเปลี่ยนกับกลุ่มคนในพื้นที่อื่นๆ ที่ทำงานเพื่อชุมชนในจังหวัดลำปาง รวมถึงนายอื่น แก้วก็ได้้นำเรื่องราวของโครงการงานศพงดเหล้าใน อ.สบปราบ มาบอกเล่าในเวทีดังกล่าวด้วย ทำให้แกนนำของ อ.แม่ทะ สนใจที่จะศึกษาแนวทางของ อ.สบปราบ แล้วนำมาขับเคลื่อนประเด็นงานศพงดเหล้าของ อ.แม่ทะ อย่างเป็นทางการอีกครั้ง สำหรับเหตุผลในการเลือก ต.หัวเสือ เป็นตำบลนำร่องก็เนื่องจากเป็นตำบลที่มีความเข้มแข็งและมีการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้มาก่อนแล้ว (คำผาน, สัมภาษณ์, 28 พฤศจิกายน 2552)

การเคลื่อนไหวงานของ ต.หัวเสือ เริ่มต้นจากการประชุมชี้แจงผู้นำชุมชนและกลุ่มแกนนำเพื่อทำความเข้าใจร่วมกัน และหามติร่วมของ ตำบล สร้างข้อตกลงระหว่างเจ้าคณะตำบลกับผู้นำชุมชนว่าในงานศพใดที่มีการเลี้ยงเหล้า พระสงฆ์จะไม่รับนิมนต์ ต่อจากนั้นจึงทำประชาคมหมู่บ้านโดยฉายวีซีดีชุมชนบ้านดงให้ชาวบ้านได้รับรู้ มีการทดลองเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพมาวิเคราะห์ร่วมกันในเวที จากนั้นจึงมีการตั้ง คณะทำงานของตำบลขึ้นมา ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นผู้นำชุมชนและคณะกรรมการของแต่ละหมู่บ้าน (ชาญ และคณะ, 2551: 40-41)

จากการทำประชาคมในระยะแรก ประสบปัญหาชาวบ้านยังขาดความเข้าใจในตัวโครงการดังเช่น ในเวทีระดับหมู่บ้านใน ต.หัวเสือ เวทีหนึ่ง มีกลุ่มคนที่ดื่มเหล้าได้แสดงความคิดเห็นแย้งโดยระบุว่าคนที่ดื่มเหล้าก็คือคนที่ช่วยชักรากศพไปป่าช้า หากไม่มีพวกตนก็ไม่มีใครทำ และการดื่มเหล้าก็เป็นกลายเป็นประเพณีไปแล้วซึ่งแกนนำก็แก้ปัญหาโดยการชี้แจงว่าสิ่งที่นำมาบอกเล่านั้นเป็นสิ่งที่ได้พบเห็นจึงนำมาเสนอ แต่การที่จะปฏิบัติหรือไม่นั้นเป็นสิ่งที่คนในหมู่บ้านจะต้องตกลงกันเองเพียงแต่ชี้ให้เห็นว่าถ้ายังดื่มเหล้าอยู่เจ้าภาพก็อยู่ในสภาพที่ย่ำแย่ (คำผาน, สัมภาษณ์, 28 พฤศจิกายน

2552) จุดที่เริ่มต้นจดเกล้าได้อย่างเด็ดขาดคือหมู่ 2 บ้านหัวเสือ และ หมู่ 6 บ้านสามขา ซึ่งเป็นบ้านนำร่อง เพราะสองหมู่บ้านนี้ใช้วิธีการตั้งกฎกติกาขึ้นมาเพื่อใช้บังคับภายใน และคณะ 2551: 40-41)

ต่อมาในต้นปี พ.ศ.2551 แกนนนำโครงการได้มีการจัดเวทีสร้างความเข้าใจของแกนนำในระดับอำเภอเพื่อขยายผลจากตำบลนำร่อง โดยใช้กลไกของหน่วยงานปกครองคืออำเภอในการเชิญคนเข้าร่วม ซึ่งได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต . อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน และพระสงฆ์ เเวทีแรกตั้งกลุ่มเป้าหมายไว้ 100 คน แต่มีผู้เข้าร่วมจริงเพียง 40-50 คน โดยนายชาญได้นำเสนอข้อมูลในแง่ของหลักการและเหตุผลของโครงการ และนายอินแก้วได้ร่วมเป็นวิทยากรถ่ายทอดประสบการณ์ของชุมชนบ้านคง และในเวทีแรกนี้ กลุ่มคนที่เข้าร่วมก็ยังไม่ได้แสดงแนวคิดสนับสนุนอย่างหนักแน่นเท่าใดนัก แกนนนำโครงการจึงได้นำข้อมูลที่สรุปจากการดำเนินการในตำบลนำร่องไปเสนอต่อนายอำเภอ พร้อมกันนี้ได้เริ่มจัดเวทีระดับตำบลไปพร้อมๆ กัน แต่ได้รวมตำบลที่มีพื้นที่ใกล้เคียงกันออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มแรก ต.ดอนไฟ ต.วังเงิน ต.หัวเสือ จัดเวที 1 ครั้ง กลุ่มที่ 2 ต.บ้านกิ้ว ต.สันดอนแก้ว ต.บ้านบอม จัดเวที 1 ครั้ง ส่วนกลุ่มที่ 3 อีก 4 ตำบล เป็นตำบลที่มีพื้นที่อยู่ในศูนย์กลางของอำเภอ จึงจัดเวทีตำบลละ 1 ครั้ง จนครบทั้ง 10 ตำบล ประเด็นสำคัญที่สรุปในเวทีระดับตำบลก็คือแต่ละตำบลจะต้องนำไปประเด็นงานศพจดเกล้า ไปจัดเวทีในระดับหมู่บ้านเพื่อสร้างความเข้าใจและนำไปสู่การทำเวทีประชาคมระดับหมู่บ้าน เพื่อสร้างข้อตกลงในชุมชนของตนต่อไป เมื่อทำเวทีระดับตำบลครบแล้ว แกนนนำโครงการก็นำข้อมูลจากทุกเวทีที่กลับมาทบทวนอีกครั้ง เพื่อดูสภาพปัญหาของแต่ละพื้นที่

สำหรับการเคลื่อนงานในระดับหมู่บ้านนั้น ผู้วิจัยได้ศึกษาจากกรณีของม.6 บ้านสามขา ต.หัวเสือ ซึ่งมีจำนวนครัวเรือน 167 ครัวเรือน โดยลงพื้นที่วิจัยภาคสนามเพื่อสังเกตสภาพชุมชนและพูดคุยสนทนากับคนในชุมชนเกี่ยวกับโครงการงานศพจดเกล้า พบว่าบริบทของชุมชนบ้านสามขามีกระบวนการทำงานโดยร่วมแรงรวมใจกันของคนในชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่ชุมชนเผชิญหน้าไม่ว่าจะเป็นปัญหาสิ่งแวดล้อมหรือปัญหาหนี้สินที่เป็นพื้นฐานสำคัญของชุมชน

ภาพที่ 9.24: สภาพสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของบ้านสามขา

ส่วนปัญหาการดื่มเหล้าในงานศพนั้นมีมายาวนานไม่ต่ำกว่าห้าสิบปี ซึ่งเมื่อ นายจันงค์ จันท์จอม ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ในปี พ.ศ.2535 ก็สังเกตเห็นว่าพฤติกรรมเหล่านี้เป็นปัญหาจึงหา แนวร่วมมาเรื่อยๆ ต่อมาในราว ปี พ.ศ.2536 จึงได้เรียกคณะกรรมการหมู่บ้านมาพูดคุยเพื่อหา แนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน ก่อนจะนำเข้าสู่เวทีใหญ่ซึ่งเชิญคนทั้งหมู่บ้านมาร่วมกันระดมความคิด ซึ่งกว่าจะได้ข้อตกลงร่วมกันเป็นเอกฉันท์ก็ต้องจัดเวทีประชาคมถึง 4 ครั้ง โดยสามครั้งแรกนั้น เสียงส่วนมากยังไม่เห็นด้วยที่จะงดเหล้าในงานศพ ซึ่งแกนนำชุมชนก็ไม่ได้ละความพยายาม แต่ได้ หาแนวร่วมอยู่เรื่อยๆ จนกระทั่งในการจัดเวทีประชาคมครั้งที่สี่ จึงได้รับเสียงส่วนมากจากเวที ซึ่ง ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มแม่บ้านที่มาร่วมประชุมเพื่อโหวตให้การงดเหล้าโดยเฉพาะ และได้มีการบันทึก มติดังกล่าวไว้เป็นลายลักษณ์อักษร (จันงค์ จันท์จอม, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2553)

“พอโหวตชนะบ๊อบ ผู้ชายจี๋เหล้าลุกขึ้นมายกมือเลย บอกว่าถ้าไม่ให้กินเหล้าในงานศพ แล้วใครจะมาอยู่เป็นเพื่อนศพตอนกลางคืน ผมว่าเรื่องเผาศพเป็นเรื่องธรรมดา ญาติเค้าก็มี คุณไม่ ต้องเผาก็ได้ ถ้าศพไหนหาย ผมจะรับผิดชอบเอง ผมก็พูดตัดบทไปอย่างนั้น ” (จันงค์, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2553)

ในระยะแรกแนวปฏิบัติของชุมชนบ้านสามขายังเป็นเพียงการลดเหล้าในงานศพ โดย ร่างแนวปฏิบัติของชุมชนว่าถ้าหากเจ้าภาพเลี้ยงเหล้าในวันเสียชีวิตหรือวันเผาศพ จะถูกหักค่าสมาชิก ฌาปนกิจสงเคราะห์ 500 บาท ซึ่งก็ยังคงมีการดื่มเหล้าในวันอื่นๆ อยู่ ต่อมาในช่วงปี พ.ศ.2545-2546 ชุมชนทำวิจัยเรื่องปัญหาหนี้สิน (ซึ่งเป็นระยะเวลาเดียวกันกับชุมชนบ้านดงท่าโครงการงานศพงด เหล้า) แกนนำชุมชนที่ทำบัญชีค่าใช้จ่ายของแต่ละครัวเรือนก็ได้นำข้อมูลตัวเลขค่าใช้จ่ายต่างๆ โดยเฉพาะค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวกับเหล้ามานำเสนอให้คนในชุมชนได้รับรู้ร่วมอภิปรายอยู่เป็นระยะๆ สอดแทรกในวาระโอกาสต่างๆ ในชุมชน ทั้งการประชุมและงานบุญต่างๆ ที่มีคนเข้าร่วมจำนวนมาก จนกระทั่งในราวปลายปี พ.ศ.2546 ชุมชนทำเวทีประชาคมเรื่องงานศพงดเหล้าขึ้นอีกครั้ง โดย ในคราวนี้ข้อเสนอก็งดเหล้าในงานศพอย่างเด็ดขาด (ในกรณีของบ้านสามขา ห้ามไปถึงการดื่ม เหล้าในพื้นที่บ้านของเพื่อนบ้านรอบข้างงานศพด้วย) ซึ่งก็ปรากฏว่าการทำเวทีในครั้งนี้ คนใน ชุมชนยกมือให้งดเหล้าอย่างเป็นเอกฉันท์ และได้ปรับกติกาว่าหากมีการฝ่าฝืน เจ้าภาพงานศพจะถูก หักค่าฌาปนกิจสงเคราะห์ 1,000 บาท ส่วนวิธีการดำเนินการก็คือ ทุกครั้งที่มีการฝังศพ ผู้ใหญ่บ้านจะ ประกาศย้ายทางเสียงตามสายถึงมติของชุมชนเรื่องงานศพงดเหล้า

ในระยะแรกที่งดเหล้าโดยสิ้นเชิงก็ยังมีปัญหาการลักลอบเลี้ยงเหล้า แกนนำชุมชนจึง ใช้วิธีการหักค่าฌาปนกิจสงเคราะห์ไว้ก่อน หากงานศพผ่านพ้นไปอยู่ างเรียบร้อยก็นำเงินจำนวนนี้ คืนให้เจ้าภาพ ซึ่งการกระทำดังกล่าวในตอนต้นก็มีผู้ไม่พอใจบ้าง แต่ผู้นำก็ใช้วิธีอธิบายและชี้แจง ถึงเหตุผลและความจำเป็น

“ก็บอกว่าเราอยู่ร่วมกันเราจะช่วยเหลือกันได้ยังไง คนตกทุกข์ที่เค้าสูญเสียทุกอย่างเราจะช่วยเค้าได้ยังไง ในชุมชนคนยิ่งจนยิ่งเป็นหนี้เยอะ แต่เราทำมาถึงจุดนี้ คนที่เงินจะเหลือเยอะเพราะค่าใช้จ่ายต่างๆ เราไปช่วยกัน ไม่ต้องไปขายนายอะไร ” (จำนงค์, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2553)

ปัจจุบัน ผู้นำชุมชนยังให้ความสำคัญกับการสื่อสารเพื่อต่อยอดเรื่องราวการงดเหล้าในงานศพอย่างสม่ำเสมอ เนื่องจากเห็นว่ากระแสโฆษณาเครื่องดื่มแอลกอฮอล์จากภายนอกก็มีอยู่ชุกชุม จึงต้องต่อยอดให้ชุมชนตระหนักและยึดข้อตกลงของชุมชนอย่างเคร่งครัด อย่างไรก็ตาม ผู้นำชุมชนระบุว่าในช่วงล้างฟามนั้นอาจมีการเลี้ยงเหล้าผู้มาช่วยงานบ้างเล็กน้อย โดยส่วนมากคือผู้ที่อยู่ช่วยงานที่ป่าช้าจนเสร็จสิ้น (จำนงค์, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2553)

“ผมก่อนเป็นคนกิน ความรู้สึกใหม่ๆ บางทีมันก่อนเหมือนกัน บว่าถูกบังคับเหมือนกัน แต่ผมดื่มเพื่อเข้าสังคม ไม่ได้กินจัด ในแง่ดีของเหล้าก็มีอยู่ ถ้าไม่มีเหล้าใครจะมาช่วยงาน แต่ที่นี่เน้นเฉพาะงานศพซึ่งเป็นงานสูญเสีย คนยกงานยกงาน ถ้าอยากกินเป็นก่อนไปกินตางนอก แล้วเข้ามาช่วยงาน (ผมก็เป็นคนกินเหล้า ความรู้สึกใหม่ๆ บางทีมันก็เหมือนกับว่าถูกบังคับเหมือนกัน แต่ผมดื่มเพื่อเข้าสังคม ไม่ได้ดื่มจัด ในแง่ดีของเหล้าก็มีอยู่ ถ้าไม่มีเหล้าใครจะมาช่วยงาน แต่ที่นี่เน้นเฉพาะงานศพซึ่งเป็นงานสูญเสีย คนทำการทำงาน ถ้าอยากกินเค้าก็ไปกินข้างนอก แล้วเข้ามาช่วยงาน)” (อัมรินทร์ ขจรคำ, สัมภาษณ์, 7 กุมภาพันธ์ 2553)

กรณีของหมู่ 10 บ้านเหมียง ซึ่งอยู่ในเขต ต.นาคร้าว และเป็นชุมชนที่นางคำผานอาศัยอยู่ พบว่ากรณีชุมชนบ้านเหมียงใช้เวทีการประชุมหมู่บ้านเป็นหลักในการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับโครงการงานศพงดเหล้า โดยไม่มีการลงมติในระดับหมู่บ้าน แต่เป็นการขอร้องไม่ให้แขกที่มาร่วมงานศพขอเหล้าจากเจ้าภาพ ทั้งนี้ แกนนำโครงการ ระดับหมู่บ้านให้เหตุผลว่าเป็นการช่วยเหลือเจ้าภาพที่ได้รับความลำบากอยู่แล้วจากภาวะความสูญเสียและไม่ได้มีการเตรียมตัวเพื่อจัดงานล่วงหน้า แตกต่างไปจากการจัดงานบุญหรืองานมงคลอื่นๆ

“ก็บอกว่า..เสามาช่วยกัน คนๆ นี้ไม่ได้เป็นเจ้าภาพไปตลอด .. วันหนึ่งเขาก็จะได้เป็นเจ้าภาพ วันนี้เป็นวันของเป็น วันหนึ่งก็จะเป็นวันของเ ฮา” (คำผาน, สัมภาษณ์, 28 พฤศจิกายน 2552)

การนำเสนอสารดังกล่าวถือว่าการต่อสู้กับวาทกรรมเดิมๆ ของคนในชุมชนนี้ที่มีต่อการเลี้ยงเหล้าในงานศพ ซึ่งมักมองกันว่าการเลี้ยงเหล้าในงานศพถือเป็นการแสดงน้ำใจขอบคุณ

แขกที่มาอยู่เป็นเพื่อนในงาน งานใดที่มีคนมาร่วมงานนี้ อย่ มักจะถูกติฉินนินทาว่าเป็นเพราะเจ้าภาพ ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่ เลี้ยงเหล้าในงานศพ ซึ่งการนำเสนอสารดังกล่าวของแกนนำโครงการก็ได้รับการตอบรับจากคนส่วนมากในชุมชน ทั้งนี้เพราะที่ผ่านมา การจัดงานศพส่วนใหญ่ที่ผ่านมานั้น เจ้าภาพมักต้องกู้หนี้ยืมสินมาจัดงานทั้งสิ้น

“เขาก็อ่าดีกะ โห ..คนที่จัดงานศพไปแล้วตึงจะตายละ...ต้องกู้ยืมเงิน อย่างบ้านนี้ มีเงินกลุ่มแม่บ้านอยู่ก่อนหนึ่ง ถ้ามีงานศพปั๊บ สมาชิกกลุ่มแม่บ้านจะต้องมายืมเงินสองหมื่น น เบิกมาหื้อเลย เอามาหื้อยืมไว้ในงานศพ พองานศพเสร็จ เป็นก็จะต้องเอาเงินที่ได้จากเงินฌาปนกิจ จที่ได้ออกมาใช้หื้อกลุ่มแม่บ้านเหยก่อน (เขาก็อ่าดีสิ โห ..คนที่จัดงานศพไปแล้วก็เกือบตาย..ต้องกู้ยืมเงิน อย่างบ้านนี้ มีเงินกลุ่มแม่บ้านอยู่ก่อนหนึ่งถ้ามีงานศพปั๊บ สมาชิกกลุ่มแม่บ้านจะต้องมายืมเงินสองหมื่น เบิกมาหื้อเลย เอามาหื้อยืมไว้ในงานศพ พองานศพเสร็จ เจ้าภาพก็จะต้องเอาเงินที่ได้จากเงินฌาปนกิจที่ได้ออกมาใช้หื้อกลุ่มแม่บ้านเหยก่อน)” (คำฟาน, สัมภาษณ์, 28 พฤศจิกายน 2552)

อย่างไรก็ดี ความแตกต่างระหว่างชุมชนบ้านเหมียงกับชุมชนบ้านดงก็คือ กรณีของชุมชนบ้านเหมียงนั้น เมื่อไม่มีงานศพเกิดขึ้นก็จะมีกรหิ บยกประเด็นเรื่องคเหล้าในงานศพ ขึ้นมาพูดคุยกันมากนัก ผิดกับชุมชนบ้านดงที่ มีการพูดคุยเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวตามวาระโอกาสต่างๆ บ่อยครั้งในช่วงเวลาที่การงดเหล้าในงานศพเพิ่งเริ่มต้นขึ้น ส่วนชุมชนบ้านเหมียงนั้น เมื่อมีงานศพเกิดขึ้น ผู้ใหญ่บ้านจะประกาศเสียงตามสายและกล่าวข่าเรื่องการขอความร่วมมือจากแขกมิให้ขอเหล้าจากเจ้าภาพเพื่อเตือนใจคนในชุมชน

ภาพรวมในระดับอำเภอ นั้น เมื่อต้นปี พ .ศ.2552 ที่ผ่านมา แกนนำโครงการออกไปติดตามการเคลื่อนงานในระดับหมู่บ้าน และพบว่าประมาณร้อยละ 70 ของหมู่บ้านทั้งหมดได้ทำการประชาคมไปแล้ว แต่อีกร้อยละ 30 ยังไม่ได้ดำเนินการ จึงได้จัดการประชุมระดับอำเภอขึ้นอีกครั้งเพื่อติดตามการทำงานของแต่ละตำบล รวมถึงรับฟังความคิดเห็นต่างๆ ของภาคีผู้เข้าร่วม ถึงสถานการณ์จริงและสภาพปัญหา ซึ่งข้อมูลที่น่าสนใจจากการประชุมพบว่าก่อนหน้าที่จะดำเนินโครงการงานศพงดเหล้า งานศพแต่ละงานจะมีค่าใช้จ่ายเป็นค่าเหล้าตั้งแต่ 3,000-7,000 บาท แต่เมื่อได้ดำเนินโครงการมาจนถึงปัจจุบัน พบว่างานศพแต่ละงานมีค่าเหล้าลดลงมาเป็นลำดับ อยู่ระหว่างหลักร้อยถึงหลักหนึ่งถึงสองพันบาท โดยข้อมูลดังกล่าวเป็นข้อมูลจากผู้ประกอบการโรง เหล้าเสรีที่เข้าร่วมในเวทีประชุม ส่วนปัญหาที่ยังประสบอยู่ในปัจจุบันก็คือการลักลอบดื่มเหล้าของผู้มาร่วมงาน โดยซื้อเหล้ามาเองแล้วแอบกินในบริเวณใกล้ๆ กับที่จัดงานศพ อีกกรณีหนึ่งที่ยังคงเป็นปัญหามากสำหรับ อ.แม่ทะ ก็คือการที่เจ้าภาพยังคงเลี้ยงเหล้า ในวงญาติพี่น้องที่มาช่วยงาน แต่จะเลี้ยงภายหลังจากพิธีกรรมงานศพเสร็จสิ้นไปแล้วหรือเลี้ยงช่วงล้างฟาม (คำฟาน, สัมภาษณ์, 28 พฤศจิกายน 2552) ส่วนการใช้สื่อเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับโครงการงานศพงดเหล้า ในกรณีของ อ.แม่ทะ

ส่วนใหญ่จะเป็นการใช้สื่อบุคคล สื่อการประชุมและการจัดเวที ชุมชน ป้ายประกาศ ส่วนป้ายตั้งหน้าศพยังพบในบางพื้นที่แต่ไม่ครอบคลุมทั้งหมด

หลังจากศึกษาข้อมูลของ อ.แม่ทะ ผู้วิจัยพบว่า มี 3 ตำบลที่ได้ประกาศเป็นมติดระดับตำบลเรื่องการงดเหล้าในงานศพแล้ว ได้แก่ ต.น้ำโจ้ ต.บ้านกิ้ว และ ต.หัวเสือ ซึ่งมีสาระหลักห้ามการเลี้ยงเหล้าในงานศพ และจะมีการประชุมเพื่อตรวจสอบกัน 2 เดือนครั้ง อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะได้ประกาศเป็นมติไปแล้วก็พบว่าในแต่ละตำบลยังคงมีบางหมู่บ้านที่เป็นปัญหาในการดำเนินการ และโดยภาพรวมบางตำบลก็เคลื่อนงานได้ช้าซึ่งเป็นตำบลที่มีปัญหาทั้งเรื่องเหล้าและการพนันในงานศพ

2.11 อำเภอเสริมงาม อำเภอเสริมงามตั้งอยู่ที่ทิศตะวันตกเฉียงใต้ของจังหวัดลำปาง อยู่ห่างจากเมืองลำปางเป็นระยะทาง 39 กิโลเมตร ตำบลที่เป็นตำบลนำร่องในการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าคือ ต.เสริมชัย ซึ่งห่างจากเมืองลำปาง 44 กิโลเมตร มีประชากร 8,460 คน จำนวนครัวเรือน 2,240 ครัวเรือน มีหมู่บ้าน 10 หมู่บ้าน (ไทยตำบลคอตคอม, 2552 : ออนไลน์) ประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และมีโรงเหล้าเสรีในพื้นที่ประมาณ 10 โรง (ชาญและคณะ, 2551: 21-22) บริบทการดื่มเหล้าในงานศพของคนในชุมชนนี้ พบว่าการดื่มเหล้าในงานศพของ ต.เสริมชัย ก็มีมาเป็นเวลานานไม่ต่ำกว่า 40 ปี แต่ลักษณะการดื่มกินไม่ได้เป็นไปอย่างเอิกเกริกโดยการนำเหล้าขึ้นมาตั้งตามโต๊ะเพื่อเลี้ยงแขก แต่จะพบการดื่มกินในกลุ่มญาติหรือเพื่อนบ้านใกล้ชิดที่มาอยู่เป็นเพื่อนศพหรือมาช่วยงานเป็นหลัก เช่น การตั้งเต็นท์ตั้งโต๊ะ การทำอาหาร เป็นต้น

ภาพที่ 9.25: สภาพชุมชนของหมู่บ้าน ต.เสริมชัย อ.เสริมงาม

ต.เสริมชัย เริ่มดำเนินโครงการงานศพงดเหล้าตั้งแต่วันที่ 27 มิถุนายน พ.ศ.2550 โดยผู้นำชุมชนได้รับการชักชวนจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขประจำตำบลให้เข้าร่วมประชุมกับสถาบันสแกนพะเยาและจังหวัด เพื่ อรับรู้และทำความเข้าใจนโยบายและที่มาของโครงการงดเหล้าในงานศพ

(ก่อนหน้านี้ ในราวปี พ.ศ.2546 ผู้นำชุมชนเองมีความต้องการจะผลักดันประเด็นงานศพดเหล้าอยู่แล้ว แต่ยังขาดแนวทางและการหนุนเสริมจากเครือข่ายภายนอก จึงทำให้ยังไม่เกิดผลที่เป็นรูปธรรม เนื่องจากเมื่อเริ่มทำก็ได้รับการต่อต้านค่อนข้างมาก จึงได้งดเหล้าเฉพาะในงานศพของคนยากจนเท่านั้น) ต่อมาจึงได้มีการตั้งคณะทำงานจำนวน 21 คน ซึ่งเป็นคณะทำงานระดับตำบล ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน คณะกรรมการหมู่บ้าน พระสงฆ์ กรรมการวัด กลุ่มแม่บ้าน และ เจ้าหน้าที่สาธารณสุข ต่อมาคณะทำงานได้ร่วมกันจัดทำแผนการดำเนินโครงการแล้วเสนอของบประมาณสนับสนุนจากสถาบันเสนาะพญาแล้วนำมาประชาสัมพันธ์ให้ชาวบ้านในชุมชนรับรู้ผ่านเวทีประชาคมของหมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านพร้อมทั้งทำการหยั่งเสียงในเบื้องต้นเพื่อดูท่าทีและการตอบรับของคนส่วนใหญ่แล้ว ใช้วิธีให้ชาวบ้านที่สนใจกรอกใบสมัครเข้าร่วมโครงการ โดยคณะทำงานจะทำหน้าที่เป็นผู้รวบรวมข้อมูลว่าแต่ละหมู่บ้านมีผลตอบรับสมัครเข้าร่วมโครงการหลังการประชาคมมากน้อยอย่างไร หลังการจัดเวทีประชาคมระดับหมู่บ้านแล้ว ก็ยังจัดเวทีระดับตำบลเพื่อให้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลว่าหลังการประชาคมหมู่บ้านแล้วแต่ละหมู่บ้านได้ผลอย่างไร มีการต่อต้านมากน้อยเพียงใด รวมถึงแนวทางที่จะก้าวต่อไปในอนาคตด้วย สิ่งที่น่าจะเป็นจุดแข็งที่เป็นต้นทุนของ ต.เสริมชัย ก็คือการที่สถานการณ์การดื่มเหล้าในงานศพของ ต.เสริมชัยไม่รุนแรงมาตั้งแต่ต้น รวมทั้งได้รับความร่วมมือจากพระสงฆ์เนื่องจากทางวัดเองก็มีการดำเนินโครงการวัดปลอดเหล้าอยู่แล้ว ปัญหาที่พบในช่วงแรกก็คือกลุ่มที่นิยมดื่มเหล้าส่วนหนึ่งนั้นเป็นกลุ่มกรรมการเงินสงเคราะห์ศพ แต่ปัญหาดังกล่าวลดน้อยลงไปเรื่อยๆ ในระยะหลัง เมื่อมีการดำเนินโครงการงานศพดเหล้าอย่างจริงจังและ กระจายออกไปในทุกหมู่บ้าน เพราะเมื่อคนส่วนมากไม่ดื่ม ก็ทำให้คนส่วนน้อยเกิดความละอายใจไป ในที่สุด (ชาญและคณะ, 2551: 21-22, สุรินทร์ ปังกาวงค์, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2553, จันทฉวี ปวงคำ, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2553)

การเคลื่อนงานในส่วนของหมู่ 5 บ้านท่าโป่ง หมู่บ้านขนาด 187 หลังคาเรือน ซึ่งเป็นหมู่บ้านของแกนนำนั้น กำนันสุรินทร์ใช้วิธีการเคลื่อนงานด้วยการสร้างคณะทำงาน ซึ่งประกอบไปด้วย ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ประธานแม่บ้าน ประธาน อสม. หัวหน้าหมวดบ้าน และมัคนายก คณะทำงานช่วยกันเก็บรวบรวมข้อมูลรายรับรายจ่ายในงานศพที่เกิดขึ้นก่อนหน้านั้นก่อนแล้วจึงจัดการประชุมหมู่บ้าน ซึ่งก็ทำให้พบว่าการจัดงานศพในหมู่บ้านนั้นมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับค่าเหล้าประมาณ 10,000-20,000 บาท ในขณะที่เดียวกันก็ได้เก็บข้อมูลจากงานศพอีกงานหนึ่งซึ่งเจ้าภาพเลี้ยงเหล้าเพียงเล็กน้อย ซึ่งพบว่าค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพต่ำกว่างานแรกมาก จึงนำข้อมูลดังกล่าวมาแจ้งให้คนในชุมชนได้รับทราบก่อนแล้วจึงนำประเด็นข้อดีข้อเสียที่เกิดขึ้นจากการดื่มเหล้าในงานศพเสนอต่อที่ประชุม หลังจากนั้นให้คนในชุมชนแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นดังกล่าวเพื่อหยั่งเสียงคนในชุมชน ก่อนที่จะแจกใบสมัครเข้าร่วมโครงการในภายหลัง ซึ่งคนส่วนใหญ่ของหมู่บ้านต่างก็สมัครเข้าร่วมโครงการมีเพียงส่วนน้อยที่ไม่สมัคร (ประมาณสิบกว่าครัวเรือน) แต่ภายหลังก็พบว่าคนที่ไม่สมัครนั้นต่าง

ทยอยมาสมัครจนครบทั้งหมู่บ้าน เนื่องจากเห็นตัวอย่างจากงานศพของผู้เข้าร่วมโครงการว่าสามารถประหยัดค่าใช้จ่ายได้จำนวนมาก

“ผมถือว่า..บางคนเป็นก่อนคนจน กำนจะตายเป็นก่อนได้เตรียมเงินเตรียมทองไว้ พอเป็นตายยังไปสั่งเหล้ากินในงานเป็น เงินไม่มี จะเอาเงินไหนมาซ่อม เพราะกินเหล้ามาก อาหารก่อนนัก ฟ่องก้อมีดีก็อขายดี มีวัวก็ขายวัว เสาหมาหรือ กั้นบ่อ มาช่วยกันแก้ไข ลดรายจ่าย งานศพแต่ละงาน ก็ช่วยกันจัดค่าใช้จ่าย รายจ่ายตะไค รายรับตะไคผมก็ว่า..บางคนเค้าเป็นคนจน การจะตายเค้าก็ไม่ได้เตรียมเงินเตรียมทองไว้ พอเค้าตายยังไปสั่งเหล้ากินในงานเค้า เงินไม่มี จะเอาเงินที่ไหนมาจ่าย เพราะกินเหล้ามาก อาหารก็มาก บางคนมีที่ก็ขายที่ มีวัวก็ขายวัว เสาหมาหรือกั้นบ่อ มาช่วยกันแก้ไข ลดรายจ่าย งานศพแต่ละงานให้ช่วยกันจัดค่าใช้จ่าย รายจ่ายเท่าไค รายรับเท่าไค (สุรินทร์, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2553)

ในระยะแรกที่เริ่มดำเนินโครงการใหม่ๆ ก็ประสบปัญหาบ้าง เช่น การลักลอบสั่งเหล้าจากร้านค้ามาดื่มกิน (นอกบริเวณพิธีกรรม) โดยแอบอ้างชื่อของเจ้าภาพงานศพ ในภายหลัง เมื่อร้านค้ามาเรียกเก็บเงินจากเจ้าภาพจึงเกิดปัญหา ซึ่งชุมชนก็ได้แก้ไขปัญหาโดยผู้นำชุมชนประกาศชัดเจนภายในที่ประชุมหมู่บ้านว่า ในกรณีที่มีบุคคลอื่นไปสั่งเหล้าโดยแอบอ้างชื่อเจ้าภาพงานศพนั้น ให้ร้านค้าไปเก็บเงินจากผู้สั่งเอง ถือว่าเป็นความรับผิดชอบของผู้สั่ง ไม่ใช่ความรับผิดชอบของเจ้าภาพงานศพ

สิ่งที่ดำเนินการมาจนถึงปัจจุบันก็คือการนำป้ายผ้าประชาสัมพันธ์ไปติดไว้บริเวณหน้าบ้านเจ้าภาพงานศพ และโฆษกผู้ดำเนินรายการจะทำหน้าที่ ประชาสัมพันธ์โครงการรวมทั้งขออภัยที่เจ้าภาพจะไม่เลี้ยงเหล้าต่อแขกที่มาจากต่างบ้านต่างถิ่นด้วย อย่างไรก็ตาม ผู้นำชุมชนยอมรับว่า หลังจากพิธีกรรมงานศพเสร็จสิ้นแล้ว ในงานศพบางงาน เจ้าภาพยังมีการเลี้ยงเหล้าและอาหารให้กับผู้ที่มาช่วยเก็บกวาดทำความสะอาดบ้างเล็กน้อย แต่จำกัดอยู่ในวงเล็กๆ และไม่ได้ดื่มกินในปริมาณมาก (สุรินทร์, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2553, จันทฉฉ, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2553)

“ตอนแรกเราแจ้งในที่ประชุมก่อน หั้น โดยก่อ ตอนนั้นคนรวยดี เกยไปกินของเป็นตางนอก ก่อบไค เอาโดย เขาก่อเลยใจโบสมัคร หื้อเป็ นไปตามความสมัครใจ (ตอนแรกเราแจ้งในที่ประชุมก่อน เห็นด้วยมัย ตอนนั้นคนรวยที่เกยไปกิน (เหล้า) ของคนอื่นข้างนอกก็ไม่อยากร่วมโครงการด้วย เราก็เลยใจโบสมัคร ให้เป็นไปตามความสมัครใจ)” (จันทฉฉ, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2553)

ในระยะหลัง ชุมชนบ้านท่าโป่งได้มีการออกกฏกติกาว่าด้วยการงดเหล้าในงานศพเพิ่มเติม ได้แก่ การปรับเงินเจ้าภาพในกรณีที่พบว่ามีการเลี้ยงเหล้าแขกในช่วงประกอบพิธีกรรมเป็น

เงิน 3,000 บาท และปรับเงินแขกผู้มาร่วมงานที่เรียกร้องให้เจ้าภาพเลี้ยงเหล้าเป็นเงิน 500 บาท ซึ่งการปรับเงินเจ้าภาพนั้นไม่ได้เก็บจากเจ้าภาพโดยตรง แต่จะเป็นการหักเงินค่าฌาปนกิจสงเคราะห์ที่เจ้าภาพแต่ละรายเป็นสมาชิก อย่างไรก็ตาม เท่าที่ดำเนินการมาจนถึงปัจจุบัน ก็ยังไม่เกิดกรณีการปรับเงินขึ้นแต่อย่างใด

นอกเหนือจากการตั้งกฎกติกาที่ชัดเจนแล้วนับตั้งแต่ต้นปี พ.ศ.2552 เป็นต้นมา แกนนำโครงการนำโดยกลุ่มแม่บ้านยังได้ส่งเสริมแนวคิดเรื่องการจัดการอาหารในงานศพให้เป็นอาหารจานเดียว ทั้งนี้เพื่อความประหยัดและความสะดวกในการบริหารจัดการ (ผู้วิจัยเห็นว่าการส่งเสริมให้คนในชุมชนเลี้ยงอาหารจานเดียวในงานศพเป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะช่วยปรับเปลี่ยนค่านิยมเรื่องการแสดงฐานะหน้าตาผ่านการจัดงานพิธีกรรมของคนในชุมชน เนื่องจากแต่เดิมที่บ้านทำไปงั้น เฉพาะผู้ที่มีฐานะยากจนเท่านั้น จึงจะเลี้ยงอาหารจานเดียว ส่วนคนทั่วไปนิยมเลี้ยงอาหารเป็นการปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติดังกล่าวจะเป็นช่องทางหนึ่งที่ลดการตอกย้ำเรื่องฐานะ รายได้ ระหว่างคนในชุมชนด้วยกันเอง)

“หลังจากจดเหล้าเงินเหลือแล้ว ห่วงก่อนต้องค้มจืด แก่งฮังเล ผกก้อมาปรึกษาหารือว่าเราเอาอย่างนี้บ้อ หื้อเป็นอาหารจานเดียว ถ้ากินบ้ออ้มเต็มได้ ข้าวมัน ไก่ก้อได้ ยะอย่างเดียว เพราะถ้ายะนั๊กมันก้อเหลือ บ่ใจจำเป็น ยะจะอี่ เงินเหลือแท้มนัก เป็นหมิ่น ตัวผมเองตั้งสั่งเมียผมไว้เลย ถ้าผมตายก้อหื้อยะอาหารจานเดียวเลี้ยงในงานศพ (หลังจากจดเหล้าเงินเหลือแล้ว แต่ ก่อนต้องค้มจืด แก่งฮังเล ผกก้อมาปรึกษาหารือว่าเราเอาอย่างนี้บ้อ ให้เป็นอาหารจานเดียว ถ้ากินไม่อ้มเต็มได้ ข้าวมัน ไก่ก้อได้ ทำอย่างเดียว เพราะถ้าทำมากมันก้อเหลือ ไม่ไช่จำเป็น ทำอย่างนี้ เงินเหลืออีกมาก เป็นหมิ่น ตัวผมเองก็สั่งเมียผมไว้เลย ถ้าผมตายก้อให้ทำอาหารจานเดียวเลี้ยงในงานศพ)” (สุรินทร์, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2553)

ในระยะแรกที่ปรับเปลี่ยนรายการอาหารในงานศพให้เป็นรายการอาหารจานเดียวนั้น ผู้ที่มีบทบาทสำคัญคือแกนนำส่วนที่เป็นแม่บ้านในชุมชน เนื่องจากต้องทำหน้าที่ชี้แจง ทำความเข้าใจกับเจ้าภาพให้ความช่วยเหลือในการดำเนินการ และการประมาณการเครื่องปรุงให้เหมาะสม รวมถึงคอยสอบถามความคิดเห็นจากแขกที่มาร่วมงาน (โดยเฉพาะแขกจากต่างบ้าน) ว่ามีความคิดเห็นอย่างไร ต้องการให้ปรับปรุงตรงจุดใดบ้าง เป็นต้น ในระยะแรก ก็มีเสียงก่อนและจากผู้ที่ไม่เห็นด้วยบ้าง เนื่องจากที่ชุมชนบ้านทำไปงั้นจะมีการเก็บค่าสมาชิกสงเคราะห์เวลาจัดงานศพครัวเรือนละ 100 บาท แกนนำกลุ่มแม่บ้านจึงต้องทำหน้าที่ชี้แจงต่อชุมชนเพื่อให้เจ้าภาพเกิดความสบายใจ

“บางคนก้อว่า..เนี่ยะ..อาหารจานร่อย เขาก้ออู้เหตุผลหื้อเป็นฟังเลยในตีประชุม บ่ใจว่าอาหารจานร่อย ศพหนึ่งเวลาตายเอาไว้ก้อวัน วันหนึ่งกินก้อคาบก็มือ แล้วก้อมีเลี้ยงกาแพโอวัลตินแท้มนัก

เกาะ ตัวไปจ่ายวันเสียร้อยเดียว ลองก็คุดคู้ก็มี อตะใด พออู้ก้อเงียบมด .. (บางคนก็ว่า..เนี่ย..อาหารจานละร้อย เราก็พูดเหตุผลให้เค้าฟังเลยในที่ประชุม ไม่ใช่ว่าอาหารจานละร้อย ศพหนึ่งเวลาตาย เอาไว้กินวัน วันหนึ่งกินก็ครั้งก็มีอ แล้วก็มีเลี้ยงกาแฟโอวัลตินอีกละ ตัวเองไปจ่ายวันเผาศพร้อยเดียว ลองก็คุดคู้มีอละก็บาท พอพูดอย่างนี้ก็เงียบกันหมด..)” (จันทมณี, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2553)

ภาพที่ 9.26: ผู้หญิงมีบทบาทสำคัญในการปรับเปลี่ยนเมนูอาหารในงานศพ

จากการพูดคุยสัมภาษณ์คนในชุมชนบ้านท่าโป่งจำนวน 5 คน คนในชุมชนระบุตรงกันว่า รับรู้เกี่ยวกับโครงการงานศพงดเหล้าจากการจัดประชุมหมู่บ้าน และเข้าร่วมโครงการด้วยความสมัครใจเนื่องจากเล็งเห็นประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นทั้งต่อครอบครัวของตนและต่อชุมชน ข้อมูลพื้นฐานที่คนในชุมชนรับรู้ได้ก็คือก่อนดำเนินโครงการงานศพงดเหล้า การจัดงานศพส่วนใหญ่ของคนในชุมชนเมื่อหักกลบรายรับกับรายจ่ายแล้วส่วนมากตัวเลขจะติดลบ แต่หลังจากดำเนินโครงการเป็นต้นมา หลังการจัดงานศพเสร็จสิ้นเจ้าภาพส่วนใหญ่ไม่มีภาระหนี้สินที่ต้องชดใช้เนื่องจากการจัดงาน (วรรณ ปงกาวงค์, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2553, นวล ใจคำน้อย, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2553, ดี เทพอด, มาลี ชัยชนะ, และสุคำ ปงกาวงค์, สนทนากลุ่ม, 21 กุมภาพันธ์ 2553)

“ต่อนงานศพป้อปีหนา ต่อนนั้นยังบ่ได้งดเหล้าเตื่อ เสียค่าเหล้าเป็นหลายหมื่น เหล้าเถื่อนเป็นชิบชาวเกลลอน ต่อนหลังบ่มีแล้ว จะมีก้อตอนเสียศพแล้ว มากินเป็นเพื่อนศพนิตๆ น้อยๆ บ่ใจเสียงัก (ต่อนงานศพพ้อพินะ ต่อนนั้นยังบ่ได้งดเหล้า เสียค่าเหล้าเป็นหลายหมื่น เหล้าเถื่อนเป็นชิบยี่สิบเกลลอน ต่อนหลังบ่มีแล้ว จะมีก้อตอนเผาศพแล้ว มากินเป็นเพื่อนศพนิตๆ น้อยๆ ไม่ได้เปลืองมาก)” (นวล, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2553)

ผลความคืบหน้าในการดำเนินการของ ต.เสริมชัย ในปัจจุบัน พบว่าแต่ละหมู่บ้านมีการกำหนดกฎระเบียบของหมู่บ้านขึ้นมา โดยมีการระบุถึงการปรับเงินเจ้าภาพหากพบว่ามีการเลี้ยงเหล้าภายในงานศพเป็นเงิน 3,000 บาท และมีการรักษาหรือกับพระสงฆ์ในพื้นที่เพื่อลดปัจจัยที่ถวายพระสงฆ์ จากเดิมรูปละ 200 บาท ให้เหลือรูปละ 100 บาท เหมือนกันทั้งหมด นอกจากนี้ยังมีการดำเนินการทดลองเก็บค่าใช้จ่ายในงานศพและนำข้อมูลที่ได้ไปเสนอในระดับที่ประชุมหมู่บ้าน รวมทั้งเริ่มมีแนวคิดการขยายผลโครงการงานศพลดเหล้าไปสู่มีติด้านอื่น เช่น เรื่องปราสาท อาหาร และมีการจัดทำป้ายงานศพลดเหล้าให้แต่ละหมู่บ้าน เพื่อนำ ไปติดไว้ในงานศพ ศูนย์การศึกษา นอกโรงเรียน (กศน.) ก็ได้เสนอแนวความคิดเรื่องการเปลี่ยนพวงหรีดเป็นพวงหรีดเพื่อการศึกษา ซึ่งเป็นชุดหนังสือ หลังจากจัดงานเสร็จ สามารถนำไปบริจาคให้เด็กนักเรียนได้ อีกกรณีหนึ่งคือการจัดคนตรีแห่ในงานศพ ซึ่งว่าจ้างกันเป็นเงิน 2,000-3,000 บาท ก็มีการเปลี่ยนแปลงมาว่าจ้างขบวนแห่คนตรีพื้นเมืองของนักเรียนในพื้นที่ ซึ่งมีค่าใช้จ่าย 500 บาท และเพื่อให้เกิดความยั่งยืนในการดำเนินโครงการ แคนนำโครงการแสดงทัศนะว่า จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการสื่อสารต่อกันเกี่ยวกับค่านิยมที่ถูกต้องและวิถีปฏิบัติที่เหมาะสมในงานศพให้คนในชุมชนได้รับรู้รับทราบเป็นระยะๆ ไม่ว่าจะเป็นในการประชุมที่เป็นทางการและการพบปะตามงานประเพณีต่างๆ ภายในชุมชน รวมถึงผู้นำเองต้องทำตัวเป็นแบบอย่างให้คนอื่น ๆ เกิดความมั่นใจอีกด้วย (ชาญและคณะ, 2551: 21-22, สุรินทร์, สัมภาษณ์, 21 กุมภาพันธ์ 2553,)

2.12 อำเภอเถิน อำเภอเถินตั้งอยู่ที่ทิศใต้ของจังหวัดลำปาง อยู่ห่างจากเมืองลำปางเป็นระยะทาง 96 กิโลเมตร เป็นอำเภอขนาดใหญ่อีกอำเภอหนึ่งของจังหวัดลำปางและตั้งอยู่ในเส้นทางคมนาคมหลักที่เชื่อมต่อจังหวัดลำปางและจังหวัดตาก ตำบลที่เป็นตำบลนำร่องในกาขับเคลื่อนโครงการงานศพลดเหล้าคือ ต.เถินบุรี ซึ่งมีประชากร 7,164 คน จำนวนครัวเรือน 1,576 ครัวเรือน มีหมู่บ้าน 14 หมู่บ้าน (ไทยตำบลดอทคอม, 2552 : ออนไลน์) นับได้ว่าเป็นตำบลที่มีขนาดใหญ่และเป็นพื้นที่สุดท้ายของจังหวัดที่แกนนำระดับจังหวัดเข้าไปเคลื่อนโครงการงานศพลดเหล้า

บริบทการดื่มเหล้าในงานศพในพื้นที่อำเภอเถินนั้น คนในชุมชนในวัยกลางคน (อายุ 50-55 ปี) ระบุตรงกันว่าพบเห็นการดื่มเหล้าในงานศพมาตั้งแต่ตนยังเป็นเด็ก มีทั้งการเลี้ยงเหล้าเสรีและเหล้าเบียร์ทั่วไป โดยความสิ้นเปลืองในการเลี้ยงเหล้าจะขึ้นอยู่กับฐานะทางการเงินและสังคมของเจ้าภาพงานศพ เจ้าภาพรายใดเป็นผู้มีหน้ามีตาในชุมชน งานศพนั้นมักจะมีการเลี้ยงเหล้ามากเป็นพิเศษ พิธีกรรมงานศพบางงานอาจเสียค่าใช้จ่ายในงานศพถึงหลักแสนบาท ส่วนเจ้าภาพที่มีฐานะทางเศรษฐกิจไม่ค่อยดีนักก็อาจจะลดปริมาณการเลี้ยงเหล้าลงตามสภาพ โดยคนมองว่าการเลี้ยงเหล้าเป็นประเพณีที่ทำมาเป็นปกติ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นภาพธรรมดาที่จะเห็นว่ามีที่ตั้งขวดเหล้าบนโต๊ะในพิธีกรรมงานศพ(เกษม วงศ์จักรคำ, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2553, อภรณ์ รุ่งรัตนปรีดา, สันทนากลุ่ม, 25 กุมภาพันธ์ 2553)

จากข้อมูลข้างต้น ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่าการดื่มเหล้าในงานศพของ อ.เถิน นั้นน่าจะจะมีมาไม่ต่ำกว่าห้าสิบปีมาแล้ว สำหรับบริบทของบ้านวังหินซึ่งเป็นหมู่บ้านนาร่องนั้น คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านมีอาชีพหลักคือการทำนาและการค้าแรงงานในต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศไต้หวัน ชุมชนยังมีลักษณะของความเป็นเครือญาติสูงเนื่องจากเป็นชุมชนขนาดเล็ก (143 ครัวเรือน) คนในชุมชนโดยมากมีฐานะทางเศรษฐกิจอยู่ในเกณฑ์ดีเนื่องจากมีรายได้จากการที่สมาชิกในครอบครัวไปทำงานในต่างแดน ลักษณะการเคลื่อนไหวงานของ อ.เถิน ในส่วนของ ต.เถินบุรี พบว่าก่อนหน้านี้ได้มีความพยายามผลักดันให้มีลดการดื่มเหล้าในงานศพโดยกลุ่มเจ้าหน้าที่สาธารณสุขมาก่อนแล้ว แต่ยังคงความต่อเนื่องและไม่ได้ได้รับความร่วมมือจากชุมชนมากเท่าที่ควร ต่อมา ในกลางปี พ.ศ. 2551 สถาบันแสนพระยาได้ร่วมกับเจ้าหน้าที่สาธารณสุขซึ่งเป็นผู้ประสานงาน และผู้นำท้องถิ่นจัดประชุมชี้แจงผู้นำชุมชน ทั้งผู้นำส่วนปกครอง (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน) ประธานกลุ่มแม่บ้าน และผู้นำท้องถิ่นจาก อบต. และผู้นำทางศาสนา แล้วจึงสนับสนุนให้มีการประชามชหมู่บ้านเพื่อให้ผู้นำแต่ละหมู่บ้านประชาสัมพันธ์ให้คนในชุมชนได้รับรู้ข้อมูล ซึ่งผู้นำบางส่วนก็ไม่ได้ให้ความสนใจจึงไม่ได้มาร่วมประชุมด้วยตนเอง ประเมินได้ว่ามีผู้นำชุมชนเข้าร่วมประมาณร้อยละเจ็ดสิบ ข้อมูลที่ได้จากแกนนำระดับอำเภอ (ไม่ระบุชื่อ) สันนิษฐานว่า ผู้นำท้องถิ่นที่ไม่ให้ความสนใจเข้าร่วมโครงการนั้น เป็นเพราะเหตุผลหลักสองประการ คือ 1. ตัวผู้นำเองเป็นผู้ที่ดื่มเหล้า หรือ 2. ตัวผู้นำเองมีกิจการหรือร้านค้าซึ่งเกี่ยวข้องกับเหล้าเบียร์

ต่อมาจึงมีการคัดเลือกชุมชนหรือหมู่บ้านที่สมัครใจดำเนินการอย่างจริงจัง ซึ่งกรณีของบ้านวังหินซึ่งเป็นหมู่บ้านนาร่องนั้น นางสาวพิศกุล กันทะ ผู้ใหญ่บ้านวังหินเองเมื่อเข้าประชุมระดับอำเภอและได้รับข้อมูลเกี่ยวกับโครงการนี้ ก็เกิดความสนใจ จึงเข้าร่วมการประชุมในระดับจังหวัดในครั้งต่อๆ มา เพราะต้องการนำโครงการดังกล่าวมาปฏิบัติให้เกิดผลในพื้นที่ดูแลของตน เมื่อมีความเข้าใจโครงการพอสมควรแล้ว จึงสร้างทีมงานของชุมชนซึ่งประกอบไปด้วยคณะกรรมการหมู่บ้าน ประธานกลุ่มแม่บ้าน ครูอาวูโต และจัดประชุมชาวบ้านเพื่อชี้แจงที่มาของโครงการ และยกเหตุผลเรื่องการสิ้นเปลืองค่าใช้จ่าย การเกิดอุบัติเหตุ และการทะเลาะเบาะแว้งในงานศพ พร้อมทั้งรับฟังความคิดเห็นของคนในชุมชนที่มีต่อโครงการ ผลจากการหยังเสียงคนในชุมชนส่วนมากก็เห็นด้วยที่จะงดเหล้าในงานศพ มีผู้คัดค้านเป็นเพียงส่วนน้อย แต่ในที่สุดก็นำไปสู่ข้อสรุปว่าจะดำเนินการงดเหล้าในงานศพ ทั้งนี้ แนวปฏิบัติของบ้านวังหินคือการ ขอความร่วมมือไม่ให้มีการดื่มเหล้าในบริเวณพื้นที่พิธีกรรมงานศพโดยเริ่มต้นจากความสมัครใจของเจ้าภาพ ในขณะนั้นแกนนำของหมู่บ้านก็ต่อยอดสื่อสารถึงข้อดีและความจำเป็นของการงดเหล้า โดย นำป้ายประชาสัมพันธ์งานศพงดเหล้าที่ได้รับจากสถาบันแสนพระยาไปติดในงานศพแต่ละงานด้วย ในระยะแรก งานศพบางงานพบว่ามีเครื่องดื่มแอลกอฮอล์อยู่ในบริเวณบ้านเพื่อนบ้านของบ้านเจ้าภาพงานศพ ซึ่งแกนนำก็ไม่ใช้วิธีหักห้าม แต่ ใช้วิธีพูดคุยแบบละมุนละม่อม ตอกย้ำบ่อยครั้งแบบกลยุทธ์น้ำหยดลงหิน รวมทั้ง

การที่ผู้นำประพฤติตนเป็นแบบอย่างให้เห็นในงานศพญาติพี่น้อง (พิบูล กันทะ , สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2553, เกษม, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2553)

“การประชุมชี้แจงเรื่องคดีในบ้านเรานั้น ตอนแรกก็มีการโต้แย้งกันบ้างเล็กน้อยๆ แต่ไม่รุนแรงอะไร ประมาณว่าคนทั้งหมดในบ้านนี้ อาจจะมีสักห้าเปอร์เซ็นต์ที่คัดค้าน แต่เสียงส่วนใหญ่ก็ต้องการคดี” (เกษม, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2553)

“คนในบ้านนี้ค่อนข้างอู้ง่าย เขาก่อนว่าเขาทำงานนี้โดยไม่ได้หวังอะไรมากมาย อยากให้ชุมชนเขาฟังกันได้ ก่อเลย มุ่งจะโครงการกันนี้ (คนในหมู่บ้านนี้ค่อนข้างพูดง่าย เขาก็เห็นว่าเราทำงานนี้โดยไม่ได้หวังอะไร อยากให้ชุมชนเราฟังกันได้ ก็เลยมุ่งทำโครงการนี้)” (พิบูล, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2553)

สำหรับแนวปฏิบัติในการทำงานนั้น แกนนำของ บ้านวังหินใช้ชีวิตที่ประยุกต์มาจากทั้ง บ้านดงและชุมชนอื่นๆ มีทั้งการเก็บข้อมูลตัวเลขค่าใช้จ่ายในงานศพแล้วนำข้อมูลมาเปรียบเทียบให้คนในชุมชนได้รับรู้ผ่านการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการเป็นหลัก มีโฆษกทำหน้าที่ประกาศในขณะจัดพิธีกรรมว่างานศพนี้เจ้าภาพงดเลี้ยงเหล้าเนื่องจากเข้าโครงการงานศพงดเหล้า โดยขอภัยต่อแขกหรือญาติพี่น้องจากต่างบ้านด้วย พระสงฆ์ที่มาเทศน์ในงานศพก็ตอกย้ำในเวลาสวดอภิธรรม รวมถึงการประชาสัมพันธ์และส่งเสริมให้เลี้ยงอาหารจานเดียวในงานศพ ในงานศพของบิดาผู้ใหญ่บ้านเองก็งดเหล้าอย่างเคร่งครัด ปัจจุบันนี้ เมื่อจัดพิธีกรรมงานศพที่บ้านเสร็จสิ้นและเคลื่อนศพไปยังป่าช้าแล้ว คน ที่อยู่บ้านจะทำการรื้อเต็นท์และเก็บกวาดสถานที่ให้เสร็จเรียบร้อยในคราวเดียว แต่แกนนำโครงการก็ยอมรับว่าในงานศพบางงาน เมื่อกลับจากป่าช้า แล้ว ญาติพี่น้องใกล้ชิดอาจกลับมารับประทานอาหารที่บ้านและดื่มเหล้าบ้างเล็กน้อยๆ (พิบูล, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2553, เกษม, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2553)

“งานศพบ้านเขา ชาวบ้านจะพร้อมใจ กันเอาป้ายมาติดหน้างาน งานศพพอเจ้าเองก่อบ่เอาปราสาท โลงทองก่อไปเอามาจากวัด ซื่อดอกไม้แห้งมาจัด เสร็จแล้วเขาก็ไปไว้วัด งานของคนอื่นเป็นก่อเอาไปไว้ต่อได้แหม้ม จัดแบบนี้เหลือเงิน แหม้มหมื่นกว่าบาท เขาก็เอาไปทำบุญที่อื่นได้ เอาไปทำบุญกับวัด กับโรงเรียน (งานศพบ้านเรา ชาวบ้านจะพร้อมใจกันเอาป้ายมาติดหน้างาน งานศพพอคิดขึ้นเองก็ไม่เอาปราสาท โลงทองก็ไปเอามาจากวัด ซื่อดอกไม้แห้งมาจัด เสร็จแล้วเราก็ก่อไปไว้ที่วัด งานของคนอื่นเค้าก็เอาไปไว้ต่อได้อีก จัดแบบนี้เหลือเงินอีกหมื่นกว่าบาท เราก็ก่อไปทำบุญที่อื่นได้ เอาไปทำบุญกับวัด กับโรงเรียน)” (พิบูล, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2553)

ภาพที่ 9.27: ผู้ใหญ่พิบูลและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านกำลังให้ข้อมูลเกี่ยวกับโครงการ

จากการสอบถามคนในชุมชนจำนวน 7 คน ต่างระบุว่า สำหรับการรับรู้โครงการงานศพคดเหล่า เริ่มต้นจากการเรียกประชุมโดยผู้ใหญ่บ้านที่เรียกลูกบ้านทั้งหมดมาประชุมชี้แจงเพื่อสร้างความเข้าใจเรื่องโครงการงานศพคดเหล่า รวมถึงผลดีที่จะเกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการ โดยผู้ใหญ่บ้านเน้นย้ำผลประโยชน์ 2 ด้านเป็นหลัก ได้แก่ ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (เจ้าภาพประหยัดค่าใช้จ่าย) และผลประโยชน์ทางสังคม (ไม่มีการทะเลาะวิวาทกันในงานศพ) และเนื่องจากตัวแทนครอบครัวที่ไปร่วมประชุมโดยส่วนมากเป็นกลุ่มแม่บ้าน เสียงส่วนใหญ่อิงสนับสนุนการงดเหล้าในงานศพ ทั้งนี้ ผู้ที่มีความสบายใจก็คือเจ้าภาพงานศพ เพราะ ไม่ต้องกังวลว่าหากไม่เลี้ยงเหล้าแล้วจะทำให้คนนำไปคิดจินตนาการได้ ซึ่งคนในชุมชนระบุว่า แม้เวลาจะผ่านมากกว่าสอง ปีแล้ว แต่ผู้ใหญ่บ้านก็ยังคงตอกย้ำเรื่องการงดเหล้าในงานศพรวมถึงปัญหาเรื่องยาเสพติดอื่นๆ ผ่านการประชุมหมู่บ้านอย่างสม่ำเสมอ (อาภรณ์, สันทนากลุ่ม, 25 กุมภาพันธ์ 2553, แจ่มจันทร์ สงวนสิน, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์, 2553, บุญเกลื่อน นันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2553, พิชมัย นันดาวงศ์, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2553, อาง โพธิวงษ์, อุไร พรหมอ่อน และ จันทรา ใจท่ามา, สันทนากลุ่ม, 25 กุมภาพันธ์ 2553)

“บได้เลี้ยงเหล้าก่อนประยัดไปได้ซัก เวลาคนเค้ามาถาม ไหน ..เอาเหล้ามาเลี้ยงน้อยละ ..เสาก่อนมีข้ออ้างแล้ว ผู้ใหญ่เป็นห้าม.. บางคนก่อนมาพูดอู้เล่นอู้หัว เออ..เอาเหล้ามากินกันเว้ย.. เสาก่อนบอก..บได้เนื้อ..เป็นห้ามแล้ว (ไม่ได้เลี้ยงเหล้าก็ประยัดไปได้มาก เวลาคนเค้ามาถาม ไหน ..เอาเหล้ามาเลี้ยงหน่อยสิ เราก็มียข้ออ้างแล้ว ผู้ใหญ่บ้านเค้าห้าม บางคนก็มาพูดเล่น เออ ..เอาเหล้ามากินกันเว้ย เราก็บอก..ไม่ได้นะ..เค้าห้ามแล้ว)” (แจ่มจันทร์, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2553)

“ก่อนได้ก็คึดอันหยั่ง เป็นห้องคเฮากองค บ้านเสากองคในงานศพ งานอื่นๆ เป็นก่อนได้ห้าม ในงานศพไฟโคกกันก่อนไปซื้อกินเองตางนอก เรื่องเลี้ยงเหล้านี้มีแล้ว (ก็ไม่ได้คิดอะไร เขาให้

จนเราก็ดึง บ้านเราให้คงในงานศพ งานอื่นๆ เค้าก็ไม่ได้ห้าม ในงานศพใครอยาก ก็นก็ไปซื้อกินเองข้างนอก เรื่องเลี้ยงเหล่านี้ไม่มีแล้ว)” (อาจ, สนทนากลุ่ม, 25 กุมภาพันธ์ 2553)

“คนที่ซื้อมาเขาก่อนกินตางนอก บ่เอาเข้ามาในนี้ ก่ออุ้งกันตรงๆ ว่าเฮารณรงค์เพื่อลดค่าใช้จ่ายเจ้าภาพ แต่ก่อนในบ้านศพจะตั้งโต๊ะกินกันเลย แต่บ่เคยวันนี้บ่หันแล้ว แต่ป่าจ้านี้มีฟอง ที่เผาศพตอนเผา ญาติพี่น้องที่อยู่ป่าจ้ออาจมีฟอง ขวดสองขวด บ่าเดียวก็ประหยัด ใค้ันก ตั้งเหล้าตั้งปราสาท ก่อหลายหมื่น บ่เคยบ้านเฮาก่อหื้อใช้โลงทองเอา (คนที่ซื้อมาเขาก่อนกินข้างนอก ไม่เอาเข้ามาในนี้ ก็พูดกันตรงๆ ว่าเรารณรงค์เพื่อลดค่าใช้จ่ายเจ้าภาพ แต่ก่อนในบ้านศพจะตั้งโต๊ะกินกันเลย แต่เดี๋ยวนี้นี้ไม่เห็นแล้ว แต่ป่าจ้านี้มีบั้ง ที่เผาศพตอนเผา ญาติพี่น้องที่อยู่ป่าจ้ออาจมีบั้ง ขวดสองขวด เดี๋ยวนี้นี้ก็ประหยัดได้มาก ทั้งเหล้าทั้งปราสาทก็หลายหมื่น เดี๋ยวนี้นี้บ้านเราก็ก่อใช้โลงทองเอา)” (บุญเถื่อน, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2553)

ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่าในกรณีของบ้านวังหินนั้น การขับเคลื่อนโครงการทำได้ง่าย เนื่องจากปัจจัยหลายประการ ได้แก่ ความเป็นชุมชนขนาดเล็กและมีความเป็นเครือญาติสูง ชุมชนมีความเข้มแข็งอยู่แล้วในระดับหนึ่ง ผู้นำชุมชนซึ่งเป็นผู้หญิงมีวิธีการดำเนินงานแบบละมุนละม่อมและยังประพฤติดัวเป็นแบบอย่าง (สาริตให้เห็นจากการจัดงานศพของบิดา) และคนในชุมชนมีความเชื่อถือและไว้วางใจในตัวผู้นำชุมชนสูง อย่างไรก็ตาม จากการเก็บข้อมูลพบว่าความยั่งยืนของโครงการในปัจจุบันยังขึ้นอยู่กับผู้นำเป็นหลักซึ่งยังคงคอยย้ำและเสริมแรงการปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติในงานศพ แต่ กิจกรรมสำคัญซึ่งเคยดำเนินการในระยะแรก แต่ปัจจุบันไม่ได้ทำอีกต่อไปก็คือการเก็บข้อมูลตัวเลขรายรับรายจ่ายในพิธีกรรมงานศพอย่างเป็นระบบ การเก็บข้อมูลดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกิดความตระหนักถึงความสำคัญของการงดตั้ง และหากในอนาคตมีการเปลี่ยนแปลงผู้นำชุมชน การงดเหล้าในงานศพจะยังคงดำเนินต่อไปได้หรือไม่ สิ่งนี้กลายเป็นคำถามสำคัญที่ชาวบ้านวังหินจะต้องขบคิดต่อไปในอนาคต

ล่าสุด ผู้นำชุมชนยังได้ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานต่างๆ ภายในชุมชน เช่น สถานีอนามัย วัด และ โรงเรียน เพื่อขยายผลแนวคิดงดเหล้าไปสู่กิจกรรมอื่นๆ เช่น กิจกรรมงานบุญเข้าพรรษา และ นส.พิบูลเองก็ได้เป็นหนึ่งในแกนนำระดับอำเภอ ทำหน้าที่ในการวางแผนการขยายผลโครงการงานศพงดเหล้าไปสู่พื้นที่ตำบลอื่นๆ ใน อ.เถิน ด้วย

สรุปโดยภาพรวม การขยายผลโครงการงานศพงดเหล้าในระดับอำเภอของอำเภอเถินนั้น ในส่วนของตำบลเถินบุรีซึ่งเป็นตำบลนำร่อง ภายหลังได้มีการลงมติให้ออกเป็นกฎของตำบลว่า หากพิธีกรรมงานศพใด เจ้าภาพมีการฝ่าฝืนเลี้ยงเหล้าในงานศพ จะมีการปรับเงินเจ้าภาพจำนวน 3,000 บาท โดยให้บริจาคเงินจำนวนดังกล่าวให้หมู่บ้านที่ตนสังกัดเพื่อการพัฒนาหมู่บ้าน (เนื่องจากในระยะเริ่มต้น โดยส่วนมากเป็นการขอความร่วมมือและให้เป็นความสมัครใจของเจ้าภาพงานศพ ซึ่ง

ก็พบพฤติกรรมในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือ ไม่ดื่มเหล้าในพื้นที่พิธีกรรม แต่นำเหล้าไปดื่มในพื้นที่ใกล้เคียง) แต่จนถึงปัจจุบันนี้ก็ยังไม่พบว่ามีการขายเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ต้องจ่ายค่าปรับดังกล่าว หากกล่าวโดยภาพรวมของทั้งตำบลถือว่าประสบความสำเร็จร้อยละ 90 หมู่บ้านที่ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควรคือบ้านสองแคว ซึ่งเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ เนื่องจากคนในชุมชนยังมีความเห็นต่อโครงการแบ่งแยกออกเป็นฝักฝ่าย บางส่วนในชุมชนยังคงเสียดายในช่วงล้างผามอยู่(จกมล นันตาวงศ์ สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553)

แกนนำโครงการยังคงดำเนินการโครงการงานศพงดเหล้าในลักษณะของการนำเสนอแนวความคิดไปยังตำบลอื่นๆ โดยส่วนมากของอำเภอแล้ว ยังคงหลงเหลือเพียงสามตำบลที่ยังไม่ได้เริ่มการจัดประชุมประชาสัมพันธ์อย่างเต็มรูปแบบ ได้แก่ ต.แม่มอก ต.ล้อมแรด และ ต.แม่ปะ ด้วยข้อจำกัดด้านงบประมาณ ในทัศนะของผู้นำชุมชนและผู้ประสานงาน น .ส.พิบูลเห็นว่าในกรณีบริบทของ อ .เถิน นั้น ผู้นำชุมชนถือเป็นตัวแปรสำคัญ อย่างยิ่งต่อความสำเร็จของโครงการงานศพงดเหล้า (พิบูล, สัมภาษณ์, 25 กุมภาพันธ์ 2553)

ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อประสิทธิภาพในการขยายผลในแต่ละตำบลนั้น ผู้ประสานงานระดับอำเภอรูปร่างขนาดของตำบลและสภาพความเป็นเมืองของพื้นที่นั้นๆ มีผลสูงมาก กล่าวคือในตำบลขนาดใหญ่ซึ่งมีความเป็นชุมชนเมืองสูงจะขยายผลได้ยากกว่าตำบลขนาดเล็กซึ่งเป็นชุมชนชนบทรอบนอก (จกมล, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553) สิ่งที่ผู้วิจัยเห็นว่าแกนนำโครงการงานศพงดเหล้าของ อ .เถิน ควรจะได้ดำเนินการต่อไปก็คือการประเมินผลความสำเร็จของโครงการในตำบลนำร่องและตำบลอื่นๆ ที่นำไปขยายผลให้เห็นเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน

2.13 อำเภอแม่พริก อำเภอแม่พริกตั้งอยู่ที่ศูย์ใต้ของจังหวัดลำปาง อยู่ห่างจากเมืองลำปางเป็นระยะทาง 125 กิโลเมตร ตำบลที่เป็นตำบลนำร่องในการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าคือ ต.แม่ปู้ ซึ่ง ห่างจากเมืองลำปาง 105 กิโลเมตร มีประชากร 3,778 คน จำนวนครัวเรือน 1,248 ครัวเรือน มีหมู่บ้าน 6 หมู่บ้าน (ไทยตำบลต่อทคอม, 2552 : ออนไลน์) คนในตำบลส่วนมากประกอบอาชีพทางการเกษตร ได้แก่ การทำนาทำไร่ ปลูกสัตว์ และการรับจ้างด้านการเกษตรอยู่ภายในชุมชน

สถานการณ์การเลี้ยงเหล้าในงานศพของ ต.แม่ปู้ ตั้งแต่ในอดีตยุคที่ไฟฟ้ายังเข้าไม่ถึงหมู่บ้าน ทุกครั้งที่จัดพิธีกรรมงานศพจะมีการเลี้ยงเหล้าให้กับผู้ที่มาเฝ้าศพในเวลากลางคืนโดยมากเป็นเหล้าเสรี แต่ก็ไม่ได้ดื่มในปริมาณมากเมื่อเทียบกับบริบทของพื้นที่อื่นๆ ในจังหวัด ส่วนใหญ่จะมีการเลี้ยงเหล้าในวันสุดท้ายซึ่งก็คือวันฌาปนกิจศพ ซึ่งในยุคหลังๆ นับจากในราวปี พ .ศ.2525 เป็นต้นมา คนในชุมชนเริ่มมีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นก็เริ่มนิยมเลี้ยงเหล้ามีขี้หรือเบียร์เพิ่มมากขึ้น โดยการจัดพิธีกรรมงานศพส่วนมากจะเก็บศพไว้ประมาณ 2-3 วันแล้วทำพิธีฌาปนกิจศพ ค่าใช้จ่าย

ในงานศพ โดยเฉลี่ยตกประมาณสามถึงสี่หมื่นบาท สำหรับเจ้าภาพงานศพที่มีฐานะยากจนก็นิยมที่จะเลี้ยงอาหารงานเดียวมานานแล้ว (เฉลิม ไชยสาร, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553)

ภาพที่ 9.28: ผู้สูงอายุบ้านแม่ปุกำลังห่อยาสูบเพื่อเป็นรายได้เสริมภายในครัวเรือน

ลักษณะการเคลื่อนงานของ อ.แม่พริก ในส่วนของ ต.แม่ปุ เริ่มต้นจากก่อนหน้านี้ นายจกกล นันตาวงศ์ หัวหน้าสถานี อนามัยแม่ปุ (ในขณะนั้น) ได้เข้าร่วมประชุมและรับทราบที่มาของโครงการจากสถาบันแสนพะญาจึงเกิดความสนใจต้องการนำโครงการดังกล่าวมาผลักดันให้เกิดขึ้นจริงในพื้นที่รับผิดชอบ ต่อมาในปี พ.ศ.2549 สถาบันแสนพะญาจึงได้ประสานงานกับทั้งหน่วยงานและตัวบุคคล ได้แก่ เทศบาลแม่ปุ ปลัดอาวุโสอำเภอแม่พริก กำนัน และเจ้าหน้าที่สาธารณสุขระดับอำเภอ ซึ่งนายเฉลิม ไชยสาร กำนัน ต.แม่ปุ นั้น ก็มีความพยายามที่จะผลักดันให้มีการจดเหล้าในงานศพมาก่อนหน้านี้แล้ว เมื่อได้เข้าร่วมประชุมกับสถาบันแสนพะญา ในเบื้องต้นที่ประชุมจึงมีมติร่วมกันให้บ้านแม่ปุเป็นหมู่บ้านนำร่อง กำนันจึงประสานงานไปยังนายอำเภอ และมีความเห็นร่วมกันว่าจะขับเคลื่อนทั้งตำบล เนื่องจากในเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาของการเฉลิมฉลองวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวครองราชย์ครบหกสิบพรรษา ต่อมา จึง มีการพูดคุยทำความเข้าใจกับผู้นำชุมชน ได้แก่ผู้ใหญ่บ้านเกี่ยวกับที่มาและความสำคัญของการจดเหล้าในงานศพ รวมทั้งสอบถามความคิดเห็นของผู้นำชุมชนว่าเห็นด้วยหรือไม่ ปรากฏว่าผู้นำชุมชนทั้ง 6 หมู่บ้านเห็นด้วย จึงมีการพูดคุยกันว่า ผู้ใหญ่บ้านต้องทำตัวเป็นแบบอย่างแก่ลูกบ้านโดยจดดื่มเหล้าในงานศพทุกงาน พระสงฆ์ทุกวัด ปลัดอำเภอ ตำรวจ นายกเทศมนตรี ได้มีการประชุมปรึกษาหารือกัน และได้ข้อสรุปว่าบ้านแม่ปุจะเป็นหมู่บ้านนำร่อง ส่วนหมู่บ้านอื่นๆ ให้ผู้นำค่อยๆ ไปสร้างความเข้าใจกับลูกบ้านถึงความพร้อมของแต่ละชุมชน หากชุมชนใดมีข้อสงสัยหรือข้อข้องใจ กำนันจะเดินทางไปชี้แจงด้วยอีกทางหนึ่ง ในขั้นต่อมา พระสงฆ์มีส่วนร่วมในการประชาสัมพันธ์โครงการงานศพจด

เหล่านี้ให้หมู่บ้านต่างๆ ได้รับทราบ ผ่านกิจกรรมทางศาสนาต่างๆ และยังอาศัยเจ้าหน้าที่อาสาสมัคร สาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) เป็นเครือข่ายในการประชาสัมพันธ์อีกทางหนึ่งด้วย (เฉลิม, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553, จงกล, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553, สถาบันแสนพระเหว, 2551 ข: 5)

ต่อมา มีการจัดตั้งคณะกรรมการระดับตำบล 1 ชุด คณะกรรมการชุดดังกล่าวมี บทบาทสำคัญในการจัดเวทีประชาคมของโครงการงานศพดเหล่า ใช้กลยุทธ์การเคลื่อนงานใน หมู่บ้านขนาดเล็กก่อนเพื่อเป็นการนำร่อง โดยการจัดเวทีประชาคมในแต่ละหมู่บ้าน โดยใช้ชีวิตของ บ้านคงเป็นสื่อในการนำเสนอ และเน้นที่การเชิญผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในแต่ละชุมชนให้มีส่วนร่วม ในการแสดงความคิดเห็น ส่วนหมู่บ้านขนาดใหญ่อย่างบ้านต้นธงซึ่งมีลักษณะเป็นชุมชนเมืองสูง นั้น มีการเคลื่อนงานเป็น หมู่บ้านสุดท้าย แล้วนำข้อสรุปต่างๆ ที่ได้จากเวทีประชาคมมา ร่างเป็นกฎ กติกาเพื่อประกาศเป็นวาระของตำบลด้วยการงดเหล่าในงานศพ มีการนำแกนนำจากหมู่บ้านนำร่อง ไปศึกษาดูงานในพื้นที่ๆ ประสบความสำเร็จในการดำเนินโครงการ นอกจากนี้ยังเน้นการ ประชาสัมพันธ์ด้วยการพูดคุยบอกต่อและการประกาศเสียงตามสายในชุมชนด้วย

ในส่วนของปลัดอาวุโสอำเภอแม่พริกนั้น จะรับหน้าที่ประชาสัมพันธ์ให้ระดับอำเภอ ได้รับรู้ โดยนำแผ่นวีซีดีไปแจกให้กับผู้ใหญ่บ้านและกำนันตำบลอื่นๆ ในอำเภอ รวมทั้ง ประสานงานขอความร่วมมือไปยังเจ้าคณะอำเภอแม่พริกด้วย ซึ่งเจ้าคณะอำเภอก็เห็นความสำคัญ จึงได้ผนวกเข้ากับโครงการวัดปลอดเหล่า และขยายผลไปสู่ตำบลอื่นๆ ผ่านการเผยแพร่ของเจ้าคณะ อำเภออีกทางหนึ่ง

เฉพาะการเคลื่อนงานในส่วนของหมู่ 2 บ้านแม่ปู ซึ่งเป็นหมู่บ้านขนาดเล็ก (133 ครัวเรือน) โดยพื้นฐานของชุมชนมีคนที่ดื่มเหล้าอยู่เป็นจำนวนน้อย รวมถึงไม่มีวัฒนธรรมการดื่ม เหล้าในกลุ่มแม่บ้านซึ่งถือเป็นปัจจัยสนับสนุนโครงการ แกนนำได้จัดประชุมประชาคมหมู่บ้านเพื่อ หยั่งเสียงคนในชุมชน ซึ่งได้เสียงเป็นเอกฉันท์ที่จะงดเหล่าในงานศพ รวมทั้งมีการวางกฎกติกาของ หมู่บ้านว่างานใดที่เจ้าภาพเลี้ยงเหล้าในงานศพ จะถูกปรับเป็นเงินสองพันบาท โดยเงินที่ถูกปรับจะ ถวายวัด หากเจ้าภาพไม่มีเงิน จ่ายค่าปรับ ให้ชดใช้โดยการให้แรงงานที่วัดแทน โดยคิดเป็นอัตรา ค่าแรงวันละ 200 บาท นับตั้งแต่ตั้งกฎขึ้นมาจนถึงปัจจุบันมีผู้ฝ่าฝืนแล้วต้องไปใช้แรงงานที่วัดเพียง หนึ่งรายเท่านั้น ซึ่งวิธีการดำเนินการ กำนันใช้วิธีการประกาศผ่านเสียงตามสายให้ชุมชนรับรู้โดย ทั่วกันว่ามิใช่ผู้ฝ่าฝืนและตกลงชดใช้ด้วยการไปเป็นแรงงานที่วัดเป็นเวลา 10 วัน (นับเป็นมาตรการ ลงโทษเชิงสังคม) ในช่วงประกอบพิธีกรรม กลุ่มแกนนำจะมีการสอดส่อง โดยรอบบริเวณพิธีกรรม ประธานกลุ่มแม่บ้านจะรับหน้าที่จดรายละเอียดค่าใช้จ่ายต่างๆ ในพิธี กรรม และมี โฆษกทำหน้าที่ ประกาศให้แขกที่มาร่วมงานรู้ว่าชุมชนได้เข้าร่วมโครงการงานศพดเหล่า ด้วยวิธีการดำเนินการ ข้างต้น ทำให้พบว่าในระยะแรกของการดำเนินการ หลังจัดพิธีกรรมงานศพแต่ละงาน กลุ่มแกนนำ จะนำข้อมูลรายรับรายจ่ายไปแจ้งในที่ประชุมหมู่บ้าน ซึ่งการกระทำดังกล่าวทำให้รู้ว่าหลังจัดงาน

เสร็จ เจ้าภาพจะมีเงินเหลือประมาณ 3,000-4,000 บาท และจนถึงปัจจุบันนี้ บ้านแม่ปู่ก็ยังคงมีการประชาสัมพันธ์รณรงค์เรื่องงานศพงดเหล้าผ่านเสียงตามสายอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากแกนนำมีทัศนคติว่าถึงแม้ในปัจจุบันจะประสบความสำเร็จด้วยดี ก็จะต้องมีการสื่อสารกับชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการยกเหตุผลด้านเศรษฐกิจซึ่งเป็นประเด็นที่คนรับรู้และสัมผัสได้ (เฉลิม, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553)

“เขาไปแถลงนโยบายหือเป็นฟัง ว่าความเป็นไปเป็นมาเป็นจะได่ ตำบลนี้ตั้งสามัคคีกันดี แต่ละหมู่บ้านจะเอาแก่นนำมาตั้งมด เสียงน้อยๆ มันก็มีฟ่อง .. เอ้อ..ตะก่อนเลิกจากป่าจ๋ามันต้องมีฟ่อง เขาก่อเอาซีดีจากบ้านดงมาฉายหือเป็นฟ่องทุกเวทิตี เขาก่ออู้ไป กั้นเกล้าแล้วมันสิ้นเปลืองอุบัติเหตุแหม่ละ..บ้านเขาหือลงประชามติ (เราไปแถลงนโยบายให้เค้าฟัง ว่าความเป็นไปเป็นมาเป็นอย่างไร ตำบลนี้สามัคคีกันดี แต่ละหมู่บ้านเค้าจะเอาแก่นนำมาทั้งหมด เสียงส่วนน้อยมันก็มีบ้าง..เอ้อ..แต่ก่อนเลิกจากป่าจ๋ามันต้องมีบ้าง เราก็เอาซีดีจากบ้านดงมาฉายให้เค้าดูทุกเวทิตี เราหือไป กั้นเกล้าแล้วมันสิ้นเปลือง อุบัติเห ตุอีกละ..บ้านเราให้ลงประชามติ)” (เฉลิม, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553)

จากการพูดคุยสัมภาษณ์คนในบ้านแม่ปู่ จำนวน 7 คน พบว่า คนส่วนใหญ่รับรู้เรื่องของโครงการงานศพงดเหล้าจากการที่กำนันเชิญชาวบ้านเข้าประชุม แล้วชี้แจงและบอกเล่าถึงความสำคัญและประโยชน์ของโครงการ รวมทั้งให้คนในชุมชนลงมติว่าต้องการเข้าร่วมโครงการหรือไม่ ซึ่งเสียงส่วนใหญ่ของคนในชุมชนต่างเห็นด้วยที่จะงดเหล้าในงานศพ ส่วนเสียงส่วนน้อยที่คัดค้านนั้นก็ไม่ได้มีการคัดค้านอย่างจริงจัง โดยให้เหตุผลในที่ประชุมว่าเกรงใจญาติพี่น้องที่มาจากต่างบ้าน แต่ก็ยอมรับเสียงส่วนใหญ่ด้วยดี นอกจากนี้ คนในชุมชนยังระบุด้วยว่า นอกเหนือจากการพูดในที่ประชุมแล้ว กำนันยังพูดตอกย้ำประเด็นดังกล่าวในวาระ โอกาสต่างๆ เช่น ในงานบุญ รวมทั้งยังเชิญชวนให้ชาวบ้านประหยัดค่าใช้จ่ายด้านอื่นๆ เช่น อาหาร ซึ่งเมื่อมาถึงปัจจุบัน คนในชุมชนก็ยังเพิ่มความเชื่อมั่นในตัวโครงการด้วยเหตุผลเรื่องการประหยัดค่าใช้จ่ายซึ่งเป็นสิ่งที่สัมผัสได้จริง คนในชุมชนยังยืนยันตรงกันด้วยว่า ในกรณีที่มิเจ้าภาพฝ่าฝืนเลี้ยงเหล้าในงานศพจะถูกปรับเป็นเงินสองพันบาท ซึ่งมีตัวอย่างมาแล้วหนึ่งราย เนื่องจากเจ้าภาพนำเหล้ามาเลี้ยงแขกจากต่างชุมชน หลังจากเสร็จสิ้นพิธีศพ

“ตอนประชุม คนก้อม นัก มากู้บ้านอันแหละ หลังคาละ นึ่งคน คนก้อสนับสนุนกันบ่หือมี แต่ก่อนนี้กลับจากป่าจ๋ามายังตั้งโต๊ะกั้นกันแหม่ บะเคี ยวนี ถ้าบ้านไหนกลับมาเลี้ยงกันแหม่เป็นจับเลย ปรับเลย (ตอนประชุม คนก้อมากั นมาก มากุกบ้านนั้นแหละ หลังคาละหนึ่งคน คนกั

สนับสนุนกัน ไม่ให้มี แต่ก่อนกลับจากป่าช้ามายังตั้งโต๊ะกินกันอีก แต่เดี๋ยวนี้ ถ้าบ้านไหนกลับมาเลี้ยงกันอีก เจ้าจับเลย ปรับเลย” (นงเยาว์ จาวงศ์, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553)

“แต่ก่อนจัดงานศพงานปอยต้องไปกู้ไปยืมที่อื่นมาหนา บะเดี้ยวก่อนเห็นแล้วว่ามันดีขึ้น (แต่ก่อนจัดงานศพต้องไปกู้ยืมที่อื่นมานะ เดียวนี้ก็เห็นแล้วว่ามันดีขึ้น)” (อร จาวงศ์, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553)

“ไอ้พวกตีจ๋มก๋อจ๋ม มันจ๋มแล้วก๋อไปซื้อกินตางนอกเองกะหมู สามคนสี่คนอันละ ปะเดี้ยวนี้พอเสียดเสร็จแล้วก๋อแยกย้าย บ้านไผบ้านมัน (ไอ้พวกที่บ่นก๋อ มันบ่นแล้วก๋อไปซื้อกินเองข้างนอกกับพรรคพวกสามสี่คนนั่นแหละ เดียวนี้ พอเสียดเสร็จแล้วก๋อแยกย้าย บ้านใครบ้านมัน)” (เหลียง คำพิลาเปง, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553)

ผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน ในส่วนของ ต.แม่ปู้ นั้น จากการวิเคราะห์เอกสาร พบว่าการเคลื่อนงานโครงการงานศพดเหล้าเป็นไปได้อย่างทั่วถึงเพราะเป็นตำบลขนาดเล็ก คนส่วนมากในตำบลต่างรับรู้ว่าตำบลของตนเข้าร่วมโครงการ อย่างไรก็ตามสถาบันเสนาหะพญา ก็ได้วิเคราะห์ไว้ว่าการเคลื่อนงานในระยะแรกของ ต.แม่ปู้ ยังเป็น การใช้กลไกเชิงอำนาจและมาตรการทางสังคม แต่ยังไม่พบว่ามีการใช้กลไกด้านข้อมูลมาสร้างความเข้าใจที่ชัดเจน(ชาญ และคณะ, 2551: 17) จากข้อสังเกตดังกล่าวและจากการเข้าศึกษาในพื้นที่จริง ผู้วิจัยได้ข้อสรุปว่าการดำเนินโครงการงานศพดเหล้าของ ต.แม่ปู้ นั้น มีปัจจัยสนับสนุน ที่สำคัญคือการมีมิตรร่วมกันเป็นเอกฉันท์และความสามัคคีของผู้นำในท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน นายก อบต. พระสงฆ์ ส่งผลให้การขยายผลทำได้อย่างรวดเร็ว เนื่องจากการประสานงานที่ดีของผู้ใช้กลไกเชิงอำนาจ ส่วนการใช้กลไกด้านข้อมูล ผู้วิจัยพบว่า ก่อนเริ่มทำเวทีประชาคม แกนนำระดับอำเภอได้พยายามเก็บรวบรวมค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมงานศพซึ่งก็พบว่ามีค่าใช้จ่ายประมาณ 80,000-120,000 บาท และเมื่อเริ่มดำเนินโครงการ กลุ่มแกนนำได้มีการขอความร่วมมือไปยังผู้นำชุมชนแต่ละหมู่บ้านให้มีการเก็บข้อมูลรายรับรายจ่ายในพิธีกรรมงานศพอย่างเป็นระบบ ซึ่งพบว่าในกรณีหมู่บ้านนำร่องคือบ้านแม่ปู้ นั้น ในระยะแรกมีการเก็บข้อมูลตัวเลขค่าใช้จ่าย ในงานศพ ซึ่งจะเหลือค่าใช้จ่ายประมาณ 30,000-40,000 บาท (จงกล, สัมภาษณ์, 26 กุมภาพันธ์ 2553) แต่ในช่วงหลังๆ ก็ไม่ได้มีการเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายอย่างเป็นระบบอีกต่อไป จึงอาจสรุปได้ว่า สิ่งที่ขาดหายไปก็คือการติดตามประเมินผลว่าแต่ละแห่งมีการเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายหรือไม่ โดยใช้วิธีการใด มีความสม่ำเสมอเพียงใด และได้นำข้อมูลดังกล่าวมาใช้ประโยชน์ในทางใดบ้าง

ส่วนการเคลื่อนงานโดยภาพรวมของ อ.แม่พริก ในปัจจุบัน แกนนำโครงการให้ข้อมูลว่า ผลจากความสำเร็จของ ต.แม่ปู้ ทำให้คณะทำงานของ ต.แม่ปู้ ได้เข้าประชุมกับนายอำเภอพร้อม

ทั้งรายงานสิ่งที่ได้ดำเนินการ ไปรวมถึงผลลัพธ์ที่ได้ให้นายอำเภอได้รับทราบ ต่อมา นายอำเภอก็ได้กล่าวสนับสนุนโครงการดังกล่าวในที่ประชุมร่วมกับกำนันผู้ใหญ่บ้านของอำเภอ แต่สิ่งที่ยังไม่ได้ดำเนินการก็คือการประสานงานร่วมกันระหว่างสถาบันเสนาะพญากันันผู้ใหญ่บ้านของตำบลอื่นๆ เพื่อประชุมชี้แจงและสร้างความเข้าใจในตัวโครงการร่วมกัน (ข้อมูล ณ วันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2553)

องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จ

องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จของโครงการงานศพพดเหล่านี้ ผู้วิจัยได้จำแนกออกเป็นองค์ประกอบในกระบวนการสื่อสาร 4 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) ผู้ส่งสาร 2) สาร 3) ช่องทาง 4) ผู้รับสาร สำหรับ ผลของการสื่อสารนั้นจะแยกการนำเสนอไว้ต่างหากในหัวข้อการวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างชุมชนต้นแบบและชุมชนขยายผล และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการขยายผล ซึ่งเป็นหัวข้อหลักในลำดับถัดไป สำหรับองค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จนั้นมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. ผู้ส่งสาร (sender)

ผู้ส่งสารในการขับเคลื่อนโครงการงานศพพดเหล่านี้ในระดับจังหวัดนั้น สามารถจำแนกได้ 2 ระดับ ได้แก่ 1) ผู้ส่งสารในระดับนโยบาย และ 2) ผู้ส่งสารในระดับปฏิบัติการ ผู้ส่งสารแต่ละระดับนี้มีคุณลักษณะดังต่อไปนี้

1.1 ผู้ส่งสารในระดับนโยบาย ในที่นี้ คือหน่วยราชการอันได้แก่ จังหวัดลำปาง ซึ่งมีข้าราชการระดับสูงตั้งแต่ผู้ว่าราชการจังหวัดและรองผู้ว่าราชการจังหวัดที่ได้รับมอบหมายให้ดูแลโครงการ ในขณะเดียวกัน สถาบันเสนาะพญากันันได้ว่าเป็นผู้ส่งสารในระดับนโยบายด้วย เนื่องจากมีบทบาทสำคัญในการนำเสนอและผลักดันโครงการงานศพพดเหล่านี้ให้ได้รับการพิจารณาจากจังหวัดจนกระทั่งกลายเป็นนโยบายของจังหวัดในที่สุด

1.2 ผู้ส่งสารในระดับปฏิบัติการ ในที่นี้ คือผู้ที่ทำหน้าที่ขับเคลื่อนนโยบายงานศพพดเหล่านี้ในภาคปฏิบัติ ซึ่งครอบคลุมคนหลายกลุ่ม นับตั้งแต่ข้าราชการฝ่ายปกครอง ซึ่งผู้ที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวข้องโดยตรงคือนายอำเภอ และผู้นำระดับท้องถิ่น ได้แก่ เจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน ข้าราชการด้านสาธารณสุข ได้แก่ เจ้าหน้าที่สาธารณสุขประจำอำเภอ ตำบล และเจ้าหน้าที่อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) รวมไปถึงแกนนำโครงการงานศพพดเหล่านี้ที่เป็นชาวบ้านทั่วไปซึ่งมีจิตอาสาต้องการทำงานเพื่อชุมชนด้วย ในขณะเดียวกันสถาบันเสนาะพญากันันทำหน้าที่เป็นผู้ส่งสารในระดับปฏิบัติการ ดังจะเห็นได้จากข้อมูลข้างต้นว่าสถาบันเสนาะพญาทำหน้าที่ในการร่วมกับแกนนำในพื้นที่จัดเวทีสร้างความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับ

ความเป็นมาของโครงการ รวมไปถึงการอุดหนุนด้านงบประมาณให้กับแกนนำในแต่ละพื้นที่เพื่อขับเคลื่อนงานอีกด้วย

จากข้อมูลข้างต้น สถาบันแสนหอยนั้บได้ว่าแสดงบทบาทเป็นผู้ส่งสารทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการไปในคราวเดียวกัน ซึ่งเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลโครงการงานศพจดเหล่าของจังหวัดลำปาง การที่สถาบันแสนหอยนั้บแสดงบทบาทการเป็นผู้ส่งสารในทั้งสองระดับส่งผลให้สชจากทั้งสองระดับมีความสอดคล้องและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน เพราะการสื่อสารเชิงนโยบายมาสู่การสื่อสารเพื่อภาคปฏิบัติกรนั้น จำเป็นต้องมีโซ่ข้อกลางเพื่อเชื่อมร้อยประเด็นสำคัญมิให้ตกลงสูญหาย การสื่อสารโดยทั่วไปที่ประสบปัญหา มักเกิดจากการขาดการเชื่อมต่อด้านข้อมูลข่าวสารที่สำคัญระหว่างภาคนโยบายกับภาคปฏิบัติกรนั่นเอง

2. สาร (message)

สารที่นำเสนอในการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเหล่าในระดับจังหวัดนั้น ผู้วิจัยจะได้จำแนกออกเป็น 3 ส่วนหลัก ได้แก่ สารที่นำเสนอโดยทีมงานสถาบันแสนหอยนั้บ สารที่เสนอโดยหน่วยงานราชการหรือหน่วยงานปกครองของจังหวัด และสารที่ปรากฏในระดับชุมชน โดยวิเคราะห์เนื้อหาของสารใน 4 มิติ ได้แก่ 1) มิติเชิงวัฒนธรรมความเชื่อ/หลักศาสนา 2) มิติแนวคิดทางสังคม/มาตรการทางสังคม 3) มิติเชิงเศรษฐกิจ และ 4) มิติเชิงสุขภาพ ทั้งนี้ ได้ นำเสนอตัวอย่างสารในตารางที่ 9.1 ดังต่อไปนี้

มิติของเนื้อหาสาร ที่มาของสาร	วัฒนธรรมความ เชื่อ/หลักศาสนา	แนวคิดทางสังคม/ มาตรการทางสังคม	เศรษฐกิจ	สุขภาพ
สถาบันแสนหอยนั้บ	-“ล้มหลวม ล้มว้าใน งานศพเป็นบป คน ตายอาจต้องไป ชดใช้”	-“เบ้งดีไว้หื้อลูก เบ้งลูกไว้หื้อ หลาน” (ทำควมดี ทำควมถูกต้องเพื่อ ลูกหลาน)	-“จัดงานศพครั้ง หนึ่ง เหมือนคนตาย ขายคนเป็น”	
หน่วยงานราชการ/ หน่วยงานปกครอง	-“การดืมเหล้านั้น ผิดหลักปฏิบัติทาง ศาสนาอยู่แล้ว” (นักวิชาการ สำนักงาน พระพุทธศาสนา)	-“ปัญหาของสังคม ทั้งหลาย เมื่อสืบ สาวย้อนหลังไป แล้วส่วนมากพบว่า มีปัญหารากดืมเหล้า เป็นพื้นฐาน” (นักพัฒนาสังคม ชำนาญการพิเศษ)	-“การลดค่าใช้จ่าย ในงานศพที่ได้ผลก็ คือการจดเหล่าใน งานศพ” (นายอำเภอ สบปราบ)	-“หากแก้ปัญห เรื่องเหล้าได้ ก็ สามารถป้องกัน ปัญหาสุขภาพด้าน อื่นๆ ได้อีกมาก” (เจ้าหน้าที่ สาธารณสุข อ.งาว)

มิติของเนื้อหาสาระ ที่มาของสาร	วัฒนธรรมความ เชื่อ/หลักศาสนา	แนวคิดทางสังคม/ มาตรการทางสังคม	เศรษฐกิจ	สุขภาพ
บ้านดง-สบปราบ	<p>-“ไปดืมเหล่าในงานศพ ก็เหมือนดืม น้ำตาของคนตาย” (แกนนำ)</p> <p>-“ตามหลักพุทธศาสนา การดืมเหล่าถือเป็นสิ่งที่ควรงดเว้น” (พระสงฆ์)</p> <p>-“งานศพคืองาน โศกเศร้าสูญเสีย ไม่ควรดืมเหล่า” (แกนนำ)</p> <p>-“เป็นประเพณีของการต้อนรับจับคู่ที่ เคยทำกันมา” (คนในชุมชน)</p>	<p>“หากไปงานบ้านอื่นเค้าเลี้ยง เมื่อมาถึงบ้านเราแล้วไม่เลี้ยง (เหล่า) เค้าจะว่าเอาได้” (คนในชุมชน)</p> <p>-งานศพที่มีเหล่า พระสงฆ์จะไม่รับนิมนต์” (พระสงฆ์)</p> <p>-“ไม่ควรเลี้ยงเหล่า เพราะชุมชนเรามีมติแบบนี้ คนทั้งตำบลมาตกลงร่วมกัน” (ผู้นำชุมชน)</p>	<p>“งานศพเป็นงานที่เจ้าภาพไม่ได้เตรียมตัว เหล่าสร้างภาระให้เจ้าภาพ” (แกนนำ)</p> <p>-“การงดเหล่าในงานศพ ทำให้เจ้าภาพมีเงินเหลือหรือไม่เป็นหนี้” (แกนนำ/คนในชุมชน)</p>	<p>“การดืมเหล่า ก่อให้เกิดอุบัติเหตุ” (แกนนำ)</p>
นิคมพัฒนา-เมือง	<p>-“การเลี้ยงเหล่าเป็นประเพณีที่เลี้ยงกันมานาน” (คนในชุมชน)</p> <p>-“หากมีเหตุเดือดตก ยางออกในงานศพ ถือเป็นสิ่งอัปมงคล เจ้าภาพต้องทำพิธีถอน” (แกนนำระดับอำเภอ)</p>	<p>-“การงดเหล่าในงานศพถือเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูล เจ้าภาพ บางทีเราไม่มีเงินช่วย แต่ทำแบบนี้ก็ยิ่งถือว่าช่วยเหลือเจ้าภาพได้ทางหนึ่ง” (แกนนำบ้านนิคม)</p> <p>-“การเลี้ยงเหล่าถือเป็นการขอบคุณ คนเชื่อว่าถ้าไม่มีเหล่า เดี่ยวไม่มีคนมาอยู่เป็นเพื่อนศพ” (คนในชุมชน)</p>	<p>-“การตายเป็นสิ่งที่ไม่ได้เตรียมพร้อม มีค่าใช้จ่ายหลายอย่าง ทั้งค่ารักษาพยาบาลและค่าอื่นๆ” (แกนนำบ้านนิคม)</p> <p>-“ถ้าเจ้าภาพเต็มใจเลี้ยงก็ไม่ควรห้าม แสดงว่าเจ้าภาพมีฐานะที่เลี้ยงได้” (คนในชุมชน)</p> <p>-“พอไม่เลี้ยงเหล่า ก็ลดภาระของเจ้าภาพไปได้มาก” (คนในชุมชน)</p>	<p>-“การดืมเหล่าทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทและอุบัติเหตุ บางครั้งถึงขั้นบาดเจ็บหรือเสียชีวิต” (แกนนำระดับอำเภอ)</p>

มิติของเนื้อหาสาระ ที่มาของสาร	วัฒนธรรมความ เชื่อ/หลักศาสนา	แนวคิดทางสังคม/ มาตรการทางสังคม	เศรษฐกิจ	สุขภาพ
ร้องเกาะ-วังเหนือ	-“คัมเกล้าในงานศพ เหมือนอกตัญญูต่อ พ่อแม่ผู้ล่วงลับ” (แก่นนำระดับ อำเภอ)	-“ไม่มีเกล้า ก็ไม่มี การทะเลาะวิวาท” (คนในชุมชน) “การเลี้ยงเกล้าเป็น วิธีการขอบคุณผู้มา ร่วมงาน” (คนในชุมชน) -“หากมีการคัมเกล้า ในงานศพ เจ้าภาพ อาจถูกปรับเงิน” (แก่นนำบ้านผ่าซอ) -“หากงานศพปลอด เกล้า มีรางวัลให้ เจ้าภาพ” (แก่นนำ บ้านแสนตอ)	-“งานศพเป็นงานที่ เจ้าภาพไม่ได้เตรียม ตัว” (แก่นนำระดับ อำเภอ, แก่นนำบ้าน ผ่าซอ) -“ถือเป็นเรื่อง ส่วนตัว หากเจ้าภาพ มีเงินเลี้ยง” (คนในชุมชน)	“การคัมเกล้า ก่อให้เกิดอุบัติเหตุ” (แก่นนำระดับ อำเภอ)
หัวเมือง-เมืองปาน	“ประเพณีร่นปู่ย่าตา ยายในงานศพไม่มี การเลี้ยงเกล้า” (แก่นนำระดับ อำเภอ)	“คนที่คัมเกล้าใน งานศพมักไม่ ช่วยงานส่วนรวม” (คนในชุมชน) -“เมื่อก่อนเจ้าภาพ คนไหนไม่เลี้ยง เกล้า จะถูกนินทาว่า ขี้เหนียว” (คนในชุมชน) -“เจ้าภาพต้องเลี้ยง เกล้าเพราะเกรงใจ แขก” (คนในชุมชน)	“คนจนไม่ จำเป็นต้องซื้อหา ปราสาทราคาแพง” (แก่นนำระดับ อำเภอ)	
แจ้ห่ม-แจ้ห่ม	-“การเลี้ยงเกล้าใน งานศพเป็นสิ่งที่ทำ มาตั้งแต่รุ่นพ่อรุ่น แม่” (คนในชุมชน)	-“ในงานศพเป็นงาน โสภณเศร้า แต่มีคน เมาเหล่าไววาย มัน ไม่น่าดู สร้าง ความ เดือดร้อนให้คน อื่นๆ” (ผู้นำ)	-“งานศพเลี้ยงเกล้า ทำให้เจ้าภาพต้องกู้ หนี้ยืมสิน” (แก่นนำ)	-“พอไม่เลี้ยงเกล้า แขกในงานศพ ถูกหลานวัยรุ่นก็ไม่ ขอคัมเกล้า”

มิติของเนื้อหาสาระ ที่มาของสาร	วัฒนธรรมความ เชื่อ/หลักศาสนา	แนวคิดทางสังคม/ มาตรการทางสังคม	เศรษฐกิจ	สุขภาพ
เจ้าห่ม-เจ้าห่ม (ต่อ)		-“ถึงไม่มีเหล่าแต่ งานก็ยังเหมือนเดิม คนยังช่วยกัน เหมือนเดิม” (คนในชุมชน)	-“เจ้าภาพบางคนก็ จน ตอนเจ็บป่วยก็ ไม่ได้ทำงาน ไม่ได้ หาเงิน จึงไม่ควรไป ขอเหล่าจาก เจ้าภาพ” (คนในชุมชน) -“แต่ก่อนเสียด่า เหล่าหลายพัน เดี๋ยวนี้เงินเหลือ เยอะ” (คนในชุมชน)	(เจ้าภาพงานศพ)
หลวงใต้-งาว	“การเลี้ยงเหล่าเป็น ประเพณีการ ขอบคุณผู้มา ร่วมงาน” (คนในชุมชน)	“การงดเหล่ายึด หลักความสมัครใจ แต่คนเราเมื่อเห็น คนห่มมากทำ ก็ จะ เริ่มคล้อยตามไป เอง” (แกนนำระดับ อำเภอ)	“งานศพเป็นงานที่ เจ้าภาพไม่ได้เตรียม ตัว ควรช่วยแบ่งเบา ภาระของเจ้าภาพให้ มากที่สุด” (แกนนำ ระดับอำเภอ) “โครงการนี้ดี ช่วย ลดค่าใช้จ่ายได้มาก ลดภาระของ เจ้าภาพ” (คนในชุมชน)	“การดืมเหล่าทำให้ เสียสุขภาพและ เสี่ยงต่ออุบัติเหตุ” (แกนนำระดับ อำเภอ)
สบป่าด-แม่เมาะ	-“การดืมเหล่าเป็น การผิดศีล” (พระสงฆ์) -“ในศาสนพิธีต้อง ไม่มีเหล่า” (พระสงฆ์)	-“เราเทศน์ถึงพิษภัย ของเหล่า เขามองว่า เป็นการไปด่าว่า เขา ก็เลยไม่นิยมมัน” (พระสงฆ์) -“เหล่าเลิกเหล่าได้ เพราะพระ พระ สั่งสอนอบรม ให้ กำลังใจ ให้นั่ง สมาธิ” (คนใน ชุมชน)	-“ไปถามอีกที่ เล่า บอกว่าดินะ ไม่ต้อง เอาเงิน ธกส. มาจ่าย ค่าเหล่า มีเงินเหลือ ให้ลูก” (คนในชุมชน)	-“เริ่มดืมเหล่าตั้งแต่ อายุสิบเจ็ด ถ้า ไม่ได้กินมือสั้น ตัว สั้น ทำงานไม่ได้” (คนในชุมชน)

มิติของเนื้อหาสาระ ที่มาของสาร	วัฒนธรรมความ เชื่อ/หลักศาสนา	แนวคิดทางสังคม/ มาตรการทางสังคม	เศรษฐกิจ	สุขภาพ
สปีด-แม่เมะ (ต่อ)		-“งานศพที่ผ่านมา เจ้าภาพกลัวคนว่า เลียบอกว่าเอาป้าย มาติดแล้วไม่ต้อง กลัว” (แกนนำชุมชน)		
แม่สั้น-ห้างฉัตร	“ในอดีตมีเพียง สัปเหร่อที่ดื่มหเหล้า คนทั่วไปไม่กล้าดื่ม เพราะกลัวทำผิด จารีตประเพณี” (แกนนำระดับ อำเภอ)	-“การรดเกล้าใน งานศพเป็นมติดของ ชุมชน คนในชุมชน ต้องเคารพมติ” (ผู้นำชุมชนบ้าน โป่งขวาก) -“ในวันประชุม จะ ถามเลยว่าเป็นอะไร ทำไมไม่ฟังกัน” (ผู้นำชุมชนบ้าน โป่งขวาก) -“ช่วงแรกๆ เป็น การขอความร่วมมือ ช่วงหลังๆ ก็รับรู้กัน ไปโดยปริยาย” (คนในชุมชน) -“คนจะบอกว่าเรา ไปงานเค้าก็ยังมี แล้วมาตัดที่งานเรา มันน่าเกลียด” (คนในชุมชน) -“ตอนหลังเริ่มมี เสียงตอบรับว่าดี ไม่ มีการทะเลาะวิวาท กันในงานศพ” -“การรดเกล้าใน งานศพเป็นเรื่อง ความสมัครใจของ	-“ในการประชุม ต้องเอามาอธิบาย กันว่าเจ้าภาพเหลือ เงินเท่าไร ใช้จ่ายไป เท่าไร” (ผู้นำชุมชน บ้านโป่งขวาก)	

มิติของเนื้อหาสาระ ที่มาของสาร	วัฒนธรรมความ เชื่อ/หลักศาสนา	แนวคิดทางสังคม/ มาตรการทางสังคม	เศรษฐกิจ	สุขภาพ
แม่สั้น-ห้างฉัตร (ต่อ)		ปัจเจก” (แกนนำ บ้านส้มป่อย)		
ใหม่พัฒนา-เกาะคา	<p>-“สมัยพ่อแม่ไม่เคยเลี้ยงเหล้าในงานศพ” (คนในชุมชน)</p> <p>-“งานศพบางงานพระสงฆ์จะเข้าก็ไม่ได้ คนเมาไปขวางทาง บางคนเคยเป็นเพื่อนกับพระ ก็ไปโอบหลังโอบไหล่พระ” (แกนนำระดับอำเภอ)</p> <p>-“งานศพไม่ควรกินเหล้าคล้ายเป็นงานฉลอง เพราะมันเป็นงานโสกเศร้า” (คนในชุมชน)</p>	<p>-“การงดเหล้าในงานศพเป็นนโยบายระดับจังหวัดที่ทุกคนควรให้ความร่วมมือ” (แกนนำบ้านนาโป่งหาญ)</p> <p>-“คนเมาเหล้าชอบรบกวนภายในงานทำให้งานไม่เรียบร้อย” (คนในชุมชน)</p> <p>-“การเลี้ยงเหล้าเลี้ยงน้ำอวดลมเป็นเรื่องเลียนแบบคนมีหน้ามีตา คนทุกข้คนยากก็จำเป็นต้องทำให้เหมือนเขา เพราะงานอื่นๆ เขาก็ทำ ” (คนในชุมชน)</p>	<p>-“ไปบ้านคุณผมได้กินเหล้า มาบ้านผมคุณไม่ได้กินเหล้าถ้าไม่อยากเสียเปรียบก็ควรงดเหล้าในงานศพให้เหมือนกันทั้งหมด” (แกนนำบ้านนาโป่งหาญ)</p>	<p>-“แต่ก่อนผู้ชายบางคนมาทำกับข้าวเมาเหล้าด้วย สูบบุหรี่ด้วย ทำกับข้าวไปด้วย มันก็ไม่ดี” (คนในชุมชน)</p> <p>-“เมื่อก่อนจับลื้อจับเกี่ยวขี้ เดี่ยวนี้จับรถมา กินเหล้าแล้วก็เกิดอุบัติเหตุ” (ผู้นำชุมชน)</p>
หัวเสือ-แม่ทะ	<p>-“การดื่มเหล้าเป็นประเพณีที่เคยทำกันมาไม่ควรยกเลิก ” (คนในชุมชน)</p> <p>-“คนอยู่ร่วมกันในชุมชนควรเอื้ออาทรช่วยเหลือคนสูญเสียไม่ใช่ไปซ้ำเติมเค้า” (แกนนำบ้านสามขา)</p>	<p>-“วันนี้เขาเป็นเจ้าภาพ วันหน้าก็จะ เป็นเราที่ต้องเป็นเจ้าภาพ” (แกนนำระดับอำเภอ)</p> <p>-“คนดื่มเหล้าเป็น คนชกลากศฟ ไปป่าช้า ไม่มีคนดื่มเหล้าทำก็ไม่มีใครทำ” (คนในชุมชน)</p> <p>-“เราไปบ้านเค้าก็ไปกินบ้านเค้า พอเค้ามาบ้านเรา เราไม่</p>	<p>-“งานศพเป็นงานที่เจ้าภาพไม่ได้เตรียมตัว” (แกนนำระดับอำเภอ)</p> <p>-“เวลาจัดงานศพ คนที่เป็นเจ้าภาพต้องกั๊กนี้ขี้มสินมาจัด ทำให้เดือดร้อน” (คนในชุมชน)</p> <p>-“การงดเหล้างาน</p>	

มิติของเนื้อหาสาระ ที่มาของสาร	วัฒนธรรมความ เชื่อ/หลักศาสนา	แนวคิดทางสังคม/ มาตรการทางสังคม	เศรษฐกิจ	สุขภาพ
หัวเลี้ยว-แม่ทะ (ต่อ)		เลี้ยง มันก็กระไร อยู่” (คนในชุมชน) -“ความรู้สึกใหม่ๆ มันก็เหมือนถูก บังคับเหมือนกัน” (คนในชุมชน)	ศพทำให้คนจนมี เงินเหลือ”	
เสริมซ้าย-เสริมงาม	-“การเลี้ยงเหล้างาน ศพเป็นสิ่งที่มีมา นาน แต่ก็ไม่ ได้ทำ กันเอกรีก” (คนในชุมชน)	-“เราใช้ใบสมัคร ให้ เป็นไปตามความ สมัครใจ” (แกนนำชุมชน) -“ตัวผมก็สั่งเมียไว้ เลย ถ้าผมตายให้ ทำอาหารจานเดียว เลี้ยง” (ผู้นำชุมชน)	-“คนตายบางคน เป็นคนจน ก่อนตาย ก็ไม่ได้เตรียมเงิน ทองเอาไว้” (ผู้นำชุมชน) -“เรามาช่วยกัน แก้ไข ลดรายจ่าย ช่วยกันลดค่าใช้จ่าย รายจ่ายเท่าใด รายรับเท่าใด” (ผู้นำชุมชน) -“หลังจากงดเหล้า ก็ ปรึกษากันว่า ทำอาหารจานเดียว ทำแบบนี้เงินเหลือ อีก” (ผู้นำชุมชน) -“งานศพของพ่อ ตอนนั้นยังไม่งด เหล้า เสียค่าเหล้า หลายหมื่น” (คนในชุมชน)	
เดินบุรี-เดิน	-“การเลี้ยงเหล้าใน งานศพเป็นสิ่งที่ทำ มานาน งานใด เจ้าภาพมีหน้ามีตา ยิ่งต้องเลี้ยงเหล้า มาก” (คนในชุมชน)	-“การรณรงค์เรื่องนี้ เพราะต้องการเห็น ชุมชนพึ่งกันได้” (ผู้นำชุมชน) -“การดื่มเหล้าใน งานศพทำให้เกิด การทะเลาะวิวาท”	-“เรารณรงค์เพื่อลด ค่าใช้จ่ายเจ้าภาพ เดี๋ยวนี้ประหยัดได้ มาก” (ผู้นำชุมชน / คนในชุมชน)	“การดื่มเหล้าทำให้ เสียสุขภาพ” (แกน นำที่เป็นเจ้าหน้าที่ สาธารณสุข / คน ในชุมชน)

มิติของเนื้อหาสาร ที่มาของสาร	วัฒนธรรมความ เชื่อ/หลักศาสนา	แนวคิดทางสังคม/ มาตรการทางสังคม	เศรษฐกิจ	สุขภาพ
ถิ่นบุรี-ถิ่น (ต่อ)		(ผู้นำชุมชน) -“งานศพของตัวเองก็ ไม่เอาปราสาทศพ ซื้อมดอกไม้แห่งมา จัด” (ผู้นำชุมชน) -“ก็ไม่ได้คิดอะไร เค้าให้งคเรากิ่งด บ้านเราให้งคในงาน ศพ งานอื่นๆ ไม่ได้ ห้าม” (คนในชุมชน)		
แม่ปุ-แม่พริก	-“การดื่มเหล้ามีมา นาน เพื่อขอบคุณผู้ ที่มาอยู่เป็นเพื่อน ศพ” (คนในชุมชน)	-“หมู่บ้านเรารณรงค์ ต้องขออภัยแขกต่าง บ้าน แต่เราไม่เลี้ยง เหล้าในงานศพ” (ผู้นำชุมชน) -“เดี๋ยวนี้ ถ้าใคร เลี้ยงเหล้า เค้าจะจับ เลย ปรับเลย” (คนในชุมชน)	-“การดื่มเหล้าทำให้ สิ้นเปลือง” (ผู้นำชุมชน) -“แต่ก่อนจัดงานศพ ต้องไปกู้ยืมเงินที่อื่น เดี๋ยวนี้เห็นแล้วว่าดี ขึ้น” (คนในชุมชน)	-“การดื่มเหล้าทำ ให้เสียสุขภาพ” (แกนนำที่เป็น เจ้าหน้าที่ สาธารณสุข) -“การดื่มเหล้าทำ ให้เกิดอุบัติเหตุ” (ผู้นำชุมชน)

ตารางที่ 9.1: แสดงที่มาของสาร และประเภทของสารจำแนกตามมิติด้านต่างๆ

ข้อมูลจากตารางที่ 9.1 แสดงให้เห็นว่ามิติของเนื้อหาสารที่ได้รับการเน้นย้ำมากที่สุดจากผู้ส่งสารทุกฝ่ายก็คือมิติด้านเศรษฐกิจ แสดงว่าในกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลโครงการงานศพงดเหล้า สารที่เน้นย้ำมิติด้านเศรษฐกิจมีความสำคัญทั้งในแง่ปริมาณและผลกระทบ (impact) ต่อการรับรู้ของผู้รับสาร เพราะในปัจจุบันปัจจัยด้านเศรษฐกิจหรือปัญหาปากท้องเป็นประเด็นที่ส่งผลกระทบต่อทุกภาคส่วนในสังคม มิติเชิงเศรษฐกิจจึงถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นประเด็นหลักในการสื่อสาร ทั้งที่เป็นเหตุผลสำคัญของการโน้มน้าวและการยอมรับในตัวโครงการ

ในอีกด้านหนึ่ง มิติของสารด้าน แนวคิดทางสังคม/มาตรการทางสังคม รวมถึงวัฒนธรรมความเชื่อ/หลักศาสนาที่ปรากฏให้เห็นในสารที่หลายฝ่ายนำเสนอ มิตินี้เป็นมิติที่สะท้อนภาพโครงสร้างสังคมและความเป็นชุมชนเครือญาติของหมู่บ้านล้านนาซึ่งมีประเพณีวัฒนธรรมที่ให้

ความสำคัญกับการต้อนรับแขกหรือ การรักษาหน้าตาของเจ้าบ้าน อีกทั้งความคิดเห็นของญาติมิตร ตลอดจนเพื่อนบ้าน และมาตรการทางสังคมของชุมชนยังคงมีอิทธิพลสูงต่อปัจเจก

อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า มิติด้านวัฒนธรรมความเชื่อทางพุทธศาสนานั้นได้รับความสนใจน้อยลง ผู้สังสารที่ยังคงให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างข้อห้ามทางศาสนากับการดื่มเหล้าในงานศพโดยมากก็คือพระสงฆ์ ในขณะที่ฆราวาสไม่เห็นความสำคัญของประเด็นดังกล่าวมากเท่าที่ควร เช่นเดียวกันกับมิติด้านสุขภาพ ที่ไม่ได้รับการเน้นย้ำในสารว่าด้วยการงดเหล้าในงานศพมากนัก กรณีนี้ อาจเป็นเพราะในสังคมของพื้นที่วิจัย การดื่มเหล้าเป็นวิถีปกติในวาระโอกาสต่างๆ อยู่แล้ว เพราะฉะนั้น ผู้สังสารอาจมองว่าการยกประเด็นสุขภาพมาเป็นสาระสำคัญในสารก็ไม่น่าจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากนัก เพราะถึงแม้ว่าจะไม่ดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพ แต่ก็ยังคงมีการดื่มเหล้าในวาระโอกาสอื่นๆ อยู่ดี จึงไม่สามารถควบคุมปัจจัยด้านสุขภาพได้

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าถึงแม้สารที่เน้นมิติเชิงเศรษฐกิจจะมีผลกระทบมากต่อผู้รับสาร แต่อาจสร้างผลกระทบได้ในระยะสั้น (short-term impact) แต่ไม่ใช่ในระยะยาว ทั้งนี้ก็เนื่องจากหากเวลาใดที่สภาพเศรษฐกิจโดยรวมของชุมชนดีขึ้น ผู้คนก็อาจหวนกลับไปดื่มเหล้าในงานศพได้ไม่ยาก เพราะ ฉะนั้นประเด็นที่ควรทำการศึกษาต่อในอนาคตก็คือ การหาแนวทางการเน้นย้ำสารที่ให้ความสำคัญของมิติอื่นๆ ควบคู่กันไป เช่นมิติด้านสุขภาพและด้านวัฒนธรรมความเชื่อ เพราะมิติด้านสุขภาพและวัฒนธรรมความเชื่อนั้น แม้จะต้องใช้เวลาในการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนวิถีคิดและพฤติกรรม แต่หากทำได้สำเร็จจะสามารถสร้างผลกระทบได้ในระยะยาว (long-term impact) ให้กับกลุ่มผู้รับสารได้มากกว่า

ข้อสังเกตประการสุดท้ายเกี่ยวกับสารที่ปรากฏในโครงการงานศพงดเหล้าจากภาคส่วนต่างๆ นั้น จะเห็นได้ว่าปรากฏทั้งประเด็นเชิงเหตุผล (เศรษฐกิจ สุขภาพ ความถูกต้องเหมาะสมตามกาลเทศะและหลักศาสนา) และประเด็นเชิงอารมณ์ความรู้สึก (ความสงสาร ความเห็นอกเห็นใจ การรักษามิตรภาพ ความเป็นหมู่พวกเดียวกัน) ควบคู่กันไป ประเด็นนี้สะท้อนว่าในการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายของเหล้าในครั้งนี้ จำเป็นต้องใช้สารจากทั้งสองแง่มุม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การที่เรื่อถอนมายาคติของเหล้าในความรับรู้ของผู้คนนั้น สารที่มีประเด็นเชิงอารมณ์ความรู้สึกจะสามารถส่งผลกระทบไปถึงระดับอารมณ์และทัศนคติของผู้รับสารได้มาก

3. ช่องทางการสื่อสาร (channel) จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่าช่องทางการสื่อสารที่ใช้ในกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จของโครงการงานศพงดเหล้านี้มีหลายช่องทาง จากการวิเคราะห์ ทำให้สามารถลำดับความสำคัญของช่องทางการสื่อสารเหล่านี้ได้ตามลำดับ ได้แก่ สื่อเวทีชุมชน สื่อบุคคล สื่อเฉพาะกิจ สื่อกิจกรรมพิเศษ และสื่อการแสดงพื้นบ้าน โดยมีสาระสำคัญของช่องทางการสื่อสารแต่ละประเภทดังนี้

3.1 สื่อเวทีชุมชน สื่อเวทีชุมชนเป็นช่องทางการสื่อสารหลักที่สำคัญที่สุดของการขยายผลโครงการงานศพดเหล่า เพราะมีบทบาทหน้าที่เป็น ทั้งช่องทางการกระจายและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารของโครงการ รวมทั้งเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อการรวมตัวของคนในชุมชนเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน ทำข้อตกลงและ หาแนวทางการผลักดันโครงการในพื้นที่ของตน มีทั้งสองระดับ ทั้งเวทีชุมชนระดับตำบลและเวทีชุมชนระดับหมู่บ้าน ทั้งนี้ เวทีชุมชนระดับตำบล จะมีขนาดใหญ่กว่าเพื่อรองรับตัวแทนจากหมู่บ้านต่างๆ มีศักยภาพในการประชาสัมพันธ์และสร้างการรับรู้เกี่ยวกับโครงการงานศพดเหล่าในวงกว้างในเบื้องต้น แต่การสร้างความเข้าใจร่วมกันของคนในชุมชนจนนำไปสู่ข้อตกลงร่วมกันต้องใช้ใช้ที่ชุมชนระดับหมู่บ้านซึ่งมีขนาดเล็กกว่าเหมาะสำหรับการแลกเปลี่ยนถกเถียงเพื่อนำไปสู่การตัดสินใจร่วมกันของชุมชนในการดำเนินโครงการ เพราะฉะนั้นขนาด (size) ของเวทีชุมชนจึงเป็นตัวแปรสำคัญที่ตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารที่แตกต่างกันออกไป

3.2 สื่อบุคคล สื่อบุคคลมีบทบาทหน้าที่หลักในการกระตุ้นให้เกิดความสนใจในตัวโครงการ จุดประกายความคิด รวมไปถึงการสร้างความเข้าใจร่วมกันถึงเหตุผลและความจำเป็นของการดเหล่าในงานศพ สื่อบุคคลที่สำคัญในการสื่อสารเพื่อขยายผลประกอบด้วย

1) **นายชาญ อุทธิยะ** นายชาญมีบทบาทเป็นทั้งผู้ประสานงานสถาบันแสนพะหลู ผู้ประสานหรือเชื่อมโยงระหว่างฝ่ายต่างๆ ในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าระดับจังหวัด ในขณะเดียวกัน ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่านายชาญยังมีฐานะเป็นสื่อบุคคลที่สำคัญของการขยายผลโครงการงานศพดเหล่าด้วย

คุณสมบัติเฉพาะตัวที่โดดเด่นของนายชาญคือการพัฒนาตนเองจากการทำงานการเมืองท้องถิ่นในระดับหมู่บ้าน และการเป็นนักวิจัยชาวบ้าน ในการทำงานวิจัยของชุมชนบ้านสามขา อ.แม่ทะ จ.ลำปาง เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2543 ก่อนหน้านี้นายอื่นแก้วจะทำโครงการงานศพดเหล่าในชุมชนบ้านดงในปี พ.ศ.2545 มาสู่บทบาทของการเป็นผู้ประสานงานโครงการที่เคลื่อนงานระดับจังหวัด ด้วยเหตุนี้ นอกจากจะมีฐานข้อมูลเกี่ยวกับท้องถิ่นในระดับลึกในฐานะคนใน มีทุนวัฒนธรรมด้วยความเป็นคนลำปางแต่กำเนิด พูดภาษาถิ่นในชีวิตประจำวัน และ ในขณะเดียวกัน นายชาญก็มีทุนความรู้เรื่องการทำงานเชิงกระบวนการ แนวคิดการทำวิจัย และการติดตามงานอย่างเป็นระบบ จึงสามารถสื่อสารอย่างเข้าถึงได้กับบุคคลหลายฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้านทั่วไป เจ้าหน้าที่ภาครัฐ ไปจนถึง เจ้าหน้าที่ของ สกว. หรือ สสส. ซึ่งมีผลอย่างยิ่งต่อความสำเร็จในการขับเคลื่อนโครงการ

จากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัยในการศึกษาการประชุม การจัดเวทีชุมชนของสถาบันแสนพะหลูในพื้นที่ต่างๆ ทั่วจังหวัดลำปาง ในฐานะที่เป็นสื่อบุคคล นายชาญมีกลยุทธ์การสื่อสารที่น่าสนใจหลายประการ ได้แก่ การเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างเท่าเทียม การอ่อนน้อมถ่อมตน การใช้คำคล้องจอง คำพังเพย สุภาษิตของท้องถิ่น และหลักศาสนา

ก. การเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างเท่าเทียม เช่น
 “ต่อกรณีที่เรารู้จักกันมา ผมอยาก จะเริ่มจากพี่ชายข้างๆ ผม พี่ชายยุทธ ช่วย
 เปิดประเด็นหน่อยนะครับว่า คิดอย่างไร เพราะผมไม่ใช่คนบ้านนี้ สถานการณ์จัดงานศพรุนแรง
 อย่างไร อดีตเป็นอย่างไร ” (ชาญ อุทธิยะ, **สนทนากลุ่ม** เวทีชุมชน อ.เถิน, 2 เมษายน 2552)

“วันนี้สิ่งที่ผมอยาก จะขอจากพี่น้อง ถ้าเห็นคิ้ว ยก็สนับสนุนที่ แต่ถ้าไม่เห็น
 ด้วยช่วยอธิบายเหตุผลหน่อยว่าเพราะอะไร” (ชาญ, **สนทนากลุ่ม** เวทีชุมชน อ.เถิน, 2 เมษายน 2552)

ข. การแสดงความอ่อนน้อมและแสดงตัวให้เห็นว่าเป็นผู้ไม่มีอำนาจ เช่น
 “คนตัวเล็กๆ อย่างผมไม่มีอำนาจ ไม่มีตำแหน่งอะไร ได้แต่เอาสิบนิ้วพนมเข้า
 ไปคุยกับพี่น้องชาวบ้านให้ร่วมกันเปลี่ยนแปลงเพื่อสังคม แบ่งดีไว้หื้อลูก แบ่งถูกไว้หื้อหลาน ”
 (ชาญ, **สนทนากลุ่ม** เวทีชุมชน อ.เถิน, 2 เมษายน 2552)

ค. การใช้คำคล้องจอง สำนวน คำพังเพย สุภาษิตของท้องถิ่นในการสื่อสาร
 เพื่อเข้าถึงจิตใจของผู้ฟังซึ่งเป็นคนท้องถิ่น เช่น
 “แบ่งดีไว้หื้อลูก แบ่งถูกไว้หื้อหลาน ” (มีความหมายว่าการวางรากฐานที่ดี
 ให้กับคนรุ่นหลังในอนาคต)

“ตักคำเป็นไค่หัว ตักคำตัวไค่ให้ ” (มีความหมายว่า เวลาได้ยินความทุกข์ความ
 ไม่สบายใจของผู้อื่น เราอาจรู้สึกขบขัน แต่พอถึงสถานการณ์ของตนเอง จึงจะรู้สึก ว่า ความทุกข์
 เหล่านั้นเป็นเช่นไร)

“อุ้ก้นล่ง สังกันปอง ” (มีความหมายว่าการเห็นดีเห็นงาม เห็นไปในทิศทาง
 เดียวกัน)

ง. การใช้แนวคิดทางพุทธศาสนา มาโนมน้ำผู้ฟัง เช่น
 “แต่ถ้าเอาความหมายงานศพมาตั้ง งานศพก็คือการอุทิศกุศล ไปให้กับคนตาย
 แต่เวลามีคนตาย คำถามแรกคือเหล้า บ้านใครอร่อย คำถามที่สองคือหมู่บ้านใครมี งานศพนี้เป็น
 งานที่หมูที่วัวตายตาม ซึ่งถ้าว่าตามหลักพุทธศาสนาแท้ๆ แล้วพวกเราคงต้องไปชดใช้กันอีกเยอะ
 คนที่ตายต้องไปชดใช้ให้หมูให้ไก่ให้วัวอีก แล้วเจตนาที่ตั้งใจอุทิศให้คนตายนี้มัน ได้บุญหรือบาป
 กันแน่” (ชาญ, **สนทนากลุ่ม** เวทีชุมชน อ.เถิน, 2 เมษายน 2552)

2) นายอินแก้ว เรือนปานันท์ นายอินแก้วมีบทบาทเป็นสื่อบุคคลที่สำคัญอีกคน
 หนึ่งของโครงการงานศพงดเหล้า นอกจากนี้ ยังเป็นเสมือน “สัญลักษณ์” ของความสำเร็จที่เกิดขึ้นที่

บ้านคงซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่มีชีวิต สามารถสัมผัสได้ พุคคฺ ยชกถามได้ เกณฑ์ของชุมชนต่างๆ ที่ขับเคลื่อน โครงการงานศพจดเหล่าในจังหวัดลำปางโดยส่วนมาต่างรู้จักนายอื่นแก้วทั้งสิ้น เนื่องจากนายอื่นแก้วจะสละเวลาส่วนตัวออกเดินสายร่วมเวทีประชาคมในพื้นที่ต่างๆ มากเท่าที่ทำได้ ในฐานะที่เป็นผู้ส่งสารและสื่อบุคคลที่สำคัญอีกคนหนึ่งของโครงการ

จากการที่ได้ติดตามและสังเกตการณ์ในเวทีต่างๆ ของโครงการงานศพจดเหล่า ผู้วิจัยพบว่าในหลายเวทีที่นายอื่นแก้วเป็นวิทยากรนั้น ผู้ฟังส่วนมากจะให้ความสนใจการนำเสนอของนายอื่นแก้ว เนื่องจากนายอื่นแก้วจะสื่อสารอย่างเป็นกันเอง ใช้ภาษาถิ่น บอกเล่าจากประสบการณ์ตรงพร้อมทั้งถ่ายทอดความรู้สึกของตนเองลงไปด้วย นอกจากนี้ นายอื่นแก้วยังใช้เรื่องเล่าเพื่อ โน้มน้าวใจผู้ฟัง ซึ่งเรื่องเล่าที่นายอื่นแก้วใช้ถ่ายทอดบ่อยครั้งก็คือเรื่องของสองสามีภรรยาในชุมชนบ้านคงที่ต้องอพยพไปทำงานที่กรุงเทพฯเพื่อหาเงินไปชดใช้หนี้จากการจัดงานศพให้พ่อแม่ของสามีที่เสียชีวิตในเวลาไล่เลี่ยกัน จากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัย พบว่าทุกครั้งที่นายอื่นแก้วเล่าเรื่องนี้ให้ผู้ที่เข้าร่วมเวทีในแต่ละพื้นที่ได้ฟัง ผู้ฟังส่วนใหญ่จะนั่งฟังด้วยความสนใจและสะเทือนใจ นอกจากนี้ ยังพบอีกว่าผู้ฟังบางคนยังมีการนำเรื่องเล่าดังกล่าวมาผลิตซ้ำอีกในภายหลัง โดยถ่ายทอดให้กับคนอื่นๆ ในชุมชนที่ไม่ได้มีโอกาสเข้าร่วมเวทีเดียวกับตน ได้รับทราบ

นอกเหนือจากการนำเสนอโดยการถ่ายทอดประสบการณ์โดยใช้ภาษาที่เรียบง่ายแล้ว นายอื่นแก้วเองก็ได้ใช้เทคนิคการวิเคราะห์ผู้รับสารในการสื่อสารแต่ละครั้งด้วย ทั้งนี้ การวิเคราะห์ดังกล่าวเพื่อประเมินความสนใจของผู้ฟังและเป็นปัจจัยชี้แนะว่าการขับเคลื่อนโครงการควรสื่อสารไปยังบุคคลใด จึงมีแนวโน้มที่จะประสบความสำเร็จ

“ถ้าไปพูดที่ไหนแล้วคนเค้าสนใจอยากทำแท้ง เค้าจะซักเค้าจะถามดู อยู่那儿แล้ว ว่าทำยังไง ชั้นที่หนึ่งทำยังไง ชั้นที่สองทำยังไง ถ้าคนที่ฟังเฉยๆ ไม่สนใจว่าเริ่มทำยังไง จบลงเป็นยังไง อย่างนั้นไม่เอาจริงหรือ” (อื่นแก้ว เรือนปานันท์, สัมภาษณ์, 23 กันยายน 2552)

3.3 สื่อเฉพาะกิจ สื่อเฉพาะกิจทำบทบาทหน้าที่หลักเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ซึ่งเป็นสื่อประชาสัมพันธ์ข้อมูลข่าวสารของโครงการ ตอกย้ำสารณมติของชุมชน กระตุ้นเตือนให้เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ และที่สำคัญเป็นสัญลักษณ์เพื่อสร้างอัตลักษณ์กลุ่มในฐานะชุมชนตลอดเหล่าในงานศพของชุมชนต่างๆ สื่อเฉพาะกิจที่สร้างสรรค์ขึ้นในโครงการงานศพจดเหล่าในพื้นที่ต่างๆ มีหลายประเภท ได้แก่ ป้ายไหว้หน้าศพ สติ กเกอร์ ป้ายประชาสัมพันธ์โครงการ บอร์ดนิทรรศการ พวงหรีด เอกสารสิ่งพิมพ์ และแผ่นซีดีรอม ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) ป้ายไหว้หน้าศพ เป็นป้ายที่มีข้อความสำหรับไหว้ศพ แต่จะเพิ่มข้อความระบุว่าเจ้าภาพของงานศพดังกล่าวได้เข้าร่วมในโครงการจดเหล่าในงานศพ ดังภาพที่ 9.29 หน้า 486

ภาพที่ 9.29: ป้ายไหว้หน้าศพของ ต.หลวงใต้ อ.งาว

2) **สติ๊กเกอร์** เป็นสื่อที่จัดทำขึ้นเฉพาะในบางพื้นที่ ได้แก่ อ.งาว เนื้อหาภายในสติ๊กเกอร์ มีข้อความเชิญชวนให้ร่วมกันงดเหล้า คือ “ครอบครัวสวดใส่ ร่วมใจงดเหล้า บ้านเราน่าอยู่” ซึ่งในกรณีของ อ.งาว นั้น ประโยชน์หลักของสติ๊กเกอร์คือการเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงให้ทราบว่าครัวเรือนใดเข้าร่วม โครงการงานศพงดเหล้าบ้าง เนื่องจากใช้วิธีให้แต่ละครัวเรือนสมัครด้วยความสมัครใจ ประโยชน์รองลงมา ก็คือเป็นการเชิญชวนและตอกย้ำให้คนในชุมชนร่วมกันงดเหล้าในพิธีกรรมงานศพ ดังภาพที่ 9.30

ภาพที่ 9.30: สติ๊กเกอร์ติดเสาบ้าน เป็นสัญลักษณ์แสดงการเข้าร่วมโครงการ

5) **ป้ายประชาสัมพันธ** เป็นป้ายเพื่อประกาศสถานภาพของพิธีกรรมงานศพ ว่าเป็น “งานศพปลอดเหล้า” หรือ ป้ายประชาสัมพันธอีกแบบหนึ่งคือป้ายประกาศสถานภาพของชุมชน ว่าเป็น “ชุมชนซึ่งงดเหล้าในพิธีกรรมงานศพ” ที่มาของป้ายประชาสัมพันธเหล่านี้ มีที่มาจากสองทาง ได้แก่ ป้ายประกาศสถานภาพของชุมชน จะเป็นป้ายที่ชุมชนได้รับจากหน่วยงานปกครองระดับจังหวัด ซึ่งมีข้อความว่า “จังหวัดลำปาง ขอประกาศว่า อำเภอ / ตำบล / หมู่บ้าน เป็นอำเภอ / ตำบล / หมู่บ้านปลอดเหล้าและการพนันในงานศพ ประจำปี ...” สำหรับป้ายประกาศสถานภาพของ

พิธีกรรมงานศพนั้น เป็นป้ายที่ชุมชนจัดทำขึ้นเอง โดยส่วนใหญ่มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน คือการขอกฎ
 แยกผู้มาร่วมงาน และแจ้งให้ทราบว่าเจ้าภาพงานศพดังกล่าว เข้าร่วมโครงการงานศพงดเหล้า ดัง
 ภาพที่ 9.31

ภาพที่ 9.31: ป้ายประกาศอีกแบบหนึ่งของพิธีกรรมงานศพงดเหล้า

6) บอร์ดนิทรรศการ เป็นบอร์ดนิทรรศการที่จัดทำขึ้นในงานมหกรรมงดเหล้าใน
 งานศพ จังหวัดลำปาง โดยแต่ละชุมชนที่ตัวแทนของแต่ละอำเภอจัดขึ้น เพื่อนำเสนอข้อมูลบาง
 ส่วนเกี่ยวกับความเป็นมาของโครงการ วิธีการขับเคลื่อนงานในพื้นที่ และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น โดยมีภาพ
 การทำกิจกรรมในแต่ละพื้นที่ประกอบในบอร์ดนิทรรศการ ดังตัวอย่างในภาพที่ 9.32

ภาพที่ 9.32: บอร์ดนิทรรศการของอำเภอางาวที่นำมาจัดแสดงในงานมหกรรมงดเหล้า
 ในงานศพ

7) พวงหรีด เป็นสื่อเฉพาะกิจอีกชนิดหนึ่งในโครงการงานศพงดเหล้า ภาพรวมโดยทั่วไปไม่ได้แตกต่างจากพวงหรีดที่ใช้ในพิธีกรรมงานศพโดยทั่วไปแต่อย่างใด เพียงแต่ข้อความที่ติดบนพวงหรีดจะระบุว่าเป็นพวงหรีดที่สนับสนุน โดยแกนนำผู้ขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าในแต่ละพื้นที่ ดังภาพที่ 9.33

ภาพที่ 9.33: พวงหรีดของโครงการงานศพงดเหล้า

8) เอกสารสิ่งพิมพ์ เอกสารสิ่งพิมพ์เป็นสื่อที่แกนนำในบางพื้นที่จัดทำขึ้น จากการเก็บรวบรวมของผู้วิจัย พบว่าแกนนำ ค.หลวงใต้ อ.งาว ได้จัดทำหนังสือเล่มเล็ก “แนวทางการจัดงานศพ” ซึ่งเป็นสิ่งพิมพ์ขนาด 4 X 5.5 นิ้ว จำนวน 14 หน้า และต่อมาได้มีการเผยแพร่ไปยังพื้นที่อื่นๆ จนเกิดการนำไปปรับประยุกต์ใช้ในบางพื้นที่ เช่น อ.เสริมงาม เนื้อหาภายในประกอบด้วย ขั้นตอนการเตรียมงานศพที่สำคัญ ตั้งแต่การอบน้ำศพ การสวดอภิธรรม การนำศพลงจากบ้าน ไปจนถึงการเผาศพ รวมถึงการจัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ที่สำคัญประกอบพิธี เช่น ขันขอมมาศ ขันหลวง ขันธรรม ขันสวด รวมไปถึงการนำเสนอรายการอาหารสำหรับเลี้ยงแขก ซึ่งมีทั้งหมด 6 ลำรับให้เลือกตามความเหมาะสมสำหรับเจ้าภาพ พร้อมประมาณการค่าใช้จ่ายที่ลดหลั่นกันมา ตั้งแต่สำหรับชุดแรก ซึ่งเป็นข้าวอาหาร 3 อย่าง และขนมหวาน ราคา 13,780 บาท จนถึงสำหรับชุดที่ 6 ซึ่งเป็นข้าวผัด ราคา 3,800 บาท ดังที่ผู้วิจัยได้นำมายกเป็นตัวอย่างประกอบด้านล่างนี้

สำหรับอาหารชุดที่ 6

ข้าวผัด	- ข้าว 50 กิโลกรัมๆ ละ 26 บาท	เป็นเงิน 1,300 บาท
-	หมู 20 กิโลกรัมๆ ละ 80 บาท	เป็นเงิน 1,600 บาท
-	ไข่ 200 ฟองๆ ละ 3 บาท	เป็นเงิน 600 บาท
-	เครื่องปรุง	เป็นเงิน 300 บาท
	รวมเป็นเงินทั้งสิ้น	3,800 บาท

9) **แผ่นซีดีรอม** แผ่นซีดีรอมเป็นสื่อสมัยใหม่ที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า ทั้งนี้ จากจุดเริ่มต้นของชุมชนบ้านดงซึ่งได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในการทำโครงการงานศพดเหล่า ต่อมา เมื่อโครงการประสบความสำเร็จ ทาง สกว. จึงได้จัดทำแผ่นซีดีรอมเผยแพร่เรื่องราวของชุมชนบ้านดง ภายในมีเนื้อหาเกี่ยวกับที่มาและกิจกรรมของโครงการงานศพดเหล่าที่ชุมชนบ้านดงดำเนินการในระหว่าง พ.ศ. 2545-2546 ภาพบรรยากาศจำลองการประชุมภายในชุมชน ทิศนะและความคิดเห็นของกลุ่มแกนนำ รวมถึงชาวบ้านคนอื่นๆ ในชุมชนเกี่ยวกับโครงการและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น (เนื้อหาภายในยังไม่ครอบคลุมถึงการทำโลงศพและปราสาทศพซึ่งเกิดขึ้นในภายหลัง) เมื่อสถาบันแสนพระยาพยายามขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าในพื้นที่ต่างๆ โดยเริ่มต้นจากการทำเวทีชี้แจงและความเข้าใจ ก็ได้อาศัยแผ่นซีดีรอมของชุมชนบ้านดงเป็นสื่อ ต่อมา เมื่อการขยายผลในพื้นที่อื่นๆ เริ่มบังเกิดผล สถาบันแสนพระยา ก็ได้จัดทำซีดีรอมเพิ่มเติมเพื่อประชาสัมพันธ์เผยแพร่ด้วย(เนื้อหาภายในใกล้เคียงกับซีดีรอมของชุมชนบ้านดง แต่เป็นพื้นที่นำร่องแห่งอื่น) จากการสังเกตการณ์ของผู้วิจัย พบว่าการใช้วีซีดีนำเสนอ นั้น ทำให้ผู้เข้าร่วมในเวทีเกิดความสนใจ เพราะ เป็นสื่อที่มีทั้งภาพและเสียง และผู้ชมสามารถรับรู้ถึงเรื่องราว เหตุการณ์ หรือบรรยากาศต่างๆ ที่ปรากฏในวีซีดีได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 9.34: บรรยากาศการทำเวทีชี้แจงโครงการงานศพดเหล่าที่ อ.เดิน โดยใช้สื่อวีซีดีประกอบ

3.4 **สื่อกิจกรรมพิเศษ** สื่อกิจกรรมพิเศษ (event) เป็นช่องทางสื่อสารขนาดใหญ่ที่สุดของโครงการงานศพดเหล่า มีลักษณะเด่นคือการเป็นพื้นที่สาธารณะขนาดใหญ่ที่รองรับคนจำนวนมาก พร้อมทั้งนำเสนอกิจกรรมที่หลากหลายในคราวเดียวกัน แต่ก็มีข้อจำกัดที่ไม่สามารถจัดได้บ่อยครั้งเพราะใช้งบประมาณสูง บทบาทที่เด่นชัดของสื่อกิจกรรมพิเศษคือการทำหน้าที่เป็นช่องทางในการสร้างภาคีเครือข่าย ก่อให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างภาครัฐและภาคประชาชน และระหว่างชุมชนต่อชุมชน รวมทั้งเป็นช่องทางในการติดตามประเมินผลโครงการได้อีกด้วย

กิจกรรมพิเศษที่จัดขึ้นในระดับจังหวัดคืองานมหกรรมงดเหล้าในงานศพ จังหวัดลำปาง วันที่ 18-19 กันยายน พ.ศ.2552 ซึ่งผู้วิจัยได้เข้าสังเกตการณ์กิจกรรมดังกล่าวตลอดระยะเวลา 2 วัน โดยงานดังกล่าวเป็นงานใหญ่ มีผู้เข้าร่วมประมาณ 400 คน ส่วนใหญ่เป็นชาว จ.ลำปาง และบางส่วนเป็นภาคีที่ร่วมรณรงค์งดการดื่มเหล้าจากจังหวัดอื่นๆ ในภาคเหนือ ได้แก่ จ.น่าน จ.เชียงราย จ.เชียงใหม่ และ จ.แม่ฮ่องสอน สถานที่จัดงานคือโรงแรมลำปางเวียงทอง

กิจกรรมในวันแรกประกอบด้วยการนำเสนอผลการดำเนินงานของแต่ละอำเภอ โดยรูปแบบการนำเสนอประกอบด้วยการจัดบอร์ดนิทรรศการ การพูดคุย และการแสดงสื่อพื้นบ้าน (จ้อยซอ) ซึ่งบรรยากาศภายในงานเป็นไปด้วยความสนุกสนาน ไม่เคร่งเครียด ในช่วงบ่าย เป็นการแสดงตลกของสวดไชยแห่โบประกาศ (งดเหล้าในงานศพ) ซึ่งเป็นการแสดงของนักเรียนในท้องถิ่น หลังจากนั้นพัฒนากร อ.วังเหนือ ซึ่งเป็นหนึ่ง ในคณะทำงานระดับจังหวัดได้นำเสนอภาพรวมการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าของจังหวัด ในช่วงท้าย มีการมอบป้ายประกาศการเป็นพื้นที่ปลอดเหล้าและการพนันในงานศพ ตั้งแต่ระดับหมู่บ้าน ตำบล ไปจนถึงระดับอำเภอ ซึ่งในครั้งนี้ มีอำเภอที่สามารถประกาศได้ 1 อำเภอ คือ อ.งาว และการมอบเกียรติบัตรเชิดชูเกียรติให้กับผู้ที่มีส่วนผลักดันโครงการงานศพงดเหล้า

ภาพที่ 9.35: ผู้ขับเคลื่อนโครงการรับมอบป้ายประกาศ

กิจกรรมในวันที่สอง เป็นการเปิดเวทีแลกเปลี่ยนและระดมความคิดเห็นระหว่างแกนนำและภาคีเครือข่ายจากพื้นที่ต่างๆ ในภาคเหนือ ซึ่งในวันนี้จำนวนผู้เข้าร่วมลดลง เหลือประมาณ 80 คน แต่เป็นกลุ่มผู้นำในการขับเคลื่อนโครงการเป็นหลัก บรรยากาศของการพูดคุยเป็นกันเอง แต่เนื้อหาของ การพูดคุยมีความเข้มข้น ประเด็นที่แลกเปลี่ยนส่วนใหญ่เป็นการถ่ายทอดประสบการณ์ในการดำเนินงานของแต่ละพื้นที่ ปัญหาอุปสรรคที่พบเจอ รวมถึงแนวทางแก้ไขปัญหา และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น โดยผู้ดำเนินรายการได้ชักชวนให้แกนนำในพื้นที่ๆ ประสบความสำเร็จในการ

ดำเนินงานเป็นผู้ถ่ายทอดประสบการณ์ให้กับแกนนำส่วนอื่นๆ นอกจากนี้ จะมีผู้รับทำหน้าที่เขียนแผนภาพความคิด (mind map) เพื่อสรุปภาพรวมของประเด็นที่ได้แลกเปลี่ยนกันไว้ด้วย

ภาพที่ 9.36: บรรยากาศเวทีแลกเปลี่ยนความคิดเห็นงานมหกรรมงดเหล้าในงานศพ

3.5 สื่อการแสดงพื้นบ้าน สื่อพื้นบ้านที่เข้ามาบิบทบาทเสริมในการจัดกิจกรรมก็คือ สื่อคำวซอและการแสดงดนตรีพื้นเมือง เป็นสื่อที่สามารถผลิตเนื้อหาที่สอดคล้องกับประเด็นได้โดยตรง เช่น ในงานมหกรรมงดเหล้าในงานศพ มีชาวบ้านจากพื้นที่ต่างๆ มาแสดงคำวซอ โดยเนื้อหาระบุถึงความรู้สึกที่ได้ร่วมโครงการและการมีโอกาสดได้พบปะแลกเปลี่ยนกับผู้เข้าร่วมโครงการคนอื่นๆ อย่างไรก็ดี ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า ทั้งที่ สื่อการแสดงพื้นบ้านนั้นนับเป็นสื่อที่มีศักยภาพในการกระตุ้นความสนใจจนนำไปสู่การรับรู้ได้สูง เนื่องจากเป็นการผสมผสานระหว่างสาระและบันเทิง และสามารถเชื่อมร้อยผู้คนทุกเพศทุกวัยให้เข้ามามีส่วนร่วมได้ง่ายขึ้น แต่ก็พบสื่อการแสดงพื้นบ้านเฉพาะในบางชุมชนและในการจัดกิจกรรมพิเศษเท่านั้น จึงตั้งข้อสันนิษฐานว่าอาจเกิดจากข้อจำกัดทั้งในแง่ของผู้ส่งสารและผู้รับสารที่ลดน้อยลงทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ

ภาพที่ 9.37: การแสดงจ้อยซอของผู้สูงอายุ

4. ผู้รับสาร (receiver) การวิเคราะห์ผู้รับสารของการสื่อสารเพื่อขยายผลโครงการงานศพจดเหล่าจำเป็นต้องวิเคราะห์ผู้รับสารตามรูปแบบของการสื่อสารที่เกิดขึ้นจริง ทั้งนี้ เนื่องจากในการขยายผลโครงการนั้นได้ใช้การสื่อสารหลายรูปแบบ ซึ่งมีผู้รับสารทั้งที่เหมือนและแตกต่างกัน ดังนี้

4.1 ผู้รับสารในการประชุมเชิงนโยบาย การประชุมเชิงนโยบายเพื่อขยายผลโครงการงานศพจดเหล่าส่วนใหญ่เป็นการจัดขึ้นโดยจังหวัดร่วมกับสถาบันเสนาะพญา ด้วยเหตุนี้ ผู้รับสารในการประชุมเชิงนโยบายจึงเป็นหัวหน้าหน่วยงานราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการงานศพจดเหล่า เช่น เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง ตำรวจ เจ้าหน้าที่ด้านสาธารณสุข เจ้าหน้าที่ด้านการพัฒนาสังคม เจ้าหน้าที่ของหน่วยงานทางศาสนา และเจ้าหน้าที่ของสถาบันเสนาะพญา ในด้านของชุมชนนั้น ผู้รับสารที่จะได้เข้าร่วมการประชุมเชิงนโยบายก็คือผู้นำชุมชน ทั้งเจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน แต่คนทั่วไปในชุมชนจะไม่มีโอกาสเป็นผู้รับสารในการประชุมเชิงนโยบาย

4.2 ผู้รับสารในการจัดเวทีชี้แจงโครงการ การจัดเวทีชี้แจงโครงการงานศพจดเหล่า เป็นเวทีที่สถาบันเสนาะพญาจะร่วมกับแกนนำของแต่ละพื้นที่นำร่องจัดขึ้น (แกนนำในโครงการนี้ส่วนมากเป็นผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และพระสงฆ์) เป็นเวทีในระดับตำบลหรืออำเภอ ด้วยเหตุนี้ ผู้รับสารในการจัดเวทีชี้แจงโครงการจึงมีทั้งข้าราชการ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน แกนนำชุมชนในระดับท้องถิ่น (ผู้นำตามธรรมชาติ / อสม. / ประธานกลุ่มแม่บ้าน / มัคทายก) ตัวแทนชาวบ้านซึ่งได้รับการเชิญให้มาเข้าร่วม หรือชาวบ้านผู้ที่เกิดความสนใจมาเข้า ร่วมด้วยตนเอง (แต่ลักษณะนี้มีจำนวนไม่มากนัก)

4.3 ผู้รับสารในการจัดเวทีประชาคม การจัดเวทีประชาคมมี 2 ระดับ ระดับแรกคือการจัดเวทีประชาคมในระดับหมู่บ้าน และระดับที่สองคือการจัดเวทีประชาคมในระดับตำบล จากข้อมูลการศึกษา โดยส่วนมากจะเป็นการจัดเวทีประชาคมระดับหมู่บ้านเป็นหลัก ซึ่งการจัดเวทีประชาคมนั้นเป็นบทบาทของแกนนำในแต่ละพื้นที่ดูแลรับผิดชอบโดยตรง เจ้าหน้าที่จากสถาบันเสนาะพญาจะไปเข้าร่วมในฐานะผู้สังเกตการณ์หรือที่ปรึกษา ผู้รับสารในการจัดเวทีประชาคมนี้คือคนภายในตำบลหรือหมู่บ้านนั้นๆ ระบบที่หมู่บ้านส่วนใหญ่ใช้ คือการให้แต่ละครัวเรือนส่งตัวแทนมาเข้าร่วมในเวทีประชาคม 1 คน เพื่อลงมติว่าจะจดเหล่าในงานศพหรือไม่

4.4 ผู้รับสารในการจัดพิธีกรรมงานศพ การจัดพิธีกรรมงานศพเป็นการสื่อสารที่สำคัญที่สุดในการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเหล่า เพราะเป็นการสื่อสารเชิงกิจกรรมที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนทั้งหมดได้มีส่วนร่วมในภาคปฏิบัติกรอย่างแท้จริง ผู้รับสารในการจัดพิธีกรรมงานศพก็คือคนส่วนใหญ่ในชุมชน ซึ่งครอบคลุมผู้รับสารมากกว่าการจัดเวทีประชาคม เนื่องจากการจัดงาน

ศพในชุมชนชนบทนั้น ทั้งครอบครัวมักมีส่วนร่วมเพื่อช่วยเหลือเจ้าภาพมากกว่าจะ ส่งตัวแทนไปร่วมงาน เช่น ทั้งพ่อบ้านและแม่บ้านต่างก็ไปเข้าร่วมงานศพ หรือป่วยตายายไปช่วยงานศพก็มักจะนำลูกหลานไปด้วย ทำให้ผู้รับสารในการจัดพิธีกรรมงานศพมีความหลากหลาย ครอบคลุมคนทุกเพศทุกวัยในชุมชน รวมทั้งญาติพี่น้องเพื่อนฝูงที่มาจากต่างชุมชนด้วย

4.5 ผู้รับสารในการจัดงานมหรรมงดเกล้าในงานศพ การจัดงานมหรรมงดเกล้าในงานศพเป็นการจัดงานใหญ่ระดับจังหวัด ประกอบไปด้วยกิจกรรมย่อยๆ หลายอย่าง ทั้งการนำเสนอผลงาน การเสวนาการอภิปราย และการแสดง ผู้รับสารในงานมหรรมงดเกล้าในงานศพซึ่งมีจำนวนมาก (ประมาณ 400 คน) โดยส่วนมากเป็นตัวแทนจากชุมชนนำร่อง ข้าราชการจากหน่วยงานต่างๆ ของจังหวัด เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน พระสงฆ์ และผู้รับสารอีกส่วนหนึ่งคือคนภายนอกจากชุมชนอื่นๆ นอกจังหวัดลำปางที่มีความสนใจในตัวโครงการงานศพงดเกล้าหรือเป็นเครือข่ายของสถาบันเสนาะพญาและกำลังดำเนินโครงการอยู่ในจังหวัดของตน

จากข้อมูลเกี่ยวกับผู้รับสารในโครงการงานศพงดเกล้าข้างต้น ผู้วิจัยได้จัดทำตารางวิเคราะห์และเปรียบเทียบข้อมูลเกี่ยวกับผู้รับสารดังแสดงในตารางที่ 9.2

ผู้รับสาร	การประชุมเชิงนโยบาย	เวทีชี้แจงโครงการ	เวทีประชาคม	พิธีกรรมงานศพ	งานมหรรม
คนในชุมชน	-	-	√	√	-
ผู้นำชุมชน	√	√	- (เป็นผู้ส่งสาร)	√	√
แกนนำระดับจังหวัด	√	- (เป็นผู้ส่งสาร)	- (เป็นผู้สังเกตการณ์)	-	√ (เป็นทั้งผู้ส่ง/รับสาร)
แกนนำระดับชุมชน	√	√	- (เป็นผู้ส่งสาร)	- (เป็นผู้ส่งสาร)	√ (เป็นทั้งผู้ส่ง/รับสาร)
ตัวแทนชุมชน	-	√	√	√	√
NGO อื่นๆ	-	-	-	-	√
ข้าราชการ	√	√	-	-	√
พระสงฆ์	√	√	-	- (เป็นผู้ส่งสาร)	√ (เป็นทั้งผู้ส่ง/รับสาร)
คนภายนอก (จากจังหวัดอื่น)	-	-	-	-	√

ตารางที่ 9.2: แสดงผู้รับสารจำแนกตามรูปแบบการสื่อสาร

จากตารางที่ 9.2 จะเห็นได้ว่าคนในชุมชนซึ่งดำเนินโครงการงานศพดเหล่านี้นจะมีโอกาสเป็นผู้รับสารได้จากการทำเวทีประชาคมและจากการเข้าร่วมพิธีกรรมงานศพดเหล้าเป็นหลัก ในขณะที่ผู้นำชุมชนและตัวแทนชุมชนของชุมชนแต่ละแห่งจะมีโอกาสเป็นผู้รับสารจากรูปแบบการสื่อสารที่หลากหลายมากกว่า ดังนั้น ผู้นำชุมชนและตัวแทนชุมชนจึงมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการทำหน้าที่เป็นตัวกลาง (mediator) ในการประสาน ถ่ายทอด และเชื่อมโยงข้อมูลข่าวสารระหว่างจังหวัดและระดับชุมชนเข้าด้วยกัน แต่ปัญหาที่พบก็คือความไม่สมดุลของการไหลของข้อมูลข่าวสารที่ผ่านตัวกลาง ซึ่งพบว่าทิศทางการไหลของข้อมูลข่าวสารในแนวตั้งจะเป็นการไหลจากบนลงล่าง (top-down) มากกว่าล่างขึ้นบน (bottom-up) กล่าวคือ โดยมากตัวกลางจะทำหน้าที่ในการถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารจากจังหวัดมาสู่ชุมชนเป็นหลัก (เช่น การถ่ายทอดข้อมูลเรื่อง โครงการงานศพดเหล้าที่เป็นวาระของจังหวัด) แต่การป้อนข้อมูลระดับชุมชนกลับขึ้นไปสู่ระดับจังหวัดกลับกระทำได้ยากกว่า เช่น การถ่ายทอดเรื่องราวผลการทำโครงการของแต่ละชุมชนจะทำในเวทีที่สถาบันเสนาะพะญาเป็นผู้จัด ซึ่งในเวทีเหล่านั้นเจ้าหน้าที่ระดับสูงของจังหวัดจะเข้าร่วมเฉพาะเวทีขนาดใหญ่เท่านั้น ดังนั้น ปฏิกริยาสะท้อนกลับ (feedback) ของชุมชนโดยมากที่กลับไปสู่ระดับจังหวัดจึงต้องให้สถาบันเสนาะพะญาเป็นตัวกลาง (mediator) ในการถ่ายทอดอีกต่อหนึ่ง

การวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างชุมชนต้นแบบและชุมชนขยายผล และบทเรียนที่ได้รับจากการขยายผล

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยได้ทำการเปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้าของชุมชนต้นแบบ นั่นก็คือชุมชนบ้านดง กับชุมชนอื่นๆ ที่ได้้นำแนวคิดการงดเหล้าในงานศพไปขยายผลในพื้นที่ของตน ทั้งนี้ก็เพื่อชี้ให้เห็นว่าการขับเคลื่อนงานของชุมชนต้นแบบมีคุณลักษณะที่สำคัญอะไรบ้าง และชุมชนที่นำไปขยายผลนั้นมีความเหมือนและความแตกต่างจากชุมชนต้นแบบอย่างไรบ้าง และ ได้นำคุณลักษณะของชุมชนต้นแบบในการจัดทำโครงการไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่ของตนครบถ้วนหรือไม่ อย่างไร ผลลัพธ์จากการดำเนินโครงการในชุมชนที่นำโครงการงานศพดเหล้าไปขยายผลนั้นเป็นอย่างไรด้วยเหตุนี้ หัวข้อย่อยที่จะนำเสนอจึงประกอบด้วย

- 1) คุณลักษณะสำคัญของการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้าของชุมชนบ้านดง
- 2) ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบชุมชนต้นแบบกับชุมชนขยายผล: ศึกษาเปรียบเทียบคุณลักษณะสำคัญ
- 3) การจัดกลุ่มชุมชนขยายผลจากผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้น และ
- 4) บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผล ดังต่อไปนี้

1. คุณลักษณะสำคัญของการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าของชุมชนบ้านดง

การขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าของชุมชนบ้านดงนั้น มีคุณลักษณะหลายประการที่ผู้วิจัยได้ให้รายละเอียดไว้ในบทที่ 6 แล้ว อย่างไรก็ตาม ในบทที่ 9 นี้ ผู้วิจัยจะได้ดึงเอาคุณลักษณะสำคัญ (significant attributes) บางประการของชุมชนแห่งนี้ออกมาเพื่อนำมาใช้เป็นเกณฑ์เพื่อเปรียบเทียบกับชุมชนอื่นๆ ที่ได้นำโครงการงานศพดเหล่าไปขยายผลในพื้นที่ของตน คุณลักษณะสำคัญดังกล่าวมีทั้งสิ้น 13 ประการ ได้แก่ 1) ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน 2) ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำตามธรรมชาติ 3) ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม 4) มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ 5) สื่อสารบนฐานข้อมูลเชิงประจักษ์ (ทำบัญชีค่าใช้จ่าย) 6) เน้นการสื่อสารกลุ่มเล็กและกลุ่มขนาดกลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ 7) ใช้ช่องทางการสื่อสารหลากหลาย 8) ผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่ายได้เข้าร่วม 9) เปลี่ยนพื้นที่พิธีกรรมให้เป็นพื้นที่สาธารณะ 10) ใช้มาตรการเชิงสังคมภายในชุมชน 11) ใช้ต้นทุนภายในสถานต้นทุนใหม่ภายนอก 12) บริบทชุมชนเป็นสังคมเครือญาติ/ไม่มีโรงเหล้าเสรีในชุมชน และ 13) มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น (นอกเหนือจากการดเหล่า) โดยมีสาระสำคัญในแต่ละประเด็นดังนี้

ประการแรกความต้องการที่จะดเหล่าในงานศพของชุมชนบ้านดงนั้นเป็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากภายในชุมชนเอง โดยผู้นำสังเกตเห็นสภาพปัญหาแล้วทั้งชุมชนได้พูดคุยกันเพื่อหาแนวทางสร้างความเปลี่ยนแปลงร่วมกัน ไม่ใช่ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากอำนาจภายนอกเข้าไปแทรกแซง

ประการที่สอง ผู้นำความเปลี่ยนแปลงของชุมชนบ้านดงนั้นเป็นผู้นำตามธรรมชาติไม่ใช่ผู้นำในระบบ ซึ่งการที่ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำตามธรรมชาตินั้นก็มีทั้งข้อดีและข้อด้อย ข้อดีก็คือความสามารถในการเข้าถึงคนในชุมชน มีความคล่องตัวในการขับเคลื่อนสูง สามารถสร้างความยอมรับได้ง่าย ไม่มีแรงเสียดทานทางการเมือง มักไม่ถูกตั้งข้อกังขาเกี่ยวกับผลประโยชน์ทับซ้อน แต่ข้อด้อยก็คือผู้นำตามธรรมชาตินั้นไม่มีอำนาจสั่งการในระบบ

ประการที่สาม การขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าของชุมชนบ้านดงใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม ซึ่งมีเป้าหมายอยู่ที่การสร้างความสำเร็จร่วมกันจนนำไปสู่การกระทำ (action) เน้นกระบวนการสื่อสารแบบสองทาง โดยมีการสลับบทบาทกันเล่นระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร

ประการที่สี่ เพื่อขับเคลื่อนโครงการ ได้มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจขึ้น ซึ่งมีองค์ประกอบ 3 ส่วน ประกอบด้วยผู้นำในระบบ ผู้นำตามธรรมชาติและผู้มีจิตอาสา และ ผู้ประสานงานภายในชุมชน การตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจนี้มีคุณูปการสำคัญสองอย่าง ประเด็นแรก ในการขับเคลื่อนภารกิจที่เฉพาะเจาะจงและมีความยากสูงในตัวนั้น เฉพาะผู้ที่ทำงานอยู่แล้วตามระบบหรือการทำงานตามลำพัง อาจไม่มีศักยภาพหรือเวลาเพียงพอที่จะก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลง จึงจำเป็นต้องตั้งคณะทำงานขึ้น ในอีกด้านหนึ่ง การตั้งคณะทำงานใหม่เป็นกลยุทธ์ในการเปลี่ยนผู้รับสารให้เข้ามาแสดงบทบาทเป็นผู้ส่งสาร ซึ่งเป็นการยกระดับการมีส่วนร่วมให้สูงยิ่งขึ้น

ประการที่ห้า ระหว่างการดำเนินโครงการ สิ่งในกลุ่มแกนนำของชุมชนบ้านคงให้ ความสำคัญก็คือการใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์มาสื่อสารกับคนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลค่าใช้จ่ายใน งานศพ หรือข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ชุมชน มาโต้แย้งกับความคิดเห็นหรือความเชื่อเพื่อให้เกิดการ ยอมรับอย่างแท้จริง

ประการที่หก ลักข ณะเด่นในกระบวนการสื่อสารของชุมชนต้นแบบก็คือ ก่อนจะก้าวไปสู่ กระบวนการตัดสินใจร่วมกันด้วยการทำเวทีประชาคมนั้น กลุ่มแกนนำเน้นการสื่อสารกลุ่มเล็ก (การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ) และกลุ่มขนาดกลาง (การประชุมหมวดบ้าน) อย่างเข้มข้นเพื่อเป็น หลักประกันว่าคนทั้งหมดในชุมชนเกิดความเข้าใจในตัวโครงการมากพอสมควร แล้วจึงตัดสินใจ ทำเวทีประชาคม

ประการที่เจ็ด การขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าของชุมชน ได้อาศัยช่องทางการ สื่อสารอย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นพิจารณาจากมิ ตีใดก็ตามที่ (ช่องทางการสื่อสารแบบเก่า/แบบใหม่ ช่องทางการสื่อสารประจำ/เฉพาะกิจ) การมีช่องทางที่หลากหลายก็หมายถึงโอกาสที่มากขึ้นที่คู่ สื่อสารจะได้ปฏิสัมพันธ์กัน เนื้อหาสารหรือประเด็นก็มีโอกาสได้รับการผลิตซ้ำบ่อยครั้งยิ่งขึ้นด้วย

ประการที่แปด ผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่ายในชุมชนได้เข้าร่วมตลอดกระบวนการ ไม่ว่าจะเป็น การร่วมวางแผนขับเคลื่อนโครงการด้วยการเข้าเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการ การร่วมแสดง ความ คิดเห็นต่อโครงการผ่านช่องทางต่างๆ การร่วมตัดสินใจในเวทีประชาคม การร่วมลงมือทดลอง งดเหล้าในงานศพ และการร่วมประเมินผลสิ่งที่กระทำ

ประการที่เก้า กลุ่มแกนนำใช้กลยุทธ์เปลี่ยนพื้นที่งานศพในการรับรู้ ของผู้คนให้เป็นพื้นที่ สาธารณะมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้โดยการให้ชุมชนเข้ามีส่วนร่วมในพิธีกรรม นับตั้งแต่การส่งเสริมเรื่องการ เข้าช่วยการจัดงานศพในด้านต่างๆ (ซึ่งมีมานานแล้ว แต่ภายหลังกิจกรรมบางอย่างหดหายไปก็ต้อง ฟื้นพื้นที่ใหม่) และการเข้าไปมีส่วนร่วมกับเจ้าภาพทำบุญชื้อค่าใช้จ่าย รวมถึงการเข้าตรวจตรา สอดส่องไม่ให้มีคนดื่มเหล้าในพิธีกรรม (เพิ่งเกิดขึ้นจากการทำโครงการ)

ประการที่สิบ ชุมชนบ้านคงเน้นการใช้มาตรการทาง สังคมหรือการออกกฎหมายชุมชนมากดันผู้ ที่ฝ่าฝืนผิด ไม่ว่าจะเป็นการไม่ร่วมกิจกรรมเชิงสังคม การดำเนินโดยผู้อาวุโส การต่อว่าหรือการ ชุบชิบนิินทา การปรับสินไหมหรือการตัดสิทธิ์บางประการที่พึงมีพึงได้

ประการที่สิบเอ็ด การขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าของบ้านคงมีการใช้ต้นทุนภายใน ที่ชุมชนมีอยู่ อันได้แก่ ต้น ทุนทางวัฒนธรรมทั้งด้านองค์ความรู้ (การใช้มาตรการชุมชน การทำเวที ประชาคม การทำกลุ่มออมทรัพย์) และค่านิยมประเพณี (การเคารพผู้อาวุโส การเคารพมติชุมชน) มาผสานกับต้นทุนจากภายนอก (ความรู้ด้านการทำวิจัย การหนุนเสริมจากองค์กรภายนอก) แล้วใช้ ต้นทุนเหล่านี้เป็นฐานในการขับเคลื่อนโครงการ

ประการที่สิบสอง บริบทของชุมชนบ้านคงเป็นสังคมเครือญาติ ซึ่งให้ความสำคัญกับการ ผูกพันทางสายเลือด การเคารพผู้อาวุโส และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน และที่สำคัญ

ภายในชุมชนบ้านดงนั้นไม่มีโรงเหล้าเสรีภายในหมู่บ้าน เหล่านี้ล้วน เป็นคุณลักษณะเด่นที่ช่วย ส่งเสริมให้การขับเคลื่อน โครงการได้รับความสำเร็จ

ประการสุดท้าย ชุมชนต้นแบบได้มีการขยายผลการงดเหล้าในงานศพไปสู่มิติอื่นๆ นอกเหนือจากการงดเหล้า นั่นก็คือการทำโรงศพและปราสาทศพ รวมทั้งมีการยืดหยุ่นเรื่องอาหารที่ใช้เลี้ยงแขกภายในงาน เช่น บางงาน เจ้า ภาพอาจจะเลือกเลี้ยงข้าวสวยเป็นอาหารจานเดียวแทนการเลี้ยงข้าวเหนียวซึ่งเลี้ยงเป็นลำดับ

ผู้วิจัยได้สรุปคุณลักษณะสำคัญทั้ง 13 ประการออกมาเป็นแผนภาพ ดังแสดงในภาพที่ 9.38

ภาพที่ 9.38: คุณลักษณะสำคัญของชุมชนต้นแบบ

2. ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบชุมชนต้นแบบกับชุมชนขยายผล: ศึกษาเปรียบเทียบ

คุณลักษณะสำคัญ

จากการสรุปคุณลักษณะสำคัญของชุมชนต้นแบบ 13 ประการข้างต้น ผู้วิจัย ได้ใช้ คุณลักษณะเหล่านี้เป็นแนวทางการวิเคราะห์ชุมชนอื่นๆ ซึ่งนำแนวคิดงานศพงดเหล้าไปขยายผลใน พื้นที่ของตน รายละเอียดของแต่ละชุมชนได้กล่าวไปแล้วในหัวข้อกระบวนการขยายผล โครงการ งานศพงดเหล้า: การเคลื่อนงานในตำบลนำร่องของแต่ละอำเภอ เพราะฉะนั้นในหัวข้อนี้จะหยิบยก

เฉพาะประเด็นสำคัญออกมาเปรียบเทียบเท่านั้น ทั้งนี้จะแสดงให้เห็นทั้งคุณลักษณะโดยรวมของ ตำบลนาร่องและบางหมู่บ้านที่มีข้อมูลเจาะลึก ดังต่อไปนี้

2.1 ต.นายาง อ.สบปราบ จากข้อมูลการเคลื่อนงานของ ต.นายาง ในภาพรวมพบว่า ชุมชนทั้งหมดเป็น **ชุมชนเครือข่าย** การขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าเกิดจากการที่ผู้นำในระบบ (กำนัน) ได้เรียนรู้จากการเข้าร่วมงานศพที่ชุมชนต้นแบบจึงได้นำมาขยายผลที่หมู่บ้านของตน (บ้านนายาง) ต่อจากนั้นได้นำเสนอแนวคิดกับผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้นำหมู่บ้าน **คณะทำงานระดับตำบลมีองค์กรประกอบหลักเป็นผู้นำชุมชน** (แตกต่างจากคณะทำงานของชุมชนต้นแบบ) โดยมีองค์กรสงฆ์ให้การสนับสนุน **ช่องทางการสื่อสารหลักของคณะทำงานระดับตำบลคือการประชุมประจำเดือน** ของทางอำเภอ เมื่อผู้ใหญ่บ้านอื่นๆ นำไปขยายผลในหมู่บ้านของตน พบว่าไม่ได้นำคุณลักษณะเรื่องความเข้มข้นของการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางก่อนทำประชาคมของชุมชนต้นแบบไปปฏิบัติ แต่ **เข้าสู่กระบวนการลงประชามติเลย** (ยกเว้นบ้านนายาง) **คนในชุมชนมีส่วนร่วมแต่ไม่ครบทุกขั้นตอน** (ไม่ได้ร่วมวางแผน แต่ได้ร่วมแสดงความคิดเห็น ตัดสินใจ ลงมือกระทำ และประเมินผล) **ไม่ได้เน้นการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์** โดยเฉพาะการทำบัญชีค่าใช้จ่าย ส่วนช่องทางการสื่อสารในแต่ละหมู่บ้านนั้นใช้ช่องทางหลักคือการประชุมประจำเดือน การประชาสัมพันธ์ผ่านเสียงตามสาย และการติดป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ

สำหรับการเคลื่อนงานในระดับหมู่บ้านที่มีข้อมูลเจาะลึก มีประเด็นสำคัญดังนี้

- 1) บ้านนายางคุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบได้แก่ 1. เป็นชุมชนเครือข่าย
2. ความต้องการเปลี่ยนแปลงวัตรปฏิบัติเรื่องการเลี้ยงเหล้าในงานศพของบ้านนายางเป็นความต้องการที่มาจากภายในชุมชน
3. กระบวนการสื่อสารใช้แบบจำลองการสื่อสารแบบพิธีกรรม
4. มีกระบวนการสื่อสารกลุ่มเล็กเพื่อสร้างความเข้าใจอย่างเข้มข้นก่อนจะนำไปสู่การประชาคมและออกแนวปฏิบัติระดับหมู่บ้าน
5. คนในหมู่บ้านได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ทดลองกระทำ และประเมินผล แต่ไม่ได้ร่วมวางแผน และ
6. มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นในภายหลัง ได้แก่ มีการรณรงค์ให้ประหยัดสิ่งของที่ใช้ในพิธีกรรมงานศพ

คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ได้แก่ 1. ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ (กำนัน ต.นายาง) 2. ไม่ได้ตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจแต่ใช้คณะทำงานตามรูปแบบ (คณะกรรมการหมู่บ้าน) 3. ไม่มีความเข้มข้นเรื่องการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ (การทำบัญชีค่าใช้จ่าย) 4. ช่องทางการสื่อสารมีความหลากหลายน้อยกว่าชุมชนต้นแบบ โดยมากเป็นช่องทางประจำที่มีอยู่แล้ว แต่ไม่มีช่องทางเฉพาะกิจเหมือนชุมชนต้นแบบ (ช่องทางหลักคือสื่อบุคคล (กำนัน) พื้นที่การพูดคุยในชีวิตประจำวัน และการประชุมหมู่บ้าน) และ 5. มีโรงเหล้าเสรีตั้งอยู่ภายในหมู่บ้าน

2.2 ต.นิคมพัฒนา อ.เมือง จากข้อมูลการเคลื่อนงานของ ต.นิคมพัฒนา ในภาพรวม

พบว่า ชุมชนส่วนมากเป็น**ชุมชนแบบผสมผสาน**ระหว่างกลุ่มเครือญาติและกลุ่มผู้อพยพมาจากถิ่นอื่น **การขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าเกิดจากแรงผลักดันจากภายนอก** โดยการจัดเวทีประชาคมระดับอำเภอของสถาบันแสนพระยา (ถึงแม้ว่าผู้นำชุมชนเคยมีความพยายามที่จะผลักดันโครงการมาก่อนแล้ว แต่ยังไม่เกิดผลเป็นรูปธรรมชัดเจน) **ผู้นำในระบบ** (กำนัน) เคลื่อนงานโดยการ**ตั้งคณะกรรมการระดับตำบลที่ประกอบด้วย ผู้นำในระบบ** (ผู้ใหญ่บ้าน อบต . หัวหน้าหน่วยงานราชการ) **และพระสงฆ์** มีการ**ทำเวทีประชาคมระดับตำบล** (ซึ่งผู้เข้าร่วมเป็นตัวแทนจากหมู่บ้านต่างๆ) **ก่อนทำเวทีประชาคมระดับหมู่บ้าน** ตรงนี้ทำให้วิเคราะห์ได้ว่าการสื่อสารของ ต.นิคมพัฒนา ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด(transmission model) ไม่ใช่แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรมแบบชุมชนต้นแบบ โดยใช้แรงกดดันจากภายนอก (มติดระดับตำบล) เข้าไปกดดันหมู่บ้านให้ดำเนินการงดเหล้าในงานศพ ใช้**การประชุมเป็นช่องทางการสื่อสารหลัก**ระหว่างคณะกรรมการ คนในชุมชนมีส่วนร่วมแต่ไม่ครบทุกขั้นตอน เมื่อผู้ใหญ่บ้านนำไปขยายผลในหมู่บ้านของตน โดย**มากเข้าสู่กระบวนการทำประชาคมเลย โดยขาดการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางอย่างเข้มข้นเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันก่อน** ส่งผลให้**คนในชุมชนยังมีส่วนร่วมไม่ครบทุกขั้นตอน** ช่วงแรกมีความพยายามสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์เรื่องการทำบุญชื้อค่าใช้จ่าย แต่กระบวนการได้มาซึ่งข้อมูลชุมชนยังขาดการเข้าไปมีส่วนร่วม โดยมากยกให้เจ้าภาพดูแลแล้วสอบถามข้อมูลภายหลัง (สะท้อนว่ายังไม่ได้ทำพื้นที่พิธีกรรมให้เป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น) การประชาสัมพันธ์โครงการใช้เสียงตามสาย และติดป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ หลังดำเนินโครงการพบว่าการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นๆ เช่น งดการว่าจ้างวงดนตรี การปรับเปลี่ยนรายการอาหาร เป็นต้น

สำหรับการเคลื่อนงานในระดับหมู่บ้านที่มีข้อมูลเจาะลึก มีประเด็นสำคัญดังนี้

1) บ้านนิคม **คุณลักษณะที่เหมือน กับชุมชนต้นแบบ** 1. พบว่าหลังดำเนิน

โครงการงานศพงดเหล้า ชุมชนเกิดการขยายผลไปสู่ประเด็นการลดเนื้อสัตว์ที่ใช้ประกอบอาหารในพิธีกรรมงานศพลง

คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ได้แก่

1. ชุมชนเป็นชุมชนแบบผสมผสาน 2. ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเกิดจากแรงผลักดันจากภายนอกเป็นหลัก 3. ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ (ผู้ใหญ่บ้าน) 4. ไม่ได้ตั้งคณะกรรมการเฉพาะกิจแต่ใช้คณะกรรมการตามรูปแบบ (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน กรรมการหมู่บ้าน) 5. คนในชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมในขั้นตอนของการวางแผน 6. ไม่มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ (การทำบุญชื้อค่าใช้จ่าย) 7. ช่องทางการสื่อสารมีความหลากหลายน้อยกว่าชุมชนต้นแบบ ช่องทางหลักคือตัวบุคคล (กำนันและผู้ใหญ่บ้าน) พื้นที่การพูดคุยในชีวิตประจำวัน และการประชุมหมู่บ้าน และ 8. การแก้ปัญหาบางอย่างทำให้พื้นที่

พิธีกรรมกลายเป็นพื้นที่ของปัจเจกมากยิ่งขึ้น (แก้ปัญหาค้นคืนเหล่าตอน ไปหาพื้นที่ด้วยการ เปลี่ยนเป็นระบบว่าจ้างแทน)

2.3 ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ จากข้อมูลการเคลื่อนงานของ ต.ร่องเคาะ ในภาพรวมพบว่า ชุมชนเป็น**ชุมชนแบบผสมผสาน** ระหว่างชาวไทยพื้นราบ/ชาวไทยภูเขา คนดั้งเดิมในท้องถิ่น /คนอพยพโยกย้ายมาจากต่างถิ่น และมีโรงเหล้า เสรีในตำบลจำนวนมาก **ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก** (นโยบายจังหวัด โดยมีสถาบันเสนาหะพญาเป็นผู้ขับเคลื่อน) **ผู้นำในระบบเป็นผู้เคลื่อนงาน** (กำนัน โดยมีสารวัตรกำนันเป็นผู้ประสานงาน หลัก) ผู้นำชุมชนลงมติร่วมกันว่าจะขับเคลื่อนโครงการ โดยแต่งตั้ง **คณะกรรมการซึ่งเป็นผู้นำในระบบ** (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน) แล้วเลือกหมู่บ้านนำร่องมาทดลองทำ (ประเด็นนี้แสดงว่ากระบวนการสื่อสารที่เชื่อมโยงจากระดับตำบล ไปสู่ระดับหมู่บ้าน**ยังเป็นแบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด** เน้นใช้มิติระดับตำบลสร้างความกดดันให้คนในหมู่บ้านนำร่องต้องยอมรับ) การเคลื่อนงานในหมู่บ้านนำร่องโดยมาก**เข้าสู่กระบวนการทำประชาคมเลย โดยขาดการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางอย่างเข้มข้นเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันก่อน ส่งผลให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมไม่ครบทุกขั้นตอน การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ยังไม่ต่อเนื่องและไม่เข้มข้น** (แกนนำระดับตำบลมีการเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายมาใช้เป็นตัวอย่างประกอบการสร้างความเข้าใจในระดับหมู่บ้าน แต่การเก็บข้อมูลในระดับหมู่บ้าน ยังไม่ชัดเจนและไม่ต่อเนื่อง) ช่องทางการสื่อสารหลักภายในหมู่บ้านคือการประชุมประจำเดือน การพูดคุยของพระสงฆ์ และการประชาสัมพันธ์ผ่านเสียงตามสาย หลังดำเนินโครงการ พบว่า **มีการขยายแนวคิดเรื่องงดเหล้าไปสู่การทำวงหรีดโดยประยุกต์ใช้วัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น และเริ่มมีแนวคิดที่จะขยายพื้นที่งดเหล้าไปสู่พื้นที่การแข่งขันกีฬาในท้องถิ่น**

สำหรับการเคลื่อนงานในระดับหมู่บ้านที่มีข้อมูลเจาะลึก มีประเด็นสำคัญดังนี้

1) บ้านผ่าซอ **คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ** 1. เน้นการใช้มาตรการทางสังคมภายในชุมชน (ปรับเงินเจ้าภาพ) 2. ผลักดันให้พื้นที่พิธีกรรมงานศพเป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น (ชุมชนเข้ามีส่วนร่วมดูแลค่าใช้จ่ายในพิธีกรรม)

คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ 1. เป็นชุมชนแบบผสมผสาน 2. ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ 3. ไม่ได้ตั้งคณะกรรมการเฉพาะกิจแต่ใช้คณะกรรมการตามรูปแบบ (คณะกรรมการหมู่บ้าน) 4. การเคลื่อนงานในหมู่บ้านเข้าสู่กระบวนการทำประชาคมเลย โดยขาดการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางอย่างเข้มข้นเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันก่อน 5. คนในหมู่บ้านมีส่วนร่วมในการลงมือกระทำและประเมินผล และ 6. มีการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์บ้างแต่ยังไม่ต่อเนื่องและไม่เป็นระบบ

2.4 ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน จากข้อมูลการเคลื่อนไหวงานของ ต.หัวเมือง ในภาพรวมพบว่า ต.หัวเมืองเป็น **ชุมชนแบบผสมผสาน**ระหว่างชาวไทยพื้นราบและชาวไทยภูเขา แต่ยังคงความเป็น **ชุมชนเครือญาติ** ในตำบลมีโรงเหล้าเสรี **ความต้องการเปลี่ยนแปลงมาจากภายใน** (มีการเริ่มดำเนินการมาก่อนหน้าวาระจังหวัด) **ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นความร่วมมือระหว่างผู้นำตามธรรมชาติ** (ครูอาวุโส) และ **ผู้นำในระบบ** (กำนัน) มีการ **ตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจซึ่งมีองค์ประกอบใกล้เคียงกับชุมชนต้นแบบ** (ผู้นำในระบบ/ผู้นำตามธรรมชาติ+ผู้มีจิตอาสา/คณะสงฆ์) ใช้เวทีเสวนา และการประชุมเป็นช่องทางการสื่อสารคณะทำงานระดับตำบล ส่วนในระดับหมู่บ้าน **ใช้การสื่อสารกลุ่มใหญ่** (เวทีเสวนา) **เพื่อสร้างความเข้าใจก่อนนำไปสู่กระบวนการตัดสินใจในเวทีประชาคม** (แม้แตกต่างจากชุมชนต้นแบบซึ่งเน้นการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลาง แต่ก็เห็นได้ว่า ต.หัวเมือง **ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม** เน้นสร้างความเข้าใจร่วมกัน) เปิดโอกาสให้ **คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ใช้ทั้งต้นทุนภายใน** (บุคลากร/องค์ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ชุมชน) และ **ต้นทุนใหม่จากภายนอก** (การสนับสนุนจากสถาบันแผนพะเยา) มาผนึกกำลังกัน **ช่องทางการสื่อสารภายในชุมชนค่อนข้างหลากหลาย** โดยช่องทางการสื่อสารที่สำคัญคือสื่อบุคคล (กำนัน/ครูอาวุโส) การประชุมหมู่บ้าน เวทีเสวนา ป้ายประชาสัมพันธ์ และพื้นที่พิธีกรรม ภายหลังการขับเคลื่อนโครงการ **มีการขยายผลสู่ประเด็นอื่น** ได้แก่การประหยัดค่าปราสาทศพ การเสนอแนวคิดลดของปัจจัยและเครื่องไทยทาน

สำหรับการเคลื่อนไหวงานในระดับหมู่บ้านที่มีข้อมูลเจาะลึก มีประเด็นสำคัญดังนี้

1) บ้านต้นงุ่น **คุณลักษณะที่เหมือนชุมชนต้นแบบ** 1. เป็นชุมชนเครือญาติ 2. ความต้องการเปลี่ยนแปลงมาจากภายในชุมชน 3. กระบวนการสื่อสารใช้แบบจำลองการสื่อสารแบบพิธีกรรม 4. ใช้มาตรการทางสังคมภายในชุมชน 5. มีกระบวนการสอดส่องตรวจตราภายในพื้นที่พิธีกรรม และ 6. มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นในภายหลัง ได้แก่ การปรับเปลี่ยนรูปแบบปราสาทศพ

คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ได้แก่ 1. ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ (กำนัน) ผนึกกำลังร่วมกับครูอาวุโส 2. ภายในหมู่บ้านไม่ได้ตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจแต่ใช้คณะทำงานตามรูปแบบ (คณะกรรมการหมู่บ้าน) 3. ยังไม่มีความเข้มข้นเรื่องการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ (การทำบัญชีค่าใช้จ่าย) 4. ช่องทางการสื่อสารมีความหลากหลายน้อยกว่าชุมชนต้นแบบ ช่องทางหลักคือสื่อบุคคล พื้นที่การพูดคุยในชีวิตประจำวัน การประชุมหมู่บ้าน และป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ 5. คนในชุมชนยังไม่ได้มีส่วนร่วมในการวางแผน

2.5 ต.หลวงใต้ อ.งาว จากข้อมูลการเคลื่อนไหวงานของ ต.หลวงใต้ ในภาพรวมพบว่า ชุมชนโดยมากใน ต.หลวงใต้ ยังคง เป็นชุมชนเครือญาติ มีโรงเหล้าเสรีในตำบล ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก แต่ ผู้นำความเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นการผสมผสานกับระหว่างผู้นำในระบบ เจ้าหน้าที่ภาครัฐ และผู้นำตามธรรมชาติ มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจขึ้น โดยคณะทำงานมีองค์ประกอบที่น่าสนใจ ทั้งผู้นำในระบบ ผู้นำตามธรรมชาติ ผู้มีจิตอาสา ผู้ประสานงานภายในชุมชน และเจ้าหน้าที่ภาครัฐ (เจ้าหน้าที่สถานีอนามัย) ซึ่งองค์ประกอบของคณะทำงานมีความหลากหลายมากกว่าชุมชนต้นแบบ กระบวนการสื่อสารอยู่ภายใต้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม โดยหลักการขับเคลื่อนใช้หลักสมัครใจของผู้เข้าร่วมที่จะปฏิบัติตามระเบียบของตำบลที่กำหนดขึ้น มีการผสมผสานระหว่างต้นทุนเก่าของชุมชน (ผู้อาวุโส/ประเพณีวัฒนธรรม) และต้นทุนใหม่จากภายนอก (รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก/องค์ความรู้สมัยใหม่ เช่น การจัดเก็บข้อมูลด้วยระบบคอมพิวเตอร์) คณะทำงานระดับตำบลมีช่องทางสื่อสารที่หลากหลาย ช่องทาง ประจำคือ การประชุมประจำเดือน และมีช่องทางสื่อสารอื่นๆ คือการทำเวที ส่วน ช่องทางการสื่อสารในระดับหมู่บ้านก็มีความหลากหลายเช่นกัน ได้แก่ การพูดคุยในชีวิตประจำวัน การประชาสัมพันธ์เสียงตามสาย การทำเวทีเสวนา สื่อบุคคล (เจ้าหน้าที่ อสม.) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ (วีซีดีบ้านดง) และสื่อเฉพาะกิจจำนวนมาก (ป้ายประชาสัมพันธ์ พวงหรีด สตึกเกอร์ ป้ายตั้งหน้าโรงศพ ใบสมัครเป็นสมาชิกโครงการ) คนในชุมชนมีส่วนร่วมครบทุกขั้นตอน (วางแผน แสดงความคิดเห็น ตัดสินใจ กลงมือกระทำ และประเมินผล) ให้ความสำคัญกับการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างสม่ำเสมอ โดยมีเจ้าหน้าที่ อสม. เป็นกลไกสำคัญในการเก็บข้อมูลร่วมกับกลุ่มแม่บ้านและเจ้าภาพงานศพ หลังดำเนินโครงการ มีการขยายผลที่สำคัญคือสามารถสร้างเครือข่ายร่วมกับหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นในรับโครงการเข้าผนวกเป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งของหน่วยงาน

สำหรับการเคลื่อนไหวงานในระดับหมู่บ้านที่มีข้อมูลเจาะลึก มีประเด็นสำคัญดังนี้

1) บ้านใหม่เจริญสุข คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ 1. เป็นชุมชนเครือญาติ 2. ใช้มาตรการทางสังคมภายในชุมชนเพื่อกดดันผู้ดื่มเหล้าในงานศพ (การชูปรับนินทา การต่อว่า) 3. มีช่องทางสื่อสารที่หลากหลาย ทั้งการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ สื่อบุคคล (อสม.) การประชาสัมพันธ์ผ่านเสียงตามสาย การประชุมหมู่บ้าน การทำเวทีชุมชน และป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ 4. คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมครบทุกขั้นตอน 5. มีการทำให้พื้นที่พิธีกรรมมีสภาพเป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น 6. มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ (ค่าใช้จ่ายในงานศพ) 7. หลังทำโครงการมีการขยายผล โดยมีการปรับเปลี่ยนรายการอาหารเพื่อความประหยัด

คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ 1. ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก 2. ไม่มีการตั้งคณะทำงานระดับหมู่บ้าน 3. ใช้หลักสมัครใจเข้าร่วมโดยมีเจ้าหน้าที่ อสม. เป็นผู้ประสานงานหลักภายในหมู่บ้าน

2.6 ต.แจ้ห่ม อ.แจ้ห่ม จากข้อมูลการเคลื่อนไหวงานของ ต.แจ้ห่ม ในภาพรวมพบว่า ชุมชน โดยมากใน ต.แจ้ห่ม เป็น **ชุมชนเครือข่าย ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก** (วาระจังหวัด) **ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ** (นายก อบต.) ซึ่งได้ผลักดันให้โครงการงานศพด เหล่าเป็นวาระของ อบต. **คณะทำงานมาจากการผสมผสาน** ระหว่างกลุ่มผู้นำในระบบ (สมาชิก อบต./ผู้ใหญ่บ้าน) ผู้มีจิตอาสา (ผู้สูงอายุ/กลุ่มแม่บ้าน) และพระสงฆ์ ส่งผลให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมครบทุกชั้นตอน **การขับเคลื่อนยึดแนวทางสมัครใจ** ของ อ.จาว เป็นต้นแบบ **ใช้แบบจำลอง การสื่อสารเชิงพิธีกรรม** ช่องทางการสื่อสารของคณะทำงานระดับตำบลคือการประชุม ส่วน ช่องทางการสื่อสารหลักระหว่างคณะทำงานระดับตำบลกับคนในหมู่บ้านคือ **ใช้เวทีเสวนา (การสื่อสาร กลุ่มใหญ่) เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันแล้วทำเวทีประชาคม** นำไปสู่การลงมติว่าจะใช้หลักเข้าร่วม ด้วยความสมัครใจ แต่ในขณะเดียวกันก็ใช้มาตรการทางสังคม (พระสงฆ์ไม่รับนิมนต์หากพบว่ามี การดื่มเหล้าในบริเวณงาน) เข้ากดดันทางอ้อม ใช้ป้ายประชาสัมพันธ์ในหมู่บ้าน **มีการสื่อสารด้วย ข้อมูลเชิงประจักษ์** โดยให้กลุ่มแม่บ้านร่วมกับ อสม. คูแล (ซึ่งก็ถือว่าเป็นการทำให้พื้นที่พิธีกรรมมี สภาพเป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น เช่นเดียวกันกับชุมชนต้นแบบ) หลังการดำเนินโครงการ พบว่า **มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น** ได้แก่ การลดชุดสังฆทาน ผ้าบังสุกุล การปรับรายการอาหารในวัน ดา และมีแนวคิดขยายผลไปสู่พื้นที่อื่น เช่น งานประเพณีต่างๆ

สำหรับการเคลื่อนไหวงานในระดับหมู่บ้านที่มีข้อมูลเจาะลึก มีประเด็นสำคัญดังนี้

- 1) บ้านอ่องลี **คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ 1.** เป็นชุมชนเครือข่าย
2. มีการใช้ต้นทุนภายในผสมผสานกับต้นทุนใหม่ภายนอก (หน่วยงานภายนอกมาช่วยทำเวที)
3. มี ช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย (การประชุมหมู่บ้าน การประชาสัมพันธ์ผ่านเสียงตามสาย การติด ป้ายประชาสัมพันธ์ การทำเวที การพูดคุยในพิธีกรรมงานศพ)

คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ 1. ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจาก ภายนอก 2. ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ 3. ใช้การจัดเวทีและการประชุมหมู่บ้าน (การ สื่อสารกลุ่มใหญ่) เป็นช่องทางการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจภายในชุมชน 4. คนในชุมชนยังขาด การมีส่วนร่วมในขั้นตอนของกรวางแผน 5. ในหมู่บ้านยังไม่มี การสื่อสาร โดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ อย่างเป็นระบบ และ 6. ยังไม่มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น

2.7 ต.สบป่าด อ.แม่เมาะ จากข้อมูลการเคลื่อนไหวงานของ ต.สบป่าด ในภาพรวมพบว่า ต.สบป่าดเป็น **ชุมชนแบบผสมผสาน** ระหว่างเครือข่ายและกลุ่มผู้อพยพมาจากต่างถิ่น มีโรงเหล้าเสรี ภายในชุมชน **ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน** (บางหมู่บ้านเริ่มดำเนินการมาก่อนหน้าที่ จะเกิดเป็นวาระจังหวัด แต่ยังไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร) **ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำตาม ธรรมชาติ** (พระสงฆ์) **มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ** ซึ่งมีองค์ประกอบคล้ายคลึงกับชุมชนต้นแบบ

ประกอบด้วย พระสงฆ์ ฆราวาสผู้มีจิตอาสา เจ้าหน้าที่ภาครัฐ (เจ้าหน้าที่สถานีอนามัย) ส่งผลให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมครบทุกขั้นตอน กระบวนการสื่อสาร*ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม* (เสนอแนวคิดในเวทีระดับตำบล แล้วเปิดให้ระดับหมู่บ้านตัดสินใจ) จึงพบว่าแนวทางการขับเคลื่อน โครงการมีความหลากหลาย ทั้งที่ใช้หลัก ความสมัครใจและการใช้มาตรการทางสังคม กดดัน ช่องทางการสื่อสารของคณะทำงานระดับตำบลคือการประชุม ส่วนช่องทางการสื่อสารจากคณะทำงานระดับตำบลไปสู่หมู่บ้านนั้นมีช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย ประกอบด้วย การพูดคุยในชีวิตประจำวัน พิธีกรรมงานศพ การทำเวที การทำป้ายประชาสัมพันธ์ *หลังดำเนินโครงการมีการขยายผล* ไปสู่กิจกรรมบำบัดผู้ติดสุรา และ โครงการงดเหล้าเข้าพรรษา

สำหรับการดำเนินงานในระดับหมู่บ้านที่มีข้อมูลเจาะลึก มีประเด็นสำคัญดังนี้

- 1) บ้านสบเตี๊ญ *คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ* 1. เป็นชุมชนเครือข่าย
2. ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน 3. ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำตามธรรมชาติ (พระสงฆ์) 4. เน้นการสื่อสารระหว่างบุคคลและการสื่อสารกลุ่มเล็กอย่างเข้มข้นเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน 5. มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจซึ่งประกอบไปด้วยพระสงฆ์ เจ้าหน้าที่สาธารณสุข และผู้มีจิตอาสาในชุมชน 6. คนในชุมชนมีส่วนร่วมครบทุกขั้นตอน 7. ใช้ต้นทุนภายใน (ประเพณีวัฒนธรรม) ผสานกับต้นทุนใหม่ภายนอก (ความรู้เรื่องการทำกิจกรรม/การทำเวที/ข้อมูลด้านสุขภาพ) 8. ใช้มาตรการทางสังคมกดดันทางอ้อม (พระสงฆ์งดรับกนิมนต์ในพิธีกรรมที่เลี้ยงเหล้า) 9. มีช่องทางการสื่อสารภายในหมู่บ้านที่หลากหลาย ประกอบด้วย การพูดคุยในชีวิตประจำวัน งานประเพณีพิธีกรรม การเทศน์ธรรม การทำเวที กิจกรรมรณรงค์ และการใช้ป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ 10. หลังดำเนินโครงการมีการขยายผลทั้งในด้านกิจกรรม (การบำบัดผู้ติดสุรา) วาระโอกาสและพื้นที่ (งดเหล้าเข้าพรรษา) และสื่อ (สร้างผู้ส่งสารหน้าใหม่โดยเน้นการทำกิจกรรมกับกลุ่มเยาวชน)

คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ 1. ใช้กลไกทางศาสนาและการทำกิจกรรมกับกลุ่มเยาวชนเป็นแกนหลักในการขับเคลื่อน

2.8 ต.แม่สั่น อ.ห้างฉัตร จากข้อมูลการดำเนินงานของ ต.แม่สั่น ในภาพรวมพบว่าชุมชนส่วนมากใน ต.แม่สั่น เป็นชุมชนแบบผสมผสานระหว่างกลุ่มเครือข่ายกับผู้พยายมาอยู่ใหม่ ในชุมชนมีโรงเหล้าเสรี *ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน* (มีความพยายามปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติเรื่องการเลี้ยงเหล้าในงานศพมาก่อนหน้าารจังหวัด) *ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำตามธรรมชาติ คณะทำงานระดับตำบลมีลักษณะผสมผสาน* ระหว่างผู้นำในระบบ (กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ส.อบต.) ผู้นำตามธรรมชาติ ผู้มีจิตอาสา แต่พบปัญหายังขาดการบูรณาการการทำงานร่วมกันของคณะทำงานแต่ละภาคส่วน ช่องทางการสื่อสารของคณะทำงานระดับตำบลคือการประชุม ส่วน

ช่องทางการสื่อสารระหว่างคณะทำงานระดับตำบลกับคนในหมู่บ้านใช้การทำเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การแสดงดนตรีพื้นบ้าน การประชาสัมพันธ์ผ่านเสียงตามสาย และป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ

สำหรับการดำเนินงานในระดับหมู่บ้านที่มีข้อมูลเจาะลึก มีประเด็นสำคัญดังนี้

- 1) บ้านโป่งขาก **คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ** 1. เป็นชุมชนเครือข่าย
2. ใช้การสื่อสารกลุ่มเล็ก (พูดคุยแบบไม่เป็นทางการ) และการสื่อสารกลุ่มขนาดกลาง (พูดคุยในหมวดบ้าน) เพื่อสร้างความเข้าใจ ทดลองกระทำแล้วเข้าสู่กระบวนการทำประชา มติ 3. คนในชุมชนมีส่วนร่วมครบทุกชั้นตอน 4. ใช้ต้นทุนภายใน (ประเพณีวัฒนธรรม) ผสานกับทุนใหม่จากภายนอก (การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกในการทำเวที/ให้ความรู้เรื่องโทษภัยของเหล้า)
5. เน้นใช้มาตรการทางสังคมกดดันผู้ฝ่าฝืน (การนิทาต่อว่า การว่ากล่าวตักเตือนในที่ ประชุมหมู่บ้าน) 6. มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างเป็นระบบ (คณะกรรมการหมู่บ้านกับเจ้าภาพร่วมกันทำบัญชีค่าใช้จ่ายแล้วสื่อสารให้ชุมชนรับรู้ข้อมูล) ซึ่งก็เป็นการทำให้พื้นที่พิธีกรรมกลายเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนมากยิ่งขึ้น 7. ไม่ติดป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ 8. หลังโครงการมีการขยายผลไปสู่การณรงค์ค่าใช้จ่ายอื่นๆ ในงานศพ เช่น รณรงค์ไม่ซื้อปราสาทศพราคาแพง

คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ 1. ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ (ผู้ใหญ่บ้าน) 2. ความต้องการเปลี่ยนแปลงมาจากภายนอก และ 3. คณะทำงานมาจากกลุ่มผู้นำในระบบ (ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน)

- 2) บ้านส้มป่อย **คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ** 1. ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน 2. ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำตามธรรมชาติ 3. มีช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย ประกอบด้วย การพูดคุยในชีวิตประจำวัน การทำเวที พิธีกรรมงานศพ การแสดงดนตรีพื้นบ้าน ป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ 4. มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ด้วยการทำบัญชีค่าใช้จ่าย (ทำให้พื้นที่พิธีกรรมกลายเป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น) 5. หลังดำเนินโครงการมีการขยายผลไปสู่การประหยัดค่าใช้จ่ายเรื่องอาหารที่เลี้ยงในพิธีกรรม (เฉพาะกลุ่มที่สมัครใจเข้าร่วม)

คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ 1. ชุมชนเป็นชุมชนแบบผสมผสาน ประกอบด้วยกลุ่มเครือข่ายและผู้อพยพมาจากภายนอก 2. ยึดหลักสมัครใจเข้าร่วม 3. ไม่มีการทำประชาคมภายในชุมชน 4. ไม่มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ 5. ใช้ป้ายประชาสัมพันธ์เป็นช่องทางการสื่อสาร

2.9 ต.ใหม่พัฒนา อ.เกาะคา จากข้อมูลการดำเนินงานของ ต.ใหม่พัฒนา ในภาพรวมพบว่า ชุมชนส่วนมากใน ต.ใหม่พัฒนา เป็น **ชุมชนแบบผสมผสาน** ประกอบด้วยกลุ่มเครือข่ายและผู้อพยพมาจากพื้นที่อื่น ในชุมชนมีโรงเหล้าเสรี **ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำ**

ความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ (ก้านัน/ ส.อบต.) **มีการตั้งคณะกรรมการเฉพาะกิจ** ประกอบด้วย ผู้นำในระบบ (ก้านัน/ผู้ใหญ่บ้าน/นายก อบต./ส.อบต.) เจ้าหน้าที่ส่วนราชการ (ครู/เกษตรตำบล/พัฒนากร) และคณะสงฆ์ แบบจำลองการสื่อสารที่ใช้คือ**แบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด** (transmission model) **ไม่มีการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจในเวทีประชาคม** (ซึ่งส่งผลให้ในระยะแรกมีการต่อต้านโครงการ แต่ต่อมากการต่อต้านโดยเปิดเผยลดน้อยลงเพราะการเป็นวาระจังหวัด) **คนในชุมชนมีส่วนร่วมแต่ไม่ครบทุกขั้นตอน ยังไม่มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์** ช่องทางการสื่อสารระหว่างคณะกรรมการระดับตำบลกับคนในหมู่บ้านยังไม่หลากหลาย เท่าที่พบจากการศึกษาพบว่าช่องทางการสื่อสารที่ใช้คือการประชุม การทำเวที และป้ายประชาสัมพันธ์ในพิธีกรรมงานศพ หลังการดำเนินโครงการยังไม่พบที่มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นๆ ที่ชัดเจน

สำหรับการดำเนินงานในระดับหมู่บ้านที่มีข้อมูลเจาะลึก มีประเด็นสำคัญดังนี้

- 1) บ้านทุ่งขามใต้ **คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ 1.**เป็นชุมชนเครือข่าย
2. ใช้การสื่อสารกลุ่มเล็กและกลุ่มขนาดกลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจในเวทีประชาคม
3. มีช่องทางการสื่อสารค่อนข้างหลากหลาย ได้แก่ การประชุมหมู่บ้าน การประชุมกลุ่มย่อย การประชาสัมพันธ์ผ่านเสียงตามสาย การติดป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ
4. ใช้กฎระเบียบของชุมชน (ชุดรักษาความปลอดภัยหมู่บ้านเดินสอดส่องตรวจตราในงานศพ) กดดันผู้ฝ่าฝืนผิด

คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ 1. ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก 2. ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ 3. คณะทำงานเป็นคณะทำงานในระบบ (ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน) 4. คนในชุมชนมีส่วนร่วมแต่ไม่ครบทุกขั้นตอน 5. ยังไม่มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ 6. หลังดำเนินโครงการยังไม่มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น

2.10 ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ จากการดำเนินงานของ ต.หัวเสือ ในภาพรวมพบว่า ชุมชนโดยมากใน ต.หัวเสือ **เป็นชุมชนเครือข่าย** มีโรงเหล้าเสรีในชุมชน **ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน** โดยบางชุมชนเริ่มดำเนินการงดเหล้าในงานศพมาก่อนการเป็นวาระจังหวัดนานแล้ว **ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบร่วมกับกลุ่มผู้มีจิตอาสา** มีการตั้งคณะกรรมการระดับตำบล ซึ่งโดยมากเป็นผู้นำในระบบและตัวแทนชุมชนในระบบ (ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน) และมีกลุ่มผู้มีจิตอาสาช่วยด้วยส่วนหนึ่ง **ช่องทางการสื่อสารของคณะกรรมการระดับตำบลคือการประชุม การสื่อสารระดับตำบลใช้การสื่อสารกลุ่มใหญ่** (การทำเวที) ก่อนนำไปสู่การทำมติร่วมของตำบล เรื่องพระสงฆ์ไม่รับนิมนต์ในงานศพที่เลี้ยงเหล้า (สร้างมาตรการทางสังคมเข้ากดดันทางอ้อม) ในขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสให้แต่ละหมู่บ้านไปทำเวทีประชาคมในหมู่บ้านของตน **ช่องทางการ**

สื่อสารระหว่างคณะกรรมการระดับตำบลกับชาวบ้านในหมู่บ้านคือการทำเวทีประชาคม ซึ่งยังขาดการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ (ยกเว้นในหมู่บ้านที่มีการดำเนินการมาก่อนแล้ว การเริ่มกระบวนการภายในหมู่บ้านจะเน้นการสื่อสารกลุ่มเล็กอย่างเข้มข้นก่อนจะเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ)

สำหรับการเคลื่อนไหวงานในระดับหมู่บ้านที่มีข้อมูลเจาะลึก มีประเด็นสำคัญดังนี้

1) **บ้านสามขา คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ** 1. เป็นชุมชนเครือข่าย 2. ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน 3. ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม 4. คนในชุมชนมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน 5. มีการใช้มาตรการทางสังคมและการออกกฎหมายมากดดันผู้ฝ่าฝืน 6. มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ 7. มีช่องทางการสื่อสารในชุมชนที่หลากหลายได้แก่ การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ การประชุมหมู่บ้าน การทำเวที การประชาสัมพันธ์ผ่านเสียงตามสาย แต่ไม่ติดป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ 8. หลังดำเนินโครงการพบว่าการขยายผลไปสู่การประหยัดค่าใช้จ่ายด้านอื่นๆ ในพิธีกรรมงานศพ

คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ 1. ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ (ผู้ใหญ่บ้าน) 2. คณะทำงานมาจากกลุ่มผู้นำในระบบ (ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน) กับตัวแทนชุมชนในระบบ (คณะกรรมการหมู่บ้าน) 3. เน้นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ (การทำเวที) เพื่อสร้างความเข้าใจก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจร่วมกัน

2.11 **ต.เสริมชัย อ.เสริมงาม** จากการเคลื่อนไหวงานของ ต.เสริมชัย ในภาพรวม

พบว่า ชุมชนส่วนใหญ่ใน ต.เสริมชัย **เป็นชุมชนเครือข่าย** มีโรงเหล้าเสรีภายในชุมชน **ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ มีการตั้งคณะกรรมการเฉพาะกิจซึ่งมีลักษณะผสมผสาน** ประกอบด้วย ผู้นำในระบบ คณะกรรมการหมู่บ้าน องค์การสงฆ์ กลุ่มแม่บ้าน และเจ้าหน้าที่ภาครัฐ (เจ้าหน้าที่สาธารณสุข) การเคลื่อนไหวอยู่ภายใต้**แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม** (สังเกตได้จากใช้วิธีทำเวทีประชาคมระดับหมู่บ้านก่อน แล้วทำเวทีระดับตำบลภายหลังเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล/ความเข้าใจ) **คนในชุมชนมีส่วนร่วมครบทุกขั้นตอน** ช่องทางการสื่อสารระหว่างคณะกรรมการระดับตำบลกับคนในหมู่บ้านใช้การสื่อสารกลุ่มใหญ่ (การทำเวที) เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน ยึดหลักสมัครใจเข้าร่วม ผสมผสานกับการกำหนดมาตรการชุมชน (ครัวเรือนที่สมัครใจเข้าร่วมต้องปฏิบัติตามมาตรการที่ออกโดยชุมชน) **มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์** หลังการดำเนินการพบ**มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นๆ** อย่างหลากหลาย คือ การเลี้ยงอาหารงานเดียวในงานศพ การทำพวงหรีดเพื่อการศึกษา การว่าจ้างขบวนแห่ดนตรีพื้นเมืองของนักเรียนแทนการว่าจ้างดนตรีพื้นเมืองมืออาชีพ

สำหรับการเคลื่อนไหวงานในระดับหมู่บ้านที่มีข้อมูลเจาะลึก มีประเด็นสำคัญดังนี้

- 1) บ้านท่าโป่ง **คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ** 1. เป็นชุมชนเครือข่าย
 2. มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจที่มีลักษณะผสมผสาน (ผู้นำในระบบ/ผู้นำตามธรรมชาติ+ผู้มีจิตอาสา/ผู้ประสานงานภายในชุมชน) 3. คนในชุมชนมีส่วนร่วมครบทุกชั้นตอน 4. มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ (เก็บข้อมูลงานศพเพื่อนำมาประกอบการเสนอความคิดต่อชุมชนทดลองเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพ) 5. ใช้มาตรการทางสังคมและกฎชุมชนเพื่อกระตุ้นให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในช่วงหลัง เมื่อพบว่าทุกครัวเรือนในชุมชนต่างสมัครใจเข้าร่วมโครงการ ชุมชนมีการวางกฎเรื่องการปรับสินไหมในกรณีที่มีผู้ฝ่าฝืน) 6. มีช่องทางการสื่อสารภายในชุมชนที่หลากหลาย ได้แก่ การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ การประชุมหมู่บ้าน 7. หลังดำเนินโครงการมีการขยายผลไปสู่การปรับเปลี่ยนรายการอาหารในงานศพเป็นการเลี้ยงอาหารงานเดียว

คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ 1. ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ใช้หลักสมัครใจเข้าร่วมในระยะแรก

2.12 **ต.เถินบุรี อ.เถิน** จากการเคลื่อนงานของ ต.เถินบุรี ในภาพรวมพบว่า ชุมชนส่วนใหญ่เป็น**ชุมชนแบบผสมผสาน** ประกอบด้วยกลุ่มเครือข่ายและผู้อพยพมาจากต่างถิ่น มีโรงเหล้าเสรีในชุมชน **ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำความเปลี่ยนแปลงคือผู้นำชุมชนร่วมกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐ** (เจ้าหน้าที่สาธารณสุข) มีการตั้งคณะทำงานระดับตำบลซึ่งโดยมากเป็นผู้นำในระบบ คณะสงฆ์ และกลุ่มแม่บ้าน ช่องทางการสื่อสารระหว่างคณะทำงานระดับตำบลคือการประชุม ช่องทางการสื่อสารระหว่างคณะทำงานระดับตำบลกับคนภายในหมู่บ้านคือการทำเวทีประชาคม ใช้**แบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด** (transmission model) **คนในชุมชนมีส่วนร่วมแต่ไม่ครบทุกชั้นตอน** มีความหลากหลายของช่องทางการสื่อสารน้อยกว่าชุมชนต้นแบบ หลังการดำเนินโครงการ**มีการขยายผล**สู่การประหยัดด้านอื่นในงานศพ เช่น การเลี้ยงอาหารงานเดียว การจัดดอกไม้แห่งหน้าโลง เป็นต้น

สำหรับการเคลื่อนงานในระดับหมู่บ้านที่มีข้อมูลเจาะลึก มีประเด็นสำคัญดังนี้

- 1) บ้านวังหิน **คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ** 1. เป็นชุมชนเครือข่าย
 2. มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ประกอบด้วย ผู้นำในระบบ คณะกรรมการหมู่บ้าน และผู้มีจิตอาสา 3. คนในชุมชนมีส่วนร่วมครบทุกชั้นตอน 4. มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ 5. หลังดำเนินโครงการ**มีการขยายผล**โดยส่งเสริมให้เลี้ยงอาหารงานเดียวในงานศพ งคไ ช้ปราสาทศพ (ผู้นำทำให้เห็นเป็นแบบอย่าง)

คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ 1. ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก 2. ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ (ผู้ใหญ่บ้าน) 3. ใช้การสื่อสารกลุ่มใหญ่ (การประชุมหมู่บ้าน) เพื่อสร้างความเข้าใจก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจร่วมกัน 4. ยึดหลักการสมัครใจ

เข้าร่วม 5. ช่องทางการสื่อสารไม่หลากหลายเหมือนชุมชนต้นแบบ ช่องทางการสื่อสารหลักคือ การประชุมหมู่บ้าน การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ พิธีกรรมงานศพ และการติดตั้งป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ

2.13 ต.แม่ป๋อ.แม่พริก จากการเคลื่อนงานของ ต.แม่ป๋อ ในภาพรวมพบว่า ชุมชนส่วนใหญ่ใน ต.แม่ป๋อ เป็น **ชุมชนเครือข่าย** **ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก** มีการตั้ง **คณะทำงานเฉพาะกิจ**ซึ่งมีลักษณะผสมผสาน ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน คณะสงฆ์ เจ้าหน้าที่ภาครัฐ ไม่เน้นการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลุ่มขนาดกลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ **คนในชุมชนมีส่วนร่วมแต่ไม่ครบทุกขั้นตอน** ช่องทางการสื่อสารระหว่างคณะทำงานระดับตำบลกับคนในหมู่บ้านคือการทำเวทีประชาคม การฉายวีซีดีชุมชนบ้านดง ส่วนช่องทางการสื่อสารในระดับหมู่บ้านถือว่ามีความหลากหลาย โดยมีการใช้สื่อบุคคล (เจ้าหน้าที่ อสม .) การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ การประชุมหมู่บ้าน การทำเวที และการประชาสัมพันธ์ผ่านเสียงตามสาย มีการใช้มาตรการทางสังคมหรือการออกกฎหมายเพื่อกดดันผู้ฝ่าฝืน ภายหลังการดำเนินโครงการพบว่า **มีการขยายผล**ไปสู่ประเด็นการประหยัดด้านอาหารในพิธีกรรมงานศพ

สำหรับการเคลื่อนงานในระดับหมู่บ้านที่มีข้อมูลเจาะลึก มีประเด็นสำคัญดังนี้

1) บ้านแม่ป๋อ คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ 1. เป็นชุมชนเครือข่าย 2. ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน (ก้านันได้ผลักดันประเด็นงานศพงดเหล้ามาก่อนหน้าการเป็นวาระจังหวัด) 3. มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ 4. มีการใช้มาตรการทางสังคมและการออกกฎหมาย 5. หลังดำเนินโครงการมีการขยายผลไปสู่การประหยัดค่าใช้จ่ายด้านอาหารในงานศพ

คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ 1. ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ (ผู้ใหญ่บ้าน) 2. ใช้คณะทำงานเป็นกลุ่มผู้นำในระบบ 3. ไม่เน้นการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลุ่มขนาดกลางอย่างเข้มข้นเพื่อสร้างความเข้าใจก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจร่วมกันในการสื่อสารกลุ่มใหญ่ (เวทีประชาคม) 4. คนในชุมชนมีส่วนร่วมแต่ไม่ครบทุกขั้นตอน

3. การจัดกลุ่มชุมชนขยายผลจากผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้น

เมื่อได้วิเคราะห์คุณลักษณะต่างๆ ของชุมชนขยายผลแต่ละแห่ง โดยมีคุณลักษณะของชุมชนต้นแบบเป็นเกณฑ์ ผู้วิจัยได้นำชุมชนขยายผลเหล่านี้มาจัดกลุ่มโดยพิจารณาจากผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้น ผู้วิจัยพบว่าสามารถจำแนกชุมชนขยายผลระดับหมู่บ้านและชุมชนขยายผลระดับตำบลออกเป็นกลุ่มต่างๆ ทั้งนี้ ผลลัพธ์ที่ได้จากการจัดกลุ่ม จะได้นำมาถอดบทเรียนเกี่ยวกับความสัมพันธ์

ระหว่างพื้นที่ขยายผลและคุณลักษณะสำคัญที่ทำให้การขยายผลประสบความสำเร็จ

3.1 การจัดกลุ่มชุมชนขยายผลระดับหมู่บ้าน สามารถจัดกลุ่มชุมชนขยายผลระดับหมู่บ้านได้ 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์มากกว่าชุมชนต้นแบบ 2) หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกับชุมชนต้นแบบ และ 3) หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์น้อยกว่าชุมชนต้นแบบ โดยมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1) **หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์มากกว่าชุมชนต้นแบบ** ผลการศึกษาในครั้งนี้ **ไม่พบหมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์มากกว่าชุมชนต้นแบบ** ข้อมูลนี้แสดงว่าการขับเคลื่อนโครงการงานศพดहे้าของชุมชนบ้านดงนั้นสามารถยึดถือเป็นแบบอย่าง(ideal type) สำหรับการขับเคลื่อนงานในพื้นที่อื่นๆ ได้

2) **หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกับชุมชนต้นแบบ** ในที่นี้ หมายความว่าแนวคิดเรื่องการงดเหล้าในงานศพได้รับการถ่ายทอดและนำไปปฏิบัติในหมู่บ้านทั้งหมู่บ้านมาถึงปัจจุบัน รวมถึงยังมีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นๆ นอกเหนือจากการงดเหล้าในงานศพ ซึ่งจัดหมวดหมู่ได้ 3 ประเด็นหลัก ประกอบด้วย 1) การขยายผลด้านอาหาร 2) การขยายผลด้านสิ่งของเครื่องใช้ประกอบพิธีกรรม 3) การขยายผลด้านกิจกรรม จึงจำแนกหมู่บ้านขยายผลตามประเด็นดังต่อไปนี้

ก. หมู่บ้านที่มีการขยายผลด้านอาหาร ได้แก่ 1) บ้านนิคม ต.นิคมพัฒนา อ.เมือง (ลดปริมาณเนื้อสัตว์ที่ใช้ประกอบอาหาร) 2) บ้านใหม่เจริญสุข ต.หลวงใต้ อ.งาว (ปรับเปลี่ยนรายการอาหารเพื่อความประหยัด) 3) บ้านท่าโป่ง ต.เสริมชัย อ.เสริมงาม (ปรับเปลี่ยนเป็นอาหารจานเดียว) 4) บ้านวังหิน ต.เถินบุรี อ.เถิน (ปรับเปลี่ยนเป็นอาหารจานเดียว) 5) บ้านแม่ปู้ ต.แม่ปู้ อ.แม่พริก (ประหยัดค่าใช้จ่ายด้านอาหาร)

ข. หมู่บ้านที่มีการขยายผลด้านสิ่งของเครื่องใช้ประกอบพิธีกรรม ได้แก่ 1) บ้านนาขาง ต.นาขาง อ.สบปราบ (รณรงค์เรื่องการประหยัดสิ่งของประกอบพิธีกรรมงานศพ) 2) บ้านต้นจุ่น ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน (การปรับเปลี่ยนรูปแบบปราสาทศพ) 3) บ้านโป่งขาก ต.แม่สั่น อ.ห้างฉัตร (รณรงค์ไม่ซื้อปราสาทศพราคาแพง) 4) บ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ (รณรงค์ให้ประหยัดค่าใช้จ่ายด้านอื่นๆ ในพิธีกรรม) 5) บ้านวังหิน ต.เถินบุรี อ.เถิน (งดใช้ปราสาทศพ)

ค. หมู่บ้านที่มีการขยายผลด้านกิจกรรม ได้แก่ 1) บ้านสบเตี๊ยะ ต.สบป่าด อ.แม่เมาะ (กิจกรรมบำบัดผู้ติดสุรา กิจกรรมสร้างแกนนำเยาวชน กิจกรรมงดเหล้าเข้าพรรษา)

เมื่อนำคุณลักษณะของชุมชนต้นแบบและหมู่บ้านขยายผลเหล่านี้มาประมวลร่วมกัน ทำให้ผู้วิจัยได้พบว่า มีทั้งคุณลักษณะร่วมและคุณลักษณะที่แตกต่างระหว่างชุมชนบ้านดงกับหมู่บ้าน

ขยายผล จึงได้แสดงการเปรียบเทียบคุณลักษณะ ร่วมและคุณลักษณะที่แตกต่างในรูปแบบของตาราง เพื่อให้เกิดความชัดเจน ดังแสดงในตารางที่ 9.3 และตารางที่ 9.4 หน้า 512 ตามลำดับ

คุณลักษณะร่วมระหว่างชุมชนบ้านดงกับหมู่บ้านขยายผลอื่นๆ ที่เกิดผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกัน
การสื่อสาร (communication)
1. มีกระบวนการสื่อสารอย่างเข้มข้นเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันก่อนนำไปสู่กระบวนการตัดสินใจ
2. คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการ (ถึงแม้ว่าจะระดับในการมีส่วนร่วมอาจแตกต่างกันออกไป)
3. ภายในชุมชนใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (ritualistic model) เป็นหลัก โดยมีเป้าหมายร่วมอยู่ที่การสร้างความเข้าใจร่วมกันและผลประโยชน์ของชุมชนเป็นที่ตั้ง
4. ภายในชุมชนมีช่องทาง (channel) การสื่อสารที่ค่อนข้างหลากหลาย อย่างน้อยที่สุดจะต้องมี สื่อบุคคล / สื่อพิธีกรรม / สื่อเฉพาะกิจ (เสียงตามสาย / การประชุมหมู่บ้าน / ป้ายประชาสัมพันธ์ (อย่างใดอย่างหนึ่ง)) ภายในชุมชน
5. ต้องมีการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการอย่างต่อเนื่อง (มีทั้งการสื่อสารแบบไม่เป็นทางการ คือการพูดคุยปากต่อปาก และการสื่อสารแบบเป็นทางการคือการประกาศในที่ประชุมหมู่บ้าน)
คณาภิธาน (entity)
1. ต้องมีการตั้งคณาภิธานเพื่อขับเคลื่อนโครงการ (พบว่ามีทั้งคณาภิธานที่มาจากกลุ่มผู้นำในระบบและคณาภิธานที่มาจากกลุ่มคนที่หลากหลาย)
2. มีการกำหนดแนวปฏิบัติที่ชัดเจนสำหรับผู้เข้าร่วมโครงการ รวมถึงมีกลไกในการตรวจสอบตราสอดส่อง (ไม่ว่าจะเป็นชุมชนที่ยึดการกำหนดมาตรการชุมชนเพื่อควบคุมพฤติกรรมหรือชุมชนที่ยึดหลักสมัครใจ)
ต้นทุนของชุมชน (community capital)
1. มีการใช้ต้นทุนภายใน (บุคลากรภายในชุมชน องค์กรความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ชุมชน / พิธีกรรม/ประเพณี วัฒนธรรม) มาผสานกับต้นทุนใหม่จากภายนอก (บุคลากรจากหน่วยงานภายนอกที่มาหนุนเสริม ความรู้ด้านการทำเวทีและความรู้เกี่ยวกับเหล่า (โทษภัย/ข้อกฎหมาย) และในกรณีของหมู่บ้านขยายผล ต้นทุนใหม่จากภายนอก คือความรู้เกี่ยวกับประสบการณ์ของชุมชนต้นแบบที่ได้นำไปถ่ายทอด)
การขยายผล (achievement extension)
1. มีการขยายผลต่อยอดจากการงดเหล้าในงานศพไปสู่มีมติอื่น ส่วนมากพบ การประหยัดค่าใช้จ่ายด้านอื่นๆ ในพิธีกรรม ส่วนน้อยพบว่ามีการรณรงค์งดเหล้าในวาระโอกาสอื่น หรือดำเนินโครงการบำบัดผู้ติดเหล้า

ตารางที่ 9.3: คุณลักษณะร่วมระหว่างชุมชนบ้านดงกับหมู่บ้านขยายผลอื่นๆ ที่เกิดผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกัน

คุณลักษณะที่แตกต่างระหว่างชุมชนบ้านดงกับหมู่บ้านขยายผลอื่นๆ ที่เกิดผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกัน	
ชุมชนบ้านดง	หมู่บ้านขยายผลอื่นๆ
1. ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำตามธรรมชาติ	1. ผู้นำความเปลี่ยนแปลงมีทั้งผู้นำในระบบและ/หรือผู้นำตามธรรมชาติ
2. ลักษณะชุมชนเป็นชุมชนเครือญาติ	2. ส่วนมากเป็นชุมชนเครือญาติ แต่ก็มีส่วนน้อยที่เป็นชุมชนผสมผสาน (ระหว่างกลุ่มเครือญาติและผู้อพยพมาใหม่)
3. ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน	3. ความต้องการเปลี่ยนแปลงมีทั้งที่เกิดจากภายในและจากภายนอก
4. ใช้การสื่อสารกลุ่มเล็กและกลุ่มขนาดกลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจร่วมกัน	4. มีทั้งชุมชนที่ใช้การสื่อสารกลุ่มเล็กควบคู่กับกลุ่มขนาดกลางอย่างเข้มข้น และชุมชนที่ใช้การสื่อสารกลุ่มใหญ่ (เวทีประชุม/เวทีเสวนา) อย่างเข้มข้น ก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจร่วมกัน
5. ยึดมติชุมชนและการกำหนดมาตรการชุมชนเพื่อควบคุมพฤติกรรม	5. มีทั้งชุมชนที่ยึดมติชุมชนและการกำหนดมาตรการและชุมชนที่ยึดหลักการสมัครใจเข้าร่วมโครงการ
6. ทำพื้นที่พิธีกรรมงานศพให้มีสภาพเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนมากยิ่งขึ้น	6. ชุมชนขยายผลส่วนมากได้ทำให้พื้นที่งานศพกลายเป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น แต่ก็มี ชุมชนส่วนน้อยที่ไม่ได้ทำให้พื้นที่งานศพเป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น (พบลักษณะดังกล่าวในชุมชนที่เป็นชุมชนผสมผสาน)
7. มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ (การเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพอย่างเป็นระบบและประกาศให้ชุมชนรับทราบ) อย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลาที่ดำเนินโครงการ	7. ชุมชนขยายผลส่วนมากยังไม่มีมีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างต่อเนื่อง มีเพียงส่วนน้อยที่สามารถกระทำได้อย่างต่อเนื่อง
8. ไม่คิดป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ	8. หมู่บ้านขยายผลส่วนมากคิดป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ มีเพียงส่วนน้อยที่ไม่คิดป้ายประชาสัมพันธ์

ตารางที่ 9.4: คุณลักษณะที่แตกต่างระหว่างชุมชนบ้านดงกับหมู่บ้านขยายผลอื่นๆ ที่เกิดผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกัน

3) หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์น้อยกว่าชุมชนต้นแบบ ในที่นี้ หมายความว่า แนวคิดเรื่องการงดเหล้าในงานศพได้รับการถ่ายทอดและนำไปปฏิบัติในหมู่บ้านดังกล่าวมาจนถึงปัจจุบันแต่อาจยังไม่ทั่วถึงทั้งหมู่บ้าน หรือภายในหมู่บ้านมีการงดเหล้าในงานศพอย่างทั่วถึงแล้ว แต่ยังไม่มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นๆ ที่ชัดเจน นอกเหนือจากการงดเหล้าในงานศพ หมู่บ้าน

เหล่านี้ประกอบด้วย 1) บ้านผ่าซอ ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ (จดเกล้าในงานศพแต่การขยายผลยังไม่ชัดเจน) 2) บ้านฮ่องลี่ ต.แจ้ห่ม อ.แจ้ห่ม (จดเกล้าในงานศพแต่การขยายผลยังไม่ชัดเจน) 3) บ้านส้มป่อย ต.แม่ตัน อ.ห้างฉัตร (มีการขยายผลไปสู่ประเด็นการประหยัดอาหารแต่ยังไม่สามารถจดเกล้าในงานศพได้ทั้งหมดบ้าน) 4) บ้านทุ่งขามใต้ ต.ใหม่พัฒนา อ.เกาะคา (จดเกล้าในงานศพแต่การขยายผลยังไม่ชัดเจน)

ข้อมูลจากตารางที่ 9.3 และ 9.4 นั้น สามารถนำมาสร้าง ข้อสรุปสำคัญเกี่ยวกับคุณลักษณะของการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเกล้าในระดับหมู่บ้านได้ว่า ในการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเกล้า นั้น มีทั้งคุณลักษณะที่เป็นคุณลักษณะจำเป็น (necessary attribute) และคุณลักษณะที่พอเพียง (sufficient attribute) ซึ่งผู้ขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเกล้าในแต่ละชุมชนจะต้องนำมาวิเคราะห์ประกอบการดำเนินงานในพื้นที่ของตน

คุณลักษณะจำเป็น (necessary attribute) หมายถึงคุณลักษณะจำเป็นซึ่งชุมชนมีอยู่เป็นพื้นฐาน หรือหากยังไม่มีก็ต้องสร้างเงื่อนไขให้เกิดขึ้นไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ (unchangeable) เพราะเป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานเพื่อการขับเคลื่อนงาน ประกอบไปด้วยคุณลักษณะ 4 ด้าน ได้แก่ 1) การสื่อสาร (มีองค์ประกอบย่อย 5 องค์ประกอบ คือ การใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม การสื่อสารอย่างเข้มข้นก่อนเข้ากระบวนการตัดสินใจ การมีส่วนร่วม การสื่อสารผลลัพธ์ และการใช้ช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย) 2) คณะทำงาน (มีองค์ประกอบย่อย 2 องค์ประกอบ คือ การตั้งคณะทำงาน และการกำหนดแนวปฏิบัติ/กลไกตรวจสอบ) 3) ต้นทุนของชุมชน และ 4) การขยายผล ซึ่งในคุณลักษณะ 4 ด้านนี้ พบว่า **คุณลักษณะด้านการสื่อสารเป็นคุณลักษณะจำเป็นที่มีบทบาทสูงที่สุด** เนื่องจากมีองค์ประกอบย่อยถึง 5 ประการด้วยกัน

คุณลักษณะที่พอเพียง (sufficient attribute) หมายถึงคุณลักษณะที่หนุนเสริมคุณลักษณะจำเป็นเพื่อก่อให้เกิดความสำเร็จในการดำเนินงาน อย่างไรก็ตาม คุณลักษณะที่พอเพียงจะมีลักษณะอย่างหนึ่งคือสามารถเติมเต็ม (reparable) ได้ด้วยเงื่อนไขบางประการ หรือ สามารถแทนที่ (replaceable) กันได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทของชุมชนเป็นสำคัญ คุณลักษณะที่พอเพียงในการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเกล้าสามารถจำแนกได้ดังนี้

1) คุณลักษณะที่พอเพียงและเติมเต็มได้ (sufficient & reparable attributes)

ประกอบด้วย

ก. ผู้นำความเปลี่ยนแปลงจะเป็นผู้นำตามธรรมชาติหรือผู้นำในระบบก็ได้ ถ้าเป็นผู้นำในระบบ จะต้องเติมเต็มด้วยเงื่อนไขการใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรมเป็นแนวทางหลักในการสื่อสาร ถ้าเป็นผู้นำตามธรรมชาติ จะต้องเติมเต็มด้วยเงื่อนไขการประสานงานหรือสร้างเครือข่ายการทำงานร่วมกับผู้นำในระบบ

ข. ชุมชนที่ขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเกล้าจะเป็นชุมชนเครือญาติหรือ

ชุมชนแบบผสมผสานก็ได้ ชุมชนเครือข่ายเป็นคุณลักษณะที่พึงประสงค์ โดยเติมเต็มด้วยเงื่อนไข การส่งเสริมให้พื้นที่พิธีกรรมงานศพเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนมากยิ่งขึ้นด้วยการทำกิจกรรม การผลิตร่วมกันของคนในชุมชน แต่หากเป็นชุมชนแบบผสมผสาน ควรเติมเต็มโดยการกระตุ้น ด้วยการสร้างแรงจูงใจทางเศรษฐกิจ (การประหยัดค่าใช้จ่ายของครัวเรือน)

ก. ความต้องการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากภายในเป็นความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์ แต่ถ้าชุมชนไม่เกิดความต้องการเปลี่ยนแปลงในตอนต้น จะต้องเติมเต็มด้วยเงื่อนไขการดำเนินกิจกรรม การสื่อสารจากองค์กรภายนอกเพื่อกระตุ้นให้เกิดความต้องการเปลี่ยนแปลง

2) คุณลักษณะที่พอเพียงและแทนที่ได้ (sufficient & replaceable attributes)

ประกอบด้วย

ก. การสื่อสารกลุ่มเล็กและกลุ่มขนาดกลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการ ตัดสินใจสามารถแทนที่ได้ด้วยสารสื่อสารกลุ่มใหญ่ที่มีประสิทธิภาพก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ จึงพบว่าในชุมชนที่มีกลไกการประชุมหมู่บ้านหรือการทำเวทีประชาคมที่มีประสิทธิภาพนั้น สามารถ ใช้กลไกจากรูปแบบการสื่อสารดังกล่าวมาทดแทนการสื่อสารกลุ่มเล็กหรือกลุ่มขนาดกลางได้

ข. กลยุทธ์การขับเคลื่อนโดยหลักการกำหนดมาตรการชุมชน/มติชุมชน กับ หลักการสมัครใจเข้าร่วมสามารถแทนที่กันได้ ทั้งนี้ต้องพิจารณาจากบริบทของชุมชนเป็นหลัก

ค. การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ (การทำบัญชีค่าใช้จ่าย) สามารถแทนที่ ได้ด้วยการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ (ป้ายแสดงสถานภาพโครงการ) (ภายใต้เงื่อนไขที่ว่าชุมชนนั้น จะต้องมีการดำเนินการจดเหล่านี้ในงานศพอย่างจริงจัง)

3.2 การจัดกลุ่มชุมชนขยายผลระดับตำบล สามารถจัดกลุ่มชุมชนขยายผลได้ทั้งสิ้น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) ตำบลขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์มากกว่าตำบลของชุมชนต้นแบบ 2) ตำบลขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกับตำบลของชุมชนต้นแบบ และ 3) ตำบลขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์น้อยกว่า ตำบลของชุมชนต้นแบบ โดยมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1) ตำบลขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์มากกว่าตำบลของชุมชนต้นแบบ ได้แก่

ต.หลวงใต้ อ.จาว เหตุที่ผู้วิจัยประเมินว่ากระบวนการขยายผลโครงการงานศพทดเกล้าของ ต.หลวงใต้ เกิดผลสัมฤทธิ์มากกว่า ต.นาบาง ของ ชุมชนต้นแบบนั้น เนื่องจาก ผลที่เกิดขึ้นจากการขับเคลื่อน โครงการงานศพทดเกล้าใน ต.หลวงใต้ ส่งผลให้เกิดการ ประสานงานกับองค์กรปกครองส่วน ท้องถิ่นในพื้นที่ให้เข้ามารับลูกเป็นหน่วยงานหลักสานต่อโครงการงานศพทดเกล้าได้สำเร็จ จนทำ ให้เกิดเป็นเครือข่ายโครงการงานศพทดเกล้าทั่วทั้งอำเภอได้ในที่สุด

เมื่อเปรียบเทียบระหว่างผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นที่ อ.จาว กับ อ.สบปราบ ข้างต้น จะเห็น ได้ว่าแนวโน้มความยั่งยืนในระยะยาวของโครงการงานศพทดเกล้าในพื้นที่ อ.จาว จะมีสูงกว่า

เพราะได้ขยายกลไกคณะทำงานออกไปสู่องค์กรท้องถิ่นซึ่งมีงบประมาณในการบริหารจัดการเป็นของตนเอง มีบทบาทหน้าที่ในท้องถิ่นที่ชัดเจน จึงง่ายต่อการสืบทอดโครงการในระยะยาว

เพื่อถอดบทเรียนจากกรณีที่เกิดขึ้นในทั้งสองพื้นที่ ผู้วิจัยจึงได้เปรียบเทียบประเด็นต่างๆ ที่ปรากฏในกระบวนการขยายผลระหว่างทั้งสองพื้นที่ ดังต่อไปนี้

เครือข่ายของ อ.งาว เกิดจากการมารวมตัวกันของบุคลากรทุกภาคส่วน ได้แก่ เจ้าหน้าที่ภาครัฐ (นายอำเภอ/เจ้าหน้าที่สาธารณสุข) ผู้นำชุมชน (กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (นายก อบต./ส.อบต.) ผู้นำตามธรรมชาติ+ผู้มีจิตอาสา ซึ่งการรวมตัวลักษณะนี้คือการเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายได้มีส่วนร่วมในตัวโครงการ มีกา รจัดเวทีเพื่อสื่อสารและสร้างความเข้าใจร่วมกันภายในเครือข่ายอยู่เป็นระยะ โดยอยู่ภายใต้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (ritualistic model) และมีกระบวนการติดตามประเมินผลความสำเร็จโครงการอย่างเป็นระบบ

ในขณะที่การขยายผลจากชุมชนต้นแบบคือชุมชนบ้านคงไปยังพื้นที่อื่นๆ ใน อ.สบปราบนั้น ยังไม่เกิดภาพการเป็นเครือข่ายที่ทุกฝ่ายมาบูรณาการทำงานร่วมกันที่ชัดเจน การขยายผลยังเป็นการทำงานของเจ้าหน้าที่ภาครัฐ (นายอำเภอ) กับผู้นำชุมชน (กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน) เป็นหลัก โดยลักษณะการสื่อสารยังอยู่ภายใต้แบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด (transmission model) ทั้งนี้การขยายผลในพื้นที่ระดับตำบลของชุมชนต้นแบบ ถึงแม้จะมีกระบวนการติดตามประเมินผล ความสำเร็จของโครงการอย่างเข้มข้น แต่ก็ยังขาดการรวบรวมและจัดเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ

ผู้วิจัยได้เปรียบเทียบคุณลักษณะต่างๆ ที่เป็นความเหมือนและความแตกต่างของการขยายผลในสองตำบลโดยใช้แนวคิดเรื่องคุณลักษณะจำเป็นและคุณลักษณะที่พอเพียงมาประกอบ เป็นแนวทางการวิเคราะห์และจำแนกคุณลักษณะต่างๆ แลเสนอในรูปแบบตารางเพื่อให้ง่ายต่อการเปรียบเทียบ ดังแสดงในตารางที่ 9.5 หน้า 516

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กระบวนการขยายผลโครงการงานศพดहे้าจากชุมชนต้นแบบ (บ้านดง) ไปสู่ระดับตำบล		
คุณลักษณะที่เหมือนกันของสองตำบล	คุณลักษณะที่ต่างกันของสองตำบล	
	ต.นายาง อ.สบปราบ	ต.หลวงใต้ อ.งาว
คุณลักษณะจำเป็น (necessary attributes)		
การสื่อสาร (communication)		
1.คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการ	คนในชุมชนมีส่วนร่วม 4 ระดับ (แสดงความคิดเห็น/ตัดสินใจ/ลงมือทำ/ประเมินผล)	คนในชุมชนมีส่วนร่วม 5 ระดับ (วางแผน/แสดงความคิดเห็น/ตัดสินใจ/ลงมือทำ/ประเมินผล)
2.มีกระบวนการสื่อสารระหว่างคณะทำงานเฉพาะกิจที่สม่ำเสมอ	การสื่อสารเรื่องงานศพดहे้าของคณะทำงานกระทำการประชุมประจำเดือนของอำเภอ (เป็นวาระหนึ่งในหลายวาระ)	การสื่อสารเรื่องงานศพดहे้าของคณะทำงานกระทำการประชุมประจำเดือนว่าด้วยงานศพดहे้าเป็นการเฉพาะ
3.มีการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์เพื่อหนุนเสริมความยั่งยืนของโครงการ	-ได้รับการประกาศให้เป็นอำเภอต้นแบบปลอดहे้าในงานศพ -มอบป้ายประกาศ “หมู่บ้านงดहे้าในงานศพ” ให้แต่ละหมู่บ้าน	-ได้รับการประกาศให้เป็นอำเภอปลอดहे้าในงานศพ -มอบป้ายประกาศ “หมู่บ้านงดहे้าในงานศพ” ให้แต่ละหมู่บ้าน -แกนนำวงพวงหรีด “โครงการงานศพดहे้า” ในงานศพ -ป้ายไหว้ศพ -สติ๊กเกอร์ “โครงการงานศพดहे้า
คณะทำงาน (entity)		
1.มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ	องค์ประกอบของคณะทำงานเฉพาะกิจเป็นเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง (นายอำเภอ+กำนันผู้ใหญ่บ้าน) และพระสงฆ์ให้การสนับสนุน	องค์ประกอบหลักของคณะทำงานเฉพาะกิจมีความหลากหลาย (เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง+ผู้มีจิตอาสา+เจ้าหน้าที่สาธารณสุข+องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น)
2.คณะทำงานมีกระบวนการติดตามประเมินผลความสำเร็จของโครงการอย่างเข้มข้น	-ใช้ระบบตรวจสอบแบบไขว้กันระหว่างหมู่บ้าน -ยังขาดระบบจัดเก็บข้อมูลเพื่อการประเมินผลในระยะยาว	-ใช้ระบบรายงานความก้าวหน้า -ใช้ระบบคอมพิวเตอร์ในการจัดเก็บข้อมูลเพื่อการประเมินผลในระยะยาว
การขยายผล (achievement extension)		
1. มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นนอกเหนือจากการดहे้า	-รณรงค์ให้ประหยัดสิ่งของเครื่องใช้ในพิธีกรรม	-รณรงค์ให้ประหยัดด้านอาหาร

	คุณลักษณะที่แตกต่างกันของสองตำบล	
	ต.นายาง อ.สบปราบ	ต.นายาง อ.สบปราบ
คุณลักษณะพอเพียงและเติมเต็มได้ (sufficient & repairable attributes)		
1. แบบจำลองการสื่อสาร	กระบวนการสื่อสารระหว่าง คณะทำงานกับคนในชุมชนใช้ แบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด เป็นหลัก	กระบวนการสื่อสารระหว่าง คณะทำงานกับคนในชุมชนใช้ แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม เป็นหลัก
คุณลักษณะที่พอเพียงและแทนที่ได้ (sufficient & replaceable attributes)		
1. กลยุทธ์การขับเคลื่อน โครงการ	ยึดประชามติของชุมชนและ กำหนดมาตรการทางสังคมให้ถือ ปฏิบัติ	ยึดหลักสมัครใจเข้าร่วม
2. การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิง ประจักษ์	การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ (การทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงานศพ) ไม่เข้มข้น	เน้นการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิง ประจักษ์ (การทำบัญชีค่าใช้จ่ายใน งานศพ) โดยอาศัยกลไกการทำงาน ร่วมกันระหว่าง อสม ./กลุ่มแม่บ้าน/ เจ้าภาพงานศพ

ตารางที่ 9.5: เปรียบเทียบกระบวนการขยายผลของ ต.นายาง และ ต.หลวงใต้

จากข้อมูลในตารางที่ 9.5 สามารถสรุปได้ว่า การขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้า ในระดับตำบลนั้นมีองค์ประกอบที่เป็นคุณลักษณะจำเป็น (necessary attributes) และคุณลักษณะที่พอเพียง (sufficient attribute) ดังนี้

ก. คุณลักษณะจำเป็น (necessary attributes) ประกอบด้วยคุณลักษณะ 3 ด้าน ได้แก่ 1) การสื่อสาร (มีองค์ประกอบย่อย 3 องค์ประกอบ คือ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การสื่อสารของคณะทำงาน และการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์) 2) คณะทำงาน (มีองค์ประกอบย่อย 2 องค์ประกอบ คือ การตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ และการติดตามประเมินผลโครงการ) และ 3) การขยายผล ในบรรดาคุณลักษณะทั้ง 3 ด้านนี้ พบว่าคุณลักษณะด้านการสื่อสารเป็นคุณลักษณะจำเป็นที่มีบทบาทสูงที่สุด เนื่องจากมีองค์ประกอบย่อยถึง 3 ประการด้วยกัน

ข. คุณลักษณะที่พอเพียง (sufficient attributes) แบ่งเป็น 2 กลุ่มย่อย ได้แก่ คุณลักษณะที่พอเพียงและเติมเต็มได้ และคุณลักษณะที่พอเพียงและแทนที่ได้ ดังนี้

- **คุณลักษณะที่พอเพียงและเติมเต็มได้ (sufficient & repairable attributes)** คือแบบจำลองการสื่อสาร แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (ritualistic model) ถือเป็นแบบจำลองการสื่อสารหลักที่พึงประสงค์ในการขับเคลื่อน โครงการระดับตำบล แต่ถ้าหากตำบลใดใช้

แบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด (transmission model) เป็นหลักในการขับเคลื่อน จะต้องเติมเต็ม โดยสร้างสมดุลด้วยการเพิ่มกิจกรรมการสื่อสารภายใต้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรมหรือเพิ่ม กิจกรรมเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมให้มากขึ้น

- คุณลักษณะที่พอเพียงและแทนที่ได้ (sufficient & replaceable attributes)

ประกอบไปด้วยกลยุทธ์การขับเคลื่อนและรูปแบบการสื่อสาร ดังนี้

กลยุทธ์การขับเคลื่อนโครงการโดยยึดประชาคมติและใช้มาตรการทางสังคม สามารถแทนที่ได้ด้วยกลยุทธ์การใช้หลักความสมัครใจเข้าร่วมซึ่งขึ้นอยู่กับบริบทของแต่ละตำบลที่สำคัญ

การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ (การทำบัญชีค่าใช้จ่าย) สามารถแทนที่ได้ด้วยการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ (ป้ายแสดงสถานภาพโครงการทั้งในระดับตำบลและระดับชุมชน) (ภายใต้เงื่อนไขที่ว่าตำบลนั้นจะต้องมีนโยบายและการดำเนินการจดเกล้าในงานศพอย่างจริงจัง)

2) ชุมชนขยายผลระดับตำบลที่เกิดผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกับตำบลของชุมชน

ต้นแบบ ในที่นี้หมายความว่าในพื้นที่เหล่านี้ แนวคิดเรื่องการจดเกล้าในงานศพได้รับการถ่ายทอด และนำไปปฏิบัติอย่างกว้างขวางทุกหมู่บ้านทั่วทั้งตำบล รวมถึงเกิดการขยายผลจาก ประเด็น เรื่องการจดเกล้าไปสู่การประหยัดค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมงานศพด้านอื่นๆ ด้วย ตำบลเหล่านี้ได้แก่ 1) ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน 2) ต.เสริมซ้าย อ.เสริมงาม 3) ต.แม่ปู้ อ.แม่พริก

3) ชุมชนขยายผลระดับตำบลที่เกิดผลสัมฤทธิ์น้อยกว่าตำบลของชุมชน

ต้นแบบ ในที่นี้หมายความว่าแนวคิดเรื่องการจดเกล้าในงานศพได้รับการถ่ายทอดและนำไปปฏิบัติ ในหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลดังกล่าวแล้ว แต่ยังไม่ได้ผลครอบคลุมทุกหมู่บ้านในตำบลขยายผล ได้แก่ 1) ต.นิคมพัฒนา อ.เมือง 2) ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ 3) ต.แจ้ห่ม อ.แจ้ห่ม 4) ต.สบป่าด อ.แม่เมาะ 5) ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร 6) ต.ใหม่พัฒนา อ.เกาะคา 7) ต.หัวเลื้อ อ.แม่ทะ และ 8) ต.เถินบุรี อ.เถิน

4. บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผล

จากข้อมูลทั้งหมดที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น ทำให้สามารถสรุปบทเรียนสำคัญจากการขยายผล โครงการงานศพจดเกล้าจากชุมชนบ้านดงไปสู่พื้นที่อื่นๆ ในจังหวัดลำปางได้หลายประการ ทั้งนี้ การขยายผลทั้งที่เกิดขึ้นในระยะแรกที่ ต.นายาง หรือการขยายผลที่เกิดขึ้นในระยะหลังในพื้นที่อื่นๆ โดยภาพรวมนั้นล้วนเป็นการขยายผลที่เกิดขึ้นโดยการวางแผน (by plan) เป็นหลัก ในที่นี้ หมายความว่ามีการนำความรู้และประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนต้นแบบไปถ่ายทอดโดยมีตัวกลาง (mediator) และมีผู้ประสานงาน (coordinator) วางแผนในการถ่ายทอด ไม่ใช่การเรียนรู้ที่เกิดขึ้น จากการแลกเปลี่ยนโดยตรงระหว่างชุมชนต้นแบบกับชุมชนขยายผลในลักษณะของ “การไปเห็น ด้วยตาตนเอง” หรือ “การจับเข่าเล่าให้ฟัง” ซึ่งในกรณีของ ต.นายาง ผู้ทำหน้าที่ประสานงานคือ กำนันและผู้ใหญ่บ้าน ส่วนกรณีการขยายผลไปยังพื้นที่อื่นๆ นั้น ถือได้ว่าสถาบันแผนผะพญาทำ

หน้าที่ในการเป็นตัวกลางและผู้ประสานงานหลักในการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์จากชุมชนต้นแบบ การขยายผลโดยการวางแผนมีข้อดีคือ อทำให้เกิดการขยายผลที่รวดเร็ว ครอบคลุม พื้นที่ขนาดใหญ่ ในระยะเวลาอันสั้น (เช่นเดียวกันกับการขยายผลโครงการงานศพดเหล่าของจังหวัดลำปางที่ใช้ระยะเวลาประมาณ 3 ปี ทำให้โครงการงานศพดเหล่ากลายเป็นวาระของจังหวัด ขยายผลครอบคลุมพื้นที่ 13 อำเภอ) การวางแผนทำให้มีการกำหนดยุทธศาสตร์และทิศทางในการทำงานที่ชัดเจน มีการกำหนดหน่วยงานหรือองค์กรขึ้นแสดงบทบาทเพื่อรองรับการขยายผล

แต่การขยายผลในลักษณะนี้ก็มีเงื่อนไขเบื้องต้นที่จะต้องระดมและใช้ทรัพยากรด้านต่างๆ จำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นงบประมาณ ความสามารถในการบริหารจัดการ เวลา และทักษะของบุคลากรที่เกี่ยวข้อง และการขยายผลผ่านตัวกลาง (mediator) อาจมีเงื่อนไขด้านความสามารถในการสื่อสารเนื้อหาสาร (message communication) หากตัวกลางไม่ใช่ผู้สื่อสารที่มีประสิทธิภาพสูงก็จะไม่สามารถถ่ายทอดเนื้อหาสารได้ครบถ้วนทุกขั้นตอนรายละเอียด ในกรณีการขยายผลโดยสถาบันแสนพระยาณั้น สถาบันเองก็คำนึงถึงเงื่อนไขดังกล่าวด้วยเช่นกัน จึงได้พยายามเชิญแกนนำชุมชนบ้านดงเข้าร่วมเป็นวิทยากรในเวทีขยายผล แต่ในความเป็นจริงแกนนำชุมชนต้นแบบก็ไม่สามารถเข้าร่วมได้ทุกเวที และยังมีข้อจำกัด ด้านเวลาในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากชุมชนต้นแบบด้วย เนื่องจากการจัดเวทีในแต่ละครั้งมีประเด็นที่ต้องสื่อสารมากมาย อาทิ การสื่อสารเกี่ยวกับสถานการณ์และบริบทของชุมชนขยายผล วัตถุประสงค์ และผลดีของการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า ดังนั้นการขยายผลจากชุมชนต้นแบบให้เกิดความสำเร็จในพื้นที่อื่นๆ ได้นั้น ตัวกลางในการขยายผลจำเป็นต้องถอดบทเรียนของชุมชนต้นแบบและสื่อสารถ่ายทอดให้ครอบคลุมประเด็นที่เป็นแก่นทั้งด้านเนื้อหา กระบวนการ รวมถึงบริบทของชุมชนต้นแบบที่เป็นปัจจัยเอื้อให้ประสบความสำเร็จ

ในบางพื้นที่ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกับชุมชนบ้านดงอาจมีบ้างที่ได้เข้าไปพบเห็นพิธีกรรมงานศพของชุมชนแล้วนำไปบอกเล่าต่อๆ ออกไป ซึ่งถือว่าการขยายผลตามธรรมชาติ (by nature) แต่ก็มีจำนวนน้อย ข้อดีของการขยายผลตามธรรมชาติก็คือเมื่อขยายผลได้แล้วมักมีความยั่งยืนสูง เนื่องจากจะเกิดขึ้นได้ก็เพราะ “คนใน” เห็นความสำคัญหรือข้อดีของโครงการจึงต้องการสร้างความเปลี่ยนแปลงด้วยตนเอง เพราะ ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นจากการมีประสบการณ์ตรง (direct experience) เกิดการเรียนรู้จากผู้มีประสบการณ์ตรงและมีองค์ความรู้ที่ฝังตัวอยู่ภายใน (tacit knowledge) แต่ข้อจำกัดก็คือเกิดขึ้นได้ช้า และกระจาย ตัวในพื้นที่แคบๆ (จากชุมชนต้นแบบไปยังชุมชนใกล้เคียง) โอกาสที่จะเกิดผลสัมฤทธิ์ครอบคลุมพื้นที่ขนาดใหญ่ (ทั้งจังหวัด) นั้นเป็นไปได้ยาก หากไม่มีการขยายผลโดยการวางแผนมากำกับอีกชั้นหนึ่ง

ทั้งนี้ จากการวิเคราะห์ข้อมูลที่มีอยู่ ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มข้อมูลออกเป็น 2 ชุด ได้แก่ 1) บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผลระดับหมู่บ้าน และ 2) บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผลระดับตำบล โดยมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

4.1 บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผลระดับหมู่บ้าน การขยายผลความสำเร็จที่เกิดขึ้นในชุมชนต้นแบบไปสู่หมู่บ้านอื่นๆ นั้นมีบทเรียนที่น่าสนใจ 11 ประการ ได้แก่

1) **การถอดบทเรียนจากชุมชนต้นแบบนั้น จะต้องถอดออกมา และถ่ายทอดให้ครบถ้วนทั้งด้านเนื้อหา กระบวนการ และบริบทของชุมชนต้นแบบ** กรณีการขยายผลที่เกิดขึ้นในหลายพื้นที่ ผู้วิจัยพบว่าพื้นที่ขยายผลมีความรู้ด้านเนื้อหาจากชุมชนต้นแบบ (การจดเกล้าในงานศพ การทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงานศพ) แต่ยังคงขาดความรู้ความเข้าใจด้านกระบวนการที่นำไปสู่ผลลัพธ์ดังกล่าว (ขั้นตอนของกระบวนการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจในชุมชนอย่างเข้มข้นก่อนนำไปสู่กระบวนการตัดสินใจร่วมกัน) ทำให้หลายชุมชนลัดขั้นตอนไปสู่การลงประชามติของชุมชน (ทั้งๆ ที่ยังไม่เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้หรือการยอมรับ) ซึ่งผลที่ตามมาก็คือการฝ่าฝืนประชามติที่ตั้งไว้ในกลุ่มคนบางกลุ่ม โดยการลักลอบดัดเกล้าในพิธีกรรมงานศพ

และในขณะเดียวกันก็จะ**ต้องวิเคราะห์บริบทด้านต่างๆ ของชุมชนขยายผลว่ามี ความเหมือนและความแตกต่างจากชุมชนต้นแบบในแง่ภูมิไคบัง** กระบวนการหรือขั้นตอนบางอย่างที่กระทำในชุมชนต้นแบบอาจไม่สามารถทำได้ในชุมชนขยายผล แต่ละชุมชนก็จะต้องค้นหาวิธีการที่เหมาะสมกับบริบทเฉพาะของพื้นที่ตนเอง รวมถึงการวิเคราะห์ว่าชุมชนมีคุณลักษณะจำเป็นและคุณลักษณะที่พอเพียงข้อใดบ้าง ต้องสร้างหรือเพิ่มเติมในประเด็นใด

2) ผู้นำในการดำเนินโครงการจะเป็นผู้นำในระบบหรือผู้นำตามธรรมชาติก็ได้ แต่ตัวแปรที่สำคัญก็คือ**ในชุมชนจะต้องใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (ritualistic model) เป็นหลักในการสื่อสาร** เพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างกันภายในชุมชน นั่นคือเน้นการสลับบทบาทระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารตลอดกระบวนการสื่อสาร เน้นการสร้างความเท่าเทียมกันระหว่างคู่สื่อสาร ลักษณะการสื่อสารเป็น “การปรึกษาหารือเพื่อวางแนวทางการทำงานร่วมกัน” ไม่ใช่ “การสั่งการ”

3) ถึงแม้ในชุมชนจะมีคณะทำงานตามรูปแบบอยู่แล้ว เช่น คณะกรรมการหมู่บ้าน หรือ ผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน แต่การขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเกล้า**จำเป็นต้องมีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจขึ้นมาเป็นการเฉพาะ** ซึ่งอาจมีสัดส่วนประกอบด้วย คณะทำงานตามรูปแบบ / ผู้นำตามธรรมชาติ/ผู้มีจิตอาสา/ผู้ทำหน้าที่ประสานงานภายในชุมชน/ตัวแทนของคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชน **ยังมีความหลากหลายของผู้เข้าร่วมเป็นคณะทำงานมากเท่าใด ก็เป็นตัวชี้วัดว่า ระดับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการวางแผนงานจะมีเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น** โดยระดับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนก็จะเป็นตัวชี้วัดความยอมรับที่จะมีต่อโครงการได้อีกโสดหนึ่ง กลุ่มคนในชุมชนที่มีศักยภาพในการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเกล้าที่สำคัญได้แก่ 1) กลุ่มผู้สูงอายุ (มีเวลาว่าง และผู้สูงอายุส่วนมากมีอุดมการณ์ที่สอดคล้องกับโครงการงานศพจดเกล้า เช่น การลด ละ เลิกอบายมุข เพื่อส่งเสริมความดีในช่วงบั้นปลายชีวิต การสร้างสังคมที่ดีสำหรับลูกหลานของตน) และ 2) กลุ่ม

แม่บ้าน (มีบทบาทสูงในพิธีกรรมงานศพ นับตั้งแต่การจัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ การดูแลเรื่องอาหาร และกลุ่มแม่บ้านส่วนมากมีอุดมการณ์ที่สอดคล้องกับโครงการงานศพดเหล่า เช่น อุดมการณ์เรื่องการประหยัดค่าใช้จ่าย (เพื่อความกินดีอยู่ดีของครัวเรือน) มีความต้องการไม่ให้สามีหรือบุตรหลานข้องเกี่ยวกับอบายมุข เป็นต้น)

4) **การสื่อสารอย่างเข้มข้นเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันภายในชุมชนก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจเป็นความจำเป็นสูงสุด** ทั้งนี้ ชุมชนควรใช้รูปแบบและช่องทางการสื่อสารที่มีอยู่แล้วภายในชุมชน (เช่น การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ การประชุมหมวดบ้าน) ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยมีช่องทางการสื่อสารขนาดใหญ่อย่างการประชุมหมู่บ้านในพื้นที่ เพื่อเป็นหลักประกันว่าชุมชนได้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นร่วมกันอย่างกว้างขวาง

5) เพื่อขับเคลื่อนโครงการให้เกิดความสำเร็จโดยใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ แต่ละชุมชนจำเป็นต้อง**พัฒนาและใช้ประโยชน์จากช่องทางการสื่อสาร (channel) ที่มีอยู่ให้ได้มากที่สุด** ซึ่งเป็นภารกิจที่คณะทำงานต้องสำรวจในเบื้องต้น งานวิจัย พบว่าช่องทางการสื่อสารที่สำคัญมีตั้งแต่สื่อบุคคล (ในชุมชน/นอกชุมชน) สื่อพิธีกรรม (พิธีกรรมงานศพ) สื่อการประชุม (หมู่บ้าน/หมวดบ้าน) รวมถึงหอกระจายข่าว (ในกรณีที่ชุมชนมีหอกระจายข่าว) **ควบคู่ไปกับการพัฒนาช่องทางการสื่อสารเฉพาะกิจขึ้นมาเป็นการเฉพาะก็เป็นสิ่งที่ช่วยให้ชุมชนสามารถสื่อสารทั้งกับคนในชุมชนเอง รวมถึงคนจากภายนอกชุมชนได้ดียิ่งขึ้น** ซึ่งพบว่าช่องทางการสื่อสารเฉพาะกิจที่มีคุณภาพสูงในการศึกษารุ่นนี้มีตั้งแต่สื่อการจัดเวทีเสวนา เวทีประชาคม สื่อป้ายประชาสัมพันธ์ ไปจนถึงป้ายไฉ่วหน้าศพ หรือสติ๊กเกอร์

6) **การขับเคลื่อนโครงการจะยึดหลักความสมัครใจหรือใช้การทำประชามติแล้วนำมาตรการชุมชนเข้าบังคับนั้น** ต้องพิจารณาจากบริบทของแต่ละพื้นที่เป็นสำคัญ หากชุมชนมีต้นทุนเรื่องการใช้มาตรการชุมชนที่เข้มแข็งมาอย่างต่อเนื่อง การใช้มาตรการชุมชนก็อาจเป็นตัวเลือกที่ดีในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า (ทั้งนี้ ต้องไม่ลืมที่จะสร้างความเข้าใจร่วมกันก่อนนำไปสู่การใช้มาตรการชุมชนด้วย) และผู้วิจัยพบว่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการใช้มาตรการชุมชนนั้นมีบริบทชุมชนร่วมกันประการหนึ่ง คือ การเป็นชุมชนเครือญาติ ในขณะที่เดียวกัน หลักความสมัครใจก็เป็นตัวเลือกที่น่าสนใจสำหรับชุมชนที่ 1) มีความหลากหลายของกลุ่มคนผู้อยู่อาศัยสูง หรือ 2) บริบทเดิมของชุมชนมีความขัดแย้งในชุมชนค่อนข้างสูง หรือ 3) เฉพาะกรณีการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า พบว่ามีความแตกต่างด้านความคิดเห็นของคนในชุมชนต่อการดำเนินโครงการสูงจนเสี่ยงต่อการนำไปสู่ความขัดแย้ง

ทั้งนี้ ไม่ว่าจะเลือกหลักสมัครใจหรือใช้มาตรการชุมชน สิ่งที่ผู้ขับเคลื่อนโครงการต้องคำนึงถึงก็คือ**การกำหนดแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนสำหรับผู้เข้าร่วมโครงการและการสอดส่องตรวจตราให้การจัดพิธีกรรมเป็นไปตามแนวทางที่กำหนด**

7) **การใช้ต้นทุนภายใน** (บุคลากรและเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมต้นทุนวัฒนธรรมและองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชน) **มาผสานกับต้นทุนใหม่ภายนอก** (บุคลากรจากภายนอก/องค์ความรู้จากภายนอก/ความรู้เรื่องการบริหารจัดการแบบสมัยใหม่) เป็นกลยุทธ์สำคัญในการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเหล่า การผสมผสานระหว่างต้นทุนเดิมที่มีอยู่และต้นทุนใหม่ที่เลือกสรรแล้วจะส่งผลให้ชุมชนสามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่ประสบระหว่างทาง ดำเนินโครงการได้อย่างมีประสิทธิภาพ และก่อให้เกิดเครือข่ายการทำงานร่วมกับองค์กรภายนอก กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันจะส่งผลให้ชุมชนเองได้พัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการภายในชุมชนอีกด้วย

8) **การทำให้พื้นที่พิธีกรรมงานศพกลายเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชน** มากยิ่งขึ้น เป็นกลยุทธ์สำคัญต่อการสร้างความมีส่วนร่วม (ซึ่งหมายรวมถึงทั้งความรู้ลึกเป็นเจ้าของและภาระหน้าที่ๆ ฟังกระทำ) วิธีการสำคัญก็คือ**การสร้างกิจกรรมเพื่อให้เพื่อนบ้านสามารถมีส่วนร่วมเป็นผู้ผลิต (producer) ในพิธีกรรมได้มากขึ้น** ในงานวิจัยพบตั้งแต่การมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิม(การจัดสถานที่ การประกอบอาหาร การจัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้การเก็บกวาดสถานที่หลังพิธีกรรมเสร็จสิ้น) และ**การมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่สาธารณะแบบใหม่** (การร่วมเก็บข้อมูลค่าใช้จ่าย การตรวจตราสอดส่องผู้ดื่มเหล้า)

9) **กระบวนการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการมีความสำคัญต่อการยอมรับในตัวโครงการ** ทุกครั้งที่การจัดพิธีกรรมงานศพเสร็จสิ้นจะต้องถ่ายทอดข้อมูลผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นให้ทั่วถึงทั้งชุมชน หากยังไม่สามารถเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างเป็นระบบ (ตัวเลขรายรับรายจ่ายที่ชัดเจน) ได้ แต่อย่างน้อยก็ควรมีข้อมูลสำคัญอย่างอื่นถ่ายทอด (เช่น หลังการจัดงานศพ เจ้าภาพต้องเป็นหนี้หรือมีเงินเหลือ จากการจัดงาน ภายในงานศพ เรียบร้อยดีหรือไม่ มีผู้ฝ่าฝืนดื่มเหล้าในงานศพหรือไม่ เป็นต้น) เพราะการสื่อสารดังกล่าวเป็นการประเมินในผลเบื้องต้นของงานศพแต่ละงานซึ่งเป็นหน่วยย่อยของภาพรวมการจัดงานศพทั้งหมดในพื้นที่ขึ้นการประเมินผลหน่วยย่อยสามารถกระทำได้ดีทันที สามารถ ใช้ข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นมาอ้างอิงในฐานะผลลัพธ์ได้ชัดเจน หากผลลัพธ์เป็นไปในทางที่ดี เช่น หลังจัดงานศพเจ้าภาพไม่มีหนี้สินจากการจัดงานหรือ ามีเงินเหลือไม่มีการทะเลาะเบาะแว้งภายในงานเพราะคนเมาเหล้า ข้อเท็จจริงดังกล่าวจะทำให้คนยอมรับโครงการได้โดยง่าย หรือหากมีผลลัพธ์ในทางลบ เช่น พบว่ายังมีการฝ่าฝืนลักลอบเลี้ยงเหล้าหรือดื่มเหล้า การนำข้อมูลดังกล่าวมานำเสนอในแต่ละครั้งจะส่งผลให้เกิดกระบวนการพูดคุยเพื่อค้นหาสาเหตุและแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ต่อเนื่อง

10) การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ (การยกย่องว่าเป็นชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ/ป้ายประชาสัมพันธ์/ป้ายไหว้หน้าศพ/พวงหรีด/สติ๊กเกอร์) จะมีบทบาทสำคัญใน 2 กรณี ได้แก่

1) ระหว่างการดำเนินโครงการ เพราะ**การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ช่วยรวบรัดและรวบยอด (shortcut) ความเข้าใจและตอกย้ำ (stress) การดำเนินโครงการ**ต่อผู้คนที่ทั้งภายในและภายนอกชุมชน 2) ภายหลัง

ดำเนินโครงการไปแล้ว **ในกรณีของชุมชนที่ประสบความสำเร็จ ชุมชนสามารถใช้การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์มาทดแทนการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ได้** (กรณีชุมชนบ้านดง หลังจากโครงการยุติ ไม่พบว่ามีการเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพอย่างเคร่งครัดอีกต่อไป แต่การที่มีอัตลักษณ์ใหม่ในฐานะ “ชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ” ก็ส่งผลให้การงดเหล้าในงานศพยังดำเนินเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน แต่การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ไม่มีพลัง ในกรณีที่ชุมชนนั้นๆ ไม่ได้ดำเนินการงดเหล้าในงานศพอย่างเคร่งครัด เนื่องจากในกรณีนี้ การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์จะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของคนมากกว่าการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ (การพบเห็นว่ายังคงมีการเลี้ยงเหล้าในงานศพต่างๆ ที่มีการติดป้ายประชาสัมพันธ์ไว้หน้างาน จะส่งผลให้คนในชุมชน ไม่เชื่อถือและไม่ปฏิบัติตามข้อกำหนดที่ได้ตกลงร่วมกัน)

11) การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำบัญชี ค่าใช้จ่ายในพิธีกรรม แม้ว่าจะเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก แต่ถ้าหากชุมชนใดสามารถทำได้ก็จะมีผลดีเป็นอย่างมาก เนื่องจากบทเรียนจากชุมชนต้นแบบได้พิสูจน์แล้วว่า**การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์สามารถสร้างการยอมรับในตัวโครงการได้โดยปราศจากข้อกังขา** ดังนั้น ในขั้นตอนของการขยายผล จึงควรมีการถ่ายทอดกระบวนการและวิธีการในการทำข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพของชุมชนต้นแบบให้ชุมชนอื่นๆ ได้เรียนรู้และนำไปปรับประยุกต์ได้ตามความเหมาะสม

4.2 บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผลระดับตำบล การขยายผลความสำเร็จจากหมู่บ้านหนึ่งหมู่บ้านไปสู่ระดับตำบลที่ครอบคลุมหมู่บ้านหลายหมู่บ้านนั้น เป็นภารกิจ (task) ที่ยากลำบากยิ่งขึ้นไปอีก เพราะหน่วย (unit) ในการทำงานมีขนาดใหญ่ขึ้น ทั้งในแง่ของพื้นที่และกลุ่มเป้าหมายในการสื่อสาร จากการเปรียบเทียบคุณลักษณะต่างๆ ของการขยายผลระดับตำบลในชุมชนต้นแบบ และพื้นที่ขยายผลอีกแห่งหนึ่งซึ่งประสบความสำเร็จมาก คือ ต. หลวงใต้ อ. งาว ผู้วิจัยสามารถถอดบทเรียนออกมาได้ 7 ประการ ดังต่อไปนี้

1) **การขยายผลในระดับตำบลจะต้องมีการจัดตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจขึ้นมาเป็นการเฉพาะ ความหลากหลายของ คณะทำงานถือเป็นปัจจัยสำคัญส่วนหนึ่งต่อความสำเร็จ** เพราะความหลากหลายของผู้เข้าร่วมเป็นตัวชี้วัดประการหนึ่งถึงระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในโครงการ โดยกลุ่มต่างๆ ที่มา เข้าร่วมเป็นคณะทำงานควรประกอบไปด้วยตัวแทนจากกลุ่มคน 2 กลุ่ม ได้แก่ 1) ผู้มีอำนาจหน้าที่ในระบบ (ผู้นำในระบบ/องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น/เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง/เจ้าหน้าที่ภาครัฐอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง และ 2) กลุ่มผู้มีจิตอาสา (ผู้นำตามธรรมชาติ/ตัวแทนคนในชุมชน/พระสงฆ์/กลุ่มผู้สูงอายุ/กลุ่มแม่บ้าน) ในกรณีของผู้สูงอายุและกลุ่มแม่บ้านนั้น ข้อมูลในหลายพื้นที่ชี้ว่า ทั้งสองกลุ่มนี้ เป็นกลุ่มที่มีศักยภาพในการผลักดันโครงการงานศพงดเหล้าในพื้นที่ของตนเองได้เป็นอย่างดี

2) คณะทำงานเฉพาะกิจระดับตำบล**ต้องมีการสื่อสารระหว่างกันภายในคณะทำงานอย่างสม่ำเสมอ** ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกันเป็นไปอย่างทั่วถึงและเกิดการบูรณาการการทำงานร่วมกันของคณะทำงานทั้งหมดตลอดระยะเวลาที่ดำเนินโครงการ

3) การขยายผลในระดับตำบลโดยภาพรวมยังคง**ต้องใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (ritualistic model) เป็นหลัก** เพื่อเน้นการสร้างความเข้าใจร่วมกัน แต่ในบางสถานการณ์ของการสื่อสารก็จำเป็นต้องใช้**แบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด (transmission model) ร่วมด้วย** เช่น การมอบหมายภารกิจให้เจ้าหน้าที่ อสม. ในพื้นที่ไปดำเนินการสำรวจข้อมูลพื้นฐาน/ประชาสัมพันธ์โครงการในเบื้องต้นให้คนในชุมชนได้รับรู้ การชี้แจงนโยบายของจังหวัดที่ต้องการให้การงดเหล้าในงานศพเป็นภารกิจที่กระทำต่อเนื่อง เป็นต้น

4) ในการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าระดับตำบล **คณะทำงานจะต้องสนับสนุนให้คนในชุมชนแต่ละชุมชนได้มีส่วนร่วมในตัวโครงการให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้** นับตั้งแต่ขั้นตอนของการวางแผน (โดยการเปิดโอกาสให้ตัวแทนชุมชนแต่ละแห่งได้เข้าร่วมเป็นคณะทำงานระดับตำบลด้วย) การกระตุ้นให้เกิดการแสดงความคิดเห็นต่อโครงการในแต่ละชุมชนอย่างกว้างขวาง การเคารพสิทธิของชุมชนแต่ละแห่งในการตัดสินใจว่าจะเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมโครงการ รวมไปถึงการให้อิสระกับแต่ละชุมชนในการเลือกหลักการดำเนินงานที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชนตนเอง และการสนับสนุนให้คนในชุมชนเป็นเจ้าภาพหลักในการลงมือทดลองงดเหล้าในพิธีกรรมงานศพภายในชุมชน โดยมีคณะทำงานระดับตำบลเป็นที่เลี้ยงให้การสนับสนุนและการช่วยเหลือที่จำเป็น ซึ่งสอดคล้องกับ**หลักสิทธิเจ้าของวัฒนธรรม**ที่กาญจนา แก้วเทพ (2552: 92) ได้เสนอไว้ กล่าวคือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนไม่ว่าจะเป็นการเลือกสรร ปรับประยุกต์ หรือผสมผสานทางวัฒนธรรมนั้น จะต้องเกิดขึ้นจากข้อตกลงร่วมกันของเจ้าของวัฒนธรรมเป็นสำคัญ

5) ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่จะส่งผลให้การขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าระดับตำบลประสบความสำเร็จคือ**การมีกระบวนการติดตามประเมินผลความสำเร็จของแต่ละชุมชนอย่างเข้มข้น ชัดเจน และเป็นระบบ** ทั้งนี้จำเป็นจะต้องมีระบบการจัดเก็บข้อมูลของแต่ละชุมชนอย่างเป็นระบบ แล้ว นำมาประมวลผลเพื่อให้เห็นภาพกว้างของพัฒนาการทั้งตำบล ซึ่งการจะบริหารจัดการในลักษณะดังกล่าว จำเป็นต้องมีการบูรณาการการทำงานร่วมกันระหว่างชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือองค์กร ภาครัฐ เช่น หน่วยงานสาธารณสุขชุมชน ซึ่งมีทั้งเครือข่ายของบุคลากรซึ่งมีทักษะ และทรัพยากรขององค์กร (อุปกรณ์สำนักงาน/เครื่องคอมพิวเตอร์) ที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการจัดเก็บและวิเคราะห์ข้อมูล

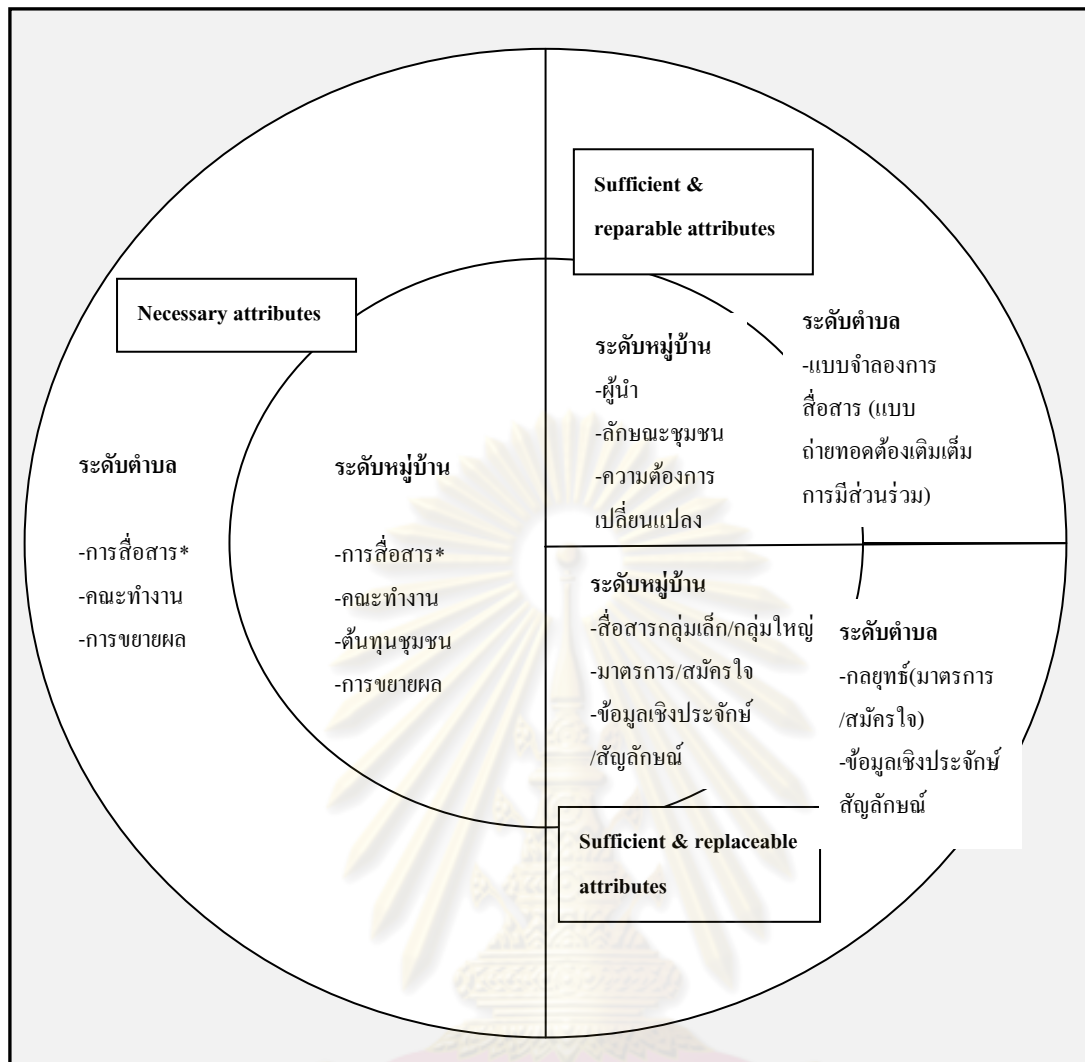
6) **การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์มีความสำคัญต่อการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าในระดับตำบล** เนื่องจากการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์มีคุณูปการที่สำคัญหลายข้อ ได้แก่ 1) ช่วยรวบรัดและรวบยอดความเข้าใจของผู้คนที่ม่ต่อโครงการ โดยเจ้าภาพไม่จำเป็นต้องเอ่ยปากด้วยตนเองให้เกิด

ความลำบากใจ 2) สัญญาที่สร้างขึ้นทำให้ปัจเจกเกิดความภูมิใจ (เจ้าภาพงานศพ) และความเกรงใจ (แขกผู้มาร่วมงาน) ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้ชุมชนเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจต่อสถานภาพใหม่ที่ได้รับ ทำให้เกิดความมุ่งมั่นสามัคคีที่จะงดเหล้าในงานศพให้เป็นผลสำเร็จ

6) บทเรียนจากการวิเคราะห์การขับเคลื่อนโครงการในชุมชนต้นแบบทำให้ทราบว่าการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์โดยการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงานศพมีความสำคัญต่อความสำเร็จของโครงการ แต่ก็เป็นสิ่งที่ชุมชนโดยมากระบุว่าทำได้ยากเนื่องจากขาดทักษะ ด้วยเหตุนี้**คณะทำงานระดับตำบลจึงมีบทบาทสำคัญในการอุดหนุนให้การสนับสนุนให้ชุมชนสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์**ได้ในหลายลักษณะ เช่น ถ่ายทอดวิธีการทำบัญชีค่าใช้จ่ายที่ไม่ยุ่งยากให้กับชุมชน เพื่อการประยุกต์ใช้ หรือการอบรมทักษะให้กับบุคลากรที่มีคุณสมบัติเป็นผู้ประสานงานระหว่างคณะทำงานระดับตำบลและอาศัยอยู่ในชุมชน เช่น เจ้าหน้าที่ อสม . เพื่อให้บุคลากรดังกล่าวเข้าร่วมกับเจ้าภาพงานศพในการทำบัญชีค่าใช้จ่าย ซึ่งจะง่ายต่อการตรวจสอบข้อมูลในภายหลัง

การวิเคราะห์เปรียบเทียบชุมชนต้นแบบและชุมชนขยายผล รวมถึง บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผลทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับตำบล สามารถนำมาสรุป เป็นแผนภาพแสดงคุณลักษณะที่พึงประสงค์ (ประกอบด้วยคุณลักษณะจำเป็นและคุณลักษณะที่พอเพียง) ของการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าในภาพรวม ดังแสดงในภาพที่ 9.39 หน้า 526

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 9.39: คุณลักษณะที่พึงประสงค์ของการขับเคลื่อน โครงการงานศพดเหล่าในภาพรวม

ข้อสรุปเกี่ยวกับคุณลักษณะที่พึงประสงค์ข้างต้น คือข้อค้นพบสำคัญเกี่ยวกับแนวทางการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าให้ประสบความสำเร็จในระดับหมู่บ้านและระดับตำบล ซึ่งประกอบไปด้วยคุณลักษณะจำเป็น (necessary attributes) และคุณลักษณะที่พอเพียง (sufficient attributes) คุณลักษณะจำเป็นนั้นเป็นปัจจัยจำเป็นที่ทำให้โครงการเดินหน้าได้ ส่วนคุณลักษณะที่พอเพียงเป็นสิ่งที่มาหนุนเสริมคุณลักษณะจำเป็นเพื่อเป็นเครื่องการันตีความสำเร็จ ผลการศึกษาพบว่าคุณลักษณะที่พอเพียงยังจำแนกย่อยได้เป็น 2 กลุ่ม คือคุณลักษณะที่พอเพียงและเติมเต็มได้ (sufficient & reparable attributes) และคุณลักษณะที่พอเพียงและแทนที่ได้ (sufficient & replaceable attributes)

คุณลักษณะจำเป็นระดับหมู่บ้านมี 4 ประการ ได้แก่ คุณลักษณะด้านการสื่อสาร คณะทำงาน ต้นทุนชุมชน และการขยายผล ส่วน**คุณลักษณะจำเป็นระดับตำบลมี 3 ประการ ได้แก่** คุณลักษณะด้านการสื่อสาร คณะทำงาน และการขยายผล

ข้อค้นพบดังกล่าวบ่งชี้ว่า การตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ทั้งระดับหมู่บ้านและระดับตำบลเพื่อขับเคลื่อน โครงการงานศพดเหล่าเป็นความจำเป็นพื้นฐานที่ต้องทำ หลังจากนั้น คณะทำงานต้องวิเคราะห์บริบทชุมชนเพื่อศึกษาบริบทพื้นฐานด้านการสื่อสารและต้นทุนของชุมชน สิ่งใดที่มีอยู่แล้ว และสิ่งใดที่ต้องสร้างให้เกิดขึ้น รวมทั้งเมื่อดำเนินโครงการแล้วจะต้องหาแนวทางการขยายผลไปสู่ประเด็นที่เหมาะสมกับพื้นที่ เพราะปัจจัยเหล่านี้เป็นคุณลักษณะจำเป็นของการดำเนินโครงการ

ข้อค้นพบเกี่ยวกับ**คุณลักษณะที่พอเพียงนั้น** ทำให้ทราบว่าในกรณีที่ชุมชนมี **คุณลักษณะที่พอเพียงและเติมเต็มได้ (ระดับหมู่บ้านมี 3 ประการคือ** ผู้นำ ลักษณะชุมชน และความต้องการเปลี่ยนแปลง **ระดับตำบลมี 1 ประการ คือ** แบบจำลองการสื่อสารหลักที่ใช้ การเติมเต็มจะต้องเติมเต็มด้วยเงื่อนไขปัจจัยใด เช่น หากชุมชนยังไม่เกิดความต้องการเปลี่ยนแปลง จะต้องเติมเต็มด้วยกิจกรรมการสื่อสารเพื่อกระตุ้นให้เกิดความต้องการเปลี่ยนแปลงเป็นต้น

ส่วนในกรณีของ**คุณลักษณะที่พอเพียงและแทนที่ได้ (ระดับหมู่บ้านมี 3 ประการ คือ** การสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางหรือกลุ่มใหญ่ก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ กลยุทธ์ ใช้มาตรการหรือความสมัครใจในการขับเคลื่อน และการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์หรือการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ และ **ระดับตำบลมี 2 ประการ คือ** กลยุทธ์ใช้มาตรการหรือความสมัครใจ และการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์หรือการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ คณะทำงานเฉพาะกิจต้องพิจารณาบริบท ศักยภาพ และสถานการณ์ของชุมชนประกอบ ก่อนตัดสินใจว่าควรใช้แนวทางใดในการขับเคลื่อน

ท้ายที่สุด ข้อค้นพบที่กล่าวมายังคงตอบย้ำสมมุติฐานข้างต้นของการศึกษา ในประเด็นที่ว่า ด้วยบทบาทของการสื่อสารในการพัฒนาท้องถิ่น การวิเคราะห์สังเคราะห์การขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าในแต่ละพื้นที่ยืนยันว่าการสื่อสารเป็นปัจจัยสำคัญในการขยายผลความสำเร็จของโครงการงานศพดเหล่า เพราะการสื่อสารได้เป็นทั้ง**คุณลักษณะจำเป็นและคุณลักษณะที่พอเพียงในการดำเนินโครงการ** การงดเหล้าในงานศพจะไม่สามารถกระทำได้อย่างจริงจังและต่อเนื่องหากขาดปัจจัยด้านการสื่อสาร ด้วยเหตุนี้ ข้อค้นพบจากการศึกษาจึงเป็นสิ่งยืนยันให้เห็นว่าการสื่อสารนั้นมีได้เป็นเพียงเครื่องมือในการพัฒนาชุมชน แต่เป็นทั้งหัวใจหลักของการสร้างความเข้าใจเพื่อกำหนดทิศทางและเป้าหมายการพัฒนาร่วมกัน เป็นกลไกประสานความร่วมมือเพื่อนำไปสู่การลงมือกระทำให้เกิดผล และท้ายที่สุดยังเป็นหนทางของการรักษาความสำเร็จและเสริมสร้างความเข้มแข็งที่ยั่งยืนให้กับชุมชนในระยะยาวอีกด้วย

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ในบทที่ 10 ซึ่งเป็นบทสุดท้ายของวิทยานิพนธ์ ผู้วิจัยได้สรุปผลการศึกษาและการวิเคราะห์ที่ได้ให้รายละเอียดไว้ในบทที่ 4 จนถึงบทที่ 9 และอภิปรายผลการวิจัยทั้งหมดที่เกิดขึ้น โดยนำหลักทฤษฎีต่างๆ ที่ใช้เป็นกรอบในการศึกษา รวมถึงงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องมาอภิปรายร่วมด้วย ในส่วนสุดท้าย ผู้วิจัยจะได้นำเสนอข้อเสนอแนะจากการวิจัยและข้อจำกัดของการศึกษาในครั้งนี้

สรุปผลการวิจัย

ภายใต้หัวข้อสรุปผลการวิจัย ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยตามประเด็นที่เป็นวัตถุประสงค์ของการวิจัยในครั้งนี้ รวมถึงผลการศึกษาบริบทชุมชนซึ่งเป็นการปูพื้นฐานความเข้าใจที่มาและเหตุผลของการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเกล้าในชุมชนต้นแบบ จึงสรุปผลการวิจัยในประเด็นต่างๆ รวมทั้งสิ้น 6 ประเด็น ได้แก่ 1) บริบทชุมชน 2) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง 3) กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ 4) พื้นที่สาธารณะในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม 5) ทุนของปัจเจกและทุนของชุมชน และ 6) กระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จ โดยมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นบริบทชุมชน

เนื้อหาสำคัญที่ผู้วิจัยได้นำมาสรุปผลในประเด็นนี้ประกอบด้วย 1) ประวัติศาสตร์ของชุมชน 2) สภาพการประกอบอาชีพ วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชน 3) ศักยภาพของชุมชน และ 4) สภาพปัญหาและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนในช่วงเวลา 10 ปี โดยมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1.1 ประวัติศาสตร์ชุมชน ชุมชนบ้านดงประกอบไปด้วยครัวเรือน 156 หลังคาเรือน ตั้งอยู่ใน ต.นายาง อ.สบปราบ จ.ลำปาง มีประวัติศาสตร์ชุมชนที่สามารถสืบย้อนหลังไปได้กว่า 150 ปี โดยมีการอพยพเข้ามาเพื่อตั้งรกรากของคนกลุ่มหนึ่ง ที่อพยพหนีภัยสงครามมาจาก จ. เชียงราย ในราวปี พ.ศ.2400 พื้นที่ซึ่งที่ตั้งชุมชนแต่เดิมมีสภาพเป็นป่าอุดมสมบูรณ์และมีลำห้วยไหลผ่าน เดิมชุมชนมีการปกครองร่วมกับบ้านกาดซึ่งเป็นหมู่บ้านขนาดใหญ่ซึ่งมีที่ตั้งอยู่ใกล้กัน โรงเรียนของ

ชุมชนได้รับการจัดตั้งขึ้นใน พ.ศ.2495 ให้เป็นสถานศึกษาของเยาวชน ต่อมา ในปี พ.ศ.2497 เมื่อชุมชนบ้านดงมีผู้อยู่อาศัยมากขึ้น ชุมชนขยายตัวมากขึ้น ชาวบ้านดงจึงทำเรื่องขอแยกตัวออกจากบ้านกาดมาเป็นหมู่บ้านโดยสมบูรณ์ ชาวบ้านในชุมชนมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงร่วมกันสร้างสำนักสงฆ์ใน พ.ศ.2499 ซึ่งต่อมาก็ได้รับการสถาปนาให้เป็นวัดของหมู่บ้านชื่อวัดชัยมงคลนิกายภายหลัง ชุมชนได้รับการพัฒนามาเรื่อยๆ จนในปี พ.ศ.2537 ถนนภายในหมู่บ้านได้รับการพัฒนาให้เป็นถนนลาดยาง และมีไฟฟ้าเข้าสู่หมู่บ้านหลังจากนั้น ไม่นานนัก

1.2 สภาพการประกอบอาชีพ วิถีชีวิต และวัฒนธรรมของชุมชน ในอดีตคนในชุมชนบ้านดงส่วนมากประกอบอาชีพด้านการเกษตร ทั้งการทำนา ปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ โดยชุมชนมีระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองเป็นหลัก คาดว่าระบบเศรษฐกิจของชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงมาเป็นระบบเศรษฐกิจแบบกึ่งทุนนิยม โดยทำการเกษตรเพื่อเลี้ยงชีพเป็นหลักแต่เริ่มมีการพึ่งพิงระบบตลาดมากขึ้นตั้งแต่ในราว พ.ศ.2510 เป็นต้นมา ปัจจุบันร้อยละ 94 ของคนในชุมชนยังคงประกอบอาชีพด้านการเกษตรอยู่ในชุมชน รองลงมาเป็นอาชีพรับจ้างและค้าขาย สินค้าหลักทางการเกษตรของบ้านดงได้แก่ กล้วย ถั่วลิสง และกระเทียม แต่นับจากในราวปี พ.ศ.2530 พบว่าร้อยละ 70 ของคนหนุ่มสาวในชุมชนนิยมเดินทางไปค้าแรงงานนอกท้องถิ่น ในชุมชนไม่มีตลาดรับซื้อผลผลิตในท้องถิ่น ต้องใช้วิธีแลกเปลี่ยนผลผลิตกันเองในชุมชนหรือขายให้พ่อค้าภายนอกที่เข้ามารับซื้อ

วิถีชีวิตของชุมชนยังคงเป็นสังคมเครือญาติที่เน้นการช่วยเหลือพึ่งพากันภายในชุมชนเป็นหลัก ด้วยการช่วยเหลือทั้งด้านแรงงาน สิ่งของ และทรัพย์สินในสถานการณ์ที่จำเป็น แต่มีความแตกต่างด้านฐานะทางเศรษฐกิจอยู่บ้างระหว่างผู้ที่ประกอบอาชีพข้าราชการหรือค้าขายซึ่งมีจำนวนน้อยแต่จะมีฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าชาวบ้านทั่วไปที่ ทำการเกษตรหรือรับจ้าง การช่วยเหลือเกื้อกูลเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันก็ยังคงเป็นวิถีชีวิตหลักของชุมชน เนื่องจากสาเหตุสำคัญ 2 ประการคือ ชุมชนเป็นชุมชนที่ก่อตัวจากกลุ่มคนที่สืบเชื้อสายบรรพบุรุษกลุ่มเดียวกัน (indigenous community) และชุมชนยังหมู่บ้านขนาดกลางค่อนข้างเล็ก ลักษณะทางกายภาพเป็นพื้นที่ปิด ไม่ใช่ทางผ่านไปสู่อื่นๆ

กระแสบริโภคนิยมเริ่มขยายอิทธิพลเข้าสู่ชุมชน ทั้งจาก การบอกเล่าของคนในชุมชนเองที่ระบุนถึงค่านิยมการซื้อหาเพื่อความสะดวกได้เข้ามาแทนที่การผลิตด้วยตนเอง เช่น การซื้ออาหารสำเร็จรูปจากร้านค้าแทนการปรุงอาหารเอง และจากการสังเกตเห็นความนิยมใช้เครื่องไฟฟ้าเพื่ออำนวยความสะดวกและให้ความบันเทิงตามครัวเรือนต่างๆ รวมไปถึงค่านิยมในการจัดพิธีกรรมงานศพที่ได้กลายเป็นสัญญาณเพื่อแสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ ทำให้ก่อนทำโครงการงานศพคนเหล่านั้น มีค่านิยมที่จะซื้อหาโลงศพและปราสาทศพที่สวยงามจากร้านค้า รวมถึงการเลี้ยง ฆ้องให้ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมก็กลายเป็นวิถีปฏิบัติปกติที่ชุมชนยอมรับ

ชุมชนบ้านดงใช้ภาษาเหนือเป็นภาษาหลักเพื่อสื่อสารในท้องถิ่น มีวัฒนธรรมชุมชนที่มีคุณค่าหลายด้าน ได้แก่ วัฒนธรรมและความเชื่อเรื่องเจ้าพ่อประจำหมู่บ้านทำให้มีพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อเป็นพิธีกรรมหลักของชุมชนในการผลิตซ้ำความเชื่อเรื่องตำนานชุมชนเพื่อสร้างอัตลักษณ์ร่วมของกลุ่ม รวมไปถึงเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนในทุกด้าน และด้วยความเป็นสังคมเครือญาติที่เหนียวแน่น ชุมชนยังมีวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษหรือผีปู่ย่าไว้กำกับความสัมพันธ์และรักษาจารีตของชุมชนด้วย ประเพณีวัฒนธรรมอื่นๆ ก็จะเชื่อมโยงทั้งมิติทางศาสนาและสังคมเข้าด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นประเพณีวันสงกรานต์หรือ ประเพณีตานคอยข้าวเปลือกข้าวสาร รวมไปถึงประเพณีพิธีกรรมตามวัฏจักรชีวิต เช่น การบวช การขึ้นบ้านใหม่ การแต่งงาน และการตาย

1.3 ศักยภาพของชุมชน ศักยภาพของชุมชนบ้านดงมีทั้งสิ้น 4 ด้าน ได้แก่

- 1) ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน
- 2) ระบบบริหารจัดการและความสัมพันธ์ภายในชุมชน
- 3) โครงข่ายการสื่อสารของชุมชน และ
- 4) เครือข่ายของชุมชน โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1) **ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน** ประกอบด้วย แหล่งน้ำตามธรรมชาติ 2 แหล่ง ได้แก่ อ่างเก็บน้ำแม่กาดและ อ่างเก็บน้ำแม่ทาย ซึ่งใช้สำหรับทำการเกษตรและอุปโภคบริโภค มีบ่อน้ำสาธารณะภายในชุมชน 4 แห่ง มีน้ำประปาหมู่บ้านที่ต่อท่อมาจากแหล่งน้ำธรรมชาติ และมีการออกมาตรการชุมชนเพื่อจัดระเบียบการใช้แหล่งน้ำธรรมชาติ

ชุมชนบ้านดงมีป่าไม้ชุมชนซึ่งเคยประสบปัญหาเกิดความขัดแย้งกับเอกชนที่ได้รับสัมปทานจากกรมป่าไม้ แต่ชาวบ้านดงและชาวบ้านจากหมู่บ้านใกล้เคียงได้รวมตัวกันต่อต้านจนบริษัทเอกชนถอนตัวออกไปในที่สุด นับแต่นั้นเป็นต้นมา ชาวบ้านจึงได้ออกมาตรการชุมชนออกมากำกับการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์จากป่าและการฟื้นฟูให้ป่าอยู่ในสภาพสมบูรณ์มากที่สุด

2) **ระบบบริหารจัดการและความสัมพันธ์ภายในชุมชน** การปกครองของบ้านดงสามารถพิจารณาได้ใน 2 มิติ มิติแรกคือการปกครองตามระบบราชการ ชุมชนบ้านดงมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำชุมชน และการปกครองส่วนท้องถิ่นคือการปกครองในรูปแบบขององค์การบริหารส่วนตำบล และ มิติที่สองคือการปกครองตามระบบจารีตชุมชน ชุมชนบ้านดงให้ความสำคัญกับระบบการเคารพพระสงฆ์และผู้อาวุโส ทำให้ชุมชนมีกลไกในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่มีประสิทธิภาพ และอีกส่วนหนึ่งคือการกระจายอำนาจการปกครองในรูปแบบของหมวดบ้าน ชุมชนมีการแบ่งครัวเรือนในชุมชนออกเป็นกลุ่มๆ เรียกว่า “หมวดบ้าน” ตัวแทนครัวเรือนในหมวดบ้านเดียวกันจะผลิตเปลี่ยนหมอนเวียนกันดำรงตำแหน่งหัวหน้าหมวดบ้านเพื่อทำหน้าที่ประสานงานภายในหมวดบ้านของตน และระหว่างหมวดบ้านเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการกระจายข้อมูลข่าวสารภายในชุมชน

3) **โครงข่ายการสื่อสารของชุมชน** การพูดคุยในชีวิตประจำวันเป็นรูปแบบการสื่อสารที่เชื่อมโยงเครือข่ายการสื่อสารอื่นๆ ทั้งหมดในชุมชนเข้าด้วยกันจนกลายเป็นโครงข่ายการ

สื่อสารที่เข้มแข็งของชุมชนแห่งนี้ นอกเหนือจากการพูดคุยในชีวิตประจำวันแล้ว รูปแบบการสื่อสารหลักของชุมชนที่มารวมตัวกันเป็น โครงข่ายการสื่อสารประกอบไปด้วยการประชุมหมวดบ้าน การประชุมหมู่บ้าน เวทีประชาคม (สื่อสารสองทาง) และหอกระจายข่าว (สื่อสารทางเดียว)

4) เครือข่ายของชุมชน เครือข่ายของชุมชนออกเป็น 2 แบบ ได้แก่ เครือข่ายภายในชุมชน และเครือข่ายกับชุมชนอื่นหรือหน่วยงานภายนอก ซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

ก. เครือข่ายภายในชุมชน เครือข่ายภายในชุมชนเกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของชาวชุมชนเพื่อประกอบกิจกรรมร่วมกัน ได้แก่ กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข ประจำหมู่บ้าน (อสม.) กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ และชมรมผู้สูงอายุ

ข. เครือข่ายกับชุมชนอื่นหรือหน่วยงานภายนอก เครือข่ายกับชุมชนอื่นหรือหน่วยงานภายนอกที่สำคัญประกอบด้วย กลุ่มฌาปนกิจ เครือข่ายกับบ้านสามขา และเครือข่ายกับสถาบันทางวิชาการและหน่วยงานปกครอง

1.4 สภาพปัญหาและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนในช่วงเวลา 10 ปี สภาพปัญหาของชุมชนในช่วงประมาณสิบปีที่ผ่านมา ประกอบด้วยปัญหาหลัก 2 ด้าน ได้แก่

- 1) ปัญหาอิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงเชิงลบจากภายนอก และ 2) ปัญหาหนี้สินของชุมชน โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1) ปัญหาอิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงเชิงลบจากภายนอก ปัญหาอิทธิพลของความเปลี่ยนแปลงเชิงลบจากภายนอกคือปัญหาค่านิยมด้านการบริโภคที่ฟุ่มเฟือยฟุ้งเฟ้อ ไม่สมเหตุสมผล หรือพฤติกรรมการเดินทางแบบด้านการบริโภค อันเป็นผลมาจากปัจจัยด้านกายภาพ (ความสะดวกด้านการคมนาคม) การประกอบอาชีพ (ผู้ที่ออกไปประกอบอาชีพภายนอกชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้น) และปัจจัยด้านสื่อมวลชน

2) ปัญหาหนี้สินของชุมชน สืบเนื่องจากปัญหาค่านิยมด้านการบริโภคข้างต้น ผนวกกับการทำการเกษตรในปัจจุบันมีต้นทุนที่เพิ่มขึ้นมาก รวมถึงค่าใช้จ่ายด้านการศึกษาของบุตรหลาน ปัจจัยเหล่านี้ ส่งผลให้คนในชุมชนประมาณร้อยละ 90 มีภาระหนี้สิน ข้อมูลจากการสำรวจของชุมชนเองในปี พ.ศ.2551 พบว่าชาวชุมชนบ้านดงมีหนี้สินรวมทั้งหมดเป็นเงินเกือบ 17 ล้านบาท เมื่อคิดเฉลี่ยต่อครัวเรือนแล้วพบว่า หนึ่งครัวเรือนจะมีหนี้สินราว 107,500 บาท โดยมาจากแหล่งเงินกู้ทั้งภายในและภายนอกชุมชน ส่วนใหญ่เป็นการกู้ยืมเงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร และกลุ่มออมทรัพย์ภายในชุมชน มีเพียงส่วนน้อยที่มาจากแหล่งเงินกู้นอกระบบ

**2. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง:
องค์ประกอบ ความหมาย และกระบวนการสร้าง / รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมาย รวมถึงบทบาท
หน้าที่ต่อชุมชน**

เนื้อหาสำคัญที่ผู้วิจัยได้นำมาสรุปผลในประเด็นนี้ประกอบด้วย 1) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงระยะที่ 1 ก่อนเกิดโครงการงานศพงดเหล้า (พ.ศ.2540-2544) 2) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 โครงการเริ่มต้นลงหลักปักฐาน (พ.ศ.2545-2546) 3) สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 โครงการเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) และ 4) การวิเคราะห์เปรียบเทียบสถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพทั้ง 3 ช่วงเวลา โดยมีสาระสำคัญดังนี้

2.1 สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงระยะที่ 1 ก่อนเกิดโครงการงานศพงดเหล้า (พ.ศ.2540-2544) ในระยะที่ 1 ของการศึกษา พบว่ารูปแบบการจัดพิธีกรรมโดยรวมเหมือนในอดีตที่ทำมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย แต่กิจกรรมที่มีความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงก็คือมีกิจกรรมการดื่มเหล้าและเล่นการพนันในงานศพ แต่เดิมในอดีตสมัยบรรพบุรุษนั้นไม่เคยมีการดื่มเหล้าหรือเล่นการพนันในพิธีกรรมงานศพมาก่อน จากการสอบถามและวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารทำให้สันนิษฐานได้ว่ากิจกรรมทั้งสองอย่างนี้เริ่มเข้าสู่ชุมชนประมาณปี พ.ศ.2510-2513 โดยมีปัจจัยหลัก 2 ประการ ปัจจัยข้อแรกคือการเพิ่มขึ้นของรายได้ ปัจจัยข้อที่สองคือความสะดวกด้านการคมนาคมทำให้คนในชุมชนได้เห็นรูปแบบการจัดงานศพของคนในตัวเองซึ่งมีความหรูหราสวยงามกว่าในชุมชนเอง เริ่มมีมุมมองต่องานศพว่าเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งในการแสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ โดยให้ความสำคัญกับองค์ประกอบด้านวัตถุในงานศพ

จากสอบถามจากคนในชุมชน พบว่าในช่วง พ.ศ.2540-2544 ปรากฏทั้งการดื่มเหล้าซึ่งมีแทบทุกงาน ส่วนการเล่นการพนันในงานศพจะมีในบางงาน เหตุผลสำคัญที่ทำให้การเลี้ยงเหล้าในการประกอบพิธีกรรมงานศพยังคงดำเนินมาเรื่อยๆ ในช่วงก่อนเริ่มโครงการงานศพงดเหล้า นั้นเป็นเพราะความเคยชินที่เห็นว่าการจัดงานพิธีต่างๆ ในชุมชน เจ้าภาพต้องเลี้ยงเหล้า เสมอ ผู้ที่เป็นเจ้าภาพงานศพมักจะคิดว่าตนเองเคยไปร่วมงานบ้านอื่น เจ้าภาพก็มีการเลี้ยงเหล้า เมื่อถึงคราวตนเองจัดงานบ้างก็ต้องเลี้ยงเหล้าเช่นเดียวกัน ลึกลงไปคือความกังวลการถูกต่อว่านินทา ว่าเป็นคนตระหนี่ถี่เหนียว

กระบวนการสร้างความหมายดังกล่าวเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในสังคมไทย เดิมทีการจัดพิธีกรรมงานศพที่องค์ประกอบทางวัตถุและรูปแบบภายนอกของงานศพให้เป็นจุดเด่นปรากฏเฉพาะในพิธีกรรมงานศพของชนชั้นสูง ต่อมา เมื่อระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเริ่มขยายตัวในสังคมไทยนับแต่การเปิดประเทศภายใต้สนธิสัญญาเบาริ่งในปี พ.ศ.2398 ก็เอื้อให้พ่อค้าชาวจีนหรือชาวไทยเชื้อสายจีนได้ผนวกตัวเข้ามาหาประโยชน์จากทรัพยากร

ต่างๆ ร่วมกับรัฐ (สังคิต พิริยะรังสรรค์, ม.ป.ป.: 30-40) เมื่อถึงรัชสมัยของรัชกาลที่ห้า ทางกาบปิดโอกาสให้วัดให้บริการเผาศพเพื่อประโยชน์เศรษฐกิจของวัดเนื่องจากรัฐลดงบประมาณในการอุปถัมภ์วัดลง ชนชั้นกลางเริ่มมีบทบาทในการเข้าไปอุปถัมภ์วัดต่างๆ ทั้งวัดหลวงและวัดราษฎร์ (ปัญญา เลิศสุขประเสริฐ, 2548) จำนวนและอำนาจของชนชั้นกลางในสังคมไทยเพิ่มมากขึ้น ทำให้สามารถสร้างและยึดกุมความหมายใหม่ให้กับวัดและพิธีกรรมงานศพ จากการเป็นสัจจะเพื่อสร้างความแตกต่างทางศักดิ์นาจึงกลายมาเป็นสัจจะเพื่อสร้างความแตกต่างทางฐานะเศรษฐกิจแทน โดยเลียนแบบการจัดพิธีกรรมงานศพแบบชนชั้นสูง การเลียนแบบดังกล่าวเกิดขึ้นและส่งต่อเป็นทอดๆ ในเวลาต่อมา จากคนชั้นกลางในเมืองหลวงและปริมณฑล ไปสู่คนชั้นกลางในต่างจังหวัด ไปสู่คนชั้นล่างในชนบท หรือแม้แต่กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ

บริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมข้างต้น ผนวกกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของล้านนาที่ให้ความสำคัญกับภาพลักษณ์มาก จึงเกิดการยอมรับและการผลิตซ้ำความหมายของพิธีกรรมงานศพที่เป็นสัจจะแสดงฐานะหน้าตา แต่เนื่องจากบริบทของสังคมภาคเหนือบนในชนบทยังเป็นชุมชนเครือญาติ ระบบเศรษฐกิจชุมชนอยู่บนฐานการผลิตทางการเกษตรซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยกันเองภายในชุมชนเป็นสำคัญ การมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรมถือเป็นความจำเป็นบทบาทของผู้นาในการจัดงานศพจึงมีลักษณะกำกวม โดตงสถานะเป็นผู้ผลิต (producer) ในพิธีกรรมไว้บางส่วน ในขณะที่เดียวกันก็แปรสถานะไปเป็นผู้บริโภค (consumer) ในงานศพด้วยการซื้อหาโลงศพ ปราสาทศพ และการค้ำกินในงานศพ

จากข้อมูลทีกล่าวข้างต้น “เหล่าในงานศพ” ในระยะที่ 1 ของการศึกษานี้ มีความหมายโดยอรรถเป็นเครื่องค้ำแอลกอฮอล์ที่สร้างความผ่อนคลาย มีความหมายโดยนัย 2 ความหมาย โดยเป็น “สิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณ” ผู้มาร่วมงานและช่วยเหลือการจัดงานศพ และ “สิ่งเชื่อมโยงผู้นา” ซึ่งซ่อนความหมายระดับลึกหรือมายาคติของเหล่าในฐานะ “สิ่งแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตา” ของเจ้าภาพงานศพ การมีเหล่าเลี้ยงในงานศพเป็นสิ่งที่บ่งบอกเกี่ยวกับเจ้าภาพได้ 2 ลักษณะ คือ เจ้าภาพเป็นผู้ที่มีฐานะมั่นคงเป็นปึกแผ่นดี หรืออีกทางหนึ่งคือ ถึงเจ้าภาพจะมีฐานะไม่มั่นคง แต่เป็นผู้มีน้ำใจกว้างขวาง

2.3 สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 โครงการเริ่มต้นลงหลักปักฐาน (พ.ศ.2545-2546) ในระยะที่ 2 ของการศึกษา พบว่า เมื่อโครงการงานศพดเหล่าเกิดขึ้นที่ชุมชนบ้านดงในปี พ.ศ.2545 สิ่งทีเกนนำโครงการพยายามกระทำก็คือการปรับเปลืองความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพ ผ่านกิจกรรมการสื่อสารทีสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ 1) การสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับการค้ำเหล่าในพิธีกรรมงานศพ 2) การทำประขามติของชุมชนเรื่องงานศพดเหล่า และ 3) กิจกรรมรณรงค์ระหว่างพิธีกรรมงานศพ ซึ่งกิจกรรมหลักทั้ง 3 ประการ มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1) การสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับการตีความเหล่าในพิธีกรรมงานศพประกอบด้วยการสืบค้นข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบพิธีกรรมงานศพแบบดั้งเดิมที่รุ่นบรรพบุรุษเคยกระทำแล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาถ่ายทอดให้คนในชุมชนได้รับฟัง การพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นถึงสาเหตุและเหตุผลที่ต้องมีการเลี้ยงเหล่าในงานศพรวมถึงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น โดยเชื่อมโยงกับเหตุการณ์หรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง โดยเฉพาะประเด็นหนี้สินจากการจัดงานศพ

2) การทำประชาคมของชุมชนเรื่องงานศพงดเหล่า มีเป้าหมายสำคัญเพื่อสร้างกฎเกณฑ์เงื่อนไขหรือหลักการที่เป็นแนวปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การงดเหล่าในงานศพ ฝัฒนาการแลกเปลี่ยนและรับฟังความคิดเห็นของคนในชุมชน แล้ว วางหลักการร่วมกันอย่างเป็นทางการ ผล ที่เกิดขึ้นคือการลงมติร่วมกันว่าเจ้าภาพจะงดเว้นการเลี้ยงเหล่าโดยสิ้นเชิง โดยไม่อนุญาตให้ตั้งวงเหล่าในงานศพ

3) กิจกรรมรณรงค์ระหว่างพิธีกรรมงานศพ ประกอบไปด้วยกิจกรรมย่อยๆ ได้แก่ การที่กลุ่มแกนนำได้วางแผนร่วมกับพระสงฆ์และเจ้าภาพงานศพถึงแนวปฏิบัติในการจัดงานศพ การประชาสัมพันธ์ขอความร่วมมือกับแขกที่มาร่วมงาน การดูแลค่าใช้จ่ายและการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงานศพ รวมถึงการตรวจตราสอดส่องไม่ให้เกิดการลักลอบตีความเหล่าภายในพื้นที่พิธีกรรม

ดังที่ได้ระบุไว้ว่า ความหมายของเหล่าในระยะที่ 1 มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ซ้อนกันถึง 2 ระดับ โดยความหมายโดยนัยหมายถึงสิ่งแทนคำขอบคุณและสิ่งเชื่อมโยงผู้คน ซึ่งซ่อนมาภายใต้ในฐานะเครื่องแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ แต่เมื่อแกนนำโครงการงานศพงดเหล่าได้เริ่มขับเคลื่อนโครงการ สิ่งที่เกิดขึ้นก็คือความพยายามในการรื้อถอนความหมายระดับลึกลับเป็นมาชาติของเหล่า (เครื่องแสดงฐานะ หน้าตาของปัจเจก) แล้วสร้างความหมายใหม่ให้กับเหล่า (สิ่งพุ่มเพื่อสร้างภาระให้เจ้าภาพ / สิ่งที่น่าอับอายหากปรากฏในงานศพของชุมชน) ควบคู่ไปกับการถอดรหัสโดยประนีประนอมกับความหมายโดยนัยของเหล่า ทั้ง “สิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณ” และ “สิ่งเชื่อมโยงผู้คน” โดยชี้ให้เห็นความไม่สอดคล้องกับกาลเทศะ กลุ่มแกนนำได้ใช้วิธีการเปลี่ยนมุมมองจากการให้น้ำหนักกับจุดยืนของเจ้าภาพ (ต้องเลี้ยงเหล่าเพื่อขอบคุณแขก) มาให้ความสำคัญกับการปรับจุดยืนของแขก (การเลี้ยงเหล่าสร้างภาระให้เจ้าภาพถึง ไม่มีเหล่าก็ต้องไปช่วยเจ้าภาพอยู่แล้ว) ควบคู่กับการให้ความหมายเชิงลบอื่นๆ จนทำให้ความหมายโดยนัยเชิงบวกดังกล่าวเสียสมดุล

การปรับเปลี่ยนความหมายของ “เหล่า” ต้องกระทำควบคู่ไปกับการปรับเปลี่ยนความหมายของพิธีกรรมงานศพ เนื่องจากเหล่าเป็นเพียงสัญลักษณ์หนึ่งของชุดสัญลักษณ์ (a set of signs) คือพิธีกรรมงานศพโดยภาพรวม ความหมายทั้งสองระดับของเหล่า ไม่ว่าจะเป็น “สิ่งแทนคำขอบคุณและเชื่อมโยงผู้คน” (ความหมายโดยนัย) และ “สิ่งแสดงฐานะหน้าตา” (มาชาติ) จะปรากฏในพิธีกรรมงานศพที่ถูกสร้างความหมายให้ในพื้นที่แสดงสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของปัจเจก (เจ้าภาพงานศพ) ดังนั้น สิ่งที่ชุมชนทำก็คือการ ย้อนกลับไปหาความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพของคณาธรรมดาสามัญ ในฐานะที่เป็นทั้งสื่อและพื้นที่สำหรับบำเพ็ญกุศลและรำลึกถึง ผู้ตาย ด้วยความหมายนี้ งานศพ ไม่ใช่พื้นที่เฉพาะของปัจเจก (เจ้าภาพงานศพ) เท่านั้น แต่ เป็นพื้นที่สาธารณะ

ของชุมชนด้วย เพราะผู้ตายเป็นสมาชิกคนหนึ่งของชุมชนและมีความสัมพันธ์ลักษณะต่างๆ ต่อเพื่อนบ้านในชุมชน ชุมชนจึงมีบทบาทหน้าที่ๆ ต้อง กระทบทำในงานศพ การชูความหมายดั้งเดิมดังกล่าว ถูกนำมาเชื่อมร้อยกับแนวคิดที่ว่าด้วย “ความสูญเสียของครอบครัวผู้ตาย” และ “ความเอื้ออาทรที่คนในชุมชนควรแสดงต่อครอบครัวผู้ตาย”

เมื่อพิธีกรรมงานศพไม่ได้เป็น “พื้นที่ของปัจเจก” เพื่อแสดงฐานะหน้าตา “เหล่า” ในฐานะสิ่งแทนคำขอบคุณและสิ่งแสดงฐานะหน้าตาก็ไม่ใช่สิ่งจำเป็นอีกต่อไป ในทางตรงข้าม เมื่อพิธีกรรมงานศพเป็น “พื้นที่ของชุมชน” ที่ร่วมรำลึกถึงผู้ตายและช่วยเหลือครอบครัวผู้ตายความหมายใหม่ของเหล่าก็ต้องถูกสร้างขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับความหมายใหม่ของชุดสัญลักษณ์ พิธีกรรมงานศพด้วย เหล่าจึงกลายเป็นสิ่งสร้างภาระให้เจ้าภาพและสร้างความอับอายให้ชุมชนไปในที่สุด

สำหรับการเล่นพนันนั้น เมื่อชุมชน เริ่มดำเนินโครงการงานศพงดเหล้าแล้ว การเล่นพนันก็ถูกถอดถอนออกไปจากพื้นที่ด้วยเช่นกัน

2.4 สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 โครงการเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) ในระยะที่ 3 ของการศึกษานับ ตั้งแต่ พ.ศ.2547 นอกเหนือจากการรณรงค์ให้มีการเลี้ยงเหล้าในงานศพ ยังพิจารณาใหม่การทำโลงศพและปราสาทศพ โดยมีวัตถุประสงค์ 2 ประการคือ 1) การลดค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมงานศพ และ 2) การสร้างพื้นที่และกิจกรรมเพื่อเพิ่มการมีส่วนร่วม (เพื่อทำหน้าที่ทดแทนเหล่าซึ่งมีความหมายโดยนัยว่าเป็นสิ่งเชื่อมโยงผู้คน)

แนวคิดเรื่องการทำโลงศพและปราสาทศพเป็นต้นทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน แต่ต่อมาก็เลือนหายกลายเป็นการซื้อหามาแทนที่ การ ย้อนกลับไปค้นหาต้นทุนทางวัฒนธรรมจึงต้องอาศัยกระบวนการสื่อสารเป็นเครื่องมือในการแสวงหาและรื้อฟื้น ตั้งแต่การที่แกนนำศึกษาหาข้อมูลเกี่ยวกับการทำโลงศพและปราสาทศพในมิติต่างๆ แล้ว ถ่ายทอดข้อมูลเหล่านี้ให้คนในชุมชนได้รับรู้ในการประชุมหมวดบ้านและการประชุมหมู่บ้าน

กลุ่มแกนนำไม่ได้รับแรงค้ำให้ชาวบ้านเลิกใช้ปราสาทศพประกอบในพิธีกรรมแต่โน้มน้าวใจว่าชุมชนยังสามารถรักษาประเพณีการใช้ปราสาทศพประกอบพิธีกรรมได้ โดยเปลี่ยนจากการซื้อหามาเป็นการทำเอง การผลิตซ้ำการทำปราสาทศพสามารถตอบสนองผลประโยชน์ด้านเศรษฐกิจของชุมชนได้จากการประหยัดค่าใช้จ่ายในงานศพ ส่วนเหตุผลที่ไม่เลิกทำปราสาทศพไปเลยนั้น อธิบายได้ว่า ความสำเร็จของโครงการก่อนหน้านี้ใช้วิธีการที่ละมุนละม่อม โดย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและข้อมูลก่อนชักชวนให้ทดลองทำร่วมกัน การเปลี่ยนจากการ “ซื้อ” มาเป็นการ “ทำ” ปราสาทศพก็เป็นกลยุทธ์แบบละมุนละม่อมที่กลุ่มแกนนำเรียนรู้ว่าสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงในชุมชนได้

โดยไม่ก่อให้เกิดความแตกแยกแบ่งฝักแบ่งฝ่าย ดังนั้น การเลือกที่จะ “ทำปราสาทศพเอง” แทน “การเลิกใช้ปราสาทศพ” จึงเป็นประเพณีในการเลือกสรรโดยตัวของมันเองเช่นเดียวกัน

แต่เหตุผลสำคัญที่สุดที่ต้องรณรงค์ให้ชุมชนร่วมกันทำโลงศพและปราสาทศพนั้นสามารถอธิบายได้ด้วยประเด็นความแตกต่างระหว่างการเป็นผู้ผลิต (producer) กับ “ผู้บริโภค (consumer)” การมีสถานภาพเป็นผู้ผลิตทำให้มนุษย์ตระหนักถึงศักยภาพของตน พร้อมทั้งได้สร้างสายสัมพันธ์เชื่อมโยงกับผู้อื่น แต่การมีสถานภาพเป็นผู้บริโภคทำให้มนุษย์ลดทอนการสร้างสัมพันธ์กับผู้อื่นแล้วหันไปสร้างความสัมพันธ์กับวัตถุขึ้นมาชดเชย เมื่อสายสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนเบาบาง โครงสร้างความเป็นชุมชนที่เคยพึ่งพาอาศัยกันได้ก็อ่อนแอตามไปด้วย

ด้วยเหตุผลดังกล่าว กลุ่มแกนนำจึงผลักดันกิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพ ซึ่งผู้ขายในชุมชนที่มีฝีมือทางช่างไม้จะร่วมแรงร่วมใจกันสร้างขึ้น (กิจกรรมการผลิต) ก่อนหน้านั้นเมื่อหาพื้นที่และจัดเตรียมสถานที่เรียบร้อยแล้ว กลุ่มพ่อบ้านก็ไม่ค่อยมีกิจกรรมอื่นๆ ให้ทำมากนัก

ประเด็นน่าสนใจเกี่ยวกับเหล่าในระยาะที่ 3 พบว่าในกรณีที่มีการทำโลงศพหรือปราสาทศพ เหล่าจะกลับเข้ามาสู่พื้นที่พิธีกรรมอีกครั้งในฐานะเป็นเครื่องเช่นไหว้ครูช่างหรือเครื่องประกอบพิธีกรรมซึ่งมีความหมายดั้งเดิมของเหล่าในบริบททางวัฒนธรรมของล้านนา งานวิจัยของสุทัศน์ ตันสุวรรณ (2536) ก็ระบุถึงการทำพิธียกครูช่างในการทำโลงศพของช่างชาวไทยอยู่เช่นเดียวกัน ประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่าในระยาะนี้ ชุมชนเกิดความมั่นใจว่าสามารถควบคุมเหล่าให้อยู่เฉพาะในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (พื้นที่เช่นไหว้ครูช่าง) ได้ โดยที่เหล่าจะไม่หลุดออกมาสู่พื้นที่ทางโลก (พื้นที่ๆ นั่งพูดคุย ทำครัว รับประทานอาหารในพิธีกรรมงานศพ) ภายใต้อาณัติแบบเดิม (สิ่งแทนคำขอบคุณ/แสดงฐานะหน้าตา) อีกต่อไป

2.5 การวิเคราะห์เปรียบเทียบสถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพทั้ง 3 ช่วงเวลา สื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงในแต่ละช่วงเวลามีความเปลี่ยนแปลงทั้งด้านองค์ประกอบ กระบวนสร้าง/รื้อถอน/สร้างใหม่ของความหมายและบทบาท หน้าที่ต่อชุมชนที่น่าสนใจ ผู้วิจัยได้สรุปเนื้อหาว่าด้วยความเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบต่างๆ ตลอด 3 ช่วงเวลาของการศึกษา ได้แก่ ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม วัตถุที่สำคัญในพิธีกรรม กิจกรรมในพิธีกรรม และพื้นที่ๆ ใช้ในการประกอบพิธีกรรม โดยผู้วิจัยได้สรุปสาระสำคัญในตารางที่ 10.1 หน้า 537 เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ดังนี้

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพ: ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในองค์ประกอบต่างๆ ใน 3 ช่วงเวลาของการศึกษา		
ระยะที่ 1 (พ.ศ.2540-2544)	ระยะที่ 2 (พ.ศ.2545-2546)	ระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)
<p>ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรม ได้แก่ คนทุกเพศทุกวัยในชุมชน โดยมีบทบาทหน้าที่เป็นผู้สร้างสรรค์/ผู้สนับสนุน/ผู้ชม ในพิธีกรรม และอีกบทบาทคือการเป็นผู้สังสรรค์ดื่มกินในงานศพ</p>	<p>ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรมยังคงเป็นคนทุกเพศทุกวัยในชุมชน บทบาทเป็นผู้สร้างสรรค์/ผู้สนับสนุน/ผู้ชม ในพิธีกรรมยังคงเดิม แต่การทำโครงการงานศพดเหล้าทำให้เกิดกระบวนการรื้อถอนความหมายของการเป็นผู้สังสรรค์ดื่มกินออก โดยมีการสื่อสารว่างานศพเป็นงานที่เจ้าภาพมีภาระ ผู้ร่วมงานควรเห็นใจเจ้าภาพ นอกจากนี้ยังเกิดบทบาทหน้าที่ใหม่คือการเป็นผู้ร่วมวิจัยในโครงการงานศพดเหล้า</p>	<p>ผู้มีส่วนร่วมในพิธีกรรมยังคงเป็นคนทุกเพศทุกวัยในชุมชน บทบาทเป็นผู้สร้างสรรค์/ผู้สนับสนุน/ผู้ชม ในพิธีกรรมยังคงเดิม บทบาทการเป็นผู้สังสรรค์ดื่มกินยังคงหายไป และบทบาทการเป็นผู้ร่วมวิจัยในโครงการงานศพดเหล้าก็หายไป แต่มีบทบาทใหม่ในฐานะผู้ผลิตและชำระรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชนในฐานะ “ชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ” เกิดขึ้นแทน</p>
<p>วัตถุประสงค์งานพิธี อาทิ ดุงเหล็กดุงทอง ดุงสามหาง ห่อข้าวคว่น มีบทบาทหน้าที่เป็นเครื่องประกอบศาสนพิธี โดยมีกระบวนการสร้างความหมายผ่านพิธีกรรมทางศาสนา และการบอกเล่าสืบต่อมาแบบมุขปาถะ ซึ่งจำกัดอยู่ในกลุ่มผู้รู้และคนเฒ่าคนแก่บางส่วน</p>	<p>ยังคงมีบทบาทหน้าที่และกระบวนการสร้าง/ผลิตซ้ำความหมายเหมือนระยะที่ 1 (พ.ศ.2540-44)</p>	<p>ยังคงมีบทบาทหน้าที่และกระบวนการสร้าง/ผลิตซ้ำความหมายเหมือนระยะที่ 1 (พ.ศ.2540-44)</p>
<p>เหล้า มีบทบาทหน้าที่ทางตรงโดยเป็นเครื่องดื่มเพื่อผ่อนคลาย/สิ่งตอบแทนและเชื่อมโยงผู้คน และบทบาทหน้าที่ทางอ้อมคือเป็นสิ่งแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพ เพราะมีกระบวนการสร้างความหมายว่าเจ้าภาพที่มีฐานะหรือมีน้ำใจก็มักจะเลี้ยงเหล้าเป็นการตอบแทนผู้มาร่วมงาน</p>	<p>เหล้า ถูกถอดออกจากพื้นที่พิธีกรรม โดยการทำให้โครงการงานศพดเหล้าทำให้เกิดการปรับแปลความหมายโดยนัยด้วยการเพิ่มความหมายด้านลบและปรับจุดยืนของแขกผู้มาร่วมงาน/รื้อถอนมายาคติและสร้างใหม่ความหมายของเหล้าในงานศพว่าเป็นสิ่งฟุ่มเฟือยที่สร้างภาระให้กับเจ้าภาพงานศพ (ระดับปัจเจก) เป็นสิ่งสร้างภาพลักษณ์ด้านลบให้ชุมชน (ระดับชุมชน) ในงานศพไม่ควรเลี้ยงเหล้า เพราะเป็นการสร้างภาระให้เจ้าภาพ</p>	<p>เหล้า มีบทบาทใหม่ในพื้นที่พิธีกรรม ในกรณีที่มีการทำโลงศพและปราสาทศพ โดยมี บทบาทเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรม เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งในขันสลาด (ขันบูชาครูของช่างไม้)</p>

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพ: ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในองค์ประกอบต่างๆ ใน 3 ช่วงเวลาของการศึกษา		
ระยะที่ 1 (พ.ศ.2540-2544)	ระยะที่ 2 (พ.ศ.2545-2546)	ระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)
<p>โลศพ/ปราสาทศพ นอกจากบทธาหน้าที่เป็นเครื่องประกอบศาสนพิธีแล้ว ยังมีบทธาหน้าที่ยึดด้านหนึ่งเป็นเครื่องแสดงภาพลักษณ์ด้านฐานะหน้าตาของเจ้าภาพงานศพ เพราะมีกระบวนการสร้างความหมายว่า หากเจ้าภาพมีฐานะก็มักซื้อหาโลศพ/ปราสาทศพที่สวยงาม ราคาแพงมาให้ผู้ตาย</p>	<p>โลศพและปราสาทศพยังคงมีบทธาหน้าที่เป็นเครื่องประกอบศาสนพิธี แต่ในขณะเดียวกันก็มีการเริ่มต้นรื้อถอนความหมายของโลศพ/ปราสาทศพในฐานะเครื่องแสดงฐานะหน้าตา และสร้างใหม่ความหมายของโลศพและปราสาทศพว่าเป็นสิ่งที่ชุมชนเคยทำเองได้ในอดีต จึงควรทำเองอีกครั้ง การทำเองจะช่วยลดภาระของเจ้าภาพได้มาก</p>	<p>โลศพและปราสาทศพยังคงมีบทธาหน้าที่เป็นเครื่องประกอบศาสนพิธี การรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมายของโลศพ/ปราสาทศพในระยะที่ 2 (45-46) ปรากฏผลเป็นรูปธรรมในปี 48 เมื่อชุมชนเริ่มทำโลศพและปราสาทศพเอง ทำให้ โลศพ/ปราสาทศพมีบทธาหน้าที่ยุใหม่เป็นสัญลักษณ์แสดงความเอื้ออาทรและความสามัคคีของชุมชน</p>
<p>กิจกรรมในพิธีกรรม มีกิจกรรมสำคัญ 2 ส่วน คือ กิจกรรมทางศาสนาซึ่งมีบทธาหน้าทีลดความกังวลและสืบทอดความเชื่อ และกิจกรรมทางสังคม (การเตรียมสิ่งของ การหาพิน การปรุงอาหาร การสังสรรค์ดื่มเหล้า) ซึ่งมีบทธาหน้าทีเป็นการระดมกำลังเพื่อช่วยเหลือเจ้าภาพ (การหาพิน การปรุงอาหาร) ส่วนการสังสรรค์ดื่มกินมีบทธาหน้าทีสร้างความผ่อนคลายให้กับผู้ร่วมงาน</p>	<p>กิจกรรมในพิธีกรรม กิจกรรมทางศาสนายังคงเหมือนระยะที่ 1 (40-44) กิจกรรมทางสังคมอย่างการเตรียมสิ่งของยังคงมีบทธาหน้าทีเดิม และเพิ่มบทธาหน้าทีใหม่ในฐานะเป็นกิจกรรมทดลองของโครงการงานศพงดเหล้า ส่วนกิจกรรมการสังสรรค์ดื่มเหล้าถูกถอดออกไปจากพื้นที่พิธีกรรม</p>	<p>กิจกรรมในพิธีกรรม กิจกรรมทางศาสนายังคงเหมือนระยะที่ 1 (40-44) กิจกรรมทางสังคมยังมีบทธาระดมกำลังช่วยเหลือเจ้าภาพ แต่บทธาการเป็นกิจกรรมทดลองโครงการงานศพงดเหล้าหายไป มีบทธาใหม่เกิดขึ้นในฐานะเป็นกิจกรรมเพื่อผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ของชุมชนในฐานะชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ</p>
<p>พื้นที่ในพิธีกรรม พื้นที่สำคัญได้แก่บ้านเจ้าภาพงานศพและฌาปนสถาน ส่วนวัดในบริบทการจัดงานศพของชุมชนบ้านคงมีความสำคัญเป็นอันดับรอง บ้านเจ้าภาพงานศพมีบทธาหน้าทีเป็นพื้นที่สาธารณะในการประกอบพิธีกรรม ระดมความช่วยเหลือ และประกาศสถานภาพของผู้ตายและครอบครัว แต่ในอีกด้านหนึ่งก็เป็นพื้นที่สำหรับการดื่มเหล้าสังสรรค์</p>	<p>พื้นที่ในพิธีกรรม บ้านเจ้าภาพงานศพยังคงบทธาหน้าทีเดิมเป็นส่วนใหญ่ แต่บทธาการเป็นพื้นที่ดื่มเหล้าหายไป เนื่องจากกระบวนการรื้อถอนความหมายของเหล้าในงานศพ และทำให้เกิดบทธาใหม่ในฐานะพื้นที่สำหรับทดลองงดเหล้าในงานศพด้วย ฌาปนสถานและวัดยังคงมีบทธาหน้าทีคงเดิม</p>	<p>พื้นที่ในพิธีกรรม บ้านเจ้าภาพงานศพยังคงบทธาหน้าทีเดิมเป็นส่วนใหญ่ แต่บทธาการเป็นพื้นที่สำหรับทดลองงดเหล้าในงานศพหายไป เนื่องจากโครงการได้รับความสำเร็จ ฌาปนสถานและวัดยังคงมีบทธาหน้าทีคงเดิม แต่พบว่าเริ่มมีคนในชุมชนหันมาตั้งศพที่วัดเพิ่มขึ้น</p>

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพ: ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในองค์ประกอบต่างๆ ใน 3 ช่วงเวลาของการศึกษา		
ระยะที่ 1 (พ.ศ.2540-2544)	ระยะที่ 2 (พ.ศ.2545-2546)	ระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)
ส่วนฌาปนสถานและวัดมีบทบาท หน้าที่เป็นพื้นที่ในการประกอบ พิธีกรรมและพื้นที่ระดมความ ช่วยเหลือ		

ตารางที่ 10.1 ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในองค์ประกอบต่างๆ ของสื่อพิธีกรรมงานศพ

จากตารางที่ 10.1 สามารถสรุปได้ว่าใน 3 ช่วงเวลาของการศึกษานั้น มีความเปลี่ยนแปลงหลายประการเกิดขึ้นกับองค์ประกอบต่างๆ ของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง เมื่อนำความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมาพิจารณาร่วมกัน จึงนำไปสู่ข้อสรุปที่ว่าสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงยังคงมีบทบาทหน้าที่สำคัญในการระดมผู้คนให้เข้าร่วมในพิธีกรรม การสื่อสารของคนในระหว่างพิธีกรรมทำให้เกิดการถ่ายทอดความหมายเกี่ยวกับสถานภาพของผู้ตายและครอบครัวไปสู่การรับรู้ของชุมชน แต่ การดำเนินโครงการงานศพดังกล่าวทำให้การถ่ายทอดความหมายเกิดการปรับเปลี่ยนในรายละเอียด ทำให้ความคิดของคนในชุมชนปรับเปลี่ยนไป จากที่เคยมองว่าพิธีกรรมงานศพเป็นพิธีกรรมที่แสดงสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจของผู้ตายและครอบครัว (มีฐานะ/ยากจน, มีน้ำใจ/ตระหนี่ถี่เหนียว) โดยมีวัตถุอย่างเหล่า อาหาร โลงศพ และปราสาทศพเป็นเครื่องชี้วัดนั้น ชุมชนเริ่มมองในมุมใหม่ที่ว่าพิธีกรรมงานศพมีเป้าหมายดั้งเดิมคือการบำเพ็ญส่วนกุศลให้ผู้ตาย การประกอบพิธีกรรมก็มีค่าใช้จ่ายสูง และยังเป็นพื้นที่สาธารณะที่ชุมชนมีบทบาทร่วม ดังนั้น ชุมชนจึงควรช่วยครอบครัวผู้ตายประหยัดรายจ่ายให้ได้มากที่สุด ด้วยเหตุนี้ จึงต้องปรับเปลี่ยนมุมมองที่เคยมีต่อวัตถุต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหล่า ในงานศพว่าการมีเหล่าในงานศพเป็นสิ่งผิดกาลเทศะ และไม่ควรเป็นสัญลักษณ์แสดงภาพลักษณ์ทางสังคมและเศรษฐกิจ เพราะเหล่า เป็นสิ่งฟุ่มเฟือยที่สร้างภาระให้เจ้าภาพ การปรับเปลี่ยนความหมายของเหล่าในงานศพในการรับรู้ (perception) ของผู้คน (เน้นไปที่การปรับจุดยืนของแขกผู้มาร่วมงานให้เกิดความเข้าใจเจ้าภาพ) จึงนำไปสู่การกระทำจริง (action) คือการงดเหล่าในงานศพให้เกิดขึ้นตามมโนว่าการทำโครงการงานศพงดเหล่าทำให้เกิดเปลี่ยนแปลงอย่างมีแผนการ (by plan) ไม่ใช่การเปลี่ยนแปลงไปเองโดยธรรมชาติ (by nature) โดยอาศัยประเด็นทางเศรษฐกิจเป็นจุดสนใจในการปรับแปลงความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพ

ข้อสรุปเกี่ยวกับสถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง ตลอด 3 ช่วงเวลาของการศึกษา ผู้วิจัยได้พิจารณาความสมบูรณ์ของสื่อพิธีกรรมงานศพจาก 2 มิติ ได้แก่ มิติด้านรูปแบบ (พิจารณาจาก 4 องค์ประกอบ ได้แก่ คน วัตถุ กิจกรรม และพื้นที่) และมิติด้านเนื้อหา (เนื้อหาเชิงศาสนาและเนื้อหาเชิงสังคม) โดยมีมาตรวัด 3 ระดับ สมบูรณ์ (มีความสมบูรณ์ครบถ้วน และทำ

บทบาทหน้าที่ได้ครบถ้วน) ปานกลาง (มีความบกพร่องในบางประเด็น แต่ยังคงทำบทบาทหน้าที่ส่วนมากได้ครบถ้วน) และอ่อนแอ (มีความบกพร่องในหลายประเด็น ทำให้ทำบทบาทหน้าที่ได้ไม่เต็มที่หรือไม่ครบถ้วน) ดังสรุปในตารางที่ 10.2

สถานภาพ	รูปแบบ (คน วัตถุประสงค์ พื้นที่)			เนื้อหาเชิงศาสนา			เนื้อหาเชิงสังคม		
	สมบูรณ์	ปานกลาง	อ่อนแอ	สมบูรณ์	ปานกลาง	อ่อนแอ	สมบูรณ์	ปานกลาง	อ่อนแอ
2540-2544		√				√		√	
2545-2546	√					√	√		
2547-ปัจจุบัน	√					√	√		

ตารางที่ 10.2: สถานภาพของสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงใน 3 ช่วงเวลาของการศึกษา

จากตารางที่ 10.2 สรุปได้ว่าสถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 1 ของการศึกษา (พ.ศ.2540-2544) นั้นมีรูปแบบสมบูรณ์ปานกลาง เนื่องจากยังมีกิจกรรมการดื่มเหล้า ส่วนเนื้อหาเชิงสังคมสมบูรณ์ปานกลาง เนื่องจากชุมชนยังคงรับรู้ว่าเป็นงานศพเป็นงานที่คนในชุมชนต้องมีส่วนร่วมในงานเพื่อช่วยเจ้าภาพ แต่ก็ยังคงมีความเชื่อว่าการเลี้ยงเหล้าเป็นสิ่งปกติที่เจ้าภาพควรกระทำสำหรับ เนื้อหาเชิงศาสนาอ่อนแอ เนื่องจาก มีผู้รู้ความหมายของกิจกรรมและวัตถุประสงค์ต่างๆ ในพิธีกรรมจำนวนจำกัด และไม่มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ไปสู่คนรุ่นอื่นๆ ถึงแม้ว่าชุมชนโดยรวมจะยังคงมีศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนาอยู่ก็ตามที่

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 2 (พ.ศ.2545-46) ทั้งรูปแบบและเนื้อหาเชิงสังคมมีความสมบูรณ์ เพราะสามารถถอดเหล้าและกิจกรรมการดื่มเหล้าออกไปจากพื้นที่พิธีกรรมได้สำเร็จ เนื้อหาเชิงศาสนายังคงอ่อนแอเหมือนในระยะที่ 1

สถานภาพสื่อพิธีกรรมงานศพในระยะที่ 3 (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) ทั้งรูปแบบและเนื้อหาเชิงสังคมมีความสมบูรณ์ เพราะสามารถถอดเหล้าและกิจกรรมการดื่มเหล้าออกไปจากพื้นที่พิธีกรรมได้เหมือนในระยะที่ 2 นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมใหม่คือการทำโลงศพและปราสาทศพที่ช่วยเสริมเนื้อหาเชิงสังคมให้หนักแน่นยิ่งขึ้นอีกด้วย ส่วนเนื้อหาเชิงศาสนายังคงอ่อนแอเหมือนในระยะที่ 1 และ 2

3. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยน ความหมายในพิธีกรรมงานศพ

เนื้อหาสำคัญที่ผู้วิจัยได้นำมาสรุปผลในประเด็นนี้ประกอบด้วย 1) กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 2 (โครงการงานศพงดเหล้าเริ่มต้นลงหลักปักฐาน: พ.ศ. 2545-2546) 2) กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 3 (โครงการงานศพงดเหล้าเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก: พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) และ 3) การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 และระยะที่ 3 โดยมีสาระสำคัญดังนี้

3.1 กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 2 (โครงการงานศพงดเหล้าเริ่มต้นลงหลักปักฐาน: พ.ศ.2545-2546) ในระยะที่ 2 ของการศึกษาผู้วิจัยพบว่า กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมมีประเด็นที่น่าสนใจรวมทั้งสิ้น 3 ประเด็น ได้แก่ 1) ภาพรวมของกระบวนการสื่อสาร 2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และ 3) คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ดังต่อไปนี้

1) ภาพรวมของกระบวนการสื่อสาร กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพมีจุดเริ่มต้นในปี พ.ศ.2545 แกนนำชุมชนได้รับข้อเสนอแนะจากบุคคลภายนอกให้ใช้กลไกการทำวิจัยเพื่อทดลองแก้ไขปัญหาของชุมชน แกนนำจึงนำแนวคิดดังกล่าวมาเริ่มต้นพูดคุยกลุ่มเล็ก 3 คนกับชาวบ้านบางคนที่เป็นคนที่สนิทคุ้นเคย ต่อมากลุ่มดังกล่าวได้ขยายวงสนทนาให้ใหญ่ขึ้น โดยเชิญคนในชุมชนที่มีศักยภาพและบุคคลภายนอกมาร่วมพูดคุยกับกลุ่มด้วย พร้อมทั้งประสานขอความร่วมมือไปยังสถาบันสำคัญของชุมชนทุกสถาบัน

ในระหว่างนั้นกลุ่มแกนนำก็ได้ทำการปิดวงพูดคุยในแต่ละหมวดบ้านเพื่อหยั่งท่าทีของคนในชุมชนต่อการทำโครงการ และตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจจำนวน 14 คน ซึ่งมีสัดส่วนประกอบด้วยผู้นำในระบบ (มีอำนาจอย่างเป็นทางการตามระบบบริหาร) ผู้นำตามธรรมชาติและผู้ที่มีจิตอาสา (ไม่มีอำนาจอย่างเป็นทางการแต่ได้รับการยอมรับ) และผู้มีบทบาทหน้าที่ประสานงานภายในชุมชน (มีศักยภาพในการประสานงานและกระจายข้อมูลข่าวสาร)

ต่อมา คณะทำงานมีการประชุมวางแผนการทำงานและสรุปร่วมกันเป็นเอกฉันท์ว่าจะแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยเริ่มต้นจากการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าจึงเริ่มสื่อสารสร้างความเข้าใจกับชาวบ้านทั้ง 5 หมวดบ้าน โดยการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการและการประชุมภายในหมวดบ้านอีกหลายครั้ง และประเด็นงานศพงดเหล้ายังได้ถูกตอกย้ำในเวทีการประชุมประจำเดือนของหมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง โดยแกนนำจะสอดแทรกประเด็นการงดเหล้าในงานศพเข้าไปในที่ประชุมหมู่บ้าน เพื่อสร้างกระแสการรับรู้และพูดคุยเกี่ยวกับประเด็นดังกล่าว

เมื่อเวลาผ่านไปประมาณ 2 เดือน ชุมชนตกลงร่วมกันให้มีการจัดเวทีประชาคม หมู่บ้านว่าด้วยประเด็นงานศพทดเกล้าขึ้นเป็นครั้งแรก มีตัวแทนจากแต่ละครัวเรือนมาเข้าร่วมประมาณ 100 คนจากครัวเรือน 156 ครัวเรือน หลังการอภิปรายมีการลงประชามติของผู้เข้าร่วมเวทีประชาคม เสียงส่วนใหญ่ร้อยละแปดสิบเห็นด้วยที่จะงดเกล้าในงานศพ

อย่างไรก็ตาม เสียงที่เหลืออีกร้อยละยี่สิบนั้น ประกอบด้วยคนสองกลุ่มพอๆ กัน คือกลุ่มผู้ที่ไม่เห็นด้วย ซึ่งมองว่าสิ่งที่กลุ่มแกนนำพยายามทำเป็นการทำลายวิถีปฏิบัติซึ่งเคยทำมา และอีกส่วนหนึ่งคือกลุ่มผู้คนที่ไม่มั่นใจว่าชุมชนจะทำโครงการดังกล่าวได้เป็นผลสำเร็จ ซึ่งแกนนำได้ให้ความมั่นใจว่าถึงแม้จะงดเกล้าในงานศพ แต่ก็จะไม่ทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับเจ้าภาพ โดยแกนนำจะสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจกับแขกที่มาร่วมงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน

หลังจากเวทีประชาคมผ่านพ้นไป กลุ่มแกนนำยังคงจัดเวทีประชุมย่อยๆ ขึ้นในแต่ละหมวดบ้านอยู่เป็นระยะๆ สำหรับผู้ที่แสดงตัวว่าคัดค้านอย่างรุนแรงนั้น แกนนำก็มีการส่งตัวแทนเข้าไปพูดคุยแบบ “จับเข่าคุย” ถึงบ้าน ซึ่งทำให้ท่าทีของผู้ที่คัดค้านก็อ่อนลงไปมาก

จนกระทั่งในเดือนเมษายน พ.ศ.2545 ชุมชนได้ทดลองงดเกล้าในงานศพเป็นครั้งแรก ในงานศพของญาติคนหนึ่งของแกนนำ ซึ่งเมื่อให้แกนนำโครงการสามารถบริหารจัดการงานศพได้มาก มีกาแบ่งหน้าที่และมอบหมายงานให้กับฝ่ายต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการทำบัญชีค่าใช้จ่าย พบว่ามีเงินเหลือ 10,000 บาทหลังพิธีกรรม ซึ่งเงินจำนวนนี้คือข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ใช้เป็นเครื่องยืนยันกับชุมชนว่าการงดเกล้าในงานศพช่วยลดค่าใช้จ่ายได้จริง หลังการทดลองจัดงานศพทดเกล้า งานแรกผ่านพ้นไปด้วยดี กลุ่มแกนนำต่างช่วยกันเผยแพร่ข้อมูลผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการงดเกล้าในพิธีกรรมให้ชุมชนได้ทราบทั้งในที่ประชุมหมู่บ้านและการบอกเล่าปากต่อปาก

หลังจากเสร็จสิ้นการทดลองงดเกล้าในพิธีกรรมงานศพที่ผ่านพ้นไปสองงาน แกนนำโครงการได้นำข้อมูลรายจ่ายทั้งหมดที่เกิดขึ้นมาร่วมกันวิเคราะห์ เพื่อนำข้อมูลดังกล่าวมาใช้ในการจัดงานศพครั้งต่อไป รวมถึงเพื่อดำเนินโครงการวิจัยในช่วงต่อไป หลังจากการประชุมกลุ่มย่อยในแต่ละหมวดบ้าน ชาวบ้านได้ลงมติร่วมกันว่าชุมชนจะมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการค่าใช้จ่ายในงานศพมากยิ่งขึ้น และหากพบว่างานใดเจ้าภาพเลี้ยงเหล้าก็จะใช้มาตรการทางสังคมเข้าแทรกแซง

ในระหว่างนั้นยังเกิดเหตุการณ์ที่เป็นเสมือนการทดสอบความเข้มแข็งของโครงการ เช่น หลังจากมีงานศพเกิดขึ้นได้ 2-3 งานในช่วงแรก ก็ เสียงเล่าลือว่าการทำโครงการอาจเป็นสิ่งที่อับมงคล เพราะ มีงานศพเกิดขึ้น (การต่อต้านที่แฝงมาในรูปแบบการให้ข้อมูลด้านลบ โดยใช้ประโยชน์จากความเชื่อ) แกนนำโครงการจึงต้องสื่อสารกับคนในชุมชนด้วยข้อเท็จจริงที่ว่า การตายที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องธรรมชาติ เพราะผู้ตายมีทั้งผู้สูงอายุและผู้ป่วยด้วยโรคเรื้อรังอีกกรณีก็คือพฤติกรรม การลักลอบเลี้ยงและดื่มเหล้าในงานศพยังคงมีปรากฏอยู่บ้าง แต่แกนนำยังดำเนินโครงการต่อไปโดยใช้มาตรการสำรวจภายในงานศพอย่างเคร่งครัดแต่ละมุนละม่อม

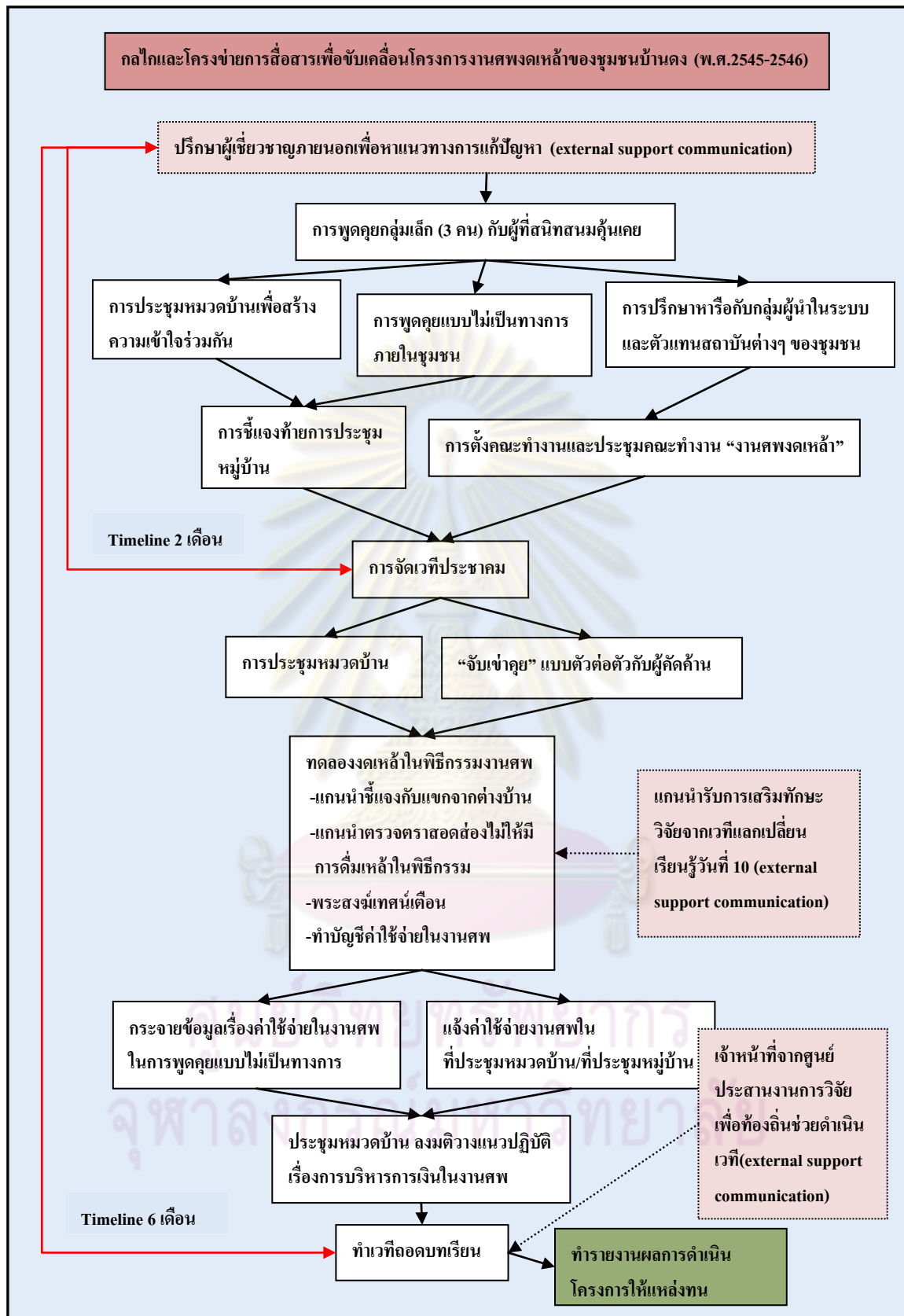
ในช่วงกลางปี พ.ศ.2545 ถึงกลางปี พ.ศ.2546 แกนนำยังคงมีการทดลองเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพที่เกิดขึ้นของชุมชนอย่างเคร่งครัด ซึ่งจากการทำบัญชีค่าใช้จ่ายพบว่า วัตถุประสงค์งานศพ 6 งาน ล้วนมีเงินเหลือตั้งแต่ 7,000-15,000 บาท ในระยะหลังแกนนำโครงการเริ่มวางระบบการบันทึกค่าใช้จ่ายอย่างเป็นระบบยิ่งขึ้น โดยเพิ่มการตรวจสอบข้อมูลสองทางจากการตรวจสอบรายการสังฆภัณฑ์จากร้านค้าประจำหมู่บ้านด้วย

เมื่อแกนนำโครงการดำเนินงานมาได้เป็นระยะเวลา 6 เดือน ได้มีการทำเวทีถอดบทเรียน ซึ่งก็ได้ประเด็นในการเคลื่อนงานต่อ ประกอบด้วยการสร้างจิตสำนึกให้คนในชุมชนคิดช่วยเจ้าภาพลดค่าใช้จ่าย และการหาแนวทางฟื้นฟูการสร้างปราสาทศพแทนการซื้อ และเรื่องที่สามคือแนวทางการเคลื่อนแนวคิดเหล่านี้ไปสู่พื้นที่งานบุญและงานประเพณีอื่นๆ ประโยชน์ของการทำเวทีถอดบทเรียนก็คือทำให้ชุมชนได้ประเมินผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น รวมทั้งได้ปรับความเข้าใจระหว่างผู้ที่เคยคัดค้านและผู้สนับสนุนโครงการด้วย

ในระหว่างการดำเนินโครงการ แกนนำก็ได้รับการหนุนเสริมจากหน่วยงานภายนอก ส่งผลให้กลุ่มแกนนำเกิดความเข้าใจกระบวนการทำวิจัยและเกิดกำลังใจจากการแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับเพื่อนนักวิจัยชาวบ้านในพื้นที่อื่น กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นทั้งจากการลงมือกระทำผนวกกับคำแนะนำที่ได้รับ ทำให้แกนนำชุมชนสามารถพัฒนาสมรรถนะการสื่อสารของตนเองได้ จากการเป็นผู้รับสารที่กระตือรือร้น (active audience) มาสู่การเป็นผู้ส่งสาร (sender) ในเวทีภายนอกชุมชน

ภาพที่ 10.1 หน้า 544 แสดงให้เห็นขั้นตอนและกลไกการทำงานของรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นในระยะที่ 2 ทั้งหมด

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 10.1: กลไกและโครงข่ายการสื่อสารเพื่อขับเคลื่อนโครงการงานศพดหน้า (พ.ศ.2545-2546)

2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม จากภาพรวมกลไกและโครงสร้างการสื่อสารข้างต้น สามารถจำแนกรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 ออกเป็น 2 รูปแบบหลักได้แก่ 1) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชน มี 8 รูปแบบ และ 2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอกหรือชุมชนอื่นๆ มี 1 รูปแบบ ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้สรุปรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ปรากฏออกมาในรูปแบบตารางดังแสดงในตารางที่ 10.3 และตารางที่ 10.4 หน้า 546 ซึ่งมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชนในระยะที่ 2	
รูปแบบ	คุณลักษณะสำคัญ
1. การพูดคุยกลุ่มเล็กแบบไม่เป็นทางการ	การสื่อสารกลุ่มเล็ก มีมาก่อนการทำโครงการ เกิดขึ้นทั้งในพท.ส่วนตัวและ พท.สาธารณะ คนทุกเพศทุกวัยมีส่วนร่วมได้ เป็นการสื่อสารด้วยวาจาในแนวระนาบ สาระเกี่ยวข้องกับเหตุผลและประโยชน์ในการงดเหล้าในงานศพ ผลลัพธ์คือการที่คนในชุมชนมีข้อมูล/ระดับความเข้าใจที่ใกล้เคียงกัน
2. การประชุมกลุ่มแกนนำ	การสื่อสารกลุ่มเล็ก เกิดขึ้นเนื่องจากการทำโครงการ เกิดขึ้นทั้งในพท.ส่วนตัวและพท.สช. ผู้เข้าร่วมคือกลุ่มแกนนำ 14 คน เป็นการสื่อสารด้วยวาจาและลายลักษณ์อักษรในแนวระนาบ สาระเกี่ยวข้องกับการกำหนดเป้าหมายและวางแผนโครงการ ผลลัพธ์คือความเป็นเอกภาพและการมีส่วนร่วมของกลุ่มแกนนำ
3. การประชุมหมวดบ้าน	เป็นการสื่อสารกลุ่มขนาดกลาง มีมาก่อนการทำโครงการ เกิดขึ้นทั้งในพท.ส่วนตัวและพท.สาธารณะ ผู้เข้าร่วมคือตัวแทนครัวเรือนในหมวดบ้านนั้นๆ เป็นการสื่อสารด้วยวาจาในแนวระนาบ สาระเกี่ยวข้องกับการหาเหตุผล ความจำเป็น ประโยชน์ในการงดเหล้า รวมถึงความคิดของผู้ที่เกี่ยวข้อง ผลลัพธ์คือได้หยังเสียงทำที่สมาชิก รวมถึงข้อมูลประกอบการตัดสินใจจัดเวทีประชาคม
4. การประชุมหมู่บ้าน	เป็นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ มีมาก่อนการทำโครงการ เกิดขึ้นในพท.สช.ของชุมชน ความถี่อย่างน้อยเดือนละครั้ง ผู้เข้าร่วมคือตัวแทนแต่ละครัวเรือน เป็นการสื่อสารด้วยวาจาและลายลักษณ์อักษร (ใช้อ้างอิงภายหลัง) ในแนวตั้งและแนวระนาบ สาระเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการด้านต่างๆ ของชุมชน และข้อมูลจากหน่วยงานภายนอก รวมถึงประเด็นการงดเหล้าในงานศพ เช่น การฝ่าฝืน ข้อมูลค่าใช้จ่าย ผลลัพธ์ที่ได้คือการแลกเปลี่ยน/แพร่กระจายข้อมูลข่าวสาร ในวงกว้าง
5. การทำเวทีประชาคม	เป็นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ มีมาก่อนการทำโครงการ เกิดขึ้นในพท.สช.ของชุมชน ผู้เข้าร่วมคือตัวแทนแต่ละครัวเรือน เป็นการสื่อสารด้วยวาจาและลายลักษณ์อักษรในแนวระนาบ สาระเกี่ยวข้องกับการหาฉันทมติร่วมกันเรื่องงดเหล้าในงานศพ ผลลัพธ์ที่ได้คือข้อตกลงร่วมกันของชุมชนพร้อมทั้งการกำหนดแนวปฏิบัติ
6. การทำกิจกรรมร่วมกันในพิธีกรรมงานศพ	เป็นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ มีมาก่อนการทำโครงการงานศพงดเหล้า เกิดขึ้นในพท.ส่วนตัวและพท.สช.ของชุมชน คนทุกเพศทุกวัยในชุมชนเข้าร่วม เป็นการสื่อสารด้วยวาจาและกิจกรรมในแนวระนาบ สาระเกี่ยวข้องเรื่องราวภายในชุมชน/

รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชนในระยะที่ 2	
รูปแบบ	คุณลักษณะสำคัญ
การทำกิจกรรมร่วมกันในพิธีกรรมงานศพ (ต่อ)	ผู้เสียชีวิตและประเด็นว่าด้วยการงดเหล้าในงานศพในแง่มุมต่างๆ ผลลัพธ์ที่ได้คือความเชื่อมั่นว่าการงดเหล้าในงานศพสามารถทำได้จริง
7. เวทีถอดบทเรียน	เป็นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ เกิดขึ้นเนื่องจากการทำโครงการ เกิดขึ้นในพท.สธ.ของชุมชน ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการงดเหล้าเข้าร่วม (ผู้เห็นด้วย/ผู้เคยคัดค้าน) เป็นการสื่อสารด้วยวาจาในแนวระนาบของคนในชุมชน โดยมีคนนอกเข้าร่วม สารเกี่ยวข้องกับผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการทำโครงการทั้งในเชิงรูปธรรมและด้านความรู้สึก ผลลัพธ์ที่ได้คือทบทวนบทเรียนร่วมกัน เป็นการสร้างความสมานฉันท์ภายในชุมชน
8. การสื่อสารโดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์	เป็นการสื่อสารด้วยวาจาและลายลักษณ์อักษรในแนวระนาบ เกิดขึ้นเนื่องจากการทำโครงการ เกิดขึ้นในพท.ส่วนตัวและพท.สธ.ของชุมชน ผู้มีส่วนร่วมคือเจ้าภาพงานศพ ประธานกลุ่มแม่บ้าน และแกนนำโครงการ สารเกี่ยวข้องกับรายรับและรายจ่ายที่เกิดขึ้นจากการประกอบพิธีกรรม ผลลัพธ์ที่ได้คือ ความเชื่อมั่นร่วมกันของชุมชนว่าการงดเหล้าในงานศพช่วยลดค่าใช้จ่ายได้จริง

ตารางที่ 10.3: รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชนในระยะที่ 2

รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอกหรือชุมชนอื่นๆ ในระยะที่ 2	
รูปแบบ	คุณลักษณะสำคัญ
1. การเข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่จัดโดยหน่วยงานภายนอก	เป็นการสื่อสารกลุ่มขนาดเล็ก/กลาง/ใหญ่ (ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และจำนวนผู้เข้าร่วม) เกิดขึ้นเนื่องจากการทำโครงการ เกิดขึ้นในพท.ของหน่วยงานภายนอกชุมชน ผู้มีส่วนร่วมคือเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานสนับสนุนด้านการวิจัยและนักวิจัยชาวบ้าน ช่องทางการไหลของข่าวสารเป็นการสื่อสารด้วยวาจาในแนวระนาบ สารเกี่ยวข้องกับผลลัพธ์ อุปสรรค และแนวทางการแก้ไขปัญหาจากการดำเนินการวิจัยในแต่ละพื้นที่ ผลลัพธ์ที่ได้คือศักยภาพของกลุ่มแกนนำได้รับการพัฒนา พร้อมทั้งเกิดเครือข่ายนักวิจัยชาวบ้าน

ตารางที่ 10.4: รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอกหรือชุมชนอื่นๆ ในระยะที่ 2

3) **คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม** การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 มีคุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่น่าสนใจรวมทั้งสิ้น 12 ประการ ดังต่อไปนี้

ก. ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (ritualistic model)

ข. ในกระบวนการสื่อสารมีระดับการสื่อสารหลายระดับ (ระหว่างบุคคล/ระหว่างกลุ่ม/ภายในชุมชน/ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอก)

ค. เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (two-way communication)

ง. เนื้อหาสารที่ปรากฏประกอบด้วยข้อมูลภายในชุมชนและข้อมูลจากภายนอก

จ. เน้นการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์

ฉ. มีทั้งการสื่อสารด้วยวาจาและลายลักษณ์อักษร

ช. มีช่องทางหรือพื้นที่ในการสื่อสารที่หลากหลาย

ซ. ผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่ายได้เข้าร่วมทั้ง 5 ระดับ (วางแผน/แสดงความคิดเห็น/ตัดสินใจ/ลงมือกระทำ/ประเมินผล)

ฅ. ลักษณะการไหลของข้อมูลข่าวสารเป็นแบบรอบทิศทาง ทั้งในแนวระนาบและในแนวดิ่ง

ฉ. กลยุทธ์การสื่อสารมี 6 กลยุทธ์ ประกอบด้วย 1) การตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ 2) ใช้ต้นทุนภายในผสมผสานต้นทุนใหม่จากภายนอก 3) ยึดหลัก 4 ประสาน (ยึดมติ/วางมาตรการ/แสดงหลักฐาน/ดำเนินการละมุนละม่อม) 4) ยึดหลักสื่อสารเสวนา (dialogical communication) 5) ใช้กลไกการสื่อสารแบบคู่ขนาน 6) เน้นการสื่อสารกลุ่มเล็กและกลุ่มขนาดกลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ

ฎ. การสื่อสารครบวงจร ทั้งการสื่อสารขาเข้าและขาออก

ฏ. เป้าหมายการสื่อสารคือการแบ่งปันข้อมูล ประสบการณ์ และความคิดเห็น สร้างความเข้าใจและความรู้สึกร่วมกัน จนนำไปสู่การกระทำที่พึงประสงค์

3.2 กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 3 (โครงการงานศพจดเหล่าเข้มแข็งและได้รับการยอมรับจากภายนอก: พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) ในระยะที่ 3 ของการศึกษาผู้วิจัยพบว่ากระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมมีประเด็นที่น่าสนใจรวมทั้งสิ้น 3 ประเด็น ได้แก่ 1) ภาพรวมของกระบวนการสื่อสาร 2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และ 3) คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ดังต่อไปนี้

1) ภาพรวมของกระบวนการสื่อสาร ภาพรวมของกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านดงในระยะที่ 3 นี้ พบว่าหลังจากที่ได้ดำเนินโครงการงานศพจดเหล่ามาจนถึงปี พ.ศ.2547 การผลักดันให้ชุมชนเปลี่ยนวิถีปฏิบัติเรื่องการตั้งเหล่าในงานศพนั้นเกิดประสิทธิผล กล่าวคือในชุมชนไม่พบการลักลอบเลี้ยงเหล่าหรือตั้งเหล่าในพื้นที่พิธีกรรมงานศพอีกต่อไป

กระบวนการสื่อสารในระยะที่ 3 นี้ พบว่าองค์ประกอบที่ยังคงเดิมเหมือนระยะที่ 2 ก็คือการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันในพิธีกรรมงานศพ ส่วนองค์ประกอบที่มีการเปลี่ยนแปลงไป มีทั้ง

สิ่งที่หายไปและสิ่งที่เพิ่มเติมเข้ามาใหม่ องค์ประกอบที่หายไปก็คือรูปแบบการวิจัยที่เคยปรากฏในกระบวนการสื่อสารระยะที่ 2 ในระยะที่ 3 ไม่มีการบันทึกข้อมูลค่าใช้จ่ายในงานศพอย่างเป็นระบบ โดยกลุ่มแกนนำอีกต่อไป ไม่มีกระบวนการสอดคล้องตรวจตราการลักลอบคัมหมัดในในงานศพ ซึ่งคนในชุมชนให้ความเห็นว่า ปัจจุบันการงดเหล้าในพิธีกรรมงานศพได้เป็นวิถีปฏิบัติไปแล้ว

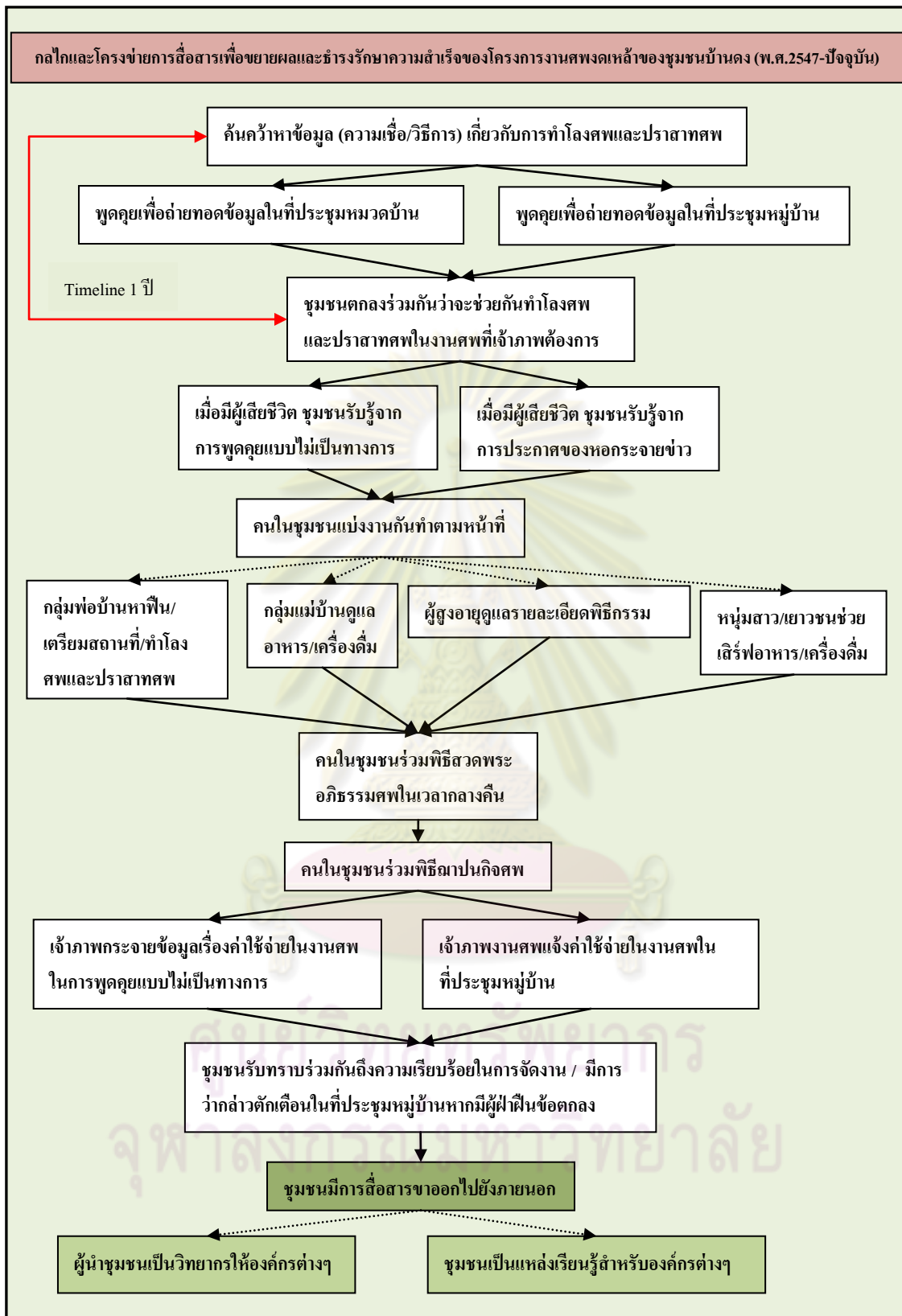
รูปแบบสื่อสารที่เกิดขึ้นใหม่ในระยะที่ 3 นี้ก็คือกิจกรรมการทำโรงศพและปราสาทศพซึ่งก่อนที่จะเริ่มทำโครงการงานศพงดเหล้าในนั้น ทั้งสองสิ่งนี้เป็นสิ่งที่คนในชุมชนจะซื้อหามาจากภายนอกชุมชนเพื่อใช้ในในงานศพ แต่หลังจากที่เริ่มต้นทำโครงการงานศพงดเหล้าได้ระยะหนึ่ง กลุ่มแกนนำได้พยายามขยายผลมาสู่การทำโรงศพและปราสาทศพ ซึ่งในกระบวนการสื่อสารระยะที่ 2 (พ.ศ.2545-2546) ยังเป็นช่วงเริ่มก่อร่างทางความคิดแต่ยังไม่เกิดการปฏิบัติจริง จนกระทั่งในปี พ.ศ.2548 ชุมชนได้เริ่มทดลองปฏิบัติจริง จากการค้นคว้าหาข้อมูล แล้วนำมาพูดคุยทั้งในการประชุมหมวดบ้านและการประชุมหมู่บ้านจนนำไปสู่ข้อตกลงร่วมกันทำโรงศพและปราสาทศพของชุมชน

ปัจจุบัน กระบวนการของชุมชนในการทำโรงศพและปราสาทศพจะเป็นไปอย่างเป็นระบบ ทันทีที่มีการเสียชีวิต ผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบจะติดต่อประสานงานกับเจ้าภาพ แกนนำชุมชน และกลุ่มพ่อบ้านที่มีฝีมือทางช่างจะมารวมตัวกันแล้วแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบตามความถนัด ทั้งการซื้อวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นจากภายนอกและที่มีอยู่แล้วในท้องถิ่น แล้ว ประกอบวัสดุทั้งหมดจนได้โรงศพและปราสาทศพ

เป้าหมายสำคัญของการทำโรงศพและปราสาทศพนั้นมี 2 ประการ ข้อแรกคือความต้องการขยายผลความสำเร็จจากการงดเหล้าไปสู่การลดค่าใช้จ่ายด้านอื่นๆ แต่เป้าหมายอีกประการหนึ่งคือการสร้างสรรค์กิจกรรมที่เปิดพื้นที่ให้คนในชุมชนได้มีโอกาสกลับไปสู่การเป็นผู้ผลิต (producer) ร่วมกัน ใช้สื่อกิจกรรมเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเพื่อทดแทนเหล้า จากการสังเกตการณ์ของนักวิจัย พบว่าชุมชนได้บรรลุเป้าหมายทั้งสองประการ ที่ตั้งไว้ นอกเหนือจากการลดค่าใช้จ่ายในการซื้อหาโรงศพและปราสาทศพได้ไม่น้อยกว่า 6,000 บาทแล้ว (จากการสำรวจข้อมูลในท้องที่พบว่า โรงศพสำเร็จรูปแบบกลางๆ ราคาประมาณ 3,000 บาท ปราสาทศพมีราคาตั้งแต่ 5,000-20,000 บาท แต่โรงศพและปราสาทศพที่ชุมชนทำเองนั้น มีราคารวมกันไม่เกิน 2,000 บาท) กิจกรรมการทำโรงศพและปราสาทศพยังเป็นศูนย์รวมของกลุ่มพ่อบ้านที่ช่วยกันจนงานสำเร็จ

ความสำเร็จในการดำเนิน โครงการงานศพงดเหล้าส่งผลให้ชุมชนบ้านดงกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับหน่วยงานชุมชนภายนอก รวมทั้งแกนนำโครงการก็เป็นวิทยากรให้กับชุมชนอื่นๆ ที่ต้องการงดเหล้าในงานศพด้วย

ข้อมูลทั้งหมดข้างต้น สามารถสรุปออกมาเป็นกลไกและโครงข่ายการสื่อสารเพื่อขับเคลื่อน โครงการงานศพงดเหล้าในระยะที่ 3 ของการศึกษา (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน) ได้ดังแผนภาพที่ 10.2 หน้า 549

ภาพที่ 10.2: กลไกและ โครงข่ายการสื่อสารเพื่อขยายผลและธำรงรักษาความสำเร็จ
โครงการงานศพคหฬ้า (พ.ศ.2547-ปัจจุบัน)

2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมจากภาพรวมกลไกและโครงสร้างการสื่อสารข้างต้น สามารถจำแนกรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 3 ออกเป็น 2 รูปแบบหลักได้แก่ 1) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชน มี 4 รูปแบบ และ 2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอกหรือชุมชนอื่นๆ มี 2 รูปแบบ ทั้งนี้ ผู้วิจัยได้สรุป รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในรูปแบบตาราง ดังแสดงในตารางที่ 10.5 และตารางที่ 10.6 หน้า 551 ซึ่งมีความสำคัญดังนี้

รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชนในระยะที่ 3	
รูปแบบ	คุณลักษณะสำคัญ
1. การพูดคุยกลุ่มเล็กแบบไม่เป็นทางการ	การสื่อสารกลุ่มเล็ก มีมาก่อนการทำโครงการ เกิดขึ้นทั้งในพท.ส่วนตัวและพท.สาธารณะ คนทุกเพศทุกวัยมีส่วนร่วมได้ เป็นการสื่อสารด้วยวาจาในแนวระนาบ สสารเกี่ยวข้องกับเหตุผลและประโยชน์ในการงดเหล้าในงานศพ ผลลัพธ์คือการที่คนในชุมชนมีข้อมูล/ระดับความเข้าใจที่ใกล้เคียงกัน
2. การประชุมหมวดบ้าน	เป็นการสื่อสารกลุ่มขนาดกลาง มีมาก่อนการทำโครงการ เกิดขึ้นทั้งในพท.ส่วนตัวและพท.สาธารณะ ผู้เข้าร่วมคือตัวแทนครัวเรือนในหมวดบ้านนั้นๆ เป็นการสื่อสารด้วยวาจาในแนวระนาบ ในระยะที่ 3 ไม่มีประเด็นว่าด้วยงานศพงดเหล้าแต่ สสารเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ต้องการแจ้งให้ทราบอย่างเร่งด่วนหรือต้องการตัดสินใจ/วางแผนร่วมกันภายในหมวดบ้าน ผลลัพธ์คือสมาชิกได้รับข้อมูลข่าวสารที่จำเป็น รวมถึงได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจในประเด็นต่างๆ ของหมวดบ้าน
3. การประชุมหมู่บ้าน	เป็นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ มีมาก่อนการทำโครงการ เกิดขึ้นในพท.สร.ของชุมชน ความถี่อย่างน้อยเดือนละครั้ง ผู้เข้าร่วมคือตัวแทนแต่ละครัวเรือน เป็นการสื่อสารด้วยวาจาและลายลักษณ์อักษร (ใช้อ้างอิงภายหลัง) ในแนวตั้งและแนวระนาบ สสารเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการด้านต่างๆ ของชุมชน ส่วนข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมงานศพคือการแจ้งให้ที่ประชุมทราบว่าจัดงานศพที่ผ่านพ้นไปเรียบร้อยดีหรือไม่ หลังจัดงานเจ้าภาพมีเงินเหลือหรือไม่ ผลลัพธ์คือ คนในชุมชนได้รับรู้ แลกเปลี่ยน และกระจายข้อมูลข่าวสารที่มีประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน รวมถึงร่วมกันวางแผน ตัดสินใจในประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน
4. การทำกิจกรรมร่วมกันในพิธีกรรมงานศพ	เป็นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ มีมาก่อนการทำโครงการงานศพงดเหล้า เกิดขึ้นในพท.ส่วนตัวและพท.สร.ของชุมชน คนทุกเพศทุกวัยในชุมชนเข้าร่วม เป็นการสื่อสารด้วยวาจาและกิจกรรมในแนวระนาบ สสารเกี่ยวข้องกับเรื่องราวภายในชุมชน/ผู้เสียชีวิต และการเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ในพิธีกรรม ผลลัพธ์ที่ได้คือการร่วมแรงร่วมใจกันของคนในชุมชนในการประกอบพิธีกรรม โดยไม่มีการเลี้ยงเหล้าในงานศพ

ตารางที่ 10.5: รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมภายในชุมชนในระยะที่ 3

รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอกหรือชุมชนอื่นๆ ในระยะที่ 3	
รูปแบบ	คุณลักษณะสำคัญ
1. การเป็นวิทยากร เผยแพร่ความรู้ ให้กับชุมชนอื่นๆ	เป็นการสื่อสารกลุ่มขนาดกลาง/ใหญ่ เกิดขึ้นภายหลังความสำเร็จของโครงการงาน ศพดเหล่า เกิดขึ้นในพท .สธ.ภายนอกชุมชน เฉพาะแกนนำโครงการได้แสดง บทบาทเป็นผู้ส่งสาร ส่วนผู้รับสารคือคนภายนอกชุมชน เป็นการสื่อสารด้วยวาจา ในแนวระนาบเป็นส่วนใหญ่ สารเกี่ยวข้องกับวิธีการขับเคลื่อนโครงการงานศพด เหล่าของชุมชนและผลที่ได้รับ ผลลัพธ์ที่ได้คือ เรื่องราวของชุมชนได้รับการผลิต ซ้ำสร้างความสนใจ/แรงบันดาลใจให้คนในชุมชนอื่นๆ ต้องการทดลองดเหล่าใน งานศพในชุมชนของตน
2. การเป็นแหล่ง เรียนรู้ให้ชุมชน/ หน่วยงาน ภายนอก	เป็นการสื่อสารกลุ่มเล็ก/ขนาดกลาง เกิดขึ้นภายหลังความสำเร็จของโครงการงาน ศพดเหล่า เกิดขึ้นในพท.ส่วนตัว (ลานบ้าน) หรือพท.สธ.ภายในชุมชน (วัด ศาลา ประชาคม) คนในชุมชนที่เป็นผู้ใหญ่ได้แสดงบทบาทเป็นผู้ส่งสาร โดยคน ภายนอกเป็นผู้รับสาร เป็นการสื่อสารด้วยวาจาในแนวระนาบ สารเกี่ยวข้องกับ วิธีการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าของชุมชนและผลที่ได้รับ ผลลัพธ์ที่ได้ คือเรื่องราวของชุมชนได้รับการผลิตซ้ำ คนภายนอกได้เรียนรู้ ในขณะที่เดียวกันคน ในชุมชนก็เกิดความรู้สึก ส่งผลให้การดเหล่าในงานศพยังดำเนินต่อไป

ตารางที่ 10.6: รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภายนอกหรือชุมชน
อื่นๆ ในระยะที่ 3

- 3) **คุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม** การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะ
ที่ 3 มีคุณลักษณะของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่น่าสนใจรวมทั้งสิ้น 13 ประการ ดังต่อไปนี้
- ก. ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (ritualistic model)
  - ข. ในกระบวนการสื่อสารมีระดับการสื่อสารหลายระดับ (ระหว่างบุคคล/
ระหว่างกลุ่ม/ภายในชุมชน/ระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภายนอก)
  - ค. เป็นการสื่อสารแบบสองทาง (two-way communication)
  - ง. เนื้อหาสารที่ปรากฏประกอบด้วยข้อมูลภายในชุมชนและข้อมูลจากภายนอก
  - จ. เน้นการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์
  - ฉ. เน้นการสื่อสารด้วยวาจาเป็นหลัก ไม่ใช่การสื่อสารด้วยลายลักษณ์อักษร
  - ช. มีช่องทางหรือพื้นที่ในการสื่อสารที่หลากหลาย
  - ซ. ผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่ายได้เข้าร่วมทั้ง 5 ระดับ (วางแผน/แสดงความคิดเห็น/
ตัดสินใจ/ลงมือกระทำ/ประเมินผล)
  - ฅ. ลักษณะการไหลของข้อมูลข่าวสารเป็นแบบรอบทิศทาง ทั้งในแนวระนาบ
และในแนวตั้ง

ญ. มีกลยุทธ์การสื่อสารที่สำคัญ 3 กลยุทธ์ ได้แก่ 1) ให้เวลากับการสื่อสารด้วยข้อมูลเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน 2) ใช้ต้นทุนภายในผสมผสานกับต้นทุนใหม่จากภายนอก และ 3) ใช้กลไกการสื่อสารแบบคู่ขนาน

ฎ. การสื่อสารครบวงจร มีทั้งการสื่อสารขาเข้าและขาออก

ฏ. เป้าหมายหลักของการสื่อสารคือการแบ่งปันข้อมูล ประสบการณ์ ความคิดเห็น สร้างความเข้าใจและความรู้สึกร่วม รวมถึงการผลิตและธำรงรักษาอัตลักษณ์ใหม่ของชุมชน

จ. สื่อกิจกรรมมีบทบาทโดดเด่นในฐานะศูนย์กลางของการมีส่วนร่วม

3.3 การศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 และระยะที่ 3 ในการศึกษาเปรียบเทียบกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 และระยะที่ 3 ผู้วิจัยได้แบ่งประเด็นการศึกษาออกเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ 1) ความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม และ 2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับการกำหนดเป้าหมายการสื่อสาร ดังนี้

1) **ความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม** จากการศึกษาพบว่าชุมชนบ้านดงใต้ใช้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพทั้งในระยะที่ 2 และ 3 ของการศึกษา อย่างไรก็ตาม มีความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับรูปแบบการสื่อสารที่ปรากฏ รูปแบบการสื่อสารบางประเภทคงอยู่ทั้ง 2 ระยะ รูปแบบการสื่อสารบางประเภทปรากฏในระยะที่ 2 แต่หายไปนระยะที่ 3 และรูปแบบการสื่อสารบางประเภทไม่เคยปรากฏนระยะที่ 2 แต่เกิดขึ้นนระยะที่ 3 โดยผู้วิจัยได้นำเสนอข้อมูลทั้งหมดนตารางที่ 10.7

รูปแบบการสื่อสาร	ระยะที่ 2	ระยะที่ 3	หมายเหตุ (มีความเปลี่ยนแปลงหรือไม่ อย่างไร)
การพูดคุยกลุ่มเล็ก	✓	✓	เป็นการสื่อสารที่มีมาก่อนการทำโครงการ
การประชุมกลุ่มแกนนำ	✓	-	เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นขณะทำโครงการ หลังจากการดำเนินโครงการยุติลงก็ไม่มีการประชุมกลุ่มแกนนำว่าด้วยโครงการงานศพดเกล้า
การประชุมหมวดบ้าน	✓	✓	เป็นการสื่อสารที่มีมาก่อนการทำโครงการ ปัจจุบันชุมชนยังมีการประชุมหมวดบ้าน แต่ประเด็นการประชุมเป็นเรื่องอื่นๆ มิใช่เรื่องงานศพดเกล้า
การทำเวทีประชาคม	✓	-	เป็นการสื่อสารที่มีมาก่อนการทำโครงการ นับจากการทำ เวทีประชาคมเรื่องงานศพดเกล้าใน พ.ศ.2545 แล้ว ปัจจุบันชุมชนยังไม่มีการทำเวทีประชาคมว่าด้วยเรื่องอื่นๆ
การทำกิจกรรมในงานศพ	✓	✓	เป็นการสื่อสารที่มีมาก่อนการทำโครงการ นับจาก พ.ศ.2548 กิจกรรมในงานศพที่เพิ่มเติมเข้ามาคือกิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพ

รูปแบบการสื่อสาร	ระยะที่ 2	ระยะที่ 3	หมายเหตุ (มีความเปลี่ยนแปลงหรือไม่อย่างไร)
เวทีถอดบทเรียน	✓	-	เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นขณะทำโครงการ เมื่อการดำเนินโครงการงานศพด เหล่าสำเร็จ ชุมชนยังไม่เคยจัดทำเวทีถอดบทเรียนอีก
การสื่อสารผ่าน ข้อมูลเชิง ประจักษ์	✓	-	เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นขณะทำโครงการ แต่การสื่อสารผ่านข้อมูลเชิง ประจักษ์ด้วยการเก็บข้อมูลตัวเลขรายรับรายจ่ายในงานศพของชุมชนอย่าง เป็นระบบยุติลงเมื่อการดำเนินโครงการเสร็จสิ้น
เวทีแลกเปลี่ยน เรียนรู้วันที่ 10	✓	-	เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นขณะทำโครงการ ศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อ ท้องถิ่นยังคงดำเนินการเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้วันที่ 10 แต่แกนนำโครงการ งานศพดเหล่านี้ไม่ได้เข้าร่วมเวทีดังกล่าวอีกต่อไป
การเป็นวิทยากร ให้ภายนอก	-	✓	เป็นการสื่อสารที่เป็นผลลัพธ์จากการทำโครงการ นับจาก พ .ศ.2547 แกนนำ ชุมชนบางคนได้ออกเป็นวิทยากรเผยแพร่ความรู้เรื่องงานศพดเหล่าให้กับ ชุมชนอื่นๆ ภายในจังหวัดและเรี่ มขยายออกไปสู่ต่างจังหวัดใน พ .ศ.2553 (ไปจังหวัดตาก)
การเป็นแหล่ง เรียนรู้ให้ภายนอก	-	✓	เป็นการสื่อสารที่เป็นผลลัพธ์จากการทำโครงการ นับจาก พ .ศ.2547 เริ่มมี ชุมชนและหน่วยงานภายนอกเข้ามาในชุมชนเพื่อศึกษาเรียนรู้ แต่ก็ยังมี จำนวนไม่มากนัก
การประชุม หมู่บ้าน	✓	✓	เป็นการสื่อสารที่มีมาก่อนการทำโครงการ และดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง อย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง ใช้จ่ายทอดข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับพิธีกรรมงานศพ
การทำโลงศพ และปราสาทศพ	-	✓	เป็นการสื่อสารผ่านสื่อกิจกรรมที่เป็นผลลัพธ์จากการทำโครงการ เริ่ม กิจกรรมตั้งแต่ พ.ศ.2548 เป็นต้นมา

ตารางที่ 10.7: เปรียบเทียบรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในระยะที่ 2 และ 3

2) รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมกับการกำหนดเป้าหมายการสื่อสาร ข้อมูล

จากตารางที่ 10.7 แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่ชุมชนได้นำมาประยุกต์ใช้ในแต่ละช่วงเวลา เหตุที่ต้องใช้การสื่อสารหลายรูปแบบนั้นก็เนื่องจากปัจจัยหลัก 2 ประการคือ 1) การสื่อสารแต่ละรูปแบบนั้นมีข้อเด่นข้อด้อยแตกต่างกันออกไป เหมาะสมกับเป้าหมายเฉพาะของการสื่อสารในแต่ละครั้งที่อาจไม่เหมือนกัน และ 2) บริบทของชุมชนว่าด้วยการเลี้ยงเหล่าในงานศพเกิดความเปลี่ยนแปลงไป

ทั้งนี้ เป้าหมายการสื่อสารในระยะที่ 2 ของการศึกษาก็คือ ชุมชนต้องการกระบวนการสื่อสารที่นำไปสู่การให้ข้อมูล สร้างความเข้าใจร่วมกัน สร้างฉันทามติของคนในชุมชนเพื่อผลักดันให้เกิดผลเป็นการทดลองปฏิบัติ และเมื่อได้ทดลองปฏิบัติแล้วก็ต้องมีรูปแบบสื่อสารเพื่อทบทวนตนเองจากสิ่งที่ได้ทดลองปฏิบัติด้วย ทั้งนี้เพื่อประเมินสัมฤทธิ์ของการดำเนินโครงการ

ส่วนเป้าหมายการสื่อสารในระยะที่ 3 นั้น กระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นจะต้องนำไปสู่การสื่อสารต่อกันถึงสิ่งที่ได้ประพฤติกปฏิบัติในระยะที่ 2 จนนำไปสู่ผลสำเร็จ รวมทั้งยังคงต้องมีการแบ่งปันข้อมูลเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันให้คงอยู่ต่อไป ส่วนเป้าหมายการสื่อสารอื่นที่เกิดขึ้นใหม่ในระยะนี้คือการสื่อสารเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ สร้างเครือข่ายใหม่ๆ ระหว่างชุมชนกับโลกภายนอก และการสื่อสารเพื่อตั้งสมทวนวัฒนธรรมและทุนสัญลักษณ์อีกด้วย

4. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นพื้นที่สาธารณะในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพื่อปรับแปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง

การสรุปผลการวิจัยในประเด็นพื้นที่สาธารณะ ผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยสำคัญออกเป็นประเด็นต่างๆ 3 ประเด็น ประกอบด้วย 1) รูปแบบและคุณลักษณะของพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดง 2) กลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะของชุมชนและ 3) การศึกษาเปรียบเทียบพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในการศึกษาของฮาเบอร์มาส

4.1 รูปแบบและคุณลักษณะสำคัญของพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดง จากการศึกษาพื้นที่สาธารณะในชุมชนบ้านดงได้ใช้พื้นที่สาธารณะได้ใช้เป็นช่องทางในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพื่อปรับแปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพโดยการทำให้โครงการงานศพดงเหล่านั้นเป็นเบื้องต้นผู้วิจัยจำแนกพื้นที่สาธารณะของชุมชนออกเป็น 2 ประเภทหลัก ได้แก่ 1) **พื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวัน** และ 2) **พื้นที่สาธารณะในโอกาสพิเศษ** โดยสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

1) **พื้นที่สาธารณะในชีวิตประจำวัน** เกิดขึ้นในการดำรงชีวิตประจำวันการประกอบอาชีพ/เกิดขึ้นเป็นประจำ) มีรูปแบบย่อย 2 รูปแบบ ได้แก่ พื้นที่การพูดคุยภายในชุมชนและการประชุมหมวดบ้าน ทั้ง 2 พื้นที่นี้นับเป็นพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมของชุมชน

ก. **พื้นที่พูดคุยภายในชุมชน** เป็นพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมขนาดเล็กที่มีผู้มีส่วนร่วมตั้งแต่ 2-10 คน โดยประมาณ สถานที่ๆ ใช้คือพื้นที่ว่างภายในชุมชน (บ้าน/ศาลา/ร้านค้า/วัด/บ่อน้ำ/ไร่นา) คนทุกเพศทุกวัยสามารถมีส่วนร่วมได้ ประเด็น ที่ปรากฏเป็นเรื่องใกล้ตัวและเป็นปัจจุบัน ซึ่งมีทั้งประเด็นเชิงสังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง จึงเป็นพื้นที่ๆ มีมิติของเหตุผลและอารมณ์มีความปะปนและผสมผสานกัน ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแนวระนาบ

ข. **การประชุมหมวดบ้าน** เป็นพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมขนาดกลางที่มีผู้มีส่วนร่วมตั้งแต่ 15-30 คน สถานที่ๆ ใช้คือพื้นที่ว่างในชุมชน (ลานบ้าน/ศาลา/วัด) ผู้มีส่วนร่วมคือตัวแทนแต่ละครัวเรือนในหมวดบ้าน ประเด็นที่ปรากฏมักเป็นเรื่องเร่งด่วนที่ต้องการแลกเปลี่ยนตัดสินใจ หรือวางแผนร่วมกัน เฉพาะในกรณีของการขับเคลื่อนโครงการงานศพดงแล้ว การประชุมหมวดบ้านเป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของคนภายในหมวดบ้านที่มีต่อประเด็นการดงเหล่านี้

งานศพ โดยทั้งผู้สนับสนุนและผู้คัดค้านต่างยกเหตุผลของตนมานำเสนอต่อที่ประชุม รวมทั้งซักถามในสิ่งที่ข้องใจ ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแนวระนาบ

2) **พื้นที่สาธารณะในโอกาสพิเศษ** (เกิดขึ้นในโอกาสพิเศษของชุมชนตามวาระ) มีทั้งหมด 6 รูปแบบย่อย ซึ่งประกอบไปด้วย พื้นที่พิธีกรรมงานศพและพิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ (พื้นที่ทั้ง 2 พื้นที่นี้ นับเป็นพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิม การประชุมหมู่บ้าน การประชุมกลุ่มแกนนำ เวทีประชาคม และเวทีถอดบทเรียน (พื้นที่ทั้ง 4 พื้นที่นี้ นับเป็นพื้นที่สาธารณะแบบใหม่)

ก. **พื้นที่พิธีกรรมงานศพ** เป็นพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมขนาดใหญ่ที่มีมาก่อนโครงการงานศพงดเหล้า แต่ผลลัพธ์จากการทำโครงการทำให้มีการปรับประยุกต์พื้นที่ดังกล่าว โดยเพิ่มเติมกิจกรรมการทำโลงศพและปราสาทศพ มีผู้มีส่วนร่วมตั้งแต่ 50-150 คน สถานที่ๆ ใช้คือบ้านเจ้าภาพงานศพและป่าช้า คนทุกเพศทุกวัยในชุมชนมีส่วนร่วมได้แต่ผู้มีส่วนร่วมมากที่สุดคือกลุ่มผู้สูงอายุและกลุ่มพ่อบ้านแม่บ้าน ทั้งนี้ในพิธีกรรมมีกิจกรรมเสนอให้กับคนทุกกลุ่มได้มีส่วนร่วม ประเด็นที่ปรากฏมีทั้งเรื่องทั่วไปและเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม (สถานภาพของผู้ตายและครอบครัว/สาเหตุการตาย/การเตรียมวัสดุอุปกรณ์) ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแนวระนาบ เมื่อทำโครงการงานศพงดเหล้า ประเด็นที่เพิ่มเข้ามาในพื้นที่ก็คือประเด็นว่าด้วยการปฏิบัติตามมติของชุมชน การห้ามปรามหรือตักเตือนผู้ที่ฝ่าฝืน รวมถึงข้อมูลที่เป็นผลลัพธ์จากการดำเนินโครงการ

ข. **พิธีกรรมเลี้ยงเจ้าพ่อ** เป็นพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมขนาดใหญ่ที่มีมาก่อนการทำโครงการงานศพงดเหล้า และมีการปรับประยุกต์ให้ตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงของชุมชน โดยมีกิจกรรมหลักสำคัญ 2 อย่าง คือการเลี้ยงเจ้าพ่อและการจับสลากเลือกหัวหน้าหมวดบ้านคนใหม่ ผู้มีส่วนร่วมมีจำนวนมาก (150-200 คน) มีทุกเพศทุกวัยทั้งภายในชุมชนและจากหมู่บ้านใกล้เคียง สถานที่ๆ ใช้คือ หอเจ้าพ่อและลานโล่งรอบๆ ประเด็นที่ปรากฏมีประเด็นของชุมชน ทั้งประเด็นด้านการบริหารจัดการชุมชน (บทบาทของหัวหน้าหมวดบ้าน) ปัญหาชุมชน (การทำนายทายทักของเจ้าพ่อ) และประเด็นเรื่องส่วนตัวของปัจเจก (คำถามคำตอบของเจ้าพ่อ) ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแบบรอบทิศทาง (แนวตั้ง-ร่างทรงเจ้าพ่อกับคนในชุมชน แนวระนาบ-ระหว่างคนในชุมชนเอง)

ค. **การประชุมหมู่บ้าน** เป็นพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ขนาดใหญ่ที่มีมาก่อนการทำโครงการงานศพงดเหล้า มีผู้เข้าร่วมตั้งแต่ 60-100 คน ซึ่งเป็นหัวหน้าหรือตัวแทนของครัวเรือนภายในชุมชน สถานที่ๆ ใช้คือศาลาหรือวัดของชุมชน ประเด็นที่ปรากฏคือประเด็นว่าด้วยการบริหารจัดการชุมชนในด้านต่างๆ ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแบบรอบทิศทาง (แนวตั้ง-ผู้นำชุมชนกับคนในชุมชน แนวระนาบ-ระหว่างคนในชุมชนเอง)

ง. **การประชุมกลุ่มแกนนำ** เป็นพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ขนาดเล็กที่เกิดขึ้นขณะทำโครงการงานศพงดเหล้า ผู้เข้าร่วมคือกลุ่มแกนนำในการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้า

ตั้งแต่ 10-14 คน สถานที่ๆ ใช้คือที่บ้านของแกนนำคนใดคนหนึ่งหรือศาลาวัด ประเด็นที่ปรากฏคือ การวางแผน รายงานความคืบหน้า และการแบ่งบทบาทหน้าที่ของกลุ่มแกนนำในการทำโครงการ ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแนวระนาบ

จ. เวทีประชาคม เป็นพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ขนาดใหญ่ที่เคยเกิดขึ้นหนึ่ง ครั้งก่อนทำโครงการงานศพดเหล่า มีผู้เข้าร่วมประมาณ 100 คน สถานที่ๆ ใช้คือศาลาประชาคม ของชุมชน ผู้ที่มีส่วนร่วมมีทั้งเพศชายและหญิง ส่วนมากเป็นผู้ใหญ่ส่วนน้อยเป็นเยาวชน ประเด็นที่ ปรากฏคือการตัดสินใจร่วมกันของคนทั้งชุมชน ในการดำเนิน โครงการงานศพดเหล่า รวมถึงการ วางแนวปฏิบัติเพื่อตอบสนองมติชุมชน ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็นแนวระนาบ

ฉ. เวทีถอดบทเรียน เป็นพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ขนาดใหญ่ที่มีผู้เข้าร่วม ประมาณ 60 คน โดยเป็นพื้นที่สาธารณะที่เกิดขึ้นขณะทำโครงการงานศพดเหล่า สถานที่คือวัด ของชุมชน ผู้ที่มีส่วนร่วมประกอบไปด้วยคนในชุมชน (ทั้งผู้ที่เห็นด้วยและผู้ที่เคยคัดค้านการ ดำเนินโครงการ) และคนนอกชุมชน (บุคลากรจากหน่วยงานภายนอกที่ให้การสนับสนุน) ประเด็น ที่ปรากฏคือการทบทวนบทเรียนที่เกิดขึ้นภายหลังการดำเนินโครงการงานศพดเหล่า ความรู้สึก ของผู้ที่เกี่ยวข้อง และแนวทางการขับเคลื่อนโครงการในอ นาคต ทิศทางการไหลของข่าวสารเป็น แนวระนาบ

ผู้วิจัยได้สรุปคุณลักษณะที่สำคัญของพื้นที่สาธารณะแต่ละรูปแบบและนำเสนอใน รูปแบบตาราง ดังตารางที่ 10.8

รูปแบบ พท.สร.	ขนาด พท.สร.	คุณลักษณะสำคัญของ พท.สร.	บทบาทหน้าที่ของ พท.สร.
พท.สร.แบบดั้งเดิม (เป็นพท.สร. ที่ชุมชนคุ้นเคยและมีมาช้านาน)			
-พื้นที่การ พูดคุยภายใน ชุมชน	เล็ก (ไม่เกิน 10 คน)	-เป็นกันเอง -ไม่มีข้อจำกัดด้านกาลและเทศะ -ประเด็นใกล้ตัว/ปัจจุบัน -มีทั้งมิติของเหตุผลและอารมณ์ ปรากฏในพื้นที่ -ควบคุมประเด็นได้ยาก -เป็นช่องทางการสื่อสาร (channel) ถาวรของชุมชน	-พท.แบ่งปันข้อมูล/สร้างความเข้าใจ ร่วมกัน (a public sphere for shared info/understanding) -พท.สำหรับโน้มน้าวใจ (a public sphere for persuasion) -พท.สำหรับฝึกฝนการแสดง ความคิดเห็นและการรับฟัง (a public sphere for practicing opinion sharing/hearing) -พท.ผลิตวงจรการกระจายตัวของ ข้อมูล/ความคิดเห็น (a public sphere for producing an on-going cycle of info/opinion diffusion)

รูปแบบ พท.สร.	ขนาด พท.สร.	คุณลักษณะสำคัญของ พท.สร.	บทบาทหน้าที่ของ พท.สร.
-การประชุม หมวดบ้าน	กลาง (15-30 คน)	-พัฒนารูปแบบการพูดคุยภายใน ชุมชนให้มีระบบยิ่งขึ้น (มีการนัด หมาย/มีประเด็น)แต่ในขณะเดียวกัน ก็ยังคงความเป็นกันเองเอาไว้ -ประเด็นเป็นเรื่องเร่งด่วนที่ต้องการ แลกเปลี่ยนข้อมูลลับพลัน -ประเด็นที่ต้องการหยังความคิดเห็น -กำหนดวาระข่าวสารให้ประเด็น งานศพงคเหล่าเป็นวาระเดียวของ การสื่อสารได้ -เป็นช่องทางประจำ	-พท.แบ่งปันข้อมูล/สร้างความเข้าใจ ร่วมกัน (a public sphere for shared info/understanding) -พท. โน้มน้าวใจ (a public sphere for persuasion) -พท.สำหรับฝึกฝนการแสดง ความคิดเห็นและการรับฟัง (a public sphere for practicing opinion sharing/hearing) -พท.หยังเสียง/ท่าที/ความรู้สึกของ สมาชิก (a public sphere for sounding out public opinion)
-พิธีกรรมงาน ศพ	ใหญ่ (50-150 คน)	-มิติศาสนาผนวกมิติสังคม -มีกิจกรรมและพื้นที่สำหรับคนทุก กลุ่มในชุมชนได้มีส่วนร่วม (ผู้ผลิต / ผู้บริโภค) -หลอมรวมระหว่าง พท .ศักดิ์สิทธิ์ และ พท.ทางโลก / พท.ส่วนตัว และ พท.ส่วนรวม -พื้นที่เชิงอารมณ์ (emotional sphere) เกิดขึ้นอย่างกะทันหัน ไม่รู้ ล่วงหน้า -ประเด็นปัจจุบัน / ใกล้ตัว -เป็นช่องทางประจำ	-พท.ภาคปฏิบัติภารกิจจริง (a public sphere for practice) ของโครงการ งานศพงคเหล่า -พท.ผลิตข้อมูลงานวิจัย (a public sphere for generating information) -พท.สร้างความทรงจำร่วม (a public sphere for collective memory) -พท.ประกาศสถานภาพใหม่ (a public sphere for new status conferral) -พท.ระดมแรงงาน/เงิน/ทรัพยากร เพื่อช่วยเหลือเจ้าภาพ (a public sphere for assembling all kinds of resources to support a deceased's family) -พท.ผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (a public sphere for cultural reproduction) -พท.เสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรี (a public sphere for enhancing identity & dignity)

รูปแบบ พท.สร.	ขนาด พท.สร.	คุณลักษณะสำคัญของ พท.สร.	บทบาทหน้าที่ของ พท.สร.
พื้นที่สาธารณะแบบใหม่ (เป็น พท.สร. ที่ได้รับอิทธิพลจากการสื่อสารกับส่วนราชการหรือองค์กรภายนอก)			
-การประชุม หมู่บ้าน	ใหญ่ (60- 100 คน)	-มีการเตรียมการ วางแผน นัดหมาย -ความถี่ชัดเจน (อย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง) -เนื้อหาเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ ร่วมของชุมชน -กำหนดวาระข่าวสารให้ประเด็น งานศพงคเหล่านี้เป็นวาระร่วมกับ ประเด็นอื่นๆ -มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร -เป็นช่องทางประจำ	-พท.บริหารจัดการภายในชุมชน (a public sphere for community's management) -พท.ภาคปฏิบัติของการปกครอง แบบมีส่วนร่วม (a public sphere for participatory administration practice) -พท.แบ่งปันข้อมูล/สร้างความเข้าใจ ร่วมกัน (a public sphere for shared info/understanding) -พท.กำหนดวาระข่าวสาร (a public sphere for agenda setting)
-การประชุม กลุ่มแกนนำ	เล็ก (10-14 คน)	-มีการเตรียมการ วางแผน นัดหมาย -กำหนดเป้าหมายการสื่อสารแต่ละ ครั้งชัดเจน -เกิดขึ้นได้ทั้งในพื้นที่ส่วนตัว (บ้าน) และพื้นที่ส่วนรวม (วัด ศาลา ประชาคม) -พื้นที่เชิงเหตุผล -ประเด็นเฉพาะเจาะจง “งานศพงค เหล่านี้” -มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร -เป็นช่องทางเฉพาะกิจ เมื่อ โครงการ ยุติ ช่องทางนี้ก็หายไป	-พท.แบ่งปันข้อมูลเชิงลึก/สร้างความ เข้าใจร่วมกัน (a public sphere for in- depth info/understanding sharing) -พท. วางแผน/กำหนดเป้าหมาย ร่วมกัน (a public sphere for planning /goal setting) -พท.สำหรับการแจกแจงงาน/แบ่ง บทบาทหน้าที่ (a public sphere for job assigning)
-เวที ประชาคม	ใหญ่ (100 คน)	-มีการเตรียมการ วางแผน นัดหมาย -เนื้อหาเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ ร่วมของชุมชน -เน้นการพูดคุยแลกเปลี่ยนประเด็น ที่มีข้อข้องใจเพื่อนำไปสู่ข้อสรุป -ประเด็นที่ต้องการสร้างประชาคม/ กำหนดแนวทางปฏิบัติร่วมกัน -ยกระดับประเด็นเป็น“วาระชุมชน” -มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร -เป็นช่องทางเฉพาะกิจ จะเกิดขึ้นก็	-พท.สร้างประชาคม (a public sphere for public opinion) -พท.สถาปนาประเด็นให้เป็น “วาระ ชุมชน” (a public sphere for “community's agenda” founding) -พท.ที่นำไปสู่การกระทำ (a public sphere for action) -พท.ภาคปฏิบัติของการสร้าง วัฒนธรรมการมีส่วนร่วม (a public sphere for participatory culture)

รูปแบบ พท.สร.	ขนาด พท.สร.	คุณลักษณะสำคัญของ พท.สร.	บทบาทหน้าที่ของ พท.สร.
เวทีประชาคม (ต่อ)		ต่อเมื่อมีประเด็นที่ต้องการ ประชาคมติของชุมชน	creating)
-เวทีถอด บทเรียน	ใหญ่ (60 คน)	-เป็นพื้นที่ๆ มีคนภายนอกเข้าร่วม -การสื่อสารยึดหลัก “สื่อสารเสวนา” และ“ผลประโยชน์ชุมชนคือ เป้าหมาย” -ประเด็น “มองอดีตและปัจจุบัน เพื่อก้าวไปข้างหน้า” -เป็นช่องทางเฉพาะกิจ	-พท.เพื่อทบทวนตนเอง (a public sphere for self-reflection) -พท.สลายความขุ่นข้อง (a public sphere for healing)
พื้นที่สาธารณะแบบผสมผสาน			
-พิธีกรรมเลี้ยง เจ้าพ่อ	ใหญ่ (150-200 คน)	-มีกิจกรรมและพื้นที่สำหรับคนทุก กลุ่มได้เข้าร่วม (ผู้ผลิต/ผู้บริโภค) -เป็นพื้นที่เชิงอารมณ์ (emotional sphere) ผสมผสานกับพื้นที่เชิง เหตุผล (rational sphere) -ประเด็นมีทั้งเรื่องปัจเจกและเรื่อง ชุมชน -เป็นช่องทางประจำ	-พท.แบ่งปันข้อมูล/สร้างความเข้าใจ ร่วมกัน (a public sphere for info/understanding sharing) -พท.สร้างปฏิสัมพันธ์ในชุมชน (a public sphere for the community’s interaction) -พท.ประกาศสถานภาพหัวหน้า หมวดบ้าน (a public sphere for new status conferral) -พท.ภาคปฏิบัติการของการปกครอง แบบมีส่วนร่วม (a public sphere for participatory administration practice) -พท.สร้างกำลังใจให้คนในชุมชน (a public sphere for morale support) -พท.ผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม (a public sphere for cultural reproduction) -พท.สร้างและแสดงอัตลักษณ์ร่วม (a public sphere for collective identity creating and representing)

ตารางที่ 10.8: ประเภท ขนาด คุณลักษณะ และบทบาทหน้าที่ของพื้นที่สาธารณะ

4.2 กลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะของชุมชน ผลการศึกษาพบว่ากลุ่มแกนนำผู้ขับเคลื่อน โครงการงานศพวงศพวงศเหล่านี้มีกลยุทธ์ในการประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะของชุมชนที่น่าสนใจ 8 ประการ ได้แก่

- 1) การประกอบสร้างพื้นที่สาธารณะที่หลากหลายเพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายการสื่อสารที่แตกต่างกันไป
- 2) การเปิดกว้างพื้นที่ให้คนทุกกลุ่มในชุมชนสามารถเข้าร่วมในพื้นที่ได้ตามวาระโอกาสต่างๆ โดยระดับการมีส่วนร่วมแตกต่างกันไปตามวัยของผู้เข้าร่วมและลักษณะของพื้นที่สาธารณะ
- 3) การใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะทั้งแบบดั้งเดิมและแบบใหม่แบบควบคู่กัน โดยไม่ละทิ้งพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง
- 4) การใช้กลไกการพูดคุยในชีวิตประจำวันเชื่อมโยงพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมและแบบใหม่เข้าด้วยกัน
- 5) ให้ความสำคัญทั้งกับ “งาน” และ “ความสัมพันธ์ของผู้คน” ในพื้นที่สาธารณะ
- 6) การเรียนรู้ที่จะประกอบสร้างและใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะรูปแบบใหม่ที่ชุมชนไม่เคยมีมาก่อน เช่น การทำเวทีถอดบทเรียน การประชุมกลุ่มแกนนำ
- 7) การเปิดโอกาสให้องค์กรภายนอกมีส่วนร่วมในการใช้พื้นที่สาธารณะรูปแบบใหม่ที่ชุมชนไม่คุ้นเคย เช่น การทำเวทีถอดบทเรียน
- 8) การใช้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม โดยเน้นการสื่อสารแบบสองทาง (two-way communication) ในพื้นที่สาธารณะ เพื่อให้เกิดวงจรการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารแบบรอบด้าน

กลยุทธ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้น สามารถสรุปในรูปแบบแผนภาพได้ ดังภาพที่ 10.3 หน้า 561

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 10.3: กลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะของชุมชน

4.3 การศึกษาเปรียบเทียบพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในการศึกษาของฮาเบอร์มาส เนื่องจากแนวคิดเรื่องพื้นที่สาธารณะที่ใช้ในการศึกษาคั้งนี้เป็นแนวคิดที่ผู้วิจัยอ้างอิงจากแนวคิดของเจอร์เกน ฮาเบอร์มาส แต่ในขณะเดียวกัน ผลจากการศึกษาพบว่าพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในสังคมยุโรปซึ่งฮาเบอร์มาสได้ศึกษาไว้นั้นมีทั้งความคล้ายคลึงและความแตกต่าง ผู้วิจัยจึงได้เปรียบเทียบและสรุปออกมาในรูปแบบตาราง ประกอบไปด้วย ตารางที่ 10.9: ความคล้ายคลึงระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงและพื้นที่สาธารณะของสังคมยุโรปในศตวรรษที่ 17-18 ตารางที่ 10.10: ความแตกต่างระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในศตวรรษที่ 17-18 และตารางที่ 10.11: ความแตกต่างระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในศตวรรษที่ 19-ปัจจุบัน ผู้วิจัยเสนอตารางทั้งสามไว้ในหน้า 562

ความคล้ายคลึงระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงและพื้นที่สาธารณะของสังคมยุโรปใน ค.17-18
1. เป็นพื้นที่ๆ เชื่อมต่อระหว่างพื้นที่ส่วนบุคคล (private sphere) กับพื้นที่ๆ รัฐกำกับดูแล (sphere of public authority)
2. เป็นพื้นที่ๆ ในการรวมตัวกันเพื่อแลกเปลี่ยน โต้เถียง และรับฟังซึ่งกันและกัน ในประเด็นอันเป็นสาธารณะ
3. เป็นพื้นที่สาธารณะที่มวลชนสามารถเข้าร่วมได้โดยตรง โดยมีรูปแบบการสื่อสารเป็นแบบเผชิญหน้า (face-to-face communication)

ตารางที่ 10.9: ความคล้ายคลึงระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะของสังคมยุโรปในศตวรรษที่ 17-18

ความแตกต่างระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงและพื้นที่สาธารณะใน ค.17-18	
ชุมชนบ้านดง	พื้นที่สาธารณะในสังคมยุโรป
1. เป็นพท.สร.ภายในของกลุ่มคนรากหญ้า (ทั้งเพศหญิงและเพศชายต่างมีส่วนร่วม)	1. เป็นพท.สร.ระหว่างกลุ่มคนชั้นกลางผิวขาวหลายกลุ่ม (เพศชายเท่านั้นมีส่วนร่วม)
2. การสื่อสารที่เกิดขึ้นในพท.สร.มีเป้าหมายไปสู่การกระทำ (comm. for action)	2. การสื่อสารที่เกิดขึ้นในพท.สร.มีเป้าหมายไปสู่การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อสร้างสาธารณมติ (comm. for opinion sharing/public opinion)
3. มีเป้าหมายเพื่อการแก้ปัญหาภายในชุมชน (community level)	3. มีเป้าหมายเพื่อการต่อรองกับภาครัฐในระดับชาติ (national level)
4. ให้ความสำคัญกับทั้งมิติของเหตุผลและอารมณ์	4. ให้ความสำคัญกับมิติของเหตุผล
5. ขนาด (size) ของพท.สร. เป็นตัวแปรสำคัญ	5. ไม่ได้ให้ความสำคัญกับขนาดของพท.สร.

ตารางที่ 10.10: ความแตกต่างระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในศตวรรษที่ 17-18

ความแตกต่างระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงและพื้นที่สาธารณะใน ค.19-ปัจจุบัน	
ชุมชนบ้านดง	พื้นที่สาธารณะในสังคมยุโรป
1. การสื่อสารในพท.สร.มุ่งเป้าหมายให้คนเกิดความตระหนักถึงศักยภาพในการเป็นผู้กระทำการ (agency/actor) เพื่อนำไปสู่การกระทำ (action)	1. การสื่อสาร มี 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) มุ่งเป้าหมายไปที่การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น (opinion sharing) เพื่อสร้างความชอบธรรมเชิงนโยบาย หรือ 2) มุ่งเป้าหมายไปที่การกระตุ้นการบริโภค (consumption)
2. มิติทางรูปธรรมไม่ชัดเจน (พื้นที่ต่างๆ ภายในชุมชนสามารถแปลงร่างเป็นพท.สร.ได้ทั้งสิ้น) แต่มีมิติที่เป็นนามธรรมสูง (การรับรู้ในจิตใจถึงสิทธิในการมีส่วนร่วมและโอกาสในการเข้าถึงพท.สร.)	2. มิติที่เป็นรูปธรรมสูง เช่น มีขอบเขตหรือสิ่งปลูกสร้างของ พท.สร.ที่ชัดเจน มีองค์กร/หน่วยงานกำกับดูแลพท.สร.

ตารางที่ 10.11: ความแตกต่างระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงกับพื้นที่สาธารณะในศตวรรษที่ 19-ปัจจุบัน

ผลจากการเปรียบเทียบคุณลักษณะที่คล้ายคลึงและแตกต่างกันระหว่างพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่ากับพื้นที่สาธารณะของสังคมยุโรปในงานศึกษาของฮาเบอร์มาส ผนวกกับการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพื้นที่สาธารณะที่ฮาเบอร์มาสได้เสนอเพิ่มเติมในภายหลัง ทำให้พบว่าพื้นที่สาธารณะของชุมชนนั้นมีลักษณะเป็นเครือข่าย (a network) คุณลักษณะที่สะท้อนความเป็นเครือข่ายของพื้นที่สาธารณะมีทั้งสิ้น 11 ประการ ได้แก่

- 1) ชุมชนมีความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะสูง ทั้งในแง่รูปแบบและขนาดของพื้นที่สาธารณะ
- 2) พื้นที่สาธารณะในชุมชนหลายรูปแบบได้เปิดโอกาสให้มิติเชิงเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึกสามารถผสมผสานปะปนกันได้ในพื้นที่ เช่น พิธีกรรมการไหว้เจ้าพ่อ และเวทีถอดบทเรียน
- 3) พื้นที่สาธารณะทางศิลปวัฒนธรรมและพื้นที่สาธารณะทางการเมืองของชุมชนไม่ได้แยกขาดออกจากกัน เช่น ในพื้นที่พิธีกรรมงานศพ (พื้นที่สาธารณะทางศิลปวัฒนธรรม) ก็มีการแลกเปลี่ยนข่าวสารความคิดเห็นว่าด้วยประเด็นเศรษฐกิจ (ปัญหาปากท้อง) และการเมือง (การบริหารจัดการภายในหมู่บ้าน) ได้
- 4) ภายในพื้นที่สาธารณะแต่ละแห่งใช้รูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเน้นการสื่อสารแบบสองทาง โดยมีการสลับบทบาทการเป็นผู้ส่งสาร/ผู้รับสารตลอดเวลา
- 5) การพูดคุยในชีวิตประจำวันเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมร้อยพื้นที่สาธารณะแต่ละแห่งเข้าไว้ด้วยกัน
- 6) สื่อที่สำคัญในพื้นที่สาธารณะของชุมชนประกอบด้วยสื่อบุคคล สื่อพิธีกรรม และสื่อเฉพาะกิจ
- 7) การบริหารจัดการพื้นที่สาธารณะภายในชุมชนยึดหลักปรับประยุกต์ (adjustment) และเชื่อมประสาน (articulation)
- 8) พื้นที่สาธารณะของชุมชนมีการเชื่อมโยงกับ “โลกภายนอก” ในหลายลักษณะ ทั้งนี้ โดยมีสื่อบุคคลเป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยง เช่น การที่แกนนำชุมชนเป็นผู้ส่งสารในพื้นที่สาธารณะภายนอก หรือการเปิดโอกาสให้บุคคลากรจากภายนอกเข้าร่วมในพื้นที่สาธารณะของชุมชน
- 9) คนในชุมชนได้รับการถ่ายทอดและปลูกฝังแนวคิดสำคัญที่ว่า การแสดงความคิดเห็นเป็นทั้งสิทธิและแนวทางการรักษาผลประโยชน์ขั้นพื้นฐานของทั้งปัจเจกและระดับชุมชน
- 10) ในพื้นที่สาธารณะทุกแห่งของชุมชนจะพบว่ามีการให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของคนทุกกลุ่มในชุมชน ไม่มีการกีดกันผู้หนึ่งผู้ใดออกไปจากพื้นที่สาธารณะ
- 11) ด้วยคุณลักษณะทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น ทำให้พื้นที่สาธารณะของชุมชนมีลักษณะที่เป็นพลวัต กล่าวคือ พื้นที่สาธารณะมีความเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงและความต้องการของชุมชน

คุณลักษณะทั้ง 11 ประการนี้ ผู้วิจัยได้สรุปเป็นแผนภาพและแสดงไว้ในภาพที่ 10.4

ภาพที่ 10.4: คุณลักษณะของพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงในฐานะ “เครือข่าย”

5. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นประเภทและคุณลักษณะของทุนของปัจเจกระดับแกนนำของชุมชนบ้านดง

ผลการศึกษาในประเด็นประเภทและคุณลักษณะของทุนของปัจเจกระดับแกนนำของชุมชนบ้านดง พบว่าปัจเจกที่เป็นแกนนำสำคัญของโครงการงานศพด เหล่าคือนายอินแก้ว เรือนปานันท์ มี “ทุน” ตามแนวคิดของปีแอร์ บูร์ดิเยอหลายประเภท และมีการนำทุนเหล่านั้นไปใช้ในพื้นที่สาธารณะเพื่อผลักดันให้กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพเกิดขึ้นจนเป็นผลสำเร็จ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่า นอกเหนือจากทุนของปัจเจกระดับแกนนำของชุมชนแล้ว ทุนของชุมชนโดยรวมก็เป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าด้วยเช่นกัน ซึ่งสามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ดังต่อไปนี้

5.1 ประเภทและคุณลักษณะของทุนของแกนนำชุมชน แกนนำชุมชนบ้านดงมีทุน 4 ประเภท ได้แก่ 1) ทุนเศรษฐกิจ 2) ทุนวัฒนธรรม 3) ทุนทางสังคม และ 4) ทุนสัญลักษณ์

1) **ทุนเศรษฐกิจ (economic capital)** ทุนเศรษฐกิจหมายถึงการครอบครองทางเศรษฐกิจที่สามารถเปลี่ยนรูปไปเป็นตัวเงิน ได้แก่ รายได้ ทรัพย์สิน และทรัพยากรในครอบครอง เช่น ที่ดิน แกนนำชุมชนบ้านดงมีทุนประเภทนี้อยู่บ้าง พิจารณาจากรายได้ประจำเดือนที่ไม่แน่นอน มีที่พักอาศัยของตนเองในเนื้อที่ประมาณ 1 งาน และเช่าที่นาของเพื่อนบ้านประมาณ 2 ไร่ เพื่อการปลูกข้าวไว้กินเอง

2) **ทุนวัฒนธรรม (cultural capital)** ทุนวัฒนธรรมหมายถึงสิ่งที่เป็นวัตถุสถาบัน สมรรถนะด้านวัฒนธรรมของบุคคล และความรู้ของบุคคล ทุนวัฒนธรรมที่แกนนำชุมชนครอบครองมากที่สุดคือทุนวัฒนธรรมที่เป็นสมรรถนะด้านวัฒนธรรมซึ่งฝังตัวอยู่ใน ทั้งทางร่างกายหรือจิตใจ (embodied state) ที่เรียกว่าเป็นความโน้มเอียงทางอุปนิสัย (habitus) ซึ่งมีอยู่ 4 ประการ คือ การมีจิตสาธารณะ การชอบแสวงหาความรู้และกล้าซักถาม การมีแนวคิดเชิงวิพากษ์และกล้าคิดนอกกรอบอย่างสร้างสรรค์ และ การมีแนวคิดเชิงวิเคราะห์สังเคราะห์ ความโน้มเอียงทางอุปนิสัย ทั้งสี่ประการนี้ เป็นสิ่งที่ใช้เวลาสั่งสมมายาวนาน ภายใต้บริบทด้านสิ่งแวดล้อมที่สำคัญ 2 ด้าน ด้านแรก สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ จากการเกิดมาในครอบครัวที่มีฐานะยากจน ต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีพมาตั้งแต่วัยเยาว์ ด้านที่สอง สิ่งแวดล้อมทางสังคม จากการเกิดมาในชุมชนขนาดเล็กที่มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ได้รับการอุปถัมภ์จากญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน อีกทั้งเป็นชุมชนที่ยังคงมีศรัทธาความเชื่อในพระพุทธศาสนาอยู่สูง

3) **ทุนทางสังคม (social capital)** ทุนทางสังคมหมายถึงเครือข่ายทางสังคมของปัจเจก ทุนทางสังคมที่แกนนำชุมชนครอบครองสามารถพิจารณาได้จากเครือข่ายทางสังคม ซึ่งมี 2 ส่วน ได้แก่ เครือข่ายภายในชุมชน (เครือญาติและเพื่อนบ้านที่มีศักยภาพ) และ เครือข่ายภายนอกชุมชน (แกนนำจากชุมชนอื่นๆ เจ้าหน้าที่ภาครัฐ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชน)

4) **ทุนสัญลักษณ์ (symbolic capital)** ทุนสัญลักษณ์หมายถึงสถานภาพ ชื่อเสียง หรือการได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่น ในขณะที่เริ่มขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า แกนนำชุมชนบ้านดงมีทุนสัญลักษณ์ในระดับชุมชนท้องถิ่นมาก แต่ทุนสัญลักษณ์ในระดับจังหวัดนั้นยังมีอยู่น้อยมาก เนื่องจากยังไม่เป็นที่รู้จักในระดับจังหวัด แต่เป็นที่รู้จักในกลุ่มเจ้าหน้าที่ภาครัฐที่ทำงานในท้องถิ่นเท่านั้น

5.2 การนำทุนไปใช้ในพื้นที่สาธารณะของแกนนำชุมชน จากการศึกษาพบว่าแกนนำชุมชนมีการนำทุนประเภทต่างๆ ที่ตนมีไปใช้ในพื้นที่สาธารณะหลากหลายรูปแบบในชุมชนเพื่อสนับสนุนกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ ทุนที่แกนนำชุมชนได้นำไปใช้มากที่สุด 2 ประเภทคือ **ทุนวัฒนธรรม** และ **ทุนทางสังคม**

ทุนที่แกนนำใช้เป็นอันดับแรกก็คือ **ทุนวัฒนธรรม** ในส่วนที่เป็นแนวคิดเชิงวิพากษ์และการวิเคราะห์สภาพปัญหาของชุมชน ต่อมาจึงได้พยายามมองหาแนวทางแก้ไข โดยใช้ **ทุนทางสังคม** ที่ตนมีอยู่ โดยนำประเด็นปัญหาไปพูดคุยกับบุคคลซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ภาครัฐและเป็นผู้ประสานงานศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่น บุคคลดังกล่าวถือเป็นเครือข่ายภายนอกชุมชนของแกนนำ เมื่อได้แนวทางคร่าวๆ จึงได้นำแนวคิดมาขยายต่อกับเพื่อนบ้านที่สนิทสนมและมีศักยภาพในชุมชน จนได้แนวร่วมในเบื้องต้น

แกนนำต้องใช้ **ทุนทางสังคม** และ **ทุนวัฒนธรรม** เป็นฐานสำคัญในการสร้างคณะทำงานหรือกลุ่มแกนนำ เพื่อคัดกรองคนที่มีทั้งศักยภาพและมีจิตอาสาในการทำงานเพื่อส่วนรวม โดยพื้นที่สาธารณะที่แกนนำใช้ในการสรรหาคณะทำงานนั้นมีทั้งการประชุมหมู่บ้านและการเดินสายไปพูดคุยกับคนเหล่านี้ตามหมวดบ้านต่างๆ และเมื่อได้กลุ่มแกนนำแล้ว กลุ่มแกนนำทั้ง 14 คนต่างก็ได้ใช้ **ทุนทางสังคม** ที่แต่ละคนมีในการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจกับชาวบ้านคนอื่นๆ ในชุมชน จนกระทั่งชุมชนได้มีมติร่วมกันที่จะทดลองงดเหล้าในงานศพในเวทีประชาคมที่จัดขึ้น

ทุนวัฒนธรรม มีบทบาทสำคัญทั้งในขั้นตอนของการประชุมหมวดบ้าน การประชุมหมู่บ้านเพื่อชี้แจงและทำความเข้าใจกับคนในชุมชน รวมถึงการทำเวทีประชาคมเพื่อสร้างฉันทามติ ขั้นตอนเหล่านี้ต้องใช้ **ทุนวัฒนธรรม** ด้านการใช้แนวคิดเชิงวิเคราะห์และสังเคราะห์ภายใต้การค้นคว้าหาข้อมูล นับตั้งแต่การเก็บรวบรวม วิเคราะห์ และแจกแจงข้อมูลที่ค้นพบเกี่ยวกับการจัดงานศพให้ชุมชนได้รับรู้ร่วมกัน

นอกจากนี้ ทั้งแกนนำและกลุ่มแกนนำก็ได้ใช้ **ทุนทางสังคม** ในขั้นตอนของการทดลองปฏิบัติงดเหล้าในงานศพเพื่อลดแรงเสียดทานที่จะได้รับจากผู้คนที่ชอบดื่มเหล้า นอกเหนือจากการสื่อสารเพื่อชี้แจงกันเองภายในชุมชนแล้ว ยังต้องสื่อสารกับคนต่างชุมชนด้วย เครือข่ายทางสังคมที่มีเป็นกำลังสำคัญในการสื่อสารแบบปากต่อปากเพื่อสร้างความเข้าใจให้เกิดขึ้นในวงกว้างได้

การทำบัญชีรายรับรายจ่ายโดยละเอียดซึ่งเป็นการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ รวมไปถึงการบันทึกข้อมูลต่างๆ ในการดำเนินการ เป็นปัจจัยสำคัญต่อความสำเร็จในการถอดเหล้าออกจากพื้นที่งานศพ แต่สิ่งเหล่านี้ ไม่ใช่วิถีปฏิบัติปกติของคนในชุมชน แกนนำชุมชนเองยอมรับว่าไม่ได้มีทักษะด้านการเขียนมากนัก แต่แกนนำก็ได้ใช้ **ทุนทางสังคม** ของตน คือบุคคลที่เป็นเครือข่ายภายในชุมชนซึ่งมีศักยภาพในการเรียนรู้เรื่องการบัญชีและการจดบันทึกมาช่วยเติมเต็มกระบวนการทำงาน แสดงว่าขนาดของทุนทางสังคมที่บุคคลครอบครองอยู่ได้หมายรวมไปถึงทุนวัฒนธรรมที่บุคคลในเครือข่ายของเขาสามารถเข้าถึงได้ด้วย

หลังเริ่มทดลองงดเหล้าในงานศพมาได้ 2-3 งาน เริ่มเกิดการตั้งข้อสังเกตในชุมชนว่าการทำโครงการงานศพงดเหล้าอาจเป็นสิ่งอับผลเพราะมีงานศพเกิดขึ้นติดต่อกัน แกนนำแก้ปัญหาด้วยการใช้ **ทุนวัฒนธรรม** เรื่องการคิดเชิงวิพากษ์ คิดวิเคราะห์ และหาข้อมูล แล้วนำข้อเท็จจริงมา

ชี้แจงกับคนในชุมชนว่าคนที่เสียชีวิตเป็นผู้สูงอายุหรือผู้ป่วยเรื้อรัง การตายที่เกิดขึ้นจึงเป็นเรื่องธรรมชาติ ทำให้ชุมชนเกิดความเชื่อมั่นที่จะดำเนินโครงการต่อไป

ต่อมาเมื่อชุมชนต้องการต่อยอดความสำเร็จของโครงการช่วยการรื้อฟื้นการทำปราสาทศพ และโรงศพเอง ก็มีกระแสความวิตกกังวลว่าอาจซับซ้อนและจะทำให้เกิดอาเพศ แขนงนำและกลุ่มแกนนำก็ยังคงแก้ปัญหาโดยการ**ใช้ทุนวัฒนธรรม**ของตน โดยใช้ทั้งต้นทุนความรู้เก่าที่มีมา ยืนยันว่า เมื่อเริ่มมีการทำโรงศพและปราสาทศพในชุมชนเป็นครั้งแรกนั้น คนในชุมชนช่วยกันทำเอง ผนวกกับทุนความรู้ใหม่เรื่องวัฒนธรรมความเชื่อที่ได้จากการสอบถามพระสงฆ์ และทุนความรู้ใหม่เรื่องวิธีการและขั้นตอนในการทำโรงศพและปราสาทศพที่ได้จากการสอบถามช่างไม้จากในชุมชนและต่างอำเภอ

ในระยะแรกของการรื้อฟื้นทำโรงศพและปราสาทศพ แกนนำต้องทำหน้าที่เป็นผู้จัดการในภาพรวม ทั้งการสั่งงานเพื่อจัดหาและสั่งซื้อวัสดุ จ่ายงานให้คนที่มาร่วมกันทำงาน และคอยดูแลการทำงานในภาพรวม ซึ่งกระบวนการบริหารจัดการ การในลักษณะนี้ ก็ถือได้ว่าแกนนำ ก็ได้**นำทุนวัฒนธรรม**ของตนมาใช้อีกเช่นเดียวกัน

5.3 ทุนของชุมชนบ้านดง นอกเหนือจากทุนของแกนนำ ชุมชนบ้านดงได้ใช้ทุนร่วมของกลุ่ม (collectivity-owned capital) ที่เกื้อหนุนให้การดำเนินโครงการประสบความสำเร็จดังต่อไปนี้

1) **ทุนวัฒนธรรมของชุมชนบ้านดง** ทุนวัฒนธรรมของชุมชนที่ชุมชนได้นำมาใช้ในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่านี้นประกอบไปด้วย **ทุนวัฒนธรรมที่เป็นองค์ความรู้** ได้แก่ **ประวัติศาสตร์ชุมชน** (ใช้เป็นข้อมูลในการโต้แย้งกับผู้คัดค้านการดำเนินโครงการ) **การใช้มาตรการชุมชน** (จากองค์ความรู้เรื่องการใช้มาตรการชุมชนในการจัดการแหล่งน้ำสาธารณะ ป่าชุมชน ไปจนถึงการปกครองภายในชุมชน ทำให้ชุมชนได้วางมาตรการชุมชนออกมากำกับวิถีปฏิบัติของคนเพื่อให้โครงการงานศพดเหล่านี้นประสบความสำเร็จด้วยเช่นเดียวกัน) **งานช่างงานฝีมือ** (รื้อฟื้นทักษะและความชำนาญในการทำโรงศพและปราสาทศพ) **การทำเวทีประชาคม** (จากความรู้เดิมในการทำเวทีประชาคมเรื่องการเปลี่ยนวิธีเลือกหัวหน้าหมวดบ้าน) และ**การบริหารจัดการด้านการเงิน** (จากความรู้เดิมเรื่องการจัดการกลุ่มออมทรัพย์) และ**ทุนวัฒนธรรมที่เป็นค่านิยม** ได้แก่ **ค่านิยมการยอมรับเสียงส่วนใหญ่** (ทำให้เกิดการยอมรับประมุขจากเวทีประชาคม) **ค่านิยมการเคารพผู้อาวุโส** (ทำให้ยอมรับการดำเนินการตามมาตรการที่ได้ตกลงไว้ / ยอมรับการว่ากล่าวตักเตือนโดยไม่โกรธเคืองกัน) และ**ค่านิยมการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน** (ทำให้เกิดการร่วมแรงร่วมใจช่วยเหลือกันในงานพิธีกรรม ถึงแม้ว่าจะไม่มีการเลี้ยงเหล้าในงานศพอีกต่อไป)

2) **ทุนทางสังคมของชุมชนบ้านดง** กรณีของชุมชนบ้านดงนั้น สามารถวิเคราะห์การมีอยู่ของทุนทางสังคมได้จากการที่คนในชุมชนทุกกลุ่มต่างสมัครใจมีส่วนร่วมในพิธีกรรมงานศพด้วยการสนับสนุนทั้งสิ่งของ (ข้าว ผลผลิตทางการเกษตรอื่นๆ) ทุนทรัพย์ และแรงกายแรงใจในการร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ในพิธีกรรมตั้งแต่วันแรกจนถึงวันสุดท้าย โดยเฉพาะเมื่อต้องร่วมกันขับเคลื่อน โครงการงานศพงดเหล่า ก็ส่งผลให้ชุมชนได้นำเอาทุนทางสังคม โดยเฉพาะความเป็นเครือข่าย (การบอกเล่าข้อมูลและชี้แจงสร้างความเข้าใจต่อๆ กันไปจากปากสู่ปาก การร่วมมือกันตรวจสอบตราสอดส่องภายในงานศพจนนำมาซึ่งความรู้สึกเกรงใจ ออกมาใช้ในกระบวนการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจให้กับผู้ร่วมงานศพ ทั้งคนในและคนนอกชุมชน ทำให้การดำเนินงานเกิดขึ้นอย่างราบรื่น โดยไม่มีความขัดแย้งที่รุนแรง

ทุนทางสังคมดังกล่าวที่เกิดขึ้นได้ก็เพราะชุมชนบ้านดงมีโครงข่ายการสื่อสารที่เข้มแข็งอยู่แล้ว ทำให้การแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารรวมถึงความคิดเห็นต่างๆ ภายในชุมชนหรือในเครือข่ายดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพของการสื่อสารภายในชุมชนนั้นเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งต่อความเข้มแข็งของเครือข่าย ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสรุปว่า โครงข่ายการสื่อสารนั้นถือเป็นองค์ประกอบสำคัญของทุนทางสังคมที่จะมองข้ามไปเสียไม่ได้

5.4 การเพิ่มทุนและการแปลงรูปของทุน การศึกษาครั้งนี้พบว่าผลที่เกิดขึ้นจากความสำเร็จในการขับเคลื่อน โครงการงานศพงดเหล่านั้น ส่งผลให้แกนนำชุมชนเกิดการเพิ่มทุน รวมทั้งมีการแปลงรูปของทุนปรากฏอยู่ด้วย ดังนี้

1) **การเพิ่มทุน** พบว่าแกนนำชุมชนมีการเพิ่มทุนทั้ง 4 ประเภท ได้แก่ **ทุนเศรษฐกิจ** (ค่าเดินทางและ/หรือค่าตอบแทนจากการเป็นวิทยากรให้องค์กรภายนอก) **ทุนวัฒนธรรม** (การเพิ่มพูนองค์ความรู้ด้านการทำวิจัยจากการปฏิบัติและการเข้าอบรม / ทุนวัฒนธรรมในรูปแบบของสถาบัน (institutionalized state) จากการได้รับเกียรติบัตรจากหน่วยงานระดับจังหวัดและการมีรายชื่อเป็นนักวิจัยของหน่วยงานระดับประเทศ) **ทุนทางสังคม** (การมีเครือข่ายภายนอกชุมชนเพิ่มมากขึ้น ทั้งที่เป็นชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานรัฐ และสถาบันการศึกษา) และ **ทุนสัญลักษณ์** (การได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติทั้งจากคนในชุมชน คนนอกชุมชน และจากหน่วยงานภายนอก)

2) **การแปลงรูปของทุน** พบว่ามีการแปลงรูปของ **ทุนวัฒนธรรม** (การใช้ความรู้ความสามารถทำโครงการงานศพงดเหล่า รวมไปถึงการทำกิจกรรมเพื่อชุมชนอื่นๆ ซึ่งดำเนินมาอย่างยาวนาน) ได้แปลงรูปเป็น **ทุนสัญลักษณ์** (ชื่อเสียงและความศรัทธาที่คนในชุมชนมีให้กับแกนนำชุมชน) และยังสามารถแปลงรูปมาเป็น **ทุนทางสังคม** (การมีเครือข่ายที่สามารถระดมสรรพกำลังมาช่วยเหลือได้ในยามที่ต้องการ) และ **ช่วยลดทุนเศรษฐกิจ** (ค่าใช้จ่ายในการไถนา) ในการดำเนินกิจกรรมเพื่อการยังชีพของแกนนำชุมชนได้อีกด้วย

6. การสรุปผลการวิจัยในประเด็นกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จ

ภายใต้หัวข้อการสรุปผลการวิจัยในประเด็นกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จ ผู้วิจัยได้แบ่งการนำเสนอออกเป็น 3 ประเด็น ประกอบด้วย ได้แก่ 1) กระบวนการขยายผล ความสำเร็จของโครงการงานศพดเหล่า 2) องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผล ความสำเร็จของโครงการงานศพดเหล่า และ 3) การวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและความ แตกต่างระหว่างชุมชนต้นแบบและชุมชนขยายผล และบทเรียนที่ได้รับจากการขยายผล ดังต่อไปนี้

6.1 กระบวนการขยายผลความสำเร็จของโครงการงานศพดเหล่า การขยายผล ความสำเร็จของชุมชนบ้านดงไปสู่ระดับอำเภอ จนกลายเป็นวาระระดับจังหวัดเกิดจากการร่วมแรง ร่วมใจกันของบุคลากรหลายฝ่ายในจังหวัดลำปาง ทั้งหน่วยงานพัฒนาเอกชน หน่วยงานภาครัฐ คณะสงฆ์ เครือข่ายประชาคมงดเหล่า ชมรมกำนันและผู้ใหญ่บ้าน เครือข่ายหมออนามัย และชุมชน โดยมีแกนนำสำคัญเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนคือสถาบันเสนาะ อนุญาตำหน้าที่ประสานงานหลัก ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ใน พ.ศ.2549 เพื่อดำเนินโครงการประชาคมงดเหล่า มีระยะเวลาการดำเนินงาน 3 ปี ตั้งแต่ พ.ศ. 2550- 2552 โดยได้นำประเด็นการงดเหล่าในงานศพของชุมชนบ้านดงเป็นแม่แบบในการเรียนรู้เรื่องการ กำหนดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสมต่อการงดเหล่าของชุมชน และส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ เพื่อ งดเหล่าในงานศพให้แก่ตำบลนำร่องใน 13 อำเภอ ได้แก่ 1) ต.นางยง อ.สบปราบ 2) ต.นิคมพัฒนา อ.เมือง 3) ต.ใหม่พัฒนา อ.เกาะคา 4) ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร 5) ต.เสริมซ้าย อ.เสริมงาม 6) ต.แม่ปู้ อ.แม่พริก 7) ต.เถินบุรี อ.เถิน 8) ต.แจ้ห่ม อ.แจ้ห่ม 9) ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน 10) ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ 11) ต.สบป่าด อ.แม่เมาะ 12) ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ และ 13) ต.หลวงใต้ อ.งาว มีรูปแบบเป็นการวิจัย เิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม พร้อมทั้งขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวสู่นโยบายระดับ จังหวัด การดำเนินงานมีการขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

6.2 องค์ประกอบต่างๆ ในกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จของโครงการ งานศพดเหล่า ผู้วิจัยจำแนกองค์ประกอบในกระบวนการสื่อสารออกเป็น 4 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) ผู้ส่งสาร 2) สาร 3) ช่องทาง และ 4) ผู้รับสาร ทั้งนี้ ผลลัพธ์ ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการสื่อสารได้ นำเสนอไว้ในหัวข้อ 6.3 หน้า 571

1) ผู้ส่งสาร (sender) จำแนกเป็น ผู้ส่งสารในระดับนโยบาย (หน่วยราชการอัน ได้แก่ จังหวัดลำปาง ซึ่งมีข้าราชการระดับสูงตั้งแต่ผู้ว่าราชการจังหวัดและรองผู้ว่าราชการจังหวัดที่ ได้รับมอบหมายให้ดูแลโครงการ รวมถึงสถาบันเสนาะ อนุญาตำหน้าที่มีบทบาทสำคัญในการนำเสนอ และผลักดันโครงการงานศพดเหล่าให้ได้รับการพิจารณาจากจังหวัดจนกระทั่งกลายเป็นนโยบาย ของจังหวัดในที่สุด และ ผู้ส่งสารในระดับปฏิบัติการ ในที่นี้ คือผู้ที่ทำหน้าที่ขับเคลื่อนนโยบายงาน

ศพงคเหล่าในภาคปฏิบัติ ซึ่งครอบคลุมคนหลายกลุ่ม นับตั้งแต่ข้าราชการฝ่ายปกครอง ผู้นำระดับท้องถิ่น ข้าราชการด้านสาธารณสุข เจ้าหน้าที่อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) รวมไปถึงถึงแกนนำโครงการงานศพงคเหล่าที่เป็นชาวบ้านทั่วไปซึ่งมีจิตอาสา ในขณะเดียวกัน สถาบันเสนา-พะพญาทำหน้าทีเป็นผู้ส่งสารในระดับปฏิบัติการด้วยเช่นเดียวกัน

2) สาร (message) สารที่นำเสนอในการขับเคลื่อนโครงการงานศพงคเหล่าในระดับจังหวัดนั้น สามารถจำแนกได้ 3 ส่วนหลัก ได้แก่ สารที่นำเสนอโดยทีมงานสถาบันเสนา-พะพญา สารที่เสนอโดยหน่วยงานราชการหรือหน่วยงานปกครองของจังหวัด และสารที่ปรากฏในระดับชุมชน โดยผู้วิจัยวิเคราะห์เนื้อหาสาร 4 มิติ ประกอบด้วย 1) มิติเชิงวัฒนธรรมความเชื่อ/หลักศาสนา 2) มิติแนวคิดทางสังคม/มาตรการทางสังคม 3) มิติเชิงเศรษฐกิจ และ 4) มิติเชิงสุขภาพ ซึ่งได้ข้อสรุปว่ามิติเชิงเศรษฐกิจเป็นสิ่งที่ได้รับการเน้นย้ำในสารที่เสนอทั้งโดยสถาบันเสนาพะพญาหน่วยงานราชการ และเป็นประเด็นที่ปรากฏในสารระดับชุมชนมากที่สุด ซึ่งชี้ให้เห็นว่าในปัจจุบันปัจจัยด้านเศรษฐกิจหรือปัญหาปากท้องเป็นประเด็นที่ส่งผลกระทบต่อทุกภาคส่วนในสังคม มิติด้านเศรษฐกิจจึงถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นเหตุผลเพื่อสร้างการยอมรับในตัวโครงการ

ในอีกด้านหนึ่ง มิติของสารด้านแนวคิดทางสังคม ม/มาตรการทางสังคม รวมถึงวัฒนธรรมความเชื่อ/หลักศาสนา ก็ปรากฏให้เห็นในสารที่หลายฝ่ายนำเสนอ มิตินี้เป็นมิติที่สะท้อนภาพโครงสร้างสังคมและความเป็นชุมชนเครือญาติของหมู่บ้านล้านนา

อย่างไรก็ดี มิติด้านวัฒนธรรมความเชื่อทางพุทธศาสนานั้น ได้รับความสนใจน้อยลง ผู้ส่งสารที่ยังคงให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างข้อห้ามทางศาสนากับการดื่มเหล้าในงานศพ โดยมากก็คือพระสงฆ์ ในขณะที่ฆราวาสไม่เห็นความสำคัญของประเด็นดังกล่าวมากเท่าที่ควร เช่นเดียวกับกับมิติด้านสุขภาพ ที่ไม่ได้รับการเน้นย้ำในสารว่าด้วยการงดเหล้าในงานศพมากนัก กรณีนี้ อาจเป็นเพราะในสังคมของพื้นที่วิจัย การดื่มเหล้าเป็นวิถีปกติในวาระโอกาสต่างๆ อยู่แล้ว เพราะฉะนั้น ผู้สื่อสารอาจมองว่าการยกประเด็นสุขภาพมาเป็นสาระสำคัญในสารก็ไม่น่าจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากนัก

3) ช่องทาง (channel) การขับเคลื่อนโครงการงานศพงคเหล่าในระดับจังหวัดนั้น พบว่ามีช่องทางการสื่อสารที่หลากหลายมาก มีทั้งช่องทางที่แกนนำระดับจังหวัดใช้ในการขับเคลื่อน และช่องทางการสื่อสารที่แต่ละชุมชนได้สร้างสรรค์ขึ้นในพื้นที่ของตน ดังต่อไปนี้

ก. สื่อเวทีชุมชน เป็นสื่อที่มีบทบาทสำคัญมากที่สุดในการบวณการสื่อสารเพื่อขยายผลโครงการงานศพงคเหล่าในแต่ละพื้นที่ เนื่องจากเป็นทั้งช่องทางการกระจายข้อมูล ข่าวสารและพื้นที่สาธารณะในการรวมตัวของผู้คนเพื่อทำข้อตกลงและวางแนวทางปฏิบัติร่วมกัน

ข. สื่อบุคคล สื่อบุคคลที่สำคัญประกอบด้วยนายชาญ อุทธิยะ ผู้ประสานงานสถาบันแสนพระหฤา และนายอินแก้ว เรือนปานันท์ แกนนำชุมชนบ้านดง

ค. สื่อเฉพาะกิจ ได้แก่ ป้ายไหว้หน้าศพ สติ๊กเกอร์ ป้ายประชาสัมพันธ์โครงการ บอร์ดนิทรรศการ พวงหรีด เอกสารสิ่งพิมพ์ และแผ่นซีดีรอม

ง. สื่อกิจกรรมพิเศษ คือการจัดงานมหกรรมจดเหล่าในงานศพ จังหวัดลำปาง ซึ่งเป็นกิจกรรมขนาดใหญ่ ใช้เวลา 2 วัน มีผู้เข้าร่วมไม่ต่ำกว่า 400 คน

จ. สื่อการแสดงผลงาน ได้แก่ การแสดงคำวชและดนตรีพื้นเมือง พบทั้งในการจัดงานมหกรรมจดเหล่าในงานศพ จังหวัดลำปาง และในการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเหล่าพื้นที่ขยายผลบางพื้นที่

4) **ผู้รับสาร (receiver)** เนื่องจากการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเหล่ามีการสื่อสารในหลายวาระโอกาสและหลายระดับ จึงสามารถจำแนกผู้รับสารได้ 5 กลุ่ม ได้แก่

ก. ผู้รับสารในการประชุมเชิงนโยบาย ได้แก่ หัวหน้าหน่วยงานราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับโครงการงานศพจดเหล่า เจ้าหน้าที่ของสถาบันแสนพระหฤา และผู้นำชุมชน

ข. ผู้รับสารในการจัดเวทีชี้แจงโครงการ ซึ่งเป็นเวทีที่จัดขึ้นในระดับตำบลหรืออำเภอ ได้แก่ ข้าราชการ พระสงฆ์ ผู้นำชุมชน แกนนำชุมชนในระดับท้องถิ่น ตัวแทนชาวบ้าน ซึ่งได้รับการเชิญให้มาเข้าร่วม หรือชาวบ้านผู้ที่เกิดความสนใจมาเข้าร่วมด้วยตนเอง

ค. ผู้รับสารในการจัดเวทีประชาคม เวทีประชาคมมีการจัดใน 2 ระดับ ได้แก่ เวทีประชาคมระดับตำบล (ผู้รับสารคือตัวแทนชุมชนภายในตำบลนั้นๆ) และเวทีประชาคมระดับหมู่บ้าน (ผู้รับสารคือตัวแทนครัวเรือนของหมู่บ้านนั้นๆ)

ง. ผู้รับสารในการจัดพิธีกรรมงานศพ คือคนส่วนใหญ่ในชุมชน

จ. ผู้รับสารในการจัดงานมหกรรมจดเหล่าในงานศพ ประกอบไปด้วยประชาชนในจังหวัดลำปาง โดยมากได้แก่ตัวแทนจากชุมชนหมู่บ้านต่างๆ และชุมชนนาร่อง และคนนอกพื้นที่ ได้แก่ ชุมชนจากจังหวัดอื่นๆ ที่เป็นเครือข่ายร่วมขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเหล่าในจังหวัดของตน

6.3 การวิเคราะห์เปรียบเทียบความเหมือนและความแตกต่างระหว่างชุมชนต้นแบบและชุมชนขยายผล และบทเรียนที่ได้รับจากการขยายผล การสรุปภายใต้หัวข้อนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งการสรุปออกเป็น 4 ประเด็น คือ 1) คุณลักษณะสำคัญของการขับเคลื่อนโครงการงานศพจดเหล่าของชุมชนบ้านดง 2) ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบชุมชนต้นแบบกับชุมชนขยายผล: ศึกษาเปรียบเทียบ

คุณลักษณะสำคัญ 3) การจัดกลุ่มชุมชนขยายผลจากผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้น และ 4) บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผล โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1) คุณลักษณะสำคัญของการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าของชุมชนบ้านดง การขับเคลื่อน โครงการงานศพดเหล่าของชุมชนบ้านดงมีลักษณะสำคัญรวมทั้งสิ้น 13 ประการ ได้แก่

- ก. ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน
  - ข. ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำตามธรรมชาติ
  - ค. ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม
  - ง. มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ
  - จ. สื่อสารบนฐานข้อมูลเชิงประจักษ์ (การทำบัญชีค่าใช้จ่าย)
  - ฉ. เน้นการสื่อสารกลุ่มเล็กและกลุ่มขนาดกลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการ
- ตัดสินใจ
- ช. ใช้ช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย
  - ซ. ผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่ายได้เข้าร่วมในกระบวนการสื่อสารครบทุกขั้นตอน
  - ฅ. เปลี่ยนพื้นที่พิธีกรรมงานศพให้เป็นพื้นที่สาธารณะ
  - ญ. ใช้มาตรการเชิงสังคมภายในชุมชน
  - ฎ. ใช้ต้นทุนภายในผสมผสานต้นทุนใหม่ภายนอก
  - ฏ. บริบทชุมชนเป็นชุมชนเครือข่าย/ไม่มีโรงเหล้าเสรีภายในชุมชน
  - ฐ. มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น (นอกเหนือจากเหล้า)

2) ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบชุมชนต้นแบบกับชุมชนขยายผล: ศึกษาเปรียบเทียบคุณลักษณะสำคัญ ผู้วิจัยได้สรุปลักษณะการขยายผลในตำบลและหมู่บ้านขยายผลที่สำคัญ ทั้งนี้โดยยึดคุณลักษณะของชุมชนต้นแบบเป็นเกณฑ์เพื่อเปรียบเทียบว่าตำบลและหมู่บ้านขยายผลเหล่านั้นมีความเหมือนหรือต่างจากชุมชนต้นแบบอย่างไร โดยนำเสนอในตารางที่ 10.12

ชุมชนขยายผล	คุณลักษณะสำคัญในการขยายผล
1. ต.นาขาง อ.สพปราบ	ชุมชนทั้งหมดเป็นชุมชนเครือข่าย การขับเคลื่อน โครงการเกิดจากผู้นำในระบบ คณะทำงานระดับตำบลมีองค์ประกอบหลักเป็นผู้นำชุมชน มีองค์กรสงฆ์สนับสนุน ช่องทางการสื่อสารหลักของคณะทำงานคือการประชุมประจำเดือนของทางอำเภอ เมื่อนำไปขยายผลในระดับหมู่บ้าน โดยมากไม่ได้เน้นการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางอย่างเข้มข้นก่อนทำ

ชุมชนขยายผล	คุณลักษณะสำคัญในการขยายผล
ต.นาายาง อ.สพปราบ (ต่อ)	ประชาคม คนในชุมชนมีส่วนร่วมแต่ไม่ครบทุกชั้นตอน ไม่เน้นการ
	สื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ ช่องทางหลักของการสื่อสารภายใน หมู่บ้านคือการประชุมประจำเดือน การประชาสัมพันธ์ผ่านเสียงตามสาย และการติดป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ
- บ้านนาายาง ต.นาายาง	<p>คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือข่าย ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน ใช้แบบจำลองการสื่อสารแบบพิธีกรรม มีกระบวนการสื่อสารกลุ่มเล็กอย่างเข้มข้นก่อนการประชุม คนในหมู่บ้านได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจและทดลองกระทำแต่ไม่ได้ร่วมวางแผน และ มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นในภายหลัง</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ ไม่ได้ตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจแต่ใช้คณะทำงานตามรูปแบบ (คณะกรรมการหมู่บ้าน) ไม่มีความเข้มข้นเรื่องการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ ช่องทางการสื่อสารมีความหลากหลายน้อยกว่าชุมชนต้นแบบ มีโรงเหล้าเสรีตั้งอยู่ภายในหมู่บ้าน</p>
2. ต.นิคมพัฒนา อ.เมือง	ชุมชนส่วนมากเป็นชุมชนแบบผสมผสาน การขับเคลื่อนโครงการเกิด
	จากแรงผลักดันจากภายนอก ผู้นำในระบบเคลื่อนงาน โดยตั้งคณะทำงานระดับตำบลที่ประกอบด้วย กลุ่มผู้นำในระบบและพระสงฆ์ มีการทำเวทีประชาคมระดับตำบลก่อนทำเวทีประชาคมระดับหมู่บ้าน ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด (transmission model) เป็นหลัก ใช้การประชุมเป็นช่องทางการสื่อสารหลักระหว่างคณะทำงาน คนในชุมชนมีส่วนร่วมแต่ไม่ครบทุกชั้นตอน โดยมากขาดการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางอย่างเข้มข้นเข้าสู่กระบวนการทำประชาคมในระดับหมู่บ้าน มีความพยายามสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ แต่กระบวนการได้มาซึ่งข้อมูลชุมชนยังขาดการเข้าไปมีส่วนร่วม การประชาสัมพันธ์โครงการใช้เสียงตามสาย และติดป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ
- บ้านนิคม ต.นิคมพัฒนา	<p>คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ หลังดำเนินโครงการ เกิดการขยายผลไปสู่ประเด็นการลดเนื้อสัตว์ที่ใช้ประกอบอาหาร</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ชุมชนเป็นชุมชนแบบผสมผสาน ความเปลี่ยนแปลงเกิดจากแรงผลักดันจากภายนอก ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ ไม่ได้ตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจแต่ใช้คณะทำงานตามรูปแบบ คนในชุมชนมีส่วนร่วมไม่ครบทุกชั้นตอน ไม่มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ ช่องทางการสื่อสารมีความหลากหลายน้อยกว่าชุมชนต้นแบบ การแก้ปัญหาบางอย่างทำให้พื้นที่พิธีกรรมกลายเป็นพื้นที่ของปัจเจกมากยิ่งขึ้น</p>

ชุมชนขยายผล	คุณลักษณะสำคัญในการขยายผล
3. ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ	<p>โดยมากเป็นชุมชนแบบผสมผสาน มีโรงเหล้าเสรีในตำบล ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำในระบบเป็นผู้เคลื่อนไหวงาน โดยแต่งตั้งคณะทำงานซึ่งเป็นกลุ่มผู้นำในระบบ ยังใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด โดยมากขาดการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางอย่างเข้มข้น เข้าสู่กระบวนการทำประชาคมในระดับหมู่บ้าน คนในชุมชนมีส่วนร่วม ไม่ครบทุกขั้นตอน การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ยังไม่ต่อเนื่องและไม่เข้มข้น ช่องทางการสื่อสารหลักภายในหมู่บ้านคือการประชุมประจำเดือน การพูดคุยของพระสงฆ์ และการประชาสัมพันธ์ผ่านเสียงตามสาย หลังดำเนินโครงการมีการขยายแนวคิดไปสู่ประเด็นอื่นในบางหมู่บ้าน</p>
- บ้านผ่าซอ ต.ร่องเคาะ	<p>คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เน้นการใช้มาตรการทางสังคมภายในชุมชน ทำให้พื้นที่พิธีกรรมเป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนแบบผสมผสาน ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ ไม่ได้ตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ แต่ใช้คณะทำงานตามรูปแบบ ขาดการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางอย่างเข้มข้นเข้าสู่กระบวนการทำประชาคมในระดับหมู่บ้าน คนในหมู่บ้านมีส่วนร่วมในการลงมือกระทำ และมีการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์บ้างแต่ยังไม่ต่อเนื่องและไม่เป็นระบบ</p>
4. ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน	<p>เป็นชุมชนแบบผสมผสานระหว่างชาวไทยพื้นราบและชาวไทยภูเขาแต่ยังคงความเป็นชุมชนเครือญาติ ในตำบลมีโรงเหล้าเสรี ความต้องการเปลี่ยนแปลงมาจากภายใน ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นความร่วมมือระหว่างผู้นำตามธรรมชาติและผู้นำในระบบ มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ใช้เวทีเสวนาและกา รประชุมเป็นช่องทางการสื่อสารคณะทำงานระดับตำบล ใช้การสื่อสารกลุ่มใหญ่ (เวทีเสวนา) เพื่อสร้างความเข้าใจก่อนทำเวทีประชาคมในระดับหมู่บ้าน ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม ใช้ทั้งต้นทุนภายในสถานต้นทุนใหม่จากภายนอก ช่องทางการสื่อสารภายในชุมชนค่อนข้างหลากหลาย ภายหลังการขับเคลื่อนโครงการมีการขยายผลสู่ประเด็นอื่น</p>
- บ้านต้นงูน ต.หัวเมือง	<p>คุณลักษณะที่เหมือนชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือญาติ ความต้องการเปลี่ยนแปลงมาจากภายในชุมชน ใช้แบบจำลองการสื่อสารแบบพิธีกรรม ใช้มาตรการทางสังคมภายในชุมชน มีกระบวนการสอดคล้องตรวจตราภายในพื้นที่พิธีกรรม มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบนี้กำลังร่วมกับครูอาวูโส ไม่ได้ตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ แต่ใช้คณะทำงานตามรูปแบบ ยังไม่มีความเข้มข้นเรื่องการสื่อสารด้วย</p>

ชุมชนขยายผล	คุณลักษณะสำคัญในการขยายผล
- บ้านต้นจูน ต.หัวเมือง (ต่อ)	ข้อมูลเชิงประจักษ์ ช่องทางการสื่อสารมีความหลากหลายน้อยกว่าชุมชนต้นแบบ
5. ต.หลวงใต้ อ.งาว	<p>เป็นชุมชนเครือข่าย มีโรงเหล้าเสรีในตำบล ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นการผสมผสานกับระหว่างผู้นำในระบบ เจ้าหน้าที่ภาครัฐ และผู้นำตามธรรมชาติ มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม ใช้หลักสมัครใจของผู้เข้าร่วม มีการผสมผสานระหว่างต้นทุนเก่าของชุมชน และต้นทุนใหม่จากภายนอก คณะทำงานระดับตำบล ลงมือช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย ช่องทางประจำคือการประชุมประจำเดือน และมีช่องทางการสื่อสารอื่นๆ คือการทำเวที ช่องทางการสื่อสารในระดับ หมู่บ้านมีความหลากหลาย คนมีส่วนร่วมครบทุกชั้นตอน (วางแผน แสดงความคิดเห็น ตัดสินใจ ลงมือกระทำ ประเมินผล) ให้ความสำคัญกับการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างสม่ำเสมอ หลังดำเนินโครงการมีการขยายผลที่สำคัญคือการสร้างเครือข่าย ร่วมกับหน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่น</p>
- บ้านใหม่เจริญสุข ต.หลวงใต้	<p>คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือข่าย ใช้มาตรการทางสังคม มีช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย ทำให้พื้นที่พิธีกรรมมีสภาพเป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ หลังทำโครงการมีการขยายผลโดยปรับเปลี่ยนรายการอาหารเพื่อความประหยัด</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ไม่มีการตั้งคณะทำงานระดับหมู่บ้าน ใช้หลักสมัครใจเข้าร่วม โดยมีเจ้าหน้าที่ อสม. เป็นผู้ประสานงานหลัก</p>
6. ต.แจ้ห่ม อ.แจ้ห่ม	<p>เป็นชุมชนเครือข่าย ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ คณะทำงานมาจากการผสมผสานระหว่างกลุ่มผู้นำในระบบ ผู้มีจิตอาสา และพระสงฆ์ การขับเคลื่อนยึดแนวทางสมัครใจของ อ.งาว เป็นต้นแบบ ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม ช่องทางการสื่อสารของคณะทำงานระดับตำบลคือการประชุม ส่วนช่องทางการสื่อสารระดับหมู่บ้านคือใช้เวทีเสวนา (การสื่อสารกลุ่มใหญ่) แล้วทำเวทีประชาคม ใช้มาตรการทางสังคมกดดันทางอ้อม ใช้ป้ายประชาสัมพันธ์ในหมู่บ้าน มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ ทำให้พื้นที่พิธีกรรมเป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น หลังการดำเนินโครงการมีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น</p>
- บ้านอ่องลี่ ต.แจ้ห่ม	คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือข่าย ใช้ต้นทุนภายในผสมผสานกับต้นทุนใหม่จากภายนอก มีช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย

ชุมชนขยายผล	คุณลักษณะสำคัญในการขยายผล
- บ้านฮ่องลี่ ต.แจ้ห่ม (ต่อ)	คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ ใช้การจัดเวทีและการประชุมหมู่บ้าน (การสื่อสารกลุ่มใหญ่) เป็นช่องทางการสื่อสาร ก่อนการทำเวทีประชาคม ยังไม่มีการสื่อสาร โดยใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างเป็นระบบ และยังไม่มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น
7. ต.สบป่าด อ.แม่เมะ	เป็นชุมชนแบบผสมผสาน มีโรงเหล้าเสรีภายในชุมชน ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำตามธรรมชาติ มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม แนวทางการขับเคลื่อน โครงการมีความหลากหลาย ทั้งที่ใช้หลักความสมัครใจและการใช้มาตรการทางสังคมกดดัน ช่องทางการสื่อสารของคณะทำงานระดับตำบลคือการประชุม ช่องทางการสื่อสารในระดับหมู่บ้านมีความหลากหลาย หลังดำเนิน โครงการมีการขยายผล
- บ้านสบเดิน ต.สบป่าด	คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือข่าย ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำตามธรรมชาติ เน้นการสื่อสารระหว่างบุคคลและการสื่อสารกลุ่มเล็กอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ใช้ต้นทุนภายในผสานกับต้นทุนใหม่ภายนอก ใช้มาตรการทางสังคมกดดันทางอ้อม มีช่องทางการสื่อสารภายใน หมู่บ้านที่หลากหลาย หลังดำเนิน โครงการมีการขยายผลทั้งในด้านกิจกรรม วาระโอกาสและพื้นที่และต่อบุคคล คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ใช้กลไกทางศาสนาและการทำกิจกรรมกับกลุ่มเยาวชนเป็นแกนหลักในการขับเคลื่อน
8. ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร	โดยมากเป็นชุมชนแบบผสมผสาน ในชุมชนมีโรงเหล้าเสรี ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำตามธรรมชาติ คณะทำงานระดับตำบลมีลักษณะผสมผสานระหว่างผู้นำในระบบ ผู้นำตามธรรมชาติ ผู้มีจิตอาสา แต่ยังขาดการบูรณาการการทำงานร่วมกันของคณะทำงานแต่ละภาคส่วน ช่องทางการสื่อสารของคณะทำงานระดับตำบลคือการประชุม ส่วนช่องทางการสื่อสาร ภายในหมู่บ้านมีความหลากหลาย
- บ้านโป่งขาก ต.แม่สัน	คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือข่าย ใช้การสื่อสารกลุ่มเล็ก และกลุ่มขนาดกลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ ใช้ต้นทุนภายใน ผสานกับทุนใหม่จากภายนอก ใช้มาตรการทางสังคมภายในชุมชน มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างเป็นระบบ ทำให้พื้นที่พิธีกรรมเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนมากยิ่งขึ้น คนในชุมชนมีส่วนร่วมครบทุกชั้นตอน ไม่ติดป้ายประชาสัมพันธ์ในงาน

ชุมชนขยายผล	คุณลักษณะสำคัญในการขยายผล
<p>- บ้านโป่งขาก ต.แม่สตัน (ต่อ)</p>	<p>ศพ หลังโครงการมีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ ความต้องการเปลี่ยนแปลงมาจากภายนอก คณะทำงานมาจากกลุ่มผู้นำในระบบ</p>
<p>- บ้านส้มป่อย ต.แม่สตัน</p>	<p>คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำตามธรรมชาติ มีช่องทางการสื่อสารที่หลากหลาย มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ด้วยการทำบัญชีค่าใช้จ่าย ทำให้พื้นที่พิธีกรรมกลายเป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น หลังดำเนินโครงการมีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น (เฉพาะกลุ่มที่สมัครใจเข้าร่วม)</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ชุมชนเป็นชุมชนแบบผสมผสาน ยึดหลักสมัครใจเข้าร่วม ไม่มีการทำประชาคมภายในชุมชน ไม่มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ใช้ป้ายประชาสัมพันธ์เป็นช่องทางการสื่อสาร</p>
<p>9. ต.ใหม่พัฒนา อ.เกาะกา</p>	<p>ชุมชนส่วนมากเป็นชุมชนแบบผสมผสาน มีโรงเหล้าเสรีในชุมชน ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด (transmission model) ไม่มีการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจในเวทีประชาคม ยังไม่มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ ช่องทางการสื่อสารระหว่างคณะทำงานระดับตำบลกับคนในหมู่บ้านยังไม่หลากหลาย หลังการดำเนินโครงการยังไม่พบว่ามีขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นๆ ที่ชัดเจน</p>
<p>- บ้านทุ่งขามใต้ ต.ใหม่พัฒนา</p>	<p>คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือข่าย ใช้การสื่อสารกลุ่มเล็กและกลุ่มขนาดกลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ มีช่องทางการสื่อสารค่อนข้างหลากหลาย ใช้กฎระเบียบของชุมชนกดดันผู้ฝ่าฝืนมติ</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ คณะทำงานเป็นคณะทำงานในระบบ ยังไม่มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ หลังดำเนินโครงการยังไม่มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น</p>
<p>10. ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ</p>	<p>ส่วนใหญ่เป็นชุมชนเครือข่าย มีโรงเหล้าเสรีในชุมชน ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงเป็นผู้ในระบบร่วมกับกลุ่มผู้มีจิตอาสา มีการตั้งคณะทำงานระดับตำบล ซึ่งโดยมากเป็นผู้นำในระบบ ช่องทางการสื่อสารของคณะทำงานระดับตำบลคือการประชุม การสื่อสารระดับตำบลใช้การสื่อสารกลุ่มใหญ่ (การทำเวที) ใช้มาตรการ</p>

ชุมชนขยายผล	คุณลักษณะสำคัญในการขยายผล
<p>ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ (ต่อ)</p>	<p>ทางสังคมเข้ากีดกันทางอ้อม ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม ช่องทางการสื่อสารระหว่างคณะทำงานระดับตำบลกับชาวบ้านในหมู่บ้าน คือการทำเวทีประชาคม ยังขาดการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลางอย่างเข้มข้น ก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ (ยกเว้นในหมู่บ้านที่มีการดำเนินการมาก่อนแล้ว การเริ่มกระบวนการภายในหมู่บ้านจะเน้นการสื่อสารกลุ่มเล็กอย่างเข้มข้นก่อนจะเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ)</p>
<p>- บ้านสามขา ต.หัวเสือ</p>	<p>คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือข่าย ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม ใช้มาตรการทางสังคม มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ มีช่องทางการสื่อสารในชุมชนที่หลากหลาย คนในชุมชนมีส่วนร่วมครบทุกขั้นตอน ไม่ติดป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ หลังดำเนินโครงการมีการขยายผลไปสู่การประหยัดค่าใช้จ่ายด้านอื่นๆ</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ คณะทำงานมาจากกลุ่มผู้นำในระบบ เน้นการสื่อสารกลุ่มใหญ่ (การทำเวที) เพื่อสร้างความเข้าใจก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจร่วมกัน</p>
<p>11. ต.เสริมซ้าย อ.เสริมงาม</p>	<p>ส่วนใหญ่เป็นชุมชนเครือข่าย มีโรงเหล้าเสรีภายในชุมชน ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำ การเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม ช่องทางการสื่อสารระหว่างคณะทำงานระดับตำบลกับคนในหมู่บ้านใช้การสื่อสารกลุ่มใหญ่ (การทำเวที) เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกัน ยึดหลักสมัครใจเข้าร่วม ผสมผสานกับการกำหนดมาตรการชุมชน มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ หลังการดำเนินการพบว่าการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นๆ</p>
<p>- บ้านท่าโป่ง ต.เสริมซ้าย</p>	<p>คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือข่าย มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจที่มีลักษณะผสมผสาน มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ ใช้มาตรการทางสังคมและกฎชุมชนเพื่อกีดกันผู้ฝ่าฝืน (ในช่วงหลัง เมื่อพบว่าทุกครัวเรือนในชุมชนต่างสมัครใจเข้าร่วมโครงการชุมชนมีการวางกฎเรื่องการปรับสินไหมในกรณีที่มีผู้ฝ่าฝืน) มีช่องทางการสื่อสารภายในชุมชนที่หลากหลาย หลังดำเนินโครงการมี การขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นๆ</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ใช้หลักสมัครใจเข้าร่วมในระยะแรก</p>
<p>12. ต.เดินบุรี อ.เดิน</p>	<p>ส่วนใหญ่เป็นชุมชนแบบผสมผสาน มีโรงเหล้าเสรีในชุมชน ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำความเปลี่ยนแปลงคือผู้นำ</p>

ชุมชนขยายผล	คุณลักษณะสำคัญในการขยายผล
ต.เถินบุรี อ.เถิน (ต่อ)	<p>ชุมชนร่วมกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐ (เจ้าหน้าที่สาธารณสุข) มีการตั้งคณะทำงานระดับตำบลซึ่งโดยมากเป็นผู้นำในระบบ คณะสงฆ์ และกลุ่มแม่บ้าน ช่องทางการสื่อสารระหว่างคณะทำงานระดับตำบลคือการประชุม ช่องทางการสื่อสารระหว่างคณะทำงานระดับตำบลกับคนภายในหมู่บ้านคือการทำเวทีประชาคม ใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด (transmission model) มีความหลากหลายของช่องทางการสื่อสารน้อยกว่าชุมชนต้นแบบ หลังการดำเนินโครงการมีการขยายผลสู่การประหยัดด้านอื่นๆ ในงานศพ</p>
- บ้านวังหิน ต.เถินบุรี	<p>คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือข่าย มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ หลังดำเนินโครงการมีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่น (ส่งเสริมให้เลี้ยงอาหารจานเดียว งดใช้ปราสาทศพ)</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ ใช้การสื่อสารกลุ่มใหญ่ (การประชุมหมู่บ้าน) เพื่อสร้างความเข้าใจก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจร่วมกัน ยึดหลักการสมัครใจเข้าร่วม ช่องทางการสื่อสารไม่หลากหลายเหมือนชุมชนต้นแบบ ช่องทางการสื่อสารหลักคือการประชุมหมู่บ้าน การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ พิธีกรรมงานศพ และการติดตั้งป้ายประชาสัมพันธ์ในงานศพ</p>
12. ต.แม่ปู้ อ.แม่พริก	<p>ส่วนใหญ่เป็นชุมชนเครือข่าย ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายนอก มีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจ ไม่เน้นการสื่อสารกลุ่มเล็ก/กลุ่มขนาดกลางอย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจ ช่องทางการสื่อสารระหว่างคณะทำงานระดับตำบลกับคนในหมู่บ้านคือการทำเวทีประชาคม ส่วนช่องทางการสื่อสารในระดับหมู่บ้านถือว่ามีความหลากหลาย มีการใช้มาตรการทางสังคมเพื่อกดดันผู้ฝ่าฝืน หลังการดำเนินโครงการมีการขยายผลไปสู่ประเด็นการประหยัดด้านอาหาร</p>
- บ้านแม่ปู้ ต.แม่ปู้	<p>คุณลักษณะที่เหมือนกับชุมชนต้นแบบ เป็นชุมชนเครือข่าย ความต้องการเปลี่ยนแปลงเกิดจากภายใน มีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ มีการใช้มาตรการทางสังคมและการออกกฎชุมชน หลังดำเนินโครงการมีการขยายผลไปสู่การประหยัดค่าใช้จ่ายด้านอาหารในงานศพ</p> <p>คุณลักษณะที่แตกต่างจากชุมชนต้นแบบ ผู้นำความเปลี่ยนแปลงเป็นผู้นำในระบบ เน้นการสื่อสารกลุ่มใหญ่อย่างเข้มข้นก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจร่วมกัน</p>

ตารางที่ 10.12: ลักษณะการขยายผลในพื้นที่นำร่องแต่ละตำบล

3) **การจัดกลุ่มชุมชนขยายผลจากผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้น** จากผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบคุณลักษณะสำคัญต่างๆ ของชุมชนต้นแบบและชุมชนขยายผลในระดับหมู่บ้านและระดับตำบล ทำให้สามารถจัดกลุ่มชุมชนขยายผลจากผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้นได้ดังนี้

ก. การจัดกลุ่มชุมชนขยายผลระดับหมู่บ้าน สามารถจัดกลุ่มชุมชนขยายผลระดับหมู่บ้านได้ 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์มากกว่าชุมชนต้นแบบ 2) หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกับชุมชนต้นแบบ และ 3) หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์น้อยกว่าชุมชนต้นแบบ ดังต่อไปนี้

- **หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์มากกว่าชุมชนต้นแบบ** ผลการศึกษาไม่พบหมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์มากกว่าชุมชนต้นแบบ แสดงว่าชุมชนอื่นสามารถยึดถือ แนวทางการขับเคลื่อนของชุมชนบ้านดงปิ่นแบบอย่าง (ideal type) สำหรับการขับเคลื่อนงานในพื้นที่ได้

- **หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกับชุมชนต้นแบบ** หมายความว่าแนวคิดเรื่องการงดเหล้าในงานศพได้รับการถ่ายทอดและนำไปปฏิบัติในหมู่บ้านทั้งหมู่บ้านมาถึงปัจจุบัน รวมถึงยังมีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นๆ นอกเหนือจากการงดเหล้าในงานศพ จำแนกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

(1) หมู่บ้านที่มีการขยายผลด้านอาหาร ได้แก่ 1) บ้านนิคม ต.นิคมพัฒนา อ.เมือง 2) บ้านใหม่เจริญสุข ต.หลวงใต้ อ.งาว 3) บ้านท่าโป่ง ต.เสริมชัย อ.เสริมงาม 4) บ้านวังหิน ต.เถินบุรี อ.เถิน 5) บ้านแม่ปูลุ ต.แม่ปูลุ อ.แม่พริก

(2) หมู่บ้านที่มีการขยายผลด้านสิ่งของเครื่องใช้ประกอบพิธีกรรม ได้แก่ 1) บ้านนายาง ต.นายาง อ.สบปราบ 2) บ้านต้นจุ่น ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน 3) บ้านโป่งขาก ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร 4) บ้านสามขา ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ 5) บ้านวังหิน ต.เถินบุรี อ.เถิน

(3) หมู่บ้านที่มีการขยายผลด้านกิจกรรม ได้แก่ 1) บ้านสบเต็น ต.สบป่าด อ.แม่เมาะ

- **หมู่บ้านขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์น้อยกว่าชุมชนต้นแบบ** หมายความว่าแนวคิดเรื่องการงดเหล้าในงานศพได้รับการถ่ายทอดและนำไปปฏิบัติในหมู่บ้านดังกล่าว แต่อาจยังไม่ทั่วถึงทั้งหมู่บ้าน หรือ นำแนวคิดงดเหล้าในงานศพไปปฏิบัติแต่ยังไม่มีการขยายผลไปสู่ประเด็นอื่นๆ ที่ชัดเจน หมู่บ้านเหล่านี้ประกอบด้วย 1) บ้านผ่าซอ ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ 2) บ้านฮ่องดี ต.แจ้ห่ม อ.แจ้ห่ม 3) บ้านทุ่งขามใต้ ต.ใหม่พัฒนา อ.เกาะคา (ข้อ 1) ถึง 3) งดเหล้าในงานศพแต่การขยายผลยังไม่ชัดเจน 4) บ้านส้มป่อย ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร (ข้อ 4) มีการขยายผลไปสู่ประเด็นการประหยัดอาหารแต่ยังไม่สามารถงดเหล้าในงานศพได้ทั้งหมู่บ้าน)

ข. การจัดกลุ่มชุมชนขยายผลระดับตำบล สามารถจัดกลุ่มชุมชนขยายผลได้ทั้งสิ้น 3 กลุ่ม ได้แก่ 1) ตำบลขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์มากกว่าตำบลของชุมชนต้นแบบ 2) ตำบล

ขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกับตำบลของชุมชนต้นแบบ และ 3) ตำบลขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์น้อยกว่าตำบลของชุมชนต้นแบบ ดังนี้

- ตำบลขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์มากกว่าตำบลของชุมชนต้นแบบ ได้แก่ ต.หลวงใต้ อ.งาว ซึ่งพบว่ามีการประสานงานกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ให้เข้ามารับลูกสานต่อโครงการงานศพงดเหล้าได้สำเร็จ จนทำให้เกิดเป็นเครือข่ายโครงการงานศพงดเหล้าทั่วทั้งอำเภอได้ในที่สุด การสร้างเครือข่ายกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความสำคัญเพราะสามารถสร้างความยั่งยืนให้กับโครงการได้ในระยะยาว โดยองค์กรส่วนท้องถิ่นสามารถผนวกโครงการเข้าเป็นงานประจำ และสามารถจัดสรรงบประมาณมาสนับสนุนการขับเคลื่อนได้อย่างสม่ำเสมอ

- ตำบลขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์ใกล้เคียงกับตำบลของชุมชนต้นแบบ หมายความว่าในพื้นที่เหล่านี้ แนวคิดเรื่องการงดเหล้าในงานศพได้รับการถ่ายทอดและนำไปปฏิบัติอย่างกว้างขวางทุกหมู่บ้านทั่วทั้งตำบล รวมถึงเกิดการขยายผลจากประเด็นเรื่องการงดเหล้าไปสู่การประหยัดค่าใช้จ่ายในพิธีกรรมงานศพด้านอื่นๆ ด้วย ได้แก่ 1) ต.หัวเมือง อ.เมืองปาน 2) ต.เสริมซ้าย อ.เสริมงาม 3) ต.แม่ปู้ อ.แม่พริก

- ตำบลขยายผลที่เกิดผลสัมฤทธิ์น้อยกว่าตำบลของชุมชนต้นแบบ หมายความว่าแนวคิดเรื่องการงดเหล้าในงานศพได้รับการถ่ายทอดและนำไปปฏิบัติในหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลดังกล่าว แต่ยังไม่ได้ผลครอบคลุมทุกหมู่บ้านในตำบลขยายผล ได้แก่ 1) ต.นิคมพัฒนา อ.เมือง 2) ต.ร่องเคาะ อ.วังเหนือ 3) ต.แจ้ห่ม อ.แจ้ห่ม 4) ต.สบป่าด อ.แม่เมาะ 5) ต.แม่สัน อ.ห้างฉัตร 6) ต.ใหม่พัฒนา อ.เกาะคา 7) ต.หัวเสือ อ.แม่ทะ และ 8) ต.เดินบุรี อ.เดิน

4) บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผล จากการศึกษาทำให้ได้ข้อสรุปว่าการสื่อสารเพื่อขยายผลในระดับจังหวัดนั้นเป็นการขยายผลโดยมีการวางแผน (by plan) เป็นหลัก มีบทเรียนที่น่าสนใจแบ่งเป็น 2 ระดับ ได้แก่ 1) บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผลระดับหมู่บ้าน และ 2) และบทเรียนที่ได้รับจากการขยายผลระดับตำบล ดังนี้

ก. บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผลระดับหมู่บ้าน จำนวน 11 ข้อ ดังนี้

- การถอดบทเรียนจากชุมชนต้นแบบนั้น จะต้องถอดออกมาและถ่ายทอดให้ครบถ้วนทั้งด้านเนื้อหา กระบวนการ และบริบทของชุมชนต้นแบบ และในขณะเดียวกันก็ต้องวิเคราะห์บริบทด้านต่างๆ ของชุมชนขยายผลว่ามีความเหมือนและความแตกต่างจากชุมชนต้นแบบในแง่มุมใดบ้าง ทั้งนี้เพื่อให้กระบวนการปรับประยุกต์เพื่อขยายผลเกิดประสิทธิภาพสูงสุด

- ผู้นำในการดำเนินโครงการจะเป็นผู้นำในระบบหรือผู้นำตามธรรมชาติก็ได้ แต่ตัวแปรที่สำคัญก็คือในชุมชนจะต้องใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (ritualistic model) เป็นหลักในการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างกันภายในชุมชน

- การขับเคลื่อนโครงการงานศพพดเหล่าจำเป็นต้องมีการตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจขึ้นมาเป็นการเฉพาะ ซึ่งมีความหลากหลายของผู้เข้าร่วมเป็นคณะทำงานมากเท่าใด ก็ เป็นตัวชี้วัดว่าระดับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการวางแผนงานจะมีเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น
- การสื่อสารอย่างเข้มข้นเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันภายในชุมชนก่อนเข้าสู่กระบวนการตัดสินใจเป็นความจำเป็นสูงสุด
- แต่ละชุมชนจำเป็นจะต้องพัฒนาและใช้ประโยชน์จากช่องทางการสื่อสาร (channel) ที่มีอยู่ให้ได้มากที่สุด ซึ่งพบว่าช่องทางการสื่อสารที่สำคัญมีตั้งแต่สื่อบุคคล (ในชุมชน/นอกชุมชน) สื่อพิธีกรรม (พิธีกรรมงานศพ) สื่อการประชุม (หมู่บ้าน/หมวดบ้าน) รวมถึงหอกระจายข่าว (ในกรณีที่ชุมชนมีหอกระจายข่าว) ควบคู่ไปกับการพัฒนาช่องทางสื่อสารเฉพาะกิจขึ้นมาเป็นการเฉพาะ
- การขับเคลื่อนโครงการจะยึดหลักความสมัครใจหรือใช้การทำประชามติแล้วนำมาตราการชุมชนเข้าบังคับนั้น ต้องพิจารณาจากบริบทของแต่ละพื้นที่ที่สำคัญ
- การใช้ต้นทุนภายใน (บุคลากรและเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม ต้นทุนวัฒนธรรมและองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชน) มาผสานกับต้นทุนใหม่ภายนอก (บุคลากรจากภายนอก/องค์ความรู้จากภายนอก/ความรู้เรื่องการบริหารจัดการแบบสมัยใหม่) เป็นกลยุทธ์สำคัญในการขับเคลื่อนโครงการงานศพพดเหล่า
- การทำให้พื้นที่พิธีกรรมงานศพกลายเป็นพื้นที่สาธารณะของชุมชนมากยิ่งขึ้นเป็นกลยุทธ์สำคัญต่อการสร้างความมีส่วนร่วม วิธีการสำคัญก็คือการสร้างกิจกรรมเพื่อให้เพื่อนบ้านสามารถมีส่วนร่วมเป็นผู้ผลิต (producer) ในพิธีกรรมได้มากขึ้น
- กระบวนการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการมีความสำคัญต่อการยอมรับในตัวโครงการ
- การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์จะมีบทบาทสำคัญใน 2 กรณี ได้แก่ 1) ระหว่างการดำเนินโครงการ เพราะการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ช่วยรวบรัดและรวบยอด (shortcut) ความเข้าใจและตอกย้ำ (stress) การดำเนินโครงการต่อผู้คนที่ทั้งภายในและภายนอกชุมชน 2) ภายหลังจากดำเนินโครงการไปแล้ว ในกรณีของชุมชนที่ประสบความสำเร็จ ชุมชนสามารถใช้การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์มาทดแทนการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ได้ แต่การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์จะไม่มีพลังในกรณีที่ชุมชนนั้นๆ ไม่ได้ดำเนินการงดเหล่าในงานศพอย่างเคร่งครัด
- การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์สามารถสร้างการยอมรับในตัวโครงการได้โดยปราศจากข้อกังขา

ข. บทเรียนที่ได้รับจากการขยายผลระดับตำบล จำนวน 7 ข้อ ดังนี้

- การขยายผลในระดับตำบลจะต้องมีการจัดตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจเป็นการเฉพาะ ความหลากหลายของผู้เข้าร่วมเป็นคณะทำงานถือเป็นปัจจัยสำคัญส่วนหนึ่งต่อความสำเร็จ

- คณะทำงานเฉพาะกิจระดับตำบลจะต้องมีการสื่อสารระหว่างกันภายในคณะทำงานอย่างสม่ำเสมอ
  - การขยายผลในระดับตำบลโดยภาพรวมยังคงต้องใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงพิธีกรรม (ritualistic model) เป็นหลัก เพื่อเน้นการสร้าง ความเข้าใจร่วมกัน แต่ในบางสถานการณ์ก็จำเป็นต้องใช้แบบจำลองการสื่อสารเชิงถ่ายทอด (transmission model) ร่วมด้วย
    - คณะทำงานระดับตำบลต้องสนับสนุนให้คนในชุมชนแต่ละชุมชนได้มีส่วนร่วมในตัวโครงการให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ตั้งแต่ขั้นตอนของการวางแผน แสดงความคิดเห็น ตัดสินใจ ลงมือกระทำ และประเมินผลลัพธ์
      - ต้องมีกระบวนการติดตามประเมินผลความสำเร็จของแต่ละชุมชนอย่างเข้มข้น ชัดเจน และเป็นระบบ
      - การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์มีความจำเป็นต่อการขับเคลื่อนโครงการงานศพดहे้าในระดับตำบล
      - คณะทำงานระดับตำบลควรสนับสนุนให้ชุมชนมีการสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์

ข้อค้นพบสำคัญจากการศึกษาครั้งนี้ พบว่า**คุณลักษณะที่พึงประสงค์**ของการขับเคลื่อนโครงการงานศพดहे้าทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับตำบล ประกอบด้วยคุณลักษณะ 2 ประเภทหลัก คือ **คุณลักษณะจำเป็น** (necessary attributes) และ**คุณลักษณะที่พอเพียง** (sufficient attributes)

คุณลักษณะจำเป็นหมายถึงปัจจัยจำเป็นที่ทำให้โครงการงานศพดहे้าเดินหน้าได้ ซึ่งหากยังไม่พบคุณลักษณะดังกล่าวในชุมชนนั้นๆ ก็จะต้องสร้างให้เกิดขึ้น **คุณลักษณะจำเป็นระดับหมู่บ้าน**ประกอบด้วย 1) การสื่อสาร 2) คณะทำงาน 3) ต้นทุนชุมชน และ 4) การขยายผล **คุณลักษณะจำเป็นระดับตำบล**ประกอบด้วย 1) การสื่อสาร 2) คณะทำงาน และ 3) การขยายผล

คุณลักษณะที่พอเพียง หมายถึงปัจจัยที่หนุนเสริม คุณลักษณะจำเป็นและเป็นเครื่องการันตีความสำเร็จของการขับเคลื่อนโครงการ สามารถจำแนกได้เป็น 2 กลุ่มย่อย ได้แก่ **คุณลักษณะที่พอเพียงและเติมเต็มได้** (sufficient & repairable attributes) และ**คุณลักษณะที่พอเพียงและแทนที่ได้** (sufficient & replaceable attributes)

คุณลักษณะที่พอเพียงและเติมเต็มได้ หมายถึงคุณลักษณะที่สามารถเติมเต็มได้ด้วยปัจจัยบางประการเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์สูงสุด **คุณลักษณะที่พอเพียงและเติมเต็มได้ระดับหมู่บ้าน**ประกอบด้วย 1) ผู้นำ 2) ลักษณะชุมชน และ 3) ความต้องการเปลี่ยนแปลง **คุณลักษณะที่พอเพียงและเติมเต็มได้ระดับตำบล**ประกอบด้วย 1) แบบจำลองการสื่อสาร

คุณลักษณะที่พอเพียงและแทนที่ได้ หมายถึงคุณลักษณะที่สามารถแทนที่กันได้ ขึ้นอยู่กับบริบทของแต่ละชุมชน **คุณลักษณะที่พอเพียงและแทนที่ได้ระดับหมู่บ้าน** ประกอบด้วย 1) การสื่อสารกลุ่มเล็ก, กลางหรือการสื่อสารกลุ่มใหญ่ ก่อนเข้ากระบวนการตัดสินใจ 2) กลยุทธ์การเคลื่อนไหวงาน (ใช้มาตรการชุมชนหรือหลักสมัครใจเข้าร่วม) และ 3) การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ (การทำบัญชี) หรือการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ **คุณลักษณะที่พอเพียงและแทนที่ได้ระดับตำบล** ประกอบด้วย 1) กลยุทธ์การเคลื่อนไหวงาน (ใช้มาตรการชุมชนหรือหลักสมัครใจเข้าร่วม) และ 2) การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ (การทำบัญชี) หรือ การสื่อสารเชิงสัญลักษณ์

การอภิปรายผลการวิจัย

ภายใต้หัวข้อการอภิปรายผลการวิจัย ผู้วิจัยจะได้ อภิปรายผลการวิจัยตามแนวคิดสำคัญซึ่งเป็นที่มาของการศึกษาในครั้งนี้ ประกอบด้วย แนวคิดเรื่องกระบวนการปรับแปลงความหมาย การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาชุมชน พื้นที่สาธารณะ และแนวคิดเรื่องทุน ทั้งนี้ ผู้วิจัยมีความตั้งใจที่จะแสดงให้เห็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. ปัจจัยด้านเศรษฐกิจและการเมืองเชิงอำนาจทางสังคมและวัฒนธรรม: ตัวแปรหลักของความเปลี่ยนแปลงสถานภาพของพิธีกรรมงานศพในสังคมไทย

นับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้รูปแบบและความหมายของพิธีกรรมงานศพในสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปก็คือปัจจัยด้านเศรษฐกิจ และการเมืองเชิงอำนาจทางสังคมและวัฒนธรรม โดยภาพกว้างนับแต่อดีต ชนชั้นสูงในสังคมไทยเคยยึดกุมความหมายของพิธีกรรมงานศพในฐานะสัญลักษณ์เพื่อแสดงความแตกต่างทางศักดิ์นิยา ในขณะที่พิธีกรรมงานศพสำหรับคนทั่วไปนั้นมีฐานะเป็นสื่อและพื้นที่สาธารณะของชุมชนเพื่อร่วมกันระลึกถึงและอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย แต่เมื่อระบบทุนนิยมขยายตัวในสังคมไทย กลุ่มชนชั้นกลางก็เริ่มขยายตัวและมีอิทธิพลเพิ่มมากขึ้น สิ่งที่ชนชั้นกลางกระทำก็คือการยึดกุมการสร้างความหมายใหม่ให้พิธีกรรมงานศพเป็นสัญลักษณ์เพื่อแสดงฐานะทางเศรษฐกิจและหน้าตาทางสังคม (การกระทำความดีดังกล่าวแสดงถึงการต่อสู้ดิ้นรนของชนชั้นกลางที่ต้องการสลายเส้นแบ่งชนชั้นในระบบศักดินาด้วยกรณียามพิธีกรรมงานศพเสียใหม่ในทางที่นับสนุนผลประโยชน์และฐานอำนาจของกลุ่มตน ไม่ต่างไปจากกลุ่มพ่อค้าในสังคมญี่ปุ่นโบราณที่ช่วงชิงอำนาจในการนิยามพิธีชงชาซึ่งกลุ่มตนเป็นผู้ประดิษฐ์ขึ้นให้เป็นพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์เพื่อคานอำนาจกับชนชั้นนักรบ (Kato, 2009) ทั้งนี้โดยการทำให้พิธีกรรมงานศพกลายเป็นสินค้าและบริการ (ปัญญาเลิศสุขประเสริฐ , 2548) คนฐานะดีก็สามารถจัดงานศพแบบหรูหราโดยเลียนแบบให้ใกล้เคียงพิธีกรรมงานศพของชนชั้นสูง แต่ในขณะที่เดียวกันก็ ส่งผลกระทบในเชิงวัฒนธรรมโดยลดสถานภาพของเจ้าภาพและแขกที่มาร่วมงานให้กลายเป็นเพียงผู้บริโภคในงานพิธีกรรมไปในที่สุด ซึ่ง

ความหมายใหม่ของพิธีกรรมงานศพได้แพร่กระจายและถ่ายทอดมายังกลุ่มคนอื่นๆ ใน สังคมไทยด้วย ในเวลาต่อมา

ในกรณีของกลุ่มชาติพันธุ์นั้น ในอดีตจะพบ ว่าปัจจัยด้านการเมืองเชิงอำนาจทางสังคมและวัฒนธรรมมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของพิธีกรรมงานศพ เช่น ยุคของจอมพล ป.พิบูลสงคราม มีการกลืนกลายทางวัฒนธรรมของชาวจีน ทำให้ชาวจีนบางส่วนต้องปรับประยุกต์รูปแบบพิธีกรรมให้มีความเป็นไทยมากยิ่งขึ้น (พวงทิพย์ เกิดทรัพย์, 2540) ส่วนชาวนนซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในภาคอีสานก็ได้รับเอาความหมายเชิงสังคมวัฒนธรรมของพิธีกรรมงานศพของชาวไทยพุทธเข้ามาในพิธีกรรมงานศพของชาวนนด้วย เช่น เปลี่ยนจากการใส่ชุดประจำชาติพันธุ์มาเป็นชุด ทั่วไปทุกขั้วสีดำในงานศพ หรือการที่ชาวนนซึ่ง มีฐานะในชุมชนหันไปซื้อ โลงศพในเมืองเพื่อแสดงฐานะหน้าตา จากเดิมที่เคยทำโลงศพเองภายในชุมชน (กัญทิมา เรไร, 2543)

เมื่อล่วงเลยมาถึงปัจจุบัน งานวิจัยหลายชิ้นยังคงชี้ให้เห็นว่าสถานภาพของพิธีกรรมงานศพ ยังคงเกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยมีปัจจัยด้านเศรษฐกิจและการเมืองเชิงอำนาจทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นแรงผลักดันสำคัญเช่นเคย ทั้งกรณีลูกหลานชาวจีนบางส่วนเลือกที่จะตัดทอนขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมงานศพแบบจีนลงเพื่อลดค่าใช้จ่าย หรือเลือกทำพิธีแบบไทยพุทธไปเลยเพื่อให้สอดคล้องกับความเป็นไทยของคนเด่นชัดขึ้น (พวงทิพย์, อ้างแล้ว) ในขณะที่ชาวบ้านในชุมชนวัดพระธาตุหนองบัว 1 จ.อุบลราชธานี ก็แสดงทัศนคติว่าเหตุที่ชาวบ้านนิยมจัดพิธีกรรมงานศพใหญ่โตเพราะต้องการแสดงออกถึงฐานะทางเศรษฐกิจและสถานภาพทางสังคมของผู้ตายและครอบครัว ในขณะที่วิธีการแก้ไขปัญหาดังกล่าวนั้นจะกระทำได้อีกก็ต่อเมื่อเจ้าภาพหันมายึดหลักการจัดงานศพแบบพอเพียง ไม่เกินฐานะของคนเท่านั้น (พระบุญธรรม สุทธิกุล, 2550)

แต่ในความเป็นจริง วิธีการแก้ไขปัญหาค่าความฟุ้งเฟ้อในการจัดพิธีกรรมงานศพโดยหันมายึดหลักพอเพียงนั้นไม่สามารถเกิดขึ้นได้โดยง่าย เพราะสังคมไทยโดยรวม ไม่ว่าจะสังคมเมืองหรือสังคมชนบท ล้วนอยู่ภายใต้โครงสร้างของระบบสังคมวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับภาพลักษณ์ภายนอก และ ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่มีกลไกหลักในการกระตุ้นการบริโภคของคนในสังคมเพื่อผลิตมูลค่าส่วนเกินให้หล่อเลี้ยงระบบต่อไปได้เรื่อยๆ ด้วยเหตุนี้ “การเลี้ยงเหล้า” และ “พิธีกรรมงานศพ” สองสิ่งที่คุณเหมือนไม่น่าจะเข้ากันได้ ก็กลับพบปรากฏในพิธีกรรมงานศพแบบชาวบ้านในหลายพื้นที่ของสังคมไทย เพราะ การเลี้ยงเหล้าเป็นกิจกรรมการบริโภคที่เข้ามาทดแทนกิจกรรมการผลิตในพิธีกรรมที่เริ่มสูญหายไป (กิจกรรมการทำโลงศพเองสูญหายไปเกือบหมดแล้ว ในขณะที่กิจกรรมการเตรียมสิ่งของหรือประกอบอาหารยังคงมีอยู่ในชุมชนชนบทบางส่วน แต่ในสังคมเมือง กิจกรรมเหล่านี้ล้วนใช้วิธีการซื้อ อหาหรือว่าจ้างเอาทั้งสิ้น) ทำให้คนที่มาร่วมงานมีกิจกรรมสังสรรค์ดื่มกินร่วมกัน ในอีกด้านหนึ่ง การเลี้ยงเหล้าก็กลายเป็นสัญลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรมที่บ่งชี้ว่าเจ้าภาพงานศพมีฐานะหน้าตาทางสังคม พิธี กรรมงานศพที่หรูหรา (ตามบริบททางสังคมของแต่ละชุมชน) และมักฟุ้งฟ้ายด้วยการเลี้ยงเหล้าเบียร์จึงถูกผลิตซ้ำเรื่อยมา

ในขณะเดียวกัน การใช้พิธีกรรมงานศพเป็นสัญญาณแสดงฐานะหน้าตาทางสังคมก็มีต้นทุนสูงสำหรับเจ้าภาพ เพราะการแสดงฐานะหน้าตาผ่านสัญญาณต้องมีค่าใช้จ่ายเสมอ ในยามที่ สภาพเศรษฐกิจโดยรวมอยู่ในภาวะปกติก็อาจไม่เป็นปัญหาหนักนัก แต่เมื่อใดก็ตามที่สภาพเศรษฐกิจโดยรวมและของปัจเจกอยู่ในสภาพถดถอย การจัดพิธีกรรมงานศพเพื่อแสดงฐานะก็จะทำให้เกิดสถานการณ์ที่เรียกว่า “คนตายขายคนเป็น” ขึ้นมาทันที สังคมไทยหลังวิกฤตเศรษฐกิจปี 40 ก็เช่นเดียวกัน ผู้คนจากหลายชุมชนจึงเริ่มต้นตัวและตั้งคำถามต่อการ ใช้พิธีกรรมงานศพเป็นเครื่องแสดงฐานะหน้าตาว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องจริงหรือไม่ นำไปสู่ความพยายามเปลี่ยนแปลงทั้งกิจกรรมและความหมายของพิธีกรรมงานศพเพื่อแสดงฐานะหน้าตาทางสังคม เช่น ชุมชนบ้านดิว อ.หล่มสัก จ.เพชรบูรณ์ ได้ตกลงร่วมกันที่จะยกเลิกธรรมเนียมการเลี้ยงเหล้าในงานศพของชุมชน (เยาวภา โตสงวน และคณะ , 2551) ความพยายามของคณะสงฆ์และชาวบ้านที่ อ.นาหมื่น จ.น่าน ที่ร่วมกันรวบรวมข้อมูลและ ที่มาที่ไปเกี่ยวกับประเพณีและความเชื่อของชุมชนเรื่องการเผาศพเพื่อนำข้อสรุปเกี่ยวกับรูปแบบ การจัดพิธีกรรมงานศพที่เรียบง่ายและประหยัด (พระปลัดอภินันท์ อภิปัญญา โย และคณะ ใน กชกร ชินะวงศ์ และคณะ, 2548) รวมถึงชุมชนบ้านดงซึ่งเป็นพื้นที่หลักของการวิจัยในครั้งนี้

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนบ้านดงเกิดค่านิยมและธรรมเนียมการเลี้ยงเหล้าในงานศพก็คือ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ (รายได้เพิ่ม) และสังคมวัฒนธรรม (การรับค่านิยมการจัดงานศพเพื่อแสดงฐานะหน้าตา) แต่ในขณะเดียวกัน แรงบีบบังคับทางเศรษฐกิจก็เป็นปัจจัยกดดันให้ชุมชนรวมพลังกัน รื้อถอนความหมายของเหล้าและพิธีกรรมงานศพในฐานะสัญญาณแสดงฐานะหน้าตาออกไป แล้วนำความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพในฐานะสื่อและพื้นที่เพื่อระลึกและอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตายกลับมาผลิตซ้ำอีกครั้ง เพื่อเปิดพื้นที่พิธีกรรมงานศพให้เป็นพื้นที่สาธารณะที่คนทุกคนในชุมชนสามารถมีส่วนร่วมในฐานะผู้ผลิตในพิธีกรรมได้มากขึ้น

2. จิตสำนึกแบบรวมหมู่ (collective consciousness): แนวคิดเบื้องหลังของชุมชนในกระบวนการปรับพื้นที่ส่วนตัวให้เป็นพื้นที่สาธารณะมากยิ่งขึ้น

ประเด็นที่น่าสนใจประการหนึ่งเกี่ยวกับความสำเร็จในการปรับพื้นที่พิธีกรรมงานศพให้เป็นพื้นที่สาธารณะ (public sphere) มากยิ่งขึ้น ซึ่งในทัศนะของคนยุคปัจจุบันหรือคนใน สังคมเมืองจะเห็นว่าพื้นที่พิธีกรรมงานศพนั้นเป็นพื้นที่ส่วนตัว (private sphere) ของแต่ละครอบครัวมากกว่า ดังนั้นการที่กลุ่มแกนนำของชุมชนบ้านดงใช้กลยุทธ์การสื่อสารด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์โดยการมีส่วนร่วมทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงานศพอย่างเป็นระบบ รวมไปถึงการเข้าสอดส่องตรวจตราในพื้นที่พิธีกรรมไม่ให้มีการลักลอบดื่มเหล้าจึงไม่น่าจะทำได้ง่ายดายนัก ด้วยเหตุนี้ จึงมีคำถามตามมาว่า “แกนนำทำได้อย่างไร” และ “เพราะเหตุใดเจ้าภาพจึงยินยอม”

ผู้วิจัยพยายามค้นหาคำตอบของคำถามเหล่านี้ด้วยการตีความหมายปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง และความสัมพันธ์เชื่อมโยงของปรากฏการณ์เหล่านั้น

ไม่ว่าจะเป็นประเพณี “การสอมเงิน สอมครัว” การช่วยเหลือเจ้าภาพของเพื่อนบ้านในการจัดโต๊ะกางเต็นท์ หรือปรุงอาหาร การทำหน้าที่ของคณะกรรมการกลุ่มฌาปนกิจซึ่งคอยรวบรวมเงินช่วยเหลือให้กับเจ้าภาพอย่างเป็นระบบ การร่วมดูแลรายละเอียดของพิธีกรรมโดยผู้สูงอายุให้มีสิ่งใดขาดตกบกพร่อง กิจกรรมเหล่านี้ในสายตาของคนในชุมชนเองอาจเห็นเป็นเรื่องธรรมดาสามัญ แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นรูปธรรมของจิตสำนึกแบบรวมหมู่ (collective consciousness) ซึ่งชี้้นำให้เกิดวิถีคิดแบบ “งานหน้าหมู่ ของหน้าหมู่” ของชาวบ้านนั่นเอง

“งานศพเป็นเรื่องหน้าหมู่ เป็นงานหน้าหมู่ จะมีเงินบ่มีเงินก้อจ้าง ก้อต้องอาศัยคนหมู่มาก มาช่วยกัน เงินสงเคราะห์ต่างๆ นาๆ ก้อได้จากการที่ชาวบ้านมาช่วยกันสอม เรื่องเงินเรื่องทอง เจ้าภาพเป็นจะหื้อหมู่ตีสนี้ทก้า ตอนนั้นเป็นเสร้านี เป็น โศกก้อต้องเข้าไปช่วย ตอนเฮายะงานศพดเหล่า เฮาก้ออู้กันว่าสมมุติคนมีสตางค์จะเลี้ยง (เหล่า) ชาวบ้านก้อว่าถ้าเลี้ยงจะบ่ช่วยงาน เจ้าภาพคนสองคนก้อยะบ่ได้ บ่มีคนเฒ่าคนแก่ช่วยดาขัน มันก้ออยู่บ่ได้ ..(งานศพเป็นเรื่องส่วนรวม เป็นงานส่วนรวม จะมีเงิน ไม่มีเงินก็ช่าง ก็ต้องอาศัยคนหมู่มากมาช่วยกัน เงินสงเคราะห์ต่างๆ นาๆ ก็ได้มาจากการที่ชาวบ้านมาช่วยกันลงขัน เรื่องเงินเรื่องทองเจ้าภาพจะให้กลุ่มที่สนิทกันถือ (บริหารการใช้จ่าย) ตอนนั้นเค้ากำลังเสร้านี โศกก้อต้องเข้าไปช่วย ตอนเราทำงานศพดเหล่า เราก็พูดกันว่าสมมุติคนมีสตางค์จะเลี้ยงเหล่า ชาวบ้านก้อว่าถ้าเลี้ยงจะไม่ช่วยงาน เจ้าภาพคนสองคนก้อทำไม่ได้ ไม่มีคนเฒ่าคนแก่ช่วยประเคนขัน มันก้ออยู่ไม่ได้..)” (อินแก้ว เรือนปานันท์, สัมภาษณ์ทางโทรศัพท์, 19 ธันวาคม 2553)

จิตสำนึกแบบรวมหมู่ (collective consciousness) คือจิตสำนึกของปัจเจกที่มองเห็นความเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับกลุ่มของตนในมิติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นความผูกพัน ความร่วมมือ อำนาจ และผลประโยชน์ จิตสำนึกดังกล่าวมีที่มาจากความต้องการ (needs) ของมนุษย์ เคลาส์ เนิร์นเบอร์เจอร์อธิบายว่าความต้องการนั้นมี 2 ระดับ ระดับแรกคือความต้องการพื้นฐานทั่วไป อาทิ ความต้องการทางกายภาพ หรือเศรษฐกิจ และระดับที่สองคือความต้องการขั้นสูง อาทิ ความต้องการที่เกิดขึ้นภายใต้ระบบความหมายหรือความเชื่อของกลุ่มวัฒนธรรมที่ตนสังกัด ความต้องการความมั่นใจถึงสิทธิในการดำรงอยู่ การยอมรับและได้เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม และความต้องการมีอำนาจอ้างเพื่อเข้าถึงหรือบรรลุเป้าหมาย ความต้องการทั้งสองระดับนั้นมิได้แยกขาดออกจากกันแต่อย่างใด โดยความต้องการขั้นสูงจะแฝงอยู่ในระดับที่ลึกกว่า (depth dimension) ของความต้องการพื้นฐาน มนุษย์ทำสิ่งต่างๆ ก็เพื่อให้บรรลุความต้องการทั้งสองระดับดังกล่าว (ทั้งโดยที่รู้สำนึกหรือไม่รู้สำนึกก็ได้) (Nurnberger, 1999:144-151) คนมักจะตระหนักถึงความสำคัญของความเป็นกลุ่มก้อนก็ต่อเมื่ออยู่ในภาวะวิกฤต เนื่องจากในยามนั้นแหล่งความรู้หรือภูมิปัญญาในการแก้ไข

ปัญหาโดยมากมักมาจากองค์ความรู้ของกลุ่มหรือส่วนรวม มิใช่องค์ความรู้ของปัจเจกโดยลำพัง (Derezotes, 2006: 117)

จิตสำนึกแบบรวมหมู่ของคนชุมชนบ้านดงมิได้เกิดขึ้นแบบลอยๆ แต่เกิดขึ้นภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมเฉพาะตัวที่ส่งผลต่อความต้องการทั้งสองระดับ ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดจิตสำนึกแบบรวมหมู่ (และแน่นอนว่าย่อมแตกต่างจากจิตสำนึกแบบปัจเจกของคนที่อยู่ภายใต้บริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมแบบชุมชนเมืองสมัยใหม่)

สภาพความเป็นชุมชนเครือญาติภายใต้ระบบเศรษฐกิจที่ฐานการผลิตทางการเกษตรยังคงเป็นเส้นทางหลักในการเลี้ยงชีพของคนหมู่มากในชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดจิตสำนึกแบบรวมหมู่ เพราะทั้งความต้องการพื้นฐานและความต้องการขั้นสูงของปัจเจกในชุมชนที่จะได้รับการตอบสนองเกี่ยวพันอย่างเหนียวแน่นกับกลุ่มหรือส่วนรวม ไม่ว่าจะเป็นความต้องการด้านกายภาพ เช่น หากต้องการสร้างบ้านสักหลัง ย่อมเกี่ยวพันกับมติของคณะกรรมการหมู่บ้านที่จะพิจารณาให้ตัดไม้ในป่าชุมชนได้หรือไม่ เมื่อต้องจัดงานพิธีกรรมและตั้งเตา รมอาหารเพื่อเลี้ยงดูคนจำนวนมาก ก็ต้องอาศัยแรงงานและน้ำใจจากเพื่อนบ้านในการปฏิบัติภารกิจให้ลุล่วงลงได้

เมื่อพิจารณาถึงความต้องการขั้นสูงภายใต้ระบบความหมายของสังคมเครือญาติความสัมพันธ์ฉันเครือญาติรวมถึงค่านิยมการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นสิ่งที่ชุมชนยกย่องให้คุณค่า เพราะสร้างความอบอุ่นใจและความมั่นใจต่อปัจเจกว่าตนมีกลุ่มที่สังกัด และสามารถเข้าถึงทรัพยากร ของกลุ่มหรือได้รับความช่วยเหลือยามคับขัน ผู้ที่ได้รับการยอมรับให้เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มก็คือผู้ที่ รู้จัก “เอาที่เอาเนื้อ เอาเพื่อนเอาพ้อง” หรืออีกนัยหนึ่งคือผู้ที่ให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์กับญาติพี่น้องและเพื่อนบ้าน (เพื่อนบ้านมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดไม่แตกต่างไปจากเครือญาติ และ โดยมากยังสามารถอ้างอิงถึงความสัมพันธ์ฉันเครือญาติได้ในทางใดทางหนึ่งเสมอ ดังเช่น เมื่อแกนนำ แนะนำให้ผู้วิจัยรู้จักกับชาวบ้านบางคนในชุมชน นอกเหนือจากการแนะนำชื่อแล้ว ก็จะมีการขยายความต่อว่า บุคคลดังกล่าว “มีศักดิ์เป็นหลาน เพราะเป็นญาติกับหลานสะใภ้” เป็นต้น ซึ่งหากใช้ระบบคิดและตรรกะแบบสังคมเมือง อาจตัดสินว่าแกนนำกับบุคคลดังกล่าวนั้นไม่มีความเกี่ยวพันในเชิงเครือญาติเลยแม้แต่น้อย แต่สำหรับคนในชุมชนบ้านดงแล้ว ความสัมพันธ์ในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นความสัมพันธ์ฉันเครือญาติทั้งสิ้น) เพราะทั้งญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านต่างมีบทบาทต่อปัจเจกในแง่มุมต่างๆ ของการดำรงชีวิตทั้งการตอบสนองทางกายภาพและทางจิตใจ ดังที่แกนนำ ระบุว่าแม้จะเป็นคนมีฐานะ แต่ ถ้าหากไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม (คนแต่่าคนแก่ไม่ช่วยเหลือจัดการด้านพิธีกรรม) ก็จะอยู่ในชุมชนอย่างไม่มีความสุข หรือแม้กระทั่ง จิตสำนึกร่วมของทั้งเจ้าภาพงานศพ และคนในชุมชนว่าเงินที่ได้มาประกอบพิธีกรรมก็ล้วนเป็นเงินจากการรวบรวมจากญาติพี่น้องและเพื่อนบ้านนั่นเอง

ข้อค้นพบดังกล่าวจึงนำมาสู่ข้อสรุปว่าจิตสำนึกแบบรวมหมู่เป็นแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของการทำให้พื้นที่พิธีกรรมงานศพกลายเป็นพื้นที่สาธารณะ ซึ่งจิตสำนึกแบบรวมหมู่ก็

มิได้เกิดขึ้นอย่างลอยๆ แต่เกิดขึ้นภายใต้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่ปัจเจกต้องพึ่งพาอาศัยเพื่อนบ้าน ชุมชน รวมถึงสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติสูง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดวัตถุนิยมของความคิดหรือจิตสำนึกของคาร์ล มาร์กซ์ที่ระบุว่า ความคิดหรือจิตสำนึกทางสังคม (social consciousness) ของปัจเจกนั้น ก่อรูปมาจากสภาพความเป็นจริงทางสังคม (social being) ที่อยู่ล้อมรอบตัวของเขาตนเอง (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน , 2551: 53-54) เช่นเดียวกับสภาพความเป็นจริงของชุมชนบ้านดงที่ยังมีความเป็นชุมชนสูง แต่ในขณะที่เดียวกันชุมชนก็เริ่มได้รับอิทธิพลจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของโครงสร้างสังคมโดยรวม ทำให้คนในชุมชนเริ่มมีค่านิยมบริโภคเพื่อแสดงฐานะ (จิตสำนึกแบบปัจเจกที่เริ่มขยายตัว) แต่เพราะชุมชนยังมีจิตสำนึกแบบรวมหมู่เป็นฐานที่แข็งแกร่ง จึงทำให้โครงการงานศพงดเหล้าประสบความสำเร็จได้ในที่สุด

3. กระบวนการต่อสู้ทางความหมายไม่เคยหยุดนิ่ง เพราะไม่มีความหมายใดจะยึดกุมพื้นที่ทางความคิดของคนได้เบ็ดเสร็จเด็ดขาด และความหลากหลายของความหมายก็เป็นตัวแปรที่ทำให้กระบวนการปรับแปลงความหมายมีความซับซ้อน

กระบวนการปรับแปลงความหมายของเหล่าและพิธีกรรมงานศพที่คนในชุมชนต่างร่วมกันกระทำชี้ให้เห็นว่ายิ่งตัวหมาย (signifier) มีความหมายที่ซับซ้อนมากเท่าใด กระบวนการปรับแปลงความหมายก็ยิ่งเพิ่มความยากและซับซ้อนมากขึ้น ความสำเร็จในการขับเคลื่อนโครงการงานศพงดเหล้าของชุมชนบ้านดงชี้ชัดว่ากระบวนการปรับแปลงความหมายของเหล่าในพิธีกรรมงานศพที่เกิดขึ้นนั้น มิได้เป็นการรื้อถอนความหมายทุกอย่างเกี่ยวกับเหล้าออกไปทั้งหมด แต่มีทั้งการประนีประนอมด้านความหมายโดยให้ความสำคัญกับทาละเทศะและศุภคยีนของแขกผู้มาร่วมงาน และให้ความสำคัญด้านลบของเหล้าเพื่อให้ความหมายด้านบวกเสียสมดุล และการรื้อถอนมายาคติของเหล่า

เหล่าในบริบทของการศึกษาครั้งนี้เป็นทั้งตัวหมาย (signifier) และสิ่งที่หมายถึง (signified) ในคราวเดียวกัน ในฐานะที่เป็นตัวหมาย เหล้าได้ ถูกให้ความหมายโดยอรรถ (denotative meaning) ในแง่ของเครื่องดื่มแอลกอฮอล์ที่คนมักดื่มในยามพบปะสังสรรค์เพื่อผ่อนคลาย ซึ่งแท้ที่จริงแล้วเมื่อพิจารณาในบริบทของพิธีกรรมงานศพ ความหมายโดยอรรถของเหล้าดังกล่าวมี ความหมายโดยนัย (connotative meaning) ของตัวหมายในฐานะที่เป็นสิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณแขกและสิ่งเชื่อมโยงผู้คนเราจำเป็นต้องถอดรหัสความหมายของเหล่าในฐานะสิ่งที่หมายถึง (signified) อีกครั้งเพื่อค้นหาความหมายโดยนัยของสิ่งที่หมายถึงหรือมายาคติ (myth) ที่ซ่อนอยู่ด้านในสุด ผลจากการพูดคุยสอบถามคนในชุมชนต่างๆ เกี่ยวกับเหตุผลที่เจ้าภาพต้องเลี้ยงเหล้า คำตอบซ้ำๆ ที่ได้รับก็คือต้องเลี้ยงเพื่อตอบแทนผู้มาร่วมงาน เมื่อไปร่วมงานของเขา เขาก็เลี้ยง เมื่อมาถึงงานของเราจะไม่เลี้ยงได้อย่างไร บางส่วนระบุว่าเกรงจะถูกนิทนาว่าตระหนี่ถี่เหนียวจึงต้องเลี้ยงเหล้า แสดงว่าชาวบ้านได้ประกอบสร้าง (construct) มายาคติของเหล่าว่าเป็นสัญลักษณ์หนึ่งที่บ่งบอกถึงฐานะและหน้าตา(ความใจกว้าง) ของเจ้าภาพงานศพนั่นเอง

เพราะความหลากหลายและซับซ้อนของความหมายดังกล่าว การปรับเปลี่ยนความหมายจึงมิใช่เรื่องง่าย แกนนำโครงการต้องเลือกที่จะประนีประนอมกับความหมายโดยนัยของเหล่าในฐานะ “สิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณ” และ “สิ่งเชื่อมโยงผู้คน” โดยยังคงยอมรับความหมายโดยนัยดังกล่าวในบริบทของงานมงคลอื่นๆ (ไม่ห้ามเลี้ยงเหล้าในงานเหล่านั้น) แต่ชี้ประเด็นเรื่องกาลเทศะว่างานศพมีบริบทที่แตกต่างออกไปเพราะเจ้าภาพไม่ได้เตรียมการและอยู่ในภาวะเศร้าโศก เป็นการปรับเปลี่ยนโดยหันมาให้ความสำคัญกับจุดยืนของแขกผู้มาร่วมงาน สร้างมุมมองของแขกใหม่ว่าแขกต้องเห็นใจเจ้าภาพโดยไม่สร้างภาระด้วยการดื่มเหล้าในงานศพ รวมทั้งการเผยให้เห็นความหมายด้านลบของเหล้าในฐานะสิ่งสร้างภาระหนี้สินให้เจ้าภาพงานศพผ่านการทำบัญชีค่าใช้จ่ายในงานศพแล้วนำมาแสดงให้เห็น โดยทั่วกัน

ส่วนการรื้อถอนมายาคติของเหล้าในฐานะสิ่งแสดงฐานะหน้าตานั้น ต้องทำความเข้าใจกับการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมายเชิงสัญลักษณ์ของพิธีกรรมงานศพด้วย เนื่องจากเหล้าเป็นเพียงสัญลักษณ์หนึ่งในพิธีกรรมงานศพ ซึ่งมีฐานะเป็นชุดของสัญลักษณ์ (a set of signs) พิธีกรรมงานศพจะเป็นชุดสัญลักษณ์เพื่อแสดงฐานะและหน้าตาทางสังคมของเจ้าภาพได้ นอกจากนี้เหล้าในพิธีกรรมก็ยังต้องมีสัญลักษณ์อื่นๆ มาชมนุมร่วมกันอีกหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็น โฉงศพ (ในภาพรวม โฉงศพในสังคมไทยปัจจุบันมีราคาตั้งแต่หลักร้อย แต่โฉงศพที่มีราคาแพงที่สุดคือ หีบมุกแกะลายสละบัวราคา 450,000 บาท (ฐิติพันธ์ พัฒนมงคล, 2553: 38-44)) ดอกไม้ประดับโลง (การใช้ดอกไม้สดหรือดอกไม้แห้งประดับก็เป็นสัญลักษณ์) อาหารที่นำมาต้อนรับแขกหรือ (มีอาหารที่ปรุงจากเนื้อสัตว์มากหรือน้อย มีของว่างหรือไม เลี้ยงเครื่องดื่มประเภทใด) จำนวนพวงหรีด (ยังมีจำนวนมากก็แสดงว่ากว้างขวางหรือมีชื่อเสียงมาก) และหากเป็นการประกอบพิธีกรรมงานศพแบบล้านนาจะมี “ไม้ศพ” เป็นสัญลักษณ์อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งไม้ศพในปัจจุบันนิยมทำเป็น “ปราสาทศพ” (ปราสาทศพของคนทั่วไปมีราคาตั้งแต่หลักพันถึงหลักหมื่นบาท แต่หากเป็นปราสาทศพรูปนกหัสติลิงค์จะมีราคาสูงถึงหลักแสนบาท (วัดศาลาหม้อ 2553 : ออนไลน์) ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นสัญลักษณ์ย่อยๆ ที่มาประกอบเข้าด้วยกันเป็นชุดของสัญลักษณ์ในพิธีกรรมงานศพนั่นเอง

เหตุที่ความหมายของพิธีกรรมงานศพในฐานะสิ่งแสดงฐานะ หน้าตา ความใจกว้าง ของปัจเจก (เจ้าภาพงานศพ) ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางนั้น เป็นเพราะทั้งสังคมและปัจเจกเองล้วนแต่พิจารณาความหมายของพิธีกรรมงานศพในระดับปัจเจก (individual level) ไม่ได้พิจารณาความหมายของพิธีกรรมงานศพในระดับชุมชน (community level) ดังนั้นจึงต้องรื้อถอน (deconstruct) และสร้างใหม่ (reconstruct) ความหมายของพิธีกรรมงานศพซึ่งเป็นชุดสัญลักษณ์ว่ามีได้เป็นเพียงพื้นที่ส่วนบุคคล (private sphere) ของปัจเจก แต่เป็นพื้นที่สาธารณะ (public sphere) ของชุมชนที่ทุกคนมีส่วนร่วม มิใช่พื้นที่เพื่อแสดงฐานะหน้าตา หรือความใจกว้างของปัจเจก แต่เป็นพื้นที่เพื่อระลึกถึงคุณงามความดีของผู้ตาย เป็นพื้นที่เพื่อ แสดงความเอื้ออาทรและช่วยเหลือกัน และแสดงพลังสามัคคีของชุมชน (ทั้งหมดนี้เป็นการรื้อถอนความหมายโดยการเคลื่อนย้ายจากจุดยืนของปัจเจก

มาให้ความสำคัญกับจุดยืนของชุมชนแทน คล้ายคลึงกับแนวคิดการพัฒนาเครือข่ายกองบุญข้าวของชาวปกากะญอ ซึ่งอริยา เสวตามร์ และคณะ (2547) พบว่าชาวปกากะญอได้นำ “ข้าว” มาเป็นแกนกลางของวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของกลุ่มเพื่อสร้างพื้นที่สาธารณะเพื่อการช่วยเหลือกัน ซึ่งก็คือเครือข่ายกองบุญข้าว โดยเน้นความหมายของการช่วยเหลือกัน การ ดูแลผู้อ่อนแอ และการรวมพลังของชนเผ่า) ในกรณีของชุมชนบ้านดง การรื้อถอนความหมายและการสร้างใหม่ความหมายพิธีกรรมงานศพนั้นเป็นไปได้สำเร็จ เนื่องจากความหมายงานศพในฐานะสัญลักษณ์แสดงฐานะหน้าตาที่ถูกรื้อถอนเป็นความหมายใหม่ที่ก่อตัวขึ้นในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา เมื่อกระแสบริโภคนิยมเริ่มแผ่ขยายมาถึงชุมชน ไม่ใช่ความหมายที่ยังรากฝังลึกในชุมชนมายาวนานตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษ ในขณะที่ความหมายของพิธีกรรมงานศพที่สร้างขึ้นใหม่ ก็มีใช้การสร้างใหม่โดยสิ้นเชิง แต่เป็นการดึงเอาความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพครั้งบรรพบุรุษกลับมาเชิดชูอีกครั้ง

ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นถึงความซับซ้อนและพลวัตของกระบวนการต่อสู้ทางความหมาย ซึ่งเป็นสงครามช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด (war of position) อีกแบบหนึ่ง เพราะความหมายต่าง ๆ ล้วนถูกกำหนดโดยอุดมการณ์ของกลุ่มอำนาจกลุ่มต่างๆ ที่อยู่เบื้องหลัง ในสมัยบรรพบุรุษเมื่อเริ่มตั้งชุมชนบ้านดง ความหมายของพิธีกรรมงานศพที่ถูกกำหนดโดยอุดมการณ์และจิตสำนึกแบบรวมหมู่เป็นความหมายหลัก (dominant meaning) ที่คนในชุมชนยึดถือ เมื่อเวลาผ่านไป อุดมการณ์บริโภคนิยมและจิตสำนึกแบบปัจเจกเริ่มมีบทบาทในชุมชนเพิ่มมากขึ้น ส่งผลให้ความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพในฐานะพื้นที่สาธารณะเพื่อระลึกถึงผู้ตายและระดมความช่วยเหลือถูกความหมายใหม่ของงานศพในฐานะสัญลักษณ์แสดงฐานะหน้าตาเบียดขับขึ้นมาเป็นความหมายหลักแทน แต่ความหมายดั้งเดิมนั้นไม่ได้สูญหายไปโดยสิ้นเชิง เพียงแต่ตกเป็นความหมายรอง ในสำนึกของผู้คน เมื่อมีการยกขึ้นมาเชิดชูขึ้นอีกครั้ง ควบคู่กับการสื่อสารให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นจากความหมายหลัก จึงส่งผลให้ความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมงานศพได้กลับมาเป็นความหมายหลักในสำนึกของคนในชุมชนอีกครั้งหนึ่ง

เมื่อมีการรื้อถอนและสร้างใหม่ความหมายของพิธีกรรมงานศพดังกล่าวข้างต้นแล้ว หากเหล่าจะสามารถยังคงอยู่ในพื้นที่พิธีกรรมนี้ได้ ก็ต้องมีความหมายที่กลมกลืนสอดคล้อง (harmonious) หรือไปในทิศทางเดียวกันนี้ด้วย ดังนั้น ในระยะที่ 2 ของการศึกษา เหล่าจึงไม่สามารถอยู่ในพิธีกรรมงานศพได้อีกต่อไป เพราะเหล่าถูกให้ความหมายใหม่ (reconstructed) ว่าเป็นสิ่งที่สร้างภาระค่าใช้จ่ายให้กับเจ้าภาพ (แบกในงานดืมเหล้าก็เท่ากับไม่เอื้ออาทร ไม่เห็นใจเจ้าภาพ) และเหล่ายังทำลายความเข้มแข็งของชุมชนด้วย (คนในชุมชนเมษาตติและทะเลาะวิวาทกันก็เท่ากับชุมชนขาดความสามัคคี คนในชุมชนมีหนี้สินมากก็ส่งผลให้ชุมชนอ่อนแอ) และ ถึงแม้ว่าในระยะที่ 3 ของการศึกษาจะพบว่า “เหล่า” ได้กลับเข้าสู่พื้นที่พิธีกรรมอีกครั้ง แต่ก็มีใช้ในฐานะ “เครื่องดืมเพื่อตอบแทนผู้ร่วมงาน” แต่ได้กลายเป็น “เครื่องเช่นไหว้ในพิธีกรรม” ในฐานะองค์ประกอบหนึ่งของขันส่ำตัด ในกรณีที่มีการทำโลงศพและปราสาทศพ ดังนั้น ความหมายใหม่ของเหล่าในฐานะสิ่งของ

ประกอบพิธีกรรมก็ยังคงมีความหมายสอดคล้องกลมกลืนกับความหมายของพิธีกรรมงานศพที่ชุมชนสร้างขึ้นใหม่โดยย้อนกลับไปเชิดชูความหมายงานศพของชาวบ้านแบบดั้งเดิมให้กลับมาเป็นความหมายหลัก ซึ่งเป็นทั้งสื่อเพื่อระดมคนให้เข้ามาช่วยเหลือเกื้อกูลครอบครัวผู้ตายและเป็นพื้นที่สาธารณะเพื่อทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง ทำให้เหล่าในชั้นส่วตัดจึงเป็นสิ่งที่ชุมชนสามารถยอมรับได้

นอกเหนือจากเหล่านี้แล้ว เมื่อความหมายของชุดสัญลักษณ์ทั้งชุดเปลี่ยน ก็ส่งผลให้ ความหมายสัญลักษณ์อื่นๆ ในพิธีกรรมงานศพ ของชุมชนบ้านดงเปลี่ยนไปด้วย โดยมีการให้ความหมายใหม่ที่สอดคล้องกับชุดสัญลักษณ์พิธีกรรมงานศพ ไม่ว่าจะเป็นโรงศพหรือปราสาทศพ (ไม่จำเป็นต้องซื้อหาแต่สามารถทำเองได้ เพราะโรงศพและปราสาทศพเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความ อื้ออาทรและเป็นหนึ่งเดียวกันของชุมชน) อาหารและเครื่องดื่ม (ไม่จำเป็นต้องมีแกงฮังเลหรือเลี้ยงน้ำอวดลม จะเลี้ยงอาหารจานเดียวกับน้ำเปล่าก็ได้ ให้ พิจารณาจากสถานภาพทางเศรษฐกิจของเจ้าภาพเป็นหลัก เพราะพิธีกรรมงานศพเป็นงานเพื่อช่วยแบ่งเบาไม่ใช่สร้างภาระให้เจ้าภาพ) ดอกไม้ประดับโรงศพ (ดอกไม้แห้งดีกว่าดอกไม้สด เพราะคงทน ไม่สิ้นเปลือง) เป็นต้น

4. มนุษย์สามารถสร้างความหมายใหม่ให้วัตถุได้ไม่สิ้นสุด แต่ความหมายดังกล่าวอาจเป็นความหมายที่ “เก่าในวันวาน แต่ใหม่ในวันนี้” ก็ได้

ดังที่เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ได้เสนอไว้ว่า ระบบการสร้างความหมายไม่สามารถดำรงอยู่ลอยๆ โดยปราศจากเงื่อนไขทางวัตถุและมนุษย์ผู้สร้างสรรค์ผลงานมารองรับการผลิตได้ ยิ่งไปกว่านั้น การดำรงอยู่ในเชิงวัตถุของระบบการสร้างความหมายนี้เองที่เปิดช่องให้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคมมีอิทธิพลต่อกระบวนการสร้าง ชำรงรักษา หรือเปลี่ยนแปลงความหมาย อารมณ์ ความรู้สึก ในระบบการสร้างความหมายได้

จากข้อมูลพบว่า “เหล่า” ในการศึกษาครั้งนี้เป็นรูปสัญลักษณ์ที่ล่องลอย (floating signifier) ที่สามารถใช้กับสิ่งที่หมายถึง (signified) ได้หลายอย่าง นับตั้งแต่เป็นเครื่องดื่มเพื่อผ่อนคลาย สิ่งตอบแทนเพื่อขอบคุณ สัญลักษณ์ของความมีฐานะหรือความมีน้ำใจ ไปจนถึงสิ่งฟุ่มเฟือยที่เป็นภาระของเจ้าภาพงานศพ (เช่นเดียวกับความหลากหลายของความหมายรอยสักในงานวิจัยของสุขสันต์ กมลสันติโรจน์ (2548) ที่อาจเป็นได้ตั้งแต่เครื่องรางของขลัง สิ่งแสดง อัตลักษณ์เฉพาะตัว หรือแม้แต่สิ่งที่ระลึกในความสัมพันธ์ใกล้ชิด) แต่มนุษย์มีศักยภาพที่จะเลือกสรรและสร้างความหมายใหม่ๆ ให้กับเหล่าได้ โดยการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขของกิจกรรมที่เหล่าเข้าไปเกี่ยวข้อง ก็ส่งผลให้เหล่าซึ่งเป็นวัตถุชิ้นเดิมเกิดความหมายใหม่ๆ ได้ไม่สิ้นสุด

การสร้างความหมายใหม่ๆ ให้วัตถุชิ้นเดิมในบริบทที่แตกต่างกันไปในั้น นับเป็นประเพณีแห่งการเลือกสรรอย่างหนึ่ง ซึ่งนอกจากการเลือกสรรความหมายยังมีการเลือกสรรด้วยว่าใน “กาละ” (time) และ “เทศะ” (space) แบบใด ที่ความหมายแต่ละแบบจะได้เผยตัวออกมา กร ณีของชุมชนบ้านดง ผู้มีอำนาจ ในการเปลี่ยนแปลงไม่อนุญาตให้ “เหล่า” ในฐานะ “เครื่องดื่มเพื่อตอบแทนหรือ

เชื่อมโยงผู้คน” ปรากฏในพิธีกรรมงานศพ แต่อนุญาตให้ปรากฏในพิธีแต่งงานหรือขึ้นบ้านใหม่ได้ รวมถึงอนุญาตให้ “เหล้า” ในฐานะ “เครื่องเซ่นไหว้” ปรากฏในพิธีกรรมงานศพได้เช่นเดียวกัน

นอกจากการเลือกสรรให้เหล้ามีสัญลักษณ์ในงานศพแล้ว ก็ยังมีการเลือกสรร ความหมายของพิธีกรรมงานศพด้วย ก่อนหน้านี้ชุมชนเคยยอมรับความหมาย หลักของงานศพในฐานะพื้นที่เพื่อแสดงฐานะหน้าตาของปัจเจก แต่เมื่อดำเนินโครงการงานศพดเหล้า ชุมชนก็เลือกที่จะเปลี่ยนแปลงความหมายหลักดังกล่าวใหม่ ให้พิธีกรรมงานศพเป็นพื้นที่ของชุมชนเพื่อแสดงความอาทรช่วยเหลือกัน โดยมุ่งเป้าหมายไปที่การทำบุญอุทิศให้ผู้เสียชีวิตซึ่งเป็นคนของชุมชน จะเห็นได้ว่าความหมายหลักอันใหม่นี้ แท้ที่จริงแล้วก็คือการ รื้อฟื้นความหมายพิธีกรรมงานศพของชาวบ้านดั้งเดิมที่ภายหลังตกเป็นความหมายรองกลับมาจัดชุดใหม่ นั่นเอง จึงอาจกล่าวได้ว่าในระบบสร้างความหมายนั้น มนุษย์สามารถสร้างความหมายใหม่ๆ ให้กับวัตถุได้ไม่สิ้นสุด โดย **ศักยภาพในการเลือกสรรความหมายเกี่ยวพันกับต้นทุนคลังความรู้ที่มีอยู่** ความหมายใหม่จึงเป็นเรื่องของการมองปัจจุบันโดยเชื่อมโยงกับทั้งอดีตที่เคยสัมผัสและอนาคตที่คาดการณ์ได้ ความหมายใหม่ในวันนี้จึงอาจเป็นความหมายเก่าในวันวานที่ถูกนำกลับมาปรับอีกครั้ง เพราะความหมายดังกล่าวได้รับการพิจารณาแล้วว่าสามารถตอบสนองต่อสถานการณ์และผลประโยชน์ในปัจจุบันได้อย่างลงตัว

5. ยังมีอำนาจซึ่งได้เปรียบในกระบวนการต่อสู้เพื่อปรับเปลี่ยนความหมายทางวัฒนธรรม

การปรับเปลี่ยนความหมายของเหล้าที่เกิดขึ้นระหว่างกระบวนการผลิตและผลิตซ้ำพิธีกรรมงานศพในฐานะกิจกรรมทางวัฒนธรรมนั้น เกี่ยวพันกับอำนาจของผู้ที่เกี่ยวข้อง เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ อธิบายว่าการผลิตความหมายใหม่ หรือการตีความความหมายเดิมเสียใหม่ ไม่ว่าจะด้วยวัตถุประสงค์ก็ตามย่อมทำให้เกิดความขัดแย้งกับกลุ่มทางสังคมที่ยึดครองการตีความหรือการอธิบายแบบเดิม แต่ในกรณีนี้ เราสามารถพิจารณากลุ่มแกนนำของชุมชนบ้านดงซึ่งมีบทบาทโดยตรงในการ ปรับเปลี่ยนความหมายในฐานะกลุ่มผู้มีอำนาจในชุมชนได้ เพราะองค์ประกอบของคณะทำงานทั้ง 14 คนนั้น มีทั้งผู้ที่มีอำนาจอย่างเป็นทางการ ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. (ผู้มีพระเดช) และผู้มีอำนาจอย่างไม่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้อาวุโสที่ชุมชนเชื่อถือและยกย่อง (ผู้มีพระคุณ) หัวหน้าหมวดบ้าน และประธานกลุ่มแม่บ้าน เมื่อคนเหล่านี้สามารถรวมตัวกันได้ อำนาจ ต่อรองในการเลือกปรับเปลี่ยนวิถีปฏิบัติทางวัฒนธรรมบางประการก็มีสูง ถึงแม้ว่าการปรับเปลี่ยนโดยดึงเหล้าออกไปจากพื้นที่พิธีกรรมนั้นจะเป็นความขัดแย้งกับกลุ่มผู้เสียประโยชน์ ซึ่งประกอบด้วย กลุ่มแรกคือผู้ที่ชอบดื่มเหล้า (เพราะไม่สามารถหาเหล้าดื่มฟรีในงานศพได้อีกต่อไป) ส่วนกลุ่มที่สองคือเจ้าของร้านค้าที่ขายเหล้าในชุมชน (เพราะรายได้จะลดลงบางส่วน) เมื่อนำมาเปรียบกันแล้ว เห็นได้ว่าอำนาจต่อรองเป็นของคณะทำงานโครงการงานศพดเหล้าซึ่งเป็นผู้มีอำนาจในชุมชนอย่างเห็นได้ชัด และเมื่อมีการยกเหตุผลว่าผลประโยชน์สูงสุดของการดำเนินโครงการจะเกิดขึ้นทั้งในระดับปัจเจก (เจ้าภาพงานศพ) และระดับชุมชน ก็ยังทำให้อำนาจต่อรองของกลุ่มผู้เสียประโยชน์ลดน้อยลงไปอีก จึงสรุปได้ว่า

การตีความหมายใหม่ในกระบวนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมนั้น หากผู้ต้องการปรับเปลี่ยนความหมายเป็นผู้ที่มีอำนาจมากกว่าผู้ที่ยึดถือความหมายแบบเดิม ผนวกกับการยกอ้างเหตุผลที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ของคนหมู่มาก ก็มีแนวโน้มสูงว่าผู้ที่มีอำนาจมากกว่าจะสามารถต่อสู้ทางความคิดและยึดกุมอำนาจในการตีความหรือสร้างความหมายใหม่ที่ตนต้องการได้ในที่สุด

6. การดำรงอยู่ของชุมชนต้องอาศัยการดำรงอยู่ของอำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่ชุมชนเป็นผู้ผลิตและสืบทอด

ปรากฏการณ์ความเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิดขึ้นที่ชุมชนบ้านดงภายหลังการทำโครงการงานศพจนเหล่าได้พิสูจน์ให้เห็นว่าการดำรงอยู่ของชุมชนนั้น ต้องอาศัยการดำรงอยู่ของอำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่ชุมชนเป็นผู้ผลิตและสืบทอด สัญลักษณ์ที่มีการใส่ความหมายและรหัสจากภายนอกซึ่งชุมชนรับมาใช้ในปฏิบัติการต่างๆ ทางสังคมนั้น มีบ่อยครั้งที่ไม่สอดคล้องกับเงื่อนไขและสภาพความเป็นจริงของชุมชนเอง ดังนั้น การอยู่ภายใต้อำนาจของสัญลักษณ์ดังกล่าวย่อมส่งผลเป็นปัญหาและความทุกข์ ดังที่ชาวบ้านดงเคยประสบมาแล้ว เพราะแม้แต่กรณีของเหล่า ซึ่งอาจเป็นเพียงองค์ประกอบเล็กๆ (micro) แต่เมื่อเหล่าเป็นสัญลักษณ์ เหล่าก็มีความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่เกิดจากการประกอบสร้างความหมายที่หลากหลาย สัญลักษณ์ที่ถูกใส่ความหมายจากภายนอกในฐานะเครื่องค้ำเพื่อแสดงฐานะหน้าตา นั้นมีอำนาจเชิงสัญลักษณ์มากพอที่จะทำให้คนยากคนจนต้องดิ้นรนกู้หนี้ยืมสินเพื่อหาเหล่ามาเลี้ยงรับรองแขกเมื่อตนเป็นเจ้าภาพงานศพ แต่เมื่อชุมชนพากันทบทวนและร่วมกันรื้อถอนความหมายดังกล่าวออกไปและสร้างความหมายใหม่ให้กับเหล่าในฐานะสิ่งสร้างภาระให้เจ้าภาพงานศพ สิ่งที่น่าอัศจรรย์เมื่อปรากฏในงานศพ อำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่แฝงมากับความหมายใหม่ที่ชุมชนผลิตขึ้นส่งผลให้แขกที่มาร่วมงานไม่เรียกร้องให้เจ้าภาพเลี้ยงเหล่าอีกต่อไป เหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ที่มองไม่เห็น จำต้องไม่ได้ แต่กลับส่งผลกระทบ ที่เป็นรูปธรรมต่อการดำเนินชีวิตและการดำรงอยู่ของชุมชนและโครงสร้างสังคมในระดับมหภาค (macro)

อย่างไรก็ดี เพราะกระบวนการต่อสู้ทางความหมายนั้นไม่เคยหยุดนิ่ง ดังนั้นความสำเร็จในการรื้อถอนมายาคติของเหล่าในงานศพของชุมชนบ้านดงและชุมชนอื่นๆ จึงเป็นความสำเร็จซึ่งอยู่ในภาวะที่พร้อมจะแปรเปลี่ยน เช่นเดียวกับกับความหมายของเหล่า ความหมายที่ถูกรื้อถอนออกไปก็อาจถูกสร้างใหม่และหวนกลับมาได้อีกครั้ง ด้วยเหตุนี้ ชุมชนจึงต้องมีกระบวนการธำรงรักษาและสืบทอดความหมายสัญลักษณ์ที่พึงประสงค์เอาไว้ ดังเช่นการที่ชุมชนบ้านดงได้รื้อฟื้นกิจกรรมการทำโรงศพและปราสาทศพและการส่งเสริมให้เลี้ยงอาหารพื้นบ้านที่มีเครื่องปรุงหลักเป็นผักหรือการเลี้ยงอาหารจานเดียวในพิธีกรรมงานศพ การทำกิจกรรมร่วมกันในพื้นที่สาธารณะเป็นช่องทางหลักที่ทำให้ความหมายสัญลักษณ์ที่ชุมชนผลิตได้เข้าสู่ภาคปฏิบัติการในวิถีชีวิตอยู่เนืองๆ วงจรความสัมพันธ์ระหว่างคน วัตถุ และกิจกรรมในพื้นที่สาธารณะของชุมชนจะนำไปสู่การผลิตซ้ำและสืบทอด

ความหมายสัญลักษณ์ของชุมชนให้คงเป็นความหมายหลัก (dominant meaning) และยังคงอำนาจเชิงสัญลักษณ์เอาไว้ได้

7. โครงข่ายการสื่อสารของชุมชนที่เข้มแข็ง: ต้นทุนหน้าตักของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ

โครงข่ายการสื่อสารของชุมชนบ้านดง เป็นการ ผสมผสานกันระหว่างการสื่อสารพื้นถิ่น (indigenous communication) ซึ่งหมายถึงการสื่อสารรูปแบบต่างๆ ที่ชุมชนมีมาช้านาน ไม่ว่าจะเป็น การสนทนาพูดคุย ประเพณีพิธีกรรม หรือแม้แต่วัฒนธรรมอื่นๆ ที่ปรากฏในการดำรงชีพ และการสื่อสารสมัยใหม่ (modern communication) ได้อย่างลงตัว การสื่อสารพื้นถิ่นนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาชุมชน เพราะการสื่อสารพื้นถิ่นเป็นการตกผลึกขององค์ความรู้ชุมชนจากรุ่นสู่รุ่น ในขณะที่เดียวกันปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นที่ชุมชนบ้านดงก็แสดงให้เห็นว่าการสื่อสารพื้นถิ่นของชุมชนไม่ได้หยุดนิ่ง แต่ชุมชนมีการประ ยุคต์และปรับเปลี่ยนรูปแบบการสื่อสารพื้นถิ่นที่มีอยู่ให้ตอบสนองต่อวัตถุประสงค์การสื่อสารได้เป็นอย่างดี เช่น ใช้การประชุมหมวดบ้านเพื่อหยั่งเสียงสมาชิก ใช้พื้นที่งานบุญประเพณีเพื่อสื่อสารสร้างความเข้าใจในตัวโครงการงานศพงดเหล่า

สิ่งที่เกิดขึ้นสอดคล้องกับแนวคิดของฮามิด โมว์ลานา (Mowlana, 2001: 183) ที่ระบุว่า การสื่อสารพื้นถิ่นนั้นมีพร้อมทั้งความมีชีวิตชีวาและคุณสมบัติ ประโยชน์ ผู้ใช้เองก็ต้องปรับตัวให้ทันกับความเปลี่ยนแปลง โดยต้องทั้งรู้จักสังเกตและปรับประยุกต์ รู้จักเลือกรื้อสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ออกไป แล้วเพิ่มเติมสิ่งใหม่ๆ ที่มีคุณค่าให้กับการสื่อสารพื้นถิ่นด้วย ซึ่งก็พบว่าชุมชนบ้านดงได้ปรับประยุกต์ การสื่อสารพื้นถิ่นโดยนำรูปแบบการสื่อสารแบบใหม่ๆ เข้ามาเชื่อมโยงจนทำให้โครงข่ายการสื่อสารเกิดการขยายตัวไปพร้อมกับที่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เช่น การที่ชุมชนมีการทำเวทีประชาคม หมู่บ้านในครั้งแรกเรื่องการเปลี่ยนวิธีเลือกหัวหน้าหมวดบ้านในราว พ.ศ.2544 หลังจากนั้นก็ได้้นำ การทำประชาคมมาแก้ปัญหาอีกครั้งในการตัดสินใจดำเนิน โครงการงานศพงดเหล่า ซึ่งการทำเวทีประชาคมในแต่ละครั้งย่อมมีการเชื่อมโยงกับรูปแบบการสื่อสารอื่นๆ อาทิ ก่อนทำเวทีต้องมีการ ประชาสัมพันธ์เชิญชวนให้คน ไปเข้าร่วมผ่านหอกระจายข่าวและการพูดคุยในชีวิตประจำวัน หลัง ทำเวทีก็ยังมี การนำประเด็นที่เกิดขึ้นในเวทีไปพูดคุยบอกเล่าแบบปากต่อปาก รวมถึงผลสืบเนื่องจากการทำเวทีหรือปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นก็ต้องนำไปถกเถียงแลกเปลี่ยนในที่ประชุมหมวดบ้านและที่ประชุมหมู่บ้านในภายหลัง ทุกครั้งที่มีการสื่อสารเกิดขึ้น รูปแบบการสื่อสารทั้งหมดที่มีอยู่จะถูก นำมาปฏิบัติกรร่วมกัน ทำให้โครงข่ายการสื่อสารทั้งหมดของชุมชนเองได้ทำงานอย่างต่อเนื่อง พร้อมๆ กับได้รับการปรับปรุงอยู่เสมอ ทำให้มีความเข้มแข็ง ส่งผลให้โครงข่ายการสื่อสารของชุมชน บ้านดงกลายเป็นต้นทุนหน้าตักที่สำคัญของกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อปรับเปลี่ยน ความหมายในพิธีกรรมงานศพ โดยดำเนินโครงการเพื่อถอดเหล่าออกจากพื้นที่พิธีกรรม อีกทั้งยังเป็นตัวแปรหลักที่ชุมชนอื่นๆ ซึ่งต้องการปรับเปลี่ยนความ หมายในพิธีกรรมต้องนำไปพิจารณาว่า

ชุมชนของตนมีต้นทุนด้านโครงข่ายการสื่อสารของชุมชนเป็นเช่นไร มีความเข้มแข็งมากน้อยเพียงใด

8. การพูดคุยในชีวิตประจำวันและสื่อประเพณีพิธีกรรมเป็นกลไกสำคัญของกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมในชุมชนท้องถิ่น

ข้อค้นพบจากการศึกษาครั้งนี้ชี้ชัดว่าการพูดคุยในชีวิตประจำวันของคนในชุมชนนั้นมีอิทธิพลอย่างยิ่งในการเสริมสร้างโครงข่ายการสื่อสารภายในชุมชนให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น และเป็นกระจุกตะกอนความสัมพันธ์และความใกล้ชิดผูกพันของคนในชุมชนได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างที่ชัดเจนคือสภาพความเป็นไปตามหมู่บ้านจัดสรรหรือคอนโดมิเนียมในเมืองส่วนมากที่มีผู้พักอาศัยใกล้ชิดติดกันแต่ไม่เคยมีการสนทนาปฏิสัมพันธ์ต่อกัน จึงมีลักษณะเป็นเพียงแหล่งชุมนุมของผู้พักอาศัย แต่ไม่ได้เป็น “ชุมชน” แต่อย่างใด ในขณะที่การพูดคุยสื่อสารในชีวิตประจำวันของชาวบ้านในชุมชนบ้านดงมีความสม่ำเสมอ ทำให้เกิดวงจรการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นในด้านต่างๆ ทั้งถึงทั้งหมู่บ้าน การรับรู้เรื่องราวความเป็นไปของสมาชิกแต่ละคนในชุมชน ทำให้เกิดความเข้าใจ เห็นอกเห็นใจ และชุมชนก็พร้อมที่จะระดมสรรพกำลังเข้าช่วยเหลือในยามจำเป็น

ขนาดของวงสนทนาที่เป็นประเด็นที่น่าสนใจ เนื่องจากการพูดคุยในชีวิตประจำวันโดยมากมักเป็นการสื่อสารกลุ่มเล็ก (2-5 คน) การเริ่มต้นสื่อสารเพื่อปรับแปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพก็เริ่มต้นในวงสนทนาเล็กๆ เหล่านี้ ซึ่งนับว่าเป็นกลยุทธ์การสื่อสารที่ดีมาก เพราะการสนทนาดังกล่าวทำให้ผู้ส่งสารควบคุม (control) เนื้อหาและประเด็นได้ดี ทั้งนี้ เนื้อหาสารในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดงเหล่าในชุมชนต้นแบบก็มีเนื้อหา 2 ส่วนประกอบเข้าด้วยกัน คือเนื้อหาเกี่ยวกับชุมชนและเนื้อหาเกี่ยวกับโลกภายนอก (การทำวิจัย/หน่วยงานสนับสนุนจากภายนอก) เนื้อหาเกี่ยวกับโลกภายนอกนั้นเป็นเนื้อหาที่ในขณะที่นั้นผู้ส่งสารยังไม่มีความรู้ที่ลึกซึ้ง การนำเสนอสารในกลุ่มเล็กที่มีความถี่สูง จะช่วยให้ผู้ส่งสารได้พัฒนาทักษะ รู้ว่าประเด็นใดที่คนมักไม่เข้าใจ และสามารถหาข้อมูลมาตอบคำถามเพิ่มเติมได้ในภายหลัง เมื่อถึงเวลาที่ต้องนำเสนอสารในที่ประชุมกลุ่มใหญ่ก็มีทั้งความรู้ในประเด็น รวมถึงทักษะและความเชื่อมั่นในการสื่อสารด้วย ในขณะที่เดียวกันการพูดคุยในชีวิตประจำวันก็เป็นเวทีเล็กๆ ที่เปิดให้คนในชุมชนสามารถผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนมาเข้าร่วมได้เรื่อยๆ ทำให้เกิดผู้ส่งสารและผู้รับสารหน้าใหม่เพิ่มเติมขึ้นตลอดเวลา

ความหลากหลายของสื่อประเพณีพิธีกรรมในชุมชนก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่สนับสนุนกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ชุมชนบ้านดงมีทั้งประเพณีพิธีกรรมตามวัฏจักรชีวิตและการประกอบอาชีพ (งานแต่งงาน งานบวช งานศพ งานขึ้นบ้านใหม่ ประเพณีตานคอกข้าวเปลือก ข้าวสาร) ตามความเชื่อพื้นบ้าน (พิธีกรรมการไหว้เจ้าพ่อ ประเพณีไหว้ผีปู่ย่า ประเพณีสงกรานต์) และความเชื่อทางศาสนา (ประเพณีตามวันสำคัญทางศาสนาต่างๆ) ซึ่งจะเห็นได้ว่าตลอดทั้งปีชุมชนแห่งนี้จะมีประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งมีฐานะเป็นทั้งสื่อเชื่อมโยงผู้คนให้มาปฏิสัมพันธ์ และ

เป็นพื้นที่สำหรับการพบปะสังสรรค์ทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อผลิตซ้ำอัตลักษณ์และวิถีชุมชน ซึ่งก็ไม่ได้แตกต่างไปจากบทบาทของประเพณีผีปู่ย่า ต. วอแก้ว อ. ห้างฉัตร จ. ลำปางในงานวิจัยของนิติธร ทองธีรกุล (2550) และพิธีกรรมแซงชะนามของชาวไทลื้อ อ. โพนสวรรค์ จ. นครพนม ในงานวิจัยของฉันทมน บัวพรหม (2550) แต่อย่างไร

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การพูดคุยในชีวิตประจำวันและสื่อประเพณีพิธีกรรมนั้น นับเป็นช่องทางสำคัญยิ่งในกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เพราะเป็นการสื่อสารพื้นถิ่นที่ปรากฏมาช้านานในชุมชน มีความถี่สูงและสม่ำเสมอ และเป็นพื้นที่เปิดสำหรับคนทุกคนในชุมชนให้มีส่วนร่วมได้ และเมื่อได้มีส่วนร่วมก็แสดงว่าจะต้องมีบทบาทหน้าที่บางอย่างในกระบวนการสื่อสารนั้นๆ อันนำมาซึ่งความรู้สึกที่รับผิดชอบและเป็นเจ้าของ ซึ่งถือเป็นความรู้สึกที่สะท้อนการมีส่วนร่วมได้อย่างแท้จริง

9. การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อขับเคลื่อนภารกิจสำคัญต้องตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจที่มีองค์ประกอบหลากหลาย

การตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจเป็นช่องทางแรกที่เปิดโอกาสให้เกิดการมีส่วนร่วมของคนทุกกลุ่ม โดยการกระจายอำนาจไปสู่คนกลุ่มอื่นๆ (นอกเหนือจากกลุ่มผู้นำชุมชน) ให้เข้ามามีส่วนร่วม การกระทำดังกล่าวช่วยปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจของชุมชนให้อยู่ในภาวะสมดุล ทำให้คนในชุมชนได้เปลี่ยนบทบาท (role shifting) จาก “ผู้รับสาร” มาเป็น “ผู้ส่งสาร” ซึ่งมีอำนาจเพิ่มขึ้น และยังส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เป็นกลุ่ม (group learning) และการแบ่งหน้าที่และความรับผิดชอบ (task sharing) ทำให้เกิดความรู้สึกมีส่วนร่วม เนื่องจากการมี ภาระหน้าที่และความรับผิดชอบนั้น กระตุ้นให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของตามมาด้วย ในขณะเดียวกัน การสร้างคณะทำงานก็เป็นหนทางหนึ่งที่ทำให้เกิดการบูรณาการความรู้และทักษะจากบุคลากรทุกฝ่ายในชุมชนมาใช้ในตัวโครงการได้ ทั้งนี้ “สาร” หรือประเด็นที่เกิดขึ้นจะได้รับการพัฒนาผ่านกระบวนการสื่อสารเสวนาของคณะทำงานนั่นเอง

กรณีชุมชนบ้านดง มีการ ตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจซึ่งมีสัดส่วนของคณะทำงานที่ประกอบไปด้วย ผู้นำในชุมชน ผู้นำตามธรรมชาติ ผู้มีจิตอาสาในชุมชน และผู้มีบทบาทประสานงานในชุมชนมาทำงานร่วมกัน ซึ่งครอบคลุมกลุ่มคนที่หลากหลายในชุมชน ส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วม ตั้งแต่ระดับการวางแผนการทำงาน ทั้งนี้ คนอื่นๆ ในชุมชนก็ได้มีส่วนร่วม ในการแสดงความคิดเห็น ตัดสินใจ ลงมือกระทำ และประเมินผล จึงถือว่ากระบวนการมีส่วนร่วมโดยเนื้อหาได้เกิดขึ้นอย่างครบวงจร เช่นเดียวกับงานวิจัยของโสจิวัฒน์ บุญประดิษฐ์ (2543) ที่พบว่าในการรวมตัวกันเพื่อคัดค้านการก่อสร้างถนนรวมและการกระจายจราจรของชาวชุมชนบ้านครัว กรุงเทพฯ นั้น ชาวชุมชนบ้านครั้วก็มีการแต่งตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจซึ่งมีความหลากหลายและศักยภาพเฉพาะตัวที่

แตกต่างกันออกไปเข้าเป็นคณะทำงานเพื่อร่วมกันเคลื่อนไหว โดยมีการแบ่งบทบาทในการทำงานที่ชัดเจน

10. อิทธิพลของ “ข้อมูลเชิงประจักษ์” ไม่ได้มีเฉพาะความชัดเจนด้านข้อมูล แต่เกี่ยวข้องกับ “วาทกรรม” ที่แนบมากับข้อมูลเหล่านั้นด้วย

ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่โดดเด่นในการศึกษาครั้งนี้คือข้อมูลว่าด้วยค่าใช้จ่ายในการประกอบพิธีกรรม เป็นข้อมูลตัวเลขต่างๆ ที่แต่เดิมชาวบ้านไม่ได้ให้ความสำคัญ แต่เมื่อนำมาเสนอผ่าน การเปรียบเทียบ (ระหว่างงานศพที่เลี้ยงเหล้าและงานศพที่ไม่เลี้ยงเหล้า) ก็ทำให้ตัวเลขเหล่านั้นมีความหมายสำคัญขึ้นมาในฐานะ “ข้อเท็จจริง” ที่ไม่มีใครปฏิเสธได้ เพราะความชัดเจนของข้อมูลดังกล่าว

อย่างไรก็ดี เมื่อเวลาผ่านไป ข้อมูลเชิงประจักษ์ก็สามารถถูกกลบเลือนไปตามกาลเวลาได้ แต่ถ้าหากตัวเลขเหล่านี้ถูกนำมาเชื่อมโยงกับบริบทที่แวดล้อมผู้ตายและครอบครัว แล้วประกอบสร้างวาทกรรมบางประการขึ้น เช่น “ถึงแม้ นาย ก. จะเสียชีวิตด้วยเหล้า แต่อย่างน้อย งานศพของนาย ก. (ซึ่งไม่มีเหล้า) ก็มีเงินเหลือทำบุญถวายวัด” หรือ “ถึงแม้ครอบครัว นาย ข. จะยากจน แต่จากการจัดงานศพโดยไม่เลี้ยงเหล้า ทำให้ลูกหลานมีเงินเหลือไว้เรียนต่อจนจบ” วาทกรรมเหล่านี้มีอายุยืนยาวเนื่องจากมันไม่ได้ระบุเพียงข้อมูลแห่งๆ แต่บอกเล่าถึงเรื่องราวที่มีสีสันในชีวิตของผู้คนด้วย และคนในชุมชนต่างจดจำวาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้นได้อย่างแม่นยำ ในขณะที่หลงลืมจำนวนตัวเลขเงินคงเหลือที่แน่นอนไปหมดแล้ว

11. กระบวนการวิจัย: เครื่องมือเพื่อการค้นพบ ‘ศักยภาพที่จะแปรเปลี่ยนคลี่คลายไปในอนาคต’ (becoming) ของชุมชน

ปรัชญาวิภาษวิธี (dialectic) อธิบายทวิลักษณ์ของมนุษย์ว่า มนุษย์นั้นเป็นสิ่งมีชีวิตที่พิเศษในแง่ที่มีทั้ง ‘ปัจจุบันที่เห็นและเป็นอยู่’ (being) และ ‘ศักยภาพที่จะแปรเปลี่ยนคลี่คลายไปในอนาคต’ (becoming) ซึ่งศักยภาพในการแปรเปลี่ยนคลี่คลายไปสู่สิ่งที่ดีกว่านั้นจะต้องผ่านกระบวนการลงมือกระทำอย่างมีสำนึก (critical thinking) หรือผ่านการคิดเชิงวิพากษ์ (กาญจนา และสมสุข, 2551: บทนำ)

กระบวนการสื่อสารที่แกนนำชุมชนใช้ในการปรับเปลี่ยนความหมายของเหล้าและพิธีกรรมงานศพนั้นเป็นกระบวนการวิจัยที่ประกอบไปด้วยทั้งการคิดเชิงวิพากษ์และการกระทำอย่างมีสำนึก มีจุดเริ่มต้นจากการตั้งคำถามถึงสาเหตุที่ทำให้คนในชุมชนมีปัญหาหนี้สิน มีการตั้งสมมุติฐานว่าสาเหตุของปัญหาน่าจะเกิดจากพฤติกรรมฟุ่มเฟือยและหนึ่งในพฤติกรรมฟุ่มเฟือยเหล่านั้นก็คือการเลี้ยงเหล้าในพิธีกรรมงานศพ จึงนำไปสู่การนำเสนอแนวคิดต่อชุมชนให้ร่วมกันพิจารณาว่าควรทดลองงดเหล้าในพิธีกรรมงานศพหรือไม่เพื่อช่วยลดปัญหาหนี้สินในชุมชนเมื่อเกิดข้อตกลงร่วมกันก็ทำให้เกิดการร่วมมือกันภายในชุมชนวางแผนและทดลองปฏิบัติตามแผนที่วางไว้ แล้วนำผลลัพธ์ที่ได้มาประเมินผล วิเคราะห์และสังเคราะห์จนเกิดข้อสรุปว่าสิ่งที่ได้ทดลองทำนั้นเป็นสิ่งที่เหมาะสม

กับสภาพความเป็นจริงของชุมชน ช่วยแก้ไขปัญหาทิ้งในระดับปัจเจก คราวเรือน และชุมชนได้ ในคราวเดียว การงดเหล้าในพิธีกรรมงานศพจึงเปลี่ยนสถานภาพจากกิจกรรม “ทดลองปฏิบัติ” กลายมาเป็น “วิถีปฏิบัติ” ของชุมชนในที่สุด

ทั้งหมดนี้ จะเห็นว่ากระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่คนในชุมชนเรียนรู้และลงมือกระทำด้วยตนเองนั้น เป็นกลไกที่มีคุณูปการต่อการแก้ไขปัญหที่ชุมชนเผชิญหน้าอยู่ในขั้นตอนของการวิจัย ชุมชนต้องเริ่มต้นจากการสำรวจตนเองในแง่มุมต่างๆ อย่างตรงไปตรงมา ทั้งต้นทุนที่ดี (บุคลากร ทรัพยากรทางธรรมชาติและทรัพยากรทางวัฒนธรรม เครือข่ายความสัมพันธ์ของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน) และปัญหาที่มี (หนี้สิน ความขัดแย้ง ความอึดคัตในด้านต่างๆ) การสำรวจบริบทชุมชนดังกล่าวจะทำให้เกิดการรู้จักตนเองตามจริง สามารถประเมินศักยภาพของชุมชนได้สอดคล้องกับความเป็นจริง จนทำให้เกิดความเชื่อมั่นในการปฏิบัติการที่จะตามมาเพื่อแก้ไขและหาทางออกจากปัญหาได้ด้วยกำลังของชุมชนเอง

ในกระบวนการดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่า กระบวนการ (process) ที่เกิดขึ้นระหว่างการทำกิจกรรม มีความหมายมากกว่าผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น (output) เสียด้วยซ้ำ ทั้งนี้ก็เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นในระหว่างการทำกระบวนการนั้นคือขั้นตอนของการเรียนรู้จากการลงมือทำ (learning by doing) ซึ่งส่งผลให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการได้พัฒนาตนเอง (self empowerment) ทั้งในด้านทักษะการคิด (วิเคราะห์ สังเคราะห์ และวิพากษ์) การทำงานร่วมกันเป็นทีม เสริมสร้างสมรรถนะด้านการสื่อสาร (communication competency) ทั้งการสื่อสารขาเข้า (input communication) และการสื่อสารขาออก (output communication) อย่างครบวงจร กระบวนการพัฒนาเหล่านี้เกิดขึ้นตลอดกระบวนการวิจัย อีกทั้งสัมผัสได้ (perceive) จากประสบการณ์ตรงถึงอานิสงส์ของกระบวนการวิจัยที่ช่วยแก้ปัญหาที่ซับซ้อน เช่น ในกรณีนี้เป็นปัญหาละเอียดอ่อนอันเกี่ยวเนื่องกับประเพณีพิธีกรรมซึ่งเป็นวิถีวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งสามารถใช้กระบวนการวิจัยแก้ไขได้

ทุกอย่างที่ได้เรียนรู้ผ่านกระบวนการวิจัยจะตกผลึกเป็นความรู้ภายใน (tacit knowledge) ที่คนในชุมชนสามารถดึงออกมาใช้แก้ปัญหาอื่นๆ ในอนาคตได้ และยิ่งใช้ทักษะด้านการวิจัยซ้ำๆ เพื่อแก้ปัญหาก็ยิ่งทำให้เกิดความชำนาญ สามารถใช้กระบวนการวิจัยรับมือกับปัญหาที่หลากหลายได้ (กรณีชุมชนบ้านดงนั้น นอกจากการงดเหล้าในงานศพ ก็มีพัฒนาการของการใช้กระบวนการวิจัยแก้ปัญหาหนี้สินครัวเรือนด้วยการทำบัญชีครัวเรือนอีกด้วย) จนอาจกล่าวได้ว่า การที่ชาวบ้านใช้กระบวนการวิจัยในการแก้ไขปัญหาชุมชนนั้น เปรียบเสมือนกับการเรียนรู้ที่จะสร้างเครื่องมือจับปลาด้วยตนเอง เมื่อทำบ่อยครั้งเข้าก็สามารถพลิกแพลงสร้างเครื่องมือเฉพาะสำหรับจับปลาแต่ละชนิดได้นั่นเอง จึงสรุปได้ว่ากระบวนการวิจัยนั้นเป็นเครื่องมือสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านในชุมชนค้นพบศักยภาพในการแปรเปลี่ยนและคลี่คลายตนเองไปสู่สิ่งที่ดีกว่าในปัจจุบัน โดยกำลังความสามารถและสติปัญญาของตนเอง

12. ฐานความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนที่เหนียวแน่นเป็นได้ทั้งพลังและกลไกในการสร้างความเปลี่ยนแปลงหรืออุปสรรคขวางกั้นการเปลี่ยนแปลงก็ได้

การวิเคราะห์บริบทชุมชน ต้องมองให้เห็น “ในข้อดีมีข้อเสีย ในข้อเสียมีข้อดี ” ตามหลักการทำงานพัฒนาแบบ positive approach คือการวิเคราะห์ชุมชนทั้ง 2 ด้าน ได้แก่ ด้านที่มีปัญหา (problem) และศักยภาพในการรับมือกับปัญหา (potential) (กาญจนา แก้วเทพ , 2551:105-107) หลักการนี้ก็สามารถนำมาใช้ในการวิเคราะห์ชุมชนบ้านดงได้เป็นอย่างดี

ในด้านศักยภาพเพื่อรับมือกับปัญหา ผู้วิจัยพบว่าชุมชนมีฐานความสัมพันธ์ ทางสังคมแบบสังคมเครือญาติในวิถีการผลิตทางการเกษตรเพื่อเลี้ยงตนเองเป็นหลัก มีประวัติศาสตร์ชุมชนที่เป็นการรวมกลุ่มของผู้คนที่ลี้ภัยสงครามมา ดังนั้นจึงมีความสามัคคีกลมเกลียวและการพึ่งพาอาศัยเป็นฐานของความสัมพันธ์ มีตำนานเจ้าพ่อพื้นบ้านที่ผลิตซ้ำทั้งอัตลักษณ์ร่วมและวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชน ด้วยคุณลักษณะต่างๆ เหล่านี้ส่งผลให้ชุมชนมีฐานความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่น คนหนุ่มสาวให้ความเคารพผู้อาวุโสและรับฟังทัศนะของผู้อาวุโสในฐานะผู้มีประสบการณ์ชีวิตมากกว่า มีความ ร่วมมือกันในชุมชนสูงทั้งในการดำเนินชีวิตประจำวันและการประกอบอาชีพ และมีการออกกฎระเบียบของชุมชนเพื่อช่วยบริหารจัดการทรัพยากรและสร้างระเบียบทางสังคม เหล่านี้ล้วนเป็นฐานความสัมพันธ์ที่ชุมชนได้นำมาแปรเป็นพลังและกลไกในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า รวมถึงการแก้ไขปัญหาอื่นๆ ที่ชุมชนประสบ ไม่ว่าจะเป็นการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำใช้ในฤดูแล้ง หรือการแก้ไขปัญหาหนี้สินในครัวเรือน สิ่งเหล่านี้สะท้อนว่าฐานความสัมพันธ์ทางสังคมที่เหนียวแน่นนั้นเป็นพื้นฐานสำคัญของชุมชนที่ช่วยในการปรับตัว แก้ปัญหา และเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงได้อย่างราบรื่น

แต่อีกด้านหนึ่ง ก็พบว่าฐานความสัมพันธ์ทางสังคมที่เหนียวแน่นนั้นของชุมชนบ้านดง ก็เป็นอุปสรรคขัดขวางการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าในระยะแรกด้วยเช่นกัน คนในชุมชน โดยมากเมื่อแรกรับรู้แนวคิดดเหล่าในงานศพ ถึงแม้จะเห็นด้วยแต่ลึกๆ ก็มีความกังวลและลำบากใจว่าหากตนต้องเป็นเจ้าภาพแต่ไม่เลี้ยงเหล่าแขกที่มาร่วมงานก็อาจทำให้ญาติมิตรเพื่อนบ้านติฉินนินทาหรือไม่พอใจได้ แล้วส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างกันในภายหลัง (เพราะความสัมพันธ์ที่เหนียวแน่นมาก มีการพึ่งพาอาศัยกันสูง ก็ทำให้คนต้องระมัดระวังการกระทำใดๆ ไม่ให้เกิดผลกระทบต่อความสัมพันธ์) ด้วยเหตุนี้ จึงพบว่ากลยุทธ์ในการขับเคลื่อนโครงการของกลุ่มแกนนำนั้นต้องมีทั้งการทำหน้าที่เป็นด่านหน้าออกมารับแทนเจ้าภาพ คอยชี้แจงทำความเข้าใจกับแขกผู้มาร่วมงาน รวมถึงการปรับแปลงความหมายของเหล่าในงานศพก็เน้นไปที่การปรับจุดยืนของแขกที่มาร่วมงาน โดยให้ความรู้และชี้ว่าเหล่าที่สร้างภาระให้เจ้าภาพงานศพทั้งหมดนี้ก็เพื่อลดความกังวลของเจ้าภาพว่าทรงเลี้ยงเหล่าในพิธีกรรมงานศพนั้นจะไม่ส่งผลให้ฐานความสัมพันธ์อันเหนียวแน่นระหว่างเจ้าภาพกับเพื่อนบ้านต้องถูกทำลายลงไปในตัวเอง

13. พื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดง: พื้นที่การต่อสู้ทางความคิดของคนร่วมชุมชนเดียวกัน และพื้นที่เพื่อต่อยอดกับลัทธิบริโภคนิยมของชนชั้นกลาง

เมื่อเปรียบเทียบข้อค้นพบจากการศึกษาครั้งนี้กับการศึกษาของฮาเบอร์มาส ในขณะที่การศึกษาของฮาเบอร์มาสนั้นเป็นการศึกษาการต่อสู้เรียกร้องและช่วงชิงความได้เปรียบระหว่างชนชั้นกลางกับรัฐในประเด็นทางการเมือง ซึ่งเป็นการต่อสู้เชิงเหตุผลในพื้นที่สาธารณะขนาดใหญ่ที่มีผู้คนจากหลายกลุ่มมาปฏิบัติการในพื้นที่สาธารณะ แต่กรณีของชุมชนบ้านดงนั้น ชุมชนใช้พื้นที่สาธารณะเพื่อแก้ไขปัญหาที่คนในชุมชนประสบร่วมกัน จึงถือว่าเป็นพื้นที่สาธารณะภายในกลุ่ม และถึงแม้จะมีเป้าหมายเพื่อผลประโยชน์ทั้งในระดับปัจเจกและระดับกลุ่ม แต่ข้อเรียกร้องให้เลิกเลี้ยงเหล้าในพิธีกรรมงานศพก็ส่งผลกระทบต่อคนบางกลุ่มในชุมชน เป็นกระบวนการต่อสู้ทางความคิดระหว่างคนในชุมชนเดียวกันเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายของการดื่มเหล้าในพิธีกรรมงานศพ ซึ่งจะเห็นได้ว่าทั้งบริบททางวัฒนธรรมและองค์ความรู้สมัยใหม่ต่างก็มีอิทธิพลต่อกระบวนการการต่อสู้ทางความคิดในครั้งนี้ บริบททางวัฒนธรรมของชุมชนที่ยังคงให้ความสำคัญระบบอาวุโส การช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกันและการยอมรับมติของชุมชน ทำให้การต่อสู้ทางความคิดในครั้งนี้ไม่ได้จบลงด้วยควมบาดหมางขัดแย้ง พร้อมกันนั้น ความรู้แบบสมัยใหม่ที่ชุมชนเรียนรู้ เช่น การทำบัญชีค่าใช้จ่าย การทำเวทีถอดบทเรียน ก็ทำให้กลุ่มผู้ที่คัดค้านในตอนต้นเกิดการยอมรับแนวความคิดใหม่เรื่องการจัดเหล้าในงานศพในภายหลัง

ในอีกมุมหนึ่ง ถึงแม้ว่าพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงในการศึกษาครั้งนี้จะเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านใช้ต่อสู้ทางความคิดภายในชุมชนด้วยตนเอง แต่เมื่อมองลึกลงไปอีก จะพบว่า แท้ที่จริงแล้ว “ประเด็น” ของการต่อสู้ในครั้งนี้ก็คือการต่อกรและต่อรองกับ “ลัทธิบริโภคนิยม” ซึ่งขยายตัวจากการเติบโตของระบบทุนนิยมที่ได้รับการอุมชูและหล่อเลี้ยงไว้โดยชนชั้นกลาง เมื่อการรับเอาความหมายของการบริโภคเชิงสัญลักษณ์แบบชนชั้นกลางมาใช้ทำให้ชาวบ้านระดับรากหญ้าต้องเผชิญหน้ากับปัญหาหนี้สิน ข้อเท็จจริงที่ว่า “ยิ่งบริโภค ก็ยิ่งทุกข์” ทำให้ชาวบ้านดงหันมาพูดคุยถกเถียง แลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นระหว่างกันในพื้นที่สาธารณะของชุมชน จนนำไปสู่ข้อตกลงที่จะ “ลดการบริโภค ให้คุณค่ากับการเป็นผู้ผลิต รวมถึงฟื้นฟูค่านิยมการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน” และสามารถร่วมกันงดเหล้าในงานศพจนเป็นผลสำเร็จ แล้วขยายผลไปสู่กิจกรรมอื่นๆ ด้วย นั่นก็เท่ากับว่าชาวบ้านดงได้ใช้พื้นที่สาธารณะ (ซึ่งในอดีต เป็นเครื่องมือของชนชั้นกลางเพื่อใช้ต่อสู้กับอำนาจของระบบศักดินา) มาเป็นเครื่องมือสำคัญเพื่อต่อสู้กับลัทธิบริโภคนิยมซึ่งเป็นทั้งวิถีและกลไกในการรักษาฐานอำนาจของชนชั้นกลางนั่นเอง

14. พื้นที่สาธารณะแบบชาวบ้าน: พื้นที่การต่อสู้ทางความคิดที่ใช้ทั้งเหตุผลและอารมณ์ เป็นเครื่องมือในการต่อสู้

จากการศึกษาพบว่า พื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงที่กลุ่มแกนนำใช้ในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล้ามีทั้งพื้นที่สาธารณะเชิงเหตุผล (การประชุมหมวดบ้าน การประชุมหมู่บ้าน การประชุมกลุ่มแกนนำ และเวทีประชาคม) โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการบริหารจัดการด้านผลประโยชน์ของกลุ่ม) และพื้นที่สาธารณะเชิงอารมณ์ ความรู้สึก (พิธีกรรมงานศพ และพิธีกรรมงานบุญอื่นๆ โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อการบริหารจัดการด้านความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน) และยังมีพื้นที่สาธารณะที่หลอมรวมทั้งเชิงเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึกเข้าไว้ด้วยกัน (พื้นที่พูดคุยภายในชุมชน พิธีกรรมไหว้เจ้าพ่อ (มีทั้งการจับสลากเลือกหัวหน้าหมวดบ้านและการเข้าทรงเจ้าพ่อไว้ในพื้นที่พิธีกรรมเดียวกัน) และเวทีถอดบทเรียน)

ในแง่นี้ จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า พื้นที่ สาธารณะของชุมชนบ้านดงนั้นมีมิติที่ขยายกว้างออกไปจากการศึกษาของฮาเบอร์มาสมาก เนื่องจากไม่ได้มีเฉพาะพื้นที่สาธารณะเชิงเหตุผลเท่านั้น แต่ยังมีพื้นที่สาธารณะเชิงอารมณ์ ความรู้สึก และยังไปไกลถึงการหลอมรวมทั้งประเด็นเชิงเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึกไว้ในพื้นที่สาธารณะเดียวกันอีกด้วย

เมื่อพิจารณาเจาะจงลงไปในการใช้พื้นที่สาธารณะในกระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพ จะเห็นได้ชัดว่า แกนนำชุมชนบ้านดงได้ใช้ทั้งมิติเชิงเหตุผล คือการให้เหตุผลว่าการลดเหล้าจะช่วยลดทั้งค่าใช้จ่ายในงานศพและลดปัญหาหนี้สินซึ่งเป็นภาระของเจ้าภาพงานศพ และ มิติเชิงอารมณ์คือการสร้างอารมณ์ร่วมของผู้คนให้ตระหนักว่างานศพคืองานที่เจ้าภาพต้องโศกเศร้าเพราะความสูญเสีย ดังนั้นคนในชุมชนจึงควรเห็นใจและเอื้ออาทรต่อเจ้าภาพ ทั้งโดยการไม่เรียกร้องค้ำเหล้าและให้ความช่วยเหลือในทุกทางที่สามารถทำได้ มา ใช้เป็นเครื่องมือในการต่อสู้ทางความคิดกับเพื่อนร่วมชุมชนที่เห็นว่าการเลี้ยงเหล้าในงานศพเป็นเรื่องปกติ ในขณะที่ชนชั้นกลางของฮาเบอร์มาส์ให้ความสำคัญกับเหตุผลในฐานะเป็นอาวุธสำคัญของการต่อสู้เพื่อสร้างความชอบธรรม แต่ชาวบ้านในชุมชนบ้านดงกลับพบว่า การใช้ทั้งเหตุผลและอารมณ์ความรู้สึกมาเป็นอาวุธในการต่อสู้ก็ทำให้ได้รับความสำเร็จในการสร้างความเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์ได้เช่นกัน เช่นเดียวกับกลุ่มผู้หญิงในการศึกษาของบุญยง ขอแสงรัตน์ (2551) ที่ได้ต่อสู้เพื่อจะได้มีส่วนร่วมในพื้นที่สาธารณะอย่างราชการเล่าข่าวทางโทรทัศน์โดยการนำอารมณ์ความรู้สึกแห่งความเป็นเพศหญิงเข้ามาในพื้นที่สาธารณะ การใช้อารมณ์และความรู้สึกเป็นอาวุธทำให้เพศหญิงสามารถใช้พื้นที่สื่อสมัยใหม่เพื่อรวมพลังกันทำกิจกรรมรณรงค์ในประเด็นต่างๆ ที่เพศหญิงได้รับผลกระทบแต่สังคมโดยรวมมักละเลยหรือมองข้าม

15. ความสัมพันธ์แบบวิภาษวิธีระหว่างกลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์กับความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะ

การศึกษาครั้งนี้พบว่าพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดงเป็นปัจจัยที่สำคัญอันหนึ่งซึ่งทำให้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าของชุมชนประสบความสำเร็จ ในที่นี้ กลุ่มแกนนำมีกลยุทธ์ในการประกอบสร้างและใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะถึง 8 ประการ ดังที่ได้กล่าวไปแล้วก่อนหน้านี้ ด้วยกลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะดังกล่าว ส่งผลให้ชุมชนบ้านดงมีพื้นที่สาธารณะที่มีความหลากหลาย ไม่ว่าจะพิจารณาโดยใช้เกณฑ์ใดก็ตาม หากใช้เกณฑ์ความเก่าแก่ของพื้นที่ก็พบว่าชุมชนมีพื้นที่สาธารณะทั้งแบบดั้งเดิมและแบบใหม่ หากพิจารณาจากเกณฑ์ขนาด ก็พบว่าชุมชนมีพื้นที่สาธารณะถึง 3 ขนาด ทั้งพื้นที่สาธารณะขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก ให้เลือกใช้ตามวัตถุประสงค์

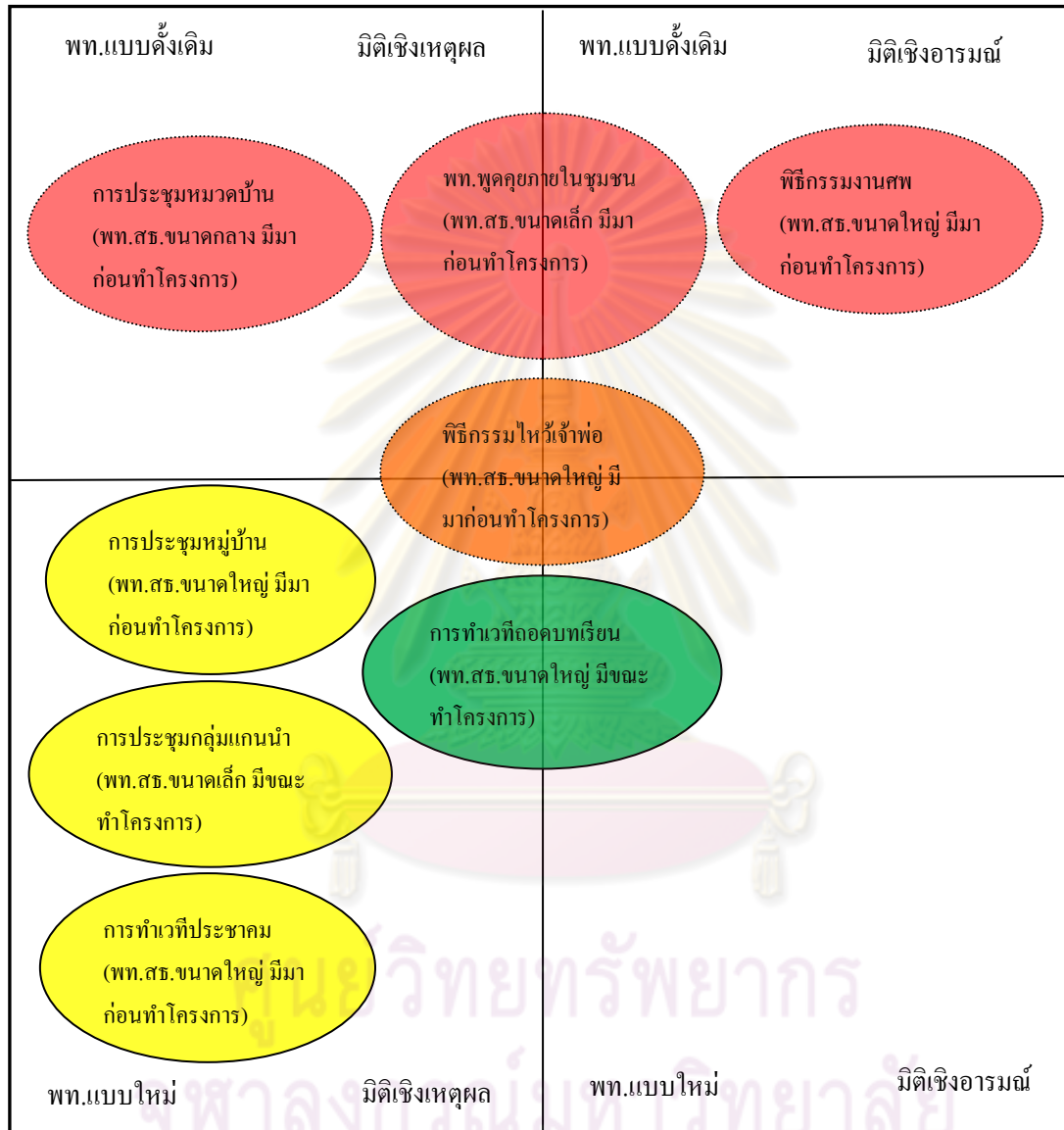
เมื่อพิจารณาจากเกณฑ์ก่อนและหลังก็จะพบว่าชุมชนมีทั้งพื้นที่สาธารณะที่มีมาก่อนการทำโครงการงานศพดเหล่า และพื้นที่สาธารณะซึ่งเกิดขึ้นจากการทำโครงการงานศพดเหล่า ประเด็นนี้แสดงว่าการประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะของกลุ่มแกนนำนั้นมีต้นทุนเดิมของชุมชน (พื้นที่เดิม) อยู่แล้วบางส่วน ซึ่งนอกเหนือจากการใช้ประโยชน์จากต้นทุนเดิมแล้ว กลุ่มแกนนำก็ต้องสร้างต้นทุนใหม่โดยการประกอบสร้างพื้นที่สาธารณะรูปแบบใหม่ๆ ขึ้นด้วย

หากใช้เกณฑ์เรื่องมิติเชิงเหตุผลและอารมณ์ที่ปรากฏในพื้นที่สาธารณะ พบว่าชุมชนมีทั้งพื้นที่สาธารณะทั้งแบบดั้งเดิม (การประชุมหมวดบ้าน) และแบบใหม่ (การประชุมหมู่บ้าน การประชุมกลุ่มแกนนำ การทำเวทีประชาคม) ที่อยู่บนมิติเชิงเหตุผล และมีพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมอย่างพิธีกรรมงานศพที่อยู่บนมิติเชิงอารมณ์ นอกจากนี้ ยังมีข้อค้นพบที่น่าสนใจว่าชุมชนมีพื้นที่สาธารณะทั้งแบบดั้งเดิมและแบบใหม่ที่หลอมรวมมิติเชิงเหตุผลและอารมณ์ไว้ในพื้นที่เดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่พุดคุยภายในชุมชน พิธีกรรมการไหว้เจ้าพ่อ และเวทีถอดบทเรียน

ในที่นี้ เราจะพบ ความสัมพันธ์แบบวิภาษวิธี (dialectic) ระหว่างกลยุทธ์การประกอบสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะกับความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะ กล่าวคือ เพราะกลุ่มแกนนำทั้งประกอบสร้างพื้นที่ใหม่ๆ (การประชุมกลุ่มแกนนำ การทำเวทีถอดบทเรียน) และใช้ประโยชน์พื้นที่สาธารณะที่มีอยู่เดิมในชุมชน (พื้นที่พุดคุยภายในชุมชน การประชุมหมวดบ้าน การประชุมหมู่บ้าน การทำเวทีประชาคม และพิธีกรรมงานศพ) ร่วมกับพื้นที่สาธารณะที่ประกอบสร้างขึ้นมาใหม่เหล่านี้ โดยใช้กลไกการพุดคุยในชีวิตประจำวันเชื่อมโยงพื้นที่สาธารณะทั้งหมดเข้าไว้ด้วยกัน ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นก็คือความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะ แต่ในขณะเดียวกันความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะที่เกิดขึ้น ก็ทำให้กลุ่มแกนนำสามารถเลือกใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะในการทำหน้าที่เป็นช่องทางการสื่อสาร (channel) ที่มีประสิทธิภาพได้เช่นเดียวกัน (ทั้งนี้ยังน่าจะส่งผลไปถึงการขับเคลื่อนโครงการอื่นๆ ของชุมชนในอนาคตด้วย) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องกระบวนการทำงานวัฒนธรรมเชิงรุกซึ่งมีคุณลักษณะข้อหนึ่งคือการใช้ระบบคู่ขนาน นั่นคือต้องทั้งใช้ควบคู่ไป

กับการธำรงรักษา/สืบทอด/พัฒนาสื่อพื้นบ้านที่กาญจนา แก้วเทพ (2551: 143-144) ได้เสนอไว้ ในที่นี้ก็จะอาจจะกล่าวได้เช่นเดียวกันว่าศักยภาพและความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะจะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อคนในชุมชนใช้ควบคู่กับการสืบทอดและพัฒนาพื้นที่สาธารณะเหล่านี้คู่ขนานกันไป ผู้วิจัยได้ประมวลความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะเป็นแผนภาพ ดังแสดงในภาพที่ 10.5

ภาพที่ 10.5: ความหลากหลายของพื้นที่สาธารณะของชุมชนบ้านดง

16. ความสัมพันธ์ระหว่างคน พิธีกรรม พื้นที่สาธารณะ และการสร้างความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

พื้นที่สาธารณะที่เป็นพื้นที่พิธีกรรมนั้นมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการเป็นพื้นที่สาธารณะเชิงวัฒนธรรม (cultural public sphere) ที่ผลิตซ้ำวิถีปฏิบัติของคนและกำกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับวัตถุ รวมไปถึงคนกับธรรมชาติด้วย ดังเช่น กรณีพิธีกรรมงานศพของชุมชนบ้านดง เราได้เห็นการถักทอสายใยความสัมพันธ์ของคนในชุมชนผ่านพิธีกรรม การสร้างความหมายและการประดิษฐ์ประคองวัตถุต่างๆ ในพิธีกรรม ไม่ว่าจะเป็นห่อข้าวคั่ววน โลงศพ หรือปราสาทศพก็สะท้อนความสัมพันธ์บางอย่างระหว่างมนุษย์ วัตถุสิ่งของ ธรรมชาติ รวมไปถึงสิ่งเหนือธรรมชาติที่โยงใยกันอย่างแนบแน่น

การที่พิธีกรรมงานศพจะสามารถแสดงบทบาทเป็นพื้นที่สาธารณะเชิงวัฒนธรรมที่สำคัญของชุมชนได้นั้น ในพื้นที่พิธีกรรมจะต้องมีตำแหน่งแห่งที่ (position) ที่ชัดเจนให้กับคนกลุ่มต่างๆ ในชุมชนได้มีโอกาสแสดงบทบาทของตน ไม่ว่าจะเป็นชายหรือหญิงก็สามารถเชื่อมโยงตนเองเข้ากับพิธีกรรมได้ในทางใดทางหนึ่ง เช่นเดียวกับกรณีที่ละครโทรทัศน์ยุคปัจจุบันที่นำเสนอความซับซ้อนของความสัมพันธ์ในชีวิตประจำวันในรูปแบบเรื่องเล่า สิ่งหนึ่งที่ละครโทรทัศน์มีก็คือการมีตำแหน่งแห่งที่ (บทบาทของตัวละคร) ให้ผู้ชมสามารถเชื่อมโยงและสร้างความสัมพันธ์กับตัวละครตัวใดตัวหนึ่งได้เสมอ ทำให้ละครโทรทัศน์กลายเป็นพื้นที่สาธารณะเชิงวัฒนธรรมในสังคมยุคใหม่ (McGuigan, 2010: 13-17) แต่ความแตกต่างระหว่างพิธีกรรมงานศพที่ชุมชนบ้านดงกับละครโทรทัศน์ก็คือ ในขณะที่ละครโทรทัศน์ (รวมถึงสื่อมวลชนประเภทอื่นๆ ด้วย) เสนอบทบาทผู้บริโภคให้กับผู้ชมได้เพียงด้านเดียว แต่พิธีกรรมงานศพกลับสามารถเสนอทั้ง บทบาทผู้ผลิตและผู้บริโภคในพิธีกรรมให้กับชาวบ้านได้ในเวลาเดียวกัน

ในกรณีของชุมชนบ้านดงนั้น นอกจากการเชิดชูให้พื้นที่พิธีกรรมงานศพเป็นพื้นที่สาธารณะเชิงวัฒนธรรมที่สำคัญแล้ว คนในชุมชนยังได้ใช้พื้นที่สาธารณะแห่งนี้เพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่สำคัญด้วย ความสำเร็จที่เกิดขึ้นเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการกระบวนการสื่อสารและความสัมพันธ์ของผู้คนในพื้นที่สาธารณะ ด้วยการเลือกใช้รูปแบบการสื่อสารและพื้นที่สาธารณะที่เหมาะสมกับเป้าหมายของการสื่อสารและกลุ่มเป้าหมายในการสื่อสารแต่ละครั้ง รวมถึงการเน้นสร้างความสัมพันธ์เชิงบวกของผู้คนในพื้นที่สาธารณะ ด้วยการสร้างกิจกรรมเพื่อสร้างการมีส่วนร่วม ให้ความสำคัญกับความคิดเห็นของทุกคนที่เกี่ยวข้อง ทั้งความคิดเห็นที่สอดคล้องและแตกต่าง แล้วสร้างกระบวนการหาข้อสรุปร่วมที่ทุกฝ่ายยอมรับได้

17. เหยี่ยสองด้านของ “ทุน”: ปัจจัยเพื่อการครอบงำและปัจจัยเพื่อปลดปล่อยจากการครอบงำ

ในขณะที่ปีแอร์ บูร์ดิเยอผู้นำเสนอแนวคิดเรื่องทุน (ทุนเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนสัญลักษณ์) เห็นว่าทุนเหล่านี้เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการผลิตซ้ำทางชนชั้นและการครอบงำระหว่างชนชั้น โดยการครอบงำและการเอาเปรียบลักษณะต่างๆ (ซึ่งมิใช่การบังคับใช้กำลัง แต่เป็นไปอย่างแฝงเร้น) ล้วนแฝงตัวอยู่ใน “ทุน” แบบใดแบบหนึ่งทั้งสิ้น แต่การศึกษาในครั้งนี้ค้นพบว่า ในอีกมิติหนึ่ง “ทุน” ตามแนวคิดของบูร์ดิเยอนั้น สามารถนำมาใช้เป็นอาวุธสำคัญในการแก้ไขปัญหาของชนชั้นรากหญ้าเพื่อต่อสู้และต่อรองกับการครอบงำของระบบทุนนิยมได้เช่นกัน โดยการค้นหาและดึงเอา “ทุน” ที่มีความอุดมสมบูรณ์ที่ทั้งปัจเจกและชุมชนมีอยู่ ออกมาใช้ประโยชน์ ซึ่งไม่ใช่ทุนเศรษฐกิจ หรือทุนสัญลักษณ์ แต่เป็นทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคม

การตระหนักถึงปัญหาของชุมชนภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจ พ.ศ.2540 ทำให้แกนนำชุมชนอย่างนายอินแก้วต้องดิ้นรนและแสวงหาทางรอดให้กับชุมชน แสดงให้เห็นการปรับตัวของชาวบ้าน ซึ่งที่สุดแล้วก็ต้องพึ่งพาตนเองเป็นสำคัญ ในขณะที่ชนชั้นกลางและชั้นสูงจำนวนหนึ่งที่ได้รับผลกระทบปรับตัวโดยอาศัยทุนเศรษฐกิจที่สั่งสมมาเพื่อช่วยคลี่คลายปัญหา ไม่ว่าจะเป็นการขายกิจการให้ต่างชาติ หรือยอมลดสัดส่วนความเป็นเจ้าของลง (ผาสุก พงษ์ไพจิตร, 2549: 20-28) แต่กรณีของชุมชนบ้านดง ซึ่งคนในชุมชนส่วนมากเป็นชาวบ้านระดับรากหญ้านั้น ถึงแม้ไม่มีทุนเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหลักสำหรับการคลี่คลายปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจ แต่ชุมชนก็ได้อาศัยทุน วัฒนธรรม ได้แก่ ประเพณี การลงแรงช่วยเหลือกัน การเคารพผู้อาวุโส การเสียสละเพื่อส่วนรวม และทุนทางสังคม ได้แก่ เครือข่ายของคนในชุมชน และเครือข่ายระหว่างชุมชนกับองค์กรภายนอก มาเป็นอาวุธสำคัญในการต่อสู้กับปัญหาการคืบคลานในงานศพ ข้อเท็จจริงนี้แสดงว่า ทุนเศรษฐกิจไม่ได้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดของการแก้ปัญหาในกรณีของชุมชนบ้านดง แต่กลับเป็น ทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมที่เป็นทั้งเงื่อนไขจำเป็น (necessary factor) และเงื่อนไขที่พอเพียงในตนเอง (sufficient factor) ที่ทำให้โครงการงานศพดงเหล่าประสบความสำเร็จ

จุดที่น่าสังเกตก็คือ ทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมของปัจเจกในการศึกษาครั้งนี้ หากมีเพิ่มมากขึ้นแล้ว ก็สามารถลด (decrease) ทุนเศรษฐกิจ หรือสามารถทดแทนหรือชดเชย (substitute) ทุนเศรษฐกิจได้

กรณีการเพิ่มขึ้นของทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมช่วยลดทุนเศรษฐกิจ คือการที่คนในชุมชนได้ระดมสรรพกำลังของผู้คน (เพิ่มทุนทางสังคม) ฟืนฟูและส่งเสริมประเพณีการลงแรงช่วยเหลือกัน (เพิ่มทุนวัฒนธรรม) มาร่วมกันทำโรงศพและปราสาทศพ ทำให้เจ้าภาพสามารถลดค่าใช้จ่ายได้หลายพันบาท (ลดทุนเศรษฐกิจ)

กรณีการเพิ่มขึ้นของทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมช่วยทดแทนหรือชดเชยทุนเศรษฐกิจ คือการที่คนในชุมชนได้ระดมสรรพกำลังของผู้คน (เพิ่มทุนทางสังคม) ฟื้นฟูและส่งเสริมประเพณี การลงแรงช่วยกัน (เพิ่มทุนวัฒนธรรม) มาร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ในงานศพคนละไม้คนละมือ ทำให้เกิดการบรรเทาความสามัคคีกลมเกลียว ในแง่นี้ เท่ากับว่าชุมชนสามารถ ระดมผู้คนได้ โดยไม่ต้องกังวลว่าหากไม่มีเหล่าแล้วจะไม่มีคนต้องการมาช่วยงาน ซึ่งตามปกติ เจ้าภาพที่มีฐานะ ทางเศรษฐกิจดี (มีทุนเศรษฐกิจมาก) ก็สามารถเลี้ยงเหล่าได้มาก ในแง่นี้ก็เท่ากับว่าทุนทางสังคม และทุนวัฒนธรรมสามารถทดแทนหรือชดเชยทุนเศรษฐกิจของปัจเจกได้นั่นเอง

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อเปรียบเทียบกับแนวคิดของบูร์ดิเยอซึ่งมองว่าสมรรถนะในการสั่งสมทุน ของปัจเจกมักเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของปัจเจกเอง แต่การศึกษาครั้งนี้กลับพบว่า การเพิ่มขึ้นของ ทุนในระดับปัจเจกนั้นได้ย้อนกลับมาเป็นอานิสงส์ทำให้ทุนของชุมชนแทบทุกด้านได้รับการต่อยอด และขยายเพิ่มพูนมากยิ่งขึ้นไปอีก ดังนั้น ในชุมชนที่มีวิถีวัฒนธรรมแบบเครือญาติซึ่งมีการ เกาะเกี่ยวกันเป็นชุมชนอยู่สูง สมรรถนะในการสั่งสมทุนของปัจเจก ซึ่งมีจิตสาธารณะจึงมีผลดีต่อ ผลประโยชน์ของส่วนรวมด้วย

18. ชาวบ้านระดับรากหญ้าสามารถสร้างและสั่งสมทุนสัญลักษณ์ได้โดยไม่อาศัยสื่อมวลชน

ประเด็นที่น่าสนใจในกรณีของชุมชนบ้านดงเกี่ยวกับทุนสัญลักษณ์ก็คือ ในขณะที่การสั่งสม ทุนสัญลักษณ์ของชนชั้นนำในสังคมนั้น ไม่ว่าจะมากจะน้อย ล้วนต้องเกี่ยวพันกับการได้รับการ สถาปนาสถานภาพ (status conferral) ผ่านสื่อมวลชน แต่การศึกษาในครั้งนี้พบว่าชุมชนระดับ รากหญ้าเองก็สามารถสั่งสมทุนสัญลักษณ์ได้ในระดับชุมชนเอง จากแนวคิดของบูร์ดิเยอ ทุน สัญลักษณ์เกี่ยวข้องโดยตรงกับการสัมผัสได้ถึงศักดิ์ศรี สถานภาพ และอำนาจ ความสำเร็จของ โครงการงานศพคนเหล่าที่คนในชุมชนร่วมกันดำเนินการทำให้ชุมชนเล็กๆ ซึ่งไม่มีใครให้ความสนใจ มาก่อน กลายเป็นที่รู้จักของชุมชนอื่นๆ หน่วยงานระดับจังหวัด รวมถึงกลุ่มชุมชนจากจังหวัดอื่นๆ ที่เข้าร่วมโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่นของ สกว. ในฐานะชุมชนที่เป็นผู้ริเริ่มและขับเคลื่อนโครงการงาน ศพคนเหล่ารายแรก (prime mover)

การได้รับการยอมรับในฐานะชุมชนต้นแบบคนเหล่าในงานศพทำให้คนในชุมชนเกิดความ ภาคภูมิใจ มีความเชื่อมั่นในอัตลักษณ์และศักยภาพของชุมชน ความเชื่อมั่นดังกล่าวถือได้ว่าเป็นการ สั่งสมทุนสัญลักษณ์ของชุมชน ทั้งนี้ การได้มาซึ่งทุนสัญลักษณ์เหล่านี้ โดยทั่วไป สื่อมวลชนจะมี บทบาทสำคัญในการสถาปนาสถานภาพซึ่งทำให้เกิดการยอมรับนับถือ แต่ในกรณีของชุมชนบ้านดง การได้มาซึ่งทุนสัญลักษณ์ครั้งนี้ เป็นกรณีที่ระดับชุมชนเองประสบความสำเร็จในการสถาปนา สถานภาพโดยไม่ผ่านสื่อมวลชน แต่ได้รับการสถาปนาสถานภาพดังกล่าวโดยชุมชนอื่นๆ หน่วยงาน ภาครัฐ และหน่วยงานภาคนอก ข้อค้นพบดังกล่าวสอดคล้องกับข้อค้นพบในงานวิจัยของชาวลักษณ์ จุลมกร (2550) ที่ระบุไว้ว่าในการเผยแพร่อัตลักษณ์ของชาวไทยทรงดำ จ.เพชรบุรี นั้นได้อาศัยสื่อ

ภายในท้องถิ่นเป็นช่องทางหลักในการเผยแพร่ ไม่ใช่สื่อมวลชนซึ่งเป็นสื่อกระแสหลักในสังคมแต่อย่างใด

ประเด็นนี้ สามารถนำมาอธิบายได้ในระดับปัจเจกเช่นเดียวกัน ในกรณีของนาย อินแก้วนั้น ก็เกิดการสั่งสมทุนสัญลักษณ์จากการสถาปนาสถานภาพและการยอมรับในระดับชุมชนและระดับจังหวัด โดยสื่อบุคคล สื่อการประชุม และสื่อเฉพาะกิจอื่นๆ อีกหลายประเภท ซึ่งก่อให้เกิดความน่าเชื่อถือและได้รับความไว้วางใจจากบุคคลอื่นๆ อันเป็นลักษณะสำคัญของผู้ที่มิอำนาจเชิงสัญลักษณ์

19. ทุนวัฒนธรรมที่เป็นความโน้มเอียงทางอุปนิสัยต้องสร้าง สังคม และตกผลึก

ข้อค้นพบเกี่ยวกับเรื่องทุนในครั้งนี้ ส่วนที่สอดคล้องอย่างชัดเจนกับแนวคิดของบูร์ดิเยอก็คือ ทุนวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปของความโน้มเอียงทางอุปนิสัย (habitus) เป็นสิ่งที่ต้องอาศัยระยะเวลาในการสร้างและสั่งสม ในกรณีของทุนทางวัฒนธรรมของนายอินแก้ว แก่นนำชุมชนบ้านคง ซึ่งเป็นกรณีศึกษาในครั้งนี้ ก็ผ่านการสั่งสมมาอย่างยาวนาน นับตั้งแต่เป็นเด็กวัยรุ่น ซึ่งทุนทางวัฒนธรรมของนายอินแก้วก็คือ โครงสร้างทางความคิดที่ตระหนักถึงคุณค่าของตนเองผ่านการทำงานเพื่อสังคมส่วนรวม ทั้งการ อดทนอดกลั้น แรงกาย และความคิด ฮาปิตู ดังกล่าวเป็นการกระทำที่เกิดจากอุปนิสัยและความเคยชิน ไม่ได้เป็นการเรียนรู้ผ่านกฎระเบียบ ซึ่งเป็นผลมาจากการเติบโตในสภาพแวดล้อมที่แม้จะยากจนทางวัตถุ แต่ยังคงมีความร่ำรวยด้านน้ำใจของชุมชน ผนวกกับการได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนา ทำให้นายอินแก้วมีแรงบันดาลใจที่จะทำความดี เพื่อ “สั่งสมผลบุญ” อันจะนำไปสู่ชีวิตในโลกหน้าที่ดีขึ้น (ตามความเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด) มากกว่าการมุ่งขวนขวาย “สั่งสมวัตถุ” ซึ่งประเด็นนี้สัมพันธ์กับงานวิจัยของรุ่งนภา ธรรมเกษมสุข (2550) ที่ระบุว่าประเด็นเรื่องศาสนามีความสำคัญกับความคิด วิถีชีวิต รวมถึงการแสดงออกด้านต่างๆ ของชนชั้นนำในสังคมไทย เช่น กรณีที่พ่อค้าจีนและขุนนางนิยมเปลี่ยน ทุนเศรษฐกิจไปเป็นทุนวัฒนธรรมและทุนสัญลักษณ์ในรูปของการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม การสร้างศาลเจ้า หรือการปฏิบัติธรรม เพราะคนเหล่านี้ตระหนักถึงความสำคัญของศาสนาต่อวิถีชีวิตของตน (การสั่งสมทุนเพื่อโลกหน้า) ผู้วิจัยจึงสรุปว่าศาสนามีอิทธิพลต่อความโน้มเอียงทางอุปนิสัยของคนในสังคมไทย ไม่ว่าจะเป็ชนชั้นนำหรือชนชั้นรากหญ้า ต่างก็ได้รับอิทธิพลบางประการจากปรัชญาทางศาสนา ซึ่งส่งผลออกมาเป็นปฏิบัติการทางสังคมในลักษณะต่างๆ

20. การขยายมุมมองเรื่อง “ทุน” เพื่อก้าวข้ามปัญหา “การสร้างข้อจำกัดที่เกินจริง”

โดยทั่วไป เมื่อกล่าวถึง “ทุน” คนส่วนใหญ่มักให้ความสำคัญกับทุนเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่ข้อค้นพบจากงานวิจัยชิ้นนี้ชี้ว่า ทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมคือต้นทุนสำคัญของชุมชนทำให้ได้มาซึ่งอำนาจเชิงสัญลักษณ์และอำนาจในการสร้างความเปลี่ยนแปลง การขยายมุมมองที่มีต่อ

“ทุน” ให้เห็นว่าทุนที่จำเป็นต่อการสร้างเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ นั้นมิได้มีเฉพาะทุนเศรษฐกิจเท่านั้นที่สำคัญ แต่ทุนอื่นๆ ก็มีความสำคัญ ขึ้นอยู่กับบริบทของแต่ละชุมชน ในกรณีของชุมชนชาวบ้านในชนบทที่มีวิถีการผลิตแบบยังชีพเป็นหลัก และยังมีความรู้รวมของทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมอยู่มาก การขยายมุมมองที่มีต่อทุนจะทำให้ชุมชนสามารถก้าวข้ามปัญหา “การสร้างข้อจำกัดที่เกินจริง” (surplus constraint) ได้ทั้งในยามปกติและในช่วงวิกฤต โดยหันมาใช้ทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมของชุมชนเป็นต้นทุนและหลักที่มั่นในการพัฒนาและพึ่งตนเอง แทนที่จะให้น้ำหนักกับทุนเศรษฐกิจว่าเป็นเงื่อนไขหลักเพียงหนึ่งเดียวสำหรับการแก้ปัญหา เพราะหากยึดทุนเศรษฐกิจเป็นเงื่อนไขหลัก โอกาสของการสร้างเปลี่ยนแปลงจะเหลือน้อยมาก เพราะโอกาสในการสั่งสมทุนเศรษฐกิจของชาวบ้านระดับรากหญ้านั้นเป็นไปอย่างจำกัดหรือแทบไม่มีเลย แม้แต่การจะดำรงชีพให้อยู่ในภาวะปลอดภัยจากหนี้สินก็เป็นเรื่องยาก (ในกรณีชุมชนบ้านดง มีครัวเรือนเพียงร้อยละ 10 เท่านั้นที่ไม่มีภาระหนี้สิน)

เมื่อการทำโครงการงานศพดเหล้าบรรลุเป้าหมาย นอกเหนือจากความสำเร็จในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจแล้ว อัตลักษณ์ใหม่ของชุมชนในฐานะ “ชุมชนปลอดเหล้าในงานศพ” ถือเป็นอำนาจเชิงสัญลักษณ์ซึ่งเกิดขึ้นในภายหลังและมีอิทธิพลต่อชุมชนหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นฐานะกลไกอย่างหนึ่งที่กำลังก่อตัวขึ้นในสังคม (งดดื่มเหล้าในงานศพ และลดปริมาณการดื่มในพิธีกรรมอื่นๆ) ได้อย่างมีประสิทธิภาพ รวมถึงเป็นสัญลักษณ์ที่ทำให้ชุมชนมีชื่อเสียง สร้างความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกันและความภาคภูมิใจร่วมของชุมชนด้วย ผลลัพธ์เหล่านี้ชี้ชัดว่าทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคมที่มีอยู่นั้นเป็นต้นทุนล้ำค่าที่ทุกชุมชนควรตระหนักและนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ดังที่ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2544: 175-176) ระบุไว้ว่า “ในสภาพความเป็นจริงเศรษฐกิจชาวบ้านฝังตัวอยู่ในสังคมและวัฒนธรรม ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านควรเป็นแบบองค์รวมจะมีพลังกว่า สอดคล้องกับวิถีชีวิตของเขาที่เป็นจริงมากกว่า ระบบทุนจะแปลงทุกอย่างเป็นเศรษฐกิจ ทำให้เป็นสินค้า ระบบทุนเป็นระบบเศรษฐกิจที่หลุดออกจากระบบวัฒนธรรม แล้วกลับมาทำลายคุณค่าต่างๆ ของมนุษย์ ถ้าเราดูทางด้านเศรษฐกิจ เราก็จะดู กับระบบทุนตรงที่ระบบทุนเข้มแข็งที่สุด เราควรจะดูด้วยวิถีชีวิตอันเป็นองค์รวมคือวัฒนธรรม วัฒนธรรมคือสินทรัพย์สำคัญที่ชุมชนมีมาช้านาน ”

21. การสื่อสารเพื่อสนับสนุนการพัฒนา: ความสมดุลระหว่างความช่วยเหลือกับการพึ่งตนเอง

ข้อค้นพบจากงานวิจัยชี้ชัดว่าความสำเร็จในกระบวนการสื่อสารเพื่อขยายผลความสำเร็จของโครงการงานศพดเหล้าจากชุมชนบ้านดงไปสู่พื้นที่อื่นๆ นั้นต้องอาศัยการสื่อสารเพื่อสนับสนุนการพัฒนา (Development Support Communication) เป็นกลไกสำคัญ แนวคิดนี้เห็นว่าการพัฒนาประเทศนั้นควรมีความสมดุลระหว่างการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ การสร้างความเท่าเทียมกันในสังคม

การสร้างความกลมเกลียวปรองดองระหว่างคนในชาติ และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (Parker, and Mohammadi, 1977:167-172)

การสื่อสารเพื่อสนับสนุนการพัฒนามีแนวคิดหลักคือการสร้างความเท่าเทียมในกระบวนการสื่อสารระหว่างคนในชุมชนกับคนจากภายนอกที่เข้าไปสนับสนุน ซึ่งอาจเป็นเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ผู้เชี่ยวชาญ หรือใครก็ตาม กระบวนทัศน์ของการสื่อสารเพื่อสนับสนุนการพัฒนานั้นให้ความสำคัญกับ “การเสริมสร้างความเข้มแข็ง” (empowerment) มากกว่า “การพัฒนา” (development) โดยตรง เนื่องจากกระบวนทัศน์การพัฒนาแบบดั้งเดิมนั้น มักทำให้นึกถึงการที่องค์กร/กลุ่มจากภายนอก ได้เข้าไปกระทำการบางสิ่งบางอย่างเพื่อ “ปรับปรุง” สภาพชุมชนหรือวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ให้ดีขึ้น (โดยนัยยะนี้ ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมระหว่าง “คนใน” และ “คนนอก” จึงดูชอบธรรมและเป็นสถานการณ์ที่เลี่ยงไม่ได้) แต่การเสริมสร้างความเข้มแข็งนั้นต้องการค้นหากระบวนการที่ทำให้ปัจเจกและชุมชนสามารถควบคุมสถานะทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของตน รวมถึงสามารถมีส่วนร่วมอย่างมีอิสระในการบริหารจัดการชุมชนของตนอีกด้วย (Rappaport, 1981 cited in Melkote, and Kandath, 2001: 197) เพราะความสามารถในการเข้าถึงและมีส่วนร่วมทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมวัฒนธรรม ของคนทุกกลุ่ม เป็นช่องทางให้ชุมชนสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับระบบและโครงสร้างสังคมได้ หรืออย่างน้อยที่สุดก็สามารถรับมือและจัดการกับความเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่เกิดขึ้นทั้งจากปัจจัยภายในและภายนอกได้อย่างเหมาะสม

หากพิจารณาจากนิยามของการเสริมสร้างความเข้มแข็งที่ฟาเซตและคณะ (Fawcett, Seekins, Whang, and Suarez de Balcazar, 1984: 145-172 cited in Melkote, and Kandath, 2001: 198) เสนอไว้ว่า “การเสริมสร้างความเข้มแข็งคือกระบวนการเพิ่มความสามารถของกลุ่มในการควบคุมสถานการณ์ต่างๆ ที่มีผลกระทบสำคัญต่อสมาชิกในกลุ่มและชุมชนในภาพรวม” หรือนิยามที่ปาปาและคณะ (Papa, Auwal, and Singhal, 1997: 219-249 cited in Melkote, and Kandath, 2001: 198) เสนอไว้ว่า “การเสริมสร้างความเข้มแข็งคือกระบวนการปฏิสัมพันธ์ของผู้คนที่ร่วมกันทำงานเพื่อหาทางออกให้กับปัญหาที่เผชิญร่วมกัน” จากนิยามทั้งสองจะเห็นได้ว่ากระบวนการสื่อสารเพื่อปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรมงานศพเพื่อถอดถอนเหล่าออกไปจากพื้นที่พิธีกรรมนั้นเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนอย่างชัดเจน เพราะคนในชุมชนตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น จึงเข้าสู่กระบวนการแก้ไขปัญหานั้นที่ทุกคนได้มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันและมีส่วนร่วมในกระบวนการในระดับต่างๆ

บุคลากรจากองค์กรภายนอก ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานภาครัฐหรือหน่วยงานเอกชนต่างมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาในฐานะผู้จุดประกายทางความคิดหรือผู้สนับสนุนการดำเนินโครงการงานศพเดห์ล่า ซึ่งประเด็นนี้ก็สอดคล้องกับข้อค้นพบจากงานวิจัยด้านการสื่อสารพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา ที่ระบุถึงกรณีศึกษาจากประเทศเม็กซิโก อินเดีย ศรีลังกา และฟิลิปปินส์ ซึ่งพบว่ากระบวนการทำงานเพื่อพัฒนาสื่อพื้นบ้านล้วนมีบทบาทขององค์กรภายนอก ไม่ว่าจะเป็นนักศึกษา พระ/มิชชันนารี

กลุ่มอาสาสมัคร เข้าไปช่วยจุดประกายไฟทั้งสิ้น (Jayaweera, 1996 อ้างถึงใน กาญจนา, 2551: 124-125) แต่คนในชุมชนควรมีบทบาทหลักในการตัดสินใจและกำหนดแนวทาง การดำเนินงานภายในชุมชนของตนเอง โดยใช้ต้นทุนภายใน อันหมายถึงบุคลากรและศักยภาพด้านต่างๆ ที่ชุมชนมีอยู่ มาผสมผสานกับต้นทุนใหม่จากภายนอก อันหมายถึงบุคลากรและศักยภาพด้านต่างๆ ที่องค์กรภายนอกมีอยู่ ภายใต้มุมมองที่ว่า “ไม่มีใครรู้จักชุมชนลึกซึ้งดีเท่าคนในชุมชนเอง แต่มุมมองและแนวคิดใหม่ๆ จากภายนอกจะช่วยเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนและทำให้เห็นภาพกว้างของชุมชนที่เชื่อมโยงกับโลกภายนอกได้ชัดเจนยิ่งขึ้น” ดังนั้น การทำงานร่วมกันจึงควรมีลักษณะของการ “ร่วมคิดร่วมทำ” (partnership) การดำเนินงานภายใต้กลวิธีนี้ ทำให้สัดส่วนระหว่างการรับความช่วยเหลือจากภายนอกและการพึ่งตนเองของชุมชนมีความสมดุลมากยิ่งขึ้น

22. กลไกเชิงอำนาจจากภาครัฐทำให้เกิดแรงกระตุ้น แต่กลไกการมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้กระบวนการปรับแปลงความหมายเป็นไปได้จริง

เป็นข้อเท็จจริงที่ต้องยอมรับว่าผลจากการใช้กลไกเชิงอำนาจจากภาครัฐ (การกำหนดให้เป็นวาระของจังหวัด) ทำให้เกิดแรงกระตุ้นเรื่องการงดเหล้าในงานศพไปทั่วทั้งจังหวัด โดยส่งผลให้บุคลากรของรัฐที่อยู่ในระบบและประชาชนเกิดความตื่นตัว แต่กลไกแบบราชการก็ยังไม่เอื้อต่อการทำงานเชิงลึกในพื้นที่เท่าที่ควร เพราะกลไกแบบราชการยังมีลักษณะแข็งตัว ความยืดหยุ่นน้อย ตัวอย่างเช่น หากต้องจัดเวทีเสวนาหรือเวทีประชาคมเฉพาะในเวลาราชการ โอกาสและจำนวนของคนในชุมชนที่เข้าร่วมจะลดน้อยลงมาก เพราะเวลาที่คนในชุมชนว่างมักเป็นเวลาเช้าตรู่หรือเวลาค่ำที่ว่างจากการประกอบอาชีพ ส่วนการสั่งการให้เข้าร่วมก็ทำได้เพียงครั้งคราว อีกทั้งยังก่อให้เกิดความเบื่อหน่าย

แต่ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ มิได้หมายความว่ากลไกแบบราชการนั้นไร้ประสิทธิภาพ หากไม่มีการใช้กลไกอำนาจของรัฐ โอกาสที่จะเกิดการขยายผลในพื้นที่ว่างในเวลาอันสั้นนั้นแทบเป็นไปได้ แต่ในขณะที่เดียวกันจะต้องรู้จักนำกลไกอำนาจมาใช้ให้ถูกช่องถูกจังหวะ เช่น ใช้การกำหนดให้เป็นวาระระดับจังหวัด และมอบหมายบทบาทหน้าที่ให้ข้าราชการปกครองในระดับจังหวัดและอำเภอรับผิดชอบ โดยกำหนดให้ต้องมีระบบประเมินผลความสำเร็จที่ชัดเจน บุคลากรส่วนนี้มีบทบาทโดยตรงในการสื่อสารเพื่อประสานความร่วมมือกับผู้นำชุมชน ซึ่งก่อให้เกิดแรงกระตุ้นในวงกว้างดังที่ได้กล่าวไปแล้ว แต่เมื่อมีแรงกระตุ้นเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องใช้กลไกเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมเป็นหลัก คือเน้นกระบวนการสื่อสารเพื่อให้ผู้คนในชุมชน ได้มีส่วนร่วมให้มากที่สุดตลอดกระบวนการ ไม่ว่าจะเป็นการวางแผน การแสดงความคิดเห็น การตัดสินใจ การลงมือกระทำ และการประเมินผล

ด้วยเหตุนี้ จึงพบว่าข้าราชการหรือเจ้าหน้าที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีบทบาทในการขยายผลโครงการงานศพงดเหล้าในพื้นที่ๆ ประสบความสำเร็จ นั้น โดยมากจะพยายาม ประสาน

กลไกการทำงานของระบบราชการให้เข้ากับกลไกการทำงานแบบชุมชนให้ได้มากที่สุด โดยใช้ประโยชน์จากกลไกและทรัพยากรของรัฐ (เช่น คำสั่งแต่งตั้งให้เป็นคณะทำงานอย่างเป็นทางการ ทำให้ข้าราชการระดับกลางหรือล่างสามารถขับเคลื่อน โครงการได้สะดวกยิ่งขึ้นโดยไม่เกิดปัญหาทับซ้อนสังกัด หรือกรณีของเจ้าหน้าที่ด้านสาธารณสุขที่ทำงานร่วมกับ อสม. ก็สามารถมอบหมายให้ อสม. ดำเนินการประชาสัมพันธ์โครงการหรือเก็บข้อมูลในพื้นที่ได้ เป็นต้น) ในขณะเดียวกันก็พยายามลดข้อจำกัดต่างๆ (เช่น นัดหมายการประชุมหรือจัดเวทีนอกเวลาราชการ หลอมรวมเนื่องงานอันเกิดจากการขับเคลื่อนโครงการให้เป็นส่วนหนึ่งของภารกิจประจำ เป็นต้น) จากการสังเกตพบว่า ข้าราชการหรือเจ้าหน้าที่เหล่านี้ไม่ว่าจะสังกัดในหน่วยงานใด จะมีคุณลักษณะร่วมกันอย่างหนึ่ง คือการมีทัศนคติที่ว่า **ความสำเร็จของโครงการเกิดจากการประสานประโยชน์และทำงานร่วมกันกับภาคประชาชนในลักษณะ “เคียงบ่าเคียงไหล่”** และพยายามใช้มุมมองแบบ “นอกกรอบใน” เป็นสำคัญ เจ้าหน้าที่ภาครัฐเหล่านี้เวลาเข้าพื้นที่ต่างก็สวมหมวกทั้งสองใบ ในฐานะ “ข้าราชการ” และ “ประชาชนคนทำงานในท้องถิ่น” ไปในคราวเดียวกัน ซึ่งข้อค้นพบนี้แตกต่างจากข้อค้นพบเกี่ยวกับการแสดงบทบาทของบุคคลภายนอกที่ปรากฏในงานวิจัยเรื่องการธำรงรักษางานประเพณีรับบัว ของ อ.บางพลี จ.สมุทรปราการ ของศิริดา พงษ์ภมร (2547) และการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมงานประเพณีแห่เทียนพรรษา จ.อุบลราชธานีของสรัญพัฒน์ ต้นสุขเกษม (2547) ซึ่งพบว่าบทบาทของบุคลากรภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงประเพณีพิธีกรรมในงานวิจัยทั้งสองชิ้นนี้มีนัยยะที่แสดงถึงอำนาจซึ่งเหนือกว่าคนในพื้นที่ เช่น การยึดกุมบทบาทการเป็นผู้ส่งสารแทนคนในชุมชน และการกระตุ้นให้เกิดความเปลี่ยนแปลงโดยใช้มุมมองจากภายนอกเป็นหลัก เช่น การเพิ่มเติมกิจกรรมใหม่ๆ โดยมีเป้าหมายเพื่อกระตุ้นการท่องเที่ยว มากกว่าการพัฒนารูปแบบกิจกรรมเพื่อสืบทอดความหมายดั้งเดิมของพิธีกรรมตามความรับรู้ของคนในชุมชน

การวางตำแหน่งของบุคลากรภายนอกในลักษณะที่เท่าเทียมกันกับคนในชุมชนช่วยกระตุ้นการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนได้เป็นอย่างดี โดยเจ้าหน้าที่ภาครัฐและองค์กรภายนอกทำบทบาทผู้สนับสนุนการขับเคลื่อนโครงการ พร้อมทั้ง ริเริ่มให้เกิดคณะทำงานเฉพาะกิจที่มีความหลากหลายสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องเทคนิคการมีส่วนร่วมที่พัชรี ลิโรส และคณะ (2546: [3-1]-[5-38]) ได้เสนอเอาไว้ว่าหนึ่งในเทคนิคของการมีส่วนร่วมก็คือการปรึกษาหารือ ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการและประชาชน ซึ่งทำได้หลายทาง ได้แก่ เวทีสาธารณะ การพบปะแบบไม่เป็นทางการ คณะทำงานเพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล การประชุมเชิงปฏิบัติการ และคณะที่ปรึกษา เป็นต้น

การสื่อสารระหว่างบุคลากรจากภายนอกกับคนในพื้นที่จะต้องเป็นการสื่อสารแบบสองทาง มีการสลับสับเปลี่ยนบทบาทระหว่างกันเป็นระยะๆ โดยให้ภาคประชาชนเป็นแกนหลักในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ นับตั้งแต่การสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจในชุมชน การทำเวทีประชาคมภายในชุมชนเพื่อตัดสินใจร่วมกัน จึงกล่าวได้ว่าความสำเร็จในการปรับเปลี่ยนความหมายในพิธีกรรม

งานศพนั้น จะ เกิดขึ้นได้จากกระแสความตื่นตัวในวงกว้างที่กลไกอำนาจรัฐจุดประกาย และความมุ่งมั่นที่จะทดลองลงมือกระทำของภาคประชาชนที่เป็นแกนหลักในการมีส่วนร่วมนั่นเอง

23. การขยายผลโครงการงานศพดहे้า: ปรากฏการณ์ที่แสดงการปะทะกันระหว่างภพภพมายาและความเป็นจริงของบริโภคนิยม และการต่อสู้ของคณภายใต้โครงสร้างที่กดทับ

จากที่เรย์มอนด์ วิลเลียมส์ได้เสนอไว้ว่า ความหมายและคุณค่าเป็นสิ่งที่ถูกผลิตขึ้นโดยองค์กรทางสังคมต่างๆ ในปัจจุบันอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นการศึกษาวัฒนธรรมจะต้องพิจารณาวัฒนธรรมใน 2 ระดับ ได้แก่ ระบบความหมายในระดับสังคมโดยรวม ซึ่งเป็นความหมายร่วมที่คนทั้งสังคมยึดถือ และระบบการสร้างความหมายในระดับสถาบัน หรือกลุ่มผู้ผลิตงานทางวัฒนธรรม โดยระบบการสร้างความหมายในระดับสถาบันหรือกลุ่มผู้ผลิตงานทางวัฒนธรรมนั้นถือเป็นส่วนหนึ่งขององค์รวมของสังคม และอาจสร้างเสริมหรือทำลายความหมายร่วมขององค์รวมทั้งหมคนั้นก็ได้

ผู้วิจัยเห็นว่าแนวคิดดังกล่าวนำมาอธิบายปรากฏการณ์การขับเคลื่อนและขยายผลโครงการงานศพดहे้าได้เช่นเดียวกัน เราอาจพิจารณา “การดืมเฮ้า” ในฐานะที่เป็นวัฒนธรรมที่ถูกสร้างความหมายในระดับสังคมไทยโดยรวมในฐานะ “การสังสรรค์” ที่ “หากดืมแต่พอเหมาะก็ไม่เสียหายอะไร” ซึ่งเป็นความหมายร่วมที่คนส่วนมากในสังคมยึดถือ (รวมไปถึงความหมายร่วมปลีกย่อยอื่นๆ ที่สังคมให้ความหมายไว้ เช่น ภาพลักษณ์ที่แตกต่างกันระหว่างการดืมเฮ้าไทยกับเฮ้านอก การดืมเฮ้ามีหย้อกับการดืมเฮ้าเสรี เป็นต้น) การขยายผลโครงการงานศพดहे้าของกลุ่มแกนนำทั้งในระดับชุมชน ตำบล อำเภอ และจังหวัดนั้น ถือเป็นความพยายามของกลุ่มผู้ผลิตงานทางวัฒนธรรมที่จะสร้างความหมายใหม่ให้กับการดืมเฮ้าในบริบทเฉพาะคือพิธีกรรมงานศพ นั่นก็คือความหมายใหม่ที่ว่า “การดืมเฮ้าสร้างภาระให้เจ้าภาพแล้เป็นความนำอภัยของชุมชน” ความหมายใหม่ที่ผลิตขึ้นนั้นถือว่าการดืมเฮ้าร่วมที่คณหมู่มากในสังคมยึดถือ แต่ก็จำเป็นต้องทำลายเพราะความหมายร่วมนี้ทำให้ชุมชนของคนกลุ่มดังกล่าวต้องสูญเสียผลประโยชน์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายโดยไม่จำเป็นและการแบกรับภาระหนี้สินค่าเฮ้าในงานศพ

จุดเริ่มต้นของการสร้างความหมายใหม่ให้กับการดืมเฮ้าในงานศพมีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การลดภาระทางเศรษฐกิจของคนในชุมชนในการจัดพิธีกรรม ซึ่งคนเป็นจำนวนมากประสบปัญหาต้องกู้หนี้ยืมสินมาเพื่อจัดงาน และเมื่อมีการเลียงเฮ้าในงานศพพ่วงด้วย ก็ยิ่งทำให้จำนวนเงินที่ต้องใช้ในการจัดงานเพิ่มสูงขึ้น ภาระหนี้สินที่เกิดขึ้นถือเป็นความเป็นจริงและผลลัพธ์จริงที่เกิดจากกระแสบริโภคนิยม แต่ในขณะที่เดียวกัน การ เปลี่ยนวิถีเรื่องการดืมเฮ้าในงานศพก็เท่ากับเป็นการต่อสู้และปะทะกับค่านิยมของการจัดงานศพที่หรูหราฟุ่มเฟือย มีการเลียงคูปูเลื่ออย่างเต็มที่ เพื่อแสดงฐานะหน้าตาของเจ้าภาพ การแสดงฐานะผ่านการบริโภคนั้นถือได้ว่าเป็น “ภพภพมายาของบริโภคนิยม” ที่กลไกอันซับซ้อนของระบบทุนนิยมผลิตขึ้นมาครอบงำคนจำนวนมากของสังคมอยู่ในเวลานี้

การแสดงผลผ่านการบริหารโภคเป็นกระบวนการสร้างความหมายทางวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและระบบเศรษฐกิจอย่างมีนัยสำคัญ โครงสร้างทางสังคมและเศรษฐกิจที่มีระบบทุนนิยมเป็นรากแก้วนั้น เป็นโครงสร้างที่ทำให้ช่องว่างระหว่างความยากจนกับความร่ำรวยขยายกว้างมากขึ้น เพราะนโยบายภาครัฐที่มุ่งเน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลักมักใช้วิธีบริหารจัดการทรัพยากรแบบรวมศูนย์ โดย เพ่งเป้าหมายเพื่อสร้างมูลค่าส่วนเกินจากการผลิตขั้นที่ต่ำ จึงมุ่งส่งเสริมวิธีการผลิตที่ให้กำไรสูงสุดและผู้ประกอบการขนาดใหญ่ที่เน้นการระดมตลาดระดับมวลชนทั้งในและนอกประเทศให้เกิดการบริหารโภคสูงสุด ทั้งนี้ คำถามที่ถูกเฉลยไปก็คือคำถามที่ว่าผลกำไรสูงสุดที่เกิดขึ้นดังกล่าวได้กระจายไปถึงคนทุกกลุ่มในสังคมหรือกระจุกตัวอยู่เฉพาะกลุ่ม เช่นเดียวกับคำถามที่ว่า การระดมให้เกิดการบริหารโภคผ่านกลไกการโฆษณาและการตลาดทุกช่องทางนั้น นอกเหนือจาก ความคึกคักของตลาดและนักลงทุน รวมถึงการเก็บภาษีได้ตามเป้าแล้ว รัฐได้ตระหนักถึงผลกระทบด้านลบจากการบริหารโภคที่ล้นเกินมากน้อยเพียงใด

เฉพาะกรณีของชุมชนหมู่บ้านหลายแห่งที่เป็นการศึกษาของการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าการรับเอาแนวคิดการบริหารโภคในเชิงสัญญาะไปยึดถือปฏิบัตินั้นก่อให้เกิดปัญหาเรื้อรัง เนื่องจากโครงสร้างระบบการผลิตของชุมชนเป็นระบบคู่ขนาน โดยการผลิตเพื่อยังชีพยังเป็นโครงสร้างหลัก การผลิตเพื่อตลาดเป็นโครงสร้างรอง การผลิตเพื่อยังชีพมีเป้าหมายเพื่อเลี้ยงตนเองให้ได้ก่อน ส่วนที่เหลือจึงนำไปขาย หรือกล่าวสั้นๆ ว่าวิธีการผลิตเพื่อยังชีพเน้น ความพอเพียงเป็นหลัก แต่เมื่อระบบการบริหารโภคของชุมชนตกอยู่ภายใต้วิถีของระบบทุนนิยมก็ถูกกระตุ้นให้บริหารโภคให้มากที่สุด (เพื่อที่ระบบทุนจะทำกำไรสูงสุด) จึงเห็นภาพไม่สมดุลได้อย่างชัดเจน เมื่อชุมชนผลิตตามความจำเป็นและศักยภาพของครัวเรือน แต่บริหารโภคตามความต้องการและแรงกระตุ้นของระบบตลาด

ภาพไม่สมดุลดังกล่าวนำไปสู่ปัญหาเรื้อรังในระยะยาว ทั้งระดับปัจเจก (ความทุกข์จากปัญหาหนี้สิน ครอบครัวมีรายได้ไม่เพียงพอต่อการใช้จ่าย) และระดับชุมชนหมู่บ้าน (ปัญหาการทะเลาะวิวาท การแย่งชิงทรัพยากร อบายมุข อาชญากรรมและ การแบ่งแยกทางชนชั้นอันเนื่องมาจากความแตกต่างด้านฐานะ รายได้ และการบริหารโภคของคนภายในชุมชน) ซึ่งปัญหาที่กล่าวมาทั้งหมดนี้อาจส่งผลกระทบระยะยาวให้ชุมชนหมู่บ้านล่มสลายได้

ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า นั้นก็เท่ากับว่าในชุมชนดังกล่าว คนในชุมชนได้เลือกที่จะปรับเปลี่ยนค่านิยมเรื่องการให้ความสำคัญกับบริหารโภคเพื่อแสดงฐานะหน้าตาตามผู้การให้ความสำคัญกับสภาพความเป็นจริงทางเศรษฐกิจของเจ้าภาพและชุมชนแทน เป็นการสลัดทิ้งภาพมายาของบริหารโภคนิยม และหันหน้ามาเผชิญกับความเป็นจริงและแก้ไขปัญหาอันเกิดจากรับบริหารโภคนิยม ซึ่งแท้ที่จริงแล้วก็คือการต่อสู้ของมนุษย์ภายใต้โครงสร้างที่กดทับนั่นเอง เพราะค่านิยมการบริหารโภคเพื่อแสดงฐานะหน้าตานั้นมิใช่สิ่งที่ถูกๆ ก็เป็นไปเอง แต่เป็นเพราะสถาบันหลักในสังคมล้วนผลิตซ้ำอุดมการณ์ต่างๆ ที่ตอบสนองต่อระบบทุนนิยมและบริหารโภคนิยมแทบทั้งสิ้น (ระบบเศรษฐกิจเน้นกระตุ้นทั้งอัตราการผลิตและการบริหารโภค โดยส่งเสริม การลงทุนที่ทำกำไรได้มาก จึง

ผลิตวาทกรรมตัวเลขการเติบโตทางเศรษฐกิจ / ระบบการเมืองเน้นการรักษาและขยายฐานอำนาจ โดยเชื่อมโยงกับกลุ่มทุนขนาดใหญ่และนักการเมืองท้องถิ่น จึงผลิตวาทกรรมนโยบายประชานิยม และการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น / ระบบการศึกษาเน้นการผลิตบัณฑิตเพื่อป้อนระบบตลาด จึงผลิตวาทกรรมว่าด้วยสาขาอุดมศึกษาและอัตราการจ้างงานของบัณฑิต / ระบบสื่อมวลชนเน้นผลประโยชน์ต่างตอบแทนกับระบบตลาด จึงผลิตวาทกรรมสนับสนุนการบริโภคผ่านเนื้อหาเชิงวัฒนธรรมที่สร้างสรรค์ขึ้น) ด้วยเหตุนี้การยอมรับค่านิยมการบริโภคเพื่อแสดงฐานะหน้าตาจึงไม่ใช่ปัญหาระดับปัจเจก แต่เป็นปัญหาระดับ โครงสร้างของสังคมโดยรวม ดังนั้น การลุกขึ้นมาปฏิเสธอุดมการณ์ และความหมายที่สถาบันหลักในสังคมเป็นผู้ผลิตก็เปรียบเสมือนความพยายามของปัจเจกที่รวมตัวกันเพื่อต่อสู้กับโครงสร้างทางสังคมที่กดทับอยู่นั่นเอง

อันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) นักมาร์กซิสต์แนวมนุษยนิยมชาวอิตาลีได้เสนอทัศนะไว้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างกับมนุษย์นั้นก็เป็ความสัมพันธ์แบบวิภาษวิธีอีกลักษณะหนึ่ง กรัมสกีได้ชี้ให้เห็นว่าสถาบันหลักทางสังคม/วัฒนธรรมนั้นสามารถครอบงำความคิด/การกระทำของปัจเจกบุคคลได้โดยผ่านกระบวนการครอบงำความเป็นเจ้าทางวัฒนธรรม (cultural hegemony) โดยสถาปนาระบบความคิดหลักของสังคมขึ้นเพื่อทำให้เกิดความเห็นพ้องต้องกัน (consensus) ด้วยความยินยอมพร้อมใจ (consent) คือการยอมรับโดยคุณิ โดยปราศจากคำถามหรือแม้แต่ข้อสงสัย ผ่านการทำงานของกลไกด้านอุดมการณ์ต่างๆ (ครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันทางศาสนา และสถาบันสื่อมวลชน) แต่ในขณะที่เดียวกัน ภายใต้การกำกับควบคุมของโครงสร้าง มนุษย์ก็ยังมีศักยภาพที่จะดิ้นรนต่อสู้ ต่อรอง คัดแปลง ต่อต้านกับพลังของโครงสร้างที่กดทับเสมอ โดยมนุษย์ที่ต้องการต่อสู้กับโครงสร้างจะต้องมีเจตจำนง (free will) ที่จริงจังกเท่านั้น จึงจะมีพลังเพียงพอที่จะเลือกสรร คัดแปลง หรือสร้างประวัติศาสตร์ของพวกตนขึ้นใหม่ได้ (กาญจนา และสมสุข , 2551: 166-188)

แนวคิดของกรัมสกีข้างต้นนำมาอธิบายพลวัตของปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับโครงการงานศพงดเหล่าที่เกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี นับตั้งแต่จุดเริ่มต้นจากการที่ชาวบ้านซึมซับรับค่านิยมเรื่องการบริโภคเพื่อแสดงฐานะมาถือปฏิบัติด้วยความยินยอมพร้อมใจ (consent) เพราะเห็นเป็นเรื่องธรรมดาธรรมคา (take for grant) เนื่องจากมองไม่เห็นกลไกการทำงานทางอุดมการณ์ของสถาบันทางสังคมต่างๆ ที่ครอบงำอยู่ จนเวลาผ่านไป ผลลัพธ์ที่แท้จริงจากค่านิยมดังกล่าวเริ่มแสดงด้านร้ายให้เห็นในรูปของความทุกข์อันเกิดจากหนี้สิน จนทำให้ชาวบ้านเกิดความตระหนักและต้องการแก้ไขปัญหาโดยรวมตัวและพูดคุยตกลงกันแล้วให้นิยามใหม่ต่อค่านิยมที่เคยยึดถือปฏิบัติ ซึ่งส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมและจิตสำนึกของคนทั้งชุมชนตามมา ตรงนี้ชี้ให้เห็นว่า เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์มีเจตจำนงที่หนักแน่นจริงจึงต้องการเปลี่ยนแปลงค่านิยมและวิถีปฏิบัติที่เป็นปัญหา เมื่อนั้นก็ย่อมมีพลังมากพอที่จะสร้างตัวเลอกใหม่ๆ ให้ชีวิต และสร้างประวัติศาสตร์ใหม่ให้กับตนเอง รวมถึงกลุ่มหรือชุมชนที่ตนสังกัดอยู่ได้

อย่างไรก็ดี สิ่งหนึ่งที่ต้องตระหนักก็คือ ใน สังคมปัจจุบัน กระบวนการสร้าง ภาพมายาของ บริโภคนิยมนั้นเป็น ไปอย่างแนบเนียน กว้างขวาง และครอบคลุมทั้ง ในสังคมเมืองและสังคมชนบท ด้วยเหตุนี้ กระบวนการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าจึงเป็นสิ่งที่ต้องกระทำไปอย่างต่อเนื่อง ทั้งในระดับชุมชน อำเภอ แล ะจังหวัด ทั้งนี้ การขับเคลื่อน โครงการมิได้เป็นเพียงความพยายาม รื้อถอนภาพมายาของบริโภคนิยมและรื้อถอนมายาคติของพื้นที่พิธีกรรมงานศพว่าไม่ใช่พื้นที่สำหรับการ แสดงฐานะหน้าตาทางสังคมของปัจเจก แต่ยังเป็นรูปธรรมของการต่อสู้ทางความคิด/จิตสำนึก/ และอุดมการณ์ระหว่างปัจเจกกับระบบโครงสร้างเป็นการต่อสู้ที่ดำเนินมาเนิ่นนาน นับจากอดีตจวบจน ปัจจุบัน และยังคงดำเนินต่อไปในอนาคต เพราะ การครองความเป็นเจ้า (hegemony) นั้นเป็น ‘กระบวนการที่ไม่สิ้นไม่สุด (a process without an end) ที่ไม่มีชนชั้นหนึ่งชั้นใด หรือชุดความคิด หนึ่งความคิดใด จะผูกขาดสถานะนำได้ตลอดเวลา’ (กาญจนา และสมสุข, 2551: 188)

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ 4 ประเด็น ได้แก่

1. ข้อมูลจากการศึกษาวิจัยชี้ชัดว่าภาคประชาชน ได้แก่ คนในชุมชนเอง คือองคาพยพที่สำคัญที่สุดต่อความสำเร็จในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าในระดับชุมชนหมู่บ้านซึ่งเป็น หน่วยพื้นฐาน เพราะฉะนั้นสิ่งแรกที่ต้องกระทำในการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าก็คือการ เปิดพื้นที่สาธารณะให้คนในชุมชนได้มีโอกาสทบทวนและไตร่ตรองด้วยตนเองผ่านกระบวนการ สนทนาแลกเปลี่ยนทางความคิดระหว่างกัน โดยอาจมีบุคคลภายนอกเข้าร่วมแลกเปลี่ยนด้วยก็ได้ ทั้งนี้เพื่อให้คนในชุมชนได้ตกผลึกทางความคิดและสร้างความเข้าใจร่วมกันถึงเหตุผล ข้อดีข้อเสีย รวมทั้งได้ตัดสินใจด้วยตนเองว่าจะดำเนินโครงการหรือไม่ ซึ่งเท่ากับว่าชุมชนมีฐานะเป็นผู้ควบคุม การเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นด้วยตนเองโดยได้รับความร่วมมือจากบุคคลภายนอก ดังนั้น คุณลักษณะ สำคัญ 4 ประการต่อไปนี้ ได้แก่ 1. ความต้องการ (want) 2. ความสมัครใจ (voluntariness) 3. ความ เข้าใจ (understanding) และ 4. ความเชื่อมั่นในการพึ่งพาตนเอง (self-reliance) จึงเป็นสิ่งที่จะต้อง หนุนเสริมให้เกิดขึ้นภายในชุมชนต่างๆ ในกระบวนการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า

2. ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาวิจัยสะท้อนว่าการมองข้ามพื้นที่สาธารณะที่มีอยู่ในวิถีชีวิต ดั้งเดิมในสังคมไทย ได้แก่ พื้นที่พิธีกรรมรูปแบบต่างๆ ทั้งที่เกี่ยวข้องกับวิถีทาง โลกและวิถีทาง ธรรมในงานประเพณีต่างๆ จะทำให้ขาดการใช้ประโยชน์ควบคู่ไปกับการพัฒนาพื้นที่สาธารณะ เหล่านี้ให้สามารถตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ของชุมชนได้อย่างเหมาะสม รวมไปถึง การสร้างความเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่สาธารณะแบบดั้งเดิมดังกล่าวเข้ากับพื้นที่สาธารณะสมัยใหม่ เช่น การประชุม หรือเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของชุมชน ซึ่งจะทำให้เกิดความต่อเนื่องเชื่อมโยงในการ ร่วมกันพิจารณาและอภิปรายในประเด็นสาธารณะต่างๆ เพื่อนำไปสู่การกระทำเพื่อแก้ปัญหาอย่าง

สร้างสรรค์และเป็นระบบ อย่างไรก็ตาม ใดๆก็ดี ชุมชนบ้านดงก็แสดงให้เห็นว่า เมื่อชุมชนมีการเชื่อมโยงพื้นที่สาธารณะทั้งแบบดั้งเดิมและสมัยใหม่เข้าด้วยกันแล้ว พื้นที่สาธารณะทั้งแบบดั้งเดิมและแบบใหม่นี้ต่างเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แกกันและกัน พร้อมกันนี้ก็สามารถทำงานร่วมกันในฐานะช่องทางการสื่อสารสาธารณะที่มีประสิทธิภาพของชุมชนได้ ทั้งนี้ ข้อควรคำนึงอีกประการหนึ่งก็คือ การที่ชุมชนท้องถิ่นจะสามารถบูรณาการและใช้ประโยชน์จากพื้นที่สาธารณะทั้งแบบดั้งเดิมและแบบสมัยใหม่ร่วมกันได้นั้น เป็นผลลัพธ์จากกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเชื่อมโยงองค์ความรู้เดิม ต้นทุนเดิมของชุมชน เข้ากับองค์ความรู้ด้านการวิจัยและการบริหารจัดการสมัยใหม่ ซึ่งในกรณีของชุมชนบ้านดงนั้น กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ดังกล่าวได้รับแรงสนับสนุนจากภายนอก (external support) เข้าหนุนเสริมด้วย

3. การศึกษาบริบทของชุมชนรวมไปถึงโลกทัศน์และบุคลิกภาพของคนในชุมชนจนเกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่า (รวมถึงงานพัฒนาชุมชนในลักษณะที่ใกล้เคียงกัน) เพราะการศึกษาดังกล่าวนำไปสู่การค้นพบว่าแต่ละชุมชนล้วนมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่เหมาะสมกับรูปแบบการขับเคลื่อนที่แตกต่างกันออกไป ดังที่งานชิ้นนี้ค้นพบว่าการใช้มาตรการทางสังคมหรือการใช้หลักความสมัครใจเข้าร่วมนั้น เป็นมาตรการที่สามารถเลือกใช้ได้แบบใดแบบหนึ่ง ทั้งนี้ ต้องเลือกให้สอดคล้องกับบริบท ของชุมชนและท่าทีหรือบุคลิกภาพของคนหมู่มากในชุมชนเป็นสำคัญ

4. การขยายผลโครงการในแนวตั้ง (เช่น การประกาศเป็นวาระหรือนโยบายของจังหวัด) เพื่อกระตุ้นให้เกิดการขยายผลของโครงการให้ครอบคลุมชุมชนจำนวนมากนั้น หากเป็นไปได้ ควรเริ่มต้นจากการศึกษาและถอดบทเรียนการขยายผลในแนวระนาบซึ่งเกิดจากการดำเนินงานของชุมชนที่ประสบความสำเร็จจำนวนหนึ่ง โดยถอดบทเรียนให้เห็นทั้งบริบท เงื่อนไข และกระบวนการที่หลากหลายของชุมชนเหล่านั้น เมื่อนำไปสู่การขยายผลในแนวตั้งจะทำให้มีรูปแบบ (pattern) ของชุมชนต้นแบบที่เป็นทางเลือกมากกว่าหนึ่งรูปแบบ ทั้งนี้ เพื่อลดข้อจำกัดในการขยายผล โดยส่งเสริมให้พื้นที่ขยายผลอื่นๆ เลือกชุมชนต้นแบบในการขยายผลที่มีบริบทและเงื่อนไขในการขยายผลใกล้เคียงกับชุมชนของตนมากที่สุด

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ 3 ประเด็น ได้แก่

1. ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย ซึ่งหมายถึงหน่วยงานภาครัฐที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับโครงการงานศพดเหล่าในระดับจังหวัด ได้แก่ หน่วยงานฝ่ายปกครอง หน่วยงานสาธารณสุข สำนักงานพระพุทธศาสนา และสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และตัวแทนจากภาคประชาชนควรจัดทำนโยบายหลักและวางเป้าหมายหลักของโครงการงานศพดเหล่าร่วมกัน

โดยในนโยบายดังกล่าวได้หลอมรวมพันธกิจของแต่ละฝ่ายเข้าด้วยกัน แล้วนำนโยบายดังกล่าวเสนอต่อภาคประชาชน โดยรวมอีกครั้ง ทั้งนี้เพื่อสร้าง การมีส่วนร่วม โดยการสร้างความรับรู้และรับฟังความคิดเห็นไปในคราวเดียวกัน ซึ่งสามารถทำได้ในรูปของเวทีประชาพิจารณ์ แล้ว ปรับปรุงให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของภาคประชาชนมากที่สุด ก่อนจะนำมาวางแผนการเคลื่อนงานที่มีการบูรณาการการทำงานร่วมกันของหน่วยงาน ทั้งภาครัฐและภาคประชาชน

ทั้งนี้ นโยบายหลักและเป้าหมายหลักควรจะเป็นกรอบใหญ่ของการทำงาน ในขณะที่เปิดโอกาสให้แต่ละชุมชนสามารถวางแผนโครงการงานศพดเหล่าเฉพาะพื้นที่ชุมชนที่สอดคล้องกับนโยบายหลักของจังหวัดและบริบทของชุมชน ซึ่งอาจมีความแตกต่างกันออกไปในรายละเอียดปลีกย่อย วิธีการนี้จะทำให้การดำเนินโครงการในแต่ละพื้นที่ที่มีความยืดหยุ่นสูง แต่ก็ไม่หลุดออกไปจากเป้าหมายหลักที่วางไว้ร่วมกัน

2. ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายควรสร้างความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับหน้าที่ (function) ของการกำหนดให้โครงการงานศพดเหล่าเป็นวาระจังหวัด การประกาศให้เป็นวาระจังหวัดนั้นมีหน้าที่สำคัญในการสร้างความรับรู้ (awareness) ในวงกว้างและสร้างความชอบธรรม (legitimacy) ให้กับผู้ขับเคลื่อนงานในพื้นที่ ทำให้เกิดการขยายความคิดเรื่องการดเหล่าในงานศพไปสู่ชุมชนจำนวนมากได้ในเวลาอันสั้น (เป้าหมายเชิงปริมาณ) ซึ่งหากปล่อยให้การขยายผลเกิดขึ้นตามธรรมชาติ (การถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างชุมชนต่อชุมชน) จะต้องใช้ระยะเวลาอันยาวนานและไม่สามารถสร้างความรับรู้และแรงกระเพื่อมในวงกว้างได้ แต่ในขณะเดียวกัน คณะทำงานก็ต้องตระหนักว่าคำพิงเฉพาะการประกาศเป็นวาระจังหวัดนั้น ยังไม่เพียงพอสำหรับ นำไปสู่เป้าหมายเชิงคุณภาพ (ชุมชนที่เข้าร่วมโครงการสามารถดเหล่าในพิธีกรรมงานศพได้อย่างแท้จริงและอย่างยั่งยืน) แต่จะต้องใช้เวลาและให้ความสำคัญกับกระบวนการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันภายในชุมชนเพื่อสร้างฉันทามติ (commitment) ความยั่งยืนในระยะยาวของโครงการจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อชุมชนเกิดความตระหนักอย่างแท้จริง ไม่ใช่การใช้มาตรการเชิงสั่งการจากหน่วยงานภาครัฐ ด้วยเหตุนี้การกำหนดเป้าหมายจึงควรมีทั้งเป้าหมายระยะสั้น (มุ่งเน้น output ที่ทำได้จริงในระยะเวลาที่กำหนด) และเป้าหมายระยะยาว (มุ่งเน้น outcome ที่มีความยั่งยืนและต่อเนื่อง) ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับระยะเวลาในการปฏิบัติงานจริงด้วย มีแผนกิจกรรมเพื่อสร้างความเข้าใจและกระตุ้นการมีส่วนร่วมที่ชัดเจน รวมถึงมีแนวทางการประเมินผลทั้งระหว่างดำเนินกิจกรรมและการประเมินภาพรวมทั้งหมด

3. หน่วยงานภาครัฐควรหนุนเสริมการทำงานของภาคประชาชนใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านแรก การสร้างความชอบธรรมในการเคลื่อนงานให้กับกลุ่มบุคคลที่รับผิดชอบหรือมีผู้มีจิตอาสาในการขับเคลื่อน โครงการงานศพดเหล่า เช่น การแต่งตั้งคณะทำงานอย่างเป็นทางการ โดยจังหวัด ด้านที่สองคือการสนับสนุนด้านงบประมาณที่จำเป็นให้กับหน่วยงานและชุมชนที่ขับเคลื่อนโครงการ ทั้งนี้ ควรให้ความยืดหยุ่นในการบริหารจัดการงบประมาณตามแผนการทำงานที่ปรับให้เหมาะสม

สอดคล้องกับบริบทของแต่ละพื้นที่เป็นสำคัญ และการสนับสนุนด้านงบประมาณควรมีความต่อเนื่องด้วย ส่วนด้านที่สามคือการสร้างกลไกการติดตามและประเมินผลการทำงานอย่างเป็นระบบและมีความชัดเจน ทั้งนี้เพื่อให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเกิดความตื่นตัวและสามารถประเมินการดำเนินงานของชุมชนที่ตนมีส่วนร่วมได้อย่างเป็นรูปธรรม ปัจจัยทั้ง 3 ประการนี้จะเป็นตัวแปรสำคัญสำหรับความยั่งยืนของโครงการงานศพวงศเกล้าในระดับจังหวัด

ข้อจำกัดของการวิจัย

ผู้วิจัยได้จำแนกข้อจำกัดของการวิจัยในครั้งนี้ออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกคือข้อจำกัดของการวิจัยในพื้นที่ชุมชนต้นแบบ และส่วนที่สองคือข้อจำกัดของการวิจัยในพื้นที่ขยายผล ซึ่งมีประเด็นสำคัญดังนี้

1. ข้อจำกัดของการวิจัยในพื้นที่ชุมชนต้นแบบ

การหาข้อมูลในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพของพิธีกรรมงานศพก่อนดำเนินโครงการงานศพวงศเกล้า (พ.ศ.2540-44) และช่วงที่โครงการเริ่มต้นและลงหลักปักฐานในชุมชน (พ.ศ.2545-46) นั้น โดยมากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องไม่ได้เก็บรักษาข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องไว้ ไม่ว่าจะเป็นบันทึกการทำเวทีประชาคม บันทึกการประชุมหมวดบ้าน และบันทึกการประชุมหมู่บ้าน มีเพียงข้อมูลที่ปรากฏในเอกสารงานวิจัยและเอกสารเล่มเล็กของ สกว. ที่ยังคงได้รับการเก็บรักษาเอาไว้ ซึ่งก็มีข้อมูลหลักๆ ที่สำคัญ แต่ไม่มีข้อมูลดิบที่เป็นรายละเอียดของบรรยากาศหรือสภาพเหตุการณ์ระบุเอาไว้ การเติมเต็มข้อมูลในส่วนดังกล่าว ผู้วิจัยจึงต้องอาศัยข้อมูลจากการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการและการสัมภาษณ์เจาะลึกเป็นหลัก ทั้งนี้ข้อมูลตัวเลขที่ได้จากแต่ละบุคคลก็มีความคลาดเคลื่อนแตกต่างกันไปบ้าง เช่น จำนวนคนที่เข้าร่วมในเวทีประชาคม ผู้วิจัยจึงอนุมานจากข้อมูลที่คนส่วนใหญ่ระบุใกล้เคียงกันเป็นสำคัญ แต่ข้อมูลที่เป็นบรรยากาศในเหตุการณ์สำคัญ เช่น บรรยากาศในเวทีประชาคม และบรรยากาศในเวทีถอดบทเรียนนั้น พบว่าข้อมูลที่ได้จากทุกฝ่ายมีความสอดคล้องใกล้เคียงกัน

2. ข้อจำกัดของการวิจัยในพื้นที่ขยายผล

เนื่องจากพิธีกรรมงานศพเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นโดยกะทันหัน ผนวกกับพื้นที่ขยายผลบางแห่งเป็นพื้นที่ในหุบเขา หรือเป็นพื้นที่ๆ ห่างไกลจากตัวอำเภอ ทำให้การติดต่อสื่อสารประสานงานกันระหว่างคนในชุมชนกับผู้วิจัยเพื่อแจ้งข้อมูลเรื่องการจัดพิธีกรรมงานศพในบางพื้นที่มีความล่าช้า เมื่อผู้วิจัยเดินทางไปถึงพื้นที่พิธีกรรมจึงสามารถสังเกตการณ์พิธีกรรมได้เพียงบางส่วน ไม่ครอบคลุมภาพรวมทั้งหมดของการประกอบพิธีกรรม แต่ผู้วิจัยก็ได้แสวงหาข้อมูลที่ต้องการจากการพูดคุย

สอบถาม รวมถึงการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อทดแทนการสังเกตการณ์ที่ขาดช่วงไปดังกล่าว

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต

1. เนื่องจากการวิจัยในครั้งนี้มุ่งศึกษาเจาะลึกพื้นที่ชุมชนต้นแบบคือชุมชนบ้านดงเป็นหลัก แต่ผลการศึกษาทำให้พบว่ามีชุมชนอื่นๆ ที่ประสบความสำเร็จในการขับเคลื่อน โครงการงานศพดเหล่าเช่นเดียวกัน โดยมีการพัฒนาต่อยอดและปรับประยุกต์กระบวนการขับเคลื่อน โครงการงานศพดเหล่าของชุมชนบ้านดงให้เหมาะสมกับบริบทชุมชนของตน เช่น กรณี ต. หลวงใต้ อ. งาว ที่สามารถขยายผลจนครอบคลุมทั้งอำเภอได้อย่างมีประสิทธิภาพ การวิจัยในอนาคตจึงน่าจะได้มีการถอดบทเรียนความสำเร็จของกรณี อ. งาว รวมถึงการวิเคราะห์ปัจจัยต่างๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องต่อการขับเคลื่อน โครงการงานศพดเหล่าโดยละเอียดด้วย เพื่อจะได้เห็นรูปแบบการขับเคลื่อน โครงการงานศพดเหล่าในอีกลักษณะหนึ่งที่ยึดหลักความสมัครใจเข้าร่วมและการผนึกกำลังร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยเจ้าหน้าที่องค์กรสาธารณสุขและอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้านมีบทบาทสูงในการขับเคลื่อน เป็นอีกหนึ่งทางเลือกสำหรับชุมชนที่สนใจและมีบริบทชุมชนที่ใกล้เคียงกับ ต. หลวงใต้

2. การศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่าชุมชนแบบเครือข่ายโดยมากจะประสบความสำเร็จในการขับเคลื่อน โครงการงานศพดเหล่าได้มาก มีแนวโน้มของความยั่งยืนสูง และสามารถขยายผลความสำเร็จไปสู่มิติอื่นๆ ได้ ดังที่สามารถพิสูจน์ได้จากกรณีของชุมชนบ้านดงและอีกหลายแห่งในงานวิจัยชิ้นนี้ อย่างไรก็ตาม ยังมีคำถามที่เปิดกว้างเพื่อการศึกษาชุมชนอื่นๆ ซึ่งมีบริบทที่แตกต่างออกไป เช่น ชุมชนที่เป็นชุมชนแบบผสมผสานควรใช้กลไกแบบใดเพื่อเป็นหลักประกันในการสร้างความยั่งยืนให้กับการงดเหล้าในงานศพ หรือชุมชนย่านชานเมืองซึ่งผู้คนรวมตัวกันได้ยากนั้นควรใช้กลไกและกลยุทธ์แบบใดในการขับเคลื่อน โครงการงานศพดเหล่า

3. การศึกษาในครั้งนี้ให้ความสำคัญกับประเด็นการสื่อสารเพื่อปรับแปลงความหมายซึ่งเจาะลึกเรื่องของการใช้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เชื่อมโยงแนวคิดสัญญาะ พื้นที่สาธารณะและทุนของปัจเจกและทุนของชุมชน อย่างไรก็ตาม ประเด็นการสื่อสารจากมุมมองการสื่อสารเพื่อสนับสนุนการพัฒนา (development support communication) การเสริมสร้างความเข้มแข็ง (empowerment) และการสื่อสารเชิงเครือข่าย (network communication) ก็ปรากฏในข้อมูลการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ แต่ยังไม่ได้รับการศึกษาเจาะลึกโดยผู้วิจัย โดยเฉพาะบทบาทขององค์กรภายนอกหลายแห่งที่ประสานงานและหนุนเสริมการขับเคลื่อนโครงการงานศพดเหล่าในแต่ละพื้นที่อย่างเข้มแข็ง ไม่ว่าจะเป็น ศูนย์ประสานงานการวิจัยเพื่อท้องถิ่น จ. ลำปาง (หน่วยงานย่อยของ สกว.) สถาบันแผนพะญาซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรสงฆ์ และหน่วยงานด้านสาธารณสุขในพื้นที่ การศึกษาเจาะลึกองค์กรสนับสนุนเหล่านี้จะก่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ๆ ว่า ด้วยบทบาทของหน่วยงานภายนอกใน

ฐานะผู้ประสานงาน (coordinator/liaison) หรือผู้สนับสนุน (supporter) การพัฒนา ภายใต้แนวคิดการ
สร้างความเท่าเทียมในการสื่อสารระหว่างชาวบ้านระดับรากหญ้ากับผู้เชี่ยวชาญ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กชกร ชินะวงศ์ และเกศสุดา สิทธิสันติกุล. จับเข้าคู่กัน. เชียงใหม่: วนิดา เพรส, ม.ป.ป..
- กชกร ชินะวงศ์ และคณะ. ดอกผลแห่งปัญญา. เชียงใหม่: วนิดา เพรส, 2548.
- กชกร ชินะวงศ์ (บก.). ลดเหล้างานศพ จุดเริ่มต้นสู่การจัดระเบียบสังคม... “บ้านดง”. เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์, 2549.
- กรพันธ์ วงศ์เจริญ. สัมภาษณ์. 27 มกราคม 2553.
- กอบพงษ์ คุณทีชะ. การตอบปัญหาเรื่องเพศศึกษาของสื่อมวลชนในฐานะที่เป็นเวทีสาธารณะ. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- กัณทิมา เรไร. พิธีกรรมเกี่ยวกับความตายของชาวนนบ้านน้ำลาด ตำบลนายางกลัก อำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ. รายงานการศึกษาค้นคว้าอิสระ ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2543.
- กาญจนา แก้วเทพ. เอกสารประกอบการสอน รายวิชาการสื่อสารสุขภาพ. กรุงเทพฯ: 2550. (อัดสำเนา)
- กาญจนา แก้วเทพ. การจัดการความรู้เบื้องต้นเรื่อง “การสื่อสารชุมชน”. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2551.
- กาญจนา แก้วเทพ. สื่อเล็กๆ ที่นำไปในงานพัฒนา. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2552.
- กาญจนา แก้วเทพ. ความเรียงว่าด้วย “สัญญาะวิทยา” กับ “สื่อสารมวลชน” ใน กาญจนา แก้วเทพ กิตติกันภัย, และปรีชาต สถาปิตานนท์ สโรบล, มองสื่อใหม่ มองสังคมใหม่. กรุงเทพฯ: เอดิชั่น เพรส, 2543ก.
- กาญจนา แก้วเทพ. การสื่อสารกับพื้นที่สาธารณะ ใน กาญจนา แก้วเทพ, กิตติกันภัย, และปรีชาต สถาปิตานนท์ สโรบล, มองสื่อใหม่ มองสังคมใหม่. กรุงเทพฯ: เอดิชั่น เพรส, 2543ข.
- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. สื่อเพื่อชุมชน การประมวลองค์ความรู้. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2543.
- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาภาพรวมจากงานวิจัย. กรุงเทพฯ: ซีโนดิไซน์, 2548.
- กาญจนา แก้วเทพ. ยึดหลักปักแน่นกับงานสื่อพื้นบ้านสื่อสารสุขภาพ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย-

- ธรรมศาสตร์, 2549ก.
 กาญจนา แก้วเทพ. **สี่พื้นบ้านแข็งแกร่ง สุขภาวะชุมชนเข้มแข็ง**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย-
 ธรรมศาสตร์, 2549ข.
- กาญจนา แก้วเทพ และ สมสุข หินวิมาน. **สายธารแห่งนักคิดทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองกับ
 สื่อสารศึกษา**. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2551.
- กาญจนา แก้วเทพ และ อุดลย์ ดวงดีทวีรัตน์. **ขับเคลื่อนโครงการบนฐานความรู้/ปัญญา ใน กาญจนา
 แก้วเทพ, อุดลย์ ดวงดีทวีรัตน์, ปิยะพร อินเจริญ, และอัญชลี ไชยวุฒิ, เริ่มคิดใหม่ สู้ทำใหม่
 กับสี่พื้นบ้านเพื่องานสร้างเสริมสุขภาวะ**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2549.
- กิตติพล จอมแปง. **สัมภาษณ์**. 6 กุมภาพันธ์ 2553.
- เกศสุดา เรือนปานนท์. **สัมภาษณ์**. 3 เมษายน 2552.
- เกษม วงศ์จักรคำ. **สัมภาษณ์**. 25 กุมภาพันธ์ 2553.
- แก้ว อุดกันทา. **สัมภาษณ์**. 20 ธันวาคม 2552.
- แก้วนา บุตรดี. **สัมภาษณ์**. 20 ธันวาคม 2552.
- แก้วมุล ษะระนะ. **สนทนากลุ่ม**. 7 ธันวาคม 2552.
- เกரியไกร เกิดศิริ. **ประเพณีการณาปนกิจ: จากรากเหล่าเจ้ามูลสู่อุยากเนย์และดินแดนลุ่มแม่น้ำ
 เจ้าพระยา**. สารคดี 24 (ธันวาคม 2551): 169-179.
- เกரியศักดิ์ สันเทพ. **สัมภาษณ์**. 10 มีนาคม 2553.
- โคอเซอร์ ลิวอด. **แนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยา ตอน เอมิล เดอร์ไคม์** แปลโดย นฤจร อธิธิจิระจรัส
 กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2535.
- คำผาน วงศ์สวัสดิ์. **สัมภาษณ์**. 28 พฤศจิกายน 2552.
- คำอ้าย ยอดใจ. **สนทนากลุ่ม** เวทีชุมชน อ.วังเหนือ. 15 พฤศจิกายน 2552.
- ณ์สรา ขมะวรรณ. **แนวความคิดของเรย์มอนด์ วิลเลียมส์ ในวัฒนธรรมศึกษา และการวิเคราะห์
 วัฒนธรรมบริโภค**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์, สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
 คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2537.
- จงกล นันตาวงศ์. **สัมภาษณ์**. 26 กุมภาพันธ์ 2553.
- จัน ษะระนะ. **สัมภาษณ์**. 3 เมษายน 2552.
- จันฟอง คำปา. **สัมภาษณ์**. 24 มกราคม 2553.
- จันทมนี ปวงคำ. **สัมภาษณ์**. 21 กุมภาพันธ์ 2553.
- แจ่มจันทร์ สวงนลิน. **สัมภาษณ์**. 25 กุมภาพันธ์ 2553.
- เจริญ สิทธิวิง. **สัมภาษณ์**. 29 มกราคม 2553.
- จ้านงค์ จันท์จอม. **สัมภาษณ์**. 7 กุมภาพันธ์ 2553.

- ฉวีวรรณ แก้วที่สุด. **สัมภาษณ์**. 7 ธันวาคม 2552.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **แนวคิดเศรษฐกิจชุมชน**. กรุงเทพฯ: วิถีทัศน์, 2544.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา. **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย**. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2541.
- เฉลิม ไชยสาร. **สัมภาษณ์**. 26 กุมภาพันธ์ 2553.
- ชนิดา เสี่ยงมไพศาลสุข. มโนทัศน์สำคัญๆ ทางสังคมวิทยา-มานุษยวิทยาในผลงานของปีแยร์ บูร์ดิเยอ ใน บูร์ดิเยอร์, ปีแยร์. **เศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์**. แปลโดย ชนิดา เสี่ยงมไพศาลสุข. กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2550.
- ชาญ อุทธิยะ. **สนทนากลุ่ม** เวทีชุมชน อ.เถิน. 2 เมษายน 2552.
- ชาญ อุทธิยะ. **สัมภาษณ์**. 4 กุมภาพันธ์ 2553.
- ชาญ อุทธิยะ และคณะ. **โครงการการจัดการความรู้เพื่อสร้างเสริมสุขภาพและแก้ไขปัญหาความยากจนโดยการงดเหล้าในงานศพ**. รายงานฉบับสมบูรณ์, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, 2551. (อัคราณา)
- ชาติ ปันแสง. **สัมภาษณ์**. 21 พฤศจิกายน 2552.
- ชุมพร เรือนปานันท์, สังวรณ จันตา และบุญยิ่ง บุญมา. **สนทนากลุ่ม**. 18 ธันวาคม 2552.
- เชียงใหม่เจ็ดสิบเจ็ด. **การเผาศพของชาวล้านนา**. [ออนไลน์]. 2552 แหล่งที่มา: <http://www.cm77.org/board/archiver/?tid-2291.html> [2552, มีนาคม 27]
- เชียงใหม่ไทยแลนด์อินซ์. **ลักษณะการจัดศพ**. [ออนไลน์]. 2552. แหล่งที่มา: http://www.chiangmai-thailand.net/karn_jud_sop/karnjudsop.htm [2552, กุมภาพันธ์ 11]
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. **สัตววิทยา, โครงสร้างนิยม, หลังโครงสร้างนิยม, กับการศึกษารัฐศาสตร์**. กรุงเทพฯ: วิทยา, 2545.
- ฉัชชา วิจรรยา. **สัมภาษณ์**. 21 พฤศจิกายน 2552.
- ฐิติพันธ์ พัฒนมงคล. สุริยาหีบศพ รับสร้าง “บ้านหลังสุดท้าย” และบริการหลังความตาย 24 ชั่วโมง. **สารคดี** 26/308 (ตุลาคม 2553): 38-44.
- ณฐมน บัวพรมมี. **การใช้สื่อพิธีกรรมแข่งขันนามเพื่อเสริมสร้างอัตลักษณ์ศักดิ์ศรีชาวไทใต้ บ้านโพนจาน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชา นิเทศศาสตร์พัฒนาการ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.
- ดี เทพอด, มาลี ชัยชนะ, และสุคำ ปงกาวงศ์. **สนทนากลุ่ม**. 21 กุมภาพันธ์ 2553.
- เดช แก้วที่สุด. **สัมภาษณ์**. 3 เมษายน 2552.
- ทรงสิทธิ์ ชุ่มธิ. **สนทนากลุ่ม**. 7 ธันวาคม 2552.
- ทวี อุดกันทา. **สัมภาษณ์**. 24 มกราคม 2553.
- ทองเพ็ญ จันทร์หมุด. **สัมภาษณ์**. 23 กันยายน 2552.

- ทัศนีย์ มีวรรณ. การสร้างและการบริโภคสัญลักษณ์ในปรากฏการณ์ชีวิตและการทำหน้าที่ของ
สื่อมวลชน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาการสื่อสารมวลชนคณะนิเทศศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- เทพ สุภา. สัมภาษณ์. 15 พฤศจิกายน 2552.
- ไทยตำบลคอตคอม. ตำบลในจังหวัดลำปาง. [ออนไลน์]. 2552. แหล่งที่มา : <http://www.thaitambon.com> [2552, มิถุนายน 19]
- ธีรชัย อิศรเดช และคณะ. ศักยภาพโนราในการพัฒนาท้องถิ่น. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์,
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2547. อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ และคณะ.
สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาภาพรวมจากงานวิจัย. กรุงเทพฯ: ซีโนดีไซน์, 2548.
- นางเยาว์ จาวงศ์. สัมภาษณ์. 26 กุมภาพันธ์ 2553.
- นพพร นิลณรงค์. สัมภาษณ์. 9 มีนาคม 2553.
- นภนาท อุนพงศ์พัฒน์. ประวัติศาสตร์ความตายและความเปลี่ยนแปลงของโลกทัศน์ต่อชีวิตใน
สังคมไทย ใน โภโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (บก.), วัฒนธรรม ความตาย กับวาระสุดท้ายของ
ชีวิต. กรุงเทพฯ: หนังสือดีวัน, 2550.
- นวล ใจคำน้อย. สัมภาษณ์. 21 กุมภาพันธ์ 2553.
- นิติธร ทองธีรกุล. กระบวนการสื่อสารของชุมชนในการสืบทอดประเพณีผีป่วน ตำบลลวอแก้ว
อำเภอห้างฉัตร จังหวัดลำปาง . วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชานิเทศศาสตร์-
พัฒนาการ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. บนหนทางสู่อนาคต. รายงานประกอบการประชุมวิชาการ “ปัญหาท้าทายของ
สังคมไทย: ใครจะได้อะไร? อย่างไร?” วันที่ 10-11 ธันวาคม 2536. โรงแรมแอมบาสเดอร์
ซีดี จอมเทียน, 2542.
- นิพนธ์ เสียงดี. สัมภาษณ์. 6 มีนาคม 2553.
- นิพร ชันธรรม. สันทนาการกลุ่ม. 18 ธันวาคม 2553.
- นิภาภรณ์ ใหญ่กระโทก. มณฑลสาธารณะในการสื่อสารเรื่องเพศศึกษาของวัยรุ่นผ่านทางเว็บไซต์
ในเว็บไซต์จิตใจคอตคอม. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชานิเทศศาสตร์ คณะ
นิเทศศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์, 2548.
- เนตร กองสิน. สัมภาษณ์. 5 มีนาคม 2553.
- บุญทิวี กาวิชัย. สัมภาษณ์. 17 มกราคม 2553.
- บุญเกลือ นันดาวงศ์. สัมภาษณ์. 25 กุมภาพันธ์ 2553.
- บุญทอง ประพฤติ. สัมภาษณ์. 27 กุมภาพันธ์ 2553.
- บุญยิ่ง บุญมา. สันทนาการกลุ่ม. 18 ธันวาคม 2552.

- ประยูทธ วรรณอุดม. ศักยภาพและกลยุทธ์การสื่อสารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นแบบสาระบันเทิงของ
หมอลำ. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2547.
อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. **สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาภาพรวมจากงานวิจัย.**
กรุงเทพฯ: ซีโนดีไซน์, 2548.
- ปัญญา เลิศสุขประเสริฐ. **กระบวนการกลายเป็นสินค้าของพิธีกรรมงานศพ.** วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต, สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- ปราณี วงษ์เทศ. **พิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในประเทศไทย** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, 2534.
- ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และคณะ. **การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมและการพัฒนาชุมชน: จากแนวคิดสู่
ปฏิบัติการวิจัยในสังคมไทย.** กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2549.
- ปีแยร์ บูร์ดิเยอ. **เศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์.** แปลโดย ชนิตา เสงี่ยมไพศาลสุข. กรุงเทพฯ:
คบไฟ, 2550
- ปุดยงุช ขอแสงรัตน์. **การมีส่วนร่วมในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงโดยการส่งข้อความสั้นผ่าน
รายการเล่าข่าวทางโทรทัศน์** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาการสื่อสารมวลชน
คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2551.
- เปรมศักดิ์ ตันอ้าย. **สัมภาษณ์.** 6 กุมภาพันธ์ 2553.
- เป็ยยก แก้วคำแดง. **สัมภาษณ์.** 11 มีนาคม 2553.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร. บทนำ: การต่อสู้ของทุนไทย: การปรับตัวและพลวัตหลังวิกฤตปี 2540 ใน ผาสุก
พงษ์ไพจิตร (บก.). **การต่อสู้ของทุนไทย การปรับตัวและพลวัต.** กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.
- พรชัย อุดกัณฑ์. **สัมภาษณ์.** 13 ธันวาคม 2552.
- พรพินดา มุจลินทโมลี. **กระบวนการจัดการปัญหากับความเข้มแข็งของชุมชน.** วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต, สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548.
- พระครูพิสุทธ์พัฒนพิธาน (ประพันธ์ ภาททสิริ). **การศึกษาพิธีกรรมงานศพในจังหวัดลำปางและ
อิทธิพลจากพระพุทธศาสนา.** วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2548.
- พระบุญธรรม สุทธิกุล. **เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยพิธีกรรมงานศพภายใต้ระบบทุนนิยม
กรณีศึกษาชุมชนวัดพระธาตุหนองบัว 1 ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี.**
วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง คณะมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, 2550.
- พระไพศาล วิสาโล. **ยังคิด ย้ำธรรม.** กรุงเทพฯ: มติชน, 2551.
- พระมหาชนพล พรหมสุวณฺ์. **ความสัมพันธ์ของทุนทางสังคมกับการจัดการป่าชุมชนไพร: ศึกษา**

เฉพาะกรณีชุมชนปลักไม้ลาย ต.ทุ่งขวาง อ.กำแพงแสน จ.นครปฐม. วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต, ภาควิชาพัฒนาชุมชน คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2546.

พระมหาสมเกียรติ กิตติสฤโท. สัมภาษณ์. 3 เมษายน 2552.

พระมหาสาธิต ชีระบุญโญ. สอนทนากลุ่ม เวทีชุมชน อ.แม่เมาะ. 3 ธันวาคม 2552.

พระมหาสาธิต ชีระบุญโญ. สัมภาษณ์. 10 ธันวาคม 2552.

พระอธิการสมบุรณ์ ปญญาทีโป. สัมภาษณ์. 10 ธันวาคม 2552.

พวงทิพย์ เกิดทรัพย์. การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงพิธีศพของชาวจีนที่วัดหัวลำโพงในกรุงเทพ-
มหานคร. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา บัณฑิต-
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

พวงพนา คุณวัฒน์. กระบวนการสื่อสารสาธารณะของกลุ่มชาวบ้านผู้คัดค้านเขื่อนปากมูล.
วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.

พัชรี สิโรรส และคณะ. คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิปริญญาโทนักบริหาร
รัฐกิจ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.

พัสนัย นุตาลัย. การสื่อสารทางการเมืองของชนชั้นกลาง. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต,
สาขาวิชานิเทศศาสตร์พัฒนาการ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

พิกุล กันทะ. สัมภาษณ์. 25 กุมภาพันธ์ 2553.

พิเชฐ สายพันธ์. ความหมายและความรู้สึกในงานศพของไทแดง. บทความเสนอในการสัมมนา
“ชนชาติไท: ก่อนอารยะ” วันที่ 27-28 พฤษภาคม 2542. สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2542.

พิมจันทร์ ขับร้อง. สัมภาษณ์. 10 ธันวาคม 2552.

พิศมัย นันดาวงศ์. สัมภาษณ์. 25 กุมภาพันธ์ 2553.

พิรญา ศรีเพชรารุช. บทบาทของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อดำรงรักษาความเป็นชุมชนเข้มแข็ง
บ้านน้ำเกียน กิ่งอำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน. วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชา
นิเทศศาสตร์พัฒนาการ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

พีระพงษ์ พอใจ. สัมภาษณ์. 21 มกราคม 2553.

ภัทรา มาน้อย. สัมภาษณ์. 17 พฤศจิกายน 2552.

มโนรส จันทร์พิทักษ์. การสื่อสารเพื่อการรื้อฟื้นและสืบทอดการสวดสรภัญญะที่บ้านใหม่สมบุรณ์
อำเภอหนองบุญมาก จังหวัดนครราชสีมา. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชา
นิเทศศาสตร์พัฒนาการ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

- มนู จอมแปง. **สัมภาษณ์**. 6 กุมภาพันธ์ 2553.
- มานิตย์ ทามัน. **สนทนากลุ่ม** เวทีชุมชน อ.วังเหนือ. 15 พฤศจิกายน 2552.
- มูด เชิงเร็ว. **สัมภาษณ์**. 15 พฤศจิกายน 2552.
- ม.ร.ว.อภินันท์ รพีพัฒน์. **ทุนทางวัฒนธรรม ใน อรศรี งามวิทยาพงศ์ (บก.). ความจริงของความจน**. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป..
- เยาวภา โตสงวน และคณะ. **การมีส่วนร่วมของชุมชนในการเลิกกรรมนิยมเลี้ยงเหล้าในประเพณี** สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเพชรบูรณ์, 2551. (อัคราณา)
- เยาวลักษณ์ จุลมกร. **การสื่อสารกับการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการธำรงรักษาอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไทยทรงดำ อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชานิติศาสตร์พัฒนาการ คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.
- รบ ปัดหลก. **สัมภาษณ์**. 13 มกราคม 2552.
- รัตนวดี เศรษฐจิตร. **กลยุทธ์การสื่อสารในการใช้และขยายผลสื่อของเล่น-การละเล่นพื้นบ้าน** ผู้การพัฒนาศุภภาวะเด็กและชุมชนบ้านหนองหล่ม ตำบลศรีบัวบาน อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชานิติศาสตร์พัฒนาการ คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.
- รัตนา ทิมเมือง. **บทบาทของสื่อมวลชนในฐานะเวทีสาธารณะในการหาเสียงเลือกตั้งทั่วไป 17 พฤศจิกายน 2539**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.
- ราตรี ปิ่นแก้ว และมธุรส ศิริสถิตย์กุลชีวิตและความตายในทัศนะของพุทธศาสนา ใน โกมาตจึง-เสถียรทรัพย์ (บก.). **วัฒนธรรม ความตาย กับวาระสุดท้ายของชีวิต**. กรุงเทพฯ: หนังสือดี-วัน, 2550.
- รุ่งนภา ขรรขเกษมสุขชน **ชั้นนำในการเมืองไทยปัจจุบัน การศึกษากระบวนการผลิตซ้ำทุนวัฒนธรรมตามแนวปีแอร์ บูร์ดิเอด** วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชารัฐศาสตร์คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2550.
- โรจน์ อุดกันทา **สัมภาษณ์** 15 ธันวาคม 2552.
- ลำปางสามคอตเน็ตแดนที่จังหวัดลำปาง [ออนไลน์]. 2552. แหล่งที่มา: <http://www.lampang3.net/data/sala/images/Lampang2.gif> [2552, กันยายน 9]
- ลำปางร้อยแปด. **อำเภอสบปราบ**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.lampang108.com/wb/read.php?tid-212-page-e.html> [2552, มีนาคม 3]
- วรรณ ปงกาวงค์. **สัมภาษณ์**. 21 กุมภาพันธ์ 2553.
- วริยา นาคจักร์กูฏ. **การวิเคราะห์ภาพถ่ายบุคคลเชิงตรรกะการบริโภคของโบดริยาร์ด**. วิทยานิพนธ์

- ปริญญาหมาบัณฑิต, สาขาวิชาการสื่อสารมวลชน คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540
- วัดศาลาหม้อ. **ปราสาทศพ**. [ออนไลน์]. 2552. แหล่งที่มา: <http://www.watsalamo.com/index.php?mo=3&art=536983> [2553, ธันวาคม, 12]
- วิเชษฐ์ หมั่นยศ. **สัมภาษณ์**. 10 ธันวาคม 2552.
- วิริยะ สว่างโชติ. **เยาวชนกับการเข้าถึงสื่อวิทยุ: ข้อพิจารณาเรื่อง “ปริณิถนาสาธารณะ” ในสังคมไทย**. เอกสารประกอบการประชุม ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) วันที่ 27-29 มีนาคม 2545.
- วิไลวรรณ เทพอด. **สนทนากลุ่ม**. 7 ธันวาคม 2552.
- วิไลลักษณ์ อยู่สำราญ. **สบปราบกว่าจะเป็นอำเภอจดเหล่าในงานศพ**. ลำปาง: บรรณกิจพริ้นติ้ง, 2550.
- วิเศษ สุจินพรัหม. **การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะของผู้หญิงในการจัดการป่าชุมชนจังหวัดลำพูน**. เอกสารประกอบการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา วันที่ 27-29 มีนาคม 2545. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2545.
- ศรยุทธ เอี่ยมเอื้อยุทธ. **เสียงเพรียกจาก (คนใน) โลกศพ**. *วิภาษา 2* (16 ธันวาคม 2551-31 มกราคม 2552): 33-39.
- ศักดิ์ชัย ใจแก้ว. **สัมภาษณ์**. 5 ธันวาคม 2552.
- ศิรดา พงษ์ภมร. **กระบวนการสื่อสารเพื่อการธำรงรักษางานประเพณีรับบัวของอำเภอบางพลีจังหวัดสมุทรปราการ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาหมาบัณฑิต, สาขาวิชานิเทศศาสตร์พัฒนาการคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- ศิริเชษฐ์ สังขะมาน และ อุ่นเรือน ทองอยู่สุข. **ทวนทางสังคมกับภาวะผู้นำ**. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป..
- ศรีโรจน์ นิมมานพัชรินทร์. **สนทนากลุ่ม** เวกี 10 ปี งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น. 21 มีนาคม 2552.
- ศรีโรจน์ นิมมานพัชรินทร์. **สัมภาษณ์**. 15 ธันวาคม 2552.
- ศรีเลา เกษพรหม. **ประเพณีชีวิตคนเมือง**. เชียงใหม่: มิ่งเมือง, ม.ป.ป..
- ศรีเลา เกษพรหม. **การทำศพพระภิกษุของชาวบ้านล้านนา**. รายงานวิจัย, สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ม.ป.ป. อ้างถึงใน อภิธาน สมใจ. **งานศพล้านนา ประสานกหัตถ์ลึงค์สู่ไม้ศพ**. เชียงใหม่: กลางเวียงการพิมพ์, 2541.
- โศจิวัฒน์ บุญประดิษฐ์. **กลยุทธ์การสื่อสารของชุมชนบ้านครัวในการสร้างความเข้มแข็งภายใน**

ชุมชน ในกรณีพิพาทโครงการก่อสร้างถนนรวมและกระจายการจราจร. วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชานิติศาสตร์พัฒนาการ คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัย, 2543.

สง่า วงศ์สา. สัมภาษณ์. 13 มกราคม 2552.

สถาบันเสนาะพญา. โครงการการจัดการความรู้เพื่อสร้างเสริมสุขภาพและแก้ไขปัญหาความ
ยากจนโดยการงดเหล้าในงานศพ. ลำปาง: ม.ป.ป. (อัดสำเนา)

สถาบันเสนาะพญา. สรุปเวทีการเปิดตัวโครงการการจัดการความรู้เพื่อสร้างเสริมสุขภาพและ
แก้ไขปัญหาความยากจนโดยการงดเหล้าในงานศพ ระยะที่ 2. เอกสารสรุปการประชุมวันที่ 23
กันยายน 2551ก.

สถาบันเสนาะพญา. สรุปเวทีประชุมนำเสนอผลการดำเนินงาน โครงการจัดการความรู้เพื่อสร้าง
เสริมสุขภาพและแก้ไขปัญหาความยากจนโดยการงดเหล้าในงานศพจังหวัดลำปาง.
เอกสารสรุปการประชุม วันที่ 19 พฤศจิกายน 2551ข.

สมศรี ลำมะนิค. สันทนาการกลุ่ม. 15 พฤศจิกายน 2552.

สมสุข หินวิมาน. ทฤษฎีสำนึกวัฒนธรรมศึกษา ใน บุษบา สุธีธร และคณะ (บก.), ประมวลสาระชุด
วิชาปรัชญานิติศาสตร์และทฤษฎีการสื่อสาร หน่วยที่ 8-15. นนทบุรี: มหาวิทยาลัย
สุโขทัยธรรมาธิราช, 2548.

สรัญพัฒน์ ต้นสุขเกษม. การสื่อสารและการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมงานประเพณีแห่เทียนพรรษา
จังหวัดอุบลราชธานี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชานิติศาสตร์พัฒนาการ
คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

สังวรรณ จันตา. สันทนาการกลุ่ม. 18 ธันวาคม 2552.

สังคิต พิริยะรังสรรค์. ทูตนิยมขุนนางไทย (พ.ศ.2475-2503). กรุงเทพฯ:เทพประทานพร, ม.ป.ป..

สามารถ ลอยฟ้า. สันทนาการกลุ่ม เวที 10 ปี งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น. 21 มีนาคม 2552.

สายัณฑ์ เตรียมแรง. สัมภาษณ์. 27 กุมภาพันธ์ 2553.

สายทิพย์ สุกดีพันธ์ (บก.). อุดมการณ์พัฒนากับการสาธารณสุขมูลฐานในประเทศไทย ใน ปัญหา
ผู้นำกับการกำหนดนโยบายแห่งชาติ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

สินธุ์ สโรบล. บทนำ ใน กชกร ชินะวงศ์ (บก.), กระบวนทัศน์วิจัยเพื่อท้องถิ่น จุดเปลี่ยนการ
พัฒนา. เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์, 2548.

สิริพร สมบูรณ์บุรณะ วิริยะ สว่างโชติ อธิตา สุนทรโรชก และ วิจารณ์ พันฤทธิ์คำ. สภาวะของ
ปริณทลสาธารณะในกรุงเทพมหานคร. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องทฤษฎีสังคมกับ
การปฏิรูปสังคมและสุขภาพ วันที่ 4-5 พฤศจิกายน 2547. ห้องประชุมจุมภฏ-พันธุ์ทิพย์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.

ลีมา บุญมา. **สนทนากลุ่ม**. 7 ธันวาคม 2552.

สุขสันต์ กมลสันติโรจน์. **การสื่อสารและการรับรู้ความหมายของ “รอยสัก” ในสังคมไทยปัจจุบัน**.
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาชาวาทวิทยา คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัย, 2548.

สุคำ บุญปัญญา. **สัมภาษณ์**. 20 ธันวาคม 2552.

สุทัศน์ ต้นสุวรรณ. **ประเพณีการตายของชาวไทยเชื้อ บ้านแขวงบาดาล ตำบลแขวงบาดาล อำเภอ
สมเด็จพระ จังหวัดกาฬสินธุ์**. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยคดีศึกษา คณะ
มนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2536.

สุนีย์ ประสงค์บัณฑิต. **แนวความคิดฮาปิตัส ของ ปีแอร์ บูร์ดิเยอ กับทฤษฎีทางมานุษยวิทยา**.

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

สุบิน แก้วคำแดง. **สัมภาษณ์**. 11 มีนาคม 2553.

สุพรรณ แก้วที่สุด. **สัมภาษณ์**. 24 มกราคม 2553.

สุพรรณ สุริยา. **สัมภาษณ์**. 10 ธันวาคม 2552.

สุเมธ วัจจะออม. **สัมภาษณ์**. 19 มกราคม 2553.

สุรินทร์ ปงกวางค์. **สัมภาษณ์**. 21 กุมภาพันธ์ 2553.

สุลา สีแจ่ม. **สัมภาษณ์**. 6 กุมภาพันธ์ 2553.

แสง จันทร์งาม. **ศาสนศาสตร์**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2534. อ้างถึงใน อภิธาน สมใจ. **งานศพ
ล้านนา ประสาทนทหัตถ์ลึงค์ผู้ไม่ศพ**. เชียงใหม่: กลางเวียงการพิมพ์, 2541.

เสฐียร โกลเศศ. **การตาย งานนิพนธ์ชุดประเพณีไทยของเสฐียรโกลเศศ**. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2532.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สำนักงานภาค. **คนตายไม่ขายคนเป็น** [ซีดีรอม]. กรุงเทพฯ:
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ม.ป.ป..

สำนักมรดกล้านนา **นทหัตถ์ลึงค์** [ออนไลน์]. 2552. แหล่งที่มา: [http://moradoklanna.com/wp-content /
uploads/2009/05/hasadiling-bird01-web.jpg](http://moradoklanna.com/wp-content/uploads/2009/05/hasadiling-bird01-web.jpg) [2552, มีนาคม 8]

เหลียง คำพิลาแปง. **สัมภาษณ์**. 26 กุมภาพันธ์ 2553.

อดุลย์ ดวงดีทวีรัตน์. **แนวทางการเสริมสร้างและพัฒนาบทบาทของสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา
ชุมชน**. รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2547.
อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. **สื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาภาพรวมจากงานวิจัย**.
กรุงเทพฯ: ซีโนดิไซน์, 2548.

อร จาวงศ์. **สัมภาษณ์**. 26 กุมภาพันธ์ 2553.

อรวิภา จินตนาวัน. **กระบวนการสื่อสารในการสร้างกระแสนิยมในย่านสยามสแควร์**. วิทยานิพนธ์

- ปริญญาหมาบัณฑิต, สาขาวิชานิติศาสตร์พัฒนาการ คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- อเนกพล เกื้อมา สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล และ อุ๋นเรื่อน ทองอยู่สุข. การศึกษาศักยภาพทุนทางสังคมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- อภิธาน สมใจ. งานศพล้านนา ประสานทหัตถ์ลิ่งคู่ผู้ไม่ศพ. เชียงใหม่: กลางเวียงการพิมพ์, 2541.
- อริยา เสวตามร์, สุนทร วงศ์จอมพร, และนัยนา วิจิตรพร. โครงการสื่อสารความหมายการพัฒนา ระหว่างชาวบ้าน: กรณีศึกษากองทุนชุมชน “เครือข่ายกองทุนข้าว”. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.
- อัมรินทร์ ขจรคำ. สัมภาษณ์. 7 กุมภาพันธ์ 2553.
- อาง โพธิวงศ์, อุไร พรหมอ่อน และ จันทรา ใจท่ามา. สันทนาการ. 25 กุมภาพันธ์ 2553.
- อาภรณ์ รุ่งรัตน์ปรีดา. สัมภาษณ์. 25 กุมภาพันธ์ 2553.
- อารยา ถาวรวันชัย. ภาพลักษณ์ของวีรบุรุษแบบผู้ร้ายกลับใจที่ปรากฏในสื่อมวลชน. วิทยานิพนธ์ปริญญาหมาบัณฑิต, ภาควิชาการประชาสัมพันธ์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.
- อันแก้ว เรือนปานันท์. สัมภาษณ์. 3 เมษายน 2552.
- อันแก้ว เรือนปานันท์. สัมภาษณ์. 23 กันยายน 2552.
- อันแก้ว เรือนปานันท์. สัมภาษณ์. 3 ธันวาคม 2552.
- อันแก้ว เรือนปานันท์. สัมภาษณ์. 3 กุมภาพันธ์ 2553.
- อันแก้ว เรือนปานันท์. สัมภาษณ์ทางโทรศัพท์. 19 ธันวาคม 2553.
- อันแก้ว เรือนปานันท์. สันทนาการ. เวที 10 ปี งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น. 21 มีนาคม 2552.
- อันแก้ว เรือนปานันท์. สันทนาการ. เวทีชุมชน อ.งาว. 25 พฤศจิกายน 2552.
- อันแก้ว เรือนปานันท์. สันทนาการ. 7 ธันวาคม 2552.
- อันแก้ว เรือนปานันท์, วิไลวรรณ เทพอด, และทรงสิทธิ์ ชุ่มธิ. สันทนาการ. 7 ธันวาคม 2552.
- อันแก้ว เรือนปานันท์ และคณะ. โครงการการจัดระเบียบสังคมบ้านดง ตำบลนายาง อำเภอสบปราบ จังหวัดลำปาง. รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2545. (อัดสำเนา)
- อันแก้ว เรือนปานันท์ และคณะ. โครงการรูปแบบการจัดการหนี้สินเชิงบูรณาการเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนบ้านดง ตำบลนายาง อำเภอสบปราบ จังหวัดลำปาง ระยะที่ 2. รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2551ก. (อัดสำเนา)

อินแก้ว เรือนปานันท์ และคณะ. โครงการรูปแบบการจัดการหนี้สินเชิงบูรณาการเพื่อความเข้มแข็ง
 ของชุมชนบ้านดง ตำบลนายาง อำเภอสบปราบ จังหวัดลำปาง ระยะที่ 2. ร่างรายงานวิจัย
 เพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2551ข. (อัคราเสนา)

อินคำ อยู่วงศ์. สัมภาษณ์. 5 ธันวาคม 2552.

อุดม กุลดี. สัมภาษณ์. 18 กันยายน 2552.

อุดม ชัยเจริญ. สัมภาษณ์. 16 มกราคม 2553.

อุดร ปัดหลก. สัมภาษณ์. 13 มกราคม 2553.

อุไร วงศ์สา. สัมภาษณ์. 13 มกราคม 2553.

อำนาจ ปิตุภาค, จันทรเพ็ญ น้ำจ้ำ, จำเนียร ขว้างสืบ, บุญรัตน์ จันดี๊ะ, บุญธรรม หาญกล้า, และ
 ชำรงค์ บุตรโส. สันทนาการ. 6 ธันวาคม 2552.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาษาอังกฤษ

- Blair, C. Communication as Collective Memory. In Shepherd G., St.John, J., and Striphas, T. (Eds.). **Communication as**. U.S.A.: Sage, 2006.
- Bourdieu, P. The Forms of Capital. In J. Richardson (Ed.). **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education**. New York: Greenwood, 1986.
- Bourdieu, P. Forms of Capital. In Halsey, A., Lauder, H., Brown, P. and Wells, A. (Eds.). **Education: Culture, Economy and Society**. Oxford: Oxford University Press, 1997.
- อ้างอิงใน รัฐสภา ขรรขเกษมสุข. **ชนชั้นนำในการเมืองไทยปัจจุบัน การศึกษากระบวนการผลิตซ้ำทุนวัฒนธรรมตามแนวปีแอร์ บูร์ดิเออ**. วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎีบัณฑิต สาขาวิชา รัฐศาสตร์ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2550.
- Bourdieu, P. **Photography: A Middle-Brow Art**. Cambridge: Polity, 1990. Cited in Crossley, N. **Key Concepts in Critical Social Theory**. London: Sage, 2005.
- Calhoun, C. Habermas and Public Sphere. London: MIT Press, 1992. อ้างอิงใน วิริยะ สว่างโชติ. **เยาวชนกับการเข้าถึงสื่อวิทยุ: ข้อพิจารณาเรื่อง “ปริมณฑลสาธารณะ” ในสังคมไทย**. เอกสารประกอบการประชุม ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) วันที่ 27-29 มีนาคม 2545.
- Carey, J.W. **Communication As Culture**. U.S.A.: Routledge, 1992.
- Craig, R. Communication as a Practice. In Shepherd, G., St.John, J., and Striphas, T. (Eds.). **Communication as**. U.S.A.: Sage, 2006.
- Crossley, N. **Key Concepts in Critical Social Theory**. London: Sage, 2005.
- Derezotes, D. **Social Work Practice**. Boston: Pearson Education, 2006.
- Durkheim, E. **The Elementary Forms of the Religious Life**. London: Unwin Brothers, 1976.
- Ekegami, E. Bonds of Civility. Aesthetic Network and the Political Origin of Japanese Culture. New York: Cambridge University Press, 2005. Cited in Kato, E. Can Tea Save Non-Warriors and Women? The Japanese Tea Ceremony as an Empowering Public Sphere. **Internationales Asianforum** 14/1-2 (2009): 143-158.
- Fawcett, S., Seekins, P., Whang, C., and Suarez de Balcazar, Y. Creating and Using Social Technologies for Community Empowerment in Rappaport, J., Swift, C., and Hess, R. (Eds.) **Studies in Empowerment: Steps toward Understanding and Action**. New York: The Haworth Press, 1984. Cited in Melkote, S., and Kandath, K., Barking Up the

- Wrong Tree? An Inward Look at the Discipline and Practice of Development Communication. In Melkote, S. and Rao, S. (Eds.). **Critical Issues in Communication**. New Delhi: Sage, 2001.
- Fiske, J. **Introduction to Communication Studies**. London: Routledge, 1990.
- Fraser, N. Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. **Social Text** 25/26: pp.56-80.
- Geertz, C. **The Interpretation of Cultures: Selected Essays**. New York: Basic Books, 1973.
Cited in Kearl, M.C. **Endings: a Sociology of Death and Dying**. New York: Oxford University Press, 1989.
- Habermas, J. **The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society**. Cambridge Massachusetts: The MIT Press, 1989.
- Habermas, J. **Faktizitat und Geltung**. Frankfurt: Suhrkamp, 1992, trans by Rehg, W. as **Between Facts and Norms**. Cambridge: Polity Press, 1996. Cited in Outhwaite, W. Jurgen Habermas. In Stones, R. (Ed.). **Key Sociological Thinkers**. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- Jackson, J. **Reforming the Dead: The Intersection of Socialist Merit and Agnatic Descent in a Chinese Funeral Home**. A doctoral dissertation in Antropology, University of California, Los Angeles, 2008.
- Jayaweera, N. **Folk Media and Development Communication Myths and Realities**. Manila, Philippines: Asian Social Institute, 1996. อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ . การจัดการความรู้เบื้องต้นเรื่อง “การสื่อสารชุมชน”. กรุงเทพฯ: ภาพพิมพ์, 2551.
- Kato, E. Can Tea Save Non-Warriors and Women? The Japanese Tea Ceremony as an Empowering Public Sphere. **Internationales Asianforum** 14/1-2 (2009): pp.143-158.
- Kearl, M.C. **Endings: a Sociology of Death and Dying**. New York: Oxford University Press, 1989.
- Kellner, D. The Frankfurt School. In Edwards, T. (ed.). **Cultural Theory**. London: Sage, 2007.
- McGuigan, J. **Culture and the Public Sphere**. London: Routledge, 1996.
- McGuigan, J. **Cultural Analysis**. London: Sage, 2010.
- Melkote, S., and Kandath, K., Barking Up the Wrong Tree? An Inward Look at the Discipline and Practice of Development Communication. In Melkote, S. and Rao, S. (Eds.). **Critical Issues in Communication**. New Delhi: Sage, 2001.

- Mowlana, H. *Communication and Development: Theoretical and Methodological Problems and Prospects*. In Melkote, S. and Rao, S. (Eds.). **Critical Issues in Communication**. New Delhi: Sage, 2001.
- Nair, K., and White, S. *The Development Communication Process: A Reconceptualization*. In Nair, K., and White, S. (Eds.). **Perspectives on Development Communication**. New Delhi: Sage, 1993.
- Nurnberger, K. **Prosperity Poverty & Pollution**. South Africa: Zed Books, 1999.
- Outhwaite, W. Jurgen Habermas. In Stones, R. (Ed.). **Key Sociological Thinkers**. New York: Palgrave Macmillan, 2008.
- O'Connor, A. **Raymond Williams**. U.S.A.: Rowman & Littlefield, 2006.
- Papa, M., Auwal, M. and Singhal, A. Organizing for Social Change within Concertive Control Systems: Member Identification, Empowerment, and the Masking of Discipline. **Communication Monographs** 64 (1997): 219-249. Cited in Melkote, S., and Kandath, K., *Barking Up the Wrong Tree? An Inward Look at the Discipline and Practice of Development Communication*. In Melkote, S. and Rao, S. (Eds.). **Critical Issues in Communication**. New Delhi: Sage, 2001.
- Parker, E., and Mohammadi, A. National Development Support Communication. In Teheranian, M., Hakimzadeh, F. and Vidale, M. (Eds.). **Communication Policy for National Development**. London: Routledge & Kegan Paul, 1977.
- Rappaport, J. In Praise of Paradox: A Social Policy of Empowerment over Prevention. **American Journal of Community Psychology** 9/1 (1981): 1-25. Cited in Melkote, S., and Kandath, K., *Barking Up the Wrong Tree? An Inward Look at the Discipline and Practice of Development Communication*. In Melkote, S. and Rao, S. (Eds.). **Critical Issues in Communication**. New Delhi: Sage, 2001.
- Rothenbuhler, E. **Ritual Communication**. U.S.A.: Sage, 1998.
- Servaes, J. Introduction: Participatory Communication and Research in Development Settings. In Servaes, J., Jacobson, T. L., and White, S.A. (Eds.). **Participatory Communication for Social Change**. New Delhi: Sage, 1996.
- Squires, C. Rethinking the Black Public Sphere: An Alternative Vocabulary for Multiple public spheres. **Communication Theory** 12/4 (November, 2002): 446-468.
- Taylor, P. and Harris, J. **Critical Theories of Mass Media**. England: Open University Press,

2008.

Thomas, P. Participatory Development Communication: Philosophical Premises. In White, S.

Nair, K., and Ascroft, J. **Participatory Communication**. New Delhi: Sage, 1994.

Toynbee, A. Various Ways in Which Human Beings Have Sought to Reconcile Themselves to the Fact of Death. In Shneidman, E. (Ed.), **Death: Current Perspectives**. California: Mayfield. 1980. Cited in Karl, M.C. **Endings: a Sociology of Death and Dying**. New York: Oxford University Press, 1989.

Williams, R. **Culture**. Glasgow: Fontana, 1981. Cited in O'Connor, A. **Raymond Williams**. U.S.A.: Rowman & Littlefield, 2006.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบบันทึกภาคสนามพิธีกรรมงานศพแบบล้านนา ชุมชนบ้านดง อ.สบปราบ จ.ลำปาง

วันที่	เวลา	สถานที่	(สำหรับวาดแผนผังหรือภาพประกอบ)
บุคคลที่เกี่ยวข้อง..... .... รวม.....คน			
ประเด็นสังเกต (เช็กเพื่อเลือกประเด็น)	รายละเอียด (ลักษณะ/ลำดับขั้น/องค์ประกอบ/การกระทำ/ความหมาย)		
☐ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ☐ แบบแผนการกระทำ (กิจกรรม) ☐ ความสัมพันธ์ของคน ☐ การมีส่วนร่วมในกิจกรรม ☐ สิ่งของ/เครื่องใช้/เครื่อง สักการะ			
การวิเคราะห์/ทำความเข้าใจ เบื้องต้น (theoretical note)			

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

น.ส.บุษยากร ตีระพุดติกุลชัย เกิดและเติบโตที่จังหวัดเพชรบูรณ์

- พ.ศ.2532 เข้าร่วมโครงการนักเรียนแลกเปลี่ยนของมูลนิธิการศึกษาและวัฒนธรรมสัมพันธ์ ไทย-นานาชาติ (เอ เอฟ เอส ประเทศไทย) ไปศึกษาต่อระดับมัธยมปลายที่ประเทศนอร์เวย์ เป็นเวลา 1 ปี
- พ.ศ.2537 สำเร็จการศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิต (การสื่อสารมวลชน) เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง จากคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- พ.ศ.2538 เข้าทำงานในบริษัทเจ เอส แอล จำกัด ทำหน้าที่เป็น ครีเอทีฟรายการ 07 โฆษน์ และ ครีเอทีฟรายการเจาะใจ
- พ.ศ.2540 รับผิดชอบของสำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน (ก.พ.) ตามความต้องการของสถาบันราชภัฏภูเก็ต (ในขณะนั้น) ไปศึกษาต่อระดับปริญญาโท ณ มหาวิทยาลัยแมคควอรี (Macquarie University) ประเทศออสเตรเลีย
- พ.ศ.2541 สำเร็จการศึกษา Master of Arts (International Communication) จากมหาวิทยาลัยแมคควอรี และเข้ารับราชการในตำแหน่งอาจารย์ คณะวิทยาการจัดการ สถาบันราชภัฏภูเก็ต
- พ.ศ.2545 โอนย้ายมารับราชการในตำแหน่งอาจารย์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง
- พ.ศ.2550 รับผิดชอบโครงการเครือข่ายเชิงกลยุทธ์เพื่อการผลิตและพัฒนาอาจารย์ในสถาบันอุดมศึกษา ของสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) ลาราชการเพื่อเข้าศึกษาต่อระดับปริญญาเอก สาขานิเทศศาสตร์ คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ปัจจุบัน ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย